

GÉRAUD POUMARÈDE

Haçlı Seferi'ne Son Çağrı

Yeniçağ Avrupası'nda
Osmanlı İngesi

ÇEVİREN
İsmet Birkan

iletişim

GÉRAUD POUMARÈDE
Haçlı Seferi'ne Son Çağrı

GÉRAUD POUMARÈDE tarih eğitimini *École Normale*'de aldı; l'École française de Rome eski üyesidir. Sorbonne Üniversitesi Tarih Çalışmaları'nın direktörlüğünü yaptı. Halen Bordeaux Üniversitesi (III) Yeniçağ Tarihi Bölümü'nde ders vermektedir. Diğer kitapları: *Islam, Medias Et Opinions Publiques - Déconstruire Le "Choc Des Civilisations"* (2006), *La fonction consulaire à l'époque moderne: L'Affirmation d'une institution économique et politique (1500-1800)* (Gérard Le Bouédec, Jörg Ulbert ve Anne Mézin ile birlikte, 2006).

Fransız Kültür Bakanlığı'nın katkılarıyla yayımlanmıştır.
Ouvrage publié avec le soutien du Centre national du Livre,
Ministère français chargé de la culture.

Pour en finir avec la Croisade.
Mythes et réalités de la lutte contre les Turcs aux XVIe et XVIIe siècles
© 2004 Presses Universitaires de France

İletişim Yayınları 1473 • Tarih Dizisi 60
ISBN-13: 978-975-05-0762-5
© 2010 İletişim Yayıncılık A. Ş.
1. BASKI 2010, İstanbul

EDITÖR Berna Akkıyal
KAPAK Suat Aysu
UYGULAMA Hüsnü Abbas
DÜZELTİ Barış Sağlan
BASKI ve CILT Sena Ofset
Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi B Blok 6. Kat No. 4NB 7-9-11
Topkapı 34010 İstanbul Tel: 212.613 03 21

İletişim Yayınları
Binbirdirek Meydanı Sokak İletişim Han No. 7 Cağaloğlu 34122 İstanbul
Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58
e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

GÉRAUD POUMARÈDE

Haçlı Seferi'ne Son Çağrı

Yeniçağ Avrupası'nda
Osmanlı İmgesi

*Pour en finir avec la Croisade
Mythes et réalités de la lutte
contre les Turcs aux XVIe et XVIIe siècles*

ÇEVİREN İsmet Birkan

İ l e t i ŝ i m

İÇİNDEKİLER

Giriş	9
--------------------	---

BİRİNCİ KISIM

FİKİRLER VE SÖZCÜKLER	15
------------------------------------	----

1 Ortak Düşman Olarak Türk: Bir Antagonizma Kültürünün Yerleşmesi ve Sürdürülmesi	17
DAİMİ BİR TEDİRGİNLİK	19
OSMANLILARIN KARŞI DURULMAZ İLERLEYİŞİ	24
DOĞUDAN YÜKSELEN ÇAĞRILAR.....	28
TÜM DÜNYANIN YIKILMASI TEHLİKESİ.....	38
DÜŞMANIN YÜZLERİ: KAFİR, BARBAR, DESPOT.....	51
2 Çılgınca Umutlar ve Boş Beklentiler: Osmanlı İmparatorluğu'nun Çökeceğine Dair Yeniçağ Boyunca Sürdürülen Kehanetler	75
VENEDİK POTASI.....	76
FRANSIZ MONARŞİSİNİN DOĞUYA DÖNÜK YAZGISI.....	94
DOĞUDAN GELEN KEHANET VE VİZYONLAR.....	116

3 Saray Retoriği ile Akademik Fikir Jimnastiği Arasında: 16. ve 17. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu'nu Fethetme Projeleri	135
ÇEŞİTLİ KÖKENLERDEN YAZARLAR	137
OSMANLI DÜŞMAN.....	142
HAÇLI SEFERLERİ MİRASININ REDDİ	149
SİYASAL ÜTOPYA.....	156
ASKERİ TEKNİKLER VE GENEL STRATEJİLER	162
BİR SARAY SÖYLEMİ VE EDEBİYAT TÜRÜ	169

İKİNCİ KISIM

DEVLETLER	179
------------------------	-----

4 Hıristiyan Âleminde Barış ve Türklere Karşı Savaş: Osmanlı Tehdidi Karşısında Roma ve Avrupalı Hükümdarlar	181
16. YÜZYILDA TÜRK SAVAŞI VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER	182
PAPALIK ARABULUCULUĞUNUN YAVAŞ YAVAŞ ORTADAN ÇEKİLİŞİ	222
İMKÂNSIZ BİR BİRLİK: KUTSAL BİRLİKLERDEN DURUMA GÖRE YAPILAN İTTİFAKLARA.....	246

5 Ticaret, Haçlı Seferi ve Hikmeti Hükümet: Papalık Politikasının Arka Yüzü	275
ROMA VE KÂFİRLERLE TİCARETİN YASAKLANMASI.....	277
TOLFA ŞAP TEKELİ VE HAÇLI SEFERİ İÇİN İYİ BİR BAHANE	288
PAPANIN LEVANTENLERİ, YA DA ANCONA'DA TİCARET ÖZGÜRLÜĞÜ.....	304

ÜÇÜNCÜ KISIM

İNSANLAR	337
-----------------------	-----

6 Küçük Prenlerin Büyük Davası	339
FRANSA'DAKİ LORRAINE SOYUNUN SAVAŞA KATILMA GELENEKLERİ.....	344
ALMÉRICO D'ESTE'NİN TRAJİK KADERİ	359

7 Türk Savaşında Bir Kriz:

Hıristiyan Korsanlığı ve Eleştirisi	381
KUDÜS SAINT JEAN TARİKATININ ŞANLI DESTANI	384
VENEDİK MEMALİKİ HIRİSTİYAN KORSANLIĞIYLA KARŞI KARŞIYA.....	405
DOĞU LİMANLARININ KORSANLARDAN TEMİZLENMESİ	423
DEVLETLERİN BASKISI VE KORSANLIK FAALİYETİNİN SINIRLANMASI	444

8 “Tanrının Savaşçıları” mı Yoksa Dalkılıç Serseriler mi?

Türk Savaşının Askerleri	467
BÜYÜK İNSAN PAZARI	473
SAVAŞ PROFESYONELLERİ ENTERNASYONALI	498
HAÇLI SEFERLERİNİN “GÖNÜLSÜZLERİ”	513

Sonuç	541
--------------------	-----

NOTLAR	551
---------------------	-----

KAYNAKÇA	729
-----------------------	-----

Giriş

Yaklaşık yirmi yıldır Akdeniz çevresini kasıp kavuran gerginlik ve çatışmaların yeniden alevlenişini açıklamak için, artık çok gerilerde kalmış bölünme ve kırılma faktörleri ortaya sürülüyor. Birçok analizci eski Yugoslavya'nın dramatik koşullarda parçalanışını bir din savaşı olarak yorumlamakta tereddüt etmedi: Onlara göre bu olayda Osmanlı işgalinin hesapları, Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünden yüz yıl sonra, bir kan banyosu içinde kapanmış, tasfiye edilmiş oluyordu. Buna paralel olarak, "İslamcı" *cihad*, Batının büyük korkuları arasında Sovyet kaynaklı nükleer kıyametin yerini alma yolunda görünüyor. Haçlı seferi imgeselliği uluslararası ilişkiler alanında yeniden kol gezmeye başlıyor ve bazıları tarafından bir seferberlik gerekçesi olarak kullanılıyor. Yakın dönem tarih yazıcılığı da bu sarsıntılardan bağışık kalamıyor. Bu alanda da, Hıristiyan olsun Müslüman olsun, kutsal savaşa yönelik ilgide artış görülüyor;¹ Alphonse Dupront'un *Haçlı Seferleri Miti* üstüne başlıklı çalışmasının yayımlanışı da, her şeyden önce bu büyük tarihçiye ve çığır açıcı eserine haklı bir saygı gösterisi gibi görülse de, eski fay hatlarının çağımızda yeniden diriltilişi sürecinden ayrı düşünülemiyor.² İnebahtı (Lepanto) Muharebesi yeniden gündeme gelir ve son zamanlarda çeşitli bilimsel et-

kinliklerle bu konuya tekrar dönülürken,³ İslam'la Batı arasındaki ilişkiler konusunda bir "uygarlıklar çatışması" sorunu da ortaya atılarak, güncel hırçınlık ve gerginlikler Ortaçağ haclı seferlerinden Avrupa'daki Türk yayılışına kadar, tüm geçmiş çatışmaları kapsayan uzun süre içinde bir yere oturtuldu.⁴ Aslına bakılırsa, burada sadece, eski fikirlerin geri dönüşü söz konusu. Fernand Braudel de, "uygarlıkların kardeşçe ve liberal olabileceklerini", "başka uygarlıklardan ziyaretçi kabul ettiklerini" ve "bu ziyaretleri iade ettiklerini" kabul etmekle,⁵ ve buna paralel olarak "iki düşman din arasında insanların devlet ve inanç sınırlarına aldırış etmeksizin gelip gittiklerini" belirtiyordu.⁶ Öte yandan, "Olay insan boyutlarında ele alındığında, herhangi bir uygarlıkla komşu uygarlık arasında, muzaffer olanla (veya olduğunu sananla) egemenliğini yitiren (ve bir daha aynı duruma düşmeme hayali kuran) arasında, şiddet içerikli anlaşmazlıklardan daha iyi bir buluşma zemini olmadığı" düşüncesindeydi.⁷ "16. yüzyıl Akdeniz dünyasında böyle buluşmalar eksik olmazdı".⁸ Bu nokta onun gözünde o kadar doğrudu ki, İspanya krallarıyla Osmanlı Sultanları arasındaki çatışmayı, bu denizin tarihini anlamayı sağlayan anahtar olaylardan biri olarak görmüştü.

Fernand Braudel gibi, Yeniçağın ilk yüzyıllarında Türklerle Hıristiyanların defalarca karşı karşıya gelişlerini dinsel nedenlere bağlayan araştırmacılar çoktur. Bu yorumu paylaşan tarihçiler Ortaçağ haclı seferlerine dair inceleme alanlarını İnebahtı Muharebesi'ne kadar genişletiyor ve bu olayın kaynağını da dinsel uyuşmazlıkla açıklamaya çalışıyorlar. Aziz S. Atiya 1975'te "Haclı seferlerinin sonrası"ni ele aldığı makalesinde bu görüşü öne çıkarıyor.⁹ Kenneth M. Setton, 1204'ten itibaren Papalıkla "Doğu" [Levant, Doğu Akdeniz] arasındaki ilişkiler üstüne yayımladığı büyük eserin son iki cildinde, gayet anlamlı bir şekilde, 16. yüzyılı ancak 1571 yılına kadar ele alıyor.¹⁰ Norman Housley de, son haclı seferleri üstüne 1992'de çıkan kitabında, bu görüşü benimsiyor.¹¹ Bu yazarlara göre, 16. yüzyılın ilk onyıllarındaki savaflara Papalık'ın karışması –ki bu süreç V. Pius tarafından Kutsal Birlik'in (*Sainte Ligue*) örgütlen-

mesiyle doruğuna ulaşmıştır– bu savaşları haçlı seferi kategorisine sokmayı haklı kılmaktadır: Roma (Papalık) girişimlerin bir kısmını finanse ediyor, savaşçılara “endüljans” bağışlıyor ve tam bir seferberlik söylemiyle konuşuyor. Adı geçen yazarlara göre, bütön bu inisiyatifler haçlı seferlerinin tarihsel geçmişine bağlanan bir süreklilik içinde yer almaktadır. Hatta Papalık makamının 17. yüzyıldaki eylemlerini sürdürmekteki azmi ve gayretkeşliği, N. Housley’i, yorumunu gözden geçirmeye ve daha yakın tarihli bir makalede, araştırma alanını aşağıya (daha sonralara) doğru kaydırmaya sevk ediyor. Yazar, Papaların endüljans dağıtmaya ve savaşan kralların ihtiyaçlarını karşılamak üzere olağanüstü vergiler koymasına izin vermeye devam ettiklerine dikkat çekerek, son haçlı seferlerinin bitiş tarihini 1700 yılına kadar getiriyor.¹² Böylece, Türklere karşı tüm mücadele haçlı seferleri mirasına dâhil oluyor.

Ancak, aynı konuya eğilen modernist tarihçiler, Avrupalıların Türklere karşı verdikleri mücadeleleri adlandırmak için, “haçlı seferi” teriminin yerine “kutsal savaş” deyimini tercih ederek, bu yaklaşımla aralarına mesafe koymaya çalışıyorlar.¹³ Bu grup, sultanlara karşı yapılan savaşın kendisine özgü niteliklerini ön plana çıkarmak istiyor: Onlara göre bu çatışmalar, Kutsal Yerlere ve günün birinde Kudüs’ün geri alınması fikrini içermeyen, sadece Tanrı adına ve Hıristiyanlığı Osmanlı yayılışından korumak amacıyla verilmiş mücadelelerdir. Böylece, Ortaçağ uzmanlarınca savaşın biçimlerine atfedilen dikkatin karşısına, mücadelenin amaçlarına ilişkin bir düşünce tarzı çıkarıyor; önem ve ağırlığın Müslöman topraklarına yönelik *saldırıcı* bir haçlı seferi kavramından, düşmanın saldırısına uğramış Hıristiyan âlemini korumayı hedef alan *savunmacı* bir kutsal savaş kavramına kaydığını vurguluyorlar.¹⁴

Yine de bu tartışmada, Paul Alphandéry’nin sezgilerinden de pay almış olan Alphonse Dupront’un eserinin ayrı bir yeri olduğu görölüyor. Dupront, olayını yeni bir yorumla tekrar ele alarak, haçlı seferinin, uzun bir sürece yayılan; Kutsal Yerlerin büyüleyici cazibesini, birtakım eskatolojik beklentileri ve bir kendisini aşma ve dine dönme özlemini karıp kaynaş-

tıran yapı-kurucu bir kavram olduğunu öne sürüyor.¹⁵ Ona göre, Yeniçağda* haçlı seferi, daha ziyade, kökleri derinlerde bir amaç olan “Türlere karşı mücadele”de somutlaşıyordu. Yazar, bu derin özlemin, Doğı savaşlarının cazibesine kapılmış bölük bölük genç aristokrat arasından seçtiği II. Pius, şarlken [Charles], La Noue ya da Peder Joseph gibi birkaç önemli fiğürdeki dışavurumlarını inceler. Söz konusu soylular bu savaşlara, ya kahramanlık payesi almak için ya da kavgalarıyla haçlı seferinin “canlı mevcudiyetini” daha geç dönemlerde de yaşatan askerî tarikatlar (özellikle Malta şövalyeleri) bünyesinde katılırlardı.

Öne çıkarılan varsayım ne olursa olsun, “Türk savaşı” böylelikle dinsel temelleri nedeniyle kutsallaştırılmış oluyor. Bu da Batılı hükümdarlarla sultanları karşı karşıya getiren çatışmanın radikalliğini vurgulamak ve bir uygarlıklar çatışması fikrine inanılrlık sağlamak anlamına geliyor. Ancak böyle bir statü tarihsel bakımdan tutarlı ve titiz biçimde incelenip tartışılmayı hak ediyor. Bu kitabın konusu ve nesnesi de bu. 16. ve 17. yüzyıllar gibi Avrupa halklarının Katolikler ve Protestanlar olarak iki kampa ayrılmasıyla Hıristiyan halk kitlesinin temellerinin derinden oyulduğu bir dönemde, kutsal savaşın ya da haçlı seferinin bu güncelliği paradoksal görülebilir. Öte yandan bu güncellik, Babiâli’yle Fransa, İngiltere veya Birleşik Eyaletler [Hollanda-Belçika] gibi bazı Hıristiyan Avrupa devletleri arasındaki ilişkilerde görülen –ve aynı şekilde dönemin tipik özelliklerinden olan– gelişmeyle de kolay kolay bağdaşmıyor. Bu görünür çelişki de derinlemesine bir araştırmaya gerekçe oluşturuyor. Aslında, Yeniçağın başlarında Türlere karşı mücadelelenin Batıda ne ölçüde paylaşılan bir ideal olmaya devam ettiğini belirlemek gerekiyor. Burada şu yönler araştırma konusu olacak: Türk dünyasına radikal bir karşı-çıkış söylemi gerçekten mevcutsa da –ki bunun oluşumu ve çeşitli görünüşleri sonraki başlıklarda ele alınacak–, aynı zamanda bunun gerek uluslararası ilişkiler ve devletlerin izlediği politikalar gerekse sava-

(*) “Temps modernes” ya da “époque moderne”: 16., 17. ve 18. yüzyılları kapsayan dönem – ç.n.

şın pratiği ve insanların savaş alanındaki davranışları üzerindeki etki ve yankılarıyla da ilgilenmek gerekiyor. Böyle bir çalışmanın, yolun sonunda, İstanbul sultanlarıyla Avrupa hükümdarları arasındaki radikal çatışma sürecinin yeniden yorumlanmasına yol açacağı düşünülebilir.

BİRİNCİ KISIM

FİKİRLER VE SÖZCÜKLER

Ortak Düşman Olarak Türk: Bir Antagonizma Kültürünün Yerleşmesi ve Sürdürülmesi

Bir dizi fetih sonunda Balkanlara sağlamca yerleşmiş olup Doğu Akdeniz havzasındaki konumlarını Venedik Cumhuriyeti zararına güçlendirmeye devam eden Osmanlılar, Hıristiyan âlemi üzerindeki baskılarını en azından 18. yüzyıl başlarına dek sürdürürler. Bu konuya eğilen tarihçilerin büyük bir bölümü, tehdidin yerlere, insanlara ve devletlere göre değişen bir yoğunlukla algılandığı önermesini desteklese de, bu tehdit gerçek ve sürekli, hasmın yakınlığıyla ve onunla girilen çatışmaların tekrarlanmasıyla beslenerek hep canlı kalır. 1952'de yayımlanan bir çalışmada, Myron P. Gilmore, ancak Türk tehlikesine doğrudan doğruya maruz kalanların korkuya kapıldıklarını öne sürmüştü.¹ Bunun ardından Jean Delumeau, Batının büyük korkuları arasında Müslüman korkusunun tuttuğu yeri yeniden saptayarak, bu korkunun öncelikle Türklerin ya da "Barbaresklerin" [Kuzey Afrikalı korsanlar] şiddet eylemleriyle doğrudan temas halinde olan halkları ve onlarla birlikte başlıca kaygıları Hıristiyan dininin savunulması olan Kilise mensuplarını etkilediğini vurguladı.²

Din değiştirenlerin varlığı da Türk korkusunun herkesçe paylaşılmadığının bir göstergesidir. Gerçi Bartolomé ve Lucile Bennisar'ın çalışmaları, İslam'a dönüşleri çoğu kez Müslü-

man modelinin cazibesine ve vaat ettiği sosyal yükseliş, zevk veya kurtuluşa olduğu kadar, durum ve koşullara da bağlı olan bu “Allah’ın Hıristiyanları”nın izledikleri yolun garipliğini ortaya koymuştur.³ Bu insanların seçimleri yine de, çağdaşları için derin bir kuşku, sorgulama ve kınamaya yol açmıştır.⁴ Öte yandan Türklerin ilerlemesinin bazı Hıristiyan toplulukları tarafından endişeyle değil rahatlamayla hatta memnuniyetle karşılandığı da olmuştur. Artık gelenekselleşmiş bir açıklamaya göre, Osmanlılar Balkanlardaki hızlı ilerlemelerini vergileri hafifletme ve düzeni geri getirme güvencesiyle köylü kesimi kazanarak sağlamışlardı.⁵ 16. yüzyıl başında Ege adalarındaki Yunan topluluklar bazen Türkleri, gerektiğinde Latin kökenli efendilerinin aşırılıklarına karşı başvurulacak bir kurtarıcı merci gibi gördüler.⁶ Yine, Doğu’daki Venedik topraklarında, Yunanların Türk saldırılarını püskürtmekte genel olarak gösterdikleri gayrete rağmen, kişisel olsun topluca olsun, işgalcinin tarafına geçtiği de olmuştur.⁷ Oralarda da Türk’ün gelişinin korkulmak şöyle dursun umutla beklendiği yerler vardır: Son tahlilde, Hıristiyan âleminin sürekli bölünmüşlüğüyle ve ortak düşmana karşı bir türlü bir araya gelemeyişleriyle tezat oluşturacak şekilde, kimi Batılı hükümdarlarca izlenen sultanla anlaşma veya ittifak politikaları, başka birtakım politikaların da tipik özelliği olan çıkarıcı uzlaşmalar veya suç ortaklıkları da kâfir karşısında duyulan endişelerde bir gerileme olduğunun, onun vaktiyle Ortaçağda kitlelerde uyandırabildiği büyük korkuların bir ölçüde yatıştığının belirtisi gibi görünmektedir.⁸ Dolayısıyla, az önce zikredilen örnekler bizi Yeniçağ boyunca Avrupa’da Türk korkusunun tuttuğu yeri “görselleştirmektedir”: İhtiraslar, çıkarlar ya da sadece kayıtsızlıkla bulandırılma veya yumuşatılma derecesine göre bu korku, az veya çok yoğunlukla hissedilmiştir. Ancak bu durum, Avrupalı vicdanlarda bu duygunun tamamen dağılıp gittiği sonucunu çıkarmak için yeterli mi acaba?

Korkular ancak Osmanlı akınlarına doğrudan maruz kenar bölgelerde dile getiriliyordu dedik, ama 16. ve 17. yüzyıllarda bu “kenar bölgeler” Hıristiyan âleminin göbeğinde yer almaktaydı. Paolo Preto Yeniçağın ilk döneminde Venedik toplumu nu biçimlendiren korkuları saptamıştır. Listede Türkler, doğal felaket ve salgın hastalıkların yanı sıra, en başlarda yer almaktaydı.⁹ Bu tutum, Ortaçağdaki askerî mücadele ve dinî karşıtlık içinde gelişmiş olan¹⁰ ve sonraki dönemde içeride yıkıcı etkinlik ve casusluk korkusuyla tekrar canlandırılan,¹¹ çok iyi kökleşmiş bir geleneğin parçasıydı. Fakat tehlikede olan sadece Venedik Cumhuriyeti değildi; tüm İtalya Yarımadası titreyerek bekliyordu. Nitekim 1480’de Otranto’nun [Türkler tarafından] alınıp yağmalanması tüm zihinlerde derin ve sürekli bir etki yarattı.¹² Osmanlı filosunun her yeni saldırısı, “Barbaresk” korsanlarca yapılan her yeni akın, korkunç bir darbe olarak hissediliyordu. Şehirler bunlara karşı önlem olarak savunma tesislerini güçlendirdiler. Papa III. Paul, 1534’te Saint Pierre’in tahtına çıkar çıkmaz, mimar Antonio da Sangallo’ya Roma’nın çevresinde 18 burçla takviye edilmiş bir sur inşa etme görevi verdi. Maddi imkân eksikliği Papayı isteklerini sınırlamak zorunda bırakırsa da, gerek onun gerek haleflerinin Papalıkları süresince, özellikle tehdit daha ivedi hale geldiği dönemlerde, inşaat çalışmaları devam etti. 1561 yılı başlarında, Cerbe Adası’na yapılan İspanyol seferinin başarısız kalışından ve böylece Osmanlı filosuna Sicilya ve Abruzzi kıyılarına yağma seferleri düzenleme yolunun açılışından hemen birkaç ay sonra, IV. Pius şehrin istihkâmlarını yenilemek ve takviye etmek için alelacele yeni şantiyeler açtırdı.¹³ Bu amenajman çalışmaları kırsal kesime de yayıldı ve 16. yüzyılda İtalya kıyıları gözetleme kuleleri ve alarm karakollarıyla doldu.¹⁴ Tehlikeye en açık yerlerden biri olan Napoli krallığı, kral vekili Pedro de Toledo’nun güdüm ve teşvikiyle, daha 1530’lardan itibaren, yoğun bir gözetleme ve savunma tesisi ağıyla donanmıştır.¹⁵ Sonraki onyıllar içinde, inisiyatif Sicilya’da Ferrante Gonzague’a geçer; Ferrante

birkaç yıl içinde 137 kulenin inşasına nezaret eder.¹⁶ Papalık'a bağlı devletlerde çalışmalar 1560'larda başlayıp 17. yüzyıl başlarına kadar devam eder.¹⁷ Kıyıları boyunca bu koruyucu kulelerin tesbih taneleri gibi dizilişi, bunların inşasını finanse eden hükümdarların endişelerini ve onların yakınında yaşayan toplulukların korku ve tedirginliklerini yansıtır. Bu kulelerin tepesinden top gürlediğinde ya da belirlenmiş işaret geldiğinde, insanlar evlerini, köylerini terk eder, köylüler tarlalarını bırakıp dağların yamaçlarına ya da ormanların karanlığına sığınır. Gerçek olsun sahte olsun, bu uyarılar kolektif bellekte öyküler, masallar, imajlar şeklinde izler bırakır ve bu izler de tekrarlanma ve aktarılma yoluyla İtalya kıyılarında ve iç bölgelerde bir güvensizlik ortamını besleyip sürdürür.¹⁸

Buna benzer bir durum Hıristiyan âleminin öteki büyük hudut boyunda, Macaristan krallığıyla imparatorluk topraklarında da gelişmiştir. Türk korkusu oralarda iyice kökleşir,¹⁹ şarkılara kadar nüfuz eder.²⁰ Doğal olarak korku, doğrudan tehlikeye açık bölgelerde daha kuvvetlidir. G.E. Rothenberg'in Hırvatistan üzerine çalışmaları, bir uç (hudut) toplumunun tipik ve karmaşık özelliklerinin ortaya çıkarılmasına katkıda bulunmuştur: Sürekli bir teyakkuz durumu etrafında örgütlenmiş, hep silah başında bir toplum; belli belirsiz sınırların her iki yanında girişilen akınlarla ve düşmanın kitle halinde üstüne çullanacağı korkusuyla sürekli alarm halinde tutulan bir toplum; ama aynı zamanda bu düşmanın topraklarıyla alışveriş ve temas halinde bir toplum.²¹ Ancak, ilan edilmiş çatışma durumunda bu insan ve enerji seferberliği [hudut bölgelerinden taşarak] bütün Almanya'ya yayılır. Habsburglarla Babıâli arasında savaşın başlaması Almanya genelinde, prensler arasındaki dinî ve siyasi ayrılıkları aşan birleşme refleksi doğurur.²² Böylece Kutsal İmparatorluk, temellerini oyan güçlü bölünmelere karşın, kötü günde tekrar birleşip bütünleşme eğilimine girer ve imparatorlar da, özellikle Diyet'lerden [yasama meclisleri] ödenek ve askerî yardım koparmak söz konusu olduğunda, bu kolektif dayanışma atılımını kullanmayı iyi bilirler.²³ Osmanlı tehdidi derin bir biçimde hissedilen, ortak bir endişe ko-

nusudur. 1529'da [Kanuni] Süleyman'ın Viyana'ya kadar ilerle-
yişi Strazburg'un ödünü patlatır. Sonraki yıllarda, Reform hare-
ketine katılmasına, Protestan kampında saf tutmasına ve Türk
savaşının bellibaşlı çarpışma alanlarından uzak olmasına kar-
şın, Ren kıyılarındaki bu şehir de imparatorluğun işgalciye kar-
şı direnme çabalarına düzenli biçimde katılır. Örneğin 1602'de
6.000 florin değerinde kara barut tedarik eder; 1661 ve 1664'te
de şehrin yöneticileri (*échevins*) yardım gönderilmesine izin ve-
rirler. Böyle bir süreklilikte herhalde Strazburg'u [Protestan ol-
duktan sonra bile] imparatorluğa bağlamayı sürdüren güçlü
kültürel bağların bir tezahürünü ya da daha doğru bir ifadeyle,
Alman ülkelerinde sağlam biçimde kök salmış bir aidiyet ve or-
tak kader duygusuna dayanan "organik ve mitsel bir dayanış-
manın"²⁴ ifadesini görmek mümkün. Öte yandan bu tablo, İs-
tanbul sultanlarının saldırılarına doğrudan hedef olan ülkelerle
sınırlı kalmayıp, adım adım Hıristiyan âleminin bütününe et-
kisine alan bir korkunun yayılışını da gösteriyor.

O zaman, hükümdarların politik ve stratejik kararlarını
–ki bunlar bazen onları Osmanlı İmparatorluğu'yla belli bir ya-
kınlaşmanın yolunu açar– 16. ve 17. yüzyıllarda geniş kapsam-
lı bir çatışma içinde şekillenen Türk imajından ayırmak gerek.
Hélène Desmet-Grégoire, Mavi Kütüphane dizisindeki* ede-
bi metinlerin ince ve titiz bir analizinden hareketle, Türkler-
le ittifak yapmış Fransa'da ve daha geç devirlerde bile, halkta-
ki Müslüman Öteki algısının nasıl hâlâ haçlı seferlerinden kal-
ma şövalye efsanelerinin ve Kutsal Yerleri gasp eden kâfir kli-
şesinin damgasını taşıdığını göstermiş, ayrıca bu eski malzeme-
nin Karşı-Reform [Katolik] ruhbanı tarafından nasıl güncelleş-
tirildiğini de vurgulamıştır: Türk savaşının bellibaşlı mutlu ve-
ya felaketli anlarıyla dualar, törenler, vaazlar, yardım toplama
kampanyaları ve geçit törenleri atbaşı gider.²⁵ Törenlerin ve ri-
tüellerin göbeğinde yer alan uzak düşman inanmış Hıristiyan-
ların bilinçlerinde yer eder. Böylece bir korku ve çatışma kültü-
rü oluşur ve bir ölçüde Osmanlı dünyası hakkındaki tasarımla-

(*) 18. yüzyıldan itibaren Fransa'da yayımlanan popüler halk hikâye ve masalları
dizisi – ç.n.

rı koşullandırır. Sıradan halkla sınırlı kalmaz, Yeniçağ toplumlarının her katmanına işler. 1570'te Kıbrıs Adası'nda Türklerin kazandığı ilk zaferlerden sonra, [Fransa Kralı] IX. Charles Venedik Senatosu'na ve Duce'ye teessüflerini bildirmekte gecikmez. "Nicosie şehrinin alındığını nasıl bir üzüntüyle öğrendiğimizi anlatamam" diye yazar; sonra, Venediklilere olduğu kadar "Hıristiyanlığın ortak savunmasına da çok zarar verdiğini" düşündüğü bir kayıptan "çok müteessir olduğunu" belirtir.²⁶ 17. yüzyılın ortasında [Fransa "başveziri"] Mazarin, Girit'e yönelen "Osmanlı fırtınasından" duyduğu "dehşeti" ifade etmekten çekinmez²⁷ XIV. Louis ise, yirmi otuz yıl sonra, 1683'te, sadrazam Kara Mustafa Paşa gelip Viyana'yı kuşattığında, endişelerini dile getirir.²⁸ Herhalde hem Hıristiyan dindarlığının beslediği gerçek bir endişeden, hem de Fransa'nın Babıâli ile sürdürdüğü anlaşma politikasını dikkatlerden kaçırma ihtiyacından kaynaklanan bu beyanlar, Avrupa'da başat söylem konumuna yükselmiş olan bu çatışma kültürüne az çok bilinçli bir katılımı ele vermektedir.

Ayrıca söz konusu kültür Katolik Avrupa sınırlarının dışına da taşmaktadır. Constantin Huygens, Leyden'de profesör Claude Saumaise ve nüfuzlu Protestan ilahiyatçı ve 1640'lı yıllarda genç Guillaume d'Orange'ın hocası André Rivet'nin, Hans Bots tarafından incelenen Vestfalya barış görüşmeleri sırasındaki yazışmaları, Birleşik-Eyaletler'in aydın ve bilginlerinde tam bir görüş birliği olduğunu gösteriyor.²⁹ Hepsi, yürütülmekte olan görüşmelerin Hıristiyan âlemi için taşıdığı önemi vurguluyor, olabildiğince çabuk tamamlanmasını ve sonuçta o sırada I. İbrahim'in saldırısı altında bulunan Venedik Cumhuriyeti'ne yardım için ortak bir girişim kararının çıkmasını diliyorlar. Bunu yaparken, ülkelerinin meclisinin [*États-généraux*] tutumundan oldukça uzak bir tutum benimsemiş oluyorlar, zira bu meclis, kendi tüccarlarının Osmanlı İmparatorluğu'ndaki çıkarlarını korumak için, Venedik "sekreteri" Domenico Condulmer'in Hollanda'ya gelip Serenissima [Venedik Cumhuriyeti] hesabına gemi donatmasına gittikçe daha düşmanca bir gözle bakmaktadır.³⁰ Bu tür görüş ayrılıkları İngiltere'de de ortaya çıkı-

yor. Bu krallığın hükümdarları, birkaç seyrek ve düzensiz temastan sonra, Osmanlı İmparatorluğu'yla daha sıkı ilişkiler kuruyor ve 1580'lerden itibaren İstanbul'da bir sefaret açıyorlar.³¹ Bu ittifakın askerî sonuçları, özellikle İngiltere'nin İspanya ile mücadelesi çerçevesinde, ihmal edilemeyecek kadar önemli olmakla birlikte,³² ticari boyutu hemen ön plana geçiyor.³³ Yine de, ne bu açılım politikası, ne ülkede Reformun kök salmış olması, ne de İngiltere'nin, İstanbul sultanlarıyla çatışmakta olan Avrupa'nın doğu hudutlarına uzak olması, ülkede kendiliğinden gelişen ve kıta Avrupası'nda yaşanana çok benzeyen bir Hıristiyan dayanışma hareketini engellemiyor. Başka yerlerde olduğu gibi İngiltere'de de, Osmanlı tehlikesi halk kitleleri tarafından ciddiye alınıyor; 1565'te Malta kuşatıldığında, direnişine yardımcı olmak üzere kiliselerde toplu dualar düzenleniyor; İnebahtı zaferinin haberi çılgınca sevinç gösterileriyle karşılanıyor. Edebiyat ve bilim kitapları da ortak düşmanın ilerleyişi karşısında duyulan genel endişe ve tedirginliği yansıtıyor.³⁴

Türk sorununun Manş Denizinin öbür yakasında da önem ve ivediliğini yitirmediğini, Katolik topraklarında olduğu gibi Protestan ülkelerde de kafaları meşgul ettiğini, hatta, fikirlerde ve yazılarda, eski yekpare Hıristiyan toplumu imajını –ki aslında hiç bu kadar kırık dökük, bölük pörçük hale düşmemiştir– diriltmeyi bile başardığını kabul etmekten başka çaremiz yok. Giriş niteliğindeki bu hızlı ufuk turu da, Yeniçağda hâlâ Türk korkusunun kafalara ve kalplere ne denli nüfuz etmiş olduğunu gösteriyor. Elbette bu duygu ülkeden ülkeye değişebilen kronolojiler ve dışavurumlar içinde ve farklı yoğunluklarda hissediliyor. Herhalde, Thames kıyılarındaki zengin çuha tüccarı için oldukça müphem ve uzak bir endişeden ibaretken, Tuna kıyılarındaki köylüde çok daha şiddetli ve derin oluyor. Ama her ikisi de, Türk âleminin başka tasarımlarını da dışlamamakla birlikte, zihinleri biçimlendirmeye ve davranışları şekillendirmeye en çok katkıda bulunan bu aynı kültürün içinde nefes alıp veriyorlar. Dolayısıyla, Batılı devletlerle Osmanlı İmparatorluğu'nun verdikleri mücadeleyi konu alacak her inceleme, Türk figürü çevresinde billurlaştırılmış basmakalıp

klişelerin şifresini çözebilmek için, sultanların karşı durulmaz ilerleyişlerinin görülmesine ve Hıristiyan âleminin toptan devrilip yıkılması korkusuna dayanan bu derin korku ve tedirginlik söylemini sorgulamak durumundadır.

OSMANLILARIN KARŞI DURULMAZ İLERLEYİŞİ

Osmanlı fetihlerinin yayılışındaki çabukluk ve icra edilişlerindeki görünür kolaylık, daha Ortaçağ sonundan itibaren Avrupa'daki korkuları beslemiştir. Osman'ın ve haleflerinin 18. yüzyıl sonundan başlayan yükselişleri bugün hâlâ özel bir araştırma konusu ve karşıt görüşlerdeki tarihçilerin tartışma alanıdır.³⁵ Yaklaşık yüz yıldan beri, bu başarının açıklanmasına hasredilmiş olan incelemeler, bazen birbiriyle çelişkili birçok sebebe dayalı karmaşık bir fenomeni gün ışığına çıkarmıştır. Göçebelik geleneğinden miras kalan ve cihad ideolojisiyle canlandırılan bir uç (hudut) ruhunun sürekliliği, Osmanlıların giriştiği coğrafi genişleme sürecini daima beslemiştir; fakat bu süreç aynı zamanda, çeşitli Hıristiyan senyör veya kralları da dışlamayan akıllıca bir ittifak politikasıyla ve art arda egemenlik altına alınan halklara karşı gösterilen belli bir hoşgörülle de desteklenmiştir. Osmanlı siyasal gücü, gerek Hıristiyan kralların gerekse Müslüman beylerin aleyhine, işte bu temeller üzerinde gelişip yayılır. Hıristiyan krallara karşı, aşamalarını izlemenin mümkün olduğu etkileyici ve şaşırtıcı kazanımlar olur.³⁶

Hanedanın kurucusu Osman ve oğlu Orhan 14. yüzyılın ilk onyıllarından itibaren Bizanslılarla çatışmaya girerler ve egemenliklerini, yerleşmiş oldukları Söğüt bölgesinden Marmara Denizi'ne doğru genişletmeye çalışırlar ve karşılaşma önce Anadolu Yarımadası'nın batı uçlarıyla sınırlı kalır. 1302'de, Osman'ın Nikomedyâ [İzmit] yakınlarında *heterark* Muzalon'u yendiği Bapheus Muharebesi, bir tür kurucu olay niteliği kazanır ve birkaç küçük kasaba Osmanlıların eline geçer.³⁷ Orhan babasının eserini genişletir; bir dizi önemli şehri fetheder ve kıyı bölgesine yaklaşır: Bursa 1326'da, İznik 1331'de ve İz-

mit de 1337'de fethedilir. 1340'lı yılların ortalarında Karesi Emirliği'nin Osmanlı egemenliğini kabul etmesi, Orhan'ın Boğazlara ulaşmasını sağlar.³⁸ Bu son fetihle Osmanlı genişlemede yeni bir evreye girilir. Bizans imparatorluk tahtı üzerindeki hak iddialarını destekledikleri Kantakuzen ailesiyle ittifak yapan Osmanlılar, onların çağrısı üzerine Avrupa yakasına geçerler.³⁹ Trakya'da bir dizi sefer yaptıktan sonra, 1354'te Orhan'ın oğullarından Süleyman Gelibolu'yu kuşatıp alınca, oraya kalıcı olarak yerleşirler.⁴⁰ Bu noktadan hareketle, I. Murad'ın saltanatında Trakya içlerinde ilerlemeyi sürdürürler ve özellikle Edirne'ye yerleşirler.⁴¹

Osmanlıların Çanakkale Boğazı'nın öbür yakasındaki ilerlemeleri uzun sürece bakılınca karşı durulmaz gibi görünse de, bunları kesintisiz bir çizgi izlemiş gibi görmek hata olur. Elbette eğilimleri, hızlı genişleme evrelerini takiben, Avrupa topraklarındaki varlıklarını pekiştirmek ve arttırmak yönündedir, ama bu süreç daha tereddütlü duraklama, hatta gerileme anlarını da dışlamaz. I. Murad'la halefleri, Konstantinopolis'te hüküm süren bölünme ve hizipleşmelerden yararlanarak ve taht kavgalarına karışıp çok geçmeden bunlarda hakem konumuna geçerek, Bizans memaliki üzerindeki hâkimiyetlerini genişletirler ve imparatorluğun başkentinin çevresindeki çemberlerini gittikçe daraltırlar. 1394'te I. Bayezid şehri ilk kez kuşatır;⁴² II. Murad aynı şeyi 1422'de bir kez daha dener.⁴³ Osmanlı atılımı Balkan Yarımadası'nın içlerine de yayılır.⁴⁴ Bulgaristan ağır tahribata uğrar ve 1385'te Sofya düşer. Sırbistan ve Bosna kraları birleşip tehlikeyi durdurmayı denerlerse de 1389'da Kosova ovasında bozguna uğrarlar.⁴⁵ Bunu izleyen yıllarda Eflak'la Arnavutluk'un bir kısmı da adım adım egemenlik altına alınır.⁴⁶ Bu ilerlemenin sonuçlarından biri, Osmanlıları Katolik devletlerle doğrudan çatışmaya sokmasıdır. Macaristan açık tehlikeyle karşı karşıyadır ve Kralı Sigismund [Osmanlı'ya karşı] Fransa ve Burgonya birlikleriyle Kudüs Saint-Jean Şövalyelerinin de katıldığı bir sefer düzenler. Venedik de Boğazları ablukaya almak suretiyle girişime destek vermeyi kabul etmiştir. Toplanan kuvvetlerin büyüklüğüne karşın, "Niğbolu haçlı se-

feri” 1396’da bir askerî hezimetle sonuçlanır.⁴⁷ I. Bayezid zafe-ri kazanır ve olaydan iktidarı daha da güçlenmiş olarak çıkar.

14. yüzyıldaki çarpışmalar 15. yüzyıldakilerin ön-örneği gibidir. Dönem, hem son Bizans memalikinin [Osmanlıların eli-ne] düştüğü hem de Osmanlıların Katolik krallarla yüzyıllar sü-recek bir çatışma sürecine girdiği dönemdir. Bu yüzyılla birlik-te Doğu Roma İmparatorluğu’nun son kalıntıları ortadan kal-kar. 1453’te II. Mehmed Konstantinopolis’i zapteder ve başkent yapmaya karar verir.⁴⁸ II. Murad’ın 1446-1447’deki seferinden sonra despotları Osmanlı egemenliğini tanımak zorunda kal-mış olan Mora, 1460’ta kesin olarak fethedilir.⁴⁹ Karadeniz kı-yılarındaki son Rum devleti olan Trabzon İmparatorluğu’na ge-lince, 1456’da sultana haraç ödemeyi kabul eder, 1461’deyse ke-sin olarak fethedilir.⁵⁰ Türklerin Doğu Hıristiyan âlemine kar-şı zafer kazanması, Batı Hıristiyan âlemine karşı çarpışmalar-ın yoğunlaşmasıyla aynı zamana denk gelir. İstanbul’un düşü-şünü, yüzyılın ikinci yarısında, Karadeniz ve Ege’deki Ceneviz varlığının dağılması izler. 1475’te Kefe ticaret noktasının yitiril-mesinden sonra, Cenova’nın elindeki denizaşırı topraklar Sakız Adası’ndan ibaret kalır; burası ise 1566’da düşer.⁵¹ Macar kralla-rının, Osmanlı kuvvetlerinin ilerleyişini durdurmaya çalıştıkla-rı Orta Avrupa’da da yoğun çarpışmalar olur.⁵² Daha 1420-1430 yıllarından itibaren, Sigismund, Eflak ve Bulgaristan’daki olay-lara müdahale eder ve Arnavutluk’u sarsan ayaklanmalara des-tek verir. Hatta halefi Ladislas saldırgan bir politika bile izler, ama birkaç muzaffer seferden sonra, toplayabildiği Hıristiyan kuvvetler 1444’te Varna’da bozguna uğrar.⁵³ Bu Macar direnişi sonraki onyıllarda ve özellikle Mathias Corvin’in krallığında sü-rüp gitmekle birlikte, sultanların Sırbistan, Eflak ve Bosna’daki konumlarını güçlendirmelerine engel olamaz.⁵⁴ Sultanlar so-nunda Arnavutluk’taki ayaklanma odağını bastırarak, Hersek’i (1483) ve Boğdan’ı (1484-1485) işgal ederler. Türkler, Balkan-lar ve Akdeniz alanlarında Venedik Cumhuriyeti’yle de kar-şı karşıya gelirler. Daha 14. yüzyıldan itibaren iki güç arasında irili ufaklı sürtüşmeler olmuştur; sonraki dönemdeyse bu düş-manca ilişkiler iyice bozulup bir dizi çatışmaya dönüşür.⁵⁵ Bun-

ların ilki 1414'te I. Mehmed'in Negrepont'a saldırısıyla başlar ve 1419'da sona erer.⁵⁶ Savaş 1423'te, despot Andronik'in, Osmanlıların göz diktiği Selanik'i Venediklilere terk etmesinden sonra tekrar başlar⁵⁷ ve ancak yedi yıl sonra şehrin düşmesiyle sona erer.⁵⁸ 1463'te bu kez Serenissima, Macarlarla ve Arnavut isyancılarla sıkı birlik halinde, saldırıya geçer, fakat işleri iyi gitmez. 1479'da imzalanan barış antlaşmasıyla, daha 1470'te kaybedilmiş olan Negrepont Adası'nın ve Arnavutluk'la Mora'da birkaç dayanak noktasının daha Türklere bırakıldığını resmen kabul eder.⁵⁹ 1499-1503'teki ikinci bir savaş da yine Cumhuriyet için başarısızlıkla biter, Venedik Mora'daki yerleşkelerinin bir kısmından vazgeçmek zorunda kalır.⁶⁰

16. yüzyılda, Orta ve Doğu Avrupa, Türk-Hıristiyan çatışmalarının geçtiği alanlardır, ve sultanlar burada da önemli zaferler kazanırlar: 1521'de Belgrad düşer, 1526'da Budin zapt edilir ve üç yıl sonra Süleyman Viyana'yı kuşatır. Macaristan krallığının büyük kısmına boyun eğdirilmiştir ve aynı kadar Transilvanya'yı [Erdel] da beklemektedir. Latin Hıristiyanlığının sınırları artık doğuda Habsburgların memaliki ve daha kuzeyde de Polonya'dır. Aynı sıralarda Akdeniz'de yeni bir ilerleme yolu belirmeye başlar. Osmanlı İmparatorluğu, Suriye ve Mısır'ın fethiyle, uzun bir deniz cephesi edinmiş olur ve bu cephe daha sonra Kuzey Afrika'da kazanılan bazı destek noktalarıyla tamamlanır.⁶¹ Deniz ve üzerindeki büyük ulaşım yollarının kontrolü, Batılı devletlerle kritik ve kıyasıya bir rekabetin konusu olur. 1522'de Kudüs Saint-Jean Şövalyeleri Rodos Adası'ndan kovulur⁶² ve Malta'ya çekilmek zorunda kalırlar; Malta da 1565'te kuşatılır, ama bu kez sonuç alınmaz.⁶³ Venedikliler çok daha ağır bir darbe alırlar. İki yüzyıl içinde deniz aşırı egemenlik alanlarının esas kısmını yitirirler. Hâlâ yetkileri veya etkileri altında kalan Ege adalarının çoğu 1537 ile 1540 arasında ellerinden alınır; 1570'te Kıbrıs düşman tarafından fethedilir; yirmi yıldan fazla süren bir savaştan sonra, 1669'da sıra Girit'e gelir.⁶⁴ Avrupa'daki Türk korkusu tüm bu başarılarından beslenir. İtalya artık Mağrib'den Balkanlara kadar gittikçe daralan bir çemberin içine alınmıştır.

Bu yüzyıllar süren çatışma boyunca, Batı, Osmanlıların ilerleyişlerini adım adım izler. Doğu Akdeniz ve Ege'de, Yunanistan ve Anadolu kıyılarında, hatta Konstantinopolis'te Latinlerin kolay sökülüp atılamayan varlıkları; iki Hıristiyan âlemi arasında korunan sıkı bağlar, insanların ve haberlerin serbestçe dolaşımı; Katolik devletlerin çatışmaların içine gittikçe daha çok çekilmeleri, genel tedirginlik ortamı içinde bir ruhsal seferberliğin, hatta bazen Niğbolu ve Varna'da olduğu gibi bir fiziksel seferberliğin de koşullarını hazırlar.

Rumların boşa çıkan umutları

Türk tehlikesi konusundaki bu bilinçlenme süreci hükümdarlar arasındaki ilişkiler yoluyla gerçekleşir. Doğu Roma imparatorları, oralarda da alarm çanlarını çalmak üzere, birçok kez Avrupalı hükümdarlara ve özellikle Papaya elçiler gönderirler, ama alınan sonuçlar her zaman olumlu değildir. Böylece, 14. yüzyıl ortalarından itibaren, sonraki on yıllara da uzanacak bir pazarlığın konuları açıkça saptanmış olur: Ortak düşmana karşı güçlü bir yardım karşılığında, Kiliselerin birleşmesi ve bölünmenin sona ermesi vaadi. 1348'de, tahtı gaspederek iktidara gelişinden bir yıl kadar sonra, Jean Kantakuzen, VI. Clément'ı "Hıristiyanların yardımına koşmak ve kâfir Türklerle savaşmak için" (*pro adiutorio christianorum et guerra infidelium turcorum*) bir sefer başlatmaya ikna etmek için, Avignon'a* elçiler gönderir; kendisi de bu girişime 15-20.000 kişilik bir ordunun başında bizzat katılmayı önerir. Bunun yanı sıra, Rumlarla Latinler arasında bir anlaşmaya varmak üzere görüşmeleri başlatmaya hazır olduğunu da belirtir.⁶⁵ İktidar yarışında büyük ölçüde Osmanlıların desteğine başvurmuş olan ve tahtı elde ettikten sonra da aynı desteği hasımlarına karşı kullanmaya devam eden, üstelik bununla da kalmayıp kızı Theodora'yı onların ön-

(*) O sırada Katolik kilisesi de bölünmüş durumdadır (*Grand Schisme*) ve biri Roma'da öbürü Fransa'nın Avignon şehrinde olmak üzere iki papa vardır – ç.n.

deri Orhan'la evlendiren bir hükümdarın böyle bir şey yapması şaşırtıcı gelebilir.⁶⁶ Bu yüzden, söz konusu anlaşma arayışı imparatorun, kendisine karşı düşman kalmış olan Latinleri yumuşatmak ve silahlarını Bizans'a çevirmelerini önlemek üzere yaptığı bir diplomatik manevra yorumlanmıştır.⁶⁷ Fakat yine de bunun, 15. yüzyılın ilk yarısında da ifadesini bulan uzun vadeli bir politika çerçevesinde yer aldığı bir gerçektir.

Osmanlıların ilerleyişi ve herkes için arz ettikleri tehlike, Kiliselerin birleşmesi konusunda çalışmak üzere toplanan dinî kurultayların [konsillerin] de arkaplanını oluşturur.⁶⁸ VIII. Jean Paléologue, 1422'de, II. Murad'ın kuşatmış olduğu Konstantinopolis şehrinden, Papa V. Martin'e mektup yazarak görüşmelerin açılması için şartlarını bildirir: "İlahi birlik eseri" (*divinum opus unionis*) uğruna göstereceği gayrete karşılık, papadan topraklarını savunma çabalarında kendisini desteklemek için gerekli önlemleri almasını ve aforoz tehdidinde bulunarak özellikle Doğudaki Latin devletlerine Osmanlılarla barış yapmayı yasaklamasını beklemektedir.⁶⁹ Genç imparator böylelikle, imparatorluğunun son kalıntılarını kurtarmaya yönelik ivedi siyasal çıkarlarını, Hıristiyanlığın birleşmesini amaçlayan bir dinsel amaçla birleştirmektedir.⁷⁰ Bu yolla, pek yakında Avrupalı hükümdarların elçilerinin de hazır bulunmasıyla, Batı Kilisesinin yüksek yetkililerini bir araya getirecek olan büyük kurultaylarda kendi davasının da savunulacağını ummaktadır. 1438'de, 700 kişiyi aşan bir maiyetle, Ferrara'ya bizzat gider. Papa IV. Eugène'in çağrısı üzerine toplanmış olan "konsil pederlerinin" tartışmaları boyunca Türk sorununu gündemde tutar. Adı geçen İtalya şehrine varışlarının hemen ardından, Venedik'ten gelen ve ardından Doğu kaynaklarınca da doğrulanan kaygı verici haberler Rum delegasyonunu umutsuzluğa düşürür: Osmanlılar 150 gemi ve 150.000 kişilik bir orduyla Konstantin'in şehrine saldırmak üzeredirler.⁷¹ Böylece, konsilin Araf konusuna⁷² ayrılmış olan ilk oturumları sık sık, VIII. Jean'ın, papa ve Venedik Cumhuriyeti nezdinde destek aramak için yaptığı çağrılarla kesilir.⁷³ Ertesi yıl, toplantı [Ferrara'dan] Floransa'ya nakledilirken, Bizans'ın başkentine Türk saldırısı

tehdidi tekrar ortaya çıkar ve imparatorun papadan gemi yardımı alma çağrısı, bu kez, konsilde *Filioque** konusunda başlamış olan güç ve sıkıntılı tartışmaların ortasına rastlar.⁷⁴

Bizanslı yüksek kilise yetkilisi, (*ecclésiarque*) Sylvestre Syropulos,⁷⁵ “anılarında” konsilin gidişatını anlatırken, gelen her haberde yoldaşlarının düştüğü endişeyi kaydetmiştir. Onları “hayattan umudu kesmiş, gözyaşları içinde Tanrıya seslenir, yalvarır, yakarır, bu felaketten kaçmanın çaresini arar durumda” betimler.⁷⁶ Ayrıca efendisi imparatorun Latinlerin konuya ilgisini çekmek için yaptığı girişimleri de hatırlatır ve “umutlarını oradan gelecek yardıma bağlayanlara, bu kadar acil ve elzem bir ihtiyaç durumunda bile onlardan yardım diye ne karşılık görüldüğünü göstermek üzere”, Latinlerin kibir ve gururları üzerinde ısrarla durur.⁷⁷ Anlaşılan, iki Hıristiyan dünyasının manevi ve askerî kaderlerini birbirine bağlamakta VIII. Jean’ın gösterdiği azim ve sebata karşın, düş kırıklıkları da yaşanmış ve onun iki kilisenin birbirine yaklaşmasına yönelik icraatı, kendi yakın çevresi de dâhil, birçoklarında burukluk ve kuşku yaratmıştır. Yine de halefi XI. Konstantin aynı yolda devam eder. Gittikçe karanlıklaşan bir geleceğe baktığında, Batı dünyasını bir umut kaynağı ve bir kurtuluş imkânı olarak görür. Son ana kadar Roma’ya ve Venedik’e elçiler gönderir; bir yandan Konstantinopolis’in Türkler tarafından zaptı tehlikesini hatırlatarak gözlerini korkutmaya çalışırken, öbür yandan kiliselerin birleşmesi argümanını tekrar gündeme getirir. Sonunda bu birleşme fikrini 12 Aralık 1452’de, başkentten düşmesinden ancak birkaç ay önce, Ayasofya’da resmen ilân ettirir.⁷⁸

Katolik hükümdarlar nezdinde birbirini izleyen tüm bu resmî elçilik görevleri, kaygı dolu çağrılardan, destek taleplerinden, ivedi uyarılardan ve bazen de kırılmış umutlardan oluşan ve Hıristiyanlığın doğu uçlarından gelen derin umutsuzluğun yansımasıdır. Hükümdarların girişimleri bireylerin duygularıyla atbaşı gider ve onları dile getirir. Rum bilginlerinin, Latin tüccarlarının, her iki dinin yetkili kişilerinin kalemlerinden uyarılar yağar. 14. yüzyılın ikinci yarısında, Türk tehlikesi De-

(*) *Filioque*: “ve Oğul (adına)”. İsa’nın “Tanrının oğlu” statüsüyle ilgilidir – ç.n.

metrios Kydones'in yazışmalarının ana temasını teşkil eder. Selanik doğumlu ve yanlarında yüksek görevlerde bulunduğu Jean Kantakuzen ve V. Jean Paleologue'un yakınlarından olan⁷⁹ Kydones, Kiliselerin birleşmesi konusunda Rumlarla Latinler arasında yapılan görüşmelerde aktif bir rol oynar ve Osmanlılara karşı Batılı devletlerin yardımını talep etmek için birçok kez söz alır.⁸⁰ Bu son konuda, 1364'te dostu Simone Atumano'ya⁸¹ yazdığı bir mektupta, karşılaştığı hayal kırıklığını saklayamaz; ondan, vatanının ihtiyaç ve zorluklarını bir kez daha Katolik hükümdarlara bildirmesini ister. Mektubunda ayrıca iyiliklerini "sözler, yazılar ve vaatlerden" öteye götürmeyen ve Doğuya [olası] müdahalelerini durmadan erteleyen bu kralların tutumlarından yakınır. Çevresinde gittikçe yayılan kuşku ve güvensizlik ortamını tasvir eder ve kendisinin yavaş yavaş cesaretini yitirmekte olduğunu anlatır. Ona göre, Bizans bu yardımı görmezse dayanamayacak ve bir kez düşmanın eline düşünce de, bu düşmana savaşı İtalya'ya ve Ren kıyılarına taşımaktan başka yapacak şey kalmayacaktır.⁸²

Bozgunların yaşanması, Türklerin karşı durulmaz ilerleyişlerine ağıt yakmak, işledikleri zulüm ve kötülükleri kınamak, Hıristiyan direnişinin zayıflığına karşı isyan etmek ve son çare olarak kurtarıcı bir silkinişe bel bağlamak için yeni vesile ve fırsatlar yaratır. 14. yüzyıl sonunda Manuel Calécas, İtalya'ya yerleşmiş birkaç Rum dostuyla sıkça yazışır. Bu ünlü gramerçi ve Démétrius Kydones'in öğrencisi, Roma Katolikliğine döndükten sonra, eski dindaşlarının baskılarından kaçmak için Altın Boynuz'un öbür yakasındaki Pera'ya sığınır. I. Bayezid'in şehir çevresindeki ablukası sürerken, Niğbolu bozgununun haberini alır. Bu yenilgiden duyduğu derin üzüntüyü Maxime Chrysobergès'e açar ve bu olaydan sonra Boğaz kıyılarında durumun her gün daha kötüye gittiğini haber verir. Yine de Latinlerin, üstünlük duygularının ve deneyimlerinin itkisiyle, bir gün silkinip saldırıya geçeceklerine inanmaktadır.⁸³ Calécas, sonraki aylarda da, dostlarına kuşatılmış vatanının başına gelen felaketler hakkında bilgi aktarmayı sürdürür; ancak bu kez vatanının kaderi hakkında oldukça iyimser görünür.⁸⁴ Ancak

1397 yazı boyunca mektuplarının havası değişir. Macar Kralı Sigismund müdahale etmekten vazgeçmiş, Osmanlılarsa basıklarını gevşetmemişlerdir. Umutlar yitmiştir ve bilgin, bu kez hem doktrinal hatalarında ısrar eden Rumları hem de kendi bölünmüşlüklerine saplanıp kalan Batılıların umursamazlığını kınar. Olayların gidişatına bakarak dünyanın sonunun geldiğinden korkmaya başlar ve Türk'ü Deccal'ın öncüsü olarak görür.⁸⁵ Demetrios Kydones'e "Bizans'ı ve halkını ancak Tanrı kurtarabilir" diye yazar.⁸⁶ Rum Ortodoks inancıyla beslenmiş ama Katolikliğe dönmüş; Pera'ya yerleşmiş, ama Boynuz'un öbür yakasında yetişmiş [bir adam olan] Calécas'ın bu ikircimli statüsü, onu, hem umutlarını bağladığı hem de öfkelenildiği Batı karşısında iyi bir aracı konumuna yerleştirir. Mektupların tümüne bakıldığında, Niğbolu ertesinde oluşan trajik durumun bu aracılık rolünü nasıl anlamlı hale getirdiği görülür.

Konstantinopolis'in düşmesi, vicdanları daha önceki tüm felaketlerden fazla sarsmış, ve Batının dikkatini Doğuya çekmiştir. Bunun sebebi ne olayın beklenmedik olması –zira başa gelebileceği uzun zamandır hissediliyor ve öngörülüyordu– ne de önemli stratejik sonuçlar doğurmasıydı –zira imparator zaten ancak Bizans'ın önemsiz birkaç kalıntısı üzerinde hüküm sürüyordu–; alınan darbe özellikle simgesel anlamı ve uyandırdığı geniş yankılarla etkili oldu. Agostino Pertusi kaçaklara ve sığınmacılara kucak açan Sakız ve Girit adalarından itibaren haberin hızla yayılışını incelemiştir. Buralardan Roma, Venedik ve Cenova'ya mektuplar yağar; bu şehirler de gelen mesajı İspanya, Fransa, hatta İngiltere'ye kadar iletirler.⁸⁷ Bu mektupları yazarlar arasında, V. Nicolas'nın, Kiliselerin birleştiğini resmen ilan ettirmek üzere Bizans'a gönderdiği elçisi Kiev'li Isidore da vardır.⁸⁸ Konstantinopolis'te Aziz Demetrios manastırının eski başrahibi olan, papanın hizmetine giren ve 1439'da kardinal yapılan bu Rum asıllı yüksek rahip, şehrin savunmasına katılmış, yaralanıp Türklere esir düşmüş, fidye ödeyip kurtulmanın yolunu bulmuş ve bir kayıkla mucizevi biçimde şehirden kaçabilmiştir. Haziran ayı sonunda Kandiye'ye (Héraklion) gelir ve derhal Hıristiyan âlemine mektuplar yazmaya ko-

yulur. Papaya, kardinaller kuruluna, Aragon Kralı Alphonse'a, İtalya şehirlerine gönderdiği uzun ve ayrıntılı namelerin çoğu kaybolmuştur. Elde kalanlar kardinalin ruhunda açılan manevi yaranın derinliğini yansıtır. V. Nicolas'ya "Son derece büyük bir yas ve ıstırap içindeyim" diye yazar,⁸⁹ sonra tanıklığını, saldırganların kurbanlarına karşı gösterdikleri azgın şiddeti vur-gulayan birkaç cümle halinde toparlar: "Azgınlıkları o derece büyük ve şiddetliydi ki ne cinsiyet ne de yaş gözetiyorlardı."⁹⁰ Kendisi gibi Rum asıllı olan Bessarion'a yazdıklarında, içini ya-kan korkunç vahşet sahnelerini daha samimi bir tonla dile ge-tirir: "Kan sellerinin aktığı, kandan kabuk bağlayan tüm cadde ve sokaklar, kılıçtan geçirilmiş, karınları deşilmiş cesetlerle do-luydu".⁹¹ "Seçkin ailelere mensup soylu kadınların evlerinden koparılıp boyunlarından iplerle birbirlerine bağlanarak" alınıp götürüldüklerini de ekler.⁹² Kutsal mekânların kirletilmesi de bu ölüm, köleleşme ve "küfür" (*sacrilège*) tablosunu tamamlar: "İmkân bulur bulmaz, eskiden Hagia Sophia denilen ve şimdi bir Türk camisi olan tapınakta tüm heykelleri, ikonaları, Mesih ve kadın-erkek aziz tasvirlerini yere atıp kırdılar."⁹³ Umutsuz-luğunu herkesten iyi anlayabilecek bir yurttaşa özel olarak an-latılan bu ince ayrıntılar, "Mesih'in müminlerine" (*Christi fide-libus*) gönderilen genelge niteliğindeki mektupta yer almaz. Ya-zar onlara seslenirken, kafalara ve kalplere daha kolay ulaşmak amacıyla, olayın özüne gider, yalın ve nüanssız deyimler kulla-nır. "Konstantin'in şehri öldü, artık hiçbir hayat belirtisi vermi-yor" der.⁹⁴ Kiev'li Isidore muhataplarına hangi üslûpla seslenir-se seslensin, mesajı hep aynı kalır. Konstantinopolis bir simge-dir; bu yüzden kaderine ağlamak gerekir, fakat aynı zamanda silahlanmak da lâzımdır, zira "Deccal'ın öncüsü, Türklerin hü-kümdar ve efendisi artık çok yakındadır."⁹⁵

Hudutlardan gelen yankılar

Böylece, seslerini duyurmaya çalışan nöbetçiler, sürekli ge-rileme halindeki bir hududun yalnız ve güçsüz gözetleyicileri, Osmanlıların geçtiği yol boyuna sıralanırlar. Piskopos Marti-

no Segono da bunlardan biridir.⁹⁶ Güney Sırbistan'daki Nobir-da şehirde doğmuştur. Önce orada *canonicus*'luk [manastır rahibi] yapar. Şehrin 1455'te Türkler tarafından tahribinden sonra orayı terk ederek Padova'ya yerleşir ve Kilise hukuku öğrenimine devam eder. 1482'de Arnavutluk'taki Dulcigno [Ulkini] piskoposluğuna seçilir ve 1485'teki ölümüne dek bu makamda kalır.⁹⁷ Bu tarihten iki yıl evvel, Türklerin Otranto çıkarmasından az bir zaman kala, muhtemelen Dalmaçya kıyılarındadır ve oradan Papa IV. Sixte'e uzun bir muhtıra göndererek tehlikeyi haber verir. Segono İtalya'nın acil durumda [sıkıyönetime gereksinimi] olduğunu ilân eder. Düşmanın karşı kıyıda topladığı askerî birlikler ülkeyi tehdit etmektedir ve yapılacak şey, boş nutuklarla vakit öldürmek değil, belirttiği gibi, "Otranto seferi için hızlıca ve eksiksiz biçimde hazırlık yapmaktır."⁹⁸ Ve darbeyi engelleyecek üç önlem önerir: Şehir limanının girişine iki küçük kale inşa etmek, Durazzo'yla [Dıraç] Korfu arasına Türkleri arkadan çevirmekle görevli hafif gemilerden bir filo göndermek, ve Balkanlarda bir şaşırtmaca harekâtı için Bohemya Kralının yönetiminde bir ordu donatmak.⁹⁹ Muhtıranın yazarını özellikle bu son çare ilgilendirir. Nitekim Osmanlı gücünün temellerini ve kökenini kısaca hatırlattıktan sonra, söz konusu yardım seferinin izleyebileceği çeşitli güzergâhlar üzerinde daha uzun durur. Belgrad'dan itibaren birkaç açık yol vardır ve bunlara Dalmaçya kıyısı boyunca Istria'dan inen yol da eklenmelidir.¹⁰⁰ Segono'nun bu yol hakkında, yolun konaklarını ayrıntılı olarak anlatan eski yazarlardan edinilmiş kitabi bilgisiyle birlikte, o bölgelerde doğmuş ve oraları gezmiş olmaktadır. Gelen pratik deneyimleri de vardır. Hem kitabi bilgi sahibi hem de alanın uzmanı konumundadır. Bu ısrarlı, çoğunlukla gereksiz ve sıkıcı betimlemeler boyunca kendi gerçek niyetlerini de açıklar: Böyle saldırıya geçmeyi tavsiye etmesinin nedeni, Hıristiyan hükümdarların dikkatini Balkanlardaki duruma çekmek ve kendi vatanının kurtulmasını sağlamaktır. Sözünü bağlayış biçimi çok manidardır: "Hıristiyanlar bugün, Barbarları Avrupa'dan kovduktan sonra sürekli bir barış kurmak istiyorlarsa, vaktiyle Roma ordularının sık sık katettikleri bu yol-

ları daha da kararlı biçimde geçmek zorundadırlar.”¹⁰¹ Segono, Venetya’ya taşınmış ve Cumhuriyet’in bir ülkesinde piskoposluk görevi elde etmek üzere olmasına karşın, kafa ve kalp olarak tamamen Sırp kalmıştır. Otranto’yu tehdit eden tehlike, onu, Adriyatik’in iki yakasını sıkı sıkıya birbirine bağlayarak ülkesini geri almak için çağrıda bulunmaya zorlamıştır.

Tehdit her yerde ve her zaman kapıdadır. Naksos Dükası IV. Giovanni Crispo’nun¹⁰² yazdığı varsayılan Aralık 1537 tarihli bir mektupta, “Ey hükümdarlar, gözünüzü açın, kulağınızı kabartın ve ruhunuzu bileyin”¹⁰³ sözleri okunur. Yazar sonra şöyle devam eder: “Batılı hükümdarların şimdilik komşularının felaketinden sağladıkları avantajlar uzun sürmeyecektir, zira tüm bölünme ve anlaşmazlıklardan yarar sağlayan düşman onlara doğru yürümektedir ve çok geçmeden onun darbeleri altında yıkılma sırası kendilerine de gelecektir”. III. Paul’e gönderilen bu belge, anlaşıldığı kadarıyla, Avrupa’da dört yanında bir risale gibi dolaşmıştır ve sahte olması da olasıdır; ancak B.J. Slot yine de ısrarla, bunu Ege adaları kökenli birine atfeder.¹⁰⁴ Kiklad adalarının göbeğinde bir Latin beyliği olan ve ahalisi içinde hâlâ çok sayıda Katolik bulunan Naksos, Osmanlıların ilerlemesini gözlemek için ideal bir gözlem noktası ve Osmanlılar için de âdeta tepside sunulmuş bir avdır. 16. yüzyılın ikinci çeyreğinde, bu küçük beylik aynı zamanda eski bir kalıntı görünümündedir. IV. Giovanni, mektubunda, ayrıntılı bir şekilde ve ibret vermek istercesine, Barbaros’un kumandasındaki Osmanlı filosunun sonbaharda yapmış olduğu tahribata dikkati çeker. Süleyman’ın Eylül 1537 başında kaldırılmasını emrettiği, başarısızlıkla biten Korfu Kuşatması’ndan sonra, donanma İstanbul’a dönmek için Yunan adalarının arasından geçerken, arkasında yakılıp yıkılmış şehir ve köyler bırakmıştır. Barbaros, EGINE’de [Ekin] “tüm erkeklerin başlarının vurulmasını emretmiştir.”¹⁰⁵ Kadınlara gelince, “soylu olsun köylü olsun hepsini, ırzlarına geçsinler diye, tayfalarına ve askerlerine teslim etmiştir.”¹⁰⁶ Ardından Paros Adası’nın halkı sistematik olarak yok edilmiştir (*depopulatus est*): “Karşı gelenler ve direnenler, ihtiyarlar da dâhil, topluca katledildi; kıyımdan kurtu-

lan genç erkekler küreğe kondu; yeniyetme çocukların ırzına geçildi ve Konstantinopolis'teki o herkesin bildiği kapalı yere –yani Saray'a– götürüldüler.”¹⁰⁷ Bu üst üste gelen zulüm ve vahşet sahneleri Naksos'a yapılan muameleyle tezat halindedir; bu adaya dokunulmamıştır, çünkü dükası sonunda teslim olmaya karar vermiş ve sultana ağır bir haraç ödemeyi kabul etmiştir.¹⁰⁸ Mektup herhalde, öncelikle, pek de övünülecek bir seçim olmayan bu uzlaşmayı haklı göstermeye yöneliktir; yani söz konusu karar, bu ada halkının da aynı şekilde yok edilmesini önlemek için alınmıştır. Ancak gerçekte erimi ve etki alanı daha geniştir. Uğranılan dehşet ve vahşetin betimlenişi ve bunun yanısıra hükümdarlara yapılan çağrılar, bu belgeyi de Doğuda Batıya gönderilegelen uzun uyarılar dizisinde bir yere yerleştirmektedir. Burada, 16. yüzyıl başlarında Osmanlı gerçeğinin algılanışını besleyen-biçimlendiren zengin ve sürekli bir tematik izlek söz konusudur.

Ölümcül tereddütler

Avrupa hükümdarları ve halkları arasında, Türk tehlikesi konusunda, sözünü ettiğimiz sürekli çağrılarla beslenen ve git-tikçe derinleşen bu bilinçlenme, ne yazık ki Avrupalıların geniş katılımı ve sistematik bir karşılık vermeye çalıştıkları anlamına gelmiyor. Örneğin Roma tarafından Rumlara sağlanabilecek olası yardım her zaman sıkıca ve kesinlikle Kiliselerin tekrar birleşmesi ve Saint Pierre'in tahtının önceliğinin tanınması şartına bağlı kalmıştır. Zaten olası bir yardım tasarısı da orada, “Roma Kilisesi Rumlara yardım etmeli mi konusunda görüşler” başlıklı anonim bir metinden anlaşıldığına göre, sert tartışmalara konu olmuş ve sık sık yoğun itirazlarla karşılanmıştır.¹⁰⁹ Aralık 1452'de, yani hem Kiliselerin birleşmesi hem de Konstantinopolis'e yardım sorunlarının kritik bir yoğunlukla gündemde olduğu sırada kaleme alınan metnin yazarı –muhtemelen Dominiken bir dinî hukukçu– her türlü yardım fikrine karşı çıkanların argümanlarını saymakla işe başlıyor. Bunlar, “Sapkınlar, ayrılıkçılar ve aforozlularla ilişkiye girilmemeli,

hele yardım asla edilmemeli;¹¹⁰ aksine bunlar, her iki hukukun yasa ve şeriatlarının yeterince öğrettiği gibi, azap, işkence ve hapisle cezalandırılmalı”¹¹¹ görüşünü savunuyorlar. Ardından zikredilen diğer beş gerekçenin hepsi, az çok, geleneğin büyük metinlerine dayanarak, en başta verilen bu görüşü çeşitli şekillerde tekrarlıyor. Böylece, örneğin, “nahos [nankör] ve zararlı insanlara iyilik yapılmaması gerektiğini” vurgulamak için Büyük Grégoire ve Saint Bernard’dan alıntı yapıyor.¹¹² Müdahale fikrinin muhalifleri Saint Thomas’ın eserlerinden de ilham alıyorlar ve “Rumların eskiden de şimdi de kötü olduklarını, dolayısıyla, şimdiye dek kimse onları cezalandırmamış olduğuna göre, bu görevin ilahi adaletin eliyle Türklere verildiğini” ileri sürüyorlar.¹¹³ Saint Ambroise’a dayanarak, yine her türlü desteği reddediyor ve Rumların “her zaman Latinlere karşı komplo kurduklarını ve kötü niyetler beslediklerini” belirtiyorlar¹¹⁴ Bu kısa sunuştaki argümanlar gözden geçirildikçe, Roma merkez bürokrasisinde (*curia*) hüküm süren Hellen karşıtlığının belli-başlı temaları ortaya çıkıyor. Bu duygu Doğu Kilisesinin kadherine kayıtsızlıktan çok öte, derin bir düşmanlıktan kaynaklanıyor. Muhtıranın geri kalan yani en uzun kısmı ise bu görüşlere bir reddiye niteliği taşıyor ve bunların aksine, ivedi, kitlesel ve koşulsuz bir yardım fikrini papa nezdinde savunuyor. Yazar burada delil olarak aklına ne gelirse kullanıyor, Kutsal Metinler ve tefsirleriyle yetinmeyerek Aristo, Sallustius ve Seneca gibi Antik yazarlara da başvuruyor; âdeta Rumlarla Latinleri birleştiren kültür akrabalığını ve kader ortaklığını daha da sağlam biçimde ortaya koymak istiyor. Önce, Hıristiyan dininin temel ilke ve buyrukları adına ve özellikle Mesih, düşmanları da sevmeyi tavsiye ettiği için, Doğu Kilisesine yardım etmek uygundur, öyle ki –yazar ısrar ediyor– “Rumların itizal ve nankörlüklerine rağmen onlara yardımla yükümlüyüz.”¹¹⁵ Bu görüş ve yorumlara doğru politika motifleri de ekleniyor: “İki kötülük birden belirince, büyüğünden sakınmak gerekir”,¹¹⁶ ve açıkça görülmektedir ki “Rumlar, [Latinlere] karşı Türkler kadar düşmanlıkla dolu değildirlen.”¹¹⁷ Nihayet, Konstantinopolis’in somutlaştırdığı simgeyi de hesaba katmak lâzımdır: “Şehre say-

gı borçluyuz”,¹¹⁸ der *Consilium*’un yazarı, zira o şehir; “orada öğretileri, dindarlıkları ve büyük manevi temizlikleriyle parlamış olan”¹¹⁹ birçok adam nedeniyle, “sakladığı pek çok kutsal nesne ve emanet nedeniyle, oradaki kiliseler ve kutsal kaplar ve bezekler nedeniyle, ve kurucusunun –imparator Konstantin’in– anısına gösterilmesi gereken saygı nedeniyle”¹²⁰ bir bakıma Hıristiyanlığın mirasına dâhildir.

Consilium’un polemik üslûbuyla yansıttığı tartışma sonunda alınan karar biliniyor. 1452 kışında, Boğaz kıyısındaki şehri kurtarmak için artık geç kalınmıştır ve Latinlerin bu yöndeki çabalarının da zaten son derece sınırlı, hatta hiç derecesinde olduğu meydana çıkar. Ama yazar bundan dolayı uyarılarını arttırarak sürdürmekten ve son tavsiyesinde tüm dünyanın Osmanlılar tarafından devrilip yıkılacağına dair eski nakaratı tekrarlamaktan geri durmaz: “Bu Türk ulusu –der– bütün Asya’yı ve Avrupa’nın da Rumların yaşadığı bölümünü işgal ettikten sonra, Trakya, Makedonya, İllirya, Epir ve Bulgaristan’a ve Arnavutluk’un büyük bir kısmına boyun eğdirdi.”¹²¹ Ve tabii buralara kadar gelmişken yarı yolda durmayacağını da haber verir.

TÜM DÜNYANIN YIKILMASI TEHLİKESİ

1566’da Venedik’te yayımladığı, zamanının hükümdarlarına ve büyük şahsiyetlerine ait amblemler ve sloganlar derlemesinde,¹²² Gieronimo Ruscelli¹²³ sultanı da unutmaz. Sultan orada, V. Charles, II. Felipe veya IX. Charles gibi ölmüş ya da hayatta önemli hükümdarlar ve Hercule Gonzague, Mantova kardinali veya Urbino Dükası Guibaldo della Rovere gibi ikinci sınıf şahsiyetler arasında yerini almıştır. Yazarın Süleyman’a ayırdığı resimde, “yalnız birinin mumu yanan dört şamdanla” üst kenarda “Tanrı verecek” anlamında olduğu kabul edilen, Allah’a bir yakarı görülür.¹²⁴ Ruscelli bu kompozisyonun bizzat sultanın eseri olduğunu iddia eder; dediğine göre sultan bunu, sarayının en ucra köşesinde saklanan küçük altın çerçevelere ve ma-

dalyalara kopyalatmıştır. Yazar, bu imgeyi İstanbul'da uzun süre yaşamış ve onun en gizli işlerine vakıf olmuş birinden aldığı ileri sürer.¹²⁵ Amblemi bu şekilde sunup yorumlamak suretiyle okurunu *Grand-Seigneur*'ün fikir ve tasarılarının özüne nüfuz etmeye davet eder. Ruscelli'ye göre dört şamdan "dünyanın dört büyük parçasını, yani Afrika, Asya, Avrupa ve Yeni Dünyayı, ya da dört ana yönü, yani Doğu, Batı, Güney ve Kuzeyi" temsil etmektedir. Bu grubun içinde yanan tek mum sultanın "yasasını" ya da "sahip olduğu Doğuyu" gösterir. Bütünden çıkan son anlam oldukça açıktır: Tanrı, "bütün [mumları] kutsallar kutsalı gerçek imanın ışığıyla tutuşturmak üzere", yani Süleyman'ın fikrince "Muhammedi" imanının... Bütün dünyanın İslam'a boyun eğeceği haber verilmiş olmaktadır.¹²⁶ Biraz oyun ve eğlence kabilinden olsa da, amblem biliminin bile böyle devreye sokulması, Yeniçağdaki Türk tasarımında eski mirasların ağırlığını sezmemizi sağlıyor. Türklerin zafer ve fetihleri üstüne birkaç yüzyıldır yapılan tanıklıklar, yazılan raporlar ve muhtıralar, ayrıca Katolik devletler üzerinde süren baskı, çatışma ve endişeli bekleyiş arasında gidip gelen bu ilişkiye açıklama ve gerekçe sağlar. Osmanlıların parlak zafer ve başarılarının anlatısı, bilinçlere ve söylemlere damgasını vuran "Hıristiyanlığın bütünüyle devriliş yıkılması" korkusunu besler ve sonunda düşmana karşı seferberlik ve direniş retoriğinin ana öğelerinden biri olur.

Konstantinopolis'ten Roma'ya

Konstantin şehrinin düşüşünün tüm tanıkları, Doğu Roma İmparatorluğu başkentinin [Türklerin] eline geçmesinin, sultanı Batıya götürecek çok daha kapsamlı bir tasarımın sadece ilk aşaması olduğunda sözbirliği ederler. Örneğin Kiev'li Isidore, II. Mehmed'in "bütün dikkat ve özenini tüm yerküreyi egemenliğine almaya ve Hıristiyan adını yeryüzünden silmeye" hasrettiğine dair uyarıda bulunur.¹²⁷ Papaya da şöyle yazar: "Onun barbarca hırsı bizi, Hıristiyanlığı ta köklerinden sökmekle ve çok geçmeden, insan ve silah gücüyle, Hıristiyan ül-

kesinin başkenti olan senin Roma şehrine de boyun eğdirmekle tehdit ediyor.”¹²⁸ Buna benzer bir uyarı da, Isidore’nin elçilik heyetinde yer almış olan Dominiken rahip, Midilli piskoposu Sakız’lı Léonard’dan gelir. Ona bakılırsa, sultanın “gurur ve kibri o dereceye ulaşmıştır ki, Adriyatik’e gireceğini ve Roma’ya kadar geleceğini haber vermeye cüret göstermektedir.”¹²⁹ Pera’daki Ceneviz cemaatinin *podesta*’sı [koloni yöneticisi] Giovanni Lomellino ise, “eğer Hıristiyanlarca çaresine bakılmazsa, bu hükümdarın olağanüstü şeyler yapacağı, çünkü özlemini çektiği tek şeyin savaş olduğu” görüşündedir.¹³⁰ Bu konuda, Bizans başkentinin savunmasına katılmış Floransalı bir tüccar olan Jacopo Tedaldi’nin, II. Mehmed hakkındaki ürkütücü yargısını da zikretmek mümkündür: “İnsan kanı dökmekten hoşlanır, son derece cesurdur ve Iskender’le Sezar’dan bile büyük bir hırsla, bütün dünyayı egemenliği altına almak ve dinine döndürmek arzusu duymaktadır.”¹³¹ Kefe piskoposu Cenova’lı Dominiken Giacomo Campora ise, Bohemya Kralı Ladislas’a seslendiği bir konuşmasında, Türklerin gelmek üzere olduğunu haber verir ve kendisine de “Vahiy kitabında Yuhanna’nın, yaşayan Tanrının simgesini taşıyarak ve tüm Hıristiyan hükümdarların kulaklarına uyuşukluğa kapılıp atıl-aylak kalmamalarını yüksek sesle haykırarak doğudan yükseldiğini gördüğü” meleğin rolünü yakıştırır.¹³²

Konstantinopolis’in düşüşünün yarattığı şok dalgası içinde, Hıristiyanlığın toptan yok olacağı korkusu da yayılmaktadır. Papa II. Pie de, görevine başlar başlamaz Katolik hükümdarları II. Mehmed’e karşı kolektif bir hareket içinde birleştirmeye girişirken bu duyguya seslenir.¹³³ *Yorumlar*’ında şunlar yer alır: “Ruhumu istila eden tüm kaygılar arasında, Hıristiyanları Türklere karşı harekete geçirmekten ve Türklere karşı savaşmaktan daha büyüğü olmamıştır.”¹³⁴ Böyle bir tasarı, Türklerin güçlerinin ve ele geçirdikleri toprakların gittikçe genişlemesinden beslenmektedir, zira aynı yerde şunlar da yazılıdır: “Vaktiyle Doğu İskitya’dan kopup gelen bu ulus, silah gücüyle Kapadokya’yı, Pontus’u, Bitinya’yı ve Küçük denilen Asya’nın hemen hemen tümünü fethetmiş, kısa zaman sonra da asker-

leriyle Hellespontus'u geçerek Yunanistan'ın büyük bölümünü işgal etmiş, sancaklarını ünlü nehirler Sava ve Tuna'ya kadar taşımıştır.”¹³⁵ [Silvio Piccolomini] Papalık döneminin başından itibaren, bu ilerleyişi frenleyecek ve yitirilen yerleri geri alma sürecini başlatma kararını almak üzere, kralları Mantova'da toplanmaya davet eder. Toplantı bir fiyasko olur ve proje birkaç yıllığına rafa kaldırılır. II. Pius yine de sonunda yeniden toplanılmasını sağlar ve 23 Eylül 1463'te kardinallere yaptığı ateşli konuşmasında, Hıristiyanlığın mahvolması riskini yeniden gündeme getirir: “Türklerle savaş kapıda –diye haykırır– ve eğer silahlarımızı kuşanıp düşmanı karşılamaya koşmazsak, dinimiz elden gitti demektir.”¹³⁶ Bu arada düşmanın son ilerlemelerine de değinir: “Türk, Hıristiyan âleminin kâh şu kâh bu eyaletini yakıp yıkıyor. Bu yıl Bosna zapt edildi ve kralı idam edildi.”¹³⁷ Macarlar titriyor, tüm komşu halklar titriyor.”¹³⁸

Bu yeni girişim öncekinden daha başarılı olmaz. II. Pie, Doğuya geçmesini sağlayacak Venedik filosunu beklerken, Ancona'da ölür. Alphonse Dupront, “belki de efendileri ve babaları, Roma başrahibi ve İsa Mesih'in yeryüzündeki vekili [olan kişinin] o yaşlı ve hasta haliyle savaşa gittiğini görünce, kralların da utanacaklarını, silahlarını kuşanıp sarsılmaz bir maneviyatla kutsal dini savunmaya sıvanacaklarını”¹³⁹ zanneden bu papayı “haçlı seferlerinin yalnız simaları” arasına koyar.¹⁴⁰ II. Pie elbette sıra dışı bir şahsiyet ve herhalde oldukça karmaşık bir insandır, zira bir yandan sultana karşı sefer hazırlığı yaparken, öbür yandan, vaftiz edilmeyi kabul ettiği takdirde kendisini imparator olarak tanımayı önerdiği uzun mektup üzerinde çalışmaya devam eder.¹⁴¹ Görüldüğü gibi, karakterini tek bir olayla ortaya koymak mümkün değildir. Aksine, II. Pie, bir sürü papa arasında, Konstantinopolis'in düşüşü sonrasındaki haliyle Türk sorununu göğüslemek zorunda kalan ilk papalardan biridir; ayrıca, derdi, Doğu Roma İmparatorluğu'na yardım edip etmemek değil, artık düşmanla doğrudan temas haline gelmiş Hıristiyanlığı savunmak olan ilk papalardan biridir. Ennio Silvio Piccolomini belki yalnız bir adamdır, ama her şeyden önce Batının Türk karşısındaki yalnızlığının simgesidir.

Papalık'ın kaygıları

II. Pie'nin halefleri de, farklı biçimlerde, Osmanlı tehlikesi korkusunu sallamaktan ve onların karşı durulmaz ilerleyişlerine dikkat çekmeyi denerler. VI. Alexandre'in tutumu da böyledir; 1 Haziran 1500'de tüm Hıristiyan âlemine yayımladığı bir kararnamede (*bulla*), Türklerin kısa süre önce Venedik'e karşı işledikleri korkunç suçları betimledikten sonra, şu uyarıyı yapar: "Her gün artan kötü ve haksız niyetleriyle, tüm Hıristiyan memalikini kendilerinin ve o iğrenç mezheplerinin zorbalığına ram etmekten ve Mesih'imizin yasasını yıkmaktan başka bir şey düşünmeyerek, yeniden denizde çok güçlü bir donanma ve karada çok büyük bir ordu toplamaktadırlar".¹⁴² Sultanların bu ölçüsüz ihtirasları, Malta Kuşatması'ndan bir yıl sonra, V. Pie tarafından yayımlanan tezkerede (*bref*) de zikredilip kınanır; burada, dua edip kuddaslarını (*sacraments*) yerine getirerek arınan ve Türklere karşı olası bir savaşı bağışlarıyla destekleyen tüm müminlere birer "jübile endüljansı" vaat edilir.¹⁴³ Yüce başrahip şöyle der: "Türklerin çok güçlü ve zorba hükümdarının, ilk fırsatta Hıristiyan halklara karşı denizde ve karada savaş açmak ve elinden gelirse Hıristiyanların yalnız dinini değil adını da yok etmek amacıyla, inanılmaz bir azim ve masrafla hazırlamakta olduğu ordular hakkında, piyade ve süvari kuvvetleri hakkında, kara ve deniz savaşları için gereken diğer şeyler hakkında, bize her gün mektuplar ve mesajlar geliyor."¹⁴⁴

16. yüzyıl sonunda, VIII. Clément da hâlâ aynı kaygılarla kıvrınmaktadır. 1593'te Avrupa'nın doğu uçlarında savaş tekrar alevlenir ve koyu Katolik İspanya Kralını çatışmaya katılması için davet eden elçi şu mesajı iletir: "[Yüce Başrahibin ruhunda], Macaristan'daki çılgınlıkların haberiyle birlikte, kaygı yaratan ilk şey, Hıristiyan toplumunda dehşet uyandıran ve bu topluma felaket getiren Türklerin gücünün sürekli artması değildir. Zira O, görevinin başlangıcından itibaren, hatta Tanrının rahmetiyle bu göreve çağrılmadan önce de, halkının karşılaştığı tehlikeleri Tanrıya havale eder ve Hıristiyanlığı kapısında bekleyen yıkımdan koruyacak çareleri düşünürdü."¹⁴⁵ Bu

Osmanlı korkusu 1683'te, IV. Mehmed'in orduları Habsburgların memalikini istila etmek üzereyken, XI. Innocent'in, Papa [Fransa Kralı] XIV. Louis'ye yazdığı mektupta şöyle dışavurulur: "Türklerin Macaristan krallığına karşı hazırlıklarının ne denli büyük bir hacim ve güce ulaştığı ve bu korkunç düşmanın, adı geçen krallığı ve tüm Hıristiyan âlemini tehdit ettiği Majestelerince de iyi bilinmektedir."¹⁴⁶

Protestanların korkuları

Hıristiyanlığın toptan yıkılacağı korkusu Roma Katolikliğiyle sınırlı kalmayıp, Reform yanlısı yazarlarda ve bizzat Reformcularda [Protestan] da görülür. Ancak onlar bunu "yeni dine dönüş" ve *renovatio mundi* üzerinde daha ısrarla duran farklı bir tonda dile getirirler. 15. yüzyıl sonu ve 16. yüzyıl başlarında bu konuda uzun bir dizi risale yayımlamış olan Ortak Hayat Biraderleri [tarikatı] Erasmus'u Türk tehlikesine karşı erken bir dönemde bilinçlendirmişlerdir. Erasmus'un ulaştığı görüşü şekillendiren, biraz da, Hıristiyanlığın ıstırap içindeki toprakları İtalya ve Macaristan'daki birçok dostunun ve bunlarla sürdürdüğü yazışmaların da payı vardı.¹⁴⁷ Çok sayıdaki mektupta bu konuya dair endişelerini açıklar. Bazen düşmana karşı kolektif bir girişimi düşünür, 1515'te Papa X. Léon'a yazdığı bir mektupta bu konuyu açar.¹⁴⁸ Ancak, savaşın her türlüsüne karşı önyargıları Türk korkusundan daha kuvvetlidir ve hiçbir zaman tamamıyla kaybolmaz. Erasmus'a göre, dövüş olacaksa bu öncelikle manevi bir dövüş olmalıdır. Osmanlı hücumları onun gözünde, dünyanın barışa kavuşturulmasının ilk aşaması olan kişisel arınmaya bir davettir; Hıristiyan inancının hakikatlerinin tüm dünyaya ilanının etkili olacağına ve dine dönüşün sirayet kuvvetine inanır.¹⁴⁹

Bu açıdan, J.-C. Margolin'in metinle birlikte verdiği bir yorumda pek iyi gösterdiği gibi, Mart 1530'da *Consultatio de bello Turcis inferendo*'nun yayımlanması,¹⁵⁰ tutum ve konumunda gerçek anlamda köklü bir değişiklik teşkil etmez.¹⁵¹ Türklerin kaydettiği son ilerlemeler, 1526'daki Mohaç zaferi ve

1529'da Viyana'nın kuşatılması elbette Erasmus'u dehşete düşürür. Söz konusu metinde, birkaç sayfada soluk soluğa Osmanlı İmparatorluğu'nun genişlemesinin bellibaşlı aşamalarını hatırlatır ve sözünü bu imparatorluğun uçsuz bucaksız genişliğini vurgulayarak bağlar: "Kuzeyde Pontus Euxinus'a [Karadeniz] ulaşıyor; doğu sınırları Fırat'la, güney sınırları Etiyopya'yla çiziliyor. Birkaç yıl içinde, Fenike ve Yahudiye-Filistin'le birlikte bütün Mısır ve Suriye'ye egemen oldu. Batıda İyonya denizine kadar uzanıyor."¹⁵² Okurun, verilen uzun fetih listesi karşısında âdeta başı döner: "En az on iki halkın yaşadığı tüm Küçük Asya, Konstantinopolis'le birlikte tüm Trakya, Tuna yönünde iki Avrupa Misya'sı, Dakya'nın büyük bir kısmı, tüm Makedonya ve bir kısmı Sporad'lar bir kısmı da Kiklad'lar adını taşıyan Ege denizi adalarının hepsiyle birlikte tüm Yunanistan, Türk egemenliği altında ağır bir köleliğe katlanıyorlar."¹⁵³ Erasmus en son olayları zikrederken kendisini tutamayıp parlar: "Ya Macaristan'a yapılan o öldürücü akınlar? Ya Macaristan Kralı Lui'nin ölümü? Ve şu içinde bulunduğumuz yıl, aynı ülkenin acımasızca baştanbaşa işgali, Kral Ferdinand'ın tahtından kovulması, Viyana'nın kuşatılması ve bu şehrin ötesindeki tüm Avusturya'nın inanılmaz bir vahşetle yakılıp yıkılması?"¹⁵⁴ Barışçı filozof, kendisini derinden etkileyen bu olağanüstü koşullarda, Osmanlılara karşı bir savaşın teorik imkânını düşünme noktasına gelir. Fakat buna o kadar çekince, o kadar sınırlama ve o kadar gerekli şart koyar ki tanımladığı çerçeve içinde projenin gerçekleşmesi ihtimali yoktur. Öyle ki kendisi de zaten hiçbir zaman buna gerçek anlamda onay vermez. Erasmus için gerçek sorun ruhların dine kazanılmasıdır ve savaş ona, sonucu ne olursa olsun, doğurduğu vahşet ve dehşetler, alçaklıklar ve kötülüklerle, böyle bir hedefe ulaşmaya katkıda bulunabilecekmiş gibi görünmez.

Luther'in konumu da Rotterdamlı hümanistin görüşleriyle benzerlik gösterir. O da Türklerin durdurulamaz dalgalar halinde ilerleyişlerini derin bir ilgi ve kaygıyla izler.¹⁵⁵ Luther, Türkleri Tanrının [Hıristiyanlara] biçtiği cezanın aletleri ve günahkârlara kötülükten kurtulmaları için verilmiş ma-

nevi bir mücadele fırsatı olarak görür. 1518'de dostu Georges Spalatin'e şu itirafta bulunur: "Bana öyle görünüyor ki, bir gün Türk'le savaşmaya niyetliyse, işe önce kendimizden başlamamız lâzım."¹⁵⁶ Ancak bu tutum barışçılıktan ziyade Tanrıya tevekkül iradesini açıklayan bir tür kadercilikle ilgilidir; ayrıca, Osmanlılara verilecek karşılığı örgütlemekte olan Papalık'ı radikal biçimde reddedişinden kaynaklanmaktadır. Luther papaları Türklerden daha korkutucu belâlar olarak görür ve bu noktada da Roma'ya sadık kalan Erasmus'tan ayrılır. Yine de Süleyman'ın Macaristan ve Almanya'daki ilerlemesi, tutumunun değişmesine yol açar.

1528 sonlarında tamamladığı *Vom Kriege widder die Türken*,¹⁵⁷ kâfire karşı mücadeleyi savunduğu bir dizi risalenin birincisidir. 1529'da Nicholas Hausmann'a, "Ben Türklerle ve Türklerin Tanrısıyla ölünceye dek savaşacağım" diye yazar.¹⁵⁸ Bir yandan Roma'yı ağır biçimde eleştirip kınamaya ve yaklaşan tehlikeye karşı acil bir pişmanlık ve ruhsal dönüşüm çağrısı yaparken, öbür yandan, bir savunma refleksi olarak, Alman prenslerini birlik olup imparatorun arkasında saf tutmaya teşvik eder.¹⁵⁹ Rotterdamlı bilge ile Wittenbergli sıradan rahip, sonunda kesinlikle ayrı yollara girseler de, imparatorluk topraklarının insanları olarak, Türk tehlikesi karşısında hissettikleri bu ortak endişe yüzünden birbirlerine sıkı sıkıya bağlı kalırlar. Herhalde bu özellik onları, aynı kökenden gelmeyen ve bu sorun hakkında özel bir eser yazmamış olan Calvin'den ayırır. Bazı yorumculara göre, söz konusu sorun Calvin için ancak "akademik" bir önem taşımıştır.¹⁶⁰ Fakat gerçek hiç de böyle değildir. Tam tersine, Calvin'in yazışmaları; vaaz ve hutbeleri, düşmanın ilerlemesini dikkatle izlediğini ve düşüncelerinin de, bir nesil arayla, öncellerininkilere yakın olduğunu ortaya koyar. Onun için de Türk, Tanrının iradesinin bir aleti, Hıristiyan âleminde işlediği cinayetler de bir pişmanlık çağrısıdır. Calvin'de muğlak bir "önüne geçilemeyecek şey" duygusu buluruz; bu duygu mutlaka eskatolojiyle yoğrulmuş bir Reformcu duyarlılığının tipik özelliği olmakla birlikte, Türk akınlarına maruz kalan ve birer birer fethedilen halkların derin çare-

sizliğinin teorileştirilmiş ifadesi de olabilir.¹⁶¹ Ne de olsa Calvin, birkaç kez, uzun sürelerle imparatorluk içinde yaşamış ve hudut boylarında daha somut olarak yaşanan ve daha derinden hissedilen tehlikeyle orada tanışmıştır.¹⁶²

Venedik'in cesaretini kıran olaylar

Cermen topraklarının güneyinde, Osmanlı baskısının en yoğun hissedildiği yerin Venedik olduğunu söyleyebiliriz. Orada Türklere karşı verilen mücadele, Cumhuriyet'in birbirini izleyen gerileyişlerinin ritimle doğru orantılı olarak, trajik bir düzeyde yaşanmaktadır. O dönemde Venedik'te yaşayan tarihçiler, genel ve önlenemez olduğuna hükmedilen bu yıkım karşısında şehrin seçkinlerini saran bu güçsüzlük duygusunu açık ve ayrıntılı bir şekilde anlatmayı başarmışlardır. Resmî olsun olmasın, hepsi savaşla âdeta büyülenmişlerdir.¹⁶³ Her çatışmanın ertesinde henüz kapanmamış yaralara yazıyla dikiş atmak üzere kalemi ellerine alıp, çoğu kez kalın ciltler halinde, Osmanlı'nın iştahına sunulan adalardan, bölgelerden ve bazen krallıklardan oluşan uzun listeyi sıralarlar.

Francesco Longo, 1537 ile 1540 arasında Venedik'le Babıâli'yi karşı karşıya getiren olaylar hakkında babasının anılarından oluşturduğu titiz ve ayrıntılı anlatıda, tüm çatışma süresince savaş yandaşlarıyla karşıtlarını iki kampa ayıran, çoğu kez gürültü-patırtılı tartışmaları olduğu gibi vermeye çalışır. Naklettiği sözler, özellikle savaş karşıtlarının, savaşan tarafların kuvvetleri arasındaki orantısızlığın bilincinde olduklarını ve Serenissima'nın [Venedik Cumhuriyeti'nin] Osmanlıların ilerlemesiyle paralel giden, apaçık gerileyişini izlediklerini gösterir. 1538 yılı başında barış yanlısı bir soylu yurttaş, cumhuriyetle sultanlar arasındaki çatışmaların tümünün vardığı olumsuz sonuçları değerlendirdiği konuşmasının sonunda, sözünü kısa ve özlü –ve anlamlı– bir formülle bağlar: “Türklerle ne zaman savaş yapıldıysa, her defasında kaybedildi.”¹⁶⁴ Ve Venedik'in 1470'te Negroponte'den vazgeçip Mora ve Arnavutluk'ta bazı yerleri Türklere bırakmak zorunda kaldı-

ğını; sonra 1503'te Kefalonya'nın alınmasının Sainte-Maure'un zorla geri verilmesi ile Durazzo ile Peloponez'deki Venedik memalikinin çoğunun bırakılmasını telafi etmediğini hatırlatır. 16. yüzyılın bu ilk yarısında cumhuriyet, başına gelecekle- rin henüz kıyısındadır, fakat egemenliği altındaki ülkelerin birer birer Osmanlı dalgası altında boğulmakta olduğu duygusu bilinçlere kök salmıştır bile. Daha sonraki savaşlar da bu duy- guyu kuvvetlendirmekten başka işe yaramaz.

Kıbrıs anlaşmazlığının ve adanın II. Selim tarafından fethinin ardından yaşanan dört yıllık çatışmayı hikâyeleyen Paolo Paru- ta, bu felaketin başlıca sebebi olarak "Osmanlı hükümdarları- nın aşırı hâkimiyet ve askerî şan-şeref hırslarını",¹⁶⁵ ve "savaş- maya yönelik neredeyse doğal içgüdülerini" görür.¹⁶⁶ Ona gö- re, eğer "her zaman komşularına silahlarıyla azap çektirmele- rinin" nedeni, "İmparatorluğun sınırlarını genişletmenin savaş yapmak için yeterli bir neden olduğunu" düşünmeleridir.¹⁶⁷ Bir başka Venedikli tarihçi, Battista Nani de, I. İbrahim'in or- dusunun 1645 Yazındaki Girit çıkarmasından sonra, Venedik Senatosu'nun Avrupa hükümdarlarına, içeriği benzer fakat da- ha tumturaklı bir üslûpla ifade edilmiş sözlerini aktarır: "Türk- ler, şehirleri işgal edip ülkelere boyun eğdirerek, baş döndürü- cü bir uçurum ve dipsiz bir çukur gibi, ilahi ve beşerî her şe- yi yutuyor, geniş krallıkların, soylu şehirlerin ve büyük millet- lerin gelişip çiçeklendikleri yerlere dehşet ve ıssızlık getiriyor- lar."¹⁶⁸ Nani, Osmanlıların "dinsizliklerini ve imparatorlukları- nı büyütme hırsına dayanan, tek ve değişmez bir akıl kuralları olduğunu" hatırlatır.¹⁶⁹

Osmanlıların iddiaları

Görüldüğü gibi, Konstantin şehrinin boyun eğişinin ertesin- de, Osmanlı yayılcılığını ve bunun Batı üzerinde yarattığı tehdidi her vesileyle gündeme getirip kınamak Avrupa'da genel bir tutumdur ve bu tema, Yeniçağın ilk yüzyıllarında güçlen-meye devam eder. Kaldı ki II. Mehmed'le haleflerinin eylemle- ri, bu tepkiyi sürekli besler. Bir yandan Batıda bir fetih politika-

sı yürütürlerken öbür yandan, hem fethettikleri topraklar üzerindeki egemenliklerini hem de dünyaya hâkim olma özlemlerini haklı gösterecek karma bir emperyal ideolojinin gelişip yayılmasını kolaylaştırırlar.¹⁷⁰ İktidarlarının temeli olan eski geleneklere ve İslam ülkelerinin sınırlarında [din uğruna] verilen kutsal savaşın (*gazâ*) ilkelerine, 15. yüzyıl sonlarıyla 16. yüzyıl başlarında, yeni motifler ilave ederler.¹⁷¹ Sultanlar, Müslüman Kutsal Yerlerinin çoğunu kendi egemenlikleri altında topladıktan ve Memlûklara karşı kazandıkları zaferlerden sonra, o zamana dek Memlûklarda olan “iki kutsal yerin (*Haremeyn*) hizmetkârı” unvanını da alırlar. Böylece, kendilerini Müslümanların Halifesi olarak takdim edebilecekleri bir zemin yaratırlar¹⁷² ve Osmanlı İmparatorluğu ile –yazgısı bir gün tüm dünyayı kaplamak olan– İslam yurdunun (*dâr’ül-İslâm*) özdeşlenmesine katkıda bulunurlar. Öte yandan, İstanbul’un alınması, Türkleri, Bizans İmparatorluğu’nun da varisleri ve sürdürücüleri kılmıştır. II. Mehmed’in ne kadar özen ve dikkatle bu mirasa sahip çıkmaya ve kendisini Bizans’ın gerçek halefi olarak göstermeye çalıştığı bilinmektedir. Fethettiği şehre törenle girişi sırasında ilk ziyaret ettiği yerlerden biri Hagia Sophia [Ayasofya] Katedrali’dir. Sonra memalikinin başkentini de bu şehre nakleder ve orada, gücünün ve dünya hâkimiyetinin simgesi olarak, kendisine yeni bir saray –Topkapı– inşa ettirir. Sultanın, Büyük İskender “destanıyla” tanışıklığından birçok kaynakta bahsedilir.¹⁷³ Söylendiğine göre bu konuyu hem İskender’e dair Müslüman yazarların eserleri, hem de maiyetindeki İtalyan bilginlerinin tanıttığı Latince metinler yoluyla bilmektedir ve bu yüzden adı geçen Antik çağ kahramanını kendisine model almıştır.¹⁷⁴ II. Mehmed böylece, evren hükümdarlığına ilişkin İslam, Türk-Moğol ve Roma-Bizans geleneklerini kişiliğinde toplayarak, kendisine bir dünya imparatoru imajı yaratmaya çalışır; bu imajın yayılması da, karışık unsurlardan oluşan yakın çevresi ile 1453’ten sonra Batıya yayılan Rum diasporası sayesinde olur.¹⁷⁵

Hayatının sonlarına doğru Gentile Bellini tarafından yapılan portresi, sultanın kişiliği etrafında yoğunlaşan bu çeşitli et-

ki ve kalıtları herkesin anlayabileceği bir mesaj halinde açıklar.¹⁷⁶ Londra'da *National Gallery*'de bulunan bu eser, Venedikli ressam tarafından, II. Mehmed'in davetlisi olarak Boğaziçi kıyılarındaki ikameti sırasında gerçekleştirilmiştir¹⁷⁷ ve sultanı yarı profilden, "haşmetli" kimliğiyle gösterir. Resim-altı ibaresi onu "*imperator orbis*" [(yer)kürenin hükümdarı] olarak takdim eder. Bu ibare sık sık tabloyu oluşturan figüratif unsurları açıklamayı sağlayan bir anahtar gibi görülmüştür. En yaygın yorumlara göre, hükümdarın üzerindeki kemer bir zafer takı, tuval üzerine serpiştirilmiş yedi (altı+bir) taç da egemenliği altında birleşmiş olan krallıkları ve daha genel olarak dünya hâkimiyetini simgelemektedir.¹⁷⁸ Kemerin daha ince bir analizi, Bellini'nin 14. ve 15. yüzyıllarda Venedik'te yaygın olan ve en çok dinî konulu resim ve mimarlık eserlerinde kullanılan bir motiften esinlendiğini gösterir. Bu motife özellikle Venedik'te, Duce'nin özel şapelinde ve devlet kilisesi statüsündeki San Zaccaria Şapeli'nin ön cephesinde rastlanır.¹⁷⁹ Böylece, din mistiğiyle iktidar mistiği, sultanın kişiliğini yüceltmek ve ululamak üzere, sanatçının fırçası altında birlikte iş görürler. Ancak, eserin bu "Batılı" okunuşu, resmin çeşitli unsurlarıyla Osmanlı simgeselliği arasında ilişki kuran daha "Doğulu" bir okunuşunu da dışlamaz. Maria-Pia Pedani, orijinal bir makalesinde, bu işe girer.¹⁸⁰ Pedani, başka varsayımlarla birlikte, yedi tacı, savaş esnasında sultanın sancakları olan yedi tuğ (at kuyruğu) olarak, II. Mehmed'in başının üstündeki kemeri de bir "Eşik" veya "Kapı" simgesi olarak yorumlamayı önerir: Burada sadece bir devlet alegorisi değil, aynı zamanda, sultanın yaptırdığı yeni saray kompleksinde, kendi özel dairesine girdiği "Mutluluk Kapısı"na (*Bâb'üs-Saâde*) bir ima da söz konusudur. Nihayet, fondaki halının üzerine yerleştirilmiş değerli taşlardan dört çiçek de hanedanın kurucusu Osman'ın kendi soyunun dünyaya hâkim olacağını gördüğü rüyaya göndermede bulunmaktadır. Bu çiçekler, merkezinde İstanbul'un bulunduğu dünyanın küçültülmüş bir modelini temsil etmektedir. Yakut taçyaprakları kıtaları, siyah ve beyaz taşlar de Karadeniz'le Akdeniz'i simgeler. Resimde sultana insancıl bir sima ve kararlı bir yüz ifade-

si verilmiştir: Kemikli bir surat, kartal burun, delici bakışlar ve gür sakal. Ayrıca iktidar amblemleriyle birlikte resmedilmiştir: Başında sarık (*türban*), omuzlarında kürk –Osmanlıların totem hayvanını hatırlatmak üzere, kurt kürkü olabilir– ve Osmanlıların seçtiği bayrağın rengine gönderme olarak kırmızı bir giysi. Nihayet, Batılılarca da Doğulularca da iki türlü yorumlanmaya elverişli bu emperyal “tanrılaştırma” eseri, II. Mehmed’in dünya egemenliği ihtirasını ortaya koymaktadır. İki dünyanın keşiştiği yerde, bir bozkır adamının bu saraylı portresi, sultanın gelişini haber vermekten çok gelmişliğini, mevcudiyetini gösterir: Gelmekte değildir, gelmiş ve oradadır.

Buna benzer özelemler I. Süleyman’ın saltanatının başlarında da aynı çarpıcı ve göz alıcı biçimlerde dile getirilir. Süleyman, iktidar simgeselliği alanında Batılı hükümdarlarla rekabet etmeye çalışır ve bu konuda sadrazamı İbrahim Paşa tarafından desteklenir. Örneğin, 1520’li yıllarda sultanın Batılı krallarla ilişkilerinde kullandığı unvanlara “dünya padişahlarının taç dağıtıcısı” unvanı eklenmiştir. Söz konusu hükümdarlarla ve özellikle ön plandakilerle –yani ellerinde tuttukları *investiture* [kral ve prenslerin görev ve unvanlarını onaylama] yetkileri dolayısıyla Hıristiyan âleminde siyasal meşruiyetin kaynağı olarak görülen papa ve imparatorla– rekabet iradesini bu şekilde açığa vurur.¹⁸¹ 1529’da bu yolda bir adım daha atılır ve Süleyman Macaristan’da, Saint Étienne’in [İstvan] tacını giydirerek, Jean [Yanoş] Zapolya’yı tahta çıkarır. Sultani, çağındaki hükümdarların üstüne çıkaran bu jest, Hıristiyan krallığı üzerindeki egemenliğini perçinlemiş ve bir Türk minyatürüne de konu olmuştur.¹⁸² Bu yolla Hıristiyan krallığına hükmetmek için her yolu deneyen Habsburglu Ferdinand’a karşı da bir zafer anlamına gelir. Bu yarışma zihniyeti sonraki yıllarda, Süleyman’ın ünlü miğferinin yapılmasıyla doruğuna ulaşır. Çeşitli değerli taşlar ve mücevherlerle bezeli bu muhteşem kuyumculuk eseri –ki toplam maliyetinin 100 ilâ 150.000 düka olduğu tahmin edilmektedir– başvezir İbrahim Paşa’nın siparişi üzerine Venedikli sanatkârlar tarafından yapıp 1530’lu yılların başında Bâbü’lî’ye teslim edilmiştir. Bu miğfer, 1532

seferi vesilesiyle sultanın gücünü göstermek üzere düzenlenen bir mizansende en önemli rolü oynar; bu gösteri, 1530'da Bolonya'da V. Charles'ın [Şarlken] görkemli taç giyme törenine bir nazire gibidir. Böylece miğfer, *grand-seigneur*'ün Belgrad'a zafer alayıyla girişi sırasında, iki yıl önce imparatorun İtalyan şehrine girerken yaptığı atlı resmigeçidi hatırlatan bir biçimde halka sergilenir. Gösteride, sultanın altında oturduğu süslü çardaktan alayın yolu üstündeki, eski Roma'dan esinlenmiş resimlerle süslü taklara kadar, Batı usulü bir geçit töreninin tüm unsurlarını buluruz. Mesaj açıktır ve Venedikliler tarafından yapılmış başlık da bunu tek başına özetlemektedir. Nitekim bu başlık, şekliyle ve tepesindeki krallık simgesi sorguçla, Doğu padişahlarının tören miğferlerini hatırlatan derleme (*senkretik*) bir eserdir; Osmanlılar bunda İskender'in tolgasını da görürler. Aslında geleneksel olan bu taban üzerine kuyumcular, düpedüz papaların *tiara*'sını anımsatacak şekilde, bir dizi taç yerleştirmiş, ancak papaların üç tacına karşılık Süleyman'a dört taç vermişlerdir. Eserin diğer kısımları, Cermen imparatorlarının başlıklarındaki mücevherleri anımsatan iri inciler ve değerli taşlarla süslenmiştir. Süleyman'ın miğferi Batılı gözlemciler için açık bir anlam taşır ve belli ki Avrupalı hükümdarların kilerle rekabet etmek üzere imal edilmiştir. Onlara benzer, ama aynı zamanda onlardan daha yüksek, daha parlak, daha zengin olmasıyla, sultanın üzerinde hak iddia ettiği dünya hâkimiyetini açıkça dile getirir.¹⁸³

DÜŞMANIN YÜZLERİ: KAFİR, BARBAR, DESPOT

Yeniçağdaki görünümüyle iyi incelenmiş olan Türk imajı,¹⁸⁴ her şeyden önce, söz konusu çatışma kültürü çevresinde şekillenmiştir. Batı ile Osmanlı dünyası arasındaki bağdaşmaz karşıtlığı (*antagonisme*) çeşitli şekiller altında ifade eder ve birçok noktada örtüştüğü İslam tasarımları gibi, birçok basmakalıp unsur taşır. Yine bu tasarımlar¹⁸⁵ gibi, gerçek bir bilgi birikimine, Doğu dillerinin gittikçe daha iyi öğrenilip anlaşılmasına ve

[bu konularda] entelektüel bir yaklaşımın gelişmesine karşın, Ortaçağın son yüzyıllarında oluşmuş çarpık ve tarafgir bir algı-lamanın etkisinden kurtulamaz.¹⁸⁶ Bu algılama ise, gerçek tes-pitler içerse de, çoğunlukla önyargılar, yanılğular ve netlikten uzak yaklaşık tahminlerin etkisindedir. Ayrıca bu imaja yavaş yavaş, ses emici ağır perdelerden, şehvet uyandırıcı danslardan ve kanlı entrikalardan oluşmuş ucuz bir oryantalizm de bulaşır.¹⁸⁷ Hemen her parçasıyla uydurma olan bu Doğu imajı, si-yasal açıdan, Avrupa'nın 19. yüzyıldaki sömürgeci genişleme-sini haber veren ve hazırlayan entelektüel bir mekanizma ola-rak yorumlamıştır.¹⁸⁸ Batının fantazma ve korkularının billur-laştığı bu “uydurma” Doğunun aslında Batıyı yansıttığını iddia eden ilginç bir psikanalitik yaklaşım da söz konudur.¹⁸⁹ Bura-da Müslüman, Doğulu ve özellikle Türk Öteki'nin algılanması-na ilişkin, zengin bir tarihyazım çalışmasına konu olmuş olan o kalın dosyayı yeniden açmak değil, söz konusu tasarımların, uluslararası ilişkiler alanıyla nasıl kesiştiğini; tutum ve söylem-leri belirlediğini ve bir karşıtlık mantığını kuvvetlendirmeye katkıda bulunduğunu göstermek amaçlanmaktadır.

Kutsal savaş adına

Yeniçağda Osmanlı tasarımı, tek yönlü ve birörnek olmak bir yana, parçalara bölünme eğilimindedir. Birçok model bir arada bulunur, bütünleşir ve birbirini tamamlar. 15. yüzyıldan 16. yüzyıla geçilirken, hümanistler önce “barbar” tipini oluş-tururlar; Osmanlı dünyası ve devlet örgütünün daha iyi tanın-masının ardından, “despotik” Türk'ün ortaya çıkışıyla, bu im-ge eskir ve aşılır. Ancak, bileşenleri birinde daha çok kültü-rel öbüründe ise daha çok siyasal olan bu “yüzlerin” ikisi de, Osmanlı'nın, haçlı seferleri vesilesiyle [Avrupa'nın] geçmiş[in] e derin biçimde kök salmış olan kâfirin bir devamı olarak ta-sarlanmasını da içerir. Türklerin algılanışı, Hıristiyan ve Müs-lüman dünyaları arasında yüzlerce yıl sürmüş ve şimdi de Hı-ristiyan dini ve erdemleri uğruna verilen bir mücadelede yaşa-yan çatışma geleneğinden beslenir. Örneğin Papa X. Leon da

bu noktadan hareket eder ve 1 Nisan 1517 tarihli “Constituti iuxta” başlıklı *bull*a’sında, Hıristiyan hükümdarları beş yıl için [karşılıklı] silah bırakmaya çağırır. Böylece, I. Selim’e karşı ortak bir seferin temeli atılmış olur:¹⁹⁰ “Gerçekten –diye vurgular– Tanrı isterse ve bize yardım ederse, gerek Doğuda gerek Güneyde yerleşmiş olan; ruhlarının karanlığı yüzünden gerçek ışığı ve gerçek kurtuluş yolunu hakir gören; Yüce Kurtarıcımızın üzerinde ölümü göğüslediği Haçı aşağılayan [...] ve böylece kendilerini Tanrının nefrete layık düşmanları ve Hıristiyan dininin zalim işkencecileri yapan Türkleri ve diğer kâfirleri geri püskürtmemiz ve Hıristiyan kanına karşı yağdırdıkları hakaretlerin karşısına yalnız manevi değil, sağlam dünyevi savunma önlemleriyle de çıkmamız mümkündür.”¹⁹¹ X. Innocent da, Venedik Cumhuriyeti’ne yardım için Kilise mensupları üzerine 400.000 ekülük bir vergi konmasına izin veren 19 Eylül 1646 tarihli Papalık tezkeresinde, genel seferberlik çağrısı yapar, “çünkü Türklerin başındaki dinsiz zorbanın, Hıristiyan halkın üzerine saldırıp dinini yok ederek yerine kendi korkunç dinsizliğini geçirmeyi her şeyden çok istediği bellidir.”¹⁹²

Hükümdarlar Roma’nın kışkırtmalarına sıkça yanıt verirler. Örneğin V. Charles [Şarlken] imanın savunuculuğuna soyunmak niyetindedir ve 1535’te Kastilya tacına bağlı vassallarına, Tunus’a karşı bir sefere çıkma kararını bildirirken, Hıristiyanlığın başka cephelerinde, örneğin Macaristan’da ve Ege adalarında, “kutsal Katolik inancımızın ebedi düşmanı” (*enemigo perpeuo de nuestra santa fe catholica*) Türk’e karşı savaşılmakta olduğunu da hatırlatır.¹⁹³ [Fransa Kralı] IV. Henri de, tam tarihi bilinmeyen bir mektupta, “[Hıristiyan âleminin] genel iyiliği ve kâfirlerle düşmanlarına karşı Tanrının şanının yüceltilmesi için”, Papa VIII. Clément’in Sultan III. Mehmed’e karşı önerdiği birliğe katılmaya hazır olduğunu bildirir.¹⁹⁴

Yeniçağda da Türklere karşı savaş, hâlâ Tanrı adına ve Tanrı uğruna verilen bir mücadeledir. 1566’da, Malta Kuşatması’ndan bir yıl sonra, [Hıristiyan] hükümdarları “kılıçla yaydıkları inancı yine kılıçla yok etmek” için¹⁹⁵ Osmanlı gücüne karşı birleşmeye çağırın muhtıranın yazarı, “kâfirlerin, Mesih’in düş-

manları olduğunu”¹⁹⁶ ileri sürer. Türk savaşına ilişkin hikâyelerde, silah başında dualarla geçirilen, coşkulu bir iman ve sofu bir dindarlıkla yüklü gece nöbetleri anlatılır. Giacomo Bosio, sultanın askerlerinin 1522’de Rodos’a saldırmasından önce [Hıristiyan] savaşçıların yaptıkları manevi hazırlığı böyle anlatır. Şövalyeler ve ada halkı, Tanrının “kendilerini düşmanlarına karşı savunmak ve Kutsal adının övülüp ululanmasıyla savaşta muzaffer kılmak lütfunda bulunması” için, bir dizi günah bağışlatma törenleri, kiliselerde ayinler, geçit alayları ve başka birtakım toplu dua seansları düzenlerler.¹⁹⁷ Bu törenler, [Saint-Jean Tarikatı’nın] Büyük Üstadının konuşmasıyla sona erer. *Grand-maitre* orada, adanın Rum ve Latin halkını kâfire karşı birleşik bir cephe oluşturmaya çağırır.¹⁹⁸ [Kıbrıs’ta] Paphos [Baf] piskoposu Francesco Contarini’nin 1570’te Türklerin şehre saldırmasından az önce Nikosia [Lefkoşa] eşrafının önünde yaptığı konuşma¹⁹⁹ da bir örnek niteliğindedir. Şehir halkını direnmeye teşvik eder, zira “imanlı Hıristiyanlara imkânsız [şeyler] bile kolay gelir”;²⁰⁰ sonra, örnek olarak beş yıl önce din ve şan-şeref uğruna savaşıp zafere ulaşmış olan Saint-Jean Şövalyelerini hatırlatır.²⁰¹ Buna dayanarak, dinleyicilerinin “o barbar Osmanlı’nın azgınlığı aracılığıyla [...] ruhlarının selametini ve göksel nimetlere kavuşmalarını istemiş olan Yüce Tanrıyı övmeye, saymaya ve ululamaya zaman ve fırsat bulacaklarına” söz verir.²⁰² kâfire karşı mücadele duyusundan ileri gelen bu özel dinî coşku ve heyecan, çatışmaların içinde de eksik değildir. 1565’te Malta savunmasına katılmış olan Francesco Balbi, kuşatmanın önemli olaylarını kaydettiği bir günlük tutar. 15 Temmuz akşamı, Türklerin şiddetli bir hücumundan sonra, bölüğünün rahibi “fra Roberto”nun aldığı yarayı zikreder: “Hücum esnasında, [insanları] Mesih inancı uğruna savaşmaya ve dindarca ölmeye teşvik ederek, bir elinde haç öbür elinde kılıç, her tarafa koştu.”²⁰³ Lepanto [İnebahtı] Deniz Muharebesi de, Türklere karşı silahların seferberliğiyle atbaşı giden bu “ruhların seferberliği”ne tipik bir örnektir. Zafere dair anlatılara bakılırsa, [askerlerle birlikte] gemilere binmiş olan din adamları, donanma savaş nizamına girerken, gemi ge-

mi dolaşarak savaşçıların günahlarını çıkarmışlar,²⁰⁴ onlar da gemilerin direklerine çekilen, Mesih'in haçı işlemeli bayrakları derin bir huşû içinde selamlamışlardır.²⁰⁵

Şu bir gerçek ki, 16. ve 17. yüzyıllarda kâfirin elinde ölmek, şu veya bu şekilde, daima kutsallaşmaya, “azizliğe” giden yolu açar. 1480'deki Otranto zapt ve yağmasının 800 şehidi olayının belgeleri gayet ayrıntılıdır. Şehitler, trajik olayın daha ertesini gününden itibaren yerel halk tarafından kültleştirilirler.²⁰⁶ Fakat kutsallıkları (*béatitude*)* ancak üç yüzyıl sonra [Papalıkça] resmen tanınır.²⁰⁷ Bu süre içinde, *beatus*'luğa seçilmelerine dayanak olacak somut belge ve kanıtlar biriktirilmiştir. 1539'da bir ilk soruşturma yapılır ve tanıklıklar olayı aktarırlar. Kurbanların cesetlerinin, birkaç gün açıkta kalmalarına karşın, hiçbir çürüme alâmeti göstermediği ve etraflarında kaynağı bilinmeyen ışıkların oynadığı saptanır.²⁰⁸ Ardından bir dizi mucize sökün eder: 16 Mayıs 1660'ta şehitler geceleyin, göksel bir ışık halesi içinde, şehit edildikleri tepenin üzerinde “tecelli” ederler.²⁰⁹ 1672'de, bir yıldan beri hasta olan bir genç kız, şehitlerin kutsal kalıntılarına dokununca birdenbire iyileşir.²¹⁰ Vatikan arşivindeki bir yazmanın, 5 Ağustos 1571'de Türkler tarafından alınan Kıbrıs Adası'ndaki Famagusta [Magusa] Kalesi'nin kumandanı Marcantonio Bragadin'in ölümüyle ilgili verdiği ayrıntılar da bu örnekle karşılaştırılabilir.²¹¹ Olaylardan hemen hemen kırk yıl sonra oğlu Hierolamo Baragadin, Padova piskoposluğunun kançılıryasında [mabeyn], bu sahneye tanık olan iki askerin anlattıklarını kayda geçirir. Bu ifadelere göre Venedikli kumandan, çeşitli işkencelerden geçirilmiş, ardından şehir meydanında diri diri derisi yüzülmüş, ancak bundan sonra ölmüştür. Bu zalimce işlemlerin sebebi ise dininden dönme-yi reddetmesidir. İki tanık kumandanın son nefesini verirken söylediği dindarca sözleri de naklederler: Birinciye göre “O Gi-esù”,²¹² ikinciye göre “O Dio, ò Dio, ò Dio”.²¹³ Sonra kafası kesilmiş ve bir gemi direğine asılmıştır. Ve tam o sırada mucize gerçekleşir; adamlardan biri “Şu gözlerimle gördüm –der– gece saat ikiye doğru, o kafanın üstünde havada birtakım ışıklar

(*) *Béatitude*: Azizliğin (*sainteté*) bir basamak altındaki kutsallık derecesi – ç.n.

belirdi; yanan meşaleler gibiydiler; 30-40 tane ışık vardı, ama ne meşale ne de başka bir şey görünüyordu; sadece ışıklar vardı [...]. Bu, Rabbin bir işaretiydi.”²¹⁴ Her ne kadar Otranto kurbanlarından farklı olarak, Marcantonio Bragadin sunaklar üzerine taşınmamış ve Hierolamo'nun girişimi de sonunda, babasının anısına adanmış bir evlât sevgisi jesti olarak kalmış olsa da, bir Hıristiyanın ölümünün, Osmanlı'nın elinden olunca, çağdaşlarının gözünde yüklendiği simgesel anlamı gösteriyor: Bu ölüm anında şehadet mertebesine yükseltiliyor ve bu şehitlik de öleni azizliğe götürüyor.

1631'de, Ege Denizi'ndeki Syros Adası'nın piskoposu, [Vatikan] propaganda nezaretine, haleflerinden birinin azizliğe seçilmesi için gereken kanıtları içeren kalın bir dosya gönderir. Bu kişi Venedik kökenli bir Dominiken olan Andrea Carga'dır ve on beş yıl kadar evvel bir Türk kadırgasının direğine asılarak can vermiştir.²¹⁵ Yukarıda zikredilen olaylarda olduğu gibi, daha ölümünün gecesinde, cesedin çevresinde garip ışıklar görülmüş, daha sonra başka işaretler birbirini izlemiştir. Domenico Marengo, “çeşitli illet ve sakatlıklar, ağrılar, ışıktan yoksunluk, iktidarsızlık ve diğer hastalıklar çekmiş ve şehidin adını anınca iyileşip kurtulmuş olan” 36 erkek ve kadının tanıklıklarını derlemiştir.²¹⁶ Öte yandan, [şehide edilen] böyle duaların, hasta hayvanları iyileştirmek²¹⁷ veya kuru ağaçları tekrar yeşertmek²¹⁸ için de iyi bir çare olduğu anlatılır. Ölenin kutsal nitelikleri daha sonraki “tecellileriyle” de doğrulanmaktadır: Bir kadın onu “beyazlara bürünmüş” gördüğüne; “şehidin parmağındaki piskoposluk yüzüğü”nün, [kadının] bulunduğu odayı aydınlattığına yemin eder. Bir diğeri, “piskopos kılığında”, elinde altın bir haç, kendisine doğru geldiğini ve haçla başına dokunduğunu iddia eder.²¹⁹ Dolayısıyla Marengo, “bu mucizelerin devam ettiğini ve bu dindar kişinin anısı çevresindeki tapınmayı görünce”, merhumun kesik başını kurtarmış, sonra da, bir sandığa koyarak kendi katedralinde bir şapelin altına defnetmiştir.²²⁰ Böylece, birkaç yıl içinde, Carga'nın çilesi ve öldürülüşü, kişinin azizliği söylentisine dayalı yerel bir kültün ve bir popüler dindarlık odağının ortaya çıkıp gelişmesine yol

açar. Ayrıca Roma bürokrasisi de bir kutsallaştırma (*béatificati-on*) soruşturması yürütür. 1624'te, olaydan ancak yedi yıl sonra açılan bu "dava", Syros piskoposunun getirdiği yeni tanıklıklarla, tekrar güncellik kazanır.²²¹

"Hıristiyanların ortak düşmanı"

Böyle olaylar, geç dönemlerde bile, dinî unsurun, Avrupa'yla Osmanlı dünyası arasındaki anlaşmazlığın algılanışını yönlendirmeye devam ettiğini gösteriyor. Avrupalıların gözünde Türk hâlâ kâfirdir ve "ortak düşman" olarak gösterilmektedir. Yeniçağın ilk yüzyıllarında, bu deyim Venedik diplomasisince sık sık kullanılır. Eylül 1537'de Korfu'nun, Süleyman'ın orduları tarafından kuşatıldığı haberi gelir gelmez, senato Roma'daki elçisini, olaya "ortak düşmana karşı, duruma uygun ve kuvvetli önlemlerle" karşı koyulması gerektiğini bildirmekle görevlendirir.²²² Senato ayrıca, "*communis hostis*"e karşı²²³ bir müdahalenin ivediliğinden söz eden Latince bir mektupla, Romalıların Kralı Ferdinand'ın desteğini ister. Cumhuriyet, tüm anlaşmazlık süresince buna benzer bir söylem kullanır. "Ortak düşman Türk'ün", adayı alamadan çekilmiş olmama karşın, gelecek mevsim için hazırlık yaptığı Şarllken'e bildirilir ve I. François'yla barıştıktan sonra, mücadeleye katılması için davette bulunulur.²²⁴

Bu deyim, Venedik memalikine karşı her Osmanlı saldırısında tekrar tekrar kullanılır. Venedik [Fransa Kralı] IX. Charles ve [annesi] Catherine de Medici'ye, Dalmaçya'ya karşı ilk Osmanlı akınlarını –Kıbrıs savaşının açıldığını gösteren ilk çatışmalar– haber verilirken, "ortak düşmanın" (*comune nemico*) barış vaatlerine güvenilmemesi gerektiği de vurgulanır.²²⁵ Bir ay sonra, "Hıristiyan halkın büyük önderi ve koruyucusu" olarak imparator Maximilien'e de, "dünyanın beklediği kararı alması ve silahlarını bu hain ortak düşmana karşı çevirmede, diğer tüm hükümdarlara örnek olmak lütfunda bulunması için" çağrıda bulunulur.²²⁶ 1645 Yazında Osmanlı askerlerinin Girit'e çıkmasından sonra, Cumhuriyet'in bellibaşlı Avrupa

hükümdarları nezdinde yaptığı girişimlerde, “ortak düşmanın” kötülüklerinin kınanması istenir ve güçlü bir yardım talebinde bulunulur. Venedik Cumhuriyeti yardım için I. Leopold’a²²⁷ ve XIV. Louis’ye²²⁸ döner. Aynı şekilde, gemilerini talep etmek için, Napoli kral vekiline de başvurulur, çünkü “ortak düşmana karşı yardım ve desteklerin durmadan güçlenmesi” gerekmektedir.²²⁹ Bu imaj 18. yüzyıl başlarında da karşımıza çıkar. Türklerin Mora’yı tekrar ele geçirmeye çalıştıkları sırada Cumhuriyet, VI. Charles’la yapmış olduğu ve 1686-1688’de bu bölgeyi almasını sağlayan birliği (*ligue*) canlandırmak için, bu deyiimi tekrar kullanır.²³⁰

Bu ifadenin bu denli uzun süre kullanılmasının bir anlamı olmalı. Belli ki, “ortak düşman” ifadesi, Venedik’in, tehlike anlarında, kendi çıkarlarını kolektif bir dava şeklinde sunarak, Hıristiyan dünyasından destek bulmak için kullandığı bir argümana dayanıyor. Bu deyim, her anlaşmazlıkta ortaya sürülen, iyice “alıştırılmış” bir retoriği temsil ediyor. Papalık da bunu kendi açısından, iç kavgalarının batağına saplanmış Avrupalı kralları barıştırmak ve Babil’i’ye karşı büyük bir ortak harekete girişmelerini sağlamak için kullanmıştır.²³¹ Bu deyim aynı zamanda Avrupalı vicdanlara damgalarını vurmuş olan, eski bir Ortaçağ geleneğine gönderme yapsa da, içerdiği anlam Yeniçağın koşulları için hâlâ geçerlidir. Nitekim Ortaçağın eskatoloji ve kehanet edebiyatında “ortak düşman” önce Deccal’dır.²³² (*Antéchrist*: Sevilalı Isidore’nin tanımına göre “Mesih’e karşı gelecek olan.”²³³) Bu figür, çeşitli kişi veya gruplarla, özellikle Hıristiyanlığın dış düşmanlarıyla, 12. ve 13. yüzyıllarda Muhammed ve Sarazenlerle [haçlı seferleri döneminde Avrupalıların Araplara taktıkları ad],²³⁴ ardından 15. yüzyılda, özellikle İstanbul’un fethinden sonra, Osmanlılarla,²³⁵ özdeşleşmiştir. Venedik ya da papalar, bu figürü yeniden ortaya sürerek, sultanlarla radikal bir çatışma fikrini ve silahlı savaşın talihe bağlı şartlarının ötesinde, temeli ilkeler düzeyinde bulunan bir hesaplaşma amacını akıllara sokmak isterlerken; bir birlik refleksi uyandırmak için de, gönüllerde eski Hıristiyan halkı [*Respublica christiana*] kavramını canlandırmaya çalışırlar.

Truvalılar mı İskitler mi?

Yeniçağda da Türk imajının, dinî önyargılar üzerine kurulmaya devam ettiği görülmektedir. Bunlar çoğunlukla önceki dönemden kalmış olmakla birlikte, Babiâli'yle süren çatışmanın yarattığı savaş bağlamındaki gelişmeler uyarlanmalarını sağlayan değişikliklere de uğrarlar. Ancak, kâfir motifinin bu süregenliği, nöbeti ondan devralan başka tasarımların ileri sürülmesine engel değildir. Bazen haçlı seferi kuramcılarınca bu girişimi haklı göstermek için kullanılan²³⁶ Osmanlı=barbar özdeşliği böylece, 15. ve 16. yüzyıl hümanistlerinin, Türklerin kökeni üstüne başlattıkları bilimsel düşünce sürecinin ve tartışmalarının²³⁷ olumlu etkisiyle, sistemleştirilir. Nispeten eski bir geleneğe göre, Türkler Truvalıların soyundandır.²³⁸ Bu iddia örneğin, Johannes Angelus de Legonissa'nın²³⁹ *Opus Davidicum*'unda karşımıza çıkar. Ortaçağın son yüzyıllarında çok sayıda hükümdar ailesi, Truvalıların soyundan geldiğini öne sürmeye başlamıştır; bunlar, tarihlerinin köklerini uzak ve masalsi bir geçmişle birleştirerek, bir yandan egemenliklerini haklı gösterirken öbür yandan da devletlerinin istikrarını ve sağlamlığını arttırmak isterler.²⁴⁰ Türklerin durumuyla ilgili olarak, bu Türk-Truvalı ilişkilendirmesi hem coğrafi bir kanıtla (işgal altında tuttukları alanlar, kendilerine yakıştırılan atalarının yaşadığı topraklardır) hem de bir etimolojik manevrayla (*Turci* sözcüğüyle Antik edebiyatta Truvalılar için kullanılan *Teucris* sözcüğü arasındaki benzerlik) gerekçelenir.²⁴¹ Örneğin Venedikli Andrea Dandolo'nun 14. yüzyıl ortalarında yazdığı *Chronique*'e bakılırsa, "Türk ulusunun kökenleri Truva Kralı Priamos'un oğlu Troilus'un oğlu Teucrus'a" dayanmaktadır.²⁴² Sonraki yüzyıl boyunca, her iki terim, birçok Avrupa devletinin resmî yazışmalarında fark gözetilmeden kullanılır.²⁴³ Bu özdeşleme, herhalde, Türklerin Hıristiyanlığa ve Yunan-Latin dünyasına karşı besledikleri düşmanlığı açıklayan bir gerekçe olarak alındığı için rağbet görmüştür. Kökleri Truvalılara uzanan Türkler, özellikle, vaktiyle Ilion'un (Truva) uğradığı yıkımın öcünü almak için başka bir kıtadan düşman sıfatıyla gelmiş yabancılar olarak nitelenirler.²⁴⁴ An-

cak bu yorum, Truvalı köken mitinin Batılılar tarafından da geniş ölçüde sahiplenilmiş olmasından doğan anlam karışıklıkları yüzünden bulanır. James Hankins gayet uygun bir biçimde, en azından İstanbul'un alınışına kadar, ataları ortak olduğu için, Osmanlılarla Latinleri birbirine bağladığına inanılan Rumları kaderlerine terk etmeyi savunan güçlü bir hümanist akımın varlığını gösterebilmiştir.²⁴⁵

İlginçtir, tam da bu karışık ve bulanık semantik bağlamda, Bizans İmparatorluğu'nun başkentinin alınışından sonra Batı Hıristiyanlığının II. Mehmed karşısında yalnız kaldığı bir anda, Türklerin kökenine dair bir başka teori ortaya atılır. Bu yeni varsayım mitik değil tarihsel olma iddiasındadır ve tüm savunucuları, önceki teoriyi açıkça ve kesinlikle çürütmeye gayret ederler.²⁴⁶ Söz konusu teori, en kapsamlı biçimde, Nicolo Sagundino'nun eserinde serimlenmiştir. Avrupa'da yazılan ilk Osmanlı tarihi denemesini, galiba bu kişiye borçluyuz.²⁴⁷ Ferrara ve Floransa konsillerinde tercümanlık yapmış ve Konstantinopolis'in düşüşünden sonra *bailos* ["balyoz": İstanbul'daki Venedik elçisi] Marcello ile oraya gitmiş olan bu Nègrepontlu Venedik yurttaşı, Türkler ve Rumlar hakkında ciddi gözlemler yapmıştır.²⁴⁸ 1456'da, o zaman Siena piskoposu olan Enea Silvio Piccolomini'ye gönderdiği *De origine et gestis Turcarum liber* adlı eserinde, "Türk ulusunun" altı yüzyıl önce çıkıp geldiği yerin İskitya'ya olduğunu belirtir.²⁴⁹ Bu bilginin, o sırada II. Pius adıyla papa olmuş olan Piccolomini tarafından *Cosmographie*'sinde²⁵⁰ ve *Commentaires*'lerinde²⁵¹ kullanılması, geniş kitlelere yayılmasını sağlar. Aynı şeyi 1538'de Paolo Giovio'nun kaleminden de okuruz: "Hiç şüphesiz, Türk ulusu kökenini bugün Tartarlar denen İskitlerden alır; bunlar Hazar denizinin üstünde, Volga nehri dolaylarında [yer alan] çöllerde yaşarlar."²⁵² Aynı bilgi Floransalı Andrea Cambini'nin "Türklerin ve Osmanlı hanedanı devletinin kökeni" üstüne yazdığı küçük kitapta da karşımıza çıkar.²⁵³

İskit soyu tezi giderek, Truvalı atalar tezinin yerini alır. Ancak bunları bütünüyle karşıt görmek de doğru olmaz. Ben, birinci tezin, ikincisinde vurgulanan "Türk'ün dışsallığı, yaban-

çılığı” tematiğini daha geniş bir biçimde içerdiğini düşünüyorum. Türk, Truvalıların torunu olarak [görüldüğü zaman] bile, atavik bir intikam arzusuyla gelip binyıllık Hıristiyan dünyasını altüst eden bir istilacı figürü çiziyordu; İskitlerin soyuna bağlanınca, Romalılar için bilinen dünyanın ötesindeki Asya topraklarına atılıyor ve artık barbar imajıyla tamamıyla özdeşleşiyor. Ayrı olmalarına karşın, bu teorilerin her ikisinde de, devrin kitap okuyan kültürlü insanların aşına olduğu bir Herodot anlatılarının ve Med Savaşları etkisi hissediliyor. II. Mehmed’in yarıresmî vakanüvisi olan Kritobulos’a bakılırsa, bizzat Türkler de bu iki geleneği alıp tek bir gelenekte kaynaştırmışlardı. 1462’de sultan, Lesbos (Midilli) Adası’na saldırarak üzere bir yeniçeri birliğiyle Anadolu’ya geçince, Méandre (K. Menderes çayı)* ovasında Truva şehrinin bulunduğu yerde durmuş. Antik şehrin hâlâ görülebilen harabeleri önünde, İlion’un şanlı kahramanlarını öven ve Hellenleri, Makedonları, Tesalyalıları ve Peloponezlıları şehrin tahribinden sorumlu tutarak yerin dibine batıran heyecanlı bir nutuk çekmiş. Bunun ardından, yüzyıllarca sürmüş baskı ve kölelikten sonra nihayet Truva ve bütün Asya halkları için intikam gününün geldiğini haber vermiş.²⁵⁴

Kopup gelen barbar dalgaları

Bu “Türklerin barbarlığı” fikri, yazarına göre çeşitli şekillerde dile gelir, ama tüm yazarlar onların zalimlik ve acımasızlığından söz açarlar.²⁵⁵ Elbette en başta Hıristiyanlara karşı işlenmiş vahşice eylemler gelir. İstila dalgaları altında boğulmakta olan Doğudan Batıya gönderilen, İstanbul’un fethi veya Ege adalarının alınmasıyla ilgili yardım çağrılarının ve uyarıların, Osmanlıların katliamlarını merkeze aldığını yukarıda gördük. Ayrıca Otranto’daki toplu kıyımı da zikretmek gerekir ki, Hıristiyan dünyasını kalbinden vurduğu için, diğer olaylardan çok daha büyük bir infial yaratmış ve bitmez tükenmez

(*) İzmir Selçuk’taki Küçük Menderes (Kaystros) ile karıştırılmamalı. Eski metinlerde Skamandros olarak geçer – ç.n.

yorumlara konu olmuştur.²⁵⁶ 16. ve 17. yüzyıllar boyunca, papalardan gelen birlik çağrıları, aynı zamanda, Mesih'in müminlerine çektirilen azaplar için birer yakınma, birer ağıt olmuştur. 1538'de, Polonya Kralını, Osmanlılara karşı kurulan birliğe katılması için davet eden III. Paul, "ortak düşman Türk'ün, önceki yıl kalabalık bir orduyla İtalya'ya geçtikten sonra, Kalabriya kıyılarını acımasızca yağma ve tahrip ettiğini; sonra Korfu'yu, Ege ve Yunan denizlerindeki daha birçok Hıristiyan adasının ahalisini kırıp geçirdiğini ve binlerce Hıristiyanı köleliğe mahkûm ettiğini" özellikle belirtir.²⁵⁷ Venedikliler de, Hıristiyan hükümdarların desteğini sağlamak umuduyla, Serenissima memalikiindeki halkların savaş esnasında uğradıkları baskı ve zulmü tekrar tekrar konu ederler. Örneğin, 1537'de senato, Roma'daki elçisini göndererek Türklerin Korfu "şehri ve adasında yaptıkları yıkım ve çıkardıkları yangınlardan" (*quelli danni et incendii nel borgo et insula*) papayı haberdar ettikten sonra, askerî ve mali yardım talep eder.²⁵⁸ 1570'te, Babıâli'yle çatışmalar yeniden başlayınca, imparator nezdindeki Venedik elçisi de [hükümdara] "Türklerin Dalmaçya'da yaptıkları yeni tahribattan söz etmek ve –kendi topraklarıyla halklarının uğradıkları ağır mağduriyetleri düşünerek– bu eyaletteki zarar görmüş yerlere mümkün olduğu kadar çok yiyecek maddesi ve tahıl sağlamak lütfunda bulunması" talebini aktarır.²⁵⁹ Birkaç ay sonra, Cumhuriyet, Nicosia kalesinin düşüşünü sert bir şekilde dile getirir ve kuşatmanın kent ahalisi için doğurduğu sonuçları ısrarla vurgulayarak, yine kendi lehinde bir dayanışma hamlesi yapmaya çalışır.²⁶⁰ [Girit] Kandiye Savaşı sırasında da buna benzer yol ve yöntemler uygulanır. Örneğin 1646 Sonbaharında, Serenissima'nın bellibaşlı Avrupa saraylarındaki elçiler, Osmanlıların Girit'te henüz Venedik'in elinde tuttuğu yerlere ve Dalmaçya'daki Venedik topraklarına –özellikle kısa süre önce çok ağır akınlara maruz kalmış olan Sebenico şehrine– karşı saldırılarının şiddetini anlatırlar.²⁶¹

Ancak, Osmanlıların zalimlik ve acımasızlığı teması dinî ve askerî çatışma alanıyla sınırlı kalmaz. Bu özellik, sultanların karakter ve mizacına derin biçimde kök salmış gerçek

bir vahşetin dışavurumu olarak görülür. Örneğin, Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk Batılı "tarihçileri", hanedan içinde sultanlığın el değiştirme sürecinde işlendiği söylenen cinayetler üzerinde uzun uzun dururlar. Francesco Sansovino, Türkleri konu alan bir risalesinin sonuna Osmanlı hanedanının, büyük ölçüde tahrif edilmiş, fakat yine de çağdaşlarına göre akla yakın bir soyağacını ekler.²⁶² Aynı sayfada, "İktidarı, kendi akrabalarını katlederek gaspeden senyörler"²⁶³ başlıklı bir çerçeve içinde, kendi aile bireylerini öldürerek iktidarı ele geçiren sultanların ya da öyle kabul edilen kişilerin kronolojik sıraya göre bir listesini verir. I. Osman'dan (1280-1324) II. Selim'e (1566-1574) kadar 15 sultan sayar, oysa gerçekte bu süre içinde 11 padişah hüküm sürmüştür.²⁶⁴ Yazara göre bu 15 sultandan 10'u cinayet işlemiştir; bu hanedana mensup hükümdarların üçte ikisi ellerini kana bulamış canilerdir. Cinayetlerin listesi de çok şey ifade eder: 10'dan fazla kardeş, üç yeğen, iki baba katli ile, Süleyman'ın oğullarından birini idam ettirmesi. Burada yapmak istediğimiz, Sansovino'nun kasıtlı ya da kasıtsız yaptığı tüm hata ve yakıştırmaları ortaya çıkarıp düzeltmek değildir.

Bunlar hayli çoktur: Örneğin, bir kardeşiyle bir yeğenini ortadan kaldırdığını söylediği Moïse [Musa] gibi tamamen uydurduğu sultanlardan başka, örneğin II. Selim'i babası Süleyman'ın katili yaparak tabloyu iyice ürkünç bir hale getirir. Bunun yanında, I. Selim'in iktidara gelişinde işlettiği bir dizi cinayet gibi,²⁶⁵ doğruluğu kanıtlanmış olaylara da yer vermiştir.²⁶⁶ Böyle bir dökümün amacı, öncelikle, 16. yüzyılın oligarşik cumhuriyetlerinin yönetim biçimleri ya da zamanın monarşilerinde ailenin en yaşlı üyesinin tahta geçmesi (*primogéniture*) kuralının uygulanması sayesinde gerçekleşen barışçıl iktidar değişimlerinin zıddı olarak gösterdiği Osmanlı egemenliğinin meşruiyetini tartışma konusu etmektir. Yazar buna paralel olarak Osmanlı hanedanının barbar ve günahkâr karakterine de dikkat çeker. Bu sık sık tekrarlanan kardeş ve baba katliamı hem Osman'ın oğullarının radikal ve sıra dışı vahşetinin bir ifadesi hem de doğa yasasına karşı geliştirdiği Söz konusu soyağacını 1570 yılında, Kıbrıs Savaşı sürüp giderken yayımla-

miş olan Sansovino için, mesaj açıktır: Vahşet ve dehşet eylemleri o kadar birikmiştir ki Tanrı bunu daha fazla hoş göremeyecektir. 16. yüzyılda Osmanlı imgesini şekillendiren tema, hane-dan içi cinayetlerdir. Sonraki dönemin başlarında, Türk'ü yenmenin çarelerini ele alan, elyazması, anonim bir incelemede de aynı tema karşımıza çıkar. Yazar burada, Sansovino'nun da zikrettiği, "babasını, iki kardeşini ve tüm yeğenlerini öldüren" I. Selim örneğini hatırlatır ve buna, "oldukça yaşlı bir kardeşinin ölümü sayesinde tahta çıkmış ve annesini hamileyken öldürtmüş" olan III. Murad (1574-1595) örneğini ilave eder. Metnin sonunda ise, "bu zalimliklerin Tanrıya ve insanlara göre canavarlık olduğunu" belirtir.²⁶⁷

Ancak bu kan dökücü şiddet de Osmanlı barbarlığının sadece bir yönüdür. Konstantin şehrinin alınıp yağmalanmasını uzaktan veya yakından yaşamış ya da bu olayın anılarıyla yetişmiş olan hümanistlere göre, Türklerin kültürsüzlüğü, onları Batıdan ayıran uçurumu daha da derinleştirmektedir. Kardinal Bessarion'un yakını Kandiyeli bir Venedik yurttaşı olan Lauro Quirini, bu konudaki fikir ve duyguların tipik temsilcisidir. Osmanlılar yüzünden "120.000'den fazla eserin" tahrip ve yok edilmesinden²⁶⁸ yakınır; öyle ki, "o kadar zaman, emek ve çabayla yaratılmış, geliştirilmiş ve yetkinleştirilmiş Grek dili ve edebiyatı ne yazık ki ortadan kalkmıştır."²⁶⁹ Yenilen darbe ağır, duyulan acı derindir; zira yok olan bu "eserler", "bütün dünyayı aydınlatmış ve doğru yasaları, kutsal felsefeyi ve insan hayatını güzelleştiren diğer güzel sanatları yaratmış olan" eserlerdir.²⁷⁰ Metnin devamı âdeta bir lanetleme havasındadır: "Belli yasa ve töreleri olmaksızın, başıboşluk, göçebelik ve keyfilik içinde yaşayan, hainlik ve kalleşlikle dolu bir kavim, kültürsüz bir kavim, bir Hıristiyan halkı alçakça ve utanmazca ayaklar altına almıştır".²⁷¹ Elit Rum çevresinin yaydığı²⁷² bu "Türklerin cahilliği" miti rağbet görür. Montaigne'in kaleminden bile aynı şeyi okuruz; bu yazar söz konusu kavimlerin "yalnızca silaha değer verip kültürü küçümseyerek yetiştiklerini" vurgular.²⁷³ Aynı tema Babiâli'deki Venedik "balyozları" tarafından da tekrarlanır; onlar bu cahilliği çoğu zaman Türklerin görgüsüzlük

ve kabalığıyla birlikte anarlar ve Osmanlı halklarının görenek ve davranışlarına ilişkin sayısız açıklama ve yorum yaparlar.²⁷⁴

Bunlar arasından, Batılıların dikkatini özellikle çok-karılı evlilik [*polygamie*, taaddüd-ü zevcat] çeker; bunda, bedensel zevklere düşkün bir mizacın dışavurumunu görürler ve Türklerin ahlâkının bozukluğuna hükmederler. Türklerin ahlâksızlığı teması, örneğin, kimsenin tanınmadığı, sıradan bir kilise memuru olan Archangélo Michele Colombiani'nin bahşış almak umuduyla, efendisi II. Jules'e ithaf ettiği bir ululama risalesinde de karşımıza çıkar.²⁷⁵ Tüm risale, papanın ailesi Della Rovere'nin armasında yer alan meşe ağacı teması üstüne heraldik-alegorik bir çeşitlemedir. Yazar, söz arasında, Kitabı Mukaddes'teki Gideon'un kurbanı²⁷⁶ olayına değinir. Rab, İsrailoğullarına zulmeden Midyanlılarla savaşması için, Manassé oymağından bir köylü olan Gideon'u seçtiğinde, adam kendisine bu haberi vermek için gelen melekten bir işaret istemiş ve isteği yerine gelmiştir. Bir sakız meşesinin [fıstık ağacının] altında bir oğlak ve birkaç mayasız ekmekle Rabbe kurban sunmaya hazırlanırken, melek sunulara değneğiyle dokunmuş ve sunular yanıp kül olmuştur. Tabii Colombiani hikâyeyi gayet serbestçe duruma uyarlar. Sahnede II. Jules hem meşe ağacı hem de Gideon olarak tasvir edilir. Kurbanı sunan odur, ama sunular et ve ekmek değil, kurtlardır; bunlar, yazara göre "İtalya'nın kibirli ve kudurmuş zorba prenslerini" ve "hayvanların kösnül zevk ve iştahlarına özenerek birçok kadınla evlenen, tenselliğe düşkün Türkleri" akla getirir.

Kendi soyunun kanına susamış zorba hükümdar, kültür düşmanı barbar, duyularının [nefsinin] egemenliğinden çıkamayan hayvan... Tüm bu karakter özellikleri sonunda gelip, 15. ve 16. yüzyılların anahtar kavramında –*humanitas* kavramının karşıtı olan ve tanrısal insan imajının yadsındığı bir "insanlıktan çıkış" ["yad-insanlaşma"] sürecini akıllara getiren– *immanitas* kavramında birleşirler.²⁷⁷ İstanbul'un alınması, Negreponte'nin düşmesi veya Otranto'nun tahrip ve yağması gibi büyük ve sarsıcı olaylar birbirini izlerken, hümanist literatürde Osmanlıları anlatmak için "*immane genus*" deyiminin

kullanımı yaygınlaşır.²⁷⁸ Bu tutumla, çatışma, savaşıyan taraflar arasında aşılamayacak bir uçurum yaratan ve her türlü yatıştırma, yaklaşma ve uzlaşmayı dışlayan radikal bir kavrama bağlanır. Papalık da bu deyimı benimser ve Hıristiyan âleminin dört bucağında bıkip usanmadan, kafalara kazır. VII. Clément, Viyana Kuşatması'nın ertesinde İngiltere Kralına şöyle yazar: “Her Hıristiyan hükümdarın, Macaristan'da kışlayan kıyııcı (*immanissimus*) Türk orduyla çarpışacak bir orduya destek vermesini diliyoruz.”²⁷⁹ “Türklerin kıyııcı gücü” (*immanem Turcarum potentiam*) ifadesi, II. Selim'e karşı düzenlenen yeni bir sefer ve silesiyle, inançlı Hıristiyanları bizzat ya da bağış yoluyla savaşa destek vermeye çağırın ve onlara, günahları için “endüljans” vaat eden, Mart 1572 tarihli bir bildiri (*bref*), V. Pius tarafından da kullanılır.²⁸⁰ Osmanlıların “*immanus*’luğu”, Girit anlaşmazlığı boyunca VII. Alexandre²⁸¹ ya da “Uzun Savaş” esnasında VIII. Clément tarafından²⁸² sık sık gündeme getirilir. Bu terimin böyle uzun süre kullanılması, hiç kuşkusuz, papaların kitleleri seferber edici söylemlerinin de kısmen yenilenmekte olduğunu gösterir; bu söylem artık sadece geleneksel Türk-Hıristiyan din karşıtlığı motifine gönderme yapmakla kalmaz, uygarlık çatışması motifini de hesaba katar. Bu fikri, bir Huguenot [Protestan] asker François de la Noue'nun kaleminden de okuruz; o bunu 16. yüzyıl sonunda Osmanlılara karşı bir sefer planı önerirken kullanır. Açıklamasına göre, söz konusu girişim, her şeyden önce, “bu kudurmuş barbarların toprağa gömüp yerine dinsizliği, ahlâksızlığı, bilgisizliği ve haydutluğu getirmek istedikleri yasaların, dürüstlüğün, erdemin, bilim ve sanatların korunmasına” yarayacaktır.²⁸³

Despot sahneye çıkıyor

Hıristiyan ve Osmanlı dünyalarını karşı karşıya getiren kültürler çatışmasına dayalı bir söylem oluşturma çabası, 15. yüzyıldan 16. yüzyıla geçiş döneminin tipik özelliğidir. Bu çaba, daha siyasal bir tematiğin ortaya çıkışını hazırlar. Bu tematik, sonraki dönem boyunca Batıda Türk realitesine dair bilgi-

ler ayrıntılı ve açık bir hale geldikçe güçlenip yerleşir. Böylece, “barbar” peşinden “despotu” da getirir. 1987’de çıkan bir deneme,²⁸⁴ İstanbul’da görevli Venedik elçilerinin [bailos] “Doğu despotizmi” mitinin oluşmasına yaptıkları katkıyı konu alır. Yazar Paolo Preto’nun²⁸⁵ ardından, konunun incelemesini Lucette Valensi üstlenmiştir.²⁸⁶ Bu elçilerin görev dönüşü Cumhuriyet Senatosu’nun önünde okudukları raporları inceleyen Valensi, net olarak iki dönem belirliyor: 1570-1580’lere kadar devam eden birinci dönem boyunca, devasa imparatorluk mekanizmasının gayet uyumlu biçimde tıkr tıkr işleyişinden âdeta büyülenen Venedik elçileri, bu kusursuz düzeni beğenirler ve onda Hıristiyan âlemine kıyasla hem askerî hem ahlâki bir üstünlük bulurlar; hatta kimileri, sultanı evrensel hükümdarlığın meşru adaylarından biri olarak görür.²⁸⁷ 16. yüzyılın son onyıllarından başlayan ikinci dönemden itibaren ise, elçiler önceki meslektaşlarının tam tersi bir tutumla, Osmanlı âleminde hüküm sürdüğünü söyledikleri düzensizlik ve kargaşayı kıyasıya eleştirirler. Toplum mekanizmasını saran ve devletin doruğuna –sefahat, kıyıcılık ve şiddet ortamı içinde âdeta insanlıktan çıkan– sultanın ailesine dek ulaşan çürümeyi, rüşvet ve yolsuzlukları aktarırlar.²⁸⁸ Zorbalık (*tyrannie*) terimi Venedikliler tarafından ilk kez o zaman ortaya atılır. Bu terim beğenilir ve Avrupa’nın her köşesinde kullanılmaya başlar.²⁸⁹ “Despot” un doğuşu ise 1630 yıllarında olur: “Müstebit”. (*despotico*) sıfati giderek Osmanlı yönetim tarzını nitelemek için kullanılan normal bir terime dönüşür.²⁹⁰ İstanbul’daki elçilerin raporlarında birbirinden çok farklı iki dönemin varlığı görülüyor ve Lucette Valensi, bunu, bir tersine dönüş (*renversement*)²⁹¹ ya da kopuş (*rupture*)²⁹² olarak niteliyor. Analizi herhalde ancak bu noktada tartışma konusu edilebilir.

16. yüzyılın başında ve sonunda kaleme alınan metinlerde, gerçek bir üslûp ve ton değişimi yaşanmıştır. Dönemin başında elçiler (*bayles*) özellikle Osmanlı’nın gücünü vurgularken, sonunda, tam tersine her türde gerileme (*décadence*) belirtisinin izini sürerler. Böyle köklü bir değişikliğin sebepleri kolayca teşhis edilebilir. İmparatorlukta çoğalmaya başlayan iç ka-

rışıklıklar ve hizip kavgalarına hedef olan merkezî iktidarın kırılma-şması, Venediklilerin dikkatinden kaçmaz. Ayrıca, İnebahtı olayının etkisine de işaret etmek lâzımdır, zira tartışılmaz bir zafer olan bu olay, askerî bakımdan ciddi bir sonuç doğurmamakla birlikte, Hıristiyan âleminde [korku buzlarını çözerek] bilinçlerin özgürleşmesine katkıda bulunmuştur. Bunun yanında, Serenissima'nın yüzyılın sonlarında yaşadığı “seçkinci” (*patricien*) şahlanış ve cumhuriyetçi değerlerin yeniden öne çıkışı, elçi raporlarının üslûbuna yansımıştır.²⁹³ Buradan hareketle, bir tersine dönüşün yadsınamayacağını söyleyebiliriz; ancak fikirlerini bir karşıtlık etkisi etrafında eklemleyen Lucette Valensi, sık sık süreklilikleri gözden geçiriyor ve bazen, yorumlarında aşırıya kaçıyor. Örneğin sultanın adaleti ve uyruklarının ona göstermek zorunda oldukları itaat konusunda durum böyle: 16. yüzyılın ilk yarısında İstanbul'da bulunan balyozların, Padişaha duyulan derin saygıdan ve –idam kararlarına varıncaya kadar– buyruklarına büyük bir bağlılıkla itaat edilmesinden ne denli etkilendiklerini iyi bir şekilde aktarıyor. Ayrıca, sistemin içsel mantığının şifresini çözme ve açıklama çabalarını da vurguluyor.²⁹⁴ Kullandıkları üslup net ve dakik, istemli olarak yansız; ancak, Lucette Valensi'nin ima ettiğinin aksine, zımnen olumsuz bir hüküm de içeriyor. Bunu tüm boyutlarıyla anlamak için kaynak metinlere dönmek gerek. Örneğin, 1522'de Senato önüne çıkan Marco Minio, Süleyman'a gösterilen itaatın “neredeyse dille anlatılamayacak kadar büyük olduğu” yargısında bulunur, ama hemen “iradesine karşı gelmek cüretini gösterecek kimsenin bulunmadığını”, zira bunu hayatıyla ödeyeceğini de ekler.²⁹⁵ Anlattığı *seliktar bachi*'nin [silahtarbaşı] idamı örneği de sözlerini açıklar. Minio şöyle der: “Yakınları hiçbir savunma girişiminde bulunmadılar, sadece ağlayarak onu ölüme yolcu ettiler.”²⁹⁶ Korkunç ve yargısız hükümleri çevresine umutsuzluk saçan bir hükümdara itaat, sadece korku üzerine kurulu görünür. Minio'nun haleflerinden biri olan Domenico Trevisan da, Osmanlı İmparatorluğu'nun iç düzenine hayran kalmakla ve bunun sultan tarafından “büyük bir ihtişamla” sürdürüldüğünü

belirtmekle birlikte, uyruklarının kafasında “sevgiden ziyade korkuyla” yer ettiğini de vurgular.²⁹⁷ 1557’de Antonio Erizzo da, “uyruklarının sultana gösterdikleri itaatin, ya –ondan yarar elde eden küçük bir azınlığın durumunda– gönüllü olarak, ya da –geri kalanların hepsi için– zorlamayla sağlandığını” savunur.²⁹⁸ Ona göre, bu tutumun sağlam hiçbir yanı yoktur, zira “ona itaat edenlerin ya çıkarılıklarından ya da büyük korkularından türemiştir”; öyle ki, “içlerindeki çıkarıcılık veya korku bir kez ortadan kalkınca, [...] bu itaatin nereye kadar dayanabileceğini herkes kolayca görebilir”²⁹⁹ 1576’da Giacomo Soranzo ise Osmanlı Sultanıyla İran Şahı arasında bir karşılaştırma yapar. Ona kalırsa, birinciye itaat sadece korkuyla açıklanabilirken, ikincisine “ruhların eğilimi” yoluyla bağlanılmıştır; zira “halkı ona Tanrı gibi tapmaktadır.”³⁰⁰

Gerçi elçiler henüz zorbalık (*tyrannie*) sözcüğünü telaffuz etmezler, ama anlattıklarından, Venedik Cumhuriyeti’nin temel ilkelerine tamamen ters bir siyasal karşı-modelin belirlemeye başladığı açıkça görülmektedir. Hem hükümdar hem uyruk konumunda soylu ve özgür yurttaşlar olarak, Osmanlı İmparatorluğu’ndaki halkların hükümdarlarına kayıtsız şartsız boyun eğişlerini vurgularlar. Üstelik bu boyun eğiş hukuka değil, gücün doğurduğu korkuya veya lütuf ve ihsandan türeyen çıkar ilişkilerine dayalıdır. Yani, aslında yorumları 16. yüzyıl sonunda ve 17. yüzyıl başında değişmemiş, sadece radikalleşmiştir. Gianfranco Morosini 1585’te şöyle der: “Bu devletin büyüklük ve gücü tamamıyla *Grand Seigneur*’ün sınırsız iradesine bağlıdır; o her şeyin mutlak efendisidir ve istediğini buyurur ve istediği gibi karar alır. Şimdiye kadar, dünyada bundan daha büyük bir zorbalık görülmemiştir; çünkü insanları istediği gibi öldürtmekle kalmaz, ölüme direnmemelerini de ister ve isteği aynen yerine getirilir [...]; sadece buyurduğunda itaat görmekle kalmaz, adının duyulmasıyla bile insanları tir tir titretir.”³⁰¹

Anlaşıldığı gibi, balyozların Osmanlı düzenine hayranlıklarını, onun temelleri üstüne yaptıkları değerlendirmelerden ayırmak gerekiyor. Raporlarında yaptıkları betimlemelerle, Osmanlı örgütsel yapısının merkezinde yer alan baskı ve zulüm

faktörünü vurgulayarak, bu iktidarı çağdaş devletlerden tecrit etmeyi başarırlar. Böylece, önce zorba (*tyrannique*) sonra da müstebit (*despotique*) olarak nitelenen devlet modeli yavaş yavaş biçimlenip somutlaşır. Bu model esas olarak “Türk”tür. Yüzyıllar süren bu çalışmanın arkasında mutlaka, rahatsız ve tehdit edici bir komşuyla aradaki farkları daha iyi belirtmek için—ona siyasal bir “ayıp” yüklemek suretiyle—karşıtlıkları derinleştirme ihtiyacı vardır. Bu söylemin kullanıldığı elçilik raporları, birtakım basmakalıp klişelerin uydurulup yayılmasına da katkıda bulunurlar. Soylu seçkinler tarafından yine soyluların önünde okunan bu metinler, bir yönetici üst sınıfın, duygu ve düşüncelerini ve bazen de iç gerginliklerini yansıttığı en ince, en “rafine” ürünleridir. Bunların sunuluşu kamusal hayatın en önemli anlarından biri olur: İstanbul’dan yeni dönmüş olan balyoz, analiz yeteneğini ve yüksek mevkilere liyakatini kanıtlamak suretiyle, bir parlama ve ünlenme fırsatı bulmaya çalışır; getirdiği bilgilerle, meclisin tartışmalarını yönlendirecek geniş tablo çizer ve anlattıkları dinleyiciler tarafından dikkatle takip edilir. Bu nedenle, elçilik raporları, hitabet türüne özgü üslupları, çarpıcı formül ve mazmun kaygıları, sıkı kompozisyon kuralları, zorunlu referansları ve hemen hemen değişmez planlarıyla, gerçek bir edebi tür olarak yerleşirler. Aynı kalıptan çıkma belgeler olarak, birbirlerini etkiler ve tamamlarlar.³⁰²

Bir tür kendi kendisini pohpohlama tavrıyla yazılınsalar da, bu “anlatılar” (*relations*), Avrupa’nın her köşesine ulaştırılan bir enformasyon aracı olurlar. Raporların dışarı sızmasını önlemek için çıkarılan yasaklama kararları bir türlü işe yaramaz. Bu nedenle, raporların Venedik eliyle, belli görüşleri yaymak için dağıtılıp dağıtılmadığı sorusu sürekli gündeme gelir. Yazma ya da bazen basılı kopyalar şeklinde ortalıkta dolaşan pek çok rapor vardır ve bunların büyük kısmı İstanbul kaynaklıdır.³⁰³ Bu uygulama, normal olarak Cumhuriyet diplomasisini gizlilik ilkesiyle tezat halindedir ve kanıt yokluğundan dolayı, bu konuda kasıtlı ve örgütlü bir sızdırmadan söz edilemese de, hiçbir zaman gerçek anlamda engellenmediği de vurgulanmalıdır. Anlaşılan, Venedikli elçilerin ifadeleri, konuşmalarını dinleyen pat-

rici grubundan çok daha geniş bir kitleye ulaşmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu'nun kaynak ve kuvvetlerinin sayılıp dökülmesi de, hasmın siyasal açıdan [olumsuz] nitelenmesi yoluyla insanların seferber etmeye yönelik bir art-niyeti gösteriyor. Anlatılanlar ciddi bir uyarı barındırır: Sultanların egemenliği altında yaşamak, boyundurukları altında köle olarak yaşamaktır.

Osmanlı'nın egemen olduğu toprakların genişliğini ayrıntılı olarak anlatıp ardından da, Hıristiyanlığın üstüne çöken tehdidi vurgulamayan Venedik elçisi yok gibidir. Marco Minio, Süleyman'dan bahsederken şöyle der: "Bu hükümdarın o çok büyük gücünü anlatmak için çaba sarf etmem gerekmiyor, çünkü boyun eğdirdiği imparatorluklar, krallıklar ve diğer devletler bunu açıkça gösteriyor. Artık tüm Hıristiyanlık âlemi büyük bir kıyıma uğramaktan korkmalıdır."³⁰⁴ Domenico Trevisan da 1554'te bu temayı işler: "Sultan –diye açıklar– iyi düzenlenmiş kara ve deniz kuvvetleriyle; kaynak ve masraflarıyla ve bunlara ilaveten kendisine gösterilen sıra dışı ve garip itaat ve inançla, Hıristiyan olsun kâfir olsun, dünyanın tüm hükümdarlarının gözünde ününü ve ülkesini genişletme yolunu açmak cüretini göstermiştir."³⁰⁵ Kaldı ki bir Türk'le yaptığı konuşmanın gösterdiği gibi, tehlike güncelliğini korumaktadır: Türk, kendi tarafının "Hıristiyanlara karşı her zaman zafer kazanacağını" iddia etmiştir.³⁰⁶ Raporların çoğu böyle uyarılarla doludur. Giovanni Francesco Morosini ise 1585 tarihli raporunda şöyle der: "Hıristiyan kralların, Türkler tarafından, baş düşmanları olarak görüldüklerini söyleyebilirim."³⁰⁷ Matteo Zane ise 1594'te, "Osmanlı İmparatorluğu'nun, tüm Hıristiyanlık âlemi için gayet haklı nedenlerle kuşku konusu olan ölçüsüz büyüklük ve gücünü" söz konusu eder.³⁰⁸

Böylece, Osmanlı "Öteki"yi göstermek üzere, "despot" figürü de "kâfir" ve "barbar" figürlerinin yanında yerini alır; bu "Öteki"nin, sultanların askerî başarıları ve fetihlerinin doğurduğu korkularla beslenen karma portresi de, öncelikli olarak, çatışma modunda yaşanan bir ötekilik yaşantısına gönderme yapar. Bunun tanığı, Yeniçağda Batılı devletlere hâkim olan ve "Türk savaşını" anlatmak için kullanılan söz dağarında özel

bir ifadeye kavuşan, “kuşatılmış kale” duygusudur.³⁰⁹ VI. Adri-en tarafından ertesı yıl yayımlanan bir Papalık bildirgesine bakılırsa, 1521’de Belgrad’ın düşüşüyle “tüm Macaristan krallığı-nın kale duvarları” yıkılmıştır.³¹⁰ Paolo Giovio ise 1538’de ya-yımlanan *Commentaires*’de olayı tekrar ele alarak, düşen şehir-de “yalnız Macaristan’ın değil tüm Hıristiyan âleminin kale be-denlerini” görür.³¹¹ Bu arada *propugnacoli* ve *antemurali*’ler ço-ğalmıştır: 1522’de kuşatılan ve düşen Rodos,³¹² 1537’de tehdit edilen Korfuz,³¹³ 1565’teki kahramanca direnişiyile savunmada-ki rolünü iyice pekiştiren Malta Adası,³¹⁴ 1570-1571’de Türk-lerin Venediklilerden koparıp aldığı Kıbrıs,³¹⁵ Polonya’daki Ka-mieniec-Podolski kalesi³¹⁶ ve daha pek çok kale veya bölge, ta-rihlerinin şu ya da bu evresinde bunu yaşarlar. 1645’te sıra, I. İbrahim’in ordularının saldırısına uğrayan Girit’e gelir; ada, Ve-nedikliler için Hıristiyanlığın koruyucu duvarı³¹⁷ ve “evrensel özgürlük ve güvenliğin kalesi”³¹⁸ olur. Türk tehlikesiyle ilgi-li tüm bu mizansenler, tüm Avrupa’da paylaşılan bir endişenin çizdiği ufuk içinde yer alırlar. Hümanist katkılarla canlandırıl-mış eski bir Hıristiyan kültürünün beslediği bu tema, Ortaçağ-la Yeniçağ arasında, uzun bir süre boyunca geçerliliğini korur. [Gelenekselleşen] davranışlar doğurur, refleksler uyandırır ve en önemlisi, ortak bir dil ve söylem belirler. Bu anlamda, Türk korkusunu ve Türk’ü ortak düşman olarak tanımlamaya göste-rilen sıra dışı özen, kolektif bir kimlik kurulmasına büyük kat-kı yapar ki bazıları bu kimlikte Avrupa’nın doğuşunu bile gör-ür.³¹⁹ Sadece dinsel değil aynı zamanda kültürel ve siyasal *repoussoir** konumuna getirilen Türk, artık sadece Hıristiyanlı-ğın ilkeleri olmakla kalmayıp yeni yapılanmaları da haber ve-ren birtakım değerler adına, dinsel ayrımları aşan ve devlet sı-nırlarını ortadan kaldıran bir seferberlik ortamı doğurur.³²⁰

Kısacası, Türk’e karşı olmak Batılı bilinçlerin yapılanmasına katkıda bulunur. Öte yandan, etkisi yalnızca bu yönde hisse-dilmez; bazen çok farklı tutumlara da alanı açık bırakabilir. Ni-tekim daha erken dönemde, Osmanlı İmparatorluğu, bazı hü-kümdarlar için bir hasımdan ziyade bir partner, hatta bir müt-

(*) Kendisini olumlamakta ölçüt olarak kullanılan olumsuz karşı-model – ç.n.

tefik sayılmıştır. Bu devletler Osmanlıyla kurdukları askerî veya diplomatik ilişkilerdeki gelişmeler sayesinde Avrupa siyasal oyun sahasına daha kolay dâhil olmuşlardır. Tamamen başka bir alanda ise, Türk'ün her zaman korkutmadığı, hatta tersine, bazen güldürdüğü veya düş kurdurduğu da olmuştur. Sarıklıların ortada dolaştığı maskeli balo türü "tulûat" ve tören alaylarından az çok müstehcen romanlara ve öykülere kadar çeşitli biçimler altında yaratılan *turqueries** modası, kuşkusuz, tehdidin giderek uzaklaştığının göstergesidir. Nihayet, Doğu dillerinin öğrenilmesi ve Türk savaşının yarattığı önyargılardan arınmış bir merakın ve tecessüsün gelişmesi de, ister istemez Osmanlı realitesinin daha derin ve doğru biçimde tanınmasına imkân sunmuştur. Bu gittikçe artan ülfet ve tanışıklık, kök salmış olan çatışma kültürünü ortadan kaldıramasa da, söylemlerle uygulamalar arasında bir örtüşmezlik (*décalage*) olduğunu hissettirmiştir. Kitabımızın bu bölümünde sözlere ve onları söyleyenlere geniş bir yer ayrıldı. Tanıklıkların bolluğu ve benzerliği ortaya çıkarıldı. Bunu yaparken, iyi tanımlanmış referansları ve söylem düzeylerini, basmakalıp klişeleri ve bazen özgün imajlarla yenilenen üslûp özelliklerini sunarak "Türklerle karşı mücadele" retoriğinin oluşum sürecini aydınlatmaya çalıştım.

Bu oluşumda dönemin "aydınları" (*clerics*) belirleyici bir rol oynamışlardır. Aydın deyince akla tabii en başta Kiliselerle temsilcileri gelir. Papalık'ın buyruk, istek ve tavsiyeleri, Hıristiyan dünyasının *diocèse*'lerinin [piskoposluk bölgesi] başındaki piskoposlar tarafından halka aktarılır ve Reform doktrincilerinin endişelerini de yansıtır. Luther ya da Calvin de, Roma'daki papa kadar ve aynı nedenlerle, Osmanlı genişlemesinden kaygılıdır. Bu insanlar Hıristiyanlığı tehdit eden kâfire karşı durmak için gerekli nedenleri coşkulu imanlarından alırlar. Fakat aynı korku, bilginler ve araştırmacılarca da dile getirilir. Türklerin barbarlığı ve kültürsüzlüğü miti bir Rönesans icadıdır ve edebiyat âleminde Montaigne'e varıncaya dek yayılması da, ortak bir uygarlık adına sürekli bir seferberlik içinde bulunul-

(*) Türk motifli eğlence – ç.n.

duğunu gösterir. Bunun 17. yüzyıldan bir örneği de, Birleşik Eyaletler'deki [Hollanda-Belçika] Protestan bilim adamlarıdır; bunlar endişe içinde, sultanın orduları tarafından fethedilmekte olan Venedik mülkü Girit hakkında haberleşmeye çalışıyorlardı. Dinin ve bilginin rahipleri diyebileceğimiz bu kişilerin yanısıra, Türk tehlikesini en etraflıca dile getirenler, Osmanlı saldırılarına doğrudan maruz kalan krallar ve onların temsilcileridir. Örneğin “Doğu despotizmi” kavramını icat edenler Venediklilerdir. Ebediyen düşman [saydıkları] farklı bir yönetim biçiminin zulüm ve kabalığını en ince ayrıntılara dek betimleler. Ayrıca İstanbul tarafında konuşlanmış, büyük bir akına hazırlanan devasa kuvvetler için diğer imparatorlukları uyarırlar ve Avrupa'nın son kalesi olduğunu söyledikleri Cumhuriyetlerinin yardımına koşulması gerektiğini de sıkça hatırlatırlar. Bu hayati ifadeler bir propaganda havasındadır.

Osmanlı tehdidine tepki ve karşı çıkış söyleminin geliştirildiği ve giderek yaygınlaşmış, tanınır olmuş bu “edebi” üretimin hacmini küçümsemek, ya da bazen gerçekten çekilmiş acılardan ve çoğu kez de gelecekteki olası tehlikelerden duyulan gerçek bir korkudan beslenen çağrı veya teşviklerin içtenliğinden kuşku duymak söz konusu değildir. Ancak yine de bu hâkim retoriği sorgulamak gerekli görünüyor. Uyandırdığı etki halesi, bu alanda çalışanların nitelik ve otoritesinden ileri geliyordu. Bunlar, söz ve yazı alanını kuşatıp egemenliklerine alıyor, yetenekleri ve yüksek konumları sayesinde elde tutuyorlardı. Bu yüzden arkalarında birçok iz ve tanıklık bıraktılar. Sadece onların iyi niyetlerinin oluşturduğu perdeyi delip her birinin motivasyonları üstüne kafa yormak değil aynı zamanda, söylenen sözleri zamanın tutum ve uygulamalarıyla karşılaştırmak da gerekiyor. Bu bölüm boyunca işitilen çağrılardaki şiddetli duygusallık ve bunların durmadan tekrarlanması, söz konusu tutum ve uygulamaların, Türklere karşı mücadele tellallarının dilediği kadar bütün ve kesin olmadığını düşündürüyor.

Çilginca Umutlar ve Boş Beklentiler: Osmanlı İmparatorluğu'nun Çökeceğine Dair Yeniçağ Boyunca Sürdürülen Kehanetler

15. yüzyıldan 16. yüzyıla geçilirken Avrupa'da büyük bir eskatolojiye dönüş hareketi görülür. Geçmiş yüzyılların *Joachimcilik** geleneği yeniden keşfedilir, yeniden okunur ve günün gerçeklerine uyarlanır;¹ başlıca eserleri, Bizans kültüründen gelen başka referanslarla az çok sıkı biçimde kaynaştırılır;² metin derlemeleri yapılır, istinsah edilir ya da basılır, sonra yavaş yavaş dağıtılır.³ Modern dünyanın doğuşuna eşlik eden bu yeni ilgi, salgın hastalıklar, sosyal karışıklıklar ve savaşlardan oluşan art alan üzerinde gittikçe yayılan millenarist korku ve tedirginliklerin geri dönüşü olgusuyla yakından ilişkilidir.⁴ Bu kehanet akımlarının canlılığı ve gücü, bilinçlere ve topluma kök salmış, her yerde hazır ve nazır bir korkudan beslenir. Batının korkuları arasında baş yeri işgal ettiklerinden dolayı Türkler de, doğal olarak, o dönemde ortalıkta dolaşan ve Osmanlı İmparatorluğu'nun yakında yıkılacağını haber veren birçok öngörü ve kehanetin tanı göbeğinde yer alırlar. Bu metinler, gerek –yazı ile imgeyi harmanlayabilen– biçimleri, gerek –ya Osmanlıların Hıristiyan olacaklarını, ya da yabancı bir kral tara-

(*) 12. yüzyılda yaşamış İtalyan mistik ilâhiyatçı Joachim de Floris'nin (Gioacchino da Fiore) adına bağlanan mistik yorum ve millenarist kehanet (*prophétisme*) geleneği – ç.n.

findan hezimete uğratılacaklarını iddia eden– içerikleri bakımından çok çeşitlidirler.⁵ Birçoklarının kökleri Ortaçağa uzanır; haçlı seferi girişimlerinin beslediği öngörülere dayanır;⁶ fakat artık içinde oluştukları bağlam derin biçimde değişmiştir. Zaman artık Kutsal Yerleri [Filistin] savunma ya da geri alma projelerinin zamanı değil, Avrupa alanında Türklerin ilerlemesiyle adım adım mücadele zamanıdır. Dolayısıyla, çok gerilere giden uzun erimli bağlantıların varlığını da göz ardı etmeksizin, bu Yeniçağ kehanetçiliğini Avrupa hükümdarlarıyla Babiâli'yi ikide bir karşı karşıya getiren çatışmalar çerçevesinde ele almak gerekiyor. Ayrıca bu dönemin, önceki başlıkta sözü edilen çatışma kültüründen ne şekilde pay aldığını göstererek kendisine özgü niteliklerinin altını çizmek de önemli. Burada üç örnek ön plana alınacak: Osmanlı tehlikesiyle doğrudan karşılaştığından, kehanetçiliğin adeta ortak savunmanın gerekleri arasına girdiği Venedik; savaş alanlarından uzak olduğu için, öngörülleri daha ziyade kralın propagandası amacıyla kullanabilen Fransa; Hıristiyan halklarda, Türklerin çöküşü umudunun koyu bir Mesihçilikle (*messianisme*) birleştiği Doğu (*Levant*, Doğu Akdeniz). Bu üç özel durumun her biri, elbette çok çeşitli tarzlarda olmak üzere, kehanetçi söyleme siyasal açıdan el koymaya yeltenme denebilecek bir olayı su yüzüne çıkarır. Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşüne ilişkin kehanetlerin incelenmesi, bunların Yeniçağ boyunca, samimi dinî inançla kof laf ebeliği (retorik) arasında işgal ettikleri yer üstüne bir düşünme imkânı sunmaktadır.

VENEDİK POTASI

Venedik'in, 16. yüzyılın ilk on yıllarında, önceki yüzyıl sonunda Floransa'yı sarsmış olana benzer bir kehanetçilik patlaması yaşadığı,⁷ bu sorunu şu ya da bu açıdan ele alan pek çok çalışma sayesinde, kesin olarak biliniyor. Topluma sağlamca yerleşmiş olan ve ortada otantik kehanetçilerin (*prophètes*) de bizzat bulunmasıyla güçlenen bu fenomen, özellikle gayet canlı

bir yayıncılık etkinliğiyle ortaya çıkar; bu sayede Serenissima birkaç yıl içinde, yalnız İtalya Yarımadası içinde değil daha geniş olarak Avrupa ölçeğinde, eskatolojik nitelikli yazıları toplayıp yeniden yayımlama uğraşının bellibaşlı merkezlerinden biri olarak kendisini kabul ettirir.⁸

Bir dirilişin belirtileri

Ortam zaten buna son derece müsaitti. Cumhuriyet de, Batıda olduğu gibi Doğuda da Konstantinopolis'in düşüşü hakkında türlü türlü tahmin ve öngörüler dalgasından masun kalamadı.⁹ Hatta Lagün'ün kıyılarında [bizzat Venedik'te] veya deniz aşırı memalikinde Osmanlı ordularının önünden kaçan küçük Bizanslı bilgin gruplarının yerleşmiş olması nedeniyle, bu olaydan özellikle etkilendi.¹⁰ Daha 15. yüzyıldan itibaren, sultanın Hıristiyan olacağından ve az çok uzun ve iniş-çıkışlı bir süreç sonunda Hıristiyanlığın galebe çalacağından bahseden birçok yazı ortada dolaşmaya başlamıştı; bunlar, argüman ve referanslarını Bizans etkilerini de dışlamayan¹¹ karışık kaynaklardan alıyorlardı.¹² Aynı zamanda, birtakım küçük "inisiye" [ezoterik eğitimden geçenler] ocakları da Joachim de Flore'la (y. 1130-1201) "halifelerinden" kalmış olan yazıları toplayıp kitap haline getirmekle uğraşıyorlardı.¹³ Örneğin, Domenico Morosini adında soylu bir Venediklinin siparişi üzerine, Brescia'lı bir Dominiken keşiş olan fra Rusticiano, 1454-1456 yıllarında, Cosenza'lı Télesphore'un *Libellus*'unu elden geçiriyor ve buna, Vincent Ferrier ve İsveçli Brigitte'e atfedilen başka kehanetler de ilave ediyordu.¹⁴ Murano Adası'na yerleşmiş San Cipriano Benediktin tekkesinden bir keşişin istinsah ettiği bu çalışma, daha sonra manastır başrahibi Vittore Trevisan'ın yönetimi altında hazırlanan yeni bir derlemeye model ve taban oluşturmuştur. Trevisan, ayrıca, yazmanın sonuna eklenen apokaliptik [kıyamete ilişkin] metinlerin araştırılmasını da teşvik etmiş görünüyor.¹⁵ 16. yüzyıla girilirken, bu konuda elde oldukça bol ve çeşitli malzeme bulunuyordu. Sonra bu malzeme, derlenmiş metinlere şehirdeki kâhin ve falcıların sözlerini de ekle-

yen meydan ve sokak kehanetçiliğiyle tazelenip canlandırıldı.¹⁶

Cambrai Birliği*, Agnadel yenilgisi ve I. François'nın ilk İtalya seferleri döneminde umut ve beklentilerin odağında bulunan bu adamların izleri, Venedik eşrafından Marino Sanudo'nun *Diarii*'lerinde görülmektedir.¹⁷ Sanudo, 1509 Mayıs'ının sonunda, Charité tarikatına mensup 90 yaşında Venedikli bir soylu olan "don Pietro Nani" nin öngörülerini günlüğüne alır. Bu kişi, karmakarışık bir şekilde, günahlarının cezası olarak Serenissima'nın egemenliği altındaki bütün toprakları kaybedeceğini, papanın imparator tarafından öldürtüleceğini, Fransa Kralının yakında öleceğini, veba salgını ve açlık olacağını haber verir. Ancak bu sınamalar yeni bir imparatorun –ki bu Gözükara Charles [Burgonya Dükası Charles le Téméraire] olabilir– tahta çıkmasıyla sona erecektir. Nani dükanın genel olarak kabul edildiği gibi 1476'da ölmüş olmadığını, bilinmeyen bir yerde gizlice yaşadığını ima eder. Onun gelişle birlikte, "un papa buono" ("iyi bir papa")nın seçilişine, Türklerin Hıristiyanlığa dönüşüne ve Venedik'in de sonunda, uğradığı hakaret ve aşağılanmalara direnişine tanık olunacaktır.¹⁸ Söz konusu din adamı bu kehanetleriyle ün kazanır. Ertesi yılın Ağustos ayında ondan tekrar söz eden Sanudo, artık Charité tarikatının başrahibi olduğunu belirtir ve zamanında "gerçekleşmesi muhtemel şeyler kehanet ettiğini" hatırlatır.¹⁹

Diarii'nin yazarı 1515'te, Venedik'e "okuma-yazması olmayan, beyazlar giymiş, münzevi keşiş olduğu söylenen sıradan bir adamın"²⁰ gelişinden söz eder. Bu, Mantova'da yaşamak üzere vaktiyle terk ettiği şehre 70 yaşında geri dönen "laik" Bernardino da Parenza'dır.²¹ Yanında, sonradan ünlü bir ilahiyatçı olacak olan, Saint-Augustin münzevi keşişlerinden Vicenza'lı Anselmo ya da Anselmo Botturnio vardır.²² Her ikisi de bu tarikatın Murano'daki San Cristoforo della Pace manastırında kalırlar. Sanudo'ya bakılırsa, Bernardino da kâhindir; içinde kutsal ruhu taşıdığını ve Tanrıdan birçok vahiy al-

(*) Cambrai Birliği: Avrupa'nın tüm önemli devletlerinin 1508'de Venedik'e karşı Cambrai'de yaptıkları ittifak; Agnadel yenilgisi: Fransa Kralı XII. Louis'nin 1509'da Agnadello'da Venedik'i yenmesi – ç.n.

dığını iddia eder. Serenissima'nın Fransa'yla ittifak kurarak İsviçreliyle savaşa hazırlandığı bir sırada, şehre girer girmez, Duce'ye zaferin kapıda olduğunu haber vermek için bir hurma dalı gönderir.²³ Birkaç gün sonra tekrar "vizyon görür"; Anselmo da bunu derhal *Collegio*'ya bildirir. Bernardino düşmanların Frioul'den saldıracaklarını iddia eder ve savunma yapılmasını öğütler; çünkü bir "aslan" tam zamanında Cumhuriyete yardım edecek ve zafer kazanılacaktır.²⁴ Tam da I. François İtalya yolunu tutmuşken, bu iddianın inanılmayacak tarafı yoktur. Marignan Muharebesi'nin ertesinde Bernardino, kendi imzasıyla Duce'ye hitaben bir mektup yazar ve zaferi önceden bildiği için kendisini göklere çıkarıp hurma dalı olayını hatırlatır.²⁵ Bu fırsattan yararlanarak başka öngörüler de ileri sürer: "Eğer Katolik Kral sizin desteğinizle kâfirlere karşı savaşa girecek olursa, hiç kuşkusuz yalnız İtalya'daki değil Doğu'daki devletlerinizi de geri alacaksınız ve dahası, Kutsal Majeste Hazretleri bayrağını Konstantinopolis'in ortasına dikecek ve Osmanlı hanedanı da kaçıp gidecek."²⁶ İster evrensel bir hükümdarın gelişi, ister Türklerin yok edilişi, isterse dünyanın Hıristiyanlığa dönüşü söz konusu olsun, Bernardino'nun ele aldığı temaların hiçbir özgün yanı yoktur, ama yine de ona gayet geniş bir dinleyici kitlesi sağladılar. Kimilerince "nura erişmiş kâhinin beyni ve eli, esinleyicisi ve kâtibi"²⁷ olarak görülen Anselmo Botturnio hep yanında olduğu halde ve kehanetlerini işitmek için onun ağzına bakan Isabelle d'Este'nin himayesinden yararlanarak, İtalya'da dolaşmaya başlar. 1525'te Roma'ya gider ve Batının bellibaşlı hükümdarlarına teklifsizce hitap eder. Mektuplarından birkaçının Sanudo'nun *Diarii*'lerinde yer alması da çevresinde oluşan beğeni (rağbet) halesini ve yazılarının ortalıkta dolaşmasıyla oldukça genişleyen dinleyici kitlesini ortaya koyar.²⁸

Daha az tanınmış olmakla birlikte, bir kişi daha bu portre galerisinde yer alır. Bu, Venetya'ya sığınan ve Bizans imparator hanedanlarından Angelos'larla akrabalık iddia eden bir Arnavut ailesine mensup Paolo Angelo'dur. 1513'ten beri Trévisé piskoposluğunda küçük bir yerel rahiplik görevinde bulunan

Angelo,²⁹ ilahi esinli birkaç metnin yazarıdır ve bunlar arasında papalar X. Leon ve VI. Adrien'e yazılmış mektuplarla, peygamberi olduğunu iddia ettiği Tanrıyla yapılmış kısa konuşmalar bulunur. Bütün bu malzemeyi bir derleme halinde toplayıp, VII. Clément'e yazılmış yeni bir mektup ve Petrarque'tan Pic de la Mirandole'e ve Portekizli Fransisken keşiş Amadeo'ya kadar çeşitli yazarlardan alınma bazı parçalarla birlikte, 1524'te yayımlar.³⁰ Karma niteliğine ve klişeleşmiş "meleksi papa" ve "Osmanlı tehdidi" imajlarının tekrarlanmasına karşın, bu kitap Angelo'ya hemen ün kazandırır ve Cumhuriyet'in en yüksek makamlarına ulaşmasının yolunu açar. 16. yüzyılın ilk çeyreğinde, Venedik'teki hava kâhinlik ve kâhinler için oldukça elverişlidir.

Matbaanın rolü

İşte bu bağlamda, yukarıda adı geçen Saint-Augustin'e bağlı *San Cristoforo della Pace* manastırı manastırından Silvestro Meuccio adlı bir münzevi keşiş, *Joachimite* eserlerin basım ve yayımı için geniş kapsamlı bir projeye girer.³¹ Meuccio, *Serenissima*'yı birkaç onyılda beri sarsmakta olan kehanet akımlarının kesişme noktasında yer alır. Hem Bernardino da Parenza'ya hem de kendisiyle aynı cübbeyi giyen Anselmo da Vicenza'ya bağlıdır; bu ikincisi aynı zamanda *Epistola Pauli Angeli*'nin coşkulu bir okuru ve giderek yazarının günah çıkarıcı rahibi olacaktır. Öte yandan, 1516'da, *Expositio magni prophete Joachim* başlığını taşıyan ve Cosenza'lı Télesphore'un *Libellus*'unu merkeze alan ilk eserinin yayımlanması için Rusticiano'nun elyazmasından ve onun San Cipriano keşişleri tarafından istinsah edilen kopyasından da yararlanır. Başka yayınlar, bunu izler: Böylece, aynı yıl, –yanlış olarak– Joachim de Flore'a atfedilen metinlerin en ünlüsü *Scriptum super Hieremiam*'ı çıkarır, sonra 1517'de *Scriptum super Esaiam*'a girer ve 1519'da da *Concordia novi ac veteris Testamenti*'yi çıkarır. 1525'te *Scriptum super Hieremiam*'ın Meuccio'nun yeni bir önsözyle süslenmiş yeni basımıyla yeni bir yayın dalgası baş-

lar ve hareket, 1527'de yayımlanan *Expositio in Apocalypsim* ve *Psalterium decem chordarum* ile tamamlanır.

Böylece aşağı yukarı on yıllık bir süre içinde, Joachim'ciliğin başlıca eserleri yeniden basılmış olur. Editörün hangi yazmalar üzerinde çalıştığı ve bunların günümüzde hâlâ elde olup olmadığı tam olarak bilinmemekle birlikte,³² sürecin çabukluğu editörün bunları elinin altında bulundurduğunu ya da fazla güçlük çekmeden elde edebildiğini gösteriyor ki bu husus da, 16. yüzyıl başlarında Venedik'in kehanet metinlerini toplamaktaki nevrallik rolünü doğrulamaktadır. Meuccio'nun bu gayretkeşliği de soru işaretlerine yol açar. Motivasyonu siyasal olabilir; metinlerinde hissedilen ince Fransa yanlısı tutumu ve çıkışlarının Marignan* (1515) ve Pavie (1525) gibi iki kritik tarihle çakışması da bu tür bir yorumu makul kılar.³³ Fakat V. Laterano Konsilinin gündemine aldığı Kilise reformu tasarısı ya da editörlüğünü yaptığı metinleri elden geçirerek Saint-Augustin Münzevi Keşişler tarikatını öne çıkarma isteği gibi dinî mülahazalarla hareket etmiş olması da ihtimal dışı değildir.³⁴ Nihayet, kitap basımı tekniklerinin gelişmiş olduğu ve bu alanda Avrupa'nın en önde gelen merkezleri arasında yer alan bir şehirde, bu operasyonun ekonomik yönü de göz önüne alınmalıdır.³⁵ Meuccio'nun projesini birçok matbaacı destekler. Lazzarro de'Soardi, anlaşıldığına göre seriyi bütün olarak yayımlamaya niyetlenmiş,³⁶ fakat 1517'deki vakitsiz ölümü buna engel olmuştur. İki yakın dostu, Simon de Luere ve Bernardino Benaglio, onun çalışmasını sürdürmüşlerdir. Sonraki yıllardaki yayınlar bu iki adam arasında paylaşılmış, ancak 1527'deki yayın Francesco di Bindoni ve Maffeo Pasini'ye verilmiştir.³⁷

Matbaacıların böyle seferber olması, kuşkusuz okur kitlesinin ciddi bir rağbet gösterdiğinin kanıtıdır. Örneğin 1516'da çıkan *Expositio* birkaç ay sonra yeniden basılır ve Meuccio'nun girişimi açık farkla en kapsamlı ve en sistematik yayın gibi görünürse de, aynı dönemde kehanet içerikli başka metinlerin ya-

(*) Marignan Muharebesi'nde Fransa kralı I. François, İmparatorluk ordusunu yenmiş, fakat Pavie'de yenilerek V. Charles'a esir düşmüştür. Annesinin Kanuni'ye mektup yazarak yardım istemesi söylentisi bu olayla ilgilidir – ç.n.

yımlandığı da bilinir. Bunlar arasında özellikle, ondan birkaç yıl önceye rastlayan Lichtenberger'in *Prognosticatio*'sunun yayını zikredilebilir. Daha önce 15. yüzyıl sonlarında yayımlanmış olan bu eser, 16. yüzyılın ilk on yıllarında Venedik'te yeni bir rağbete mazhar olur. Kitap, 1488 yılında, III. Frédéric'in sarayında gözden düşmüş bir münecim tarafından yazılmış ve önceden bilinen metinlerle 1484'teki büyük gezegenler kavuşumunun Lichtenberger'e esinlediği astrolojik öngörülerini bir araya getiren bir antoloji biçiminde düzenlenmişti. Özetle imparatorun, yeni bir Augustus olarak Kilise reformuna ve *Saint-Sépulchre*'ü [Kudüs'te İsa'nın kabri] geri alma sürecine önderlik edeceğini haber veriyordu.³⁸ 1499'a kadarki sürede Latince, Almanca ve İtalyanca olmak üzere tam 14 edisyonu bulunduğuna göre, eser oldukça geniş biçimde yayılmış olmalıdır.³⁹ Bunların yalnız üçü İtalya'da, özel olarak da Modena'da gerçekleştirilmiştir.⁴⁰ 1500-1532 arasında oran tersine döner; sayılan edisyonların çoğu İtalyanca'dır ve Serenissima büyük ölçüde başta gider (10 üzerinden 7).⁴¹ Venedik böylece kehanet metinlerinin güncelleştirilip yayılması alanında bellibaşlı merkezlerden biri olarak kendisini bir kez daha kabul ettirir. 15. yüzyılın son yıllarında özellikle Floransa'da birkaç baskı yapmış olan ve *Profezia di Santa Brigida* adıyla bilinen küçük manzum parçalarla ilgili olarak da benzer bir olgu gözlenir; fakat bunlar 16. yüzyılda 1525 tarihli Venedik edisyonundan önce yeniden basılmış gibi görünmemektedirler.⁴²

Kehanet politikası ve Türklere karşı mücadele

Bütün bu kaynaşma kalıcı sonuçlar doğurur. Şehrin kehanetlere düşkünlüğü geç dönemlere dek devam eder ve siyasi işlerle –daha başlangıçtan itibaren varlığı hissedilen– sıkı bağını korur. Örneğin 1511'de, Lichtenberger'in *Prognosticatio*'sunu yeniden okurlara sunan matbaacı, cildin sonuna eklediği bir açıklamayla bu yayını gerekçelemeye çalışmıştı. Burada, bu “çok mükemmel eseri” (*opera excellentissima*) on sekiz yıl önce bir sokak satıcısından satın aldığını, orada “çok adil ve mutlu va-

tanının” (*mia iustissima e felice patria*) Agnadel olayı vesilesiyle uğradığı “barbarca zulümlerin” (*barbariche persecutioni*) önceden haber verilmiş olduğunu gördüğünü anlatıyordu. Eserde ayrıca Türk zulmünden kurtulmayı ümit etmek için nedenler bulduğunu da belirtiyordu; çünkü Alman yazarın hesaplarına göre sultanların sonuncusunun zamanı gelip çatmıştı.⁴³ Venedik kehanetçiliğinin bu siyasi boyutu uzun süre geçerli kaldı. İtalya’da ya da Avrupa’da yaşanan büyük çatışmalar, öngörü nitelikli söz ve yazıların yenilenme ve gelişmesinin ritmini belirlediler, onları beslediler ve diri tuttular. Bunlarda en geniş yeri her zaman Osmanlı İmparatorluğu ve Türk tehlikesi işgal ediyordu. Böylece, 1500-1530 yıllarında Venedik potasında çeşitli kaynaklardan toplanmış zengin bir kehanet malzemesi birikmiş oldu. Bu malzeme sonradan, Cumhuriyet ateşle imtihan dönemi olan 16. ve ondan da çok, 17. yüzyılda, sürekli yeniden ele alınıp işlenmiştir. Paolo Preto, Türklerle patlak veren her anlaşmazlığın nasıl hemen savaşın gidişatını “bildiren” bir kehanet faaliyetini canlandırırverdiğini pek iyi gösterir.⁴⁴

1538’de, çarpışmaların tüm şiddetiyle sürdüğü sırada çıkan bir broşür, önceki aylarda İstanbul’da meydana gelmiş olduğunu iddia ettiği “harika ve şaşırtıcı şeyleri” anlatır.⁴⁵ Olay, başkent ahalesinin tanık olduğu bir hayalet görme olayıdır: Güya insanlar şiddetli davul, boru ve top gürültüleri içinde iki büyük ordunun gökte kapıştığını görmüşler; başlarında birer kral ve bunların arasında “yılların yükünü üstünde taşıyan nurani yüz-lü” (*di anni carco e di aspetto santimonioso*) bir ihtiyar varmış. Sonra savaş görüntüleri yerini, yıkıntıları çiğneyip geçen kalabalık bir domuz sürüsüne bırakmış. Avviso’nun yazarına göre, sultanın sarayından yaşlı bir müneccim bu sahneyi, Türklerin Hıristiyanlar tarafından domuzlar gibi kovalanacağı bir bozgunun öngörüsü olarak yorumluyordu. Roma, Venedik ve İspanya arasında imzalanan ittifaktan dolayı, Venedikli okur için, bu çarpışma görüntüsünün içindeki üç kişinin kimlikleri apaçıktı. Ancak yine de editör, oldukça fantastik olan ilk görüntüyü, “prens Andrea Doria’nın ordusunun” Venedik donanmasıyla birleşmesi ve “yaptığı girişimler” hakkında bir başka avvi-

so ekleyerek, güçlendirme gereği duymuştur.⁴⁶ Bu birkaç sayfada, farklı bir tonda, açık, net ve biraz kuru bir sefer hikâyesi üslûbuyla, koalisyon donanmasının başarıları anlatılır ve böylece bir anlamda birinci belgenin doğruluk ve geçerliliği, inanılabilir olaylarla desteklenmiş olur; fakat bu belge de sahtedir ve anlatılanların çoğu uydurmadır. Bu broşür belli ki propaganda amacıyla yayımlanmıştır. Okurları coşturup manen seferberliğe katmaya yönelik bir zihin manipülasyonunu hedefler. Hatta bazı tarihçiler, elde böyle bir müdahaleyi açıkça gösteren belge olmamasına karşın, broşürü Cumhuriyet'in yönetici makamlarının hazırlatmış olabileceğini iddia ederler.⁴⁷ Ne olursa olsun, böyle saptırmalar oyununun değişmez bir parçasıdır ve başka zamanlarda, başka eserlerde de tekrarlanır.

16. yüzyılın ilk çeyreğinde Venedik'in tipik özelliği olan metin ve yayın yoğunluğu, birbirine az çok uyan kehanetlerle dolu küçük antolojilerin hazırlanmasını kolaylaştırır. Bunlar, tabii önce yeni olaylara uyarlanma amaçlı bazı değişiklikler geçirdikten sonra, yeri geldikçe tekrar tekrar kullanılırlar. Bu türde derlemeler özellikle Kıbrıs Savaşı esnasında adeta yağmur gibi yağar. Örneğin, astroloji ve tarih gibi türlü alanda bilgi sahibi, eklektik fikirli bir Brescia'lı olan Giovanni Battista Nazari, 1570'te "Türk'e Karşı Kazanılacağı Umulan Zafer Hakkında Konuşma" başlıklı bir metin yayımlar.⁴⁸ Artık iyi bilinen, in-4° (22,5x15,5 cm) ebadında 16 yapraktan oluşan bu kitap, serimlemenin gerektirdiği gibi, az çok tutarlı yedi ana başlık halinde düzenlenmiş, *Kitabı Mukaddes* alıntısı, kehanet ve astrolojik öngörü niteliğinde pek çok referansı bir araya getiren bir eserdir.⁴⁹ Bizans ve Batı geleneklerinden alınma tüm bu parçalar, genelde Joachim'ci bir havaya bürünmüş ve sonuç olarak, Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılışı ile Papa V. Pius, İspanya Kralı II. Felipe ve Cumhuriyet arasında kurulan yeni ittifakın zafelerini öngören tek bir kompozisyon halinde eklenmiştir. Kitabı alınan metinlerin anlamına ve ne yönde yorumlanmaları gerektiğine dair okurda hiçbir tereddüt kalmaması için, yanlarına iki oyma baskı levha da konmuştur. Böylece, Aziz Markos Aslanını, Papalık amblemlerini taşıyan Kuzuyu ve impara-

torluk Kartalını hilâlli taç taşıyan bir ejderhayı yere sererken gösteren bir desen, San Cantaldo kehanetinin yeni bir uyarlamasını tam da zamanında resimlemiş olur.⁵⁰ Söz konusu kehanet ise; zamanında XII. Louis'nin Türklere karşı Venedik'e sağladığı yardımla ilgiliydi ve bu ilk versiyonunda sadece Venedik Aslanı'yla –amblemi oklu kirpi olan– Fransa Kralını simgeleyen Oklu Kirpi lakaplı bir kralı zikrediyordu.⁵¹ Bu öngörü, bağlamından kopuk olarak kullanılmaya müsait değildi. Bu yüzden Nazari, zamanın siyasal hedeflerine uydurmak üzere, onu yeniden işleyip dönüştürmek zorunda kaldı. Bu açıklayıcı tarafgirlik, çağdaşlarının çoğunda da görülmüştür. Francesco Sansovino bunlara bir örnektir. 1570'te yazdığı *Lettera o vero discorso*'da⁵² kehanetler, Osmanlılara karşı zafer kazanılacağına ilişkin kanıtlar ve bunların kaynaklarıyla birlikte sunulduğundan, daha az yer kaplasa da, önemini korur.⁵³ Bunlar yazarın asıl amacına hizmet etmek üzere seçilmişlerdir; bu amaç ise, sözünü bağlarken bizzat hatırlattığı gibi, okurlarının duygularını düşmana karşı “kutsal girişim” için alevlendirmektir.⁵⁴ Kaldı ki, *Sibilla Eritrea*'dan Nostradamus'a ve Antonio Arquato'ya kadar, on beş tane klasik metni zikretse de, üstlerinde asla ısrarla durmaz, çoğu kez birkaç satırlık bir betimlemeyle yetinir. Buna karşılık, vatandaşlarının umutlarını desteklemek için, öngörü alanı dışından başka argümanlar ileri sürer. Çarpışmaların başlangıcında Venediklilerin gösterdikleri coşku ve heyecan ve Cumhuriyet'in Katolik devletlerden aldığı yardım ve destek vaatleri, çatışmanın mutlu sonla biteceğini öngörmek için, eskatolojik nitelikteki belgelere eklenen geçerli nedenlerdir.⁵⁵ Ayrıca Osmanlılar hakkında tarihî bir derlemenin⁵⁶ de yazarı olan Sansovino, yazı türlerini harmanlamakta da tereddüt etmeyecek, *Lettera*'sına kurumsal, dinsel ya da ahlâksal kimi fikir ve görüşleri de karıştırır. Örneğin, sultanların yıkılışının yakın olduğunu müjdeler, zira saltanatları “iyi olmayan iki temele dayanmaktadır: İsa Mesih'in hakikatine aykırı olduğu için yanlış olan bir din ve doğal akla aykırı olduğu için zorbaca olan bir yasa.”⁵⁷ Risalenin sonunda bu temalara tekrar dönerek, Türklerin gerileme ve çöküşü nakaratını tekrarlar, “çürümüşlükle-

rini” ve gururlarının zayıflamasını vurgular; bunlar ölüme eskisi kadar coşkuyla gitmelerine engel olacaktır.⁵⁸ Ayrıca sultanları II. Selim’i “tensel zevklere dalmış, savaşmaya alışık olmayan ve devletlerin gelişip varlıklarını sürdürmesini sağlayan yararlı fikir ve tavsiyelerden yoksun” bir adam olarak betimler. İşte bu yüzden Selim, “bu olayın [Kıbrıs Savaşı] devamında o denli önemli hatalar yapacaktır ki sonunda her şey Cumhuriyet’in lehine dönecektir.”⁵⁹ Sansovino nihayet, delil üstüne delil ile ri sürerek, sultanın ordusu üzerine bir hüküm de verir; ona göre bu ordu “gerçekte, bazılarının iddia ettiği kadar korkunç değildir.”⁶⁰ Elbette Türklere hınç duyan bir kalem tarafından alelacele kâğıda dökülmüş gibi görünen bu fikirlerde nesnellik ve özgünlük kaygısı aranamaz. Buradaki fikirler, yalnızca propaganda amacına dönük olarak, zamanın basmakalıp klişelerini taşırlar. Enformasyonun böyle amacından saptırılarak kullanılmasına *Lettera*’da zikredilen kehanetlerde de rastlanır. Bunlar sadece, halkı sultanın ordularına karşı savaşa çağırarak için kullanılan bir iyimserlik retorikinin bazı unsurlarıdır.

Osmanlı baskısına ilişkin eskatolojik ya da vizyoner nitelikli eski metinlerin siyasal amaçlarla tekrar tekrar su yüzüne çıkarılarak sömürülmesi durumu Sansovino’nun eserinde açıkça görülür. İnebahtı Muharebesi’ni izleyen onyılların, bu zaferle ilgili kehanetlerle desteklendiği ölçüde, daha verimli olduğu görülür.⁶¹ Örneğin küçük bir Joachim’ci öngörü derlemesi Venedik’te yeniden basılır ve böylece [bu kehanetler] yeniden taze bir soluk kazanmış olur.⁶² Bunun Latince veya İtalyanca yeni basımları düzenli biçimde tekrarlanır.⁶³ Ayrıca 1596’da *Oracula Leonis* de yayımlanır.⁶⁴ Bu eser, uzun süre imparator VI. Leon’a (888-912) atfedilen fakat aslında muhtemelen ikona-kırıncı Selanik başpiskoposu Leon’un elinden çıkmış olan, Bizans kaynaklı bir grup kehanetten ibarettir. Bunlara Düzmece-Methodius’un *Apocalypse*’i ve Danyal peygamberin *Vizyonları* gibi metinler de eklenmiştir. Bu şekilde düzenlenmiş olan bu antolojinin ana fikri, yeni bir imparatorun gelişi ve İsmaililere karşı kazanacağı zaferdir.⁶⁵ İsmaililerin Türklere özdeşleşmesi, 16. yüzyılın son yıllarında, Osmanlıların Hıristiyan

dünyasına ve özel olarak İmparator II. Rodolph'a karşı savaş-
tıkları bir sırada, *Oracula*'ya karşı ilginin tekrar artışı-
nı açıklar. Ancak bu derlemenin gördüğü rağbet anlaşmazlığın sona
ermesiyle yatışmaz. Birçokları gibi o da Kandiye Savaşı (1645-
1669) ve ilk Mora anlaşmazlığı (1684-1699) esnasında yeniden
yayımlanır.⁶⁶ Türk tehdidinin her an mevcut oluşu, güçlü propa-
ganda kokusu taşıyan eskatolojik bir geleneğin gelişip kök
salmasını kolaylaştırmıştır; bu akım, gerek sebep olduğu "ede-
bi" üretimin hacmi, gerekse içerdiği tema ve referanslarda gö-
rülen nispi birörneklikle, giderek gerçek bir edebi türe benze-
meye başlar.

Genel bir beğeni ya da düşkünlük

Venedik'te ortada dolaşan birçok kehanetin uydurma olma-
sı ve siyasal amaçlarla kullanılması, bu ifade türünün insan-
lar üzerinde bir tür kolektif büyü etkisi yaratmasıyla da bağda-
şır. Venedik toplumu, gerek Kilise reformunun büyük sorunla-
rı çerçevesinde dinsel, gerek monarşiler Avrupası içinde oligar-
şik bir Cumhuriyet olmanın yarattığı paradoksal durum nede-
niyle siyasal bir bunalımdadır. Ayrıca, Akdeniz ticaretinin tüm
yapısını altüst eden dönüşümler nedeniyle ekonomik ve de-
nizaşırı toprakların tehdit altında kalması dolayısıyla da "ter-
ritoriyal" birçok soru ve tereddütler içindedir. Kehanetler, iş-
te bu sorulara getirdikleri kesin yanıt ve açıklamalar sayesin-
de popülerlik kazanmışlardır. Serenissima için bir geçiş ve de-
ğişim dönemi olan 16. ve 17. yüzyıllarda, özellikle savaşların
yol açtığı gerginlik ve bunalım dönemlerinde, kehanet, olayla-
rın kargaşasını bir düzene koyarak kafaları aydınlatır ve olay-
lar için ilahi bir mutlu son çizerek vicdanları huzura kavuşturur.
Sansovino'nun yazdığı gibi kehanetler, kuşku veya korku
içindeki insanı "Tanrının mutlak kudretine sığınmaya, iman-
lı ve saf bir yürekle onun adını anmaya" ve "sonunda iradesi-
nin yerine gelmesi için dua etmeye"⁶⁷ davet eder ve bunu ya-
parken tüm katmanlarını etkilediği halk kitlelerinin beklentile-
rini karşılamış olur.

Kehanetler ilk başta Venedik'teki iktidara yakın çevrelere çekici gelmiş gibi görünüyor. 1515'te, Bernardino da Parenza, Lagün'ün kıyılarına [Venedik'e] gelir gelmez Düka Leonardo Loredan tarafından kabul edilir⁶⁸ Düka ertesi yıl bu ilgisini, kendisine "eski bir kitap" (*uno libro vecchio*) göstermeye gelen müflis tüccar Alvise Scarelli'den de esirgemez. Kitap, bir öngörüyle birlikte ciltlenmiş Aristo'nun *Ethica*'sından ibarettir; öngörü ise 1516'da Memlûk İmparatorluğu'nun çökeceğini ve 1517'de İtalya'nın Osmanlılar tarafından fethedileceğini haber vermektedir.⁶⁹ Aynı bağlamda Paolo Angelo örneği de zikredilebilir. Angelo 1530'da yayımladığı yeni derlemeye⁷⁰ eklediği, Düka Andrea Gritti'ye ithaf yazısında onunla Cumhuriyet'in geleceğine ilişkin çeşitli öngörüler konusunda yaptığı uzun konuşmadan söz eder. Devletin en yüksek makamlarının gösterdiği bu teveccüh, Venedik yönetici sınıfının tümünün kehanetlere duyduğu merak ve ilgiyi yansıtır. Hali vakti yerinde, saygıdeğer ve kamusal hayatta mevki sahibi bir *patrici* olan Marino Sanudo'nun günlüğü, bunun mükemmel bir örneğidir.⁷¹ 1509'da yaşlı Pietro Nani'nin öngörülerini, Nani'den bizzat dinleyip derleyecektir.⁷² Öte yandan, Bernardino da Parenza *San Cristoforo* manastırına yerleştiğinde onu ziyaret için başına üşüşen sınıfdaşları gibi⁷³ o da, bu kişiye çok büyük bir önem atfeder ve on yıla yakın bir süre onun hakkında kulağına gelen bilgileri titizlikle kaydeder. Sanudo'nun dikkat çeken yanı, her türlü kehanet olaylarına karşı duyduğu sönmez merak ve tecessüstür; bunun itkisiyle, örneğin, V. Charles'ın [Şarlken] imparatorluğun başına gelmesinden birkaç ay sonra, onunla ilgili bir öngörüü yeniden kopya eder.⁷⁴

Ona benzer çalışmalar yapan pek çok başka kişi vardır. 16. yüzyılda birçok soylu, Venedikli kâhinlerin peşini bırakmaz; o ortamlarda daha alt düzey halk çevreleriyle temas kurarlar. Böylece, örneğin, "Madre Giovanna" da denen ve *San Giovanni e Paolo* kilisesinin yanına kurduğu küçük bir bakımevinde yoksul, sakat ve yetimlerle ilgilenen ünlü Giovanna Veronese'nin eylemlerine bağışlarıyla destek olurlar.⁷⁵ Tutkulu bir dindar olan bu kadın mistik esrimelere de kapılır ve gaipten haberler

alır; Guillaume Postel, 1546-1547'deki tanışmalarından sonra onun günah çıkarıcısı ve manevi babası olunca, bunları birkaç kitap halinde titizlikle toplar.⁷⁶ Bu öngörüler “binylcılık” (*millénarisme*) esiniyle doludurlar ve evrensel bir monarşinin ardından yeni bir dünya düzeninin geleceğini haber verirler. Elbette Türkleri de içerirler, medyum kadın onların Hıristiyanlığa döneceklerini haber verir, tabii önce Hıristiyanların kendilerinin dönmesi koşuluyla... 1566 yılı sonlarında Serenissima'nın meydanlarında, üstlerine çeşitli boylarda haçlar dikilmiş canlı renkli garip giysiler içinde ortaya çıkan ve Kilisede reform çağrısında bulunan Dionisio Gallo'nun çevresinde daha da büyük bir kaynaşma yaşanır. Kalabalık, Lisieux piskoposluğundan gelen, dört yıl önce Bakire Meryem'in kendisine görünmesiyle hayatı yön değiştirmiş olan bu rahibi dinlemek için âdetta birbirini çığner. Dionisio Gallo, Fransa'da görüşlerine kimsiyi inandıramadığı için İtalya'ya geçince gelmiştir. Koyu eskatolojik içerikli ve yine Türklerin din değiştirmesi temasına büyük yer ayıran öğretisi, resmî dogma dışı niteliğine karşın, Savoie Kralı Emmanuel-Philibert ve Toskana Dükası I. Cosimo gibi hükümdarlardan kabul görür. Gallo, Venedik'te kendisine barınak sağlayan zengin tüccar Rocchus di Mazzochi ve tanınmış bir *patrici* ailesinden Giusto Morosini ile dost olur. Kilise reformuna ilgi duyan geniş bir genç soylular grubunun, onun etkisi altında kaldığı anlaşılıyor; en azından tutuklanıp hapsedilmesine, Engizisyon Mahkemesine çıkarılıp bir yıl sonra sınırışı edilmesine kadar...⁷⁷

Bu birkaç örnek, Venedik toplumunun içinde yüzdüğü kehanetçi kültürün herkesçe paylaşılan ve geniş ölçüde içselleştirilmiş bir kültür olduğunu gösteriyor. Bu kültür orada bütünlleştirici bir rol oynar ve [Kilise'de] yenilik için duyulan güçlü bir dinî özlemin –kimi zaman sapkınlığa meyletse de– bellibaşlı ifade aracı haline gelir. 1573'te Engizisyona ihbar edilen küçük bir zanaatkâr grubunun yargılanmasından sonra, bu genel kehanet tutkusunun, temel kavramları ve vicdanları bulandıra-bileceği ihtimali düşünölmeye başlar.⁷⁸ Aralarında bir kunduracı, bir kurdeleci ya da bir lavtacı gibi kişilerin bulunduğu bu

kendi halinde insanlar, yirmi yıl önce ölmüş olan, zırh ustası Benedetto adlı manevi üstatlarının anısına bir araya gelmektedirler. Bir bakıma mutlak surette bağlı olduklarını söyledikleri ölü hocanın anısının koruyucuları olmuşlardır. Benedetto'nun öğrettiği gibi, *Kitabı Mukaddes*'in kötü bir tercümesini okumak ve yorumlamak için düzenli olarak toplanmaya devam ederler. Ayrıca Benedetto'nun birçok noktada Kilisenin resmî doktrininden ayrılan öğretisine de dindarca bir saygıyla bağlıdır. Grup üyeleri, hem şaşkın hem de öfkeli olan yargıçlarca art arda birkaç kez sorgulanırlar. Bu sorgulamalar, Benedetto'nun öğretisinin farklılıklarını açığa vurur. Ancak aynı zamanda sanıkların, Kıbrıs Savaşı esnasında Venedik'e hâkim olan kehanet düşkünü havayla tam bir "geçişim" halinde yaşadıkları da ortaya çıkar. Ellerinde üstatlarından kalma bir yazma vardır; içlerinden birinin ifadesine göre bu, Türk'ün yenileceğini, Konstantinopolis'in geri alınacağını, Osmanlıların Hıristiyan dinini kabul edeceğini ve "tek bir koyun çobanı ile tek bir insan çobanının gelişini" haber veren bir öngörü derlemesidir.⁷⁹ Daha önemlisi, ilhamlarının bir kısmı onlara Saint-Marc bazilikasındaki freskleri seyrederken gelmiştir ve içlerinden biri de arkadaşlarının önünde bunların tefsirine girişmiştir. Bu, 16. yüzyılın başından beri gelişen ve Dükalık şapelinin dekorunun yorumlanmayı bekleyen devasa bir kehanet olduğunu iddia eden akımın takipçileri olduklarının kanıtıdır.

Saint-Marc bazilikasındaki dev kıyamet kitabı

Bu inancın kökleri, bazilikanın duvarlarındaki resimlerin Joachim de Flore tarafından tasarladığını⁸⁰ anlatan eski bir hikâyeye dayanır; anlaşıldığı kadarıyla hikâyeye, yüzyılın bunalımlı ilk yıllarına uygun bir havaya sokulmuştur.⁸¹ Örneğin, *Diarii*'lerinin iyi bilinen bir pasajında Sanudo 1509'da, çağdaşlarının "abbé [rahip] Joachim'in yaptırmış olduğu mozaikli kehanetleri görmek için Saint-Marc kilisesine doluştuklarını" kaydeder.⁸² Aslında bu gibi olaylar kalıcı bir modanın ilk tezahürleridir.⁸³ Sivestro Meuccio da, *Scriptum super Esaiam*'ın 1517

basımına yazdığı önsözde, resimlerin *Joachim* kökenli olduğunu söyler.⁸⁴ Aynı görüşe Guillaume Postel'in yazılarında da rastlanır; o da "Saint-Marc'ın, *abbé Joachim*'in [tasarımına] göre düzenlenmiş resim ve oymalarının", kendi vizyonlarının bir kısmına esin kaynağı olduğunu belirtir.⁸⁵ Birkaç on yıl sonra, Francesco Sansovino da yaptığı Venedik betimlemesinin bir pasajında, "mozaikler için çalışmalara başlandığı dönemde" *Joachim de Flore*'un şehirde yaşadığını savunur. Ayrıca, evinin San Marco'da hâlâ görülebildiğini belirtir⁸⁶ ve söz konusu resimlerin "gelecekteki olayları merak eden çeşitli zihniyette insanlara" öteden beri çekici geldiğini de vurgular.⁸⁷

Serenissima'nın eskatolojik kültürel yapısı, Dükalık şapeliyle sıkı bir referans ilişkisi içindedir. Yukarıda adı geçen ve 16. yüzyıl sonuyla 17. yüzyıl başlarında birçok basımı yapılan *Vaticinia sive profetiae Abbatis Joachimi* adlı kitabın başında *abbé Joachim*'in kısa bir yaşamöyküsü vardır; burada onun, "bazilikayı Süleyman'ın tapınağı modeline göre" inşa ettirdiğini okuyoruz. Yazar devam eder: "Bu kilisenin zeminine, duvarlarına ve kemerlerine, boyama resimler ve mozaik şeklinde birçok başka imgeler ve gelecek şeyleri simgeleyen ince eserler yaptırdı."⁸⁸ Eserin devamında yayımlanan öngörülerin yanına küçük bir açıklama da konmuştur; burada üç kez San Marco'ya gönderme yapılır.⁸⁹ Yazar o zaman, "bu konudan başka bir zaman bahsetme" hakkını saklı tutarak, bazilikadaki kompozisyonların "sadece *abbé Joachim*'in göksel ve ilahi kehanet yeteneğine tanıklık etmekle kalmayıp, gelecek olaylara dair gayet açık işaretler de verdiğini" belirtmekle yetinir.⁹⁰ Kehanetler, San Marco'da "gözler önüne serilmiş" olmaları dolayısıyla, giderek Serenissima'nın kurumsal ve dinsel hayatının göbeğine kök salarlar. Hem şehrin aziz koruyucusunun kutsal kalıntılarını saklayan hazine, hem büyük toplumsal bayram ve şenliklerle bağlantılı başlıca anıtlardan biri,⁹¹ hem de Dükaların siyasal-dinsel iktidarının simgesi olan bu kutsal yerden dört bir yana yayılırlar. (Dükalar da zaten bu yer üzerindeki haklarını korumaya büyük önem verirler.)⁹² Böylece, bulanık millenarist özlemlerle somut siyasal hedeflerin tek bir deneyim ve pratik içinde

eritmeye çalışıldığı bir cemaate adanma anlayışının bileşenleri arasına girerler.

16. yüzyıl ortasında bazilikanın dekorasyonunu yenilemek üzere yeni bir programın yürürlüğe konması da bu ikiliği mükemmel surette yansıtır. Bunun gerçekleştirilme süreci, 1563'te işi yüklenen Francesco ve Valerio Zuccato adlı iki mozaikçi kardeşe karşı açılan dava sayesinde ayrıntılı biçimde belgelenmiştir.⁹³ Yargı süreci başladığında, binanın batı kanadı için sipariş edilmiş olan, Yuhanna'nın *Vahiy* [*apokalips*] kitabından esinlenen kompozisyonun çalışmaları oldukça ilerlemiştir. Söz konusu olan, İncil yazarının metninden olduğu gibi alınmış ve koyu eskatolojik bir içerik taşıyan eski mozaiklerle mükemmel biçimde bütünleşen birkaç sahnelik bir çevrimdir (dizi). Bu sahnelerden biri, *Vahiy*'in XII. Bölümünün ilk ayetlerinde güneşe sarınmış, yıldızlardan bir taç takmış ve ay'ı ayaklarının altına almış olarak betimlenen kadını resmeder. Mozaik ayrıca, İncil'deki anlatıda onu tehdit eden "yedi başlı, on boynuzlu ve başlarında yedi taç taşıyan devasa kızıl ejderhayı" da betimler. Başka bir sahnede, aynı ejderhayla dövüşen başmelek Mikail görünür. Ottavia Niccoli'nin işaret ettiği gibi, bu ikonografik tasarım iyi ile kötü arasındaki mücadeleyi ve sonunda iyinin galip gelişini ön plana çıkarır.⁹⁴ Ancak, Cumhuriyet'in sınırlarında Osmanlı baskısının gittikçe artan bir kuvvetle etkisini hissettirmekte olduğu bir dönemde, bu resme daha açık ve belirgin bir anlam da verilebilir. Nitekim geleneksel olarak Şeytan ya da Deccal'la özdeşlenen ejderha figürü, 15. yüzyıldan itibaren gittikçe daha sık ve genel olarak Türklerle ilişkilendirilmiştir⁹⁵ ve bu yakıştırma Zuccato kardeşlerin çalışmasından önceye ait diğer ünlü resim çevrimlerinin yorumlanması için de bir anahtar rol üstlenmiş görünür. Bu açıdan özellikle "Scuola di San Giorgio degli Schiavoni" ve Aziz Georges'un hayatını ve ejderhayla dövüşünü hatırlatan eserler akla gelir.⁹⁶ Canavarın yutmaya hazırlandığı, *Vahiy*'deki kadına gelince, Hıristiyan geleneğinde uzun süre Kilise olarak yorumlanmış, sonra da Bakire Meryem'le özdeşlenmiştir.⁹⁷ Saint-Marc'ta bizzat Venedik'in imgesini görmek de oldukça akla yakındır; he-

le Serenissima'nın resmî ikonografisinin başka birçok eserde de bu karışıklığı kasten sürdürdüğü düşünülürse...⁹⁸ Luigi Groto da, 1570'te Düka Alvise Mocenigo'ya adadığı "hutbe"sinde bu yakıştırmayı destekler: "Başında yıldızlardan bir taç taşıyan, vücudunu güneşten bir mantoya saran ve ay'ı ayaklarının altına alan o sert bakışlı olgun kadınla özdeşlenebilecek olan, [Venedik] tir. Başındaki yıldızlı taç, senatörlerden oluşan şu çelenk; vücuduna sardığı güneşten giysi Haşmetmeabınızın ihtişamıdır; ayakları altında çiğneyeceği ay yuvarlağı da, Tanrının lütfuyla Türklerin İmparatorluğu olacaktır."⁹⁹ Zaten iki sanatçı da, davanın tutanaklarından anlaşıldığına göre, mozağin üstüne fırçayla çan kulesi resimleri yapmışlardı ki bu da, sahneyi Lagün'ün kıyılarına yerleştirmeleri anlamına geliyordu.¹⁰⁰ Bu olay, zaten yerleşik olan bir eskatolojik temayı Türklere karşı mücadelenin ateşlenmesi için, simgesel ve siyasal olarak yeniden sahiplenme girişimi sayılabilir. Bu resim Saint-Marc bazilikasının dekoru içine yerleştirilince, biraz da Joachim de Flore'a atfedilen bağlantının etkisiyle, kehanetsel bir prestij kazanır. Ayrıca bazilika üzerindeki Dükalık himayesinin gücü de resme yarı resmî bir hakikat statüsü sunar. Geleceğe dair birkaç kehanet kırıntısı yakalamak için buraya üşüşen ziyaretçiler içinse, resim hem bir vaat hem de eylem programı niteliğindedir.

Venedik potasının özgünlüğü, bu ince ve nüanslı sofuluk, beklenti ve angajman karışımında yatar. 16. yüzyıl boyunca hüküm süren ve 17. yüzyılda da devam eden kehanetlerin mazhar olduğu rağbetin kaynağı, güçlü bir Kilise reformu arzulayan ve özellikle Osmanlı işgalinin yarattığı millenarist kaygılara kapılmış halkın ilgisidir. Bu kehanetler, olaylara çoğu kez imgelerle de desteklenen yalın sözlerle açıklama getirirler ve kaygıları yatıştırırlar; böylece her bireye yakın ve olumlu bir geleceğin anahtarını sunarlar ve umudu ayakta tutarlar. Marcel Bataillon'a göre bu tasvirlerin temel işlevi, "kendi halinde sıradan halkın Türk tehlikesiyle birlikte, ama [bundan dolayı] moralini fazla bozmadan yaşamasına" yardım etmektir.¹⁰¹ Paolo Preto da, bunların bir tür "kolektif yanılısama" yarattıklarını belirterek, aynı fikri benimser.¹⁰² Ancak bu analizi daha ileri

götürmek de mümkündür: Kehanet akımları Venedik'te kamusal hayatın aktif merkezinde gelişip yayılırlar, sosyal kategorileri ve hizipsel bölünmeleri aşan bir yurttaşlık kültürünün temel öğelerinden biri haline gelirler. Bu belirsizlik zamanlarında, usdışılık ve inanç “tarzı” üzerinden, kusursuz bir rejimin erdemleri ve etkililiğine odaklanmış daha siyasal bir söylemi aktarırlar; son tahlilde, tehdit altında olmakla birlikte kendisini daima muzaffer görmek isteyen bir Cumhuriyet'in yüceltilmesine katkıda bulunmuş olurlar.¹⁰³

FRANSIZ MONARŞİSİNİN DOĞUYA DÖNÜK YAZGISI

Venedik'te, kâfire karşı zafere ve Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşüne ilişkin öngörüler, Türklerle yüzyıldır süren çatışmanın etkisiyle ortaya çıkmıştı. Fakat başka yerlerde ve özellikle Fransa'daki ilgi, gerçek bir askerî baskıdan bağımsızdı. Bu tür öngörüler Fransa'da sadece, savaşın ağırlığından bağımsız; kraldan krala süregiden; edebiyata ve diğer sanatlara basmakalıp klişelerle yerleşmiş bir “kraliyet” propagandasının ögesi idi. 16. ve 17. yüzyıllar boyunca üretilen öngörülerde, biraz müphem ama daima mevcut bir duygu beslenmiştir: Fransa'nın Doğuda da bir yazgısı, üstüne düşen bir görevi vardır.

Uzun bir geleneğin kaynakları

Yeniçağ boyunca “pek-Hıristiyan monarşi”yi etkisi altına alan kehanetçi akımlar, yerleşik bir eski geleneğe dayanırlar.¹⁰⁴ 14. yüzyıldan itibaren, Fransa krallarına ayrıcalıklı bir eskatolojik rol atfeden öngörüler meydana çıkmıştır. Örneğin Auvergne kökenli Fransisken keşiş Jean de Roquetaillade, kralı ve eylem kabiliyetini, rakipleri karşısında yüceltir¹⁰⁵ Yazılarının Katalonya'yla birlikte İtalya, Almanya ve İngiltere'de de geniş ölçüde yayılması sayesinde, söz konusu politik ve Fransa yanlısı “edebiyat”a önemli bir katkıda bulunmuş olur.¹⁰⁶ 1349'da bitirdiği, 30 “vahye” bölünmüş *Liber secretorum eventuum ad-*

lı kitabında,¹⁰⁷ VI. Philippe de Valois'nın düşmanlarına şiddetle saldırır; İngilizleri “kutsal Kilisenin yardımına koşmalarını önlemek” için Fransızları daima zayıflatmaya çalışan ve Şeytan tarafından desteklenen “zorlu bir belâ” (*flagellum grave*) olarak gösterir.¹⁰⁸ Yazara göre, “Fransa krallarının soyu, Suriye Kralı Antiyokus'u alt eden Makabelere dayanmaktadır; bu nedenle, Deccal'e karşı gelip fırtınalar estirecek olanlar da onlardır.”¹⁰⁹ Valois Hanedanının lehine olan bu tarafsız tutum, Roquetaillade'ın eserinde, Doğuya ilişkin, en başta Müslümanlara karşı mücadeleye ve Kutsal Yerlerin geri alınmasına yönelik, gerçek endişelerle birleşir.¹¹⁰ 1345-1349 arasında yazdığı *Commentaire sur l'Oracle de Cyrille*'de [Cyrille'in Kehaneti Üstüne Yorum], dünyanın sonuna ve Fransa'nın bu olaydaki rolüne dair vizyonunu ayrıntılı biçimde aktarır: Fransa tüm ulusların başında, Deccal'a karşı son mücadeleyi yürütmekle görevlidir; ayrıca Kilisenin ve Roma İmparatorluğu'nun Kudüs'e taşınmasını organize etmek de ona düşmektedir.¹¹¹ 1356 tarihli *Liber ostensor* da böyle öngörülerle doludur; Roquetaillade orada Pépin'in soyundan birinin Kudüs krallığını ele geçireceğini ve ardından Doğu ile Batıyı birleştireceğini haber verir.¹¹²

Roquetaillade'ın en azından bu alandaki yazıları, Joachim de Flore'un dümen suyunda geliştirilmiştir. Bunlarda çoğu kez, Bizans kökenli “son imparator” imgesi gibi daha eski motifleri tekrarlayan ve Türklerin, sonradan Kutsal Yerleri de yeniden fethedecek bir Hıristiyan kral önünde bozguna uğrayacağını haber veren bir dizi öngörü sıralanır. Etkisi kalıcı olan bu zengin tematik, örneğin Pierre Dubois'da da karşımıza çıkar: Dubois, Fransa Kralına, Hıristiyan âleminde barış ve uyumu yeniden kurma, imparatorluk tacını elde etme ve Kudüs'ü alma ödevlerini yükler.¹¹³ Bu tematik, Kıbrıs Latin Krallığı'nın mühürdarı, sonra da geleceğin kralı VI. Charles'in eğitimcisi olan Philippe de Mézières'i (1327-1405) de derinden etkilemiştir.¹¹⁴ Mézières, kehanet niteliği gayet belirgin *Le Songe du vieil pélerin* [Yaşlı Hacının Rüyası] adlı alegorik bir eserin yazarıdır. Orada eski öğrencisi kralı arma figürü olan “uçan geyik”le simgeler ve onu, “kutsal Kudüs şehriyle tüm Kutsal Toprakla-

rı, Ermenistan krallığını ve Hıristiyanlığa ait her şeyi” geri almak üzere, Doğuya doğru “kutsal yürüyüşe (sefere)” çıkmaya çağırır.¹¹⁵ Ancak bütün bu “edebiyatın” içinde, 14. yüzyıl sonlarında popüler olan bir öngörü derlemesinin yazarı Kalabriyalı münzevi keşiş Télesphore de Cosenza’nın özel bir yeri vardır.¹¹⁶ “II. Şarلمان” ya da –metnin ilk kelimelerine göre– *Karolus filius Karoli* kehaneti diye bilinen kehanet,¹¹⁷ kendisi de “o pek-ünlü zambak ulusundan çıkma bir Charles’ın oğlu” olan Charles adında bir kralın geleceğini¹¹⁸ bildirir. Buna göre, Charles, 13 yaşında taç giydikten sonra saltanatının otuz birinci yılında Kutsal Topraklara gidip tacını Zeytin Dağına bırakacaktır. Büyük Bölünmeden* doğan karışık ve huzursuz ortam düşünülürse,¹¹⁹ burada VI. Charles’a yapılan ima apaçıktır; özellikle de, belgede, Cermen İmparatorluğu’na karşı açıkça hasmane bir tavır sergilendiği için... Télesphore’un eseri de genç kralın çevresinde hüküm süren ve onu yeni bir haçlı seferinin önderi olmaya aday gösteren kehanet furyasına dâhildir.¹²⁰ Ancak etkisi ve erimi, yazılış koşullarını aşar. “İkinci Şarلمان”ın iktidarını geniş topraklara yayması, bu metni, uzun vadede bütün Fransa yanlısı eskatolojik edebiyatı “dölleyen” kurucu bir metin konumuna yükseltir.

François, Charles ve diğerleri...

Örneğin bu kehanet 1490’ların başında, VIII. Charles’ın Napoli’ye karşı sefere hazırlandığı sırada yeniden ortaya çıkar; çünkü krala yönelik beklentiler giderek artmaktadır.¹²¹ Kral da, yürüyüşünü (seferini) Kudüs’e kadar sürdürebileceğini imia ederek¹²² ve zihinlerde büyük olayların habercisi o haçlı seferi hülyasını canlandırarak bu telaş ve hareketliliğin sürmesine katkıda bulunur.¹²³ Bordeaux’lu tanınmamış bir şair olan Guilloche Usta’nın bir manzumesi, bu duygusal ortamın yoğunluğu hakkında fikir verebilir. Yazar “ikinci Şarلمان” kehaneti-

(*) Büyük Bölünme (*Grand Schisme d’Occident*): Katolik Kilisesinin, biri Fransa’da Avignon’da öbürü Roma’da olmak üzere iki papa arasında “bölündüğü” dönem (1378-1417) – ç.n.

ni şiire dökmeye çalışmış, bunu yaparken özüne tamamen sadık kalmıştır. “Bu adı taşıyan sekizinci kral / pek-soylu bir ulusun / ve pek-ünlü zambak çiçeklerinin¹²⁴ / oğlu Charles’ı”nı bekleyen büyük başarılardan söz eder ve bu krala, “Sonra Yunanistan’a girip / orada kahramanca zaferleriyle / Yunanların Kralı olma”yı vaat eder. Dizeler şöyle devam eder: “O zaman tüm insanlara / boyun eğdirecek ve Barbarinleri / Ypreleri [Ieper], Türkleri ve de Süryanileri / egemenliği altına alacak.” Ve sonunda, “Kudüs’e girecek / Zeytin dağına çıkacak / Tanrı Baba ve Oğul’a / ve Kutsal Ruh’a dua ederek / üç tacını oraya koyacak / ve hayır dualarını okuyarak / [...] ruhunu Tanrıya teslim edecek.”¹²⁵ Telesphore’un eserinin bu kopyası, eserin birini izleyen güçlü imgeler dizisinin “kraliyet” propagandasına ne kadar çok malzeme sağladığını gösterir; tabii bu malzeme, tereddütsüzce kötüye kullanılmıştır. Örneğin [on yıl sonra], I. François’nın saltanatında, Marignan zaferinin ve Kutsal Yerlere yönelik kısa ömürlü Fransız hamlesinin yeni bir kehanet patlaması yarattığı sırada, bu metin tekrar ortaya çıkarılır.¹²⁶ 1516’da, Valois’lı krala uydurulmuş ve ihtiraslarını destekleyecek şekilde biraz elden geçirilmiş bir versiyonuyla, Venedik’te yeniden yayımlanır.¹²⁷ Aynı dönemde, Fransa yakasında, “ikinci Şarلمان” kehanetini de içeren *Mirabilis Liber* adlı bir Joachim’ci antoloji ilk kez 1522’de yayımlanır.¹²⁸ Rağbet büyük olur ve 1522-1528 arasında eser tam altı kez basılır.¹²⁹ Burada da koşullara göre bazı uyarlamalar gerekli görülmüş, örneğin “*Karolus filius Karoli*” ibaresinin yerine daha müphem “*Surget rex ex natione illustrissimi lilii*” ifadesi konmuştur.¹³⁰ Ancak eserin gördüğü rağbet burada kalmaz; doğal olarak, IX. Charles’ın tahta çıkışında da yeniden gündeme gelir. 1565 tarihli bir derlemede, ilk kez Latince’den Fransızca’ya çevrilmiş olarak, muhtemelen Guillaume Postel’in kaleminden üç yeni kehanetle birlikte, tekrar karşımıza çıkar.¹³¹

Venedik Lagünü kıyılarında daha önce de rastladığımız bu –zaman zaman kendisi için kullandığı deyimle– “kozmpopolit Galyalı”, uzun bir bekleyişten sonra nihayet 1969’da François Secret tarafından yayımlanmış olan *le Thrésor des prophé-*

ties de l'univers (Dünya Kehanetleri Hazinesi) başlıklı bir antolojinin de yazarıdır.¹³² 1550'lerde yazılmaya başlamış olan eser son ve kesin şekliyle 1560'ların ortalarına tarihlenmiştir. Eser, Télesphore'un metninin –halen hüküm sürmekte olan IX. Charles'ı örtülü biçimde kehanetteki “ikinci Şarlman” olarak gösteren– bir yorumuyla sona erer. Postel şöyle yazar: “Bu Charles kim olursa olsun, şurası kesindir ki, zamanımızda bu Charles adı, yaptığı etkiyle, aşağı yukarı bu zamana ait olsa gerektir.”¹³³ Bu son [örtülü] davet, *Thrésor*'da yer alan –Fransa'nın Evrensel Monarşiye yazgılı ve çağrılı olduğunu temellendirmeye yarayan– uzun açıklamaların gerekçesidir.¹³⁴ Yazar kitabının ilk bölümlerini Galyalıların soykütüğüne ayırarak, pek gönlüne göre bulduğu [Nuh'un oğlu] Yafes'ten türeme temasını tekrar ele alır: “Galya ulusunun ilk ata veya babası Tufandan ya da dünyanın yeniden canlanışından sonra bu dünyada doğan ilk insandır.”¹³⁵ Bu ilk-doğmuşluk (*primogéniture*), ulusun ve hükümdarlarının seçilmişliğinin ve onları bekleyen kaderin temelidir. Postel şöyle der: “Galya ulusu pek-Hıristiyan kralların adını, hakkını ve kişiliğini ilk olarak ve en başta destekleyen ulus olduğuna göre, [bu hükümler] asla başka bir halka veya ulusa nasip olmaması için, İsa Mesih'in hükümlerini koruması da bir gerekliliktir”. Zira “herkes üzerinde ‘ağabeylik’ hakkı Galya ulusuna aittir ve bu hakkı, tüm gücünü göstererek Krallar Kralını [Mesih'i] Kudüs'teki dinî ve dünyevî tahtına çıkarmaktan daha iyi ve daha ilahi bir şekilde kazanamaz.”¹³⁶

Eskatolojiyle süslenmiş mitler, bir kez daha, Fransa'nın Doguya yönelik yazgı ve misyonunun tanımlanması için kullanılır. Postel'in sözlerine dayanak olarak aldığı kehanetler, bu bağış daha da güçlendirir.¹³⁷ Örneğin Postel, “Aziz Augustin'e atfedilen 800 yıllık bir kitapta” yer alan, “adı geçen [Roma] imparatorluğu destekleyen Fransa kralları durdukça, bu imparatorluğun onur ve haysiyeti çığnenmeyecektir, çünkü kralları tarafından daima korunacaktır” ifadesini hatırlatır. Pek-Hıristiyan krallara imparatorluk tahtını vadeden bu metne, “kendi bilgilerin bazılarının” yorumunu da ekler. Bunların dediği-

ne göre, “Fransa krallarından biri tüm Roma İmparatorluğu’nu fethedecek ve hükümdarlık görevini gereğince yaptıktan sonra, iktidarını Kudüs’e kadar götürüp tacını Zeytin dağına bırakacak ve böylece Roma İmparatorluğu’nun sonunu getirecektir.”¹³⁸ Doğrudan doğruya “ikinci Şarلمان”ı işaret eden bu pasajdan başka, Doğu hakkındaki öngörüler de hayli fazladır. Örneğin, bunlardan Aziz Severus’a atfedilen bir tanesi, “büyük Galyalı Aslan’ın Kartal’a karşı zaferinden” söz eder. Bu olay, dünyevi işlerde “tek bir kralın”, manevi alanda tek bir “çobanın” (*pasteur*, papa) yönetimi altında bir evrensel yönetimin kurulmasına doğru atılan ilk adım olacaktır. “Ve artık Deccal zamanına kadar hiçbir bölünme (*schisme*) olmayacak ve o zaman geldiğinde, adı geçen kralın Kutsal Yerlere ‘geçiş’ vuku bulacak; herkes [doğru] dine dönecektir.”¹³⁹

Postel ayrıca, fikrinde Doğu halklarının beklentilerini yansıtan, Batıdan bir kurtarıcı hükümdarın gelişine odaklı öngörülere karşı da özellikle duyarlı gözükür. Bu metinlere ve geleneklere duyduğu ilgi hiç kuşkusuz, biri 1535-1536’da elçi Jean de la Forest’nin maiyetinde, öbürüyse 1549-1550’de olmak üzere, Doğuya yaptığı iki yolculuktan ileri gelmektedir.¹⁴⁰ Bazıları çok eskilere dayanan bu inanç ve beklentilerin, hâlâ ne kadar canlı olduğunu, şahsi tecrübelerini de işin içine katarak anlatır. Örneğin, Rahip Jean’ın ülkesi Etiyopya’da halk arasında dolaştığını düşündüğü mitleri zikreder: Orada insanlar, “sayıca bizimkilerden çok daha fazla olan kutsal kitaplarından, Frank veya Galya Kralının Kudüs’e gidip İsmailileri kovacağını ve bütün dünyayı İsa Mesih’in iktidar veya saltanatına tâbi kılacağını öğrenmişlerdir.”¹⁴¹ Bundan başka, Doğuda, “İshakiler veya Hıristiyanlar gibi İsmaililerin de, Fransa Kralının bütün dünyayı İsa Mesih’in egemenliği altına sokacağına kuvvetle inandıklarını”¹⁴² belirtir. Ayrıca, Ermeni Patriği Aziz Nerses’in iyi bilinen kehanetini de hatırlatır: Nerses, “1550 inayet yılında, Fransa Kralının, adı geçen şehirde olacağını ve oraya imanın ve tüm kâfirlere karşı zafer kazanacağını” ileri sürmüştür.¹⁴³

Postel, aşağıda ele alınacak olan bu “Doğudan gelme” kehanetleri, kökenleri, yayılışları ve rollerinden ziyade, oluşturu-

dukları hacim nedeniyle kullanmıştır. Yine bu nedenle, özellikle pek-Hıristiyan [kralın] bir “meleksi papa” ile birlik olmasını ve girişecekleri reform hareketini konu alan başka bir grup belgeyi de kitaba alır. Kaynağı belirsiz bir öngöründe, kral ile papa, dünyayı “onarmaya ve eski haline getirmeye” çağrılır. Postel ilave eder: “‘Muhamédike’ ya da ‘mahométaine’ yasa ve tüm o zorbaca ihtişam onlar sayesinde bu dünyadan silinecek. Yunanistan’a ve Asya’ya girecek, Constantinople şehriyle ayrılıkçı (scismatike) Yunanlıları bozguna uğratacaklar. Herkes Türklerden kurtulacak ve Tatarlar dine dönecek. [Onlar] tüm Asya ülkelerini geri alacak, Almanya ve Polonya’yı kâfirlerden kurtaracaklar.”¹⁴⁴ Dünyanın kaderini belirleyeceği öngörülen bu ittifak, Postel’in *Thrésor*’unda yer verdiği “Tours kehaneti”nde de karşımıza çıkar. Orada, “neredeyse tüm kâfirleri dine döndürecek olan” papanın yanında “Fransa krallarının pek-Kutsal soyundan bir imparator veya bir kral bulunacağı” ileri sürülür.¹⁴⁵ “Bu papanın ve bu imparatorun yönetimi altında –diye vaatlerine devam eder belge– bütün dünya ‘reforma’ tâbi tutulacak. Böylece bir tek yasa, bir tek iman, bir tek vaftiz, bir tek hayat tarzı olacak ve bütün insanlar gönül rızasıyla aynı duygu ve düşüncede olacaklar. Ve bu barış çok uzun zaman sürecek.”¹⁴⁶ Özellikle Fransız monarşisine hasredilmiş böyle bir derlemeye “meleksi papa” figürünün de sokulmasının, Postel’in, Joachimci gelenekten çıkma bu kişiyle özdeşleşerek, dünyanın yazgısında kendisine de bir rol atfetmek niyetinden ileri geldiği gösterilmiştir.¹⁴⁷ Bu sahiplenme, eseri özel bir yönde kısmen saptırarak, ona bir *pro domo* (kendi davasını) savunma havası vermekle birlikte, genel anlamında bir çarpılmaya yol açmaz.

Yazarın topladığı bütün kehanetler birbirlerini tamamlar ve güçlendirir, karşılıklı yanıt ve yankı verirler. Bazen hayli farklı olan kaynak ve içeriklerine karşın, yine de Fransa’nın [bir görev] seçilmişliğinin apaçık olduğunu gösteren bir tablo çizerler. Bu çağrı, bir “dünyayı yenileme” girişiminin *terminus a quo*’su (çıkış noktası) ve tarihin, bütün iniş-çıkışlarıyla birlikte gerçek bir “hükümlerliliğin” kuruluş süreci içinde yok olup gitti-

gi yer olarak gösterilen Doğu ile sıkı sıkıya bağlantılıdır. Doğal olarak, haclı seferi ideali, başlıca öğelerinin çoğu zaten vaktiy-le Kutsal Yerlere yapılan büyük seferler sırasında biçimlenmiş olan bu gelecek “edebiyatının” içine işlemiştir; fakat bu retorik giderek güncelleştirilir ve açık bir düşman gösterilmesi gereken her yerde, kâfirin yerine Türk’ü koymak âdeta bir kurala dönüşür. Elbette Postel’in eseri bir istisna teşkil etmez; sürekli olarak üretilen bir metin ve kitap dizisinin içinde yer alır. Özgünlüğü ise, tanıtlamalarının sistematik oluşunda yatar. *Thrésor*, basit bir kehanet antolojisi olmaktan çok, Yafes ırkının üstünlüğüne dair bir “risale”dir. Postel, tezine destek olarak zengin bir öngörü ve tahmin malzemesini devreye sokar ve şu noktayı iyice kafalara yerleştirir: Fransa için gerçek ihtişam ve kudret kaynağı Doğu olacaktır. Bu metin, çeşitli ve dağınık kaynakları bir düzen içinde sunarak 16. yüzyılın ortasında, gerilimlerin hafifleyeceği bir aktarım noktası işlevi de görür. Valois döneminin hacimli mirasını toplar ve ileriye aktarımını hazırlar. Bu çalışmanın Postel’in hayatında yayımlanmamış olması, o devirde etkisi olmadığı anlamına gelmez. III. Henri’nin tahta çıkışı döneminde, Guy Le Fèvre de la Boderie veya Claude du Pré gibi çömezleri ve hatta okurları, krallığın yazgısı ve monarşinin Doğudaki macerası hakkında kehanette bulunmaya kalkıştıklarında hemen onun eserine koşarlar.¹⁴⁸

Mirasa Bourbon’lar konunca...

Hüküm süren kral kim olursa olsun, bu ince politika ve eskatoloji karışımı daima kendisini gösterir. Hiç hırpalanmadan devirleri delip geçer, babadan oğula ya da kardeşten kardeşe aktarılır ve gerekirse Zambak Hanedanı’nın bir dalından ötekine atlar. Dolayısıyla, Bourbonlar da, kendilerinden önce iktidarda olan uzak kuzenleri kadar, ondan yararlanırlar. Her defasında yeni bir yazar takımı, mevcut öngörü *corpus*’unu o andaki krala ve koşullara uyarlama işini üstlenir. 17. yüzyılın başında bu görev, henüz iyi tanınmayan, 16. yüzyılın ikinci yarısında doğmuş, Montpellier’de tıp öğrenimi görmüş ve

Dorat'dan Yunanca öğrenmiş olduğu söylenen Beaune'lu Jean-Aimé de Chavigny'ye düşer.¹⁴⁹ Chavigny 1594'te *La première face du Janus françois* (Fransız Janus'un Birinci Yüzü)¹⁵⁰ adlı, Nostradamus'un 300 dörtlüğünün yorumu niteliğinde bir kitap yayımlar. Burada, şahsen tanıdığını söylediği Salon'lu bilicinin öngörülerini, 1534-1589 yılları arasında tarihte yer etmiş önemli olaylarla ilişkilendirmeye çalışır. Bütün açıklamaları bu dönemin, "Valois soyunun düşüşü" ve IV. Henri'nin başa geçişi ile örtüşen, ikinci kısmına yöneliktir; zira yazarın başlıca amacı, bu son olayın Tanrının rızasıyla gerçekleştiğini göstermektir. "Pek-ünlü ve pek-yücegönüllü prens, Navarre Kralı Henry de Bourbon'un Fransa tahtına çıkışına" ayırdığı 19 Şubat 1594 tarihli bir risaleyi de delillerinin bir parçası olarak kitabına ilave eder. Bunu kralın Reims'de taç giymesinden birkaç gün önce ve [Bourbonların düşmanı olan] Kutsal Birlik (*La Ligue*) her tarafta güç kaybederken yazdığı için, kralın kesin zafelerini haber vermekle fazla yanılma riskine girmiş olmaz. Ancak, yeni hükümdarın meşruiyetini sağlam bir zemine oturtabilmek için, "tahta oturma" hadisesini Tanrının iradesine bağlayan sıkı bağları vurgulamak istemiştir.¹⁵¹ *Janus* gayet belirgin olarak "kraliyetçi" bir çizgide yer alır; yazarın bu çizgide bir eseri daha vardır: 1603'te çıkan *Les Pléiades* [Ülker].¹⁵² Chavigny, türün klasikleri arasında sayılan yedi kehaneti yeniden yorumlayarak, bu kez, Bourbon Kralını "yüzyılın (dünyanın) bu yenilenme döneminde kudretli Tanrı tarafından, ihtişamı, ünü ve şanı tüm evrenin imreneceği bir mertebeye yükseltilecek hükümdar olduğunu, Fransa'ya ve yabancı uluslara göstermek" amacını güder.¹⁵³

Chavigny, IV. Henri'nin tahtını sağlamlaştırmaya çalıştıktan sonra, ikinci aşamada, pek çoğu Doğuya yönelik olan büyük girişim çağrılarında bulunarak kralın ününü ve şanını artırmaya çalışır. Nitekim kitaptaki kehanetlerden dördü –birinci, ikinci, beşinci ve altıncı– kralı imparatorluğunu doğuya doğru genişletmeye ve kâfirlere karşı savaşmaya davet eder. *Les Pléiades*, San Cataldo'ya atfedilen¹⁵⁴ ve içeriği tamamen "ikinci Şarlan" kehanetinden esinlenen bir metinle başlar. Bu da, söz ko-

nusu kehanetin, Fransız monarşisi için hâlâ özel bir anlam taşıdığına göstergesidir.¹⁵⁵ I. François'ın durumunda olduğu gibi, bu kez de Charles adlı bir hükümdardan değil, sadece “pek ünlü Zambak soyundan çıkacak bir kraldan” söz edilir.¹⁵⁶ Buna karşılık yazarın krala yüklediği görevler ise geleneğe uygundur. Chavigny'nin tercümesine göre, bu kral “büyük bir donanmayla denizi geçerek Yunanistan'a girecek ve oranın kralı olacak; sonra Kolhileri, Kıbrıslıları, Türkleri ve Barbarları egemenliğine alacak” ve sonunda Kudüs'e gidip orada ölecektir.¹⁵⁷ Kitapta bundan sonra gelen Tiburtia Sybille'inin kehaneti¹⁵⁸ de sözünü ettiği seçilmiş kral için benzer bir yazgı ve misyon öngörür. Kral “Hıristiyan krallıkları, Sarazenlerin elinden geri almaya” ve “o zavallıları kölelik boyunduruğundan” kurtarmaya, sonra da “tüm Hıristiyan âleminde barışı kurmaya” çağrılır.¹⁵⁹ Ancak, bu öngörünün de IV. Henri'ye uygulanması güçtür, çünkü adı geçen hükümdar metinde “Bohemyalı” ve adının baş harfi de E olarak verilir.¹⁶⁰ O zaman yazar, Eskiçağ yazarlarına da dayanarak, “bugün Bourbonnois bölgesinde oturan Fransa halklarının Almanya'da Bohemya'dan gelmiş olduklarını” söyler. Baş harf problemi konusunda ise, “bütün gramercilerin, H'nin aslında bir harf olmadığını, sadece kelimenin nasıl telaffuz edileceğini gösteren bir 'soluk' (*aspiration*) olduğunu bildiklerini” savunur.¹⁶¹

Bu uyarılma çalışmaları kehanet edebiyatının değişmez bir özelliğidir. Chavigny, antolojisindeki beşinci metinde de buna girişir: Bu metin, yaşamöyküsü bugün bile hayli karanlık olan, 15. yüzyıl sonlarında yaşamış Ferrara'lı bir müneccim Antonio Arquato'nun *De eversione Europæ prognosticon*'undan alınma bir öngörüü tekrarlar.¹⁶² 1480'de yazılıp Matthias Corvin'e ithaf edilmiş olan ve ilk redaksiyonuna ulaşılamayan bu eser, anlaşıldığı kadarıyla, ancak 1534'te, büyük ölçüde gözden geçirilip değiştirilerek yayımlanmıştır.¹⁶³ Bu yayın zaten, Şarlken'in Tunus seferi için var güçleriyle çalışan imparatorluk yandaşlarının girişimiyle yapılmıştır.¹⁶⁴ Eser sonradan defalarca yeniden basılır ve her defasında metin, zamanın koşulları ışığında yeniden gözden geçirilir. Chavigny de üzerine düşeni ya-

par ve imparatorluk ordularıyla Osmanlılar arasında devam etmekte olan savaşı öyküye katarak, metni kendisine göre değiştirir. Bellibaşlı aşamaları olaylardan sonra yeniden okunan kehanet, Türk gücünün yükseliş sürecinin anlatımıyla başlar: “İlk olarak Venediklilere büyük hasar verecekler” der ve devam eder: “Birkaç zaman sonra, [...] Türkler Belgrad’ı ve aynı şekilde Rodos’u ele geçirecekler. Macaristan ve Pannonya’yı birkaç yenilgi ve felâketle acılara boğacaklar.”¹⁶⁵ Aşamaların listesi, “Mesih yılı M.D.XCIII veya XCV”te patlak verecek olan yeni çatışmayla sona erer.¹⁶⁶ Doğal olarak, bu olayların *a posteriori* yorumunda yanılma riski yoktur ve yazar ele aldığı olayları pek bol tarihsel düşünce ve örneklerle geliştirip açıklar.¹⁶⁷ Osmanlı İmparatorluğu’nun gerilemesini ele alan metnin ikinci bölümü ise, daha çok belirsizliğe karşılık bolca nezaket arz etmesine karşın, çıkabilecek güçlükleri ortadan kaldıran güvenli ve kesin bir dille kaleme alınmıştır. Örneğin, “Osmanlı hanedanının 13. ya da 14. sultanla zayıflayıp yıkılacağı ve bu sayıyı geçmeyeceği” haber verilir. Chavigny, daha önce saltanat sürmüş sultanları sayıp döktükten sonra, bitişin çok yakın olduğu sonucuna varır, zira hesaplarına göre 1594’te ölen III. Murad soyunun on üçüncüsüdür.¹⁶⁸ Kaldı ki “Türk toplumunun ve devletin yapısal kusurları (vices)” da bu ihtimali doğrulamaktadır. Yazarın bahsettiği “hastalıklar”, “o derece artmaktadır ki, hanedan için ölüm habercisi olmasalar bile, en azından önemli değişim ve dönüşümlere yol açacaklardır.”¹⁶⁹ Kehanet, Türklerin Hıristiyan oluşu ve dünyaya hükmedecek bir imparatorun elinden, Hıristiyanlığın kesin zaferiyle sona erer: “İki imparatorluk bir imparatorun yönetiminde birleşecek”, ve “Rabbimiz İsa Mesih’in bayrağı büyük zafer alayıyla Doğu diyarlarına taşınacak” ve nihayet “Muhammedî mezhep sona erecek.”¹⁷⁰ Chavigny, her ne kadar bütün bu olaylarda IV. Henri’nin oynayabileceği role dair açık ve kesin bir şey söylemese de, bu olayların tarihleriyle kralın saltanat dönemi arasındaki paralellik, bunu tahmin etmemize yetiyor; derlemede toplanmış olan kehanetler de ortak bir anlam doğrultusunda birbirlerini bütünlüyorlar...

Örneğin, Arquato'nun metninin hemen ardından gelen altıncı kehanet öncekini destekler.¹⁷¹ Bu kez ele alınan, Bartholomeus Georgievicz'in Batıda tanıtıp sevdirdiği, 16. yüzyıl boyunca gerek Fransa'da gerek başka yerlerde defalarca yayımlanan bir Türk kehanetidir. Bu söylenece, Osmanlılar tarafından "yabancı bir kralın ülkesinin" ve "kızıl elma" adı verilen bir şehrin fethedileceğini, 12 yıl kadar olacağı tahmin edilen bir sürenin ardından, "Türkleri her tarafta bozguna uğratacak olan Hıristiyan kılıcının" çıkacağı öngörülmektedir.¹⁷² Chavigny bir kez daha öngörüü kendi zamanıyla örtüştürmek için elinden geleni yapar. "Elma"yı İstanbul'la özdeşlemeyi önerir ve okurlarını, "12 yıl" ifadesini "birebir" yorumlamamaya çağırır. Bu sayının karesini –144– almak daha uygundur, bu sayı, Bizans başkentinin düşüş tarihi olan 1453'e eklenince 1597 eder ki "bu herhalde Istanbuluların korktukları, kehanetin de gösterdiği, kara yazgı yılıdır."¹⁷³ Bu sonuç, Arquato tarafından ileri sürülen 1596 tarihiyle hemen hemen çakıştığı için, yazarın işine gelir. Ancak burada da fazla keşinlik ve titizlik metnin doğru anlaşılmasına zarar verir. Chavigny düzeltir: "Kehanet şöyle diyor: 'Ve 12 yıldan sonra Hıristiyanların kılıcı ortaya çıkacak.'" Tam olarak 1597'de değil, birkaç yıl sonra, birkaç zaman sonra."¹⁷⁴ Mesaj apaçıktır: Yazar, IV. Henri'nin çağrılı ve yazgılı olduğu girişime hemen atılmasının beklenmemesi gerektiği ve öngöründe saptanmış sürelerin aşılmasının öngörüü hiçbir şekilde sakatlamadığı konusunda okurlarına güvence vermektedir. Yazar böylece, 1603'te –yani altı yıl önce çökmüş olması gereken Osmanlı hanedanının hâlâ ayakta olduğu bir dönemde– çıkan eserinin geçerliliğini korumak için de bir çare bulmuş olur.

Chavigny, –süre üzerine gerçekleştirilecek sistematik bir envanteri hak eden– bir kehanet edebiyatının pek çok uygulayıcısından yalnızca birisidir. Eseri, öngörü derlemelerinin klasik yapı ve tarzına sahiptir, yöntemi de öncellerinkine çok benzer; tipik özelliği, bir araya getirdiği metinleri hem açıklama hem de uyarılma çabası içinde olmasıdır. Görüldüğü kadarıyla biricik özgünlüğü, Nostradamus'un *Centurie*'lerini sistematik olarak kullanmasıdır; bunlar, anlamlarını aydınlatmak için

toplanmış kehanetlerle eşleşecek şekilde düzenlenmişlerdir. Burada hem Chavigny'nin Nostradamus'a karşı beslediği ilgiyi hem de eskatolojik edebiyatı karakterize eden unsurları görürüz. Bu tür edebiyatta, büyük temaların sürekliliğine karşılık, biçimlerde göreceli bir yenilenme sağlayan, biriktirme, yığma ve yeniden kullanma dinamiği öne çıkar. Türklere karşı mücadele teması *Les Pléiades*'in yapısına da sinmiştir. Fransız monarşisinin onu temsil edenlerin yüceltilmesi söyleminin daimi öğeleri ve zorunlu geçiş noktaları, "kâfire karşı zafer" ve "Doğuda [Hiristiyan] egemenliği" temalarıdır.

Bu *topos* (konu) sınır filân dinlemez. Örneğin, 1632'de XIII. Louis'ye bu konuda bir risale ithaf eden Silvestro Manfredo Vanino, Roma'da yaşayan bir İtalyandır. Vanino, "bazı Kutsal azizlerin ve ünlü kişilerin" kehanetlerine dayandığını iddia ederek, kralın "kutsal Kiliseye karşı tüm mezheplerin ve özellikle *Grand Turc*'ünkinin ortadan kaldırılmasına" yazgılı olduğunu gösterir.¹⁷⁵ Josias'la Fransa Kralının yaşam öykülerini yan yana iki sütunda verip karşılaştırarak argümanını geliştirmeye başlar. Kitabı Mukaddes'in *İkinci Krallar* ve *İkinci Tarihler* kitaplarında¹⁷⁶ anlatılan Josias'ın [Yoşiya] hikâyesi, doğru inancı metanetle yeniden hayata geçiren reformcu bir İsrail Kralının hikâyesidir. Biyografik bir ayrıntı iki adam arasında yapılan bu benzetmeyi açıklar: Kitabı Mukaddes Kralı da, pek-Hiristiyan [Fransa] Kralı da tahta 8 yaşında, babalarının –Amon ve IV. Henri– öldürülmesinden sonra çıkmışlardır.¹⁷⁷ Bu karşılaştırma daha sonra din alanında da devam eder: Birincisi Kudüs'ü putperestlikten temizlemekle uğraşmış, ikincisi ise krallığında sapkınlara karşı büyük bir mücadele başlatmıştır.¹⁷⁸ Ancak bu benzerlikler sadece bir giriş mahiyetindedir. Vanino bunlardan yararlanarak, XIII. Louis'yi, Tanrı tarafından "Kutsal Kilise'nin tüm düşmanlarına ve özellikle *Grand Turc*'e" savaş açmakla görevli bir "kahraman", hatta "*novello Giosia*" (yeni Yoşiya) olduğuna inandırmaya çalışır.¹⁷⁹ "Kahramanlık" kehaneti –Sainte Brigitte'ten Cyrille'e ve patrik Nerses'e kadar çeşitli kaynaklardan toplanmış– en klasik kehanetlerle desteklenir; söz konusu metinlerin ne derece yaygın olduğu ve genellikle benzer

amaçlar için nasıl kullanıldığı da buradan anlaşılabilir. Elbette XIII. Louis'nin saltanatı da Fransa içinde kendi öngörü ve tahmin malzemesini yayımlamakta gecikmez. Örneğin 1642'de, *Les grandes centuries présentées au roy*'nın adı bilinmeyen yazarı, ilhamını "kehanetteki ünlü Abbé Joachim'den" aldığını ileri sürerek, krallığı Doğuya bağlayan derin bağları tekrar gündeme getirir. Son seslenişinde ise şöyle der: "Ey adil Louis, bu adın parlak yıldızı, İsa Mesih'in kanyıyla suladığı o toprakların kurtarıcısı olacağınıza güvenin!"¹⁸⁰

Ancak bu arada yeni bir güneş daha parlamaya başlamıştır: 1638'deki veliahdın doğumu, müneccim ve falcıları harekete geçirir. Bunlar birbirinden gurur okşayıcı öngörülerle krala yaranmaya çalışırlar.¹⁸¹ Gezegenlerin konumlarında ve gökcisimlerinin kavuşumlarında, genç prensin Türkleri ezeceğinin işaretlerini okurlar ve böylece, bir bakıma, babayla oğul arasında kesintisiz geçişi sağlarlar. Öngörü ve kehanet dalgaları, belli aralıklarla hükümdarın yüceliğini yeniden vurgulayıp temellendirerek, XIV. Louis'nin bütün saltanatı boyunca, o zamana dek nadiren görülmüş bir yoğunluk ve düzenlilik içinde birbirini izler ve krala müjdelenen başarılar arasında Osmanlılara karşı zafer daima en önemli bir yer tutar. Örneğin Isaac de la Péreyre 1643'te, XIV. Louis'nin tahta çıkışı vesilesiyle *Du rappel des Juifs* (Yahudilerin Geri Çağrılmasına Dair) adlı ilginç ve garip bir kitap yayımlar. Katolikliğe dönmüş ve muhtemelen Yahudi kökenli olan bu Bordeaux'lu Protestan, Fransa Kralının Kutsal Yerlere yolculuğu, Filistin'de Hıristiyanlığın yeniden kurulması ve bir Mesih çağının başlaması üzerine sıraladığı beylik açıklamalarının yanına, tüm Avrupa Yahudilerinin Fransa'da toplanarak kitleler halinde Katolik olacakları haberini ekler.¹⁸² 1652'de yayımlanan, daha klasik yapıdaki *L'horoscope impérial de Louis XIV* (XIV. Louis'nin İmparatorluk Zayıçesi) de kralı devletin ve Kilisenin reformcusu olarak gösterir: "Majesteleri Tanrı tarafından bize boşuna verilmiştir. O bize, Fransa'yı yeni kurucu yasalarla temizlemek, işlenmekte olan kötülük ve aşırılıkları düzeltmek, sapkınlıkların kökünü kazımak ve kâfirleri boyunduruk altına almak için; ay-

rıca, Hıristiyan dininin tüm evrende özgür olması için bahşedilmiştir.*”¹⁸³ Bu son nokta risalenin devamında tekrar ele alınır; eser “imparatorluğun Fransa’yla birleşeceğini” vaat eder¹⁸⁴ ve Cermen Kayzerlerinin görevlerini, özellikle Osmanlılara karşı mücadele işini, Bourbon krala devredeceğini söyler. Yazar Nostradamus’un bir yorumundan yola çıkarak, “Türk’ün Roma’ya saldıracağını” ve “şehirleri saldırıya uğrayan Romalıların da, imparatorun adı daha önceden anılmış olduğu için, Fransa Kralından yardım talep edeceklerini” öngörür.¹⁸⁵

12 Ağustos 1654’teki güneş tutulması da, dalkavuk münecimlere yeni övgüler düzmek için malzeme verir.¹⁸⁶ Bu vesileyle, Padova’lı “*sieur Andreas*”a atfedilen bir metin, birçok edisyon ve tercüme yoluyla, tüm Avrupa’da dolaşır; burç ve gezegen o zamanki kavuşumuna, bütün yürekleri korkudan titreten bir yorum getirir. Bu metin, Türklerin Hıristiyan dünyasına karşı mutlak ve kesin bir zafer kazanacaklarını, ardından da Kıyametin kopacağını haber vermektedir.¹⁸⁷ Elbette, XIV. Louis döneminin, o zamana dek hep olumlu tahmin ve işaretlere konu olmuş ilk yıllarını karartmaya çalışan bu öngörülere karşı birçok öfkeli çürütme girişiminde bulunulur.¹⁸⁸ Örneğin, Milli Kütüphane’de korunan, *Pronosticq de l’éclipse du mois d’aoust 1654* (1654 Ağustos Ayındaki [Güneş] Tutulmasından Çıkan Öngörüler) başlıklı küçük bir yazma belgenin adı bilinmeyen yazarı, Padova’lı bilginin yorumunu tam tersinden alarak, kullandığı delilleri kralın lehine çevirir.¹⁸⁹ Olaydan korkması gereken Hıristiyan âlemi değil, tam tersine, “bizden kat kat fazla tehdit altında bulunan” Osmanlı İmparatorluğu’dur ve “parlak başarılarla bizim genç kralımızdan daha layık hiç kimse” yoktur. Yazar iddialarını sürdürür: “İster soylu nesebi, ister görkemi göz önüne alınsın, Avrupa’da ve Türk imparatorluğunda büyük Pers hükümdarı Kırış’un Asya’da yaptığı şeyi yapabilecek tek kişi odur.”¹⁹⁰ Bazı temaları ele almak için hiçbir fırsat kaçırılmamaktadır. Bunlar, genişletilip geliştirilmiş olarak, Antoine de Montméran’ın 1661’de masrafını cebinden ödeyerek yayımladığı *Le Temple de la nativité du roi ou le saint horosco-*

(*) *Dieudonné* - Hüdaverdi: “Güneş-kral” XIV. Louis’nin lakabı – ç.n.

pe de Louys XIV (Kralın Doğum Tapınağı ya da XIV. Louis'in Kutsal Zayıçesi) adlı kitapta da karşımıza çıkarlar.¹⁹¹ Zaman uygun, mesaj gün gibi açıktır: Eserin çıkışı, Mazarin'in ölümü sonucunda kralın saltanat döneminin geldiği dönüm noktasıyla ve Fransa'nın önceki yıl Türklere karşı Venedik'e destek olmak üzere küçük bir askerî güç gönderdiği Girit'te, çoğu kez pek anlı-şanlı bitmeyen çarpışmalarla aynı zamana rastlamaktadır.¹⁹² Montméran, artık güç ve otoriteyi tamamen eline almış olan genç hükümdar için ancak Doğuda gerçekleşebilecek bir yazgının çerçevesini çizer.

İki yüzyıllık bir süreyi kapsayan incelememiz, Fransa'nın Doğu[da bir] yazgısı [olduğu] fikri üzerinde, bir hükümdardan ötekine, ne kadar inat ve ısrarla durulduğunu gösteriyor. Burada artık iyice "eprimiş" bir klişe ve denenmiş bir retorik unsur söz konusudur; bunların çevresinde, kralın kişiliğini yüceltmeye, ululamaya yönelik yine basmakalıp bir söylem kurulur. Bu söylem aslında kehanet ve öngörü alanıyla sınırlı da değildir; gitgide monarşi iktidarının tüm sanatsal temsil ve ifade biçimlerini de etkisine alır. Örneğin, kralın şehirlere giriş törenlerinde bunun ifadesini bulmak nadirattan değildir. 1517'de Rouen'da, I. François'ya, Jüpiter'in devleri yere serişini temsil eden alegorik bir gösteri sunulur. Sahneden yapılan açıklamaya bakılırsa, Jüpiter kralı, devlerse Türkleri temsil etmektedir.¹⁹³ Catherine de Médicis ile [oğlu] IX. Charles'ın 1564'le 1566 arasında giriştikleri Fransa turu boyunca da böyle sahneler yaşanır. Genç kral geçtiği yollar boyunca, her yerde kendisi gibi adının dokuzuncusu olarak tahta çıkan Saint [IX.] Louis'yle özdeşlenir. Hem kralın yolu üzerinde kurulan geçici anıtların dekorasyonunda, hem de onuruna düzenlenen şenliklerin sonunda verilen temsillerde bu benzetme öne çıkar; haçlı seferi fikri yapılan açıklamaların hepsinde zikredilir. Aynı şekilde, Sarazenleri yenmiş olan Charlemagne (Şarlman) da, özellikle saray erkânının Toulouse'dan geçişinde, tekrar tekrar anılır.¹⁹⁴ Bütün bu mizansenlerin kökeni sadece yukarıda anılan öngörü ve kehanetlerde değil, aynı zamanda, daha genel olarak, bunlardan türeyen ve bunların gördüğü rağbeti parlak bir biçimde

vurgulayan zengin bir edebi ürün dağarındadır. Kehanet düzeyiyle edebiyat düzeyi arasında, birinden öbürüne geçişimi kolaylaştıran incecik bir sınır vardır.

Kehanetçilik ve edebiyat

Şiir türü böyle karışımlara elverişlidir. Chavigny, San Cataldo'ya atfedilen öngörüü *Pléiades*'ına alıp yorumladıktan sonra, bir manzum versiyonunu da önerir ve “yazarın bu kehanetin içerdiği bazı noktalara değinmek istediğini” belirtir.¹⁹⁵ Metinde Jüpiter dünya şairlerine, pek-Hıristiyan kralın kazanmaya çağrıldığı büyük zaferleri açıklar:

*Kutsal ordularının başı Kutsal krallarla birlikte,
Büyük kral Louis'nin oğlu, Avrupa'dan dışarı
Kovacak Osmanlıları ve onlar Euxin kıyılarında
Ararken anayurtlarının havasını, bulacaklar sonlarını.*¹⁹⁶

Nostradamus'un *Centuries*'inde (Yüzyıllar) olduğu gibi, kimi durumlarda nazım olarak da kaleme alınan öngörülerin biçimi ve kehanetsel söylemin şiir üzerinde ters bir etki yaratması, özellikle 16. yüzyılda, bir karışıklığa yol açar ve birçok durumda metinlerin incelenmesini ve yorumunu zorlaştırır.¹⁹⁷

Ronsard da, IX. Charles'da iyi bir esin kaynağı bulunduğunu düşünerek, birkaç kez bu verimsiz yola girmiştir. Örneğin, genç prens henüz kral değilken, krallık bir yana henüz ancak dört yaşındayken, özellikle onun için yazdığı bir *kaside*'de, ona Asya'nın egemenliğini vaat eder. Şairimiz bununla da kalmaz, fırsattan istifade dünyayı II. Henri'nin oğulları arasında paylaşır; buna göre Avrupa en büyük oğul François'ya, Afrika da üçüncü oğul Henri'ye düşecektir.¹⁹⁸ Birkaç yıl sonra, bu arada tahta çıkmış olan Charles resmen “reşit” ilan edildiğinde, bu kez onu Büyük İskender'le karşılaştırır ve:

*[...] başına geçip bir ordunun
Avrupa'dan çıkmaya ve şiddetli saldırılarla
Güçlü Osmanlı'nın elinden asayı almaya*

teşvik eder. Zira Osmanlılar, “Avrupa ve Asya’nın büyük kısmını” daha önce egemenlikleri altına almış olmakla birlikte,

*Bir kehanetten korkmaktadırlar:
Bir gün bir büyük Fransa Kralı gelip,
Onlara boyun eğdirip kovalayarak
Konstantin’in yurt edindiği beldeden,
Kıracaktır egemenlik asalarını [...].*

ve Ronsard’a göre, “işaret ve alâmetle / büyü ve kehanetle” Muhammed’in “ününü-şanını” silmek de bu genç krala düşmektedir. Ve sonunda şair ona, “Fırat’ın yıkadığı ve Nil’in suladığı / o pek verimli ülkenin” fethini de vaat eder.¹⁹⁹ Bu örnek boyunca, şairin kehaneti sahiplenip eseriyle tümleştirmekte kullandığı ince mekanizma da açığa çıkıyor. Aynı yöntemler *Franciade*’ın* kompozisyonunda da iş başındadır. Burada krala öncelikli hedef olarak Yunanistan’ın kurtarılması gösterilir ki bu, Doğu ve Batı imparatorluklarının tek “asa” altında birleşmesi için vazgeçilmez olan ilk adımdır.²⁰⁰ Bütün bu parçalar, hükümdarın kişiliğiyle erdemlerinin ve eylemlerinin ululanmasına yönelik bir saray şiirinin tipik örnekleridir.

Daha sonraki dönemde nöbeti Malherbe devralır. 1596’da Marsilya’nın IV. Henri’ye boyun eğişini kutlamak için yayımladığı dizelerde, Bourbon krala Akdeniz havzasında gücünün yayılacağını müjdelir: “Ve şimdiden korkudan sararmış / Memphis kendisini tutsak sayıyor / Gördüğünden kıyılarına bu denli yakın / bir yeğenini Godefroi’nın.”²⁰¹ Bu devirde, Franklara Truvalı bir köken atfeden mit, Saint Sépulchre’ün (Mesih’in mezarı) geri alınması arzusunun uyandırmış; şairler, Fransız usulü bir evrensel monarşi fikrini geliştirmeye başlamışlardı.²⁰² Malherbe daha sonra genç XIII. Louis için de aynı şeyi yapar: “Ve ne kadar kanını döktüğünü / görecekler sünnetli kavimlerin, / Léandre’i boğmuş olan dalgalar!”²⁰³ Adil Louis de, Fransız monarşisinin bu Doğu rüyasını gerçekleştirmeye çabalar-

(*) Ronsard’ın, Homeros’un *Ilyada*’sına nazire olarak giriştiği ve Şarlman öncesi Fransa krallarının soyunu Truva kralı Priamos’un oğlu Hektor’un [hayali] oğlu Francus’a bağladığı, yarım kalmış destan – ç.n.

ken bir yandan da Saint Louis kültünü tekrar canlandırmaya çalışır ve bu prestijli atanın Bourbon hanedanınca sahiplenilmesinin yolunu açar.²⁰⁴ Az çok gözden geçirilmiş bir haçlı seferi tematiği, kralların propagandası için atlanmaması gereken bir uğraktır. Artık retorik, hamaset gösterileri için bir bahaneye dönüşmüştür. Sonunda Boileau, 1670'te XIV. Louis'ye seslendiği bir mektupta, bunun yıpranmışlığını mizahi bir üslûpla ve Malherbe'in parodisini yaparak vurgular:

*Yüz defa almadık mı Fransa hesabına
Onun gibi dizelerimizde Memphis'yle Bizans'ı;
Devirmedik mi Sarığı, Fırat kıyılarında,
Ve kesmedik mi, uyak diye, sedirlerini Lübnan'ın?..*²⁰⁵

Ancak bu, iki yıl sonra onun da aynı akıntıya kapılmasına engel olmaz. Hollanda Savaşı'nın ilk aylarında kralın ordularının kaydettiği hızlı ilerlemeleri överken, fetihlerin yeni hedefi olarak Osmanlı İmparatorluğu'nu saptar ve krala görev yerinde randevu verir:

*Mademki böyle iki ayda kırk şehir alıyorsun,
Kolonun kefil olduğu güzel dizelerden emin,
Beklerim seni iki yıl sonra kıyısında.Hellespont'un.*^{*206}

Bu tür hatırlatmalar XIV. Louis'nin saltanatında her yerde geçer akçedir. Sanatta ve edebiyatta geniş yer bulan pek-Hıristiyan Kralla Büyük İskender'in karşılaştırılması, bizzat krala çevresi tarafından ortaya atılmıştır. Bu tema, 1660'lı yılların başından itibaren bakışlarını Doğuya çevrilmesini sağlar ve hükümdarın tanrısallığı dogmasına dayalı bir evrensel imparatorluğun kuruluşunu haber verir.²⁰⁷ Aynı zamanda, 1664'teki gibi imparatorluk kuvvetlerini takviye için olsun, 1669'daki gibi Venediklilere yardım için olsun, Türklere karşı –aslında gayet ihtiyatlı ve ölçülü olarak– Fransız askerinin gönderilmesi de her zaman büyük bir coşkuyla alkışlanır.²⁰⁸

Kaldı ki, bu olayları sömürenler sadece şairler değildir; hitabet ustaları da bu kaynaktan beslenirler. Örneğin, Macaristan'da

(*) Hellespont: Çanakkale Boğazı – ç.n.

Raab Nehri kıyılarındaki Saint-Gothard zaferi, ya da Beaufort Dükü kumandasındaki Fransız filosunun Kandiye harekâtı [gibi olaylar], Paris başpiskoposu Harlay de Champvallon'un *Académie Française*'e kabul edilmiş nutkunda, Akademi'nin yöneticisi Péllisson tarafından uzun uzun konu edilir.²⁰⁹ Öte yandan Bossuet de, 1683'te, Viyana, Kara Mustafa Paşa'nın şiddetli taarruzu altındayken, Marie-Thérèse için yazdığı cenaze hutbesinde bu iki askerî başarıyı da hatırlatmanın yolunu bulur.²¹⁰ Monarşinin artık eskiyen Iskender mitini bırakıp, IX. [Saint] Louis figürüne dönmekte olduğu sırada yazılan bu metinlere bir haçlı seferi rayihası siner.²¹¹ Her yıl Saint Louis günü olan 25 Ağustos'ta, Fransız Akademisi tarafından, bu erdemli ata ve onun soyundan gelen kral için resmî bir kutlama düzenlenir. Bu günün programında kilisede ayin, Akademide özel oturum ve Kutsal efendinin övgüsü vardır; ayrıca, iki yılda bir, Kumpanya [Akademi] tarafından verilen ödüllerin dağıtımı yapılır.²¹² Akademi üyeleri bu özel koşullarda hükümdarı övme âdetini edinirler. Kralın anı-şanı yüceltilir ve genel olarak, herhalde seçilen modelin etkisiyle, Türk'e karşı mücadele de söz konusu edilir. Örneğin 1681'de Jean Doujat, o sırada "birleşmeler" (*réunions*) politikasını uygulayan XIV. Louis'nin, "Fransa'yı eski sınırlarına ulaştırma işini bitirdikten sonra, Tanrının onun şanlı saltanatı için seçtiği uzak toprakları da fethedeceğini" ilan eder. Sonra kendi kendisine sorar: "kâfirlerle aramızdaki engin denizler onları yenilmez kralımızın cesaretinden kaçırabilecek engeller midir?.." ²¹³

Doğal olarak, durmadan tekrarlanan bütün bu göndermeler, edebi klişe türünden şeylerdir. Yine de XIV. Louis bu türde şeyler yazanlarını teşvik eder, çünkü hayli solmuş olsalar da, bu retorik çiçeklerinin hâlâ siyasal bir rolü vardır. En başta, Fransa Kralının Türklerle yaptığı kuşkulu anlaşmalardan sürekli yakınan ve 1683'teki ikinci Viyana Kuşatması sırasında eleştirilmesini sertleştiren imparatorluk yanlılarını etkisiz kılmaya yararlar. Böyle durumlarda, bu eleştirilere karşı çeşitli cephelerden birçok ses yükselir; pek-Hıristiyan kralın erdemleri hatırlatılır. "Resmî" yazarlardan biri olan Jean de Préchac, *Voyage de*

Fontainebleau (*Fontainebleau Yolculuğu*) adlı eserinin sonunda, “*Louis quatorzième*” (ondördüncü Louis) ifadesinin anagramı olarak “*la Turquie soumise*” (boyun eğmiş Türkiye) ibaresini önerir, sonra da şu açıklamayı yapar: “Türkler arasında açık ve kesindir / Hilâlin bir gün kırılacağı / Kilise'nin Büyük Oğlu tarafından.”²¹⁴ 1680'de yayımlanan *Relation nouvelle d'un voyage de Constantinople* (bir İstanbul yolculuğunun yeni öyküsü) adlı eserini şu seslenişle bitiren ise G. Grelot adında bir gezgindir:

*Devir, ey Yüce Tanrı, Louis'nin ayakları altına,
Bizans Zorbalarının kibir ve gururunu;
Düşünler Fransa'nın yıldırımları çakınca
Vurulup yere, gözleri bile kamaşmadan!*²¹⁵

16. ve 17. yüzyıllar boyunca Fransa tahtı kâfire karşı çıkılacak hayalî seferlerle sıkı bağlar içinde olmuştur. Doğu misyonuna ilişkin kehanetlerden ve edebi referanslardan beslenen ve hükümdarlarca sıcak karşılanıp canlı tutulan, gerçek bir monarşik gelenek vardır. Burada, her hükümdar devrinde aynı şekilde tekrarlanan köklü ve temel bir tema söz konusudur. Kullanılan malzeme *corpus*'unun kısmen yenilenmesine ve dönemin koşullarına uyarlanmasına karşın, ana karakteri özellikle beylik formül ve basmakalıp klişeler olan bu kültürel yapının giderek yıprandığını vurguladık. Ancak yine de, aynı motiflerin uzun bir süre boyunca böyle tekrarlanması, İstanbul sultanlarına karşı olası bir girişim hayalini diri tutar ve Yeniçağda da [Batının] Osmanlı İmparatorluğu tasarımını belirlemeye devam eden çatışma kültürünün içinde yer alır. Ne var ki [bu tutum], pek-Hıristiyan kralların o dönemde yürüttükleri Osmanlı'yla ittifak politikasına taban tabana zıttır. 1660'lı yıllarda, Venediklilere yardım için Kandiye'ye ya da imparatorluk prenslerini desteklemek için Almanya'ya gönderilen Fransız askerî kuvvetlerinin yarattığı gerginlik anlarında bile, Osmanlılarla kurulmuş olan ilişkiler asla ciddi biçimde sarsılmaz. Söylemle tutum arasındaki bu ikilik şaşırtıcı gelebilir, ancak söz konusu metinler incelenirken fonksiyonlarının ve etkilerinin de göz önünde bulundurulması gerekir. Önce bunların re-

torik boyutu belirtilmelidir: Kral “naatının” (*panégyrique*) bileşimine giren zorunlu “belâgat figürleri” arasında yer alırlar. Türklere karşı mücadelenin gündeme getirilmesi –ki çoğu kez Kutsal Yerlerin geri alınmasıyla ilişkilidir– Fransa krallarının, Şarlman ve Saint Louis’nin soy çizgisine yerleştirildiği tarihsel kıyaslamalara temel oluşturur. Ayrıca “pek-Hıristiyan” sıfatına açıklama ve gerekçe de sağlar ki, bunun kullanımı Philippe le Bel [Yakışıklı Philippe] döneminden itibaren sistematikleşmiş ve giderek sadece Fransa krallarına özgü hale gelmiştir.²¹⁶ Öte yandan, kralın “resmî” olarak övülüşü, altı çizilmeye değer propaganda amaçlarıyla da kesişir. Kehanetler ve edebi uzantıları üzerinden, VIII. Charles’ın Napoli Krallığı’na düzenlediği saldırıya onay verilir; I. François’nın İtalya’daki eyemleri savunulur; IV. Henri’nin ülkede barışı kurma ve tahtını güvence altına alma çabaları desteklenir; imparatorluk taraftarlarının XIV. Louis’ye karşı yayımladıkları eleştiri dolu broşürlere ve risalelere karşılık verilir. Belli aralıklarla Fransa’nın Doğudaki yazgısının ve eskatolojik rolünün hatırlatılması, bu söylemler ve beklenti karışımıyla beslenen bir monarşik güç sanrısı yaratarak halkın ilgisini ve desteğini ayakta tutar. Ayrıca, meydana başka krallara bırakmamanın ve Hıristiyan âleminin simgesel hükümdarlığı için onlarla rekabet etmenin de bir aracıdır. İncelemiş olduğumuz zengin kehanet ve öngörü üretimi, pek-Hıristiyan kralların imparatorluk ihtiraslarının dizgesi içinde yerini bulur.²¹⁷ Son olarak, bir varsayım daha ileri sürülmelidir. Bu kehanet sayıklaması birkaç yüzyıl sürmesine karşın, hemen hiçbir zaman Türklere karşı somut eylemlere girişilmesine yol açmaz. IX. Charles, III. Henri, IV. Henri ya da XIII. Louis; Kutsal Yerleri tekrar fethetmek ya da İstanbul’u geri almak için büyük bir sefere ne kadar davet edilirse edilsinler, kendilerini bu hayallere kaptırmazlar ve gerçekçiliğin Hıristiyanlık ideallerine üstün geldiği siyasal rotalarını korurlar. XIV. Louis bazı müdahalelere karar vermiştir, fakat bunlar, beklendiği gibi geniş kapsamlı hareketler değil, dar kapsamlı “nokta” operasyonlarıdır. Aslında, Fransız monarşisi çok erken bir tarihten itibaren, Osmanlı İmparatorluğu içinde yer alan Akdeniz’in do-

ğu kısıllarıyla diplomatik, ekonomik ve dinsel bağların sıkılaştırılmasına ve çok geniş bölgeleri kapsayan konsolosluk, denizcilik ve ticaret ilişkilerinin kurulmasına dayalı barışçı bir genişleme politikasını seçmiştir. Bu, uzun vadeli bir süreçtir ve monarşinin buralardaki misyonunun tanımlanması da bu süreçte mutlaka bir rol oynamıştır. Nitekim bu yazgı fikri, yol açabileceği çatışma ve askerî müdahale olasılığından tamamen sıyrılarak, Fransa'nın -16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kendisini gösteren ve 17. yüzyılda daha da güçlenen- Doğuda imtiyaz ve üstünlük sağlama amacına odaklanır.

DOĞUDAN GELEN KEHANET VE VİZYONLAR

Venedik'te ya da Fransa'da elden ele dolaşan kehanet kitapları birkaç eskatolojik akımdan beslenen karma derlemeler gibi görünürler. Bunların yazarları, duruma göre boyuna değiştirilen, dönüştürülen, yeni baştan kaleme alınan Joachim'ci öngörülere başvurmalarının yanısıra, referanslarının bir kısmını, çeşitli gelenek akımlarının döküldüğü bir Doğu havuzundan da temin ederler. Böyle bir yaklaşım belli retorik gerekliliklere göre uygulanır. Akdeniz'in iki yakası arasındaki bu karşılaştırmada, sadece birbirleriyle uyumlu unsurlar hesaba katılır ve Doğu anlatılarından yapılan ödünçlemeler, her şeyden önce, Avrupa çerçevesinde oluşturulmuş eserleri takviyeye ve doğrulamaya yararlar. Böylece, aynı umut ve beklentileri paylaşır gibi görünen Doğu ile Batı, her zamankinden daha çok, ortak bir misyonu gerçekleştirme perspektifi içinde, sıkı sıkıya birbirine bağılmış gibi görünür. Bu kehanetlerin kullanılması, daha baştan, elden geçirmeye de gerek duyuran bir "kurtarma" çabası içerir ve uydurmacılığı, dolayısıyla sahtekârlığı, da dışlamaz. Dolayısıyla, bu metinlerin oluşturulması, aktarılması ve uyarlanması sorunu, incelenmesi gereken ana başlıklardan biri olur. Daha Ortaçağda ortaya çıkmış olan bazıları, Yeniçağda da hâlâ basılıp okunmaktadır. Ancak, Osmanlı İmparatorluğu ile Hıristiyan devletler arasındaki temasların çoğalması ve Türklerin da-

ha iyi tanınmasıyla birlikte, bunların sayısı da, Batılı antolojilerde tuttukları yer de artar. Osmanlı topraklarındaki inançların süreğenliğine ilişkin metinler Batıya sel gibi akar; ardı ardına yeni öngörüler gelir ve artık en kaba uydurmalara inanılmaya başlar.

Doğu Hıristiyanları ve onların kurtarıcıları

Osmanlı egemenliği altında yaşayan Doğudaki Hıristiyan azınlıklar içinde, 16.-17. yüzyıllarda hâlâ dipdiri duran kökleşmiş millenarist gelenekler vardır.²¹⁸ *Pseudo-Méthode* (Düzmece Methodios) denilen kehanet, 7. yüzyıl sonlarında, Arap fethinden kısa zaman sonra, Suriye’de ortaya çıkmıştır. Yazarı ısrarla, İsmaililerin zaferinin geçici olduğunu söyler ve Kudüs’ün, denizden gelecek bir Yunan-Roma imparatoru tarafından kurtarılacağını haber verir.²¹⁹ 8. yüzyılda Latince’ye çevrilen bu küçük kitap Batıda hızla tanınır ve kalıcı bir rağbete mazhar olur. Örneğin, 12. yüzyıl ortalarında Ren Nehri’nin geçtiği ülkelerde haçlı seferi vaazı veren Saint Bernard’ın Cistercian keşiş Raoul bile bunun içeriğinden esinlenmiş görünür.²²⁰ Bu kehanet, Ermeni patriği Aziz Nersès’nin, Hıristiyan birliğinin kuruluşu ve şeytanın ezilişi öngörüsü gibi başka öngörülerle karışarak, Doğuda da korunmuştur. Böyle inançların hâlâ canlı olduğuna dair tanıklıklar Yeniçağda da bolca görülür.

Bu gelenekleri Batıya aktaran pek çok Latin misyoner vardır. Örneğin, *Carmes déchaux* [Yalınayak Karmelitler] tarikatının yıllıklarında, 1665 yılıyla ilgili olarak, bir Ermeni piskoposun Halep’ten geçişine yer verilmiştir. Anlatıldığına göre bu kişi, Fransız konsolosu François Piquet’ye şöyle demiştir: “Bizim şimdilik bir kralımız yok, ama Aziz Grégoire’ın ve Aziz Narsès’nin kehanetlerine göre, sizin kralınız bizim de kralımız olacaktır.”²²¹ Yaklaşık on sekiz yıl Suriye’de yaşayan Kapuçin [*Capucin*] keşiş Michel Febvre ya da din adamı adıyla Peder Justinien de bu beklentilerin yaygın olduğunu kaydeder.²²² 1675’te yayımladığı *État présent de la Turquie* (Türkiye’nin Şimdiki Durumu) başlıklı ilk eserinde şunu vurgular: “Osmanlı

İmparatorluğu sınırları içinde yaşayan mezheplerin büyük çoğunluğu, Fransa Kralının bir gün Türkiye’de zafer kazanacağını müjdeleyen kehanetin verdiği umutla, Hıristiyan hükümdarlar içinde bir tek onu kurtarıcıları olarak görmüşlerdir.”²²³ Febvre, 1682’de yayımladığı *Théâtre de la Turquie* (Türkiye Sahnesi)’de bu konuya tekrar döner ve “Ermenilerin bahsi geçen kehanetinin, 5. yüzyıl sonlarında yaşamış patrikleri Aziz Nersès’ninkinden ibaret olduğunu” söyler. “Bir gün Fransa’nın muzaffer orduları tarafından Türklerin zorbalığından kurtarılacaklarına dair umut veren” bu kehaneti, “âdeti birbirleriyle yarışarak ezberlemektedirler.”²²⁴

Doğu Akdeniz bölgesinde dolaşan gezginler de bu tanıklık derlemelerine katkı yapmaktan geri kalmazlar. Marunî patrikliğinin merkezi olan, Lübnan Dağı’ndaki Kannubîn manastırına uğramış olan Laurent d’Arvieux, “ayın eşyalarının saklandığı odada haşmetli kral XIV. Louis’nin büyük bir tablosunun bulunduğunu” kaydeder.²²⁵ Marunîlerin onu “tüm Hıristiyan krallar arasında, kendilerini [bizzat ya da halefleri eliyle] kurtarmasını bekledikleri tek kral olarak saygıyla andıklarını; ona en güçlü ve en gayretli koruyucuları gözüyle baktıklarını ve her gün kilise ayinlerinde ve diğer ibadetlerinde onun için özel dualar ettiklerini” açıklar.²²⁶

Bu Doğu Hıristiyan cemaatlerinin kendi temsilcileri de söz konusu gelenekler üstüne açıklamalar getirirler; hatta Batılı hükümdarlarla ilişkilerinde bunlardan yararlanmaya çalışırlar. Örneğin Marunî piskoposlar, Şarlken’e gönderdikleri 25 Mart 1527 tarihli bir mektupta, ellerindeki bir antolojide bulunan bir öngörüye atıf yaparak, imparatorun [Türkiye’ye] müdahalede bulunmasını talep ederler; bu kehanete göre, “Alman ulusundan, imparator, Charles” diye biri, gelip Kudüs’ü zapt edecektir.²²⁷ Bu, Avrupa’da oluşturulmuş “ikinci Şarlman” kehanetinin buralara kadar yayıldığını gösteren gayet ilginç bir durumdur; tabii Marunîlerin mektubu, düpedüz Batıda uydurulmuş ve imparatorluk propagandası için kullanılan sahte bir belge değilse... Fakat öyle olsa bile, başka devirlerde başka krallar için de bu tür çağrılar yapıldığı görülür. Örneğin, Ermeni

patriği Grégoriès, yeni Konstantin ve Filistin'in kurtarıcısı olarak selamladığı XIV. Louis'ye bir kitap ithaf eder.²²⁸ Bu karşılaştırma Katolik Keldanî patriği Joseph tarafından da kullanılır; patrik 1689'da, "yıllık maaş ve sadaka" istemek için krala yazdığı mektupta²²⁹ şöyle der: "Majestelerinize, Konstantin'in vaktiyle kutsal Kiliseyi kâfirlerin köleliğinden kurtardığı gibi, Tanrının yardımıyla Doğu Hıristiyanlarını Hilâl'in zorbalığından kurtaracak olan ikinci bir Konstantin gözüyle bakıyoruz." Ve ilave eder: "Bu, bu memleketteki herkesin düşüncesidir ve çeşitli kehanetlere dayanmaktadır."²³⁰ Diyarbakır Süryani başpiskoposu Timothée Isaac ise daha ileri gider: "Tanrının size lütfettiği zaferlerin hikâyesini dinlediğimiz zaman, Hıristiyan halklarını yırtıcı kurtların pençelerinden kurtarmak için bu memlekete gelmeyişinize şaşıyoruz." Ve ilave eder: "Evet Haşmetmeap, dünyanın en büyük Kralı; hepimiz, gelip bu memleketi Türklerin elinden kurtarmanız için Tanrıya dua ediyoruz".²³¹ Ancak, bu güzel sözlerin ardından yine "Türlere karşı destek ve kiliseyi onların elinden kurtarmak için, cömert sadaka" talepleri gelir.²³² ve bu formüllerin altında mutlaka o taraflarda misyoner olarak yerleşmiş Fransız *Kapuçin*'lerinin ilhamı ve eli yatar. Hem Joseph'in hem de Timothée Isaac'ın mektuplarında adları geçen²³³ bu keşişler, bu mektuplar vesilesiyle kralın dikkatini kendi eylemlerine çekmek ve dolaylı yoldan desteğini istemek fırsatı bulmuş olurlar.

Bu örnek bolluğunun, Yeniçağ boyunca Doğudaki Hıristiyan azınlıklar arasındaki millenarist inanç ortamının varlığını kanıtladığı söylenebilir. Eski haçlı seferleriyle ve yine eski kehanet gelenekleriyle bağlantılı şekilde, her cemaat, muhtemel kurtarıcısı olarak gördüğü bir Batı hükümdarını kendisine kahraman olarak seçer. Ermeniler ya da Marunîler genellikle Habsburglara veya Fransa Kralına doğru dönerken, Yunanlar daha çok dindaşları Rusların tarafına bakarlar. 18. yüzyıl başlarında Girit'ten geçmiş olan botanikçi Pitton de Tournefort, yolculuklarını anlatırken, adada rastladığı "mezhebine sofuca bağlı, ama acınacak derecede cahil bir papaz" tipinden söz eder: "Kötü bir İtalyanca'yla, labirentin duvarında, Çarın, yakında Os-

manlı İmparatorluğu'na hâkim olacağını ve Yunanları Türklerin köleliğinden kurtaracağını belirten eski bir kehanet yazdığına bizi inandırmaya çalıştı.”²³⁴

Ancak, bu tanıklık bolluğuna kolayca aldanmamak gerekir. Bu öngörülerin çoğalmasa, önemli Avrupa hükümdarlarıyla söz konusu cemaatler arasındaki bağların sıkılaştığı bir döneme denk gelmekte, yukarıda incelenen din adamlarına ait mektuplar da kehanet metinlerinin saptırıldığını ortaya çıkarmaktadır. Metinler yeniden sahiplenilir ve Avrupalı krallarla Doğu Kiliseleri arasında kurulmakta olan himaye ve “kayırmacılık” (*clientélisme*) ilişkilerinde kullanılmak üzere, güncelleştirilir. Kralları ikna edecek şekilde değiştirilen metinlerin özgün yapıları zarar görür. Öte yandan, birkaç istisna dışında, kurtarıcı bir kralın geleceğine dair bu inançların çoğu zaten, bunları Doğuda işittiklerini iddia eden Batılılarca nakledilmektedir. Böyle bir rağbet büsbütün anlamsız değildir; çünkü görüldüğü kadarıyla, bu öngörüler Hıristiyan âleminde geçer akçe olanlarla aynı mesajı taşırlar. Bunların titizlikle toplanması ve yayın yoluyla halka iletilmesi, en başta söz konusu [Batı kaynaklı] öngörülerini temellendirip daha inanılır kılar. Doğulu azınlıkların bu katkıları, son tahlilde, Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılmasını bekleyenlere de umut verir. Özellikle misyonerler bu tanıklıklara dört elle sarılırlar ve orada kendi kutsal savaş özlemlerinin bir teyidini buldukları ölçüde, daha büyük bir heves ve özenle [Doğudan Batıya] taşırlar.²³⁵ Ancak bütün bu anlatılar gidecek basmakalıp bir klişeye dönüşür; neredeyse her gezginin bu konuda anlatacak bir öyküsü vardır. Doğu Hıristiyanlarının yabancı bir kurtarıcı hükümdarı bekledikleri fikri, genel kabul gören bir gerçeğe dönüşür. Bu fikir, benzer bir başka tür –Osmanlı İmparatorluğu'nun Batı tarafından fethine dair öngörüler– içinde gelişen bir başka mitte yan yana konabilir. Bu tür eylem planları önerenler, sultanın uyruğundaki azınlıkların ayaklanıp, savaş için Osmanlı topraklarına giren Avrupa ordularına katılacaklarına kesin gözüyle bakarlar.²³⁶ Her iki durumda da, Batılıların faraziyelerini fazla ciddiye aldıkları söylenebilir.

Türkler ve dünyanın sonu korkusu

Avrupalıların, sultanın ülkesinde keşfettikleri “Türk kehanetleri” için de buna benzer süreçler işler. Batılı elçi veya konsolosların raporları, misyoner ya da gezgin anlatıları, Osmanlılar arasında ve imparatorluklarının Müslüman halkları içinde yaygın olduğu söylenen öngörülerle dolup taşar. Michel Balivet yakın tarihli bir makalede, üç büyük tek-tanrıcı dinde eskatolojik tematiğin ne kadar canlılıkla kendisini ifade ettiğini vurgulamış, her birine ait gelenekler arasındaki akrabalıkları göstermiştir. Bunlar, [bu geleneklerin] ortak kökleriyle ve temel aldıkları kutsal kitapların yakınlığıyla açıklanabilir, ama aynı zamanda içlerinde yer alan dolaşım ve kültürel alışveriş ortamlarından da türerler.²³⁷ Hıristiyanlarda veya Yahudilerde olduğu gibi, Müslümanlarda da, kehanet ve öngörülerle çeşnilenen, dünyanın sonu inancına rastlanır.²³⁸ 1494’ün Hicretin 900’üncü yılı olması, yani 1.000’inci yılın yaklaşması, Müslümanlar arasında da “binyılcı” (*millenarist*) endişelerin doğmasına yol açmıştır.²³⁹ Osmanlıların, kendilerini yok edecek bir Hıristiyan ordusunun gelişini konu ettikleri anlatılar, Batı ve Doğu Hıristiyan âleminde Tanrı tarafından gönderilip kâfirleri yenecek olan bir hükümdarın gelişine duyulan inancın yankısıdır. Sultanla kavminin mahvoluşunun –çevirilere göre– “Kumral-Oğulları” ya da “Sarı-Oğulları”nın elinden olacağını öne süren bu “Benü’l-Esfer” efsanesi, birçok varyantıyla, Yeniçağ boyunca gündemde kalır.²⁴⁰ Osmanlılar bu kehanetin neyi işaret ettiğini araştırırlar ve sonunda, tam da çarların İmparatorluk üzerinde baskılarını arttırdıkları dönemde, yorumlar Ruslar üzerine odaklanır.²⁴¹ Halk düşmanın Cuma namazı sırasında saldıracağına inanmaktadır. İstanbul’da bu tür bir saldırının ancak Altın Kapı’dan yapılabileceği bilinir ve bu yüzden kapının duvarla örülmüş kalması gerekir.²⁴² Tabii bu önseziler şehre uğrayan ve zaten her zaman bu tip mesajları kollamakta olan Avrupalıların gözünden kaçmaz.

Guillaume Postel, I. François’ının 1535’te Şarlken’e karşı sıkı bir ittifak yapmak için Babiâli’ye gönderdiği elçi Jean de la

Forest'in Osmanlı vezirleri tarafından ilk kez kabulünü anlattığı metinde, bu durumun güzel bir örneğini verir.²⁴³ Anlatığına göre, İran şahına karşı savaşa gitmiş olan Süleyman'ın yokluğunda divana alınan elçinin karşısına orada hazır bulunan paşalardan biri çıkmış ve elçiyi "bir casus ve hain" olmakla suçlamış, iddiasına dayanak olarak da "İbni Safra ya da Sarı-Oğlu"nun geleceğini haber veren bir kehaneti zikretmiş. Bu deyim "onların arasında, Fransa'nın bayrak veya armasındaki sarı zambak çiçeklerinin oğlu anlamına geliyormuş". Bir an "afalayan ve kafası karışan" La Forest, "inkâr etmenin hiçbir yararı olmadığını görünce", suçlamadan yakayı sıyırmak için başka bir yorum önermiş ve durumu kurtarmış: "Sarı-Oğlu Fransa Kralı değil, İmparator Charles'ın en kalabalık halkı olan Teberdar Almanlar ve o ülkenin diğer halklarıdır; bunların hepsi, bir tarafı sarı renkte çakşır giyer."²⁴⁴ Bu tema da, diğerleri gibi, giderek iyice aşınır ve gezi edebiyatının beylik bir motifi haline gelir. 1656 Sonbaharında birkaç hafta İskenderiye'de kalan Jean Thévenot, "Türk imparatorluğunun, Frenklerin yaşadığı her yerinde olduğu gibi" bu şehirde de, Batılıların barındığı *fondouk* (han)ların her gün gece bastırırken dışarıdan kilitlendiğini, ayrıca her Cuma öğle namazı sırasında da kapalı tutulduğunu" söyler. Zira "Frenklerin bir Cuma günü namaz vakti şehri ele geçireceklerine dair bir kehanetin tehdidi altındadırlar."²⁴⁵

"Türk"lere atfedilen kehanetler Hıristiyan âlemine aktarılırken değişiklik ve bozulmalara uğrarlar. Teyidine yaradıkları iyice kökleşmiş geleneklerle mümkün olduğu kadar iyi uyuşmaları için yeniden düzenlenirler. Stefanos Yerasimos, herhalde Batıda en iyi bilinen "Türk" öngörüsü olan "Kızıllema" kehanetiyle ilişkili birçok bilinmeyi açığa çıkarmıştır²⁴⁶ 16. yüzyılda bu kehaneti Batıya tanıtmaya işi Bartholomeus Georgievicz'e düşmüştü. Asıl adı Bartol Djurdjevic [Curceviç] olan bu Dalmaçyalı, 1526'da Mohaç Muharebesi'nde esir düşmüş, on yıl kadar esarete kalmıştır.²⁴⁷ 1537'de serbest bırakıldıktan yedi yıl sonra Anvers'de *Pellegrinaggio della Terra Santa* (Kutsal Yerlere Hac Yolculuğu) başlıklı bir eser yayımlar ve orada katlandığı kölelik şartlarına dair bir dizi metni bir ara-

ya getirir. Bunların arasında *Vaticinium Infidelium lingua Turcica* (Kâfirlerin Türkçe Kehaneti) başlıklı bir öngörü vardır. Georgievicz, Latince çevirisi ve kısa bir yorumla birlikte, fonetik bir çevriyazı ile bunun Türkçesini de vermeye özen gösterir.²⁴⁸ Öngörü, Osmanlı egemenliğinin, tefsircilerin sırasıyla İstanbul, Roma veya Budin şehirleri olduğunu düşündükleri “Kızılma”nın alınışına kadar genişleyeceğini haber verir.²⁴⁹ Bu olaydan on iki yıl sonra, Avrupa’dan, başında büyük bir kral bulunan bir ordu gelip sultanı devirecektir. Eser çok büyük bir rağbet görür. 1552-1600 yılları arasında 23,²⁵⁰ 1544-1686 döneminde 82 basımı saptanmıştır.²⁵¹ Fransa’da, özellikle 16. yüzyılda çok sayıda basım yapılır: Lyon’da 1553, 1555, 1558, 1567, 1578 ve 1598’de olmak üzere altı; Paris’te 1566, 1567 ve 1568’de olmak üzere üç basım. *Vaticinium*, Postel’in *Thrésor*’unda da zikredilir,²⁵² Chavigny de Latince’den Fransızca’ya çevirip *Pléiades*’ına dâhil eder.²⁵³ İtalya’da en çok *Vaticinia sive profetiae Abbatis Joachimi*’nin²⁵⁴ ya da İtalyanca’sı *Profetie dell’abbate Gioachino*’nun²⁵⁵ devamı olarak yayımlanır. Belgenin çevirisinin yanına Türkçe aslının da konmuş olması, risaleye otantik bir hava katar; mevcut malzeme bolluğu içinde dikkati çekmesini sağlar.

Stefanos Yerasimos bu belgeyle ilgili olarak üç noktaya temel açıklamalar getirir. Ona göre, Osmanlılarda da, “Kızılma”yı sultanın ordularının zapt edeceği bir Hıristiyan şehri olarak gösteren bir efsane mevcuttur. Çıkış tarihi 15. yüzyıl sonlarına kadar giden efsane, Babiâli’nin stratejik ve askerî koşulları doğrultusunda çeşitli şehirlere uyarlanmıştır. İlk başta Macaristan’da ya da Cermen İmparatorluğu’ndaki şehirler söz konusuysen, sonraları “elma” ile daha genel olarak Roma kastedilir olmuştur. Ancak, bu öngörü, bir ara zannedildiği gibi, yerel ve özellikle Bizans kaynaklı söylencelerden türemiş değildir. Değiştirilerek tekrarlanan anlatı, 16. yüzyılda, Sihirbaz Kralların kalıntılarının Milano’dan Cologne’a (Köln) taşınması sırasında Batıda oluşturulan geleneklere dayanmaktadır. Burada eskatolojik mitlerin Akdeniz’in bir yakasından öbürüne durmadan gelip gidişine ek bir kanıt vardır.²⁵⁶ Dahası, Türk

belgelerinde “Kızılma” her zaman, Osmanlıların genişlemesini ve sultanların fetihlerini simgeleyen olumlu bir bağlamda zikredilir; hiçbir zaman Georgievicz’in metninde rastladığımız, Osmanlı İmparatorluğu’nun çöküşü kehanetine bağlanmaz. S. Yerasimos’un açıkladığı gibi, ya bu kişi kehaneti, az çok sahicî görünen birkaç unsur da ekleyerek, kendi kafasından uydurmuş, ya da İstanbul’da tutulan savaş esirleri veya köleler, hatta belki imparatorluğun Hıristiyan halkları arasında aktarılması muhtemel bozuk bir versiyonunu yazıya geçirmiştir.²⁵⁷ Kesin bir tarih vermese de, her halükarda Osmanlı Sultanlığı’nın yıkılacağından söz ettiği için, Batılıların umut ve beklentilerine denk düşen bir metin aktarmıştır.

Bu tür örnekler, Avrupalıların Türk kökenli öngörülere çarpıtıcı bir gözle baktıklarını ortaya koyarlar ve bu yaklaşım içinde yapılan senkretizm ve kaynaştırmaları göz önüne sererler. Batılı kaynaklar, Doğu’daki Hıristiyanların geleneklerini ve Müslümanların gerçek veya öyle sanılan inançlarını, kehanet olgusunun –kasten düşman korkusunu vurgulayan– tek boyutlu bir okunuşu içinde bir araya getirip karıştırırlar. Bu korkular İstanbul’da ikamet eden elçilerin birçok gözlem ve düşüncelerine malzeme sağlar ve sultanları alt edecek, Tanrı tarafından gönderilmiş bir hükümdarın gelişi teması, elçiler zaman içinde değişseler de, sunulan tüm rapor ve anlatılarda sık sık gündeme gelir. Habsburglu Ferdinand tarafından I. Süleyman’la mütareke görüşmeleri yapmak üzere 1533’te Babiâli’ye gönderilen Cornelius Duplicius von Schepper, sefaret görevine ilişkin anlatısına, 1532’deki başarısız Viyana seferi ertesinde Boğaziçi kıyılarında türeyen uğursuz ve karamsar alâmet ve öngörülerini yansıtmıştır.²⁵⁸ Önce, bir grup mermer heykel mucize kabinden yön değiştirmiş. Bir boğayla bir aslanın dövüşünü temsil eden grup, daha önce İstanbul’un Türkler tarafından fethi sırasında da yerinden oynamış, o zamana dek Avrupa’ya dönük olan aslan bu kez Asya’ya bakar olmuştu. Şimdiyse birdenbire, “bir an için her şeyi örten karanlık bir bulut içinde” meydana gelen yeni bir dönüşle, tekrar Batıya doğru bakmaya başlamıştır. Schepper şunu ekler: “Bu yüzden, bu mucizenin ölümcül

olduğu, hatta şehrin kısa süre sonra [yabancılar tarafından] alınacağı tahmin ediliyor.”²⁵⁹ Bundan biraz sonra, başkentin göğünde “ellerinde mızraklarla iki silahlı adam” görünmüş; biri Latince öbürü Türkçe şöyle demişler: “Ey Türkler, talih şimdiye dek sizden yana oldu, ama artık Hıristiyanlardan yana geçti.”²⁶⁰ Son olarak, imparatorluk elçisi İstanbul’daki ikameti esnasında herkesin ağzında olan ve “Türklerin imparatorluğunun nasıl, bir prensin oğlu, uzun boylu ve esmer tenli bir piçin eliyle yıkılacağını” anlatan bir kehaneti nakleder; “bu piç Türkler üzerinde etki sahibidir; onları büyük bir işe girişmeye kışkırtacak, bu olay ise Türklerin mahvına yol açacaktır.”²⁶¹ Bu uğursuz kişi akla, o dönemde İstanbul’da hatırı sayılır bir servet biriktirmiş ve sadrazam İbrahim Paşa’yı etkisine almış olan, Venedik Dükası Andrea Gritti’nin gayrimesru oğlu Alvisse Gritti’yi²⁶² getirir. Bu, Schepper’in de gözünden kaçmamıştır.

Bu söylentiler, hiç kuşkusuz, adı geçen güçlü ve gösteriş meraklısı kişiye karşı gittikçe yoğunlaşan düşmanca duyguları yansıtır; ama aynı zamanda, örneğin Fransızların 16. ve 17. yüzyıllar boyunca dile getiregeldikleri daha genel nitelikte endişelerden de türerler. Nitekim 1557 yılı baharında Jean de la Vigne, II. Henri’ye şöyle yazar: “Türkler sizin İtalya’nın patronu ve kendilerinin yakın komşusu olmanızı asla istemeyeceklerdir, [...] zira kehanetleri ve kitapları onlara, Fransa topraklarıyla komşu olmalarının, yıkılışları anlamına geleceğini bildirmektedir.” Ve tavsiye kabilinden ilave eder: “Kendi çıkarlarının gereği dışında sizi sevmediklerine ve asla sevmeyeceklerine inanın.”²⁶³ Birkaç yıl sonra, IX. Charles’ın tahta çıkışında, o sırada Venedik’te elçi olan François de Noailles, Babıâli’deki maslahatgüzar Jean de Dolu’ye şöyle yazar: “Uzun zaman önce Türkler arasında, imparatorluklarının Charles adında bir Fransa Kralı tarafından yıkılacağını anlatan bir kehanet anlatıldığını işittim.”²⁶⁴ 1570’lerin başında Noailles, İstanbul’daki görevine atıldığı sırada, bu konuda, Kıbrıs kral hanedanına mensup bir Dominiken keşiş olan Étienne de Lusignan’la da bir konuşma yapar; keşiş, 1577’de yayımlanan bir eserde, birbirlerine neler söylediklerini anlatır.²⁶⁵ Güya “Türk imparatorluğu-

nun başveziri Mehmet Paşa, Türklerin nasıl Roma'yı alacaklarını ve Hıristiyan kralları yok edeceklerini, sonra yiğit Fransızların başlarında pek-Hıristiyan krallarıyla ayaklanacaklarını, bu kralın Roma, İstanbul ve Kudüs'ü geri alacağını ve Türkleri din ve mezhepleriyle birlikte yok edeceğini" Fransız'a söylemiş, o da Lusignan'a aktarmıştır.²⁶⁶ Pierre de l'Estoile'in günlüğünde de 17. yüzyıl başlarına ait bu saplantılar üstüne bir tanıklık vardır; buna göre, IV. Henri, III. Mehmed'in bir elçisinin önünde, Osmanlıların, Fransa'yı terk edip imparatorluk saflarında kendileriyle savaşmaya gitmiş olan Mercoeur Dükünden bu kadar korkmalarına şaşığını söylemiş. Elçi şöyle cevap vermiş: "Türklerin inandığı kehanetler arasında biri var ki, Türkleri Avrupa'dan Fransız kılıcının kovacağını söylüyor, bu yüzden Mercoeur Dükü Türklere karşı savaşa giriştiğinden beri bütün paşalar ondan korkuyorlar."²⁶⁷

Bu örnekler çoğaltılabilir, fakat tanıkların bunları doğrudan Türklerden mi, yoksa ülkelerinin daha karışık olan diğer halklarından mı dinledikleri bilinemez. Örneğin, 1671'de Boğaziçi kıyılarında, XIV. Louis'nin, elçisini ve şehirde yaşayan bütün Fransızları ülkelerine geri götürmek için büyük bir donanma gönderdiğine dair bir söylenti yayılır. Halk telaşlanır; o sırada elçilik görevinde olan Marki de Nointel, "sokaklarda satıcıları durdurup Majestelerinin buraya iki yüz gemi gönderdiğinin doğru olup olmadığını soranlar bile olduğunu" belirtir.²⁶⁸ Bu vesileyle, Pera'da, Nostradamus'a atfedilen bir kehanet de dolaşır ve elçi bir Türk dönmeden bunun bir kopyasını alır. Bir dörtlük şeklinde yazılmış olan metnin terimleri kolay anlaşılır şeyler değildir,²⁶⁹ fakat diplomat, "kafası biraz çalışan" bir uşağının becerisi sayesinde, "devlet sekreterine" bir tercümesini göndermeyi başarır. "Titre, Bizans, titre, artık o gün geldi / Bir Yunus* geliyor elinde elmasla / Yakında görülecek yanaştıkları kıyılarına / Ve pek büyük bir Kralın kopardığı hilâlini."²⁷⁰ Doğrusunu söylemek gerekirse, eskatolojik telaş ve kaynaşma, İstanbul'un bu dış semtinde oturan Avrupalıları bile sarmış görünür. Aşağı yukarı aynı dönemde Doğuda dolaşan ve o sırada

(*) "Yunus" (*dauphin*), Fransızca'da "veliaht" anlamında kullanılır – ç.n.

Provence'lı bir hancının hanında kalan İtalyan gezgin Cornelio Magni, yolculuğunu anlatırken, ev sahibinin uyguladığı fiyat tarifesinden yakınır, ama ilave eder: “En kötüsü şu ki, sofrayı yiyecekle doldurmaktan çok, bilmecelerini yorumlamakla övündüğü Fransız şair ve sözde kâhin Nostradamus’un kehanetleriyle kafamızı şişiriyordu.”²⁷¹ Aynı türden korku ve öngörülere sultanın memalikinin başka yerlerinde de rastlanır. Örneğin, 1684'te Halep'teki Fransız konsolosu Laurent d'Arvieux, “Majeste Kralın İmparatorla müttefiklerine lütfettiği mütarekenin, Osmanlı İmparatorluğu'nda, ordularının Viyana ve (galiba geri alınmış olan) Budin önünde mahvolmasından daha büyük bir umutsuzluk ve çöküntü yarattığını” anlatır. “Zira [Osmanlı], tüm Hıristiyan kralların ordularından çok, Fransa'nın [imparatora] yardımından korkmaktadır.”²⁷² d'Arvieux, [bu haberin] “Doğudaki Hıristiyanların, Majestelerinin kendilerini Türklerin zorbalığından kurtarmaya geleceğine dair çoktan beri taşıdıkları kanıyı teyit ettiğini”, öyle ki “artık bu kehanetin gerçekleşeceğinden şüphe etmediklerini” belirtir.²⁷³

Elçilerin raporlarında ve taşıdıkları haberlerde, asıl görevleri olan gözlem ve bilgilendirme işini ne derece tarafsız yaptıkları anlaşılamamaktadır; çünkü pek çok yerde, efendisine yaranmaya çalışan gayretkeş birer memur tavrıyla bazı noktaları abarttıkları sezilmektedir. Türklerin Fransa Kralıyla ilgili endişeleri üzerinde ısrarla durarak, hem kralın gururunu okşarlar hem de krala Doğuda şanlı zaferler kazanacağını müjdeleyen zengin edebi üretim içinde yer edinirler. Bu 'ayrıca, misyonerlerin Doğuya yönelik propaganda eserlerine dâhil ettikleri Türk kehanetlerine dair referansların da gösterdiği gibi, hükümdarla çevresinin dinî heyecan ve gayretlerini uyandırmanın da yolu olabilir. Michel Febvre, *Théâtre de la Turquie*'sinin başına eklediği, [“harbiye nazırı”] Louvois'ya yazılmış bir mektupta, nazırı Osmanlı İmparatorluğu'na karşı bir askerî girişimin gerekliliğine şu sözlerle ikna etmeye çalışır: “Hele Türkler de, Majeste Kralımızın ordularının sizin müdebbir yönetiminiz altında kazandıkları başarıların haberleriyle şimdiden korkuya kapılarak, kehanetler uyarınca kendi güçlerinin çok geçmeden Kralı-

mızın gücüne boyun eğeceğini safça itiraf ettiklerine göre, zaman çok elverişlidir.”²⁷⁴ Sonra bu argümanı tekrar ele alıp eserin XXV’inci bölümde geliştirir ve “Fransa Kralıyla ilgili olarak Osmanlılar arasında dolaşan ve onun kısa bir zaman sonra gelip ülkelerine hâkim olacağını haber veren birtakım kehanetleri” hatırlar. Yazara göre Osmanlıların sonu gelmiştir, çünkü “aralarından bazıları [yazara], bu kehanetlerin mutlaka gerçekleşeceğini ve görünüşe göre, bunun halen hüküm süren *Grand Seigneur*’ün [Osmanlı Padişahı] ölümünden önce olacağını ve onun, hükümdarlarının sonuncusu olacağını söylemişlerdir.”²⁷⁵

Batıda yeniden okuma ve uydurmalar

Birçoğu kitap halinde yayımlanan bu tanıklıklar, Batıda mevcut olan, kökleri eskiye uzanan bir Türk kehanetleri modasını besler. Örneğin, 1565’te Fransa’da yayımlanan *Le Livre Merveilleux* (Harikalar Kitabı), Müslümanlara millenarist beklentiler atfeden “*Prophétie des Agaréens ou Mahométans*”ı (Hacerîler ya da Muhammedîler Kehaneti) içerir. Bu kehanet, “Hıristiyanlar arasında egemen olan ulusun gelip “o zamana dek İsmailîlerin –ki bunlar adı geçen Muhammedîlerdir– egemenliğinde tutulmuş olan her şeye hâkim olacağını” haber verir.²⁷⁶ Daha önce adı geçen, Sansovino’nun 1570’te yazdığı *Lettera* da Türklere atfedilen kehanetlerden payını alır. Bunların sayısı üçtür: Birincisi, *Livre Merveilleux*’deki “Hacerîler kehanetine”nin bir versiyonudur. Yazar, “bir sihirbaz (*magus, mage*) olan Muhammed’in, şeriatının bin yıl süreceğini önceden bildirdiğini ve tarihçiler de onun, 567 yılında doğmuş olduğunu yazdıklarına göre, din düşmanı şeriatının sonunun çok yakın olduğunu” iddia eder.²⁷⁷ Sansovino daha sonra, “Türk saltanatının on beşinci sultanla sona ereceğini” öngören bir başka sözlü geleceği zikreder. “Yunanca ve Türkçe yazıların”, o sırada tahtta bulunan II. Selim’in “gerçekten on beşinci” olduğunu gösterdiğini savunur ve sözlerini teyit için, doğrulanma imkânı olmayan bir hikâyeye nakleder. Buna göre, “çok ünlü bir Ermeni mü-

neccim Süleyman'a, hükümdarlığın kendisiyle sona ereceğini bildirince, Süleyman 'benimle değil halefimle' yanıtını vermiş.²⁷⁸ Venediklinin üstünde durduğu son kehanet, "yıllardan beri dünyaca bilinen ve Türkler arasında da çok ünlü olan"²⁷⁹ Georgievicz'in anlattığıdır. Yazar okurunu, "Kızıllema"yı İstanbul şehri, Osmanlı İmparatorluğu'nun sonu için saptanan on iki yılı da yüz yirmi yıllık bir süre olarak görmeye çağırır; böylece dünyayı alt üst edecek büyük olayların tarihi 1573 yılına ertelenmiş olur.²⁸⁰

Böyle koleksiyonların oluşturulması, metinlerin Batı dokümantasyon sistemi içinde yayılmasını kolaylaştırır. Osmanlı kaynaklı öngörülere yapılan göndermeler böylece çok çeşitli bağlamlarda çoğalmaya başlar. 1580'li yıllarda Benedetto Rottondo, Dalmaçya'daki Traù şehrinden Papa XIII. Gregoire'a, sultana karşı savaşa devam etmesi gerektiğini bildiren bir mektup yazar.²⁸¹ Ona göre, zaman elverişlidir ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Hıristiyan halkları ayaklanmaya hazırdırlar. Özellikle hasmın eskatolojik korkuları, böyle bir projeyle uyumlu görünmektedir.²⁸² Rottondo şöyle açıklar: "Bizzat Türkler, peygamberleri Muhammed'in ağızından aktarılan ve dinlerinin bin yıldan fazla sürmeyeceğini söyleyen bir kehanet inanmaktadırlar."²⁸³ Rottondo devam eder: "Bu süre birkaç yıl sonra biteceği için, kâfirlerin keskin kılıcının kendilerine karşı kalkacağına kesin gözüyle bakmakta",²⁸⁴ bu yüzden, bu metni tekrar okuyunca, "İnebahtı'da ordularının kırılıp mahvolduğu zamankinden daha büyük bir şaşkınlık ve üzüntüye düşmektedirler". "Onların egemenlikleri altındaki bütün müminler ve sefil köleler, artık, bu zorbalık ve kölelik içinde, kurtuluş günlerinin yakın olduğu umuduyla yaşamaktadırlar."²⁸⁵ Yarım yüzyılı aşkın bir aradan sonra ve tamamen farklı bir bağlamda, 1654 güneş tutulmasını konu alan bir yazma risale de Rottondo'nun muhtırasındakilere benzer delillere dayanır. Adı bilinmeyen yazar, bu astronomik kavuşumu olumlu bir biçimde yorumlayıp genç XIV. Louis'nin Doğuda zaferler kazanacağını müjdeleyenken, "Türklerin her Cuma günü ağlayıp inleyerek okudukları, -başka bir kehanetlerinde Hıristiyanların kılıcı diye anılan-

bir Fransız tarafından yok edileceklerine dair kehaneti” hatırlatmadan edemez.²⁸⁶

Bu örnekler “Türk” öngörülerinin belli bir noktadan çevreye nasıl yayıldığını gösterir. Gerçek veya uydurma Doğu kökenleri onlara, bu tür edebiyatta çoğu kez eksik olan özgünlüğü sunar ve gördükleri büyük rağbeti açıklar. Zaten aynı reçete, Yenicâğ boyunca asıl kehanet *corpus*’unun “kenarlarında” yayımlanan çok daha saçma ve uçuk başka öngörü ve alâmetlerde de kullanılmıştır. Çoğunlukla Batılı imgeleminin ürünü olan bu metinler, kısa ve basit, bazen resimli, mümkün olduğu kadar geniş bir kitleye ulaşacak nitelikte düzenlenmiş anlatılardır. Örneğin, İnebahtı Savaşı’nı ve öncesindeki hazırlıkları konu alan; savaş sahnesini gösteren oymabaskı bir levhayla da süslenmiş anlatı bu kategoriye konabilir.²⁸⁷ Bu kehanet 1571’de, 26 ve 28 Ocak 1567’de Kırım’da Kefe açıklarında meydana geldiği iddia edilen “harika ve şaşkınlık verici bir mucizenin” (*miraviglioso e stupendo prodigio*) tasviriyle birlikte yayımlanmıştır. Adı bilinmeyen yazar, verdiği bilgileri İstanbul kaynaklı birkaç *avvisi*’den aldığını iddia eder; söylediğine göre, bunlar şehir halkının seyretmiş olduğuna inanılan olağanüstü hava olaylarının ayrıntılı bir betimlemesidir. 26 Ocak’ta şehir (Kefe) gökte üç güneşin dans ettiklerini görmüş; güneşler birkaç saat bir grup halinde kaldıktan sonra ayrılmışlar ve her biri başka yöne gitmiş. 28 Ocak’taysa bir yarım ay görünmüş, üstünde bir haç, onun üstünde de bir yıldız varmış. Eserde bunlara hiçbir yorum getirilmez; yalnız, “*Grand Turc*’ün ülkesinin her yanına haber göndererek, bu öngörüü yorumlayıp aydınlabilecek kişiye büyük bir ödül vaat ettiğini”²⁸⁸ öğreniriz. “Mucize” ancak 7 Ekim 1571’deki deniz muharebesi ve Hıristiyanların zaferiyle bir arada düşünülünce açıklanabilir. Üç güneş, ittifak halindeki üç devleti akla getirebilir: Papalık, İspanya ve Venedik. Hilâlin üstündeki haç figürü ise gelecekteki zaferleri haber veriyor olabilir. Hıristiyan devletlerin birleşme çabasının başarısı daha 1567’de öngörülmüştü. Askerî olayla alâmet birbirine bağlandığı takdirde, İnebahtı Zaferi bir rastlantı değil, Tanrının Osmanlı İmparatorluğu’nu felakete uğratışının bir aşaması ola-

rak görülmelidir. Olay böylece, son tahlilde, ait olduğu rastlantısallık düzeyinden çıkar ve anlam kazanır. Bu manipülasyon sayesinde söz konusu risale, sıradan bir anlatı olmaktan çıkıp halkı harekete geçirebilecek bir esere dönüşür.

1683 Viyana Kuşatması'nın ertesinde [Avrupa'da] dolaşan bir gravürün kompozisyonuna da benzer ilkeler hâkimdir.²⁸⁹ 1680'li yıllarda Osmanlı karşıtı resim ve tasvirleriyle tanınan Giuseppe Maria Mitelli'nin eseri olan bu resim, 1668'de, yani kuşatmadan on beş yıl önce meydana gelmiş olduğu söylenen bir olayı anlatır. Güya IV. Mehmed rüyasında bir Hıristiyan kralın saldırısına uğramış ve o kral tarafından başı kesilerek öldürülmüştür. Gravürün sağ üst köşesindeki ikon bu rüyayı temsil ederken, asıl büyük sahnede, rüyayı yorumlamaya çalışan sultanın, Avrupalı kralların portrelerini getirip baktığı ve I. Leopold'un portresi önünde kendisine saldırıyı tanıyarak korkuyla irkilip durduğu an resmedilmiştir. Başvezir Kara Mustafa Paşa'nın Avusturya başkenti önünde tam bir bozguna uğratıldığı savaş düşünülünce, Mitelli'nin gravürü, 1567 "muzicesinin" İnebahtı Muharebesi için gördüğü işlevi kazanmakta, ayrıca, yakın tarihli olayları, kendilerini aşan doğaüstü bir perspektifle sunmaktadır. I. Leopold'un uzun zaman önceden haber verilmiş olan başarıları, rastlantı eseri ya da gelip geçici değildirler. Tam tersine, sultanın rüyasının bu zekice kullanımı, insanlara artık Osmanlı İmparatorluğu'nun günlerinin sayılı olduğunu düşündürmektedir.

Avrupa'da yayılan Doğulu, ya da öyle sanılan/sayılan, kehanet ve alâmetler karma bir malzeme teşkil eder. Bunların içinde eski gelenekler, etkileri bir mevsimi geçmeyen yüzde yüz uydurmalarla yan yana bulunur. Öngörüler ancak Batı eskatolojisini besleyen büyük akımları teyit ve takviye ettikleri ölçüde nazarı dikkate alınırlar. Bir bakıma, Hıristiyan âleminde beslenen umut ve beklentilerin geçerliğinin Doğudan gelmiş kanıtlarını oluştururlar. Bu nedenle, söz konusu beklentilerin tipik özelliği olan üretim ve kullanılış süreçlerinden bağışık kalamazlar. Doğuda olduğu gibi, Avrupa'da da karmaşık siyasal ve dinsel stratejilerin göbeğinde yer alırlar. Örne-

ğin, bir yerde Türklerle savaş çabalarına destek olur, başka bir yerde Hıristiyan azınlıklar tarafından, yabancı devletlerle kurulan ilişkilerde argüman olarak kullanılırlar. Öte yandan, bu kehanetleri toplayıp yayanlar özellikle elçi, konsolos ve misyonerler olduğu için, kehanetlerin Doğu Akdeniz havzasındaki *de facto* yayılma projeleriyle doğrudan bağları vardır: Roma ve 1622’de ihdas edilen *Congregatio de Propaganda Fide* (Dini Yayma Nezareti) tarafından yürütülen Katolik fetih projesi, ya da –Fransa’nın başı çektiği– çeşitli Batılı devletlerin yürüttükleri nüfuz sağlama ve yerleşme girişimleri gibi...²⁹⁰

Eskatoloji Ortaçağdaki haclı seferlerine damgasını vurdu; bunlar bir “tamamına erme-gerçekleşme” (*accomplissement*) duygusuyla yaşandı. Kudüs’e dönüş, insanlık tarihinin yolunu tamamlayıp sonuna erişi olarak görülüyor, kutsal savaş ise, silahların salt maddi dehşetinin, manevi planda aşılması olarak düşünülüyordu. Doğuya yönelik seferlerin yolu daima bir kolektif kurtuluş perspektifine çıkıyordu.²⁹¹ Bu “metafizik”, birkaç yüzyıl boyunca, hiçbir manevi tarafı olmayan gelişmelere yüce bir anlam vermeye çalışan aktif ve icatçı bir kehanetçilikle desteklendi ve beslendi. O devirde, alâmetlerin yorumu ve öngörü üzerine kurulu bir “harika” söylem/yazımı, beşerî girişimleri yüceltip ilahi düzeyde kökleştirmek için iş başındaydı. Yükarıdan beri Venedik, Fransa ya da Doğu için çizilen ve –örneğin İnebahtı Savaşı sırasında İspanya’ya, Viyana Kuşatması sırasında imparatorluğa– başka coğrafyalara da genişletilebilecek olan bu panorama, Yeniçağda da, haclı seferlerinin bu gerilerde kalmış anlarından beslenildiğini açıkça gösterir. Yeniçağ haclı seferi döneminden yalnız zengin ve verimli, tekrar kullanılma-ya hazır bir *corpus* değil, hâlâ işleyen uygulamalar ve refleksler de miras aldı. 16. ve 17. yüzyıllar hâlâ kehanet ve tahminlerin türeyip çoğalmasına elverişli zamanlardı; kâhinler ve vizyonerler de bu koşullardan faydalandılar. Ancak, sözcükler ve referanslar benzese de, hatta tıpatıp aynı olsa da, artık anlamlar değişmiştir. Osmanlı tehdidi karşısında, Ortaçağın büyük kehanet metinlerin yeniden okunup yeni duruma uyarlanması, –“kutsal Kudüs yolculuğu” sayesinde– dünyanın Hıristiyan

olması özleminden çok, savunma amacıyla seferberlik ihtiyacını güçlendirir. Yeniçağdaki Türk aleyhtarı kehanetçilik, İstanbul sultanlarıyla yaşanan savaşlar sırasında doğan çatışma kültüründen pay alır. Haçlı seferi idealinden uzaklaşılırken, öngörü söyleminde sürekli tekrarlanan “yıpranma” fikri yerleşir. Bu söylemin nesnesinden saptırıldığı bile olur. Örneğin, Türklere karşı zafer ya da haçın Doğuya geri dönmesi gibi öngörüler, barışçı bir “Doğu Akdeniz’de genişleme” politikasıyla bir arada gidebilmiştir. Ve hatta çoğu kez, sanki sultanlarla mücadele motifi basit bir öne çıkma/çıkarma aracıymış gibi, Batılı devletlerin ve hükümdarların kendi kendilerini ululama girişimlerinde görkemli süs işlevine indirgenir. Bu açıdan, bütün bu kehanetler varlık nedenlerini, son tahlilde, Avrupalı kralların öncelik ve üstünlüklerini birbirlerine kabul ettirmek için sürdürdükleri simgesel rekabette bulurlar. Yalnız Fransa’da gelişmekle kalmayan, İspanya krallığı ve Cermen imparatorluğunda da aynı terim ve formüllerle rastlanan monarşik propagandanın ana direklerinden biridirler.²⁹²

Saray Retoriği ile Akademik Fikir Jimnastiği Arasında: 16. ve 17. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu'nu Fethetme Projeleri

16. ve 17. yüzyıllarda Avrupa'da türeyip yayılan Osmanlı İmparatorluğu'nu fetih projeleri de, yukarıda kehanetler konusunda ele aldığımız “Türlere karşı durma” kültüründen beslenirler ve ayrıca o kehanetleri de işe koşarlar.¹ Bu planların sahipleri kehanetleri, önerdikleri girişimleri haklı göstermek ve okurları, bunların hayata geçirilmesinin ne kadar yerinde ve yararlı olduğuna ikna etmek amacıyla kullanırlar. Örneğin François de la Noue, Hıristiyan kralları Doğuya bir sefer düzenlemeye iten sağlam nedenler arasında, “[Müslümanların] Kur'an'larında yer alan aptalca bir kehaneti” zikreder. Bunu “onların yalana dayalı sahte kehanetlerinde herhangi bir hakikat bulunduğunu düşündüğü için değil, fakat bazen kötülerin de, farkında olmaksızın, olmuş şeyleri önceden haber verebildikleri görüldüğü için” yapmaktadır.² Aynı şekilde, bu geleneklere bir başka ima da Jacques Esprinchar'dın *Histoire des Ottomans* (Osmanlıların Tarihi) adlı eserinin ithaf yazısında karşımıza çıkar. Velihaht Louis'ye (geleceğin XIII. Louis'si) hitap eden yazı veliahda, “onların kuvvetlerini alt etme; tasarılarını boşa çıkarma ya da en azından Avrupa'da ellerinde tuttıkları yerlerden çıkarma” yollarını öğreneceğine dair güvence verir.

Esprinhard, sözünü şu soruyla bağlar: “Hem kim bilir, Türklerin o kara yazgı inancında bahsedilen, bu büyük işi başaracak İmparator neden siz olmayasınız?”³ Birkaç yıl sonra Jean de Saulx da *Constantinople*’un fethine girişme ve Osmanlılara karşı saldırıya geçme zamanının çoktan geldiğini iddia eder. Zira “kehanet ve alâmetler, imparatorluğun çöküşün eşiğinde olduğunu haber vermektedir.”⁴

Kehanet metinleri Türklere karşı mücadele projelerini de besler; bu projeler aslında başka bir bağlamı konu alsalar bile... Düşmanın mucizevi bir şekilde kendiliğinden yıpranıp çökeceği beklentisi geride kalmıştır. Artık Osmanlı egemenliğini devirme çarelerini de gündeme getiren somut öneriler söz konusudur. Bu açıdan, Yeniçağ projeleri, Acre (Akkâ) kalesinin 1291’deki düşüşünden sonra, 14. yüzyılın ilk on yıllarında türeyip çoğalan ve yazma nüshalar halinde elden ele dolaşarak yeni ürünlere kaynaklık eden “Kutsal Yerleri geri alma projeleri”nin devamı niteliğindedirler.⁵ Belgeler yine herkesin paylaştığı Hıristiyan birliği özlemine konu alır, ama bu kez, operasyonların askerî hazırlıklarını tanımlayacak kadar ayrıntılıdır. Fakat 16. yüzyıldan itibaren haçlı seferi konusunda yaşanan hayal kırıklığı ve zamanın güncel gerekleri nedeniyle, metinleri kaleme alanlar, haçlı seferinin artık Osmanlılarla savaşa odaklanması ve hedefin Kudüs’ten İstanbul veya Mısır’a kayması gerektiğini bildirirler. Blaise de Monluc’ün *Commentaires*’inde verdiği hüküm bu bakımdan özellikle anlamlı görünür: “Kutsal Yer savaşlarını tekrarlamamak lâzım, zira biz artık geçmişin iyi insanları kadar dinibütün değiliz.”⁶ XIV. Louis’nin dışişleri devlet sekreteri Arnauld de Pomponne da, 1672’de –o sırada kralın İsveç’teki elçisi olan– Marki de Feuquières’e gönderdiği bir yönergede, yüz yıl sonrasında bu söze destek verir: “Kutsal savaş projeleri hakkında size hiçbir şey demiyorum, ama biliyorsunuz ki, Saint Louis zamanından beri artık bunların modası geçti.”⁷

Bu kritik duyguların kamuoyunda kökleştiği 16. yüzyıldan itibaren, hazırlanan projeler eski modellerden sıyrılıp, Avrupa’nın göbeğine yerleşmiş olan ve hâlâ tehdit oluşturan Türklerle mücadele zorunluluğuna odaklanarak, yeni ve ba-

ğimsız bir tür statüsü oluştururlar. Yazmalarda kalan ya da yayımlanan, geniş ölçüde yayılan ya da görece dar çevrelerde okunan bu metinler, artık yazarlarının farklılığına karşın nispeten homojen bir içerik kazanırlar. Bu metinler nihayetinde, Hıristiyan Avrupa ile Osmanlı'nın ilişkilerindeki çatışma mantığını merkeze alan düşmanca algıyı güçlendirirler. Ancak üretilen metinlerin tekbiçimliliği ve söylemin aktarılış tarzı belirleyici oldu; otantik bir edebi tür olarak kendisini kabul ettirdi, ama türün özelliği, biçimin öze; kuralcılık ve tekrarın düşünmeye ve yaratmaya üstün gelmesiydi. Bu yüzden genellikle bu eserlerde serimlenen Doğuyla ilgili tasarılar, hamasi bir edebi parça yazmak ve yazarların dile getirdiği hedeflerden başka amaçları tatmin etmek için kullanılan birer bahaneden ibaretler. Dolayısıyla, bu askerî sefer projelerinin incelenmesi, bir kez daha, söz konusu çatışma kültürünün tüm muğlaklığını göz önüne sermeye imkân verebilir. Toplumda hâkim bir konumda olmasına karşın, incelendiğinde, doğurduğu sonuçların gerçek anlamda pratik olmaktan çok retorik olduğu görülür.

ÇEŞİTLİ KÖKENLERDEN YAZARLAR

Türklere karşı mücadele projeleri önerenler arasında, formasyon ve profil açısından büyük bir çeşitlilik görülür. Askerler ya da Kilise mensupları gibi bazıları görece daha iyi işler çıkarırlar da, böyle eserler, hiçbir zaman, savaş sanatında özel bilgi ve becerilere, hatta savaş alanı veya düşman hakkında doğru dürüst malûmata sahip olanlar tarafından kaleme alınmamıştır. Ama içlerinden birçoğu, hayatlarının belli bir döneminde Doğuda bulunmuş ve Osmanlı toplumunu gözlemlemiş kişilerdir. Örneğin, Tavannes Vikontu Jean de Saulx'nun durumu böyledir. IV. Henri'nin krallığında topraklarında çekinik bir hayat sürmek zorunda kalan bu koyu dindar Katolik ve bağımlı *ligueur*,* XIII. Louis'nin tahta çıkışıyla yeniden devlet hizmeti-

(*) *Ligueur*: Fransa'da Protestanlara karşı iç savaşı yürüten ve IV. Henri'nin tahta geçmesine engel olmaya çalışan *Sainte Ligue* (Kutsal Birlik) yanlısı – ç.n.

ne girmek umuduna kapılır ve kralın dikkatini çekmek için bir dizi “avis” (tavsiye) yazar; bunların arasında “Türklerle savaşmak için” ayrıntılı bir plan da vardır.⁸ Bu seçimde hiç kuşkusuz eski anıları ve düşmanla tanışıklığı rol oynamıştır; yazılarında da bunlardan yararlanmaya çalışır. 1574 başında Jean de Saulx, Polonya Kralı seçilmiş olan Anjou Dükü Henri de Valois’ya eşlik eden maiyette yer almıştı. Fakat tahta çıkışından kısa süre sonra krallıktan vazgeçip Fransa’ya dönmeye karar veren prensin dönüş kafilesine katılmayıp –diplomatik türden bir görev düşünülebilirse de– esas amacı bilinmeyen bir yolculuğa çıktı. Macaristan, Transilvanya (Erdel), Eflak ve Boğdan’ı geçtikten sonra İstanbul’a geldi ve ancak ertesi yıl vatanına döndü. Anlattığına göre, bu birkaç aylık gezisi esnasında Türklerle savaşmış, onlara esir düşmüş ve zindanlarından kaçmayı bile başarmıştı.⁹ Bunu doğrulamak mümkün olmamakla birlikte, anlatıklarından, Osmanlı dünyasıyla gerçekten temas kurduğu anlaşılıyor. Bu romanlara yakışır serüvenler, hayatının son yıllarında *Le bouclier de l’Europe* (Avrupa’nın Kalkanı)¹⁰ adlı bir kitap yazan Peder Coppin’inkilerle karşılaştırılabilir. Coppin kitabında, tüm krallara İstanbul’daki sultana karşı seferberlik çağrısı yapar. Bu din adamının gençliği, 1650’li yıllardan itibaren, Puy Piskoposluğunda Saint-Jean-Baptiste keşişi olarak sürdüğü münzevi hayattan çok daha hareketli geçmiştir. 1616 doğumludur, önce askerlik mesleğine girer ve 1638’de subay olarak Mısır’a gidip bir buçuk yıl kalır. Dönüş yolunda Mayorka’lı korsanlarla karşılaşır ve Korsika kıyılarında bırakılır. 1640’ta Tunus’a gider ve oradan, 1642’de Suriye’ye geçer. Kutsal Yerleri ziyaret ettikten sonra birkaç yıl Dimyat’ta konsolos yardımcısı olarak çalışır ve sonunda, 1647’de Fransa’ya döner.¹¹ *Kalkan*, bu gezilerin biraz gecikmeli bir ürünü olarak görülebilir. Bir başka örneğin, René de Lucinge’in durumunun, incelenmesi ise, böyle projeler hazırlamanın bazen nasıl yazarın derin ve kalıcı bir angajman dürtüsüne de yanıt verdiğini gösterir. 1572’de Türklere karşı Kutsal Birlik ordularına katılması, 1588’de Paris’te *De la naissance, durée et chute des États* (Devletlerin Doğuş, Devam ve Düşüşüne Dair) adlı “siyasetnamesinin”

hazırlık evresi sayılabilir.¹² Burada Osmanlı İmparatorluğu'nun yükselişini analiz etmeye çalıştıktan sonra, hâlihazırdaki bütün zaaflarının altını çizer ve Hıristiyan kralları bir araya gelip saldırmaya çağırır.

Jacques Esprinchar'd örneğinde daha az cüret ve hamaset görülür. La Rochelle'li zengin bir tüccar ailesine mensup olan bu Huguenot (Protestan), 1597 yılında, amacı bilinmeyen bir gezi vesilesiyle, Orta ve Doğu Avrupa'da ülkeden ülkeye dolaşır.¹³ Polonya ve Avusturya'yı geçer, o sırada II. Rodolph'la III. Mehmed'i karşı karşıya getiren Uzun Savaş'ın başlıca çarpışma alanı olan Macaristan'a kadar uzanır. Yol güncesinden, çarpışmalara uzaktan bakan bir seyirci durumunda kaldığı anlaşılır; yine de, gördüklerinden son derece müteessir olmuştur. Tuna üzerindeki Komarovo veya Estergon şehirlerinde, "Hıristiyan askerlerin", karşı tarafın topraklarına yaptıkları akınlardan dönüşüne tanık olur. Özellikle, hudut bölgelerindeki terk edilmiş, işlenemeyen toprakların hüznünlü ıssızlığından etkilenir.¹⁴ Türklerin teşkil ettiği tehlikenin boyutlarını kavrar ve döner dönmemez, onlara karşı bir sefer projesi de eklediği, biraz acemice bir *Histoire des Ottomans* (Osmanlıların Tarihi) yayımlar.¹⁵ François Savary de Brèves'in hayat yolu da yine biraz farklı bir güzergâhtır. 1580'li yılların sonlarında elçi amcası Lancosme'un maiyetinde birkaç yıl geçirdiği İstanbul'a, 1592 ve 1605'te IV. Henri'nin elçisi olarak gelir¹⁶ ve Türk gerçeklerini bizzat gözlemleyip öğrenir. Döndükten sonra, Fransa'nın Babiâli'yle ittifakını savunan bir risale yayımlar,¹⁷ fakat birkaç yıl sonra o da Osmanlı İmparatorluğu'na saldırı planı modasına kendisini kaptırır. Hatta böyle bir sefere kalkışacak krallara, "onların arasında uzun bir süre yaşadığı için dillerini ve ülkelerinin yollarını öğrenmiş olduğundan, asker, kılavuz ve tercüman olarak" hizmet etmeyi önerir.¹⁸ Bölge hakkında –gerçek ya da sözde– belli bir deneyim, projeye taban teşkil edebilir. Bu özelliğe, Girolamo Vecchietti'nin, Mısır'la Arabistan'ın anahtarlarını II. Philippe'e sunduğu yazma halinde kalmış bir belgede de rastlanır.¹⁹ Birkaç kez Iskenderiye'de ikamet etmiş ve VIII. Clément adına Kıpti kilisesi yetkililerinin Roma'ya bağlanması konusu-

nu müzakere etmiş²⁰ olan Vecchiotti, İspanya Kralına bu girişimi büyük bir kolaylıkla başarıya ulaştırabileceğini kanıtlamak için, orada derlediği bilgilere dayandığını iddia eder.²¹

Doğu Akdeniz ya da Balkanlarda yerleşmiş olan; “araziyi” ve yerel halkları biraz daha iyi tanıyan; kâfire karşı savaş refleksini dini yayma idealiyle harmanlayan misyonerler, kendilerini otorite olarak göstererek fetih planlarını açıklamaya başladılar. 1640’ta Fransisken manastır keşişi Angelo Petricca da Sonnino, o sırada İnancın Yayılması Meclisi’nin başında bulunan Antonio Barberini’ye, “Türk’ü yenmenin ve Avrupa’da sahip olduğu birçok krallıktan kovmanın kolay yolu” üstüne kısa bir risale gönderir.²² Eflak ve Boğdan’da misyonerlik yaptıktan sonra, 1638-1640 arasında İstanbul’da Latin patrik yardımcılığı görevini üstlenen²³ bir din adamı tarafından, dört madde halinde yazılmış olan bu metin, biçimi ve havasıyla, manastır başrahiplerinin Roma’ya göndermek âdetinde oldukları, iyi kurulmuş ve içeriği insicamlı faaliyet raporlarını hatırlatır. 1679’da Paul de Lagny’nin papa XI. Innocent için yazdığı dört uzun “muhtıra” da da aynı özelliklere rastlanır.²⁴ Daha çok mistik ve çilekeş esinli eserleriyle tanınan²⁵ ve uzun süre Osmanlı İmparatorluğu’nu dolaşmış olan bu Parisli Kapuçin keşiş,²⁶ gözlemlerine dayanarak Hıristiyan kralları, önce davranıp ilk darbeyi vurmaya çağırır; bu takdirde kolay bir zafer kazanacaklarını iddia eder, ancak bir koşulla: Hepsi, seferin tek önderi olarak papaya itaat edeceklerdir. Bu misyoner yazar grubunun içinde, 1660-1690 yılları arasında Ermenistan ve Suriye’de çalışan, Touraine eyaletinde doğmuş Kapuçin keşiş Michel Febvre’i –dinî adı Peder Justinien de Neuvy– de saymak gerekir.²⁷ Doğudaki hayatı, dönüşünde yazdığı iki kalın kitaba aktarırken çok sayıda anekdot ve izlenim sunar: 1674’te yayımlanan ve ertesi yıl Fransızca’ya çevrilen²⁸ *Specchio ovvero descrizione della Turchia*²⁹ ve 1682’de Paris’te basılan *Le Théâtre de l’Empire ottoman*.³⁰ Sultanlara karşı girişilmesini istediği savaşla ilgili çok büyük ve kapsamlı projelerini bu kitapların ikincisinde geliştirir.

Fetih rüyasını gördükleri ülkelerle bağı olan proje sahipleri hiç de az değildir. Kimileri oralarda savaşmış, kimileri sıradan

volculuklar vesilesiyle içinden geçmiş, hatta kimileri de orada ikamet etmiştir. Hepsi de yerinde elde etmiş oldukları bilgi ve deneyimleri, derleyebildikleri malûmatı öne sürerler. Ne var ki, deneyim, söz konusu metinlerin yazılması için olmazsa olmaz koşul değildir. Nitekim bazı metinlerin yazarları hayatlarında Doğuya adım atmamışlardır. Örneğin, başarılı bir komutan olan La Noue, 1587’de yayımladığı *Discours politiques et militaires*’in (Siyasal ve Askerî Konuşmalar) birini “Türkleri dört yılda Avrupa’dan kovmanın” çarelerine ayırır.³¹ Din savaşlarında sağlam bir deneyim ve büyük bir ün kazanmakla birlikte, –eserinin gördüğü rağbetin açıklaması da herhalde burada yatar– hiçbir zaman Osmanlılarla karşı karşıya gelmemiştir. Zaten kendisi de bunu hiç çekinmeden itiraf ederek, “ne karada ne denizde bayraklarının dalgalandığını asla görmediğini, sınırlarını da hiç bilmediğini” beyan eder.³² Burada bu tip belgelerin bir başka boyutunun ortaya çıktığı görülüyor: Bunlar bir okuma ve düşünme çalışmasının, Türklerle gerçek kapışmanın meydana geldiği yerlerden ve çıkan gürültü patırtıdan yeterince uzakta, bir çalışma odasının kapalı atmosferinde yürütülen titiz bir yaratı çabasının ürünleri olarak da karşımıza çıkabilirler. Böylece, büyük şahsiyetler, yazarlar, düşünürler de bu moda uyarlar. Sully’nin *Oeconomies royales* başlıklı eserinde geliştirdiği “Büyük Amaç” böyledir: IV. Henri’nin “başveziri” Osmanlılara karşı mücadeleyi, Avrupa hükümdarlarını birbirine kenetlemek için en önemli çare olarak görür ve Babiâli’ye karşı toplu bir savaşın ana hatlarını çizer.³³ “Hristiyanlar için Türk’e Karşı İzlenecek Siyasal Tutum Önerileri” başlıklı risalesini³⁴ XIV. Louis’ye ithaf eden Jean de Lartigue adlı ikinci sınıf yazarın ya da önerdiği Mısır’a karşı sefer projesini³⁵ tanıtmak için 1672’de Fransa sarayına giden Leibniz gibi birinci sınıf bir bilginin yaklaşımları birbirinden farklı değildir. Bütün bu adamlar için, Türk tehlikesi ve yaptıkları sefer planlarının önerdiği yanıt tamamen entelektüel kurgulara dayanır, ancak bu durum, çabalarının meyvelerinin, özünde Jean de Saulx ya da Paul de Lagny gibilerinkilerden farklı olduğu anlamına gelmez. Onlar da verilerini çoğu kez aynı kaynaklardan sağlamışlardır:

Paolo Giovio'nun *Rerum Turcicarum commentarius*'u, Cristophe Richier'nin *Coustumes et manières de vivre des Turcs* (Türklerin Görenek ve Yaşam Tarzları) hakkındaki eseri, ya da Philippe Loncier'nin *Chronica turcica*'sı gibi.³⁶ Bunlar ayrıca birbirlerinin yazdıklarını da okur ve bazen birbirlerinden alıntı da yaparlar, tıpkı La Noue'nun *Discours*'unu büyük ölçüde kopyalamakla yetinen Savary de Brèves veya Jacques Esprinhard gibi.³⁷ Nihayet hepsi de Osmanlı İmparatorluğu'nu algılayışlarını biçimlendiren ve başlıca unsurları eserlerinin her birinde dağınık olarak bulunan aynı çatışma mantığından pay alırlar. Bu yüzden, proje sahiplerinin görünürdeki çeşitliliğine karşın, ürünlerinde, ortak referansları ve özgül tematikleriyle, büyük bir tutarlılık ve birlik-bütünlük vardır.

OSMANLI DÜŞMAN

Türlere karşı savaş planları ve projeleri, hiç kuşkusuz bu çalışmanın birinci başlığında tanımlanan çatışma kültürü içinde yer alırlar. Orada yüzer, ondan beslenir, onun argüman ve klişelerini sahiplenirler.

Hasmın imgesi

Doğuya bir saldırı düzenlemenin zaruretine gerekçe olarak, örneğin, Osmanlıların karşı konulamayan ilerleyişine dair eski nakaratı tekrarlarlar. Daha 16. yüzyılın sonundan itibaren, La Noue okurunu şöyle uyarır: "Ateş yavaş yavaş ilerliyor ve şimdiden Hıristiyanlığın kenar mahallelerini, yani Macaristan'ı ve halk arasında Esclavonie [Slovenya] adı verilen, Adriyatik Denizi'nin bütün kıyılarını kül etti."³⁸ Birkaç on yıl sonra, Paul de Lagny hâlâ aynı şeyleri tekrarlamaktadır: "Hilekâr düşman Doğuda Yunanların imparatorluğunu tamamen yok etti, Batıda da Romalılarının temellerini tahrip etti. Vaktiyle egemenliği çeşitli Doğu ülkelerine yayılan Cenova Cumhuriyeti'ni âdeta köşeye sıkıştırıp korkudan titretti. Venediklilerin elinden bir-

çok ülkeyi aldı ve kısa süre önce de Polonya Krallığı'nı yırttı, böldü, parçaladı ve en iyi parçasını kendisine ayırdı” diye yakınıdır.³⁹ Zaten Kapuçin keşişin gözünde, hızlı ve güçlü bir hamle yapılmadıkça bu fetihlerin sürüp gideceğine hiç şüphe yoktur. “İtalya şimdiden her yandan çevrilmiş, sanki kuşatma altında” diye tehlikeyi vurgular ve İtalyalıların artık “önlerinde Türk Kandiye, sağlarında [yine onların elindeki] Afrika ülkeleri, sollarında Mora, Epir, Arnavutluk ve Dalmaçya'nın bulunduğunu” anlatır. “Türkler buralardan her an, denizden ve karadan hücumlar, yağmalar, kıyımlar ve diğer her türlü düşmanca eylemler yapmaktadırlar.”⁴⁰ Nihayet, Jean de Lartigue'de de bu istila dalgalarının çok benzer terimlerle yapılmış betimlemesini buluruz, ancak sözlerinde Avrupalılık yönünde bir “eğilim” hissedilir ki, altı çizilmeye değer. Osmanlı egemenliğinin, “dünyanın bizim bulunduğumuz kısmına dek ilerlediğini, burada Trakya, Makedonya, bütün Yunanistan, Epir, Bulgaristan, Arnavutluk, Eflak ve Boğdan'a sahip olduğunu” saptadıktan sonra, devam eder: “Erdel'den (Transilvanya) haraç alıyor ve orada Varadin'i elinde tutuyor. Bosna, Sırbistan, Slovenya ve Hırvatistan'ın bir bölümü ve Macaristan'ın üçte ikisi de ona ait.” Ve sözünü bağlar: “Bir kelimeyle, sadece Avrupa'da Fransa, İspanya ve İtalya'nın toplamından daha geniş toprakları elinde tutuyor.”⁴¹ Hiç kuşkusuz burada Hıristiyanlık kavramından, önce coğrafi bir gerçeklik olarak tanımlanan Avrupa kavramına doğru bir kayma söz konusudur. Ancak bunun erimini fazla büyütmemek gerekir, zira diğer yazarların çoğu gibi Lartigue için de dinsel kimlik hâlâ Osmanlı İmparatorluğu'yla Batı devletleri arasındaki düşmanlığın başlıca sebeplerinden biridir.

Bu inceleme için derlenen sefer projelerinin hepsinde, Osmanlı kâfirle özdeşlenir, ama bu, ona barbar ya da zorba (despot) sıfatlarının takılmasına da engel değildir. Lartigue, diğer ikisini de tamamen ihmal etmemekle birlikte, daha ziyade birinci terimi öne çıkarmayı yeğler. Daha baştan “Türk şeriatı ile Hıristiyan şeriatının, birbirine karşı iki önder İsa Mesih ile Muhammed”i⁴² kurucu olarak tanıdıklarını, “tamamen

karşıt ilke ve yasalar üzerine kurulu olduklarını” ve bunun zorunlu olarak “Türklerle Hıristiyanlar arasında ebedi bir düşmanlık, açık ve ölümcül bir savaş hali yarattığını” belirtir. Birkaç sayfa sonra aynı noktaya dönerek, “Türk devletinin Hıristiyan dinine karşı ve Hıristiyan krallara sadece kral olarak değil, Hıristiyan olarak da düşman olduğunu”, dolayısıyla bu kralların “onun tasarılarına sadece uyrukları olan halkları değil Hıristiyan dinini de savunmak için karşı koyabileceklerini”⁴³ vurgular. Ama aynı zamanda, “Osmanlıların kaba ve kültürsüz insanlar olduklarını ve pek az sanatları olduğunu” söyler ve “Tyr [Sür], Prolémaide [Akkâ] gibi koca koca şehirleri ve Antik Çağın diğer ünlü anıtlarını yıkılmaya terk ettikleri için kınar”.⁴⁴ Böylece kendi gözünde onları Avrupa’dan ayıran uçuruma dikkat çeker.

Osmanlı egemenliğine tâbi ülke ve halkları söz konusu ederek onların acıklı kaderlerine dikkat çekmek, Türk’ün tek bir argüman içinde bütün yönleriyle kınanmasını sağlar. La Noue buraların geri alınma planlarının hazırlanmasını savunuyorsa, bu hem “binlerce kişinin ruhlarının Muhammed’in öğretisinin öldürücü etkisinden korunması, [hem de] bedenlerinin şimdiye dek görülmuş en dehşetli köleliğe karşı güvenceye alınması içindir”. “Hiçbir eylem, Avrupa’nın bu boyunduruğa vurulmuş kısmında, kamusal ve kişisel her türlü adaleti içinde taşıyan siyasal düzenin yeniden ayağa kaldırılmasının peşinde koşmaktan daha haklı olamaz.”⁴⁵ Angelo Petricca da Sonnino’ya gelince, kendisini bir plan yazmaya sevk eden motifler arasında, “Türklerin o kadar ülkedeki egemenliğini ve onlara tâbi o kadar Hıristiyan halkın düşmüş oldukları kötü durumu, ülkenin güzellik ve verimliliğini ve Mesih’in mirasının bu imansız Barbarlara peşkeş çekildiğini görmekten duyduğu teessürü” zikreder. Bu yüzden, “Hıristiyan kralların bu acı hakaretin öcünü almalarına ve o kadar ülkeyi fethetmelerine imkân sağlayabilecek çare üzerinde düşünmeye” başlamıştır.⁴⁶ Bu Fransisken Konventüel keşişin eleştirisi, siyasal boyunduruk, ekonomik sömürü ve dinî tahakküm konularına dayanmaktadır.

Türklerin yozlaşması (décadence)

Düşman, son tahlilde zaten mevcut olan çatışma faktörlerini daha da derinleştirmek ve dolayısıyla bir silahlı müdahalenin acil zaruretini vurgulamaktan başka amaç gütmeksizin ahlak planında değerlendirilir. Doğuya sefer planları genel olarak, düşman kuvvetlerinin değerlendirilmesine ayrılmış uzun mütalâa ve açıklamaları da kapsar. Bu değerlendirme iyi düşünülmüş, kesin bir işlem olmak iddiasındadır, ancak sonuçta, Osmanlı İmparatorluğu'nun geçmişteki gücüyle şimdiki gerileme (*décadence*) halini karşılaştıran ve klişeleşmiş, iki terimli bir retorik şemaya göre işler.

René de Lucinge *De la naissance, durée et chute des États* adlı eserinde bu yaklaşımı benimsemiştir. Yazar ana inceleme konusu olarak “Osmanlıların insanı hayrete düşüren [...] iyi talihlerini” ve “ihtişamlarının adım adım yükselişini” alır ve önce “ilerlemek için uygulamaya koydukları yol ve yöntemleri”, sonra da “elde ettiklerini korumakta gösterdikleri hüner ve ustalığı” söz konusu eder. Böylece, sultanın iktidarı ve Osmanlı toplumu ya da İslam dini üzerinde uzun uzun durur; dinin gücünü ve birleştirici etkisini vurgular ve son tahlilde “onlara nasıl saldırılabileceği ve fetihlerinin tersine çevrilebileceği” sorusunu sorar.⁴⁷ Bu kısımda, iktidar makinesinin çarkları arasına yavaş yavaş sızıp yerleşmiş olan bozulma unsurlarını inceler ve sonunda “Osmanlıların imparatorluğu [...] çöküşe doğru gidiyor”⁴⁸ hükmüyle sözünü bağlar. Lucinge gibi, Hıristiyan kraların Doğu seferi konusuna ilgi duyan bütün bu yazarlar, okurlarına meyvenin artık olgunlaştığını ve acilen koparmak gerektiğini kanıtlamanın peşindedirler. François de la Noue'nun konumu da budur: Önce Osmanlı askerlerinin olağanüstü yiğitlik ve şecaatini över, zira “dünyanın bütün savaşçıları arasında onlardan daha kanaatkâr, kumandanlarına daha itaatkâr ve işinde daha özenli olanı yoktur”. Sonra dönüp, “onlara saldırmak için en uygun zamanın geldiğini” bildirir ve “*Grand Seigneur*'ün tecrübesizliği” ya da “İran Savaşlarında uğranılan kayıplar” gibi birkaç geçerli neden ileri sürer.⁴⁹

17. yüzyılın ilk yıllarında Savary de Brèves de “sultanın korunç gücünün” zıtlıklarını resmeder.⁵⁰ İmparatorluğunun genişliği⁵¹ ve fethedilen eyaletlerdeki etkili organizasyon,⁵² kaynaklarının bolluğu ve ordularının kuvveti⁵³ üzerinde durur; sonra da, bu gücü kemiren hastalıkları, özellikle devlet memurluklarının “satılmasını” anlatmaya koyulur. “En küçük ve önemsiz görevlere varıncaya kadar her şey satılıktır ve makamlar, en yüksek fiyatı verene gider. Bunlara sahip olanlar, sadece keselelerine güvendiklerinden, devlete daha az bağlılık duyarlar ve göreve geldikleri andan itibaren verdikleri parayı çıkarmaya bakarlar.”⁵⁴ Bu eleştiride, aynı sıralarda Fransız monarşisini sarsmakta olan sorgulamanın bir yankısını görmek mümkünse de,* Osmanlı İmparatorluğu’nun çöküşünü hızlandırmak için mutlaka istifade edilmesi gereken bir çözüme olduğunu akla getirdiği de bir gerçektir. Böylece, metinden metine, bazı varyantlarla, Türkiye’nin zaaflarının listesi tekrarlanıp durur. 1640’lı yıllarda Angelo Petricca da Sonnino, düşmanın askerî bakımdan zayıflığını vurgulamayı tercih eder. Sultanın elinde tuttuğu büyük şehirlerin ve bunların savunma tesislerinin bir envanterini çıkardıktan sonra, “*Grand Turc*’ün ülkesinde hiçbir müstahkem mevki veya kalesi olmadığına dair kesin sonuca” varır.⁵⁵ Edirne, Sofya, hatta İstanbul’da şehir surlarının yıkık-döküklüğü, şehirleri “girmek isteyecek herhangi bir ordunun insafına” bırakır.⁵⁶ Karada fark edilebilen bu ihmal denizde de görülür. Sultanın donanmasında, “doğru dürüst silahlandırılmamış” altmış kadırgadan⁵⁷ fazlası yoktur ve tersaneleri de yeterince donanımlı olmadığından acil ihtiyaçları karşılayacak durumda değildir.⁵⁸ Keşişimize bakılırsa, olumlu sonuç verecek bir askerî müdahale için bütün koşullar bir araya gelmiştir. Böylece, tam yüz yıl boyunca, yazarlar birbirini izler ve hepsi de Osmanlı İmparatorluğu’nun gerilediğini ve bunalımın kapıda olduğunu haber verirler. 1675’te Michel Febvre hâlâ, on beş sayfa içinde, “Osmanlı kudretinin [...] artık o eski

(*) Fransa’da Eski Rejimde sistem aynen buydu. Zenginleşen burjuvalar –gelecekte soylulara ait olan– devlet görevlerini –bir soyluluk unvanıyla birlikte– satın alıyor, böylece “soylulaşıyor”, bu da, tabii “gerçek” soylular arasında, söz konusu “sorgulamalara” yol açıyordu – ç.n.

kudret olmadığını” kanıtlamaya uğraşmaktadır.⁵⁹ 1686’da Peder Coppin, başarısız olan Viyana Kuşatması’ndan aldığı hızla, “doğruğa yükselişinden beri, onu tamamen ezmek için, hiçbir zaman bu kadar iyi bir fırsat çıkmadığını” savunur.⁶⁰

İçerdeki müttefikler

Bu gerileme ve çöküntü belirtilerine paralel olarak, yazarların çoğu, bu fetih girişimlerinde imparatorluğun yerel halklarından sağlanabilecek bir tür mucizevi yardıma da dikkat çekerler. Savary de Brèves’e bakılırsa, “Yunanistan’ın Hıristiyan halkının, karayı ve denizi Türk egemenliğini yıkmaya gelmiş kendi inancından savaşçılarla kaplı görünce ayaklanacağına” hiç kuşku yoktur.⁶¹-Tabii Mısırlı Kıptilerin, Lübnan Dağları’ndaki Marunî ve Dürzilerin ve Asyalı Ermenilerin de bu şekilde davranacakları aynı derecede kesindir.⁶² Hatta yazar, taraf değiştirmeleri için yeniçerilere Hıristiyan kökenlerinin hatırlatılmasını tavsiye etmeye kadar gider, zira bu takdirde “iki harika sonuç elde edilecektir: Birincisi, Osmanlı günden güne zayıflayacak, ikincisi ve daha önemlisi ise, Türk kökenlilerin ruhunda kuşku ve güvensizlik o derece artacaktır ki, kolayca diğerlerinden ayrılacaklardır.”⁶³ Aynı iyimserlik Angelo Petricca’ya da hâkimdir; o da “Türk devletinin içinde birçok Hıristiyan bulunduğunu” hatırlatır⁶⁴ ve bunların “asıl Kiliseden ayrılmış olmalarına, yani Roma’daki Papaya itaat etmemelerine” karşın, “orduların bayraklarındaki haçları görüp bunların Mesih adına toplanmış kuvvetler olduğunu öğrenince hemen koşup onlarla birleşeceklerini” tahmin eder.⁶⁵ Paul de Lagny ise umutlarını, Osmanlı topraklarında yerleşmiş “halkların, ulusların ve mezheplerin çeşitliliğine (*la diversità dei popoli, nationi e sette*)” bağlar ve ilave eder: “Bunlar inanç ve soy itibarıyla Türk olmayıp, tam tersine Türklere çok kötü muamele gördüklerinden, köleleri olmaktan kurtulmak için onların mahvolmasından başka bir dilekleri yoktur.”⁶⁶ Bu nedenle, “Türklere güçlü bir biçimde saldırıldığını görürlerse, bütün bu halklar silahlanıp ayaklanacaklardır.”⁶⁷

Osmanlı İmparatorluğu'nun bütünü için geçerli olan bu genel mülahazalar, amaçları daha sınırlı olan projelerde de doğrulanır. 17. yüzyılın hemen başında, Girolamo Vecchiotti, Mısır'ın savunma olanaklarının zayıflığına şaşırıldığını söyler ve bu gözleme dayanarak II. Philippe'e buranın fethini tavsiye eder. Karada konuşlanmış kuvvetlerin toplam olarak ancak 6.500 kişi kadar olduğunu (*apena arrivano in tutto a 6 500*), Iskenderiye'yi koruyan kadirga sayısının da eskiden sekizken şimdi üçe düşmüş ve bunların da sadece birinin doğru dürüst donanımlı olduğuna dair güvence verir.⁶⁸ Bütün bunlara, kırsal kesimi ellerinde tutan ve çok daha kalabalık olan Araplar da ilave edilmelidir; bunlar, her biri 12 ilâ 15.000 atlıya⁶⁹ kumanda eden üç büyük reis'in otoritesi altındadırlar. Fakat yazar Türklere son derece düşman olduklarını ve onları kazanmanın, hiç olmazsa tarafsızlıklarını sağlamanın, pek zor olmayacağını vurgular.⁷⁰ Ayrıca, "bu ülkede yaşayan çok sayıdaki Hıristiyanı harekete geçirmeyi" de tavsiye eder, zira "bu takdirde hemen savaşa katılacaklarına kuşku yoktur" ve böylece [yalnız bu Hıristiyanlardan] "on ilâ on iki bin kişiyi" Fransa ordusunun saflarına katmak mümkün olacaktır.⁷¹ Zaman hiç bu kadar uygun olmamıştır, zira on dört yıl süren İran Savaşları sultanın kuvvetlerini oldukça zayıflatmış, kısa süre önce Macaristan'da başlayan yeni anlaşmazlık da kalanları Mısır alanından uzağa, Balkanlara doğru çekmiştir.⁷² "Dolayısıyla," diye üsteler yazar, "Majesteleriniz bu teşebbüse giriştiği zaman, işi büyük bir kolaylıkla başaracaktır."⁷³ Birkaç on yıl sonra Leibniz, XIV. Louis'ye buna benzer bir proje sunarken, aynı iyimserliği sergiler, ama onun değerlendirmesine göre düşmanın kuvvetleri yukarıda sayılanların hayli üstündür. Onun hesaplarına göre, "kırlarda dağınık olarak yaşayan ve sayıları yaklaşık yüz bin kadar olan Araplar sayılmazsa", "Mısır ordusunun" mevcudu 36.000'i bulmaktadır.⁷⁴ Ancak yazar, bu kuvvetlerin mücadele hırsını söndürecek olan "Asyalılık rahatına" güvenerek hiçbirinden endişe edilmesi gerekmediğini ekler.⁷⁵ Bundan başka, eyalette gerçek anlamda müstahkem mevki bulunmamasından da güç alır: "Mısır'da bırakın tahkim edilmeyi, basit bir duvarla çevrilmiş durumda bile ancak birkaç

şehir yar.”⁷⁶ Ve birkaç sayfa ayırdığı “Türkiye’nin hâlihazırdaki kötü durumunda” bu maceraya atılmak için güçlü bir davet görür: Siyasal olduğu kadar sosyal veya dinsel açıdan da ele aldığı, Osmanlı İmparatorluğu’nu sarmış olan genel çözümme süreci, ona, kolay bir başarının en iyi güvencesi gibi görünür.⁷⁷

Bütün bu rakam ve verilerin altında güvenilir ve doğrulanmış bilgiler aramamak gerektiği gibi, Osmanlı gerçeklerinin böyle dile getirilmesinden, fazla sistematik bir şekilde Avrupa’da bu tehditkâr komşuya yönelik yeni bir ilginin oluştuğu sonucunu çıkarmak da riskli olur. Burada yapılan yalnızca, başka kaynaklardan derlenmiş malzemenin bir tezi destekleyecek biçimde yeniden düzenlenmesidir. Osmanlı İmparatorluğu’nun gücüne ve gerilemesine ilişkin bu düşünsel üretim, belli bir söylemin zorunlu evrelerinden (anlarından) biridir ve orada gayet iyi belirlenmiş bir rol oynar. Önerilen girişimin mümkün olduğunu –çünkü düşmanın kuvvetleri bizimkilere göre sanıldığı kadar oransız değildir– göstermekle kalmayıp, aynı zamanda tercih edilir bir zamana denk geldiğini de göstermek suretiyle, girişime gerekçe sağlar. Bu yüzden, hazır reçeteler ve basmakalıp klişeler, Türkiye’yi bir türlü ölmek bilmeyen hasta bir adam gibi göstererek, bir metinden ötekine kolayca aktarılır ve varlıklarını sürdürürler.

HAÇLI SEFERLERİ MİRASININ REDDİ

Yazarlar 16. yüzyıldan itibaren, özellikle Osmanlı tehlikesine ve Türklere karşı mücadelenin gereklerine yoğunlaşırken, eski haçlı seferi modeliyle aralarına yavaş yavaş mesafe koymaya başlarlar. Söz konusu olan sadece, Doğu seferleri için belirlenen hedeflerin yeniden tanımlanması ve Kutsal Yerlerin temsil ettiği simgesel hedefin geri çekilmesi değildir. Daha derin bir düzeyde yapılan, bu operasyonların düzenleniş tarzı ve üzerine oturtuldukları yapısal temeller ve Hıristiyanlık kavramına dayalı olarak hükümdarların belli bir hiyerarşik düzen içinde temsilini ilgilendiren, daha köktenci bir sorgulamadır.

Mücadelenin yeni aktörleri

Kâfire karşı her türlü seferin başında bulunması beklenen, Papa ile imparatorun oluşun kaçınılmaz çift[in otoritesi] krize girmiş görünür. Örneğin, 17. yüzyılın son döneminde, sadece Kapuçin keşiş Paul de Lagny, Roma'nın önceliği fikrine sıkı sıkıya bağlı kalır. XI. Innocent'a gönderdiği dört "muhtıra"nın birini, "Türk'e karşı savaşın olumlu bir sonuç getirmesi için, [papa'nın] tek başkumandan olması gerektiğini" kanıtlamaya ayırır.⁷⁸ Bu görev doğal olarak ona düşmektedir, çünkü o "Katolik Kilisesi'nin evrensel çobanı ve bütün Hıristiyanların manevi babasıdır";⁷⁹ "sürüsünü yırtıcı kurttan korumak da çobanın görevidir."⁸⁰ Ve o, aynı zamanda, "İtalya'nın birinci cismani (dünyevi) hükümdarıdır (il primo principe temporale dell'Italia)".⁸¹ Ayrıca [başka yönden de] başkumandanlığın Kutsal Peder tarafından icrası gereği apaçık görülmektedir, zira "diğer Hıristiyan hükümdarların hiçbiri, Hıristiyan âleminin kuvvetlerini bir araya getiremez; her biri yalnız kendi devletinde egemen olduğundan, hiçbiri hepsine birden kumanda edemez."⁸²

Lagny, bu açıdan yalnız kalmış görünür. La Noue, Papayla imparatora, geçmişteki anlı-şanlı devirlerinin tanığı olarak, her şeyden önce simgesel roller biçmeyi tercih eder. "Onurlu makamı" Katolik hükümdarlardan hâlâ büyük saygı gören Papa, nüfuzunu devreye sokarak, seferin düzenlenmesinde "etkili biçimde çalışabilir". İmparatora gelince, "gücü artık taşıdığı unvana uygun değilse de", "bütün Hıristiyan hükümdarlar tarafından saygı gösterilmesi gereken, kutsal kişiliğinden ve onurundan" yararlanmak düşünülebilir.⁸³ Protestan şövalye her ikisine de yöneticilikten çok, teşvik edicilik rolü vermeyi düşünmektedir. Michel Febvre'in görüşü de farklı değildir. Papa'nın, "bütün müminlerin ortak babası" olarak, nüfuzunu önce Hıristiyan hükümdarları [sefer için] "insan, gemi ve para tedarikine" ikna etmekte kullanması, sonra da tarafsız bir hakem olarak, "her krala savaşacağı ülkeyi göstermesi" ve müttefiklerin fetih hırslarının ortaya çıkarabileceği anlaşmazlıkları çözme bağlaması gerektiğini düşünür.⁸⁴

Bazen de Papayla imparator, kendilerine hiçbir özel rol veya görev tanınmaksızın, savaşta görev alacak sıradan katılımcılar derecesine indirilir. Sully'nin gözünde henüz az çok saygıya hakları vardır, zira Sully onları Türk'e karşı "konfederasyon" yapacaklar listesinin başına koyar,⁸⁵ fakat Savary de Brèves, böyle saygı gösterilerine girişmez. *Discours abrégé*'sinde Papa, girişime katılması beklenen taraflar arasında ancak üçüncü sıradadır ve kendisinden istenen katkı "8 veya 10 kadırğa" ile sınırlıdır.⁸⁶ İmparatora gelince, Savary ona, "Polonya Kralı ve tüm imparatorluk prensleriyle birlikte, kara ordusunun yönetimini"⁸⁷ bırakır. Nihayet, Jean de Saulx "Kutsal Pederden, çeşitli tarikatlardan (Kapuçin, *cordelier*, *carne* ve *jacobin*) on bin rahip ve keşişe, İsa Mesih adına silaha sarılmalarını buyurmasını" rica etmekle yetinir.⁸⁸ Bu Osmanlı karşıtı projelerin sahipleri böylece Papalık ve imparatorluk makamlarının uğradıkları statü düşüklüğünün ölçüsünü almış, manevi ve cismani öncelik ve üstünlüklerindeki inişi göstermiş olurlar. Yazılar 16. ve 17. yüzyıllardan itibaren Avrupa'da sahneye yerleşen yeni siyasal, askerî ve diplomatik dengeleri yansıtır ve karşıtını ifade yoluyla İspanya ve Fransa gibi devletlerin öne çıkışını vurgularlar.⁸⁹

"Katolik kral" (İspanya Kralı), Osmanlılara karşı mücadeleden önderi sıfatını kazanmıştır. La Noue bütün umutlarını II. Felipe'ye bağlar ve onda "Hıristiyanlığın en büyük hükümdarını" görür, öyle ki, zımnen, bu dinin birleşik kuvvetlerinin kumandası da ona düşer; zaten "yapabildiği kadar kadırğa ve kalyon" donatacaktır.⁹⁰ Fransa Kralı Babıâli'yle sürdürdüğü ayrıcalıklı ilişkiler yüzünden etkisini yitirdiğinden, İspanya Kralı iyice öne çıkar. La Noue, sefere Fransa Kralının da katılmasının mutlak bir zaruret olduğunu kabul etmekle birlikte, önce "sultanla arasındaki ittifakı bozmak" zorunda olduğunu belirtir ki bu, kendisinin de kabul ettiği gibi, "pek kolay değildir".⁹¹ Girolamo Vecchiotti, hazırladığı Mısır'ın fethi planını⁹² yine II. Felipe'ye sunar. Adı bilinmeyen bir yazar da, tasarladığı Ceza-yir seferini III. Felipe'ye tavsiye eder; "çünkü hiçbir savaş Majestelerine, Majestelerinin ve Hıristiyanlığın en güçlü düşmanı olan Türklerle savaştan daha çok yakışmaz ve Türk'e kar-

şı yapılacak girişimlerin birincisi de, [...] cephe gerisinde düşman bırakmamak için, Cezayir seferi olmalıdır.”⁹³ 17. yüzyılın ilk yarısında, krallığa yakın Fransız yazarlar bile İspanya’ya özel önem atfederler. Savary de Brèves savaşacaklar listesinde onu en başa koyar ve payına 100 kadirga saptar ki bu, “pek-Hıristiyan kralın” (Fransa Kralı) 50 kadirgalık payının iki mislidir; Fransa böylece listede Venedik’in ardından üçüncü sırada gelir.⁹⁴ Jean de Saulx İspanya’yı tek başına liste birincisi yapmamakla birlikte, yine de Fransa’yla eşit sayar: “Fransa ile İspanya’nın iki tacı, müttefikleri olan Avusturya’nınkinin de yardımıyla, bu Osmanlı monarşisini yere çalmak için yeterlidir.”⁹⁵ Sully de aynı şeyi yapar; “Fransa Kralının”, “İspanya Kralının” ve “Büyük Britanya Kralının” katkılarını eşit olarak saptar: Toplam “yirmi bin piyade, dört bin süvari, yirmi top, on gemi veyahut kadirga.”⁹⁶

Ancak XIV. Louis’in saltanatıyla birlikte, belirgin bir değişiklik kendisini gösterir. Türk’e karşı mücadele projeleri, yukarıda gördüğümüz gibi kehanet edebiyatına da damgasını vuran, kralın kişiliğini övme, ululama âdetinin dışında kalamazlar. 1660’lı yılların başında Osmanlılar Avusturya’ya karşı tekrar saldırıya geçtikleri sırada, Jean de Lartigue tarafından hazırlanan plan, “ana saldırıyı” XIV. Louis’e ayırır; burada kazanılacak mutlak başarı “kralı Hıristiyanlığın hamisi yapacaktır.”⁹⁷ Öte yandan Leibniz de, önerdiği seferde Fransa’nın rolünü tanımlamak söz konusu olduğunda, abartıya kaçmadan edemez. “Bir kez kuvvetlerini iyi bir şekilde düzenledi mi, [Fransa’nın] Mısır’ı tek başına bile alacağından” şüphe etmemektedir.⁹⁸ “O zaman, Fransa Kralı haklı olarak Doğu İmparatoru unvanı ve yetkilerini üstlenebilecek ve hiç kuşkusuz bunun için Papanın onayını da elde edecektir”. Ayrıca “Katolik Kilisesi’nin intikamını alacak, zaten taşımakta olduğu ‘Kilisenin büyük oğlu’ unvanına ‘Kilisenin Dükü’* unvanını da ekleyebilecektir”. Böylece “İtalya’yı, Cermen topraklarını ve İspanya’yı *Maure* [Afrikalı Müslüman] ve Türk korkusundan kurtarmış olacak ve dün-

(*) Dük, düka, doge, duce (Lat. *Dux*: yönetici, başbuğ, önder). “Kilisenin Dükü”: Kilisenin cismani kuvvetlerinin (ordusunun) başkumandanı – ç.n.

ya egemenliğini Avusturya hanedanıyla paylaşacaktır.”⁹⁹ Michel Febvre de, daha az iddialı ama benzer bir yaklaşımla, Fransa Kralını “Türk’e karşı bu önemli savaşta birinci güç ve gökteki büyük Hâkimin niyetlerinin baş uygulayıcısı” olarak gösterir ve hatta onun “Hıristiyan ordularının başkumandanı ve haçlı seferinin önderi” ilan edilmesini önerir.¹⁰⁰

“Koalisyon” kuvvetlerinin hedefleri

“Katolik kral”la “pek-Hıristiyan kral” a biçilen rollerin artmasıyla birlikte, sultanlara karşı mücadelenin hedefleri de yenilenir. Peder Coppin gibi¹⁰¹ başlıca hedef olarak Kudüs’ün fethini gösteren yazarlar artık pek nadirdir. Kutsal Yerlerin geri alınmasını zikredenler de, konuya genellikle ikincil bir önem atfederler; örneğin Jean de Lartigue bunu, “sebepleri oldukça dokunaklı” ama kolay bir iş telakki eder ve üstünde durmaz.¹⁰² Doğrusunu söylemek gerekirse, bu simgesel hedeften çok daha somut bir görev olan Osmanlı’ya karşı ortak savunma gündemin tartışmasız önceliğidir. Jacques Esprinhard’ın belirttiği gibi, artık önemli olan, “Türk imparatorluğunun yıkılmasıdır.”¹⁰³ Savary de Brèves de, “Avrupa’da kötülük yapma gücünden” dolayı bu “büyük Türk monarşisinin yıkılması gerektiğini”¹⁰⁴ söylerken aynıını önermektedir. Artık söz konusu olan, öldürücü bir darbe indirmek için, savaşı hasmın evine taşımak, dolayısıyla –düşman devletlerin ve onların işleyiş tarzlarının daha iyi bilinmesi sayesinde belirlenebilen– stratejik, siyasal ve ekonomik hedeflere öncelik vermektir.

Istanbul, Hıristiyanların başlıca hedefi olmuştur. La Noue, bir donanmayla bir kara ordusunu şehrin surları önüne götürecek dört yıllık bir sefer tasarlar; şehir, iki aylık bir kuşatma sonunda mutlaka düşecektir.¹⁰⁵ Jean de Saulx’ya göre de bu şehrin alınması tüm Osmanlı İmparatorluğu’na boyun eğdirilmesinin ön aşamasıdır; “savaşı aşama aşama yürütmek, önce Yunanları kurtarmak ve Constantinople’u almak, sonra savaşı Asya ve Afrika’ya taşımak lâzım” diye yazar.¹⁰⁶ Jean de Lartigue de, birkaç cepheden birden eşzamanlı hücumları gerekli gör-

mekle birlikte, kumandası Fransa Kralına bırakılacak ana saldırının, “düşmanın ülkesinin ve egemenliğinin kalbine, [...] topraklarının göbeğine, [...] ciğerine, Constantinople’un yakınlarına” yapılması gerektiğini kabul eder.¹⁰⁷ Son olarak, Michel Febvre’e göre de, “geri kalan her şeyin tamamen yıkılması”, başkent düşmesine bağlıdır.¹⁰⁸

17. yüzyıldaki yazarların çoğuna göre, Mısır da –ancak bu kez siyasal değil ekonomik açıdan– düşmanın başkentinin yanısıra düşünülebilecek hedeflerden biri haline gelmiştir. Örneğin, Savary de Brèves bu eyaletin önemini vurgular ve İstanbul’un “pirinç, şeker, sebze-meyve ve diğer zaruri ihtiyaç maddeleri tedarikini engellemek için” bir abluka önerir.¹⁰⁹ II. Felipe zamanında Girolamo Vecchiotti de aynı şekilde, Mısır’ın bir Hıristiyan hükümdar tarafından fethinin, Osmanlı İmparatorluğu’nun kesin devrilişinin ön aşaması olacağını, zira bu durumda, Osmanlı halklarının ve ordularının, birçok kaynak ve erzaktan yoksun bırakılacağını tahmin eder.¹¹⁰ Üstelik bu işe kalkışan, Filistin, Arabistan ve Fırat taraflarında geniş bir krallık kurma imkânı da sağlayacaktır.¹¹¹ 1609 tarihli anonim bir yazmada ise Iskenderiye, İspanya kumandasında bir Doğu seferinin ilk hedefi olarak gösterilir. Buna göre, tüccar kılığında bürünmüş birkaç düzine silahlı adam, şehri sürpriz bir baskınla ele geçirerek büyük bir donanmanın gelişini hazırlayacak, bu cüretkâr baskın, Türkleri başlıca tedarik kaynaklarından koparmak suretiyle, Kıbrıs ve Suriye yoluyla İstanbul’a doğru kolayca ilerlemeyi sağlayacaktır.¹¹² Leibniz’in *Consilium Ægyptiacum*’u da bütün bu projelerin bir tür devamı mahiyetindedir. Alman bilgine bakılırsa, “yeryüzünün bezeği, ticaretin kalbi” Mısır’ın alınması, kaynaklarından çoğuyla ilişkisinin kesilmesi suretiyle, “Türkiye’nin yıkılması” sonucunu getirecektir;¹¹³ zira –diye açıklar yazar– bu eyalet “bütün Osmanlı İmparatorluğu’nu ürünleri ve ticaretiyle besleyen o zenginlik selinin aktığı biricik kanaldır. Bu selin akışı bir durdu mu, bütün bu zenginlikler anında kuruyacaktır.”¹¹⁴

Haçlı seferi fikri terk ediliyor

Haçlı seferleri geleneğinden bu kopuş, Türklere karşı mücadelenin askerî hedeflerinin de yeniden tanımlanmasına yol açar; aynı zamanda, Ortaçağ haçlı seferlerinde kullanılmış olan yol ve yöntemlere ilişkin ağır eleştiriler de birbiri ardına sıralanmaya başlar. Paul de Lagny başta olmak üzere kimi yazarlar, bu seferlerin başarısızlık sebeplerinden biri olarak gösterdikleri askerlerin moral düşüklüğünü kıyasıya eleştirirler. Kapuçin keşiş, “askerlerin ve kumandanların, Kutsal papaların kurdukları düzene uymamalarından dolayı” haçlı seferlerinin başarısız olduklarını savunur.¹¹⁵ Gerçi –der hoşgörülle– niyetleri başlangıçta “iyi ve kutsaldı” herhalde, ama “zaman içinde, bu iyi niyetleri uygulamaya koyarken, o kadar dinsizlik, o kadar günah, o kadar haksızlık ve ahlâksızlık [suçları] işlediler ki, ilahi adaletin, kâfirlerin üstün gelmesini sağlayarak kendilerini cezalandırmasına yol açtılar.”¹¹⁶ Ancak bu tür yorumların sayısı yine de azdır ve eleştiriler daha çok, hücumların düzenlenişindeki beceriksizliğe yönelir. Michel Febvre bu noktada özellikle acımasızdır: Ona bakılırsa, “haçlı ordusunda düzen ve emre itaat yoktu”. Birliklerin üçte ikisi “silah kullanmayı bilmeyen, işe yaramaz ve disiplinsiz kişilerden” ve daha beteri, “bir sürü köylüden, kadın ve çoluk çocuktan ve toplumun tabanından toplanmış, kaba bir dinî coşkuyla hareket eden çeşit çeşit insandan” oluşuyordu. Şeflere gelince, “Pierre l’Hermite gibi, izbe manastır ve tekkelerden çıkmış bu kör ve deneyimsiz kişiler” de askerlerden daha yetenekli değillerdi.¹¹⁷ Bu hükümler, kâfire karşı savaşın, profesyonel savaşçılarca yürütülmesi ve hazırlıklarında hiçbir şeyin rastlantıya bırakılmaması gereken bir devlet meselesine dönüştüğünü gösteriyor. Bu nedenle, Michel Febvre’in ortaya attığı disiplin sorunu pek çok tartışmanın merkezinde yer alır. La Noue’ya göre, “eğer disiplin özel bir dikkatle ve ödünsüzce korunup uygulanmazsa, yenilgi kaçınılmaz olacaktır.”¹¹⁸ Öte yandan Esprinhard da orduların “aceleyle toplanmış çapulculardan değil, savaşta uzun süre bilenmiş deneyimli [...] ve özellikle rütbelerini bilip ona gö-

re davranmayı öğrenmiş adamlardan” oluşması gerektiğini vurgular.¹¹⁹ Disiplinsizlik ve eğitimsizlik, geçmiş girişimlerde uğranılan başarısızlıkların başlıca sebepleri arasında sayılır. René de Lucinge, “Budin’de, Exechium’da, Gerbe’de ve yenildiğimiz o kadar çok yerde, bunun sebebinin Türk’ün kuvvetlerinden haçlı ordusundaki düzensizlikler olduğu” kanısındadır.¹²⁰

Ortaçağ haçlı seferi modelinin terk edilmesinin iki ana sebebi olduğu görülüyor. Öncelikle, o zamana dek Hıristiyanlığın geleneksel yolu olan siyasal düzenden kopuş kendisini gösteriyor. Projeler, özellikle Fransa ve İspanya monarşilerinin sivrilmediği yeni bir Avrupa siyasi yapısının olgunlaşma sürecini yansıtıyor. Bu birinci neden bizi, ütopyanın fikrinin nüfuz ettiği karmaşık entelektüel kurgulara götürüyor: Eski sistemlerin çöküşüyle oluşan boşluk, önerilen yeni uluslararası organizasyon biçimleriyle dolduruluyor. İkincisi, haçlı seferinin reddi, kâfire karşı mücadelenin algılanışında meydana gelen derin değişikliği ortaya koyuyor. Kutsal savaştan Türk savaşına, silahlı hac ziyareti mistiğinin yüceltilmesinden modern savaşın taktik ve teknik gereklerine doğru bir kayma görülüyor. Bunun sonucu olarak yazarlar, seferlerin hazırlanışının somut ayrıntılarına özel bir önem atfetmeye başlıyorlar.

SİYASAL ÜTOPYA

Yeniçağda hazırlanan Doğuya sefer projelerinin, önceki yüzyıllardaki haçlı seferleriyle uyuştukları bir nokta varsa, o da herhalde Hıristiyan hükümdarlar arasındaki ayrılık ve bölünmelerin eleştirilmesi ve sefere çıkılmadan önce onların arasında uyum ve uzlaşma sağlanması gereğinin vurgulanmasıdır. Buna karşılık, o kadar umutla beklenen bu birliğin nasıl bir şey olacağına dair ayrıntılara dair fikirler farklıdır. Birlik eskiden bir “Hıristiyan cumhuriyeti” modeline göre kurgulanırken, 16. yüzyıldan itibaren Türklere karşı mücadele, bazı yazarlara, yerleşik siyasal geleneklerden kopan yeni yapılar kurmak için bahane sağlar.

Hükümdarları birleştirmek

Sultanın kaydettiği ilerlemelerin sorumluluğunu Hıristiyan âlemini parçalayan iç çatışmalara yüklemek konusunda bir görüş birliği oluşmaya başlar. René de Lucinge'e bakılırsa, Osmanlılar her zaman, "Batılı hükümdarların aralarındaki tartışma, küsüşme ve bölünmelerin yarattığı fırsatları kullanmışlardır".¹²¹ Çağdaşı Pierre Crespet, *Grand Turc*'ün çıkarlarına o kadar uygun olan bu tutumu kınayacak söz bulamaz. Ona göre, sultan Bizans İmparatorluğu'nun fethini, "[Fransa Kralı] XI. Louis ile Burgonya Dükü [Gözükara] Charles'ın birbirini yok etmeye çalıştıkları dönemde" tamamlamıştır. Rodos'u "kral François İtalya'da imparatorluk taraftarlarıyla savaşırken" ele geçirmiş ve "Fransa, İngiltere ve Almanya'da sapkınların [Protestanlar] yol açtıkları kargaşadan istifade ederek Malta'yı kuşatmış, Kıbrıs krallığını zapt etmiş, Asya ve Avrupa'da tüm Hıristiyan eyaletlerini ve şehirlerini yakıp yıkmıştır."¹²² Yüz yıl sonra da değişen bir şey yoktur. Paul de Lagny "Hıristiyan âleminin sürüp giden düzensizliğinin özdeki sebebini, Hıristiyan hükümdarların arasındaki ayrılıklarda" görür.¹²³ Michel Febvre de, "sultana, her gün yeni fetihler yapma [...] ve Avrupa'da daha fazla ilerleme imkânı sağlayan, Hıristiyan hükümdarların bölünmüşlüğünden" yakınmaya devam eder.¹²⁴

Tanısı herkesçe konan bu hastalığın bir devası olmalıdır. Savary de Brèves'in önerdiği "Hıristiyan kuvvetlerin genel birliği" buna bir örnektir.¹²⁵ La Noue da, "bize darbe vurmaya aralıksız sürdüren kuvvetlerin üzerine saldırmak için, [Hıristiyan kuvvetleri] bir araya getirmeyi" tavsiye ederken¹²⁶ aynı şeyi savunmaktadır. Jacques Esprinçard ise sultana karşı "bütün Hıristiyan hükümdarlara sağlam ve kutsal bir birlik kurmaları" çağrısı yapar.¹²⁷ Michel Febvre'e kalırsa, "eğer [bunlar] birbirlerine küskün ve dağınık kalacak yerde, aralarında anlaşıp onu [sultanı] her biri kendi tarafından kuşatsa, tek seferde yok edebilirler."¹²⁸ Peder Coppin'in görüşü de budur: Ona göre, "Osmanlı'nın gasplarına ancak bütün kralların sürekli birliği sınır çekebilir."¹²⁹ Yalnız Jean de Saulx böyle bir toplasmaya

ve onu savunanlara kuşkuyla yaklaşır: “Bazıları Türklerin imparatorluğunu ortadan kaldırmak için Avrupa’nın tüm hükümdarlarının birliğini zaruri görüyor, ama bu kesinlikle imkânsızdır.”¹³⁰ Doğrusu aranırsa, bu itiraz yazarların çoğunun da kafasını az çok meşgul eder ve her biri, hükümdarlar arasında bir görüş alışverişi ortamı sağlamaya en elverişli diplomatik çerçeveleri kendince tanımlayarak, buna bir yanıt bulmaya çalışır.

Uluslararası ilişkileri yeniden organize etmek

Böylece, Türk’e karşı mücadelenin kaçınılmaz gerekleri, Batılı devletlerin ve uluslararası diyalogun kurumsal yapılarının yeniden düzenlenmesini gündeme getirir. Müttefiklerin birliğini kurmak ve korumak için, tartışma ve hakemliğe başvuru yolu denenir. La Noue, “her konuyu daha iyi görüşüp tartışmak ve kararlaştırılacak hususları belirlemek” amacıyla, bir “seçkinler meclisi” toplanmasından yanadır. “Büyük hükümdarların elçilerinin buluşacakları, daha küçüklerinse bizzat gelebilecekleri” toplantı yerini seçme yetkisi, işin “bellibaşlı araçlarından biri” sayılan imparatora verilecektir. Ancak yazar, simgesel olarak, birçok Cermen “diyet”inin toplantı yeri olan Augsburg şehrinin seçilmesinin uygun olacağını ima eder.¹³¹ Bu fikirleri paylaşan ve sultanın ülkelerine birkaç cepheden saldırılması gerektiğini savunan Jean de Lartigue, hükümdarların “basit bir uzlaşma ve [...] birlikte hareket etme mutabakatıyla” harekete katılmalarını ister. Yani gerçek bir antlaşma değil, bazı zorlayıcı hükümleri de dışlamayan daha esnek bir formül önerir. Birliğin her üyesi, “aralarından biri Türk’ün silah ve saldırılarına yenik düştüğü takdirde, önceden saptanmış kısa bir süre içinde, belli bir miktar para ve adamlarla, onun imdadına koşacak” ve ayrıca, “hiçbiri birliği tek başına bozamayacak; diğerlerinin rıza ve katılımı olmadan düşmanla anlaşamayacaktır”. Nihayet, Lartigue de sonunda, “uzlaşmak için”, her hükümdarın “gerekli yetki ve yönergelerle donatılmış elçilerini göndereceği bir toplantı yeri” belirlemesi gerektiğini bildirir.¹³² Bu Avrupa devletleri birliği, Sully’nin önerdiği Büyük Tasarı (*Grand Dessein*) ile daha

da sıkılaştır.¹³³ Türk'e karşı mücadele, bu tasarı içinde, tüm Hıristiyan âleminin yeniden düzenlenmesine yönelik bir siyasal ütopyanın uzantısı durumundadır. Yazarın, fikir babası olarak IV. Henri'yi gösterdiği bu proje, Avrupa'da yeni bir uluslararası dengenin kurulmasına yöneliktir. Yazara göre, kralın 1610'da İspanya'ya karşı girişmeye hazırlandığı bir savaşın sonucunda uygulamaya konacak ve Habsburgların düşüşünü kesinleştirecekti. Sully burada Hıristiyan âleminin, toprak ve servet bakımından eşit hale getirilmiş 15 egemenlik alanına bölünmesini öngörür: 6 verasete dayalı krallık, 5 seçimli krallık ve 4 cumhuriyet. Bunların dinlere göre dağılımı da aynı dengeleme kaygısını yansıtır: Devletlerin beşi Katolik, beşi Lutheryan ve beşi de Calvinist olarak tanımlanır. Bunların hepsi, altı eyalet meclisi ve bir genel meclis etrafında eklemlenmiş bir konfederasyon halinde birleşecekler; Osmanlı İmparatorluğu'na karşı bir sefer hazırlama ve bunun için gerekli fonları toplama işinde başrol ise genel meclisin olacaktır.¹³⁴ Başvezinin önerdiği planın ilkeleri şöyle özetlenebilir: "İçte barış dışta savaş".

Barışın cazibesi

Osmanlı'nın yavaş yavaş Avrupa'daki siyasal oyuna dâhil olduğu düşünülünce, bu bütünleşme ve barışma iradesinin, bazen tamamen karşıt tutumlar doğurması anlaşılabilir. Sully muhtemelen fikirlerinin bir kısmını, özgün fikirler üretmesiyle bilinen yazar Émeric Crucé'den devşirmiştir. Crucé, *Le nouveau Cynée* adlı eserinde, "Hıristiyan hükümdarları ortak düşmanlarına karşı güçlü olmak için birleşmeye çağırın" yazarlara taban tabana karşıt bir tutum benimsemiştir. Özellikle "Türkleri dört yıl ya da ona yakın bir zamanda yok etme çarelerini gösteren ve yazıya dökülmesi pek kolay birçok güzel tasarı sunan" La Noue'ya saldırır.¹³⁵ Kalıcı bir barış kurmaya ve bunun karşısına çıkan engelleri aşmaya çalışan Crucé, Osmanlıların da dışında bırakılmayacağı, "ayrım gözetilmeden tüm uluslara yararlı evrensel bir toplum düzeni (*polis*)" projesi önerir.¹³⁶ Böylece, önce halklar arasındaki "eski kavgaları", örneğin "Türk'ü Fars'la,

Fransız'ı İspanyol'la, Çinliyi Tatar'la", ya da daha genel olarak "Hıristiyan, Yahudi ve Müslüman'ı birbirleriyle" karşı karşıya getiren kavgaları sona erdirme yolları üstüne düşünür.¹³⁷ Bu amaçla Venedik'te, "çıkabilecek anlaşmazlıkları çözmek üzere, bütün hükümdarların temsilcilerinin sürekli bulunacakları" bir meclis kurulmasını önerir.¹³⁸ Söz konusu olan sadece Hıristiyan krallar değil, bütün dünya hükümdarlarıdır; bu tasarıya göre Türkler de, hem de inanılmaz hak ve yetkilerle, bunların arasında yer almaktadır. Crucé, sultana veya temsilcisine Papanın hemen arkasında ve imparatorun önünde ikinci sırayı verir: Çünkü sultan "Doğu imparatorluğunun başkenti olan ve Roma'yla eşit statüde bulunan Constantinople'u elinde tutmaktadır" ki bu da zımnen onun fetihlerinin meşruiyetini tanımak anlamına gelir.¹³⁹ Herkesin hâlâ Hıristiyanlığın en büyük ve yenilmez düşmanı gözüyle baktığı kişiye gösterdiği bu itibar, Crucé'nin zamanının beylik klişeleriyle bağını ne derece kopardığını gösterir.¹⁴⁰

Yüz yıl sonra *abbé* Saint-Pierre de benzer bir yol izler ve "gelecekteki anlaşmazlık konularını ve ticaretin koşullarını savaşızsız, dörtte üç oyçukluğuyla düzenlemek üzere, Hıristiyan hükümdarların sürekli bir kongrede elçileriyle temsil edilmelerini ve hepsinin üyesi olacakları bir Derneğin (*Société*) kurulmasını" önerir.¹⁴¹ "Sürekli bir barışın" kuruluşu, sınır problemlerini ve ticari anlaşmazlıkları çözecek, siyasal veraset kavgalarını yatıştırarak kolektif bir "hakemliğe" dayanır.¹⁴² Saint-Pierre, maddelerini saydığı bir antlaşmanın kabulünden sonra bu birliğe "üye" sıfatıyla girebilecek yirmi dört devlet belirler. Türkler bu sayıya doğrudan dâhil değildir,¹⁴³ ancak yazar "Birliğin, onlarla barış ve ticareti sürdürmek için ve onlara karşı hep silah altında beklemekten kurtulmak amacıyla, bir antlaşma yapabileceği" fikrini ortaya atar.¹⁴⁴ Sultanlar böylece "barış şehrinde bir sürekli elçi" ile birlikte "ortak" (*associé*) statüsünü kazanacak ve "Birliğin normal gelirlerine" "dört buçuk milyon lira" katkıda bulunmayı taahhüt edeceklerdir.¹⁴⁵ Saint-Pierre, Osmanlıların bu durumdan doğal olarak elde edecekleri yararlar üzerinde de kısaca durur: "Zira Avrupa Derneği'yle ortak-

lık içinde bulunacaklarından, ülkelerinin içinde ve dışında barışın korunacağından emin olacaklar” ve “gençlerinin eğitimi ile çok geçmeden, sanatsal ve bilimsel ilerleme konusunda Hıristiyan devletlerin yöntemlerini benimseyeceklerdir.”¹⁴⁶ Hatta *abbé* de Saint-Pierre daha ileri giderek, Avrupa’daki Osmanlı varlığının sorgulanmasını açıkça reddeder. “Türk’le herhangi bir ticaret anlaşması yapmadan” ve “onu ortak sıfatıyla Birliğe kabul etmeden” önce “oradan [Avrupa’dan] kovulmasını” isteyenlere karşılık olarak, yüksek maliyetli ve üstelik üyeler arasında oybirliği de sağlayamayacak bir operasyona girişmekten kaçınmak için, “Avrupa Birliğine mevcut durumuyla kabul edilmesinin daha iyi olacağını” söyler.¹⁴⁷

Görüldüğü gibi, Crucé ve Saint-Pierre görüş ve konumlarıyla çağdaşlarından net olarak ayrılırlar. Ancak, onlar gibi kâfirle anlaşma taraftarları pek nadirdir ve Osmanlılar hakkında söyledikleri de büyük ölçüde akademik varsayım ya da provokasyon sayılır. 1643’te Crucé’nin kendisi bile o yüce gönüllü fikirlerini terk eder ve yazdığı bir “naat”ta, XIV. Louis’yi Doğuda bekleyen “haklı zaferleri” överek, sultanla ilişkiler konusundaki klasik tasarımı benimser.¹⁴⁸ *Abbé* de Saint-Pierre’e gelince; 1717’de Naib’e* ithaf ettiği, Sully’nin Büyük Tasarısına dayanan ve bu kez –tabii daha önce “Avrupa siyasal düzeninin kurulmuş [ve] Avrupa hakemliğinin yürürlüğe girmiş” olması şartıyla– “Türkleri Avrupa’dan, hatta Asya ve Afrika’dan da kovma” önerisiyle biten, yeni düşüncelerini yayımlar.¹⁴⁹ Bu dönüşler bizi şaşırtmamalıdır. Crucé ve Saint-Pierre’i değerli kılan, Osmanlı İmparatorluğu karşısındaki konumları değil, eserlerinde sergiledikleri “retorik inşa” tutkusu ve devletlerin rekabetini yeni temellere dayalı kurallara ve düzene bağlama kaygısıdır. Burada söz konusu olan, La Noue, Sully veya Lartigue gibilerince de paylaşılan ve [başka bağlamlarda olduğu kadar] Türklere karşı mücadele projeleri içinde de dile getirilen cazibe odakları ve özlemlerdir.

(*) XV. Louis’nin küçüklüğünde (1715-1730) kral naibi olarak Fransa’yı yöneten amcası Philippe – ç.n.

Geçmiş haçlı seferlerinin reddi, orduların düzensizliğine, hazırlıksız oluşuna, ya da kumanda mekanizmalarının iyi işleme-yişine dayandırıldığından, *mefhumu muhalifi* yoluyla, Türklerle karşı mücadelenin en teknik yönlerinin bile düşünülmesini önemli hale getirir. Nitekim 16. ve 17. yüzyıllarda yazarlar, Doğuya sefer projelerinde, [askerî konularda] aynı ayrıntı kaygısını ve aynı kesinlik ve doğruluk arayışını sergilerler.

Doğu ordularının profili

Örneğin, toplanması gereken kuvvetlerin mevcudunu olabildiğince doğru bir tahminle vermeye çalışırlar. Tabii bu tahmin yazardan yazara değişir, ancak sayılar, özellikle İnebahtı Muharebesi'nden sonra birbirine yaklaşır; zira bu zafer, bu konuda artık herkesin aklında ölçü yaratmıştır. Osmanlılara saldırmak için, La Noue “300 kadirga ve 12 kalyotadan oluşan büyük bir deniz ordusu” kurulmasını önerir. Ona göre bu sayı yeterlidir, çünkü onları yenen “Don Juan’ın sadece 200 kadirgası vardır.”¹⁵⁰ Jean de Saulx ile Savary de Brèves de, biri “300 kadirga, 20 kalyota ve 60 kalyon”, öbürü “380 kadirga ve 6 kalyota”lık toplamlarla, Protestan şövalyenin sunduğu ölçüye yaklaşır.¹⁵¹ Buna karşılık Sully, sadece 117 parça gemiyle, bunların altında kalır.¹⁵² 17. yüzyılda, bu sayılar nispeten sabit kalmakla birlikte, donanmada yer alması öngörülen birimler denizcilikteki ilerlemelere bağlı olarak değişikliğe uğrar. Örneğin 1680’de kadirgalar, Paul de Lagny’nin önerdiği armadanın ancak küçük bir kısmını oluşturur. Kapuçin keşişin mutlaka gerekli gördüğü 100 büyük savaş gemisine karşılık bunların sayısı otuz kadardır.¹⁵³

Bu deniz kuvvetlerine kara birliklerini de eklemek gerekir. Osmanlı İmparatorluğu’nu yenmek için, bu iki kuvvetin taktik birlikteliği akla uygun seçenektir, fakat geçmişte İnebahtı türünde başka kesin zaferler olmaması, projeden projeye büyük farklılardan anlaşıldığı gibi, ihtiyaçların belirlenmesini güçleşti-

rir. La Noue bütün sınıflardan 120.000 kişinin yeterli olduğunu düşünürken,¹⁵⁴ Sully 220.000 piyade, 53.800 süvari ve 217 topla bunun çok üstünde bir tahmin yapar.¹⁵⁵ Jean de Saulx da ona ayak uydurmuş görünür; zira ona göre de 250.000 kişiden az bir kuvvetle başarı sağlanması zordur.¹⁵⁶ Elbette bütün bu sayıların, en geniş kapsamlı, sultanla çatışmayı ve imparatorluğunun devrilmesini son ve kesin hedef olarak alan girişimlere göre hesaplandığını hatırlamak gerekiyor gerekiyor. Ancak, aynı titiz hesap merakı daha mütevazı operasyonlar öneren yazarlarda da görülür. Bunlar genel olarak, seferde kullanılacak kuvvetleri elden geldiğince şartlara uydurmak için, hasmın kuvvetlerinin sayım-dökümüne girişirler. II. Felipe'yi Mısır'a karşı bir saldırı girişimine davet eden Girolamo Vecchietti'ye göre, başarıya ulaşmak için, denizi tutacak ve personeli taşıyacak 80 parça kadirga dışında, 20.000 civarında asker sevk etmek yeterli olacaktır.¹⁵⁷ 1670'lerde, *Concilium Ægyptiacum*'u için bu sayım-dökümü tekrar yapan Leibniz, biraz daha yüksek bir sayı söyler: "Mısır'ı almak için –ki bunun sonucu kesinlikle Türkiye'nin yıkılışı olacaktır– sadece 30.000 seçkin asker talep ediyorum."¹⁵⁸ Bu tahmin, 17. yüzyıl başında III. Felipe'ye gönderilen anonim bir muhtıranın yazarının Cezayir şehrinin zaptı için gerekli gördüğü 24.000 kişilik kuvvetin biraz üstündedir.¹⁵⁹

Yeniçağdaki projeler, okurlarının dikkatini, seferlerin hazırlanışını etkileyen lojistik ihtiyaçlara da çekerler. Bazılarında, bunların maliyet ve finansman sorunları gündeme getirilir. Örneğin La Noue, "gemi mürettebatına 'peksimet' temin edilmesinin" sakıncaları üzerinde durur ve girişimin ortaklarına, masraflarını karşılamak için önceden özel bir fon oluşturmalarını tavsiye eder. Ayrıca bu masraflara ilişkin tahminleri de hayli yüksektir ve "her ay sekiz yüz bin ekünün bile yetmeyeceğine, yılın sonundaysa maliyetin daha da artacağına" dair uyarıda bulunur.¹⁶⁰ Daha mütevazı düşünen Jean de Saulx, toplam masrafı "bir milyon altın" olarak tahmin eder; bu tutar "seferden önce toplanmış ve yedek akçe olarak ayrılmış" olacaktır.¹⁶¹ "Erzak ve para savaşın sınırları olduğu"¹⁶² ve birlik-

lerin bu açıdan ikmalî de ek bir sorun yarattığı için, yazar, Balkanlardan cepheyi yarmakla görevli kara ordusu için ayrıntılı bir ikmal planı da yapar. Peşte şehrini ana ambar olarak kullanmayı ve Tuna boyunca tali ambarlar kurmayı, bunlar arasında ihtiyaç maddelerinin taşınması için de mavnâ tahsis etmeyi önerir.¹⁶³ Savary de Brèves ise savaş donanmasının yanına, “Okyanusta yüzdürülen türde 100 veya 200 yuvarlak karınlı gemi” eklenmesini tavsiye eder; bunlar özellikle “kadırgalardaki savaşçıların ihtiyacı olan erzakların taşınmasına” yarayacaktır.¹⁶⁴ Fakat asker bulunduğu ülkeden geçinmeyi de bilir/bilmelidir: Jean de Lartigue Kıbrıs’ı, “kırk elli bin askeri beslemek için” ideal bir geri üs olarak görür.¹⁶⁵ Michel Febvre’e göre, Hıristiyan birlikleri önce Mısır, Kıbrıs, Ege adaları, Yunanistan ve Suriye’yi zapt etmelidir; çünkü buralarda “binlerce insanı yıllarca geçindirecek kadar hububat” bulacaklardır.¹⁶⁶

Muharebe taktikleri

Bütün bu tavsiyeler son tahlilde, yazarlarca aynı titizlik ve dakiklikle serimlenen birtakım taktik ve stratejik seçimlere bağlı görünür. Eserlerde, savaş sanatıyla ilgili çok sayıda taktik el kitabının yayımlanmasına vesile olan daha genel bir düşünsel çaba sergilenir ve bir bakıma özel bir durum gibi gözükken Türklerle savaş tarzı üstüne fikir ve mütalâalara da yer verilir. Örneğin La Noue, bilgili ve deneyimli bir kumandan olarak, karşılaşmanın “açık arazide” ya da “dar arazide” yapılması ihtimallerine göre, Osmanlılara karşı tutulacak askerî düzenin ne yönde değiştirilmesi gerekeceğini uzun uzun açıklar. Düz ve geniş bir alanda yapılacak bir mücadelede, birlikleri daha hareketli kılmak ve hasmın –en önemli kozu gibi gözükken– süvari hücumlarını daha kolaylıkla kırmak için, “süvarileri piyade taburlarının arasına karıştırmayı” savunur. Sonra da, çevirme manevralarından sakınmak için kanatların takviyesine özel bir dikkat atfederek, mızraklı saflarıyla çeşitli bölüklerin dağılımını ayrıntılı bir biçimde betimlemeye girişir.¹⁶⁷ “Dar arazide” ise “birlikleri, birincisi püskürtüldüğü takdirde arkasında-

ki ikincinin üstüne düşecek şekilde konuşlandırmaktan” kaçınmayı öğütler ve arazinin zorlayıcı özelliklerinden en iyi şekilde yararlanmanın üstünde durur¹⁶⁸ La Noue’nun görüş ve fikirleri bazen biraz fazlaca genel görünür; zaten kendisi de bilgilerini, kitaplardan ve Macaristan’dan dönen kumandanlarla yapmış olduğu konuşmalardan, yani ikinci elden edindiğini itiraf eder. Buna karşılık Jean de Saulx, elinden geldiği kadar doğru ve dakik bir biçimde, ayaklanan bir Yunan prensin yanında Balkanlarda savaşırken edinmiş olduğu deneyimi aktarmaya çalışır. “Üç hilâl şeklinde” konuşlanan hasmın düzen ve dizilişini betimler ve taktiğini açıklar: “Başlıca savaş hileleri, düşmanlarını arkadan çevirip kuşatmaktır.” Bu yüzden, buna karşı çözümler önerir. “Türklerin bu üç hilâl düzenine karşı koymak için”, Hıristiyan ordusuna “öncü, muharebeci ve artçı birlikler olarak ayrılmayı” ve “bu kolların her birine iki piyade taburu tertip etmeyi”, yani bir bakıma düşmanın kullandığı modeli kopya etmeyi önerir.¹⁶⁹ Ayrıca, Türklerin son derece çevik hareketlerini karşılayabilmek için, süvari kuvvetlerini tek bir kol değil, müfrezeler halinde kullanarak, bütün safları aynı anda oyuna sokmayı öğütler. Özetle, orduyu, Osmanlıların uyguladığı yıpratma tekniklerine uydurmaya çalışır.

Mücadelenin tarzıyla ilgili bu tavsiyelerin yanında, ama dışında, Zitvatorok Barışı’nın (1606) ertesinde Marcello Marchesi’nin yazdığı eseri zikretmek yerinde olacaktır. Bu, “özellikle Türklere karşı savaşma sanatı” üstüne iddialı bir incelemedir; muhtemelen hiçbir zaman tamamlanmamış olan eserin elimizdeki iki kalın yazma cildi, başlangıçtaki projenin beşte birini bile kapsamamaktadır.¹⁷⁰ Papa VIII. Clément’in eski “tezkere kâatibi” olan yazar,¹⁷¹ dediğine göre, imparator II. Rodolph’a savaş çabalarında destek olmak üzere Papalıkça gönderilen kuvvetlerin kumandanı Giovanni Francesco Aldobrandini’yle birlikte Macaristan’a gitmiş,¹⁷² sonra imparatorluk hizmetine girerek *Feldmarschall* Johann Christoph Russwurm’un seferlerine katılmış¹⁷³ ve sonunda, liyakatinin ödülü olarak, Segna (Hırvatistan’da Senj) piskoposluğuna getirilmiştir.¹⁷⁴ Marchesi ilk cildinin başına koyduğu, Papa V. Paul, imparator II. Ro-

dolph, İspanya Kralı III. Felipe ve Macaristan Kralı II. Mathias'a yazılmış birçok ithaf mektubunda, çabalarını neden savaş teknikleri üstüne yoğunlaştırdığını açıklar ve söyledikleri, La Noue ya da Saulx'nun bu sorunun ele alınmasına verdikleri önemi de aydınlatır. Ona göre, Hıristiyanların Türkler karşısında uğradıkları yenilgilerin asıl sebebi, "büyük çoğunluğu hafif ve çevik; çember halinde düzensizce ve genellikle uzaktan, istikrarsız biçimde vurup kaçarak saldıran, kalabalık bir süvari gücüne sahip böyle düşmanlarla savaşma sanatını" bilmeyişleridir.¹⁷⁵ Yazar ayrıca imparatorluk kumandanlarının, "tüm askerlik biliminin en karanlık bölümü olan süvari gücü bakımından bu kadar üstün bir hasımla" kapışma fikri karşısında kapıldıklarını söylediği endişe ve korkuyu da vurgular.¹⁷⁶ Dolayısıyla, "bu kadar çok hastalığa iyi gelecek gerçek ilacı araştırmayı"¹⁷⁷ amaç edinen Marchesi, en iyi yazarlardan derlediği; kişisel deneyimleri ve gözlemleriyle zenginleştirdiği taktiği açıklamaya girişir. Bunun başlangıçta beş bölüm halinde tasarlanmış olan planı, sırasıyla orduların bileşimi, silah ve donanımları, muharebe için en uygun zamanın ve en iyi yerin seçimi ve muharebede tutulacak düzen üzerinde ayrı ayrı durmayı öngörüyordu. Ancak yazarın çabaları sadece son madde üzerinde yoğunlaşmıştır; ayrıca, fazla iddialı hedefler saptamış olduğundan, onu da bütünüyle ele alamamış gibi görünür. Birinci kitap dediği bölümde, 27 başlık altında, "birlikleri konuşlandırmanın çeşitli figür ve biçimlerini" (*delle varie figure e forme dell'ordinanza*) vermeye çalışır.¹⁷⁸ Ardından 18 başlığı "arkebüzücü, *mousquet*'ci ve diğer hafif [piyadelerin] konuşlanmasına" ayırır¹⁷⁹ ve bu beşinci bölümü bitirmek için,¹⁸⁰ sırasıyla topçu, süvari, yardım ve göğüs göğüse çarpışmaya girişi konu alacak olan sonraki dört kitabı bir kenara bırakır. Senj piskoposunun çabalarının sonuçsuzluğu okuru en azından tereddütte bırakır. Herhalde başlangıçtaki tasarını, yankısını La Noue veya Saulx'da da bulduğumuz gerçek bir sorgulamaya tekabül ediyordu; fakat sonunda bu sorgulama sadece, Türklere karşı mücadele kaygısının giderek konuyu tüketme iddiası güden bilgiççe bir araştırmanın arkasında silindiği, akademik bir esere bahane olmuş gibi görünüyor. Yeniçağ-

da yapılan projelerin çoğunda teknik ayrıntılar genel olarak geniş bütünsel planların parçası olarak ele alınırken, burada Türklere karşı mücadelenin en teknik yönlerine aşırı odaklanma yüzünden zaten çözülüp dağılmaya eğilimli bir argüman, sonunda edebi inşadan alınan entelektüel zevke yenik düşüyor.

Bütünsel stratejiler

Osmanlı İmparatorluğu'nu fetih projeleri arasında, bu konuda iki büyük eğilim ortaya çıkar. Birincisi, bütün Hıristiyan güçlerin büyük ortak ordular halinde toplanmasını savunur. Örneğin La Noue, “biri kara öbürü deniz olmak üzere, yalnız iki büyük ordudan” söz eder; bunlar İstanbul etrafındaki çemberlerini yavaş yavaş daraltacak, –aşamalarını gayet dakik ve kesin olarak saptadığı– beş yıllık bir savaş ve sürekli ilerleme sonunda şehri alacaklardır.¹⁸¹ Birçokları için, bu seçimin arkasında sultana karşı zaferin belirleyici bir muharebeyle elde edilebileceği fikri vardır. Bir kez bu ilke kabul edilince, çeşitli varyantlar da imkân dâhilinde kalır. Örneğin Jacques Esprinhard'a göre “Türk'ü mahvetmenin gerçek çaresi onu denizde yenmek”¹⁸² olsa da, Jean de Saulx'ya göre kader karada belirlenir ve “her şey, biri Avrupa'da öbürü Asya'da verilecek iki muharebenin kazanılmasına bağlıdır.”¹⁸³

Başka yazarlarsa bu bakış açısından ayrılır, orduların birleştirilmesi fikrini reddeder ve her Hıristiyan hükümdara fethedilecek bir eyalet ayıran bir dağılma ve şaşırtma stratejisini desteklerler. Örneğin R. de Lucinge'in yaklaşımı budur: “İspanyolların Cezayir; Venedik'le Kilisenin Arnavutluk [...] taraflarında; Polonyalıların Eflak cihetinde; imparatorun da Almanya'yla birlikte Macaristan yönünde” harekete geçmelerini uygun görür; çünkü “böylece her biri kendi yönünden, aynı anda ve caymaksızın saldırırlarsa, cesaret ve gayret daha büyük olacaktır.”¹⁸⁴ Hemen hemen yüz yıl sonra, Jean de Lartigue de, Türkiye'ye karşı “her Hıristiyan hükümdarın, kazanacağı ganimetin dürtüsüyle ve diğerleriyle çıkar yarışı halinde, kendi bölgesi yönünden yapabileceği” bir saldırı fikrine sadık kalır.¹⁸⁵

Fakat hedefleri farklı şekilde paylaşır: Fransa Kralına “düşmanın ülkesi ve egemenlik alanının kalbine, eyaletlerinin ortasına, Mora boyunca Constantinople yakınlarına” yapılacak bir saldırının yönetimini uygun görür.¹⁸⁶ Papaya ve İtalyan hükümdarlara Kıbrıs ve Mısır’ı zaptetme ve ardından Kutsal topraklara kadar ilerleme görevi;¹⁸⁷ ticaretleri Barbaresk [Kuzey Afrikalı] korsanlarca tehdit edilen İngilizlere ve Hollandalılara, ya da kıyıları bunların verdiği zararlara özellikle açık olan İspanyollara Fas, Tunus ve Cezayir’e çıkarma yapma işi düşecektir.¹⁸⁸ Bu birden çok cephe açma zarureti Paul de Lagny tarafından da savunulur. Ona göre, “Türk’e, eşzamanlı olarak [...] imparator tarafından Macaristan’da, Polonya Kralı tarafından Ukrayna’da Venedikliler tarafından Dalmaçya’da, Fransa Kralı tarafından –deniz kuvvetleriyle bu geçidi tutarak yardım kuvvetlerinin Asya’dan Avrupa’ya geçmesinin engellemek için– Ege adalarında ve İspanya Kralı tarafından da –Cezayirli korsanların yardımını önlemek için– Akdeniz’de saldırılacağını varsaymak uygun olur.”¹⁸⁹

Yenilenlerden elde edilecek ganimet

Nihayet bazı yazarlar, proje hazırlama çabaları çerçevesinde son bir noktaya daha değinirler; bu, fethedilecek toprakların paylaşılmasıyla ilgilidir. La Noue ihtiyatlı bir tutum benimser ve paylaşımın, savaşan tarafların yaptıkları masraflarla orantılı olmasını önerir: “Krallık ve cumhuriyetlere, fetih için yapmış oldukları harcamalara göre hak ettikleri kadarını vermek uygun olur.” Ancak bu, sadece bir çözüm taslağıdır, zira hemen ardından bu görüşten dönermiş gibi yaparak ilave eder: “Fakat bana öyle geliyor ki, pastayı paylaşmaya kalkmadan önce elimize geçeceği zamanı beklemek gerekiyor.”¹⁹⁰ Başkaları bu kadar çekingen davranmazlar ve önerileri çoğu zaman kendi tercih ve angajmanlarını yansıtır. XIV. Louis’ye derin bir saygısı olan Jean de Lartigue ona en büyük parçayı, yani başkent Constantinople’la birlikte Doğu imparatorluğunu ayırır; onun ödülüne kıyasla mütteliklerine sadece kırıntılar düşer: Avustur-

ya hanedanı Macaristan'la, "Katolik kral" [II. Felipe] da Afrika eyaletlerinin işgaliyle yetinecekler; Venediklilere gelince, denizdeki eski egemenlik alanlarından fazlasını istemeyeceklerdir.¹⁹¹ Girişimde Papaya başrolü veren Paul de Lagny ise, "Türk'ten alınacak her şeyin, Hıristiyanlığın ortak çıkarı adına korunabilsin diye, onun [papanın] elinde ve egemenliğinde kalmasının elzem olduğu" fikrindedir.¹⁹² Onun gözünde bu, Batılı hükümdarların sultandan alınan ganimet için birbirine girmelerinden sakınmanın en iyi çaresidir. Fethedilecek toprakları kalıtsal olmayan prensliklere (krallıklara) ayırmayı önerir; bunların hükümdarlarını Kutsal Peder belirleyecek ve her ölüm durumunda yenileyecek, buna paralel olarak piskopos, başpiskopos, metropolit ve patriklerin yönetimine verilecek "kilise prenslikleri" de kuracaktır. Bir bakıma bunların her biri ayrı ayrı "Kutsal Roma Kilisesinin tımarlısı" (*feudatario della santa chiesa romana*) olduğundan, hep birlikte Roma Cermen İmparatorluğu modelinde tek bir Doğu İmparatorluğu oluşturacaklardır.¹⁹³ Lagny örneğinde, ele geçirilecek yerlerin gerçek bir paylaşımı değil, daha ziyade Papalık'ın yönetiminde bir yeniden dağıtım söz konusudur. Yazarın bu probleme ayırdığı sayfalar kuşkusuz Türklere karşı proje üretenlerin eserlerinde rastlanabilen en sistematik serimlemeler arasında yer alır. İnsan bunlarda sadece papanın haklarını tartışma kabul etmeyecek şekilde kafalarda kökleştirme iradesini ayırt etmek eğilimine kapılabilir. Fakat bunun yanında herhalde o entelektüel düzenleme tutkusunun ve bu tip eserlerde daha önce de fark etmiş olduğumuz o ütopya kurma hırsının ifadesini ve belki de eserin hedef kişininin sempatisini kazanmak için projedeki rolünü şişirmek suretiyle, gururunu okşamak arzusunu da görmek lâzımdır.

BİR SARAY SÖYLEMİ VE EDEBİYAT TÜRÜ

Pierre Bayle'in *Dictionnaire historique et critique*'inde (Tarihsel ve Eleştirel Sözlük) Bizans fatihinin kişilik ve eylemlerine ayrılmış olan "II. Mehmed" maddesi, yazarının Osmanlı

İmparatorluğu'na saldırı planları üstüne biraz konuduşu bir mü-talâa serdetmesine vesile olur; yazar bu planların birbirini tek-rarlayıcı, uzlaşımsal (beylik) karakterini vurgular. "Bir zaman-lar, hitabet hocalarımız bu tür bir nutuk yazmadıkları takdir-de maaşlarını hak ettiklerine inanmazlardı; hem de bunlar en-telektüel oyun ya da öğrenci alıştırmaları değil, kralları çabu-cak birlik kurup şanlı bir sefere çıkmaya ikna etmek için ya-zılmış ciddi ve ağırbaşlı nutuklardı" diye yazar.¹⁹⁴ Yazarın bu tür eserlere yönelttiği eleştirici bakış, bunların temel özellikle-rinden ikisini ortaya çıkarır: Bunlar bir yandan yazılış tarzı ve kendisine özgü kodları, basmakalıp klişe ve zorunlu pasajlarıyla, gerçek bir edebi tür oluştururlar; öbür yandansa, hükümdar övgüsü niteliğinde olup, bazen bir patronla minnettari arasın-daki karmaşık ilişki oyunu çerçevesinde yer alırlar.

Retoriğin ağırlığı

Birinci yönleri açısından, Türklerle mücadele projelerine, hem entelektüel spekülasyon zevkinden hem de tamamen aka-demik bir retorik performans kaygısından kaynaklanan "üslûp alıştırmaları" gözüyle bakılabilir. Osmanlı İmparatorluğu'nu konu alan pek çok eserde, bunlar, düşman devletin kurum-sal, ekonomik ve sosyal tablosunu taçlandıran "şah-parçalar" olarak tasarlanır. Örneğin, René de Lucinge,¹⁹⁵ Jacques Es-princhard¹⁹⁶ ya da Kapuçin keşiş Michel Febvre'in¹⁹⁷ durum-ları böyledir. Ayrıca, içerikleri çeşitli birtakım kitapların bile-şimine girdikleri de olur. Örneğin, İstanbul'a sefer François de la Noue'nun¹⁹⁸ ünlü *Discours*'larından birinin malzemesini teş-kill eder, ama öte yandan bu metinler siyasal, ahlâksal veya stra-tejik çok çeşitli konuları ele alırlar.¹⁹⁹ Aynı şekilde Jean de Sa-ulx da Doğu projesini XIII. Louis'ye hitap eden bir dizi *avis*'nin arasına yerleştirir ki, bunlar hem krallığın iç problemleri hem de Avrupa sorunlarıyla ve özellikle İspanya'yla rekabet konu-suyla ilgilidir. Bu iki yazarda, savunulan projeler asla çok daha genel amaçlar güden bir eserin belli bir parçasından başka bir şey değildir; bu da, yazarların bunların kompozisyonuna gös-

terdikleri biçimsel özeni daha belirgin kılar ve önerilerdeki ayrıntıların ikinci plana düşmesine neden olur. Bu tersine dönüş, Sully'de²⁰⁰ de hissedilir; ona göre de Türklere karşı mücadele Hıristiyan âleminin yeniden organizasyonunu amaçlayan ütöpik bir programın bir parçasıdır.

Bu sefer planlarının hazırlanış bağlamları çoğuldur, ama bu içeriklerinde görülen, retoriğin –bu içerik üzerindeki– güçlü etkisinin geliştirdiği birörneklikle bağdaşmaz da değildir. Elbette, daha önce belirtildiği gibi, kullandıkları argüman dağarcığı, saptadıkları hedefler ve bunları gerçekleştirmek için ileri sürdükleri çareler, Ortaçağda geliştirilmiş olan metinlerden beri derin biçimde, onlarla ancak uzak bir akrabalık görüntüsü verecek derecede, yenilenmiştir. Ancak bu yenilenme de kendi klişelerini doğurmuştur. Yukarıda altları çizilen birkaç varyantta karşın, Yeniçağ yazarlarının çoğu, görüşlerini sunmak söz konusu olduğunda, aynı yöntemi ve aynı genel planı izlerler. Hemen her eserde Osmanlı İmparatorluğu'nun ve kuvvetlerinin durumu ve onu içeriden kemirmeye başlamış olan çürüme üstüne aynı fikir ve mütalâaları buluruz. Hıristiyan hükümdarlar birleşsin çağrıları ve ortak düşman karşısında Avrupa devletler sisteminin yeni organizasyonunun nasıl olması gerektiği üstüne düşünceler de bu tip eserlerin ortak özellikleri arasındadır. Son olarak, savaş alanında kullanılacak birliklerin sayıca tahmininde, operasyonlarda izlenecek strateji ve çarpışmalarda uygulanacak taktiklerin belirlenmesinde görülen kesinlik de bu türün tipik özelliklerindedir.

Doğrusu istenirse, gerçek bir edebi tür oluşturmak için, zaten bu retorik kalıplar, beylik “gelişme” bölümleri ve beklenen söylemler karışımından fazlası da gerekmez. Ayrıca, türün iç tutarlılığı, projeleri kapsayan “metinlerarasılık” (*intertextualité*) ilişkileriyle daha da güçlenir. Yeni yazarlar öncekilerin eserlerini okur, onların ürünlerinden esinlenir, beslenirler. Örneğin La Noue'nun izinden gittiklerini iddia eden birçok takipçisi ondan alıntı yapar. Jacques Esprinçard da, eserinde operasyonların stratejik yönlerine sıra geldiğinde, ona gönderme yapar: “Söz konusu orduların çıkacağı seferle ilgi-

li olarak, kısmen senyör de La Noue'nun *Discours politiques et militaires*'inde yaptığı tavsiyeler, kısmen de son savaşların öğrettiği yenilikler izlenecektir."²⁰¹ Savary de Brèves de, sultanın ordularına karşı harekete geçmek üzere toplanacak Hıristiyan kuvvetlerin miktarını tahmine çalıştığı zaman, bu askerî önderin eserinden esinlendiğini belirtir.²⁰² *Arte del combattere specialmente contra Turchi*'sinde tamamıyla askerî taktik problemleri üzerinde duran Marcello Marchesi'ye gelince, o da "Fransız şövalye ve iyi asker" (*cavaliere francese e buon soldato*) La Noue'yu okuyup üzerinde düşündüğünü, ama bunu, zamanında onun yaptığından daha sistematik bir çalışmayla onu aşmak için yaptığını vurgular.²⁰³ Bütün bu karşılıklı referans ve göndermeler, sonunda, Doğuya sefer projeleri *corpus*'unu oluşturmuş yayımlanmış veya yazma halinde kalmış eserler arasında sıkı denkleşim bağları kurarlar ve bu *corpus*'un iç tutarlılığını ve homojen karakterini daha da güçlendirirler.

Çıkar hırsının payı

Bu tür metinlerin yazımı, akademik ve retorik gereklere yanıt vermek ve yazarlarının entelektüel özlemlerini tatmin etmekle birlikte, daha kişisel ve daha maddi hedefler de güdebilir ve sırasında toplum içinde parlayıp sivrilmek, tanınmak ve sonunda bir hami edinmek için de kullanılabilir. Agostino Bucci'nin yaşamöyküsünün pek iyi gösterdiği gibi, Osmanlılara karşı söylem, hitabet sanatına gönül verenler için zorunlu bir retorik figürü haline gelebilir. 1531'de Torino'da bir doktorun oğlu olarak dünyaya gelmiş ve kendisi de 1550'li yılların başında Padova'da tıp öğrenimi görmüş olan bu Savoie'lı, *Oraison de la paix et de la guerre contre les Turcs* (Barışa ve Türklere Karşı Savaşa Dair Söylev) adlı bir metnin yazarıdır.²⁰⁴ "Hıristiyan hükümdarlara" hitap eden bu nutuk 1559'da, Savoie Dükü Emmanuel-Philibert'in Berry düşesi [Fransa prensesi] Marguerite de France'la evliliğini kutlayan "birkaç *kita*" da içeren, küçük bir derleme risalesinde yayımlanır.²⁰⁵ Bu iki ayrı çalışmanın aynı eserde birleştirilmesi bile, birincinin sadece, Hıristi-

yan âleminde uyumu yeniden sağlayarak Süleyman'a karşı kolektif bir girişimin önünü açan Cateau-Cambrésis barışının er-tesinde, durum gereği yazılmış bir metin olduğunu göstermeye yeter. Sonuna eklenen manzum parçalara gelince; bunlar yazarın Savoie hanedanına karşı hiçbir zaman gölgelenmeyecek derin saygı ve bağlılığının kanıtıdır.²⁰⁶ Bunlar 1555'ten itibaren Torino Üniversitesi'nde mantık kürsüsünün sahibi olan Bucci'nin ilk yayıncılık denemeleri değildir, zira daha önce 1554'te halkı vebadan korumanın yolları üstüne bir risale yayımlamıştır. Ertesi yıl da, birinde "babanın oğluna olan sevgisinin mi, yoksa seven erkeğin sevgilisine olan aşkının mı daha "büyük" olduğunu" anlamaya çalıştığı, ikincisinde de evlenmeye övgü düzdüğü "iki mektup" yazmıştı. Böylece, yazarın Türklere ayırdığı sayfalar, giderek -1563'te başpiskopos Girolamo della Rovere'nin şehre girişi, ya da 1577'de imparator II. Maximilien'in, 1579'da da Portekiz Kralı Sebastian'ın ölümleri gibi- Torino'nun sosyal hayatına ritmini veren önemli olayların resmî kutlama ve anma gösterilerine yönelen çok çeşitli bir edebi üretimin içinde yer alır. Bucci, tıpla ilgilenmeye devam etmek ve 1567'den itibaren bir felsefe kürsüsü işgal etmekle birlikte, bir saray hatibi kariyeri de sürdürmektedir ki, Osmanlılar hakkındaki söylemine de sadece bunun zorunlu bir parçası gözüyle bakılmalıdır.

Giovanni Battista Crispo'nun 1594'te Roma'da yayımlanan "şu sırada Türklere karşı yapılmakta olan savaş" üstüne iki *dua*'sını da²⁰⁷ aynı şekilde durumdan istifade yazılmış metinler kategorisine koymak gerekir. Zengin bir Napoli'li tüccarın oğlu olarak 1550'li yıllarda Gelibolu'da doğan bu kişi, felsefe, matematik ve kozmografya öğrenimi görür, tabii tıbbı da unutmaz,²⁰⁸ ama asıl şiirde, birkaç parça yayımlayarak, kendisini tanıtır. 1591'de Roma'ya yerleşir ve 1595'le 1598 arasındaki ölümüne dek orada yaşar. Bu şehirde kültürlü topluluklara ve kilise çevrelerine girip çıkar, oralarda birçok kardinale dostluklar kurar. İmparatorluk topraklarında II. Rodolph'la III. Murad arasındaki savaşın yeni başladığı sırada yayımlanan Türklerle ilgili iki risalesi, gerçi çağdaş olaylardan esinlenmiştir, ancak

her şeyden önce yazarın içinde yer almış bulunduğu ilişki ve bağlılıklar ağını yansıtan sosyal bir salon oyununun ifadesidir. Nitekim bu iki küçük nutuk, Papa VIII. Clément'a saygı ve bağlılık sunuşu görünümünde olup, açıkça ona seslenir ve Osmanlılara karşı zafer haberi veren bir teşvikle sona erer: "Artık bu yırtıcı canavarın elinizle vurulması, yenilmesi ve yok edilmesi gerçekten size yakışır."²⁰⁹ Metinler aynı zamanda imparatorun danışmanı ve Roma'daki elçisi baron Leonhard von Harrach'a da ithaf edilmiştir²¹⁰ ve yazarın kendi ifadesiyle, ona olan "derin saygı ve sevgisini" (*pietoso affetto*) sunmaktan başka amacı yoktur. Türkler tartışmasına kariyerinin başlarında bulaşan Bucci'de olduğu gibi, hayatının akşamında kalemi eline alan Crispo'da da, özellikle beylik ve uzlaşımsal, zamanın modellerinden ayrılmayan bir retorik çabaya sıkı sıkıya bağlı bir yazım tarzı vardır. Onları yazmaya iten, gerçekten kâfire karşı savaşa adanmışlıkları değildir. Her ikisi de, her şeyden önce saray dalkavuşu davranışıyla, başka amaçlar güderek [kof] üslûp alıştırmalarına ödün vermektedirler.

Bu tip eserlere eşlik eden ithaf, sesleniş, uyarı ya da önsözler, hatta metinlerin asıl "gelişme" bölümleri, ara sıra bir cümle nin sonuna, iyice düşünülmüş ve az çok ima şeklinde bir çağrı ya da övgü sıkıştırılmasına, dolambaçlı yoldan şükran sunulmasına ya da hizmet arz edilmesine imkân sağlar. Habsburgların hizmetinde bir Malta şövalyesi olan Francesco Antonio Bertucci örneği,²¹¹ Osmanlılara karşı mücadele planı hazırlama uğraşının arkasında saklanabilen umut ve beklentilerin iyi bir örneğidir. Bertucci Nisan 1611'de Napoli kral vekili Kont del Elmos'a bir mektup göndererek, Arnavutluk'ta iki kalenin alınmasını ve sonra, belli bir süre içinde, tüm Balkanların fethini önerir; fetih, bölgede yaşayan Hıristiyan azınlıkların ayaklanmasından güç alacaktır.²¹² Mektubun tonu ve üslûbu tam bir dalkavukluk örneğidir. İşin doğrusu, Bertucci önerdiği girişimde bir görev kapmak için iktidarın sahibine "yağ çekmektedir". Roma'da Macaristan *prieur*'lüğünü [başrahip] elde etmek amacıyla çok zor pazarlıklara karışmış olduğunu iddia etmesine karşın, "[Katolik] Majestelerine hizmet etmek için duyduğu şiddetli arzu-

dan dolayı, her şeyi terk edip ödevini yapmak üzere Ekselanslarının yanına gelmekte tereddüt etmediğini” ileri sürer.²¹³ Amacı [kral vekiline] Adriyatik’in doğu kıyılarında yaptığı ve artık bir seferin yolunu açması mutlaka gereken, bir keşif gezisiyle ilgili rapor vermektir; zira “Ulu Tanrı bu şanlı girişimleri, Ekselansın zamanında gerçekleştirmek üzere ayırmıştır.”²¹⁴ Bertucci bir yandan kral vekiline şan şeref vaat ederken, öbür yandan operasyonlarda kendisi için kilit rolü talep eder. “Ekselanslarınıza şunu önermeye geldim ki –diye amacını açıklar– Hıristiyanlığın tümüne yapılacak bu büyük hizmete başlamak üzere, bütün Makedonya’nın anahtarı olan iki kaleyi, yani Arnavutluk’taki İşkodra ve Croia (Krujë) kalelerini almak için bana izin versinler.”²¹⁵ Malta şövalyesi mektubunun sonunda, operasyonları en ince ayrıntılarına dek serimleyip ülkede yararlanacağı destekleri saydıktan sonra, yeniden hamle eder: “Ulu Tanrıya Ekselanslarınıza ilham vermesi ve bahsettiğim şanlı girişimleri uygulamaya koymakta pek-kutsal eliyle ona yol göstermesi için yalvarıyorum.”²¹⁶ Bertucci’nin girişimi son tahlilde bütünüyle bir görev ya da mansıp umuduna yönelik kalır ve Balkanlara sefer önerisi de sadık bir kul olarak İspanya’nın hizmetinde olduğunu ifade etmesini sağlar. Mektubuyla, kral vekiline karşı bir bağlılık gösterisi yaparak, bu angajmanı simgesel olarak tazelemiş olur. Eflak ve Boğdan’daki Katolik misyonların başı, İstanbul’daki Latin patrik vekili Angelo Petricca da Sonnino’nun eserinde de benzer mekanizmalar işler. 1640’ta, “Türk’ü yenmenin kolay yolu” hakkındaki kitapçığını, bir bakıma kendi hiyerarşik üstü olan *Congregatio de Propaganda Fide*’nin [Vatikan’ın Dini Yayma Nezaretii] sorumlusu Antonio Barberi’ye gönderir ve, eklediği sunuşta o da saray yaltakçısı gibi davranmaktan çekinmez. Tevecühünü kazanmak istediği kardinale, “sunu hafif, çünkü kuvvetler zayıf” diye yazar²¹⁷ ve kardinalin, sunduğu “eserciğe’ göz atarak” kendisini onurlandıracağı ve “himayesini üzerinden eksik etmeyeceği” umuduyla devam eder.²¹⁸ Din adamının iddiaları; Marcello Marchesi’nin taleplerine kıyasla, yine de hayli sınırlı kalır. Marchesi’nin “özellikle Türklerle savaşma sanatı”nın bölüm başlarına koyduğu pek çok ithaf, hem bu Senj piskopo-

sunun, 17. yüzyılın ilk on yıllarında kralların “kayırılanlar haritasındaki” yerini, hem de gönlünde yatan, kitabını hamilerinden kişisel çıkarlar sağlamak için kullanma arzusunu açığa vurur. VIII. Clément’in bu eski tezkere kâtibi önce Papa V. Paul’e başvurur. Kendisini böyle bir esere girişmeye götüren saikleri açıklarken, sözlerine gayet bilinçli bir şekilde serpiştirilmiş, kulağa yardım talebi gibi gelen yakınmalar da karıştırır. Örneğin şöyle der: “Bugün içinde bulunduğum durum nedeniyle bir ücret istemek zorundayım, çünkü Almanya’ya getirmiş olduğum pek az bir varlığa bazı müflis tüccarlar el koydular.”²¹⁹ Sonra, muhtemelen piskoposluğunu borçlu olduğu imparator II. Rodolph’a dönerek, Osmanlılara karşı sonuna dek savaş lehinde gösterdiği ateşli gayretkeşlik yüzünden Avrupa’da, Viyana sarayı da dâhil her yerde uğradığı sert ve sürekli kovuşturma ve baskıları (*continove et aspre persecutioni*) gündeme getirir. Burada da, bu davranış o sırada içinde bulunduğu güçlüklerin hatırlatılmasından ve bir telafi talebinden ayrılamaz.²²⁰ Nihayet, Katolik kral III. Felipe’ye de, yine “kayırcı” ve “zavallı yakarıcı” tonlarının karıştığı bir üslûpla seslenir ve kendisini içinde bulunduğu sefaletten kurtarmasını ve karşılığında Habsburg kampına olan kesin ve kararlı angajmanını teyit etmesini bekler.

Osmanlı karşıtı projelere ne derecede, Doğu gerçeklerinden çok uzak kişisel stratejilerin prizması içinden de bakılması gerektiğini vurgulayan bütün bu örnekler arasında, en dikkate değer olanı yine de kuşkusuz Leibniz’inkidir. XIV. Louis’ye sunulmak üzere yazdığı *Consilium Ægyptiacum* bir kral himayesi arayışından ayrılamaz. Bilim adamı önce Mayence (Mainz) Seçici Prensini elçisi Boinebourg aracılığıyla²²¹ saraya kendisini tanıtır, sonra tasarısını sunmak için Fransa’ya geçmeye niyetlenir. Anlaşıldığına göre bu öneri kral nezdinde kabul gördüğünden,²²² Boinebourg buna tavsiye mektuplarını ekler: “İşte kralın istediği kişi –diye yazar– görünüşünden pek belli olmasa da, vaat ettiğini pek iyi yerine getirebilecek bir adamdır.”²²³ Son tahlilde Leibniz’in Mısır’ın fethine odaklanan tüm projesi, Fransa Kralı nezdinde girişilen bu teşebbüsün ışığında yeniden okunmalıdır. Teşebbüs ve onunla ilgili görüş ve mü-

talâalar aslında, mevki, mansıp, maaş ve ödül uman bir edebiyat adamının kaleminden, Fransa'nın, hükümdarının ve bunların Tanrıca kutsanmış rollerinin yüceltilmesine bahane teşkil eder. Leibniz'in yaptığı gibi, Fransa'ya "Doğu imparatorluğunu diriltmeyi" vaat etmek, bu bağlamda, kendisini sadık bir övgücü olarak sunmak ve hizmetini arz etmekten başka anlama gelmez.²²⁴

Osmanlı İmparatorluğu'nu fethetme planları, yorumlanmaya kalkışılınca son derece karmaşık olduğu görülen, çok geniş ve içerikçe karışık bir *corpus* oluştururlar. Elbette bu farklı metinler arasında, yaklaşım, tema ve öneriler açısından büyük bir benzerlik ve yakınlık görülür. Haçlı seferlerinin manevi ve askerî modelinin *hemen hemen* oybirliğiyle reddi, tartışılmaz biçimde, yeni bir döneme geçildiğini gösterir. Zaman artık kutsal ve uzak bir "kâfire karşı savaş" zamanı değil, yavaş yavaş kültürel birliğin bilincine varmakta olan bir Avrupa'nın güçlü ve tehdit edici komşuları olan Türklere karşı savaş zamanıdır. Stratejik tavsiyelerle hazırlıklarda daha sıkı ve dakik olma çağruları aslında aynı yönde gider ve dinî duyguları coşmuş birliklerin modasının geçmiş olduğunu, artık profesyonel askerlerin düzen ve dayanıklılığının onlara yeğ tutulduğunu gösterirler. Dolayısıyla bütün bu projeler, Hıristiyanlıkla Müslüman dünyası arasındaki çatışmaların yenilenmiş bir algılanış tarzının çerçevesini tanımlar. Ancak bu, söz konusu zengin edebiyatın birinci dereceden bir okunuşudur; nitekim metinlerin daha ileri bir analizi, hazırlanışlarına hâkim olan belirgin çift-anlamlılığı vurgular. Bu sürecin altında yatan edebi veya maddi niyet ve hedeflerin aydınlatılması bizi, Doğuyla Batıyı karşı karşıya getirdiği kabul edilen çatışmanın bu ifadesinde, sadece her türlü askerî ve dinî kaygıdan uzak basit bir söylem sanatı bulmaya da götürebilir. Bu kadar aşırıya kaçmamakla birlikte, en azından, bu sürekli ve popüler "Türklere karşı savaş" retoriğinin kolaylıkla sahiplenilip saptırılabilirliğinin altını çizmek yerinde olur.

İKİNCİ KISIM

DEVLETLER

Hıristiyan Âleminde Barış ve Türklere Karşı Savaş: Osmanlı Tehdidi Karşısında Roma ve Avrupalı Hükümdarlar

Yeniçağın ilk yüzyıllarında Batıda Osmanlı dünyasına karşı bir çatışma kültürü gelişip yerleşir. Bunun ana çerçevesi önceki başlıklar boyunca kabaca çizilmeye çalışıldı. Burada çeşitli gelenekler bir araya gelip kaynaşır. Dünyanın esastan yenilenmesi özlemine bağlı bireysel ve kolektif bir mistik deneyim olarak yaşanan haclı seferi geleneği, burada özellikle, âhırzamanda Tanrı tarafından gönderilmiş, Türk'ü alaşağı ederek tacını nihayet özgürlüğüne kavuşacak bir Kudüs'te bırakmak üzere, Doğu seferine çıkmaya çağrılan bir hükümdar mitini çeşitli biçimler altında canlı tutan kehanetçi söylem üzerinden varlığını sürdürür. Ancak, daha genel bir bakışla, çağdaşların umut ve beklentilerinin Kutsal Yerler üzerinde billürleşmesi süreci yavaş yavaş sona erer, çağdaş insanlar için bu tema öncelikli bir kaygı konusu olmaktan çıkar. Fakat bu derin değişime karşın, sultanlara karşı mücadele, başka açılardan ve bazı yönleriyle, bir kutsal savaş görünümüne bürünmeyi sürdürür. Türk, kalıcı bir biçimde, kâfirle özdeşlenir. Onun saldırılarına karşı seferberlik dinin korunması adına yapılır ve bu savaşı verenler çabalarından dolayı kişisel bir "azizliğe yüceltilme" bekleyebilirler. Osmanlı yasasına tâbi Hıristiyan halkların kaderi de aynı şekilde dayanışma atılımlarına sebep olur ve [Türkiye'yi] fethetme projeleri-

nin sahipleri de bunların kurtarılmasını, önerdikleri girişimlerin ilk hedeflerinden biri olarak gösterirler. 15. ve 16. yüzyıllarda nihayet çatışma yeni bir boyut kazanır: “Türk savaşı” artık Avrupa’nın kenar bölgelerinde, ortak bir toprağın ve uygarlığın korunması uğruna verilen bir savaştır. Muharebeden muharebeye gittikçe daha iyi tanınan bir hasmı yenebilecek askerî strateji ve teknikler üstüne yoğun bir düşünme çabası da bu savaşa eşlik eder. Son aşamada, bu üç model birlikte çalışır ve karışırlar, öyle ki açıklıkla ayırt edilmeleri her zaman mümkün olmaz. Hepsi aynı çatışma mantığından türeme olduğu için, Türk’ü, kendisine karşı en geniş kapsamlı seferberliğin zorunlu olduğu radikal bir düşman statüsüne koymakta anlaşılırlar. Ne var ki, bu reddediş ve dayandığı ön-varsayımlar, sınırları yukarıda belirtilen bir söylemin de ürünleridir. Bu söylem sık sık başka niyetlerle sahiplenilip propaganda için amacından saptırılabilir; ayrıca basit bir retorik veya “edebi alıştırma” derekesine de indirgenebilir; ve hele, özellikle, zamanın uygulamalarıyla yapılacak bir karşılaştırmaya da dayanamaz. Sözler ve imgeler düzeyinde açılıp çiçeklenen Türk’e karşı seferberlik teması, hükümdarlar arasında kalıcı olarak kendisini kabul ettiremez. Elbette bütün bu dönem boyunca Papalık, Batılı hükümdarları ortak düşmana karşı birleşmeye teşvik için tüm otorite ve saygınlığını kullanır.¹ Fakat yine de, söz konusu çatışma kültürünü en inançlı ve kararlı biçimde somutlaştıran kendisi olduğu halde, bütün çabalarına karşın, bu sorunu uluslararası ilişkilerin odağında tutamaz. Tam tersine, 16. yüzyılda hükümdarlar arasındaki diyalogda Türk sorunu hâlâ önemli bir yer tutarsa da, daha sonra bu sorun, sadece Osmanlı tehdidiyle doğrudan karşı karşıya kalanları ilgilendirir duruma düşerek, yavaş yavaş silinme yolundadır.

16. YÜZYILDA TÜRK SAVAŞI VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER

16. yüzyılda uluslararası ilişkilerdeki uygulamalar hâlâ aynı dönemde sultanlara karşı mücadele projelerinin sahiplerini ha-

rekete geçiren kaygı ve düşüncelerle çakışır. Türk savaşı problemi hep devletler arasındaki ilişkilerin ufkundadır ve Hıristiyan âleminde gönül birliğinin yeniden kuruluşu ve hükümdarların birliğiyle ilgili görüşme ve pazarlıklarda önemli bir rol oynar. Bu bağlamda kâfir tehlikesi hükümdarları yakınlaştıran antlaşmaların arkaplanını işgal eder ve çoğu kez de bunların yazılı metinlerinde zikredilir. Ayrıca papaların zamanın krallarına önerdikleri yorulmak bilmez aracılık girişimlerinde de çok önemli bir yer tutar. Nihayet, bu krallardan bazılarının açıkça Osmanlı İmparatorluğu'yla savaşmak üzere kurulan birliklerde (*ligues*) yan yana gelişlerinin de temelini oluşturur.

Anlaşmaların "lâfzı"

Anlaşmalar, barış görüşmeleri ve ittifaklar kurma gibi vesileler, ortak düşmana karşı topluca bir girişim imkânını düşünmek için de elverişli anlar olarak ortaya çıkar, öyle ki, 16. yüzyılda varılan büyük mutabakatların çoğunda, dibaçelerinde olsun doğrudan doğruya maddelerinde olsun, Osmanlı tehlikesi hep gündeme gelir.² Böylece, aynı kimliğe mensubiyet refleksi, Hıristiyan hükümdarların evrensel ölçekte birbirleriyle barışması özlemiyle kâfire karşı genel ve kesin sonuçlu bir savaş umudunu bir tek idealde kaynaştırmış gibi görünür.

Bu beklentiler, 21 Haziran 1510'da Aragon Kralı Ferdinand'ın İngiltere Kralı VIII. Henry ile imzaladığı antlaşmada açıkça dile getirilir. Kral fikrini şöyle belirtir: "Doğanın tavsiyesi ve aklın gereğine göre, bütün Hıristiyan hükümdarlarla aramızda pek onurlu barış anlaşmaları ve pek-kutsal gönül birlikleri olmasını istiyor ve canıgönülden arzuluyoruz; zaten tüm Hıristiyanların silahlarının, kendi aralarındaki savaşlar sona erdiğinde, Hıristiyan adının düşmanı kâfirlere karşı çevrilebilmesi için, bir bütün olarak Hıristiyan dininin irade ve güçlerinin mümkün olduğu kadar sıkı bir şekilde birbirine bağlı ve birleşik olmasını arzu eden bir adam açısından doğal olan da budur."³ Ocak 1526'da I. François ile V. Charles arasında imzalanan Madrid Antlaşması da, aynı anlayış içinde, "adı geçen majestele-

ri imparatorla pek-Hıristiyan kralın başlıca niyetlerinin, o sırada ve halen de, bu özel barış antlaşması yoluyla evrensel barışa ve dolayısıyla Türklere ve diğer kâfirlere karşı gerekli girişimlere ulaşabilmek olduğunu” tekrar belirtir. Ve de papa tarafından bir haçlı seferi çağrısının yapılmasını talep eder.⁴ Louise de Savoie* ile Marguerite d’Autriche arasında 5 Ağustos 1529’da Cambrai’de imzalanan “Hanımlar Barışı”nın dibacesinde de, “Hıristiyan dinimizin düşmanı Türk’ün, iç savaşlar[ın başın]dan beri Hıristiyan âleminde yapmış ve hâlâ yapmakta olduğu istilalara” karşı koymak zarureti hatırlatılır.⁵

Bazen bu beyanlar, belgelerin asıl metnine dâhil edilmiş daha açık hükümlerle birlikte gider. Kimileri savunmaya yöneliktir. 13 Ekim 1501’de XII. Louis ile Maximilien de Habsburg arasında imzalanan Trente Antlaşması, “pek-Hıristiyan Fransa Kralının, geleceğin imparatoru majeste Roma Kralına Hıristiyan dininin düşmanı hain Türklere karşı bütün gücüyle yardım etmesini” öngörür, ama tabii “diğer Hıristiyan kral ve prenslerin tümünün veya hiç olmazsa çoğunluğunun da majeste imparatora destek olmaları şartıyla.”⁶ Aynı hükümdarlar 1504’te Venedik Cumhuriyeti’ne karşı ittifak yaptıklarında, kendilerini ve ittifaka sonradan taraf olacak bütün kralları, “dinimizin düşmanı iğrenç Türk bizzat Venediklilerin kıskırtmasıyla gelip adı geçen Roma Kralına ve diğer Mesih müminlerine saldıracak olursa”, birbirlerini bütün güçleriyle desteklemekle yükümlü tutarlar.⁷ Hemen hemen aynı terimlerle ifade edilmiş buna benzer bir madde de, Serenissima Cumhuriyet ve Papa II. Jules ile Fransa ve İspanya krallarını bir araya getiren 1508 tarihli Cambrai Antlaşması’nda yer alır.⁸

Başka belgelerdeyse, Osmanlılarla ilgili maddeler açıkça saldırgan bir söylem halini alabilir ve en azından metinlerde, bir askerî sefer hazırlığına yol açabilirler. Örneğin 1508’de, I. Maximilien ve torunu Charles de Gand’ın XII. Louis ve Gueldre Düküyle ittifaklarını kesinleştiren maddelerden biri, “taraf-

(*) Louise de Savoie, Fransa Kralı I. François’nın annesi, Marguerite d’Autriche de İmparator II. Maximilien’in kızı ve onun adına “Aşağı-Ülkeler”in (Belçika-Hollanda) yöneticisidir – ç.n.

lar arasında, Türklere ve Hıristiyan dininin düşmanı diğer kâfirlere karşı bir 'konfederasyon' kurulmasını" öngörür. Bundan başka, tarafların, "kendi sorunları çözüldükten sonra bu sefere niyetlenmeleri gerektiğini" belirtir ve "eğer taraflardan biri, ulu imparator olsun pek-Hıristiyan Fransa Kralı olsun, Türklere veya Hıristiyan dininin düşmanı diğer kâfirlere savaş açmak isterse, öbürünün de ona destek olmak ve her türlü yardım ve kolaylık sağlamak üzere, seve seve onlara saldırmakla yükümlü olacağını" vaat eder.⁹ 1517'de yine Cambrai'de, I. François, I. Maximilien ve İspanya Kralı I. Charles (geleceğin Şarlken'i) aynı şekilde, "Türklere ve Katolik dininin düşmanı diğer kâfirlere karşı direnmek" ve "[Hıristiyanlardan] almış oldukları birçok krallık, eyalet, ülke ve beylikleri geri alıp Hıristiyan âlemine iade etmek" üzere, "topçu birlikleri, savaş gemileri ve gerek karada gerek denizde lüzumlu diğer silah ve gereçlerle donatılmış iyi, büyük ve güçlü birer ordu" toplamayı üstlenirler.¹⁰ Haziran 1532'deki Londra Antlaşması'yla¹¹ resmileşen I. François ile VIII. Henry arasındaki yakınlaşma, aynı yılın Ekim ayında Bolonya'da yapılan bir görüşmeyle sonuçlanır. Burada da, bir kez daha, görüşmelerin art alanında Osmanlı vardır, zira sonunda iki hükümdar, "adı geçen Türk'ün adı geçen Hıristiyan âlemine zarar vermek üzere ülkede daha fazla ilerlemesini engellemek için gerekli her şeyle donanmış iyi, büyük ve güçlü bir ordu" kuracaklarını belirtirler. Bu ordunun kuvvetleri, "gereken sayıda topla bunların personeli, gerektiği kadar cephane ve diğer gereçlerle birlikte, onbeş bini süvari olmak üzere seksen bin kişiyi" bulacaktır.¹² Bu bağlamda Crépy Antlaşması (18 Eylül 1544) da zikredilebilir; bununla Fransa Kralı, "Türk'ün ve kuvvetlerinin püskürtülerek Macaristan taraflarında işgal edilen yerlerin geri alınması için sefere çıkacağı zaman", V. Charles'a "özel birliklerinden altı yüz silahlı adamla uyruklarından on bin yaya asker" sağlamayı üstlenmektedir.¹³

Birlikler, ittifaklar, barışmalar ya da barış antlaşmaları... Biçimin, formalitenin hiçbir önemi yoktur. Yukarıda sayılan örnekler, 16. yüzyılda Hıristiyan kralların aralarındaki anlaşmazlık giderme ya da birlik oluşturma sorunlarını ne derecede Türklerin

sırtından çözüme eğiliminde olduklarını gösteriyor. Elbette sultanlara karşı savaş çağrısı yapan bu maddelerde tartışılmayacak kadar açık bir retorik payı vardır ve zaten çoğu da, çoğunlukla olayların baskısı altında gündeme getirilmiş olup tutulmayan vaatler olarak kalır. I. François'da 1515-1519 yılları arasında görülen ve çağdaşı hükümdarlarla yaptığı pek çok antlaşmada dile gelen Osmanlı karşıtı gayretkeşlik, imparatorluğa varis-aday olma konusunda Habsburglu İspanya Kralı I. Charles'la [imparator olunca V. Charles (Charles Quint-Şarlken) olmuştur] arasındaki rekabetten ayrı düşünülemez. Bunların her ikisi de, imparatorluk tahtı üzerindeki iddialarını haklı göstermek ve güçlendirmek için, haçlı seferi temasını kullanırlar ve adaylığı daha zayıf görünen Fransa Kralı bu konuda kamuoyu önünde ulu orta angajmanlara girer.¹⁴ Ancak, bütün bu telaşlı faaliyetin, başta tasarlanan büyük seferlere yol açmak bir yana, I. François'nın Rodos'ta Osmanlı ordusu tarafından kuşatılan Saint-Jean Şövalyelerine gönderdiği küçük bir yardımla sonuçlandığı bilinmektedir.¹⁵ Fransa ve İngiltere krallarının 1532'deki yeni "antant"larının ifade ve kanıtı olarak sundukları sefer projesine gelince, bunun durum gereği metne eklenmiş içeriksiz bir madde olduğunu anlamak için, Jean Dumont'un söz konusu belgenin *Corps universel du droit des gens*'daki yayımına eklediği notu okumak kâfidir. Nitekim yazar orada şöyle der: "Bazı tarihçiler, I. François ile VIII. Henry'nin bu anlaşmayı sadece, bütün Avrupa'da [bu iki kralın] ortak düşmana karşı kendisine yardım etmek istemediklerini, hatta yardım bir yana, kendisi kâfirlere karşı savaşla meşgulken Aşağı-Ülkeleri ele geçirmeye hazırlandıklarını yaymakta olan İmparator V. Charles'ın ağızını kapamak için yaptıklarını söylüyorlar."¹⁶

Bu tür gerçekler, Yeniçağın ilk döneminde Hıristiyan âleminde hükümdarların aralarında yaptıkları büyük antlaşmalarda Türklere karşı mücadele temasının böyle sürekli olarak gündeme gelişinden edinilen genel seferberlik izlenimini düzeltir. Bu niyet beyanları çoğunlukla yapay niteliktedir ve zaten birçok devlet de ihtiyatlı davranarak bu tür angajmanlardan uzak durur. Örneğin, her şeyden önce Osmanlı İmparatorluğu'yla sür-

dürdüğü ve tedbirli bir tutumu zorunlu kılan nazik ve kırılğan ilişkileri korumaya çalışan Venedik bunlardandır. 1529'da, V. Charles'la Papa VI. Alexandre'in İtalyan prenslerinin çoğunluğunu bir savunma ittifakına dâhil etmeye çalıştıkları Bolonya Antlaşması'nın imzalanması sırasında,¹⁷ Sultan I. Süleyman'ın, tarafların kendilerine karşı birbirlerine yardım etmeyi üstlendikleri saldırganlar listesinde zikredilmemesi için ısrar eder.¹⁸ Böylece bu liste de son kesin metninde "Hıristiyan [...] kral, prens, hükümdar ve senyörlere karşı" (*contra quoscumque reges, principes, potentatus et dominos [...] christianos*) olmakla sınırlı kalır ve böylelikle hemen hemen sadece I. François'ı hedef almış olur. Kaldı ki Senato da antlaşmayla eşzamanlı olarak sultana mektup yazarak Cumhuriyet'in "aramızdaki iyi barışta sebat etme" (*perseverare nella nostra bona paxe*) arzusu konusunda güvence verir.¹⁹ Bu çekinceli tutum üç yıl sonra birliğin yenilenmesi için başlatılan görüşmeler vesilesiyle de ortaya çıkar.²⁰ Bu kez Venedikliler, "Türk sultanına karşı zorunlu olarak göz önünde bulundurmaları gereken güçlü ve savsaklanamaz mülahazalar yüzünden" buna katılamayacakları için özür dilerler, "zira herkesçe önceden ve pek iyi bilindiği gibi, [Cumhuriyetin] tüm deniz egemenlik alanı çok geniş bir alan boyunca sultanınkiyle hemhudut olup açık bir istilaya karşı savunmasızdır".²¹ Aynı zamanda, İstanbul'da görevde bulunan *bailos* yardımcısı Pietro Zen de, "Serenissima'nın, birçok kez ve ısrarlı ricalarla davet edilmesine karşın, buna katılmak istemediğini" vurgulayarak, yeni antlaşmanın maddelerini Osmanlı yetkililerine ayrıntılı biçimde açıklamakla görevlendirilir.²²

Getirilen bütün bu çekincelere karşın, 16. yüzyılda Avrupa hükümdarları arasında imzalanan antlaşmaların Osmanlı karşısı havası, arkaplanda daha derin faktörler bulunduğu fark edilebilecek kadar vurgulanmış ve yayılmış bir olgudur. Hiç kuşkusuz bu olgu bir şekilde, çağdaş zihinlere kök salmış olan ve kâfire karşı çıkışla birlikte Avrupa kolektif bilincinin önemli bir parçasını oluşturan, böylelikle Batılı kimliğinin biçimlenmesine kalıcı şekilde katkıda bulunan, Osmanlı tehlikesi korkusunu dile getirir.²³ Türk savaşı bundan başka, kemik-

leşmiş söylemi, kendisine özgü basmakalıp klişe ve referanslarıyla, hükümdarlarla “vezirleri” arasında pek tanıdık ortak bir dil rolü de oynar. Hiç olmazsa biçimsel planda, bunların çoğu bu söylemi kolayca kabul eder ve güçlük çekmeden benimserler, çünkü o geniş ölçüde paylaşılan özelemleri dile getirir ve sonunda, üzerinde rekabet ve çatışmaların aşılarak, kısmi ve geçici de olsa, her zaman karşılıklı anlaşma ve mutabakatın sağlanabileceği sağlam ve güvenli bir taban oluşturur. Osmanlı tehdidi böylece krallara üzerinde uzlaşabilecekleri ve aralarındaki kırılmalar taze ve derin olduğu zaman bile, aynı dilde konuşabilecekleri bir konu sunar. Dolayısıyla, barış veya ittifak anlaşmalarında da birinci planda bir yer tutar, zira bunlar, özellikle kendilerini birbirlerine yaklaştıran faktörleri ön plana çıkarmaya çalışan tarafların, ortak payda saydıkları kâfirlere karşı çıkma temasına başvurdukları kritik anlardır. Bu ortak referanslar 17. yüzyılda da kaybolmuş değildir. 1632’de Richelieu, İspanya elçisinin sekreteriyle yaptığı bir konuşmayı aktarırken, bunun aşamalarını tek tek anlatır. İki adamın, her biri kendi hükümdarının diğerininkine karşı beslediği iyi duygular konusunda karşılıklı olarak güvence vermeleri anlamında âdet olmuş iltifatlarla dile gelen bir açılışın ardından, gerçekteyse XIII. Louis ile IV. Felipe tam bir örtülü savaşta çatışma halindeyken, gergin, çatışkılı ve güçlkle dolu asıl tartışmaya geçilir.²⁴ İspanyol, Fransız nazıra özellikle Hollanda ve İsveç’le ittifaktan ayrılmayı önerir, fakat Richelieu tutumundan dönmez ve sonunda her iki taraf da kendi konumunda sabit kalır. Yine de görüşme daha nazik bazı sözlerle sona erer, zira iki adam o ana dek oldukça sert bir tonda yürüyen görüş alışverişlerini kendilerini yaklaştıran bir konuya kaydırılmışlardır. Kardinal şöyle yazar: “Türklere karşı savaşabilecek bütün Hıristiyan hükümdarların [katkılarıyla] bir ordu oluşturduk.”²⁵ Aslında bir çalışma odasının gizliliği içinde kurulan bütün bu planların tamamen ham hayaller olarak kaldığını ve zaten Fransa’nın da hiçbir zaman I. François’dan beri Babiâli’yle sürdürmekte olduğu ayrıcalıklı ilişkilere son vermek niyetinde olmadığını belirtmeye bilmem gerek var mı?..²⁶

Krallar arasındaki diyalogda Osmanlı sorununun böyle sürekli olarak gündemde kalışı, son olarak, Papalık makamının eylemleri ve milletlerarası ilişkilerde hâlâ oynadığı rolle açıklanabilir. Papalar, zamanın hükümdarlarına birlik ve kâfirlere karşı mücadele gibi iki yönlü bir zarureti dayatmaktan hiçbir zaman geri durmazlar. Papa VII. Alexandre'ın V. Charles'la yakınlaşmasını sağlayan 29 Haziran 1529 tarihli Barcelona Antlaşması'nın dibâçesinde, Kutsal Efendimizin bu ittifakı hem çobanlık görevinin hem de "Hıristiyanlar arasında evrensel barış ve huzuru" yeniden sağlama iradesinin dürtüsüyle ve "Hıristiyan Cumhuriyetini mağdur etmekte olan birçok felakete karşı koymak" ve "Türk denen yağmacı kurdun yolunu şaşırması Hıristiyan sürüsünü dağıtmasını önlemek" amacıyla istediği hatırlatılır.²⁷ Müminlerin "ortak babası"nın karakteristik özelliği olan Hıristiyan âleminin tekrar birleşmesi özlemiyle, Hıristiyan âleminin manevi önderine uygun düşen Osmanlı'ya karşı mücadele çağrısını eklemleyen bu söylem, en başta ve özellikle papaların 16. yüzyılda insanlara önerdikleri "meditasyonlarda" dile gelir. Bu diplomatik müdahaleler üzerinden, Hıristiyan kralları barıştırmaya yönelik sürekli bir eylem yürütülür; bunların açıklanmış hedefleri de artık güçlerini ortak düşmana karşı birleştirmek olur.

Papalar ve barış

Hıristiyan âleminde barışın sürdürülmesi ya da yeniden kurulması, hiç tartışmasız biçimde, Yeniçağın ilk dönemlerinde Papalık diplomasisinin bellibaşlı hedefleri arasında yer alır,²⁸ o kadar ki, 16. yüzyıl sonunda bir Venedik elçisi, kendisine göre papanın üstlendiği çeşitli fonksiyonları sayarken, ona açıkça "arabuluculuk" işlevini de atfeder. "Bütün krallarla aynı şekilde ilişkileri olduğundan ve yetkesinin hiçbiri tarafından kuşkuyla karşılanması için neden bulunmadığından" diye açıklar elçi, Kutsal Efendimiz "kralları birbirleriyle barıştırmak için rahatça arabuluculuk edebilir."²⁹ Bu barıştırmaya ve yatıştırma eylemi, örneğin Yüz Yıl Savaşları sırasında Papalık'ın Fransa ile İngiltere arasında bir uzlaşma sağlama yönünde aldığı inisiya-

tiflerin tanıklık ettiği, temeli sağlam bir Ortaçağ geleneğinin devamı niteliğindedir.³⁰ Ancak, 15. yüzyıldan itibaren Papalık kurumunda meydana gelen köklü dönüşümlerin etkisi altında, anlamı ister istemez derin değişikliklere uğramıştır. Nitekim Paolo Prodi'nin ortaya koyduğu, Yeniçağın ilk döneminde Papalık'ın tipik karakteri birbirini tamamlayıcı iki yönü bulunan "evrensel manevi çoban ve dünyevi hükümdar" figürünün vurgulanması, Papalık'ın milletlerarası girişimlerine de yansır ve Papalık makamıyla hükümdarlar arasındaki ilişkilerin yeniden tanımlanmasına yol açar.³¹ Buna göre, papalar Hıristiyan âleminde tek ve mutlak üstünlük iddialarından vazgeçip, müminlerin "ortak babası" rolünü benimser ve böylece –özel bir itaat ve boyun eğme bağıını da dışlamayan– hem bir manevi vesayet hem de hakemlik görevi üstlenirler.³² Kilisenin doğrudan idaresindeki toprakların elde kalmasını sağlama kaygısı ve yükselen Reform dalgasına karşı dini savunma iradesiyle hareket eden papalar, Katolik krallar yönünden destek arayışına girer ve giderek onlardan kendilerine karşı en azından ilke olarak bir tarafsızlık talep ederler; bu da onları, kralların arasındaki anlaşmazlıkların çözümünde aracı rolü oynamak için özellikle elverişli bir konuma getirir.³³

Derin bir yenilenmeye tâbi tutulmuş eski uygulamaların ardi sıra, arabuluculuklar Papalık'ın başta gelen eylem alanlarından biri haline gelir ve bu makam bunları istediği sonuca ulaştırmak için elindeki bütün imkânları kullanır. Eskiden olduğu gibi görüşmeleri çoğu kez, üstün kişisel nitelik ve debdebeleleriyle kendilerine verilmiş olan görevin önemini vurgulayan *a latere* elçilere (*legati*) emanet eder.³⁴ Ayrıca, daha yakın tarihte kurulmuş, Avrupa saraylarında devamlı görev yapan normal yerleşik elçiler (*nuntii*, *nonces*) ağını da kullanır.³⁵ Son olarak, III. Paul'un 1538'de V. Charles ve I. François ile görüşmek üzere Nice'e gitmesi gibi, sırasında bizzat papalar da görüşme ve tartışmalara katılabilirler.³⁶ Bütün bu etkinlik yelpazesi, son tahlilde kralların birbirleriyle barışmasının Roma tarafından denli önemli ve kritik bir amaç olarak duyumsandığını anlatır. 16. yüzyılda Papalık diplomasisinin güttüğü büyük amaçlar,

Hıristiyan âleminde gönül birliğinin yeniden kurulması çevresinde billurlaşır. Bu gönül birliği, Kilisede reform yapmayı ve Protestanlık sapkınlığıyla mücadele etmeyi hedef alacak bir genel konsilin düzenlenmesi için vazgeçilemez bir ön şart olarak sunulur;³⁷ aynı zamanda, papaların canıgönülden istediği, Hıristiyan hükümdarların Osmanlılara karşı olası birliğinin üzerinde kurulacağı sağlam temel olarak gösterilir. Türk tehlikesi ve ona verilecek karşılık da Papalık makamının arabuluculuk eylemlerini kısmen besleyen bir argümandır. Söz konusu eylemler içinde, hükümdarlar nezdinde geniş bir yayılıma kavuşur ve sonunda devletlerarası ilişkilerde merkezî bir yer işgal etme durumuna gelir ki, Papalık'ın barış lehinde aldığı uzun inisiyatifler dizisinden alınmış aşağıda incelenecek iki örnek bunu pek iyi gösterecektir. Batı Akdeniz'de "barbaresk" (Kuzey Afrikalı) korsanlık faaliyetlerinin artışının, Doğuda da Osmanlı deniz gücünün gelişiminin damgasını vurduğu bir bağlamda, 13 Ekim 1534'te Saint Pierre'in tahtına seçilen Papa III. Paul Farnese, işe başlar başlamaz Türk sorunuyla karşı karşıya kalır. Daha 1535'te, V. Charles'ın Tunus'a karşı hazırladığı girişime manevi, siyasi ve maddi destek verir ve bu vesileyle imparatoru ordusu ve donanmasıyla İstanbul'a kadar seferi sürdürmeye ikna etmeye çalışır. Dolayısıyla, bu seferden itibaren ve bütün görev süresi boyunca, kâfirlere karşı mücadele III. Paul'ün politikasının belkemiği olarak zaruretini kabul ettirir.³⁸ Ancak bu hırs, Hıristiyan hükümdarları barıştırma ve birleştirme iradesinden ayrılamaz. [Ona göre] Katolik hükümdarlar arasında sağlam ve kalıcı bir barış, Hıristiyanlığı içeriden kemiren sapkınlık tehlikesiyle dış cephesinden vuran Osmanlı tehdidinde verilecek karşılıkların etkili olması için temel koşuldur. Böylece, aciliyet ve yakın tehlike, dinî inancında ve kapsadığı milletler düzeyinde birleşmiş, dolayısıyla Papalık'ın yürüttüğü barıştırma çabalarına yeni bir ivme kazandırabilecek nitelikteki eski Hıristiyan Cumhuriyet idealini yeniden ön plana çıkarmış olur. V. Charles'la I. François arasında sık sık patlak veren anlaşmazlıklar III. Paul'e arabuluculuğunu eyleme dökme fırsatı sağlar, o da büyük bir ciddiyet ve inançla bu fırsatı kaçırmaz.

Fransa Kralı ile imparator arasındaki, Valois'ının Habsburglar lehine olan koşullarını istemeye istemeye kabul ettiği 1529 Cambrai Antlaşması'yla yeterince sağlam bir zemine oturmuş olan ilişkiler, 1530'lu yılların başında hızla bozulmaya yüz tutar. I. François'ın Almanya'nın Protestan prenslerine verdiği destek, Türklerle yakınlaşması ve tam o sırada Roma'yla bozuşmuş olan İngiltere Kralı VIII. Henry ile sürdürdüğü ikircikli bağlantılar birer provokasyon gibi görünür ve Şubat 1536'da Savoie'nin aniden Fransızlarca işgali de hepsinin üstüne tüy diker. Bunu izleyen 17 Nisanda, Paskalya ertesinde, V. Charles papa ve kardinallerin önünde bütün bu olayları sıralayarak rakibine şiddetli bir suçlama yönelttiğinde, iki hükümdar arasında savaşın tekrar patlamak üzere olduğuna hiç şüphe yoktur.³⁹ Bu kriz III. Paul'ü, çıkabilecek feci sonucu önlemeye çalışmak için tüm nüfuzunu kullanmak zorunda bırakır. Daha Mayıs ayında Habsburglu nezdine olağanüstü bir elçi (*nuntius*) gönderir: Giovanni Guidiccioni imparatorun askerî hazırlıklarını ertelemesini rica edecektir. Bunun yanı sıra kendi eliyle yazdığı bir "tezkere" ile de I. François'ı barışa yönlendirmeye çalışır. 9 Haziranda yine iki hükümdarı barıştırmayı denemek için birine Marino Caracciolo'yu öbürüne Agostino Trivulzio'yu gönderir; fakat iki elçinin çabaları sonuçsuz kalır. Ancak savaşın başlaması bile papanın çabalarını yavaşlatmaz.

Habsburglunun 1536 Temmuz sonunda Provence'a girişinden, 18 Haziran 1538'de imzalanan Nice Ateşkes Antlaşması'na kadar, III. Paul savaşın taraflar arasında uzlaşmayı tekrar sağlamak uğrunda hiçbir çareye başvurmayı ihmal etmez,⁴⁰ onlara mektup üstüne mektup yazar. Gayriresmî elçileri, uzlaşma formleri önermek üzere, her iki sarayda birbirini izlerler. 1536 Ağustosunun sonunda, sekreteri Ambrogio Recalcati, Habsburgluya, Latino Giovenale Manetti de Valois'lıya gönderilir; Şubat 1537'deyse bu kez sıra Rieti piskoposu Mario Aligieri ile eski Roma senatörü Cesare Nobili'ye gelir; aynı yılın Ekiminde daha başkaları da yola düşer. 16 Kasım 1537'de üç aylık bir ateşkesin imzalanmasından sonra, III. Paul özellikle resmî ve ağırlıklı bir temsil biçimi olan *legatio* (olağanüstü elçi-

lik) yöntemine başvurur ve 19 Aralıkta kardinal Rodolfo Pio di Carpi'yi Fransa sarayına, kardinal Cristoforo Jacobazzi'yi de imparatorluk sarayına gönderir. Bütün bu inisiyatifler, iki hükümdar nezdinde yerleşik olup kendi açılarından uyumun tekrar sağlanması için çalışan normal elçilerin (*nuntii*) aralıksız çabalarının üzerine eklenir.⁴¹ Viyana'da Ferdinand nezdinde görevde bulunan Giovanni Morone'den bile, "Romalıların kralı" nı ağabeyine barışa razı olma yönünde baskı yapmaya ikna etmek için, yardım istenir.⁴² Bu uğurda her çareye başvurulur, bütün görüşme yolları denenir. Uzaktan başlattığı girişimlerin pek güçlü yankı bulmaması üzerine, III. Paul Haziran 1537'de, V. Charles'la I. François'dan, müzakerelere başlamak için daha geniş yetkilerle donatılmış olağanüstü elçilerini Roma'ya göndermelerini isteme noktasına gelir.⁴³ Ancak bu açılım da önceliklerden daha başarılı olmayınca, Kutsal Peder birkaç ay sonra aralarını bulmak üzere iki hükümdarla şahsen buluşmayı önerir. Papa yaşlı ve düşkün olmasına karşın, görüşmelerin yeri olarak saptanan Nice'e kadar gitmesini gerektirecek olan bu yolculuğa büyük bir heves ve gayretle hazırlanır. Bu konuda kardinal de Gonzague 1538 yılı başlarında şöyle yazar: "Orada herhangi bir rahatsızlık söz konusu olsa bile, şurası göz önünde tutulmalıdır ki, Efendimiz kiralık asker değil çobandır ve dolayısıyla, kendi hayatı ve selameti pahasına da olsa, sürüsünün selametini sağlamaya çalışmak zorundadır."⁴⁴

Kilisenin başının sık sık tekrarlanan müdahalelerinden kaynaklanan yoğun görüşme ve pazarlıklarla geçen bu iki yıldan günümüze, hem papanın kendi arabuluculuk rolünü nasıl algıladığını, hem de güttüğü amaçları aydınlatan pek zengin bir belge dağarcığı kalmıştır. III. Paul önce tüm zekâsını kullanarak kavganın dışında kalmaya çalışır. Sonuna dek korumaya çalıştığı bu tarafsızlık, inanılabilirliğinin temellerinden biridir. Ona I. François aleyhinde görüş beyan ettirerek kendisiyle aynı davayı benimsetmeye çalışan V. Charles'ın⁴⁵ isteklerine rıza göstermek şöyle dursun, bu tarafsızlığını muhataplarına baskı yapmak için kullanır. Bir uzlaşmayı geciktirmek için her iki tarafın da ileri sürdüğü oyalama taktiklerinden kurtulmak için,

birkaç kez onları çağrılarına en az kulak veren taraf aleyhinde tutum almakla tehdit eder.⁴⁶ İki hükümdarın barışmasını kişisel bir dava olarak gördüğü ve bunu kovuşturmakta inat ettiği açıkça görülür. Onlara yazdığı her “tezkere” de, bu amacı gerçekleştirmek için daha önce harcadığı çabalar hatırlatılır ve bu girişimler, sonuçsuz kalmış olmalarına karşın, bu kez aynı yöndeki yeni bir adımına gerekçe olurlar. Örneğin 1536 Haziranında, yakında kardinal Trivulzio’nun yola çıkacağını haber vermek için, I. François’ya şöyle yazar: “Elçilerimiz, mektuplarımız ve şimdi yanına dönmüş bulunan sevgili oğlumuz kardinal de Lorraine sayesinde Majestence de bilindiği gibi, Majestence Yüce İmparator arasında gönüldeşliği yeniden kurmak için arbuluculuk çabalarımızı sık sık ortaya koymuş olmamıza rağmen, [...] şimdiye dek denenmemiş yolların hiçbirini de ihmal etmeyeceğiz.”⁴⁷ Bir yıl sonra da III. Paul, V. Charles’a gönderdiği bir tezkerede, buna çok yakın ifadeler kullanarak, “tamamen Tanrıdan gelen otoritesini ve gerek mektupları gerek elçileri aracılığıyla, o kadar çok kez taraflara iletmiş olduğu dualarını” söz konusu eder.⁴⁸

Bu şevk ve heyecan, bütün bu çabalar, gerekçelerini büyük ölçüde Türk tehlikesinde bulur ve Kilisenin başı tarafından uzun zamandır beslenen Babîâlî’ye karşı genel bir birlik projesinde kökleşirler. III. Paul, Trivulzio’yu pek-Hıristiyan krala gönderdiği zaman, sonuç olarak umudunun hem Valois’lının V. Charles’la barışmasını, hem de ardından iki hükümdarın güçlerini Türklere karşı birleştirmelerini sağlamak olduğunu saklamaz.⁴⁹ Sultan Süleyman’ın 1536 yılı sonuna doğru giriştiği büyük deniz seferi hazırlıkları bu projeye yeni bir güncellik kazandırır. Örneğin Aralık ayında Fransa’daki Papalık elçisi Rodolfo Pio di Carpi I. François’nın dikkatini “kâfirlerin karşı durulmaz askerî güçleri” (*gli omnipotenti apparati degli Infideli*) üzerine çekmekle görevlendirilir; bunlar Adriyatik denizinin doğu yakasında toplanıp yığınak yapmakta ve İtalya Yarımadası’nı doğrudan doğruya tehdit etmektedirler. Burada da, bir kardinaler meclisinin “[Hıristiyanlığın] dertlerinin devası ve selametinin bu kralla imparator arasında uzlaşma-

dan geçtiğini” açıkça beyan ve ayrıca “aralarında olması gerektiği gibi barış sağlanamadığı takdirde, hiç olmazsa anlaşmazlık ve çarpışmalarını, Hıristiyan Cumhuriyetini tehdit ettiği görülen bu apaçık ve büyük yıkılış ve yokoluşa karşı uygun bir çare bulununcaya kadar askıya almalarını sağlamanın zaruri olduğunu” ilave edişinin ardından, adı geçen kralla hasmı arasında olası bir yakınlaşmayı çabuklaştırmak için, bu korkutucu konjonktür ileri sürülmektedir.⁵⁰ Birkaç ay sonra da, rakibiyle uzlaşmaya daha güçlü biçimde teşvik etmek için V. Charles’a gönderdiği bir tezkerede, III. Paul yine, “pek-Hıristiyan kralla olası bir anlaşmazlığın, sonunda tüm Hıristiyanlığın yıkımına sebep olacağı korkusunu her zaman taşıdığını ve bu geleceği haber verdiğini” bildirir. Sonra da, düşman hemen hemen kapıda olduğuna göre bu yıkımı pek yakın gördüğünü büyük bir üzüntüyle ilave eder.⁵¹ Eşzamanlı olarak I. François’ya gönderdiği bir mektupta da aynı şekilde “Türkler yüzünden İtalya’nın ve daha ötesinde tüm Hıristiyan âleminin üzerine çöken çok vahim tehlikeden” söz eder.⁵² Olayların gelişimi, Habsburg’lu ile Valois’lı arasında anlaşmanın yeniden sağlanması sorunu Osmanlılara karşı ortak savunma sorununa daha da sıkı biçimde bağlayacaktır: 1537 yazının sonunda Doğudaki Venedik memalikinin Süleyman’ın donanması tarafından saldırıya uğraması ve Babiâli’ye karşı bir birlik oluşturmak üzere Papalık, imparator ve Venedik Cumhuriyeti arasında müzakerelerin başlaması, III. Paul’ün arabuluculuğu ve barış görüşmeleriyle iç içe girer. Eylül ayında, V. Charles, “imanımızın ve Hıristiyan dininin imdadına koşmanın bu denli acil bir zaruret olduğu şu sırada, pek-Hıristiyan kralın da, seleflerinin unvanına sahip çıkıp kâfirlere karşı yardımını esirgemeyeceğinden” emin görünerek, bu kralla her türlü anlaşmaya ön-koşul olarak onun “Türk’e karşı olduğunu açıkça beyan etmesini ve donanmasını onunla savaşa göndermesini” talep eder.⁵³ 1538 yılı başlarında da, bu kez özel elçi (legatus) sıfatıyla Valois’lıya gönderilen Fransa’daki eski normal elçi (nuntius) Pio di Carpi, kraldan imparatorla barışmasını ve sultana karşı savaşa girmesini resmen talep eder.⁵⁴

Papalık'ın bu devamlı baskıları, zaten asker ve para bakımından tükenmiş durumda olan iki hükümdar üzerinde etkisiz kalmaz. 30 Temmuz 1537'de⁵⁵ Flandres'da imzalanan ilk silah bırakışmasının ardından, sonraki 16 Kasım'da Monzon'da üç aylık genel bir mütareke daha yapılır.⁵⁶ Bu geçici anlaşma, 1538 ocağında Narbonne ve Perpignan'da yapılan daha kapsamlı müzakerelere başlangıç olur. Burada da Türk sorunu doğal olarak gündemdedir. V. Charles, I. François'ya gönderdiği barış koşullarında, kraldan "Türk'e karşı gerekli savunma ve saldırı için kendisince uygun görülecek bir ordu veya kuvvet göndermeyi vaat etmesini" beklediğini bildirir.⁵⁷ İki kampın yetkili temsilcileri bir sonuca varamadan ayrılır, ancak mütarekeyi 1 Haziran 1538'e kadar uzatmayı da ihmal etmezler.⁵⁸ Bu ek süre III. Paul'ün tekrar inisiyatifi ele almasını sağlar. Onun çağrısı üzerine iki hükümdar Mayıs ayında Nice'in yolunu tutarlar. Bu vesileyle yüz yüze görüşmemekle birlikte, her ikisi de oraya bizzat gelmiş olan Kutsal Pederle uzun görüşmelerde bulunurlar. Barıştan ve Türk savaşından söz edilir,⁵⁹ fakat sonuç tatmin edici olmaz. Papa, Osmanlılara karşı, yönetimi kralın ikinci oğlu Orléans Düküne verilecek ve şanlı zafeiriyle bütün hanedanın adını yüceltmeye yarayacak genel bir sefer perspektifiyle I. François'nın gözünü kamaştırmaya çalışırsa da, her şeyden önce Milano Dükalığı şahsına verilmek suretiyle V. Charles'la arasındaki anlaşmazlığın kesin olarak bitirilmesini talep eden kralı ikna ve razı edemez.⁶⁰ Kutsal Peder sağlam ve kalıcı bir barış antlaşması yerine, iki hükümdar arasındaki bellibaşlı anlaşmazlık konularını askıda bırakan on yıllık bir "mola" ile yetinmek zorunda kalır.⁶¹ Ancak tarafların imzaladığı metnin dibaçesi zamanın zor koşullarına atıfta bulunmaktan ve Papalık'ın arabuluculuğuna saygı ve övgü ifade etmekten geri kalmaz. "Tüm Hıristiyan Cumhuriyetinin, kendi hükümdarları arasındaki çekişme ve anlaşmazlıklar yüzünden içinde bulunduğu tehlikeyi" vurgulamakla kalmaz, III. Paul'ün "aralarında iyi bir barış kurmak üzere, Hıristiyanlığın huzurunun bağlı olduğu başlıca kişiler olarak, imparatora ve pek-Hıristiyan krala birkaç kez mektup yazdığını, normal ve özel elçiler gönderdi-

ğini” ve “bu barışmanın hâlâ sağlanmadığını görünce” de, “ne ileri yaşına, ne yer değiştirmenin sebep olabileceği tehlikelere, ne de diğer rahatsızlıklara bakmayarak, bu Nice taraflarına gelmek zahmetine katlandığını” da hatırlatır.⁶²

1538 mütarekesi Papa Farnèse’in, V. Charles’la I. François arasında bir uzlaşma sağlama girişimlerinin sonunu getirmez. İki hükümdar arasındaki ilişkilerde, Temmuz 1538’deki Aigues-Mortes görüşmesi ve imparatorun 1539-1540 kışındaki zafer alayına benzer Fransa seyahatiyle belleklere geçen geçici bir yatışma döneminden sonra, 1542 Yazından itibaren savaş daha şiddetli biçimde yeniden başlar, tabii onunla birlikte Papalık’ın savaşan tarafların barışması yönündeki çabaları da... Taraflar nezdinde olağan ve olağanüstü Papalık elçileri birbirini izler ve görevlerinde her zaman Türk problemini dürtücü faktör olarak kullanırlar. Örneğin, 1543 İlkbaharında Osmanlıların kitle halinde silahlanmasından söz edilirken, Girolamo Capodiferro I. François’dan “zavallı Hıristiyanlık” (*povera Cristianità*) adına yardım ve destek diler ve onu V. Charles’la barışmaya ikna etmek için tehlikenin kapıda olduğunu ileri sürer.⁶³ Aynı yılın Kasım ayında, Valois’lıyla rakibi arasında barışı tekrar kurmaya çalışmak için Almanya’ya gönderilen Francesco Sfondrati’ye verilen talimatta da aynı şekilde, “savaş böyle sürer ve [iki hükümdar], karşılıklı ülkelerini yakıp yıkarak, servetlerini saçıp savurarak ve eli silah tutan adamlarını öldürterek, birbirini mahvetmeye devam ederlerse, tıpkı Konstantinopolis imparatorluğunda olduğu gibi, Türklere Avrupa’ya tamamen hâkim olma fırsatı vermiş olacaklarının kuşku götürmeyeceği, zira orada olanların da Doğu hükümdarları arasındaki, bugün Batılıları ayıranlarla aynı anlaşmazlıklar yüzünden meydana geldiği” vurgulanır.⁶⁴ Bir kez daha, bu uyarı çok geniş tasarılarla birlikte yapılır; iki hükümdar arasında bu denli zaruri olan yakınlaşma, III. Paul’ün görüşüne göre, “Türk’e direnmek ve ona karşı kendimizi savunmak için kuvvetlerin birleştirilmesine” yol açmalıdır.⁶⁵ Bu, 16. yüzyılda Papalık politikasının değişmez bir unsurudur. Barış zarureti ile kâfire karşı mücadele zorunluluğu arasındaki bu yakınlaşma, 1550’li yılların

ilk yarısında, III. Jules'ün papalığı esnasında⁶⁶ da ortaya çıkar; o sırada, İtalya'da birkaç yıl süren Fransız provokasyonlarının ardından, 1552'den itibaren V. Charles'la I. François'nın oğlu ve halefi II. Henri arasında yine bir anlaşmazlık patlak vermiştir.

Papa derhal, temsilcileri aracılığıyla, imparatorla kral arasından bir mütareke sağlamaya çalışır ve bunun için Achille de Grassi'yi Habsburglu'ya, Prospero Santa Croce'yi de Valois'liya gönderir. İkincisine verilen talimat, "Türklerin ve sapkınların kuvvetlerinin, en başta pek-Hıristiyan Majesteleri ile İmparator arasındaki anlaşmazlık nedeniyle, günden güne artması yüzünden, Hıristiyanlığın pek teşvişli ve tehlikeli bir durumda bulunduğunu Majestelerine nazik, saygılı ve usturuplu bir dille hatırlatmanın"⁶⁷ ne kadar önemli olduğunu açıklar. Grassi de, V. Charles nezdinde aynı şeyi yapmakla görevlidir.⁶⁸ Roma'nın bu kaygıları sonraki yıllarda da devam eder. Bunları ilgililere bildirmek için kullandığı kelimeler ve üslup da bu örneklerle benzer. Vatikan devlet sekreteri (hariciye nazırı) Del Monte 1552 Sonbaharında, "[Hıristiyanlık], bu iki büyük hükümdarın kuvvetleri korunduğu ve sonunda kâfirler ve sapkınların küstahlıklarını cezalandırıp bastırmak için işbirliği yaptığı takdirde, soluklanıp rahatlamayı umabileceği gibi, bu iki kuvvet birbiriyile çarpışarak kendilerini tükettiği ve uzun zaman birbirine düşman kaldığı takdirde, mutlaka büyük felaketler ve büyük acılar bekleyebilir" diye yazar.⁶⁹ Nisan 1533'te iki özel elçi Girolamo Dandino ve Girolamo Capodiferro'dan biri imparatora öbürü krala gönderilir. Ellerindeki talimatlarda "Türklerin ve sapkınların kuvvetlerinin artışı" (*l'accrescimento delle forze de Turchi et heretici*) hâlâ iki hükümdarı anlaşmaya razı edeceği umulan argümanlar arasında yer alır. Hatta metinlerin yazarı bunun, iki hükümdarın zaten duymaya alışık ve çoktandır ikna oldukları "ortamalı hakikatlerden" (*luoghi communi*) biri olduğu fikrindedir.⁷⁰ Ancak, Dandino ve Capodiferro'nun çabalarının boşa çıkması, 1553 sonunda yeni bir göreve gerekçe olur ve bu görev kardinal Reginald Pole'e verilir. Bu kişi aynı yılın Ağustosunda Marie Tudor'la birlikte İngiltere'de Katolikliğin yeniden resmî din olması için çalışmak üzere özel elçi (*legatus*) olarak

atanmıştı.⁷¹ Daha 20 Eylülde III. Jules ona yazarak, kendisini Habsburgluyla Valois'ünün barışmasını amaçlayan zor müzakerelerde kullanmak niyetinde olduğunu haber verir.⁷² Kardinal o zaman Brüksel'e gider ve 1554 Şubat ayı başında imparatorla buluşur,⁷³ fakat yaptığı çeşitli görüşmeler hiçbir semere vermez; V. Charles, uzlaşmaya hazır olduğunu bildirmesine karşın, açılımda bulunmayı reddeder ve bu işi, anlaşmazlıktan sorumlu tuttuğu rakiplerine bırakır.⁷⁴ Mart başında Fransa'ya geçen Pole Fontainebleau'ya gider ve aynı ayın 29'unda II. Henri tarafından kabul edilir; kral kendisini iyi karşılar ve barışa hazır olduğunu bildirir.⁷⁵ Ancak, kardinal Morone'nin de "akıl almaz bir yazı" diye nitelediği⁷⁶ Fransız önerileri o denli yüksektir ki, imparatorluk temsilcilerince kabulleri imkânsızdır.⁷⁷ Bu talepleri imparatora bildirmek için Brüksel'e dönen Pole, sonunda girişimlerinin başarısız olduğunu kabul etmek zorunda kalır.⁷⁸ Pole'ün, hem V. Charles'a hem II. Henri'ye seslenen ve iki hükümdarı uzlaşmaya çağıran ünlü nutkunun yazılışı da taraflar arasındaki bu ilk geliş-gidişlerinin sonuna rastlamış olsa gerektir.⁷⁹ Yazılışından sonraki aylarda basılıp dağıtılmış da olan bu ünlü metin, Papalık'ın arabuluculuk konusundaki doktrini ile bunun taşıdığı barış ve birlik fikirlerinin bir serimlenişi olarak görülebilir.⁸⁰ Pole, papayla temsilcilerinin bu yorulmak bilmez çabalarını, bütün diğer insan etkinlikleri gibi milletlerarası ilişkiler alanını da kuşatan ilahi bir planın sürekliliği içine yerleştirir. "Savaşlar nasıl günahlarımızın cezası olarak Tanrının adaletinden geliyorsa, der, barışlar da aynı şekilde O'nun rahmetinden [ileri gelir],"⁸¹ dolayısıyla birbirleriyle savaşan hükümdarlar barışmaya teşvik edilmeyi beklememeli, uzlaşmanın bir lütuf ve ihsan olarak kendilerine gelmesi için hemen dua etmeye koyulmalıdırlar. Barış, onu kabule hazırlanmış bir ruhla karşılanması gereken bir Tanrı ihsanıdır, diye açıklar Pole, bu yüzden V. Charles'la Valois'lar arasındaki anlaşmazlığın aşmalarını belirleyen ve hepsi de yanlış nedenlerle imzalanan çeşitli antlaşmalar, bu hükümdarlar arasında kalıcı bir gönül birliğinin kökleşmesini asla sağlayamamıştır. Aksine, "her birinden daha zalimce yeni bir savaş" doğmuştur⁸² ki, buna ancak

“sevgi ve ruh beraberliğinden ibaret olan gerçek itidal” (*la vera temperatura che è l'amore et congiuntione degli animi*) son verebilir.⁸³ Kardinale göre savaşı iki taraf da, bu anlaşmazlığı sürdürdükleri sürece, gerçekten haksızlık içindedirler. Buna kanıt olarak, hiçbirinin hasmına üstün gelemeyişini gösterir –bu durum Tanrının her ikisini de onaylamadığının somut belirtisidir– ve aralarında bir türlü kesilmeyen bu kavganın, sonunda Türklerin ve sapkınların işine yaradığını vurgular. “Her ikinizin de kazanmayı umduğunuz şan-şeref ve maddi menfaatlere gelince, diye devam eder, Tanrı bu hedeflerinize ulaşmanıza izin vermediği gibi, bunları Majestelerinizin, dindarlıklarından ötürü verildiğini görmeyi en az isteyecekleri başkalarına, yani kâfirlere ve kötü dindarlara devretmiştir.”⁸⁴ Özel elçi, satırdan satıra gittikçe daha çok bir vaaza benzemekte olan bu “nutka” şunları da ilave eder: “Türk’e, biri denizde Rodos öbürü karada Belgrad olmak üzere Hıristiyanlığın iki kalesini ve savunma mevziini fethetme şeref ve menfaatini ne verdi? Kraliyet şehri Budin’e kadar sokulup onunla birlikte Tuna kıyısındaki bütün ülkeleri ve çevre eyaletleri ele geçirmesi için, Macaristan’a doğru yolunu ne açtı? Hemen her yıl gelip hasadını yapan ve İtalya’nın tüm kıyı kentlerinden o kadar çok canı toplayıp götürülen ordusuna denizi ne açtı? Doğrusunu söylemek gerekirse, sizin anlaşmazlık ve savaşlarınız, başka hiçbir şey değil.”⁸⁵

Roma’dan yapılan ve bu vesileyle İngiliz kardinal tarafından da yansıtılan barış çağrısı, kulaklarda hem bir dine dönüş buyruğu hem de Hıristiyan dünyasını tehdit eden tehlikelere karşı bütün kuvvetleri birleştirme daveti olarak çınlamaktadır. “Lütfen bir düşünün, diye devam eder Pole, ne denli büyük bir nimet olurdu tüm Hıristiyanlık için, eğer her iki Majestemiz bir araya gelerek, Tanrının size daima öğütlediği ve bugün de her zamankinden daha ivedilikle tavsiye ve talep etmekte olduğu o karşılıklı kardeşçe sevgiyle, canı gönülden kucaklaşıydınız..”⁸⁶ Papalık hükümdarlara arabuluculuk teklif ettiğinde, tam anlamı ve uygunluğuyla kendi normal rolünü oynamaktadır. Hükümdarları, karar ve davranışlarını Tanrının planına uydurmaya güdülemek suretiyle, –böyle bir idealin dinî bölün-

meler ve devletlerin özel çıkarlarının ön plana geçmesi yüzünden derinden sarsıldığı bir dönemde– bir Hıristiyan Cumhuriyetini yaşatmaya devam eder. Osmanlı tehdidi faktörünü kullanarak, çağının hükümdarlarına “federalleştirici” bir proje önerir; bu proje, içinde sağlam temeller üzerinde kendisine ayırdığı yönetici rolden ötürü kendi evrensel manevi görevine yararlı olduğu gibi, söz konusu birleşmenin Babıâli’nin eylemlerine doğrudan maruz kendi topraklarını savunmaya da katkısı olabileceği ölçüde, dünyevi kaygılarına da uygun düşer.⁸⁷ kâfirlerle kuşatılmış bir Hıristiyanlık imajını büyük bir kararlılık ve süreklilikle öne süren Papalık’ın arabuluculuk girişimleri, sonunda milletlerarası ilişkilerde Türk sorununun merkezi bir yere oturmasını sağlar, zira bunu taraflara Batılı hükümdarlarca yapılmış ve yapılacak bütün barış anlaşmalarının başta gelen konusu ve maddesi olarak dayatırlar. Dolayısıyla, tam olarak papaların İstanbul sultanlarına karşı bir hükümdarlar birliği ortaya çıkarmak uğrunda ayrıca gösterdikleri çabalar doğrultusunda yer alır ve bir bakıma bunları tamamlar ve takviye ederler. Hükümdarları birleştirmek ve harekete geçirmek: Roma’nın kendi üstünlük ve önceliğini kurtarmaya çalışırken uyguladığı tek politikanın iki yüzü bunlardır.

Türlere karşı kurulan birliklerde dönen büyük ve küçük hesaplar

Konstantinopolis’in düşüşünün yarattığı şok dalgası ile Hıristiyanlığın üzerine yığılan yeni tehdit ve tehlikeler, 15. yüzyılın ikinci yarısındaki papalara, kendilerini Türlere karşı mücadelenin başlıca aktörleri olarak kabul ettirmek suretiyle, milletlerarası nüfuz ve etkilerini koruma imkânı sağlar. Dinî haçlı seferi idealine sadık kalan bu papalar, zamanın siyasal zaruretlerinin de itkisiyle, Hıristiyan hükümdarları sultanlara karşı bir araya getirme uğraşının –daima coşkuyla talep edilen ama pek seyrek gerçekleştirilebilen bu işin– yorulmaz taşeronları haline gelirler. II. Pie olsun, IV. Sixte, VIII. Innocent veya diğerleri olsun, bu dönemde Saint Pierre’in tahtında birbirini iz-

leyen “Egemen Başrahiplerin” çoğu, Osmanlı tehlikesine karşı çağdaşlarını uyarmak ve onları buna karşı bir “federasyonda” toplamak uğrunda gerek sözlerini gerek çabalarını esirgemezler. Bu eylem 16. yüzyılda da devam eder. Örneğin X. Leon büyük bir ısrarla Türklere karşı bir birliğin propagandasını yapar. Bu amaçla, bir yandan imparator unvanını kapmak için kıyasıya rekabet halinde olan İspanya Kralı I. Charles’la Fransa Kralı I. François’dan, bu konuda kendisinin lütuf ve yardımlarını elde etmeye yönelik sözler ve vaatler alır.⁸⁸ Ne var ki, Roma’nın çağrılarını tekrarlamak ve projelerini yenilemek konusundaki gevşemeyen kararlılığı ile, seslendiği kişilerde bunun uyardığı yankının zayıflığı arasında derin bir tezat meydana gelir. Nitekim 16. yüzyılda sadece iki Türk karşıtı birlik ortaya çıkar. Her ikisi de papaların girişimiyle dramatik koşullarda kurulan bu birliklerin sonu da benzer olur, çok kısa bir süre yaşadıktan sonra dağılırlar. Bu iki örnek, papanın birleştirici görüşlerinin karşısına çıkan ve her defasında sayıları artan engelleri değerlendirmek suretiyle, zamanın hükümdarlarının Osmanlı tehlikesi karşısındaki tutumunun daha iyi belirlenip anlaşılmasına imkân verir.

1538 Kutsal Birliğin kurulması, III. Paul’un girişimi sonucunda olmuştur. 1537 ilkbaharı boyunca Arnavutluk’un Vlona (Avlonya) Limanı dolaylarına Süleyman’ın yığıdığı büyük kuvvetler ve yazın İtalya kıyılarına yapılan ilk akınlar, Farnese’li papayı Ağustos ayında, bu tehdidi karşılamak amacıyla, Roma, imparator ve Venedik arasında bir ittifak önermeye sevk eder. Bir koalisyonun ilkelerini saptamaya birkaç hafta kâfi gelir, Serenissima da, Osmanlıların Korfu’ya saldırmasından sonra, Eylül ortalarında buna katılır.⁸⁹ Fakat tarafları daha sıkı biçimde yükümlülük altına sokan bir metnin hazırlanabilmesi için altı ay gerekli olur. Böyle bir oyalanma, önce imparatorluk mensuplarıyla Venediklilerin birbirlerine karşı besledikleri kuşku ve güvensizlikle ve öte yandan her birinin kendi hesabına düşmanla yürüttükleri gizli müzakerelerle açıklanabilir. 1537 yazı sonunda V. Charles donanmasının başkomutanı Cenova’lı amiral Andrea Doria, Doğudaki çıkarları nedeniyle Venediklilerin

“ellerindeki bütün çare ve imkânlarla, Türklerle barışmaya çalışacaklarını” tahmin eder; dolayısıyla, ilerdeki seferde askerlerini onlara karşı cepheye süreceklerinden şüphelidir.⁹⁰ Zaten Cumhuriyet’in birkaç ay daha Babıâli’yle arasındaki anlaşmazlıktan çabuk çıkılacağı umuduna sarıldığı ve karar organlarında da çok sayıda eşrafın (*patrici*) uzun zamandır barıştan yana eğilim gösterdiği bir gerçektir.⁹¹ Ama imparatorlular da bu hususta Venedik’ten geri kalmazlar. Onlar da Barbaros Hayreddin Paşa’yla, Osmanlı’yı bırakıp imparatorun hizmetine girmesini sağlama umuduyla, gizli görüşmelere girmişlerdir. Bunun için ona karşı yumuşak ve uzlaşıcı bir tutum benimser ve savaşçılık ateşlerini biraz küllendirirler;⁹² doğallıkla, zaten kimsenin gözünden de kaçmayan bu davranışlar⁹³ V. Charles’ın eylem ortaklarının sinirlerini iyice bozar.

Böylece, iki tarafın karşılıklı anlayışsızlık ve güvensizlikleri bir araya gelince, bir antlaşmanın imzalanması biraz daha gecikir; kaldı ki, ilgili devletlerin temsilcileri bu antlaşmanın maddeleri üzerinde uzlaşmakta da çok zorlanırlar. Roma’da imparatorluk ve Venedik elçilerinin huzurunda sürdürülen müzakereler bir dizi engele takılır ve bunlar ancak son derece yavaş bir süreç içinde adım adım kaldırılabilir. İttifakın temel niteliği –Serenissima saldırı amaçlı olmasını istemekte, imparatorluk ise savunmaya yönelik olmasını tercih etmektedir– çok ateşli tartışmalara konu olduktan sonra ancak bir uzlaşmaya varılabilir. III. Paul de, birliğin masraflarının üç eşit parçaya bölünmesini reddederek ortalığı karıştırır. Papa görüşünü, “Türk’e karşı elde edilecek kazançlardan hiçbir şey istemediği, imparator ve cumhuriyetinkiler kadar savunulacak toprağı olmadığı, dolayısıyla onlar kadar katkıda bulunmasının gerekmediği” şeklinde açıklar.⁹⁴ Venedik’le V. Charles sonunda Papalık’ın katkısının toplam masrafın altıda birine indirilmesini kabul ederlerse de, bu kez böyle bir indirimin kendi hazinesi açısından gerektireceği ek harcamadan ne pahasına olursa olsun kaçınmaya çalışan Cumhuriyet, “Majeste İmparatorun kendisinin yapabileceğinden çok daha yüksek bir harcamada bulunabileceğini” ileri sürerek⁹⁵ yeni bir tartışma çıkarır.

Zaman zaman alevlenen bütün bu çekişmeler son anlaşmaya varılmasını birkaç ay geciktirir; anlaşma ancak 8 Şubat 1538'de ilan edilir. Fakat içeriği ve dile getirdiği yüksek ideallerle, hükümdarları kâfire karşı mücadele uğrunda seferber etme çabasını nihayet somut bir çığıra sokmayı başarmış olan Roma'nın dilek ve temennilerini tatmin eder.⁹⁶ III. Paul, V. Charles ve Serenissima bu antlaşmayla, bir yandan 200 kadirge ve 100 yüksek bordalı gemiden oluşan büyük bir donanma oluşturma –ki bunun komutası Cenova'lı Andrea Doria'ya verilecektir– öbür yandan 4.500 süvari ve yeteri kadar topla desteklenen 50.000 kişilik bir piyade kuvveti toplama –buna da Urbino Dükü Francesco Maria della Rovere komuta edecektir– konusunda anlaşmışlardır. Bütün bu kuvvetler gelen ilkbaharda harekâta hazır olacaktır. Ayrıca birliğin başka ortaklara açılması da öngörülmüştür. Antlaşmaya şahsen imza koymamış olmasına karşın, V. Charles'ın kardeşi “Romalıların kralı” Ferdinand de Habsburg doğal olarak girişime dâhildir ve kendi hesabına asker toplamakla görevlendirilir. Öte yandan Kudüs Saint-Jean taretinin deniz harekâtlarına katılması da sağlanmıştır. Ayrıca Portekiz ve Polonya krallarıyla Moskova büyük dükalığının da iştiraki umulmaktadır. Fransa kralı I. François'ya, ittifaka girme arzusu gösterdiği takdirde, özel bir yer ayrılmıştır. Başka maddelerle de tarafların her birinin katkısı daha açık ve ayrıntılı olarak saptanır ve askerî birliklerin ikmal işleri düzenlenir. Müttefikler arasında ileride çıkabilecek anlaşmazlıkların çözümü papanın hakemliğine bırakılır. Ayrı bir belgede açıklanan son bir husus, fethedilecek yerlerin paylaşımıyla ilgili usul ve ayrıntıları açıkça belirler ve birlik üyelerince koyulan hedeflerin büyüklüğünü de açıkça gösterir: Vaktiyle Serenissima'ya ait olup geri alınacak olan bütün yerler, özellikle Valona ve Castelnovo, ona iade edilecektir; “Konstantinopolis imparatorluğu” bütün hak ve hukukuyla birlikte, ayrıca Doğuda Kutsal Roma-Cermen İmparatorluğu'nun ya da Napoli ve Sicilya krallıklarının hakkı sayılabilecek her şey, tabii Cumhuriyet'in haklarına zarar verilmeden, Habsburglunun payına düşecek, Rodos Malta Şövalyelerine verilecektir; nihayet Papalık'a da, “bu çok Kut-

sal ve çok zaruri sefere” (*così santa et necessaria expeditione*)⁹⁷ önyak olarak tüm yaptıklarından ötürü teşekkür makamında, üzerinde bazı eski hak ve yetkilerinin bulunduğu yerlere ilave olarak, fethedilen ülkelerden biri verilecektir. Böylece görülüyor ki, V. Charles’la Venedik, Papa III. Paul’ün de hayır duaları ve aktif katılımıyla, açıkça Osmanlı İmparatorluğu’nu yıkıp terkesini paylaşmaya hazırlanmaktadırlar. Ne var ki, bu güzel ve görkemli proje taslak aşamasından ileri gidemez.

Çok geçmeden birliğin kendisinden beklenen semereyi vermediği görülür ve üyeleri arasındaki görüş ayrılıkları çabucak su yüzüne çıkar. Zaten daha 1537 Eylülünde, Türklere karşı bir ittifak fikrinin III. Paul, V. Charles ve Serenissima’yı birbirlerine yaklaştırmaya başladığı sırada, ilk tökezleme müzakerelerin havasını bozmuştu: İmparatorluk donanmasının komutanı Andrea Doria, Korfu’da Osmanlı kuvvetlerinin saldırısına uğrayan Venediklilerin yardımına gidecek yerde, Napoli’deki Papalık elçisi Fabio Arcella’nın yalvarışlarına⁹⁸ kulak asmayarak, savaş alanından uzaklaşıp Cenova’ya dönmeyi tercih etmişti.⁹⁹ Papa bu olaya son derece üzülmüş,¹⁰⁰ imparator nezdindeki elçisi Poggio da bu konuda imparatora şikâyetle bulunarak, onu “bundan böyle Türklere karşı yapılacak girişimleri canı gönülden benimsemeye” teşvik etmişti.¹⁰¹ Habsburglunun bu yönde verdiği güvenceye karşın, Doria’nın başlangıçtaki bu çekin-ser davranışı, Şubat 1538’de birliğin resmen ilanından sonra müttefikleri bekleyen daha büyük düş kırıklıklarının ilk örneğidir. Papa da Venedikliler gibi umutlarını müttefik kuvvetlerin çabucak bir araya gelerek Doğu Akdeniz’de ortak bir saldırıya geçmesine bağlamıştı, fakat böyle geniş kapsamlı operasyon perspektifleri yavaş yavaş uzaklaşmaktadır, zira V. Charles uzun süre gemilerini Doğuya göndermekte isteksizlik gösterir. Kendisini Barselona’dan papayla buluşup I. François’yla iş konuşacağı Nice’e götürmek için Doria’yı Batıda tutar; sonra da yine İspanya’ya kadar kendisine eşlik etmekte kullanır.¹⁰² Bu devamlı ertelemeler Venedik tarafında gittikçe artan bir sabırsızlığa neden olur ve Lagün kıyılarındaki Papalık elçisi bunu raporlarında yansıtır. Nisan ayında, “Bu Beyler memnun de-

giller, çünkü imparator tarafında hazırlıkların geciktiğini, daha doğrusu hazırlık filan yapılmadığını görüyorlar” diye yazar.¹⁰³ Temmuz ayına gelindiğinde infial bir kerte daha yükselmiştir. Elçi “Bu Beyler imparatorundan memnun değiller, zira bu yıl için hazırlık yapmadığı gibi prensi de [Doria] göndermemiş. Bunu büyük mesele yaptılar ve yapıyorlar” diye yazar.¹⁰⁴ Böylece, 1538 seferi çok kötü şartlarda başlar ve şanssızlıklar savaş alanında da devam eder.

Papalık kadırgaları Korfu’da Venedik donanmasıyla Haziran ayı içinde birleşirse de, ilk İspanyol filosunun, yani kral vekilli Ferrante Gonzague komutasında Napoli ve Sicilya filolarının, gelişi için Ağustos ayını beklemek gerekir. V. Charles’ın gemilerinin asıl büyük kısmı ise, başında Andrea Doria olduğu halde, alana ancak Eylül başında ulaşır; bu sırada öfkeli bir karamsarlık kafalara hâkim olmuştur, zira Ferrante Gonzague Cenova’lı amiral orada olmadıkça eyleme geçmeyi reddetmiştir.¹⁰⁵ Dolayısıyla, nihayet birlik kuvvetlerinin tümü Doğuda toplandığında, savaş mevsimi sonuna yaklaşmaktadır. Preveze olayı 27 Eylülde, işte bu zaten gergin bağlamda yer alır. Hıristiyan donanmasının, bu Epir Limanı açıklarında Barbaros komutasındaki Osmanlı filosuyla temas sağlamasının ardından Doria komutasındaki Hıristiyan filosu ‘asıl savaşa girmeyi reddedip çekilir. İlk çarpışma esnasında esmeye başlayan ters rüzgâr, manevrayı güçleştiren komuta dağınıklığı, ya da müttefiklerin hazırlık ve organizasyon bakımından eksiklikleri gibi geçerli stratejik sebepler bu çekilmeyi haklı gösterebilse de,¹⁰⁶ çağdaş yazarlar tarafından başka motifler de öne sürülmüş ve tarihyazımını kalıcı biçimde etkilemiştir. Örneğin, Cenova’lı amiralin savaşa girmekteki isteksizliği haklı olarak vurgulanmıştır.¹⁰⁷ Doria’nın kasten ihaneti varsayımı pek akla yakın değilse de, V. Charles’dan, kazanacağından emin olmadıkça savaşa girmemesi ve bir yandan da sultanın hizmetinden koparıp imparatorun hizmetine almak üzere Barbaros’la müzakereleri sürdürmesi yönünde açık emirler aldığı kesinlikle ortaya konmuştur.¹⁰⁸ Böyle unsurlar herhalde amiralin tutumunu açıklamaya katkı yapabilir, fakat asıl sonuçları itibariyle önemlidirler. Preveze ri-

cati ve onunla ilgili olarak uyanan kuşkular, hele harekâtın devamı da son derece sönük gelince Venediklilerin küskünlüklerini iyice billurlaştırır: Hıristiyan ordularının tek gerçek başarısı Castelnovo'nun alınması, insanlardaki genel yenilgi ve boşuna savurganlık duygusunu dağıtmaya yetmez ve bu duygu Ekim ayında filoların ayrılmasıyla doruğuna çıkar.¹⁰⁹

Denizde Doria filosunun davranışı büyük düşkünlüğüne neden olmakla birlikte, karada, imparatorluk ve Habsburgluların baba mirası toprakları cihetinde de, imparatorluların savaş hazırlıklarının, birliğin kuruluşu sırasında V. Charles'ın üstlenmiş olduğu yükümlülüklerin çok altında olduğu ortaya çıkar. Örneğin Ferdinand, kendi sorumluluğundaki yerlerde, ordularının 9 Ekim 1537'de sultanın Balkanlara gönderdiği bir şaşırtma kuvveti önünde uğradığı ağır yenilgiden sonra, tedbir ve tenniye seçer,¹¹⁰ Böyle bir aksilik Romalıların kralını, o zamana dek Macaristan'daki egemenliğini kabul etmek istemediği Jean Zápolyai'ye (Zapolya Yanoş) yanaşmaya ve 1538'de onunla bir anlaşma yapmaya sevk ederse de, Türklerin gücünü fazla kışkırtmamak için kendi savaş hazırlıklarında işi ağırdan almaya da güdüler. Her ne kadar V. Charles birlik antlaşmasının maddelerinde Ferdinand'ın da Babıâli'yi uğraştırmak için kendi hesabına bir ordu kuracağını vaat etmişse de, Prag'daki Papalık elçisi adam toplama işinin ne kadar ağır yürüdüğünü görür¹¹¹ ve sonunda "bütün hazırlıkların gecikmeli ve yetersiz olduğu" hükmünü verir.¹¹² 1538 yazı boyunca, Osmanlı Sultanının güçlü bir ordunun başında orta Avrupa'da bir sefere çıkacağı haberi de durumda değişiklik yapmaz. Gerçi Romalıların kralı bu fırsattan yararlanarak ısrarla papanın mali desteğini talep eder,¹¹³ bir yandan da Zapolyai'ye Budin'nin savunmasını takviye için 5.000 adam gönderir,¹¹⁴ fakat işin sonunda, Süleyman'ın ordusuyla Moldavya'ya (Boğdan) yöneldiği anlaşılınca, ona karşı harekete geçmekten kesinlikle kaçınır; öyle ki sultan gerçek bir muhalefetle bile karşılaşmadan bu prensliği kuşatıp voyvodası Petru Rareş'i devirebilir.¹¹⁵ Aynı ihtiyat ve tedbirlilik Habsburglunun 1539 yılı başındaki tutumunda da görülür. Papalık elçisi Mignanelli, onun 1538 anlaşmaları uya-

rınca sağlamakla yükümlü olduğu orduyu toplayıp Macaristan taraflarında gönderebileceğinden şüphelidir. Elçinin açıklamasına göre, aslında Ferdinand bu durumdan tamamen sorumlu olmaktan uzaktır. Ne yaparsa yapsın, “bu denli büyük bir düşman için kuvvetleri yeterli güce sahip değildir [ve] parası da yoktur.”¹¹⁶ Ayrıca, imparatorluk içinde Katoliklerle Lutherciler arasında bir anlaşma olmadıkça buradan gelebilecek katkılara da güvenmesi imkânsızdır.¹¹⁷

Doğuda ya da imparatorluk içinde kaydedilen sonuçlar göz önüne alındığında, kutsal birliğin etkili olmadığı sonucuna varılabileceği gibi, tarafların davaya tamamen angaje olma iradelerinden de haklı olarak şüphe edilebilir. Kaldı ki, Papalık'ın propagandasını yaptığı birleşme projelerini sınırlandıran tek faktör bunlar da değildir. Elbette bu projeler ittifakın taraflarında görülen çeşitli eksiklikler ve bunlardan çıkan anlaşmazlıklara takılıp tökezlerler; fakat, daha genel olarak, diğer hükümdarların kayıtsızlığıyla da karşılaşılırlar. Roma tarafından ilan edilen ve yalnız V. Charles'la Serenissima'yı ilgilendiren seferberlik, onu taşıyan umutlara kıyaslanınca bir fiyasko gibi görünür. Doğal olarak, ilişkilerin birkaç yıldan beri tamamıyla kesik olduğu İngiltere Kralı yönünden beklenebilecek bir şey yoktur. Daha 1535'te III. Paul VIII. Henry'yi afroz etmiş, ülkesine yasak koymuş ve kendisine karşı bir haçlı seferi çağrısı yapmıştır. Ertesi yıl içinde bir barıştırma girişimi düşünülmüşse de, sonunda başarısızlığa uğramıştır.¹¹⁸ 1538'de İngiliz Kralı Türk kadar düşman olarak görülmektedir, o kadar ki, Nice görüşmeleri esnasında papa, V. Charles'la I. François'yı ona karşı savaş açmaya teşvikte tereddüt etmez.¹¹⁹ Elbette bu çok aşırı bir örnektir, fakat papanın önerdiği girişimin her yerde oldukça zayıf bir yankı uyandırdığını da kabul etmek gerekir. Şubat 1538 Anlaşması'yla katılımı açıkça öngörülen Fransa Kralı –ki imparatora muhaliftir– kısmen kendi şahsına karşı olduğunu düşündüğü bir birliği önce şiddetle takbih ve mahkûm eder.¹²⁰ Haziran 1538'de rakibiyle imzaladığı kalıcı mütareke anlaşması ve ardından sürdürdüğü daha dostane ilişkiler de durumu değiştirmez. I. François katılımını gittikçe daha ihtimal dı-

şı hale getirmek için, ön şart üstüne ön şart ileri sürer. Önce V. Charles'ın kendisiyle sağlam ve kesin bir barış antlaşması yapmayı kabul etmesini ve Milano dükalığını geri vermesini ister;¹²¹ daha sonra, birliğe katılmak için diğer bütün hükümdarların katılımını beklediğini iddia eder.¹²² Bütün bu kaçamak davranış ve oyalamalar, kralın Habsburgluya karşı beslemeye devam ettiği kuşku ve sakıntıyı ve Babiâli'yle kurmuş olduğu ayrıcalıklı ilişkileri Hıristiyan gönüldeşliği uğruna feda etmek konusundaki derin isteksizliğini ancak şöyle böyle gizleyebilir. III. Paul'un beklentilerini başka hükümdarlar da boşa çıkarır. Daha 1537 sonundan itibaren kapısı çalınan Portekiz Kralı III. Jean, gerçek bir içeriği olmayan vaatlerle zaman kazanmaya çalışır,¹²³ fakat Papalık elçisi Girolamo Capodiferro'yu uzun süre aldatamaz; elçi ertesi yılın Nisanında şöyle yazar: "Biliyorum ki [birliğe] girmemeye iyice düşünerek karar vermiştir ve şimdiye dek bunu söylemek için beni çağırtmadıysa da, yine biliyorum ki pek yakında bunu yapacaktır."¹²⁴ Burada, Papalık'ın daha sonraki girişimlerinin de yumuşatamayacağı son ve kesin bir karar söz konusudur.¹²⁵

Kurucu belgesi olan antlaşmanın maddelerinde dile gelen Osmanlı İmparatorluğu'nu paylaşma projesinde açıkça ortaya konmuş yüksek amaç ve ideallerine karşın, 1538 kutsal birliği çabucak sınırlarına ulaşır. Kurucu üyeleri dışında, en büyük hükümdarlar ona sırtlarını döner ve katılmayı reddederler. Savaş alanında da sonucu belirleyici bir etkinlik gösteremez ve anısı kesin olarak o felaketli Preveze gününe bağlı kalır.

1571 ittifakı ise bu açıdan daha iyi bir şöhrete mazhar olmuştur, zira arkasında İnebahtı Muharebesi'nin parlak anısını bırakmıştır. Bu askerî başarının geçici olması ve bu çarpışmada kısmen tahrif olan Osmanlı donanmasının çabucak yeniden kurulması¹²⁶ o kadar önemli değildir; mutlu olay Hıristiyan âleminin her tarafında sevinçle kutlanır. Bütün sanatları etkiler,¹²⁷ herkese kâfiri ezmenin mümkün olduğu umudunu tekrar verir ve ardında canlı ve kalıcı bir eskatolojik gelenek yaratır.¹²⁸ Bunun şan ve şerefi de savaşa katılan askerî şeflere yansır: Don Juan d'Autriche, Katolikliğin dünyayı yeniden fet-

hetme idealinin bir ikonası haline gelir,¹²⁹ Roma Papalık kadırgalarının komutanı Marcantonio Colonna'yı bir kahraman gibi karşılar ve ona eski çağ imparatorlarına layık bir şehre giriş töreni yaparken¹³⁰ Venedik'te *capitano generale* Sebastiano Venier gelecek nesillere İnebahtı galibi olarak geçer ve bu sayede kendisini dükalık görevinden ayıran son basamağı da aşarak, 1577'de bu göreve seçilir.¹³¹ Aynı şekilde, ittifak üyelerinin hepsi zaferin halesiyle yıldızlanmış görünür. Zafer, birliğin yorulmaz tasarlayıcı ve savunucusu olan ve bir vecd anında seferin başarılı olacağına dair kehanette bulunduğu inanılan¹³² Papa V. Pius'a da kesin olarak kanonizasyon (aziz ilan edilme) yolunu açar. II. Felipe de olaydan ünü ve imajı büyümüş olarak çıkar ve bu vesileyle babası V. Charles'ın simgesel mirasını da tam anlamıyla sahiplenerek, kendisini Hıristiyan âleminin savunucusu konumuna yükseltebilir.¹³³ Serenissima'ya gelince, İnebahtı Zaferi'nin kutlanması ve sonra da her yıl anılmasını, aslında kendisi için pek acı bir yenilgi olan Kıbrıs Adası'nın kaybını hiç olmazsa kısmen gözden uzak tutabilmek için etkin bir çare olarak kullanır. Son olarak, çağdaş yazarlar Hıristiyan filosunun zaferini topluca Kutsal Birliğin hesabına kaydetmekten geri kalmazlar, söz konusu birlik de bundan ötürü bir anlamda yücelir, kendi gözünde saygınlaşır ve gerekçelenir. Zafer haberinden sonra Venedik'te düzenlenen şenliklerde, birliği kuran üç siyasal gücün armaları Rialto Köprüsü'nün bir yakasından ötekine kurulan üç takın üzerinde sergilenir.¹³⁴ Aynı amblemlere, muharebeyi gösteren ve daha 14 Kasım 1571'den itibaren Roma sokaklarında satışa sunulan bir gravürde de rastlanır.¹³⁵ Öte yandan Vasari de, önce V. Pius sonra XIII. Grégoire için Vatikan'ın *Sala Regia*'sına yaptığı İnebahtı konulu fresklerin ortasına Kutsal Birliğin allegorik bir figürünü yerleştirir; bunun motifini Mayıs 1571'de Birlik Antlaşması'nın imzalanmasının ardından piyasaya çıkan çok sayıda küçük boyutlu resimden almıştır. Burada üç kişilik bir grup görülür: Ortada, başında *tiara*'sıyla, Kutsal Ruh'tan esin alan Papalık, onun sağında başı taçlı İspanya, solundaysa başında dükalık *cornu*'su ve sırtında samur mantosuyla Venedik yer alır.¹³⁶ Son kertede,

1570-1573 yıllarında Türklerle yapılan bütün savaş tek bir olayın, tüm zihinleri polarize eden ve anıları billûrlaştırıran İnebahlı Muharebesi'nin, ışığında okunur, yorumlanır ve serimlenir. Geçmişin tanıklıklarından cesaret bulan tarihçilik de aynı eğilimi izlemiş ve Kıbrıs anlaşmazlığı ile Birliğin sarsıntılı evrimini geri plana atarak, tüm dikkatini 7 Ekim 1571 olayı üzerine odaklamıştır.¹³⁷ Hıristiyanların başarısı bu dönemin çevresinde mucizeli ve muhteşem bir hale oluşturmuş ve bu hale V. Pius, II. Felipe ve Serenissima arasındaki ittifakın ancak gayet zor ve kıran kırana pazarlıklar sonunda kurulabildiğini, etki alanının sınırlı kaldığını ve uygulamaya konusunda da pek çabuk –sonunda dağılmasını da açıklayan– çeşitli tuzaklara düştüğünü unutturabilmiştir.

1571 Kutsal Birliği hiç tartışmasız, uzlaşmanın sabırlı taşaronu olmuş olan V. Pius'un eseridir.¹³⁸ Bu papa, 1566 Ocak ayının başında Saint Pierre'in tahtına çıkar çıkmaz, Hıristiyan kralları Osmanlılara karşı ortak bir girişim perspektifi çerçevesinde bir araya getirmeye uğraşır. Türklerin, daha önce 1565'teki Malta Kuşatması'yla hissedilmiş olan ve 1566'da Khio'nun (Sakız Adası) alınmasıyla hâlâ kendisini gösteren, gittikçe artan baskısına karşın, başlangıçta ciddi bir sonuç elde edilemez.¹³⁹ Fakat 1570'li on yılın başından itibaren olayların hızlanması papaya çağrı ve teşviklerini bu kez daha verimli biçimde yenileme fırsatı verir: 1569 sonunda Cezayir beylerbeyi Uluç Ali tarafından Tunus'un alınması ve Babiâli'nin Kıbrıs Adası üzerine yönelttiği tehdit, bir yandan İspanya'yı öbür yandan Venedik'i Papalık'ın ittifak önerilerini daha olumlu karşılamaya sevk eder.¹⁴⁰ Ancak, bu iki devlet arasındaki karşılıklı güvensizlik görüşmelerin uzamasına sebep olur, zira V. Pius yaptırımlar öngören yazılı bir anlaşmaya bağlanmış, usul ve biçimsel şartlara uygun bir birlik istemektedir; dolayısıyla bunun her maddesi taraflar arasında kıran kırana tartışmalara konu olur. Böylece, resmen 1570 Temmuz başında başlayan ve Roma'da özel "kongregasyonlar" (komisyonlar) çerçevesinde yürütülen gizli pazarlıklar üç kez kesintiye uğradıktan sonra, nihai anlaşma 25 Mayıs 1571'de resmen ilan edilir.¹⁴¹ Bu ayak sürü-

me ve gecikmelerin açıklaması, hiçbir zaman tamamen aşıl-
mayan derin anlaşmazlıklardadır. Bunlar, daha 1570 Temmuz
ayının bütününü Ağustosun ilk günlerini işgal eden ilk toplan-
tılar dizisinden itibaren su yüzüne çıkar. Bu süreci anlatan kü-
çük bir günlük korunmuş olup, söz konusu ilk oturumlar es-
nasında ortaya çıkan anlaşmazlık konuları ile onlara eşlik eden
çatışmaları kurgulamak ve daha iyi anlamak açısından büyük
bir değer taşır.¹⁴²

Daha işin başında, sultanın donanması Kıbrıs'a saldırmak
üzere denize açılmışken, İspanyollarla Venedikliler birliğin na-
sıl bir şey olacağı konusunda anlaşmazlığa düşerler. II. Feli-
pe adına bunun “hem saldırıya hem savunmaya yönelik” (*of-
fensiva et defensiva*) olmasını istediğini beyan eden kardinal
Granvelle'e Venedik elçisi doğal olarak, “savunmada kalmanın
maliyeti yüksek getirisi düşüktür, ayrıca gerçek savunma düş-
mana saldırıp elinden başkalarına saldırma imkânlarını almak-
tır” diye itiraz eder.¹⁴³ İttifakın hedeflerinin seçimi de fikir ay-
rılıklarını körükler. Örneğin, Katolik Kralın temsilcileri bunun
“yalnız Türk'e karşı değil bütün kâfirlere karşı” (*non solamente
contra il Turco, ma contra tutti gli Infideli*) yapılmasını isterler;
amaçları, İspanya'yı daha dolaysızca tehdit etmekte olan “Ber-
beristan Maure'larını” [*Mori di Barbaria*: Kuzey Afrikalılar] da
operasyon kapsamına almaktır.¹⁴⁴ En acil tehlikeyi bertaraf et-
menin derdinde olan Venedikli temsilci ise hemen itiraz ede-
rek, komisyonun sadece Türkleri ele almak için toplandığını ve
yetkilerinin bunu aşamayacağını öne sürer. Aslına bakılırsa her
şey tartışma konusudur ve birliğin masraflarının paylaşımı ko-
nusuna sıra gelince, Granvelle “kralının, savaşlarda yapmış ol-
duğu harcamalar ve gerek ülkesinde gerek dışarıda uğraşmak
zorunda kaldığı karışıklıklar yüzünden, (mali bakımdan) tü-
kenmiş olduğu” uyarısında bulunur.¹⁴⁵ Venedikli de buna kar-
şı, “Senyörlüğün bu yıl yapmış olduğu ve birliğe katkısına ilave
olarak, hepsi de Türklerden gelecek zararlara açık olan ada ve
topraklarındaki garnizonları göreve hazır tutmak için yapmak
zorunda kalacağı büyük harcamaları” öne sürerek,¹⁴⁶ toplam
masrafların dörtte birinden fazlasını üstlenemeyeceğini bildi-

rir. 1538 birliğinin masraflarının altıda birini üstlenmiş olan Papalık'a gelince, artık bu kadarını da yapamayacağını savunarak, ortaklarından bunun bir kısmını da üstlenmelerini talep eder. Bütün bu askıda kalan ihtilaflar ve geri adım atmamakta uzun süre ayak direyen tarafların hırslı çıkarıcılığı, görüşmelerin sık sık kesilmesine ve sonuca ulaşmanın hayli yavaş olmasına sebep olur.¹⁴⁷ Kardinal Rusticucci, antlaşmanın imzalanışını izleyen haftalarda İspanya'daki Papalık elçisine yazdığı bir mektupta, bu gecikmiş imzanın bütün onurunu haklı olarak, İspanyollarla Venedikliler arasındaki ayrılıkları gidermek için olağanüstü sabrını ve ikna becerilerini işe koşmuş olan V. Pius'a atfeder.¹⁴⁸ Ancak gerçekte sadece kısmi bir başarı söz konusudur. Nihai belge kimseyi tatmin etmeyecek, ama herkesi rahatsız edecek karşılıklı ödünlerden oluşmuş bir metindir. Birliğin askerî hedefleriyle ilgili olanlar gibi bazı maddeler, bile bile, gelecekteki görüş ayrılıklarının tohumunu taşıyan belirsiz ve bulanık bir üslûpla yazılmıştır.¹⁴⁹ Özellikle, ittifak sadece Papalık, Katolik kral ve Cumhuriyetle sınırlı kalmış, başka hiçbir hükümdar gelip pazarlıklara katılmamıştır. Görüşmeler boyunca yaşanan güçlüklerin de bu açıdan caydırıcı bir etki yaptığı anlaşılmaktadır.

İspanya ve Venedik'le tartışmaların açılışında, V. Pius Roma ile adı geçen devletler arasında kurulacak olan birliği Hıristiyan âleminin diğer hükümdarlarına da açma niyetini açıkça belirtmişti. 1 Temmuz 1570'te II. Felipe'nin ve Cumhuriyet'in elçilerine, "bu birlik kralla ve Cumhuriyetle bir kez kurulunca, imparator ve diğer Hıristiyan hükümdarların da buna katılmaya davet edileceklerini ve dünyevi hükümdarlar arasında baş otorite olmasından dolayı imparator başta olmak üzere, hepsinin bu kutsal girişime katkıda bulunmaya koşacaklarının umulduğunu" beyan etmişti.¹⁵⁰ 20 Mayıs'ta imzalanıp 25 Mayıs'ta ilan edilen antlaşmada da aynı kaygının dile getirildiği görülür. Nitekim maddelerinden birinde, "bu konfederasyonda, seçilmiş imparator Maximilien Hazretlerine, Fransızların pek-Hıristiyan Kralına ve Portekiz Kralına, [kabul edilebilmeleri için] pek onurlu birer yer ayrıldığı ve girdikleri takdirde [çabalara] güç-

leri oranında katkıda bulunacakları ve kuvvetleri arttırmak için masraflara ortak olacakları” ifade edilir.¹⁵¹ Ashında V. Pius daha görüşmeler sürerken söz konusu hükümdarları ortak davaya kazanmak için çaba harcamıştı. II. Felipe’yle arasındaki sıkı ailevi bağlar ve Hıristiyan âleminde geleneksel olarak kendisine düşen büyük rol nedeniyle, imparator Maximilien hepsinden fazla beklenti yaratmıştı. Papa, elçisi Melchior Biglia aracılığıyla, onun üzerinden baskısını eksik etmezken, bir yandan da Roma’da Habsburglunun temsilcisini efendisinin anlaşmazlığa müdahalesinin iyi sonuçlar vereceğine ikna etmeye çalışmıştı.¹⁵² Ancak, papanın kişiliğine karşı oldukça soğuk duygular besleyen ve 1568’de II. Selim’le imzalamış olduğu Edirne barışını¹⁵³ riske atmaktan çekinen imparator, Türklere üstün gelmek için yetecek kadar asker ve para denkleştirmekte mutlaka karşılaşacağı güçlükleri bahane ederek zaman kazanmaya çalışmış,¹⁵⁴ sonundaysa harekete geçmemişti. V. Pius, Fransa krallarıyla İstanbul sultanları arasındaki herkesçe bilinen özel bağlara karşın, Fransa’dan gelebilecek bir yardımı da düşünmüş, 1570 Ağustosunda sonlarında IX. Charles’ın elçisi kardinal Rambouillet’yi kabulünde, Valois’lının da “bunun iyi bir iş olacağını gördüğü zaman [...] pek-Hıristiyan kral ve Kilise’nin büyük oğlu sıfatıyla bu birliğe girmek isteyeceği” umudunu dile getirmişti.¹⁵⁵ Bu ısrarlar gelen sonbaharda da tekrarlanınca, elçi, efendisi adına bunlara oyalayıcı bir yanıt vermek amacıyla, ittifakı görüşmekte olan başlıca tarafların aralarında patlak veren anlaşmazlıkları öne sürmüştü, durumu şöyle açıklamıştı: “Majesteleri ne böyle karışık bir pazarlığa, ne de henüz başlamamışken bunun kadar güçlüklerle dolu görünen bir birliğe, hangi temel üzerine ve nasıl kurulacağını görmeden girmek istemeyecektir.”¹⁵⁶

Venedik’le ve İspanya’yla antlaşmanın imzalanması Kutsal Pedere diğer Hıristiyan hükümdarları da tekrar devreye sokmak ve birliğe katılmalarını istemek için yeni bir vesile sunar, fakat girişimleri yine semeresiz kalır. Birliğin ilanından hemen sonra kardinal Rambouillet’ye, “kralın katılımında sonunculardan olmayacağına dair umutla dolu” olduğunu söyledi-

ğinde, IX. Charles'in "herhangi bir karar vermeden önce taraflardan her birinin hangi ayağıyla yola çıkacağını açıkça görüp anlamak isteyeceği" şeklinde kaçamaklı bir yanıt alır.¹⁵⁷ Viyana'da II. Maximilien de Papalık elçisi Giovanni Delfino'ya, "yola çıkmadan önce her şeyi iyi düşünmek gerektiğini, zira Hıristiyan âleminin düşüncesizce harekete geçmek yüzünden uğrayabileceği zarara karşılık hiçbir yarar elde edemeyeceğini" bildirir.¹⁵⁸ Bu yüzden, kendi hesabına "birliğin yapacağı ilerlemeyi görmek için biraz beklemeyi" tercih etmektedir.¹⁵⁹ Bu durumun sonucu olarak, İnebahtı'da savaştan donanmada sadece koalisyona dâhil üç devletle onların bağlı ve bağımlılarının gemilerini görürüz: İspanya'nın kadırgaları Napoli ve Sicilya'nınkilerle ve Gian Andrea Doria'nın kumanda ettiği, bazıları Cenova'nın önemli aileleri tarafından donatılmış gemilerle birliktedir; Papalık'ın donattığı ve çoğu Toscana büyük dükalığından ödünç alınmış gemiler, Kudüs Saint-Jean tarikatının üç teknesi ve Savoie Dükü tarafından gönderilen diğer üç gemiyle yan yanadır; son olarak bütün bunlara Venedik Cumhuriyeti'nin 100'den fazla kadırgadan oluşan büyük filosu eklenir.¹⁶⁰ Diğer Avrupa devletleri çatışmanın dışında kalırlar, öyle ki Osmanlılara karşı kazanılan zafer hemen tamamıyla İspanyol ve İtalyanların eseri olur.

Bu çekimser tutum, Hıristiyan âlemini seferber etmek için olayın yankı ve etkisinden yararlanmaya çalışan Papalık makamının girişimlerine karşın, müttefik donanmasının kazandığı başarının ertesinde de devam eder. Fransa sarayında Papalık elçisi Fabio Mirto Frangipani, Türklerin bozgununu fırsat bilecek, krala Yunanistan'a yapılacak bir saldırıdan elde edebileceği avantajları göstermeye çalışır: Kral bunu yaparsa, şanına şan katmak ve pek az bedel ödeyerek geniş topraklar elde etmekle kalmayacak, aynı zamanda böyle bir girişim sayesinde kötü fikirli ve fesat çıkarıcı kişileri ülkesinden uzaklaştırmak için emin bir yol da bulmuş olacaktır.¹⁶¹ Frangipani'nin eylemlerine çok geçmeden, V. Pius'un 1571 yılı sonunda IX. Charles nezdine olağanüstü elçi olarak gönderdiği Antonio Maria Salviati'nin çabaları da eklenir. Aldığı talimat açıkça "[bir yandan] şanlı ey-

lemleriyle anılan seleflerinin Araplara, Türklere ve diğer kâfirlere saldırıp onları yenerek yiğitlikleriyle pek-Hıristiyan unvanını hak ettiklerini¹⁶² hatırlatmak, öbür yandan “Tanrının yardımından [müttefiklerin] şanlı zaferler kazanmalarının beklediği ve Majesteleri bu birliğe ve zaferlere katılmadığı takdirde bunların, onun Hıristiyanlığın yüzkarası olduğunun silinmez anısı olarak, ebediyen belleklere kazılı kalacağı” şeklinde uyarıda bulunmak suretiyle, Majestelerini Kutsal Birliğe girmeye teşvik etmesini” istemektedir.¹⁶³ Ancak ne Frangipani ne de Salviati Valois’lı kralı birliğe kazanmayı başaramazlar. Kaldı ki, IX. Charles’i Doğuda savaşa gitmektense Venedik’le Babıâli arasında arabuluculuk önermeye sevk eden Türk’le itifağını koruma iradesi¹⁶⁴ de bu red cevabının tek nedeni değildir. Salviati’nin de açıkladığı gibi, Fransa’nın iç durumu ve Hugu-enot’ların (Protestanlar) çıkardığı problemler bu denli uzakta ve sonucu belirsiz bir askerî operasyonu imkânsız kılmaktadır.¹⁶⁵ 1572 Şubat ayı ortalarında saraya gelen olağanüstü Papalık elçisi kardinal Michele Bonelli¹⁶⁶ de, görevinin sıradışı resmîyetine ve yapılan parlak karşılamaya karşın, artık aşilamaz olduğu anlaşılan bu direnişî yaşar.¹⁶⁷ Viyana yönünden de beklenebilecek bir şey yoktur. 1570 yılı Yaz sonunda kendisini bir kez daha Macaristan’dan bir saldırı başlatmaya ikna etmek üzere II. Maximilien’e gönderilen olağanüstü elçi kardinal Giovanni Francesco Commendone, birkaç haftalık semeresiz müzakerelerden sonra, İnebahtı zaferinden yeni argümanlar çıkararak görüşlerini özel bir inatla savunmasına karşın, bizzat yazdığı gibi, bütün çabaları boşa gidecek gibi görünür, zira imparator diğer hükümdarların ve özellikle Polonya Kralının desteğinin sağlandığına dair güvence almadan her türlü girişime karşı çekinir tutumdadır.¹⁶⁸ Bu sonuncunun ise Türklere karşı savaşa girmesi son derece uzak bir olasılıktır. Bizzat Commendone de 1571 yılı sonlarında bunun böyle olduğunu gözleriyle görür, zira V. Pius kendisini, II. Sigismonde’u birliğe katılmaya ikna etmek için yolculuğunu Polonya’ya kadar uzatmakla da görevlendirmiştir. Oysa bu krallığı sarsmakta olan çeşitli dinî bölünme ve karışıklıklar böyle bir katılımı kesinlikle imkânsız kıldı-

ğı gibi, elçinin ilave ettiğine göre, kral da Maximilien'in kızkardeşi olan kraliçe Catherine'den boşanma işine o denli kafasını takmıştır ki, başka hiçbir şeyle ilgilenmek istememektedir.¹⁶⁹ Zaten Sigismonde'un ertesi yıl ölümü ve bunun sonucunda meydana gelen siyasi boşluk da Polonya'ya bağlanabilmiş olan umutları silip süpürür.

Böylece, Birliğin kaderi sonuna dek Roma, Madrid ve Venedik arasında daracık bir "kapalı oturum" çerçevesinde belirlenir ve Papalık'ın bu çerçeveyi diğer hükümdarlara da açarak genişletme çabaları tamamıyla sonuçsuz kalır. 1572 Mayısında Papalık makamına XIII. Gregoire'ın geçmesi de durumda hiçbir değişiklik yapmaz. Yeni papa selefinin politikasını ana hatlarıyla benimser, ama aynı zamanda kâfire karşı mücadele alanında onunla aynı başarısızlıklara uğrar. Yeni "devlet sekreteri" Tolomeo Galli papayı II. Maximilien'i ittifaka dâhil etme amaçlı görüşmeleri sürdürmeye davet edeli¹⁷⁰ çok olmamıştır ki, elçi Delfino daha 19 Haziranda imparatorun yana pek umut beslenemeyeceğini ona bildirmeyi görev bilir: "Majestelerinin bu sene kıvıldamaya niyetli olmadığından emin olunabilir" diye uyardıktan sonra ilave eder: "Gelecek yıl harekete geçmeyi isteyecek olsa bile, [...] sanırım bu konuda kendisinden şimdiden güvence istemek bizim için çok güç olacaktır, çünkü şimdi silahsız bulunduğundan, Türklerin kendisini sınırlarda herhangi bir zarara uğratmasından son derece kaygılanmaktadır."¹⁷¹ XIII. Gregoire Fransa cihetinden bir şey beklenemeyeceğini de öğrenir. Elçi Frangipani daha 1572 Haziranında bunu ona haber verir ve "Majestelerinin, halen kendi ülkelerinde karşılaşmakta oldukları pek çok güçlük yüzünden Türk'e karşı kurulan birliğe katılamayışından dolayı özür dilediğini" bildirir.¹⁷² Papa IX. Charles'a yeni bir olağanüstü elçi kardinal Flavio Orsini'yi göndermeyi gerekli görürse de,¹⁷³ işin sonunda o da bu sözleri doğrulamaktan başka bir şey yapamaz. Nitekim kral-sonraki Aralık ayı sonunda elçiyi kabulünde, "böyle bir girişimi benimsediği zaman büyük kuvvetler toplayacağını ve şahsen kendisinin de işe koşulacağını" açıkça vaat etse de, hemen ardından "kendisini tümüyle meşgul eden iç engellerden

dolayı kaygılı olduğundan ve üstelik ahalisi arasında büyük bir bozulma da gördüğünden bunu şimdi yapamayacağı için üzül-
düğünü” ilave eder.¹⁷⁴

V. Pie ve XIII. Grégoire’ın savaşı tüm Hıristiyanlık âlemi öl-
çeğinde genişletme iradesi hükümdarların çekimserliklerine
çarpıp etkisiz kalmakta, ne Babiâli’ye karşı ilan edilmiş olan sa-
vaş hali, ne de İnebahtı Muharebesi’yle açılan olumlu perspek-
tifler, onları özel çıkarlarını aşarak ortak bir girişimde bir ara-
ya gelmeye ikna edememektedir. 1537-1540’ta olduğu gibi, pa-
panın birlik çağrılarını Kıbrıs sorunu boyunca da Batı dünyasının
siyasal ve dinsel parçalanmışlığına ve krallar arasında hüküm
süren güvensizlik ve fikir ayrılıklarına takılıp tökezler. Bu yüz-
den Kutsal Birlik de esas olarak üç kurucu devletle sınırlı kalır,
bu gerileyişe birlik içinde çatışmaların ortaya çıkmasını kolay-
laştırır. Bunlar özellikle savaş alanında kendisini gösterir ve kö-
kenleri, karakterleri, yetiştirme tarzları, hatta özlemleri bile bir-
birine hiç benzemeyen orduları ve kumandanları bir arada tut-
manın ne denli zor olduğunu gösterirler. Bütün askerî operas-
yonlar az ya da çok vahim anlaşmazlıklara kaynak olur. Ku-
mandanlar, kişisel rekabet ve eski düşmanlıklarla daha da kes-
kinleşen makam ve mertebe sorunları yüzünden birbirlerinin
boğazına sarılırlar. Örneğin, anlaşıldığına göre Gian Andrea
Doria, Birlik Antlaşması’nın başkumandan Don Juan’ın yoklu-
ğunda Papalık filosu kumandanı Marcantonio Colonna’ya ta-
nıdığı otorite ve önceliği kabul etmemektedir. Bu konuda IX.
Charles’in Roma’daki elçisi Ağustos 1570’te, “senyör Marc-An-
thoine Colonne’la aralarında olası bir yetki [sorunu] nedeni-
le”, Doria’nın kadırgalarını papaninkilerle birleştirmekte ace-
le etmeyeceğine bahse girilebileceği değerlendirmesini yapar,
zira Cenovalı kaptanın Papalık amiralinin emrine itaat etme-
sine ihtimal verilmemektedir.¹⁷⁵ İki adam arasındaki düşman-
lık o denli güçlüdür ki, İnebahtı sonrasında Colonna, muhare-
be sırasında yönetimindeki gemilerin büyük bir kısmının tahri-
bine sebep olmuş ve hatta hakkında ihanet kuşkuları uyandır-
mış olan tehlikeli bir manevradan sorumlu olan Doria’ya karşı
mahkûm ettirici tanıklıklar toplamakla uğraşır.¹⁷⁶ 1572 Hazira-

nın da anlaşmazlık hâlâ giderilmiş değildir ve Doria'nın iddialarından hâlâ çekinen Colonna "Alteslerin [Don Juan] yokluğunda karada olduğu gibi denizde de kumandanın kendisi olduğunu" ısrarla belirtmeyi gerekli görür.¹⁷⁷

Müttefik donanmasının kumanda kademesinde bütünlük ve dayanışmayı zedeleyen başka kişisel çekişmeler de vardır. Örneğin, Cumhuriyet'in ün ve önceliklerini koruma kaygısında olan yaşlı *capitano generale* Sebastiano Venier ile kendisinden hemen hemen elli yaş küçük genç Don Juan arasında büyük görüş uyuşmazlıkları mevcuttur. Don Juan 1571 Ağustos ayının sonlarında Messina'ya varışından hemen sonra Venedik filoları hakkında ağır eleştirilerini esirgemez; donanımlarını yetersiz, personellerini eksik ve örgütlerini dağınık bularak, dolaylı yoldan kumanda kademesini sorumlu tutar.¹⁷⁸ İnebahtı olayının ertesinde iki adam arasındaki düşmanlık daha da artar. Venier, kendisine danışmadan Venedik'e zaferi müjdelemekle görevli bir kadirge gönderdiği için, İspanyol'u kızdırır;¹⁷⁹ buna karşılık, ganimet paylaşılırken, Don Juan *capitano generale*'yi çileden çıkararak bir küstahlıkla aşırı isteklerde bulunur.¹⁸⁰ Sonunda gerginlik o dereceye varır ki, Ocak 1572'de Venedik Senatosu'nun Venier'nin yerine başka birini atama kararı herhalde Madrid'e verilmiş bir yatıştırma ödünü olarak görülse gerektir.¹⁸¹ Hıristiyan ordusunun üst kademelerinden geçen bu fay hatlarının, alt kademelerde, askerler düzeyinde de uzantıları vardır. 1571 Yazında Messina'da Marcantonio Colonna, İspanyollarla İtalyanlar arasında sık sık çıkan çok şiddetli kavgalara son vermek ve ortalığı yatıştırmak için, birkaç askeri astırmak zorunda kalır.¹⁸² Birkaç ay sonra, Ekim başında da bir Venedik kadirgasında mürettebatın bir kısmıyla o gemiye bindirilmiş İspanyol piyadeleri arasında kanlı bir kavga patlak verir. Venier misilleme olarak derhal söz konusu askerlerin kumandanını tutuklatıp astırır.¹⁸³

: Buna göre Kutsal Birlik'in kutsallığı sadece adında ve V. Pius'la XIII. Grégoire'in bu uğurda besledikleri umut ve niyetlerde mi kalmış oluyor? Zira bu girişim, oybirliğiyle biricik hedef olan Türk'ün bozguna uğratılmasına yönelmiş iradelerden

oluşan pürüzsüz bir profil sunmak şöyle dursun, aksine bitmez tükenmez tartışmalarla sarsılır ve uzlaşmaz güçlerin çatışmasıyla zangır zangır sallanır görünüyor. Birlik, örgütleniş tarzına, mekanizmalarına ve işleyişine varıncaya kadar, gerçeklikten çok “hüsnü kuruntu” tanımına uyuyor. Buna katılan hükümdarların ortak bir hedef üzerinde anlaşmakta ve kuvvetlerinin operasyonlarını eşgüdümüne sokmakta son derece zorlanmaları da bu görüşü büsbütün doğruluyor. Antlaşmanın müzakereleri esnasında dile getirilmiş ve V. Pius tarafından büyük güçlkle uzlaştırılmış olan karşıt görüşler, İnebahtı'nın ardından yeniden ve daha güçlü biçimde su yüzüne çıkıyor ve önüne geçilmez biçimde ittifakı bozguna sürüklüyor. Osmanlılarla doğrudan çatışma içinde olan ve zaferi düşmana büyük bir darbe vurmaya yolunda kullanılmak isteyen Venediklilerin sabırsızlığı ile donanmalarını sonu kuşkulu bir girişimde riske atmak istemeyen ve çabalarını Berberistan Naipliklerine [*Régençes barbaresques*: Kuzey Afrika'daki korsan devletçikleri] yöneltmekten yana olan İspanyolların ihtiyatlı tutumları karşı karşıya geliyor. Aylar geçtikçe iki tarafın birbirine karşı hınç ve güvensizlikleri birikiyor. Zaferin hemen ertesinde, durum askerî açıdan pek parlak değildir: İkmal ve tedarik imkânları eksik olan Don Juan, II. Felipe'den İtalya'da kışlama emri almıştır bile, öyle ki savaş alanından hemen çekilip, Kasım başında gemileriyle birlikte Messina'ya döner. Marcantonio Colonna da aynı şeyi yaparak Ancona'ya çekilir.¹⁸⁴ Kendi başlarına kalan Venedik kara birlikleri pek parlak olmayan bir kış seferi gerçekleştirirler: Arnavutluk kıyılarında iki küçük kale Türklere alınır, ardından ocak ayında Sainte-Maure Adası'na yapılan saldırı bozgunla sonuçlanınca operasyonların da sonu gelmiş olur.¹⁸⁵ Tabii Cumhuriyet böyle, demir henüz tavındayken, terk edilmiş olmaktan yakınmakta kusur etmez ve 1572'de koalisyon ordularının olabildiğince erken hazır olmalarını talep etmek için bu durumu argüman olarak kullanır.¹⁸⁶ Ancak II. Felipe'nin isteksiz tutumu bu talebin yerine gelmesine imkân vermez. Fransa'yla gerginliğin artmasından ve Hollanda'da durumun kötüleşmesinden kaygılanan, ayrıca Berberistan'a saldırı proje-

lerinden de vazgeçmemiş olan İspanya Kralı, 1572 yılı İlkbaharı boyunca ve Yaz başlarında da Don Juan'ı Batı Akdeniz'de tutar. Bizerte veya Tunus'a bir akın, sonra da Cezayir'e bir çıkarma art arda gündemde yer alır;¹⁸⁷ fakat sonunda bu niyetlerin hiçbiri eyleme dönüşmez ve 12 Temmuzda Don Juan Doğuya gitme emri alır, ancak bu arada değerli haftalar kaybedilmiştir ve Venedikliler bundan açıkça yakınır. ¹⁸⁸ Tüm Hıristiyan kuvvetlerinin nihayet Korfu'da bir araya gelmesi için sonraki 1 Eylülü beklemek gerekir. Operasyonların devamı ise insanlarda asap bozukluğunu son haddine çıkararak bir kaçırılmış fırsatlar dizisinden ibarettir: Konfedere kuvvetler, azim ve kararlılık eksikliğinden, Modon Limanı'na sığınan Uluç Ali kumandasındaki Osmanlı filosunu tahrip etmeyi başaramazlar ve zaten her yandan gelen söylentiler de İspanyolların savaşma iradeleri konusunda ciddi kuşkular uyandırırken, daha Ekim ortasından itibaren ayrılıp kendi yollarına giderler.¹⁸⁹ İttifak artık ölüm döşegindedir ve 1573 yılı Mart ayı başında Babiâli'yle kendi başına anlaşılan Serenissima Cumhuriyet'in çekilmesiyle kesin olarak sona ermiş olur.¹⁹⁰

Kutsal Birlikler Avrupalı kralları Türk tehlikesine karşı seferber edip birleştirmeyi hedefleyen Papalık politikasının kalıcı unsurunu teşkil edecekti. 16. yüzyılda, bu tip ittifakların gerçekleşmiş iki örneği, böyle bir niyeti eyleme dönüştürmenin ne kadar zor hatta imkânsız olduğunu göstermiştir. Papalık'ın ifade ve ilan ettiği hedefler esas alınır, 1538 ve 1571 birlikleri birer fiyaskodur; ikincisini saran İnebahtı halesi de onun birincisiyle birçok ve esasa ilişkin ortak noktası olduğu gerçeğini gizlememelidir. Askerî başarı bir yana, ikisinin kaderleri kuruluşlarından dağılışlarına dek paralel ve benzer olmuştur. Bu girişimler en başta Roma'nın, durmadan temenni ve talep ettiği, tüm Hıristiyan hükümdarların ortak düşmana karşı bir araya gelişini gerçekleştirme yolundaki çabalarının boşunalığını ortaya çıkarırlar. Protestan reformunun etkisine girmiş gittikçe artan sayıda devlet Papalık'ın davet ve teşviklerine kulak tıkadığı gibi, bizzat Katolik dünyasının içinde de kralların çıkarları ortak bir hedef üzerinde birleştirilmeleri umulmayacak ka-

dar çelişkili, aralarındaki rekabetler de o derecede şiddetlidir. Hıristiyan Cumhuriyet kavramı bunu bolca kullanan Papalık için hâlâ üstün bir anlam ifade etmekteyse de, milletlerarası ilişkilerde artık iyi tanımlanmış bir gerçekliğe tekabül etmemekte, hükümdarların hikmet ve hesapları önünde silinmektedir. Bu yüzden, 1538 ve 1571 birlikleri İstanbul sultanlarıyla hesabın tam ve kesin olarak görülmesini sağlayacak o evrensel ve tanrısal birlikten çok çok uzaktırlar. Daha çok Türklerin doğrudan tehdidi altındaki devletleri bir araya getiren ve bunlardan başka üye toplayamayan, koşullar gereği oluşmuş ittifaklara benzerler. Ancak bu sınırlı özellik ve katılımcıların azlığı da başarı faktörü sayılmaz. Bu koalisyonlar da, üyelerinin birbirlerine karşı sürekli korudukları kuşkulara, özel avantajlarının peşinde gösterdikleri gayretkeşliğe, seferin ortak hedeflerini somut olarak belirlemekteki yeteneksizliklerine, kumandanları ve askerleri bölen rekabetlere çarparak parçalanırlar. Bu toplanmaların ölçüsü ve zaafi devletlerdir; devletlerin zaruretleri, zorunlulukları, Papalık'ın haçlı seferi özelemlerine konmuş sınırlardır. Daha 16. yüzyılda hissedilmeye başlayan bu ayrılma, sonraki dönemde daha da artar. O zaman, Türklere karşı geniş kapsamlı toplanmalar gerçekleştirmek gittikçe güçleşir ve Papalık da kendiliğinden bu olaylarda yönetici bir rol oynamaktan yavaş yavaş vazgeçerken, Papalık'ın arabuluculuk çabalarının milletlerarası ilişkiler alanından yavaş yavaş silinmesiyle daha da güçlenir.

PAPALIK ARABULUCULUĞUNUN YAVAŞ YAVAŞ ORTADAN ÇEKİLİŞİ

Papalık'ın 17. ve 18. yüzyıllarda Katolik hükümdarlar ve daha genel olarak milletlerarası ilişkiler üzerinde hâlâ manevi bir etkisi olduğu¹⁹¹ doğruysa da, o zamana kadar krallar arasındaki anlaşmazlıklarda üstlenmekte olduğu geleneksel aracılık rolü zayıflamaya başlamıştır.¹⁹² VIII. Clément'in *a latere* olağanüstü elçisi Floransa kardinali Alexandre de Medicis'nin des-

tek ve gözetimi altında 1598'de Vervins'de gerçekleştirilen IV. Henri ile II. Felipe arasındaki barışma, Papalık diplomasisinin barış[tırma] alanındaki son başarılarından biri olarak görünür.¹⁹³ Bir gerilemenin işaretleri daha önceki on yıllardan itibaren fark edilmeye başlamıştır. 1625-1626 Valteline meselesinde kardinal Barberini'nin olağanüstü elçilik görevlerindeki başarısızlığın ardı sıra kardinal Ginetti'nin 1636 ve 1640'ta Köln'de, Fransa'yı İspanya ve Avusturya Habsburglarıyla karşı karşıya getiren anlaşmazlığa müzakere yoluyla bir çare bulma girişimlerinde uğradığı hakaretlerden sonra, saygınlığı yara alan Kutsal Makam arabuluculuk görevlerini olağanüstü elçilere (*legati*) vermekten vazgeçer. Vestfalya [görüşmelerine] Fabio Chigi'nin şahsında sadece bir "olağanüstü *nuntius*" göndermekle yetinir, ama o da orada pek etkili olamaz. Roma'yı bekleyen başka düş kırıklıkları da vardır: 1659'da Fransa'yla İspanya arasında Pyrénées barışı nihayet, ama papa işe karıştırılmadan imzalanırken, 1713'te, XIV. Louis XI. Clément'in arabuluculuk önerisini reddettiğinden, papa Rastatt kongresine sadece gözlemci olarak Domenico Passionei'yi göndermekle yetinmek zorunda kalır.¹⁹⁴ Avrupa'nın büyük barış buluşmalarından Papalık mevcudiyetinin yavaş yavaş silinmekte oluşu bir gerçektir, her ne kadar ara sıra papaların müdahalesinin yararlı olduğu ve örneğin 1668'de Aix-la-Chapelle'de¹⁹⁵ ya da 1676-1678'de Nimègue'de¹⁹⁶ olduğu gibi, anlaşmaya varılmasını kolaylaştırdığı görülse de... Nedenleri ilerdeki sayfalarda belirtilecek olan bu geri çekiliş, devletler arası ilişkilerde Türk sorununun tuttuğu yere de yansımazlık edemezdi. Yukarıda görüldüğü gibi, tüm 16. yüzyıl boyunca Papalık, arabuluculuğunun kendisine sağladığı kürsüden, Osmanlı tehdidi hakkında hükümdarları uyardırmaya çalışmıştı, zira Hıristiyan âleminde uyum ve gönüldeşliğin yeniden kurulması, Babilî'ye karşı düzenlenecek geniş kapsamlı bir sefer için ön koşul olarak görülüyordu. Belibaşlı barış görüşmelerinden nispeten geri çekilişi, artık sesini aynı şekilde duyurmasına imkân vermezken, öte yandan Batılı hükümdarların büyük bir kısmının Doğu sorunlarına ilgilerinin de gittikçe zayıfladığı görülür. Dolayısıyla, Türk tehlike-

si Vervins müzakerelerinin arkaplanına da hâlâ bir gölge olarak düşmüş olsa bile, Vestfalya'da, sonra da Nimègue, Utrecht veya Rastatt'ta, kongrelere katılan taraflarının ufkundan yavaş yavaş kaybolmuş gibi görünür.

Vervins'te elde edilen başarı (1598)

Bertrand Haan'ın doğru olarak tanımladığı gibi¹⁹⁷ "Avrupa'nın son Katolik barışı" olan, Fransa'yla İspanya arasındaki Vervins Antlaşması, 16. ve 17. yüzyıllardan birinin bitip öbürünün başladığı noktada, önceki onyıllar boyunca Papalık'ın teşvikiyle gerçekleştirilmiş olan Valois-Habsburg yakınlaşmalarının tam uzantısında yer alır. Yeni bir devrin açılışından çok, Papa-VIII. Clément'in inatçılığı sayesinde elde edilmiş gerçek bir başarıyla sona eren bir dönemin bitişini belgeler.¹⁹⁸ Vervins'de, Roma'nın hükümdarlar arasında büyük bir ciddiyetle yürüttüğü ara bulma ve barıştırma çabalarının doruğa ulaştığı görülebilir. Zaten Aldobrandini papa da selefleri gibi, Hıristiyan âlemindeki ayrılıkları yatıştırma işiyle kâfire karşı mücadeleyi aynı perspektif içinde birleştirmektedir, ancak II. Rodolphe'la İstanbul sultanları arasındaki "Uzun Savaş" ın başlaması onun tasarılarına acil bir güncellik verir. Bu yüzden, hükümdarlar arasındaki ayrılıkları giderme ve Türklere karşı girişimleri başlatma rolüne son derece bilinçli biçimde sarılır, o derece de ki, bu iki alanda tam anlamıyla kendisini ilahi bir göreve adanmış gibi davrandığı söylenebilir. Nitekim VIII. Clément, Saint-Pierre'in tahtına çıkar çıkmaz, elçi sıfatıyla Venedik'e gönderilen Luigi Taverna'ya verdiği talimatta, "herkesin ortak babası" olarak görevinin kendisini her şeyden önce, "düşmanlık ve anlaşmazlık değil barış ve birlik öğütleri niteliğinde tavsiyeler dağıtmakla" yükümlü kıldığını savunur.¹⁹⁹ Bu, yeni papanın görevini algılayış tarzının odağında yer alan bir motiftir ve bunu daha sonra da sık sık tekrarlar. Osmalılara karşı savaşa gelince, görevi süresince bu tema bir saplantı halinde hep aklındadır ve hükümdarları savaşa girmeye teşvik için sık sık yaptığı müdahalelere gerekçe oluşturur.²⁰⁰

Bu çifte hedef adına, VIII. Clément, orta vadelerde akıllıca bir seçim olduğu anlaşılan bir dizi “bahse tutuşmaya” dayalı cüretkâr bir politika yürütür. Bunların birincisi hiç kuşkusuz 17 Eylül 1595'te [Fransa Kralı] IV. Henri'ye yönelik bağışlama (aforozun kaldırılması) dır; Kutsal Başrahip bununla Fransa krallığını kasıp kavuran din anlaşmazlıklarını yatıştırmayı, Trente konsili kararlarıyla beslenen bir kilise reformu yoluyla orada dinsel birliği yeniden kurmayı ve kralı Osmanlı devletine karşı açıkça angaje olmaya teşvik etmeyi ummaktadır.²⁰¹ Sonra, Şubat 1596'dan itibaren, papa Fransız-İspanyol anlaşmazlığının hızla giderilmesini kolaylaştıracak bir dizi tedbir alır. Bundan sonra Vervins Barış Antlaşması'yla sonuçlanan müzakerelerin nasıl yürüdüğü iyi bilinmektedir.²⁰² Aynı şekilde, Kutsal Baba'nın bu vesileyle harekete geçirdiği imkânların genişliği de bilinir: İspanya'daki Papalık elçisi Camillo Caetani'nin azimli ve kararlı çabaları,²⁰³ 1596'da pek-Hıristiyan krala gönderilen olağanüstü elçi kardinal Alexandre de Medicis'nin tüm prestij ve ihtişamı;²⁰⁴ sonra, 1597 baharından itibaren, Paris'le Brüksel arasında gidip gelmekten bitkin düşen Observance Fransiskanlarının başrahibi Bonaventura Secusi da Caltagirone'nin tüm manevi gücü, -IV. Henri ile II. Felipe'de uzun süre devam eden karşılıklı güvensizlik, Katolik kralın Britanya üzerindeki iddialarını sürdürmesi, Fransa Kralının İngiltere ve Birleşik Eyaletleri (Hollanda ve Belçika) kendi kaderlerine terk edecek bir anlaşma imzalamayı reddetmesi, ya da 11 Mart 1597'de İspanyol birliklerinin Amiens baskını (ki şehrin Eylülde Fransızlar tarafından geri alınmasına kadar görüşmelerin kesilmesine sebep olmuştur) gibi- görüşmelerde ortaya çıkan birçok pürüzün aşılması için gerekli olur.

Ancak, barış antlaşmasından önceki, belirsizlikler, fikir değiştirmeler ve beklenmedik durumlarla dolu iki yıllık tartışma ve pazarlık dönemi boyunca, VIII. Clément azim ve kararlılığından asla ödün vermez. Aksine, inatla, müzakerelerin gidişatını bizzat izler ve yeğeni kardinal Aldobrandini'nin imzasıyla temsilcilere gönderilecek olan birçok mektubu kendi eliyle düzeltir.²⁰⁵ İşin başından Vervins Antlaşması'nın imzalan-

masına kadar, Caetani ve Medicis'ye gelen bütün mektuplar, papanın bu işe verdiği önem üzerinde ısrarla dururlar. Hıristiyan âleminin selametine göz kulak olmak kadar kendi sıkı ve ödünsüz görev anlayışına uygun davranmış olmak için, bu işi olumlu bir sonuca ulaştırmayı kutsal bir misyon olarak üstlenir. Aldobrandini papanın döneminde, Hıristiyan hükümdarların "ortak babası" tarafından yürütülen barıştırma/barış sağlama çabaları, bir kez daha ve herhalde çok özel bir yoğunlukla, kâfire karşı mücadele projeleriyle kesişir. Mart 1596'da yegeni kardinal Pietro Aldobrandini elçi Caetani'ye şöyle yazar: "Kutsal Peder size, [Katolik] Majestelerine Hıristiyan âleminin her yerinde kendisiyle Fransa arasında barış olmasının istendiği yönünde telkinde bulunmanızı buyuruyor, ki Hıristiyanların kendi aralarındaki çatışmalarda tüketilen kuvvetler, Türk imparatorluğunun bugün kolayca yıkılabileceği umuduyla, yalnız umut değil kesin kanısıyla, Türk'e karşı döndürülebilir."206 Bunun için, diye ilave eder, "Efendimiz, hem görevi uyarınca, hem Hıristiyanlık için iyi olduğuna hükmettiği şey uyarınca, hem de bu yönde herkesten kendisine gelen ısrarlı dilekler uyarınca, bu işle bizzat uğraşmaya kesin karar vermiştir."207 Aynı mesaj birkaç hafta sonra da tekrarlanır; Mayıs ayına ait bir başka bir mektupta şöyle denir: "Fransa'yla barış [çağrılarına] kulak verme ve iki ülkenin kuvvetlerini birlikte bu şanlı girişime yöneltmenin, hele ortak babamız olan Mesih'in vekili de bunu her iki ülkeden ısrarla istiyorsa, tüm Hıristiyanlık için her bakımdan ne denli yararlı olacağı görülmektedir."208 Bu mülâhazalar IV. Henri için de geçerlidir ve Aldobrandini olağanüstü elçi Alexandre de Medicis'yle yaptığı yazışmalarda da bunları geniş biçimde dile getirir. Örneğin, elçi "emin olmalıdır ki, bu müzakerelerde yalnız Fransa'nın değil bütün Hıristiyan âleminin selamet ve huzurunun temeli olan ve Türk'ün kuvvetlerinin önüne set çekilmesinden öte bizzat bu devletin yıkılmasının da bağlı olduğu çözüm, Fransa ve İspanya taçları arasında sağlam bir barış antlaşmasının imzalanmasında yatmaktadır; öyle bir barış ki, zaten herhalde kendi gözleriyle görüp elleriyle dokunarak da tespit etmiş olduğu gibi, o ülkenin tümü, hat-

ta denebilir ki tüm Hıristiyanlar tarafından şiddetle arzu edilmektedir.”²⁰⁹

Fransızlarla İspanyolların kolay uzlaştıramayacak istekleri yüzünden pazarlıkların zaman zaman sürüncemeye düşmesine karşın, Kutsal Makam'ın baskıları sonraki aylar ve yıllarda da devam eder. Temsilcilerine gönderilen bütün mektuplar, VIII. Clément'nin bu işi ne denli ciddiye aldığını ifade eder. Ekim 1596'da Aldobrandini Caetani'ye, “bu barış görüşmesi Efendimiz için son derece önemlidir”, der, zira o bunu “Tanrıya ve Hıristiyanlığa hizmet vesilesi, sapkınlıkları söküp atmanın ve Türk'ü dize getirmenin gerçek çaresi olarak görmektedir.”²¹⁰ Bu kez kardinal Medicis'ye gönderilen bir başka mektuptan da, aynı şekilde, Kutsal Başrahibin, barış antlaşmasının imzalanmasını “kuvvetle umduğunu” ve bunun için “durmadan dualar ettirdiğini, zira bütün Hıristiyan âleminin selamet ve huzurunun buna bağlı olduğunu” öğreniriz.²¹¹ “Bu iki kralın kuvvetlerinin küçük birer kısmı bile [bu işe] yönlendirilse, Türk imparatorluğunun yıkılması pek haklı olarak beklenebilir.”²¹² Ancak Papalık'ın bu sabırsızlığı asıl Haziran 1597'de doruğuna ulaşır. Pietro Aldobrandini o zaman şöyle yazar: “Bu işi sonuçlandırmak için Fransa ve İspanya'ya yaya gitmek gerekseydi, papa bunu bile seve seve yapardı.”²¹³ O andan itibaren, papanın temsilcilerine ulaşan, kendilerini gittikçe daha çok inat ve ısrarla görüşmelere müdahil olmaya teşvik eden talimatlar saymakla bitmez. Örneğin, Alexandre de Médicis “bu girişime hazırlanmaya ve bu pazarlıklara cesurca dalmaya” davet edilir.²¹⁴ Aynı zamanda, [İspanya'daki] Caetani de kendi görevinde, “Kutsal Efendimizin her halükârda görevinin gereğini yerine getirmek için elinden geleni yapmaya kararlı olduğu ölçüde daha korkusuzca ilerlemelidir.”²¹⁵

Sonunda Papalık'ın çabaları başarıyla sonuçlanır. Vervins barış antlaşmasının dibaçesi bu arabuluculuğun etkili olduğunu kabul eder ve bunu bir kez daha açıkça Osmanlı İmparatorluğu'yla çatışma bağlamına yerleştirir. Nitekim orada şunları okuruz: “Fransa krallığı ve Birleşik Eyaletler [Holland-Belçika] birkaç yıldan beri oralarda süregelen iç ve dış savaşlar yü-

zünden büyük kayıplara, yıkımlara ve kırımlara uğradıklarından; İspanya ve İngiltere krallıklarıyla Savoie ülkesi de bunlardan etkilendiğinden; ve aynı süre zarfında Hıristiyan adının ortak düşmanı da, bizim felaketimizi kendisi için fırsat bilerek, aramızdaki ayrılıklardan yararlanarak, Hıristiyan dünyasının birçok eyaletinde pek büyük ve pek tehlikeli ilerleme ve işgallerde bulunduğundan, [...] pek-Kutsal Babamız, adının sekizincisi Papa Clément, duruma uygun bir çare bulmak ve kötülüğün kökünü kesmek arzusuyla, hem Madrid'deki yerleşik elçisi hem başkaları aracılığıyla pek-yüce, pek-güçlü ve pek-üstün kral II. Felipe'ye, kendisini pek-yüce, pek güçlü ve pek-üstün kral dördüncü Henri ile iyi bir barış, dostluk ve gönüldeşliğe ikna ve razı etmek için, birçok uyarı ve teşviklerde bulunmuştur; adı geçen kral Henri'ye de Kutsal Papa Hazretleri, kendisinin ve Kutsal Papalık Makamının olağanüstü elçisi olarak pek-ünlü ve pek-saygıdeğer Floransa kardinali Alexandre de Médicis'yi göndermiş ve onun aracılığıyla adı geçen pek-Hıristiyan krala da benzer uyarı ve teşviklerde bulunmuştur.”²¹⁶ Bu barıştırmacı çabalar 1598'de sonra da, IV. Henri ile İspanya'nın müttefiki Savoie Dükü I. Charles-Emmanuel arasında özel bir uzlaşma arayışıyla devam eder ve 1601'de Lyon Antlaşması'yla sonuçlanır; bu antlaşmanın görüşmeleri de bir Papalık elçisinin müdahalesiyle gerçekleşmiştir ki bu da papanın yeğeni Pietro Aldobrandini'den başkası değildir. Türk savaşının Papalık'ın kaygıları arasında ne kadar kökleşmiş olduğu bu vesileyle bir kez daha açıkça görülür.²¹⁷

VIII. Clément da, X. Léon, III. Paul ya da V. Pie gibi papaların çizgisinde, hâlâ kendisini iki yönlü bir misyon üstlenmiş olarak görmektedir. 16. yüzyılın sonlarında, Hıristiyan âleminde gönüldeşliğin korunmasını gözetmek ve hükümdarların birlikten uzaklığı yüzünden tehdit altına girdiğinde yeniden kurmak üzere şahsen müdahalede bulunmak hâlâ papaya düşmektedir. O da bunu, Türk'e karşı bir seferin umut ve imkânı tam da böyle bir genel barış temeline dayandığı ölçüde, daha da seve seve yapar. Yeniçağın ilk döneminde Papalık'ın arabuluculuk eylemleri, aynı zamanda sapkınlığın bastırılmasındaki acil-

lik ya da Kilise’de bir reform zarureti gibi başka motivasyonları da karşılansa bile, hep arkaplanda Osmanlı tehdidi kaygısıyla birlikte yürür. Babıâli’ye karşı yüksek bir seferber edici rol üstlenmeye devam eden Papalık, bu vesileyle, millî iktidarların güçlenmesi ve yerleşik doktrin dışı dinî inançların siyasi ve coğrafi olarak kök salmasıyla gittikçe daha çok bölünmekte olan bir Avrupa’da, Hıristiyan Cumhuriyet kavramına bir anlam vermeye çalışır. Ne var ki, bu derin sorgulama ve protesto akımları geliştikçe, Kutsal Makamın barış sağlayıcı inisiyatiflerinin de daha zorlaştığı ve kırılanlaştığı ortaya çıkar. Nitekim devletleri ve birbirleriyle ilişkilerini etkisi altına alan dinselleşme süreciyle iyice keskinleşen²¹⁸ sonraki dönemin anlaşmazlıkları, papaların manevra alanının daralmasıyla birlikte yürür. Savaşan tarafların bir kısmı onların manevi otoritelerini tanımaz ve kendileri de Protestan devletlerle ilişkilerini sınırlı tutarken, girişimlerinin sonunda sık sık başarısızlığın beklediğini görürler. Otuz Yıl Savaşları ve Vestfalya kongreleri, Papalık diplomasisinin geri çekilişini ve gerek Katolik inancını savunma gerekse kâfirlere karşı mücadele alanlarında, çıkarlarını kabul ettirmekte karşılaştığı güçlükleri açıklık ve doğrulukla gösterirler.

Burukluk yaratan Vestfalya Antlaşmaları

Otuz Yıl Savaşları süresince birkaç kez, Saint-Pierre’in tahtında birbirini izleyen papalar, az veya çok ısrarla ama gerçek bir başarı elde etmeksizin, savaşan taraflar arasında uzlaşmayı kolaylaştırmayı denemişlerdir.²¹⁹ Vestfalya’da bir barış konferansının açılması, 1644’te X. Innocent’a yeni bir müdahale fırsatı verir. Başlangıçta imparatorla Fransa, İspanya ve İsveç krallarının, bir de Birleşik-Eyaletlerin, yani o sırada savaşmakta olan beş büyük devletin temsilcilerinin toplantısı olarak düşünülmüş olan bu “kongre” çok geçmeden dev boyutlara ulaşır, çünkü sonunda toplantılara –müzakerelere evsahipliği yapan iki şehir, Münster ve Osnabrück arasında paylaştırılan– 16 Avrupa devletiyle birlikte imparatorluğa dâhil tam 140 küçük siyasi birimin ka-

tıldığı görülür.²²⁰ Birbirlerine aykırı çıkarlar peşindeki bu katılımcı kalabalığının ortasında, Papalık'ın arabuluculuğu, Protestan devletlerle görüşmeyi reddederek, daha baştan itibaren hedeflerini sınırlı tutar. Böylece Vestfalya'ya olağanüstü elçi olarak atanan Fabio Chigi –ki 1634'ten 1639'da kadar Malta'da enjizitörlük yapmış olup o tarihten beri Köln'de elçilik görevinde bulunuyordu²²¹– sadece Fransa Kralının imparator ve İspanya Kralıyla barışmasını sağlamaya çalışacaktır.²²² Bu konuda kendisine verilmiş olan talimat son derece açıktır. Burada tarafların temsilcilerine karşı mutlak bir tarafsızlık gütmesi, her birinin söylediklerini dinleyip hiçbir karar almaksızın karşı tarafa iletmekle yetinmesi tavsiye edilmekte, öte yandan [Protestan] sapkınlarla resmen temas kurması da kesinlikle yasaklanmaktadır.²²³ Papalık'ın bu aşırı sert ve ödünsüz tutumu, Chigi'nin yanısıra bir başka arabulucunun da devrede oluşunu açıklar; bu Venedik Cumhuriyeti adına daha önce de Lahey, Londra, Paris ve İstanbul'da elçiliklerde bulunmuş tecrübeli diplomat Venedikli Alvisè Contarini'dir.²²⁴ Bu Cumhuriyet, Protestanlara karşı Roma'ninkilere benzer önyargılar beslemediğinden, bunlarla Katolik devletler arasındaki görüşmelere de müdahil olabilir, her ne kadar İsveç'le imparatorluk ve İspanya ile Birleşik Eyaletler arasındaki tartışmalar aracısız yürütülmekte ise de²²⁵ Papalık'ın gözünde Vestfalya'da Katolik devletlerin çabuk barışması, Hollanda'da ve imparatorluk topraklarında sapkınların din zararına kaydettikleri ilerlemelerin durdurulmasını sağlayacaktı. Daha uzun vadede ise, zamanın retoriğinde hâlâ ortak düşman olarak geçen Türk'e karşı daha etkili bir direnmenin mümkün olduğu fikrini akla getiriyordu. Ne var ki, taraflarca benimsenen pek karmaşık müzakere tarzı –bu usul onları asla bizzat karşı karşıya gelmeyip daima Chigi ve Contarini aracılığıyla iletişim kurmaya mecbur ediyordu– nedeniyle, ama aynı zamanda karşılıklı güvensizlikleri ve sahada konumlarını güçlendirmek amacıyla savaşa devam etmek istemeleri yüzünden, pazarlıklar yerinde sayar ve sürüncemede kalırken, Protestan kampının üst üste kazandığı zaferler ve Osmanlıların Venedik'e karşı savaşa girişi X. Innocent'in planlarına sekte vurur ve dip-

lomasisinin başarısızlığını kesinleştirir. 1645 yazı başlarında I. İbrahim'in ordularının Venedik'e ait Kandiye (Girit) Adası'na saldırması, Türk sorununu Vestfalya Kongresi çalışmalarının da gündemine getirir ve orada yürütülmekte olan Roma ve Venedik arabuluculuk çabalarının tam ortasına yerleştirir.²²⁶ Bu olay derhal Alvise Contarini'nin icra etmekte olduğu görevin anlamını değiştirir, zira diğer krallardan yüklü miktarda yardım alma imkânını artık barışta gören Cumhuriyet, barışın yeniden tesisi ile kendi selameti arasında sıkı bir bağ kurar.²²⁷ Yepyeni bir ivedilikle kendisini gösteren Türk tehdidi, Kutsal Makam'ın Hıristiyan âlemini barışa kavuşturma uğrunda çalışma azmini de güçlendirir. Örneğin Ekim 1645'te "devlet sekreteri" kardinal Pamhili, Fabio Chigi'ye "bütün Katolik kralların Türk'e karşı bu güçlü direnişi gösterebilmeleri için", Fransa'yla İspanya arasında ateşkes sağlamasının elzem bir ihtiyaç olduğu konusunda ısrar eder; "Türk'ün, söylendiğine göre gelecek yıl için hazırlamak niyetinde olduğu büyük ordu" bu direnişi gerekli kılmaktadır.²²⁸ Sonraki ocak ayında, savaşan taraflar ilkbahardan itibaren yeniden sefere çıkmak istediklerinden görüşmelerin kısa sürede sonuçlanmayacağı kesin görünürken, kardinal yine "bu arada Türk'ün Hıristiyan âlemine şiddetle saldırıma hazırlandığından" acı acı yakınıır.²²⁹ Ardından, Temmuz 1646'da, papanın, "bir yandan Türk'ün durmadan yeni ülke ve devletleri ele geçirdiğini, öbür yandan Hıristiyan hükümdarlar arasında beşerî ve dünyevi saiklerle kutsal dinimizde onulmaz bir yara açacak kadar büyük bir hınç ve düşmanlık hüküm sürdüğünü" gördüğü zaman çektiği yatışmak bilmez ıstıraplardan söz eder.²³⁰ Devlet sekreteri sadece barışın çabucak imzalanmasının onun acılarını dindirebileceğini de ayrıca belirtir. Zaten halefi kardinal Panciroli de Ocak 1647'de aynı yönde eyleme geçerek Chigi'ye "bütün Hıristiyan âlemi için o denli zaruri olan söz konusu genel barış müzakeresini sonuçlandırarak ölümsüz bir ün ve şan kazanmaya" çalışmasını tavsiye eder; "çünkü [...] Katolikler arasında savaşın devamı [...] Türk'e yeni ülke ve eyaletleri, bir daha geri alınma umudu kalmaksızın ege-menliği altına alma imkânı vermektedir."²³¹

Osmanlı tehdidi karşısında Roma'nın dile getirdiği endişeler ve bunlardan türeyen barışma çağrıları Vestfalya'ya olağanüstü elçinin ağzından aktarılır. Zaten daha sultan saldırıya geçmeden önce de Fabio Chigi, tarafların yetkili temsilcilerinin önünde bu tehlike argümanını kullanmaya çalışmıştı. Mayıs 1645'te İspanyol delegasyonuna İtalya'da özel bir barış için çalışmayı önermişti; bunun amacı, dediğine göre, bu ülkeye "kendisini tehdit eden ve belki şu sıralarda harekete bile geçmiş olan Türk ordularına bu yıl daha büyük bir güçle ve birleşmiş olarak karşı koyma" imkânı vermektir.²³² Girit'e yapılan saldırıdan sonra da, Papalık temsilcisi muhataplarını ikna etmek için devamlı olarak bu olayı gündeme getirir. 1645 Temmuzunda, Fransız delegasyonuna başkanlık üzere birkaç hafta önce Vestfalya'ya gelmiş olan Longueville Dükünü ziyaret ederek, onu "Hıristiyan âlemine barış getirmeye (*avanzare la pace al Christianesimo*)" teşvik eder ve Alvisi Contarini tarafından kendisine iletilmiş olan "Türk'e ilişkin pek kötü haberlerden yararlanarak onu gayrete getirmeye (*stimolarlo con l'occasione delle pessime nuove del Turco*)" çalışır.²³³ Ekimde, İspanya Kralını temsil eden Peñaranda kontunu, önemsiz ödünler ve küçük uzlaşmalar yoluyla, "genel bir barış ya da mütarekeye veya hiç olmazsa İtalya'da özel bir [mütarekeye] ulaşmanın aciliyetine" ikna etmeye çalışır; bunun amacı "bu ülkeyi sadece savaşın etki ve korkusundan masun tutmak değil, aynı zamanda ona, daha sonra genel anlaşma gerçekleşip tüm Hıristiyan güçleri kendisinininkilerle birleşinceye dek, bütün kuvvetleriyle Türk'e direnme imkânı sağlamaktır."²³⁴ Aynı şekilde 1646 ilkbaharında, sultanın gelecek mevsim için toplamakta olduğu söylenen büyük orduları bahane ederek, "bu yeni itici güç sayesinde (*con questo impulso nuovo*)", genel bir mütareke konusundaki tartışmayı yeniden başlatır; bu mütareke, açıkladığına göre, "Hıristiyan âlemi Türk'e karşı güvenliğini sağlayıncaya dek, ister bu yılın tümünde ister Ekimine kadar geçerli olacak", sonra "bu süre yetmediği ve sadece [Hıristiyanlar arasında] silahların bırakıldığı haberi –Tanrının yardımıyla umduğu gibi– Türk'ü girişiminden vazgeçiremediği takdirde" uzatılacaktır.²³⁵ Ağustos

ayında da, Fransa yetkili temsilcileriyle yaptığı bir görüşmenin ardından, Papalık elçisi devlet sekreterine şöyle yazar: “Katolik dininin uğradığı zararları, dökülen Hıristiyan kanını, Türk’ün Dalmaçya’daki ilerleyişini, [...] abartarak, barış yönünde karar verecek kadar iradeli olmalarını rica ettim.”²³⁶

Papalık elçisinin, Doğu meselesini hükümdarların barışması lehinde bir argüman olarak kullanma ve onları bu barışma vesilesi ve yoluyla Osmanlılara karşı kolektif bir girişime çağırma çabalarına karşın, defalarca tekrarlanan yorulmak bilmez girişimleri, sonunda sultana karşı mücadeleyi görevinin tek amacı haline getirmiş olan Venedik elçisi Contarini’nin daha ısrarlı girişimleri gibi,²³⁷ başarısızlığa mahkûm kalır. Böylece, pek nadiren yapılan açılımlar, hangi kamptan gelirse gelsin, daima karşı tarafın isteklerine takılıp akim kalır. 1646 Şubatında imparatorluk temsilcileri “Hıristiyan âlemini tehdit eden Türk’ün olağanüstü hazırlıkları” muvacehesinde ateşkese hazır olduklarını beyan ettiklerinde, arabuluculardan, “tartışmaların uzamasına engel olmak ve Fransa temsilcilerine, Majeste İmparator Hazretlerinin Tanrı ve bütün dünya önünde açıkça haklı görülmesine de yarayacak bir uyarıda bulunarak, kendilerini daha ılımlı bir tutuma razı etmek amacıyla” müdahalede bulunmasını isterler.²³⁸ Fakat, kendi açılarından hiçbir ödüne yanaşmayan imparatorlular doğal olarak hasımlarından da birtakım genel ve afaki sözlerden oluşan bir red cevabı alırlar.²³⁹ Mart 1647’de, bu kez Fransızlar, çeşitli önlemler arasında, XIV. Louis’yle IV. Felipe’nin bir yıl boyunca sultandan başka hiç kimseye karşı savaş yapmamasını önerirler,²⁴⁰ fakat İspanyollar bu öneriyi hemen reddederler, çünkü bunu özellikle krallarının Portekiz’e müdahalesine engel olma ve Fransa’ya Flandres, İtalya ve Almanya’da bulundurduğu ordularını İspanya’ya karşı yeniden konuşlandırmak için zaman kazandırma amacı güden bir hile olarak görürler.²⁴¹ Chigi ve Contarini’nin dilekleri yalnız bir defa, o da kısmen, yerine gelmiş görünür: 13 Eylül 1646’da, uzun tartışmalardan sonra, Fransızlar ve imparatorluk tebaası bir anlaşma protokolü imzalarlar; bunun, pek-Hıristiyan [Fransa] kralı[nı] Osmanlılara karşı III. Ferdinand’a yar-

dımla yükümlü kılan bir gizli maddesi vardır.²⁴² Ancak, Cumhuriyet bu belgenin kabulünü, “evrensel barışa doğru gidişi mutlaka kolaylaştıracak” ve “öğrendikleri zaman Türkleri endişeye boğacak” bir başarı²⁴³ saysa da, papanın elçisi çok daha ihtiyatlı ve kuşkulu bir ifade kullanır ve gizli maddenin redaksiyonu sırasında Fransızların bunun içini adamakıllı boşalttıklarını belirtir.²⁴⁴ Her halükârda, anlaşmazlığın devamı barış ihtimalini uzaklaştırırken, bu vaat de sözde kalır. 1647 Kasımında Chigi Fransa temsilcilerine bu anlaşmanın içeriğini hatırlatmaya kalktığıında, onlar bunu kaale almayı reddeder ve kadük ilan ederler.²⁴⁵

Işın doğrusu, savaşıyan taraflar her şeyden önce doğrudan çıkarlarına yoğunlaşırlar, öyle ki kendilerini doğrudan ilgilendirmeyen Osmanlı sorunu yaptıkları icraata veya müzakerelere gerçek anlamda etkide bulunmaz. Arabulucuların inisiyatifleri çoğu zaman en iyi ihtimalle tarafların nazik kayıtsızlığıyla karşılaşılır. Örneğin Chigi Temmuz 1645'te Longueville Düküyle yaptığı bir görüşme hakkında şöyle der: “Her ne kadar abarttıysam da Türk'ün eylemlerinden fazla üzölmüş gözükmedi.”²⁴⁶ Bu tutum herkesçe paylaşıyor gibi görünür; nitekim XIV. Louis'nin Dışişleri Devlet Sekreteri Brienne kontu da aynı dönemde Fransa temsilcilerine gönderdiği bir mektupta bunu dile getirir: “Kandiye'nin saldırıya uğraması elbette kötü bir şey, ama orası tüm Hıristiyan âleminde böyle bir fırtınanın vurabileceği en az dert edilecek yerdir.”²⁴⁷ Olağanüstü elçi çok geçmeden bu lâkaydinin sonuçlarını tüm boyutlarıyla görür. 1645 yazı içinde dostu Virgilio Malvezzi'ye itiraf eder: “Bu müzakerelerin talihsizliği o kadar büyük ki, tarafları barışı kolaylaştırmaya ikna için çok güçlü sandığım Türk saldırısı gibi argümanlar gerçekte onu zorlaştırıyor.”²⁴⁸ Birkaç ay sonra Venedik'te görevde olan Papalık elçisi Angelo Cesi'yle yazışmalarında da, Osmanlı tehlikesini gündeme getirmenin “[müzakerelerde] beklediğinin tersi bir etki yaptığını” açıkça ifade eder.²⁴⁹ Tanık olduğu bu üzücü durum, infialini haykırmasına ve muhataplarının umursamazlığını kınamasına sebep olur. Aralık 1645'te, “Türk'ten sanki sadece bir admış, kafadan uydurma hayali bir

yaratık veya bir fanteziymiş gibi ve sanki silahlanmamış gibi söz edildiğinin duyulduğundan”²⁵⁰ acı acı yakındıktan sonra, ertesi yaz da, “bütün insanların olanca ilgilerini savaş olayına vermiş olduklarını ve Hıristiyan âlemini istilâ etmesi sanki bir masalmış gibi Türk’ü hiç düşünmediklerini” üzüntüyle belirtir.²⁵¹ Barışa art arda gelen ertelemeler onu umutsuzluğa düşürür, bunda şeytanın müdahalesini görür. Ocak 1646’da Pamphili’ye yazdığı bir mektupta Köln dolaylarındaki bir kilise bölgesinde bir kadına uygulanan cin çıkarma işlemini zikreder. “Kadının içindeki “ruh” (*spirito*) ritüelin sonunda onu terk etmek zorunda kalınca, cehenneme geri yollanmaması için yalvarmış; nedeni sorulduğunda, artık orasının ıssız olduğu, çünkü bütün yoldaşlarının barışı engellemek için bu kongreye geldikleri cevabını vermiş.”²⁵² Elçi birkaç hafta sonra tanıdıklarından birine aynı şeyi tekrarlar: “Korkarım buralardan bir ecinni kadının dediği şey, [yani] bütün [ifritler] barışa ket vurmak için Münster’de olduklarından cehennem boş olduğu, doğru çıkacak.”²⁵³

Ancak Chigi her şeyden çok sonraki nesillerin vereceği hükümden korkmaktadır. Bunu temsilcilere de açıkça ifade eder. Örneğin Şubat 1646’da Fransız delegasyonuna, anlaşmakta gecikildiği takdirde olacakları [nasıl gördüğünü] şöyle açıklar: “[Bu durumda] Hıristiyanlık için vahim ve giderilemez bir zarar öngördüğümden, böyle bir karar alınmadığı için adımın ebediyen lekeleneceğinden ve ardıklarımızın gözünde *neredeyse* şerefsizlik derekesine düşeceğinden korkuyorum.”²⁵⁴ Bu tema akraba ve dostlarına hitap ettiği zaman da birçok kez kaleminden dökülür. Örneğin, kardeşi Augusto Chigi’ye yazdığı bir mektupta şöyle der: “Katolik dininin uğradığı büyük zararları dayanılmaz bir acı halinde hissediyorum [...]. Türk bunlara gülüyor ama biz ağlıyoruz ve gelecek nesiller adımızı şerefsiz diye anacaklar.”²⁵⁵ Bir başkasına da şöyle yazar: “Dilerim Tanrıdan, [bu müzakerelere] müdahil olan bütün şahısların adları, tarih kitaplarında Türk’ün gelişinin onları anlaştırmaya yetmemiş olduğunu okuyacak olan haleflerinin gözünde, dehşet ve nefretle anılmaz.”²⁵⁶

Bu örneklerden, arabulucular için, dikkatleri Avrupa işlerine kilitlenmiş temsilcilere Doğu meselesini kaale aldırmanın ne derece zor olduğu anlaşılıyor. Aslında bizzat Papalık da bu kuralın dışında değildir. Hıristiyahğı tehdit eden yıkıcı hareketin yakıcı biçimde bilincinde olduğundan, sapkınlık tehdidini de Osmanlı tehlikesi kadar, hatta daha fazla, göz önünde bulundurur. İsveçlilerin görüşmeler yapılmaktayken imparatorluk topraklarında devam eden ilerlemeleri,²⁵⁷ günden güne artan istek ve iddiaları ve III. Ferdinand'ın temsilcilerinin barış karşılığında onlara vermeye hazır oldukları ödünler,²⁵⁸ aktüalitenin göbeğindedir. Doğuda çarpışmaların sonucu henüz belirsizse de, Almanya'da baskı gören Katoliklerin şikâyetleri yükselmeye başlamıştır²⁵⁹ ve İsveç'in istediği Minden, Verden ve Brême piskoposluklarının kaderi, mal-mülklerinin ve müminlerinininle birlikte, oyun masasındadır.²⁶⁰ Katolikliğin dış cephesinin yanısıra bir de iç cephe açılmış olmakta ve Kutsal Makam burada da, büyük bir ciddiyetle desteklediği Vestfalya'daki arabuluculuk rolü de dâhil olmak üzere, dişe diş mücadele etmektedir. Önce Pamphili sonra Panciroli'nin yorulmak bilmeksizin, kafalara vururcasına defalarca belirttikleri gibi, Katolikliğin zararına olup da Roma tarafından kabul görececek bir anlaşma söz konusu olamaz. Yeğen kardinal Aralık 1645'te şöyle yazar: "Kutsal Papa Hazretlerinin tek hedefleri, ilgili tarafların isteklerinin tatmininde daima Katolik dininin korunmasıdır",²⁶¹ zira o kendisini bundan sorumlu hissetmektedir. X. Innocent, "Efendimiz İsa Mesih tarafından sürüsünün tüm dünyada bakım ve korunması, tam ve kesin hesabını da vermek kaydıyla, kendisine bırakılmış olan akıllı ve uyanık çoban" gibi hareket etmek iddiasındadır.²⁶² Bu önlem ve önyargılar doğal olarak Fabio Chigi tarafından da paylaşılmaktadır. Gerçi onun için barış bir zarurettir, ama aynı zamanda, kafasını en az Osmanlıların başarıları kadar meşgul eden Protestanların zafer ve istekleri yüzünden, gözüne gittikçe daha korkutucu görünmektedir. Eylül 1645'te şöyle yazar: "Bu yerlerin statülerinin belirlenmesi sırasında kabul edilen maddelere karşın, sapkınların Katolik kiliselerine girip vaazlarını verdiklerini görüyorum; sapkın-

lar Fransa'nın [elinden] bir şehri aldıklarında, Fransa devletine yapılan vaatlere aykırı olarak, Katolik rahiplerin oradan kovulduklarını görüyorum. Kilise [mallarının] rehin tutulduğunu [...] görüyorum ve kutsal kâselerin, sunaklardaki saliplerin ve orgların satıldığını [görüyorum].”²⁶³ Protestanların gerek sahada gerek görüşmelerde kaydettiği ilerlemeler karşısında, elçinin endişeleri aylar geçtikçe durmadan artar. Ağustos 1646'da Malvezzi'ye, “onların kutsal dinin zararına ileri sürdükleri iddiaların, her iyi Katoliğin saçlarını kıvırtacak kadar aşırı ve ölçsüz olduğunu” bildirir.²⁶⁴ Ona bakılırsa, halen yaşanmakta olan anlaşmazlık bundan böyle [devlet savaşı değil] Katolik inancına karşı ve onu birkaç yıl içinde yok etmeyi amaçlayan tam bir din savaşı olarak özetlenebilir.²⁶⁵ Bu nedenle, bu süreci durduracak güçten yoksunluğu sonunda onun için dayanılmaz olur. “Osnabrück'te bulunmak sapkınlar için bu denli avantajlı olduğuna göre, Münster'de bulunmak da bizim için bir cehennemdir” der.²⁶⁶

Papalık arabuluculuğunun hedeflerinden biri, Katolik devletler üzerinde, onlar da dinin çıkarlarını korumaya çalışsınlar diye, etkide bulunmak ve baskı yaptırmaktı. Bu yaklaşımın gözle görülen fiyaskosu Roma'yı yavaş yavaş dikkatini Protestan sorununa odaklamaya ve sonunda Vestfalya'da imzalanan antlaşmaları reddetmeye götürür. Filvaki, pazarlıkların aldığı görünüm Papalık'ı daha 1645'ten itibaren, 1555'te kardinal Otto Truchsess von Waldburg tarafından, imparatorlukta Lutheran inanca yaşanma hakkı tanıyan Augusta dinî barışına karşı yapılan anlaşma model alınarak imzalanabilecek olası anlaşmaları protesto etmeyi düşünmeye sevk eder.²⁶⁷ Sahadaysa elçiye [böyle uzlaşmalarla] mutabık olmadığını ifade etmesi ve tartışmalarda da Katolik dinine zarar verecek her türlü yönelişe engel çıkarması tavsiye edilir.²⁶⁸ Sonra yanıp yakınma zamanı gelir: Devlet sekreteri nihayet, barışın taraflar arasındaki gidişatının X. Innocent'ı sevindirmekten çok üzdüğünü, zira bundan ancak din için birçok zararın doğabileceğini açıklar.²⁶⁹ Böylece Papalık, duygudan duyguya geçerek, başlangıçtaki kuşku ve güvensizlikten sondaki reddedişe varır, hem de Türk tehlike-

sine etkili biçimde karşı koymak için barışın yeniden tesisinin aciliyetine karşın... İspanya ile Birleşik-Eyaletler arasında 1648 yılı başlarında gerçekleşen antlaşmanın imzası vesilesiyle, Panciroli Chigi'ye, resmî bir protestoda bulunmadan önce belgede Kilise'nin aleyhinde kabul edilmiş maddeleri araştırmasını tavsiye eder; protesto notası 18 Mayıs 1648'de verilecektir.²⁷⁰ Çok geçmeden diğer protestolar da gelir: 8 Ağustosta imzalanan İsveç'le imparatorluk arasındaki barış antlaşması için 14 Ekimde, İmparatorlukla Fransa arasındaki antlaşma için imzadan iki gün sonra 26 Ekimde.²⁷¹ Bu belgeler, elçinin antlaşma metinlerinde papanın veya kendisinin adlarının geçmemesi için yaptığı girişimlerden başka, Papalık'ın, gerçi barış ve gönüldeşliği yeniden tesis eden, fakat bunu kendisi için kabul edilemez kayıplar –iki başpiskoposlukla on üç piskoposluk; bundan böyle bir Protestan ve bir Katolik prensin nöbetleşe hüküm sürecekleri Osnabrück piskoposluğu da cabası.– pahasına yapan bu uzlaşmaları reddettiğini açıkça gösterir.²⁷²

Böylece, Osmanlı tehlikesi ile sapkınlık tehdidi arasında bocalayan Roma, Vestfalya müzakereleri boyunca, Hıristiyanlığı hem kenarlarında hem de göbeğinde savunmayı birlikte gerçekleştirmenin güçlüklerini yaşamış olur. Her şey, arabulucular tarafından tartışmaların gündemine sokulan Doğu meselesine kayıtsız kalınmasına yardımcı olur; zira Kongre'de temsil edilen egemen devletler için sadece Avrupa işleri gerçek anlamda önem taşımakta, bizzat Papalık için bile Protestan korkusu sonunda Türk korkusunu bastırmakta ve tehlikenin büyüğü Kandiye yönünden çok imparatorluk yönünden gelir gibi görünmektedir. 16. yüzyıl içinde harekete geçmiş olan Avrupa'nın siyasi ve dinî bakımlardan parçalanma süreci, Münster ve Osnabrück barış antlaşmalarıyla resmileşip kesinleşerek, kıtanın içinde yeni sınırlar çizer, dolayısıyla Katoliklik için yeni çatışma alanları belirler, buna karşılık geleneksel İslam karşıtlığı cephesinin uzaklaşmasına katkıda bulunur.²⁷³ Böyle bir bağlamda Fabio Chigi bundan sonra Papalık arabuluculuğuna kendisini dayatan sınırları da yaşayarak görmüş olur. Bir yandan, önceki dönemde bunu ayakta tutan Hı-

ristiyan Cumhuriyeti fikri gibi kavramlar kesin olarak, en iyi durumda eski bir retorik'in önemsiz araçları arasına, en kötü durumda mitler arasına, rafa kaldırılmıştır; öbür yandan, görüşmelerin yol ve yordamı içinde Papalık elçisinin eylemi, en başta bir uzlaşma arayışına dönük olan hükümdarların birbirleriyle çelişen iradelerine ve Papalık'ın hâlâ her türlü remi temastan kaçındığı Protestan devletlerin oluşturduğu devasa engelle çatıp kalır. Dolayısıyla, barış kongresi denilen ve içinde yer alan delegasyonların kalabalıklığı ve tartışılan sorunların çokluğuyla tanımlanan bu dev mekanizmada, iki Katolik hükümdara hitap ederken etkili olabilen papanın müdahalesi gereksini yitirir ve yavaş yavaş kenara itilir (marjinalize olur). Böylece, bu görülmedik müzakere yolları yavaş yavaş, o zamana dek hükümdarlar arasındaki ilişkilerde önemli bir rol oynamış olan bir arabuluculuğu gündemden düşürmüş görünür. Vestfalya'da başlayan bu geri çekilme, 17. yüzyılın ikinci yarısıyla sonraki dönemin başlarını hâlâ ritimlendiren büyük görüşme ve toplantılar vesilesiyle, gittikçe daha iyi algılanacaktır.

Nimègue ve Utrecht'te fazla dikkat çekmeyen bir mevcudiyet

Fabio Chigi'nin, dinin çıkarları uğruna ödünsüz bir savunmayı hükümdarların "hikmeti hükümet" adına katlanmaya hazır oldukları kaçınılmaz ödümlerle bağdaştırmaya çalışırken karşılaştığı güçlükler, tıpatıp aynı terimlerle, bir yanda Fransa ile öbür yanda İspanya ve imparatorluk arasında arabuluculuk yapmak üzere 1677 yılı başlarında Nimègue'e gönderilen Bevilacqua'nın karşısına da çıkar.²⁷⁴

Elçinin icraatı, devamlı olarak yazıştığı devlet sekreteri kardinal Cibo tarafından kendisine düzenli olarak hatırlatılan gayet ağır ve sıkı mecburiyetlere tabidir ve bunlar onun inisiyatiflerini de köstekler ve sınırlar. Örneğin, Bevilacqua "sadece Katolik hükümetler arasında barış konusunu görüşmekle görevlendirilmiş, Protestanların çıkarlarına karışması yasaklanmıştır."²⁷⁵ Kongreye katılan Hollandalı veya İsveçli elçilerle temas-

lara ancak "Katolik dininin herhangi bir kazancıyla doğrudan ilişkili" bazı özel durumlarda izin verilmiştir.²⁷⁶ Bu yüzden elçi fiilen, daha önce Vestfalya'da görüldüğü gibi, müzakerelerin önemli bir bölümünden dışlanmış bulunur; buna karşılık, müdahaleleri taraflarca kendisinininki ile birlikte kabul edilmiş olan İngiliz arabulucular bu görüşmelere katılırlar.²⁷⁷ Kaldı ki elçinin bunlarla ilişkileri de, mümkün olduğu kadar azaltıcı yönde, gayet sıkı kural ve talimatlara bağlanmıştır. Daha görevinin ilk anlarında kardinal Cibo ona şöyle yazar: "Asaletli Senyör Hazretleri İngiliz arabulucularla nasıl ilişkide bulunacağı konusunu kendisine dert etmemelidir, zira Katoliklerden başka temsilcilerle görüşmek durumunda değildir."²⁷⁸ Aslında, İngilizlerle ilişkilerinde, Kutsal Makam'ca kendisine verilen ve onlarla temas kurmaya izinli olduğu özel durumları tek tek sayan talimata uymak zorundadır. İster görüşmelere taraf ister arabulucu olsunlar, Protestanlarla ilişki konusundaysa, Roma sert ve ödünsüz konumunu korur, öyle ki devlet sekreteri Mayıs 1678'de Bevilacqua'nın yanısıra, "sapkın temsilcilerle ilişkilerde, karakterinden dolayı onun yapamayacağı şeyleri yapabilecek" başka bir Katoligi de devreye sokmayı düşünür.²⁷⁹ Bütün bu önlemlerin üstüne, elçiye, Nimègue'de arabulucu devletlerin benimsedikleri çalışma usulünden ileri gelen son bir sınırlama daha konmuştur: Herhalde Vestfalya'dakilerle aynı hataları tekrarlamamak ve o zaman Fabio Chigi ile Alvisse Contarini'ye yöneltilmiş olan taraf tutuculuk suçlamalarından kaçınmak için, arabulucular savaşıyor devletler arasında tam bir tarafsızlık güdecek bir aracı rolüne hapsedilmişlerdir. Cibo Bevilacqua'ya, "bir mütareke veya başka herhangi bir şey önermek veya önermemek gibi bir fikir aklınızdan geçmemeli, der, zira göreviniz önermek değil, onların önerdiklerini bir kamptan öbürüne taşımaktan ve mümkünse yumuşamalarını sağlamaktan ibarettir."²⁸⁰ Aynı zamanda İngilizlere de verilmiş olan bu talimat,²⁸¹ gayet ince ve karmaşık usullerin yürürlüğe konmasını gerektirir; buna göre arabulucular her şeyden önce tarafların kendilerine yaptıkları önerileri tercüme edip usulüne göre redaksiyonlarını yapmakla uğraşırlar.²⁸²

Bu koşullarda Papalık elçisinin manevra alanı daha baştan oldukça daralmış, görevinde tam başarıya ulaşma şansı da aynı şekilde azalmış görünür. Kutsal Başrahibin “kendi kişisel ün ve şanı için değil Tanrıya hamd ve şükür niyetiyle ve Hıristiyanlığın huzur ve güveni uğrunda çalıştığı” şeklindeki durmadan tekrarlanan genel iddiaya karşın,²⁸³ Bevilacqua’ya gayet net ve kesin hedefler saptanmıştır; bunların başlıcası, “barış koşulları arasına Katolik dininin çıkarlarına veya tek tek kiliselerin haklı istek ve imtiyazlarına zarar verebilecek hiçbir koşulun sokulmamasına göz kulak olmak ve bunun için çalışmak” ve ayrıca “bu dine, gerek sapkın ölkelerde, özellikle Hollanda’da, serbestçe yaşanabilmesi, gerekse Almanya’da birçok kilisenin bazen Vestfalya barışının özüne aykırı biçimde gaspedilmiş olan mal ve imtiyazlarının geri verilmesiyle, avantaj sağlanması için bütün gayretini seferber etmek”tir.²⁸⁴ Papalık’ın gözünde, Münster’de olduğu gibi Nimègue’de de, önde gelen sorun hâlâ din sorunudur; aynı zamanda müzakereler de Roma “ortodoks” inancı ile Protestanlığı karşı karşıya getiren çatışmanın başka bir biçim altında devamı gibi algılanmaktadır. Devlet sekreteri 1678 ilkbaharı sonunda bu hususu şöyle vurgular: “Barış antlaşmasını imzalamak üzere olduğumuz şu sırada, Zâtüalilerinizin gerek Hollanda’da gerek başka yerlerde, her zamankinden daha büyük bir gayretle, Katolik dininin menfaatlerini kollama ve kiliselerin özgürlükleriyle kutsal varlıkların bütünlüğüne zarar gelmemesine dikkat etmelerinin de zamanıdır.”²⁸⁵ Ancak, bu alanda aynı sebeplerin aynı sonuçları tekrar doğurmak eğiliminde olduğu ve bir kez daha, hükümdarlar arasında bir uzlaşma arayışının Kutsal Makam’ın isteklerinin bütün olarak tatminiyle kolay kolay bağdaşamadığı görülür. 1678 Mayıs ayında, yani pazarlıklarda sonuca ulaşılmasından birkaç hafta önce, Bevilacqua XI. Innocent’dan, “barış antlaşmasında Katolik dininin uğrayabileceği zararlara karşı gerektiğinde protestoda bulunabilmesi için” bir “tezkere” (*bref*) alır.²⁸⁶ Elçi ile devlet sekreteri arasında yapılan yazışmalarda Roma’nın protestosu konusunun gittikçe daha çok yer tutması, zımni olarak, görüşmelerin Papalık’ın temennilerine aykırı bir

yola girmiş olduğunu gösterir. 10 Ağustos 1678'de Fransa'yla Birleşik-Eyaletler arasında ayrı bir barışın imzalanmasından sonra, elçi bu anlaşmanın metnini dikkatle inceleyip, "orada dine zararlı bir şey görürse, imparatorlukla yapılacak antlaşmayı beklemeden" bunu hemen protesto etmekle görevlendirilir.²⁸⁷ Söz konusu antlaşmaya gelince, bu konuda elçi, "eğer bu da Münster'dekini teyitten başka bir şey getirmezse bu kadarının bile protesto için yeterli bir neden teşkil ettiği, zira bunun, böyle bir teyitle birlikte, dine daha önce verilen zararları onaylamak ve kendisi buna karşı hiçbir şey yapmazsa zımnen bunlara razı olduğunu varsaymak anlamına geleceği" şeklinde uyarılır.²⁸⁸ Cibo ayrıca, "ama eğer [bu antlaşmayla] kutsal dinimiz yeni zararlara uğratılacak olursa, o zaman üzerinde anlaşılan [böyle] maddelere uygun düşecek bir protesto notası kaleme almanın, [elçinin] yorulmaz ve kutsal gayretine düşen bir görev olduğu" yolunda uyarısını sürdürür.²⁸⁹

Vaktiyle Vestfalya'da olduğu gibi Nimègue'de de Kutsal Makam'ın dikkati sapkınlığın kaydettiği ilerlemelere ve bunları engelleme çarelerine odaklanır. Dolayısıyla, Papalık'ın barış girişimlerine geleneksel olarak bağlanan iddia ve isteklerin büyük bir kısmı kendiliğinden geri plana düşmüş bulunur. Türklerle karşı mücadele de böyledir. 16. yüzyıldaki Papalık arabuluculuklarında merkezî bir yer tutan bu motif, böylelikle sonraki dönemde silinmeye devam eder. Gerçi Aralık 1676'da, Papalık'a seçilmesinden birkaç ay sonra, XI. Innocent, Osmanlı gücüne karşı durmanın mutlak zaruretini hatırlatmak üzere, Katolik hükümdarlara mektup yazmıştı.²⁹⁰ Nimègue'de müzakerelerin açılışında, kardinal Cibo da Bevilacqua'nın gönderilmesini "Papa Hazretlerinin Katolik taçları iyi bir gönüldeşlik içinde bir araya getirme yolunda içten ve ivedi dilekleriyle" gerekçelendirmişti, [zira bu] "Hıristiyan halkları hem bugünkü savaşın ağır, hem de kâfirlerin ilân etme tehdidini savurdıkları savaşın daha da ağır felaketlerinden kurtarmanın biricik çaresiydi."²⁹¹ Bir buçuk yıl sonra, Ekim 1678'de de, devlet sekreteri hâlâ elçiye görevinin "halkın selamet ve huzurunun ve dinin menfaatlerinin [korunmasından] ve Hıristiyan eyaletle-

rin ortak düşmana karşı savunulmasından”²⁹² başka hedefi olmadığını hatırlatır. Ne var ki, herhangi bir sonuç getirmeyen bu emir ve talimatlar az çok sözde kalmış görünürler. 1676’da Polonya’yla imzalanan antlaşma ile 1683’teki Viyana saldırısı arasında Osmanlı İmparatorluğu ile Hıristiyan devletler arasında hüküm süren nispeten yatışık ortam, bir askerî müdahaleyi acil olmaktan çıkarır ve Türklere karşı mücadele teması Cibo ile Bevilacqua arasındaki yazışmalarda nadiren gündeme gelir.

Yine de, koşulların dayattığı birkaç istisna dikkate değer sayılabilir. 1677 Yazında elçi, Akdeniz’den dönen İngiliz gemilerinden yayılan, Müslüman korsanların Lorette ziyaretgâhı ve “hazinelere”²⁹³ karşı saldırı tasarılarından bahseden bir söylentiye aktarır. Roma’da bu tehlike ciddi telakki edilerek bazı önlemler alınırken, Bevilacqua’ya da bu bilgiyi getirenlere teşekkür etmesi tavsiye edilir.²⁹⁴ Bu işin devamı olarak, gelen Kasım ayında, elçiye bilgi verilir ki, “birkaç yönden gelen haberlerden anlaşıldığına göre, büyük bir orduyla Hıristiyan âlemi ve özellikle İtalya üzerine yürümeye hazırlanan Türk’ün tehditleri dürtüsüyle, [papa] Katolik kralları o denli umut bağlanan bu barış girişimini hızla sonuçlandırmaya tekrar ve daha ısrarlı biçimde teşvik için, kendilerine gönderdiği Papalık tezkereleriyle, üzerlerinde en etkili baskı girişimlerini yenilemiştir, öyle ki, ruhlar bu [barış] aracılığıyla birliğe kavuşunca, bu sayede orduları da ortak düşmanınkilerin karşısına çıkarılmak üzere daha kolaylıkla birleştirilebilsin.”²⁹⁵ Fakat Lorette hakkında yayılan söylentilerin yanlış alarm olduğu anlaşılır ve Papalık’ın girişimleri de hemen sonuç getirmez. Cibo da Mayıs 1678’den önce bir daha mektuplarında Türklere söz etmez. Bu tarihteyse Bevilacqua’ya “Efendimizin niyetinin, barışa karar verildiği takdirde, Zâtîlilerinin de antlaşmaya, Katolik hükümdarların, Papa Hazretlerine bir cemile olarak, kuvvetlerinin hiç olmazsa büyücek bir kısmını hep birlikte veya ayrı ayrı Türk’e karşı çevirmesini öngören bir madde ilave ettirmenin yolunu bulması olduğunu” bildirir; “[zira] Polonyalılarla şimdiden yapılmış ve Moskofla da yapılmak üzere olan barıştan yüz bulan [bu düşman] şimdi de Macaristan’a sataşmak ve Hıristiyanlığın ciğerle-

rine kadar sokulmak niyeti göstermektedir.”²⁹⁶ Bu tür talimatlar Papalık’ın Osmanlı tehlikesine karşı elden bırakmadığı teyakkuza açıkça gösterir. Papalık 17. yüzyılda da hükümdarları [Türk’ün] temsil ettiği tehlikelere karşı uyarmak ve ona karşı birleşmeye teşvik etmekte direnir. Ama aynı zamanda da, Nimègue’de bu çağrılara pek kulak verilmemesi, hatta bizzat bu çağrıların azlığı ve elçinin bunları yansıtmaktaki gönülsüzlüğü, bu dönemde barış kongrelerinin artık papa tarafından iletilen Hıristiyanlığı birleştirici idealleri dile getirmek için en uygun yerler olmaktan çıktığını gösterir. [Bu kongrelerdeki] yetkili temsilcilerin çabaları en başta ve her şeyden önce devletler arasındaki siyasi ve dinî bölünmeleri aşarak, artık iyice kökleşmiş olan bu fay hatlarını da hesaba katan yeni bir Avrupa düzeni kurmaya yöneliktir. Bu nedenle, kısmen geçmişte kalmış gerçekliklere dayalı modellerle yetinen Papalık, sonunda kendisini kenara itilmiş bulur. Arabuluculuğunun alanı ve erimi daralmakla kalmaz, –ki bu daralma Protestanlarla görüşmeyi reddetmede donup kaldığı ölçüde daha da artar– aynı zamanda müdahaleleri de sonunda, görüşmecilerin kafasındaki yalnız Avrupa’yı ilgilendiren kaygılarla sınırlı hale gelir.

Vestfalya’da başlayıp Nimègue’de devam eden bu evrim, İspanya veraset savaşına son vermek için toplanan Utrecht ve Rastatt kongrelerinde tamamlanır. Bu kongreler XIV. Louis’in IX. Clément tarafından önerilen arabuluculuğu reddinden sonra, papanın hakemlik gücünün iyice zayıfladığının kesinleşip resmîleştiği olaylardır. Pek-Hıristiyan kralla imparator arasındaki anlaşmazlığın çözüleceği Rastatt’ta, Kutsal Makam artık vaktiyle Münster veya Nimègue’de olduğu gibi resmî bir elçiyle (*nuntius*) değil basit bir gözlemci olan Domenico Passionei’yle temsil edilir, ki bunun görevi de Katolik hükümdarların temsilcileri nezdinde papanın ve Kilise’nin menfaatlerinin göz ardı edilmemesini sağlamaktan ibarettir.²⁹⁷ Aynı süre içinde Türk sorunu da, çalışmaları Batılı devletlerle Babîali arasındaki ilişkilerde bir sükûnet dönemine rastlayan kongre üyelerinin gündeminden tamamen kaybolmuş görünür. İngiltere ile Birleşik Eyaletlerin İstanbul’daki temsilcilerinin, Fransızların aksi yön-

deki tüm çabalarına karşı çıkararak,²⁹⁸ sultanın imparatora karşı her türlü hareketini başarıyla önlemeleri bir yana, çar Büyük Petro'yla ancak 1713'te Edirne Antlaşması'yla sonuçlanacak bir savaşa tutuşmuş olan Osmanlılar da geçici olarak Batı cephesinden yüzlerini çevirmişlerdir.²⁹⁹ Utrecht ve Rastatt'ta XI. Clément artık barışa dönüşü ortak düşmana karşı girişilecek bir hareketin ön koşulu olarak göstermekten vazgeçer; Domenico Passionei'nin bütün enerjisi de, II. Charles'ın mirasının paylaşımı sırasında papanın Napoli veya Sicilya üzerindeki "süzerenlik" haklarının da hesaba alınmasını ya da Protestan kontrolüne geçecek olan yerlerde Katolik kültürünün korunmasını sağlamaya yönelik müdahalelerde harcanır.³⁰⁰ Venedik Cumhuriyeti'ne gelince, bir yandan Mora'yı fethettiğinden beri Türk saldırısı korkusuyla yaşamaktaysa da, çeşitli yönlerden gelen Osmanlı karşıtı ittifak önerilerine yanaşır görünerek onları kızdırmamaya da özel bir önem vermekte ve elçisi Carlo Ruzzini'yle temsil edildiği pazarlıklara katılımını –Fransızların ve daha çok Habsburgların gittikçe şiddet kesbeden iddia ve gaspları karşısında– Adriyatik'teki haklarını umutsuzca savunmaya çalışmakla sınırlı tutmaktadır.³⁰¹

17. yüzyılda da Papalık zamanın hükümdarlarını çatıştıran anlaşmazlıkları çözmek için çaba göstermekten vazgeçmiş değildir. Temsilcileri çeşitli sıfatlarla Vervins'de olduğu gibi Vestfalya'da, Nimègue veya Rastatt'ta da sahnededirler. Ancak, sesini duyurmak ve görüşlerini kabul ettirmekte gittikçe daha çok güçlkle karşılaşır, milletlerin anlaşma arayışlarında yavaş yavaş kenara itilir. Vervins [Antlaşması], Papalık diplomasisinin son büyük başarılarından biri sayılabilirse de Vestfalya antlaşmaları aynı diplomasinin tartışılmaz bir yenilgisi olarak görünür; daha sonra Nimègue ve Rastatt'ta ise Roma üzerinde artık gerçek bir etki yapamadığı geniş kapsamlı düzenlemelerin basit bir seyircisi durumuna düşer. Reform hareketinin kurumsal olarak yerleşmesi, anlaşmazlıkların milletlerarası hale gelmesi, barış kongrelerinin devasa boyutlara ulaşması, Papalık'ın Protestan devletlerle temaslarını minimuma indirerek eylemlerini sadece Katolik devletlere hasretmekte gösterdiği sarsılmaz

iradeyle daha da belirginleşen böyle bir evrimi açıklar. Eski Hıristiyan Cumhuriyeti yapısının yerine yepyeni bir Avrupa düzeni ikame edilmekteyken hâlâ bu eski yapıya bağlı kalmak suretiyle, Papalık sonunda kendisini, gittikçe karmaşıklaşan bir siyasal gerçeklik karşısında, altı boşalmış bir yapı durumunda bulur.³⁰² Egemen devletler arasındaki ilişki ve dengelerin genel bir çerçevede böyle yeniden tanımlanması, zaten ancak kısmi ve gecikmeli olabilecek bir arabuluculuk eylemini daha az etkili ve zaruri kılar. Böylece Papalık'ın diplomatik icraatının büyük bir bölümü ve onunla birlikte taşımakta olduğu ve barış görüşmelerinde gündemin merkezine yazdırmaya katkıda bulunduğu değerler bütünü, yeniden tartışmaya açılmış olur. Hükümdarları Katolik bir proje etrafında barıştırmayı başaramayan 17. yüzyılın ikinci yarısındaki papalar, onların kâfire karşı mücadeleye ilgilenmelerini de sağlayamaz ve sonunda kendileri de bu argümanı kullanmaktan vazgeçmek zorunda kalırlar. Vervins Antlaşması'nın dibacesinde Türk tehlikesine bir atıf görülürse de, sanki Osmanlılara karşı mücadele artık barışık Hıristiyan hükümdarlara değil, sadece onlarla daha özel ve daha dolaysız biçimde sorunu olan krallara düşen bir işmiş gibi, bu tehdide göndermeler müteakip dönemdeki büyük kongreler sonunda imzalanan anlaşmalardan kaybolur.

İMKÂNSIZ BİR BİRLİK: KUTSAL BİRLİKLERDEN DURUMA GÖRE YAPILAN İTTİFAKLARA

Papalık yavaş yavaş Avrupa'daki anlaşmazlıklarda arabuluculuk rolünden vazgeçmek durumunda kalırken, buna paralel olarak, hükümdarları Osmanlılara karşı birleştirme çabaları da gittikçe artan engellere takılır. 16. yüzyılda kurulan Kutsal Birlikler modeli artık geniş ölçüde gözden düşmüş görüldüğü gibi, bizzat hükümdarlar da, kendi toprakları ve halkları üzerinde doğrudan etkisini görmek durumunda kalmadıkları zaman, Osmanlı tehdidinden ilgilerini esirgeme eğiliminde görünürler. Bu yüzden, Roma'nın tüm çabalarına karşın, II. Rodolph'la

sultanlar arasındaki “Uzun Savaş” (1593-1606) ve Venedik’le Babıâli arasındaki Kandiye Savaşı (1645-1669), ortak düşmana karşı genel bir seferberliğe sebep olmazlar ve 17. yüzyıl sonuyla 18. yüzyıl başlarında yine Osmanlı karşıtı ittifaklar yapılırsa da, artık bunlar, özellikle içlerinde Papalık’ın oynayacağı rolün yeniden tanımlanmasını gerekli kılan yeni ilkelere göre gerçekleştirilir.

\\ Bir modelin sonu mu?

1538 ve 1571’de kurulan ittifakların başarısızlığı, 16. yüzyıl sonunda göreve gelen papaları Babıâli’ye karşı ortak bir girişim lehindeki yorulmak bilmez vaazlarına devamdan alıkoymaz. Örneğin XIII. Grégoire tüm Papalık görevi süresince Kutsal Birlik ateşini yeniden canlandırmaya çalışır. Bunu 1574’te, Tunus’un Uluç Ali tarafından alınmasından sonra, bu yenilginin II. Felipe’de ya da belki Venedik’te bir uyanma ve silkinme yaratacağı umuduyla yapar.³⁰³ 1576’da çabaları imparatorluk tarafına döner ve Alman prenslerini Babıâli’ye karşı birliğe teşvik için, Giovanni Morone’yi özel elçi (*legatus*) sıfatıyla Almanya’ya gönderir.³⁰⁴ Üç yıl sonra, İranlıların Osmanlılara karşı bir zafer kazandığı haberini de bir fırsat olarak görür; fakat o sırada beslediği umutlar çok geçmeden Serenissima’nın ataleti³⁰⁵ ve İspanya Kralının da III. Murad’la mütareke imzalamaya kararı³⁰⁶ yüzünden boşa çıkar. Fakat papa fikrine sonuna dek sadık kalır. Daha 1582’de, İspanyol-Osmanlı mütarekesi sona ermek üzereyken, II. Felipe’den taleplerine tekrar başlar,³⁰⁷ projeleri de genişler; imparator Rodolph’la da görüşmelere girişir, bir yandan yeni Polonya Kralı Étienne Báthory’ye yanaşırken bir yandan da çar IV. İvan’la temas kurar.³⁰⁸

Bütün bu girişimlerin başarısızlığına karşın, V. Sixte, 1585’ten itibaren meşaleyi tekrar eline alır.³⁰⁹ Venediklilere yanaşır ve Türklere karşı savaşı tekrar başlatırlarsa destekleyeceğini vaat eder; aynı zamanda, Katolik Kralı (İspanya) da sürpriz bir saldırıyla Cezayir’i vurmaya şiddetle teşvik eder.³¹⁰ Özellikle, Rusya’ya egemen olup bu ülkenin kuvvetlerini Po-

lonya'nınkilerle birleştirdikten sonra İstanbul'a yürüme-yi gizli tasarlayan Étienne Báthory'nin projelerinden çok etkilenir. Bu geniş kapsamlı proje 1586 Sonbaharı boyunca, kendisine Báthory'nin niyetlerini anlatmaya gelen Cizvit Possevino'yla yaptığı uzun konuşmalara konusunu teşkil eder.³¹¹ Papa ayrıca Roma'nın Moskovya'ya ilgisini de tazeler; bir kez daha Kiliselerin birleşmesi gündeme gelir; bu, İstanbul sultanlarına karşı Moskovya çarlarıyla büyük bir ittifaka giden ilk adım olacaktır. Bu girişimlerin hiçbirinin tam anlamıyla bir sonuca varmadığına dikkat çekelim: Venedik Babıâli'yle barış içinde olmaya, ilişkilerini bozmayı ciddi olarak düşünemeyecek kadar bağlı görünür; İngiltere'yle zorlu bir çatışmaya girmiş olan Katolik kral Türklere karşı mücadeleyi savsaklar; Étienne Báthory'nin Doğu hayalleriyse, kısa bir hastalık sonucu 12 Aralık 1586'da ölümünün ardından suya düşer. Rusya ile görüşmelere gelince, bunların da sanıldığından çok daha zor, hatta belki imkânsız olduğu anlaşılır.

Kendisinden önce XIII. Gregoire gibi V. Sixte de kâfire karşı mücadele söylemini benimsemesine, Osmanlı tehlikesi korkuluğunu sallamasına ve birleşme çağrılarını yapmasına karşın, sonunda yine onun gibi başarısız kalır. Bu başarısızlık 16. yüzyıl sonlarında, çok acil bir tehlike mevcut değilken ve Hıristiyan âleminin belligaşlı hükümdarları kendi iç işlerini çekip çevirmekle olduğu kadar bazen aralarında çıkan anlaşmazlıklarla da uğraşmaktayken, bunları Türk savaşı etrafında bir araya toplamanın ne kadar zor olduğunu gösterir. Zaten bu durum papanın da gözünden kaçmaz; 1587'de Venedik elçisi Giovanni Gritti'ye bunun gayet açık ve net bir analizini bile yapar. Elçinin anlattıklarına bakılırsa, V. Sixte işin aslını anlamış bir tavırla şöyle demiş: "Türklerin bütün girişimlerinde hesaba katmaları gereken şey sadece kendi menfaatleri; buna karşılık Hıristiyanların o kadar çok ve farklı menfaatleri var ki, biri öbürüne köstek oluyor. Fransa, imparatorluğun genişlemesinden korkuyor; İspanya Venedik'in fazla güçlü olmasını istemiyor; Venedik ise bütün diğer devletlere karşı aynı duyguları besliyor. Bu yüzden, bireysel ihtiraslar ve karşılıklı düşmanlıklar

ortak menfaat kaygısına galip geliyor ve düşman da zafere ulaşıyor.”³¹² 1573 Kutsal Birliğinin fiyaskosu ve XIII. Grégoire’la V. Sixte’in bu alanda art arda karşılaştıkları düş kırıklıklarından sonra, 1538 ve 1571’de kurulan ittifaklara temel olan model, yüzyılın sonlarında krize girmiş görünür. Zaten o dönemde ortada dolaşan pek çok metinde de açık eleştiri ve kötülerle konu olur.

V. Sixte’in papalığının ilk anlarında yayımlanan ve “Türkleri bozguna uğratmak üzere Hıristiyan kuvvetlerini onlara karşı yararlı biçimde birleştirmenin yollarını” konu alan anonim bir “Söylem” (*Discours*),³¹³ III. Paul ve V. Pie’nin Kutsal Birliklerinin ağır bir eleştirisiyle başlar. Yazar, sadece birkaç hükümdarın kabul ettiği maddeler üzerine kurulu bu birliklerin “yönetişlerinde ister istemez bir uyum ve birlik eksikliği gösterdiklerini”³¹⁴ açıklar; zira her hükümdar kendi kuvvetlerinin mutlak yetkilisi olarak kalmakta ve onları, çoğu kez diğer ortaklarınkilere aykırı olan kendi özel hedeflerine göre düzenleyip kullanmaktadır, öyle ki “hiç kimse gerçek anlamda ortak menfaatin peşinde değildir.”³¹⁵ Bundan da “[taraflar arasında] sürekli olarak kavgalar çıkar, çünkü ya vaat edilen ordular zamanında gönderilmez, ya gerekli erzak ve teçhizatla birlikte gönderilmez, ya uygun görülen operasyonlara katılmaktan kaçınır, ya düşmanı yenmekten çok müttefikleri taciz etmekte kullanılır, ya çarpışmaya girildiğinde zaferi amaçlayacak yerde ganimet peşinde koşar, ya da tüm taraflara yararlı bir yer ele geçirildiğinde bunu zor kullanarak sahiplenirler ve böylece sürekli olarak müttefikler arasına savaş tohumları ekerek Hıristiyan âlemini gittikçe zayıflatır ve düşmanına onu gittikçe daha vahim bir şekilde ezme fırsatı verirler.”³¹⁶ “*Discours*” un devamı, bu güçlülere çare olacağı düşünülen yeni bir örgütlenme biçiminin serimine ayrılmıştır. Yazar burada ticaret şirketlerinden esinlenen bir modeli savunur. Hükümdarlar bu “şirket birliğine” (*unione di compagnia*) her biri sahibine bir oy hakkı veren 100.000’er düka değerinde hisseler satın alarak gireceklerdir. Toplanan tutar paralı askerler ve gemilerin donanımına harcanacak, bunların genel yönetimi “şirket” üyelerinin veya temsil-

çilerinin genel kuruluna verilecek, burada kararlar oy çokluğuyla alınacaktır. Böyle bir projenin doğal olarak, bu çalışmamızın önceki başlığında incelenen Osmanlı İmparatorluğu'nu fethetme planları arasında da yeri vardır; ancak aynı zamanda Kutsal Birliklerde açıkça ortaya çıkmış olan zaaf ve yetersizlikler üstüne bir düşünme çabası olarak da görülebilir. Yazar bunlara, üç yönlü bir zarurete dayalı az çok orijinal çözümler getirmek arzusundadır: Türk savaşına azami sayıda hükümdarı taraf yapmak; net ve tartışmasız bir otorite kaynağı tesis etmek; askerî kuvvetlerin parçalanmasını ve iç mücadeleleri önlemek.

Bu çaba, türünün tek örneği değildir. Vatikan'ın arşiv ve kütüphaneleri, 16. yüzyılın son on yıllarında papalara gönderilmiş buna benzer onlarca belgeyi saklamaktadır.³¹⁷ Hepsi de kendi açılarından 1538 ve 1571'deki boşa çıkmış denemelere birer alternatif tanımlamaya çalışırlar. Kimileri operasyonların yönetiminde papanın daha fazla rol oynamasını isterler; örneğin, sultanın hasta olduğunu ve İstanbul göklerinde çeşitli işaretler gördüğünü ileri sürerek, XIII. Grégoire'ı harekete geçme zamanının geldiğine dair uyaran kişi; ya da V. Sixte'e kumandasını bizzat üstleneceği devasa bir ordu kurmak için yetecek kadar para toplamak amacıyla, bir yandan müminlerin bağış ve sadaka dürtülerini canlandıracak bir jübile ilan etmeyi, öbür yandan Hıristiyan âlemindeki her şehre özel bir vergi koymayı öğütleyen bir başkası gibi... Pek çoğu her türlü girişime ön koşul olarak mümkün olan en geniş hükümdarlar koalisyonunun gerçekleştirilmesini koyarlar. İçlerinden birine göre, Roma Venedik ve İspanya'ya imparatorla Polonya ve Portekiz krallarının, hatta –daha makul bir tutum benimseyip Babıâli'yle ittifakını bozmayı kabul ederse– Fransa Kralının bile katılması lâzımdır. Laterano *canonicus*'u Timoteo Mainardi'ye göre, söz konusu birlik daha geniş olmalı ve dünyanın çeşitli bölgelerine de yayılmalıdır. Ona bakılırsa V. Sixte'in görevi sadece İtalya'nın, imparatora tâbi tüm Almanya'nın, İspanya ve Portekiz'in ve Fransa'nın senyörlerini değil, Moskovya büyük Dükasını, İran şahını ve Etyoya'da bir yerlerde hüküm süren Rahip Jean'ı da girişime ortak etmektir.³¹⁸ Daha etkili ve sonuç alıcı olması için

dar ve sıkı tutulmuş bir otorite mercii ve ters yönde, cepheye sürülen kuvvetlerin daha güçlü olması için daha geniş bir katılımcı kitlesi: XIII. Grégoire veya V. Sixte'e doğru akan bu fikir, öğüt, görüş, "söylem" ya da muhtıra selinden çıkan genel anlam işte budur. Böyle bir bolluk herhalde İnebahtı'nın artçı şoklarıyla açıklanabilir: Zafer, o zamana dek ihtimal dışı görülen şeyin mümkün olduğunu göstererek, umutları tekrar uyardırmış, ayrıca zihinleri kızıştırmış ve hırsları bilemiştir. Ama bu yazılar aynı zamanda birliklerin başarısızlığının, daha doğrusu, Osmanlı gücünü kesin olarak alaşağı etmek için Hıristiyan hükümdarların genel birliğini savunan Papalık söylemiyle, dar sınırlara sıkışmış ve iç çekişmelere sahne olduğu anlaşılan böyle ittifakların uygulaması arasındaki gittikçe büyüyen uçurumun da ürünüdür. Bizatihi bu uçurumun varlığı, papaların ilan edilen niyetlerinin nihayet bir şekilde olgulara dönüşmesi için düşünmeye, yeni planlar hazırlamaya, duyulmadık önerilerde bulunmaya bir davet teşkil eder. Dolayısıyla, öyle görünüyor ki, papaların, kralları Türk savaşı teması etrafında toplamaya çalışırken karşılaştıkları ve gittikçe artan güçlükler, paradoksal olarak, bütün Doğuya sefer projesi üreticileri için güçlü bir uyarıcı faktör olmuştur. Yani bir yanda yayıncılık alanındaki bu canlılık sürerken, öbür yanda yeteri kadar aynı doğrultuda siyasi iradeyle taşınıp aktarılamadığı için akim kalan bir ideal vardır.

"Uzun Savaş" ile Kandiye Savaşı'ndaki başarısızlıklar

Hıristiyan âlemiyle Babîali arasında iki anlaşmazlık, Papalık'a, ortak düşmana karşı çok geniş bir birlik fikrini ön plana taşımak için yeni fırsatlar sağlar. 1593-1606 arasında [İmparator] II. Rodolph'u Türklerle karşı karşıya getiren "Uzun Savaş" ve Venedik Cumhuriyeti'yle Babîali arasında 1645'ten 1669'a kadar süren Kandiye Savaşı, Saint-Pierre'in haleflerinin Osmanlı İmparatorluğu'na karşı bir ittifak lehinde yoğun bir diplomatik faaliyet geliştirmelerine yetecek kadar uzun sürmüştür. Ancak böyle bir koalisyon bu sürenin hiçbir anında ortaya çıkmaz. Yi-

ne de, barış kongrelerinde sesini artık gittikçe daha güç duyurabilen Roma, hükümdarları hâlâ milletlerarası ilişkilerin başlıca sorunlarından biri olarak gördüğü bu tema etrafında bir araya getirmek için yoğun çaba harcamaktan vazgeçmez. Fakat, görünüşe göre, gerek Hıristiyan hükümdarların bağımsızlığı, gerek aralarındaki bölünme ve anlaşmazlıklar, artık Papalık'ın yönetiminde Osmanlı karşıtı birlik öngören her türlü formülün önünde engel oluşturmaktadır.

Vatikan Arşivlerinde korunan *Epistolæ ad principes* (Hükümdarlara Mektuplar) serisini oluşturan derlemelerin sistematik envanteri³¹⁹ ve VIII. Clément'in görevi süresince Papalık elçilerine verilmiş olan talimatların yeni yayını,³²⁰ 16. yüzyıldan 17. yüzyıla geçerken Papalık'ın Türk savaşına ne denli yoğun biçimde angaje olduğunu görmemizi sağlamaktadır. Kutsal Peder bu sorunu hükümdarlarla ilişkilerinin merkezine yerleştirir ve müdahalelerinin bir "coğrafyasını" çizmek bile mümkün olur. Batıda bunlar sıkı sıkıya Katolik dünyayla sınırlıdır; Protestan hükümdarlar seferberlik mesajlarının muhatapları arasında yer almaz. İngiltere'den ne I. Elisabeth ne de I. Jacques (James)'a papa tarafından başvuru yapılmaz. [Fransa Kralı] IV. Henri'ye ise ancak dininden dönüp Roma'yla barışmasından sonra yapılır. İmparatorlukla da durum aynıdır. Aldobrandini papanın çağrı ve teşvikleri sadece imparator II. Rodolph, arşidükler Ferdinand, Maximilien ve Mathias, Bavyera Dükü V. Guillaume'la oğulları Maximilien ve Ferdinand'a ve bir de Köln ve Trèves başpiskoposlarına hitap eder.³²¹ Dinî yarılma tamamlanıp kesinleşmiş görünür. Protestan Avrupa'yı tanıma ve genel tehlike dönemlerinde bile onunla diyaloga girmenin böyle radikal biçimde reddi, VIII. Clément'in Hıristiyan âlemine [öncekinden] daha dar sınırlar çizer.

Kutsal Peder yine de bu zaafı çeşitli yollardan telafi etmeye çalışır. Bunu önce hiç kimseyi unutmamaya önem vererek yapar. Girişimlerinde sadece II. Felipe veya IV. Henri gibi dönemin büyük hükümdarlarıyla yetinmez, ikincil mertebede bile olsalar egemen hükümdarların büyük çoğunluğunu dikkate alır. Örneğin İtalya'da Venedik Dükasına (*doge*), grandük Fer-

dinand de Medici'ye, Savoie Dükası Charles-Emmanuel'e, aynı şekilde Ferrara, Mantova, Parma ve Urbino dükalarına, ya da Cenova ve Lucca Cumhuriyetlerine şahsen mektuplar yazar. Daha doğuda, her ikisi de Katolik olan Polonya Kralı III. Sigismund Vasa, ya da Transilvanya prensi Sigismund Báthory nezdinde destek arar. VIII. Clément sırasında ısrarcı davranmaktan da çekinmez. Çağrılarını belli aralarla tekrarlar ve sadece hükümdarların kendilerine de yöneltmez, onları tehlikeye duyarlı kılmak ve eyleme kışkırtmak için anne ve eşlerine de yazar. Örneğin 1595'te, aynı zamanda II. Felipe'nin kızı olan Savoie düşesi Catherine d'Autriche'e, Urbino ana-düşesi Victoria Farnese'yle gelini, dük François-Marie della Rovere'nin eşi Lucrece d'Este'ye, Mantova düşesi Éléonore de Médicis'ye ve Toscana grandüşesi Christine de Lorraine'e "tezkereler" gönderir. VIII. Clément bundan başka kralların çevresindeki önemli kişilerle de yazışır, II. Rodolph'un birkaç saray danışmanının savaşı heyecanını ya da II. Felipe'nin sekreterlerinin gayretkeşliğini körükler. Bunları yaparak Katolik devletler üzerinde yoğun bir baskı uygularken, muhataplarının çeşitliliğiyle de Türklere karşı mücadelenin yalnız siyasal veya askerî bir sorun olmayıp, bir iman ve kişisel angajman meselesi de olduğunu hatırlatmış olur. Hıristiyan âleminin içindeki bu birleştirme girişiminin yanısıra, bu âlemin hudut bölgelerine bir açılış çabası da görülür. Papa umutlarının bir kısmını, haklarında Protestan devletlerle ilgili dinî önyargıları beslemediği bazı dış ittifaklara bağlar. Böylece, örneğin Eflak ve Boğdan voyvodaları Yiğit Michel ve Aaron'la temasa geçer. Kazaklarla ve Moskova Grandükasıyla yakınlaşmayı düşünür.³²² İran şahı I. Abbas'a da yönelir ve bunun bir elçisi 1601'de Roma'ya gelir.³²³

Bütün bu müzakereler daha önce incelenmiştir ve burada ayrıntılarına girmek gerekli değildir.³²⁴ Papanın tezkerelerinin yayılımı, çeşitli rütbede elçilerinin dağılımı, Osmanlıların ilerlemelerini durdurma amacı güden geniş çaplı bir Papalık jeopolitiğinin hayata geçirilişine tanıklık eder. Bu jeopolitik esas itibarıyla Katolik devletlere dayanır, fakat Hıristiyanlığın dışına da taşarak, daha sıkı ilişkiler kurduğu uzak devletleri de

kapsar. VIII. Clément bütün bu hükümdarlara ittifak önerilerini yeniler; her birinden, sürmekte olan savaş için yardım veya parasal destek ister. Zaten işe kendisi örnek olmakla başlar. Üç kez, 1595, 1597 ve 1601'de, yaklaşık on bin kişilik birer seferî kuvvet toplayıp yeğeni Giovanni Aldobrandini'nin komutasına vererek Macaristan'daki savaş alanlarına gönderir.³²⁵ Bunun yanısıra, imparatorluk güçlerine ve Sigismond Báthory'ye, 800.000 Roma eküsü tutarında önemli para yardımları yapar.³²⁶ Geniş vizyonlar ve güçlü bir iradeyle yürütülen bu ihtiraslı politika yine de hükümdarların aralarındaki ayrılıklar ve menfaatlerinin farklılığı karşısında akim kalır. Yukarıda söylendiği gibi, Kutsal Peder Vervins barışına büyük umutlar bağlamıştı ve Fransa-İspanya yakınlaşmasının Türklere karşı genel bir ittifak sonucunu doğuracağına inanmak istiyordu. Fakat, zamanın hükümdarları çoğu kez istediği yardımı sağlamakta mızızlanırken, bu amacına ulaşamadığı bir gerçektir.

Ancak papa 1598'den sonra da IV. Henri'nin katılımını istemekten vazgeçmez. 1599'da Fransa sarayına gönderilen elçi Gasparo Silingardi'ye verilen talimatta hatırlatıldığı gibi, pek Hıristiyan kralla Katolik kral Roma için, Hıristiyan hükümdarlar birliği "denen mekanizmayı ayakta tutan temel direklerdir"³²⁷ ve elçiden de, bu savaşta "o kadar şan-şeref kazanmış ve kâfirlere karşı Hıristiyanlığın yalnız kalkını değil kolu ve kılıcı da olmuş olan atalarını örnek göstererek",³²⁸ Bourbon kralın birliğe katılımını sağlamaya çalışması istenir. Kutsal Makam pragmatiktir de; bunun aynı zamanda, halk arasındaki huzursuzluk ve kaynaşmaya uzaklarda bir çıkış yolu göstermek suretiyle, "krallığı hâlâ dağılmamış olan kötü fikir ve eğilimlerden arıtmak ve barış içinde tutmak" için iyi bir fırsat olduğunu da vurgular.³²⁹ 1601'de Silingardi'nin yerini alan Innocenzo del Bufalo da yola çıkarken benzer talimatlar alır³³⁰ ve 1604'e dek süren görevi boyunca da kendisine, kralın imparatora olası desteği konusunda yeni emirler gönderilir.³³¹ Kaldı ki, papanın bu inat ve ısrarı, gerçek niyetleri konusunda hep muğlak ve ikircimli kalmak için elinden geleni yapan IV. Henri tarafından da körüklenir. Kral bir yandan Fransa'nın Babiâli'yle olan

geleneksel ittifakını korumaya özen gösterirken,³³² öbür yandan da, VIII. Clément'in gözünden düşmemek için, Roma'nın önerilerini hiçbir zaman bütünüyle reddetmez.³³³ 1599'da bir Osmanlı karşıtı birliğe girmeye hazır olduğunu bildirir, ancak bunun yönetiminin kendisine verilmesi gibi karşılanması çok güç bir ön şart koşar.³³⁴ Bu konuda başlatılan görüşmeler hiçbir somut sonuca varmasa da, elçi Silingardi kralın olumlu yaklaşımına inanmak ister ve yazışmalarında bunu ısrarla tekrarlar.³³⁵ Fransa'nın "Uzun Savaş" a müdahil olma ihtimali günden güne uzaklaşırken, IV. Henri bunu kesin olarak dışlamak için özen gösterir. 1602'de Macaristan için yardım isteyen Del Bufalo'ya, şahsen sultanla bozuşamayacağı, fakat gerekli olursa genel bir birliğe girmekte tereddüt etmeyeceği yanıtını verir.³³⁶ Ertesi yıl II. Rodolph'a her türlü doğrudan yardıma oldukça karşıt görünmekle birlikte, hemen ardından, Mayenne Dükü de imparatorluk yanında savaşa girmeye karar verdiği takdirde, bir gayret gösterebileceğini ilave eder.³³⁷ 1604'te, elçi, kralın Türklere karşı kolektif bir girişim fikrine "sıcak baktığını" (*ben disposto*) bildirir.³³⁸ Ama bunlar hoş ve boş sözlerden ibarettir. Roma'nın –birtakım müphem ve muğlak cesaretlendirici sözlerle yanıtladığı– sürekli talep ve teşviklerine karşın, Bourbon kral görüşmelerin hiçbir anında gerçek anlamda Osmanlılara karşı silaha sarılma niyeti beslemiş gibi görünmez.³³⁹ Papanın tasarladığı koalisyonun öbür ayağı İspanya olacaktır. Fransa'da olanların aksine, VIII. Clément burada bazı tatmin edici sonuçlar alırsa da bunlar beklentilerinin çok altında kalır. İmparatorla Babıâli arasında çatışma patlak verir vermez Kutsal Peder II. Felipe'ye döner ve II. Rodolph'a destek vermeye teşvik eder. Roma'ya göre, burada Katolik kralın boynuna borç olan zorunlu bir ödev söz konusudur, çünkü o "kendisini neredeyse tüm Hıristiyanlığın koruyucusu yapmış olan Tanrının en çok kayırdığı" ve bundan dolayı "minnet borcunu ödemeye en fazla mecbur" olan kraldır.³⁴⁰ Ayrıca bu zaruretten kaçınmak Habsburglunun çıkarına da değildir, çünkü "bu en sıkışık anda Tanrının davasını yarı yolda bırakırsa, bu [tutumun] ödeviyle nasıl denkleştirildiğini görecektir [...], zira –adı yü-

celsin!– Tanrı esirgeyici ve bağışlayıcı olmakla birlikte adaletli olup yerinde ve zamanında ölç almayı da bilir.”³⁴¹ İberyaya Tacını [Roma] tarafına çekmek için başka argümanlar da kullanılır. Osmanlı tehlikesi karşısında bir tür aile dayanışmasını canlandırmayı deneyen Papalık, [İspanya hanedanını] imparatora bağlayan akrabalık bağlarını öne sürmeyi de unutmaz. Bu konuda kardinal Aldobrandini, II. Felipe’nin “tüm Avusturya hanedanıyla” arasındaki “iç içe geçmiş kan ve ortak menfaat birliğinden” söz eder.³⁴² İspanya topraklarını tehdit eden tehlikeler de unutulmaz. Türklere karşı mücadele etmek, daha önce de Osmanlı akınlarına hedef olan Sicilya’yı ve Napoli krallığını korumak,³⁴³ ama aynı zamanda Milano Dükalığını da güvenceye almaktır, zira düşman “Frioul yoluyla” İtalya Yarımadası’na girerek, “son derece kolaylıkla oraya yönelebilir.”³⁴⁴ Madrid, Papalık elçisi Camillo Caetani’nin üst üste sıraladığı bu nedenleri çekinceyle karşılar. Fransa’yla rekabet, İngiltere’yle çatışma ve Hollanda’daki durum gibi sorunlarla boğuşmakta olan İspanya, II. Felipe’nin ölümüne kadar, yaptığı yardımlarda özellikle ölçülü davranır. Kral, kuzinine birkaç taksit halinde 400.000 düka göndertir.³⁴⁵ VIII. Clément’la II. Rodolph’un Akdeniz’de bir şaşırtma harekâtı için güvendikleri Napoli ve Sicilya donanmalarına gelince, bunlar, 1595’te Patras’a bir akın hariç, operasyonlarını gayet ihtiyatlı çıkışlarla sınırlı tutarlar.³⁴⁶ Fakat III. Felipe’yle birlikte yardım ve destek güçlenir. 1598’le 1606 arasında İberyaya monarşisinin kasasından imparatorluğun kasasına tam 1.200.000 *escudos* aktarılır.³⁴⁷ İspanyollar, 1601 ve 1602’de Cezayir’e karşı iki sonuçsuz seferin,³⁴⁸ 1604’te Oniki Adalar’dan Kos’un (İstanköy) yağma ve tahribinin ve ertesi yıl Arnavutlukta Durazzo (Dıraç) kalesine yapılan saldırının da gösterdiği gibi, denizde de daha cüretkâr ve atak davranırlar.³⁴⁹ Ancak, II. Felipe gibi III. Felipe de papanın savunduğu birlik projesine yanaşmaz. Katolik kralların akrabalarının yanında savaşa girmeleri papanın görüşlerine kısmen denk düşse de, aslında her şeyden önce Habsburg ailesinin iki kolu arasındaki karmaşık ilişkiler yumağı çerçevesinde yer alır ve özellikle, kıran kırana pazarlıklarla ve pek seyrek olarak çıkar gö-

zetsiz bir dizi birbiriyle ilişkisiz yardım şekline bürünür.

İtalya da Roma'nın Türk savaşındaki nüfuzunun sınırlarını ölçmenin mümkün olduğu başka bir alan sunar. Venedik Cumhuriyeti, Osmanlı İmparatorluğu'yla aralarındaki kırılğan ilişkileri tehlikeye atmamak için, VIII. Clément'dan gelen birlik önerilerini büyük bir inatla reddeder. Hıristiyan âleminin belli-başlı hükümdarları da aynı tutumu benimsemedikçe her türlü birlik görüşmesini reddetmek için, Senato hemen topraklarının Türk topraklarına olan yakınlığı ve bundan doğabilecek tehlikeler argümanının arkasına sığınır.³⁵⁰ Uzlaşmaya pek yer bırakmayan bu tutum, anlaşmazlığın sonuna dek Serenissima'nın tutumu olarak kalır. Buna karşılık, Kutsal Peder Yarımada'nın diğer devletlerinden daha olumlu yanıtlar alır, ancak bunların tam anlamıyla bağımsız davranma imkânlarına sahip olmadıkları da bir gerçektir. papaya veya imparatora vassallık bağlarıyla bağlı, buldukları makamlara gelmeleri, resmen tanınmaları, güvenlikleri ve olası terfileri için de bunlara bağımlı ve nihayet tüm savaş boyunca onlardan gelen sürekli baskılara tâbi olan İtalyalı bu küçük hükümdarlar, Hıristiyan davası uğrunda daha cömert davranırlar.³⁵¹ Bazılarını bazen biraz iteklemek gerekse de, diğerleri savaşa katılmayı imparatorun gözüne girmenin bir yolu olarak görürler. Yardımları da çoğu kez devamlı, düzenli değildir. Fakat hepsi bir toplam olarak alınınca, II. Rodolph'un savaş çabalarına hatırı sayılır bir katkı oluştururlar. Örneğin 1616 tarihli bir hesaba göre, Toskana grandükü, Mantova, Parma ve Ferrara-Modena dukeleri ile Lucca ve Cenova şehir-devletlerinin, 1593'le 1606 tarihleri arasında, imparatorluğa 350.000 florine yakın parasal yardım yapmış oldukları görülür.³⁵² Bu tutara bir miktar asker gönderdiklerini de eklemek lâzımdır. I. Ferdinand de Médicis iki kez, 1594 ve 1601'de, kardeşi Giovanni komutasında 2.000 kişilik birer alay gönderir.³⁵³ Mantova Dükü I. Vincenzo Gonzaga ise Macaristan Savaşı'nın üç seferine bizzat katılır: 1595'te 300 atlı arkebüzçüyle birlikte, 1597'de 400 süvariyle gider; 1601'de bir kez daha oradadır.³⁵⁴ Fakat bütün bu eylemler dağınık ve konjonk-

türe tâbi inisiyatiflerdir, münferit kişisel sadakatların ya da bireysel ihtirasların dışavurumlarıdır. Başka yerlerde olduğu gibi İtalya'da da papanın birlik projeleri sonunda lâfta kalır.

VIII. Clément'in durumu örnek niteliğindedir. Türk savaşı onun milletlerarası politikasında merkezî bir rol oynar ve Babiâli'ye karşı genel seferberlik teması, görev süresi boyunca Papalıkla Hıristiyan hükümdarlar arasındaki ilişkilerde, âdeta zonklayan bir ağrı gibi, durmadan gündeme hâkim olur. Hükümdarlara hitaben mektup üstüne mektup yazarken, bir yandan da onların nezdinde tüm elçiler ordusunu harekete geçirir. Fakat, imparatorla Babiâli arasındaki mücadeleden ileri gelen durumun aciliyetine karşın, bu girişimlerinin sonuçları pek mütevazı kalır. IV. Henri'yle II. Felipe'nin ordularını Osmanlı İmparatorluğu'na karşı çevirmeleri umudunu barındıran Papalık arabuluculuğunun Vervins'deki başarısının arkası gelmez. Venedik nezdinde gösterilen çabalar boşa çıkar. Kendi işleriyle meşgul olan zamanın hükümdarları, Türk savaşı alanını az çok geri plana atmaya devam ederler. Buna benzer düş kırıklıkları, yarım yüzyıl sonra, 1645'le 1669 yılları arasındaki Kandiye Savaşı sırasında Saint-Pierre'in tahtı üzerinde birbirini izleyen papaları da beklemektedir.

Vestfalya görüşmeleri esnasında Cumhuriyet'in kaderi çevresinde hâkim olan kayıtsız havadan yukarıda söz edilmişti. [Kongreye katılan] yetkili temsilcileri Osmanlı tehlikesine karşı uarmak ve arabuluculuğunun sonunda Hıristiyan hükümdarların Türklere karşı genel bir seferberliğe katılmalarını sağlamak üzere X. Innocent tarafından görevlendirilmiş olan elçi Fabio Chigi de, onları Batı cephesinden döndürüp Doğu meselesini de hesaba almaya ikna etmenin ne denli zor olduğunu yaşayarak görmüştü. Yine de, birçok başkalarının da habercisi olan bu ilk başarısızlığa karşın, X. Innocent'in halefleri asla tutumlarından vazgeçmezler. VII. Alexandre adıyla papa seçilen Chigi'nin kendisi de, Haziran 1655'te imparatora, Fransa ve İspanya krallarına, Toskana Grandüküne, Savoie, Mantova, Modena ve Parma duklerine ve de Cenova Cumhuriyeti'ne, mücadelesinde Venedik'e destek olmaya teşvik amacıyla mek-

tuplar gönderir, ardından aynı yılın Aralık ayında bu girişimini tekrarlar.³⁵⁵ Sonra, 1660'tan itibaren I. Léopold da Osmanlı ordularının tehdidine maruz kalınca, papa evrensel bir birlik kurup başına geçmeyi ciddi olarak tasarlar. Bunun projesi, elçileri tarafından çeşitli Avrupa saraylarında açıklanır ve bunları desteklemek üzere oralara ısrarlı tezkereler gönderilir. Bu girişimlerin devamı olarak, Roma'da bu konuda görüşmeler de başlar, fakat sonuçsuz kalır. Ancak bu durum, vaktiyle Münster'de verilen ödünlerden dehşet duymuş olan papanın cesaretini kırmaya yetmez. Hayatının son demlerine dek bu projeye asılır ve 21 Aralık 1666'da Hıristiyan hükümdarlara bir dizi heyecanlı çağrıda bulunur. IX. Clément'in kısa görev süresi (1667-1669) içinde aldığı inisiyatifler de bu yoldan ayrılmaz. Görevine başlar başlamaz, Fransa'nın Hollanda ve Franche-Comté'yi istilasından sonra 1667'de tekrar savaşılmaya başlamış olan İspanya ile Fransa'ya arabuluculuk önerir. Roma'nın jeopolitiği bu iki devlet arasında kuvvetlerini ortak düşmana karşı birleştirmelerini sağlayacak bir barışma rüyasının damgasını taşır.³⁵⁶ Bu nedenle, 2 Mayıs 1668'de Aix-la-Chapelle'de bir barış antlaşmasının imzalanması Kutşal Pederi iyice cesaretlendirir. Gelen haftalarda, I. Léopold'a, XIV. Louis'ye ve II. Charles'a, ayrıca Polonya Kralı, Moskova Grandükü, İran şahı ile Lorraine ve Savoie düklerine, artık savaşı başlatmaları için mektuplar yazar. Bunun yanısıra *abbé* Arioldi de prensleri bu girişime kazanmak için İtalya ve Almanya'yı âdeta harmanlar. Zaman iyice daralmıştır, zira son vuruşma Venediklilerin Kandiye kalesi önünde az önce başlamıştır.³⁵⁷

Garıptir ama, bütün Avrupa devletleri arasından sadece Fransa Papalık'ın talep ve çağrılarına az çok hatırı sayılır imkânlarla yanıt verir. 1645-1669 arasında Osmanlılara karşı dört kez müdahalede bulunur: 1646'da *commandeur* François de Nuchèze komutasında on kadar gemiden oluşan bir filo-yu Venediklilerin emrine verir; 1660'ta Mazarin 4.000 piyadeyle 200 süvariden oluşan küçük bir ordu toplayıp Doğuya hizmete gönderir; 1664'te XIV. Louis 2.000 süvariyle 4.000 askeri I. Léopold'a yardıma gönderir; son olarak, beş yıl sonra, des-

tek olarak Kandiye'ye 6.000 asker, 15 küçük gemi ve 12 kadirgadan oluşan bir seferi kuvvet gönderilir. Fakat, özel şartların neticesi olarak yapılan bu müdahalelerde Fransa'nın Türklere karşı kalıcı bir angajmana girdiğine dair bir işaret görmekten sakınmak lâzımdır. Tam tersine, saray, Babıâli'yle ittifakını açıkça bozmuş olmamak için, bunları çeşitli biçimsel önlemlerle sarıp sarmalar. Zaten operasyonlar da genellikle pek kısa sürer ve çoğunlukla önemsiz sonuçlar getirirler.³⁵⁸ Sonunda [savaşın seyrine] pek sınırlı bir etkide bulunmuş olsalar da, Osmanlı İmparatorluğu'yla o uzun savaşında Venedik'in alabildiği başlıca yardım bunlardır. Diğer hükümdarlar pek ürkek görünürler ve savaşanlara ara sıra yaptıkları yardımların da çoğu kez arkası gelmez. 1645'te Toskana Grandükünün beş kadirgası Venediklilerin yanında kısa bir süre için boy gösterir, fakat bu yardım ertesi yıl kesilir; Napoli kral-vekilinin savaş başlar-ken vermeye razı olduğu beş kadirganın durumu da aynıdır.³⁵⁹ Bunlara, daha merhametlice bir kralın zaman zaman gönderdiği biraz donanım ve birkaç küçük askerî birliği de eklemek uygun olur. Ama bütün bunlar toplam olarak pek fazla bir şey ifade etmez ve çatışmanın son aylarında Venedik davasına gösterilen ilginin artması da bu bilançoyu değiştirmez. Elbette IX. Clément'la elçilerinin çağrılarına yanıt olarak her taraftan takviye kuvvet vaatlerinde bulunulur, ama bunların her zaman somut olarak arkası gelmez. İspanya, Napoli ve Sicilya'nın filolarını vermeye karar verir, ama bunlar zamanında hazır olamaz. I. Léopold da, tıpkı on iki bölük için söz vermiş olan Cenova ya da iki alaydan söz etmiş olan Savoie gibi, önermiş olduğu 3.000 askeri toplamakta gecikir. En kararlı görünenler, Girit'e yüz kadar adamla çıkarma yapan Töton Şövalyeleri ile Venediklilere 3.000'den fazla piyadeyle yardım eden Brunswick-Luneburg Dükü Jean-Frédéric olur.³⁶⁰

Sonunda, sadece Papalık, ilkelere sadık kalarak, Cumhuriyete yukarıda anılan diplomatik girişimlerin ötesinde devamlı bir destek verir, fakat bu da, imkânlarının zayıflığı yüzünden sınırlı kalır. Birkaç istisna dışında büyük bir devamlılıkla, hemen her yıl kendi kadirgalarını Doğu'daki Venedik donan-

masıyla birleşmek üzere oraya gönderir, hatta VII. Alexandre 1658'de gemilerin sayısını beşten yediye çıkarır.³⁶¹ Ayrıca, Malta Şövalyeleri Tarikatının da Papalık filosuna takviye olarak kendi gemilerini vermesi için, bu tarikat üzerindeki nüfuzunu ve vesayet yetkilerini devreye sokar.³⁶² Bundan başka, ara sıra Papalık'a ait birkaç askerî birliğin Serenissima'nın ordularını takviyeye geldiği de görülür: 1647'de X. Innocent Dalmaçya'ya 1.000 asker gönderir, 1657'de VII. Alexandre da aynı şeyi yapar. Nihayet, Roma savaşa mali olarak da katkıda bulunur. 1662'de I. Léopold'a gönderilen 30.000 thaler ile 1668'de Cumhuriyete bağışlanan 20.000 ekü gibi bir defalık bağışlardan başka, papalar savaşan taraflara oldukça cömertlik göstererek, kendi ruhban sınıflarının varlıkları üzerinden hatırı sayılır tutarda katkı payı alma izni verirler. Hatta bazen savaş masraflarını karşılamak için ülkelerindeki kilise mallarının bir kısmını elden çıkarmalarına bile cevaz verirler. Böylece, 1655-1656'da birkaç manastırın kaldırılıp topraklarının satılması yoluyla Serenissima'nın kasasına 1.000.000 dükaya yakın para girdiği kaydedilir. Yine de, Roma'dan gelen bu yardımlardaki sürekliliğe karşın, esas itibariyle Venedik, 1593-1606'da II. Rodolph gibi, savaşın bütün yükünü tek başına üstlenir. Kabul etmek gerekir ki, bu yönde Papalık'ın harcadığı tüm çabalara karşın, 17. yüzyılın ilk yarısındaki çatışmalar hiçbir zaman Osmanlı karşısı bir birlik sonucuna götürmez. Papalık seferberlik mesajını her yana göndermeye devam ederse de, bu mesaj hükümdarlarca pek az algılanır, ya da hiç algılanmaz. Böyle bir güçsüzlük ters etki yaparak Babiâli'ye karşı mücadelede Papalık'ın rolünün etkisizleşmesine sebep olur; Kutsal Makam, 1538 veya 1571'de olduğu gibi, kendi yönetimi altında Hıristiyan krallar arasında kısmi de olsa bir birlik kuramayınca, imparator olsun Cumhuriyet olsun gerçek savaşı yürüten egemen hükümdarların sadık yardımcısı olmak zorunda kalır. Bundan sonra Türklere karşı savaş milletlerarası ilişkilerde marjinal bir yer işgal edecektir. Hemen hemen sadece Hıristiyan âleminin doğu hudutlarındaki, yani Osmanlı İmparatorluğu'yla doğrudan temasta bulunan devletlerin özel işi olmuştur. Bu yeni ve

riler kesin, belirleyici ve köklü bir değişim niteliğine bürünür ve 17. yüzyıl sonunda ve sonraki dönemde kurulan son Hıristiyan birliği örneklerinde de bir daha tartışma konusu olmazlar.

Son Hıristiyan "birlikleri":

Roma'nın desteklediği basit ittifaklar

1683 ve 1684'te Osmanlı imparatorluğuna karşı üst üste iki ittifak antlaşması yapılır. I. Léopold tarafından 2 Ocak 1683'te, III. Jean Sobieski tarafından da gelen 31 Martta onaylanan birincisi, bu iki hükümdar arasında Türk kuvvetlerine karşı saldırı amaçlı bir birlik kurar. Bu birlik iki tarafın düşmanlarından barış istemekte anlaşacakları zamana dek geçerli kalacaktır; ayrıca sürekli bir savunma birliği vaadi ile tamamlanmıştır. Bir yıl sonra imzalanan ikinci belge ise başlangıç metninin bellibaşlı maddelerini tekrarlamakla birlikte Venedik Cumhuriyeti'nin koalisyonuna girişini resmîleştirir.³⁶³ Her iki durumda da, anlaşmalar imzadan sonra Roma'da, Papa XI. Innocent'in önünde edilen birer resmî yeminle teyit edilir. Böylece, 16 Ağustos 1683'te, Papalık'ın Quirinale sarayında, kardinaller Carlo Pio ve Carlo Barberini, I. Léopold ve Jean Sobieski adına, birliğin hükümlerine uyulacağına dair yemin ederler. Aynı aktörler müteakip yılın 24 Mayıs'ında, bu kez Vatikan'da kardinalerin toplantı (*Consistoire*) salonunda Venedik Dükası (*doge*) Marcantonio Giustiniani ve Cumhuriyet Senatosu adına kardinal Pietro Ottoboni'nin de katılımıyla, benzer bir ritüel için buluşurlar. Bu törenlerin Hıristiyanlığın "manevi kalbinde" düzenlenmesi, yeni konfederasyonu âdeta kutsal yağla meshetmiş olur ve zımnî olarak bunları, aynı şekilde daima Roma'da ilan edilmiş olan 16. yüzyıldaki Kutsal Birlikler geleneğine bağlar; bir yandan da Kutsal Pederin manevi otoritesi altına almış olur. Viyana Kuşatması'nın sıradışı bağlamında görüşülüp imzalanan 1683 ve 1684 antlaşmalarının dibaçelerinde de hazırlanmalarını sağlayan müzakerelerde papanın oynadığı belirleyici rol açıkça kabul edilir. Örneğin 1683 belgesinde Jean Sobieski, I. Léopold'un yardımına koşma kararının "evrensel çoban

XI. Innocent'in babaca sevgi ve ilgisi “ (*paterna universalis Innocentii XI sollicitudine*) sayesinde güçlendiğini kabul ederken, 1684 metninde Cumhuriyet'in “kutsal birliğe” (*sacrum foedus*) Tanrının çağrısı ile Kutsal Papa, imparator ve Polonya Kralının davetleri üzerine (*vocantem Deum et Summum Pontificem, Cæsarem, Regemque ad sacrum foedus invitantes*) katıldığı belirtilir. Bu hükümler çağdaş yazarlarda da yankılanır, hepsi Papalık'ın baskılarının yoğunluk ve etkisini vurgulamakta sözbirliği ederler. Örneğin, 1687'de Venedik'te yayımlanan ve sürmekte olan savaşın ilk yıllarını anlatan bir tarih kitabında, Gian Battista Chiarello 1683 Antlaşması konusunda, “iki taç arasında böyle bir koalisyon ve ittifakın, Tanrının yardımı ve Efendimiz Papa XI. Innocent'in çok ısrarlı talep ve ricaları sayesinde kurulabilirdiği” fikrindedir.³⁶⁴

“Uzun Savaş” ve Kandiye Savaşı sırasında yaşanan başarısızlık dizisinden sonra Vestfalya ve Nimègue'de hükümdarları ortak düşmana karşı birleştirmeye yönelik tüm girişimlerinin önüne çıkan aşılmaz engellerden sonra, 1683 ve 1684 birliklerinin pek bol ürünlü bir tarihyazımcılığı tarafından Papalık'ın Türklere karşı mücadele alanına güçlü biçimde yeniden dönüşü olarak yorumlanması için daha fazlası gerekmez.³⁶⁵ İnisiyatiflerinin başarısı, savaşan taraflar 1686'dan itibaren Moskof Çarının da katılımıyla 1699 Karlofça barışıyla sonuçlanan bir dizi etkileyici zafer kazandıkları ölçüde daha da büyük görünür.³⁶⁶ Papa Odescalchi, inkâr edilemez biçimde, Papalık tahtına çıkar çıkmaz Osmanlı İmparatorluğu'na karşı kolektif bir girişim başlatmak için yoğun çaba harcar. Birçok tanıklıkla teyit edilen güçlü imanı ile coşkun dinî adanmışlığını birleştirerek, bir yandan Papalık devletleri dâhilinde ve Kilisenin yönetiminde gerçek bir reform zihniyetini hâkim kılarken,³⁶⁷ öbür yandan da Türklere karşı kutsal savaşı milletlerarası politikasının başlıca temalarından biri yapar.³⁶⁸ 1670'li yılların sonundan itibaren XI. Innocent bir Hıristiyan birliği projesi üzerinde çalışmaya başlar ve bu konuda imparator ve Polonya Kralıyla, ama aynı zamanda Fransa ve İspanya krallarıyla da, temasları sıklaştırır,³⁶⁹ öyle ki Jean Sobieski'nin I. Léopold'a katıl-

ması ve Viyana Kuşatması sırasında Polonyalıların imparatorluk güçlerine yaptıkları “Tanrı nimeti” yardım, büyük ölçüde onun kişisel nüfuz ve kredisine atfedilse gerektir.³⁷⁰ 1683 başında elçi Opizio Pallavicini, Polonya kral ve diyet’ini (meclis), maddeleri Habsburgluyla müzakere edilmiş olan birliğe resmen katılmaya ikna etmeye çalışır.³⁷¹ Akabinde, maddelerin diyet’te kabulünün sağlanmasından sonra, savaşa mümkün olduğu kadar çabuk girmesi ve imparatorluğun başkentini Türklere kurtarmak için doğrudan oraya yürümesi için sıkıştırmak amacıyla, Jean Sobieski nezdinde çaba göstermekle görevlendirilir.³⁷² Bütün bu girişimlere, krallık ordusunun silah ve donanımına destek olmak üzere önemli miktarda parasal yardımlar da eşlik eder: Mayıs ayının sonunda savaşın finansmanı için 400.000 Polonya florini ödenmiştir bile;³⁷³ Haziranda 100.000 daha gelir,³⁷⁴ Temmuzda yine 100.000 florinlik bir hediye yoldadır.³⁷⁵ Böylece, Viyana Kuşatması kaldırılıncaya kadar Polonya’nın ihtiyacını karşılamak üzere, Papalık maliyesince toplam 600.000 florin ödeme yapılır. Bu tutar, I. Léopold’da gönderilen 800.000 imparatorluk florinine (= 1.600.000 Polonya florini) ilave olarak ödenmiştir.³⁷⁶ Papalık, diplomatik angajmanından başka, savaşın finansmanına aktif olarak da katılır ve 1683 yılının ilk dokuz ayı içinde yıllık gelirlerinin dörtte birine yakın bir miktarı bu işe tahsis eder.³⁷⁷

Papanın eylemleri imparatorluk ya da Polonya ile sınırlı kalmaz. Çoktan beri Avrupalı hükümdarların Babilî’ye karşı birleştiğini görme umudunu besleyen XI. Innocent, onları bu yolu izlemek için sürmekte olan savaştan yararlanmaya teşvik eder. Daha 12 ve 22 Mayıs 1683’te Venedik Dükasına savaşa katılmaya davet için mektup yazmıştır³⁷⁸ ve bu talepler daha sonra da yenilenir. Gerçi iyice düşünülüp “eşraf” sınıfı içinde uzun uzun tartışılarak alınmış olan Cumhuriyet’in savaşa girme kararı, her şeyden önce, Hıristiyanların çabucak kazandıkları zaferlerin etkisiyle, I. Léopold’la Jean Sobieski’nin savaşa devam konusunda verdikleri güvencelerle ve Serenissima’nın, Kandiye Muharebesi’nden beri inşa edilen yeni savaş gemileriyle iyice güçlenmiş olan kendi donanmasının üstünlüğüne duyduğu

güvenle açıklanabilir.³⁷⁹ Ancak Papalık da Cumhuriyet'in birliğe katılması konusunda imparatorluk toprağı Linz'de başlayan görüşmeleri çok yakından izlemiş ve elçisi Francesco Buonvini de taraflar arasında çıkan pürüzleri gidermek ve müzakerelerin sonucunu çabuklaştırmak için sık sık müdahalede bulunmuştur.³⁸⁰ Papanın sık sık tekrarlanan çağruları ile maddi ve mali yardım vaatleri de Venediklilerin kararında etkili olmuştur. Katılmaları resmîyet kazanır kazanmaz, papa hemen donanmalarını takviye için kendi beş kadırgasını gönderir, askerlerine erzak olarak önemli miktarda buğday için senet ve topraklarındaki kilise varlıkları üzerinden 100.000 düka tutarında bir "öşür" almalarına izin verir.³⁸¹ Roma Moskof hükümdarları nezdinde de buna benzer bir heves ve heyecanla girişimde bulunur, böylece onlar da sonunda, 1686'da savaşa katılırlar. Daha 1684'ten itibaren XI. Innocent, genç prensler V. Ivan ve I. Pierre'e, projelerine sıcak bakmalarını sağlamak ve Babıâli'ye karşı yardımlarını elde etmek için, Rusya hükümdarlarının kendilerine verdikleri çar unvanını resmen tanıyacağını vaat eder. Bir Papalık elçisinin (Cizvit Carlo Maurizio Vota) de dâhil olduğu bir imparatorluk heyetinin bütün çabalarına karşın, Moskoflar birliğe doğrudan katılmazlarsa da, 1686'da Polonya ile bir antlaşma imzalamaya razı olurlar; bu belge iki devlet arasında barışın yeniden kurulmasını öngörür, aralarında saldırı ve savunma amaçlı bir ittifak kurar ve Rusya'yı Osmanlılarla arasını bozmak zorunda bırakır.³⁸² Vota, çatışmaya yeni bir devletin girmesini sağlayan bu yakınlaşmanın mimarlarından biri olmuştur. Bir kez daha Papalık, özellikle sonucun alınmasını kolaylaştırmak için Jean Sobieski'yi önemli toprak ödünleri vermeye razı ederek, anlaşmanın hazırlanmasına aktif olarak katılmış olur.³⁸³

Böylece, Roma'nın "gözetiminde" önce Polonya, ardından Venedik ve Rusya, birliğe girerek savaşan tarafların kampını takviye ederler. Ne var ki, 1538 ve 1571 birlikleri gibi 1683 ve 1684 birlikleri de sınırlarını pek çabuk açığa vururlar. XI. Innocent mümkün olduğu kadar geniş bir topluşım yaratmak için elinden geleni ardına koymazsa da, sadece Osmanlı gücüne komşu olan ve onun tehdidini doğrudan hissedenden hüküm-

darlar Papalık'ın projesine destek verirler. İran şahını da koalisyonuna katılmaya davet için kendisine birkaç kez yazmak ve ikna için Nahçıvan Başpiskoposu Dominiken rahip Sebastianus Knab'ın aracılığından da yararlanmak suretiyle, bir İran müdahalesi serabını uyandırması da boşuna olur.³⁸⁴ Papanın girişimleri XIV. Louis yönünden de aynı şekilde semeresiz kalır. XI. Innocent'in birçok kez tekrarlanan çağrılarına karşın,³⁸⁵ Fransa Kralı Viyana Kuşatması sırasında imparatora gönderdiği birkaç dayanışma mesajından öteye geçmez.³⁸⁶ Fransa'yı kuşatmasından korktuğu ve etkisini krallığının hudutlarında bazı yerleri ilhak politikasıyla önlemeye çalıştığı³⁸⁷ Habsburgluya karşı derin düşmanlık beslediği gibi, Babiâli'yle arasındaki imtiyazlı bağları korur ve sürdürür; 1686'da durumu, "Hıristiyan âleminin huzurunun korunması açısından Macaristan'daki savaşın devamından daha avantajlı bir şey yoktur" şeklinde değerlendirir.³⁸⁸ Diğer Avrupa hükümdarlarına gelince, akıllarına estikçe yaptıkları bazı para yardımlarıyla vicdanlarına huzur satın alırlar, fakat seferberlikleri uzun sürmez: Portekiz kral naibi Pierre (Pedro) Lizbon'daki Papalık elçisine 100.000 emperyal florine eşdeğerli bir meblağ teslim ettirir, İspanya Kralı II. Charles (Carlos) da I. Léopold'a 200.000 florin taahhüt eder. İtalyan devletleri de aynı şeyi yapar: Toskana, imparatorluk ordusuna 100.000 libre barut gönderir, Polonya için de kasasından 100.000 florin harcama yapar; [yardım kampanyasına] Cenova 30.000 thaler, Lucca 20.000 florin, Savoie 50.000 dükkayla katılır, Massa Dükkü 1.000 altın lira (*doublons*), Castiglione prensi de 30.000 florin koyarlar.³⁸⁹ Ancak bu mali yardımların çoğu 1683'te Osmanlı ordularının Macaristan'daki ilerleyişinin doğurduğu heyecanın etkisiyle ödenmiştir; bir süre sonra akış durur ve bu ilk yardımları yapan hükümdarlar Kutsal Birliğe resmen katılmayı düşünmezler bile.

Öte yandan, I. Léopold, Jean Sobieski ve Venedik arasında bağlanmış olan ittifak da birkaç yılın sonunda ilk zaaf emarelerini gösterir. Örneğin, XI. Innocent'in, kralın hevesini canlı tutmak için gösterdiği bütün çabalara karşın, Polonya'nın zincirin zayıf halkası olduğu meydana çıkar. Papa, Viyana önünde-

ki büyük başarının ve hızla onu izleyen diğer zaferlerin ertesinde, Jean Sobieski'ye üst üste övgü dolu mektuplar gönderir. Örneğin Ekim 1683'te müttefiklerin Estergon kalesini almalarından sonra şöyle yazar: "Zaferlerinin haberi kürre-i arzı dolaştıkça [...], her yerden senin için müminlerin yeni yeni alkışları yükseliyor."³⁹⁰ Hatta 1684 ilkbaharında sözle yetinmeyip krala kutsanmış bir kılıçla bir şapka gönderir, bunlara eşi kraliçe Marie-Casimire için altın bir gül de ilave eder.³⁹¹ Papaların, hükümdarlara karşı besledikleri ilgi ve sevgiyi göstermek ve aralarındaki bağları sıkılaştırmak için, böyle hediyelerden yararlanma âdetleri vardır. Bu özel durumda, bir silahın gönderilmesi, doğrudan doğruya Sobieski'nin savaş alanında kazandığı liyakati hatırlatır. Hediyelerin teslimi, uzun yolculuğunun sonunda Polonya'ya "tamamen dağılmış" (*totalmente scomposta*) bir halde ulaşmış olan³⁹² altın gülde yapılması gereken bazı onarımlar yüzünden birkaç hafta gecikerek, ancak yaz içinde, Papalık elçisi Pallavicini'nin yönettiği, törenselliği en küçük ayrıntılarına dek Roma'da belirlenmiş, görkemli bir ayin çerçevesinde yapılır.³⁹³ Bütün bu jestlerin tek amacı, Sobieski'yi savaşı sürdürmeye teşvik etmektir. Her seferin başında Pallavicini krala askerlerini cepheye sürmesi için baskı yapmakla görevlidir,³⁹⁴ Papalık da Varşova'ya önemli miktarlarda para aktarmaya 1689'a kadar devam eder: 1684'te en az 500.000 florin,³⁹⁵ 1685'te 400.000³⁹⁶ ve 1686,³⁹⁷ 1687 ve 1689'da³⁹⁸ yarımşar milyon daha... Ne yazık ki mevsimler mevsimleri izler, ama sonuçlar randevuya gelmez ve Polonyalılar da yavaş yavaş bir bekle-gör politikasına geri çekilirler; Boğdan'daki askerî başarısızlıklar, 1686'da Ruslara verilen büyük toprak ödünleri, imparatorluk tarafıyla gittikçe artan görüş ayrılıkları, birliğin ilk yıllarındaki coşkuyu yavaş yavaş dağıtır. 1690'da, Polonya Diyeti, Babîali'yle ayrı bir barış antlaşması imzalanabileceğini kabul eder. Sonra, 1691'deki yeni yenilgilerin ardından, bir yandan Fransa'yla yakınlaşma emareleri şekillenirken, Sobieski sırf savunmacı bir politika benimser. Bütün bu yıllar içinde Sobieski koalisyonu tam anlamıyla terk etmez, ancak yavaş yavaş bağlarını gevşetir ve bu süreç 1696'da kralın ölümünden sonra daha da belirginleşir.³⁹⁹

Polonya'nın yavaş yavaş uzaklaşması, [özünde] şartlara bağıllık olan bu birliğin temelindeki zaafı açığa çıkarır. Venedik'in durumu da burada anılabilir. Cumhuriyet, Karlofça Antlaşması'nın imzalanmasına kadar angajmanlarına bağlı kalmış olsa da, yönetici sınıfı tüm savaş süresince Sobieski'nin işi yarı yolda bırakacağı korkusunu duymuştur. Ayrıca imparatorluktan yana kuşkuları da vardır: 1684 Antlaşması'na karşın, Cumhuriyet'i Habsburgların ata mirası topraklarından ayıran sınır üzerinde görüş ayrılıkları canlıdır ve Venedikliler I. Léopold'un savaşın sunduğu fırsattan istifade ederek Adriyatik üzerinde etkisini yaymasından korkmaktadırlar. Birliğin "birliğinin" altını oymaya çalışan Fransa'nın örtülü propaganda-sıyla incelikle zihinlere sızdırılan Babıâli'yle imparator arasında gizli görüşmeler yapıldığı söylentisi de zaman zaman Venediklileri endişelendirir, o kadar ki, 1680'li yılların sonlarında müttefiklere, saldırılarını yeterli derecede güçlü ve hırslı biçimde yapmadıkları için sitem etmeye başlarlar.⁴⁰⁰ Görüldüğü gibi, koalisyonun üyeleri kendilerine özgü motivasyonlara göre hareket etmekte ve çelişkili olabilecek niyetler beslemektedirler. 17. yüzyıl sonundaki birliklerde görülen bu dalgalanmalar, onları da aktörleri buna benzer tereddütlere kapılmış olan önceki dönemdeki birliklere yaklaştırır. Ancak, 1683-1699 savaşı ile 1683 ve 1684 antlaşmaları tarihçilerin dikkatini çekmemiş gibi görünen yeni olguların da damgasını taşırlar. Bunlar Türklere karşı mücadelede Papalık'ın rolünün yeniden tanımlanmasına yol açarlar.

III. Paul 1538 birliğinde tam yetkili ve sorumlu bir yer işgal ediyordu; V. Charles veya Serenissima'yla aynı statüde, sözleşmeyi imzalayanlardan biriydi; [ortak donanmaya] 36 kadirga vermeyi, asker toplama ve iâşe-ibateye bağlı masrafların bir kısmını karşılamayı üstlenmişti; fethedilecek eyaletlerden o da payını alacaktı. 1571'de, her ne kadar Papalık'ın katkısı azalmış, sadece 12 kadirga ve 3.000 askere düşmüşse de, V. Pie için de durum aynıydı. Buna karşılık, 1683 ve 1684'te papa sözleşmede gerçek anlamıyla taraflardan biri olarak yer almaz. Koalisyon önce sadece imparatorla Polonya Kralını, sonra da bu iki-

siyle Venedik Cumhuriyeti'ni bir araya getirir. Gelecekteki askerî harekâtın cereyan tarzını belirleyen ve her üyenin görevini tanımlayan üzerinde anlaşılmış maddeler yalnız bu iki –sonra üç– devlete uygulanabilir. Bu nedenle, XI. Innocent'in adı, antlaşmanın –onu böylece mühürlenmiş birliğin güvencesi yapan– yalnız bir maddesinde geçer. 1683 belgesinde şunlar okuyoruz: “Bu denli kutsal ve dindarca bir eserin daha büyük bir erkle ve çözülmüş bir bağla takviye edilmesi için, tarafların [I. Léopold ve Jean Sobieski] her ikisi de, iman ve saygıyla, taraflardan hiçbirinin ateşli ve babaca yüreklendirmelerine kulak verdiğine pişman olmaması için Kutsal Pederin [gereğini] yapacağından asla şüphe etmeksizin, Kutsal Babamız egemen Başrahip Hazretlerini, halefleri olacak Kutsal Papalarla birlikte, garantör sıfatıyla, bu kutsal koalisyonun koruyucusu, sorumlusu ve vasisi olarak üstlenirler.”⁴⁰¹ 1684 metninde de bunun tıpkısı bir ifade yer alır.⁴⁰²

17. yüzyıl sonu birlik antlaşmaları, Papalık'ın [insanlar üzerindeki] manevi otoritesini ve Türklerle mücadele lehindeki müdahalelerinin etkililiğini tanımanın yanında, rolünün yeniden boyutlandırılmasına da katkıda bulunurlar. Gerçi XI. Innocent, Hıristiyan hükümdarları ortak düşmana karşı seferberliğe çağırmaya devam eder ve tüm diplomatik girişimleri de Osmanlılara karşı savaşın yoğunlaştırılması yönündedir. I. Léopold, Jean Sobieski ve Serenissima arasındaki birliğin yorulmak bilmez kurucusu olarak onları yükümlülüklerini yerine getirmeye daveti bir an bile savsaklamaz. Papa Odescalchi pek büyük fedakârlıklar pahasına savaşan taraflara sonuç belirleyici bir mali yardımda da bulunur. [Bu devletlere] doğrudan Roma tarafından tahsis edilen meblağın tam toplamını saptamak zordur.⁴⁰³ Gaetano Platania'nın bulduğu hesaplarda, 1683'le 1689 arasında yaklaşık 2.000.000 Roma eküsü ödeme yapıldığından bahsedilmektedir.⁴⁰⁴ Ne var ki, bütün bunları yaparken, Kutsal Başrahip artık harekâtın idaresine karışmaz ve Venediklilere verdiği birkaç kadirge da durumu değiştirmez. Türklere karşı savaşı yürütme görevi artık devletlere ve yalnız devletlere düşmektedir. Papalık, Babıâli'yle ilgili bir çatışma kültür ve

söyleminin taşıyıcısı ve koruyucusu olarak, hâlâ ilham kaynağı olabilir, desteğini de verebilir; fakat artık bu savaşta merkezî bir yer tutmaz.

Bu “marjinalizasyon” XI. Innocent’in halefleriyle daha da belirginleşir. VIII. Alexandre (1689-1691), Venedik kökenli olması dolayısıyla, hâlâ Cumhuriyet’in ihtiyaçlarına duyarlılık gösterir; Papalık devletlerinde asker toplamasına izin verir; kâdırgalarını ve 1.500 kişilik bir alayı hizmetine sunar. 1690’da Düka’ya kutsanmış bir kılıçla bir serpuş gönderir,⁴⁰⁵ fakat doğrudan mali yardımlar gittikçe seyrekleşir. Ancak Belgrad’ın Türklerin eline geçmesi ve bu olayın uyandırdığı büyük korku ve heyecandır ki, VIII. Alexandre’ı I. Léopold’la arasındaki görüş ayrılıklarını aşarak ona 100.000 florin yardım gönderme-ye sevk edebilir. Venediklilere gelince, kendi ruhban sınıflarından öşür alma ve onların mallarının bir kısmını elden çıkarma izinleriyle yetinmek zorunda kalırlar. XII. Innocent döneminde (1691-1700), mali yardımlar gittikçe daha seyrek ve düzensiz, daha mütevazı olur. Saint-Pierre’in tahtına çıkar çıkmaz, az önce ele geçirilmiş olan Granvaradin kalesinin tahkim ve takviyesine katkı olarak imparatora 50.000 florin gönderir, ardından Ağustos 1692’de 30.000 florin daha gider, sonra Roma ile Viyana arasındaki ilişkilerin bozulması bu destek akışını biraz daha kurutur. Böyle bir evrim, yukarıda altı çizilen Papalık arabuluculuğunun önemini yitirme süreciyle örtüşür ve Lucien Bély tarafından yakın tarihli bir makalede ortaya konmuş olan daha derin mutasyonlara dâhildir. Artık Roma ile zamanın hükümdarları arasındaki ilişkilerde hâkim figür, “Hıristiyan âleminin Hakemi”nin yerini alan “Ortak Baba” figürüdür.⁴⁰⁶ Papa hâlâ manevi otoriteliğini, Hıristiyan hükümdarlarsa ona karşı bir tür itaatkârlıklarını korurlar. Hayatlarının mutlu ve mutsuz olaylarından onu haberdar eder, danışmak veya fikrini almakta tereddüt etmezler; bazen de lütuflarını veya himayesini talep ederler. Ona ihtiram, saygı, hatta sevgi ifade eden bir üslûpla hitap etmeyenler çok nadirdir.⁴⁰⁷ Kutsal Peder hâlâ bir tür kolektif vicdanın temsilcisi ve hâlâ Hıristiyanlık ideallerinin taşıyıcısıdır, ki bunların arasında Türklere karşı mücadele

de vardır, fakat siyasal nüfuzu azalmıştır ve hükümdarlar nihayet işlerinin çekip çevrilmesinde onun vesayetinden kesin olarak kurtulmuşlardır. Babilî'ye karşı savaşı sürdürenler için papa artık bir "nirengi noktası", belki bazen bir başvuru mercii'dir; fakat kaynaklarının ve manevra alanının kaçınılmaz biçimde daralması, sonunda kendisini çatışmada ikinci plana iter.

Eylül 1715'te, Cumhuriyetle Babilî arasında savaşın yeniden başladığı sırada, Düka II. Giovanni Corner Papa XI. Clément'a bir mektup yazar; bu mektup bize kadar gelmiştir. Düka orada Osmanlıların Mora'daki fetihlerini ve yaptıkları tahribatı anlatır; şimdi de Korfu ve diğer Lyon denizi adaları ile Dalmaçya ve Arnavutluk'un Venedik'e ait kısımları üzerine çökmüş olan tehditleri vurgular. Sonunda papaya bir çağrı vardır: "Senato, bu acil ihtiyaç anında derdimize çare olmak üzere olabildiğince çabuk yardım göndermesiyle, Kutsal Papa Hazretlerinin babaca sevgisi ve iyiliksever ruhunun zengin ve hızlı etkilerinin gerçekleştiğini göreceğine dair haklı bir emniyet içinde yaşamaktadır."⁴⁰⁸ XI. Clément, tutumu 17. yüzyıl sonundaki sefelerinkinden pek fazla uzaklaşmamak kaydıyla, bu davete icabet etmekte tereddüt etmez. Papa 1684 ittifakının yeniden kurulmasına çalışır, ama başarısı tam olmaz: İmparator VI. Charles 1716'da nihayet Venediklilerin yanında savaşa girerse de, Polonya Roma'nın ve eski müttefiklerinin taleplerine kulağını tıkır. Diğer Hıristiyan hükümdarlardan yana ise, seferberliğin sonuçları daha da önemsizdir. Papa, İspanya Kralı V. Felipe'nin kendisine Doğuya altı büyük savaş gemisi, dört kadırğa ve 8.000 kişiden oluşan bir seferi kuvvet göndermeyi vaat etmesinden sonra, bir ara onu Babilî'yle savaşa girmeye ikna etmeyi başardığını sanmıştır; fakat 1717 Temmuzunda kralın bu küçük armadayı Doğu Akdeniz'e yollayacak yerde Sardinya'ya saldırı yapmakta kullanmasıyla hayallerinin yıkıldığını görür. Nihayet, bizzat XI. Clément'in gönderdiği yardım da sınırlı kalır. Papa, Cumhuriyet'in filosuna destek olmak üzere birkaç gemi donatır;⁴⁰⁹ ayrıca savaşan taraflara kendi [Papalık] devletlerindeki ruhbandan çoğu kez hayli yüksek miktarlarda vergi alma izni vermek suretiyle savaşın finansmanına da katılır.⁴¹⁰ Ancak bu-

rada da birliğin dışında ve uzağında kalarak, savaşın idare ve ceremesini VI. Charles'la Venedik'e bırakır.⁴¹¹ Koalisyonun tarafları da zaten ondan daha fazlasını bekliyor değillerdir. Kasım 1716'da Düka II. Giovanni Corner Roma'ya bir mektup daha yazarak savaştaki son gelişmeleri, özellikle Korfu'nun kahramanca savunmasını ve bu vesileyle katlanılan fedakârlıkları haber verir ve sözü şöyle bağlar: "Eminiz ki [Zatı Kudsiyetpe-nahınız] da kendi açısından, ortak Pederimiz sıfatıyla, bu kadar önemli bir dava uğrunda her türlü yardımla ve özellikle Hıristiyanlığın kalesi ve suru olan ordumuza kuvvet ve direnç verebilecek tek çare olan bol nakitle yanımızda durmak suretiyle kendisine de yardım etmek isteyecektir."⁴¹²

16. ve 17. yüzyıllarda devletler arasındaki ilişkilerde Türk sorununun tuttuğu yerin incelenmesi, aynı devirde Batıda hüküm süren Osmanlı karşıtı heyecan ve kaynaşma havasını göreselleştirmemize izin vermektedir. Çağın hükümdarları, sultanların düşüşünü haber veren kehanetler ya da imparatorluklarını birkaç yılda fethetmeyi öngören projelerle moral takviyesi yapmak şöyle dursun, ortak düşmanın Hıristiyanlığa yönelttiği söylenen tehditler karşısında gayet çekinince tepki gösterirler. 1530'lardan 1720'lere kadar dörtten fazla birlik kurulmaz, kurulanlar da pek az hükümdarı kapsar. Bunlar her zaman bir Osmanlı saldırısının yarattığı acil durum içinde kurulur ve katılanlar da sadece Babiâli'ye komşu ülkelerden oluşan dar bir çevreden gelir. Yani duruma bağlı ittifaklar söz konusudur. Kaldı ki, bu konuda, Türklerle girilen her savaşın böyle birlikler üretmiş olmadığını da belirtmek lâzımdır. 1593-1606 arasında Venedik II. Rodolph'a herhangi bir yardımda bulunmaktan dikkatle kaçınıırken, Kandiye Savaşı'nda da bu kez imparatorluk Serenissima'yı kaderiyle başbaşa bırakır. Geleneksel Osmanlı düşmanları arasında bile dayanışma lafta kalabilir. Bu uyuşukluğun sebepleri bu başlık boyunca irdelendi. Avrupa'nın bölünmüşlüğü ve kendi içinde kaynayan durmak bilmez savaşlar gözlerin Doğu çatışma alanlarından çevrilmesine katkıda bulunur. Hükümdarlar uzak tehlikelerle ilgilenmektense kendi sınırlarında ortaya çıkan daha dolaysız

tehlikelere yoğunlaşmayı tercih ederler. Bazı Batılı hükümdarlarla İstanbul sultanları arasında imtiyazlı bağların kurulması da her türlü geniş çaplı girişimin önüne bir engel olarak çıkar. Örneğin, [her olayda] Fransa krallarına yönelik açılımlar, davetler yapılırsa da, Osmanlılarla ilişkilerinden vazgeçmeyeceklerini aslında herkes bilir. Bu tutumda yalnız da değildir. 16. yüzyıl sonuyla 17. yüzyıl başlarında İngiltere'yle Hollanda da Babıâli'yle böyle ilişkiler tesis ederler. Son olarak, sultanların fetihleri yerinde saymaya başlar ve ilerlemeleri Doğu Akdeniz havzasıyla Doğu Avrupa ve Balkanlardan ibaret bir bölgede sınırlanmış gibi görünürken, Hıristiyan âleminin toptan yıkılması korkusu, söylemde hâlâ kendisini gösterse de, yüreklerde hayli gerilere düşmüştür.

[Avrupa'da] Papalık'ın aktivizmiyle tezat teşkil eden genel bir kayıtsızlık hüküm sürmektedir. Bu uzun dönem boyunca Papalık, "seferberliğin" en ön safında yer alır. Büyük bir azim ve inatla çatışma söylemini kullanır, Hıristiyan hükümdarları Osmanlı İmparatorluğu'na karşı bir sefer üzerinde birleştirmeye uğraşır. Eylemleri başta diplomatiktir. Gerektiğinde özel temsilciler, bazen de olağanüstü elçiler (*legati*) ile takviye ettiği elçiler (*nuntii*) ağı sayesinde, durmadan bayrak gibi yeni birlik önerileri sallar, yeni katılımlar talep eder. Roma'nın müdahaleleri, sırasında, savaştan taraflara verdiği destek üzerinden, askerî ve mali de olur. Bütün bu durmak bilmeyen cevvaliyete karşın, mücadelenin örgütlenmesinde papaların rolü yavaş yavaş aşınmaya uğramış görünür. 17. yüzyıldaki büyük barış kongrelerinde kenarda kalmaları onları daha önce fikir ve özlüklerini savunmak için kullandıkları bir kürsüden yoksun bırakır. Üstelik otoriteleri Protestanlığa geçmiş bir kısım Avrupalı hükümdarca tartışılır olmuştur; zaten kendileri de bunlarla ilişki kurmaktan tiksiniyorlar. Çağrılarını sadece Katolik devletlere yaparlar, İran ya da Rusya yönündeki açılımları da manevra alanlarındaki bu daralmayı gerçek anlamda telâfi etmez. Nihayet, 16. yüzyılda birliklerin tam yetkili aktörleri olan papalar sonraki dönemde hevesli ve heyecanlı ilham kaynakları durumuna gelmişlerdir. Hıristiyan âlemini Osmanlılarla mücadele

görevini onlarla sınırdaş olan devletlere bırakmaya götüren bu evrimde, Türk savaşının ve onun muhtemel kazanç ve kayıplarının “beylikleşmesinin” (sıradanlaşmasının) son işareti vardır. Hudutlarda çarpışmaların sürmesine karşın, Batılılar yanibaşlarında Osmanlı'nın varlığına alışır ve onunla yaşamayı öğrenirler. Bu alanda eylemler sözlerin önünde gider. Tutum ve davranışlar değişirken, kafalardaki Türk tasarımları Türk'ü tam ve tipik düşman olarak göstermeye devam eden bir çatışma kültürünün derin damgasını taşırlar.

Ticaret, Haçlı Seferi ve Hikmeti Hükümet: Papalık Politikasının Arka Yüzü

1946'da H. Pfeffermann, o zamana dek Kutsal Makam'ın kâfire karşı mücadeledeki derin angajmanını vurgulamış olan bir tarihyazımının tam tersi bir tutum olarak, bile bile kışkırtıcı bir başlık altında, "Rönesans papalarının Türklerle işbirliği" üstüne bir inceleme yayımlamıştı.¹ Yazar, VIII. Innocent döneminden III. Paul dönemine kadar giden, dolayısıyla 16. yüzyılın ilk yarısını kapsayan oldukça dar bir zaman dilimi içinde, Roma ile İstanbul arasında kurulan ve yalnız ekonomik değil aynı zamanda diplomatik veya askerî güdülere de dayanan temasları vurgulamak istiyordu. Bu eser daha yayımlanır yayımlanmaz şiddetli polemiklere malzeme oldu ve tarafgirliği, kesinlikten uzak argümanları, hatta yanılırları yüzünden haklı olarak eleştirildi.² Ne var ki, daha ciddi başka araştırmalar da iki siyasal güç arasında, kalıcı bir yakınlaşma iradesine dayandığı söylenebilecek kadar kuvvetli olmasa da, ara sıra bazı bağların kurulmuş olduğunu aydınlatmıştır. Örneğin VIII. Innocent ve VI. Alexandre, Batıdaki sergüzeştinin bir bölümünde himayelerine aldıkları sultanın üvey kardeşi Cem olayı vesilesiyle, II. Bayezid'le yazışmışlardır.³ Ama Borgia'lı papanın, Fransa Kralı VIII. Charles'ın İtalya'yı istilâsı vesilesiyle, Babiâli'yi muhtemel bir başvuru mercii olarak gördüğü de bir gerçektir.⁴ Gerçi böy-

le seyrek ve duruma bağılı olaylar Papalık'ın, önceki bölümde ele alınan, Osmanlılara karşı inkâr edilemez angajmanını tartışmaya açamaz. Ama yine de Hıristiyan âlemiyle Osmanlı dünyası arasında kurulan ilişkilerin karmaşıklığına dikkat çekmek gibi bir yararları vardır. Bu ilişkiler zamanın kültüründe basık çıkan basit çatışma mantığına indirgenemez. Daha incelikli ve nüanslıdırlar ve büyük bir tutum çeşitliliğine izin verirler.

Bu fenomene bir açıklayıcı örnek de Papalık'ın kâfirlerle ticaret karşısındaki tutumu ve hükümdarların onun bu alandaki kurallarına gösterdikleri tepkilerdir. Genel olarak, papalar Ortaçağda stratejik sayılan kimi malların Müslüman ülkelere ihracına getirilen yasakları Yeniçağda da aynen sürdürürler. Ayrıca, bu yasaklar, zaten Osmanlılara karşı resmen ifade ettikleri düşmanlığa da uygundur. Fakat Babiâli'ye karşı birlik çağrısı gibi bunlar da hükümdarlarla uyrukları tarafından çekinserlik, bazen de umursamazlıkla karşılanır. Ancak, aynı zamanda, öyle görünür ki, bizzat Kutsal Makam da o pek iyi kullandığı haçlı seferi retoriğini daha az kutsal ekonomik amaçlar uğruna saptırma dürtüsüne kapılabilir: Batı piyasalarında şap ticaretini tekel şeklinde Kilise devletlerinin üretimine tahsis etmek için Doğudan gelen şapın ithalini yasaklamak suretiyle, bu radikal söylemlerin birçok noktalarda “esnemeye” (verdiğini geri almaya) müsait olduğuna ilave bir kanıt sağlamış olur: Son olarak, bizzat bazı papaların, kendi devletleriyle Doğu arasında kurulabilecek ticari ilişkilere özellikle önem verdikleri de görülmür. Bunlar söz konusu ilişkilerin gelişmesini hızlandırmak ve bu süreci frenleyebilecek engelleri kaldırmak için tedbirler alırlar, hatta sırasında, başlıca kurban olarak sultanın Batıyla ticaret yapan uyruklarını hedef alan aktif bir korsanlık faaliyeti yürüten Katolik devletlere karşı çıkmaktan bile çekinmezler. Elbette tutumlardaki bu çeşitlilik karşısında ikili oyun ya da “çatal dil” suçlamalarında bulunmak mümkündür ve zaten bazı çağdaş yazarlar da bunda kusur etmemişlerdir. En azından bir pragmatizmden söz edilebilir. Ama bu pragmatizm 16. ve 17. yüzyıllarda Avrupa devletleriyle Osmanlı İmparatorluğu arasındaki ilişkileri etkileyen ve sebep-sonuç ilişkisi yoluyla Türk-

lere karşı savaşın statüsü ve anlamı üzerinde de yankılanan evrimleri yansıtır.

ROMA VE KÂFİRLERLE TİCARETİN YASAKLANMASI

Kâfirlerle ticaretin Papalıkça yasaklanması, açıkça, Ortaçağın ilk yüzyıllarında yeniden keşfedilerek zamana uyarlanıp güncelleştirilen zengin bir eski Roma ve Bizans geleneğinin uzantısıdır.⁵ Böyle bir yeniden sahiplenme, zaten Hıristiyan olmayanları dışlayan bir ekonomik toplum düzenini esas alan kuramsal bir fikriyatla da desteklenir. Ayrıca, İslam dünyasıyla karşı karşıya gelişin, haclı seferlerinin gelişmesiyle öne çıkan en kritik anında, ister istemez kendisini kabul ettirir. Roma Yeniçağda da aynı yasakları devam ettirir, fakat uygulatmaya kalkıştığında gittikçe artan güçlüklerle ve özellikle hükümdarların direnciyle karşılaşır. Böylece, Papalık'ın koyduğu yasaklarla bunların uygulamaya konması sorunu üzerinden, Hıristiyan devletlerle Osmanlı İmparatorluğu arasında diplomatik ve ekonomik ilişkilerin hızlı bir gelişme gösterdiği bir dönemde hâlâ bu imparatorlukla çatışma mantığına dayalı bir politikanın etkilerini ölçmek mümkün olur.

Bir yasağın kökenleri

MS 3. yüzyıldan itibaren, Scaevola ya da öğrencisi Paul gibi hukukçular, *lex Julia*'ya (Julius yasası) dayanarak, ölümle cezalandırılacak "savaş sırasında kaçakçılık" suçunu tanımlamışlardı. "Roma halkının düşmanlarına" (*hostes populi romani*) savaşta işe yarayan her türlü malzemeyi sağlamanın yasaklanmasını savunuyorlardı ki, bunların arasında silahın yanı sıra erzak ve at da vardı. IV. yüzyıl imparatorları, özellikle Valentinien, bu hükümleri güçlendirip genişletmişlerdi: Artık bu kategoriye yalnız Roma'nın ilan edilmiş düşmanları girmiyordu; nitel bir sıçramayla, bütün "barbarlar" yani imparatorluk hudutları dışın-

da yaşayan bütün halklar, potansiyel düşman olarak görülüp kapsama alınmışlardı. Bu ilkeler savaş dönemleriyle sınırlı tutulmayı barışta da geçerli sayılıyordu.

Aynı zamanda yasak kapsamındaki malların listesi de gittikçe uzayarak, örneğin değerli madenleri ve erguvanı (*pourpre*) da içine almıştı. Böylece, dış hudutlar boyunca baskılar yoğunlaşırken, Roma topraklarının savunması uğruna ticaret kısmen feda edilmiş oluyordu. Bu normlar daha sonra, 6. yüzyılda bütün bu yasa metinlerini toparlayıp birleştiren Jüstinyen Yasası yoluyla Bizans İmparatorluğu'na aktarılmıştı.⁶ Sonra, "barbar" devletlere şarap, yağ, demir, silah ve diğer birçok ürünün ihracını ilgilendiren yasaklar, 9. yüzyıl sonunda Filozof Leon tarafından düzenlenen ve 10. ve 11. yüzyıllarda Yunan kilise hukukçuları tarafından yaygın biçimde kullanılan yargılamaların yapıldığı meydanlarda (*Basilicæ*) da tekrarlanmıştı.⁷ Bu hükümlerin, önce Roma hukukunu etkilemiş oldukları gibi, Bizans hukukuna da kalıcı damgalarını vurmaları için zaten daha fazlası gerekmiyordu.

Zengin bir Ortaçağ geleneği

Her durumda bazı malların barbar ülkelere ihracını yasaklayan Roma-Bizans'tan kalma bu hukuki çerçeve kâfirlerle ticari ilişkileri düzenleyen Ortaçağ yasalarının da çıkış noktasıdır. Bunlar da, [söz konusu hukuktan] kritik önemde bir noktada ayrılmakla birlikte, onun hem ilkelerini hem de uygulama biçimlerini alırlar. [O nokta ise] temel ilkenin artık imparatorluğa mensup olmayış gibi siyasal bir ölçüt değil, dinsel bir ilke olmasıdır: Bu yasaklar, pagan olsun, sapkın olsun, aforoz edilmiş olsun, müminler cemaatine mensup olmayan bütün insanlara karşı uygulanır ve *Respublica christiana* (Hıristiyan Cumhuriyeti) ile ona yabancı olan ya da başkaldıranlar arasındaki kesin kopuşu somutlaştırırlar. Yakın tarihli bir eserde Giacomo Todeschini, Ortaçağ ilahiyatçılarının eserlerinde ticaret faaliyetini Tanrının planına dâhil ederek temellendirmek için yer verilen "Hıristiyan ekonomik kenti (*cit , civitas*)" kavramını çözmeye

çalışmıştır. Yazar burada, inayet (*grâce*) ve insanseverlik (*charité*) amblemi altında, imanları ve cemaate mensubiyetleriyle bir araya gelmiş bireyleri toparlayan bir sosyal Tapınak ikonu görür. Böyle bir tanım doğal olarak yabancıya, özellikle Hıristiyan olmayana karşı bir kapanmayı zımnen içerir; yabancı, bu niteliğiyle, mülkiyetten, topluluk faaliyetlerinden ve bunların intifa hakkında dışlanmış bulunur. Giacomo Todeschi özellikle Yahudiler ve onların –bazen kentsel alan içinde de ifadesini bulan– sosyal alanda marjinalleşmesi örneğini incelemiştir. Böyle bir analizin daha da sağlam gerekçelerle sapkınlar ve diğer dinsiz kategorileri, örneğin Müslümanlar, için de geçerli olacağını vurgular; bu sonuncular konusundaysa, haçlı seferi ideolojisinin gelişmesi, dışlanmaya bir de çatışma boyutu ilave eder.⁸

Antik çağ normlarının uzantısında, ama aynı zamanda oluşmakta bulunan bu Hıristiyan ekonomik düşüncesinin potansiyelidir ki, 10.-11. yüzyıllardan itibaren, laik ve dinsel kurumlardan kaynaklanan ve sonraki dönemde Papalık'ın inisiyatifiyle benimsenecek en genel tedbirleri hazırlayan, mekânda olduğu gibi zamanda da sınırlı, bir dizi özel hüküm teşekkül eder. Venedik Dükalarının Cumhuriyet tüccarlarına “Sarazenlere” silah ve gemi parçaları satma yasağı koyan kararnameleleri, bir bakıma Roma-Bizans hukuku ile 12. yüzyıl sonunda saptanan yeni kanonik normlar arasında geçişi sağlar. Bu normlar ilk kez 1179'da, III. Laterano Konsili sonunda, Sarazenlere silah, demir ve gemi inşası için kereste satmayı, ya da gemilerinde kumandan veya kaptan olarak hizmet vermeyi, aforoz tehdidiyle, Hıristiyanlara yasaklayan bir kararda resmîleşir.⁹ Bu ilk tedvinden itibaren, kâfirlerle bazı malların ticaretini yapmayı ve onların hizmetine girmeyi kesinlikle yasaklayan bir yasa sistemini güçlendirip kökleştirme yolunda, genel Konsil kanonları ve Papalık kararnameleleri birbirini izler.¹⁰ Bütün metinler bu iki noktada sözbirliği ederlerken, yasak malların tam listesi de, belgeden belgeye değişiklik göstermekle birlikte, uzamaya başlar: 1215'te, IV. Laterano Konsilinin kurucu kanonları aforoz edilecekler arasında kâfirlere kadirge veya gemi satanları ve “alet ve makineleri için veya Kutsal Topraklara zararlı her şey için on-

lara danışmanlık veya yardımcılık yapanları” da sayar.¹¹ Silah, maden ve kerestenin yanında yavaş yavaş buğday ve her türlü yiyecek maddesinin, üstüğü, reçine ve gemi halatlarının, ya da at ve katırların da listelere girdiği görülür.¹²

Bu hükümler sapkınlara karşı da işlemlenmekle birlikte, kökende Müslümanlara yönelik oldukları şayanı dikkattir. Bunlar, başlıca amacı Kutsal Topraklardaki Latin kuruluşlarının korunması olan iyice şiddetlenmiş bir karşıtlık bağlamında gündeme getirilir, o kadar ki, söz konusu tedbirlerin yenilenişleri ile bu çatışmanın aşamalarını oluşturan askerî olaylar arasında sıkı bir paralellik kurulabilir. III. Clément ticareti Salâhaddin’in, Kudüs krallığının düşüşüne sebep olan Hattin’deki (4 Temmuz 1187) zaferinden sonra yasaklamıştır; III. Innocent’in yasakları dördüncü haçlı seferine eşlik eder, IV. Innocent’inkilerse IX. Louis’nin girişimiyle birlikte gider. Hatta Müslüman ilerleyişinin devamı Papalık’ın tutumunda sertleşmeye bile sebep olur.¹³ 1291’de Akkâ’nın düşüşünden sonra, IV. Nicolas haleflerinin “silah, demir, kereste ve yiyecek” (*arma, ferrum, lignamina, victualia*) konusunda ilan etmiş oldukları yasakların tekrarıyla yetinmeyip, bunlara “bütün diğer çeşit malları” (*alia quaecunque mercimonia*) da ilave eder.¹⁴ Kâfirlerle ticareti toptan engellemeyi hedefleyen böyle bir kural, Papalık’ın tutumunda sertleşme işaretidir ve 14. yüzyılın ilk yarısında Avignon papalarında da hissedilir.¹⁵

Örneğin 1323’te XXII. Jean, otuz iki yıl önce IV. Nicolas’nın kabul ettiği hükümleri teyit eder.¹⁶ Bu yeni katı tutum, Müslümanlarla ve özellikle Mısır ve Suriye’ye egemen olan Memlûklarla ticaret yapmaya alışkın devletlerle gerginlik yaratmaksızın yürümez. Cenovalılar (Cenevizler) bu hükümler ve uygulamaları karşısında son derece çekinir görünürler Venedikliler de onlardan farklı değildir. Venedik, duruma göre bazen Memlûklarla sürdürdüğü ilişkileri kesmekte tereddüt etmemekle birlikte, onların elindeki ülkelerle verimli bir ticaret yapmazlık da etmez; dolayısıyla Papalık’ın inisiyatiflerine karşı çıkar. Alışverişini sürdürmek için muafiyetler elde etmeye çalışmakla kalmaz, kendi lehinde argümanlar geliştirmek için ken-

di hukukçularını seferber ederek, Papalık temsilcilerinin Venedikli tüccarlar aleyhine açtıkları kovuşturmalara karşı direnmeye çalışır. Fakat, VI. Clément'in Venediklilerin Doğuyla ticaretlerine yeniden başlamalarına izin vermesi için 1340'lı yılları beklemek gerekir; ancak düşman tarafından askerî amaçlarla kullanılabilecek maddeler sürekli olarak bu izinlerin dışında tutulur.¹⁷ O andan itibaren, papalar hükümdarlara, bazen de sıradan insanlara, kâfirlerle ticaret yapabilmeleri için özel "lisanslar" vermeyi âdet edinirler. Bunlar genellikle belli bir zaman için olur; bu da lisansları yenileme yetkisini saklı tutan papalara bu faaliyet üzerinde belli bir denetim imkânı sağlar.¹⁸

In Cæna Domini kararnameleleri ve bunların uygulanması

Ortaçağdan miras kalan bu kanonik yasaklar Yeniçağ boyunca da devam eder ve bazı Batılı devletlerle Türkler arasındaki *hemen hemen* sürekli savaş durumu yüzünden, ama aynı zamanda Hıristiyan ülkelerle Osmanlı İmparatorluğu arasındaki ticari mübadelelerin hızla gelişmesi nedeniyle de, her zaman gerçek bir güncellik taşırlar. Devirden devire aktarılmaları, *In Cæna Domini* başlıklı Papalık kararnamelelerine (*bullæ*) dâhil edilmeleriyle olur; kullanımı 15. yüzyıl sonlarından itibaren yaygınlaşan [ve "Rabbin Sofrasında" anlamına gelen] bu deyim, eski bir geleneğe göre her yılın Kutsal perşembesinde Roma'da törenle ilan edilen genel aforoz cezalarının derlendiği Papalık belgelerini gösterir.¹⁹ Bu mahkûmiyet belgelerinin içeriği başlangıçta değişik olabiliyorduydu da, çeşitli papalar çoğu kez yıldan yıla seleflerinden devraldıkları aynı metni yayımlamakla yetindiklerinden, 16. yüzyıl içinde sabitleşme eğilimindedir, öyle ki, giderek sadece metnin sonuna atılmış tarihle birbirinden ayrılabilir hale gelirler.²⁰

Kâfirlerle ticareti ilgilendiren madde de bu sürecin dışında kalmaz ve belli bir evrimin ardından yavaş yavaş sabitleşir. Anlaşıldığına göre, 1450'li yıllarda Roma'da ilan edilen bu tür belgelerin hedef aldığı günahlar listesine eklenmiştir. Bu yasak uzun zaman çok kısa ve özlü bir formülle ifade edilmiştir. Ö-

neğin 1470'te II. Paul, "Sarazenlere, Türklere ve Hıristiyan adının diğer düşmanlarına at, silah, demir, kereste ve Hıristiyanlara saldırmakta kullandıkları diğer yasak edilmiş malları taşıyanları" mahkûm etmekle yetinir.²¹ Onu izleyen IV. Sixte de aşağı yukarı aynı terimleri kullanır;²² 16. yüzyıl başında II. Jules ve X. Léon'un yaptıkları da budur.²³ Buna karşılık, elli yıl sonra, mahkûmiyetlerin kapsamı daha geniştir. Örneğin, IV. Pie 1563'te şöyle der: "Sarazenlere, Türklere ve Mesih adının diğer düşmanlarına at, silah, demir, tel, kalay, çelik ve diğer bütün madenleri, bunun gibi savaş araçları, kereste, kenevir, kenevirden veya diğer herhangi bir maddeden halat ve bu maddenin kendisi [gibi şeyleri] ve Hıristiyanlara saldırmakta kullandıkları diğer yasaklanmış şeyleri taşıyanları; aynı şekilde Hıristiyanların zararına olarak doğrudan doğruya veya bir başkası üzerinden Türklere ve Hıristiyan dininin diğer düşmanlarına Hıristiyan Cumhuriyetinin durumu hakkında bilgi veren ve her ne şekilde olursa olsun tavsiyeleriyle onlara yardım edenleri cemaatten dışlıyor ve aforoz ediyoruz."²⁴ Bu madde, V. Pie²⁵ ve XIII. Grégoire²⁶ dönemlerinde de tıpatıp aynı biçimde tekrarlanır. 1580'lerin sonunda V. Sixte de bu formülü tekrar kullanmakla yetinir, şu farkla ki, ticaret yasağının uygulandığı "Sarazenler, Türkler ve Mesih adının diğer düşmanlarının" yanında "sapkınları" da zikreder.²⁷ Artık bu, söz konusu hükmün son kesin versiyonudur ve 1869'da terk edilinceye kadar,²⁸ 17. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar sürekli olarak tekrarlanır.²⁹

15. yüzyıldan itibaren kâfirlerle ticaret, sayıları papadan papaya değişen ve nihayet VIII. Urbain döneminde yirmi civarında sabitlenen, türlü çeşitli aforoz cezalarını içeren bir listede yerini bulur. Böylece, sapkınları ve koruyucularını, Akdeniz'de kol gezen korsanları, kardinal, piskopos veya Papalık elçilerine yapılan fiziksel saldırıları, ya da herhangi bir şekilde Kutusal Makam'ın Papalık devletleri üzerindeki yetkilerini gaspeden herkesi hedef alan yasakların yanında boy gösterir.³⁰ Bu suçların ve ilgili cezaların açıkça ifadesi yoluyla, Papalık kendi dünyevi ve manevi menfaatlerini korumaya çalışmakla kalmaz, Hıristiyanların tutum ve davranışlarını düzenleyecek ev-

rensel hukuk normları koymaya da çalışır. Bu talimatların resmîyet ve önemini daha iyi vurgulamak için, papalar sistematik olarak *In Cæna Domini* kararnamelerinde sayılan suçları şahsen bilme ve gerekirse bağışlama yetkisini saklı tutma eğilimindedirler.³¹ Ne var ki, bu yasakları koymak ve her yıl yenilemek başka, Hıristiyan âleminde uygulamak başka şeydir. Metinlerin son bölümünde piskoposlara bunları her yıl “katedral” kiliselerinde ilan etmeleri emredilir. Ancak bu hükmün icrasında üst üste zorluklarla karşılaşılır. Örneğin, bu hükümlerin kimilerinde, özellikle kilise hukukunun medeni iktidar karşısında özerkliğini güvenceye alan maddelerde, kendi egemenliklerine yapmış ciddi bir müdahale gören hükümdarların çekinserliklerini kırmak her zaman mümkün olmaz. Bu yüzden, kararnamenin kabulünü sağlamak için, yükü Papalık elçilerine düşen kıran kırana müzakereler gerekli olur; ama bunlardan olumlu sonuç alınması da garanti değildir ve kararnameyi tamamen veya kısmen reddedenler çoktur.³² Öte yandan papalar da bu kabulü ve tanınmayı elde etmek için her zaman aynı gayret ve ısrarı göstermiş sayılmazlar. V. Pie, XIII. Grégoire ya da V. Sixte 16. yüzyılın son onyıllarında nispeten daha ödünsüz bir tutum sergilemişlerse de, başka papaların çoğu kez pek sert geçen tartışmalara girmekten vazgeçtikleri olmuştur.

Bu diplomatik girişimlerin yanısıra Roma, yalnız piskoposlar arasında ve Hıristiyan âlemini oluşturan çeşitli piskoposluk bölgelerinde değil, müminler arasında da belgenin basılı olarak yayılmasına da göz kulak olmak zorundadır. Böylece, *bulla*’nın basılı versiyonları, önce orijinal dili Latince,³³ sonra da çeşitli halk dillerine çevrilmiş olarak,³⁴ ortalıkta dolaşmaya başlar. Papalık elçileri dağıtıma aracılık ederler. Örneğin 1573’te devlet sekreteri Tolomeo Galli, Torino’da bulunan Vincenzo Lauro’ya şöyle yazar: “Efendimiz burada yayımlanan *in die cænæ Domini* kararnamesinin Tanrının hizmetine uygun olarak icrasını istediğinden, [...] Alteslerinin ülkesindeki piskoposlar insanlara ruhlarının iyiliği için bundan en iyi şekilde yararlanma yolunda bilgi verebilsinler diye, her piskoposa bir nüsha vermeniz için onu size göndermemi emrettiler.”³⁵ 1580’de elçi Fantino Pet-

rignani Napoli'den, elinde krallığın bütün ileri gelenlerine yetecek kadar *bulla* olmayışından yakını ve daha çok miktarda nüsha gönderilmesini ister.³⁶ Birkaç yıl sonra Venedik'te de aynı sorun başgösterir ve Tolomeo Galli elçi Campeggi'ye, Cumhuriyet memalikinin "ihtiyaçlarını karşılamak üzere ilave *In Cæna Domini* kararnameleri" göndertir.³⁷ Nihayet, 1590 başlarında Napoli'deki göreve atanacak elçi Germanico Malespina'ya verilen talimatlarda da, "her yıl Napoli- Sicilya-Sardinya krallığındaki yüksek rütbeli kilise yetkililerine, *In Cæna Domini* kararnamesine uyulması için, belgenin onaylı bir nüshası da eklenerek, tezkire yazıldığı" hatırlatılır.³⁸ Aslına bakılırsa, bu hükümlerin uygulandığı yerler Yeniçağda Papalık'ın geleneksel nüfuz bölgeleriyle geniş ölçüde örtüşür. Kararname, kimi zaman dirençle karşılaşsa ve arızı bazı anlaşmazlıklara yol açsa da, İtalya'da ve Iber Yarımadası'nda kabullenilmiş görünür.³⁹ İmparatorlukta, bölgelere göre çok değişen oranlarda izlenir, Fransa ise uzun süre *bulla*'yı reddeder.⁴⁰ Son olarak, Protestanlar elbette bunu hiçbir şekilde kaale almazlar.⁴¹

Müminler üzerindeki etkisi

Devletlerin bu direnişi de hesaba katılmak üzere, konu hakkında tümel bir araştırmanın yokluğunda, kâfirlerle ticareti ilgilendiren bu yasakların inançlı Hıristiyanlar üzerindeki etkisini ölçmek kolay değildir. Yine de 16. yüzyılın ikinci yarısına ait bazı tanıklıklar, bazı kimselerde Papalık'ın koyduğu kurallara karşı gerçek bir duyarlık olduğunu gösterir. Yerel düzeyde bu kurallar, rahiplerin sıkı kontrolüne tâbi bir çevrede yaşayan ve çoğu kez en başta ruhlarının selametini düşünen halk toplulukları üzerinde gerçekten etkili olabilmektedir. O zaman ruhbanın, Roma'nın koyduğu normların müminler arasında yayılmasında kritik bir rol oynadığı görülür. Rahipler bunların yayılmasını sağlamakla kalmaz, günah çıkarma yoluyla uygulanmasını da kontrol ederler. Venedik'te 1578'de "birkaç rahip ve günah çıkarıcı" (*alcuni sacerdoti e confessori*) *In Cæna Domini* kararnamesini nasıl yorumlamak gerektiğine dair açıklama talep eder.

Papalık elçisi Bolognetti dile getirdikleri istekleri esas alarak bir muhtıra düzenler ve Kutsal Makam'a sunar; orası da söz konusu istekler hakkında görüş bildirmek durumunda kalır. Konular çeşitlidir, fakat özel olarak Osmanlılarla ticarete ilişkin iki soru vardır. Örneğin, "Türk memleketlerine tencere, kazan veya benzer nesnelere şeklinde işlenmiş bakır gönderenler" veya "ekmek kesmek için bıçak" gönderenler de "*bulla*'nın [yasaklarını] çiğneyen" tüccarlar arasında sayılacak mıdır?⁴² "Venedik'te kalan asıl patronların yükledikleri yasak mallarla Türk ülkelerine giden gemilerde kumandanlık ve kaptanlık yapanlar" için de açıklayıcı bilgi istenir.⁴³ Devlet sekreterinin yanıtları elimizdedir. Birinci maddeyle ilgili olarak, "Hıristiyanların, eğer Türklerin bu kazan ve benzeri eşyalardan eritip silah imal etmek için yararlandıklarını biliyorlarsa, [mahkûmiyeti] hak edecekleri, aksi takdirde etmeyecekleri" açıklanır.⁴⁴ Buna karşılık, "ekmek veya et kesmek için kullanılan bıçaklar" tamamen yasağın dışındadır, "çünkü bunlar silah adı verilen şeylerden değildir."⁴⁵ Tartışmalı kargo taşıyan gemicilere gelince, onlar da cezayı hak etmiş olurlar, "çünkü gerçekten, kelimenin tam anlamıyla, yasak şeyleri 'taşıymaktadırlar' ve *bulla*'nın kapsamına bunları taşıyanlar kadar taşıyanlar da girer".⁴⁶ Bu açıklamalardaki titizlik ve ayrıntıcılık, Roma sarayının bu problemlere atfetmeye devam ettiği önemin kanıtıdır. Papalık'ın icraatı aslında bu tür açıklamalarla sınırlı değildir. Günah çıkarıcı rahiplerden, elçilerden geçerek kendisine ulaşan bireysel bağışlanma talepleri üzerinden de müdahalede bulunur, zira elçiler bu saklı tutulan durumlarla ilgili olarak re'sen karar veremezler. 1567'de elçi Facchinetti şunları yazar: "Temiz vicdanlı ve dürüst bir adam olarak tanınmış bir Venedik'li asilzade, Mekke'ye teslim edilmek üzere Suriye'ye kalay göndermiş. *In Cæna Domini* kararnamesinde öngörülen cezalara muhatap olmaktan korkarak, bağışlanmak için bana başvurdu. Buna yetkili olmadığımı söyledim, o zaman büyük bir mahviyetle, derin bir pişmanlık göstererek, kuddas ayinine katılabilmek için, kendi adına bunu Zatı Kudsiyetmeablarından talep etmek lütfunda bulunmamı rica etti. Bu Paskalya yortusunda [bu işten] vazgeçmiş ve bir daha bunu yapmayaca-

ğına söz veriyor.”⁴⁷ Bu örnek münferit bir vaka değildir. Nisan 1582’de devlet sekreteri Venedik’teki elçiye, son mektubuyla birlikte göndermiş olduğu birkaç dileği kabul edilebilir bulunduğunu, dolayısıyla papa adına bağışlamaları yapmak için kendisine yetki verdiğini bildirir ve “her ne kadar Türklere Venedik’te bıçak satmış olanın buna pek ihtiyacı yoksa da, içi rahat etsin diye bağışlama ona da teşmil edilebilir” diye ilave etmeyi uygun bulur.⁴⁸ Fakat bütün dilekler papa tarafından aynı merhametli karşılığa nail olamaz. Nitekim Ocak 1583’te, “Türklerin eline geçeceğini bile bile demir, kalay ve barut satmış olan” birinin bağışlanma dileği reddedilir.⁴⁹

Roma tarafından yasaklanmış malların Hıristiyan âleminden Osmanlı İmparatorluğu’na doğru devam eden bu ihracatı karşısında, bu tür bireysel pişmanlıkların ne ağırlık taşıdıklarını anlamak zordur. Herhalde ihracatın hacmine oranla fazla bir şey sayılmaz. Örneğin, Papalık yasaklarına –hep üzerinde hissettiği tehditleri nedeniyle– Türklerin silahlanma çabalarını engellemek isteyen Serenissima’nın yasaklarının da eşlik ettiği Venedik’te, Cumhuriyet’in önlemekte büyük güçlük çektiği bir maden ve silah kaçakçılığı gelişir. 1614’te Korfu *provveditore* (tedarikçi) si bu bağlamda, “yükü miktarda çeliğin” adasından transit geçerek “Türklerin eline ulaştığını” belirtir. Bu düşman yönünde işleyen mal tedarik şebekeleri onun gözünde “önemli ve çok zararlı –ama engellenmesi zor– bir düzensizliktir.”⁵⁰ Öte yandan Venedik’in tereddüt nedenlerini paylaşmayan başka devletler zaten bu tür ticarete izin vermektedirler. Özellikle Protestan devletlerin durumu böyledir. İstanbul’dan, Osmanlı İmparatorluğu’nun limanlarına ve oralarda yürütülen ticaret faaliyetlerine ulaşmalarını kolaylaştıracak “kapitülasyonlar” elde etmek için, 1580’de İngiltere,⁵¹ ardından 1610’ların başında Hollanda,⁵² Türklerin ihtiyaç duyduğu silah ve madenleri büyük miktarlarda buralara getirmeyi vaat ederler. 1634’te *bailos* Giovanni Cappello görevini bitirip döndüğünde verdiği raporda, “İstanbul’a sık sık [İngiltere’den] çuha, kalay, çelik ve başka maddeler getiren çok büyük gemilerin geldiğini” vurgular.⁵³ 1676’da da, Cappello’nun uzak haleflerinden Giacomo Queri-

ni İngilizlerle Hollandalıların Doğuya eşit oranlarda her kalitede kumaş ve variller dolusu kalay, kurşun veya çelik götürdüklerini hatırlatır.⁵⁴

Bu iki devletin uyrukları Roma'nın otoritesine açıkça meydan okurlar. İşin gerçeği, zaten bu otoriteyi tanıyor değillerdir ve Londralı veya Amsterdamlı tüccarlar Papalık tarafından cezaya çarptırılma ihtimalini pek umursamazlar. Fakat yasak maddelerin ticareti Katolik camiaya mensup devletlerde de yapılır ve oralarda bazen hükümdarların onayını da alır. Fransa kralları çelik veya barutun, ya da çakmaklı tüfeklerin yabancı ülkelere ihracını şiddetle yasakladıkları zaman, bunu asla Papalık'ın hoşuna gitsin diye yapmazlar; daha çok krallığın menfaatlerini korumak ve ülkede bu değerli mallarda kıtlık çekilmesini önlemek için yaparlar. Kaldı ki bu yasaklar da pek becerikli bir kaçakçılığın gelişmesine engel olmaz ve bizzat krallar hiç tereddüt etmeksizin bunların çiğnenmesinde ilk sırada gelirler, söz konusu mallar Osmanlı İmparatorluğu'na veya Berberistan Naipliklerine gidecek olsa bile..⁵⁵ Örneğin 1553'te II. Henri Avignon'lu armatör Gilles Berton'un, büyük olasılıkla Türklerin top imalatında kullanılmak üzere, Doğuya 1.000 kental kalay götürmesine izin verir.⁵⁶ Kıbrıs Savaşı esnasında Venedikliler Osmanlı ordusuyla fiilen savaşmaktayken, aynı şekilde IX. Charles da Marsilya'lı tüccar François Guigillet'nin,⁵⁷ "Marsilya şehrine getirilerek oradan gemilere yükletilip bu ülkenin dışına, Doğu ülkelerine taşınmak üzere", üç yıl içinde Almanya'dan 6.000 kental çelikle 4.000 kental bakır ithal etmesine izin verir.⁵⁸ Bunlar çok yaygın olduğu anlaşılan bir uygulamaya sadece birkaç örnektir. III. Henri nedimlerinden senyör Crozes'a 2.000 kental kalay ihracı için lisans verir; nakliyat işleri, Iskenderiye, İstanbul ve Trablusşam limanları yönünde, 1582 ile 1591 yılları arasına yayılır.⁵⁹ Bu tür işlere devletin daha dolaysızca karıştığı da olur. 1667'de Colbert tarafından Cezayir'e gönderilen André Trubert, Naiplik yetkililerini İngiliz ve Hollandalılarla ilişkiyi kesmeye kışkırtmakla görevlendirilmiştir. Son tereddütlerini gidermek için, daha önce bu iki devletin yaptığı gibi şimdi de Fransa'nın şehrin savaş malzemesi ve gemi donanımı ihtiyaçla-

rını karşılayacağını vaat etmeye yetkilidir.⁶⁰ Bu vesileyle Bahriye devlet sekreteriyle [nazırıyla] yaptığı yazışma bu misyonun tamamen resmî nitelikte olduğunu ve nazırın da bunu büyük bir dikkatle izlediğini gösterir.⁶¹

Papalık sarayının kâfirlerle ticarete ilişkin yasakları son derece düzenli biçimde her yıl yenilemesine ve bunları hükümdarların ve uyruklarının bilgilerine sunarak Hıristiyan âlemi ölçüğünde yayma çabalarına karşın Doğu yönünde yasak maddeler üzerinden bir ticaretin sürüp gitmesi, son kertede bu yasakların ve onlara eşlik eden kilise cezalarının etkisinin sınırlı kaldığını gösterir. Roma'nın kurallarıyla alay eden yalnız Protestan ülkeler değildir; Fransa gibi Katolik bir devlet de aynı şeyi yapar. Babîâlî'yle büyük ittifakların yapıldığı ve verimli ticari mübadele bağlarının kurulduğu bu devirde, Avrupalı hükümdarlar Roma'nın emirlerini dinlemeye ve hele onlara itaat etmeye çok daha az eğilim gösterirler. Devletler çağı, ki aynı zamanda "ortak düşmanla" uzlaşma çağıdır, yavaş yavaş, hâlâ haçlı seferi fikrinin damgasını taşıyan Hıristiyanlık çağının yerine geçmektedir. Bu yüzden, papalar tarafından *In Cæna Domini* kararnamelelerinde tanımlanan evrensel normlar, hükümdarların pragmatik ve bağımsız tutumlarıyla çatışmaktadır. Bu genel bir fenomendir. Disiplin-dışılığa sadece yasak ürünlerin Doğuya ihracı alanında rastlanmaz; Osmanlı İmparatorluğu'ndan yapılan şap ithalatı ve bunun Batıya sokulması da nasibini alır. Kilise devletleri topraklarında zengin şap kaynaklarının keşfinden sonra Papalık'ın bu ticareti de yasaklamasına karşın, bu hükme aykırı olarak kaçak ticaret sürüp gider. Devrin yazarları da söz konusu hükmü çok yerde papaların Türklere karşı mücadele idealini kendi maddi çıkarları doğrultusunda saptırması olarak görmüşlerdir.

TOLFA ŞAP TEKELİ VE HAÇLI SEFERİ İÇİN İYİ BİR BAHANE

Kâfirlere karşı savaşa ve Hıristiyan âlemini Türklere karşı savunmaya kendisini adanmış olan Roma, yüzyıllar boyunca bir

seferberlik retorığı geliştirmiştir; ama, Kilise Devletleri arazi-
sinde bulunan şap olayının gösterdiği gibi, sırasında bunu ken-
di özel menfaatlerine hizmet edecek şekilde saptırmakta da te-
reddt etmez. Nitekim 15. yüzyıl sonu ve Yeniçağın ilk dönemi
papaları, arkaplana haçlı seferi idealini koyarak, kendi ocakla-
rından çıkan ürünü Hıristiyan âlemine kabul ettirmek için ma-
nevi ve ahlaki nüfuz ve saygınlıklarını kullanmaktan çekin-
mezler; Osmanlı İmparatorluğu'yla savaş da sonunda onlara
Papalık Maliyesinin (*Camera apostolica*) kârlarını arttırma yo-
lunda iyi bir bahane sunar.

Tanrının lütfu bir keşif

1460'lı yılların başında, II. Pie'nin papalığında, Tolfa'da şap
bulunması ve ocaklar açılıp işletilmesi, bu değerli maddenin
geleneksel ticaret ağlarını alt üst eder. O devirde şap, kumaş
zerinde boyaları sabitleştirmek ve renkleri parlatmak için u-
ha sanayiinde olduğu gibi, cam eşya imalatında da kullanıl-
maktaydı.⁶² Batıda çok nadir olan şap, o zamana kadar Do-
đudan, özellikle Anadolu Yarımadası'na yayılmış çeşitli ocak-
lardan gelmekte olup, bunların en önemlisi de İzmir yakını-
rındaki Foça idi.⁶³ En az 13. yüzyıldan beri buradaki şapı ı-
karıp pazarlama işinin içinde olan Cenovalılar burada birin-
ci sırayı kapmışlar, Osmanlı'nın bölgeye girişi de, hiç olmaz-
sa Konstantinopolis'in düşüşüne kadar, bu durumu sarsma-
mıştı.⁶⁴ 15. yüzyılın ilk yarısında hla, İngiltere ve Felemenk'e
(Flandres) kadar uzanan yerleşik ara konaklar ağı üzerinden,⁶⁵
Avrupa pazarını beslemeye devam ediyorlardı.⁶⁶ 1450'den son-
ra durumda değişiklik olur: Türk baskısının artması, Bizans'ın
düşmesi ve bu olayın Doğu piyasalarında yarattığı çalkantı-
lar, olayın kendisinin Batıdaki yankıları ve özellikle 1455'te
Foça'nın II. Mehmed'in orduları tarafından zaptı, Hıristiyan
dünyasının şap ithalatında ani bir daralmaya yol açarak, fiyat-
ların birden tavan yapmasına sebep olur. Bu kriz Avrupa'da he-
men her yerde eski ocakların tekrar hizmete sokulmasına ve
ayrıca bir şap yatağı arama furyasına yol açar, bu etkinlik de

yeni şantiyeler açılması sonucunu getirir. Roma topraklarında yapılan keşif de bu genel hareket çerçevesinde yer alır. Tam zamanında yetişmiştir, hele Tolfa şapının hem çok bol hem de çok kaliteli olduğu anlaşılınca...

II. Pie, *Commentaires*'lerinin bir pasajında, bu sıradışı damarı bulan Padovalı Giovanni da Castro'nun, buluşunu haber vermek için huzuruna çıkışını canlı bir üslûpla anlatır. "Bugün sana Türklere karşı zaferi getiriyorum" diye söze girer Castro, sonra [Türklerin] "her yıl, kumaş boyamak için gereken şapa karşılık Hıristiyanlardan 300.000 düka sızdırdıklarından" yakınıdır. Oysa şimdi kendisi "şapça o denli zengin yedi dağ bulmuştur ki, bununla yedi dünya doyurulabilir". Dolayısıyla, Kutsal Peder kendisine "işçi tutma, kazanlar kurma ve içlerinde taşı kaynatma" izni verdiği takdirde, Papalık "bütün Avrupa'ya şap sağlayabilecek" ve böylece "bütün kârı Türklerin elinden alabilecek" duruma gelecektir. Castro sözünü şöyle bağlar: "Şimdi artık Türklere karşı haçlı seferine çıkabilirsin; şap ocakları gerekli finansmanı sağlayacaktır."⁶⁷ Görüşmenin sonradan yapılmış bu kurgulanışında, 17. yüzyılın ilk yarısına kadar Papalık politikasına yön veren bütün faktörler yerlerini almıştır. Keşfin "Tanrı ihsanı" boyutu, kâşife atfedilen kâhin üslûbuyla vurgulanır. Ekonomik öneminin de altı çizilir ve daha o aşamada, Hıristiyan âleminde şap üretim ve ticareti üzerinde bir Roma tekel talebinin şekillendiği görülür. Nihayet, Tolfa şap ocaklarının gelişimiyle haçlı seferi arasında sıkı bir bağ kurulur, zira bu gelişme Osmanlı devletini önemli bir kaynaktan yoksun bırakarak zayıflatmakla kalmayacak, aynı zamanda onunla savaşmak için yeni mali imkânlar bulmayı da sağlayacaktır.

Şap ve haçlı seferi

Commentaires'de anlatılan konuşma, Roma tarafından bu keşfin öneminin, buradan edilecek kârların ve bunların nasıl kullanılabilirliğinin çabucak kavrandığını gösteriyor. Gerçekten, daha 1461'de, alanda bazı inceleme ve denetimlerden sonra, Giovanni da Castro ve ortaklarıyla yatağın işletilmesine iliş-

kin ilk sözleşme yapılır ve şap çıkarma çalışmaları başlar.⁶⁸ Çok geçmeden Medici bankasının da bu girişime destek vermesinden anlaşıldığı gibi, işin içinde çok büyük mali çıkarlar söz konusudur.⁶⁹ Fakat Papalık'ın icraatı girişimin maddi planda başlatılmasından ibaret değildir. II. Pie bu konuda verdiği birkaç fermanla, ona ideolojik bir temel koymaya da çalışır ki, yukarıda *Commentaires*'den yapılan alıntı bunun basit bir ifadesidir. Örneğin, Biagio Spinola'yı Tolfa işletmecileri nezdinde Papalık Maliyesinin menfaatlerini temsil etmekle görevlendirdiği 1 Haziran 1462 tarihli tezkirenin girişinde, papa, bu konuda kendisine anlatılanlara bakarak, bu şapın sadece İtalya'ya değil bütün Hıristiyan âlemine de sağlayacağı rahatlık ve çok büyük yararı ve aksi yönde, Türklere ve Hıristiyan dininin diğer düşmanlarına vereceği çok büyük zararı pek iyi anladığını belirtir; zira o zamana dek şap tedariki için tüccarların [Türk] ülkelerine kadar gitmeleri gerekiyor, bu ise çeşitli tehlike ve kayıplara uğramadan ve sık sık fazla masraflara girmeden olmuyordu.⁷⁰

Ertesi yıl bir eşik daha aşılr. Papa, 7 Nisan 1463'te geleneksel *In Cæna Domini* kararnamesini yayımlarken, metne şöyle formüle edilmiş yeni bir madde ilave eder: "Aynı şekilde, günümüzde Tanrı bize rahmetini ihsan ederken bir mucize gösterip, Saint Pierre'in mirası dağlarda, Etrürya'da Tolfa kalesi yakınlarında bulunan şimdiye dek keşfedilmemiş değerli şap damarlarını açığa çıkardığından; ve herhalde Türklerin servetinin, uyguladıkları baskılarla müminlerinkinin zararına artmaya devam etmemesini, aksine savunmamız için bu servetten yararlanmamızı istediği için, Katolik Kilisesine destek olmak üzere, [...] daha önce şapın deniz-aşırı yerlerden ithali yüzünden dinsiz Türklerin elinde bulunan bütün kârları bize aktarmış olduğundan, [...] bundan böyle Hıristiyan adı taşıyan herkesi ve her kişiyi ne Türklere ne de diğer kâfirlerden şap almamaya teşvik ve davet ediyoruz."⁷¹ Papalık beyanlarının nasıl yavaş yavaş Tolfa şapı yararına Türk şapının ticaretini yasaklamaya doğru gittiği görülüyor. Bu süreç, II. Pie tarafından, birkaç hafta sonra Ancona'ya kadar gitmesine neden olacak bir haclı seferinin hazırlıklarına başlamışken, 15 Haziran 1464'te yayımlanan *bulla*

ile tamam olur.⁷² Papa burada çeşitli maddelerin, özellikle maddenlerin, Müslümanların yaşadığı ülkelere ihracıyla ilgili alışılmış yasakları tekrarlar ve Osmanlı İmparatorluğu'ndan şap satın alınmasıyla bunun Hıristiyan âlemine ithalini de bunlara sınımsız bağlar.⁷³ Kutsal Peder böylece, Ortaçağ boyunca tanımlanmış zengin ticaret yasakları mirasını sahiplenerek, gelenekle ve eskilikleriyle geçerli kılınmış açık ve tutarlı bir kural bütünü amacından saptırıp, şap ticaretine ilişkin, Tanrı iradesi ve Osmanlılarla mücadele görünümünü altında Papalık'ın menfaatini kollayan yeni kısıtlamalar getirir. Bunu yaparken bir Papalık tekelinin kurulmasına götüreceği yolu da açmış olur; halefleri hiç gecikmeksizin bu yola dalarak onun başladığını teoride ve pratikte ikmal edeceklerdir.

II. Pie'nin *In Cæna Domini* kararnameğine getirdiği yenilik, bu yıllık sıradışı belgenin maddelerinde şapı zikretmekten vazgeçen sonraki papalar tarafından izlenmemiş görünmekle birlikte,⁷⁴ bunlar da onun dile getirdiği fikirlerden esinlenmekte tereddüt etmezler. Örneğin II. Paul, görevinin başlarında haclı seferi için kardinaller Bessarion, Guillaume d'Estouteville ve Juan de Carjaval'i "komiser" olarak atadıktan sonra,⁷⁵ 11 Nisan 1465'te Tolfa ocaklarının bütün gelirini onların yöneteceği ve özel olarak kâfirlerle mücadelenin finansmanına ayrılmış bir kasada toplanmasını emreder.⁷⁶ 1464 tarihli *bulla*'nın izinden yürüyen bu kararın metni, bir kez daha, kâfirlerle ticarete ait Ortaçağ hükümlerine gönderme yapar ve bu konuda III. Innocent, IV. Nicolas, VIII. Boniface, XI. Benoît ve V. Clément'in katkılarını özellikle anar. Bu listenin sonunda Türklere karşı seferberlik çabaları ve Tanrı lütfu şapın keşfedilişiyle birlikte II. Pie'nin de adının geçmesi, II. Paul'un de, kendisine kadar gelen bu sürekliliği esas alarak, Osmanlı İmparatorluğu menşeli bu ürünün ithalini her ne şekilde altında olursa olsun yasaklamasına izin vermiş görünür.⁷⁷ 1465 tarihli *bulla*, tartışmasız biçimde, Müslümanlarla alışverişi sınırlayan aynı kanonik kuralın şap ticaretine de dayatılması sürecini ikmal eder; fakat bu arada kurallarda ince bir değişiklik de yapar: Şimdi artık sadece tehlikeli sayılan maddelerin ihracının değil, değerli bir malın

Hıristiyan âlemine sokulmasının yasaklanması da söz konusudur. Ayrıca bu maddenin Papalık topraklarında üretimi ve Avrupa pazarlarında satışı ile kutsal savaş arasında dolaysız ve sıkı bir bağ da kurarak, II. Pie'nin *Commentaires*'lerinde anlattığı Giovanni da Castro'nun öngörüsünü harfiyen gerçekleştirmiş olur. II. Paul'le Tolfa şapı gerçekten haclı seferi şapı olur. Bu açıdan bu ürünün satın alınması tüm Hıristiyanlara bir ödev olarak yüklenmiş, Batıda olsun Doğuda olsun başka kaynaklardan elde etme girişimleri de en sert kilise cezalarının kapsamına giren bir günah haline gelmiş olur.

15. yüzyıl sonuyla 16. yüzyılın büyük bölümünde görevde olan papalar bu hükümleri pek değiştirmez, düzenli olarak yenilemek ve mümkün olduğu kadar yaymakla yetinirler. IV. Sixte 27 Şubat 1474 tarihli bir *bulla*'da, Kilise devletlerindeki maden ocaklarının Tanrının Papalık'a "Türklerin hainliğine karşı Katolik inancını ve Hıristiyan dinini savunmak için" (*pro defensione fidei catholicæ et religionis christianæ adversus Turcharum perfidiam*) bahşedilmiş bir armağanı olduğunu tekrarlar. Tolfa şapından başka her türlü şapın satış ve ticaretine ve bu ürünün Doğudan ithaline karşı seleflerinin aforoz tehdidi altında ilan ettiği yasakları teyit eder.⁷⁸ VIII. Innocent 1486'da,⁷⁹ II. Jules de 1506'da aynı şeyi yaparlar. Sonuncusu ayrıca bu vesileyle [bir noktaya] açıklık getirir: Osmanlı İmparatorluğu'yla şap ticareti yapanların uğrayacakları manevi cezalar, yansıma yoluyla, bu ticarete herhangi bir şekilde katılanları, özellikle Batıda yerleşik bayileri, de kapsamaktadır. Öte yandan, bu papa muhtemelen söz konusu yasakları mümkün olduğu kadar çok kişiye duyurmak için matbaayı kullanan ilk papadır. Kararnameyi Hıristiyan âleminin bellibaşlı Kilise yetkililerine gönderir ve onları bunu yayımlamakla görevlendirir. Çeşitli Avrupa saraylarına dağılmış olan Papalık Maliyesinin "öşür tahsildarlarına" (*exactors*) da, sırasında dayanak olarak öne sürebilmeleri için, birer nüsha gönderir.⁸⁰ X. Léon'un 1520'de, III. Paul'ün 1546'da, III. Jules'ün 1554'te ve IV. Pie'nin 1561'de bu yasakları yenilediği de bilinmektedir.⁸¹ 1580'li yıllarda, XIII. Grégoire'ın papalığında da durum budur.⁸² Sonraki dönemde de bu konuda yürürlü-

ğe konmuş olabilecek başka kararnameler bulmak mümkün olmamakla birlikte, V. Paul veya X. Innocent dönemlerinde patlak veren çeşitli anlaşmazlık olayları ışığında, papaların Doğudan şap ithali konusundaki teyakkuz ve iddialarının tamamen gevşemiş olmaktan hayli uzak olduğu ortaya çıkmaktadır.

Papalık yasak ilânlarının böyle uzun bir süre boyunca tekrarlanması, II. Pie ve II. Paul dönemlerinde geliştirilmiş olan kuralların ne kadar verimli olduğunu gösterir ve bir bakıma, yasak maddelerin Osmanlı İmparatorluğu'na ihracı ile Türk şapının Hıristiyan âlemine ithali arasında gerçekleştirdikleri yakınlaşmayı geçerli kılar. Zaten 1506'da II. Jules⁸³ ve 1520'de X. Léon⁸⁴ da kendi metinlerinde açıkça vaktiyle bu iki papanın almış olduğu kararlara gönderme yaparlar. Bu sonuncular böylelikle haleflerinin eline sağlam bir teolojik-hukuki argüman sistemi vermiş olurlar; onlar da Tolfa ürünlerinde Batı dünyasına, başlıca gerekçesi haclı seferi olan tam bir tekel empoze etmek için buna dayanmaya devam ederler. Ne var ki, bu ilânların böyle ısrarla tekrarlanmasında, Roma'nın bu amacı gerçekleştirmeye çalışırken karşılaştığı engellerin işaretini görmek de lâzımdır.

İmkânsız bir üretim ve pazarlama tekeli

Yukarıda görüldüğü gibi, Kilise devletlerinde çıkarılan şapın pazarlanmasından elde edilen bütün gelirlerin olduğu gibi Türklerle mücadeleye tahsisi II. Paul'un eseri olmuştur. Bu ürünün Avrupa piyasalarında tekel olarak satışını dayatmaya kalkışan ilk papa da odur.⁸⁵ Papalık böylelikle Doğudan gelen şap akışını kurutmaya çalışmıştır. Foça'nın Osmanlılar tarafından alınışından sonra, Doğudaki şap ticaretinde Cenevizlerin yerini Venedikliler almıştı. Bunlardan biri, Bartolomeo Zorzi, bu ürünün iltizamını almış ve Hıristiyan âlemine düzenli olarak büyük miktarlarda mal göndermişti, ta 1463'te Cumhuriyetle Babiâli arasında savaşın başlamasıyla bu ticaret geçici olarak sona erinceye kadar... Papalık Hükümetinin temsilcileri o zaman Zorzi'yi Doğuyla ticaretten vazgeçirmeye çalışırlar.

1469'da, onunla ve ortaklarından Girolamo Michiel'le, Tolfa ocaklarından yılda 6.000 kantar (yakl. 300 ton) şap almayı taahhüt etmeleri şartıyla, Yarımadanın kuzeyinde ve Alman ülkelerinde şap satış imtiyazını onlara veren bir sözleşme imzalarlar. Bu sistem ancak bir süre iyi işlemiş görünür, zira J. Delumeau 1462-1478 döneminde Lagün kıyılarına (Venedik'e) 37.000 kantardan fazla mal sevk edilmiş olmasına karşılık 1481'de, yani Cumhuriyetle Osmanlılar arasında barışın geri gelişinden iki yıl sonra, Zorzi'nin Foça'daki mültezimliğine tekrar başladığına dikkat çeker.⁸⁶ Buna paralel olarak, Avrupa'nın başka yerlerinde açılmış birkaç üretim noktasının etkinliğini sınırlamayı amaçlayan birtakım başka girişimler de olur. 15. yüzyıl ortalarındaki kriz esnasında Napoli krallığında, Lipari ve Ischia adalarında olsun, Pozzuoli yakınlarında Agnano'da olsun, birkaç şap ocağı yeniden işletilmeye başlamıştı. Buralardan çıkarılan şap miktarı nispeten az olsa da, Papalık Haziran 1470'te Aragon Kralı Ferdinand'la, kontrolünü bu stoklara ve piyasaya sürülüşlerine de teşmil etmesine imkân veren bir anlaşma imzalar.⁸⁷ Ancak anlaşma birkaç yıl içinde tavsar ve krallıkta üretim düzensiz bir ritimle, zaman zaman anlık kesintilere uğrayarak, bağımsız olarak devam eder.⁸⁸ II. Paul'un dikkati son olarak, daha yoğun biçimde Kuzey Avrupa'ya ve en çok da şapın yerel çuha sanayiinde taşıdığı önem yüzünden özellikle rağbet gören bir ürün olduğu Hollanda'ya çevrilir. Bir Papalık temsilcisi, Luca de Tolentis, Burgonya Dükü Philippe'e Flandres pazarlarında Tolfa şapından başka her türlü şapı yasaklatmayı başarır, fakat bu yasak Philippe'in halefi Yılmaz Charles tarafından 1473'te reddedilir; Charles, Genel Meclis'in (*États-Généraux*) talebi üzerine ticaret özgürlüğünü tekrar getirir ve Roma'nın devamlı müdahalelerine karşın daha sonra da sürdürür.⁸⁹ Öte yandan, Tolentis'inkine benzer bir misyonla İngiltere Kralına gönderilen Lucca piskoposu Stefano Trenta da 1467'de kesin bir red cevabıyla karşılaşır.⁹⁰

II. Paul'un Tolfa şapı tekeli kabul ettirmek için yaptığı girişimler beklenen başarıyı getirmez. Haleflerinkiler de öyle... Gerçi Napoli şap ocakları üzerindeki baskı, bu arada yeni bi-

çimlere de bürünerek, devam eder. Romalı mültezimler artık, yıllık belli bir tazminat karşılığında işletmelerinden vazgeçmeleri için mal sahipleriyle anlaşma yoluna giderler; örneğin, 16. yüzyıl başlarında, Agostino Chigi'nin iltizam sözleşmesi sırasında, durum böyledir.⁹¹ Öte yandan, genellikle birkaç yıldan fazla sürmeyen münferit anlaşmalar uyarınca, bazı hükümdarlar kendi devletlerinin ihtiyaçlarını karşılama işini tekel olarak Papalık'a vermeyi taahhüt edebilirler. 1506-1507'de İngiltere Kralı VII. Henri'nin her yıl krallığına 5.000 kantar Roma şapı ithal etme taahhüdüne girmesi için bir aforoz tehdidi gerekli olur.⁹² İmparator Maximilien ise 18 Ekim 1508'de Tolfa mültezimlerine iki yıl müddetle Hollanda'ya yapılacak ithalatın tekelini verir.⁹³ Ancak çoğu zaman hükümdarlar, yeni damarlar bulmak umuduyla, kendi toprakları üzerinde şap arama kampanyalarını teşvik ederler. Onları bu yola sevk eden, çoğu kez Roma yetkilileri tarafından yapay olarak şişirilen fiyatların yüksekliği kadar, bir tek üreticiye bağlı kalmamak kaygısıdır.

Fransa, XII. Louis'nin krallığında bu konuda –gerçi pek de parlak olmayan sonuçlarla– örnek olursa da, İspanya 16. yüzyılda Papalık Devletlerine rakip olarak kendisini kabul ettirir. Daha 1462'de Cartagena'nın güneyinde Mazarron'da şap yatakları bulunmuş, fakat randımanlarının düşük olması tam anlamıyla gelişmelerine izin vermemişti. 1530'lu yıllarda yeni damarların bulunmasıyla İspanya'daki üretim yeniden atılım yapar, öyle ki 1562'de yaklaşık 1.500 tona çıkar; aynı dönemde Tolfa'nınki ise 1.800 tondur. Rekabet gerçekten ciddidir, hele Fransızlarla İngilizlerin ihtiyaçlarının bir kısmını karşılamak için bu fırsatı kaçırmadıkları da düşünülürse... Aynı dönemde başka yataklar da ortaya çıkarılır. Liège piskoposluğunda üretim başlar, fakat çıkarılan şap miktarının milletlerarası piyasada anlamlı bir ağırlık taşıması için 1620'li yılları beklemek gerekir. Tyrol'de, Silezya'da ve Bohemya'da da ocaklar açılır ve orta Avrupa ile Alman ülkelerini besler.⁹⁴ Nihayet, 17. yüzyıl başında, İngiltere de piyasaya gittikçe artan hacimde şap vermeye başlar, öyle ki toplam miktar 1635'e doğru 1.800 tona ulaşmıştır bile.⁹⁵

Yeniçağda şap yataklarının çoğalması, karşı-etki olarak, Papalık'ın Batılı piyasaların tedarik tekeline Tolfa üretimine tahsis ettirme çabalarında karşılaştığı başarısızlıkları da vurgular. Roma'nın bu alandaki ihtirasları, beklentisinin tersine, çağın hükümdarlarını bu hammaddeyi araştırmakta daha hevesli ve özenli davranmaya ve bulduklarında da mümkün olduğu kadar kısa zamanda işletmeye kışkırtır. Sadece İtalya Papalık nüfuzuna tam anlamıyla duyarlı kalır. Başka yerlerde "hikmeti hükümet" daima dinî mülahazalara ve Kutsal Pederin teşvik ve tembihlerine gösterilmesi gereken saygıya baskın çıkar. Protestan reformunun yayıldığı ülkelere gelince, onlar doğal olarak artık böyle şeylere kulak asmazlar. Kaldı ki Doğu şapının ithaline karşı mücadele alanında da papaları aynı düşkünlükleri beklemektedir.

Doğudan ithalâtın sürekliliği

15. yüzyılın son onyılarında ve 16. yüzyılda, zaman zaman papalar hükümdarlara görevlerini hatırlatmak ve onları Osmanlı İmparatorluğu'yla kendi ülkeleri arasında şap ticaretinin sürüp gitmesine engel olmaya davet etmek için tezkireler (*breves*) yazarlar. Örneğin 8 Ağustos 1485'te VIII. Innocent Fransa ve İngiltere krallarıyla Burgonya Düküne birer tezkire göndererek, Papalık'ın Tolfa şap yatakları sayesinde elde ettiği gelirin "Hıristiyan adının düşmanı dinsiz Türklere karşı" (*contra perfidos christiani nominis hostes Turchos*) savaşa ayrılmış olduğunu hatırlatır. Dolayısıyla, bu hükümdarları ülkelerinde Roma şapından başka şapın satışını yasaklamaları için sıkıştırır.⁹⁶ 1505'te II. Jules de Venedik Dükası Leonardo Loredan'a, [İspanya Kralı] Güzel Felipe'ye ve İngiltere Kralı VII. Henri'ye yazarak, Doğudan şap ithal edenlerin uğrayacakları ağır mamevi cezalardan söz eder ve onları, uyruklarının böyle cezalara çarptırılmasından sakınmak için gerekli tedbirleri almaya teşvik eder.⁹⁷ Papaların müdahalelerine sebep, bazen gerçek suiistimallerin saptanması olabilir. 1544 yılı sonlarında III. Paul Venedik Dükasına, böyle alışverişlerin yasaklanmış olmasına kar-

şın, bazı soylu (*patrici*) Venediklilerin hâlâ Doğudan şap alımlarına devam etmelerinden acı acı şikâyet eder.⁹⁸ On yıl sonra III. Jules de aynı şekilde II. Henri'ye dönerek, Marsilyalı tüccarların suç kapsamına giren yasadışı ithalatına dikkatini çeker; kraldan şiddetli bir cezayla buna bir son vermesini rica eder ve krallığında Tolfa şapı tekeli kurmaya teşvik eder.⁹⁹

Roma'nın bazen daha somut eylemlere tevessül ettiği de olur. 1505'te İngiltere yoluyla Hollanda'ya Doğudan yüklü miktarda şap sokulmasına, oradaki yerleşik Papalık Maliyesi komiseri şiddetle tepki gösterir; yerel yetkililerden mala el koyma kararını koparır ve sonra bunu kendi hesabına sattırmaya çalışır.¹⁰⁰ Bunlar olurken II. Jules de, "kâfir şapının İngiltere'nin çeşitli yerlerine nakliye veya ithalini düzenlemiş olan" iki İtalyan, Girolamo Frescobaldi ve Lodovico della Fava ile iki İngiliz, Nicholas Varing ve Jacob Finch'i resmî törenle aforoz eder.¹⁰¹ Sonraki on yıllarda Papalık elçileri de harekete geçirilir. Özellikle küçük çaplı bir Doğu şapı kaçakçılığının hâlâ devam eder görüldüğü Napoli krallığında durum böyledir. Mart 1577'de devlet sekreteri Tolomeo Galli yerleşik elçi Antonio Sauli'ye, "Napolide, papaların kararnamelerinde yer alan yasağa ve ağır cezalara rağmen Türk şapının alınıp satıldığını" haber aldığını, "bunun, görmemezlikten gelindiği takdirde, birçok kişinin vicdanlarını rahatsız edecek bir durum olduğunu" yazar. Sonra elçiye bu konudan kral-vekiline (*vice-roi*) bahsetmesini ve kimse bilgisizlik yüzünden günaha girmesin diye, *bulla*'ları Napoli'de ve krallığın diğer şehirlerinde yayımlatmasını emreder.¹⁰² Sauli'nin yanıtı daha çok yatıştırıcı niteliktedir: Napoli'de 700 kantarı geçmeyen bir miktarda Osmanlı şapı bulunduğunu, bunun iki yıl önce bir Türk gemisinin getirdiği 1.500 kantarın kalıntısı olduğunu belirtir. Gerçi buna Ragusa'dan gelen gemilerin getirdiği bazı küçük miktarları da eklemek gerekir, ama toplam olarak "ufak tefek şeyler" (*cose minime*) söz konusudur.¹⁰³ Zaten elçi sonraki raporlarında, bu ticarete bulaşan tüccarların ellerindeki şapı Papalık Hükümeti temsilcilerine teslim hazır olduklarını bildirir. Ayrıca, af dilemek için Kutsal Pedere bir "muhtıra" göndermeye de karar vermişlerdir.¹⁰⁴ Fakat

sorunun çözümü sürüncemede kalır, zira suçlular sözlerini tutmakta gecikirler. Bir yıl sonra, Sauli'nin halefi Lorenzo Campeggi, suçlu tüccarlar mallarını fiilen kendisine teslim edinceye kadar bağışlanma tezkiresini saklı tutması için sıkı emir alır.¹⁰⁵

Bunun ardından böyle başka olaylar da patlak verir. Örneğin 17. yüzyılın ilk yılları Napoli'li tüccarların yeni bir hamlesine sahne olur. 1605'te Tolfa mültezimleri¹⁰⁶ "bazı tüccarların [Kilise devletlerinden] başka yerlerden de [şap] getirdiklerinden ve buna devam etmek niyetinde olduklarından" yakınırlar.¹⁰⁷ Roma'dan uyarılan elçi "[Papalık Maliyesinin] imtiyazlarını koruması ve böyle yeni âdetlere ve düzensizliklere çare bulması için kral-vekili nezdinde etkili biçimde müdahalede bulunmalıdır."¹⁰⁸ Ancak Napoli'liler de yetkililerden Doğudan şap ithali için izin koparmakta ısrarlı olduklarından, çekişme birkaç yıl sürer, öyle ki, "kâfirlerin yararına ve Papalık Makamının zararına işleyecek olan böyle bir yeni âdeti" engellemek için elçi birkaç kez işe karışmak zorunda kalır.¹⁰⁹ Yine de, görünüşe göre her zaman kral-vekili Ferdinando Ruiz de Muto Papalık'ın görüşlerini paylaşır ve isteklerini yerine getirmeye çalışır, hatta bunlara karşı gelmiş birkaç kişiyi hapse attırır.¹¹⁰ Zaten aynı olumlu tutum, Napoli'li tüccarların ticaret özgürlüğü adına taleplerini yeniledikleri her durumda da kendisini gösterir. 17. yüzyıl ortalarında olduğu gibi 1670'li yılların sonunda da kral-vekili alışlagelen uygulamalarda hiçbir değişiklik yapmamaya karar vermiştir, ki bu "dolaylı yoldan [krallığa] Tolfa şapından başka şap sokulmasına engel olmak" anlamına gelir.¹¹¹

Napoli yetkilileri Papalık'ın baskılarına karşı yumuşak bir yaklaşım sergileyerek Roma sarayınca konmuş yasakların uygulanmasında işbirliği yaparlarsa da, bu yapıcı tutuma Avrupa'nın her tarafında rastlanmaz. Diğer devletlerde, zamanın hükümdarlarının Papalık'ın buyruklarını kuşku ve çekinlikle karşılayışlarını açıklamak söz konusu olunca, ekonomik çıkar kaygılarıyla dinî sorunlar birbirine karışır. Yukarıda söz konusu edilen *In Cæna Domini bulla*'larında olduğu gibi, Roma, Doğudan şap ithal edenlere uygulanacak kilise yasaklarını tanıtıp yayımlatmaya kalktığı anda, güçlü direnişlerle karşıla-

şır. Daha 1506'da, Güzel Felipe'nin kızkardeşi Naibe Marguerite d'Autriche'e sunduğu bir mütalâada, Flandre Meclisi, "Hıristiyan diniyle hiç ilgisi olmayan" bu yasakların "Hıristiyan hükümdarlara karşı bir yaptırım teşkil edemeyeceği" ve bu haliyle Hollanda'da kabul edilemeyeceği; üstelik din dışı işleri ilgilendiren her konuda kararın imparatora ait olduğu görüşünü dile getirmişti.¹¹² Bu tür muhalefetler Fransa'da da ortaya çıkar. 1554'te III. Jules tarafından yürürlüğe konan *bulla*'nın burada resmen ilanına çalışmakla görevlendirilen elçi Sebastiano Gualterio, aşılması imkânsız güçlüklerle boğuşmak zorunda kalır. Bu konuda kardinal Lorraine'le yaptığı ve yazışmalarında anlattığı bir konuşmaya göre, kardinal kendisine, "kralın Meclisinin bu olayı ilahiyatçılara devredeceğinden, bunlarınsa Majestelerinin tebasının böyle bir sebeple aforoz edilebileceğini asla kabul etmeyeceğinden korktuğunu" söylemiştir.¹¹³

Venedik de özellikle inatçı bir tutum sergiler. 1544 yılı sonunda, elçi Giovanni della Casa Cumhuriyet yetkilileri nezdinde, Doğudan her türlü şap ithalinin yasaklanmasını istemek için girişimde bulunur. Bunun için, kâfirlerle bazı maddelerin ticaretini yasaklayan *In Cæna Domini* kararnamesini ileri sürer. Senato'nun yanıtı fazla gecikmez; sonraki haftalarda Roma sarayındaki elçisine gönderdiği emirler, Papalık'ın konumunun titizlikle, âdeta nokta nokta çürütülmesini içerir. Önce, söz konusu *bulla* özenle incelettirildiğinde, orada bahsedilen tüm yasakların tehlikeli sayılan ürünlerle ilgili olduğunun ve elçinin söylediklerine karşın, şap ithalinin zikredilmediğinin görüldüğü belirtilir. Ardından, Papalık'ın Tolfa ürünlerinin piyasaya sürülmesinde saptadığı, onlarca esnaf ve zanaatkârı yıkıma mahkûm etmemek için başka tedarik yollarına başvurmayı zaruri kılan, aşırı yüksek fiyatlar şiddetle eleştirilir. Son olarak, papaların ocaklarından elde ettikleri gelirleri kullanım tarzları da kuşku konusu edilir: Bunlar başlangıçta öngörüldüğü gibi haçlı seferlerine tahsis edilmiş olmayıp, *Curia* [Papalık Hükümeti] memurlarının büyük kısmının maaşlarını ödemeye yaramaktadır. Olay 1546'da, III. Paul'ün de selefleri gibi, kâfirlerle her türlü şap ticaretini yasaklayan ünlü *bulla*'yı teyit etme-

sinden sonra, yeniden gündeme gelir. Elçi Della Casa *bull*a'yı Venedik'te yayımlatmak ister. Senato ise, böyle cezaların ancak ölümcül günah durumunda uygulanabileceğini; hedef aldıkları ticarete ise her yerde ve bütün yasalarca izin verildiğini ileri sürerek, bunu kesin biçimde reddeder. Böyle bir kararlılık karşısında, Papalık sonunda boyun eğmek zorunda kalır.¹¹⁴

Benzer bir durum 1576'da, elçi Giambattista Castagna Roma'dan XIII. Grégoire'ın "Türk şapını getiren ve alanlara" (*quelli che portano e ricevono allumi turcheschi*) karşı *bull*a'sını, yayımlatmak ve içindeki aforoz tehditlerini tanıtmak emriyle birlikte, aldığıında meydana gelir. İlişik yazıda açıklandığına göre, "Papalık Maliyesine büyük zarar veren bu Türk şapı ticaretini durdurmak" söz konusudur.¹¹⁵ Elçi gayet ayrıntılı bir raporla yanıt verir. Gerçi "uzun yıllardan beri [Venedik'e] Doğu şapının geldiği bilinmektedir, Civitavecchia şapı kadar iyi olmasa da, zira ufalanmış olduğu için daha az beğenilmekte ve daha düşük fiyata satılmaktadır."¹¹⁶ Ayrıca orada bu ticareti yasaklayan *bull*a'nın bilinmediği ve hiçbir şekilde göz önüne alınmadığı da bir gerçektir.¹¹⁷ Ancak, söz konusu *bull*a'nın Lagün kıyılarında yayımlanmasına gelince, Castagna bunu son derece zor görmektedir. Şehirde konuyu Serenissima yetkililerine arz etmeden bunu yapmayı kabul edecek hiçbir kilise mensubu bulunamayacağı bir yana, [bulunsa bile] o anda "suratına ticaret özgürlüğü ve kamu yararı [argümanları] çarpılıverecektir", meğer ki "-Tanrı göstermesin!- bu işte basit bir maddi menfaat sorununun söz konusu olduğu" söylenecek kadar ileri gidilsin..."¹¹⁸

Papalık talimatlarına gösterilen böyle bir "adavet", Tolfa ürünlerinin bazen çok yüksek olabilen maliyetleriyle birleşerek, Avrupa şap yataklarının yüksek nicelik ve niteliğine karşın Hıristiyan âlemiyle Osmanlı İmparatorluğu arasındaki şap ticaretinin sürüp gidişine bir açıklama getirir. Bu ticaret Fransa için iyi tanıklanmıştır. 1555'te dört gemi Doğudan şap almak için Marsilya Limanı'ndan yelken açar.¹¹⁹ Bu maddeyle yüklü 450 tonilatoluk bir Provence gemisinin 1561'de Sakız Adası'nda görüldüğü bildirilir.¹²⁰ 1580 başlarına ait bir rapora gö-

re, o sırada Marsilya'ya, "sağlık ve barış dönemlerinde", Civitavecchia şapı kadar İstanbul şapı gelmektedir.¹²¹ Papalık'ın yasadıışı ilan ettiği bu ticaretle Venedik de ilgilidir. İstanbul *bailos*'luğunun tahrirat kaleminden geçen bir belgede, Antonio Pauli 1543'te Babiâli'den yılda 1.500 kantar şap satınaldığını belirtir. Ertesi yıldan itibaren de aynı yerle, kendisine üç yıl içinde 15.000 kantar, yani yılda 5.000 kantar, mal tedarikinin taahhüt edildiği bir sözleşme yapmıştır.¹²² Osmanlı ülkelerinde yerleşik Yahudiler de, Lagün kıyılarında yaşayan dindaşlarıyla sürdürdükleri çoğu kez gayet sıkı bağlardan yararlanarak, Cumhuriyet'in şap tedarikinde önemli bir rol oynarlar. Örneğin, 1560'ta Joseph Nassi'yle ortak olarak Foça yataklarının iltizamını alan Aaron de Segura'nın durumu böyledir.¹²³ 1560'lar da Hayyim Saruq'un Venedik'te piyasaya sürdüğü mallar arasında da sık sık şapa rastlanır.¹²⁴ Aynı şekilde, *bailos* Lorenzo Bernardo'nun bazı resim ve harçları tahsil etmek için hakkında açtığı dava sayesinde, 1591'de, Yahudi (*hebreo*) olduğu belirtilen "David Muchate" adlı birinin Venedik'e doğru yelken açan *Gagliana* adlı gemiye şap yüklemiş olduğunu da biliyoruz.¹²⁵ 16. yüzyılın son yılları ve 17. yüzyılın ilk yılları için, bu Doğu şapı ithalatının izlerine Alberto Tenenti'nin deniz nakliyat sigortası konulu eserinde incelediği poliçelerde rastlanır: Yazar 1595'te İstanbul çıkışlı, 27 balya yün ve 412 kantar şap yüklü bir kalyon zikreder; 1599'da ise, başka malların yanısıra 1.200 kantarlık şap hamulesiyle birlikte Zanta ile Korfu arasında batan *Agaza* gemisinden söz eder.¹²⁶

Gerçi Jean Delumeau –tam bir tahminde bulunmak mümkün olmamakla birlikte– Doğudan Batıya taşınan şapın hacimce, Tolfa yataklarından çıkarılan büyük miktarlara kıyasla, oldukça küçük olduğunu belirtir.¹²⁷ Ötede beride görülen ve herhalde yükte ağır madde olarak kullandıkları bu maldan küçük miktarlar taşıyan gemiler hayli çoktur. Ayrıca, Ortaçağın sonlarından itibaren Osmanlı İmparatorluğu'nun şap merkezleri de, üretimlerinin azalmasıyla kendisini gösteren uzun bir çöküş dönemine girmiş görünür. Böyle bir gelişme Doğu şapını ister istemez yerel tüketime tahsis ettirir ve artık Avrupa pi-

yasalarının beslenmesinde birinci planda bir rol oynaması pek akla yakın değildir.¹²⁸ Şapın artık Doğuda, 15. yüzyılın ilk yarısında olduğu gibi herkesin peşinden koştuğu bir madde olmaktan çıkmış olduğu tartışma götürmez. Örneğin 1606'da Babiâli'nin İzmir'de deniz ticaretinden elde ettiği gümrük geliri, Anadolu'nun büyük şap limanı olan Foça'dakinden sekiz kat daha yüksektir.¹²⁹ Ancak bu, sorunun yalnız bir yönüdür. Bu yeni konjonktür uzun dönemde Avrupa limanları yönünde sürekli bir şap akımının mevcudiyetini engellemez. Bu "kaçakçılığın" Papalık'ın tekrarlanan yasaklarına karşın kalıcı oluşu, aydınlatılmaya değer özel bir anlama sahiptir.

Roma şapının tarihi birkaç türlü okunabilir ve yorumlanabilir. Önce, hatırı sayılır önemde teknik ve mali imkânlarla desteklenmiş, inkâr edilemeyecek kadar gerçek bir ekonomik başarıdır. Papalık hiçbir zaman Avrupa'da kendi menfaatine bir şap tekeli kabul ettirememişse de, 17. yüzyıl ortasına kadar bu maddenin başlıca tedarikçisi olarak kalır. Her yere şap satar: Tabii önce İtalya'ya, ama İspanya, Fransa ve İngiltere'ye de... Ancak bu parlak başarı, öte yandan, sembolik ve dinî alanda karşılaşılan başarısızlığı gizlememelidir. II. Pie ya da II. Paul'den başlamak üzere, papalar bu ekonomik girişimi haçlı seferi temasına bağlayarak ve gelirlerini Türklere karşı savaşın finansmanına tahsis ederek, ona manevi bir boyut eklemeye çalışmışlar ve en azından ilk dönemde bu taahhütlerini yerine getirmişlerdir: Böylece, Tolfa ocaklarından sağlanan gelirlerden 1465'te 57.000 altın düka, 1466'da 10.000, 1469'da 15.000 ve 1471'de 18.000 düka daha bu dinî işe tahsis edilmiştir.¹³⁰ Ne var ki, başlangıçtaki vaatler çok geçmeden unutulmuş ve 16. yüzyıl ortalarından itibaren kasaya giren paranın büyük kısmı Papalık Maliyesi memurlarına ve Saint-Pierre Şövalyelerine, hatta bazen birtakım özel kişilere maaş ve ikramiye ödemekte kullanılmaya başlamıştır. Bunlar olurken bir yandan da Saint-Pierre'in tahtında birbirini izleyen papalar Tolfa şapının Tanrı lütfu kökenini ve gelirinin haçlı seferine tahsis edildiğini hatırlatan *bulla*'lar yayınlamaya ve bu maddenin Doğuyla ticaretini yapan herkese karşı aforoz cezaları kesmeye devam et-

mekten geri durmazlar. O zaman, her zamankinden daha fazla, Papalık'ın kutsal savaş motifinden ve onu taşıyan söylemden kendi maddi çıkarlarını arttırmak için yararlandığı izlenimi uyanır. Niyet beyanlarıyla pratikteki eylemler arasındaki bu apaçık ayrılıkta hem bir saptırma hem de bir sahiplenme vardır. Bu muğlaklık çağdaşların da gözünden kaçmaz: Venediklileri örnek alarak, onlar da bu durumu şiddetle eleştirir ve bunda Roma'nın kurallarından sıyrılmak için haklı bir neden bulurlar. Genel olarak denebilir ki, Roma şapı Batının bütün büyük limanlarına pekalâ indirilip satılır, ama buna karşılık papaların kâfire karşı mücadele adına dayatmaya kalktığı kısıtlama ve yasaklarsa buralarda çoğu kez görmemezlikten gelinir, hatta düpedüz reddedilir. Zamanın hükümdarları, kendi topraklarında Papalık vesayetinden kurtulmalarını sağlayacak yataklar bulmanın hasretini çekerler. Doğuyla küçük çaplı bir ticaretin devamına da sıcak bakarlar. Böyle bir tutum karmaşık güdüleri izler. Bunda devletlerin politikalarında ekonomik çıkar kaygılarının dinî mülahazalara üstün gelişi görülebilir; Hıristiyan âlemi ölçüğünde bir haçlı seferi temasının insanları harekete geçirme kabiliyetinin zayıflayışı tespit edilebilir, ya da milletlerarası ilişkilerde, Papalık nüfuzunun gerileyişi ve hükümdarların Papalık tarafından konan medeni yasa ve manevi normlara uymayı gittikçe artan oranda reddedişleriyle belirlenen tedrici laikleşme (*sécularisation*) bir önsezi olarak hissedilebilir.

PAPANIN LEVANTENLERİ, YA DA ANCONA'DA TİCARET ÖZGÜRLÜĞÜ

Önceki sayfalar, kâfirlerle ticaret konusunda [herkese] birtakımı kısıtlamalar dayatan papaların, bu normları nasıl kendi ekonomik çıkarlarını güçlendirmek için de kullanmaktan çekinmediklerini göstermemizi sağladı. Tolfa şapı olayında, haçlı seferi artık endüstriyel karakterde büyük bir girişimin kârlılığını sağlamaya, sonra da kârını korumaya yönelik basit bir bahanedir. Kendi devletlerinin gelişmesini destekleme kaygısı, pa-

paları bazı uzlaşma yollarına da çeker ki, bunlar Türklere karşı alışlagelen düşmanca tutumlarının gerçek bir revizyonu olarak görülebilir. 16. yüzyıldan itibaren papalar, böyle bir tutum öte yandan Osmanlı İmparatorluğu'yla savaşım onu zayıflatmak için aldıkları inisiyatiflerle çelişkili görünse de, kendi topraklarıyla Doğu arasındaki ticari ilişkileri cesaretlendirmeye çalışırlar. Roma sarayının, Ancona Limanı'nın gelişmesini büyük bir dikkatle izleyip bu süreci teşvik için tedbirler alması, bir yandan Hıristiyanlığı savunma davasına kusursuz bir angajmana, öbür yandan sultanın ülkeleriyle verimli mübadelelerin sürdürülmesi için gerekli anlaşma ve uzlaşmalara dayalı bir politikanın paradoksal karakterini daha açık olarak gözler önüne serer.

Papaların himayesindekiler

Kökenleri Ortaçağa uzanan gelenek ve iyice kökleşmiş uygulamalar, Ancona şehrini, Ragusa'ya ve onun Balkanlar hinterlandına¹³¹ ve daha genel olarak Doğu Akdeniz'in bellibaşlı liman şehirlerine¹³² bakan bir ticaret merkezi haline getirmiştir. Osmanlıların bu bölgelerde ilerlemesi, bu ticareti tehlikeye atmak şöyle dursun, tam tersine güçlenmesini de birlikte getirdi, o derecede ki, 15. yüzyılın son onyılları, İtalya Yarımadası'nın dokumacı şehirlerinde ve özellikle Floransa'da üretilen kumaşların ihracatında, Doğu menşeli deri ve kürklerin ithalatında, ya da bölgesel ölçekte tahıl ticaretinde uzmanlaşan bu şehrin net biçimde "uçuşa geçtiği" dönem oldu.¹³³ Ancona böylece Doğuyla Batı arasında büyük bir transit limanı olma yoluna girdi ve belediye yetkilileri de, bir dizi elverişli gümrük tedbirleriyle, bu ilişkilerin yoğunlaşmasını körüklemekten geri kalmadı. Örneğin 1513'te Yanya, Arta ve Larissa'lı Rumlara geniş muafiyetler tanıdı bu hükümler çok geçmeden Osmanlı Devleti'nin bütün uyrukları bu hükümlerin kapsamın alındılar.¹³⁴

Karşılıklı bir kuşku ve güvensizlik ortamı ve Papalık iktidarının belediye yönetimine gittikçe artan müdahaleleriyle belirlenen bir süreç sonunda,¹³⁵ 1532'de Ancona, Papalık'ın doğrudan yönetimi altına girer. İlk dönemde bu değişiklik şehrin

ekonomik gelişimine köstek olmaz. Nitekim 300 kişilik bir askerî birliğin gönderilmesi, büyük bir kalenin inşası, belediye kurumlarının feshedilmesi ve yörenin Marche *legatus*'unun-hukuki yetki alanına alınmasının doğurduğu karışıklıklar yatışınca, III. Paul, limanın gelişmesinin devamını teşvik için bir dizi karar alarak, ticaretinden kâr sağlamaya çalışır ve yavaş yavaş şehre tekrar özerkliğe benzer bir statü vermekle işe başlar. Her şeyden önce Doğuyla bağlarının güçlendirilmesine özen gösterir. 23 Aralık 1534 tarihli bir tezkireyle, “Türkler, Yahudiler ve diğer kâfirler” dâhil olmak üzere bütün yabancılara genel bir “serbest dolaşım” hakkı verir. Bu belge, bunların Ancona’da yerleşmelerini güvenceye aldığı gibi ticaret özgürlüğü de getirirken, aynı zamanda vergi muafiyetleri ve üstlerinde ayırt edici simgeler taşımaktan bağışıklık gibi bazı imtiyazlar da tanır.¹³⁶ Bu tebirler dizisi doğrultusunda, anlaşıldığına göre, bir “Levantenler konsolosluğu” da kurulmuştur. Bu makam önce, birkaç dil ve özellikle Türkçe bilir geçinen Siena’lı tüccar Gerolamo Maretto’ya,¹³⁷ sonra, 22 Ocak 1536’dan itibaren de Slavca, Türkçe ve Rumca’yı iyi bildiği söylenen Floransa’lı Balduino Alessandri’ye¹³⁸ verilir. Öte yandan, 26 Nisan 1536’da, “Doğunun çeşitli yörelerinden” (*partium Orientalium*) gelmiş Yahudilere, kendi sinagoglarını kurma hakkı tanınır.¹³⁹ Bu kararlar doğrultusunda, papa oraya “yeni Hıristiyanları” çekmeye de çalışır; bunlar esas itibarıyla, vaftiz edildikleri halde Yahudiliğe göre yaşamaya devam ettiklerinden dolayı İber Yarımadası’nda uğradıkları Engizisyon baskısından kaçan Portekizli eski Yahudilerdir.¹⁴⁰ III. Paul, içlerinden bazılarını bireysel olarak bazı muafiyetler tanıdıktan sonra,¹⁴¹ 21 Şubat 1547’de, o zamana kadar Türk, Yahudi ve Levanten tüccarlara özgü olan imtiyazları tüm Marraño cemaatine teşmil eder¹⁴² ve bu karar 15 Şubat 1549’da yeni bir tezkireyle teyit edilir.¹⁴³ Halefi III. Jules de 1553’te aynı şeyi yapar¹⁴⁴ ve aynı şekilde o da halefi IV. Paul tarafından, görevine başlar başlamaz, taklit edilir.¹⁴⁵

1530-1560 yılları arasında alınan tutarlı bir kararlar dizisiyle, Papalık Ancona’da, yeni bir nüfusu kendisine çeken imtiyazlı bir özel bölge yaratır. Bu elverişli koşullar limanın gelişimi-

ni canlandırır ve Doğuyla Batı arasındaki aracılık rolünü güçlendirir. Etkileri derin ve belirleyicidir, öyle ki Ancona gelişiminin doruk noktasına 1550'ye doğru ulaşmış görünür.¹⁴⁶ Levanten tüccar akını ve kitlesel Portekizli Yahudi yerleşimi bu ekonomik büyümeyi açıklar. Nitekim bu sonuncular faaliyetlerini Kuzey Avrupa'dan Osmanlı İmparatorluğu'na kadar yayılan geniş ve yoğun bir "muhabirler" (*correspondants*) ağı üzerine kurmuşlardır. Papalık devletlerindeki mevcudiyetleri İngiltere ve Hollanda çuha üretiminin bir kısmını oraya çeker ve Doğuyla yapılan mübadelelerde bu ürünler yavaş yavaş Floransa dokumalarının yerini alır.¹⁴⁷ Buna paralel olarak, Türk ülkelerinde yerleşmiş Yahudi cemaatleriyle sürdürdükleri sıkı ilişkiler de Osmanlı İmparatorluğu'yla Kilise devletleri arasındaki ithalat-ihracat hareketlerini güçlendirir. Bu iş ilişkisi dönüsü, bir bütün olarak, etkililiğini sağlayan ve başlıca ekonomik aktörleri haline gelmiş Portekiz Yahudilerine orada kendilerini kabul ettirme imkânı veren basit mekanizmalar üzerinden işler.¹⁴⁸ Bunlar yaptıkları ticaretle Ancona'nın Doğuya açılımını güçlendirir ve böylece dolaylı olarak, zaten çağdaşlarınca kozmopolitliğine vurgu yapmadan geçilmeyen bu şehirde Levanten mevcudiyetinin artışı körüklemiş olurlar. Bir an için kendi vatanlarıyla rekabet edebilir gibi görünen bir şehrin gelişimini özel bir dikkatle izleyen Venedikliler, orada özellikle Doğuluların mevcudiyetini hemen fark ederler. Örneğin, Cumhuriyet'in, VI. Adrien'in papa seçilmesini kutlamak üzere, "arzu übudiyet" elçilik heyeti olarak Roma'ya gönderdiği *patrici*'ler böyledir. Bunlar 1523'te görev dönüşü sundukları raporda, "pek güzel ve [...] yoğun bir ticaretle meşgul her millettten tüccarla, özellikle de Rum ve Türklerle dolu buldukları" şehirden [Ancona] bahsederler.¹⁴⁹

Gariptir, işte bu canlı ekonomik gelişme bağlamındadır ki, IV. Paul'un, Papalık'ın kendi devletlerinde yerleşik Yahudilere karşı tutumunda bir dönüm noktası teşkil eden o meşhur kararları devreye girer. Çok fazla yerde bir bütün olarak ele alınan bu hükümlerin, aslında yönelik oldukları topluluklara göre aydınlatılarak analiz edilmeleri uygun olur. 14 Temmuz 1555'te

yürürlüğe giren *Cum nimis absurdum* başlıklı *bull*a İtalya Yahudilerini hedef alır; bunların ikametleri, Hıristiyanlardan tamamen ayrı mekân ve şartlarda yaşama zorunluluğu getiren bir dizi kısıtlamaya bağlanır.¹⁵⁰ [Bu kararnamenin], söz konusu azınlığı Hıristiyanlığa dönüştürmeyi hedefleyen uzun vadeli bir politikanın çıkış noktası olarak görüldüğü olmuştur.¹⁵¹ IV. Paul bunun yanı sıra III. Paul'ün Ancona'ya çekmeye uğraşmış olduğu Marrañoların üzerine çöken baskı ve zulmün de başlatıcısıdır. Önceki durumun tersine, papa burada söz konusu cemaatin Yahudiliğine değil, üyelerinin "sapkınlığına" hücum etmektedir, zira bunlar Hıristiyanca vaftiz edilmiş oldukları halde Yahudi dinine göre yaşamaktadırlar. 1 Ekim 1555'ten itibaren papa selefleri tarafından Portekiz Yahudilerine tanınmış olan imtiyazları kaldırır,¹⁵² sonra onları Engizisyona teslim eder. Açılan davalar 1556'da içlerinden 24 veya 25'inin idamıyla sonuçlanır,¹⁵³ diğerlerinin çoğunu da sürgüne gitmek zorunda bırakır.¹⁵⁴ Bir genel Konsilin toplanması vesilesiyle başlayan tartışmalarla iyice alevlenen sapkınlıkla mücadeledeki yeni atılımın kapsamına giren, ama belki daha ziyade ekonomik motivasyonların da ürünü olan¹⁵⁵ bu şiddet gösterileri, nihayet, Ancona Limanı'na gelip giden, sultanın uyrukları Levanten Yahudilere de yansır. Bazıları esir olarak tutulur, olay Sultan Süleyman'ın protestosuna sebep olur.¹⁵⁶ Limana getirmeye devam ettikleri mallara, gerçekte Portekizlilere ait oldukları bahanesiyle, el konur.¹⁵⁷ Şehrim ekonomik faaliyetlerinde merkezi bir yer işgal eden toplulukları hedef alan bu sert tutum; adı geçen faaliyetin çökmesine sebep olur. Levanten Yahudilerin ve özellikle güçlü Nasi ailesinin inisiyatifiyle alınan misilleme tedbirleri çöküşü daha da hızlandırır: Bu ailenin üyeleri, Babiâli'nin de desteğiyle, 1556-1558 arasında Ancona'nın boykot edilmesini sağlarlar.¹⁵⁸

İtalya Yahudileri, Marrañolar ve Levanten Yahudiler arasındaki bu ayrımı akılda tutmak lâzımdır, çünkü IV. Paul'ün halefleri tarafından izlenen politikanın belirlenmesinde önemli bir rol oynar. Nitekim bunlar da İtalyan Yahudilerine karşı az çok sert bir tutum benimsemeye devam ederler. Elbette Pa-

palık kararlarında birtakım yalpalamalar fark etmek de mümkündür: V. Pie'nin, çeyrek yüzyıl sonra VIII. Clément tarafından yenilenen,¹⁵⁹ katı kurallarına¹⁶⁰ IV. Pie¹⁶¹ ya da V. Sixte¹⁶² tarafından alınan yumuşama ve yatıştırma tedbirleri karşı çıkarılabilir. Ancak bu papaların hiçbiri IV. Paul'un koymuş olduğu, bu cemaatin Hıristiyanlığa dönmesini sağlama hedefinden ayrılmaz; aralarında görülebilen farklar, gerçek fikir değiştirmeler olmak şöyle dursun, hepsi için aynı kalan bir hedefe ulaşmaya yarayacak çareler üzerindeki değerlendirme farklarını ortaya çıkarır.¹⁶³ Marrañolar üzerinde de baskı tüm Kili-se devletleri topraklarında devam eder.¹⁶⁴ Gerçi uğradıkları zulüm ve baskı 16. yüzyıl ortalarındakinden biraz daha ılımlıdır, ama yine de bazen, 1583'te Roma'da Campo dei Fiori'de üç Marrañoya uygulanan işkence gibi, trajik vakalarla sonuçlanabilir.¹⁶⁵ İtalyan Yahudileriyle Marrañolara karşı sürdürülen bu sertlik, Levanten Yahudilere gösterilen tutumla tezat halindedir. Onların durumunda Papalık, gayet elverişli yasalar koyarak Ancona'daki böyle ölümlü olayların doğurduğu kriz havasını dağıtmaya ve bu yolla şehrin Doğuyla ticaretini yeniden canlandırmaya çalışır.

Bu politika, Papalık şehriyle Osmanlı İmparatorluğu'nun başlıca limanları arasında ticari mübadelelerin yeniden başlamasıyla birlikte yürür ve bu faaliyeti geliştirir. 1560'lı yılların başında, İstanbul'un en zengin iş adamlarından Aaron de Segura'nın oğlu Joseph de Segura tarafından 32 balya yünle 700 parça kadar deriden oluşan bir partinin Ancona'ya gönderilmiş olmasına bakılırsa, ticaretin bu yıllardan itibaren tekrar başladığı anlaşılmaktadır.¹⁶⁶ Nisan 1567'de Venedik elçisi Giacomo Soranzo, bir vesileyle sadrazamın huzuruna çıktığında, sultanın kendi uyruklarının Papalık devletleriyle ticaretine koymuş olduğu yasaklara artık uyulmadığından açıkça şikâyet edince, muhatabından şöyle ağzının payını alır: "Devletin bu tüccarlara Ancona'ya gitmeyi yasak ettiği doğrudur, ama birçokları [Babiâli'ye] başvurup bundan şikâyette bulundular ve Ancona'da Venedik'tekinden daha iyi muamele gördüklerini, orada Müslümanlara büyük saygı gösterildiğini, zira mahke-

meye çıktıkları zaman hâkimlerin ayağa kalktıklarını ve ayrıca daha az gümrük resmi ödediklerini söylediler.”¹⁶⁷ Hatta sonraki yaz, Ancona’lı bir görevlinin, birkaç ay Ragusa’da kaldıktan sonra, Boğaziçi kıyılarında boy gösterdiği bile görülür. V. Pie tarafından Fransa Kralının elçisine ve Venedik Cumhuriyeti temsilcisine yazılmış tavsiye mektupları taşıyan bu kişi resmî olarak Türklerin ele geçirdiği bir gemiyle o sırada içinde bulunup köle yapılan yolcuları geri almaya gelmiştir.¹⁶⁸ Ancak bu seyahatin gizli gerekçesinin, bir yanda Kilise devletleri ile öbür yanda İstanbul ve Ragusa arasında ticari ilişkilerin yeniden kurulmasına ilişkin olduğundan kimse şüphe etmez.¹⁶⁹

16. yüzyılın ikinci yarısındaki Papalık kararları böyle bir inisiyatif doğrultusunda şekillenir, Levanten Yahudilerin Ancona’daki faaliyetlerini ve oraya yerleşmelerini teşvik eder ve onları bu açıdan sultanın diğer uyruklarından ayrı tutmazlar. 1573’te XIII. Grégoire tarafından yayımlanan bir tezkirede, geniş imtiyazlar tanınan cemaatler ayırım gözetilmeden “Yahudilerden, Türklerden, Rumlardan ve diğer Doğu memleketlerinden her iki cinse mensup ticaret erbabı” (*Hebraeorum, Turcarum, Graecorum et aliorum utriusque sexus mercatorum partium Orientalium*) olarak tanımlanır ve bunlara, ana çizgileriyle, III. Paul döneminde yararlandıkları statünün uygulanması emredilir.¹⁷⁰ VIII. Clément’in Papalık devletlerinde yerleşik Yahudilere karşı sert tutumuna yukarıda değinilmişti; ancak o da Doğu Yahudileri için bir istisna yapar ve onlara yeni haklar tanır. 8 Mart 1594 tarihli *bulla*’sıyla, onlara III. Paul’ün bağışlamış olduğu özel imtiyazları yeniler; bu hükümleri, daha genel olarak bütün Levanten ticaret erbabını ilgilendiren ve hem bazı vergi muafiyetlerini hem de işlerini yürütmek için Ancona’ya yerleşme izinlerini kapsayan bir maddeler bütününün arasına yerleştirir.¹⁷¹

Papalık Makamının, ekonomik mülahazalarla sultanın uyrukları yönünde yaptığı bu açılım semeresini vermekte gecikmez. Marches eyaletinin baş limanına, en parlak döneminde Doğuyla Batı arasındaki ticari ilişkilerde tuttuğu imtiyazlı yerin sağladığı dinamizmi kısmen yeniden kazandırır. Aynı zamanda şehre, IV. Paul’ün zorlayıcı kurallarından önceki koz-

mopolit hava ve görünümünü geri verir. Nitekim Cesare della Rocca tarafından yazılmış 1582 tarihli bir anlatıya bakılırsa, şehirde yine “işlerini çekip çeviren, büyük ölçüde ticaret yapan pek çok insan, özellikle Ragusa’lılar ve pek çok Levanten Yahudi görülür [...]. Orada başka tüccarlarla birlikte bulunurlar, Türklere varıncaya dek bütün milletler kalabalık gruplar halinde burada temsil edilir.”¹⁷² Kimi gezginler için, yeniden karşılaşılan bu kalabalık ve bolluk, şaşkınlık ve merak konusu bile olur: Toulouse’lu Fransisken keşiş Henri Castela, Kutsal Topraklara giderken uğradığı Ancona’ya, “burası tamamen Kutsal Pederin dünyevi hukukuna tâbi olmasına rağmen bu kadar kalabalık Arap, *Maure*, Türk, Yahudi ve diğer yabancıların” gitmesine şaşırır kalır.¹⁷³

Adriyatik’te rekabet

Venedikliler pek erken, Ancona Limanı’nın gelişmesinde kendi ticaretleri için büyük bir tehlike görürler ve 1517’den itibaren, bu limana yönelen ticari akımların bir kısmını olsun ele geçirme ve böylece bu rakibin gelişmesini frenleme umuduyla, Lagünün girişinde “Rumili”* (Romania) menşeli mallardan alınan gümrük resmini yarıya indirirler.¹⁷⁴ 1537-1540 arasında Cumhuriyetle Babıâli arasındaki çatışmanın ertesinde Venedikli yetkililerin gözü daima Kilise devletlerinin Adriyatik’teki bu limanının üzerinde olur. Hem Serenissima’nın ticaret ve sanayiini göz altında tutmak hem de bunların gelişmesine yarayacak tedbirler önermekle görevli olan *Cinque savi alla mercanzia* (Ticaretin Beş Bilgesi) de o sırada Ancona’ya “akan büyük miktarda mallara” dikkati çekmeyi ihmal etmez ve “eğer buna hızlı ve etkili önlemlerle” karşı çıkılmazsa “bunların Venedik yolundan tamamen sapacağını” ilave eder.¹⁷⁵ Bu önerilere Senato kulak verir ve 2 Haziran 1541’de, şehrin ticaretinin, başka yerlere yönelmiş olmak nedeniyle içinde bulunduğu duruma esef ettikten sonra, “Rum-ili” menşeli ürünlere uygulanan tüm

(*) “Rum-ili” (Romania): Eski Bizans yeni Yunan-Türk ekonomik ve siyasal dünyası; Ege havzası ve Balkanlar – ç.n.

gümrük resimlerini iki yıl için kaldırmayı ve Venedik'te yerleşmek isteyen Levanten Yahudileri kabul etmeyi kararlaştırır. Gerekçesi bunların Doğu Akdeniz ticaretinde oynadıkları başat rol olan bu karar,¹⁷⁶ yeni yerleşmeleri kolaylaştırarak eski Yahudi cemaatinin nüfusunu artırır¹⁷⁷ ve bu cemaatin 15. yüzyıl sonundan beri barınmakta olduğu gettonun genişletilmesini gerekli kılar.¹⁷⁸ Cumhuriyet sonraki yıllarda kendi sınırları içinde yaşayan Yahudilere karşı çeşitli önlemler alırsa da, Doğudan gelen mallara sağlanan kolaylık ve muafiyetleri hiçbir zaman tartışma konusu etmez. Gerçi Senato 1550 tarihli bir kararnameyle Marrañoların kovulmasını emreder ve 1549, 1551 veya 1553 tarihli kararlarla da şehirdeki Levanten Yahudilerin ikametlerine ciddi şart ve sınırlamalar getirir;¹⁷⁹ fakat bu hükümler pek sert ve sıkı biçimde uygulanmadığı gibi, Cumhuriyet, Ancona'dan geri kalmış olmamak için, Doğu ürünlerini ilgilendiren tam muafiyeti iki yılda bir tekrar uzatmaktan da vazgeçmez.¹⁸⁰

1570'li yıllardan itibaren Kıbrıs Savaşı'nın patlaması, iki şehir arasındaki yarışmanın hızla yoğunlaşmasına, bu da daha şiddetli gerginlik ve karşıtlıkların yaşanmasına sebep olur. Papalıkla Cumhuriyet, bir yandan kutsal birlik çerçevesinde Türklere karşı ittifak yaparlarken, Adriyatik'te seyrüsefer ve ticaret sorunları üzerinden kapışır. Venedik'le Osmanlı İmparatorluğu arasındaki savaşın uzaması, Serenissima'nın Doğuya ticari ilişkilerini vahim derecede sarsar. Bunun sonucu, mübadelelerde bir süreliğine düşüş olur ve Venediklilerin yalnız sultanın uyruklarına değil kendi topraklarında yerleşik Yahudilere karşı da benimsedikleri sertlik politikası yüzünden, düşüş süreci daha da güçlenir. 1570'ten itibaren birinciler tutuklanıp malları müsadere edilir, Levanten Yahudiler de bunlara dâhil edilir.¹⁸¹ İkincilerse bir yıl sonra daha özel bir muameleyle tâbi tutulur: İnebahtı zaferini izleyen coşkulu kaynaşma döneminde, 18 Aralık 1571'de, Senato hiç ayırım gözetilmeksizin bütün Yahudilerin ülkeden kovulmasına karar verir.¹⁸² Venedik, Haziran 1570'ten itibaren Ancona'da yerleşik Yahudi cemaatlerini de kapsayacak ortak önlemler alınmasını önermek

suretiyle, Roma'yı da bu yola çekmek istemiştir,¹⁸³ fakat Papalık onu izlemeyi reddettiği gibi, daha çok, vaktiyle Cumhuriyetten geçen fakat savaş yüzünden başka yerlere dağılmış olan ticari akımların Ragusa'ya kaymasından istifade ederek, Marches Limanı'nın trafiğini artırma kaygısıyla hareket eder.¹⁸⁴

Bu temel tutum ayrılığı doğal olarak anlaşmazlıklara sebep olur. Venedikliler Adriyatik'te sefer yapan tekneler üzerinde denetimleri sıklaştırırlar. Resmî olarak, Türkler veya Levanten Yahudiler tarafından yüklenmiş ve savaş hukuku uyarınca el konulabilecek malları aramak söz konusudur; gayri-resmî olarak ise bu durdurmaları Papalık devletleriyle Ragusa arasında gelişmekte olan ticareti kontrol etmek ve engellemek için iyi bir çare olarak gördükleri bellidir. Örneğin, 1571 İlkbaharında zengin bir kargoyla Ancona'ya gitmekte olan bir gemi Liesina'da tutulur.¹⁸⁵ 1572 sonunda, biri Ragusa'dan öbürü Sakızdan gelen iki gemi aynı şekilde durdurulup aranır ve yüklerinin bir kısmına el konur.¹⁸⁶ Şubat 1573'te aynı şey bir kez daha tekrarlanır.¹⁸⁷ İster Türkleri hedef alsın ister Levanten Yahudileri veya Hıristiyan tüccarları, bütün bu operasyonlar V. Pie'nin, sonra da XIII. Grégoire'ın şiddetli tepkilerine sebep olur; bunlar kendi devletleri içinde iş yapan tüccarlar arasında ayırım gözetmeye hiçbir şekilde taraftar değillerdir ve rotalarını Ancona'ya çevirmiş bütün gemiler için tam bir serbest dolaşım talep ederler.

Örneğin, 1572 Temmuzunda Papalık elçisi Facchinetti, devlet sekreteri Tolomeo Galli tarafından, "bu pek-ünlü Senyörler" nezdinde, "Ancona Limanı'na seyahat edenlere karşı hangi bahaneyle olursa olsun hiçbir engel veya güçlük çıkarılmaması yönünde gereken emirlerin verilmesi için hararetle biçimde girişimde bulunmaya" çağrılır.¹⁸⁸ Osmanlılarla çatışmanın tam ortasında dile getirilen bu tür ticari kaygılar eleştiriye çanak tutar, nitekim Venedikliler de elçiye ahlâk dersi vermekte tereddüt etmezler. *Collegio*'nun huzurunda bir görüşmede, bu kurulun üyeleri Papalık'ın benimsediği hareket tarzını açıkça eleştirirler; bu tutum "onlara göre, berideki ülkelerle ticarete Türklerle ve Levanten Yahudilere kolaylık sağlamaktadır; böyle bir

şey, Türklerle bir savaş sürerken, hele [bu tüccarların] mutlaka Hıristiyanlar aleyhine kâfirlere casusluk yaptıkları da açık olduğuna göre, akıl alır şey değildir.”¹⁸⁹ Ayrıca şunu ilave ederler ki, “şu sırada Doğuya mal göndermek de kesinlikle Hıristiyanlığın yararına değildir, çünkü Türk bu sayede gümrüklerinden büyük gelirler elde etmekte ve halklarının birçok ihtiyacını gönderilen mallarla karşılamaktadır.”¹⁹⁰ Bütün bu itirazlara karşın, Papalık iddialarında ısrar eder. Facchinetti Venediklilerin nihayet kaptanlarına, “Ancona’dan Doğuya ve aynı şekilde Ragusa veya başka bir yerden Ancona’ya sefer yapan gemileri durdurumama” emri vermeye razı olduklarını, ancak Yahudilere ait malların bundan hariç tutulduğunu haber verdiği zaman,¹⁹¹ Galli hemen cevabı yapıştırır: “Sayın Senyörlerin Yahudiler konusunda yaptıkları istisna tam da Efendimizin canını sıkan şeydir, çünkü bu her zaman bu bölgelerde seyreden gemileri rahatsız etmek için bahane olarak kullanılacaktır.”¹⁹² Ve devlet sekreteri bir kez daha “Kutsal Papa Hazretlerinin ticari seferlerin hiç istisnasız serbest olmasını istediğini” vurgulayarak belirtir.¹⁹³ Papalık hükümetinin Ancona Limanı’nın savunması için böyle “mevzi tutması”, Roma’nın dünyevi kaygularının haçlılık ve Türklere karşı mücadele idealleriyle karışıp çelişebildiğini gösterir. Hıristiyan âlemini Osmanlı İmparatorluğu’yla karşı karşıya getiren ve kendilerinin de aktif olarak katıldıkları savaşa karşın, önce V. Pie, ardından XIII. Grégoire, Doğuyla ticari mübadelelerin getirdiği kârdan vazgeçmek istemezler. Venediklilerin görüşü ise tamamen başkadır. Elçi Facchinetti’ye bakılırsa, Marches’e giden bütün tüccarları ve gemileri tâbi tuttıkları kötü muamelenin “başlıca nedeni”, “savaş bittiğinde Doğu ticaretinin Ancona’ya Venedik’e önemli ölçüde zararlı olacak kadar sağlamca yerleşmiş olmasından” korkmalarıdır.¹⁹⁴ Ancak buna başka mülâhazalar da karışır: Sultan hesabına casusluk yapmakla suçlanan Levanten Yahudilere karşı duyulan kuşku ve güvensizlik Lagün kıyılarında bilinen bir gerçektir; Cumhuriyet’in Körfez içinde gümrük resmi alma iddiası da işin içine girer. Her iki tarafta da kararlılıklar ve bunlara gerekçe olan nedenler güçlüdür. Ortada kalıcı bir çekişme-

nin bütün unsurlarının mevcut olduğu tartışma götürmezGerçekten, barışa dönüşten sonra da kavga ve didişme devam eder. Bunlar Venedik'le Ancona arasındaki, hedefleri sadece Adriyatik ve Doğu ticaretinin ele geçirilmesi değil, aynı zamanda denizde hukuki bir yetki icrası da olan rekabetin kilometre taşlarıdır.¹⁹⁵ Devletler bu işlere karışmakta hiç gecikmezler; olağan ve olağanüstü elçiler seferber edilir; fakat ilişkiyi koparmak asla gündemde olmaz. Her vakada, her zaman tatmin edici olmasa da, birtakım uzlaşma yolları bulunur, tabii sonrakine kadar... Roma ile Cumhuriyet'in birbirine yakınlaşıp uzaklaştığı gerçek konular yanında, bu seyrüsefer problemleri ancak nispeten önemsiz bir ağırlık taşır ve bu konuda kuvvet sınamasına ya da gösterişli eylemlere kalkışmak söz konusu değildir.¹⁹⁶ Konu iki tarafça da çok ciddiye alınsa bile, hükümdarların müdahalesi basit baskı jestleriyle sınırlı kalır. Şubat 1580'de, Papalık elçisi Alberto Bolognetti Ancona'lı bir tüccar lehinde girişimde bulunmakla görevlendirilir. Adamın Doğudan vatanına getirmekte olduğu mallara, taşıyan gemi durdurulup arandıktan sonra Venedikli memurlarca el konmuştur. Devlet sekreteri Tolomeo Galli, bu tüccarın "tekrar malına kavuşmasının" ve böyle bir olayın "Kutsal Kilisenin liman ve uyruklarına verdiği zarara uygun bir çare bulunmasının" mutlaka gerekli olduğu konusunda ısrar eder.¹⁹⁷ Ertesi yıl başka bir anlaşmazlık bundan nöbeti devralır. İstanbul'dan Ancona'ya giderken fırtına yüzünden Körfeze sürüklenen *Gagliana* adlı gemi Istria'ya uğramak zorunda kalır. Oranın Venedikli valisi gemiyi alıkoyarak patronunu, yükünü boşaltmak için Venedik'ten geçmeye mecbur eder. "Olay Kilise devletinin limanlarına, tüccarlarına ve halklarına o kadar çok zarar vermekte ve Papalık Makamına öyle büyük bir hakaret teşkil etmektedir" ki, Bolognetti hemen Cumhuriyet'in yetkililerine "teessüflerini mümkün olan en şiddetli üslûpla" ifade etmeli ve "her hal ve kârda bu emrin geri alınmasını ve geminin, adalet ve dürüstlüğün gerektirdiği gibi, yoluna gitmekte serbest bırakılmasını sağlayacak şekilde girişimde bulunmalıdır."¹⁹⁸ Roma sonunda davasını kazanır Venedikliler Marches Limanı'na gidecek malların yola devamına izin verdikleri gi-

bi, bunlardan gümrük resmi almaktan da vazgeçerler.¹⁹⁹ Ancak daha Ekim ayında yeni bir olay patlak verir. Bu kez kaçakçılık suçlamasıyla Adriyatik kıyısında Budua'da alıkonan Ancona'ya bağlı bir gemi söz konusudur.²⁰⁰ Zaman geçer, ama Serenissima gemiyi bırakmaya yanaşmaz.²⁰¹ Bu yüzden, Papalık'ın Venedik yetkililerini “kesin bir emirle Ancona'ya ve Kilise devletinin diğer limanlarına bağlı ticaret gemilerinin bu tür kötü muamelelere tâbi tutulmayarak seferlerini engellenmeksizin yapabilmelerini sağlamaya” sevk etmek amacıyla gösterdiği tüm çabalara karşın,²⁰² umutları tükenen gemi sahipleri 1582 Yazsonunda davadan vazgeçerler.²⁰³

[Hasılıkelam] Roma muradına eremez Venedikliler Ancona'ya gelip giden gemileri durdurmaya devam ederler. 1585'te de böyle vakalar görülür,²⁰⁴ 1591'de bunlara başkaları eklenir²⁰⁵ ve her olayda sert tepkiler gösterilir. Fakat bu olayların etkisini abartmak doğru değildir. Örneğin bunlar papaların, kendi sahil ve limanlarını Adriyatik, Berberistan ya da Doğu korsanlarının saldırılarına karşı savunmak için, Cumhuriyet'in yardımına başvurmasını engellemez.²⁰⁶ V. Pie daha önce 1569'da bunu yapmış, XIII. Grégoire da, sahilleri korumak için Ancona'ya dört kadırga gönderildiğini haber veren Venedik elçisine: “[Elbette öyle olacak], madem ki denizlerin hâkimi olduğunuzu iddia ediyorsunuz, o halde bizi korumak da size düşer” karşılığını vermişti.²⁰⁷ Yine 1582'de, Tolomeo Galli elçi Campeggi'ye yazarak, “son günlerde Romagna* kıyılarında, biraz hasara da sebep olan bazı küçük tekneler görüldüğü için, Efendimiz bu pek-ünlü Senyörlerin, Körfezin korunması ve güvenliği için dışarıda tutmak âdetinde oldukları şu kadırgalardan bir çiftine birkaç gün Ancona'da kalarak liman çevresinde devriye gezmeyi emretmek suretiyle, fazla rahatsız olmaksızın buna bir çare bulabileceklerini düşündüğünü” bildirir.²⁰⁸ Adriyatik'te sey-rüsefer konusunda ihtilaf halinde olsalar bile, Müslüman *corso* (korsanlık) tehdidi bazen iki rakibi yakınlaştırır. 16. yüzyılın son onyıllarında görülen gemileri durdurma ve mallara el koy-

(*) Romagna: İtalya'da bugünkü Emilia-Romagna vilayetinin güneydoğu bölümü; yaklaşık *Venezia* ile *Marche* (Ancona) arasında – ç.n.

ma olayları, son kertede, esas olarak ticaret alanında sürüp giden bir yarışmanın en canlı ifadesidir. Balkanlar ve Doğu ticareti uğruna verilen mücadele, çoğu kez kıyasıya olsa da, genel olarak daha barışçıl yollarla yapılır.

Senatonun 1577, 1580 ve 1588'de yaptığı ve uzun süre sonuçsuz kalan bir dizi görüşmeden sonra nihayet 1590'lı yılların başında yürürlüğe giren, Spalato (Split) Limanı'nın açılması ve burayla *Dominante* (Ana Kent: Venedik) arasında kamusal bir kadirga servisinin kurulması kararı, hem Venedik'in 1570-1580 yıllarında Ancona'nın yaşadığı gelişmeye verdiği bir karşılık, hem de Doğu ticaret yollarında Müslüman korsanlığının artmasına bir çare bulma denemesidir.²⁰⁹ Sadece Bosna'nın ürünleriyle İstanbul'dan gelen kervanları Adriyatik'teki Venedik'e ait bu limana çekmek suretiyle Ragusa'nın ticaretinin bir kısmını olsun kapmak değil, aynı zamanda bütün bu malların daha kısa ve daha korunaklı bir yoldan naklini sağlamak söz konusudur. İspanya kökenli özellikle aktif bir Yahudi girişimci, Daniel Rodriga, tarafından hayata geçirilen bu inisiyatif, *Levant* ve *Ponant* (Doğu ve Batı) Yahudilerinin [Venedik'e] tekrar yerleşmeleriyle sıkı sıkıya bağlantılıdır. Nitekim Rodriga 1570 ve 1580 yıllarında birkaç kez bunların yeniden Venedik topraklarına yerleşmelerine izin verilmesini ve kendilerine bazı avantajlar sağlanmasını talep eder; fakat hâlâ birçok direnişle karşılaşır.²¹⁰ Senatonun nihayet Rodriga tarafından sunulan ve gelecekte Venedik'te aileleriyle birlikte yaşayacak Levanten, İspanyol ve diğer kökenli Yahudilerin yararlanacakları imtiyazların sayıldığı bir "anayasa" (*charte*) tasarısını onaylaması için 1589'u beklemek gerekir.²¹¹ Bu tarihin Spalato'yla ticaretin başlama tarihiyle çakışması tesadüf değildir. Her iki durumda da, bu önlemlerin teşvikçisi olan Rodriga'nın kişisel başarısı söz konusudur. Bu çakışma aynı zamanda, sonunda onun önerilerini kabul eden ve özellikle Yahudi cemaatinin ekonomik dinamizmine dayanarak, Cumhuriyet'in Adriyatik ticaretini tekrar canlandırmaya çalışan Venedik yetkililerinin kararlılığını da gösterir.

Bu yeni kararlar karşısında Papalık tepkisiz kalmaz. 1570'li yıllardan itibaren Roma ile Venedik arasında Marrañoların La-

gün kıyılarına geri dönüşü üstüne bir polemik başgösterir. Elçi Ocak 1574'te alarm verir: "Bu Senyörlerin paraya ihtiyaçları var, o kadar ki, vaftiz edilip tekrar Yahudiliğe dönmüş olan ve çoğunluğu "ponantin" olduğu halde kendilerini "Levanten" gibi gösteren birçok Marraño, fırsatı yakalayarak, bu şehirde güvenlik içinde yaşamalarına karışılmasın diye yüklü bir meblâğ ödemekten çekinmiyor."²¹² Castagna Venediklilerin de onları pek kötü karşılamadıklarını ve çeşitli yol ve tutumlar deneyerek onlarla anlaşmaya varmaya çalıştıklarını ilave eder.²¹³ Bu görüşmeler hemen, önce dinî dürtülerle hareket eden Papalık'ın düşmanlığını çeker. Elçi hemen aynı postayla gayet açık emirler alır: "Kutsal Papa Hazretleri, zatıâlinizin de bu pek-ünlü Senyörler nezdinde, ne olursa olsun böyle bir dölün şehirlerine yerleşmesini kabul etmemeleri için görevinizi yapmanızı istiyor, zira bu, denildiği gibi, göğüslerinde yılan beslemek demektir; üstelik Cumhuriyet bunlardan ihtiyaçlarına oranla ancak küçük bir miktar para kazanabilecek, buna karşılık, bu sefillerin gittikleri her yere götürdükleri enfeksiyon yüzünden [bu Senyörlerin] görecekları zarar tahmin bile edilemeyecek kadar büyük olacaktır."²¹⁴ Böyle sözler Papalık sarayında yayılmakta olan doktriner Yahudi karşıtlığının damgasını taşısa bile, Roma'nın protestoları daha ekonomik hedeflerle de bağlantısız değildir. Elçi Castagna Venedikli yetkililer nezdinde yapmış olduğu girişimlere dair [devlet sekreterine] rapor verirken, aldığı yanıtlardan biri üzerinde özellikle durur; buna göre, "Yahudi olan ve gerek inanç gerek hayatlarında Doğudan ya da başka yerlerden Yahudiler gibi davrananların mallarıyla ticaret yapmaları [Venedik'te] hiçbir zaman engellenmemiş, burada da Ancona'da ya da Roma'da olduğu gibi karşılanmışlardır."²¹⁵ Bu yanıt elçinin kuşkularını bilir, sonunda şu tahminde bulunur: "Eğer Marrañolar mallarıyla birlikte Yahudi olarak müracaat ederlerse, kökenlerine ve önceki hayatlarına dair soru sorulmayacak, öteki Yahudiler gibi ve zaten şimdiden yapıldığı gibi, serbestçe ikamet ve hareketlerine izin verilecektir."²¹⁶ Böyle bir olay, Lagün kıyılarına getirilebilecek yeniliklere Papalık'ın ne kadar çabuk tepki verdiğini vurgular.

Bu teyakkuzun bir başka örneği, 1594'te VIII. Clément tarafından ilan edilen *Ex apostolicae servitutis* başlıklı *bull*'da görülür. Bu kararnamenin, Yahudi olsun olmasın Osmanlı uyruklarına tanıdığı geniş imtiyazları yukarıda görmüştük. Bunlara, Cumhuriyet'in 1580'li yılların sonunda Daniel Rodriga'nın inisiyatifıyla aldığı tedbirlere Papalık hükümetinin doğrudan yanıtı olarak bakılabilir, hele bu *bull*'nın bir hükmünün, Batı Adriyatik'te bir başka limana uğradıktan sonra Ancona'ya gelen bütün Doğu menşeli ürünlere % 12'lik olağanüstü bir gümrük resmi konmasını öngördüğü de hesaba katılırsa...²¹⁷

Venedik'le Marche Limanı (Ancona), Serenissima ile Papalık arasındaki ticari rekabet, son tahlilde, Yeniçağın ilk döneminde Adriyatik havzasında ekonomi ve denizcilik hayatının yapısal bir unsuru olarak görünmektedir. 16. yüzyıl sonundaki gerginlik ve didişmeler sonraki dönemde sürüp gider. Venedikliler maksatlı mızımlık ve provokasyonlarına devam ederler; iş o noktaya varır ki, Papalık elçileri, papa uyruklarının küçük çıkarlarını savunmak isterken içinde boğuldukları bu bıkırtıcı dert ve sıkıntıları başka birinin üzerine yıkabilmek için Venedik'e bir Papalık konsolosunun atanmasına dua eder hale gelirler.²¹⁸ 1621'de Kilise devletlerine gitmekte olan bir gemide Zara'da el konan birkaç çuval yününün geri verilmesini isteyen bir Ragusa'nın şikâyetinin gösterdiği gibi, tutuklama, kontrol ve elkoymalar devam etmektedir; adam bu fırsattan yararlanarak "Körfezde seyreden gemilerin artık Venedikli valiler tarafından gümrük resmi ödetmek bahanesiyle durdurulmasını" da talep eder.²¹⁹ 1623'te bu kez bir Türk, Mustafa Çelebi, Ancona'ya göndermek üzere Ragusa'dan yüklediği ve taşıyan gemi Curzola Adası'na yanaşmak zorunda kaldığında orada alıkonan altı koli balmumunu geri almaya çalışır.²²⁰ Buna benzer bir iş de 1639'da "Türk tüccarlar" (mercanti turchi) Hacı ile Mehmed'in başına gelir; Kilise devletlerine gitmekte olan gemileri fırtına yüzünden Liesina'ya demir atmak zorunda kalınca, mallarına burada el konur.²²¹ Bu olaylar, Cumhuriyet'in, kendisini hâlâ son derecede endişelendiren bir ticareti kösteklemek için zaman içinde gösterdiği çabaları ortaya koyar.

1612'de *bailos* Simone Contarini, "Ancona'nın bütün Doğuyla ticareti devam ediyor ve artıyor" diye uyarıda bulunur, ayrıca Türk, Yahudi, Raguzalı ve Floransalıların bunda önemli rol oynadıklarını vurgular.²²² 1625'te *provveditore generale* Francesco Molin aynı şekilde Raguzalıların da, Spalato'dan geçen ticareti saptırmak için, öteden beri –mallarını daha yüksek kârlarla sattıkları– Ancona yönünde yapmakta oldukları yün ve deri nakliyatından yararlanarak, yeni limanlar açmaya kalkıştıklarını bildirir.²²³ Ertesi yıl, *Marche* Limanı'nda yerleşik Venedik konsolosu, buraya girip çıkan malların değerini haftada 200.000 düka olarak tahmin eder, dolayısıyla Serenissima'ya, bu ticaretin asıl büyük kitlesinin geçiş yeri olan Raguz'a karşı bir şeyler yapmasını önerir.²²⁴ Altı yıl sonra, [Venedik'in] eski bir Roma elçisi, 1630-1631'de şehirde veba salgını hüküm sürerken Ancona ticaretinin hatırı sayılır bir büyüme kaydettiğini belirtir ve Doğudan gelerek oraya yönelen gemilere karşı askerî yöntemler kullanmayı, mallarına el koymayı, hatta bir bahaneyle batırmayı tavsiye eder.²²⁵

Bütün bu endişeli saptamalara *Cinque savi alla mercanzia*'nın toplantılarından yankı gelir. Örneğin, [bu "beş bilge"] Türkiye menşeli olup Ancona üzerinden Venedik'e gönderilen bütün mallara % 10 gümrük resmi konmasına taraftar görünürler ve "Raguz Limanı'nın tahribini" (*la destruzione della scala di Ragusi*) nasıl canıgönülden temenni ettiklerini vurgulayarak, 1619'da, "böylelikle bu liman üzerinden yapılan transiti daha zor ve pahalı hale getirmek için", adı geçen şehre karşı da aynı gümrük önlemini uygulamayı tavsiye ederler.²²⁶ 1628'de, gemilerin Osmanlı ülkelerinden alınmış ürünlerle Raguz'dan Ancona'ya geçişlerini engellemek ve rastlayabildiklerinin hepsini Serenissima'ya göndermek için, Cumhuriyet'in deniz kapitanlarının özenli davranmaya teşvik edilmesinin zaruri olduğunu hatırlatırlar.²²⁷ 1633 yılı içinde *Cinque savi* toplantılarının birkaçını "Türk ülkesiyle Raguz Limanı arasında gelişen ve oradan Ancona'ya ve Kilise devletlerinin başka yerlerine yönelen mal akışının yönünü saptırmak" için ne gibi çarelerin yürürlüğe konabileceği konusuna ayırırlar.²²⁸ Önerilen çözüm-

ler çeşitlidir: Venedik'te Doğu ürünlerinin gümrük resimlerini indirmek, ya da sultandan, Osmanlı uyruklarına Babiâli'ye düşman devletlerle, dolayısıyla Papalıkla da, ticaret yapmayı yasaklayan bir ferman koparmak gibi...²²⁹ Ragusa'lı tüccarları *Marche*'ye geçmekten caydırmak için Lagün kıyılarına yerleşmelerini teşvik etmek de düşünülür.²³⁰ Son olarak, bu "bilgelerin" (*Savi*) şiddet kullanmaya belli bir eğilimleri de vardır ve Ragusa'dan Ancona'ya mal taşıyan bütün gemileri durdurma fikri de hâlâ onlara aynı derecede cazip gelir.²³¹ 1646'da, Babiâli'yle savaşın başlaması ve Spalato Limanı'nın kapanmasının ardından, bu devlet memurları hâlâ bu iki şehir arasındaki geliş-gidişlerin artmasından ve tüm Bosna ticaretinin oralara yönelmesine teessüf eder ve yeniden bir gemi durdurma politikası önerirler, "öyle ki Boşnaklar ve diğer tüccarlar resmi kararnameye gerek kalmaksızın, kendiliklerinden mallarını Ragusa'dan doğruca Venedik'e kadar taşıtsınlar."²³²

Bu kıyasıya rekabetin bu kadar ısrarla sürdürülmesi Venediklilerin endişelerinin de sürekli olduğuna delil teşkil etmekle birlikte, 17. yüzyılda Ancona Limanı'nın evrimi üstüne tarihçinin eli altındaki bilgilere bakılırsa, yine de fazla abartılı görünür. Nitekim 1630'lu yılların sonundan itibaren bu şehrin Balkanlar ve Doğuyla ticareti yavaş yavaş bir gerileme sürecine girmiş gibidir, ancak nispeten [ticarete] daha elverişli olan Kandiye Savaşı dönemi bu süreci birkaç onyıl için askıya alır.²³³ Sonunda Cumhuriyet'in uyguladığı titiz ve saldırgan gözetleme/denetleme politikası ile *Marche* şehrinin gerçek durumu arasında hatırı sayılır bir uygunsuzluk meydana gelir, o kadar ki bu tutum miyopluk olarak eleştirilmiştir.²³⁴ Bu tezat yüzyılın son onyıllarında hâlâ fark edilebilmektedir ve Ancona'nın bu dönemdeki ticaretiyle ilgili yeni belgeler bunun boyutlarını daha iyi görmemizi sağlar. 1680-1700 yılları arasında Cumhuriyet orada hâlâ bir konsolos –Bartolomeo Taraglioni– bulundurur ki, bunun başlıca görevlerinden biri ticari faaliyetleri ispiyonlamaktır. Taraglioni gayet düzenli aralıklarla *Cinque savi alla mercanzia*'ya raporlar gönderir; bunlar genellikle, geliş yerlerine dair notlar ve yükleriyle ilişkili bilgilerle birlikte, limana

giren gemilerin ayrıntılı listesinden ibarettir. Böylece, bu belgeler esas alınarak, 1683 yılı için, Ancona'ya yanaşan 57 gemi sayılmıştır. Fırtına yüzünden oraya sığınan dört tekne²³⁵ ile daha uzak bir yere giderken orada sadece mola veren yine dört gemi,²³⁶ ayrıca esas olarak buğday yüklemek için Venedik ve Livorno'dan ya da Malta ve Marsilya'dan boş gelmiş olan 18 gemi²³⁷ bu sayıdan düşülürse, o yıl Ancona'ya sadece 31 geminin gerçekten mal getirmiş olduğu anlaşılır. Bunların da 22'si, yani üçte ikiden biraz fazlası, Doğudan, başlıca Ragusa'dan (14)²³⁸ ve La Parga (2) ve Budua (2) gibi Balkan kıyılarındaki küçük limanlardan gelmektedir. Yalnız üç gemi Adriyatik dışında bir limandan yola çıkmıştır: İkisi Kefalonya'dan üçüncüsü de Milo'dan. Bu ticari seferlerin özde yerel karakteri, gemi patronlarının kökeniyle de teyit edilebilir: Bir Hollandalı'yla Ege Adalarından bir Rum dışında, hepsi Balkanların batı kıyılarında ve komşu adalardandır. İçlerinden onbiri, yani çoğunluğu, Raguzalıdır; diğerleri Perasto, Budua, Inebahtı ile Korfu ve Sainte-Maure adaları arasında dağılmışlardır. 17. yüzyıl sonunda Ancona'nın Doğuyla ticareti, esas olarak Adriyatik'in iki yakası arasındaki yolculuklarda iş gören nispeten az sayıda tekneyle yapılmaktadır. Kullanılan gemiler de genellikle orta ve küçük tonajlıdır: Yedi küçük kalyonun yanı sıra dört *patache*, üç *tartane*, bir *polaque* ve hatta bir *saique* sayılabilir. Bu filo pek etkileyici değildir, ancak o dönemde Kandiye Savaşı'ndan sonra Venedik'le Doğu arasındaki ticaretin tekrar canlanmasının ve özellikle İtalya'yla Osmanlı İmparatorluğu arasındaki ticari mübadelelerin büyük kısmını çeken Livorno şehrinin oynadığı önemli rolün,²³⁹ Marche şehrinin ticaretine zarar verdiği ve onu hemen hemen bütünüyle bölgesel bir role mahkûm ettiği de bir gerçektir.

Pek parlak olmayan bu duruma rağmen, 1684'te Cumhuriyetle Babiâli arasında savaşın yeniden başlaması Venediklileri, Ancona ticareti savaş sayesinde tekrar canlanıp gelişecek diye korkuya düşürür. 1685 Nisanında *Cinque savi alla mercanzia*, hem de bazılarını Cumhuriyet uyruklu kaptanların komuta ettiği birkaç geminin, *Dominante*'ye götürmeleri gereken malla-

rı Kilise devletlerine taşımak üzere *Stato da mar** bölgesinden ayrıldığını öğrenince endişeye kapılırlar.²⁴⁰ Birkaç ay sonra bu memurların endişelerini güçlendiren yeni haberler de gelir: Anlaşıldığına göre Ragusa ile Ancona arasındaki ticari mübadeleler net biçimde artmıştır, Hollanda ve Floransa kumaşları büyük partiler halinde buradan Balkanlara gönderilmektedir. Üstelik Venedik uyruklular da bu ticarete katılarak Venedik çuhalarını Chioggia yoluyla *Marche*'ye nakledip sonra da Doğuda pazarlıyor olabilirler.²⁴¹ Serenissima yetkilileri bir kez daha Adriyatik'te, Lagün yönündeki mal akışını kurutacak bir ticari kısa devrenin kurulmasından korkarlar. Bu endişeler savaş boyunca devam eder. Örneğin 1694'te, Körfezin her yanından ve özellikle Korfu'dan yola çıkmış Venedik gemilerinin yağ ve diğer ürünler boşaltmak için Ancona'ya gittiklerini öğrenen *Cinque savi*, "bu piyasanın (Venedik'in) menfaatlerine her zaman çok zararı dokunmuş olan" bu "pek vahim düzensizliğe" (*gravissimo disordine*) bir son vermek için, kontrolların yoğunlaştırılmasını Senatoya hararetle tavsiye ederler.²⁴² Buna paralel olarak, memurlar, savaşın yarattığı karışıklıktan ve Spalato Limanı'nın kapanmasından yararlanarak önem kazanması muhtemel yeni ticaret yollarının açılmasını da dikkatle gözaltında tutarlar.²⁴³ 1695'ten itibaren Ancona ile Dıraç arasında bir trafiğin başlamış gibi görünmesi yeni bir heyecan yaratır. Bir Boşnak, Ragusa'lı bir asilzade ve Ancona'lı bir Yahudi, iki şehir arasında mekik dokuyacak bir *patache* donatmak ve böylece iç kesimlerden küçük kervanları da [adı geçen] Arnavutluk Limanı'na çekerek tatlı kârlar sağlamak üzere ortak olmuşlardır. "Bilgeler" derhal Dalmaçya *provveditore generale*'sine yazılarak bu tekneye el koydurtulmasını tavsiye ederler.²⁴⁴ Fakat sonraki yıllarda bu trafiğin Dıraç'taki Fransa konsolosunun himayesinde devam ettiği görülür; konsolos XIV. Louis'nin Babıâli nezdindeki elçisinin postasını Roma'ya ulaştırmak için *felucca* tipi tekneler donatır ve fırsattan yararlanarak bunlara küçük miktarlarda çeşitli mallar da yükletir.²⁴⁵

(*) *Stato da mar* ("Deniz devleti"): Venedik Cumhuriyeti'nin, Istria'dan Girit'e kadar tüm denizaşırı toprakları - ç.n.

Ancak her şey hesaba katıldığında Venediklilerin kaygılarının, Cumhuriyetle Babıâli arasındaki savaşın damgasını taşıyan 17. yüzyılın son onyıllı içindeki Ancona ticaretinin evrimini tam olarak yansıtmadığı görülür. Nitekim Doğuyla ticari mübadeleler, “beş bilge” nin kaygılı ve kaygılandırıcı raporlarının akla getirebileceği “havalanma” sürecine girmiş gibi görünmemektedir. Daha 1690’lı yılların başında, *Marche* Limanı’ndaki Venedik konsolosu, ticarete o sıralarda görülen artışın esas itibarıyla, artarda yapılan iyi hasatlar sayesinde orada bol bol bulunan tahıldan yük almaya gelmiş boş gemilerin kitle halinde limana doluşmasından kaynaklandığını belirtmişti.²⁴⁶ Mayıs 1694’te Taraglioni yine Ragusa’yla yapılan ticarete bir gerilemeden bahsetmiş, oradan artık sadece “deri, sahtiyan, balmumu yün ve buna benzer maddelerle yüklü birkaç gemi” geldiğini belirtmişti.²⁴⁷ Konsolosun 1697 yılı içinde gönderdiği raporların daha ayrıntılı bir analizi, bu ticaretin, savaşın başından onbeş yıldan biraz kısa bir süre sonraki durumunu daha doğru olarak değerlendirmemize imkân verir. Kabul etmek gerekir ki, Papalık’ın orada, şehrin sakinlerinin isteği üzerine, önemli imtiyazlar da getiren on beş günlük bir fuar düzenlemek gibi çabalarına karşın, Ancona bu savaştan gerçekten yarar sağlamamıştır.²⁴⁸

O yıl limana yanaşan 60 gemiden yalnız 40’ı mal boşaltır; ikisi fırtına yüzünden oraya sığınmak zorunda kalmış, sekizi sadece transit geçmiş, on adedi de boş olarak gelmiştir. Bu 40 tekeden 25’i en geniş anlamıyla Doğudan gelmiştir, yani 1683’tekinin azıcık üstünde bir rakam... Fakat bu ticaretin paylaşımında değişiklik olmuştur. Gerçi Balkanların batı kıyılarıyla bağlar sürmekte, Cattaro, Korfu ya da Perasto’dan mal gelmeye devam etmektedir. Cumhuriyet yetkililerinin bu konudaki düşmanca tutumlarına karşın Venedik topraklarıyla [Ancona arasında] belli bir ticari faaliyet sürmektedir. Buna karşılık bu yakın yerler arası ticarete Ragusa’nın payı hissedilir oranda azalmıştır, zira bu şehirden sadece sekiz gemi gelmiştir. Bunda herhalde Venediklilerin, Balkan hinterlandındaki fetihleri sayesinde bu şehrin mal tedariki üzerinde icra etmek imkânı buldukları yoğunlaşmış denetimin etkisini, ama aynı zamanda onun-

la Serenissima arasında vaktiyle Ancona'ya doğru olan akışın bir kısmını saptıran bir trafik hattı kurulmasının sonucunu da görmek gerekir.²⁴⁹ Bu sıkışma zaten, Kilise devletleri limanlarına yanaşanlar arasında sayıları hayli yüksek (23'te 9)²⁵⁰ olan Ragusa'lı kaptanları da başka limanlara doğru yayılmak zorunda bırakır: Örneğin bunlardan üçü İzmir yoluna düşer ve oradan deri, bitkisel tutkal ya da balmumu getirirler.²⁵¹

Bunu yaparken de Ancona'nın ticari itibarının daha geniş bir alana yayılmasına katkıda bulunmuş olurlar: 1697'de Adriyatik dışındaki limanlardan buraya, 1683'teki üç gemiye karşılık, dokuz gemi gelir. Ancak bu uzak menzilli ticaretin başlıca aktörleri Venediklilerin savaşıyla meşgul olmasının yarattığı fırsatlardan yararlanarak Körfeze giren ve Marche şehriyle Doğu ve Balkanlar arasında yeni bir rol üstlenen yabancılardır. Bunların başında Fransızlar gelir: Bu milletten yedi kaptan sayılmıştır ve Temmuzda Milo'dan gelen *pinque*'e²⁵² ya da Ekim ayı sonunda Mısır Iskenderiyesinden gelen *nave*'a²⁵³ kumanda edenler de bunlardandır. Ayrıca, İzmir'den yüklemiş olduğu meşin, deve derisi, pamuk ve bitkisel tutkalı boşaltan Napoli'li,²⁵⁴ ya da *tartane*'inin ambarlarını Romagna Napolisinde doldurmuş San Remo'lu bir kaptan gibi birkaç İtalyan da vardır. Ancak Ancona ticaretinin 1690'lardaki bu yeni genişleme alanları, Papalık'ın bu şehrine kadar gelebilen toplam gemi sayısının 25'i geçmediği gerçeğini unutturmamalıdır. Gerileme eğilimindeki Adriyatik ticaretinin yerine daha uzak menzilli seferler ikame edilmektedir. Üstelik ticaret artık gittikçe küçülen teknelerle yapılıyor gibi görünmektedir: 1697'de Taraglioni'nin yaptığı listelerde, sadece dört *nave*'a karşılık, tam sekiz *tartana*, dört *felucca*, üç *marciliana*, bir *polaque* ve bir *saique* sayılmaktadır.

Ancona'daki Venedik konsolosunun, Cumhuriyet'in rakibini nasıl sürekli bir kaygıyla gözaltında tuttuğunu gösteren raporları, son tahlilde, bu limanın faaliyetlerinin oldukça az belgelenmiş bir dönemine yepyeni bir ışık tutar ve adı geçen limanın 17. yüzyılın son yıllarında hızla gerilediği fikrini savunan, geniş ölçüde yaygın bir tarihyazımının iddialarını göreselleştirmemize imkân sağlarlar.²⁵⁵ Aksi yönde Venedik

Cumhuriyeti'nin tepkilerinin oransızlığını da vurgulamış olurlar. Bütün bu dönem boyunca Marche Limanı'nın Balkanlar veya Doğuyla ticareti nispeten zayıf kalır; Venedik-Osmanlı savaşıyla gerçekten artmaz, ama ani bir çöküş de yaşamaz, zira Adriyatik içi mübadelelerin azalışı yeni katkılarla telafi edilir. Toplanabilen veriler daha çok, Papalık'ın birkaç canlandırma girişiminin dağıtamadığı marazi bir durgunluk görüntüsü ortaya çıkarır. Ancak bu ticaret baştan sona Venedik'le rekabet arkaplanı üzerinde gerçekleşir. Venedik'in Ragusa'ya giden kervan yollarını kontrol etme ya da Kilise devletlerine yönelen gemileri durdurma girişimleri, Lagün kıyılarında Ancona'nın yeniden doğuşu korkusunun ne denli derin olduğunu gösterir.

Ticaret ve korsanlık

Ancona'nın ticari faaliyeti ve Adriyatik'te seyrüsefer konularında Venedik'le Roma'yı karşı karşıya getiren görüş ayrılıkları, Papalıkla Akdeniz'e kıyısı olan birkaç Katolik devleti kapsayan daha geniş bir tartışmayla birlikte düşünülebilir. Söz konusu devletler tarafından yaptırılan Hıristiyan korsanlık faaliyeti, Kilise devletleriyle Osmanlı İmparatorluğu arasındaki ilişkilerin sarsılmasına ciddi biçimde katkıda bulunur. 16. yüzyılın son onyılları ve 17. yüzyılın ilk yarısında, İtalya Yarımadası'nı Doğunun bellibaşlı limanlarına bağlayan deniz yollarında gemileri durdurma, mallara el koyma ya da insanları esir alma olayları gittikçe artarak, bu ticaret yollarının işlevsiz kalması ve böylece ticaretin kısıtlanması riski yaratır. Kâfire karşı mücadelenin Yeniçağ'da büründüğü kılık olan Hıristiyan *corso*'su, böylece sonunda Papalık hükümetinin ekonomik menfaatleriyle çelişkiye düşmüş olur. Bu hükümet, korsanlık Osmanlı İmparatorluğu'nda yerleşik Hıristiyan cemaatleri tehdit ettiğinde bu eylemlere karşı gayet çekinse davranabilirken,²⁵⁶ sözünü ettiğimiz özel durumda, kendi limanlarını kullanan veya oralara mal gönderen sultanın uyruklarını korumak için daha ciddi önlemler almaktan çekinmez. Bunu yapmakla, apaçık biçimde ticareti kutsal savaşa tercih etmek zorunda kalmış olur.

En azından Ortaçağın sonundan beri, her yıl Kutsal Perşembe günü ilan edilen *In Cæna Domini* kararnameleleri, Kili-se devletleri kıyıları boyunca korsanlığı yasaklayan bir madde içerirler.²⁵⁷ Bu maddeyle papalar gerçekten, “korsan ve diğ-er deniz hırsız ve haydutlarını, özellikle şimdide dek Monte Argentario’dan Terracina’ya kadar denizlerimizde dolaşmak ve dolaşırken [oraları] yağma ve tahrip etmek, [insanları öldürüp] eşya ve mallarını çalmak cüretini göstermiş ve hâlâ göstermek-te olanlarla onlara yataklık eden ve bile bile yardım ve kolaylık sağlayanları” lanetler ve aforoz ederler.²⁵⁸ Bu cezalandırmanın genel ve biraz belirsiz niteliği, papaları bunun çerçevesini da-ha net olarak çizmeye sevk eder. Sultanın uyruklarına ve onla-rın arasında Levanten Yahudilere bahşettikleri imtiyaz tezkire-lerine dâhil edilen özel hükümlerle, 16. yüzyılın ikinci yarısın-da bu maddeye yeni ve daha geniş bir kapsam verirler. Örne-ğin V. Sixte 22 Ekim 1586’da, “hiçbir Yahudinin denizde sefer-deyken, gidişte olsun dönüşte olsun, esir alınmayacağı, mal-larının ve eşyalarının gaspedilemeyeği” ve hepsinin, Hıristi-yanların yaptığı gibi, “yasak olmayan malları Doğu ülkelerin-den Hıristiyan âlemine ve Hıristiyan âleminden Doğu ülkele-rine serbestçe taşıyabileceği, götürüp getirebileceği” uyarısını yapar.²⁵⁹ VIII. Clément’in 8 Mart 1594’te ilan ettiği *Ex aposto-licæ servitutis* başlıklı *bulla*, Habsburglarla Babîali arasında sa-vaş yeniden başlayalı bir yıl olmuşken, bu yolda daha da ileri gider. Başta kendi tebasıyla diğ-er ülkelerin, özellikle Doğu ül-kelerinin uyrukları arasındaki ticaretin korunması ve geliştiril-mesinin kendi gözünde ne kadar zaruri olduğunu beyan ettik-ten sonra, “Mesih’te sevgili oğlu, İspanya’nın Katolik kralı ile ona bağlı bütün krallık, eyalet ve adaların halihazır ve gelecek-teki ordu ve donanmalarının bütün kaptan ve askerlerini; aynı şekilde yine sevgili ve asil oğulları olan Venedik Dükası ve Sen-yörlerinin, kendisine bağlı Toscana Grandükasının, Kudüs Sa-int-Jean ve Saint-Étienne milislerinin ve diğ-er bütün milislerin, Dalmaçyalı Uskok’ların* ve hangisi olursa olsun bütün diğ-er

(*) Uskoklar (Uscoque): Osmanlı işgaline karşı dağa çıkıp haydutluk, bazen de korsanlık yapan Slav “kaçak” çeteleri – ç.n.

prens ve cumhuriyetlerin askerlerini, Ancona'ya veya yetkisi altındaki diğer bölgelere mal getiren ticaret gemilerine ve yukarıda belirtildiği gibi kendi himayesi altındaki gemilerin tüccar ve patronlarına, malda ve personelde, hiçbir zarar, kayıp ve hasar vermemeye ve engel çıkarmamaya davet eder.”²⁶⁰ VIII. Clément sözünü, her kim bu talimata uymazsa, denizlerinde cirit atan korsan ve soygunculara uygulanan ruhani ve dünyevi yaptırım ve cezaların uygulanacağını belirterek bağlar.²⁶¹

Görülüyor ki Papalık, bir kez daha, Levanten Yahudilere yönelik her türlü eylemi son derece vahim bir korsanlık gibi göstermek suretiyle, evrensel dışlama (aforoz) silahlarını kendi özel ekonomik çıkarlarını savunmak için kullanmanın cazibesine kapılmıştır. Aslında bu hükümler hiç de lüzumsuz değildir, zira *corso* işine bulaşmış Hıristiyan devletler, kâfire karşı mücadele bahanesiyle, ayrım gözetmeksizin sultanın bütün uyruklarını ve mallarını, hatta şu veya bu şekilde Hıristiyan âlemiyle Osmanlı İmparatorluğu arasında ticaret yapan herkesi hedef almaya kendilerini yetkili görmektedirler. 1593'te, Uskok'ların Adriyatik'te başardıkları işin övgüsünü ve istemeyenlere karşı savunmalarını yapmak için Roma'ya gelen²⁶² keşiş Fra Cipriano da Lucca, “onların, kutsal kanunlarca yasaklanmış olmayan hiçbir şeyi aldıklarının asla görülmeceğini” belirtmekle başlayan bir “muhtıra” sunar.²⁶³ Yani bunlar öncelikle “kutsal Papalık kanunlarına karşı hiç saygı ve korku duymaksızın, [Türlere] her çeşit silah, demir, çelik ve Hıristiyanlara karşı kullanılan diğer şeyler taşıyan, açgözlülüğü dinsizliğe varmış birtakım cani tüccarları” vurmaktadırlar.²⁶⁴ Ancak rahip, muhakemesini biraz daha ileri götürerek, başka türden mallara da el attıklarını kabul eder: “Rahiplerimizin ağzından işitiyoruz ki, düşmana yardım olarak gönderilen erzaka el koymak da meşruymuş. [...] Oysa şimdi Yahudiler ve bahsettiğimiz Hıristiyan tüccarlar düşmanımıza yiyecek maddesi taşıdıklarına göre, Kutsal ilahiyatçılar tarafından onaylanmış gerekçeler ve askerî maddeler uyarınca, düşmana giden bu erzakı ellerinden almakla herhangi bir günah işlemiş olduğumuzu düşünüyoruz.”²⁶⁵ Öte yandan, diye ekler sonunda, “altın, gümüş,

kumaş ve demire de askerî erzak, hatta savaşın sınırı denebileceği inkârdan vareste olduğundan, bunları aldığımızda hırsız değil, haklı askerî hükümleri gözeten kahramanlar olarak nitelendirilmemiz gerekir.”²⁶⁶ Cipriano da Lucca'nın işine geldiği gibi düzenlenmiş “sureti haktan” görünmeye çalışan tanıtılması, iki zıt mantık karşı karşıya gelmiş görünürken, Uskokların yapmış olduğu soygunları haklı çıkarmayı amaçlamaktadır. Kendi faaliyetlerini kitabına uydurmak için Papalık'ın yasalarına mümkün olduğu kadar geniş bir anlam veren korsanların mantığının karşısında, paradoksal olarak, bunların, kâfir bile olsalar Papalık limanlarını kullanan tüccarları hedef almalarını sağlamaya çalışan Papalık'ın çabaları vardır. Böyle görüş ayrılıkları, doğal olarak, Roma'nın diğer Yarımada devletleriyle ilişkileri üzerinde gayet somut biçimde yankılanacaktır.

Örneğin, 1577 yazı sonunda, Vico Markisi Nicolò Antonio Caracciolo'nun kadirğasının yaptığı bir sefer, Papalıkla Napoli kral-vekilliği arasında bir sürtüşmeye sebep olur. Marki Dogudan Ancona'ya doğru yelken açmış bir *brigantin*'i durdurup kargosunu kontrol ettikten sonra, birkaç Levanten Yahudinin yükletmiş olduğu mallara el koyar. Papa derhal harekete geçip Napoli'deki elçisi aracılığıyla bunların geri verilmesini talep eder.²⁶⁷ Elçi yerel yetkililer nezdinde müdahalede bulunarak Kutsal Pederin, Ancona şehri ve ticareti açısından doğurabileceği sonuçlar nedeniyle bu işi çok ciddiye aldığını belirtir; fakat asla ödüne yanaşmayan kral-vekili, Sauli'yi, kendisiyle birlikte işi normal adaletin seyrine bırakmaya davet eder; ona göre işi korsanlık hukukuna göre sonuca bağlayacak tek yol budur.²⁶⁸ Buna benzer bir çekişme 1582'de papa ile Toskana Grandükası arasında da yaşanır. Bu kez işin içinde San Stefano tarikatına ait kadirğalar vardır; bunlar birkaç Osmanlı Yahudisi tüccarı Kilise devletlerine getirmekte olan bir gemiye saldırıp mallarını gaspetmiş, kendilerini de esir almışlardır. Roma, daha önce 1577'de yapmış olduğu gibi, yeniden araya girer. Devlet sekreteri Tolomeo Galli, Vatikan elçisi Valerio della Corbara'dan, bu kişilerin papanın güvencesi altında Hristiyan ülkelerine geldiklerini öne sürerek, esirlerin serbest bırakılma-

sını ve mallarının iadesini sağlamasını ister;²⁶⁹ ama bu olayda da anlaşmazlık hemen çözülmez: Toscana sarayı işi sürünce-medede bırakmaya karardır, bu da Papalık'ı yeni girişimler yapmaya mecbur eder.²⁷⁰

Bu örneklerin ışığında, V. Sixte'in 1586'da ilan ettiği, yukarıda anılan yasakların anlamı daha iyi kavranabilmektedir. Papa zaten bunların ilgili hükümdarlara bildirilmesiyle de uğraşır. 31 Ekim 1586'da kardinal Girolamo Rusticucci Malta Şövalyelerinin büyük üstadı Verdalle'ye bir uyarı mektubu göndererek, papa tarafından alınan yeni kararlar uyarınca, Doğuda seyrüsefer yapan ve yükleme-boşaltma için Hıristiyan limanlarına uğrayan teknelere, Türk veya Yahudilere ait olsalar bile, saldırmanın bundan böyle Şövalyelere yasak olduğunu bildirir.²⁷¹ 1588 başında, o sırada Napoli'de görevde olan elçi Marcantonio Bizzoni'ye, "Doğu ve diğer ülkelerden Yahudilere, gerek Uskoklar gerekse Malta, İspanya ve diğer yerlere ait silahlı gemiler tarafından çıkarılan engellere rağmen mallarını Hıristiyan ülkelere getirmekten vazgeçmemeleri için güven vermek amacıyla, Kutsal Pederin kendilerine, mallarının ticaret güvenliğinden yararlanmasını sağlayacak şekilde hükümdarların [bu eylemlerden] ellerini çekmelerini öngören bir Papalık tezkiresi bahsettiği" hatırlatılır.²⁷² Elçiye, "Kutsal Peder genel olarak bu mallardan sağlanan yarar açısından sonucun olumlu olmasını istediğinden, bu işi kral-vekiline arz etmesi" de emredilir.²⁷³ Az sonra Floransa'daki elçi Giovanni Mazza'ya da benzer talimatlar gönderilir.²⁷⁴

Tehditkâr niteliklerine karşın bu Papalık hükümlerinin etkisi sınırlı kalır, zira zamanın hükümdarları bunlara uymakta özellikle çekinse davranırlar. Böylece, V. Sixte'in veya VIII. Clément'in da ilan ettikleri kurallara rağmen, yeni tartışmalar patlak verir. 1597'de elçi Camillo Caetani İspanya sarayından, Katolik kralın kadırgalarının önceki yaz Ancona'ya gitmekte olan bir Ragusa gemisinden almış olduğu, Yahudilere ait malların iadesini ister.²⁷⁵ Kardinal devlet sekreteri bir kez daha "Ancona Limanı'nın ticari faaliyetinin, Yahudilerin Doğudan getirdiği mallar sebebiyle, Kilise devletleri için ne kadar faydalı ol-

duğunu” vurgulamayı uygun görür²⁷⁶ ve Caetani’ye VIII. Clément tarafından ilan edilmiş olan ve içeriğinde papanın “Yahudilere adı geçen limanda tanınan ticaret serbestliğini teyit etmekle kalmayıp, diğer hükümdarların denizlerinde de oraya gönderilen bütün Doğu menşeli malları koruduğunu” ifade ettiği *bulla*’yı hatırlatır.²⁷⁷ Ardından elçiden “bu müzakerede “kızışması”“ özellikle istenir, “çünkü bu iş Kutsal Peder için çok önemlidir”,²⁷⁸ elçi “el konan malların iadesini sağlamakla” kalmamalı, aynı zamanda “Majestelerinin gemilerinin bundan böyle Ancona’ya gönderilen mallara böyle kötü davranışlarda bulunmamaları için bir emir elde etmenin yolunu da bulmalıdır.”²⁷⁹ İmparator II. Rodolphe’un Türklere karşı vermekte olduğu savaşın ve aynı anda Roma’nın da II. Felipe’yi akrabasının yanında bu savaşa sürüklemek için gösterdiği çabanın öne çıktığı bir anda, bu kadar ısrarlı bir tonda dile getirilen böyle bir talebin, en azından yersiz/zamansız sayılmak için bütün unsurları taşıdığı söylenebilir.²⁸⁰ Bir yandan Katolik kralı kâfire karşı savaşa kışkırtmak,²⁸¹ öbür yandan hiçbir şey olmuyormuş gibi rahat rahat Osmanlı İmparatorluğu ve uyruklarıyla ticarete devam etmek isteyen Papalık’ın menfaatlerini korumak zorunda kalan elçi Caetani’yi bayağı güç ve sallantılı bir duruma düşürdüğüne hiç kuşku yoktu.

Ancak, İspanya’ya yapılan bu başvuru, olayın haberi Roma’ya ulaşır ulaşmaz İspanyol donanmasının amirali Gian Andrea Doria nezdinde yapılan girişimlerin başarısız kalmasıyla açıklanabilir.²⁸² Amiral, önce kardinal Aldobrandini, sonra da bizzat VIII. Clément tarafından yapılan bütün talepleri reddetmiş, İspanya kadırgalarının davranışının kurallara uygunluğunu vurgulamıştı: Bunlar yalnız Türklerin ve Levanten Yahudilerin mallarına el koyarken, bir Raguza’lıya, yani bir Hıristiyana, ait olan gemi ile kargonun Venediklilere ait olan kısmını bırakmışlardı. Son olarak bütün operasyon, yetkili adli mercilerce geminin yük polişleri titizlikle incelendikten sonra verilen bir kararla onaylanmıştı. Dolayısıyla, kâfire karşı savaşın bütün usul ve âdetlerine tamamen uygun olan bu kararları geri almak ona (amirale) düşmezdi.²⁸³ Doria’nın tavsiye ettiği tek üst başvuru

yolu adalet değil, –bu açıdan hiçbir umut yoktu, zira İspanyollar bunu noktası noktasına izlemişlerdi– bağışlanma idi ki, bunu da ancak Katolik kral yapabiliirdi, demek ki doğrudan doğruya ona dönmek gerekiyordu.²⁸⁴ Roma'nın elçisine II. Felipe nezdinde girişim yaptırma kararında amiralin yanıtlarının etkisi olduğu bellidir. Aldobrandini Caetani'ye verdiği talimatta bu önceki görüş alışverişlerinden söz eder ve Doria'nın “elinden bir şey gelmediğini, çünkü İspanya filosunun statüsünün, gerçekten Türk'ün uyrukları olup onun topraklarında yaşayan Levanten Yahudilerin malları üzerinde misilleme yapmayı da öngördüğünü iddia ettiğini ve adı geçen gemide ele geçirilen malların da bu kanun kapsamına girdiğini ilave ettiğini” belirtir.²⁸⁵

Işın lehte bir çözümle sonuçlanması umuduyla davanın İspanya'ya taşınması da, karşılaşılan uzun formaliteler yüzünden, Papalık'ın beklentilerini boşa çıkarır. Önce, yokluğunda görüş belirtmek istenmeyen prens Doria'nın saraya dönmesi beklenerek, karar 1597 yazına kadar ertelenir.²⁸⁶ Ancak bu bir oyalama tedbirinden ibarettir, zira amiralin gelişi hiçbir şeyi değiştirmez. Caetani bundan sonra da nazırların “kendisini tatlı sözlerle oyalamaya devam ettiklerini, ama kesin bir yanıt vermediklerini” rapor eder.²⁸⁷ Kasım ayında, yani olaydan bir yılı aşkın bir süre ve elçinin ilk başvurularından hemen hemen altı ay sonra, II. Felipe işin Devlet Konseyi'ne havale edilmesini emreder²⁸⁸ ki bu, çözümün yine ertelenmesi anlamına gelir. Aslına bakılırsa müzakereler sadece gaspedilen malların geri alınması sorunu üzerinde değil, papanın Doğudan gelen bütün mallar için genel bir serbest geçiş hakkı kabul ettirme iradesi üzerinde de tökezler, zira İspanyollar bu alanda ellerinin bağlanmasını kabul etmezler. Nitekim Caetani, “Kutsal Pederin bu denizlerde istediği gemileri koruma yetkisine sahip olduğunu tanımak istemediklerini” belirtir.²⁸⁹ Elçi bu noktada, “kralın, papa tarafından bu gemilere güvence verilip verilemeyeceği konusunda şüphe beyan eden bazı nazırlarının” muhalefetiyle karşılaşır.²⁹⁰

Bütün bu ertelemeler Papalık makamını, taleplerini daha üst perdeden yinelemeye sevk eder. Kardinal Aldobrandini Ni-

san 1597’de şöyle yazar: “[Ancona] limana gelmek üzere İstanbul’dan kalkan gemilere hiçbir sorun çıkarılmaması zaruri olduğundan, Kutsal Peder bana, zatiâlinizden O’nun adına, Doğuda nakliyat yapan ticaret gemileri kralın savaş gemileri tarafından durdurulduğu takdirde bu ticarete verilmiş olacak zarar konusunda kralla müzakere yapmanızı ve ne pahasına olursa olsun prens Doria için, Ancona rotalı gemilere rastladığında, Türk uyruklu veya diğer Yahudilere ait bile olsalar, ticaret özgürlüğü adına bunları seferlerinde serbest bırakması yolunda bir emir çıkartmanızı istememi emretti; zira Kutsal Peder bu ticareti istemiş ve [yetkisiyle bu hakkı] bahşetmiştir ve Majestelerinin nazırları da Kutsal Pederin kanunlarında öngörülen müeyyidelere maruz kalmaksızın böyle bir özgürlüğü engellememezler ve engellememelidirler.”²⁹¹ Ve işte bu nedenledir ki, –diye devam eder kardinal– “geçen yaz Messina’da yolu kesilen geminin yükünün iade ettirilmesi gerekir.”²⁹² Eylül ayında yaptığı yeni bir girişimde, devlet sekreteri önceki aylarda ileri sürdüğü argümanları tekrarlar ve tutumunda ısrarlı görünür. Tartışmalı malların iadesinin “Ancona Limanı’nın ticari faaliyeti ve dolayısıyla tüm Kilise devletleri için son derece önemli olduğunu” bir kez daha ısrarla ifade eder²⁹³ ve elçinin “sadece bu iade kararını değil, Doğudan adı geçen limana gelmekte olan gemilere rastlandığında, otoritesine hiçbir şekilde sınır konamayan ve konmaması gereken Kutsal Pederin kanununa uygun olarak serbestçe seyrüseferlerine izin verilmesi için genel bir emir çıkartması gerektiğini” vurgular.²⁹⁴ Ancak o kadar zaman beklenen emir bir türlü gelmez, umulan telafi de öyle. 1598 Yazında Caetani başarısızlığını itiraf etmek zorunda kalır: “Ancona’ya gelmekte olan gemiden kaldırılan malların iadesine gelince, bu alıkoymadan acı acı şikâyet ederek yeni taleplerde bulunuyor, çekişmelere giriyorum, fakat şimdiye dek hiçbir olumlu karar elde edemedim.”²⁹⁵

Böyle bir olay, pek bağdaştırılabilir gibi görünmeyen iki görüş açısı arasındaki karşıtlığı açıkça ortaya koyar. Bir yanda, kökenleri ne olursa olsun sultanın uyruklarına karşı yapılan misillemeleri gerekçelemek için korsanlık hukukuna, uygula-

ma içinde yerleşmiş adli usullere ve son kertede kâfire karşı savaşın zaruretlerine dayanan İspanyolların argümanları; öbür yanda ise Ancona Limanı'nın ticari faaliyetini koruma kaygısıyla hareket eden ve bunu sağlamak için kendi tesis ettiği ve elçilerinin de uygulatmaya çalıştıkları bir dizi hüküm vasıtasıyla manevi otoritesini devreye sokan Roma'nın baskıları söz konusudur. Babıâli'yle bir açık savaş döneminde, VIII. Clément'la II. Felipe arasında böyle bir kavga, Papalık'ın söylemindeki ikircimi de açığa vurur: Görünüşe göre, Roma'nın Levanten Yahudilere ve işlerine ihsan buyurduğu himaye, aynı anda dile getirmekte olduğu Osmanlılara karşı mücadele sürecinin gereklerine ters düşer. Bu durumda, paradoksal olarak, –ideal uğruna olsun, hamasi angajman geleneği yüzünden olsun, ya da böyle yüce amaçlar dışında *corso*'dan sağladığı gelirleri koruma niyetiyle olsun– söz konusu gerekleri daha sıkı biçimde gözeten tarafın İspanya sarayı olduğu görülür. Nihayet, bu tartışma bir kez daha dikkati hükümdarların kendi imtiyazlarına, devletlerinin medeni yasalarına ya da yerleşik âdet ve göreneklerine aykırı Papalık normlarına karşı gösterdikleri direnmeye çeker.

Hıristiyan korsanlığına karşı bu soğukluk 17. yüzyılın ilk yarısında hep gündemdedir. Bu dönem zarfında, anlaşıldığına göre, Ancona Limanı, öncelikle kumla dolmasından ileri gelen bir gerileme yaşar: “Yüksek kapasiteli gemiler artık ne girebiliyor ne yanaşabiliyor.”²⁹⁶ Doğulu tüccarlara ve mallarına karşı haydutluk yapan Katolik devletler uyrukları da bu gerilemeden doğrudan sorumlu tutulur. Giovanni Maria Bellini'nin VIII. Urbain'e sunduğu bir muhtıranın içerdiği kalkındırma tedbirleri arasından üçü doğrudan bu problemle ilgilidir. Yazar Kutsal Pederi, “imparator ve Avusturya arşidükü vasıtasıyla, Uskokların artık Zatiâlilerinin devletlerine gelen veya oradan Doğuya giden gemileri rahatsız etmemelerini sağlamaya” davet eder.²⁹⁷ Aynı şekilde, papa, uyruklarına ait kadirga, *berton* ve *felucca*'ların artık Kilise devletleriyle Doğu arasındaki ticareti engellememeleri için, IV. Felipe nezdinde de girişimde bulunmalıdır. Dahası, “fırtına ya da başka sebeplerle adı geçen Kral Felipe'ye ait herhangi bir yere, örneğin Sicilya krallığı-

na, Napoli veya Kalabriya'ya uğramak zorunda kalan gemilerle taşıdıkları malların ve insanların oralarda tutulmamalarını, yükleriyle birlikte yollarına devam etmekte serbest bırakılmalarını" istemek de uygun olacaktır.²⁹⁸ Buna benzer girişimlerin Malta büyük üstadı, Toscana Grandükası ya da Cenova Cumhuriyeti nezdinde de yapılması gerekir,²⁹⁹ zira bunlar, sultanın uyruklarının tekrar Ancona'ya yönelmesi için vazgeçilemez ön şartlardır. Bir kez adı geçen hükümdarlardan gerekli güvenceler alınınca, diye ekler Bellini, papa tüccarları buraya çekmek için bütün Doğuya bildiriler gönderebilir; ayrıca bunlara şimdiye dek yararlandıklarından daha geniş imtiyazlar tanımak da her zaman için yararlı olacaktır.³⁰⁰

Roma, Kilise devletiyle Doğu arasındaki ticareti engellediği zaman, Hıristiyan korsanlığına büyük bir azim ve sebatla karşı çıkmaktadır. Burada, –korsanların kendi usullerince yürütücüsü oldukları– kâfire karşı mücadelenin gerekleri ile, –birçok çağdaş hükümdarda kendisini gösteren– Osmanlı İmparatorluğu'yla istikrarlı ve barışçıl ilişkiler kurulması özlemi arasında gerçek bir gerginlik oluştuğunu görmek lâzımdır. Yeniçağın ilk döneminde, Malta ya da San Stefano Şövalyelerinin akınlarının yoğunlaşması, Savoie veya İspanya bandıralı gemilerce ika edilen soygunlar, söz konusu ilişkileri baltalamakta ve Papalık'ın, öbür yandan Türk savaşı lehindeki kayıtsız şartsız angajmanına rağmen, gittikçe artan bir rol oynamaya başladığı geniş çaplı bir reddediş olgusuna yol açmaktadır. Papalık makamı elbette Venedik veya Fransa'nın açtığı yolu izleyerek, gözünde hâlâ ortak düşmanın somutlaşmış figürleri olan İstanbul sultanlarıyla diplomatik ilişki kurmaya çalışmaz. Ancak bir yandan da –neden-se en azından Kandiye Savaşı'na kadar Ancona ticaretinin özellikle gelişim gösterdiği zaman dilimleri olan– Osmanlılarla büyük çaplı anlaşmazlık dönemleri de dâhil olmak üzere, kendi topraklarıyla Osmanlılar arasındaki ticari mübadeleleri teşvikte de tereddüt etmez. Roma'nın kâfirlerle ticaret konusunda aldığı tutumların analizi, papaların durmadan tekrarlanan sultanlara karşı mücadele çağrılarını muvacehesinde, 16. ve 17. yüzyıllarda Babîâli ile Batılı devletler arasındaki ilişkilere hâkim olan

derin ikircimi (muğlaklığı) açıkça belirtir. Papalık tarafından bazı malların ticaretine getirilen yasaklar, dokusuna haçlı seferi ideali sinmiş bir çatışma politikasının mantığına uygunken, Tolfa şap madenleri ya da Papalık Devletiyle Doğu arasındaki ticaretin gelişimi gibi durumlarda bunların özel amaçlarla saptırılması, kafalarda içi boş bir retorik derekesine indirilmelerine katkıda bulunur. Herhalde bu ayrışmada, Yeniçağda papanın “bedenini” iskân eden “iki ruhun” çelişkili ifadesini, Paolo Prodi'nin terimleriyle, “evrensel çobanı” ve “dünyevi hükümdarı”³⁰¹ görmek lâzımdır: Türklere karşı savaş ve büyük askerî girişim projeleri birincisine, [hayatın] gerekli [kıldığı] uzlaşmalar ve daha dolaysız menfaat endişeleri ikincisine aittir. Bu bakış açısından, Roma da, Türklerin fazla “antagonist” biçimde algılanmasını sorgulayan ve onları resmî düşman statüsünden olası ortak statüsüne kaydıran derin mütasyonlardan muaf kalamaz. Bunlar olurken, Hıristiyan ve Müslüman âlemleri arasındaki geleneksel kapışmanın üzerine yeni rekabetler eklenmektedir. Bunlar Adriyatik ve Doğu Akdeniz'de cereyan eder ve yukarıda ele alınan Venedik'le Ancona'nın durumunda olduğu gibi, Osmanlı İmparatorluğu'yla olan imtiyazlı bağlarını koruma ve rakiplerine üstün gelme kaygısıyla hareket eden devletleri karşı karşıya getirirler. Böylece, haçlı seferi zihniyetinin zayıflaması ve Türk savaşının sıradanlaşması, Yeniçağ Batı dünyasının hükümdarlarına daha geniş bir eylem özgürlüğü bırakır, o kadar ki bazıları Babiâli'yle sıkı ittifaklar kurmaya kadar giderler. Böyle yakınlaşmalar Avrupa devletleri arasında bir yarışma sürecine dönüşür ve sonunda gerçek bir milletlerarası rekabet ortamı doğurur.

ÜÇÜNCÜ KISIM

İNSANLAR

Küçük Prenslere Büyük Davası

16. ve 17. yüzyıllarda Avrupa'da Türk korkusu, hem bu dönemde ortaya çıkan Osmanlı İmparatorluğu'nu yıkma amaçlı birçok projenin, hem de söz konusu imparatorluğun çöküşünü haber veren kehanetlere gösterilen çok geniş ilgi ve rağbetin tanıklık ettiği hâlâ canlı bir çatışma kültürü üzerine kurulu, sürekli ve kalıcı bir duygudur. Birçok bakımlardan, Hıristiyan âlemi bir bütün olarak kendisini bir dış tehlikenin sürekli tehdidi altında bir hudut ülkesi gibi düşünmeye ve öyle yaşamaya devam etmektedir. Aynı zamanda, bu duygusal bağlam, doğrudan doğruya bu çatışma mantığından türeyen militan bir söylemin gelişip yayılmasına zemin hazırlamakta, bu retorik de bu kez gerisingeriye aynı mantığı besleyip örneklendirmekte, çok kez de saptırmalara konu olmaktadır. Hükümdarlar bundan kendi propagandaları için yararlanır ya da bunun kendi uyrukları üzerindeki harekete geçirici etkisini istismar ederler. Özel kişiler aynı retoriği edebi amaçlarına alet eder ya da yükseliş umutlarını bunun ustaca kullanımına bağlarlar. Bütün bunlar, Türklere karşı mücadele söyleminde derin bir ikircikli anlam olayına yol açar: Söylemin, bir yandan çoğu kez büyük acılar içinde yaşanmış somut gerçeklere gönderme yaparken, öbür yandan yapay nitelikli basit bir kurgu haline geldiği de olur.

Bizzat devletler de bunu oybirliğiyle benimsemekten uzaktırlar; Osmanlılara karşı kuvvetleri birleştirme yönünde yapılan denemeler pek çok engele ve ciddi bir kayıtsızlığa takılıp kalır ve sonunda ortak bir girişim kararına ulaşılsa bile, iş genel olarak pek sınırlı tutulur. Aslında Babiâli'yle kurulabilecek başka ilişki tipleri de mevcuttur ve bunlar sıkı ittifaklara kadar gidebilir. En ateşli savaş çağrılarının bile çok daha ılımlı ve nüanslı bir dengeleyici yanları vardır ve dönem boyunca en belli-başlı ve güçlü seferber edicilik rolünü oynayan Papalık bile, öte yandan, sultanın uyruklarının gelip kendi topraklarında yaptıkları ticarete son derece önem verir görünür ve öyle davranır.

Türlere karşı savaşı yöneten krallar, anlatan çağdaş tanıklar ve çoğu kez de inceleyen tarihçiler, sonucuna göre buna şanlı ya da trajik bir kahramanlık destanı havası verseler de, sözlerle uygulamalar arasındaki bu tutarsızlık savaşın sevk ve idaresine varıncaya dek her düzeyde kendisini gösterir. Hepsisi, az çok istemli olarak, haçlı seferi hayaline kendilerini kaptırırlar. Çatışma ve vuruşmalar büyütülüp kutsallaştırılır, kötü ve acıklı yanları unutulur ya da geri plana itilir. Bu karşılaşmalarda sadece Hıristiyanların kâfirlerle ya da Avrupalıların Türklerle "çarpişması", başka deyişle ezeli ve radikal bir rekabetin ifadesi, görülme istenir. İlerideki başlıklarımız, Batılı insanların Babiâli'ye karşı savaşlardaki tutumlarının gerek motivasyon gerek davranış olarak incelenmesine ayrılmıştır. Kralların, onların ordularını yöneten büyük komutanların, Müslümanlara karşı savaşta uzmanlaşmış askerî tarikatların, ya da Doğu Akdeniz'e dövüşmeye gönderilen "bitli piyadelerin" üzerine düşürülecek bir dizi ışık yoluyla, Batılı hükümdarlarla Osmanlı İmparatorluğu arasındaki ilişkileri hareketlendiren büyük çatışmalara yeni bir yaklaşım önermek söz konusudur: Bunlara temel olduğu kabul edilen dinsel veya kültürel önyargılardan daha uzak, fakat bunları yapan, yaşayan, gerçekleştiren insanlara daha yakın olması istenen bir yaklaşım.

Türk savaşının muharebe alanlarındaki bu dolaşmanın ilk aşaması, mücadeleye gönüllü olarak katılan, sayıca hayli kalabalık, Avrupalı küçük prenslerden geçiyor. Venedik'te Arc-

hivio di Stato'da (Devlet Arşivi) *Collegio* serisinde saklanan ve *Cerimoniali* adıyla bilinen kütükler, egemen hükümdar ailelerine mensup kişilerin Cumhuriyete yaptıkları ziyaretlerin tarihi için değerli bir kaynak teşkil ederler. Bu kişilerin kabul edilişlerine dair [*Collegio*'da] yapılan görüşmelerden ve kendilerine uygulanan protokol ve törenlerden (*cerimoniali*) izler korudukları gibi, bazı durumlarda Venedik'teki ikametlerinin nasıl geçtiğine dair kısa anlatılar da içerirler. Bu ciltler tarandığında, çatışma dönemlerinde ve özellikle Türklerle anlaşmazlık çıktığında, yukarıda anılan prenslerin âdeta Venedik'e üşüşükleri görülür.¹ Çoğu Serenissima'nın ordularında bir görev elde etmiştir ve Doğuya hareket etmeden önce yetkililere saygılarını sunmak üzere Venedik'e uğramaktadır. Kandiye Savaşı süresince, örneğin, 1655 başında Venedik süvari birliklerinin komutasını almak üzere huzura çıkan, Parma Dükünün kardeşi Orazio Farnese'nin durumu dikkati çeker.² Ertesi yıldaki zamansız ölümünden sonra, aynı görevde yerine kardeşi Alessandro geçer, ama iki sefer sonunda, sonuç alınamayınca, o da görevi bırakır,³ fakat 1683'te Cumhuriyet Osmanlılara karşı savaşa girmeye hazırlandığında, kendisini tekrar göreve çağırır.⁴ Bir başka İtalyan egemen ailesi Este'lerin de Doğuya savaşmaya giden yüksek rütbeli subaylar arasında önemli temsilcileri vardır. Modena Dükü I. Alfonso'nun genç küçük kardeşi Almerico d'Este 1660'ta, XIV. Louis'nin Venedik'i desteklemek için Girit'e göndereceği seferi kuvvetin komutanlığına atandıktan sonra, Lagün'ün kıyılarına gelir.⁵ 1683'te, bu kez bunların yeğenlerinden biri, Cesare d'Este, süvarilerin başkomutanı olarak işe alınır.⁶ Almanlar tabloyu tamamlar: Kutsal İmparatorluk prensi Sulzbach *palatin* kontu, 1662'de piyade başkomutanı unvanıyla Girit'e gider,⁷ adada bir kampanya süresince kalır ve kış bastırınca tüm cesareti kırılmış olarak geri döner.⁸ Bütün bu prensler, kesin angajmanla, çağrılıp göreve atanmış olarak Venedik'e gelmektedirler; buna karşılık başkaları da vardır ki, bir görev ve biraz da maddi kazanç umuduyla kendiliklerinden gelip hizmetlerini arz ederler. Örneğin, *Cerimoniali* kütükleri 1647'de [Fransa Kralı] IV. Henri'nin –sonradan tanıdı-

ğı- gayrimeşru oğlu César de Vendôme'un Venedik'e uğradığını kaydeder; bu prens Serenissima'ya, bizzat komuta edeceği 6.000 piyadeyle 2.000 süvari toplamayı önerir.⁹ 1685'te, Hannover Dükü Ernest-Auguste'ün oğlu, Brunswick hanedanından Maximilien-Guillaume,¹⁰ babasının Venedik hesabına topladığı askerlerin yanında cepheye gider,¹¹ beğenilir ve ertesi yıl Cumhuriyet'in piyade kuvvetleri başkomutanlığına terfi eder.¹² Son olarak, ünlü prens Eugène'in kardeşi Philippe de Savoie'yi zikrederim;¹³ o da 1685'te gönüllü sıfatıyla Saint-Marc'ın sancağı altında ordulara katılır.¹⁴

Böyle bir çekim gücü en başta, acil zaruret durumunda paralı asker çaresine başvurmaya devam eden Cumhuriyet'in askerî politikasıyla açıklanabilir. Venedik barış zamanında Doğu Akdeniz'deki egemenlik alanında denizaşırı topraklarına dağılmış bir kaleler ağının korunmasıyla görevli sınırlı miktarda askerî birlikler tutarken, çatışma dönemlerinde tüm Hıristiyan âleminden kitle halinde yabancı askere de görev vermektedir. Komuta yönünden de buna benzer ihtiyaçlar kendisini hissettirir. Venedik donanması geleneksel olarak Serenissima'nın soylu sınıfının tekelinde olmakla birlikte, piyadeler olsun süvarilerin bir bölümü olsun kara kuvvetleri yabancı subayların komutasına verilir; harekâtın genel sevk ve idaresi için de durum aynıdır.¹⁵ Prenslerin işe alınması da bu bağlamda gündeme gelir. Venedik bunlara başvururken sadece genel olarak Avrupa savaş alanlarında edinmiş oldukları askerlik deneyiminin değil, insanlar nezdinde sahip oldukları tartışılmaz otorite ve saygınlığın da peşindedir. Bu davranış aynı zamanda birtakım diplomatik gerekleri ve özellikle bu prenslerin mensup oldukları egemen ailelerle olan bağların sıkılaştırılması ihtiyacını da karşılar.

Bu yüksek şahsiyetlerin göreve çağırılması, Cumhuriyet'in yönetim kademelerinde de eleştiri konusu olmaktan geri kalmamıştır. Örneğin 1540'lı yılların başında Venedik Türklerle savaştayken, bunun yankılarına rastlanır. Serenissima'nın ordularını yöneten Urbino Dükü Francesco Maria della Rovere ölünce, Senato, komutanın Dükün oğluna devredilmesi olasılı-

ğini tartışır ve buna karşı sesler yükselir. Muhalifler, genç Dükün bir prens olması ve bir devletin bulunmasında çok büyük bir sakınca görürler, zira “adam bütünüyle kendi özel çıkarlarına dönüktür ve bu çıkar tehdit altına girerse patronunu kolayca terk edebilir.”¹⁶ Ayrıca, babasının tutumunu da söz konusu ederek, bağımsız davranma yeltenişlerini hatırlatırlar: “Burada Venedik’te, sanki danışmanlık, hükümet, silahlı kuvvetler ve savunmanız bütünüyle kendisine bağıymış gibi, her konuda sizin görüşme ve tartışmalarınıza karışıyordu. Aynı şekilde, dışarıda da sizden emir almadan birçok önemli eyleme girişiyordu; nazırlarınızla üst perdeden konuşuyor ve herkeşe hakaret ediyordu, [...] ki bunlar elbette küstahça ve despotça davranışlardır.”¹⁷ Bu muhalif sesler son olarak, Dükün imparator veya papa gibi başka egemenlere bağlayan sadakat ve çıkar bağlarını vurgulayarak, onlarla anlaşmazlık durumunda efendisinin çıkarlarına hizmet etme hevesinin zayıflayabileceğini ima ederler. Senatonun bazı üyeleri, bu yabancıya başvurma yönteminde cumhuriyet kurumlarının iyi işleyişine ciddi bir tehdit görmektedirler. Hem böyle prenslerin tutum ve davranışlarıyla Serenissima’nın eşitlikçi âdet ve gelenekleri arasındaki apaçık uyumsuzluk, hem de bunlara fazla bel bağlamamanın uygun olduğu üzerinde ısrarla dururlar. Ancak mecliste bu görüşe karşı bir parti vardır; sonunda baskın çıkar ve ordunun başsız kaldığı ve boşluğun doldurulması gerektiği argümanı ile, ayrıca adayın yeteneğini ileri sürerek ve son olarak da onun devletiyle iyi ilişkiler sürdürmenin zarureti söz konusu ederek, Urbino Dükünün babasının yerine geçmesini sağlar.¹⁸ Alışılmış uygulamaya uygun olan bu hattı hareket, tüm 16. ve 17. yüzyıllar boyunca, gerçek bir değişime uğramaksızın gündemde kalır; sadece çok fazla gücün bir elde toplanmasından kaçınmak üzere, görevlerin bölünerek çoğaltılması yoluna gidilir.

Böylece Venediklilerin asker toplama politikaları sayesinde, Avrupalı egemen hanedanlardan çok sayıda prensin, Serenissima ordularında birer görev bulması mümkün olur. Ancak böyle davranan yalnız Venedik Cumhuriyeti değildir. Osmanlıların Macaristan ve diğer imparatorluk toprakları üzerinden hiç

eksik etmedikleri tehdit, Habsburgları da çoğu kez aynı hanedanlardan gelen büyük askerî şahsiyetlerin hizmetlerini kazanmaya sevk eder. Burada, çok iyi bilinen prens Eugène de Savoie olayı zikredilebilir, ancak bu da birçokları arasından sadece bir örnektir.¹⁹ *Cerimoniali* kütüklerinde geçen adların üstünkörü bir incelemesi, bu adamların profiline ana hatlarıyla çizilmesini sağlar. Aralarında birinci planda gelen hiçbir kral yoktur. Aslında çoğunlukla küçük veya orta boy prens ailelerinin küçük oğulları, ya da Vendôme Dükü olayında olduğu gibi, –kralla nazırlarının isteklerine birkaç kez karşı çıkmış olduğu– kendi krallığında bir yer edinmeye uğraşan bir büyük şahsiyet söz konusudur. Bunların motivasyonlarını Venedik kaynakları içinden tam olarak yakalamak zor olmakla birlikte, bu kısa “sosyolojik analiz”, angajmanlarının temelinde yatan kritik sorunun “kapılanma” yani kendilerine uygun sosyal konum ve görev bulma olduğunu gösterir gibi görünüyor. Türk savaşı onlara prestijli-unvanlı ve yüklü ücretli askerî görevler üstlenme fırsatı sunar. Bu şartlarda, motivasyonları arasında kâfire karşı savaşın Hıristiyan ideallerinin ya da ortak düşmana karşı mücadelenin gereklerinin hâlâ tutmakta olabileceği yerin sorgulanması yararlı olacaktır. 16. ve 17. yüzyılların büyük çatışmaları arasında dağılmış birkaç örnek olayın daha ayrıntılı biçimde incelenmesi, bu soruya bazı yanıt unsurları getirebilir. Guise’lerin, Mercœur Dükünün ya da prens Almerico d’Este’nin bu bağlamdaki hayat çizgileri izlenince, tüm bu adamları vatanlarını terk edip Osmanlılarla savaşa gitmeye sevk eden nedenlerin karmaşık yumağını çözmek imkân dâhiline giriyor.

FRANSA'DAKİ LORRAINE SOYUNUN SAVAŞA KATILMA GELENEKLERİ

16. ve 17. yüzyıl Fransı'nda da, devlet resmen İstanbul'un müttefiki olmasına karşın, *Grand Seigneur*'le kozlarını paylaşmak için savaşa gitmeye gönüllü adaylar eksik değildir.²⁰ Genel olarak hükümetçe kontrol edilemeyen bu girişimler, özel-

likle güçlü ve nüfuzlu kişilerden geldiğinde, çoğu kez kral için yararlı olmaktan çok sıkıntı yaratıcıdır. Sarayda görev yapan yabancı prenslerin durumu böyledir. I. François başta olmak üzere Valois soyundan krallar, bazı egemen ailelerin alt dallarından prenslere düklükler ihsan ederek ve miras sahibi Fransız prenseslerle evlilikler ayarlayarak, bunların krallık içinde yerleşmelerini sağlamışlardır. Krala hizmetin gerekleri ile başka yabancı sadakat bağları arasında ikircimde kalan ve kurumsal yapısı gittikçe katılaştıran monarşik bir devlet içinde istedikleri gibi serbest davranamayan bu adamlar, tatmin edemedikleri ihtirasları için çıkış yolunu huzursuzluk yaratmakta bulan istikrarsız bir grup teşkil ederler. Gerek iç anlaşmazlıklara, bazen meşru metbuları krala karşı, aktif biçimde katılarak, gerek geniş bir bağımsızlıkla milletlerarası alanda inisiyatif alarak, prestijli soylarına lâyık bir rol peşinde koşarlar. Katolik davasına olan sofuca adanmışlıklarına eklenen bu iki yanlı tutum, bazen onları daha uzak serüvenlere de sürükler.²¹ Krallıkta yerleşmiş Lorraine hanedanının bazı üyeleri de, böylece Doğunun çağrısını işitirler.²² Osmanlılarla Avrupalı krallar arasındaki savaşlarda, özlemini çektikleri şan-şöhret ve tanınmayı, hatta durum ve konumlarına uygun maddi kaynaklar, sağlayabilecek bir girişim fırsatı yakaladıklarını düşünürler.

Guise'ler Venedik ve Türkler

• Kıbrıs Savaşı Guise'lere hayaller kurdurmuştur. IX. Charles'ın sarayında Venedik Cumhuriyeti'ni temsil eden Alvise Contarini'nin yazışmalarının gösterdiği gibi, genç dük Henri ile ağabeyi Mayenne Markisi Charles,²³ daha 1570 Temmuzundan itibaren Venedik'e hizmetlerini sunarlar. Bu girişim, Osmanlı ordusunun Venedik'in bu adasına çıkmasıyla aynı zamana rastlar.²⁴ İki genç ihtiyatlıdır, amcaları kardinal de Lorraine'e Serenissima'nın elçisinin nabzını yoklatırlar. Kardinal, Fransa'da Katoliklerle Huguenot'lar (Protestanlar) arasında barışa varılırsa, yeğenlerinin "sadece askerlik mesleğinde olanların yaptığı gibi kendilerini o alanda yetiştirmek için değil, aynı za-

manda Cumhuriyete hizmet etmek için de” savaşa gideceklerini söyler.²⁵ Guise’lerin gözünde öncelik, ülkeyi parçalayan amansız din savaşlarındadır. Bunlarda çok önemli bir rol oynamaktadırlar: 1568’de patlak veren üçüncü din çatışması vesilesiyle yakınlaştıkları kralın çevresinde belirleyici bir yer işgal etmekte ve Protestanlara karşı savaşı, Katolik hizbin başı olarak, aktif biçimde sürdürmektedirler.²⁶ Ancak, aynı zamanda, kardinal de Lorraine’in yaptığı açılım, iki kardeşin Türklerle kozlarını paylaşma konusunda belli bir sabırsızlık içinde olduğunu da açığa vurur. Savaşa katılımı önce, Fransa’da durum yatıştığı takdirde, askerî eğitimlerini yurt dışında sürdürme ve geliştirme vesilesi görürler ve dolayısıyla soyluluğun genel olarak askerî kariyere bağladığı kahramanlık meziyetlerini geliştirmeye son derece istekli görünürler.²⁷ Öte yandan Venedik saflarına katılma konusunda gösterdikleri aşırı heves, kendilerini kralın iktidarına bağlayan bağlardaki ikircim ve esnekliği de açığa vurur. Bu şekilde bir başka hükümdarın hizmetine girme niyetleriyle, krala karşı korudukları mesafeyi, hatta bağımsızlığı, açıkça göstermiş, öbür yandan da hanedanlarını Serenissima’ya bağlayan ayrıcalıklı bağları ön plana çıkarmış olurlar, zira Guise’ler de, Avrupalı hükümdar ailelerinin çoğu gibi Venedik soyluluğunun (*patriciat*) onur üyeliğine kabul edilmişlerdi.²⁸

Saint-Germain fermarıyla (8 Ağustos 1570) başlayıp Saint-Barthélémy katliamlarına (23-24 Ağustos 1572) kadar süren soluklanma dönemi, Protestan şeflerinin tekrar ön plana çıkmasını ve özellikle 1571 Sonbaharında, Amiral Gaspard de Coligny’nin kralın Danışma Meclisine girmesini de sağladığı için, bu projenin gerçekleşmesini daha da kolaylaştırır.²⁹ Guise’ler kenara itilmişlerdir; artık Serenissima’nın temsilcileriyle yeniden ilişki kurmalarına hiçbir engel yoktur. 1572 Ocak ayının sonlarında, bu arada Alvisse Contarini’nin yerini almış olan Sigismondo Cavalli’yle temasa geçerler. Venedikli elçiye bakılırsa, 300 ya da 400 adamla birlikte, Osmanlılara karşı savaşa gitmek üzere Venedik’e gitmek niyetindedirler.³⁰ Bu haber çok geçmeden kendisine iki kardeşin yazdığı mektupları getiren onlara bağlı bir asilzade tarafından da doğrula-

nır. Guise'ler bu mektuplarda söz konusu yolculuğa kararlı olduklarını belirtmekte ve beraberlerinde elçinin önce zannettiği gibi 400 değil 4.000 asker getirmeyi önermektedirler; ancak Cumhuriyet'in de bu birliğin ve komutanlarının tüm masraflarını karşılamayı kabul etmesi şarttır.³¹ İki kardeş Doğu savaş sahnesine gerçek bir seferi kuvvetin başında askerî şefler olarak çıkmak istemektedirler. Toplayıp savaşa götürmeye hazırlandıkları ordunun büyüklüğünden, iddia ve ihtirasları ve Serenissima'nın ordusu içinde elde etmek istedikleri konum ve rütbe anlaşıldığı gibi Venedik'ten istedikleri mali katkı da savaşa girişlerinin özellikle –İtalyan prenslerinin zaman zaman kullandıkları ve Venedik'in de sık sık başvurduğu– *condottieri* geleneğinde ücretli bir hizmet gibi tasarlanması gerektiğini göstermektedir. Ancak Guise'lerin bu ihtiraslarına karşı Cumhuriyet, onları düpedüz kapıdan çevirmeksizin istahlarını kesmeye çalışan daha çekingen bir tutum benimser.

Böylece, Senatonun elçisine gönderdiği yanıt son derece ölçülü olur. Elbette öneriyi resmen kayda geçirmekte ve sahiplerine en derin teşekkürlerini ifade etmektedir. Cavalli'ye şöyle talimat verir: “Size, takdir edeceğiniz en maharetli ve en uygun yoldan, bizim adımıza onlara, bize karşı gösterdikleri bu sevgiden dolayı sonsuz şükranlarımızı sunduğumuzu ve gerek kendi ekselansları gerek her zaman sevip takdir ettiğimiz ünlü Hanedanları[nın her bir üyesi] için bizde de daima aynı bağlılığı ve tereddütsüz hizmet arzusunu bulacaklarını belirttiğimizi anlatmanızı emrediyoruz.”³² Ancak yine de istenen, onları o küçük ordularını yanlarında getirmekten caydırmaktır. Görüşme sonucu, “kendimiz de günler ve aylardan beri binlerce yaya asker toplayıp hizmete aldığımız için [...], markinin komuta etmeyi önerdiği bu kadar kalabalık bir piyade birliğini ağırlama çaresi göremediğimizi” özellikle belirtir.³³ Bu yüzden Senato bir uzlaşma çözümüden yanadır: “Geldikleri takdirde kendileri ve maiyetlerindeki üç veya dört yüz kişi için bir geçiş yolu bulmaya ve onları ordumuzda mümkün olduğu kadar rahat ettirmeye çalışırız.”³⁴ Venedikli yetkililer Guise'lerin kendi saflarında yer almalarına önem vermektedirler. Nitekim Senato şu değer-

lendirmeyi yapar: “Bu iki prensin, ya da hiç olmazsa birinin, bu savaşa katılmasını memnuniyetle karşılız, zira bu gerçekleştiği takdirde işlerimiz açısından bize büyük yarar sağlayabilir.”³⁵

Dük Henri girişimden vazgeçtiği için, sonunda Lagün’ün kıylarına yalnız kardeşi Mayenne Markisi gelir. Mayıs ayının sonlarında Ferrara’dadır ve oradan Venedik’e, karşılız ve Cumhuriyet’in gemileriyle Doğuya geçiş koşullarını görüşmek üzere elçiler gönderir.³⁶ Haziran başlarında nihayet Venedik’e varır.³⁷ Orada görevli olan Papalık elçisi Facchinetti, gönüllünün gençliğinden etkilenir; ona göre dük 18 yaşında ya var ya yoktur. Maiyeti de aynıdır: “hepsi genç”, “hiçbiri 25’ini geçmemiş”, 200 ilâ 300 asil şövalye.³⁸ Ve belirtmeden edemez: “Bunlar, tehlikeye aldırış etmeksizin her türlü serüvene atılmaya dünden teşne, ateşli insanlardandır.”³⁹ Bariş yüzünden aylak kalan ve şan-şöhreti, dövüşün coşkusunu, ya da düpedüz ülkesinde yoksun bırakıldığı konum ve görevi başka çatışma alanlarında aramaya çıkan o kıpır kıpır ve taşkın soylu sınıfındandırlar. Ancak, Charles de Guise’in durumunda, bu gençlik tezcanlılığına başka motivasyonların karışmış olması da imkânsız değildir. Dolaşan söylentiler Papalık elçisini olası bir aşk kırgınlığını söz konusu etmeye sevk eder. “Marki, yılda 40.000 ekü gelir drahoması olan bir genç hanımla evlenmeyi kuvvetle umuyormuş”, bu kadınsa “Nevers Dükünün eşinin kızkardeşinden başkası değilmış.”⁴⁰ Kadını Condé Dükünün oğlu için düşünen Navarre kraliçesi Jeanne d’Albret’nin entrikaları yüzünden, sonunda bu kısmeti elinden kaçırmış ve kral da bu evliliğe onay vermiş. O zaman Mayenne “gerek bu kadar büyük bir drahomadan yoksun kaldığı, gerekse genç kadını çok sevdiği için, o kadar büyük bir infiale kapılmış ki, o kadından uzaklaşmak için bu savaşa gelmek istemiş.”⁴¹ Şimdi, burada herhangi bir haçlı seferi idealinden çok uzakta bulunuyoruz. Bu askerlerin bireysel kaderlerinin incelenmesi, içinde Hıristiyanlık inancının çok daha maddi özel mülahazalarla harmanlandığı bir motivasyonlar yumağı ortaya koyuyor. Yine Charles de Guise olayında, yaşanan duygusal düş kırıklığına, ihtiraslarını yıkan entrikaya onay vermiş olan IX. Charles’a karşı derin

bir hıncın da eşlik ettiği söylenebilir. Nitekim genç prens ülkesini, bağlı olduğu kralından izin bile istemeden terk etmiş, bu bağımsızlık ve meydan okuma jesti de bizzat Venedik'te diplomatik bir karışıklığa sebep olmaktan geri kalmamıştır. Cumhuriyet, Mayenne'le küçük ordusunun gelişini önce gayet olumlu karşılamış ve Doğuya geçişi için emrine bir yük gemisi, bir kadirga ve üç *fusta* [alçak bordalı ince uzun yelkenli] tahsis etmeyi vaat etmekle kalmayıp, “oraya varıp orduya katılınca kendisine elden gelen en büyük kolaylığın sağlanması için”⁴² başkomutana yazmaya da söz vermiş olmakla birlikte, markinin hareketine şiddetle karşı çıkan Fransa Kralının elçisi Arnaud du Ferrier'nin tepkisi⁴³ Venedik yönetim kademelerinde rahatsızlık yaratmaktan geri kalmaz. Fransız elçi bizzat Ferrara'ya giderek prense adamlarıyla birlikte Fransa'ya dönmesini emreder. Onun inadı karşısında, bu kez *Collegio*'nun huzuruna çıkıp “kendisine hiçbir geçiş kolaylığı sağlanmamasını” talep eder.⁴⁴ Papalık elçisi ayrıca belirtir: “Fransa elçisi o kadar ateşli bir konuşma yaptı ki, *Sa Sérénité* markiye yolculuğu için vaat ettiği gemileri vermeyecektir.”⁴⁵ Ferrier'nin bu son derece enerjik tepkisi, Charles de Guise'in kaçışının Fransa'da ne kadar olumsuz algılandığını ve bu yabancı küçük prenslerin çıkar ve ihtiraslarının kendi meşru krallarıninkilerle ne derece çelişebildiğini açıkça göstermektedir. Pek-Hıristiyan kralı kızdıran sadece bir uyuğunun açıkça emre itaatsizlik edişi ya da krallığın en saygın ailelerinden birine mensup bir şahsiyetin yabancı bir devletin hizmetine girişi değil, aynı zamanda üstlenmeye hazırlandığı görevdir de, zira bu eylem, Babiâli tarafından öğrenildiği takdirde, Fransa'yla Babiâli arasında kurulmuş olan ilişkilere zarar verme riski de taşımaktadır.⁴⁶ Burada, krallık politikasının gerekleri ile, tercihlerinin IX. Charles'ın iradesiyle uyumlu olup olmadığına hiç bakmaksızın kırık kalbini iyileştirmeye çalışan, şan-şöhret rüyasının peşinde koşan ve dinî inancının dediğini yapan Mayenne Markisinin bağımsız tutumu arasındaki kırılma hattını su yüzüne çıkaran örnek bir olay söz konusudur. Bu mesafeli davranış öte yandan Guise'lerin krallığın iç işlerinde benimsedikleri tutumu da hatırlatmıyor değildir.

Yine de, Ferrier'nin taleplerine karşı Charles de Guise'in ısrarı, yanında getirdiği güçlü takviye kuvvetine daha çok olumlu açıdan bakan Venediklilerin tereddütlerini giderir. Genç prens 7 Haziranda Collegio'nun huzuruna çıkar ve "elçinin olayı gerektiğinden fazla şişirmiş olduğunu göstermek için tüm becerisini kullanarak", her şeyi toptan inkâr eder.⁴⁷ Ayrılışı gerçekten kralı rahatsız etmiş olsaydı, diye devam eder, kral bunu herhalde Cumhuriyet'in nezdindeki temsilcisine bildirmemezlik etmezdi, ayrıca amcası kardinal de, "hanedanlarını daha büyük bir tehlikeye atmaması için" herhalde devreye girerdi.⁴⁸ Bu konuşmadan sonra, kesin bir konum belirlemek için Senatoya birkaç gün daha gerekir. Görüşme tutanaklarında kaydedilmiş, Ferrier'ye ve Mayenne'e verilmek üzere hazırlanan ve taslakları birkaç kez önerilip reddedilen yanıtlar, Senatonun tereddütlerini ve bu olayla ilgili tartışmaların yoğunluğunu yansıtır.⁴⁹ Sonunda reddedilen bir taslakta, Senatörler "Mayenne Markisinin orduya katılma kararı yüzünden son günlerde çektikleri işkenceden" bile bahsederler.⁵⁰ Ancak yine de sonunda, "kendisi için bir kadirge ve adamları için birkaç *fusta*" tahsis ederek, markinin dileğini yerine getirirler.⁵¹ Kararlarına gerekçe olarak biraz zorlama argümanlar öne sürerler; örneğin kardinal de Lorraine'in, kralın koyabileceği yasaktan hiç söz etmeksizin, yeğenine iyi yolculuklar dilemek için yazdığı söylenen bir mektuptan bahsederler; prensin güvenliğini sağlama zarureti üzerinde de dururlar: Prens kendi imkânlarıyla denize açılmaya karar verdiği takdirde, özellikle Adriyatik'te cirit atan korsanlar yüzünden, ağır talihsizliklere maruz kalabilecektir; son olarak, Ferrier'nin müdahalesini âdet yerini bulsun diye yapılmış basit bir protestoya indirgeyerek önemsiz saydığını söyledikleri Mayenne'in sözlerine inanmış görünürler.⁵² Bu yüzden, IX. Charles'ın hâlâ eskisi kadar kesin olan yeni emirleri Temmuz başında Venedik'e ulaştığında, artık çok geçtir; Charles de Guise elverişli bir rüzgârdan yararlanarak 19 Haziranda yelkenleri açmıştır bile.⁵³ Bu durumda Arnaud du Ferrier'ye de yeniden Collegio nezdinde bir girişimde bulunmak ve markinin arkasından geri dönmesini emreden kralın mektubunu taşıyan bir fir-

kateyn göndermek kalmaktadır.⁵⁴ Senatonun elçiyi hoşnut etmek için *capitano generale da mar*'a [deniz kuvvetleri başkomutanı] yazdığı bir mektupta da, komutandan Mayenne'i krala itaate teşvik etmesi istenir.⁵⁵ Ancak bu çabalar boşa çıkar. Genç prens dönmemekte inat eder ve Cumhuriyet de onun nezdinde talep edilen girişimi yaptırdığını, fakat başarılı olamadığını Fransa sarayına bildirir.⁵⁶

Böylece Charles de Guise sonuna kadar kralının buyruklarına yabancı kalır. Bu tutumuyla bağımlılıktan kurtulma kaygısını açığa vurmuş olur ve şan-şöhreti uzak bir savaş alanında aramaya gitmek tercihinden sapmaz. Kaldı ki orada adamlarıyla birlikte harikalar yaratır. Temmuzda Papalık filosunun komutanı Marcantonio Colonna, "bahadır ve akıllı" (*valoroso e savio*) olarak değerlendirdiği bu gence dikkat çeker; hatta orduya katılan gönüllü ve ücretli askerlerin başkomutanlığına atanmasını önerir.⁵⁷ Ekim ayında Venedik'e gelen bir rapor da aynı şekilde Mayenne'in savaştaki kahramanlığını kutlar ve "kendisi ve bölüğünün her eylemde en ön safta yer almak istediklerini" açıklar.⁵⁸

Brötanya uçlarından Macaristan hudutlarına: Mercœur imparatorun hizmetinde

Mercœur Dükü de, gerek imparatorluk ordusunda üstlendiği yüksek görevler, gerekse ölümünden sonra anısına gösterilen büyük saygı ve yüceltme nedeniyle kendisine bu portre galerisinde çok özel bir yer ayırmak uygun olsa da, Charles de Guise örneğinde görülen Türklere karşı savaşa gönüllü gitme modelinin dışına çıkmaz. Philippe Emmanuel Fransa'nın hizmetindeki yabancı prenslerin tipik bir örneğidir. Kuzenleri Guise'ler gibi, Lorraine hanedanının alt dallarından birine mensuptur: Lorraine ve Bar Dükü Antoine'ın (1490-1544) torunu, Nicolas de Vaudémont'un oğludur.⁵⁹ Bu kişi, Valois'larla Habsburglar arasındaki düşmanlığı kullanarak, kraldan Auvergne'deki kendi Mercœur baronluğunun önce prensliğe (1563) sonra da *pair-düklüğe* (1569) yükseltilmesini koparmayı bilmiş, aynı za-

manda imparator da 9 Haziran 1567'de onun Nomeny'deki beyliğini imparatorluk prensliğine ve normal markiliğe dönüştürmüştü.⁶⁰ Babası 1577'de ölünce, Philippe Emmanuel bu toprakları tevarüs eder ve böylelikle kendisini imparatorlukta prens ve Fransa'da dük ve *pair* olarak çifte beylik statüsü içinde bulur.⁶¹ Kariyerine III. Henri'ye hizmetle başlar ve onun cömertliğinden yararlanır: 1578'de Saint-Esprit Şövalyelerinin ilk grubunda yer alır, 1581'de Brötanya valisi olur. Ancak Mercœur Dükü pek çabuk Katolik davasını benimser, Kutsal Birliğe (*Ligue*) girer ve meşru krallarına karşı gelir. Kendi eyaletine çekilir ve İspanya'nın desteği ile IV. Henri'ye karşı mücadeleyi sonuna dek sürdürür; ancak 1598'de, kuzeni Mayenne Dükünden iki yıl sonra, teslim olur.⁶²

Philippe Emmanuel'de Doğuya ilginin uyanması, Fransa'daki emellerinin yıkılışıyla örtüşür. Krala tâbiyetini arz ettikten kısa süre sonra [İspanya Kralı] II. Felipe'ye ve çocuk Felipe'ye yazdığı mektuplarda nihai başarısızlığından söz eder.⁶³ Önce “eyaletin tüm şehir ve kaleleri davaya ihanet ederek”, ayaklanmayı bastırmak için kendilerine yaklaştıkça, birer birer Bourbon'dan [IV. Henri] yana geçmişler; sonra kendisi “son derece olumsuz ve yararsız koşullarla üzerine çöken amansız gözden düşüş karşısında tutunamamış” ve “bu valilikte [...] edinmiş olduğu otoriteyi” kaybetmiş... Kızını IV. Henri'nin gayrimeşru oğlu César de Vendôme'la evlendirmek zorunda kalan Dükün, görevinden de damadı yararına feragat etmesi gerekir. Bunu yaparken, 230.000 ekülük yüklü bir tazminat elde etse ve birkaç kaleyi elinde tutsa bile, iktidarının ve krallıktaki nüfuzunun özünü kaybetmektedir. Her şeyi terk etmek, “bu eyalette kendisine özel olan her şeyi bırakıp” yaban ellerde oluşacak bir kaderi izlemek tasarısı buradan kaynaklanır. Bu niyetini II. Felipe'ye açar ve “Hıristiyanlığın onulmaz düşmanına karşı verilen Macaristan savaşında kullanılması” için yalvarır. Mercœur için bu iş, daha önce Fransa'da verilen savaşın başka bir alanda sürdürülmesinden başka bir şey değildir. “İlahi Velinimet [kendisini] bu ülkede hizmetine layık bulmadığına göre, şimdi bu çok haklı ve kutsal girişimde Tanrıya hizmet yolunda hâlâ [...] tam

bir irade ve azim içinde” olduğunu belirtir.⁶⁴ Bu angajmana, bir çifte sadakatin, Habsburglara ve Katolikliğe bağlılığın, nişanesi olarak girilir: Dük İspanya Kralına, “hizmetine ve kilisesinin ilerlemesine her zaman duyduğu derin ilgi ve sevgiyi”; çocuk veliahta, “doğru ve onurlu bir adamın yapabileceğini yaptığını ve Dinin ilerleyip yükselmesi için ödevlerinde herhangi bir eksik bıraktığını sanmadığını” hatırlatır. Macaristan yoluna düşmek hem dinsel hem de siyasal bir eylemdir. Bir yandan, haclı seferlerinin, Türk’e karşı savaşın kişisel dindarlık nedeniyle baş konulan haklı ve kutsal bir dava olarak tanımının, mantığı içinde yer alır; öbür yandan, Mercœur’un ülke dışında sürdürdüğü özel ilişkileri, Fransa Kralının rakibi hatta hasmı olan hükümdarlarla olan ilişkiler dâhil, ortaya koyar.

Nitekim Mercœur çok geçmeden, 1593’ten beri Osmanlı kuvvetleriyle savaşmakta olan II. Rodolphe’un hizmetine girer. İmparatorluk bayrağı altındaki serüvenleri, 17. ve 18. yüzyıl tarih yazıcıları tarafından popülerleştirilen, az çok başarılı bir dizi kahramanca eylem olarak özetlenebilir.⁶⁵ Ekim 1599’da Philippe Emmanuel orta Avrupa’ya ilk seyahatini yapar ve Türklerin kuşatmak üzere oldukları Estergon kalesine kadar gider. Sonra Prag’a geçer, orada imparatorla buluşup uzun uzun görüştükten sonra Fransa’ya döner. II. Rodolphe’un, kendisini ordusunun başkomutan vekilliğine atayan ve tekrar Macaristan yolunu tutmasını isteyen resmî yazısını 1600’de Paris’te alır. Temmuz sonunda Viyana’da beklenmektedir, fakat Lorraine’de asker toplama yüzünden biraz gecikir; bu durum imparatorluk ordusunun savaşa girişini de o kadar erteler.⁶⁶ Philippe Emmanuel nihayet orduya Javarin’de katılır ve imparatorluk kuvvetlerinin başkomutanı Arşidük Mathias tarafından resmen ve fiilen görevine başlatılır. Ancak, kendisine bağlanan umutlara karşın, ilk girişimleri başarısızlıkla sonuçlanır: Türklerin kuşatması altındaki Kanije kalesini kurtarmaya teşebbüs eder, ama başaramaz ve tehlikeli koşullarda geri çekilmek zorunda kalır. Buna karşılık 1601 seferi açıkça Mercœur’un lehinde gelişir: 1601 Eylülü’nde Szekesfehervar’ı (Istolni) alır; bu zaferin çok geniş yankıları olur, Viyana kendisini kahraman gi-

bi karşılar. Sonra Prag'da imparatorla görüşür ve onunla 1602 seferinin ayrıntılarını saptadıktan sonra, birkaç ay için tekrar Lorraine'in yolunu tutar. Yolda kötü bir hummaya tutularak 19 Şubat 1602'de Nuremberg'de ölür. Cesedi mumyalanıp kurşunlu bir tabutta Nancy'ye kadar getirilir ve 30 Nisanda orada, Cordeliers tarikatının şapelinde toprağa verilir.⁶⁷

Bu resmî ve lekesiz hayat hikâyesi kısa sürede François de Sales tarafından bu haliyle tespit edilip kesinleştirilir.⁶⁸ 27 Nisan 1602'de Notre-Dame katedralinde yapılan olağanüstü bir ayinde, müteveffa prensin anısını halk önünde yüceltip kutsamak ona düşer. Cenaze törenini düzenleyen, Philippe Emmanuel'in dul eşi tarafından seçilen⁶⁹ bu büyük din adamı, o gün, Lorraine hanedanının başkentteki tüm mensuplarının, saray halkının büyük kısmının ve törene resmî bir topluluk halinde birlikte katılan Parlamento üyelerinin hazır buldukları, önemli bir cenaze hutbesi okur.⁷⁰ Bu vesileyle dük için herkesçe beğenilecek kusursuz bir imaj oluşturur⁷¹ ve bu imaj, konuşmanın çabucak yayımlanmasıyla, kitlelere mal olur.⁷² François de Sales, Mercœur'ün savaşa katılmasının yalnız dinî boyutunu dikkate alır; onun dilinde dük, bütün varlığıyla Doğuya "kutsal yolculuğa" yönelen "Mesih askerinin" tipik örneği olur. Vaize bakılırsa her şey onu bu sefere hazırlıyordu: Baba tarafından Lorraine'li ana tarafından Savoie'li olan ataları, ki Kutsal Topraklar için mücadele etmiş ve Müslümanlarla savaşmışlardı,⁷³ özenle koruyup titizlikle uyguladığı Hıristiyanlık erdemleri, itidal, adalet ve takva,⁷⁴ nihayet, "daha ilk gençliğinde gönlüne düşen ve orada yerleşen, kâfirlere karşı savaşma arzusu". Bu nedenle, Philippe Emmanuel'in Macaristan'daki eylemi, kahramanlığını ve askerî önder niteliklerini ön plana çıkaran ve onu Tanrının bir lütfu, ya da François de Sales'in deyişiyle "Hıristiyanlığın surlarından biri, imanın koruyucularından biri, haçtaki Mesih'in kılavuzu, Müslüman ve Muhammedilere dehşet salmış [yiğit], acı çekenlerin dayanağı, beşerî sevginin örnek temsilcisi, kısacası devrin ilahi inayeti" olarak sunan bir dizi olağanüstü kişisel başan olarak özetlenir.⁷⁵ Fakat hatibin, Mercœur'ün savaşının dinî yönü üzerinde bu kadar ısrarla durması, siyasal içeriğini daha iyi

gözden kaçırabilmek içindir. Dükün meşru kralına karşı düzenlediği ayaklanma kışkırtmalarından hiç söz etmez. Haçlı seferi teması, ölenin anısı üzerinde oybirliği sağlamaya yarayan bir araçtır; kralı bile Dükün yaptıklarına ortak etmeyi sağlayabilir. Nitekim François de Sales, etkileyici ve şaşırtıcı bir çarpıtmayla, Philippe Emmanuel'in "[imparatorun resmî mektuplarını] iradesine itaate buyruğu uyarınca yapılanlardan başka hiçbir eylemi onurlu saymayacak kadar sevgi ve hizmet aşkıyla bağlı olduğu krala sunduğunu" savunur ve "Majestelerinin de, pek-Hıristiyan kral olarak, Fransız adına bu denli layık olan o güzel görevi kabul etmesine izin verdiğini" ima eder. Ve böylece IV. Henri de durup dururken kendisini Mercœur Dükünün Türk savaşına bulaşmış bulur.

Bu cenaze hutbesinin edebi kalitesi ve geniş ölçüde yayılması, onu sonraki eserleri derinden etkileyen temel bir referans haline getirir. Konu-kişinin tek yönlü bir okunuşunu döneme empoze eder; buna örneğin Parlamento'da "başkan" de Thou'da rastlanır. De Thou hutbede söylenenlere Hıristiyan mucize ve efsane alanından ilaveler yapar: Örneğin, 1600'de Kaniye yakınlarında Türk kuvvetlerine yapılan saldırının püskürtülmesinden sonra, Philippe Emmanuel komutasındaki birliklerin ricatini ilahi bir müdahale korumuştur.⁷⁶ Ayrıca, bu yazarın kaleminden, olayların anlatılışını Dükün çevresinde, yoğunlaştıran ve onu başlıca aktör yapan bir kahramanlaştırma süreci de anlatıya eşlik eder. Székesfehervar önünde, dük "bir büyük komutanın bütün ödevlerini yerine getirir [...] ve emirlerinin yeteri kadar heves ve heyecanla ifa edilmemesi endişesiyle, en büyük tehlikelere bizzat atıldığı görülür". De Thou son olarak Fransa Kralının da girişime onay verdiği fikrini tekrarlar. Bu fikir, Dükün savunu ve övgüsünün başlıca unsurlarından biridir; böylece, Hıristiyan âleminin gözünde zaten çoktan aklanıp gerekçelenmiş olan eylemleri, bunlara olur vermiş gibi gösterilen IV. Henri açısından da sahiplenilmiş olur. 1630'lu yılların sonunda, *Journal de l'estat de l'Orient* adlı bir eserin anonim yazarı, aynı fikri daha da şişirerek ileri sürer: "Mercœur Dükü Macaristan ordusunda başkomutan vekilliği

görevini Fransa ve Navarre Kralı Henri'mizin rızası üzerine kabul etmiştir. Zira bu dünyada hiçbir rütbe veya onurlu unvan yoktur ki, bir uyruk hükümdarının izni olmadan isteyecek ve kabul edecek olsun.”⁷⁷

Bu nokta ne kadar vurgulanırsa vurgulansın, bu sözlerde François de Sales'in işlediği temalardan birini, Philippe Emmanuel'in, çağdaşları tarafından düzenlenip gelecek nesillere aktarılan kahramanlık destanının bir anını, görmemek imkânsızdır. Fakat IV. Henri'nin de bu seferlerin hazırlığına ortak edilmesine dayanak olacak hiçbir kanıt yoktur. Tam tersine, bizzat Marcœur'ün kendi kararları hakkında kralı uzun süre bilgisiz bıraktığı anlaşılmaktadır.⁷⁸ Öte yandan, kral en kararlı ve inatçı hasımlarından birinin uzaklaşmasından herhalde memnuniyet duymuş olsa da, aynı zamanda Dükün girişimleri kendisini politikada, özellikle Babiâli'ye karşı yürüttüğü politikada, güç durumda bırakmıştır. Bu yüzden, 1599 girişiminin ardından, İstanbul'daki elçisi Savary de Brèves'e olayı özellikle açıklamakta yarar görür: “Mercœur Dükünün Macaristan seyahati özel kişi olarak ve o ülkedeki savaşa katılmak için değil bu ülkeden uzaklaşmak amacıyla yapılmıştır; ayrıca, şimdi oradan dönmüş olup, hiçbir hal ve hareketiyle tekrar gitmek ister gibi görünmemektedir.” Ve devam eder: “Başka türlü bir isteği olduğunu fark edersem, elimden geldiği kadar onu bundan caydıracağım, zira size beyan ediyorum ki, o [Osmanlı] Senyörle bozuşmaya hiç niyetim yoktur.”⁷⁹ Philippe Emmanuel ikinci kez II. Rodolphe'un hizmetine girince, kral elçisine “Mercœur Dükünü bulunduğu yerden geri getiremediğine oldukça canının sıkıldığını” itiraf, fakat bu konuda güçsüzlüğünü de kabul eder, zira dük “uyruğu olduğu imparatorun da otoritesi altında” bulunmaktadır.⁸⁰ Kralın bu düşünceleri, gelenekte Dükün anısına yaranmak için canlı tutulan, kralın da bu işe canı gönülden onay verdiği fantezisini çürütür. Tüm gerçeği değilse bile bir kısmını gözlerden kaçıran bu tür “kutsallaştırıcı” anlatılara kuşkulu bir gözle bakmak lâzımdır.

İmparatorluk topraklarındaki Fransa temsilcileri de aynı şekilde Philippe Emmanuel'in eylemlerini daha farklı bir ışık al-

tında gösterirler. İmparatorluk yetkililerinin, 1600'de orduya gecikmeyle katılmasından duydukları rahatsızlığı vurgularlar. Örneğin, Eylül ortasında Guillaume Ancel şöyle yazar: "Bu saray huysuzluklarına devam ediyor. Mösyö Mercœur Dükü arşidük Mathias tarafından umduğu gibi karşılanmadı. Onlar, bu kadar geç gelmesinden şikâyet ediyorlar, dük ise hazır bulması gereken şeylerin hâlâ hazır olmamasından."⁸¹ Ayrıca, Kaniye önünde uğranılan yenilgiyi birliklerdeki düzensizliğe ve komutanın otoritesizliğine atfeden haberlerden yankılar da taşır- lar.⁸² Nihayet, sonraki kış boyunca Mercœur'un tâbi tutulduğu bir tür gözden düşmüşlük durumunun da ayrıntılı günlüğünü tutarlar. Guillaume Ancel Mart 1601'de, "Mercœur Dükünün [ününü] korumakta ciddi engellerle karşılaşacağını, çünkü emrinde olması gereken bin atlının yalnız subaylarını seçip atamasına izin verildiğini; öte yandan, uzun süre peşinde koştuğu Wallon piyade alayının da elinden kaçacağını; hâlâ Viyana'da bulunduğu halde imparatorla görüşme izni alamadığını" belirtir.⁸³

Bu tür bilgiler, Lorraine'li prensin François de Sales tarafından uydurulan anlı-şanlı imajını birçok açıdan düzeltip, daha kontrastlı ve daha "insan" bir figürün ortaya çıkmasına yardımcı olmaktadır. Philippe Emmanuel'in savaşa gidişi elbette şövalyelere yakışır bir jestin bütün güzelliğini taşır. Modern savaşın yeni biçimlerinin kendisini kabul ettirdiği bir çağda, modası geçmiş ideallere hâlâ gösterilen bir bağlılığı dile getirir; millî devletlerin oluşup yerleştiği bir zamanda, Hıristiyan âlemi ilkesine sadakati dışavurur. İmparatorun ya da Venedik Cumhuriyeti'nin ordularına katılan bu adamların bazıları için, Türk savaşı gerçekten kutsal ve haklı bir dava, bahadırılığın ve bireysel kahramanlıkların hâlâ tüm anlamlarını koruduğu bir boy ölçüşmedir. Avrupa savaş alanlarında artık sınırlı bir yer işgal eden bu soyluluğa özgü erdemler, kâfire karşı mücadele içinde hâlâ yaşanma ve yüceltilme imkânı bulurlar; söz konusu mücadele de bundan dolayı, *miles christi* (Mesih askeri) figürü çevresinde düzenlenmiş eski bir savaş sanatının uygulanma ve korunma yeri gibi gözükür. Benzer bir angajman, devlet

sınırları ve millî aidiyetlerin ortadan kalkmasında da gerçekleşir. Milletlerarası boyutta kayırmacılık (*clientèle*) ve akrabalık ağları içinde yer alan bu yabancı prensler, Hıristiyanlık kavramının sürekliliğini örneklerle göstermiş olurlar. Silahı ele onu savunmak için almaktadırlar; yabancı bayraklar altına girmelerini haklı gösteren gerekçe de odur. Ancak, aynı zamanda, bu özverili atılıma başka mülahazalar da gelip karışır. Türk savaşı bu prensleri cezbeden bir serap gibi etki yapar; orada, kendi ülkelerinin fazla sıkışık ve zorlayıcı ortamında gerçekleşebilecek gibi görünmeyen kişisel ihtiraslarını tatmin için bir fırsat görürler. Bu savaş ayrıca, paralel bağlılıkları işe koşmak suretiyle, kralın otoritesinden sıyrılmanın da bir yolu olur. Brötanya'da yenilen Mercœur, imparatorun uyuğu (*vassal*) niteliğini öne sürerek, kaderine [ülkesi dışında] yeni bir yön vermeye uğraşır; Guise'ler de kendi açılarından, Fransalı Lorraine'leri Venedik Cumhuriyeti'ne bağlayan sıkı bağları ön plana çıkarırlar.

Kaldı ki bu bağlar, söz konusu hanedanın çeşitli dallarından üyelerin Serenissima'ya yaptıkları düzenli ziyaretlerin de gösterdiği gibi, Kıbrıs Savaşı'ndan öteye de sürdürülür: 1574'te Mayenne Dükü Polonya'dan dönüşünde Venedik'e uğrar;⁸⁴ 1582'de bu kez Aumale Dükünün kardeşi Lagün kıyısındaki Şehri ziyaret eder⁸⁵ ve iki yıl sonra bizzat dük Venedik'e gelir.⁸⁶ 1585'te Guise Dükünün kardeşi Charles, "9-10 yaşlarında bir genç", de şehri ziyaret etmeye gerek görür⁸⁷ ve 1598'de Mayenne Dükünün kardeşi aynı şeyi yapar.⁸⁸ Bu ayrıcalıklı ilişkiler yüzyılları aşar. 1645'te Türkler Kandiye'ye çıkarma yapar yapmaz, dük Charles d'Elbœuf'ün ikinci oğlu şövalye d'Elbœuf, Hıristiyanlığın bu yeni savaş cephesine katılmak için gönüllü olur. Başvurduğu Venedik'in Fransa'daki elçisi, henüz pek genç, "20 yaşını geçmiş-geçmemiş", fakat şimdiden "gayet akıllı ve cesur" olduğunu not eder.⁸⁹ Ancak bu gayretkeşlik hiç de çıkar dürtüsünden arınmış değildir: Şövalye, Otuz Yıl Savaşlarının çeşitli kampanyalarında edinmiş olduğu savaş deneyimini öne sürerek, Cumhuriyet adına toplayacağı 2 ilâ 3.000 piyadeli bir alayın komutasını istemekte, ayrıca kendisi için de "iyi bir ücret" talep etmektedir.⁹⁰ Birkaç yıl sonra, kardeşi Har-

court kontu da benzer bir girişimde bulunur.⁹¹ “Üçüncü bir kişi” aracılığıyla, Serenissima’nın elçisine, “sarayda artık gönlüne göre bir ortam bulamadığı ve orada herhangi bir görev almak istemediği için, memnuniyetle Serenissima’nın hizmetine girebileceğini” bildirir; fakat gözü büyük yerlerde, kara ordusunda başkomutanlık arzu etmektedir.⁹² 1648’de önerisini yeniler ve Venedikli elçi onun hakkında olumlu bir hüküm verir. “Bu prensin erdemi tam da devlet ihtiyaçları için aranan özelliştir, kendisine bağlı çevresi ve geniş kredisi, Ekselansları Senato’ya her türlü subayı her zaman bol bol tedarik imkânı verecektir”.⁹³ Türklere karşı mücadele, prens kökenli bütün bir aristokrat sınıfı için bir tür oyalanma, kabuğunu kırma yolu olmaya devam etmekte; onun, ülkede dışavurulma yolu bulmakta güçlük çeken savaşçılık coşkusunu, şan-şöhret açlığını, statü edinme arzusunun ve dinî inanç ve heyecanlarını billurlaştırmaktadır.

ALMÉRICO D’ESTE’NİN TRAJİK KADERİ

Bazı prenslerin Türklere karşı savaşa koşmaları, her türlü dinî özlem ve kutsal savaş coşkusundan uzak, erken gelişmiş bir askerlik vokasyonu ile kendisine şanlı bir statü arayışının, Avrupa’nın büyük güncel siyasal sorunlarıyla birleşmesi ile de açıklanabilir. Genç Almerico d’Este’nin, XIV. Louis’in 1600 yılında Venedik Cumhuriyeti’nin yardımına gönderdiği seferi kuvvetin başına atanması da böylece, hem Mazarin’in Fransa-İspanya mücadelesi bağlamındaki İtalya politikasının uzantısı, hem de Modena hanedanının hüküm süren dalının üyeleri tarafından geliştirilen kişisel ve ailesel stratejilerin semeresi olarak görünmektedir. Bunlar, bir yandan kökenlerindeki daha yeni meydana gelmiş gayrimeşruluğu unutturmaya çalışırken, öbür yandan da her türlü çareye başvurarak Yarımada’daki konum ve mertebelerini korumaya çalışmaktadırlar.⁹⁴

Genç bir İtalyan prensin eğitimi

18 Mayıs 1641'de I. Francesco d'Este'nin⁹⁵ Parma Dükü Odouardo'nun kızkardeşi Maria Farnese ile evliliğinden doğan Almerico ailenin küçük oğludur.⁹⁶ Alfonso adlı bir ağabeyi ile Isabella, Eleonora ve Maria adlı üç kızkardeşi vardır; bunlara Dükün Vittoria Farnese ile ikinci evliliğinden olma Vittoria ile, Francesco'nun Lucrezia Barberini ile 1654'te aktedilen üçüncü evliliğinden doğan küçük kardeşi Rinaldo'yu da eklemek gerekir.⁹⁷ En büyük oğul olması Alfonso'yu dükalığın varisi yapmakta, Rinaldo⁹⁸ için ise, adından bile anlaşıldığı gibi, amcası kardinal Rinaldo d'Este'nin izinden, din adamlığı düşünülmüş görünmektedir; buna karşılık Almerico küçük yaştan itibaren askerlik kariyerine yöneltilir. Gerçi ilk gençlik yılları, örneğin 9 Ocak 1652'de babasına yazdığı ve "Alteslerinin buyruğuna uygun olarak, kendisini tüm ciddiyet ve özeniyle öğrenime adanmaktan" geri kalmayacağına dair güvence veren mektubun,⁹⁹ ya da iki yıl sonra amcası Rinaldo'ya gönderdiği ve "bu tatil döneminde kendi kendisine mektup yazma alıştırmaları ödevi verdiğini" belirten ve şöyle devam eden mektubun gösterdiği gibi, önce "hümanist" eğitim-öğretime ayrılmıştır: "Her nasılsa bu konuda [alıştırmalardan] o kadar çok yararlanmış olduğumu sanıyor –ve övünmekten kendimi alamıyorum– ki, Alteslerine de kendi kafamda tasarlayıp kendi elimle yazdığım bir tane sunabilirmişim gibime geliyor; hele benim zaafılarımı şefkatle karşılayacak ya da mektubun yalınlığında benim derin bağlılığımın samimiyetini görüp tanıyacak birine yazdığımı düşününce.." ¹⁰⁰ Almerico öğrenimiyle eşzamanlı olarak, babasının ardından yavaş yavaş askerlik mesleğinde de kendisini yetiştirir ve Fransa-İspanya çatışmasının İtalya'daki uzantısını teşkil eden çarpışmalarda kendisini gösterir. 1657 ilkbaharında asker toplamak için dükalığın hudut bölgelerini dolaşır¹⁰¹ ve sonra topladığı birliklerle Alessandria Kuşatması'na katılır. Zaten şehrin Temmuz ortalarında düşüşünü de kardinal d'Este'ye o bildirir.¹⁰² 1659 Sonbaharında Roma'ya yaptığı ve esas itibariyle şehri ve yöresini dolaşmaya ayırdığı seyahat gibi bir-

kaç gezi, bu formasyonu tamamlar. 25 Ekimde kardeşine şöyle yazar: “Sekiz gündür Roma’da olmama karşın ancak Saint-Pierre’i, Tivoli’yi ve Frascati’nin yarısını gördüm. Kalanını da bugün gördükten sonra, yarın Albano’ya gideceğiz.”¹⁰³ Bu çevre gezisinden Kutsal Şehre dönünce, orada gezintilerine devam eder ve birkaç gün sonra açıklamada bulunur: “Frascati’den Pazar akşamı döndük; ertesi gün, âdetim üzere, henüz görmediğim en güzel kiliseleri ziyarete gittim ve bu sabaha dek bunu yaptım. [...] Geçen defa bırakmış olduğum her şeyi gördükten sonra, Kubbeye gittim; o kadar büyük buldum ki, bizim oradaki kulenin iki misli yüksekliğinde olduğunu sanıyorum.”¹⁰⁴

Modena Sarayı’nda ve muharebe alanında aldığı bu eksiksiz ve çok yönlü eğitim-öğretime karşın, Almerico’nun gençlik yıllarının baş sorunu, kızkardeşleri ve erkek kardeşi Rinaldo için olduğu gibi, en kritik sorun olan kariyer ve statüsünün ne olacağıdır, zira ne kadar önemli olursa olsun, dük Francesco 14 Ekim 1658’de öldüğünde, bu sorun hâlâ çözülmüş değildir.¹⁰⁵ Dükün birkaç ay önce yazılmış olan vasiyetnamesi yalnız tam yetkili varis ve yeni egemen prens olarak belirlenen Alfonso’nun durumuna açıklık getirmektedir.¹⁰⁶ Klanın diğer üyeleri için soru işareti devam eder. Kızlar için, evlenme durumunda, drahoma vaadi vardır. Örneğin en büyükleri Isabella, “evlenirken, bu hanedanın prensesi olarak, mertebesine ve soyunun asaletine göre kendi dengi bir prensle birleşebilmesi için”, 200.000 gümüş dükalık bir servete güvenebilir.¹⁰⁷ Onun altına olan iki kız Eleonora ve Maria’nın payları daha düşüktür: 100.000’er gümüş düka; bu da onlar için daha iddiasız evlilikler öngörüldüğünü düşündürür. Oğlanlarsa oldukça mütevazı bir meblağ tutan bir maaşa bağlanmaktadırlar. Francesco, Almerico için, annesinin drahomasının beşte biri de ilave edilmek üzere, yılda 6.000 gümüş dükalık bir gelir tesis edilmesini istemiş, Rinaldo’ya da buna benzer bir gelir bağlanmıştır. Fakat vasiyetname ne iki gencin daha zengin ve saygın bir hayat sürmek için hangi kariyere intisap etmeleri gerektiği, ne de kızkardeşlerinin gelecekteki kocalarının kimler olduğu konularında bilgi vermektedir. Bu alanlarda her şey baştan ele alınmayı bekle-

mekte ve babanın ortadan çekilişı, çocuklarının kapılandırılma problemini daha da nazik hale getirmektedir. O sıralarda, Este hanedanının umut ve beklentileri, hiçbir zaman olmadığı kadar, Fransa üzerinde yoğunlaşmaktadır.

Este'ler, Fransa ve Mazarin

Bu egemen aileyi İspanya yörüngesinden çıkararak Fransa Kralının etki alanına çekmek, Mazarin'in diplomatik becerisinin ürünüdür. Este'lerin İspanya'yla ilişkileri Castro Savaşı'nın ertesinde yavaş yavaş gevşemekteyken, Fransa'yla belli bir yakınlaşma kendisini gösterir: 1640'lı yılların sonuyla sonraki on yılın başında, I. Francesco'nun politikası iki devlet arasında gidip gelir¹⁰⁸ ve Dükün kesin olarak Fransa tarafına geçmesi için veliaht prens Alfonso'nun bizzat kardinal Mazarin'in yeğeni Laura Martinozzi'yle evlenmesini beklemek gerekir. Gerçi, örneğin vaktiyle XII. Louis'nin kızı Renée de France'la evlenmiş olan II. Ercole d'Este (1508-1559) örneği düşünülürse, bu birleşme pek de anlî-şanlı sayılmaz; ancak Ercole'nin, ailenin büyük dalına mensup olduğu da bir gerçektir. Oysa 17. yüzyılın ilk yarısındaki Este dükleri, I. Alfonso'nun (1476-1534) nikâh dışı oğlu ve Ercole'nin üvey kardeşı olan dedeleri Alfonso'nun gayrimeşru oğul olmasının bir ölçüde damgasını taşırlar. Yine de bu evlenmeyi maddi çıkara dönüştürmezlik etmezler. Daha 1654 Aralık ayında Mazarin yeğenine 750.000 liralık bir drahoma tedarik etmeyi üstlenmişti;¹⁰⁹ sonunda bu tutar, ertesi yılın Mayısında Compiègne'de kralın ve ana kraliçenin huzurunda resmen imzalanan evlenme sözleşmesinde, 900.000 liraya çıkarılmıştır.¹¹⁰ Bu siyasal ve ailesel yeni ittifakın doğallıkla askerî sonuçları da olur: İspanya'ya sırt çevirîşlerinden beri toprakları doğrudan İspanyol tehdidi altına giren Este'ler, bundan böyle Fransızların yarımadaadaki savaş çabalarına sıkı sıkıya ortak olurlar. Böylece, kralın 5 Mayıs 1655 tarihli resmî yazısıyla, I. Francesco "bundan sonra Lombardiya ve ona komşu diğer ülkelerde harekâta bulunacak olan İtalya ordularımızda şahsımızı temsil eden genel kaymakamımız";

olarak nasbedilir.¹¹¹ 1657'de bu görev, "babası kuzenimiz Modena Dükünün yokluğunda ve otoritesi altında" Alfonso'ya, devredilir,¹¹² sonra 1658'de aynı koşullarla Almerico'ya geçer.¹¹³ Nihayet, Francesco'nun ölümünden sonra, Alfonso, yeni dük sıfatıyla, bu kez tam yetkiyle ve koşulsuz, İtalya ordusunda kralın genel "kaymakamı" olur.¹¹⁴

Birkaç yıl içinde kurulan bu sıkı bağımlılık ve himaye bağı, Este'lerin, aile üyelerini "kapılandırma" söz konusu olduğunda, baş rolü neden Fransa'ya verdiklerini açıklar. 1658'de IV. Alfonso tarafından Fransa sarayına gönderilen elçi kont Scipione Camicelli'ye verilen bir talimat, bu konuda uzun zamandan beri sürmekte olan görüşmelerden söz eder.¹¹⁵ En önemlilerinden biri Isabella'nın evlenmesine ilişkindir. Belge, bizzat Mazarin'in, hem de birkaç kez, müteveffa dük I. Francesco'ya, prenses Isabella'ya koca bulmayı vaat etmiş olduğunu ve şimdiki Dükün de "bundan daha çok önem verdiği işi olmadığını"¹¹⁶ hatırlatır. Talimat bundan başka, olası damat adaylarını da sayar ki, bunların arasında birinci sırada kralın kendisi gelmektedir ve bu ihtimal vaktiyle söz konusu olmuştur; fakat "bu fazla büyük bir talih kuşu olacağından" (*come questa sarebbe una fortuna troppo grande*), Camicelli'ye, karşı taraf söz konusu etmedikçe, bu konuya doğrudan doğruya girmemesi tavsiye edilir. Bu olmazsa kralın kardeşi Anjou Dükü, ya da başka çare yoksa, prens de Condé'nin oğlu Enghien Dükü de makbul adaylardır, fakat başkasını aramamak lâzımdır, zira, elçiye iyice belirtilir ki, "Altesleri [kardinal Mazarin] adı geçen hanımı ancak bir kralla ya da bir kral ailesi üyesiyle evlendirmek niyetindedir."¹¹⁷ Fakat buna karşın, Fransa'dan yüz bulunamadığı takdirde, İtalya tarafında daha makul çözümler de düşünülmektedir: Orada Savoie Dükü, "ilk akla gelen ve en uygun nitelikte, [...] ve doğrusunu söylemek gerekirse, mutlaka Alteslerince de en arzu edilen adaydır."¹¹⁸ Bu olmadığı takdirde, "sırada Toscana prensi[nin adaylığı] vardır" ve "son olarak, bu eyalette, Parma Dükününki de [düşünülebilir], ki Fransa'nın işine gelecektse, Altesleri Isabella'yı memnuniyetle ona da verebilir."¹¹⁹ Bu tavsiyeler dizisinin arkasında, Modena hanedanı-

nın iddia ve ihtirasları kadar, Isabella'nın izdivacını bağlamakta karşılaştığı güçlüklerin de yüzeye çıktığı görülür. Talimat bundan başka, ihtiraslarını tatmin için Este'lerin, Fransa'daki makamından Avrupa politikasının bir kısmının iplerini çekmekte olan Mazarin'e ne kadar güvendiklerini de ortaya koyar. Böylece, arada gerçek "kayırmacılık" ilişkileri kurulmuş gibi görünür ve kardinal de, Almerico örneğinin de özellikle gösterdiği gibi, çok söz verip azını tutarak, bunları mükemmelen istismar etmeyi bilir.

Dük I. Francesco'nun ölümünün ertesinde, kardinal onun küçük oğluna, gayet babaca bir üslûpla, "kendisini ilgilendiren her fırsatta, müteveffa dükten umabileceği aynı şefkat ve ciddiyetle yanında onun yerini alacağını"¹²⁰ vaat etmek suretiyle, kişi olarak ona duyduğu büyük ilgiyi göstermekten geri kalmaz, ki bu Fransa'yla Modena arasındaki ilişkilerde –Isabella'nın izdivacıyla aynı şekilde– önemli bir yer tutan [Almerico'nun] "kapılanma" sorunu konusunda ona güvence vermek demektir. 1658'de Camicelli'ye verilen talimatın da gösterdiği gibi, Este'ler Alfonso'nun genç kardeşi için Fransa'da bir gelecek imkânı görüyorlardı. Talimatta ayrıca belirtilir: "Prens Almerico Majestelerinin ordularında hizmet ediyor; Fransa şimdiden, onun bu genç yaşında ne yüce bir gönülle ne olgun bir basiret, ne benzersiz bir cesaret ve yiğitlik gösterdiğini görmüş olmalı[dır ki], kimseden aşağı kalmayacak şekilde Majestelerinin ve Alteslerinin lütuflarına mazhar olmuştur."¹²¹ Güya prens için Auvergne'de bir valilik bile söz konusu olmuştur, fakat belge, ihtiyatla, bu konunun uzun zamandan beri konuşulmadığını belirtir ve Camicelli'yi bu konuda Mazarin'i yoklamaya ve mümkünse valiliğin verilmesi yönünde ona baskı yapmaya davet eder. Ancak, prensliğin arşivinde saklanan Fransızca yazılmış anonim bir nota bakılırsa, bu proje kardinal-nazırın gerçek niyetlerine aykırı bulunmuştur. Herhalde kardinale yakın biri olan yazar, Modena sarayının bütün hayallerini söndürmeye özen gösterir: "Monsenyör Kardinal, Mösyö Prens Almeric'i sever ve takdir eder ve sanırım bu duygularını her vesileyle gösterecektir de; fakat onu Fransa'ya çekerek orada yer-

leştirip görevlendireceğinden kuşkuluyum, hatta [istese bile] bunu yapabileceğinden de çok kuşkuluyum.” Bu reddin başlıca sebebini, iktidarda yabancı prenlere karşı meydana gelen tutum değişikliğinde aramak lâzımdır; bunlar o zamana dek oldukça “liberal” bir tutumla karşılanırken, artık daha ziyade bir yük olarak görülür olmuştur. Belge devam eder: “Biliyorsunuz ki Fransa tüm bu prenslerden çok zarar gördü ve kralın Meclisinde artık bunları kabul etmemek ve ülkede bulunanları da mümkün olduğu kadar aşağı konumda tutmak ilkesi kabul edildi.” Ve birkaç örnek verir: “Bu nedenledir ki, *palatin* prensi asla tanınmak istenmedi, Nemours Hanedanı söndü, Mantova hanedanı artık Fransa’da değil, Lorraine hanedanıysa şu anda, İspanyollar dük Charles’ı ve tüm hanedanını bize terk edeli beri, hayli alçaltılmış durumdadır.” Fransa’nın çekingenliğinde mali gerekçeler de rol oynar, zira “prens Almeric’e Fransa’da yer ve görev bulmak için milyonlar lâzımdır.” Dolayısıyla, diye görüşünü savunur yazar, “bütün bunlar, Kardinal hazretlerinin Fransa’ya ve kendi saygınlığına ihanet etmeden bunu yapamayacağına ve yapmaması gerektiğine beni inandıran nedenlerdir.”¹²² Durum gereği uydurulmuş özürler gibi görünen bu gerekçelere fazla itibar etmemek lâzımdır. Ancak bunlar Este’lerin özlemlerine kesin bir red cevabı verildiğini ve bu koşullarda sonunda Almerico’ya önerilen Kandiye (Girit) seferi komutanlığının da bir teselli ikramiyesine benzediğini açıkça göstermektedir.

Bir seferin içyüzü

Mazarin IV. Alfonso’ya, küçük kardeşi hakkında sarayın tasarılarını Şubat 1660 tarihli bir mektupla bildirir. Söze giriş olarak, Almerico’nun menfaatinin “gerek kendi meziyetleri gerekse anısını tebci ettiğimiz senyör Dükün ve bizzat Alteslerinizin bu konuya her zaman göstermiş olduğu özen ve ilgi nedeniyle, kendisi için de son derece önemli olduğunu” hatırlatır;¹²³ sonra XIV. Louis’nin planlarını anlatır: “Kral Venedik Cumhuriyeti’ne [...] hatırı sayılır bir yardımda bulunmaya ka-

rar vermiştir; bu yardım dört bin ücretli askerden az olmayacaktır; ben de [Almerico'nun] bu kuvvetin komutanlığını almasının Alteslerinize tensip edilip edilmediğini öğrenmeden, bu iş için başvuran diğer çok ünlü ve saygın kişilere karşı taahhüde girmedim; bu görev pek şanlı bir görev olacaktır, çünkü prens, kralın bu iş için seçeceği bilgili ve tecrübeli subayların danışmanlığı ile, bu birliğe tek başına komuta edecektir.”¹²⁴ Kurnaz kardinal bu öneriye, çok daha farazi hatta biraz uçuk görünen, fakat her şeyden önce Este'lere ilk öneriyi benimsetmeye yönelik bir başka öneri de ekler. “Çok daha büyük çaplı diğer bir girişimde de bulunduğunu” belirtir, ancak bu konunun, uzun uzun açıklamadığı “çeşitli açılardan mutlak surette gizli tutulmasını”, hatta “bununla en ilgili kişi olan prens [Almerico'ya] bile bilgi verilmemesini” ister.¹²⁵ Söz konusu, o sırada Jean-Casimir'in uhdesinde bulunan Polonya krallığıdır. Mazarin 1646'da Louise-Marie de Gonzague ile IV. Ladislas'ın evlenmesini sağlayarak, Otuz Yıl Savaşlarının kritik bir anında Polonya'yı Fransa'nın kaderine sıkıca bağlamayı başarmış,¹²⁶ Ladislas'ın 1648'de ölümünden sonra da, Louise-Marie'nin ölenin öz kardeşi ve halefi Jean-Casimir'le evlenmesi sayesinde, bu ittifak devam etmişti. O zaman iki hükümdar, gerek dışarıda, Vasa hanedanının İsveç dalına ve onun Kuzey Avrupa'daki hegemonya emellerine karşı mücadele ederek, gerek içeride, monarşiyi güçlendirmekle sonuçlanacak bir devlet reformunu destekleyerek, iktidarlarını sağlamlaştırmakla uğraşmışlardı. Böyle bir politika onları, 1659-1660 yıllarında, tacın devirtesliminde daha iyi bir istikrar sağlamak üzere, gelecek kralı tahttaki kralın sağlığında seçtirmeyi denemeye götürür. Mazarin ve Fransa işte bu bağlamda Polonya işlerine yeniden müdahale ederler. Kardinalin IV. Alfonso'ya mektubu, bu girişimin yankısını taşır: “Ailevi kökenlerinin saygınlığında aranan soylu niteliğe [ve] ordulara komuta etme yeteneğine sahip, Polonya kraliçesinin kardeşi *palatine* prensesinin bir kızıyla evlenebilecek, bu makama uygun bir aday aranıyor.”¹²⁷ Ve bu noktada Almerico'nun adaylığı ihtimalini gündeme getirir: “Bana müracaatta bulunan çeşitli büyük isimler arasından, ben, pek-saygın

Hanedanınızın ihtişamının artmasına yaptığı katkı nedeniyle, kardeşiniz prensi tercih ettim.”¹²⁸ Bu nedenle, kardinal, “doğacak büyük şan ve şeref dolayısıyla Alteslerinizi pek memnun edeceğinden ve bundan aileniz yararına sağlanabilecek olumlu sonuçlardan” emin olarak, “bu görüşmenin sonucunu güveneye alabilecek bütün nedenleri de ortaya koymak suretiyle”, bunu “hararetle ve ciddiyetle” [ilgililere] teklif etmiştir bile.¹²⁹ Nihayet Mazarin, son ve en ince diplomatik ustalığını kullanarak, Alfonso’ya yaptığı iki öneriyi birbirine bağlar. “Dük pekalâ birinci öneriyi reddedip tamamen ikinciye odaklanabilir, prensi yanında alıkoyarak önce Polonya’dan gelecek yanıtların bu işin olumlu sonuçlanacağına dair ciddi bir umut verip vermediğini görmek isteyebilir.”¹³⁰ Kardinale göre bu vahim bir hata olacaktır, zira “bu henüz hiçbir şekilde bel bağlanmaması gereken sonucu belirsiz bir müzakere olduğundan, amacı elde edememek ve böylece öbür fırsatı da yitirmek riski vardır; ikinci yol ise, etraflıca düşünüldüğünde, orduda kazanacağı ün büyüdükçe, prensi daha yetenekli, daha beğenilir ve daha aranılır bir adam yapabilir”.¹³¹

Bu sonuncu ifade, kardinalin asıl hedefinin, Almerico’nun Kandiye seferine katılmasını sağlamak olduğunu gösteren ilave bir delildir. Böyle bir kaygı önce Modena hanedanının Fransa’ya bağladığı umutları kısmen de olsa tatmin etme ve böylelikle onu Fransa Kralına bağımlı tutma zaruretini karşılar. Ayrıca, kardinalin Alfonso’ya yazdığı mektupta birkaç kez açıkladığı tamamen politik niyet ve tasarılar da uygundur. XIV. Louis gerçi Venedik’e yardım etmeye karar vermiştir, ancak bu, Babiâli’yle olan ilişkilerinin zarar görmemesi için, “kararın Majestelerinden geliyormuş gibi görünmemesi” şartıyla olacaktır.¹³² Mazarin bu noktada ısrarlıdır: “Bu taç-taht Türk’le açıktan açığa bozuşmak istemediğinden, sefer hemen tamamıyla prensin adı altında yürütülecek, bu [askerî] birliği, Cumhuriyet’in isteği üzerine ve hizmeti için, yine Cumhuriyet’in parasıyla ve kardinal olarak benim desteğimle, bizzat onun topladığı yayılacaktır.”¹³³ Fransa, Doğudaki siyasal, ekonomik ve dinî çıkarlarını gözetmek uğruna, ihtiyatlı bir tutumu tercih etmektedir; bu tutum

1645-1669 arasında Fransa'nın Osmanlılara karşı her harekete geçişinde yeniden karşımıza çıkar ve müzakere sonuçlanıp karara bağlandıktan sonra Almerico'ya verilen görevlendirme yazısı ve talimatın metninde de ifade edildiği görülür. Nitekim bu belgelerden, kralın prensi "adı geçen Thoulon Limanı'nda bizim gemilerimize binecek olan gerek Fransız gerek yabancı[lardan oluşmuş] adı geçen askerî birliğin başında şahsımızı temsil eden genel vekilimiz" sıfatıyla görevlendirdiği birincisinde, ne insanların gideceği yerin ne de savaşacakları düşmanın adı geçer. Sadece "önemli bir tasarıdan" söz edilir, ama içeriği istemli olarak belirsiz bırakılır.¹³⁴ Talimata gelince, orada Almerico'ya, "adı geçen Cumhuriyete bu yardımı yaptığından Türk'ün hiçbir şekilde haberi olmaması Majesteleri için çok önemli olduğundan, gerek bu hususu [...] gerek Majestelerinin adı geçen ordunun komutasını kendisine vermek için göndermiş olduğu resmî mektubu gizli tutmanın" kendi ödevi olduğu hatırlatılır. Ayrıca, "adı geçen ordunun karaya çıkışında, bu ordunun Papa Hazretlerinin emri üzerine toplandığı ve prensin de komutayı ondan aldığı söylentisini yayması" emredilir.¹³⁵ Kralın Girit'e gönderdiği birliklerin komutanlığına genç Prens d'Este'nin seçilmesi Venedik'e yapacağı yardımı Babiâli'yle *casus belli* (savaş sebebi) yaratmaksızın gerçekleştirmeyi dileyen sarayın bu pek açık ve net niyetine uygun düşmektedir. Almerico bu görev için ideal profile sahiptir: Bir kere yabancı, üstelik de İtalyan'dır, yani Osmanlı saldırılarına sürekli maruz ve Hıristiyanlık için hâlâ bir serhat niteliğinde olan şu malûm yarımadadan çıkmadır. Ailesi, 17. yüzyıl ortasında hâlâ Batılı devletlerin Türk tehlikesine karşı seferber edilmesinde itici güç rolü oynayan Roma'yla (papayla) ilişki içindedir. Nihayet adı, soyluluk derecesi, Fransa'nın İtalya ordusunda bu ülkeye yapmış olduğu hizmetler, bu görevin ifası için onu özellikle uygun bir aday kılmaktadır. Mazarin'in kararının arkasında tüm bu görüş ve gerekçeler sezilmekte ve olumlu bir yola girmektedir, çünkü bunlar zaten Este'lerin beklentilerinin de karşılığıdır.

Nitekim Alfonso kardinalin sunduğu fırsatı kaçırmaz; hemen yanıt vererek ilke olarak mutabakatını bildirir¹³⁶ ve bir-

kaç hafta sonra da ayrıntılı bir mektupla tekrar konuya döner. Bu mektupta bütün operasyon, Almerico'nun "kapılanması" arkaplanı üzerinden, tamamen ve sadece maddi açıdan ele alınır. Dük, kardeşinin masraflarını karşılama zaruretiinden söz eder, ki ona göre bu iş Fransa'ya düşmektedir. Kendisiyse, açıkladığına göre, "metelikşizdir ve o denli ağır yükler altındadır ki, prense, görev ve statüsüne uygun *decorum*'u sürdürmek için gerekli olacak yeterli maddi yardım ihtiyacını karşılayamayacaktır."¹³⁷ Bu yüzden, kardinalden "bu güçlüğü bir çare düşünmesini ve [kardeşine] şimdi ve gelecek için hemen bir yardım sağlamak lütfunda bulunmasını, [ve onu] uygun ve güvenli bir göreve getirmesini" rica eder.¹³⁸ Alfonso ayrıca Almerico'nun ordudaki yeri ve yetkileri konusunda da bir takım güvenceler ister: "Ekselanslarınızın, komutanlığa atama belgesinde, senyör prensin onurunu mümkün olan en yüksek düzeyde gözeteceğinden ve yine aynı şekilde, kişilik olarak ünü ve saygınlığı ile komutanlık yetkilerinin tam olmasına ilişkin tüm konularda, kendisini söz konusu askerî birlikler ve diğerleri nezdinde daha da güvenilir kılmak için mümkün olan en geniş ve en uygun yetilerle donatacağından emin buluyorum."¹³⁹ Son olarak, Polonya görüşmeleri konusuna döner ve kardinalin görüşlerine katıldığını ve güvenini tamamen ona bağladığını bildirerek, bu konuyu tam bir sır gibi saklayacağına söz verir. Dükün tepkisi çabuk ve kararlı olmuş görünür, kardeşininki de tamamen aynı nitelikte olur: Prens önerilen seçeneği heves ve coşkuyla kabul eder. Almerico daha 22 Şubatta amcası Kardinal Rinaldo'ya bir mektup yazarak, kendisine yapılan öneriyi ve kabul kararını haber verir,¹⁴⁰ sonra, Mart başında, XIV. Louis'yle Marie-Thérèse'in düğünlerinin yapılacağı Bask İline giderken Provence'dan geçmekte olan Fransa sarayına yetişmek üzere, Fransa'ya doğru yola çıkar.¹⁴¹ 16 Martta Lyon'dadır; orada birkaç gün kalır ve bu moladan yararlanarak kendisine "modaya uygun bir elbise" (*un vestito alla moda*) yaptırır. Sonra, kardinalle buluşacağı Avignon'a gitmek üzere, Rhône üzerinde gemiye biner. İki adam buluşur ve seferin ayrıntılarını kararlaştırmak üzere birkaç görüşme yaparlar. Alme-

rico bu vesileyle Venedik elçisi Battista Nani'yi de görür; elçi onu “şan-şöhret hırsıyla ve Cumhuriyete tutkulu bir sadakatle dolu” olarak değerlendirir.¹⁴² Soylu elçi devam eder: “Şu genç ve dinç yirminci yaşında bile, cesaretin yanısıra o denli ihtiyatlı ve olgun fikirleri, savaşın gerektirdiği her konuda o denli geniş bilgisi var ki, kendisinden en yüksek derecede memnunum.”¹⁴³ Prens, Fransa sarayındaki ikametinin kısılgına karşın –zira Nisan başında Modena'ya dönmüştür bile–¹⁴⁴ kendisini sevdirmeyi ve beğendirmeyi başarmıştır. Kral, Mazarin'in aracılığıyla prensi, Alfonso'nun yeni doğan oğlunu kendi adına vaftiz kurmasının üzerinde tutmakla görevlendirmiştir¹⁴⁵ ve Este'lerce istenip pek-Hıristiyan Kral tarafından bahşedilen bu pek prestijli vaftiz babalığı, Fransa'yla Modena hanedanını birbirine bağlayan ve delikanlının Fransa seyahati ve XIV. Louis'nin hizmetine girişiyle tekrar canlandırılmış olan ilişkilerin ne kadar iyi durumda olduğunu gösterir. Zaten kardinal de bu genel ve heyecanlı iyimserliği düke yansıtır, “Majestelerinin, Alteslerinin gerek kişiliği gerekse hal ve hareketlerinden son derece memnun kaldıklarını” haber verir. Kardinal de, özel olarak, “prensin önemli meziyetlerinin tutkunudur; ona hizmette bulunmuş olmaktan ve daha büyük işlerde de aynı şeyi yapmayı şiddetle arzulamaktan gittikçe daha mutlu olmaktadır.”¹⁴⁶

Böylece, genç prensin coşkunu hevesi sarayı memnun eder. Almerico olumlu ve lehinde algılanan büyük bir hizmet aşkı gösterir, fakat bu esasta kendi çıkarına yöneliktir. Nitekim tüm operasyonlar boyunca, şan-şeref olsun ödülleri olsun, hakkı saydığı her şeye son derece bağlı olduğunu dışavurur. Gemiye binip Kandiye'ye gitmek üzere Venedik'ten geçeceğinden, bu sırada kendisine uygulanacak protokol ve merasimin tam olarak ne olacağını anlamak üzere, Modena ile Cumhuriyet arasında erkenden görüşmelere başlanır. Dükün Lagün kıyılarındaki daimi elçisi Antonio Vicenzi daha Nisan ayından itibaren bu işle görevlendirilir ve bütün ilkbahar süresince bununla uğraşır. 24 Nisanda IV. Alfonso'ya yazarak Düka nezdinde yaptığı girişimleri haber verir; ona, “Altesleri Venedik'e geleceğinden, tüm bu soylulara karşı izlenmesi istenen tutum ve

davranışlar konusunun düşünülmesi gerekeceğini” hatırlatmıştır.¹⁴⁷ Öte yandan, aynı şekilde Türklere karşı mücadelede Serenissima’ya hizmet etmiş olan Alessandro Farnese’nin sofracıbaşısından, bu prensin, “soyluluk iddiaları çok yüksek olan San Marco procurator’ları ve Collegio’nun tüm bilgeleriyle el sıkışıp kendisiyle eşit seviyedelermiş gibi davrandığını” öğrenir.¹⁴⁸ Sonraki haftalarda, Parma daimi elçisi ve Alessandro’nun maiyetinden rastlayabildiği kişiler nezdinde de soruşturmasını sürdürür.¹⁴⁹ Hepsi bu âdeti doğrular ve kökenlerini Luigi d’Este’nin savaşa katılımıyla¹⁵⁰ onun için saptanmış olup sonra başkaları için de kullanılan öncelik kurallarına¹⁵¹ kadar çıkarırlar. Venedik soylularının şiddetli üstünlük duyguları, Yarımada’nın egemen hanedanlarından çıkma bu prenslerin özlemleriyle her zaman bağdaşabilir değildir ve Vicenzo, aynı şekilde Cumhuriyet’in ordularından geçmiş bir başka Farnese olan Orazio’nun karşılaştığı güçlükleri söz konusu eder: “Generaller ona Altes diye hitap etmek istemiyorlarmış” diye açıklar; öyle ki bundan “birçok nefret ve küskünlükler çıkmış, çünkü prens onların kendisini ziyaretine izin vermiyormuş.”¹⁵² Alessandro da buna benzer bir inatla karşılaşmıştır: General Bernardo’nun emrinde hizmet etmekteyken, general ancak bir kez ona Altes demeye razı olmuştu.¹⁵³ Böyle bir “eveliyat” ister istemez insanı ihtiyata, hatta özellikle teyakkuza çağırır. Almerico da kendi gelişinden önce şehre, gerek Venediklilerden talep ettiği mali destek, gerek kendisi için o zamana dek Parma prenslerine ödenenden daha yüksek bir maaş konularında kesin bilgi edinmekle görevli –fakat sonuç alamayan– bir elçi gönderir; [yüksek maaş talebinin] gerekçesi ise, adı geçen prensler “Cumhuriyet’in bizzat atadığı öz hizmetkârları” iken, kendisinin Fransa Kralına bağlı olmasıdır.¹⁵⁴

Bu sorunlar üzerinde bir mutabakata varılamadığından, 28 Haziranda Venedik’e inen Almerico,¹⁵⁵ kendisine gösterilen bütün saygı ve onurlandırma jestleri konusunda özellikle ve bazen olay çıkarmayı bile göze alacak derecede dikkat ve titizlik gösterir. Örneğin Fransa elçisiyle böyle olur. Elçi Almerico’yu karşılamaya gelir ve Serenissima’nın ona tahsis ettiği loj-

mana kadar ona refakat eder, fakat oraya varınca prensin daireesine kadar gitmeden kapıda izin isteyip ayrılır. Almerico bunun üzerine kendisinin de elçinin gondoluna binmediğini, “[elçinin] de, oranın Cumhuriyete ait bir ev olduğunu, bu yüzden daireye kadar gelemediğini söyleyerek, bundan biraz yakındığını” belirtir.¹⁵⁶ Bunun üzerine prens d’Este, yakınan elçiye yanıt olarak, biraz da küstahça, “kendisinin de onunla birlikte gondola aynı nedenden dolayı binmediğini” iletmiştir.¹⁵⁷ Böylece, XIV. Louis’in elçisinin kendisine gösterdiği saygıdan pek memnun kalmamış gibi görünse de Venediklilerin tutum ve davranışlarından özellikle memnun görünür ve mutluluğunu açıkça dile getirmekten çekinmez. Durumu ağabeyine şöyle anlatır: “Bu sabah *Collegio*’ya gittim; Düka benimle gerçekten son derece nazik sözlerle konuştu; şahsıma karşı da büyük takdir ve sevgi gösteriyor.”¹⁵⁸ “Alteslerinizi temin ederim ki, şu anda bu beylerden son derece memnunuz.”¹⁵⁹ Genç prens d’Este’nin yerel halktan gördüğü sıcak karşılıkla gururunun okşanıyor olması da olasıdır. Mektuplarında da bizzat itiraf ettiği gibi Venedik’teki ikametinin bir bölümünü şehri gezmeye ayırır. Cumhuriyet’in yetkilileri kendisine, Yeniçağda önemli konuklar için şehrin başlıca “görülecek yeri” olan tersaneyi göstermeye özel önem vermişlerdir.¹⁶⁰ Öte yandan kendisi de kiliseleri ziyaret eder ve oralarda gördüğü tablolara hayran kalır. “Görmemiş olanlar için gerçekten çok ilginç [bir şey] olan cam eşya yapımını görmek üzere” Murano’ya kadar uzanır.¹⁶¹ Vicenzi’nin tanıklığına bakılırsa, tüm bu gezilerde hayran bir kalabalık da kendisini izlemiştir. Biraz fazlaca sıcak bir günün sonunda Almerico büyük kanal üzerinde hava almaya karar verdiğinde, kendisini seyretmek için gelmiş “şehrin kibar hanım ve beylerinin en seçkin tabakasıyla” karşılaşır.¹⁶² Bir başka gün, *Collegio*’nun huzuruna çıktıktan sonra, San Marco meydanını geçip “ünlü Rialto köprüsüne” (*il famoso ponte di Rialto*) doğru giderken, elçinin anlattığına göre, “halk Alteslerini görmek için koşuyor, o da son derece sıcak ve samimi jestler yaparak herkesin selamına karşılık veriyordu.”¹⁶³ Elçi devam eder: “kalabalıktan, “Ah, ne yakışıklı bir prens! Ah, ne

muhteşem elbise!” gibi sesler yükseliyordu, zira prens her yanını altın işlemeli harika güzellikte bir elbise giymişti.”¹⁶⁴ Genç adam elbette böyle bir sıcak ilgiye kayıtsız kalmıyorduydu da, asıl aldığı çeşitli ödül ve armağanlara duyarlık gösteriyordu. Örneğin, hareketinden önce saygı ifadesi olarak kendisine verilen 500 düka altını değerindeki çeşitli eşyayı anmadan geçmez;¹⁶⁵ Serenissima’nın ihsan ettiği 4.000 *sequin* üzerindeyse daha da ısrarla durur. Bu vesileyle düke, “bu Beylerin kendisine hayatta nail olabileceği en büyük lütuflarda bulduklarını” belirtir¹⁶⁶ ve hatta, Kandiye’yi zaptedebildiği takdirde kendisine, karşılığında hiçbir hizmet istenmeksizin, yılda 36.000 dükalık bir maaş bağlanacağına dair biraz müphem bir vaatten de bahseder.¹⁶⁷

Son perde

Böylece, sonunda bu İtalyan prens ailesinin küçük oğlunu Türklere karşı savaşmak üzere Doğuya yelken açmaya iten, bir tanınma, şan-şöhret ve servet hırsı olur. Prens, Fransa’yla İspanya arasında imzalanan Pirene Antlaşması’yla rahatlayıp yatışan Avrupa’da bulamadığı “kapılanma”, görev ve statü edinme imkânını Doğu Akdeniz’de aramaya çıkar. Bu hedef, doğal olarak, Almerico’nun görev alanındaki davranışlarını da belirler. Burada, katıldığı ve trajik ölümü yüzünden kısa kesilen kampanyanın çeşitli aşama ve olaylarını birer birer anlatmak değil, daha çok, bu prensin kendi çıkarına yönelik özelemlerinin, onu nasıl, ikide birde, aslında yardım etmeye geldiği Venediklilerin arzularıyla da çelişebilen tutum ve davranışlara sürüklediğini göstermek söz konusudur. Örneğin saygınlık ve rütbe sorunları sürekli bir sürtüşme kaynağı olur, çünkü önceki Farnese örneğini unutmayan Almerico hiçbir konuda geri adım atmamaya kararlı ve dolayısıyla hep tetiktedir. Zanta’da karaya çıktıktan sonra yerleştiği Fransisken rahiplerin tekkesinde kendisini görmeye gelen *provveditore generale delle Tre Isole* (Üç Ada Genel Tedarikçisi) ne, hiçbir şekilde ziyaretini iadeye niyeti olmadığı yanıtını verir; dediğine gö-

re, böylelikle “Fransa Kralının bir generaliyle, general olsa bile Cumhuriyet’in başkomutanına bağlı bir adam arasındaki farkı ve ayrıca herkesin altes diye hitap ettiği bir kişiyle sadece ekse-lans denen bir kişi arasında ne kadar fark olduğunu ve nihayet benim statümde bir prensle basit bir Venedik soylusu arasında var olan farkı ona anlatmaya” çalışmaktadır.¹⁶⁸ Bu buluttan nem kapan prens alınganlığı sonraki haftalarda da kendisini dışavurmak için başka fırsatlar bulur. Örneğin, Malta kadırgalarının amirali “yalnız kendi gemisinde değil savaş konseyinde de ona üstünlük tasladığında” da böyle olur: Amiral konseyde Venedikli *capitano generale*'den hemen sonraki birinci rütbeyi talep etmektedir.¹⁶⁹ O zaman Almerico, kendisine karşı âdet olan resmî davranış kurallarını gözetmediği takdirde onu denize at-tırmakla tehdit eder.¹⁷⁰

Este prensinin bu üstünlük iddiaları ve bunlardan doğan kü-çük anlaşmazlıklar, mutlaka onun Venedikli komutanlarla iliş-kilerinin gerilmesine katkıda bulunmuştur, her ne kadar, katıl-dıkları savaş konseylerinde de dile getirilen bu anlaşmazlıkların başlıca kaynağı aslında Fransız birliklerinin nasıl kullanılacağı konusundaki görüş ayrılıkları olsa da... Almerico Girit'e, parlak bir askerî zafer sayesinde daha sonra Batıdaki ününü de sağlamlaştırmasını sağlayacak şans ve şerefe kavuşmak niyet ve azmiyle gelmiştir; bu nedenle harekâtın başlamasını sabırsızlıkla bekler. Harekât alanına varışından on gün kadar sonra Vene-dikli *capitano generale* Francesco Morosini'ye şöyle yazar: “Adı geçen devlete karşı hiçbir şey yapmaksızın beklemenin hem sizin hem bizim birliklerimiz için sebep olacağı yıkımı önceden gördüğümünden, ne denli zayıf olursak olalım [...] orduyu Han-ya üzerine sürüp bu kaleyi almayı denemenin, hatta yüce bir amaç uğruna orada bize yakışır biçimde ölmenin, daha şanlı bir eylem olacağı fikrindeyim.”¹⁷¹ Almerico özellikle Venediklilerin karar almadaki yavaşlığından yakınmaktadır; Ağustos ortalarında bezginliğini ağabeyine de açar: “Altesleri yapılan tüm kongre, konsey, danışma ve yazışmalar[a ait belgeleri] ilişkide bulacaklardır; zaten bu memlekette başka şey yapıldığı yok.”¹⁷² Asabı iyice bozulmuş olarak, “bu durumun dünyanın en sabır-

lı insanların bile sabrını taşıracaklarını”¹⁷³ da ekler, zira kendisi, Osmanlıları savaşın başında ele geçirmiş oldukları Hanya kalesinden sürüp çıkarmak için bu kaleye karşı hemen harekete geçilmesi fikrini savunmaya devam etmektedir: “Bu beylerin yapmamızı istedikleri gibi birliklerimizi hiçbir şey yapmadan kaybetmektense, [...] böyle boşu boşuna değil şanlı bir eylem içinde kaybedilmelerinin yeğ olduğunu düşündüm.”¹⁷⁴ Ve bir zafer umuduna kapılmaktan kendisini alamaz: “Ancak yine de umuyorum ki, komutanların yorgunluk ve uyanıklığı ve hepsi de mutlaka yenmek veya ölmek istediklerini söyleyen askerlerimizin kahramanlığı pahasına bu iş başarılabilir ve Türk’ü krallığın tümüne hâkim olacak kadar önemli olan bu kaleden kovma şan ve şerefine kavuşulabilir.”¹⁷⁵

Sonunda, istenen bu saldırı yapılmaz; Hıristiyan kuvvetlerin o sıradaki durumuna göre gerçekleşmesi imkânsız görülüp ertelenir. Prensın maiyetinden bir subay, De Baas, durumu şöyle anlatır: “Altesleri kuşatmayı tutkuyla arzu ediyordu, fakat imkânları her açıdan yetersiz kaldı, öyle ki kargaşa içinde ve hiçbir başarı umudu olmadan işe girişmektense hiçbir şeye girişmemenin daha iyi olacağına kanaat getirdi.”¹⁷⁶ Bu art arda gelen ertelemeler Almerico’da Venedikli komutanlara karşı, sonra tüm mektuplarında dile gelecek derin bir infial yaratır. Bir istisna olarak Francesco Morosini dışında, diğer komutanların hiçbiri prensin beğenisine mazhar olamamış görünür. Ağustos ayında ağabeyine şöyle içini döker: “Alteslerini temin ederim ki, karada savaşmanın nasıl bir şey olduğunu bilmeyen ve durmadan sanki bir kayıktalarmış gibi konuşan bu adamlarla iş görmeye çalışmak büyük bir talihsizliktir.”¹⁷⁷ Birkaç hafta sonra, Eylül başlarında, yine acı acı yakını ve “bu ülkede bu soytarırlarla birlikte savaş yapmanın umutsuz bir uğraş olduğunu”, zira “bunların şan-şeref kazanmak yerine şan-şerefi yitirtmekten başka şeyin peşinde olmadıklarını” savunur.¹⁷⁸ Bu cümlelerde, Este hanedanının yirmi yaşındaki küçük oğlunu kıvrandıran o engellenmiş şan-şöhret tutkusunun ve ateşli kendisini gösterme arzusunun dile geldiği görülür. Ancak, bu duygunun, seferi birliğin tüm kurmay heyeti tarafından geniş ölçü-

de paylaşıldığını da kabul etmek lâzımdır. Nitekim kont Annibal Foschieri daha da ileri giderek, “Cumhuriyet’in tüm bu komutanlarının proje yapma konusunda pek kuvvetli, fakat kara savaşına gelince işten pek az anlayan Beyler olduğunu” söyler ve devam eder: “Bunların başlıca kaygıları, her gün saatler ayırdıkları danışma meclislerinde dehalarını sergilemektir; oysa her toplantının sonunda öncesinden daha kararsız durumda bulunurlar.”¹⁷⁹ Seferin *maréchal de camp*’ı (karargâh subayı) Guillaume Millet de Jeure’ün Mazarin’le yaptığı yazışmada Venedikli “görevdeşleri” hakkında serdettiği hiç de yumuşak olmayan mütalâalardan da anlaşıldığı gibi, bu ruh hali giderek Fransızlarda da yer eder. Bu alttan alta sürüp giden düşmanlık ortamı içinde, haftalar geçtikçe Cumhuriyet’in üst rütbeli subaylarıyla Fransa kraliyet birliğinin subayları arasındaki fikir uyuşmazlıkları derinleşir, öyle ki sonunda Almerico Ekim ortalarında, bir tür bozuşma jesti yaparak, tüm danışma toplantılarından çekilir: “Meclisteki pek-saygıdeğer senyörler her zaman iki orduyu da istedikleri gibi kullandılar ve beni meclislerine çağırmaksızın, hatta hiçbir bilgi vermeksizin, mutlak iradeleriyle karar almak istediler.”¹⁸⁰ Bu nedenle Francesco Morosini’ye, “mevsimin iyice ilerlemiş olduğunu, birliklerin manen çöküşünden sonra etkili bir harekâtın imkânsızlığını, savaş tavsiye ve emirlerine göre yapılacak düzenlemelerin de artık pek güven vermeyeceğini göz önüne alarak, gerek Serenissima Cumhuriyet’in ordusuyla gerekse olaylarla ilgilenmeyi tamamen pek-saygıdeğer meclise bıraktığını” haber verir.

Almerico’nun –bir bakıma kendi Doğu özlem ve ihtiraslarının da sonunu işaret eden– bu çekilişini iyi anlamak için, her şeyden önce görevinin askerî başarısızlığının damgasını taşıyan o anki bağlama yerleştirmek gerekir. Birçok oyalamadan sonra, komutası altındaki birlikler önce Türkler tarafından inşa edilmiş olup Venediklilerin elindeki La Sude kalesini top ateşi altında tutan birkaç küçük tabyaya saldırmakta kullanılır. Bu pek kolay ve şan-şöhret getirmeyecek bir operasyondur, zira “kuvvetler o kadar oransızdır ki, düşmanlar kolayca bozulmuştur.”¹⁸¹ Buna karşılık, daha geniş çaplı bir harekâta kulla-

nıldıklarında sonuç bir felâket olur. Eylül ortasında, Osmanlılar tarafından Kandiye kalesi önüne kurulmuş olan müstahkem mevkilere karşı yapılan bir *sortie* tam bir bozguna dönüşür. Başta muzaffer gibi görünen birlikler saldırı esnasında paniğe kapılarak, tüm donanımlarıyla birlikte yüzlerce ölü ve yaralıyı muharebe alanında bırakıp kaçarlar.¹⁸² Çarpışmalardan sonra Almerico olayı şöyle anlatır: “Yanımda bulunan tüm subaylarla birlikte hepimiz, onları geri çevirmek için kılıç ve piştovarımıza el attık, fakat birisini bile geri döndürmek mümkün olmadı ve aralarından pek çoğu öldürüldüğü halde, geri dönmektense kendilerini doğruca kılıçlarımızın üzerine atıyorlardı.”¹⁸³ Bu bozgun Fransız birliklerinin moralinin çökmesine katkıda bulunmakla birlikte, tarafların sorumluluğu birbirine atmaları yüzünden Venedikli komuta kademesiyle ilişkilerinin kötüleşme sürecini de tamamlar¹⁸⁴ ve dolayısıyla, Este prensinin savaş meclisinin diğer üyeleriyle bozuşmasında da kritik bir rol oynar; ancak Almerico’nun benimsediği bu çekingen tutumun bir başka açıklamasının, tutulduğu ve gittikçe ağırlaşan hastalıkta olduğunu da kabul etmek gerekir. Nitekim Eylül ayındaki *sortie* sırasında bünyesinin son derece zayıf olduğunu tüm tanıklar söz birliğiyle belirtirler; örneğin “hastalığı yüzünden o kadar zayıf düşmüştü ki, atın üstünde zor duruyordu” diyenler olmuştur.¹⁸⁵ Bizzat prens de, çarpışmadan birkaç gün sonra, durumunu itiraf eder: “Yapılacak harekât o denli önemli olmasaydı oraya gitmezdim, çünkü gerçekten savaşabilecek halde değildim; sonrasında da, dayanabileceğimden daha fazla yorulmuş olduğum için, iki gün ateş içinde yattım.”¹⁸⁶

Küçük prensin Girit serüvenlerinin devamı, ara sıra geçici iyileşmelerle kesintiye uğrayan uzun bir can çekişme sürecinden, maiyetinden birinin günü gününe ve ayrıntılı olarak kaydettiği bir anlatı sayesinde iyi belgelenen acıklı bir çöküş hikâyesinden ibarettir.¹⁸⁷ Örneğin, 12-16 Ekim arasında bir humma nöbeti prensi yatağına mıhlar, ardından sağlık durumu birkaç gün için düzelir gibi olur, sonra Kasım ayı başında, Adalarda kışı geçirmek üzere Fransız birlikleriyle La Sude’de gemiye bineceği sırada tekrar bozulur. Hastalığını gözlemleyen anonim

tanığın anlattığına göre, “Altesleri oldukça şiddetli acı çekmiş, ateşi yükselmiş, idrarında bulanma görülmüş ve dili de biraz siyahlaşmıştır.”¹⁸⁸ 10 Kasım'da Paros'a vardığında, “derhal [adadaki] en iyi evlerden birine taşınmış ve geceyi orada sayıklamalar içinde geçirmiştir.”¹⁸⁹ Ertesi gün durumu daha da kötüleşmiş ve “vücudundan iki kez pas renginde ve pis kokulu bir sıvı çıkarmıştır.”¹⁹⁰ 12 Kasım günü biraz rahatlayıp kendisine gelince, Almerico *extrême-onction* talep eder ve kutsal ekmekle şarabı büyük bir dindarlıkla (*con grandissima devotione*) kabul eder. Nihayet, 14-15 Kasım gecesi, Millet'den kendisi adına Fransızlara selam götürmesini rica edip ağabeyi dük ile ablaları prensesleri sevgiyle andıktan sonra, ruhunu teslim eder. Este prensi sonuna dek, hastalığın verdiği acıların üstüne, bir de zamanın tıbbının hastalara reva gördüğü tüm işkenceleri çekmiştir. Kendisini Türklerin galibi ve Polonya Kralı olarak görmüş olan genç adam vatanından uzakta, tenkiyeler, hacamatlar ve vantuz çekmeler arasında, ıstırap içinde ölür. Almerico'nun hikâyesi trajik ve ibretliktir. Fransa'da yerleşmiş Lorraine hanedanının çocukları gibi, bu küçük oğul da, bir sürü küçük hükümdarın ihtiraslarıyla dört yana çekiştirilen bir İtalya'nın ve her neslin sadece mirasçı olarak belirlenen en büyük oğluna gerçek anlamda statü ve konum sağlayan bir dükalığın kendisine dar geldiği duygusu içindedir. Alplerin öte tarafındaki benzerleri gibi o da Türk savaşında askerî formasyonunu tamamlamak, önemli bir komutanlık başarısıyla kendisini göstermek, değer ve liyakatini tanıtmak ve kaderine milletlerarası bir boyut eklemek için olası bir çare veya çözüm görmüştür. Buldukları yerde hemen hiç gelecekleri olmayan, bazen kuşkulu gözle bakılan ve çoğu kez hükümdarlarının başına bir tür dert olan bu prensler için, dış ülkeler bir kurtuluş imkânı ve geniş Avrupa da kendilerine bir gelecek ayarlamak için daha elverişli bir ufuk teşkil ederler. Fakat, Lorraine'ler gibi Este hanedanının küçük oğlu da seçtiği yolun güçlüklerini ve sınırlarını bizzat yaşayarak öğrenir.

Savaş meydanında talihi yaver giderek başarıya kavuşan Prens Eugène'ler ne yazık ki nadirdir; Almerico olayında ise

edinilen şan-şöhret ölümünden sonra gelmiş olup önemsizdir. Esas itibariyle Serenissima'nın minnettarlığının ifadesi olarak, *capitano generale* Morosini'nin dük IV. Alfonso'ya yazdığı güzel ve dokunaklı mektupta dile gelir: "Ünlü ve şanlı anısını da-
ma yaşatacağımız senyör prens Almeric'in ölümüyle Cumhuriyet'in ve tüm Hıristiyan âleminin uğradığı kayıp ağır, ye-
diği darbe onarılmazdır. Alteslerinin kan acıları için teselli-
ye ihtiyaçları vardır, benimse kendi önemsedğim bir şeyle il-
gili acılardan dolayı: Çok yüksek nitelikli, her gün doğmayan
böyle insanların ölümüne, onları tanıyıp derin bir saygı besle-
miş olanlarca hayat boyu gözyaşı dökülse gerektir."¹⁹¹ Bu say-
gı gösterisi Venedik Senatosu'nun 1660 Aralık ayı bitmeden
prens için düzenlenmesine izin verdiği millî cenaze töreni-
yle devam eder.¹⁹² Tören sonraki yılın 4 Şubatında yapılır; Mo-
dena elçisinin dediğine göre, "katafalkı pek muhteşemdir ve
Cumhuriyet'in kendi hizmetinde ölen bir komutanı için yap-
tıklarının en güzellerinden biridir."¹⁹³ Tören "çok büyük bir
halk kitlesinin katılımıyla" gerçekleşir ve herkes gönül birliği-
yle "bu denli saygıdeğer ve kahraman bir prensin vakitsiz ölü-
münden duyulan acıyı paylaşır."¹⁹⁴ Nihayet, *Santa Maria Glo-
riosa dei Frari* kilisesinin orta sahnına Almerico'nun onuruna
görkemli bir mezar anıtı dikilir.¹⁹⁵ Prens burada ayakta, "ma-
jeste" pozisyonunda, başının üstünde Este arması ve daha yu-
karıda San Marco aslanı ile tasvir ve temsil edilir. Çıktığı sefer-
den kalan tek iz budur.

Guisse'ler olsun, Mercœer olsun, Almerico olsun, tüm bu
prenslerin Türklere karşı savaşa girişleri tek bir açıklamaya de-
ğil, ancak bir demet çeşitli motivasyona indirgenebilir. Hıristi-
yan âleminin acı çeken serhatlerine doğru bu yola düzülüşler-
le Yeniçağ Avrupası'nda bir haçlı seferi ruhunun veya idealinin
sürekliliği arasında biraz fazla sıklıkla kurulan bağın en azın-
dan biraz nüanslandırılmaya ihtiyacı vardır. Doğuya yapılan bu
prens yolculukları elbette çoğu kez bir dinî boyut içerir. Kâfi-
re karşı savaş ideali hâlâ çağdaş duyarlıklara damgasını basar;
bu husus egemen hanedanlar söz konusu olduğunda özellikle
doğrudur, zira bunlar atalarının geçmişte bu tür girişimlere ka-

tılmış olmalarından kendilerine onur payı çıkarır ve kendi çağlarındaki çatışmalarda bu aile geleneğini canlandırmak ve sürdürmek için bir fırsat veya vesile bulurlar. Fakat tarihsel referansla Hıristiyanlık coşkusu harmanlayan bu alt katman, daha az idealist başka mülhazaları gizlememelidir. Osmanlılarla sık sık çıkan savaşlar, ailelerin küçük oğullarına ya da fazlaca kıpırdak büyüklere, gerek imparatorluk gerek Venedik canibinden bir görev, hatta bazen kalıcı bir “kapı” bulmak için değerli fırsatlar sunar. Gerçi bu prensler ortak düşmanla mücadele eden devletlerin hizmetine girmiş olurlar, fakat bunu kendi prensçe talepleriyle, başka deyişle prestijli bir görev, dolgun ücretler, rütbelerine uygun muamele görme gibi şartlar karşılığında yaparlar ve bu konularda son derece titiz ve alıngan davranmaktan da çekinmezler. Din uğrunda savaşan askerlerden çok gerçek paralı askerler gibi davranırlar ve ister Avrupa içinde ister İstanbul sultanlarına karşı verilen savaşlarda istihdam edilsinler, bu tutumları pek değişmez. Böylece, birkaç özel vaka üzerinde yapılan bu incelemenin gösterdiği gibi, sonunda Türk savaşı da, ana bağlamını teşkil eden çatışma kültürüne bağlı tartışılmaz birtakım özgüllükleri korumakla birlikte, daha genel bir model içinde yer almaktadır. 16. ve 17. yüzyıllarda bu savaş da birçok yönleriyle diğerleri gibi bir savaştır ve savaşlar tarafından öyle yaşanmıştır.

Türk Savaşında Bir Kriz: Hıristiyan Korsanlığı ve Eleştirisi

16. ve 17. yüzyıllarda Akdeniz'de Hıristiyanların korsanlık faaliyetleri "berekatli" bir dönemden geçer; bu dönemde, 1610-1620 arası ve Kandiye Savaşı'nı izleyen onyıllarla örtüşen, nispeten daha yoğun iki an dikkati çeker.¹ Türk kıyı ve gemilerini hedef alan bu deniz haydutluğu, Yeniçağda Hıristiyanlarla Müslümanları çatıştırmaya devam eden anlaşmazlığın bir parçasıdır.² İster kendilerini kâfirle mücadeleye adanmış büyük tarikatların denetiminde olsun, ister küçük özel araç ve imkânlarla yapılınsın, çoğu kez haçlı seferi ideallerinin bir uzantısı olarak görülür ve gösterilir. Bu nedenle söz konusu faaliyet, başlıkları çoğu kez pek anlamlı olan ve korsanlık angajmanındaki kutsal savaş boyutunu vurgulamaya önem veren zengin bir tarihyazımına ilham kaynağı olmuş ve olmaktadır. Malta Şövalyeleri Tarikatını ele alan, böylelikle dinin savunulması tematiğine ağırlık veren ve bu Hıristiyan şövalyeliğinin Osmanlılara karşı savaşındaki rolünü yücelten eserler pek çoktur.³ Daha yakın tarihli, 1562'de Grandüka I. Cosmo de Medici tarafından kurulan, San Stefano Tarikatı da övgü üslubunda zengin bir bibliyografyaya kaynak olmuştur ve bu konudaki çeşitli çalışmalar, özellikle G.G. Guarnieri'ninkiler, Toskanalı şövalyelerin Türklere karşı kazandıkları zaferleri en küçük ayrıntılarına dek anlatmaya özen gösterirler.⁴ Nihayet,

hiçbir zaman bir sonuca ulaşamamış olsalar bile, dük Charles de Nevers'in Osmanlılara karşı karada ve denizde savaşmaya adanmış bir "soylular milisi" örgütlemeyi amaçlayan projeleri de,⁵ *Turciade* adlı bir eserin yazarı kabul edilen Peder Joseph du Tremblay'yi devreye soktukları ölçüde daha kolaylıkla, Yeniçağ Fransı'sında haçlı seferi zihniyetinin hâlâ sürmekte oluşuna bağlanmıştır; [adı "Türk destanı" anlamına gelen] söz konusu eser, uzun süre yazma olarak kalmış, Hıristiyan hükümdarları Türklere karşı seferberliğe çağıran çok uzun bir tür *chanson de geste*, yani kahramanlık destanıdır.⁶

Akdeniz'deki *corso* faaliyetini Hıristiyanlıkla İslam arasındaki büyük kapışma açısından ele alan tüm bu incelemeler, olayın, aktörlerinin kahramanlığını ve davalarının kutsallığını ön plana çıkaran örnek alınmaya değer bir tarihi öykü içine yerleştirilmesine katkıda bulunur, bunu yaparken de korsanlık faaliyetlerinin en yoğun biçimde icra edildiği bir zaman diliminde imal edilmiş bir ikona geniş ölçüde bağimli kalırlar. 16. yüzyıldan itibaren Malta Şövalyeleri Tarikatı dünyevi icraatını tanıtmayı amaçlayan geniş çaplı yayıncılık girişimlerini desteklemeye başlar. Giacomo Bosio, başlangıçtan kendi çağına kadar tarihin kâfire karşı kazandığı olağanüstü zaferleri anlatan anıtsal bir kitap çıkarır;⁷ bu eser daha sonra başkaları tarafından taklit edilir, uyarlanır ve tamamlanır.⁸ San Stefano Şövalyeleri de [Malta'lılardan] geri kalmaz: 18. yüzyılın ilk onyıllarında, hem Osmanlı İmparatorluğu'nun denizlerinde hem de Berberistan (Kuzey Afrika) sularında yürüttükleri şanlı kampanyaları hatırlatarak, onların maceralarını da ballandıra ballandıra anlatıp yücelten birçok eser yayımlanır.⁹ Hıristiyan Milisi'ne gelince, pek kısa ömürlü olmasına ve gerçekleştirdiği somut eylemlerin azlığına karşın, onun da, hemen hepsi geleceğe matuf olan girişimler üzerinden coşmaya dünden hazır olan sadık "yağ yakıcıların" yansıtıp yaymakta hiç gecikmedikleri, Türklere karşı birtakım zafer umutlarını üzerinde toplamayı başardığı söylenebilir.¹⁰

Bu kutsal tarihyazımı geleneğine karşı, son zamanlara ait ve az çok "put-kırıcı" bir gerçek tarihyazımı, Türk savaşı temasından bile bile ayrılarak, Hıristiyan *corso* (korsanlık) faaliyetine

daha ço ekonomik ve sosyal ağırlıklı yeni açılardan yaklaşmayı seçmiş ve bu perspektif değişimi özellikle verimli olmuştur. Korsanlık olgusunu, aynı zamanda Akdeniz çevresindeki doğal bağlamına yerleştirerek, beşerî ve teknik karmaşıklığı içinde sergilemeye imkân vermiştir.¹¹ Aynı şekilde, korsanlıktan elde edilen maddi çıkarlar¹² ile korsanlığın Osmanlı ekonomisi üzerindeki gerçek etkisi¹³ sorunlarının aydınlatılmasını sağlamıştır. Özellikle de, bu faaliyetin ortaya çıkma ve gelişme koşulları üzerine bir düşünme çabasıyla, bunun güdülerinin ne denli çeşitli olabileceğini ve haçlı seferi idealinden ne derece uzaklaşabileceğini açıkça göstermiştir. Örneğin Malta Tarikatı olayında, Osmanlı çıkarlarına karşı korsanlığın sürdürülmesi ile Şövalyelerin Hıristiyan âleminde sahip oldukları geniş malikânelerin korunması arasındaki hayati bağın altı çizilebilmiştir.¹⁴ Aynı şekilde, Santo Stefano'nun kökeninin yeni bir okunuşu¹⁵ sayesinde, Medici grandükalarının, zamanın büyük güçlerini fazla rahatsız etmeksizin Akdeniz havzasındaki iddialarını destekleyebilecek bir donanma ve tersane sahibi olmak için nasıl Türk tehdidi bahanesini kullanmayı başardıklarını göstermek mümkün olmuştur.¹⁶ Başına doğal olarak kendilerinin geçtiği bir tarikat kurmak, ayrıca, feodal kökenli eski Toscana soylu sınıfıyla halktan ama zenginleşmiş yükselen aileleri kendi hizmetleri için aynı çerçeve içinde birleştirmelerini sağlıyor, o zaman, bu yeni karma aristokrasi ile arpalık ve unvanların dağıtıcısı egemen hükümdarları arasında sıkı bir bağ kuruluyordu.¹⁷ Hıristiyan Milisi'ne varıncaya dek hiçbir oluşum bu yeniden yorumlama dalgasının dışında kalamamıştır. Nitekim David Parrot bu şövalye tarikatının kuruluşunda, dük Charles de Nevers'in, eylem ve özelemleri için fazla kısıtlayıcı olan Fransa krallığının dar çerçevesinden kurtulup, egemen prens statüsüne daha uygun milletlerarası çapta bir kişilik edinmeye yönelik bir girişimini görmeyi önermiştir.¹⁸

Tarih araştırmalarının keşfe çıktığı bu yeni ve orijinal çığırın ana özelliğinin, güçlü biçimde aynı yönde giden süreçler olduğu görülür. Nitekim söz konusu çalışmalar, korsanlık faaliyetini, bu konuya ayrılan yayınların büyük çoğunluğunu uzun

zaman beslemiş olan kutsal savaş ön-varsayımlarından¹⁹ uzak yeni bir okuma önererek, kutsallıktan arındırmaya katkıda bulunur. Bunu yaparken, Yeniçağda kâfirle savaşın güncelliği üstüne, temelleri ve gerçek hedefleri üstüne, bu olguyu çevreleyen ve çoğu kez de maskeleyen mit ve semboleri aşabilecek geniş bir tartışmanın açılmasını kolaylaştırır. İllerdeki sayfalar da bu tartışma çerçevesinde yer alır. *Religion de Saint-Jean-de-Jérusalem* (Kudüs Saint-Jean Tarikatı) nın ilk tarihlerinin yazılışı üstüne bir düşünme çabası, bu sayfaların çıkış noktasıdır. Bizat Tarikat'ın teşviki üzerine yazılmış olan söz konusu tarihler, Şövalyelere ilişkin olarak haçlı seferine ve Osmanlı dünyasıyla çatışmaya odaklı bir imajın yaratılmasında esaslı bir rol oynarlar. Bu eserlerde oluşan söylemin şifresini çözüp analizini yaptıktan sonra, Tarikat'ın iç durumuyla yakınlaştırarak anlamını sorgulamak ve Hıristiyan devletlerin Malta'lıların eylemleri ve genel olarak korsanlık faaliyeti karşısında benimsedikleri tutumu gündeme getirerek, etki derecesini ölçmeye çalışmak gerekecektir. Doğuyla Batı arasındaki ilişkilerde korsanlığın yeri üstüne bir incelemeden yola çıkılarak, sonunda, bir kez daha, Yeniçağ Avrupası'nda Türk savaşının statüsünü ele almak söz konusu olacaktır.

KUDÜS SAINT JEAN TARİKATI'NİN ŞANLI DESTANI

Çabalarını Hıristiyanlığın savunmasına ve kâfirle mücadeleye adanmış tüm soylu tarikatlar arasında Malta Tarikatı genel olarak, sayısız askerî başarılarla örülü eserinin kalitesi, davasının emrine verdiği söylenen beşerî ve mali imkânların genişliği ve özellikle Ortaçağla Yeniçağ arasında kendisini “çağlar-aşırı” süreye yerleştiren kesintisiz bir eylem süreciyle, diğerlerinden ayırt edilir. Geç dönemlerde bile Hıristiyan Batıyı Müslüman dünyasıyla çatıştıran antagonistik zihniyeti somut olaylarla sürdürerek, bir kutsal savaş idealini diğer bütün tarikatlardan daha iyi temsil ve tecsim ettiği kabul edilir. Böyle bir “birincilik”, devamlı bir angajman ve gerçek yeteneklerle beslenen sağ-

lam bir şöhret temeli üzerine kurulmuş olmakla birlikte, yine de aslında çok titiz bir “inşa” sürecinin ürünü olmaktan beri değildir. Bizzat şövalyeler de, örneğin alanlarına rakiplerinin olası müdahalelerine karşı çıkmak suretiyle, bunu kıskançlıkla korumaya çalışırlar. Örneğin, 1615-1616 yıllarında Charles de Nevers, Fransa sarayının da desteğiyle, Roma’dan, başına kendisi geçmek amacıyla Saint-Sépulcre Tarikatının Malta Tarikatından ayrılması iznini koparmaya çalıştığında,²⁰ büyük üstad Alof de Wignacourt’un şiddetli direnciyle karşılaşır; büyük üstad, madde olduğu kadar sembolik sonuçlara da gebe olan –zira şövalyeler böyle bir parçalanmayla tehdit altına giren kendi mülklerinin bütünlüğü kadar Türklerle savaştaki önceliklerini de korumaya çalışmaktadırlar– bu işi boşa çıkarmak için, papa nezdinde girişim üstüne girişimde bulunur²¹ ve XIII. Louis ile [anne-si, naibe] Marie de Médicis’ye olağanüstü bir elçilik heyeti gönderir.²² Şartların empoze ettiği bu girişimlere paralel olarak ve bu üstünlüklerini sağlam ve apaçık temellere oturtmak amacıyla, Tarikatın yetkilileri bundan başka, 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, Tarikatın kutsal misyonunun eskiliğini hatırlatacak ve yüzyıllar boyu birikmiş üstün eylem ve başarılarının genişliğini vurgulayacak bir resmî tarihinin yazılmasını teşvik ederler. Fakat ikna edici bir sonuç elde etmek için yarım yüzyıla yakın zaman ve birçok deneme yapmak gerekir. O zaman, Malta’nın üstünlüğünü ne pahasına olursa olsun savunmak ve tanıtmak için tam anlamıyla canla başla yürütülen bir çalışmadan söz edilebilir. Bu alanda elde edilen başarı kuşkusuz Tarikatın olağanüstü hayatîyetinin, nüfuz ve etkisini hâlâ koruduğunun ve elinde hâlâ çok kaynak bulunduğu delilidir. Ancak aynı zamanda, bu ani kendisini gösterme ihtiyacı, korsanlık faaliyetinin doruğa ulaştığı bir anda, durumun tersine dönmekte olduğunun ön belirtilerini de fark etmemizi sağlar.

Malta Tarikatı’nın tarihi için, ya da belleğin erdemleri

Malta Şövalyelerinin ilk büyük tarihinin yayımını Giacomo Bosio’ya borçluyuz.²³ 1726’da “Kudüs Saint Jean Hospi-

talier Şövalyeleri” üstüne dört ciltlik bir eser veren *abbé de Vertot*’dan hayli önce,²⁴ 1594’te, Bosio *Istoria della sacra religione et illustrissima militia di San Giovanni Gierosolimitano* adlı eserini yayımlar;²⁵ bu, Tarikatın şanını yüceltmeye adanmış ve ancak 1602’de ikinci cildinin yayımlanmasıyla tamamlanan iki bölümlük geniş bir freskin ilk bölümüdür. Tarikat’a sıkı bağlarla bağlı bir ailede 1544’te doğmuş olan Bosio, ilk adımlarını amcalarının himayesinde atar: Rodos Kuşatması’nda kahramanlık göstererek kendisine yüksek görevlerin yolunu açan rütbesiz rahip Antonio, Tarikat’ın “mühürdar-vekil” (*vice-chancelier*), sonra Malta piskoposu Tommaso ve büyük üstadların Roma *Curia*’sındaki temsilcisi Giannotto.²⁶ Bu sonuncusu Giacomo’yu, ağabeyi Giovanni Ottone’yle birlikte, yanına alır; Ottone ilk kez 1560’ta rahip olarak saçını kazıtır, 1563’te İtalya Lisanında* şövalye olur, ardından 1565’teki Malta Kuşatması’nda büyük kahramanlık gösterir, hatta bir gözünü kaybeder.²⁷ Öte yandan, Roma’da kalmış olan Giacomo da yükselerek 1571’de amcasının [Roma Meclisindeki] temsilcilik görevini devralır. İki genç Bosio böylece tam kariyerlerine girmiş görünürken, 1581 yılı başlarında birdenbire her şeyi yitirmelerine ramak kalır. Büyük üstad Jean de la Cassière’in otoritesini kabul etmeyen İtalyan ve İspanyol Lisanlarına karşı büyük-üstaddan yana tutum alarak, bir kavga esnasında onun hasımlarından birini, Kalabriya kral-vekilinin kardeşi, Bovino Dükü Francesco de Guevara’yı, öldürürler.²⁸ İki adam bir süre takibata uğrarlar, XIII. Grégoire’in emriyle mallarına el konur, fakat 1582’den sonra, onları destekleyen Hugo Loubens de Verdalle’in büyük üstad seçilmesi sayesinde durumları düzelir. Dolayısıyla, 1586’daki “ajanlık” (temsilcilik) görevine yeniden getirilen Giacomo, artık kendisini entelektüel çalışmaya verecek Tarikat’ı ele alan eserler telif edebilir. 1588’de şövalyelerin eylemlerini yücelten küçük bir eser,²⁹ ertesi yıl da Tarikat’ın imtiyazlarını sayıp döken bir derleme³⁰ yayımlar. Tam o sırada

(*) “İtalya Lisanı”: Şövalyeler, bizdeki “millet” sistemine benzer, ancak din değil dil birliğine göre topluluklar şeklinde örgütlüdürler: İtalyan Lisanı, İspanyol Lisanı, Fransız Lisanı vb. – ç.n.

Verdalle kendisini Tarikat'ın tam bir tarihini yazmakla görevlendirir ve bunun için yılda 300 ekü maaş bağlar.³¹

Tarikat'ın böyle bir teşebbüse ilgi duyması, görünüşe göre, oldukça geç olmuştur ve daha önceki yüzyılda bu konuda –yazma halinde kalmış ve bugün kayıp olan– bir eser yazdığı bilinen Rodos mühürdarı Melchior Bandini'nin çalışması istisna edilirse, 16. yüzyılın ikinci yarısından geriye gitmez.³² Şövalyelerin bir genel tarihinin eksikliği, uzun zaman gözden kaçtıktan sonra, Yeniçağın ilk dönemine girerken daha şiddetle hissedilir olmuş, Malta yetkilileri de bu boşluğu doldurmak için art arda çeşitli girişimler başlatmış veya desteklemişlerdir.³³ 1555'te Tarikat'ın “Yönetim Kurulu” (*Chapitre Général*) Fransız şövalye Antoine Geoffroi de la Vinardière'i Hospitaliers'nin tarihi üzerinde çalışmakla görevlendirir. Ancak bu kişinin bir yıl sonraki vaktisiz ölümü, görevi bitirmesine imkân vermez; sadece Malta ve Roma'dan belgeleri toplamaya ve eserinin genel planının bir taslağını çıkarmaya başlayabilmiştir.³⁴ Fakat bu kadarı bile İspanyol şövalye de Fojän'in, La Vinardière'den nöbeti devralıp birkaç yıl içinde *La Primera parte dela ystoria dela sacra Religion y milicia de sant Joan bautista de Hierusalem* adlı eserini tamamlamayı başarması için yeterli olur. Ancak Kastilya lehçesinde yazılmış olan bu eser de yazma halinde kalır ve birkaç nüshasının varlığından da anlaşıldığı gibi gerçek bir ilgi uyandırmasına rağmen, basılı kitap olmanın sağlayacağı daha geniş kitlelere ulaşamaz. Dolayısıyla, yukarıda anılan İsviçreli Pantaléon'un kitabı hariç tutulacak olursa, Bosio'dan önce Tarikat hakkında elde bulunan yayınlar, birtakım belge derlemelerinden³⁵ ya da tarihindeki olağanüstü olayları anlatan risale boyutunda kitapçıklardan ibarettir; örneğin, Guillaume Caoursin'in 1480 Rodos Kuşatması'nı, Jacques de Bourbon'un 1522'deki büyük yenilgiyi konu alan anlatıları,³⁶ ya da Osmanlıların 1565'teki büyük Malta seferinin vesile olduğu pek bol ve çeşitli yazılı malzeme³⁷ gibi... 1550'li yıllarda yazılmış bir diyalogda, Piyemonte kökenli *commandeur* Giuseppe Cambiano da bu noksanlıklara işaret eder: “Şimdiye kadar bu konuda net ve dakik biçimde söz söyleyen veya akıl yürüten ne bir anlatı ne de bir inceleme gördüm; varsa bile, bunlar elle yazıl-

miş, “antik’ten çok “modern” denebilecek bölük pörçük şeylerden ibaret, Mısır sultanının veya Türk’ün Rodos şehrine yaptıkları saldırıları anlatan yazılar gibi..”³⁸

La Vinardière, Fojän ya da Bosio’nun projeleri ile, Tarikat’ın kendi tarihine yeni bir merak ve ilgi duyduğu görülür ve bir yandan geleceğini biçimlendirecek bir dizi kritik sorunla karşılaşmışken, bu ilgi de artarak devam eder. Bu sorunların birincisi, icraatının tutarlılığına ilişkindir. Tarikat’ın bu şekilde kendi geçmişine eğilişiyle Malta’ya yerleşme olayı arasında gayet güçlü bir örtüşme ilişkisi vardır. Rodos’un 1522’de Osmanlıların eline geçmesinden sonra, şövalyelerin yeni barınaklarına taşınmaları hiç de kolay olmamıştır. Malta Adası’nın V. Charles tarafından 1530 tarihli bir imtiyazla Tarikat’a hibe edilmesiyle sonuçlanan müzakereler uzun ve zahmetli olmuş,³⁹ bizzat Tarikat içinde de bu seçimi eleştiren sesler eksik olmamıştır.⁴⁰ Malta “çorak ve yazın yakıcı sıcakları yüzünden sağlıksız bir yer” diye beğenilmemiş,⁴¹ “Hıristiyan âleminin birinci sınıf asilzadelerini bir araya getiren bu kadar anlî-şanlı bir Tarikatın bu derece rahatsız bir yerde varlığını sürdürmesinin ne kadar yakışsız olduğu”⁴² vurgulanmış, 1551’de kaybedilen Berberistan Trablus’unun geri alınması gibi başka çözümler önerilmiştir; hesapça şövalyeler burada kârlı bir ticaret de yapabilecekler ve ayrıca burayı Müslüman topraklarına tekrar nüfuz etmek için dayanak noktası olarak da kullanabileceklerdi.⁴³ Bu itirazların arkaplanında, son tahlilde, Tarikat’ın misyonu ve Batıya doğru zorunlu bir geri çekiliş başlatırken uğradığı derin değişiklikler üstüne bir sorgulama süreci şekillenmektedir. Tarikat henüz karada sağlamca yerleşmişken uzun süre Kutsal Yerlerin ve Doğudaki Latin yerleşimlerinin savunulmasıyla bağlantılı olan bu misyon; 14. yüzyıl başlarında Rodos’a yerleşilince, Doğu Akdeniz’in kontrolü üzerinde yoğunlaşmıştı. Malta’ya taşınma ise Kudüs Tarikatını asıl beşiği ve varlık nedeninden biraz daha uzaklaştırır ve denizlere yönelmişliğini iyice belirginleştirir. Dolayısıyla, söz konusu adaya yerleşmenin aleyhinde olan Cambiano’nun kaleminden, kutsal şehrin tekrar fethedilmesi için ateşli bir çağrı okumak şaşırtıcı değildir.

Bu yönelim ve strateji değişiklikleri, şövalyelerin rolü ve eylemleri çevresinde bir tür belirsizlik yaratmak suretiyle, aslında onların üzerine yığılmakta olan tehditleri güçlendirmiş olurlar. Nitekim 16. yüzyılda şövalyeler aynı derecede esasa ilişkin ikinci bir sorunla karşılaşır: Hıristiyan âleminde, geleneksel olarak içlerinden en çok hak edenlere ödül olarak verilen birkaç yüz “arpalık” (*commende*) statüsü altında sahip oldukları gayrimenkul mirasın korunması söz konusudur. Sahiplerine ve tabii Tarikata önemli miktarlarda gelir sağlayan bu malikânelerin varlık nedeni en başta din uğruna yapılan icraat olduğundan, Tarikat’ın yeni görevleri konusunda kafalarda oluşan belirsizlikler, Avrupalı kralların bunları gassetme girişimlerini teşvik eder. Böylece, Protestanlığa dönen hükümdarların daha önce İngiltere ve Almanya’da büyük ölçekte uyguladıkları “dünyevileştirme” operasyonlarından büyük zarar görmüş olan Tarikat, ayrıca bir de Katolik kralların ve özellikle de papanın, gittikçe artan müdahaleleriyle uğraşmak zorunda kalır; bunlar, Tarikat’ın resmî yönetim kademelerinin niyetlerini hesaba katmaksızın, arpalıkların dağıtımına karışmaya çalışırlar.⁴⁴ Buradan bitmez tükenmez anlaşmazlıklar doğar; hükümdarları birbirine şikâyet etmekten başka çareleri olmayan Tarikat üyeleri de böyle durumlarda çoğu kez tek başlarına ve çaresiz, genel olarak zayıf konumda kalırlar.⁴⁵

Tarikat’ın tutulduğu bütün hastalıklara karşı, *Istoria* bir ilaç işlevi görecektir. Geçmişe sığınma dönemin güçlüklerine karşı bir panzehirdir, zira şövalyelerin büyük ününün sebebi olan şanlı eylemlerle yeniden bağlantı kurmayı sağlar. Bosio, büyük üstad Loubens de Verdalle’a hitaben kaleme aldığı eserinin itihaf yazısında, bu noktayı hayli duygusal ve hamasi bir üslupla hatırlar: “Bu kutsal tarikatı ve onun şanlı milisini, kutsal doğuşunun, mucizevi gelişiminin, kahraman ve fedakâr eylemlerinin anısını, –bu hikâyeler olmasaydı parlak ışınları yoğun bulutlar ve kalın bir sisle karartılmış bir güneşe benzeyecek olan bu anıyı– bu hikâyeler sayesinde geçmişin karanlığından ve nisyanın sislerinden çekip çıkarmaktan daha parlak hangi görkemli yolla, daha zengin hangi bezekle, daha iyi yüceltebilir-

siniz ki?..”⁴⁶ Tarikat’ı hakikatinin ve büyüklüğünün içine yeniden yerleştirmek: Anlaşıldığına göre yazarın kendisine koyduğu hedef budur. Omuzlarına yüklenen tarihyazımı işini daha baştan bir övgü destanı gibi tasarlamıştır. İthaf yazısı izleyeceği yöntemi haber verir: Tarikat’ın önce kuruluşunu sonra gelişimini ele alacak, bunu yaparken üyelerinin ün ve şan aldığı askerî başarıları öne çıkaracak, kronolojik bir anlatı formunu seçmiştir. Bosio bu şekilde, şövalyelerin macerasına damgalarını vuran çeşitli aşamaları tek bir anlatı içinde toplar. Gerçi üç bölüme ayrılmış olan eseri bunlar arasında ayırım yapmaya çalışır: Destanın, 1594’te basılan ciltte toplanan ilk iki kanadı, sırasıyla, Kutsal Yerlerde kuruluşu ve Rodos’a yerleşmeyi anlatırken, 1602’de çıkan üçüncüsü Malta dönemine ilişkindir. Ancak bu ayırım çabası daha çok serimleme zaruretlerine karşılıktır, zira Bosio her şeyden önce Tarikat’ın tarihini tek bir potada eritmeye çalışır. Böylece, yazarın anlattığı, başlangıcından halihazıra kadar söz konusu tarihin akışına eşlik eden eylemlerin kesintisizce birbirlerini izleyişi, yazıya dökülme sayesinde hem ortaya çıkarılıp hem de tespit edilerek, Tarikat’ın kendi kendisiyle ne kadar tutarlı ve misyonuna ne kadar sadık kaldığını gösterecektir. O zaman da varlığı ve misyonu ve buna bağlı olarak misyonunu yerine getirmesini sağlayan elindeki malmülk de gerekçelenmiş olacaktır. Bosio kendi döneminde arpalık dağıtımının tetiklediği çatışmaları bilmemezlik edemez, zira 1577’de, III. Henri’nin kendi krallığındaki *prieur*’lüklerle François de Lorraine lehine tasarruf etmesine engel olmak için, bizzat kendisi Fransa’ya gönderilmişti.⁴⁷ Kaldı ki bu dikenli sorun bazen eserinde de yüzeye çıkar; örneğin, büyük üstad Pierre d’Aubusson’un, İtalyan Lisanına ait çeşitli arpalıkların papa tarafından Tarikat’a yabancı kişilere peşkeş çekilmesinden şikâyet etmek için 1503’te papaya gönderdiği söylenen mektubu zikreder.⁴⁸ [Esas itibariyle] Şövalyelerin her zaman görevlerini yaptıklarını zihinlere nakşetmek için yazmakla birlikte, Bosio’nun aynı zamanda, buna bağlı olarak, onların haklarını savunmayı düşünüyor olması da akla yakındır.

Bir “yaşayan gelenek”

Istoria'nın önce *Hospitalier*'lerin bütün alanlarda yürütmüş oldukları eylemlerin beş yüzyıla yayılmış öyküsü olarak karşımıza çıktığı söylenmiştir. Hiçbir takışma unutulmaz, hiçbir çarpışma ihmal edilmez. Her çatışma, yazar tarafından az veya çok uzun anlatılmış olarak, Tarikat'ın zaferlerinin bu titiz veka-yinamesinde yerini bulur. Bu olay yığını esas itibariyle başarılı işlerin ve kazanılan zaferlerin tanığı olmakla birlikte, şövalyelerin askerî erdemlerinin yüceltilmesi için bir bahanedir de. Şövalyeler, Bosio'nun kaleminden, savaşma tutkusu ve cesaretle birbiriyle yarışır, dövüşteki başarıları da çoğu kez mucize kokusu taşır. 1188'de Akkâ Kuşatması'nda, “herkesi sonsuz hayretlere gark ederek, tam bir saat boyunca, çarpışmanın tüm şiddet ve azgınlığına” yalnız başlarına karşı koyarlar.⁴⁹ Birkaç yıl sonra, 1191'de, Kudüs surları dibinde yapılan ve Aslan Yürekli Richard'ın öldüğü çarpışmada* en yiğit savaşçılar yine onlardır. Yazar şöyle anlatır: “Tek bir alay halinde sıkışık düzende toplanarak, Barbarlarla dövüşte pişmiş ve buna alışık olduklarından, onları olağanüstü bir kırımdan geçirirler.”⁵⁰ Ve ekler: “Dendiğine göre, bu çarpışmada o kadar binlerce adam ölmüştür ki, başka herhangi bir karşılaşmada bu kadar ölü olduğunu hatırlayan kimse yoktur.”⁵¹ Şövalyeler 1218'de Dimyat Kuşatması'nda da, azim ve yılmazlıklarını, ama bunun yanında stratejik ustalıklarını da açıkça ortaya koyan, hiç beklenmedik bir “sorti” yaparak ünlerine ün katarlar: “Barbarların hareket ve ilerleyişlerini fark ederek, kamplarının içinde kuşatılmayı beklemeksizin, misli görülmedik bir hırs ve heyecanla mevzilerden çıkıp onları karşılamak üzere kampın siper ve savunma çitlerinin dışına kadar ilerler ve kendileri saldırıya uğrayacak yerde onlara o kadar şiddet ve yiğitlikle saldırırlar ki, bu ani ve beklenmedik hücum karşısında dehşete kapılan Barbarlar fazla direnme göstermeksizin hemen geri dönüp kaçarlar.”⁵² Bu yiğitlik ve bu dayanma gücü yenilgilerde de görülür. 1291'de Akkâ

(*) İngiltere Kralı Aslan Yürekli Richard Avrupa'ya döndükten sonra, 1199'da, Fransa'da bir kale kuşatmasında ölmüştür – ç.n.

üzerine sel gibi akan düşman dalgaları altında boğulan *Hospitaller* Şövalyeleri, “yine de ellerinden geldiği kadar düşman süvarisinin azgın savletini durdurup püskürtmeye çalışır, asla safalarını bozmaksızın ve hiçbir gevşeklik veya korkaklık alâmeti göstermeksizin, adım adım geri çekilirler.”⁵³ Tam tersine, en azgın savaşçılar olduklarını gösterir ve dört yandan kuşatılsalar bile, kaçmak veya teslim olmaksızın direnmeyi tercih ederler; şehrin kuytu bir köşesinde kısırılınca, “kalaslar, limanlar, masalar ve diğer engellerle sokaklara barikat kurup yerlerini tahkim ederler.”⁵⁴

Sonraki yüzyıllarda da şövalyeler, önce Rodos'ta sonra Malta'da, buna benzer cesaret gösterme fırsatları bulurlar. Bosio daha yakın tarihli olan bu olayları, doğal olarak, çok daha ayrıntılı biçimde ele alır ve böylece bu adamların yiğitliklerinin kaybolmak şöyle dursun, olduğu gibi korunduğunun altını çizmiş olur. Örneğin, 1480'de Osmanlıların Rodos'a saldırısı sırasında büyük üstad D'Aubusson'un göstermiş olduğu coşkuyla atılganlığı zikreder: Büyük üstad, “tamâmen zırhlı ve silahlı olarak, yanındaki birçok kıdemli *prieur*, *commandeur* ve *bailli** ile birlikte, surları bir uçtan bir uca dolaşır, rastladıklarını daha yiğitçe dövüşmeye teşvik eder, emirlerini verir ve ihtiyaç olduğunu gördüğü her yere yardım etmeye hazır ve hazırlıklı olarak, gerekli gördüğü her şeye çare bulur.”⁵⁵ Aynı soğukkanlı azim ve kararlılık yenilgiyle biten 1522 Kuşatması'nda Philippe Villiers de l'Isle Adam'da da görülür. O da, “bütün büyükhaç [madalyalı] bellibaşlı senyörleri, *commandeur*'leri ve resmî veya idari görev sahibi şövalyeleri, onlarla birlikte komutanları ve şehrin ileri gelenlerini yanına çağırıp onlara, daha önce defalarca yenip püskürtmüş oldukları bu zalim Barbarlara karşı her zamanki gözüpeklik ve yiğitliklerini göstermeye teşvik edici kısa ve gayet ihtiyatlı bir konuşma yaptıktan sonra, yanında muhafızları ve çok sayıda şövalye olduğu halde, bizzat gidip bütün mevzileri, surları teftiş eder.”⁵⁶ Türklerin 1565'teki Malta çıkarması da büyük üstad Jean Parisot de La Vallette'e sıradışı ce-

(*) *Prieur*, *commandeur*, *bailli*: “Arpalık” (*commende*) sahiplerinin hiyerarşik unvanları. Bizdeki *timar*, *zemat*, *has* sahipleri gibi – ç.n.

saretini gösterme fırsatı verir. Bosio'nun anlattığına göre, kasır-
ganın ortasında, "yardımcılarının uyarısına aldırış etmeyerek,
Provence duvarının üzerine bizzat çıkmak ister ve orada, canı
büyük tehlike altındayken, topçusunun isabetli atışlarıyla şu-
rada burada kâfir Barbar gruplarının art arda tahrip veya imha
edilişlerini seyretmekten büyük zevk ve sevinç duyarak, hemen
hemen bütün gün kalır."⁵⁷ Büyük üstadların benimsediği bu
örnek alınası tutum, aslında tüm Tarikatın yüreğinde çarpan
cesaretin bir yansımasından ibarettir. Onlar sadece bu cesare-
tin, anlatıya odaklık işlevi gören amblemantik figürleri olurlar.

Birkaç yüzyıllık bir tarihsel evrimin sonunda bile, fiziksel ce-
saret ve bahadırılık şövalyelerin angajmanlarındaki merkezî ye-
rini korumuş ve hâlâ hayat hikâyelerinin asla tekzip edilmemiş
belirleyici bir boyutunu teşkil etmektedir. Fakat bu yiğitlik, kâ-
fire karşı oluşlarından ayrı düşünülemez. Hospitalier'lerin as-
kerî heves ve gayretleri, yaptıkları savaşların tür ve tarzları de-
ğişikliğe uğrayabilirken bile, tekrar tekrar teyit edilen bu kutsal
misyondan beslenir. Bu açıdan bakıldığında, Tarikat'ın savaşı-
cı niteliklerinin sürekliliğini delillendirmeye çalışan Bosio'nun
Istoria'sı, aynı zamanda, bir yığın usyürütme ve tanıklama yo-
luyla, Müslümanlara karşı mücadelede yer alışının kalıcılı-
ğına kanıt göstermeye de çalışır. İcraatının bu temel boyutu,
Kutsal Yerlerin yitilmesiyle kesintiye uğramak şöyle dursun,
Tarikat'ın sığınp kendisini tahkim ettiği Rodos'ta aynen de-
vam eder. Yazara göre, Tarikat artık Hıristiyan âleminin kale
duvarı rolünü oynamaktadır. Nitekim "Sarazenlerin ve Türkle-
rin o direnilmez akın ve istilalarına o kadar etkili biçimde kar-
şı koymaktadır ki, bunların büyük zaferlerinin ve şaşırtıcı fe-
tihlerinin gidişatı, Rodos Şövalyelerinin kahramanlığı sayesin-
de ve Hıristiyanlar için büyük bir talih eseri olarak, yüzlerce yıl
boyunca frenlenmiş ve geciktirilmiş olmaktadır",⁵⁸ zira "onla-
rın direnişi olmasaydı [düşmanlar] bir hamlede Kıbrıs, Kandi-
ye ve bütün Yunanistan'ı ele geçirmekle kalmayacak, İtalya'ya
bile girmiş olacaktı." ⁵⁹

Bosio'ya bakılırsa, kutsal savaş kavramı Hospitalier'lerin hal
ve hareketlerine o derece sinmiştir ki, yönetici makamları başta

olmak üzere tüm Tarikat, icraatını tanımlamak için hep bununla ilgili söz dağarcığını kullanır. Yazar bu bağlamda büyük üstad Jean de Lastic'in, Konstantinopolis'in düşüşünün ertesinde, Osmanlı ilerleyişine engel olmak için bir an önce yanına gelmelerini istemek amacıyla Tarikat'ın prierur'lerine gönderdiği mektubu zikreder. Mesajın içeriği açıktır: "Bize gelince, hepimiz düşünüp taşındık ve bu zalim ve insanlık-dışı barbara boyun eğmektense Mesih'in gerçek askerleri olarak ölmeye karar verdik. [...] Çabuk olun, gelip savaşın ve Tanrının yardımıyla bu dinsiz ve hayasız Muhammed mezhebine galebe çalın."⁶⁰ Ve son söz: "Rabbimiz Tanrı yoldaşınız ve rehberiniz olsun."⁶¹ 1464'te de, Jean de Lastic'in haleflerinden biri, büyük üstad Pedro Ramon Zacosta, Tarikat'ın tüm şövalyelerine buna çok benzer terimlerle bir çağrı yaparak, ateşli üslûbuyla, Osmanlılarla savaşta olan Venedik yararına papanın ilan ettiği haçlı seferine katılmalarını ister: "Katolik inancı adına savaş ilan edilmiştir ve düşmanınıza karşı kuvvetler hazırlanmaktadır. Sizin de misyonunuz budur, mesleğiniz budur. Haçınızı bunun için taşıyorsunuz, yurtluk ve arpalıklar da size bunun için veriliyor. [...] Dolayısıyla, erkekçe hazırlanın ve cesaretle silahlarınızı kuşanın, ey Mesih'in özellikle ve özenle bu savaşa adanmış askerleri!.." ⁶² 1480 Rodos Kuşatması'nda savaşçıları göreve çağıran D'Aubusson'un kaleminden de aynı duygulu sözler dökülür: "Hangi dava Katolik inancının savunulmasından daha Kutsal olabilir? Ve hangi dava kisvemize bürünürken yapmaya söz verdiğimiz şeyin, yani Mesih uğruna dövüşmenin, gerçek sonuçlarla icra edilmesine daha layık görünebilir?" ⁶³ Tarikat'ın bu özel misyonunun, Villiers de l'Isle Adam'ın 1529'da Malta'nın Tarikat'a verilmesini istemek için V. Charles'a gönderdiği söylenen muhtıradaki bir kez daha ifade edildiği görülür. Nitekim orada da, "kutsal Katolik inancının kâfirlere karşı savunulmasına adanmış olan ve kurucularının bu pek-kutsal temel ilkesinden ayrılmak istemeyen" Tarikat'ın, "Rodos'un acınacak şartlarda kaybindan sonra, her zaman ve elden gelen her türlü özen ve çabayı göstererek, Mesih'in düşmanlarına karşı savaşa elverişli bir yer bulmaya çalıştığı" ifade edilir. ⁶⁴

Yazar geç dönemlerde bile Tarikat'ın büyük üstadlarının ağzından haçlı seferi kelimelerini hiç eksik etmez. Bunlara atfedilen terim ve deyimler, yüzlerce yıllık bir geleneği aynı çizgide sürdürerek, tüm Tarikat tarihi boyunca dağılır ve [yüzyıllar üzerinden] karşılıklı yankılanırlar. Denebilir ki Bosio, savaşkanlıkta olduğu gibi kâfire karşı mücadelede de Tarikat'ın misyonuna ihanet etmediğini, kökenlerine sadık kaldığını ve şövalyelerin kutsal görevlerini asla aksatmadıklarını göstermeye çalışır. *Istoria*'da anlatılan şanlı zaferlerin uzun listesi, bu adamların donanmış oldukları askerlik ve asalet erdemlerini taşıdıkları yüksek başarı derecesine tanıklık ederken, asla sarsılmayan bahadırılıklarını da güçlü ve emin biçimde kanıtlar. Bunun yanısıra, haçlı seferi uğruna girdikleri angajmanın değişmezliği, eylemlerine, doğrudan doğruya kutsal savaşa ve haklı savaşa gönderme yapan üstün bir meşruiyet kazandırır. *Hospitalier* Şövalyeleri kendilerini imanın savaşçıları olarak görür ve düşünürler ve tarihyazıcıya bakılırsa, çoğu zaman öyle davranırlar. Tanrı ile Tarikat arasında özel bir ilişki kurulması için zaten bu kadarı yeterlidir: İkincisi yeryüzünde birincisinin iradesini gerçekleştirir, karşılığında özel lütuf ve himayesinden yararlanır. *Istoria*'nın sunduğu şekliyle tüm Malta destanı, her an şövalyelerin Katolikliğin zaferi için dövüştüklerini hatırlatan dinî bir atmosfer içinde cevelan eder. O zaman Bosio, açıklık, netlik ve yalınlık gerektiren, olaylara dayalı bir anlatımın iyi çizilmiş yollarını bırakarak, Hıristiyan doğaüstü dünyasının daha dolambaçlı patikalarını arşınlamaya girişir.

Böylece, örneğin 1480 Rodos Kuşatması vesilesiyle, Türk saldırıların bozgununa sebep olarak kaleyi kurtardığı söylenen hayaleti söz konusu eder. Büyük üstadın kale burcuna diktirdiği, Mesih, Meryem ve Vaftizci Yahya'yı temsil eden üç bayrak üzerinde meydana gelen "tecelli" (*transfiguration*) Osmanlı ordusunu şaşkınlığa uğratar: [Türkler] orada bayrak yerine havada "ışık saçan altın renkli bir haç" görmüşlerdir; bir yanında "lekesiz beyaz bir kumaşa bürünmüş, kolunda kalkan ve elinde mızrakla" Meryem, öbür yanında "yoksul giyimli, sırtında bir deve postu olan bir adam" vardır.⁶⁵ Bu birinci grubun ar-

kasındaysa, “alelacele şehrin yardımına koşmuş gibi görünen, pırıl pırıl silahlarla silahlı bir sürü askerin” belirdiği görülür.⁶⁶ Yazar devam eder: “Bu görüntü karşısında kâfirler o derece şaşkın ve afallamış kalakaldılar ki henüz uzakta olanlar surlara yaklaşmaya cesaret edemediler, yakındakilerse öyle büyük bir dehşete kapıldılar ki, korku içinde karmakarışık bir halde dönüp kaçmaya başladılar.”⁶⁷ Bosio’nun kaleminde bu etkileyici vizyonlar Tarikat’a bahşedilen ilahi himayenin elle tutulur kanıtları olur. Zaten yazar savaşı anlattıktan sonra, büyük üstadın “rahipler, şövalyeler, keşişler ve tüm halkın okuyacakları ilâhiler ve dualarla, bu denli beklenmedik ve mucizevi bir zafer için ulu Tanrıya gereken hamd ve şükranın sunulması” amacıyla emrettiği “gösterişli dinî tören alaylarından” söz eder.⁶⁸

Tarihyazıcının anlatısını süsleyen, Hospitalier’lerin saflarında doğaüstü güçlerin savaşa müdahalesi türünden böyle vakalara, bizzat Tarikat’ın ve eylemlerinin geçerliğinin tartışma kabul etmez delilleri olarak bakılmalıdır. Fakat bunlar örgütün seçilmişliğinin biricik alâmeti olmaktan uzaktır. Yazar, [anılar] şövalyelerin etrafında dolaşan birkaç azizi de olağanüstü ayrıntılı bir anlatımla devreye sokmaktan geri kalmaz. Burada artık savaşıncılığın öne çıktığı olayları vurgulamak değil, Tarikat’ın destanının, “*hospitalier*”* boyutuna daha uygun bir başka yönünü aydınlatmak söz konusudur. Tarikat’ın azizleri gerçekten asker değillerdir; ruhlarının selametini kâfire karşı mücadelenin içinde değil yanibaşında sağlarlar ve onların böyle kabirlerinden dünyaya çağırılması da her şeyden önce şövalyelikte mündemiç olan dindarlık ve sadakat hazinesinin sürekliliğine tanıklık etmeye yarar. Bosio, örneğin, 13. yüzyılda sahibi olduğu Cenova “arpalığını” dürüst ve adaletli biçimde yönetmekle ün salmış olan aziz Hugo üzerinde durur. 1186 dolaylarında doğup 1233’lerde ölen ve tarikatının en çok saygı ve sevgi gören azizleri arasında kendisine yer bulan Hugo, önce Kutsal Yerlerde savaşmış, sonra bakıp beslediği yoksullara mümkün olduğu kadar yakın yoksul ve sofuca bir hayatı seçmiştir;

(*) Aziz Hugo gibilerin temsil ettiği, Tarikat’ın “*hospitalier*” boyutu: Yoksula, düşküne ve genel olarak insana yardım, *caritas* – ç.n.

bu durum birçok mucize göstermesine vesile olmuştur ki, *Istoria* da bunların efsanesini canlı tutmaya çalışır.⁶⁹ Yazar, hayat yolu daha mütevazı ve daha gösterişsiz olan Floransa'lı *bienheureux** Gérard'ı da zikreder. Bu basit rahip yardımcısının hayatından özellikle, "Mesih'in yoksullarına karşı" her zaman gösterdiği alçakgönüllülük ve dinî şefkati ön plana çıkarır (*humile e verso i poveri di Christo, pietoso*). 1174'te doğup 1254'te ölen Gérard hayatı boyunca en yoksul ve çaresiz insanlarla uğraşmış ve ömrünün sonlarında Üçüncü Fransisken kisvesini de onlara yakın olmak için giymiştir.⁷⁰ Anlatı ilerledikçe, az ya da çok tanınmış başka adlar da listeye eklenir. Bu kendi halinde ve yardımsever simalar Tarikat'ın tarihî portresini tamamlayarak ona, sağlam askerî yetenekler, kara günde büyük bir dayanma gücü ve izlenen misyonun kutsallığından beslenen derin bir dindarlık temeli üzerine kurulu karmaşık bir fizyonomi atfetmeyi başarırlar.

Tarikat'ın Bosio tarafından böyle saptanan imajının sonraki dönemlerdeki kaderi de çok zengin olur. *Istoria*'nın tekrarlanan yeni basımları,⁷¹ diğer dillere yapılan ve aslı gibi çeşitli yeni basımlara konu olan tercümelemleri,⁷² 17. yüzyıl boyunca bu esere çok geniş bir yayılım alanı ve büyük bir okur kitlesi kazandırdıktan sonra, tarihçimizden nöbeti başkaları devralır. Dal Pozzo ya da Vertot gibi yazarlar geniş araştırmalara girişir, seleflerinin kendilerine çıkış noktası ve referans işlevi gören ciltlerini tamamlar, zenginleştirir ve güncelleştirirler.⁷³ Bu genel nitelikli kitaplara çok çeşitli türlerden pek çok başka eserleri de ilave etmek lâzımdır: Büyük üstadların hayat hikâyelerine hasredilmiş az çok "siret" (kutsal tarih) türü derlemeler,⁷⁴ özellikle sivrilmiş bazı şövalyelere ithaf edilen biyografiler,⁷⁵ ya da örnek alınası ve zaferle sonuçlanmış bir askerî olayı konu alan kısa anlatılar⁷⁶ gibi... Sonuç olarak, Yeniçağ boyunca Tarikat'ın kendisine ve çevresine odaklanmış gerçek bir yayıcılık enflasyonuna tanık oluruz. Bu olay 16. yüzyılda başlar, sonraki dönemde iyice genişler ve 1798'de Malta'nın düşüşüne kadar devam eder. Bu basılı ürün seli, bolluk ve çeşitliliğiyle, metinlerden birçoğunun yüksek ede-

(*) *Bienheureux*: "Saint"liğin bir alt kademesi – ç.n.

bi kalitesiyle ve her çeşit efsane, hikâye ve anlatılar bakımından olağanüstü zenginliğiyle, titiz araştırmacılar için basit bir merak veecessüs konusuna indirgenemez. Kamuoyunun şövalyeliğe ve şövalyeliğin asil girişimlerine gösterdiği rağbet de bunu açıklamaya yetmez. Alphonse Dupront, *abbé de Vertot*'nun eserine ayırdığı dikkate değer sayfalarda,⁷⁷ bu edebiyatın üzerindeki örtünün bir parçasını kaldırmış, ancak analizini orada dönen bütün hesapları ortaya dökene kadar ileri götürmemiştir. Onun *Histoire des chevaliers hospitaliers de Saint-Jean-de-Jérusalem* hakkında söylediklerini, biz de *Istoria della sacra religione et illustrissima militia di San Giovanni Gierosolimitano* konusunda yukarıda dile getirdik; bu görüşler, bu iki toplayıcı eser arasında çıkan kitapların tümü için de geçerli olsa gerektir. Nitekim Vertot da, Bosio'dan yüzyılı aşkın bir zaman sonra, "*Hospitalier*'lerin kutsal savaştaki hizmetinin sürekliliğini" ünlendirmek için, yorulmak bilmezcesine Tarikat'ın, "asil ve milletlerarası yapısı" sayesinde, Avrupa'da bir "Hıristiyan varlığını" ayakta tuttuğunu göstermek için, tek kelimeyle, somutlaştırdığı geleneğin bir "yaşayan gelenek" olduğunu kanıtlamak için, yeniden işin başına geçer. Dolayısıyla, şövalyelerle eylemleri çevresinde sabırla inşa edilen ve usanç verici bir ısrarla tekrarlanan bir retorik için sineği bütün bu tarihsel yapı, son kertede, kuruluşlarından beri beslendiklerini iddia ettikleri bu kahramanlığın kalıcılık ve güncelliğinin zihinlere nakşedilmesidir.

Bahane olarak haçlılık hakkında

İyi anlamak lâzımdır ki, geçmişinin anılarını canlı tutmak ve halihazırdaki konumunu yüceltmek, Tarikat için, gerçek terimleri önce ekonomik olan bir hayat-memat sorunudur. Bu kurumun mali bilançolarını inceleyen Alison Hoppen ve Michel Fontenay, Yeniçağda gelirlerinin ağırlıklı olarak Hıristiyan dünyasının her yerinde malik olduğu –ve ürünlerinin % 15-20'sini gerisin geri Tarikat'a aktaran– feodal malikânelerden (*commendes*, "arpalıklar") elde edilen gelirler olduğunu ortaya çıkarmışlardır.⁷⁸ Bu paraların bir kısmı, gemi sayısı düzen-

li biçimde artarak 16. yüzyıl sonunda beş parçadan 1628'de al-
tıya, 1651'de yediye çıkan ve 1685-1690 arasında sekiz parça-
yı bulan, kadirga filosunun bakım ve donatımına ayrılır.⁷⁹ Böy-
le bir artış, bu filonun denize açılışlarında elde ettiği ganimet-
lerin, gemilerin donanım masraflarını karşılamaktan uzak ol-
ması ölçüsünde,⁸⁰ mantığa aykırı görünebilir. Ancak, Tarikat'a
kuruluşundaki misyonuna uygun olarak kâfire karşı mücade-
le politikasını izleme imkânı sağlayanın da bu kadirgalar ol-
duğu düşünülürse, bu durum anlaşılabilir. Tarikat bunu Mi-
chel Fontenay'nin teşhis ettiği çeşitli eylemler yoluyla yapar:
Tarikat'ın gemileri Batı Akdeniz havzasında Berberistanlılara
karşı deniz polisi görevi ifa ederler; Osmanlılarla savaş dönem-
lerinde Hıristiyan devletlerin donanmalarına katılır ve operas-
yonlarında onlara destek olurlar; son olarak, Doğu Akdeniz'de,
sultanın uyruklarına karşı amansız bir korsanlık faaliyeti yü-
rütürler.⁸¹ Bu deniz operasyonları, *Hospitalier*'lerin dinin düş-
manlarına karşı yürüttükleri savaşın en son büründüğü kılık
olup, Malta'ya taşınmalarının ve bunun sonucu olarak alışılmış
operasyon alanlarından uzaklaşmalarının dayattığı yeni strate-
jik yönelimlere denk düşerler. Böylece dar anlamda haçlı sefe-
rinin yerini korsanlık alır, ama yine de kendisini bir tür haçlı
seferi olarak görür ve sunar. Vertot da zaten bu nokta üzerinde
durur: Şövalyeler deniz kuvvetleriyle Akdeniz'de seyrüseferin
güvenliğini sağlamaya ve dolayısıyla Hıristiyan hacıların Kutsal
Yerlere serbestçe ulaşmasını güvenceye almaya devam etmek-
tedirler.⁸² Tarikat, kadirgaları sayesinde varlık nedenine sadık
kalmakta ısrar ederek, hâlâ Kudüs'ün anahtarlarını elinde tut-
maktadır. Malta donanması Tarikat'ın yorulmak bilmeksizin
icraatına devam ettiğinin ve servetini de bu işe hasrettiğinin
en sağlam kanıtıdır. Bütün Batı âlemine dağılmış bir arpalıklar
ağına sahip olmanın gerekçesi ve bunların korunmasının da en
emin güvencesidir. Bıkıp usanmadan yazılan, yeniden yazılan
ve yayılan tarihe, irili ufaklı tarih ve hikâyelere, gelince, bunlar
da zaferden zafere destanın devam ettiğini tekrarlar.

Bu sadakatın böyle yaygın biçimde ilanı, *Hospitalier* Tarika-
tının gerçeğinin artık daha karışık ve daha karanlık olması öl-

çüsünde, daha da zaruri olmaktadır. Oraya artık savaşın çekiciliği ya da Hıristiyanlık coşkusu saikiyle değil, rahat ve düzenli bir gelir getirecek bir arpalık elde etme umuduyla girilmektedir.⁸³ Her ne kadar bu arpalıklar teoride Tarikat'ın gemilerinde en az üç sefere katılmış olan şövalyelere veriliyorsa ve hatta bu rakam 1600'de dörde çıkarılmışsa da,⁸⁴ pratikte bu mirasa erişme, Tarikat'ın, istekte bulunan şövalyenin ailesinin, Papalık hükümetinin ve ilgili ülke kralının hep birlikte işin içinde oldukları karmaşık bir dengeler ilişkisine göre yapılmaktadır.⁸⁵ Arpalık yarışı alışılmış kuralları çiğner ve en sağlam yerleşik terfi törelerini altüst eder, özellikle de hükümdarlara, gittikçe artan bir başarıyla, arpalıklara malik belirleme sürecine karışma fırsatı sağlar. Kendi adaylarını empoze etmek için Tarikat üzerinde sahip oldukları manevi ve kurumsal otoriteden yararlanmaya çalışmakta papalar başı çeker. 1566'da [büyük üstad] Jean de La Vallette, V. Pie'nin Roma *grand-prieur*'lüğüne kendi kuzeni kardinal Alessandrino'yu atamasından acı acı şikâyet eder.⁸⁶ Birkaç yıl sonra, bu kez Jean Levesque de la Cassière, XIII. Grégoire'in İrlanda *prieur*'lüğünü Fransız Lisanından bir şövalyeye vermesine isyan eder, zira ona göre bu davranış görevlerin en başta liyakat ve kıdeme göre dağıtılmasını öngören tüm usulleri çiğnemektedir. 1628'de VIII. Urbain, Roma'daki münhal üç arpalığa istediği gibi tasarruf etmeye kalkıştığı için, yine itiraz ve homurtulara yol açar. Mülklerine indirilen bu darbeler Tarikat'ın içinde şiddetli tepkiler uyandırmaktan ve her defasında *Hospitalier*'lerin tarihine ve güncelliğine, kutsal misyonlarının ve bunu ne denli gayretkeşlikle yerine getirdiklerinin hatırlatılmasına dayanan sayısız itiraz ve şikâyetlere sebep olmaktan geri kalmaz.

1605'te, büyük üstad Alof de Wignacourt Papa V. Paul'e başvurarak, Savoie Dükünün, Lombardiya *prieur*'lüğünü yakınılarından birine verdirmek için çevirdiği dalavereler yüzünden İtalyan Lisanına mensup şövalyeler arasında uyanan infiali haber verir; bu vesileyle, Kutsal Pederden, "sonsuz sayıdaki bu insanların bir gün liyakat ve kıdem sırasına göre kendilerine dönmesi gereken Tarikat varlıklarından yararlanmaktan baş-

ka umutları olmadığını ve bunun için hayatları boyunca dile gelmez meşakkat ve sefaletler pahasına hizmetinde çaba harcamaktan bir an bile geri durmadıklarını, dolayısıyla, bu umutları boşa çıktığı takdirde, sadece onlar hakları olan bir şeyden mahrum edilmiş olmakla kalmayıp, daha beteri, bizzat Tarikat'ın da yıkıma uğrayacağını" göz önüne almasını rica eder.⁸⁷ Buna çok benzeyen olaylar için yazılmış aynı üslûpta başka mektuplarla bu dizi devam eder, bu da Wignacourt'un Roma'da haklarını ararken ne kadar güçlkle karşılaştığını kanıtlar. Örneğin 1606'da, Papalık'ın dört arpalığı dağıtmasının ardından, çevresindeki şövalyelerde algıladığı iğrenmeye varan düşkürlüğünü haber verir: "hep birlikte" bu kararı kınamakta ve "artık kadırgalarla sefere çıkmamaya ve pratikte, kumandaları altında bulunan iki gemideki kaptanlık görevlerinden vazgeçmeye kararlı" gözükmektedirler.⁸⁸ 1608'de, Reggio Emilia arpalığının Modena Dükünün oğluna verilmesi de yine şövalyelerde "büyük bir şok" (*gran commotione*) yaratır, o derece ki, bir elçilik heyeti halinde Kutsal Pederin huzuruna çıkarak, "kendisine bu din uğrunda yıpranıp yaşlanmış, [aldıkları] yaraların ve dinin savunması için döktükleri kanların izleriyle dolu vücutlarını göstermeyi" bile düşünürler.⁸⁹ Aynı senaryo 1614'te, Marie de Médicis'nin Sait-Gilles prieur'lüğünün Dük Sforza'nın oğluna verilmesi için entrika çevirdiği haberi Malta'ya ulaştığı zaman da tekrarlanır. Bu kez Fransız Lisani kaynaşmaya başlar. Wignacourt'un ifadesine göre, "biz silah elde düşman filolosunun geri gelmesini bekleyerek gece gündüz nöbet tutarken; şövalyeler gözüpeliklerini ve savaşıma, [düşman] kuvvetlerine direnmeye, şeref ve Tanrıya hizmet için kanlarını dökmüş canlarını vermeye hazır olduklarını göstermek için birbirleriyle yarışırken", böyle bir haber bundan daha kötü bir zamanda gelemezdi.⁹⁰ "Küçük bir çocuğun hevesini tatmin için, askerlik mesleğinin zahmet ve meşakkati içinde yıllanmış, sakatlanmış ve tükenmiş bu kadar çok emektar şövalyeye –çektikleri bunca çile ve kazandıkları bunca şan-şöhretle çoktan hak etmiş oldukları– onurlandırılmayı da hayatlarının son yıllarında bir yere yerleşip geçinme imkânını da çok görmek" de-

mek olan “böyle garip bir yenilik” ne büyük bir rezalettir!⁹¹ Ve *Hospitalier*’ler bir kez daha, “Katolik dinini savunma uğruna aldıkları yaraların izleriyle dolu yıpranmış tenlerini göstermek” üzere Roma yoluna düşmek isterler.⁹²

Büyük üstaddan büyük üstada, bu kavgalar bitmek bilmez. Sebepleri hep aynıdır, karşılıklı argümanlar da öyle; ama bazen daha şiddetli anlaşmazlıklara dönüştükleri de olur. 1667 Ağustos ayında, Saint Pierre’in tahtına daha yeni çıkmışken, IX. Clément da seleflerinin alışkanlıklarına kendisini kaptırır ve Napoli krallığındaki münhal bir *bailli*’liği yeğeni Vincenzo Rospigliosi’ye ihsan eder. Tarikat’ın Roma’daki “ajanı” hemen Kutsal Pedere hararetleli bir itirazda bulunur, bir yandan da haberi alelacele Malta’ya ulaştırır.⁹³ Haberin yerine varışıyla birlik-te bir isyan rüzgârı esmeye başlar. İtalyan Lisanına mensup şövalyelere meram anlatmak mümkün değildir; görevlere serbestçe tasarruf hakkı isterler ve söz konusu arpalığa Rospigliosi’nin atanmasının geri alınmasını talep ederler.⁹⁴ Bundan başka, diğer Lisanların da desteğiyle, Malta’da görevli Papalık engizitörünün huzurunda çok sert ifadeler kullanırlar, iki taraf arasında tehditler bile teati edilir.⁹⁵ Olay böylece Tarikat’ın üst yönetim kademelerine kadar çıkar. Büyük üstad Nicolas Cotoner ve Konsey IX. Clément’a bir dilekçe göndererek, “bu kadar çok şövalyenin, dine destek olmak ve Katolik ruhları korumak amacıyla, Kutsal Makamın şanını yüceltmek ve Tanrıya gerçek hamd ve şükranı sunmak uğruna dökülen konuşkan kanları” adına verilen bu imtiyazdan vazgeçilmesini rica ederler.⁹⁶ Biraz sonra ikinci bir yakarı daha gider; Cotoner bunda papadan, “elde kaldırılmaz bulundurmanın ve Türklerin “tiranca” ilerlemelerine karşı İtalya’nın surları demek olan Malta’nın savunmasının Hıristiyan âlemine her zaman ne büyük hizmetlerde bulunduğu” göz önüne almasını talep eder,⁹⁷ zira vermiş olduğu, töreyi çiğneyen karar tüm bunlara son verme riski taşımaktadır. Nitekim, diye devam eder, “İtalya Lisanının tamamen yok olmasından korkulur, zira yeminle kendisini Tarikat’a adadıktan, baba mirasından vazgeçip kendisine ayırdığı az bir şeyi de Tarikat hizmetinde harcadıktan, gençliğini kervanlarda meşakkat için-

de tükettikten, kanını döküp defalarca canını tehlikeye attıktan sonra, kariyerinin sonuna gelmiş bir şövalyenin, kendisine verilen sözlerin yerine getirilmesini hak ettiği halde, tüm bunlardan mahrum edilerek yoksul ve tesellisiz yaşlılığı içinde tek başına kaldığı görülünce, pek çok kişide artık şövalyelik kariyerine girme isteği sönecek, her şeye rağmen bunu yapanlarsa artık görevlerinde, özellikle gemi kaptanı olarak, harcama yapmak istemeyeceklerdir.”⁹⁸ Ne var ki, bu duygulu ve dokunaklı üslûba rağmen, Malta’lıların yalvarıp yakarmalarına olumlu yanıt gelmez. Tam tersine Roma sert ve ödünsüz bir tutum benimser, hatta şövalyelerin en ateşli ve en küstah olanlarına karşı misilleme tedbirleri bile düşünülür. Örneğin, adadaki engizitör bunları kendi mahkemesinin önüne çıkarmakla görevlendirilir ve bunu yapmak için “bu aşırı davranışlara karışmış olan herkeşe karşı, Tarikat kisvesi taşısalar bile, bu suçtan dava açmak için tam ve mutlak yetki” alır.⁹⁹ Birkaç gün sonra ise kendisine, devlet sekreteri tarafından daha da sert önlemler önerilir; sekreter şöyle yazar: “Öyle görünür ki, en suçlulardan birkaç şövalyeyi Roma’ya getirtmek ve en alçaltıcı şekilde tövbe ve istiğfar ettirilip özür dilettilerek, gerekirse Tarikat kisvesinden mahrum etmek de imkânsız değildir.”¹⁰⁰

1667 olayı, esas itibariyle daha öncekilerden ve daha sonra da gelecek olanlardan farklı olmamakla birlikte, aldığı geniş boyutlar ve doğurduğu olağanüstü sonuçlar nedeniyle, tipik bir örnek niteliğinde görünür. Nitekim şikâyetler şikâyetleri izledikçe, Tarikat ve şövalyelere reva görülen büyük adaletsizlikler olarak algılanıp yansıtılan kararlar karşısında duyulan kınayıcı infial, hep aynı kelime ve deyimler tekrarlanarak dile getirilir. Büyük üstadlar, yorulmak bilmeksizin, şövalyelerin liyakatlerini, savaşkanlıklarını ve savundukları haklı davayı hatırlatıp dururlar. Onların ifadelerinde de Bosio’da görülen ve tüm sonraki yazarlarca tekrarlanan, sarsılmaz bahadırılık ve dindarca fedakârlıktan oluşan iki kanatlı tablo karşımıza çıkar. Bu akıl yürütmeler, yalnızca Tarikat’ın gayrimenkul mirasının korunmasına uygulanır olmaktan öte, usul ve erkânını yakından veya uzaktan tehdit eden her anlaşmazlıkta yeniden raftan indirir-

lır. Örneğın 1599'da, Malta'da mevcut şövalyeler cemaat halinde VIII. Clément'a mektup yazarak, inanç sorunlarına girmeyen suçlamalar için kendilerini yargılamaya kalkan engizitörün yetki aşma girişimlerini protesto ederler ve bu vesileyle, bu kilise yetkilisinin "seleflerinin kutsal Katolik inancını savunmak uğruna bol bol döktükleri kanları pahasına elde etmiş oldukları eski imtiyazlara verdiği tahammül edilmez zararı" kınarlar.¹⁰¹ Burada da bir kez daha aynı terimler kullanılmıştır, öyle ki, vakalar birbirini izledikçe, kâfire karşı savaş retorığının, Tarikat'ın menfaatlerini savunmaya uygulanması gibi bir âdetin oluştuğu gözlenir. Bu alanda da söylem yine gerçeklere üstün gelir. Yeniçağda Malta korsanlığı hâlâ varlığını sürdürse de, her şeyden önce henüz genişliğini koruyan, ama güçlü ve tehlikeli göz koymalara hedef olan bir malikâneler bütününün yönetim ve korunmasına odaklanmış bir Tarikat'ın kaygıları arasında, ikinci plana itilmiş olduğu bir gerçektir. Yine de sembollerin gücü hâlâ yerindedir ve istismar edilebilir. Tarikat, Ortaçağla Yeniçağ arasını kaplayan kronolojik sürekliliğinde, Hıristiyan dünyasının kimlik tanımında büyük yer tutan "Türk tehlikesine karşı koyma" kültürünün devamlılığını başka herhangi bir kurumdan daha iyi somutlaştırır. Tehdit altına girmiş bir varoluşu korumak ve tartışılan bir meşruiyeti yeniden tesis etmek için, bu savaşın en yakın zamanlarda aldığı biçimlere tekrar sahip çıkarak onları yüzlerce yıllık bir geleneğin içine yerleştirmek dürtüsü de buradan kaynaklanır. Girişimin en mükemmel biçimlerini temsil eden Tarikat tarihlerinin başlıca hedefi de herhalde budur; büyük üstadların Avrupalı hükümdarlarla ilişkilerinde işe koştukları söylemin anlamı da bu olsa gerektir. Ancak uzun vadede başarısızlığa uğramak bu çabanın sanki kaderidir, çünkü, bir kere, Tarikat'ın kendi içinde, dünyevi mirasın yönetimi, sözde değilse de pratikte, manevi mirasa sadakatin çok önüne geçmiştir;¹⁰² sonra, bu asalet kökenli ve milletler-üstü kurum Avrupa monarşilerinin iştah ve ihtiraslarıyla gittikçe daha az bağdaşabilir görünmektedir; son olarak ve özellikle, korsanlığın kendisi, yani Maltalıların benimsediğı bu yeni tip haçlı seferi, Hıristiyan devletlerce gittikçe daha çok tar-

tışma konusu olmakta, zira onların stratejik, politik, ekonomik ve dinî amaçlarıyla çatışmaya girmektedir.

VENEDİK MEMALİKİ HIRİSTİYAN KORSANLIĞIYLA KARŞI KARŞIYA

Yeniçağ boyunca, Türklere karşı mücadelenin zaruretleri ile daha çok kâr tutkusunun birlikte dürtüsüyle, Hıristiyan korsanlar faaliyetlerini Doğu Akdeniz'e, Osmanlı topraklarının olabildiğince yakınlarına yönlendirirler. Michel Fontenay, Malta Şövalyelerinin, görevlerini Berberistan korsanlarına karşı eylemlerle sınırlı tutmak şöyle dursun, pek erken tarihte Doğu taraflarına da saldırılar düzenleyerek kıyıları ve gemileri yağmaladıklarını göstermiştir.¹⁰³ Yazar, Tarikat'ın arşivlerinde korunmuş bir karantina defterinin incelenmesi sayesinde, bu coğrafi kaymanın 1655-1674 dönemindeki durumunu açıklığa kavuşturmuş ve bir harita yardımıyla Malta baskısının en ağır biçimde hissedildiği yerleri de belirleyebilmiştir: Adalar Denizi, Kirenaik (Libya) ve Filistin kıyıları burada açıkça görülmektedir.¹⁰⁴ Santo Stefano Şövalyeleri de buna benzer bir tutum içindedirler. Başlıca tarih yazıcıları, en parlak askerî başarılarının listesini veren Cizvit keşiş Fontana'ya bakılırsa, 1601-1616 arasında Iacopo Inghirami'nin amiralliğinde¹⁰⁵ gerçekleştirilen 21 operasyondan 13'ü, yani üçte ikisinden fazlası, Doğuda yapılmıştır.¹⁰⁶ En yüklü ganimetler burada alınmış,¹⁰⁷ –1607'deki, "Santa Stefano Tarikatının tarihi boyunca giriştiği en şanlı eylem"¹⁰⁸ sayılan Bône (Annaba) şehrinin zaptı gibi sıradışı bir olay hariç– en parlak askerî zaferler de burada kazanılmıştır.¹⁰⁹ İster Maltalı veya Toskanalı korsanların, ister İspanyol veya Savoie'lilerin, ya da ister kendi çıkarları için bu devletlerin bandıralarından yararlanan başkalarının eseri olsun, Türklerin çıkarlarına karşı yapılan bütün bu baskın ve saldırılar sonunda tam bir yıpratma savaşına dönüşür ve Doğu Akdeniz'de, etki ve yankıları Osmanlı İmparatorluğu sınırlarından büyük ölçüde taşan bir güvensizlik ortamı yaratır.

Korsanlık sorununu Babıâli ve uyruklarıyla –kolay bir av peşinde Doğu denizlerini tarayan on kadar kadirga ile otuz kadar kalyon veya *bertone*'den ibaret– Hıristiyan filolarının karantinası arasındaki bir çatışma olarak görmek fazla indirgemecilik olur.¹¹⁰ Bu çatışma, şu ya da bu şekilde, çoğu kez istemeye istemeye de olsa, o yörelerde varlık gösteren Hıristiyan devletleri de içine çeker ki, bunların arasında birinci sırada Venedik'i zikretmek uygun olur. Bu devlet bir tür kilit konumundadır: Akdeniz'de seyrüsefer çoğu kez “burunlardan adalara ve adalardan burunlara” yapılmaya devam edilmekle birlikte,¹¹¹ Cumhuriyet, Doğuya giden büyük deniz yolları üzerinde dizilmiş olduklarından, oraya ulaşımın birer anahtarı niteliğinde olan yerleri elinde tutar: Adalar Denzine giden ve İstanbul'a kadar uzayan yolda Zanta, Kefalonya veya Cythère (Kitira), Filistin yolunda Kandiye ve Kıbrıs gibi. Savaş gemileri için olduğu gibi ticaret gemileri için de, kadirgalar ve diğer gemiler için de Venedik memalikini teşkil eden çeşitli coğrafi unsurlar hem birer nirengi noktası hem de birer zorunlu geçiş noktasıdır. Korsanlar içinse bunlar aynı zamanda zaruri dayanak noktalarıdır. Şövalye Jean-Baptiste de Luppé-Garanné, 17. yüzyılın ilk yıllarında Doğu Akdeniz'de yaptığı seferleri anlatırken Venedik adalarının Maltalılar için haiz oldukları önemi de zımni olarak ortaya koyar.¹¹² Buralar, kervan halinde giden ticari gemilere olsun, düşmanın en sık geçtiği yollar üzerinde haftalarca pusuya yatıp av bekleyenlere olsun, Osmanlı tehdidinden korkmaksızın demirleyip bir fırtınanın geçmesini bekleyebilecekleri, ellerindeki imkânlarla bazı arızalarını tamir edebilecekleri veya su, bazen de erzak ikmali yapabilecekleri, nispeten emin bir sığınak sağlarlar. Luppé-Garanné böylece Tarikat'ın daha 16. yüzyılın son yıllarında verilmiş bir muhtıradan belirtmiş olduğu şeyi, yani “Kandiye'de su ikmali yapmaları yasaklandığı takdirde Tarikat gemilerinin asla Doğuya gidemeyeceklerini” somut bir örnekle kanıtlamış olur.¹¹³

Korsanlık seferlerinin bu ihtiyaçları Serenissima'yı zor bir tercih sorunuyla karşı karşıya bırakır: Bir yanda, ortak düşmana karşı Hıristiyan dayanışması ve sırasında corso'ya az çok göz-

le görülür bir destek;¹¹⁴ öbür yanda, potansiyel düşman Osmanlı İmparatorluğu'na yakın olmaktan kaynaklanan ihtiyatlı bir tarafsızlık. Doğu Akdeniz'de iyice kökleşmiş olan korsanlık fenomeninin sürüp gitmesi, hele Batılıların ika ettikleri soygunlara Türklerin gittikçe şiddetlenen protestoları da eşlik ettikçe Venediklileri bu iki tutum arasında bir seçime zorlar. Yüzlerce yıllık, kâfirle savaşa kendisini adama geleneği ve Osmanlı İmparatorluğu'yla ilişkilerde yatışma özlemi gibi iki zıt yolun kavşağında yer alması dolayısıyla, Cumhuriyet'in bu ikileme getirdiği çözüm özel bir dikkatle ele alınmayı hak etmektedir.

Osmanlı baskısı

Türk yetkililer Hıristiyan korsanların yaptıkları soygunlardan dolayı, bu olaylar Doğu Akdeniz'deki Venedik topraklarının yakınında meydana geldiğinde engel olmak için işe karışmadılar diye kınamak şeklinde olsun, Batı gemilerinin soygunlarını gerçekleştirirken buraları dayanak yapmalarına izin verdikleri için sitem etmek şeklinde olsun, Venediklilere çıkışmakta tereddüt etmezler. O zaman Cumhuriyet'in yerel temsilcileri, bu olayların sultanın uyrukları arasında uyandırdığı tepki yağmuruna birinci hatta göğüs germek durumundadırlar. 1546'da *bailos* Alessandro Contarini Kandiye yöneticilerine; “bu [Osmanlı] senyörlere bizden ve memurlarımızdan şikâyet fırsatı vermemek için, Hıristiyan korsanlara sığınma hakkı tanımama, erzak sağlamama ve başka hiçbir hizmet de vermemenin ne denli zaruri olduğunu” hatırlatmayı gerekli görür.¹¹⁵ Birkaç hafta sonra benzer tavsiyeleri Kıbrıs yetkililerine de yapar; “bu Haşmetmeab sultanın uyrukları tarafından, Batılı korsanların devamlı olarak topraklarına ve gemilerine verdikleri zararlar yüzünden bu Yüce-Kapı'ya her gün yapılan şikâyetlere” atıfta bulunarak, muhataplarını “bunlara ne erzak de başka hizmet verilmemesi ve ele geçirdikleri köleleri satın almanın [Serenissima uyruklarına] yasaklanması için gayret üstüne gayret, özen üstüne özen göstermeye” davet eder.¹¹⁶ Mısır'a konsolos olarak atanan Giovanni Battista Querini de, aynı şe-

kilde, 1556'da "Kıbrıs karasularında Maltalı eşkiya tarafından" ika edilen kötülükler konusunda Kahire paşasıyla yaptığı fırtınalı konuşmayı anlatır; [adı geçen korsanlar] "silahlı gemileriyle oldukça çok sayıda Müslüman gemisini ele geçirmiş, mallarını yağmalamış, adamlarını esir etmiş ve gemileri yakmışlardır."¹¹⁷ Venedikli, Serenissima'nın her çareye başvurarak bu gibi olayları önlemeye çalıştığını ileri sürerse de, Osmanlı valisi yumuşamaz; korsanların ikmallerini, yerel yetkililerin de rızasıyla, Kıbrıs'tan yaptıklarını savunur, zira "bunu yapamadıkları takdirde bu denizlerde barınamazlar."¹¹⁸ 1559'da, bir Batılı kadirganın Dimyat açıklarında bir Kıbrıs gemisindeki birkaç Türk'ü esir almasından sonra, yeni bir tartışma patlak verir. Paşa gazaba gelerek Venediklileri "eşkiyaya bu denizlerde liman, erzak ve istihbarat sağlamakla" ve "soygunlara göz yumarak malları da Kıbrıs'ta el altından sattırmakla" itham eder.¹¹⁹ Bunu Babıâli'ye yazacağını söyler ve konsolosu gönderirken şöyle bağırır: "Savaş çıkartacağım, o kadar gürültü koparacağım ki sonunda [Ulu] Efendimiz Kıbrıs'a sefer açacak!"¹²⁰ 1563'te Nicosia (Lefkoşa) vali vekili Pietro Navagiero da Senatoya, Türklerin "aslında yanlış olarak, bu adanın bir korsan yatağı, onlara bir sığınak olduğunu ve eylemlerini kolaylaştırdığını ve sultanın uyruklarına zarar verilen tek yerin bura dolayları olduğunu" söylediklerinden yakınır.¹²¹ Bu iddialar, daha sonra Babıâli'yle sürekli bir anlaşmazlık halini besleyen çok ve çeşitli taleplere zemin hazırladıkları ölçüde, daha da endişe vericidirler. Örneğin 1562'de Cumhuriyet'in Kıbrıs'taki temsilcileri İstanbul'daki *bailos* tarafından, Malta korsanlarının üç Türk gemisini ele geçirmesi konusunda soruşturma yapmakla görevlendirilir, zira gemi sahipleri, Maltalıların adaya çıkıp ikmal yapmış oldukları bahanesiyle, zararlarının tazminini Venedik'ten talep etmektedirler.¹²² Aynı yıl Trablusşam sularında yedeğinde bir Türk gemisiyle bir Batı gemisinin görülmesi de şehrin Osmanlı memurları arasında şiddetli tepkilere yol açar; bunlar Magusa'daki komutana yazarak, bu gemiye müdahale etmesini ister ve dedikleri yapılmazsa durumu İstanbul'a bildirmekle tehdit ederler.¹²³

Bütün Venedik toprakları bu tür kavgaların gündeme getirilmesine müsaittir. 1562'de, Zanta Adası *provveditore*'si Bartolomeo Paruta, Batılı korsanların ada dolaylarında Osmanlı gemileri üzerinde yaptıkları pek çok soygundan söz ederken, "Türklerin, [korsanların] bu işi ada ahalisinin rızasıyla yaptıklarına inanarak, adayı rahat bırakmaya yanaşmadıklarını" ve "aşırılı şikâyet ve talepler ileri sürerek sonunda İstanbul'dan bir koruma filosu istemek tehdidinde bulduklarını ve bunu da elde ettiklerini" belirtir.¹²⁴ Haleflerinden biri de 1596'da aynı konuya dönerek, "Türk uyruklu tüccarların mallarını ve paralarını gaspeden, Hıristiyan bile olsalar hiç acımaksızın her şeylerini alan" Hıristiyan korsanları şiddetle kınar, çünkü bu soygunlar, "adada yuvalanmış olan korsanlar yüzünden, liman *emin*'lerinin ve ayrıca bizzat sultanın Yüce Kapısının sonsuz taleplerine kaynaklık eder."¹²⁵ Eski Kandiye *provveditore generale*'si Francesco Molin de 1632'de görevinden ayrılırken, karşılamak zorunda kaldığı "Türklerin sık ve ısrarlı yakınmalarından"; hatta bunlardan bazılarının "ellerinde Eğriboz, Rodos ve başka yerlerin paşa, kadı ve beylerinden mektuplarla, çalınan malları geri verdirmesi için yanlarında soyulan gemilerin patronlarını da getirerek" kendisine başvurdıklarından söz eder.¹²⁶ Cumhuriyet'in orduları tarafından daha geç bir dönemde ele geçirilmiş olan Mora da kurallara istisna teşkil etmez. 1701'de Berberistanlı bir *brigantin*'in Maltalı bir kalyon tarafından ele geçirilmesi (korsanlar bu olayda 27 köle ile 20.000 kuruştan fazla nakitten oluşan yüklü bir ganimet elde etmişlerdir) üzerine, *provveditore generale dell'armi* Giacomo da Mosta olay hakkında sıkı bir soruşturma açtırarak durumu hemen İstanbul'da bulunan olağanüstü elçi Soranzo'ya bildirir, zira meselenin Türkler tarafından da takipsiz bırakılmayacağını düşünmektedir.¹²⁷ Bir yıl sonra, adı geçen Soranzo ona yazarak, Volo körfezinde Hıristiyan korsanlarca ele geçirilen üç gemide çıkarları olan sultanın birkaç uyruğunun Babialî'ye yaptıkları başvuruyla ilgili durumu aydınlatmasını ister. Şikâyetçiler Venedik eyaleti ahalisini gemilerine saldıranların suç ortaklığıyla itham ederek, Cumhuriyetten tazminat istemektedir-

ler. Da Mosta o zaman, kendisinin de “sahtekarlık” (*impostura*) saydığı böyle bir iddiayı gözden düşürmek için gerekli kanıtları toplamakla görevlendirilir.¹²⁸

Bu tür anlaşmazlıkların çoğalması, giderek çok vahim sonuçlar da doğurabilir, zira sultanlar Serenissima’yla savaşa girmeye gerekçe olarak korsanlarla Serenissima arasındaki olası gizli işbirliği argümanını kullanmakta tereddüt etmezler. Örneğin, II. Selim’in 1570’te Kıbrıs Adası’nı istemek için Düka Pietro Loredan’a gönderdiği mektupta sayılan birçok şikâyet konusu arasında korsanlık geniş yer tutar. Nitekim sultan Venedik yetkilileriyle Batılı kaptanlar arasındaki bağları açığa vurduğunu söylediği iki olay üzerinde ısrarla durur. Özellikle bu yetkilileri, geçen yaz Kıbrıs kıyılarından erzak ve su ikmal yaptıktan sonra iki Müslüman gemisini zaptetmiş olan korsanların adlarını İskenderiye beyine vermeyi reddederek, korsanların faaliyetine arka çıkmakla suçlar. Ayrıca sonbaharda Rosetta (Reşit) ile İskenderiye arasında bir Türk gemisinin iki Malta gemisi tarafından ele geçirilmesini de söz konusu eder. Gerçi gemi geri alınmış, ancak içindekiler korsanların su almak için Kıbrıs’ta serbestçe karaya çıktıklarına tanıklık etmişlerdir.¹²⁹ Sonunda bu iki örnek, bizzat Babıali’nin elçisi Kubad Çavuş tarafından 1570 Martında Venedik’e elden getirilen bir ultimatomla, sultanın adayı resmen istemesine temel olur.¹³⁰ Kandiye Savaşı öncesinde de benzer bir senaryo uygulanır; 28 Eylül 1644’te altı Malta kadirgasının Mısır’a gitmekte olan bir Osmanlı konvoyuna saldırmasını, bu savaşı tetikleyen unsurlardan biri olarak görmek doğru olur.¹³¹ Değerli eşya yüklü küçük filoda eski saray ağası Sünbüllü ve yeni Kahire kadısı Mehmet Efendi ile sultanın gözdelelerinden biriyle oğlu ve Mekke’ye gitmekte olan birçok hacı adayı da vardır. Sünbüllü ağanın öldüğü şiddetli bir çarpışmadan sonra, Maltalılar avlarına galip gelir ve altın, kadın ve köle olarak yüklü bir ganimet elde ederler. Esirler arasında sultanın bir oğlu da bulunmaktadır; bu çocuk on yıl kadar sonra Dominiken keşişler tarafından tanassur ettirilerek Fra Domenico Ottomano adını alacaktır.¹³² Bu kayıpların haberi Ekim ayının son günlerinde İstanbul’a ulaşınca, I. İbrahim

gazaba gelir ve yabancı devletlerin yerleşik elçilerini gemilerin, yolcularının ve yüklerinin geri verilmesini sağlamaya mecbur etmek ister.¹³³ O zaman Cumhuriyet'in bailos'u da diğer meslektaşları gibi ihtiyatlı bir tutum benimseyerek Serenissima'yla Malta Şövalyeleri arasında her türlü ilişkiyi inkar eder. Sultanın gözde nedimlerinden Cinci Hoca lakaplı Hüseyin efendinin kendisine lutfettiği bir görüşmede ona, "Yüce Sultanla vezirlerinin bu korsanların kim olduklarını, Cumhuriyet'in onlarla hiçbir ilişkisi olmadığını, tam tersine Cumhuriyet ordularının rastladıkları zaman bunları şiddetle cezalandırdığını pekala bilmeleri gerektiğini" söyler.¹³⁴ Bailos'un bu tutumunu Senato da doğru bulur ve elçiye "Cumhuriyetle Maltalılar arasında herhangi bir bağlantı olduğunu ima eden tüm söylentileri bastırmasını" tavsiye eder.¹³⁵ Ne var ki, Eylül ayındaki olay hakkında daha ayrıntılı bilgilerin gelişi ve serbest bırakılan birkaç esirin tanıklığı Venedik savunmasını çabucak çürütür. Aralık ayının başında sadrazam, Rodos'tan gelen mektuplara dayanarak, şövalyelerin suçlarını işledikten sonra "Girit'e gittiklerine" ve "oradan bol bol erzak ikmali yaptıklarına" kani olmuştur.¹³⁶ Bu iddianın doğruluğunda hiç şüphe yok idiyse de -zira daha Ekim ayında adanın *provveditore generale*'sinin bir raporuyla teyit edilmiştir-¹³⁷ yine de bailos Soranzo'yu habersiz yakalar; elçi bu durumu bilmediğine yemin ve haberin delile dayalı olduğundan şüphe eder.¹³⁸ Aynı zamanda Osmanlıların Venediklilere karşı duygularını etkileyen gözle görülür bozulmayı fark etmekten de kaçınmaz: "Yeni (beklenmedik) davranışlar günden güne artıyor; bana öyle geliyor ki, Asaletmeaplarınızın çıkarlarına karşı olumsuz bir tutumun alametleri azalacak yerde çoğalıyor."¹³⁹ 1645 yılı başlarında sadrazamla yapılan yeni bir görüşme daha da kötüye gider. Sadrazam, elçinin reddetmek için çırpındığı korsan kadirgalarının Kandiyede demirlemesini tekrar gündeme getirir. Sonunda elçiye, sultanın, öfkesini yatıştırmak için, bundan böyle esir alınmış Türklerin serbest bırakılmasının sağlanmasını sadece Cumhuriyetten beklediğini bildirir.¹⁴⁰ Birkaç gün sonra vezir daha açık ve daha tehditkar bir üslupla konuşur. Serbest bırakılma gerçekleşmezse

Serenissima bundan büyük zarar görecektir.¹⁴¹ Ve Soranzo, iyice kötümserliğe kapılarak, “işlerin vahametinden” ve muhataplarının tutumlarında görülen “günden güne, hatta saatten saate artan bozulmadan” söz eder.¹⁴² Olayların devamı bilinmektedir

Venediklilerin misillemeleri

Hıristiyan korsanlığının doğurduğu, Kıbrıs'ın ve ardından Kandiye'nin kaybıyla doruk noktasına ulaşan çok sayıda zararlı olay ve sakıncalı durum Venedik egemenlik alanının yönetiminden sorumlu yüksek memurlarda oybirliğiyle paylaşılan bir kınama ve reddetme duygusu uyandırır. Bunların anavata- na yolladıkları mektup ve mesajlar ya da görevlerinden dönüş- te sundukları raporlar [korsanlığa karşı] bu yaygın düşmanca duygulara tanıklık eder; ileri sürdükleri sebeplerse çok ve çeşit- lidir.¹⁴³ Hepsi bu faaliyetin Osmanlı yetkilileriyle ilişkilerde doğurduğu güçlülere geniş yer ayırır, ama birçoğu bunlara baş- ka yakınmalar da ilave ederler. İleri sürdükleri gerekçeler ara- sında Hıristiyan korsanlarca Cumhuriyet'in uyruk ve menfaat- lerine karşı ika edilen haydutluklar da vardır. Örneğin 1555'te bir Malta kadırgası Girit açıklarındaki La Sude koyunun gi- rişini koruyan istihkamları bombaladıktan sonra, koya zor- la girip oradaki bir Yunan gemisine ve taşıdığı buğday yüküne el koyar. 1560 Ekiminde Savoie bandırası dalgalandıran kap- tan Jean Moretti, iki kadırgasından keten, peynir ve tuz yük- lü bir Girit gemisine ateş açtırdıktan sonra bordalayıp ele ge- çirir ve yağmalar.¹⁴⁴ Böyle örnekler daha da çoğaltılabilir. Fakat Serenissima'nın kamu yönetici ve temsilcileri bu hoşgörü- lemez saldırılara odaklanmaktan ziyade, korsanlığın zararlar- ını daha geniş ve global bir açıdan değerlendirirler. Örneğin 1601'de Zanta *provveditore*'si Francesco Loredan korsanlığın normal sonucu olan ticaretin duraklaması olayı üzerinde du- rur: Ona göre, Batılı korsanlardan korkan Türk gemileri artık *Dodécanèse*'deki Venedik adalarına uğramadan geçmekte, bu yüzden buralar [ihtiyaç maddesi] tedarikinde büyük güçlük- lerle karşılaşmaktadır.¹⁴⁵ Aynı fenomen Girit'te de görülür; es-

ki *provveditore generale* Sagredo 1608'de Osmanlı gemilerinin artık vaktiyle yapageldikleri gibi buğday yükleriyle [adaya] uğramaz olduklarını bildirir ve bundan “korsanların tüm ticareti mahvettikleri” sonucuna varır.¹⁴⁶ Ayrıca hastalık bulaşması riskinden dolayı da özellikle endişeli görünür, zira “bu hırsızlar yağmaladıkları mallara dokunarak vebaya yakalanabilir ve bunu oralardaki ahaliye de bulaştırabilirler.”¹⁴⁷ Zaten bu sağlık koruma endişeleri Doğudaki Venedik memurlarının kaleminden sık sık gündeme getirilir. Örneğin 1632'de Francesco Molin şu değerlendirmeyi yapar: “Korsanların birkaç zamandır kendilerine tanıdıkları Kandiye krallığının limanlarına demirleme özgürlüğü, yalnız Osmanlı devletiyle ilişkiler açısından değil, hastalık kapmış yerlere tedbirsizce girip çıktıkları için ülkenin sağlığı açısından apaçık bir risk taşımalarından dolayı da, Cumhuriyet'in menfaatlerine son derece zararlı sonuçlar doğurabilir.”¹⁴⁸ Birkaç yıl sonra Lorenzo Contarini de, tamamen başka bir düzeyde, Adalar Denizi'nde Hıristiyan korsanların marifeti olarak süregiden soygunların, Doğu Akdeniz havzasının tipik özelliği olan genel güvensizlik ortamının sürmesine katkıda bulunduğunu belirtir; zira bunlar Osmanlıları, uyruklarını korumak için Berberistan filolarına başvurmaya sevk etmektedir ki, bu da gerçekte çatışma, çarpışma ve tartışma vesilelerini arttırmaktan başka işe yaramamaktadır.¹⁴⁹ Ayrıca, o da kendi açısından, Batılıların “her gün daha laubali olmakta ve keyiflerine göre ülkenin en ucra yerlerine habersizce yanaşmakta beis görmediklerini, bu şekilde Türklerin bu hususta besledikleri kuşku ve kaygıları da gittikçe daha inanılır kıldıklarını” vurgulamaktan geri kalmaz.¹⁵⁰

Açıkça beyan edilen bu kadar kötülük karşısında Venedikliler tepkisiz kalmazlar. Korsan tehlikesiyle mücadele etmek ve ondan türeyen diğer zararları sınırlamak için, ama aynı zamanda yapılan haydutluklarda masumiyetlerini samimi eylemlerle kanıtlamak için de, evveleminde bilgilendirme ve önleme yollarına başvururlar. Bu yöntem uyarınca, Kıbrıs'taki Cumhuriyet temsilcileri Filistin kıyılarına acil mesajlar göndererek Osmanlı yetkililerini Doğu denizlerinde Batılı korsan gemilerinin mev-

cludiyeti konusunda uyarmayı ve bu gemilerin daha önce vermiş oldukları zararları haber vermeyi adet edinirler. 1555 Mayısında bir Maltalı şövalyenin komutasında bir kalyonla bir *fusta*, Kıbrıs limanlarında demirli bulunan Osmanlı gemilerini rahatça yağmaladığı zaman, bu şekilde hareket edilir: Nicosia'da "kaymakam" olan Marco Grimani hemen korsanların varlığını Trablus ve Halep'e haber verir.¹⁵¹ Durum ertesi yılın ilkbaharında da tekrarlanır; o zaman, Sicilya'dan gelen bir kalyonla iki *fusta*'nın bu sularda gözükmesi, haberi vermek için Suriye'ye bir tekne gönderilmesine sebep olur.¹⁵² Eylül ayında, Malta kökenli iki kalyonla bir firketenin gelişinde de aynı refleksin işlediği görülür.¹⁵³ Venedikliler böylelikle alarm vermekle birlikte, tehdit altında kaldıklarında Türk gemilerine yardım ve koruma sağlamakta da tereddüt etmezler. Örneğin 1555 ilkbaharında, sultana teslim edilecek 30.000 dükayı aşkın değerdeki yüküyle zengin bir Osmanlı gemisinin Paphos (Baf) Limanı'na girişi, Cumhuriyet'in temsilcilerini olağanüstü güvenlik tedbirleri almaya mecbur eder, zira aynı anda Batılı bir korsan gemisi o havalide dolaşmaktadır. Değerli yük karaya çıkarılır ve özenle koruma altına alınırken, Kıbrıslı *stratiotes*'ler, yani adayı ve kıyılarını kollamakla görevli atlı birlikler, her türlü çıkarma girişimini engellemeye hazır durumda denizi gözetlerler.¹⁵⁴ Böylece korumaya alınan Türklere sadece tehlikenin uzaklaşmasını beklemek kalır ve yollarına devam etmek üzere "gördükleri muameleden memnun ve mutmain olarak"¹⁵⁵ adadan ayrılırlar.

Serenissima'nın savunma sistemi, elbette, Doğudaki memalikinde korsan gemilerinin herhangi bir şekilde kıyılara çıkarma yapmalarını engellemek ve mümkün olduğu takdirde bunları açık denize püskürtmek için, askerî güç kullanmayı da kapsar. Kıbrıs'ta birkaç süvari bölüğü her türlü çıkarmayı önlemek için hızla müdahaleye her an hazır tutulurken, öte yandan Batılı korsan gemilerini kovalamak için adada üslenmiş kadirgalar kullanılır. Örneğin, 1556 Mayısında ada süvari birlikleri komutanı ile Türk gemilerini hedef alan çeşitli soygunlardan sonra su ikmalı yapmak üzere Paphos yakınlarına demirlemeye çalışan bir kalyonla iki *fusta* arasında şiddetli çarpışmalar olur. Ardından, kor-

sanları kovmak için adada konuşlanmış olan Venedik kadirgaları, “direnme durumunda düşman muamelesi yapmak” emriyle, korsanlara karşı gönderilir.¹⁵⁶ Cumhuriyet’in savaş gemileri, aynı yılın Eylül ayında, her defasında adam ve cephanе takviyesiyle, Kıbrıs yakınlarında çeşitli soygunlar yapmış üç Malta gemisine karşı,¹⁵⁷ ya da Dimyat, İskenderiye, Beyrut dolaylarında ve Suriye kıyılarında birçok gasptan suçlu bir Batı gemisinin geliş haber alınınca,¹⁵⁸ yine müdahalede bulunurlar. Doğudaki tüm Venedik egemenlik alanında devlet memurlarının enerjisi böylece korsanların sorun yaratıcı varlığını uzaklaştırmak ve Cumhuriyet’i Osmanlı yetkililerince kendisine yöneltilen ağır suç ortaklığı ithamlarından aklamak için seferber edilir. Girit de Serenissima yetkililerinin özel dikkat ve ilgisine mazhar olur ve bu teyakkuz Kıbrıs’ın düşüşünden sonra daha da artar, zira bu ada, Batılı gemilerin Doğu Akdeniz’deki seferlerinde yararlanabilecekleri ellerinde kalan nadir dayanak noktalarından biri haline gelir. 1583’te Kandiye Kalesi’nin komutanı Zuanne Mocenigo, hem “korsanların buralarda saklanıp sonra da Cumhuriyet uyruklarının kayık ve gemilerine sataşma imkânlarını ortadan kaldırmak” için, hem de bunun yanı sıra sultanın uyruklarına da saldırarak “bu Serenissima *Dominio*’nun başına bu kadar dert açmalarını” önlemek için, adanın birkaç kıyı düzlüğünün tahkim edilmesini tavsiye eder.¹⁵⁹ Böyle bir çözüm 1608’de, bu kez *provveditore generale* tarafından da önerilir: “En elverişli, en bellibaşlı ve [korsan gemilerinin kullandığı] barınaklara en yakın yerlerde, korsanların buralara uğramalarını önlemek için, küçük hisarlar inşasını düşünmek uygun olurdu.”¹⁶⁰

Bu sürekli teyakkuz hali, İmparator II. Rodolphe’la İstanbul sultanları arasında devam eden ve Doğuda korsanlık faaliyetlerinin artışıyla birlikte giden Uzun Savaş vesilesiyle, 16. yüzyıl sonu ve 17. yüzyıl başlarında daha da sıkılaştır. O zaman, *provveditore generale del Regno* Benedetto Moro’nun tanıklık ettiği gibi, bir an bile gevşemeyen bir gözetleme faaliyeti gerekli olur. Moro 1598 Eylül ayında Girit yakınlarındaki küçük La Sude adacığına üç Fransız gemisinin gelişini kuşkulu gözlerle izlemiştir; gemilerin ambarlarının boş, ama gemici ve topçu-

luk gereçleri bakımından iyi donanımlı olduklarını fark eder ve buğday yüklemek için Adalar Denizine gittiklerini söyleyen kaptanların ifadeleri de kuşklarını gideremez. Moro o zaman Cumhuriyet filolarının komutanlarından bunların geliş gidişlerini dikkatle izlemelerini ve gerçekte ne olduklarını açığa çıkarmalarını ister.¹⁶¹ Söz konusu gemiler ertesi yılın ocak ayında La Şude'e dönüp demirledikleri zaman, *provveditore* bunların Kyklad adalarında Osmanlı donanmasıyla karşılaşp savaştıklarını öğrenerek dehşete düşer. Bu silahlı çatışma kuşklarını arttırmaktan başka şeye yaramaz ve Moro bunları mümkün olduğu kadar çabuk adadan uzaklaştırmaya çalışır. "Yanaştıkları adaların ahalisiyle temasta bulunmuş olmalarını" sebep göstererek, "sağlık bahanesiyle limandan yararlanmalarını yasaklar."¹⁶² Birkaç hafta sonra gelen yeni bilgiler görüşünde yanılmadığını teyit eder: Yüklerini tamamlamak üzere Adalar'a dönen Fransızlar gerçekten tahıl yüklü birkaç Türk teknesini yağmalamışlardır.¹⁶³ Aynı yıl üç kadırgayla iki kalyondan kurulu bir Toscana filosunun gelişi de Venedik yetkililerinin başına iş açar. Gemiler önce su ikmali için Kythera Adası'na uğramaya çalışırlar, fakat adanın *provveditore*'si, "Serenissima ile Türk Sultanı arasındaki barışa saygı gerekçesiyle", komutana bir adam göndererek yollarına devam etmelerini ister.¹⁶⁴ Yetkili az sonra bu küçük filonun Sakız Adası'na yönelip orayı yağmaladığını öğrenince telaşa kapılır ve Kythera sakinlerine, "canlarının ve ruhlarının selameti pahasına", tekrar Venedik kıyılarında gözüktükleri takdirde bu kadırgalarla alışveriş yapmayı ve ilişki kurmayı bir kez daha yasaklar.¹⁶⁵ Bunun yanısıra, kıyıların korunmasını sağlamak ve "bu tür gemilere sığınak olmak istenmediğini açıkça göstermek" için, 150 piyadeyle adanın tüm arkebüzcularını seferber eder.¹⁶⁶ Aynı anda Girit'te, – üstelik bir de Toscana'luların seferi sırasında özgürlüğe kavuşan esirlerin adaya üşüşmesiyle uğraşmak zorunda kalan– Benedetto Moro tarafından da benzer tedbirler alınmaktadır; Moro, Osmanlıların Venedik'e karşı öfkesini çekmemek için, bunları gemilere bindirerek İtalya'ya doğru yola çıkarmadan önce adanın ucra bir yerinde toplamaya çalışır.¹⁶⁷

Netice itibariyle, Hıristiyan korsanların faaliyetinin [adalar-
daki] Venedikli yetkililere çıkardığı sorunların ne denli kap-
samlı ve sürekli olduğunu görmek için, bunların anavatana
gönderdikleri mesaj ve raporlara göz atmak yeterlidir. Kandi-
ye savaşından önceki onyıllarda Girit, Cumhuriyetle Batılı kor-
san kaptanları karşı karşıya getiren çekişmelerin odak noktası
olmayı sürdürür. 1625 Sonbaharında bir Malta gemisinin ada
sularında görünmesi ve sultanın uyuğu Rumlara ait bir ka-
yığı gaspetmesi üzerine, *provveditore generale* Morosini, “ak-
la gelebilecek hiçbir kolaylık görmemesi için”, ona karşı der-
hal süvari birliğini gönderir.¹⁶⁸ Ertesi yıl, Iskenderiye’den gel-
mekte olan erzak yüklü bir Rum teknesinin Tarikat bandıra-
sı taşıyan gemilerce iki kez ele geçirilmesinden sonra, kıyılar-
daki savunma tesislerini daha da güçlendirir. Ayrıca, korsanlı-
ğın ayırın gözetmeksizin Hıristiyanlara da verdirdiği kayıplar-
dan ve Mısır’la Girit arasındaki ticarete verdiği zarardan acı acı
şikâyet eder.¹⁶⁹ Nihayet, 1627’de, Morosini’nin emriyle, Kandi-
ye kadırgalarının komutanı Kythera açıklarında, genç bir Fran-
sız Malta şövalyesinin komutasındaki bir *tartane*’i durdurur;
mürettebat tutuklanır ve teknedeki mallara, meşru sahipleri-
ne iade edilmek üzere, el konur.¹⁷⁰ Bu ciddi ve sert önlemler
provveditore’nin halefleri ile de devam eder. Örneğin 1630’da
Francesco Molin Senatoya yazarak, “her türlü korsan gemisi-
nin, özellikle Malta gemilerinin faaliyetlerinin bu denizlerde
aralıksız devam ettiğini” ve “bunlardan birçoğunun da sık sık
ada kıyılarına geldiğini” haber verir. Bu nedenle, “her yerde al-
dırmakta olduğu sıkı önlemlerin, bu pek zararlı karaya çıkış-
ları caydırmak ve Türklerin zihnindeki tüm kuşkuları gider-
mek için olduğu kadar sağlık sorunları açısından da son dere-
ce önemli olduğu” görülmektedir.¹⁷¹ Zaten kısa bir süre önce
de adadaki koylardan birine yanaşmak isteyen bir Tarikat kal-
yonu engellenmiş, fakat ardından karaya oturunca müretteba-
tı kurtarılmış ve sınırdışı edilmek üzere karantinaya alınmıştır.
Gemide bir Türk köle de vardır. Kendisine iyi muamele edil-
miş, patronlarının elinden alınmış ve giyecek verilmiş olup ya-
kında azat edilecektir.¹⁷² Sonraki aylarda başka Malta gemi-

leri de aynı sertlikle uygulanan aynı muameleye maruz kalırlar. Mayısta, Selanik açıklarında 40.000 “kuruş” (*piastres*) para taşıyan bir Berberistan gemisini zapteden iki kadirganın adaya adam çıkarması engellenir. Venedik süvari kuvveti ada kıyıları boyunca bunların hareketlerini büyük bir dikkatle izler ve her çıkarma teşebbüsüne kararlılıkla karşı koyar.¹⁷³ Temmuzda, bir Fransız şövalyenin komutasında bir korsan gemisi daha çıkarılır. Tunus kalyonlarıyla girdiği çarpışmada gemisinin gördüğü ağır hasarı öne süren kaptanın bütün yalvarmalarına karşın, limana demirleme isteği kesinlikle reddedilir ve gemi yelken açarak çekip gitmek zorunda kalır.¹⁷⁴ Görülüyor ki, Hıristiyan korsanların gasp ve soygunlarına karşı mücadelede Venedik egemenlik alanının yetkilileri ve bu alanın savunmasıyla görevli kuvvetler özel bir yoğunlukla seferber olmuştular. Bir başka Kandiye *provveditore generale*'si Lorenzo Contarini örneğini de zikretmek mümkündür. Contarini 1636'da görevini tamamlayıp ayrılırken, bu vesileyle, görevinin ifası sırasında, “Türklerin kafasından, korsanların soygunlarını yaptıktan sonra adaya sığındıklarına ve orada [Venedik yetkililerinin] en azından gizli suçortaklığından yararlandıklarına dair sabit fikri silmek için, Batılı gemilere yalnız adaya sığınmayı değil erzak, hatta su ikmali bile yapmayı yasaklamaya her zaman çok dikkat ettiğini” beyan eder.¹⁷⁵

Kontrol edilemez bir olgu mu?

Molin'den Contarini'ye ve tabii arada Morosini'yi de sayarak, [denebilir ki] Girit'teki yerleşik Cumhuriyet temsilcilerinin izledikleri politikada tam bir süreklilik hâkimdir. Bu memurlar böylelikle, icraatlarıyla ilgili olarak düzenli biçimde referans aldıkları Serenissima yüksek makamlarının da oluruyla, Hıristiyan korsanlığının aşırılıklarını törpülemeye ve buna karşı takındıkları sert ve ödünsüz tutumla Venedik ve uyruklarının bu olaya tamamen yabancı kaldıklarını kanıtlamaya gayret ederler. Güçlükler sonsuzdur, sürekli dikkat ve teyakkuz gerektirir ve elbette Kandiye'nin kaybıyla sona ermiş olmaz. Venedik'in

elinde kalan, Girit'in hemen dibinde bir adacık üzerindeki küçük La Sude kalesinin *provveditore*'si bile, 17. yüzyıl sonunda, "kamu menfaati zararına doğabilecek olumsuz sonuçlardan kaçınmak amacıyla, korsanlara sığınak sağlanmaması ve onlarla ilişki kurulmaması için [...] mümkün olan tüm çabayı gösterdiğini" raporunda belirtir.¹⁷⁶ Böyle bir tutum Doğu'daki Venedik topraklarının hepsinde görülmektedir, ancak her zaman ve her yerde hedeflerine tam olarak ulaştığı da söylenemez.

Örneğin, deniz aşırı topraklardaki yöneticilerin imkânlarının yetersizliği yüzünden korsanların yaptıklarına seyirci kalmak zorunda kaldıkları olur. 1555'te Nicosia (Lefkoşa) "kaymakamı" İspanyol asıllı bir Malta şövalyesi komutasındaki bir kalayonla bir *fusta*'nın adada işledikleri birçok gasp ve soygun suçunu sayar: Bunlar Paphos'ta, Türk uyruklu birkaç kişiyi esir alıp limanda sakın sakın gemilerine yüklemekte oldukları mallarını gasp ederler; Limissos'ta (Limasol) bir Raguza gemisini yağma ve tahrip edip, bir Kandiye gemisini de kuşatarak içindeki Türkleri esir alırlar; son olarak Famagusta'da (Magosa), ticaretlerine başlayabilmek için sabırla karantina sürelerinin dolmasını bekleyen birkaç Yahudiyi esir alırlar. Fakat tüm bu haydutluklara karşı Venedikli memur elinden bir şey gelmediğini beyan etmek zorunda kalır, zira suçluları cezalandırmak için "şu anda kendisini her türlü kuvvet ve imkândan yoksun görmektedir."¹⁷⁷ Bu yüzden, her şeyden çok "burada buldukları için her şeyi görmüş ve işitmiş olan Türklerin ve diğer Türk uyrukluların hoşnutsuzluk ve dedikodularından" korktuğundan,¹⁷⁸ gelecekte "bu ülkeyi korumak ve korsanlara karşı koymak için" Kıbrıs'ta halen mevcut olan ve yetersiz oldukları görülen sadece iki kadırgadan çok daha fazlasının donatılmasını" talep eder.¹⁷⁹ 1562 Eylülünde, Girit'te Sithia *rettore*'si, Batılı [korsanlara ait] on bir kadırgayla bir firketenin karaya çıkmalarını yasaklar, kıyıda açılmalarını emreder ve erzak ikmal isteklerini reddederse de, 600 adamın karaya çıkmasını engelleyemez; bunlar "yerinde karşı koyacak kimse bulunmadığı için, evlerin ve mağazaların kapılarını kırarak, istedikleri her şeyi zorla alırlar."¹⁸⁰

Serenissima temsilcilerinin işi, Hıristiyan korsanların Venedik memalikinginde yaşayan ahali içinde bulmakta güçlük çekmedikleri çıkar amaçlı suç ortaklıkları yüzünden daha da zorlaşır. *Provveditore dell'armata* Nicolo Surian, 1584 tarihli raporunda, söz konusu halkları, korsanların geliş-gidişlerini kolaylaştırmak için onlara Venedik donanmasının hareketleri hakkında bilgi vermekle itham eder.¹⁸¹ 1592'de, Zanta *provveditore*'si Bartolomeo Paruta, görevini tamamlayıp ayrılırken, Batılı korsanlara yardım eden ada sakinlerine vermiş olduğu alışılmadık ağırlıktaki cezaları hatırlatır. Bunu yaparken, kendisine bu konuda olağanüstü yetkiler vermiş olan Senatonun emirlerine uygun hareket etmiştir.¹⁸² Öte yandan Kandiye Dükası Dolfino Venier de 1611'de, korsanların ada sakinleri içinde toplamayı başardıkları sempati birikimi konusunda Serenissima'yı uyarır. Dediğine göre, "gerek satın aldıkları erzak ve malların bedellerini cömertçe ödemek suretiyle, gerekse başka iyilikseverlik gösterileriyle gönüllerini fethederek, [...] sonunda halkla o denli sıcak ilişkiler kuruyor ve samimi oluyorlar ki, bu durum sadece kamu sağlığının iyi haline hatırı sayılır bir zarar vermekle kalmayıp, [...] aynı zamanda, kendi devletine düşman gemilerin ve kişilerin Serenissima'nın ülkelerinde ve Serenissima'nın adamları tarafından böyle kayırıldığını gören Türk sultanının kalbinde belli bir kıskançlık uyandırmaya da kolayca sebep olabilir."¹⁸³ Bu anlatıların açıklaması, seferleri esnasında ister istemez [su ve erzak] ikmalî yapmaları gereken ve ganimetlerinin bir kısmını çabucak elden çıkarmaya çalışan korsanlarla, onlar sayesinde çalınan malları ucuz fiyata satın almak ya da, tersine, kendilerinden istenen erzakı nispeten daha yüksek fiyata satmak fırsatı bulan ahali arasında kurulan derin menfaat ilişkilerinde yatar. Hiç kuşkusuz burada, Cumhuriyet'in temsilcilerinin sürekli gözetleme çabalarına ve sık sık tekrarladıkları yasaklara karşın varlığını koruyan güçlü çıkar bağları söz konusudur. 1596'da, Zanta'nın eski *provveditore*'lerinden biri korsanlara engel olmaya çalışırken karşılaştığı tüm güçlükleri sayar: Dediğine göre birincisi, "bu hırsızlar tarafından sonradan bulunup cezalandırılmaktan

korktukları için, onlara karşı savaşmaya gitmeyi reddeden veya gittikleri zaman da dövüşerek hatta kürek çekerek bile görevlerini yapmak istemeyen birçok insan bulunmasıdır”; ikincisi, “çalınan malları satın alarak korsanlardan çıkar elde edenlerden ileri gelir, çünkü [böylelikle] onlara yardım ve kolaylık sağlamış olurlar”; sonuncusunun kökeni ise bazı ada sakinlerinin bu haydutlarla aralarındaki akrabalık bağlarıdır.¹⁸⁴ Kandiye *provveditore generale*'si Francesco Molin de 1632'de, görevinden ayrıldıktan hemen sonra, hâlâ Batılı korsanlarla yerel halk arasındaki bu temaslardan yakınır ve “zaten kendileri de hırsızlığa hayli meyilli olan ülkenin yerli halkının, kendilerini örnek göstererek onları yüreklendiren, tatlı dilleriyle gönüllerini fetheden ve büyük çıkar vaatleriyle gayrete getiren korsanlar tarafından kendilerinden yana tutum almaya kolayca ikna edildiğini” ileri sürer.¹⁸⁵

Bu çok ve çeşitli suç ortaklıklarının ötesinde, Cumhuriyet'in ve temsilcilerinin konumu kendi uyruklarının gerçekleştirdiği birçok korsanlık eylemi yüzünden de zayıflar görünür. 1556 Eylül'ünde, Kıbrıs Adası'ndaki Nicosia şehrinin “kaymakamı” Giovanni Battista Donado, Famagusta kalesi yakınlarında boş ve terk edilmiş bir gemi bulunup el konduğunu Senatoya haber verir. Kısa bir soruşturma bunun tahıl yüküyle Dimyat'tan Suriye yönüne giden bir Osmanlı gemisi olduğunu meydana çıkarır. Yolculuk esnasından mürettebatı oluşturan Kandiye'li denizciler gemideki Türklerin çoğunu öldürüp yüke el koyduktan sonra kayıplara karışmışlardır.¹⁸⁶ Bu tür haydutluk olayları oldukça çoktur. Zanta *provveditore*'si Giovanni Antonio Venier'in tanıklığına bakılırsa, 16. yüzyıl sonlarında böyle eylemler kendi adasının sakinleri tarafından da geniş ölçekte yapılmaktadır. Bunların denizci nitelikleri üzerinde duran ve “firketeleriyle Mora, Sicilya, Girit kıyılarında ve başka birçok yerde seyrüsefer ve ticarete devam etmekten geri kalmadıklarını”¹⁸⁷ vurgulayan Venier, “aralarından birçoğuna tüccardan çok korsan veya hırsız adının uygun düştüğünü, çünkü sık sık Mora dolaylarında sayısız soygunlar yaptıklarını ve bu suretle Cumhuriyetle Türk uyruklular arasındaki iyi ilişki-

leri zedelediklerini” de ilave eder.¹⁸⁸ Doğudaki Venedik yetkilileri, yönetimleri altındaki ahalinin özelliği olan ve sonunda her zaman kendilerine “çok büyük rahatsızlıklar” veren bu bölgeye özgü soygunculuk eğilimini de hesaba katmak zorundadırlar.¹⁸⁹ 1710’lu yılların başında Serenissima’nın *bailos*’u yine bu tür bir sorunla karşı karşıya kalır. Trablusgarp’tan, San Marco (Venedik) bandıralı *La Madona del Rosario* adlı *tartane*’a binen Türk tüccarlar yolda geminin Korfu kökenli kaptanı tarafından katledilir; kaptan daha sonra Livorno’ya, ardından Malta’ya sığınır.¹⁹⁰ Kurbanların akrabalarıyla birlikte sağ kalan iki kişinin de şikâyeti üzerine, Babiâli olayı ele alır ve ısrarla ve usanmaksızın Cumhuriyet temsilcisinin aşırı bulduğu bir tazminat talep eder.¹⁹¹

Bütün bu örnekler Doğu Akdeniz’deki Hıristiyan korsanlığının çok-yüzlü ve bazen ele gelmez karakterini açıkça gösterir. Şekilsiz, bulanık bir fenomendir bu, hem ithal hem yerel (endemik), hem Batılıları hem de Doğuluları içine alan bir gerçeklik. Korsanların kökenleri, eylemlerini örtmek için kullandıkları bayraklar kadar çeşitlidir, benimsedikleri yöntem ve taktikler de, büyük askerî tarikatların kitlesel ve iyi örgütlenmiş çıkarmalarından küçük özel girişimcilerin küçük hırsızlıklarına kadar geniş bir yelpazeyi kaplar. Bu iniş-çıkışlı ve çeşitli dünya karşısında Venediklilerin tutumu, değişmezlik ve sertliğiyle, bir tezat oluşturur ve tüm Yeniçağ boyunca bastırmaya yönelik kalır, ama bir önemli istisnaıyla: Cumhuriyet, kendisi Osmanlılarla savaşta olduğu zaman, tutumunu değiştirir ve örneğin, Malta kadırgalarının desteğini sağlamaya çalışır,¹⁹² ya da Adalardaki küçük armatörleri kendi bayrağı altında savaşa girmeye zorlar.¹⁹³ Bu tutum değişikliği ancak bir süre devam eder ve savaşla birlikte sona erer. Böyle yalpalamalar, Serenissima ile korsanlar arasındaki kavganın kökenlerini ortaya çıkarır. Hıristiyan korsanlığı Türklerle devamlı ve kalıcı bir çatışma ideali üzerine kurulu olduğundan, onlarla başka her türlü ilişki biçimini *a priori* olarak dışlar. Böylece Venediklilerin Babiâli’yle barışçıl ilişkiler sürdürme ve bu suretle Doğu memaliklerini elde tutma çabalarıyla çelişkiye düşer. Bu açıdan bakılınca Vene-

diklilerin benimsedikleri misilleme tedbirleri, kâfire karşı mücadelenin yüzlerce yıllık âdet ve görenekleri ile birçok devletin Osmanlı İmparatorluğu'yla sakin bir diyalog kurma özlemleri arasında ortaya çıkan bağdaşmazlığın ifadesinden başka bir şey değildir.

DOĞU LİMANLARININ KORSANLARDAN TEMİZLENMESİ

Sonunda, korsanlık faaliyetini Babiâli'yle anlaşma öngören yeni yolla karşı karşıya getiren menfaat çatışması, Serenissima'nın memalikiyle sınırlı kalmak şöyle dursun, tüm Doğu Limanlarına da yayılır. Ortaçağ haclı seferleri ortamında şekillenmiş davranış ve alışkanlık kalıplarının mirasçısı olarak Batı dünyasının hudutlarında gelişen korsanlık "radikalitesi", tüccar milletler için olduğu kadar Osmanlı memalikinde yerleşmiş Latin din adanıları için de tehlike teşkil eder. Doğu Akdeniz kıyılarına çokça ve sıkça yapılan korsan saldırıları, bu dinî cemaatlerin varlığının dayandığı kırılğan dengeleri de sarsar, onları yetkililer ve yerel ahaliyle çatışmaya sürükleyen birçok anlaşmazlığa kaynaklık eder ve dolayısıyla onların oralardaki yerleşik durumlarını tehdit ederler. Bu durum, Cumhuriyet uyrukları, Fransız vatandaşları ve ayrıca Kutsal Yerlerdeki rahip ve keşişlerin seslerinin birbirine karıştığı bir protesto korosuna malzeme sağlar.

Venedik milletine meydan okuma

Söz konusu limanlardaki Venedikliler, Türk misillemelerine özellikle maruz kalırlar, öyle ki, korsanların sürekli saldırı ve yağmalarını huzur bozucu ve tehlikeli bir faktör olarak kınamak için, Cumhuriyet'in denizaşırı memalikini yöneten yüksek memurların şikâyetlerine onların şikâyetleri de eklenir. 1559 ilkbaharında Cumhuriyet'in Kahire Konsolosu Zuanne Battista Querini bütün "milletiyle" birlikte bu şehri bırakıp

İskenderiye'ye taşınmayı düşünür. Böylece, bir Arap gemisinin “Batılı hırsızlar” (*ladri ponentini*) tarafından gaspedilmesinden sonra yerel yetkililerin kendisinden talep ettikleri tazminattan kaçabilmeyi ummaktadır.¹⁹⁴ 1630'lu yıllarda, onun hayli sonraki haleflerinden Zuanne Donado da, Maltalı korsanlardan ve yaptıkları soygunlardan şikâyet eder: Bunlar işledikleri suçlarla sadece Mısır'a yerleşmiş Venedikli tüccarların güvenliğini tehdit etmekle kalmaz, sınırsız açgözlülükleri yüzünden, “dinî ödevlerini çiğneyerek” (*contro il debito della fede*), tekneleriyle bu sularda seyrüsefer yapan Venedik uyruklu Zantalı veya Kandiyeli Rumları da soymaktan çekinmezler.¹⁹⁵ Benzer bir durum Suriye kıyılarında da rastlanır. 1636 aralığında Venediklilere İskenderun'da ceza kesilir, çünkü Cumhuriyet'in limanında demirli olan kalyonu, koya girmek isteyen bir Toscana gemisini kovmak için askerî müdahalede bulunmamıştır. Bu olay “millete”* 1.500 kuruşa (*piastres*) mal olur, bu da konsolos Nicolo Foscolo'yu, Senatoya yazarak, “bir gün, buna benzer bir sebeple ve limanlarının adı geçen korsanlardan korunmasını [ısrarla isteyen] Türklerin haksız iddiaları yüzünden, sonucu daha büyük olacak ve bu zavallı milletin tamamen yok olmasını intac edecek bir başka kargaşanın doğmaması için, mümkün olan her çareye başvurularak böyle skandal ve zararlı karşılaşmalardan sakınmanın sağlanmasını” dilemeye sevk eder.¹⁹⁶

Kandiye Savaşı'nın ertesinde de Venediklilerin, Adalarda, savaştan yararlanarak oralara âdeta demir atan ve Ege denizindeki Venedik varlığının barış içinde tekrar gelişip yayılmasını frenleyen endemik bir korsan faaliyetini engellemek babında, işleri başlarından aşkındır.¹⁹⁷ Kyklades adalarında engel tanımayan bir haydutluk faaliyeti yürüten Hıristiyan kaptanlarla Cumhuriyet'in temsilcileri –Venedik egemenliğinde kalan yerlerin yöneticileri, ya da adalara atanan, çoğu kez yerel aristokrasilere mensup konsoloslar– arasında tartışmalar hiç eksik olmaz. Bunların hepsi sorunlarını İstanbul'da görevli *bailos* Gia-

(*) Bütün bu belgelerde *natione* kelimesi, Osmanlı sistemindeki “millet” terimiyle hemen hemen örtüşme halinde, bir elçi veya konsolosun yetkisi altında bulunan belli bir devletin uyrukları anlanunda kullanılıyor – ç.n.

como Querini'ye arz ederler; o dönem için hayli bol olan yazışma belgeleri, bu bölgede patlak veren birçok anlaşmazlığın gayet tamam bir tablosunu verir.¹⁹⁸ 1671 Sonbaharında, İspanyol bandırası taşıyan iki gemi Argentière'de bir Venedik ticaret gemisini durdururlar. Yük poliçelerini inceledikten sonra, Yahudi, Türk veya Rum tüccarlar tarafından yüklenmiş bütün balyalara –toplam 46 adet– el koyarlar.¹⁹⁹ Benzer olaylar sonraki yıllarda da meydana gelir. San Marco (Venedik) bandırası taşıyan bir *tartane*, odun yüküyle İskenderiye'ye gitmek üzere Girit'ten ayrıldıktan sonra, İspanyollar tarafından ele geçirilir; bunlar bir nedenle gemiye binmiş bulunan iki üç Türk'ü esir alırlar. O zaman Hanya Konsolosu hemen *bailos*'u haberdar eder, zira bu olayın Osmanlı yetkilileriyle “bir tatsızlığa” (*qualchê disgusto*) sebep olmasından korkmaktadır.²⁰⁰ Nitekim 1673 Yazında, bu karşılaşmanın kurbanlarından biri, Malta Adası'nda köle olarak satıldıktan sonra, Babiâli'yi durumundan haberdar eder ve onun aracılığıyla uğradığı zarar-ziyandan dolayı Venediklilerden tazminat koparmaya çalışır. Esir sadece kendisinin ve arkadaşlarının serbest bırakılmasını değil, kendilerinden çalındığını iddia ettiği 7.000 kuruştan fazla parayı da talep etmektedir.²⁰¹ 1673 Mart'ında, sultanın uyrukları hesabına San Marco bandıralı *San Zorzi* gemisine yüklenmiş olan eşyaya gemiyi durduran Livorno'lu iki savaş gemisi tarafından el konması ancak Paros konsolosunun müdahalesiyle güç bela önlenbilir. Yine de iş kaptana, saldırganlara vermek zorundan kaldığı, bol miktarda erzak şeklinde bir “hediye” mal olur.²⁰² Bu 1670'li yıllarda Venedik gemilerini de pek umursamayan Hıristiyan korsanlar, aynı zamanda Cumhuriyet'in temsilcilerine karşı da gereğince saygılı davranmazlar. Örneğin Gasparo Condestaulo Ocak 1673'te Mykonos Limanı'nda Toscana bandıralı bir kalyonun kaptanı tarafından oldukça hırpalandığından acı acı şikâyet eder. Dediğine göre, korsan konsolosun maiyetinden birkaç kişiyi soymuş, daha da vahimi, Babiâli'nin yanına muhafız olarak verdiği yeniçeriyi de esir almıştır.²⁰³

Elbette Serenissima, donanmasındaki bazı komutanların Kandiye Savaşı'nda omuz omuza dövüştükleri bu yasa kaçınıla-

rına karşı ikircimli bir tutum sergilemelerine rağmen,²⁰⁴ bu çeşitli provokasyonlara karşılık vermekten geri kalmaz. Venedikliler, kendi uyruklarına tekrar tekrar yaptıkları saldırılar yüzünden, özellikle Kyklades'daki Hıristiyan korsanlığının iki büyük simasıyla karşı karşıya gelirler: 1675'ten itibaren Naksos manastırının başrahibi Cizvit Robert Saulger'nin *Histoire nouvelle des anciens ducs et autres souverains de l'Archipel*²⁰⁵ adlı eserinde ölümsüzleştirdiği Marki de Fleury ve kaptan Hugues Crevilliers. Savoie kökenli Fleury 1670'li yılların başında Ege Denizi'ni haraca kesmektedir; bu yörelerde kendisine küçük bir prenslik biçmek gibi emeller besler ve birkaç kez Serenissima'nın menfaatleriyle çatışmaya düşer.²⁰⁶ Örneğin, 1672 Sonbaharında İzmir'den dönmekte olan üç Venedik gemisinin peşine düşer ve birini, *Il Grande Alessandro*'yu, ele geçirerek, Yahudi ve Ermeniler hesabına taşınan bütün malları yağmalar.²⁰⁷ Hemen haberi alan Cumhuriyet'in *capitano delle navi*'si ["kapudan-ı derya"] beş gemiyle korsanın peşine düşer ve saklanmış olduğu Paros'ta ona ulaşır. Malların bir kısmını geri almayı ve Venedik'e götürülmek üzere, suçluyu yakalamayı başarır.²⁰⁸ Korsan orada yargılanır ve birkaç Katolik devlet temsilcisinin müdahaleleri sayesinde, kellesini kıl payı kurtarır.²⁰⁹

Fleury'ninkinden daha uzun olan Crevilliers'nin kariyeri, daha da kanlıdır. Kandiye Savaşı sırasında basit bir gemici olarak işe başlamış olan bu Avignon'lu kaptan, gerçek bir küçük donanmanın başında, Kyklades adalarını tam anlamıyla haraca bağlar.²¹⁰ 1672'de gemilerinin Andros Adası'nı yağmalayarak bütün Türkleri esir aldıkları ve ada ahalisinin harac vergisini ödemek üzere hazırladıkları ipekleri gaspettikleri haber verilir; gemiler oradan Thermia'ya geçerek aynı soygunları sürdürmüşlerdir.²¹¹ 1673'te Crevilliers'nin iki kalyonu, İspanyol bandırası altında Venedik'in elindeki Tinos Adası'na demir atıp orada iş yapan iki Türk tüccarı esir alırlar. O zaman, esirlerin geri verilmesini sağlamak için misilleme tehdidinde bulunan adanın *rettore*'si ile, bunları serbest bırakma karşılığında 200 kuruş fidyeye isteyen kaptan arasında şiddetli bir gerginlik yaşanır.²¹² Bu haydutluklar ve kavgalar Crevilliers'nin, 1670'li yıl-

ların sonunda gemisinin Girit açıklarında infilak etmesi sonucu ölümüne dek devam eder. 1674'te hâlâ İspanya veya Savoie bandırası taşıyan altı gemiye komuta etmektedir; bunlar Atina Limanı'nda Venedikli tüccarlarca kiralanmış bir Türk *saique* teknesini ele geçirerek, Adalar Denizindeki Cumhuriyet konsoloslarından birini, gemiyle yükünü bu açgözlü hırsızlardan kurtarmaya çalışmak için, apar topar oraya koşmak zorunda bırakırlar.²¹³ 1675-1676 kışı içinde Avignon'lu korsan, "bütün adaların kendisine haraç vermesi gerektiğini iddia ederek" (pretendendo che tutte l'isole li contribuiscono il tributo), üç büyük gemi ve bir *tartane*'la yeniden Andros'a saldırır. Oradaki Venedik temsilcisi, zavallı ada sakinlerinin yağmadan kurtarabildikleri malların sadece kendisinin ikametgâh olarak kullandığı eve depolayabildikleri eşya olduğunu açıklar.²¹⁴

Demek oluyor ki, kalabalık, hareketli ve kontrol edilemeyen, çeşitli bandıralar taşıyan ve bunları duruma göre değiştirmekte tereddüt etmeyen Hıristiyan korsanlar, Kandiye Savaşı'nın ertesinde Adalar Denizinde, yerel ahali üzerine kâbus gibi çöken ve bölgedeki Venedik varlığını da istikrarsızlaştıran sürekli bir güvensizlik ortamı yaratırlar. Cumhuriyet'in adalara yeniden konsolos atama faaliyeti, bunların ardı arkası kesilmeyen ve Venedik temsilcileriyle Osmanlı yetkilileri arasındaki ilişkileri limonileştiren saldırı ve yağmalarıyla tehlikeye girerken, buralardaki seyrüsefer ve ticaret faaliyetinin tekrar canlanma süreci de gemilerinin sık sık uğradığı soygunlar yüzünden ağır bir darbe yer. Kaldı ki Crevilliers gibi bir korsanın iflâh olmaz haydutluk icraatı sadece Serenissima'yı rahatsız ediyor değildir. Örneğin *Curia* (Vatikan yüksek bürokrasisi) da [bu adamın] Kyklades'lardaki Latin varlığını maruz bıraktığı tehlikelerden ve –sultanın uyrukları olmakla birlikte Roma'nın her şeyden önce Hıristiyanlar olarak gördüğü– Rumlara verdiği zararlardan durmadan şikâyet eder. 1678'de Santorini ahalisinin başına gelenler, Propaganda Kongregasyonu'nu [Vatikan'ın Dini Yayma Nezareti], bu kişiye verilmiş olan korsanlık ruhsatının iptali için Toscana Sarayı nezdinde girişimde bulunmaya sevk eder.²¹⁵ Böyle örnekler, Hıristiyan korsanlığının tica-

ri veya dinî amaçlarla Doğuda yerleşmiş küçük Latin cemmatleri üzerindeki tahrip edici etkilerini pek iyi gösterir: Yerel düzeyde, korsanların tekrarlanan saldırıları ister istemez Osmanlı yetkilileriyle arada gerginlikler yaratır; bunlar da, Babıâli'ye başvuru usulü üzerinden, devletler arasındaki ilişkilere yansır. Bu durum Venedik'e özgü de değildir. 16. ve 17. yüzyıllarda Doğuya yerleşen Fransızlar da korsanlıktan Serenissima'nın uyruklarıyla aynı derecede zarar görürler.

Fransızların ikircimli durumları ve karşılaştıkları güçlükler

Korsanlık faaliyeti, Osmanlı İmparatorluğu içinde ticaret ve konsolosluk ağları şeklinde bir Fransız varlığının güçlenmesini tamamen engellemese de, yarattığı birçok tartışma ve çekişmeyle, oldukça sıkıntıya sokar. Karşılaşılan güçlükler, Fransa uyruklarının –gerek Malta Tarikatı saflarında gönüllü olmak gerekse özel gemi donatma işine yatırım yapmak suretiyle– Hıristiyan korsanlığına kitle haline katılmakta olduklarının Osmanlıların gözünden kaçmadığı ve onların –iskelelerde yerleşik küçük tüccar “milletlere” ağır bir bedel ödeten– hoşnutsuzluk veya kızgınlık nöbetlerine gerekçe oluşturduğu ölçüde, daha da büyürler. Gerçek şu ki, Akdeniz çevresine yayılmış konsoloslar olsun, İstanbul'da yerleşik büyükelçi olsun, kralın temsilcilerinin aciliyetle karşlarına çıkan ve son kertede [yetkilileri] Hıristiyan korsanlığının kesin olarak mahkûm edilmesi noktasına götüren bir korsanlık sorunu mevcuttur.

Babıâli pek erken, çeşitli kanallardan, Fransızları korsanlara bağlayan suç ortaklıkları konusunda zihinlerde hiçbir kuşku bırakmayan kanıtlar ve tanıklıklar biriktirir. Bu suç ortaklıkları, sultanın donanmasının Doğu sularında yağmacılık yapan Batı gemilerinden birini yakalayabildiği hemen her durumda, gün gibi açık ortaya çıkar. Örneğin 1612'de *kapudan paşa* bir Malta gemisini yakaladığında, gemide tam kırk iki Fransızın bulunduğu görülür.²¹⁶ Uzun yıllar sonra, İstanbul'da ticaret acenteliği yapan Jean-Baptiste Fabre da aynı şekilde, “tüm

mürettebatı Fransız olan” bir korsan gemisinin yakalanmasının “Osmanlı ordusunda hayli gürültü kopardığını” anlatır.²¹⁷ 17. yüzyıl sonunda ve sonraki dönemin başlarında, korsanlar İskelelere güvenlik içinde yanaşıp haydutluklarını icra etmek için kralın bandırasını çekmeye başladıklarında, karışıklık daha da artar. Böyle bir durum Nisan 1699’da, Iskenderun Limanı’nda meydana gelir: Bir gemi limana girmeden hemen önce Malta bayrağını indirip yerine Fransa bayrağını çeker ve pirinç ve kahve yüklü bir Türk *saique* teknesini gasp eder.²¹⁸ 1712’de de birkaç gemi Rodos’ta serbestçe ikmal yapabilmek için aynı şekilde davranır, sonra da limanda demirli olan Osmanlı gemilerini ele geçirirler.²¹⁹

Doğal olarak, Türk yetkililer bu apaçık suç ortaklığından dolayı kralın İstanbul’daki elçilerine ya da İskelelerde yerleşik konsoloslara hesap sormaktan geri kalmazlar, bu da genellikle adı geçenleri güç durumda bırakır. 17. yüzyıl başında kralı Babiâli nezdinde temsil eden baron Salignac, yazışmalarında, Fransa Kralının uyruklarını kendilerine yöneltilen bu ithamlardan aklamak için gerekçeler ileri sürdüğü her defasında karşılaştığı güçlüklerden söz eder. Elçi, Villeroy’ya gönderdiği bir mesajda şöyle der: “Tüm korsan gemilerinin Fransızlarla dolu olduğuna dair bize yapılan suçlamalara yanıt olarak, ben her zaman Majeste Kralın bu konuda kesin yasaklar koymuş olduğunu, fakat ülke büyük ve açık olduğundan, millet de yabancıları görüp tanımaya pek meraklı olup ayrıca gayet durgun bir hayat yaşadığından, çok sayıda insanın çeşitli bahanelerle ülkeden çıkmasına engel olunamayacağını ve bunlardan birçoğunun da tehlike peşinde koşma merakıyla bu işlere kalkıştığını söyledim.”²²⁰ Söylediklerini daha etkili kılmak ve sadece kuru sözlerle yetinmek istemeyen Türk yetkililere iyi niyetini kanıtlamak için, Salignac aynı zamanda “bu konuda Majestelerinden kesin bir yasağın” kendisine gönderilmesini ister; “yasağın gerçekten konmamış olması önemli değildir”, kendisi bunu “Türkçeye tercüme ettirecek ve konmuş gibi ilgililere gösterip kabul ettirecektir.” Ancak Osmanlı gemilerine ve imparatorluğun kıyılarına yapılan korsan saldırılarının sürüp git-

mesi, durmadan aynı argümanları tekrarlamak ve “yabancı milletlerin arasına seyahat etmenin serbest olduğu bu kadar büyük bir ülkede bu insanları engellemenin imkânsızlığını” vurgulamak zorunda kalan elçinin gayretlerini boşa çıkarır.²²¹ Bu zorlama sebepler yeterli olabilir mi? Salignac’ın kendisi de bundan şüphelidir ve IV. Henri’ye, korsan gemilerinde Fransızların varlığının “uzun vadede burada tüm Fransız tüccarların ve bu denizlerde Majestelerinizin bayrağı altında seyrüsefer yapan herkesin son derece aleyhine bir tutum” geliştirmesinden korktuğunu itiraf eder.

Venediklilerin başına o kadar iş açan ve Kandiye Savaşı’na kaynaklık eden vahim 1644 olayı da, benzer sebeplerle, Salignac’ın haleflerinden olan Jean de la Haye’ye dokunmadan geçmez. Eski saray ağalarından Sünbüllü’yü, yeni Kahire kadısını ve oğluyla birlikte sultanın gözdelelerinden birini Mısır’a götürmekte olan gemilere Maltalıların saldırdığı haberi İstanbul’a ulaşır ulaşmaz, elçi kendisine karşı net bir tutum değişikliği olduğunu gözlemler. Aralık ayında şöyle yazır: “Son mektubum bu vezirin bana karşı gösterdiği güven ve iyi niyetin delilleriyle dopdoluydu; şimdi ise her şeyin çok değişmiş olduğunu göreceksiniz.”²²² Elbette Sultan I. İbrahim’in tüm Batılılara karşı duyduğu öfke böyle bir değişimi açıklamaya yeterlidir; ancak La Haye’ye karşı gösterilen hınç dolu soğukluk, hemen gündeme geliveren, Tarikattaki kalabalık Fransız varlığı konusundaki tartışmadan da beslenir. Örneğin Venedik *bailos*’u Giovanni Soranzo, İstanbul’da dolaşan “söylentilerin çoğunun Fransızlara karşı olduğunu, zira burada şövalyelerin büyük kısmının bu millete mensup olduğunu bilen çok sayıda kadirga beyi ile bir süre Malta’da tutuklu kalmış eski köle bulunduğunu” belirtir.²²³ Bu durum La Haye’yi Tarikat’la arasına mesafe koymak zorunda bırakır. Sadrazamın lütfettiği bir görüşme esnasında, adı geçen tarikatın “Fransa Kralından bağımsız egemen bir prensin komutası altında olduğunu ve halihazırdaki komutanın da Fransız değil İtalyan olduğunu” göstermeye çalışır.²²⁴ Yine de elçiye düşen iş son derece naziktir ve elçi, “olayda asıl can sıkıcı unsurun hakikatin gücü olduğunu, zira Malta’da

Fransızlara kıyasla diğer milletlerden pek az şövalye bulunduğu öteden beri bilindiğini ve korsanlık yapanların da sadece bizim şövalyelerimiz olduğunu” itiraf ve “işin kötüsü, Türklerin de bundan habersiz olmadığını” ilave eder; ve sözünü bir şikâyet tonu üzerinden bağlar: “Maltalıların *corso*’sunun tam bir belâ tohumluğu olduğu kesinlikle söylenebilir.” İnkâra dayalı bu gayet ihtiyatlı hareket hattı, 1645 yılı başlarında da La Haye’nin beyanlarına yön verir. Israrlı söylentiler Osmanlılara Malta Şövalyelerine karşı bir saldırıya geçmek niyeti atfederken, elçi kont Brienne’e “Türklerin bugün Maltalılara karşı son derece öfkelenmiş olduklarını, o kadar ki eğer Majesteleri onlara yardım edecek olursa, kendisinin (elçinin) kesinlikle mahvolmuş sayılabileceğini” bildirir.²²⁵ Dolayısıyla, “buradaki insanlarla tüm ilişki koparılmak istenmiyorsa iki şeye dikkat etmek lâzımdır: Birincisi, Malta’ya asla yardım gönderilmemesi, ikincisi de, bu adayı savunmaya gidecek şövalyelerimizin gemilere Gennes (Cenova) veya Ligourne (Livorno) gibi Fransa dışındaki limanlardan binmeleri, ya da hiç olmazsa Türklerin haberi olmayacak şekilde gizlice binmeleridir.” Bilindiği gibi sultanın gazabı sonunda Venedik’e dönecektir, ama yine de kıl payı atlatılan bu alarm, Babıâli’de Fransa’nın korsanlarla sürdürdüğü ilişkiler konusunda hâlâ hüküm süren ve tüm 17. yüzyıl boyunca ve 18. yüzyıl başlarında İskelelerde Fransa Kralının uyruklarını hedef alan birçok baskı ve misilleme eylemini açıklar görünen şüphe ve güvensizlik atmosferini iyi anlatır.

Örneğin, bir Fransız ticaret gemisinin, korsan gemisi olduğu iddiasıyla, Osmanlı yetkilileri tarafından durdurulup mürettebatının esir alınması gibi olaylar nadirattan değildir. Genel olarak, olayı anlatan tanıklıklardaki çelişkiler nedeniyle hakikati tam olarak meydana çıkarmak imkânsızsa da, böyle suçlamaların bazen olgusal temeli olabildiğini de dışlamamak gerekir, zira Yeniçağ boyunca korsanlık dünyasıyla ticaret dünyası arasında tamamen net bir ayırım yoktur ve örneğin bir Provençe gemisi kaptanının, fırsat bulduğunda korsanlığa soyunup kolay bir av yakalayarak ticaretten elde ettiği geliri biraz olsun arttırmaya çalıştığı birçok kez görülmüştür.²²⁶ Ne olursa ol-

sun, durmadan tekrarlanan bu olaylar sık sık elçi ve konsolosların başına iş açar, bunlar da sistematik olarak kendi vatandaşlarının tarafını tutarlar. Örneğin 1609'da Salignac, İskenderiye Limanı'nda tutulan bir gemiyi sahibine iade ettirmek için yaptığı girişimlerde karşılaştığı şiddetli muhalefetten söz eder.²²⁷ 1631'de Césy de, "İskenderun'a gelen ve Türklerce korsan yerine konmak istenen bir Fransız teknesinin" başına gelen buna benzer bir tatsız serüveni anlatır. [Türkler] bunu yaparken "konsolosa ve tüccarlara çok zahmet çektirmişlerdir" ve "iddia gayet haksız olduğu halde bundan kurtulmak adı geçenlere hayli pahalıya mal olmuştur."²²⁸ 1638'de İzmir'de, Malta'dan dönmüş eski köleler La Ciotat'lı kaptan Fabre'i korsan olmakla itham ederler. Gemisine el konur, kendisi zincire vurulur ve özgürlüğe kavuşması için milletin "yükü bir harcama" yapması gerekir.²²⁹ Yirmi yıl kadar sonra, aynı senaryo Frontignan'a kayıtlı bir teknenin patronuna karşı da tekrarlanır; tekneye "içinde sadece on beş adam bulunmasına karşın korsan diye el konur; tüm bu mürettebatın küreğe konmasına seyirci kalmak ve böylece korsanlık iftirası atmak isteyebilecekleri tüm diğer gemiler açısından kötü sonuçlara yol açmaktansa, gemiye ister istemez, aslında zaten olduğu gibi, ticaret gemisi olarak kefil olmak gerekir." Konsolosa göre bu olay da önceki gibi, "biri vaktiyle Malta'da köle olarak bulunmuş, görevli yalancı tanıklar" tarafından tezgâhlanmıştır.²³⁰ 1716'da, yine İzmir'de, kaptan Roubin kovuşturmaya uğrar, çünkü liman sakinlerinden bazıları kendisini Maltalı olarak tanımışlardır. Gemisine el konur, gemide bulunan bir miçoyla bir rahip kötü muameleye maruz kalır.²³¹

Daha genel bir bağlamda Venedikliler için de sık sık yapıldığı gibi, Fransızlar uğranılan hasar ve zararlardan sorumlu ve bunları ödemeye mecbur tutulur. 1630'lu yılların başında, İskenderun Limanı'nda "iki üç zavallı adamın" bir Malta şövalyesi tarafından kaçırılmasından sonra, Türk yetkililer "Fransız konsolos ve tüccarları hedef alarak, korsanı onların getirttiğini ve bunun gibi yanlışlıklarla dolu olduğu kadar akıl ve görünüşten de uzak başka iddialar ileri sürerler ve sonunda onları hırpalama-

ya karar verirler.” Limanda demirli ticaret gemilerini tutuklamak, mürettebatlarını hapse atmak ve mallarına el koymak için daha fazlası gerekmez. “Bunun üzerine, adı geçen konsoloslara tüccarlar bu kötü durumdan kurtulmak ve tutuklanan kaptan ve gemilerin serbest bırakılmasını sağlamak için [...] sorulara düşünülebilecek en mantıklı açıklamalarla yanıt vermekle birlikte, olayı harcama yaparak kapatmak zorunda kalırlar.”²³² Kont Césy bu olayları anlatırken, “Mısır Iskenderiyesi ve Satalia (Antalya) limanlarında” meydana gelmiş başka benzer olaylardan da söz ettikten sonra, “bu adamların, Maltalıların yaptıkları soygunlardan ellerinin altındaki Fransızları kefil ve sorumlu tutmak istediklerini” vurgular. Zaten aynı anda kendisi de Malta Şövalyeleri tarafından ele geçirilen bir Trablus gemisi konusunda buna benzer bir hikâyenin kahramanı olma yolundadır. Nitekim İstanbul *kaymakamı*, bu olayı haber alınca, tercümanlarını çağırıp “oldukça kaba bir üslupla ve tamamen haksız olarak, elçilerin denizde olup biten her şeyden kendi özel ve kişisel adlarına sorumlu olmak için burada bulduklarını” ve dolayısıyla Césy’nin de “adı geçen gemi ile taşıdığı yükün değeri olan on sekiz veya yirmi bin eküyü ödemeye” hazır olması gerektiğini bildirir.²³³ Fransızların direnişi ve gemi sahiplerinin Babiâli’ye durmadan verdikleri dilekçeler yüzünden sorun uzadıkça uzar ve o derece önem kazanır ki, sonunda hükümdarlar işe karışmak zorunda kalırlar. Sultan IV. Murad XIII. Louis’ye yazarak, tazminatı çabuklaştırmasını ister, kral ise uyruklarını aklamak için, kullanılagelen alışılmış argümanlarla karşılık verir: Soygunun Maltalılarca ika edildiğini ısrarla hatırlatır ve “Malta Tarikatının çeşitli milletlerden oluştuğunu ve bunların arasında Fransızların büyük bir yekün tuttuğunu” kabul ederse de, hemen ardından, kralların “taşıdıkları tüm siyasi ve hukuki yetkileri tarikatın büyük üstadına devrettiklerini” ilave eder, öyle ki “biz adı geçen Malta Şövalyelerince girişilen eylemlerden sorumlu olmak istemeyiz ve zaten olamayız da, çünkü bunlar kendi tarikatlarınınkinden başka hiçbir güç ve otoriteye tâbi değildirler.”²³⁴ Fakat bütün bu inkârlara karşın, Fransızlar “tatlılıkla” uzlaşma şeklinde, yani, Césy’nin

açıkladığına göre, gemi sahiplerine daha ölçülü bir tazminatla sultanın bellibaşlı memurlarına bazı “hediyeler” öngören bir çözümden kaçınmazlar.²³⁵

Böyle olaylar 17.-18. yüzyıllar boyunca devam eder. Césy'nin haleflerinden biri, Denis de La Haye, 1667'de Maltalıların gaspettiği bir gemiyi geri alıp İstanbul'da sahibine iade ettirmeyi başarmış olsa bile, “hiçbir şeyi kaybetmek istemeyen Türklerin, kendisini eksik olan her şeyi ödemeye mecbur ettiklerini ve gemideki on iki Arap harem ağası geminin buraya gelişinde içinde bulunamadığından, onları da bulmak, daha doğrusu üç gün içinde yenilerini satın almak zorunda kaldığını ve bu yaratıkların kolay yetişmediğini ve tanesinin beş altı yüz eküye mal olduğunu” üzülenek görmek durumunda kalır.²³⁶ “Bu insanların yol ve yöntemlerinde hayli şiddet görülüyor, ama hiç çaresi yok, ödemek lâzım; bu Constantinople Limanı, milletin (Fransız kolonisinin) Türklerin istediği tazminatın ulaşabileceği meblağ diye hesapladığı kırk bin kuruşu sağlayacak güçte olmadığından, İzmir'e bir adam göndermek için bile ancak üç gün mühlet koparabildim” der esfle. Osmanlı yetkililerinin bu itiraz kabul etmez tutumları diğer limanlara kadar uzanır. 1689 baharında, küçük bir korsan filosu Filistin kıyılarında terör estirir. Bunlar Iskenderun'da birkaç *saique* teknesini gaspederler; oranın kadısı da hemen, “çarşılarda ve İngilizler arasında bazı kişilerin söz konusu korsanların Fransa'da silahlanmış olduklarına dair konuşmalarına” dayanarak, kralın konsolos vekilinden tazminat ister.²³⁷ Bu gemiler soygunlarına Yafa cihetinde devam ederler, top atışları yaparak evlere, mağazalara ve caminin bir kısmına hasar verirler. Bir kez daha, bu olay millete, “paşayı yatıştırmak için yüklü bir harcamaya” mal olur.²³⁸ Bu tür olaylar saymakla bitmez. 1715 Mayısında, yine Yafa yakınlarında, Livorno'lu bir korsan sultanın uyruklarından on yedi kişiyi esir alır ve Sayda Limanı bunların geri alınması için 3.000 ekü ödemek zorunda kalır.²³⁹ 1717'de biri Malta biri İspanya bandırası taşıyan iki gemi, yedeklerinde bir Türk *saique*'yle Iskenderun Limanı'na girerler. Oralı olan *saique*'in sahipleri hemen kadiya koşarak, “tekneyi iade ettirmediği takdirde” kon-

solos vekilini tutuklamasını isterler, zira “hepsi Fransız olan korsanlardan [Fransızların] sorumlu olması gerektiğini iddia etmektedirler.”²⁴⁰ Aynı yıl, Reşit konsolos vekili, Reşit’le Iskenderiye arasında mal nakliyatı yapan iki tekneden, İmparatorluk bandırası taşıyan ve İrlandalı bir kaptanın komuta ettiği bir gemi tarafından esir alınan otuz kadar gemiciyi adam başına 50 ekü ödeyerek geri satın almak zorunda kalır.²⁴¹

Yerel yöneticilerin talep ettikleri tazminatlar ne kadar çok ve yüksek olursa olsun, milleti daha büyük tehlikelerden muaf tutmaya yetmez. Korsanların İskelelere yaptıkları baskınlar bazen Fransız çıkarlarını hedef alan halk ayaklanmalarına sebep olabilir. Örneğin 1699’da, bir Türk saique’inin Iskenderun Limanı’nda Maltalı bir gemi tarafından gaspedilmesi ahalinin gazaba gelmesine neden olur. Şehirdeki konsolos vekili limandan açıkta, tekneyi geri almaya çalıştığı sırada, “top sesine koşan halkın, evini kuşattığını, Fransızları ve yerel kilisenin görevlisi *cordelier* rahibi dâhil Fransa himayesindeki herkesi tutsak ettiğini ve kilise ile tüccarların evlerini yağmalamak üzere olduğunu” öğrenir.²⁴² O zaman, sükûneti tam olarak sağlamak ve kralın uyruklarının serbest bırakılmasını temin etmek için, Halep konsolosunun eyalet valisi nezdinde girişimde bulunması ve [valinin] adamlarından birinin olay yerine gönderilmesi gerekli olur.²⁴³ 1717’de, bu kez Mısır’da, Iskenderiye Limanı’na bir Malta gemisinin gelişi, şehrin “ayak takımını” ayağa kaldırır; kalabalık, konsolosluk binasına saldırır, bir “taş yağmuruyla” tüm pencere camlarını kırar. Ancak en etkileyici olay 1719’da Trablusşam’da yaşanan olaydır. Orada da “ahali”, Fransızları limana saldıran birkaç korsanla suç ortaklığı ile itham ederek, ayaklanır. Olanların hikâyesi orada yerleşik ve olayda ağır ve acı bir şekilde mağdur olmuş olan tüccarlar tarafından yazılan bir muhtıradaki tespit edilmiştir. Yazdıklarına göre, kalabalık “sabahın on birinde konsolosun sokağına gelerek evinin kapı ve pencerelerini taşa tutmuş, şehrin ayak takımının da katılmasıyla bir anda çoğalarak sokakta sayısız insan toplanmış, böylece çılgınlığı bir kat daha artan kalabalık kapıyı baltalarla parçalarken, bir başka grubun da bahçe

tarafından girmesiyle, tüm ev ele geçirilmiş; kapısı kırılmadık ve bir *liard*'lık bir şey bile bırakılmaksızın tüm eşyası yağmalanmadık tek bir oda kalmamıştır.”²⁴⁴ Kralın temsilcisine reva görülen muamele de aynı derecede acınasıdır: “Yalnız eşyasına değil canına da kastedilmek istendiğini düşünen ve selametin kaçmakta olduğunu zanneden konsolos, hayli yüksek olan penceresinden bahçesine atlamak yolunu seçti, fakat daha yere varır varmaz çok kalabalık bir serseri güruhunun saldırısına uğrayarak, taş ve sopa darbeleriyle acımasızca dövüldü; bu barbarlar böylece tüm hınçlarını konsolostan aldıktan sonra, sanki ondan şikâyetçi olmak istiyorlarmış gibi, kendisini saçı başı dağınık ve aldığı darbelerden her yanı morarmış durumda, kalabalık bir halk kitlesinin içinden geçirerek, paşanın sarayına götürdüler.” Ayaklanan kalabalık tüccarların çıkarlarına da saldırır. Nitekim “[konsolosun evinde] yapacak bir şey kalmadığını görünce, gidip bütün Fransızların evlerinde de aynı yağma ve tahribatı yapmaya karar vermiş ve tüccardan Bay Fabron ve Bay Anglès'in evlerinin kapılarını baltayla kırarak çoktan buralara hâkim olmuş ve yağmaya girişmişlerdi bile.” Bir kez daha, ahalinin çılgınlığına, ancak “olup bitenlerden gerçekten çok müteesir olmuş görünen” yerel valinin müdahalesiyle son verilebilir.

Korsanların işledikleri suçlardan dolayı Fransız milletine yapılan tüm bu misillemeler, sonunda Doğuda Hıristiyan korsanlığına karşı genel ve kalıcı bir protesto havası yaratır. Halep konsolosu François Picquet 1657'de, “Malta ya da Floransa bayrağı altında gemi donatan bu Bayların ticaret yapan Frenklerin bulunduğu limanlara gelmelerini engellemek” zaruretinden söz eder, “zira ister limandaki bir tekneye saldırmak için, ister köle satmak ya da –dendiği gibi– “geri satış yapmak” (çalıntı malları satmak) için, ister su veya taze erzak ikmal yapmak bahanesiyle gelsinler, bunlardan şimdiye dek sürekli felaket, entrika ve dertlerden başka bir şey geldiği görülmemiştir.”²⁴⁵ Aynı sabır taşması 1714'te XIV. Louis'nin Babıâli'deki elçilerinden vikont Des Alleurs'ün kaleminden de ifade edilir: “Bu imparatorluğa düşman hemen hemen bütün bayrak-

lar altında [faaliyet gösteren] korsanların büyük soygunları her gün artarken, kralın bunların metbuları olan hükümdarlara yaptırdığı uyarılardan hiçbir sonuç alınamıyor. Daha uzun bir süre sabredilirse, bu korsanlar daha da küstahlaşacak ve sonunda [Fransız] milletini Türklerin gazabına hedef yapacaklardır. Böylece, sanırım, Majesteleri de firketelerini korsanlara karşı kullanmak konusunda yapmış olduğu tehditleri fiiliyata dökmek zorunda kalacaktır.”²⁴⁶ Aynı devirde Sayda’da yerleşik konsolos Poullard da “İspanya, Malta ve Floransa bandırası taşıyan beş altı korsana karşı müteessif şikâyetlerini” dile getirir. Bunların Filistin kıyılarına yaptıkları devamlı baskınlar Ramallah ve Yafa’da “şimdiye dek görülüp işitilmiş en gaddarca ayaklanmayı kışkırtmıştır.” Bu limanlarda yerleşik tüccarlar “kalabalık bir Arap güruhu tarafından boğazlanayazmakla” kalmayıp, çalınan malları geri satın almak için hatırı sayılır paralar ödemek zorunda da kalmışlardır, öyle ki, “gelecekte ticaretten kazanılacak bütün para [...], korsanlar yine saldırmaya cüret ettikleri takdirde bu insanların şu veya bu şekilde uğrayacakları kayıpları tazmine yetmeyecektir.”²⁴⁷ Konsolos sözünü, bu koşullarda “savaşın Türklere karşı değil bize karşı yapılmış olduğunu” vurgulayarak bağlar ve “ancak pek aşağılık bir menfaat güdüsüyle kayırılan bu beş altı sefili cezalandırmak için Sarayın otoritesini konuşturmasını” talep eder.²⁴⁸ Bu intikamcı ruh hali, 1717’de Larnaka açıklarında iki Hıristiyan korsan gemisiyle bir Osmanlı gemisi arasında cereyan eden deniz muharebesinden sonra, Poullard’ın Kıbrıslı meslektaşından da paylaşılır. O da, “oralarda yerleşmiş milletleri hiç umursamadan Türk limanlarının içlerine kadar sokulan ve bu suretle bizi ya ülkenin yerlilerinin hakaretlerine ya da oldukça büyük zararlara maruz bırakan” bu karışıklık çıkarıcı [haydutlar] için ibretlik bir ceza talep eder.²⁴⁹

Bu şikâyetlerin uzun bir süre boyunca tekrarlanıp durması, Doğu İskelelerinde yerleşik tüccar milletler arasında Hıristiyan korsanlığına karşı gelişmiş bir hoşgörüsüzlük ikliminin ne denli yaygın olduğunu gösterir. Elçiler ve konsoloslar kendilerine ulaşan yakınma ve talepleri üst makamlara yansıtır ve

sonuçları gittikçe daha zararlı, daha çekilmez hale geldiği görülen bu faaliyeti kınayıp mahkûm etmeye koyulurlar. Bu itiraz ve şikâyetlerin birikmesi, giderek, haçlı seferi ideallerinden esinlenen bir korsan savaşı ile Osmanlı İmparatorluğu'nda Türklerle barışa kavuşturulmuş ilişkilerin gelişimi üzerine kurulu bir Batı varlığının tutunup yayılması arasındaki aşılması imkânsız bağdaşmazlığı dile getirir. Bu şartlarda, Osmanlı İmparatorluğu içinde, [Fransa] kralın bandırasının sağladığı nisbî güvenliğin kadrini bilen sultanın uyruklarına ait malları taşıma işinde kendilerini kabul ettirirken, Avrupalıların ve özellikle Fransızların korsanlıktan elde edebildikleri dolaylı avantajları gündeme getirenler pek enderdir.²⁵⁰ Örneğin, sağduyulu bir görüşle “deniz kervanı”nın (nakliye gemisi kafilesi) desteklenmesi için korsanların zaman zaman Dimyat Gobas'ında gözükmemesinin hatta soygun yapmasının mutlaka gerekli olduğunu, aksi takdirde Suriye kıyılarında hemen hemen bütün ticaretin yerli gemilerle yapılacağını” hatırlatan Kahire konsolosu bu fikrinde yalnız kalmış görünür.²⁵¹ Vatandaşlarının büyük kısmı için *corso*, sadece ticari menfaatlerini değil, daha genel olarak Doğudaki Hıristiyan varlığının bütün yönlerini tehdit eden bir belâ olarak kalır.

Nitekim konsoloslar ve elçiler, korsanlık faaliyeti yüzünden Osmanlı İmparatorluğu'nda yerleşmiş Katolik mümin ve rahiplerin başına açılan dertleri de ihbar ve mahkûm etmekten asla geri durmazlar. Filistin kıyılarını vuran sayısız korsan baskınları ve temsil ettikleri simge nedeniyle, Kutsal Yerlerdeki Fransisken Pederler [böyle sorunlara] daha özel olarak maruz kalırlar. 1637'de Césy, İstanbul'da [Sadaret] Kaymakamın[ın] kendisine söyledikleri hakkında Sarayı uyarmayı gerekli görür: “*Grand Seigneur* adına bana, Kutsal Yerlerin sahipliği bize bırakıldığı takdirde Hıristiyan korsanların Suriye kıyılarına doluşmasının makul ve mantıklı olmadığını, Kutsal Yerlere saygı gereği buraların böyle eylemlerden muaf olması gerektiğini, Müslüman dedikleri birçok Türk hacının Mekke'den dönerken daima uğradığı bu kıyılarda sık sık tutsak edilip köleliğe düştüğünü; dolayısıyla, Kutsal Yerlerden barış içinde yararlanmak isti-

yorsak buna bir çare bulmak gerektiğini belirtti.”²⁵² Bu sözlerin altında bir tehdit hissedene elçi, son söz olarak, “eğer Kutsal Papa Hazretleri ve kral bu işe bir çare bulmazlarsa, böyle korsanlık eylemlerinin Kutsal Yerleri tehlikeye atmasından korkulacağını” ilave eder. Buna benzer bir kaygı 1689’da Sayda konsolosu Joseph d’Esguisier des Tourres’da da mevcuttur; o da Maltalıların Filistin kıyılarında yaptıkları soygunların Kudüs paşasına Fransisken rahiplere yüklü bir ceza kesme fırsatı verdiğinden” yakınıdır.²⁵³ 18. yüzyıl başlarında, haleflerinden biri, konsolos Poullard, da Kutsal Yerler *custode*’u (“gözeticisi”) Peder Lorenzo Cozza ile sıkı bir yazışma ilişkisi sürdürür, onun şikâyet ve protestolarını yukarıya aktarır ve destekler: Örneğin 1713’te, Toscana bandıralı bir korsanın yaptığı birçok soygunun ardından, Bahriye sekreteri (nazırı) Pontchartrain’e yazarak, kralın Toscana Grandükası nezdinde müdahalede bulunmasını talep ederken, Cozza’ya da bir pusula göndererek girişimlerini daha etkili kılmak için aynı şeyi yapmasını tavsiye eder.²⁵⁴ 1716’da aynı Poullard, “donanıp silahlandıkları İspanya, Floransa ve Malta’nın bayraklarını taşıyan ve Caiffe’de [Hayfa] ne Fransızları ne de Kutsal Yerleri umursamadıklarını açık açık söyleyen beş altı korsanı” Malta büyük üstadı nezdinde Fransa’nın çıkarlarını temsil eden Tincourt *bailli*’sinin dikkatine arz eder ve ekler: “Ancak, Hıristiyan âleminin bütün taçlı kafaları dindarlıklarından Kutsal Yerlerin bakımı için Kudüs’e değerli kap-kacak, bezek ve para yardımları gönderiyorlar ki, bu sefiller çılgınca cüretleri yüzünden bütün bunları yitirmemizi istiyorlar.”²⁵⁵ Hıristiyan korsanlığının kurbanlarıyla kralın temsilcileri arasında fiili bir dayanışma ortaya çıkar; kralın temsilcileri, durumdan özellikle ezilen ve üzülen din adamlarına destek olurlar.

Latin din adamları Türklerin elinde rehine

Doğuda yerleşik tüm Latin misyoner ve diğer din adamları içinde, Hıristiyan korsanlığı yüzünden en ağır bedeli ödeyenler herhalde Fransisken tarikatı mensuplarıdır. Bunlar, 13. yüz-

yıldan itibaren tanıklanan, fakat ancak sonraki yüzyılda Kudüs Muhafızlığı'nın (*Custodie de Jérusalem*) ihdas edilmesiyle²⁵⁶ istikrar kazanan Kutsal Yerlerdeki mevcudiyetlerinin eskiliğine karşın, Osmanlı egemenliği altında, hem yerel yetkililerce dayatılan mali yükümlülükler, hem kutsal kabirlerin korunması konusunda diğer Hıristiyan cemaatlerle aralarında çıkan sürekli anlaşmazlıklar,²⁵⁷ hem de kendilerine pek sempatiyle bakmayan bir halkın içinde yalıtılmış kalmaları yüzünden güçleşen bir durumda bulunmaktadır. Nitekim Kudüs'te yavaş yavaş, esas olarak Marunilerle Katolikliğe dönmüş Rumları bir araya getiren küçük bir cemaatin oluşmasına karşın, 17. yüzyıl sonunda Hıristiyan nüfus içinde Katoliklerin oranı % 9'dan fazla değildir,²⁵⁸ kaldı ki tüm Hıristiyanlar da şehir ve civarında yaşayan Müslümanlara oranla büyük farkla azınlıklardır.²⁵⁹ Bu yalnızlık, çoğunlukla İspanyol, İtalyan ve Fransızlardan oluşan Fransiskenlerin Latin kökenli oluşu yüzünden daha da artar. Arada sırada uğrayan hacı veya gezginler dışında, oralardaki tek Batılı cemaattirler ve Avrupa devletlerinden gelebilecek bir askerî darbe korkusunun uzun süre yüreklerden silinmediği anlaşılan bir şehirde, halkın ve yöneticilerin tüm kuşku ve kaygılarının odak noktası olurlar. Örneğin 1551'de, İstanbul'dan gelen net ve kesin talimat, Şam eyaleti valisi Pîri Paşa'ya, Kudüs'e giderek silah saklanıp saklanmadığını görmek için Fransiskenlerin Sion Dağı manastırında arama yapmasını emreder.²⁶⁰ Aynı şekilde, 17. yüzyıl ortasında yapılan bir hac yolculuğunun anlatısında, Peder Doubdan, daha geç bir dönemde bile, bir kıvılcımın ateşleyebileceği bu yoğun korku ve şüphe ortamının hâlâ sürdüğüne tanıklık eder. Bu canonicus, Saint-Sauveur adlı manastırlarının restorasyonu vesilesiyle Fransiskenlerin katlanmak zorunda kaldıkları eziyetlere tanık olduğunu söyler ve bunları anlatmaya girişir. Çalışmalar daha yeni başlamıştır ki, halk arasında, rahiplerin "bu yolla çabucak ele geçirmek amacıyla şehri topa tutarak yıkmak için bir kale inşa ettiklerine" dair söylentiler yayılmaya başlar.²⁶¹ Manastırın temelleri seviyesinde birkaç salonun keşfedilmesiyle söylentiler daha da yoğunlaşır; bu vesileyle Kudüs'ü kimile-

rine göre Yafa'ya kimilerine göre Malta'ya bağlayan ve yabancı bir ordunun şehrin içine girmesini sağlayacak bir tünelin varlığından söz edilir. Rahiplere karşı bir halk ayaklanması kışkırtmak için zaten bundan fazlası gerekmez.

Bu pek nazik bağlamda, Fransiskenler Filistin kıyılarına yapılan Hıristiyan korsan baskınlarının artçı etkilerine doğrudan maruz kalırlar ve Kutsal Yerler vekayinameleri zaman zaman hedef oldukları misilleme tedbirlerinin anılarını saklar. Örneğin 1603'te Maltalı gemiler Yafa açıklarında sabun yüklü bir tekneyi gaspettiklerinde, teknenin ve yükünün Türk sahipleri "Muhafız Peder" Cesario da Tusio'ya dönerler, o da ister istemez bunlara 3.846 *sequino* tazminat ödemek zorunda kalır.²⁶² Rahiplere karşı bu sert ve acımasız tutum genel olarak korsanlarla bir şekilde anlaşmış oldukları ithamlarına dayanır; bunlar korsanlara bilgi vermekle, hatta işbirliği yapmakla suçlanırlar. Örneğin 1611'de, yeni sadrazam eski Mısır valisi Öküz Mehmed Paşa kutsal şehre uğradığında, şehrin Türk tüccarları huzuruna çıkıp, ticaret yapmalarını imkânsız kılan Frenk rahiplerin "ihamet ve casusluklarından" şikâyet ederler. Dediklerine bakılırsa, bu din adamları her gemi yüklenişinde, sıkı haberleşme içinde oldukları ve denizde alınacak tüm ganimetin üçte birini kendilerine bırakan bir antlaşmayla bağlı buldukları Maltalılara haber uçurmaktadırlar.²⁶³ Her ne kadar sadrazam bu şikâyetleri kaale almamış, aksine bundan böyle Türklerin korsanlar tarafından gaspedilecek mallarını Fransiskenlerin ödemeye mecbur tutulmamaları yönünde emirler vermiş²⁶⁴ olsa da, bu olumlu tedbirler rahiplerin huzur ve sükûnunu ancak geçici bir süre için sağlayabilmektedir.

Nitekim 1620'li onyılın başlarında Kahire ile İstanbul arasında meydana gelen, beş dervişin bir Malta gemisi tarafından esir alınması olayı da onlara karşı yangını tekrar ateşler: Babîâlî'den özel olarak gelen buyruk, esirler serbest bırakılıncaya kadar Kutsal Yerler rahiplerinin de hapse atılmasını emreder. Rahipler Şam paşasının huzuruna çıkarılır; paşa onları "casusluk yaparak ve zavallı fakir Türklere ihamet ederek Maltalıların yaptığı tüm hırsızlıklara ortak olmakla" itham eder.²⁶⁵ Bu olay bir

kez daha, korsanlığa gemi donatan devletlerle Doğudaki Latin yerleşimleri arasındaki çıkar çatışmasını ortaya çıkarır. Osmanlı yetkilileri tarafından esirleri kurtarmakla görevlendirilen rahipler, yapılan masrafları ve adamlarının katlandığı “binlerce tehlikeyi” öne sürerek esirleri fidyesiz geri vermeyi reddeden Malta büyük üstadının kesin muhalefetiyle karşılaşılır. Öte yandan bunlar olurken Fransiskenlerin durumunun gittikçe daha nazik, Kutsal Yerlerdeki varlıklarının daha tehdit altında olduğu görülür. Kroniklerine göre, “Bazıları, dervişler geri dönünceye kadar tüm rahiplerin kalede hapsedilmesini, bazıları hacıların tutuklanmasını, diğer bazıları da kiliselerin kapatılmasını ve rahiplerin oralarda tören ve ayin yapmalarının yasaklanmasını ister. Kilise ve manastırların yıkılmasını ve rahiplerin öldürülmesini, hiç olmazsa kovulmasını isteyenler de eksik değildir.”²⁶⁶ Herkesi yatıştırmak için Kudüs “muhafızı” peder çeşitli harcamalar yapmak ve hediyeler vermek zorunda kalır, öyle ki, olayın uzlaşmayla kapatılması, sonunda rahiplere 7.500 kuruştan fazlaya, yani derviş başına 1.000 kuruş artı hediyelemeye, mal olur. Ancak bu tazmin işleminin sağladığı rahatlama da uzun sürmez, zira kısa bir süre sonra, bir karamusalı'nın gaspedilip içindeki herkesin esir alınması üzerine, Fransiskenler yine, Gazze valisi tarafından, hesaba çağırılırlar. Görünüşe göre korsanların cüreti sınır tanımaz. Bizzat Kutsal Yerlerdeki rahiplerin de bunların eylemlerine kurban gittikleri bile olur. Rahiplerin ihtiyacı için 20 adet jambon ve 200 tekerlek peynir yüklü bir Rum teknesiyle Kudüs'e giderken, Roma kökenli şövalye Raffaele Castelli komutasında bir gemi tarafından esir alınan Kıbrıs manastırı “muhafızı” Giuseppe da Colesano'nun başına gelenler bunu gösterir. Zavallı Fransisken keşişin yalvar-yakar olması para etmez, onun erzakına da gemi yükünün kalan kısmıyla birlikte el konur,²⁶⁷ Kutsal Yerler muhafızı peder buna şiddetle karşı çıkar, Tarikat'tan bu “son derece vahim aşırılığın” (*si grave eccesso*) derhal tazminini ve “bir gün Kutsal Yerlerde daha büyük zararlara ve belki de buraların tamamen kaybına sebep olmasınlar diye”, korsanların Filistin limanlarına gelip gidişlerini yasaklamak için açık ve etkin önlemlerin alınmasını talep eder.²⁶⁸

Boşuna gayret! 18. yüzyıl başında korsanlık hâlâ kutsal yerlerdeki Fransiskenlerin huzurunu kaçırmaya devam eder ve onlar da bundan yakınmakta kusur etmezler. *Custode* Peder Lorenzo Cozza 1710'da, son zamanlarda korsanlar yüzünden cemaatinin başına açılan dertlerin listesini yapar. İki yıl önce, birkaç yeniçeri Malta bandıralı bir gemi tarafından esir alınmış, bu olay halkın öfkeyle Kudüs manastırına karşı ayaklanmasına sebep olmuş, rahipler halkı yatıştırmak için yeni harcamalar yapmak zorunda kalmışlardır. Daha yakın zamanda, Franceschini adında bir Livorno'lu şehrin eski kadılarından birinin oğlunu kaçırmıştır ve bu adam o zamandan beri oğlunun serbest bırakılması için rahipleri rahatsız etmektedir.²⁶⁹ Cozza, bu sonu gelmeyen baskınların Kutsal Yerleri içine attığı büyük tehlikeleri hatırlatmak, çalınan mal ve insanların iadesi için yardımlarını talep etmek ve uyruklarının hırslarına gem vurmalarını rica etmek amacıyla, Malta büyük üstadına ve Toscana Grandükasına başvurur.²⁷⁰ Bu başvurularına karşılık alamadığından, ertesi sene yeniden, bu kez "Rum milletinden, Malta'da ikamet ettiği söylenen ve Tarikat bayrağı altında korsanlık yapan, kaptan Nicolo adında birinin" taşkınlıklarından yakınmaya mecbur olur. Bu kişi gemisiyle Yafa Limanı açıklarında gözükmüş ve Kudüs'te küçük çapta bir ayaklanmaya sebep olmuştur.²⁷¹ Bir aydan beri İspanya Kralı III. Charles'ın bayrağı altında Karmel Dağı açıklarında volta atan ve hem Hıristiyan Rumların *saique*'lerini hem de Fransız gemilerini avlayan ve böylece Akkâ ile Kudüs ve Yafa arasındaki bütün trafiğe engel olan Pietro Agostino'yu da ihbar ve şikâyet eder.²⁷² Son olarak, daha önce kendilerine karşı yapılan şikâyetlere karşın, amca ve yeğen Franceschini'ler de Filistin kıyıları boyunca korsanlıklarına devam ederler ve rahipler de her an bunun ceremesini çekme riski altında yaşarlar.²⁷³ Bir kez daha corso'yu destekleyen bellibaşlı hükümdarlara, dile getirdikleri acı düş kırıklığıyla rahiplerin bu kâfirle mücadele tarzını nasıl bir reddediş duygusuyla değerlendirdiklerine tanıklık eden mektuplar gönderilir. Cozza derdini açıklar: Osmanlı yetkilileri yönünden maruz kaldıkları dört yüzyıllık tiranlık ve haraç rejiminden son-

ra, [pederler] nihayet bu hayata alışmışlardır, fakat “bu baskıları yeniden dayanılmaz kılan şey, artık bunların Kutsal Yerlerin denizlerinde dolaşan Hıristiyan korsanlar yüzünden başlarına gelmesidir, çünkü Türkler bu yerlerde yapılan tüm gasp ve soygunları onlara tazmin ettirme iddiasındadırlar, üstelik halk da onlara karşı ayaklanmaktadır.”²⁷⁴

İster Venediklilerden, ister Fransızlardan, ister Latin din adamlarından gelsin, Doğu Akdeniz’de her taraftan, olumsuz etkileri her fırsatta vurgulanan Hıristiyan korsanlığını şiddetle kınama ve mahkûm etme yönünde çılgınlık yükselmektedir. Sonuçları sınırlı olduğu, Babıâli’nin beşerî, askerî ve iktisadi potansiyelinde gerçek anlamda bir gedik açamadığı için, aynı zamanda asıl ağırlığı giderek Doğuda yerleşmiş Batılı cemaatlerin üzerine çöktüğü için, haçlı seferlerinin bir başka görünümü olarak sunulan bu savaş biçimi, gerek yöntemleri gerek hedefleri açısından şiddetle eleştirilir. Yeniçağın ilk yüzyıllarında, açıkça belli olmaktadır ki, *corso*’ya bulaşmış hükümdar ve askerî tarikatların gerçekleştirdiklerini iddia ettikleri kâfire karşı mücadele ideali ile Osmanlı İmparatorluğu’yla karmaşık ve barışçıl bir ilişki ağı örmekte olan ve sayıları gittikçe artan devletlerin uygulamaları arasında bir uçurum açılmıştır. Yerel seviyede, korsanlık faaliyeti bu devletlerin emel ve projelerini açıkça kösteklediğinden, milletlerarası planda hükümdarlar, Hıristiyan korsanlığına daha sıkı ve daha sınırlayıcı bir çerçeve çizmek için Malta Tarikatı ve Toscana Grandükası üzerinde baskılarını arttırmaya başlarlar. *Corso*’nun bir düzene bağlanıp sınırlandırılması sorunu tüm 17. yüzyıl boyunca gündemde kalır.

DEVLETLERİN BASKISI VE KORSANLIK FAALİYETİNİN SINIRLANMASI

Fransız monarşisi, Doğu Akdeniz’deki çıkarlarının korunması adına, Doğuda Hıristiyan korsanlığının gelişmesini engellemek için verdiği ciddi uğraşla öne çıkmıştır. Bu alanda harcadığı çabalar iyi bilinir; Michel Fontenay de 1670’li yılların so-

nuyla 1680'li yılların başında XIV. Louis'nin Malta bayrağı altında korsanlık yapan kendi uyruklarına karşı ilân ettiği yasakların söz konusu faaliyeti ne kadar sarstığını ve 17. yüzyılın son onyılarında, gerileyişine ne kadar katkıda bulunduğunu vurgulamıştır.²⁷⁵ (Ancak elbette bu gerileme için buna paralel başka motifler de öne sürülebilir, örneğin Augsburg Birliği ve İspanya Veraset Savaşları sırasında Avrupa devletlerinin birbirlerine karşı da bir korsanlık faaliyeti geliştirmeleri,²⁷⁶ ya da 1684'le 1699 arasında birinci Mora Savaşı'nda çok sayıda korsanın az çok zorla Venedik bayrağı altında "askere alınması" gibi...²⁷⁷) Fransa'nın bu gayretleri münferit olmak bir yana, korsanlık ve sınırlandırılması sorununu, bu faaliyeti destekleyen devletlerle sürdürdükleri ilişkilerin merkezine koyan Roma veya Venedik yönünden gelen inisiyatiflerle de desteklenir. Fakat aynı yöndeki bu çabalar *corso*'nun Doğu Akdeniz'de endemik olarak sürmesine engel olmaz. Hatta, yukarıda gösterildiği gibi, 18. yüzyılın ilk onyılarında korsanlık Filistin kıyılarındaki bir diriliş bile gösterir, bu da hemen Kutsal Yerlerdeki konsolos ve din adamlarından yeni protesto haykırırları yükselmesine sebep olur.

Roma ve Doğudaki Hıristiyanların güvenliği

16. yüzyılın son onyılarında itibaren, Doğuda Hıristiyan korsanlığı hızlı bir gelişme gösterirken, Papalık bu faaliyetin aşırı eylemlerinin kurbanı olan herkes için bir başvuru mercii olarak görünür. Roma'ya her taraftan gittikçe artan sayıda dilek ve şikâyet yağar, Kutsal Pederler de, korsanlığın daha "haklı" biçimde icrasını sağlamak adına, bu faaliyete gittikçe daha çok sınırlama getirmek için, Avrupalı hükümdarlar nezdindeki manevi nüfuzlarını ve Malta Tarikatı üzerinde de özel olarak icra ettikleri kurumsal vesayeti kullanmaya teşebbüs ederler. Bu itibarla, kendilerine ve çıkarlarına saldırmanın "haklı" sayıldığı Türklerle, esirgenmesi gereken gayrimüslim sultan uyrukları arasında ayırım yapmak fikrini ön plana çıkarmaya çalışırlar. Örneğin 1576'da Napoli'deki Papalık elçisi Antonio Sa-

uli, İspanya kadırgaları tarafından esir alınan ve Papalık sarayına şikâyette bulunan birkaç “zavallı Ermeni” nin (*poveri armeni*) serbest bırakılmasını sağlamak için, kral-vekili nezdinde girişimde bulunmakla görevlendirilir. Devlet sekreteri bu vesileyle, bunlar sahiden Hıristiyan iseler serbest bırakılmaları gerektiğini, “bu hususun da sünnetli olup olmadıklarına bakılarak kolayca saptanabileceğini” açıklar.²⁷⁸ Birkaç yıl sonra, Sauli'nin halefi Fantino Petrignani de aynı şekilde köle yapılan birkaç Rum ve Arnavut için girişim yapmak durumunda kalır. Bu vesileyle, “Kutsal Pederin, Hıristiyanların maruz kaldığı zulüm ve baskılara elinden geldiği kadar çare bulmayı görevinin başlıca konularından biri olarak gördüğü”²⁷⁹ açıkça belirtilir.

Korsanların açgözlülüğüne “yasal” av olarak bırakılan hedeflerin sayısını azaltmak sonucunu doğuran bu tutum hiç de gereksiz değildir, zira en güçlü motivasyonu kolay ve çabuk çıkar arayışı olan bir işgüzarlığa kapılmış bazı korsanlar, haydutluklarını hiçbir ayırım gözetmeden icra etmekte ve işi Adalarda yerleşik küçük Latin cemaat kalıntılarına saldırmaya dek vardırırmaktadırlar. 1622'de *Congregatio Propaganda Fide* (Dini Yayma Nezaretini) nin ihdasıyla kendilerine gösterilmeye başlayan yeni ilgiden ve Doğu Akdeniz'e yayılmakta olan Avrupalı misyonerlerden gördükleri destekten cesarete gelen bu cemaatlerse, dilek ve şikâyetlerini düzenli olarak Roma'ya ulaştırmakta ve orada kendilerini dinlemeye gittikçe daha elverişli bir kulak bulmaktadırlar. Örneğin 1634'te, Sakız'lı Latinlerin durmadan tekrarlanan yakınmaları karşısında, adı geçen *Congregatio*'yu oluşturan kardinaller, Katolik kral (İspanya), Cenova Cumhuriyeti, Malta Tarikatı büyük üstadı, Toscana Grandükası ve Savoie Düküne yazarak, onları korsanlarına bundan böyle piskoposlarından ilmühaber getiren adanın Katolik tüccarlarını saldırılarından muaf tutmayı emretmeleri için uyarıya karar verirler.²⁸⁰ Daha özel olarak, Vincenzo Bonifacio adlı bir Nice'li kaptanın İskenderiye'den İstanbul'a gitmekte olan bir gemide ele geçirip satmak için Palermo'ya getirdiği, birkaç Sakız'lı tüccara ait malların müsadere ve iadesini emretmesi için, Sicilya kral-vekili nezdinde de girişimde bulunurlar.²⁸¹ Böyle olaylar pek çoktur.

1635'te, Mykonos sakinleri tarafından gönderilmiş, Malta ve San Stefano Şövalyelerini mallarını yağmalamak, bazen insanları öldürmek, kadınlarına tecavüz etmek ve kızlarını kirletmekle suçlayan²⁸² bir toplu dilekçeyi inceledikten sonra, *Propaganda* kardinalleri suçluların aforoz edilmesini tavsiye ederler. Syros Adası'nda yaşayan Latinlerse 1643'te papaya kendilerini himayesine almak lütfunda bulunması için yalvarırlar, zira "Malta korsanlara ait koca gemilerin, kalyon ve *felucca*'ların her gün orada işledikleri, dinsizlerin bile yapmadığı yıkım, yağma ve cinayetler yüzünden bu adadan kaçmak üzeredirler."²⁸³

Roma'nın ilgi ve şefkati sadece Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Katolıklara uzanmaz; Ortodoks Rumlar da bundan geniş ölçüde yararlanır. Papalık en başta bunlarla, çok özel bir hınçla bunların peşine düşen ve *corso*'da lehlerine yapılacak her türlü kısıtlamaya karşı çıkan Kudüs Saint-Jean Tarikatı arasındaki çekişmelerde araya girer. Bu durumda Malta yetkilileri Rumların işlediğini iddia ettikleri çeşitli kaçakçılık ve suiistimal suçlarını, papaların verdiği garantiler sayesinde kendi geliş-gidişlerine sağlanmış olan nisbi güvenlikten Osmanlıları da yararlandırmak için onlara adlarını ödünç vermekte bile tereddüt etmediklerini, öne sürerler. Büyük üstad 1637'de Roma'daki "ajanına" yazarak, "kendi adları altında yükledikleri Türk mallarını istemek için gelip burada şikâyet ve talepte bulunan şu Rumlardan" yakınıdır.²⁸⁴ Zaten Tarikat birkaç kez bu istisna durumunun kaldırılmasını talep eder. Örneğin 1634'te, Kutsal Yerlerin bir kısmının, o zamana dek Kutsal Yerler Muhafızlığına (*Custodia*) bakan Fransisken rahiplerin elindeyken Ortodoksların yetkisine geçmesinin ardından,²⁸⁵ Malta Şövalyeleri, Ortodoks cemaatini buraları geri vermeye daha etkili biçimde zorlamak için, Doğuda Rum gemilerine karşı sürekli bir hırpalama politikası izlemek fikrini ileri sürerler.²⁸⁶ Bu öneri Papalık tarafından nazarı itibare alınmazsa da, Latinlere hakları bir süre için iade edilip sonra tekrar geri alınınca, 1637'den itibaren büyük üstadın çevresinde yeniden dile getirilmeye başlar.²⁸⁷

Şövalyelerin iddialarına karşı Roma son derece sıkı durur; baskılarına ödün vermez, tam tersine, soyulan Rumlara, talep-

lerini olumlu karşılayarak ve Malta'da yerleşik Papalık engizitörünü, mallarının geri verilmesini ya da dağılıp kaybolmuşlarsa tazminini sağlamak için yapacakları girişimlerde onlara kılavuzluk etmek ve destek olmakla görevlendirerek, yardımına kesintisiz devam eder. 1639'da, beş yıl bu görevde bulunmuş olan Fabio Chigi halefine ayrıntılı talimatlar bırakır; bunlarda, "Malta'da donanmış gemiler tarafından soyulan zavallı Rumların da, büyük üstad tarafından avukat ve savcı verdirterek –zira şövalyelerden korktuklarından kendileri isteyemiyorlar– hasımlarının gücünü dengelemek ve *Armamento* [mahkemesinin] onlara adil davranmasını sağlamak amacıyla, kendisine ısmarlanacağı" uyarısını yapar.²⁸⁸ Eski engizitör kendi deneyiminden konuşmaktadır: 1634'le 1639 arasında, papanın yeğeni kardinal ve devlet sekreteri Antonio Barberini'nin talebi üzerine, tam yedi kez bu tür olaylarda araya girmek zorunda kalmıştır. Örneğin 1634 Temmuzunda, Barberini Selanikli Angelo Mangiaco'ya Chigi için bir tavsiye mektubu verir; bu mektupta zavallı adamın bütün malını Malta bandıralı gemilere kaptırdığını Chigi'ye bildirir ve malın geri alınmasını kolaylaştırmak için büyük üstad nezdinde girişimde bulunmasını ister.²⁸⁹ Şikâyetçi ertesi Kasım ayında Malta'ya varınca, engizitör hemen [Barberini'ye] onun getirdiği mektubu aldığını bildirir ve Tarikat yetkilileri nezdinde gerekli girişimleri başlatır.²⁹⁰ 1637'de de Rum tüccar Giovanni Cui'a'nın, kendisini soymakla suçladığı Fransız şövalye Claude Garnier'ye karşı açtığı davada, tüccarın hakkını savunur.²⁹¹ Bu örnekler çoğaltılabilir; bunlar, Curia'nın nasıl bir dikkat ve özenle Doğu Akdeniz'deki Hıristiyan korsanlığının aşırılıklarını gidermeye, düzeltmeye çalıştığını gösterirler.

Yahudi ve Ermeniler gibi başka halklar da Papalık'ın bu iyilikseverliğinden yararlanırlar. 1588'de, Malta'daki engizitör, biri Yahudilere öbürü Raguzalılara ait olan ve Adalar Denizinde Maltalı *felucca*'lar tarafından gaspedilen iki geminin serbest bırakılması için girişim üstüne girişimde bulunur. Bu çabalarında karşılaştığı güçlükleri görünce, elinde yeterince yetki olmamasından yakınır, zira olsaydı "[adaya] getirilmiş olan bu iki ga-

nimet yüzünden hem Yahudilerin hem Hıristiyanların uğradığı bir sürü derde daha baştan çare bulabilirdi.”²⁹² Aynı şekilde, Toscana’daki Papalık elçisi Antonio Grimani de 1608’de, grandüka I. Ferdinand de Médicis’den, “Hıristiyan ve Katolik olduklarını söyleyen, bir İngiliz gemisine yüklü eşyalarıyla Halep’ten İstanbul’a giderken Kıbrıs dolaylarında grandükanın gemileri tarafından gaspa uğrayan birkaç Levanten tüccarın” mallarının iadesini talep eder.²⁹³ 1617’de, Malta’da engizitör Fabio di Lagonissa, kardinal Borghese’nin emri üzerine, “Assad oğlu Gaspard” adlı bir Ermeni’nin hakları lehinde müdahalede bulunur. Tarikat kadırgalarının geçen yıl iki Türk gemisine yaptıkları saldırıda, adamın bir yük halısı ile büyükçe bir meblağ tutan nakit parası çalınmıştır. Mallarını geri almak ister, ancak girişim kötü başlamış görünür, zira adam hiçbir şeyi kanıtlayamaz.²⁹⁴ Kandiye Savaşı’yla birlikte korsanlık faaliyetinde görülen artış, Lagonissa’nın haleflerinden Giovanni Battista Gori-Pannelli’nin de iş yükünü arttırır. Örneğin 1648’de engizitör aynı zamanda hem Malta bandıralı iki *brigantin*’in bir Raguza gemisinden gaspettiği malların iadesini sağlamaya, hem de bir Tarikat şövalyesi tarafından tüm malları elinden alınan bir Maruni Hıristiyanın zararını tazmin ettirmeye çalışır.²⁹⁵ Bu birkaç olay, çok farklı cemaatlere uygulanan Roma’nın teyakkuza alanının ne kadar geniş olduğunu gösterir.

Böyle olayların artmasıyla bunlara gösterilen özel ilgi ve dikkat, papaların korsanlığı kontrol altında tutma ve bu faaliyeti – bu tür bir savaşın ancak Müslümanlara karşı uygulanabileceğini durup dinlenmeden hatırlatmak suretiyle– Müslümanlarla Yahudi ve Hıristiyanlar arasındaki temel ayrımın gözetilmesini sağlayacak bir düzenleyici çerçeve içine alma iradelerine tanıklık eder. Fakat aynı zamanda başka kaygılara da karşılıktır. Bir kere, korsanların cüretinin, Papalık’ın Doğu kiliseleri ve özellikle Ortodoks kilisesiyle sürdürmeye çalıştığı zaten sorunlu ilişkileri daha da güçleştirmesinden sakınmak gerekmektedir. Barberini, 1635’te bir Fransız şövalye tarafından soyulan üç “Rum tüccar” (*mercanti greci*) Luca, Costantino ve Nicolo Micheli’ye verdiği desteği açıklamak için, “Kutsal Makam’a karşı olumlu

tutumda görülen yeni Costantinopoli patriğinin” sempatisini kazanmaktan bahseder. Patriğin “[şikâyetçilerin] malları üzerinden yapılan bir misilleme yüzünden Kutsal Makam’a düşman olmayıp, tam tersine bu malların iadesiyle olumlu duygularında sabit kalmasının” ne kadar önemli olduğunu ilave eder.²⁹⁶ Yeğen kardinal 1637’de yine Fabio Chigi’yi, hem de özel bir vurgulamayla, Maltalılar tarafından Patmos Saint-Jean keşişlerinden gaspedilen bir miktar paranın geri ödenmesini sağlamakla görevlendirir.²⁹⁷ Ancak bu övgüye değer güdülerin yanı sıra, işin içine daha ekonomik bazı mülahazalar da girer. Papalık devletlerinin liman şehirleri Doğuyla kârlı bir ticaret yapmaktadırlar ve Papalık da, özellikle Venedik Cumhuriyeti’nin Türklerle savaşta olduğu dönemlerden yararlanmaya çalışarak, bu ticaretin gelişmesine olağanüstü bir önem ve özen atfeder. Önceki başlıklardan birinde, Roma’nın bu ticareti korumak için normal sınırlarından taşan bir korsanlık faaliyetini engellemeye ne kadar uğraştığını görmüştük.²⁹⁸ Leucade (Lefke) Adası’ndan Civitavecchia’ya giderken gemisi Tarikatı bandıralı bir gemi tarafından gaspedilen Antonio Bumbaca lehindeki müdahalesinin arkasında da böyle bir niyet yatar.²⁹⁹

Papalık’ın müdahalelerinin arkasındaki gerçek nedenler ne olursa olsun, asıl önemli olgu, kendisini Doğu Hıristiyan ve Yahudileri için bir başvuru mercii olarak göstermekteki azim ve kararlılığıdır. Bu insanlar da zaten ona başvurmakta asla kusur etmezler. Propaganda Kongregasyonunun arşivleri, Adalar sakinlerinin 1670’lerde hâlâ oraya yapmakta oldukları şikâyetlerin izlerini korur. Örneğin 1671 Ağustosunun sonunda, kardinaller otuz beş Sakızlı Latin’in imzaladığı ve “korsanlar yüzünden düştükleri sefil durumu anlatan” bir mektubu inceler ve [ikna olarak] Toscana Grandükası nezdindeki Papalık elçisiyle Malta’daki engizitörü bu insanlar lehine devreye sokmaya karar verirler.³⁰⁰ Birkaç hafta sonra, Kongregasyon aynı şekilde Nakсос piskoposu tarafından gönderilen ve dört beş korsan gemisinin bu adada işlediği suçları ihbar eden birkaç mektuba eğilir, korsanlar “zorla ikmal yapmak istemiş, her yeri kırıp dökmüş, insanları öldürmüş, kızlara ve evli kadınlara karşı pek ahlâksız-

ca fiiler ika etmişlerdir.”³⁰¹ Piskopos, ayrıca Syros’ta da aynı şeyi yaptıklarını ve Paros’ta bir manastırı yağmaladıklarını da ilave eder. 1673’te, bu kez Milo’lu tüccarlar, “Malta kadırgalarıyla gelen korsanların, mallarının Türklere ait olduğu bahanesini öne sürerek haklarıymış gibi el koymak ve sahiplerini hırpalamak suretiyle kendilerine verdikleri dayanılmaz zararlara karşı bir çare bulmaları için” kardinallere yalvarırlar.³⁰² Ancak her defasında Kongregasyon’un elinde büyük üstad nezdinde protesto da bulunmak ve onu böyle aşırılıkların tekrarlanmaması için gerekli tedbirleri almaya çağırmaktan başka çare yoktur.

Bu başvuruların tekrarlanması, bunlardan genellikle ne kadar az sonuç alındığının da göstergesidir. Bütün bunların, marki Fleury ya da Hugues Crevilliers gibi, her türlü otoriteden azade olarak, oralara yolu düşen gezginleri bile dehşete düşüren yağma ve tahribatta bulunan kişilerin devrinde olup bittiği de bir gerçektir.³⁰³ Örneğin 1672’de Cornelio Magni şöyle der: “Bu korsanlar o derece insanlıktan çıkmışlar ki, küstahlıklarını ne din adamlarına hürmet, ne halkın sefil haline acıma, ne de genç kızların iffetine saygı göstermeksizin icra etmekten utanmıyorlar.”³⁰⁴ Aynı yazar, “Maltalı bir korsana yakalanan ve ne dinine ne rütbesine bakılmaksızın barbarca soyulan”, İzmir’de başrahip vekili Sakız’lı bir din adamıyla ilgili olayı da zikreder.³⁰⁵ Birkaç yıl sonra, Jacob Spon’la arkadaşı Georges Wheeler Atina dolaylarında böyle adamların sebep oldukları tahribatın nerelere vardığını gözleriyle görürler. Şehirden üç fersah uzakta bir köyde, “iki gün önce gelip köylerini yağmalamış olan birkaç Hıristiyan korsanın bu ziyaretinin korkusunu hâlâ yaşayan” köylülere rastlarlar.³⁰⁶ Eleusis hakkında, “Türklerden çok daha insanlık dışı olan Hıristiyan korsanlarının bu şehirde çok büyük tahribat yaptıklarını, öyle ki bütün ahalisinin kaçmış olduğunu ve artık ortada sadece harabelerin görüldüğünü” söylerler. Salamin sakinlerine gelince, yazarların açıklamasına göre, “korsanlar zaman zaman can sıkıcı ziyaretler yapmasaydı, adanın pek az nüfusuna oranla hayli geniş olan topraklarını işleyerek bir miktar gelir sağlayabilirlerdi.” Doğrusunu söylemek gerekirse, bu yağma ve tahribatlara her yerde ve her de-

virde rastlanır. Örneğin 1711'le 1713 arasında Melkî patriği Af-tîmyüs Sayfi, Propaganda Kongregasyonu vasıtasıyla, bir Tos-cana gemisinin ele geçirdiği bir teknenin yükünün bir kısmın teşkil eden toplam 400 kuruş (*piastre*) değerinde malı geri al-maya çalışır.³⁰⁷ Birkaç yıl sonra, Mısır'a yerleşmiş iki Halepli, Maruni İbrahim Mass'ad ve Rum İbrahim Mussara da, Batılı bir korsanın gaspettiği gemileri ile kahve ve pirinçten oluşan yü-künü geri verdirebilmek için, yine yüzlerini Roma'ya çevirirler.

Papalık kurumları, otoritelerini sistematik olarak sultanın gayrimüslim uyrukları lehine devreye sokmak suretiyle, son kertede, korsanlığın daha sıkı biçimde denetlenmesi yönünde icraat yapmış olurlar. Kutsal Yerler rahiplerinin menfaatlerini koruma ve kutsal kabirlerin bakım ve muhafazasının ellerinde kalmasını sağlama kaygısı, onları daha da radikal tedbirleri des-teklemeye götürür. 1620'li yılların başında Fransiskenler, beş dervişin Malta kadirgaları tarafından esir alınışı sebebiyle Türk-ler tarafından kovuşturmaya uğradıklarında, Papa VIII. Urbain esirlerin serbest bırakılmasını sağlamak için büyük üstada biz-zat mektup yazar ve korsan baskınlarının bu din adamlarını sü-rekli olarak maruz bıraktığı tehlikeler konusunda onu uyarır. Bir kez daha, *corso*'yu sınırlandırmak söz konusudur ve Roma 1642'de Kutsal Yerler genel komiseri Gasparo Garzia'nın Napoli krallığında giriştiği ve büyük üstad La Vallette'in Tarikat bandı-rası taşıyan gemilerin Filistin kıyılarına on milden fazla yaklaştı-rmasını yasaklayan³⁰⁸ bir kararname yayımlamasıyla sonuçlanan teşebbüsleri destekler. Kudüs muhafızı peder Mariano Morone da Maleo'ya bakılırsa, böyle bir tedbirin etkilerinin, en azından ilk yıllarda, hayli olumlu olduğu söylenebilir. Kutsal Yerlerdeki ikametinin anılarını yazıya dökerken, Fransiskenlerin bu saye-de, kendisinin görevde olduğu yedi yıl boyunca, hiç olmazsa ra-hat soluk alabildiklerini belirtir. Dediğine göre, 1652'de bir ara Malta'ya uğramasından yararlanarak bu hükmün uzatılmasını istemesi de bu başarıya dayanmaktadır.³⁰⁹ O andan itibaren, ra-hipler bu korunmuş bölgeye saygı gösterilmesinin birinci öncelikleri arasına alırlar ve buranın sınırını çiğneyenlere karşı şid-detle protestoda bulunurlar. Bir yandan da papanın desteğiyle

bölgenin yavaş yavaş genişletilmesine gayret ederler. 1664 Eylülünde, Kutsal Yerlerin Roma'daki temsilcisi, Propaganda Kongregasyonunun, Fransa Kralı, Toscana Grandükası ve Malta büyük üstadı nezdinde, bu hükümdarların korsanlarına Kudüs'e 30 milden daha yakın sularda eylem yapmamayı emretmeleri için, girişimde bulunmasını ister.³¹⁰ 1680'li yılların sonunda, üç Hıristiyan gemisinin Yafa Limanı'nda sebep olduğu hasarı vesile ederek, taleplerini yenilerler. Tesviye maliyetinin 20.000 kuruşu aşacağı öngörülen sorunun büyüklüğü karşısında, Kongregasyon, kabirlerin *custode*'unun tavsiyelerini dinler ve Filistin kıyı ve limanlarının korsan gemilerine yasaklanması lehinde görüş bildirir. Artık iş hükümdarları bu çarenin zaruretine inandırmaya kalmıştır ve Kongregasyon Malta engizitörü ile Fransa, İspanya ve Toscana'daki Papalık elçilerine ve ayrıca Portekiz'e bu yönde talimatlar yazdırır.³¹¹

Bu müzakereler, büyük üstadın 1697'de ilan edilen ve teorik olarak seyrüsefere yasak olan kıyı şeridinin genişliğini 50 mile çıkararak yeni bir kararnamesiyle sonuçlanır.³¹² Fakat bu karar da öncekiler gibi Hıristiyan korsanların Doğu sularına girişlerini durduramaz. Korsanlar, bu tür kısıtlamalara uymak için fazla kalabalık, fazla disiplinsiz ve fazla çeşitli milletlere mensupturlar. Faaliyetlerinin 18. yüzyılın ilk on yıllarında yeniden artması Fransiskenlerin başına yeni dertler açar. Muhafız Peder Lorenzo Cozza 1710'da büyük üstad Perellos'un yasaklarına "Tarikat gemileriyle korsanlık yapan" şövalyeler tarafından saygı gösterildiğini saptarsa da, "bu işi kendi gemileriyle yapan özel kişilerin" söz konusu yasakları çiğnediğinden yakınıdır.³¹³ Bu nedenle papaya dönüp, bundan dolayı Malta ve Toscana yetkililerine hesap sormasını ve "bundan böyle her kim buralarda korsanlık yapar ya da hangi nedenle olursa olsun oralara baskın yapmaya cüret ederse aforoz etmesini" rica eder, "çünkü korsanlar su ikmal yapmak bahanesiyle Karmel Dağına çıkarma yapmakta ve ganimetler de orada alınmaktadır."³¹⁴ Korsan saldırılarının devam etmesi, pederi ertesi yıl Propaganda Kongregasyonu önünde misilleme ve denetleme tedbirlerinin takviyesini savunmaya sevk eder. Kutsal Yerlerin güvenliğini tehdide ısrar-

la cüret edenler için aforoz cezası ister ve gelecekte, “korsanlık için bandıraların verilmesi vesilesiyle, ruhsatlarda [korsanların] bu denizlerde korsanlık yapamayacaklarının ve yaparlarsa derhal bandıradan ve korsanlık yapma imkânından yoksun sayılabacaklarının açıkça beyan edilmesini” talep eder.³¹⁵

Malta’da olsun Toscana’da olsun, yetkililer rahiplerin protestolarını ve Roma’nın müdahalelerini tam bir anlayış ve ciddiyetle karşılar görünürler, fakat iyi niyetleri, çok değişik biçimler alabilen bir faaliyeti kesin ve etkili olarak denetime almanın güçlüğü önünde tökezler. Örneğin, önce ibret olsun diye suçluları cezalandıracağını³¹⁶ söylemiş olan büyük üstad Perellos, sonra bunun elinden gelmeyeceğini kabul eder, bu arada soygun ve yağmalar da sürer. 1711 Sonbaharında, yeni tartışma konuları için kendisini görmeye gelen Kutsal Yerler komiserine şöyle demiştir: “Ben emirlerimi verdim, ama gemicilerim bunları dinlemezse yapabileceğim bir şey yok.”³¹⁷ Öte yandan, grandüka da yasayı çiğneyenlerin cezalandırılmasını sağlayacağını bildirir ve korsanlarına Filiistin kıyılarına gitmeyi yasaklar.³¹⁸ Ancak, tüm bu önlemlerin sonuçsuz kaldığı da bir gerçektir. Nitekim Lorenzo Cozza’nın halefi Giuseppe Maria di Perugia da Kudüs’e gelir gelmez, Propaganda Kongregasyonuna Doğu denizlerini haraca kesmeye devam eden korsanlar yüzünden Fransiskenlerin yaşamakta olduğu büyük korkuyu haber verir.³¹⁹ Problemin ne yapılırsa yapılsın devam etmesi, son kertede, korsanlığa konmak istenen sınırların etkisiz kaldığını ortaya koyar ve korsanlığın istekleriyle Osmanlı İmparatorluğu’nda yerleşik Latin cemaatlerinin menfaatleri arasında görüşme yoluyla bir anlaşmaya varmanın ne denli karmaşık, hatta imkânsız olduğunu gösterir.

Venedik, Roma ve korsan devletler

Venedik Cumhuriyeti de, Fransa ve Papalık’ı örnek alarak, Doğu Akdeniz’de korsanlık faaliyetini sınırlamaya gayret eder ve onun durumunda da, bu iki devletin durumunda olduğu gibi, yerel düzeyde doğan gerginlik ve anlaşmazlıklar millette-

rarası plana yansır. Venedikli yetkililerin kendi memaliklerini korsan gemilerinin geliş-gidişlerine yasaklamak için binbir çare bulmakta gösterdikleri azim ve kararlılık, bu alanda irili ufaklı birçok olayla kendisini açığa vuran derin bir antagonizmayı besler. Bu başlıkta daha önce belirtildiği gibi, Cumhuriyet'in memurlarının sert ve atak tutumu, korsanların provokasyonlarında tam tamına karşılığını bulur. O zaman, Doğuda meydana gelen itiş-kakışlar çabucak yozlaşır devlet sorunu haline gelir ve birçok ve çeşitli devletleri az veya çok işin içine çeker.

Venedik gemilerini durdurarak Yahudi veya Müslümanlar adına yüklenmiş mallara el koyabilmenin hakları olduğunu iddia eden korsanların bu tutumu, böylece, kalıcı çekişmelere münce olur. 1562'de Kıbrıslı bir tekne sahibi olan Tomasin Mathe'nin başına gelenler büyük bir telaş ve öfkeye sebep olur, zira gemiye el koyan Batılı korsanlar Cumhuriyet uyruklarına beklenmedik derecede düşmanca davranmışlardır. Kaptanı gemisinde el koyulacak Türk malı olup olmadığını öğrenmek için sorguya çekmekle yetinmeyip, meydan okuma gösterisi olarak el koymak suretiyle Serenissima'ya bir ders vermek üzere, herhangi bir Venedikliye ait malları da araştırırlar. Geminin bütün yükü Rumlara ait olduğundan, Mathe sonunda olaydan zarar görmeden sıyrılır; ancak yine de Cumhuriyet yetkililerine karşılaşmayı olduğu gibi anlatan bir rapor vermekten geri kalmaz ve bunda korsanların Venedik mallarına da Türk mallarıyla aynı işlemi yapmaya hazırlanmalarından duyduğu infialini belirtir.³²⁰ Serenissima gemilerini hedef alan böyle gasp ve el koymalar nadir değildir, fakat bunlar Venedik'in Doğuyla ticaretine köstek oldukları ve denizlerde elinde tuttuğunu iddia ettiği hâkimiyeti tanımamak anlamına geldikleri ölçüde Venediklilerin gözüne daha büyük bir skandal olarak görünür. 1574'te, Floransalı bir kalyonun bir Venedik yük gemisinden Yahudilere ait olduğu bahanesiyle gaspettiği eşyayla ilgili olarak, Cumhuriyetle Toscana Grandükası karşı karşıya gelirler.³²¹ Senato olayı öğrenir öğrenmez, I. Côme de Médicis'nin Venedik'te bulundurduğu sekreteri nezdinde protesto ve malların derhal sahiplerine iade edilmesini talep eder.³²² Papalık elçisi Giambat-

tista Castagna, anlaşmazlığın ve gidişatının dikkatli gözlemcisi olarak, her iki tarafın öne sürdüğü argümanları şöyle özetler: Gemilerine müdahale edilemeyeceğini iddia eden ve kim olursa olsun herkesin bu gemilerle istediği gibi ticaret yapabileceğini savunan Venediklilere,³²³ Floransalılar, “Yahudilerle Türklerin malları söz konusu olduğunda, ne herhangi bir Hıristiyanın, denizin neresinde olursa olsun bunları almasına engel olunabileceğini, ne de mallar Venedik gemilerinde bulunuyor diye el konmaktan muaf tutulabileceğini sanmadıkları”³²⁴ şeklinde yanıt verirler. Böylece, birkaç hafta sürecektir bir sağırlar diyalogu başlar, taraflardan hiçbiri geri adım atmak ve kendisi için meşru saydığı haklardan vazgeçmeyi kabul etmek istemez.³²⁵

Ancak Serenissima ile Malta Tarikatı arasındaki en vahim kriz 1570’li yılların sonunda, Tarikat kadırgalarının 19 Ekim 1575’te Suriye’den gelmekte olan *Torniello* adlı gemiden Yahudilere ait değerli malları gaspetmesinden sonra patlak verir. Aslında benzerleri daha önce de meydana gelmiş olan bu olay³²⁶ hızlı bir tırmanışa vesile olur. Daha 3 Kasım’da Senato, Cumhuriyet topraklarında bulunan Tarikat’a ait tüm varlıklara, arpalık ve diğer mülklere, el konmasını emreder ve bunların gelirlerini kurbanların zararını tazmin için kurulan özel sandığa tahsis eder.³²⁷ Çekişmeler birikmeye devam eder: 1576’da büyük üstdan ruhsath şövalyelerin komutasında iki kalyon *Balbiana* adlı yük gemisini durdurur, gemideki iki Yahudiyi esir alır ve bunlara ait olduğu iddia edilen kırk dört balya çeşitli malı gaspedirler. O zaman Senato 21 Eylül 1576 tarihli bir kararnayle Tarikat’ın mülklerine el konmasını teyit eder ve 21 Şubat 1577’de bu kararı yeniler. Birkaç ay sonra, Doğuda korsanlık yaptıktan sonra Girit’e uğrayan Malta kadırgaları ada yetkilileri tarafından silahsızlandırılır, mürettebatları esir edilir ve korsanlık kampanyası boyunca yağmalamış oldukları bütün ganimete el konur.³²⁸ Doğu Akdeniz’de alandaki bu çatışmaların diplomatik planda yankıları olur. Cumhuriyet inat ve ısrarla tazminat ister, Maltalılar da aynı şekilde haklı olduklarını iddia ederler. 1578 Nisanında büyük üstad La Cassière hâlâ “din düşmanı kâfirlerin bu mallarının Venedikli tüccarlardan ça-

lınmış olmayıp, haklı, doğru ve âdetlere uygun bir mücadele-
nin kurallarına göre ele geçirilmiş olduğu” düşüncesindedir.³²⁹

İki tarafın isteği üzerine, Papalık da, ölçülü bir tutum benimseyerek ve arabuluculuk rolünü üstlenerek, işe müdahale eder. XIII. Grégoire’ın La Cassière’e karşı *Torniello* ve *Balbiana*’da ele geçirilen malların iadesini savunmakta tereddüt etmeyişi,³³⁰ papalar da genel olarak [kendilerine ait] Ancona Limanı’nı kullanan Levantenleri korsanların hışmından korumaya çalıştıkları ölçüde,³³¹ anlaşılır bir şeydir; ama öte yandan Venedikli yetkililere karşı da, Tarikat’ın mülkleri üzerindeki müsadereyi kaldırılması için şiddetle ısrar eder, zira bunların kilise mülkleri olmasından dolayı bunu tamamen gayrimeşru ve skandal niteliğinde görür.³³² Bu arada bir uzlaşma yolu bulununcaya kadar birkaç yıl geçer. Büyük üstadın *Torniello*’dan alınan malların iadesine karar vermesi için 1577 yılının sonunu beklemek gerekir, karar da ancak ertesi yılın başında yürürlüğe girer.³³³ Buna karşılık, *Balbiana* için La Cassière hiçbir şey veremeyeceği için özür diler, çünkü bu gemiyi vurmuş olan şövalyeler daha sonra Türkler tarafından esir edilmişlerdir ve hiçbir şey ödeyemeyecek durumdadırlar.³³⁴ Öte yandan Venedikliler de Tarikat mülkleri üzerindeki müsadereyi kaldırmak için 1579 Kasım ayının ortasını beklerler.³³⁵ Mülklerine el koyma ile, Maltalılardan önemli ödünler koparmak için etkili bir baskı aracı ele geçirdikleri su götürmez: Venediklileri tatmin için, büyük üstad işi, kendisine bağlı korsanlara Venedik gemilerinde hiç kimseye ve hiçbir mala dokunmamalarını emretmeye dek vardır.³³⁶ *Corso*’nun sınırlanması sonucunu verdiği için, hele grandüka François-Marie de Médicis’inin de *Santo Stefano* kadirgalarına buna benzer emirler vermesiyle birlikte, böyle bir karar Serenissima için bir zafer olarak görülebilir.³³⁷

Ne var ki bu yatışma dönemi kısa süreli olur. Kendilerini her fırsatta Batılı korsanlarla suç ortaklığıyla itham etmekte gecikmeyen Osmanlıların baskısı altında Venedikliler çok geçmeden, daha büyük bir ciddiyetle, Doğu Akdeniz’deki adalarına ve diğer topraklarına korsanların yavaşmasını engellemeye çalışırlar. 18 Şubat 1583’te, Cumhuriyet’in kadırgala-

rı, üç Türk *karamusalı*'sını yakalamayı başardığı bir seferden dönerken Kythera'da mola veren İspanyol şövalye Don Diego Brochero'nun gemisine saldırır ve gemiyi kuşatırlar. Saldırı aşırı şiddetli bir ortamda gerçekleştirilir. Gemi zaptedilir, mürettebatı küreğe konur, Brochero Girit zindanlarında hapse atıldıktan sonra Korfu'ya nakledilir.³³⁸ Bunun üzerinden beş ay bile geçmeden, Kandiye muhafız gemileri, aynı şekilde pek yol yordam gözetmeden, ada yakınlarında mola veren iki Malta gemisine saldırırlar. Saldırıya uğrayanlar ifadelerinde, saldırganların, yüzüklerini almak için bazı şövalyelerin parmaklarını bile kestiği vahşi bir boğuşmadan söz edeceklerdir.³³⁹ Bu denli kısa arayla meydana gelen böyle olayla büyük üstad Loubens de Verdalle'yi kızdırır. XIII. Grégoire'a yazdığı bir mektupta, "Venedik Cumhuriyeti'nin, Tanrıya hizmeti Türk'e yaranma gayretinin arkasına iterek, birkaç zamandır bu Tarikat'ın ortak tiran ve din düşmanına karşı kullandığı zayıf kuvvetlere son derece karşıt, hatta düşmanca bir tutum izlediğini" haykırır.³⁴⁰ Venediklilerin şubat ayında Tarikat'ın iki gemisinin iadesini emretmelerinden ve hemen ardından Brochero'yu serbest bırakmalarından sonra, bir an için barışmanın mümkün olduğu sanılırsa da, olay 1584'te tekrar alevlenir, zira adı geçenin gemisiyle mürettebatını ve taşıdığı askerleri geri vermemişlerdir. Hâlâ esir olan bu adamların kızları, kızkardeşleri ve eşlerinden dokunaklı bir dilekçe alan³⁴¹ büyük üstad Verdalle, sonunda Haziran ayında, Girit'ten İspanya'ya giderken Malta'da mola veren, değerli mallarla yüklü *Labia* adlı Venedik teknesini alıkoyınaya karar verir.³⁴² Senatonun karşılığı anında gelir: 21 Temmuz 1584'te, daha önce de birkaç kez yaptığı gibi, Cumhuriyet toprakları üzerindeki Tarikat mülklerine el konduğunu ilan eder.³⁴³

Bu olaylar dizisi Venedik-Malta ilişkileriyle sınırlı kalmak şöyle dursun, genel bir alevlenişe sebep olur. İspanya hiç vakit kaybetmeden Brochero lehinde harekete geçer, ardından Savoie Dükü de kaptanla gemisinin serbest bırakılmasını talep eder.³⁴⁴ Cumhuriyet'in bu kuvvet gösterisi karşısında, Toskana grandükası da sesini yükseltir. Önce Venediklilerden, kendi

kadırgalarının korsanlığa karşı alınan önlemlerden muaf tutulacağına dair güvence koparmayı umar, sonra, bu güvenceyi elde edemeyince, tehditkâr konuşmaya başlar. Nisan 1583'te papaya yazdığı bir mektupta, geçmişte verdiği sözlerden dönerek, gemilerine yeniden Serenissima uyruklarının gemilerini durdurup arama ve yüklerindeki kâfirlere ait mallara el koyma izni vermekte tereddüt etmeyeceği uyarısını yapar.³⁴⁵ Tutumunu, “Venedikli Beylere saygı uğruna düşmanlarımlın mallarına da saygı göstermek zorunda kalmak bana pek akla uygun gelmiyor” diyerek açıklar³⁴⁶ ve papayı tanık tutarak devam eder: “Hıristiyanlığın bu denli menfaatine dinimizin düşmanlarına tebelleş olduğum için kınanacağıma ise asla inanmam.”³⁴⁷ Ayrıca, bu hamasi savunmadan yararlanarak Serenissima'nın izlediği politikayı açıkça eleştirmekten de geri kalmaz: “[Bu Beyler] Türk'e saygı göstermenin halkın huzurunu korumak demek olduğunu da sanmamalıdır; tam tersine, bu tutum Hıristiyanlığa açıkça zarar vermektedir, zira [Türk'ü] rahatsız etmeyelim derken kuvvetlerinin artmasına yardımcı olunmaktadır.”³⁴⁸ Her taraftan yardıma çağırılan Papalık bir kez daha işe müdahil olmak zorunda kalır. Bir yandan Venedik'le bozlaşmakla tamiri imkânsız bir hata yapmamaya çağırarak grandükânın kabarmış ayranını yatıştırmaya çalışırken,³⁴⁹ bir yandan da Venedik'le Kudüs Saint-Jean Tarikatının da arasına girer. O zaman, XIII. Grégoire'ın Venedik'teki temsilcisi *nuntius* Lorenzo Campeggi, Maltalılardan esir alınmış olan adamların ve gemilerin iadesi yolunda çalışmakla görevlendirilir.³⁵⁰ Şövalyelerin mülklerine yeniden el konmasından sonra, *Collegio*'ya Kutsal Pederin, “bu Kutsal Makamın otoritesine ve adı geçen Tarikat üzerindeki yetkilerine düpedüz aykırı olan bu akla sığmaz karara” karşı şiddetli protestosunu da ileticek, ancak bunun yanı sıra muhataplarına, XIII. Grégoire'ın Malta'da tutulan *Labbia* gemisinin serbest bırakılmasını sağlamak için tüm nüfuzunu kullanacağına dair güvence de verecektir.³⁵¹

Fakat gerginlik 1590'lı yılların başına dek devam eder. 1586'da, bir Malta *felucca*'sı, yedeğinde yakaladığı bir Türk teknesiyle, Kandiye açıklarında demir atmışken saldırıya uğrar ve

–avcı ile av– her iki gemiye ada yetkililerince el konur.³⁵² İki yıl sonra Venedikliler Kefalonya yakınlarında, yedeğinde az önce zaptettiği bir *karamusalı*'yla seyreden bir şövalye gemisini durdururlar. Bu kez yalnız Osmanlı gemisini alıkoyar ve korsanı, zararını tazmin etmeden serbest bırakırlar. Osmanlıların hareketleri hakkında bilgi toplamak üzere Doğuya gönderilmiş olan bir *brigantin*'in de durdurulması, 1591'de büyük üstadın yeni şikâyetlerine sebep olur. Verdalle bu vesileyle şöyle haykırır: “[Venediklilerin] ne ilahi ne beşerî adalete en küçük bir saygı duymaksızın Hıristiyanlara böyle bir zulmü reva görmelerine ilk kez tanık olmuyoruz.” Bu yüzden, “böyle asil bir milis gücü için bu tür davranışları daha uzun süre hoşgörmek fazlasıyla zor olduğundan”, büyük üstad “gerekli hürmette kusur etmeyerek, Papa Hazretlerinden acil olarak adalet” talep eder.³⁵³ Dolayısıyla, kavga devletler arası müzakere ve ilişkiler alanını istilâya devam eder. Üzerinde çekişilen konu kritik önemde ve Hıristiyan korsanlığının özgürlüğüyle ilgilidir: Maltalılar, kâfire karşı mücadele adına bunun sınırsız olmasını isterlerken Venedikliler aksine, Babiâli'yle ilişkilerini korumak uğruna, [ticarete] etkisini azaltmaya çalışırlar.

Bu anlaşmazlıkların hiç gündemden düşmemesi, en nihayet VIII. Clément'i, sorunu kökten halletmek üzere, 1593'te bir kardinaler kongregasyonu [meclisi, divanı] toplamaya götürür.³⁵⁴ Verdalle burada bir kez daha, “kendi menfaat ve kârlarını Hıristiyanlığın ortak yararına tercih eden” Venediklileri eleştirme fırsatı bulur.³⁵⁵ Tarikat ayrıca, tezlerine destek olarak, dört muhtıradan oluşan bir dizi belge de sunar; bunlar Vatikan arşivinde korunmuştur. Bu metinlerden birincisinin izlenen hedef hakkında hiçbir şüphe bırakmayan dibaçesi, iki devleti ayıran derin çatışıklığı kayda geçirir. Nitekim burada hatırlatılır ki, “Tarikat kuruluşundan bugüne dek erdem ve fazilet dairesinde çalışmaktan ve bütün gücüyle kâfir Barbarların ve özellikle Hıristiyan adının en zalim ve amansız düşmanı Türklerin çalgınca savletlerine karşı çıkmaktan bir an bile geri durmamıştır.”³⁵⁶ Şu bir gerçektir ki Venedik Cumhuriyeti'nin Osmanlılarla yaptığı bütün savaşlarda, “Tarikat her zaman müm-

kün olduğu kadar çabuk ordusuyla ve bütün gücüyle onun yardımına koşmuştur.”³⁵⁷ Oysa, “bütün bunlara karşın, adı geçen Cumhuriyet nedense tam tersini yaparak, uzun yıllarda beri, genel veya özel her vesileyle, [Tarikat’ın] şan ve şerefine halel getirmekten bir türlü vazgeçmemektedir.”³⁵⁸ Bu ithamlar sunulan [üç muhtıralık] savunmanın Venedik yetkililerinin Malta gemilerine uyguladıkları onur kırıcı muamele örneklerinin yeni baştan sayılıp dökülmesine ayrılmış olan ilk iki parçasıyla doğrulanır. Bu liste, geçen on yıl boyunca aralıksız devam etmiş olaylar dizisini ayrıntılı biçimde serimleyerek, Serenissima temsilcilerinde karşılaşılan düşmanca tavıra delil teşkil eder. Papanın dikkatine sunulan bu örnekler üçüncü muhtıraya giriş teşkil eder ki, burada da Maltalılar çatışmanın sorumluluğunu Venediklilere yüklemeye çalışırlar. Bunun için, iki devletin Osmanlılara karşı benimsedikleri tutumlardaki temel karşıtlığın altını çizerler.

Bir yanda, durmadan yinelenen, Tarikat’ın haçlı seferleri ruhuna sadakati vardır ki, korsanlık da bu [mücadelenin] aldığı özel bir biçimdir. Nitekim muhtırada şunlar okunur: “Bu Tarikatın asli misyonu ve bellibaşlı uğraşı kâfirlere ve özellikle kendilerine karşı pek haklı bir savaşın sürdürüldüğü, Hıristiyan adının en zalim ve amansız düşmanı Türklere darbe vurmak ve zarar vermektir.”³⁵⁹ Bu nedenle, “Kutsal Yerlerden kovulduktan sonra, kadırgaları ve diğer silahlı gemileriyle onlara zarar vermek ve onurlarını kırmak için elinde denizlerden başka yol kalmamıştır; Rodos’tayken ve Malta’da bulunduğundan beri de zaten hep böyle yapmış ve yapmaktadır. Her zaman elinden geldiği kadar ahlâk ve fazilet dairesinde hareket etmeye, adı geçen Türklere boyun eğmeyi, haraç ödemeyi ya da onlarla kuşkulu bir dostluk veya barış sürdürmeyi asla kabul etmeksizin, onların ordularını ve diğer kuvvetlerini İtalya’dan ve diğer Hıristiyan ülkelerinden uzak tutmaya çalışmıştır.”³⁶⁰ Serenissima’yla ilişkilerdeki kırılmanın en radikal olduğu nokta da burasıdır. Öte yandan, Serenissima ise Malta geleneğine yabancı ve yazar tarafından takbih edilen bir “sultanla çıkar için uzlaşma” modelini temsil etmektedir: “Türklere saygı

göstermek ve onlarla barış ve dostluk içinde yaşamak, Hıristiyan Cumhuriyete faydadan çok zarar getirir, çünkü bizim değişmez ve amansız düşmanımız olan, nezaket diye bir şey tanımayan ve kendileri için yarar gördükleri durumlar dışında verdikleri sözü tutmayan bu insanlar, işlerine geldiğinde kendileriyle barışta olanlara da savaşta olanlara yaptıkları gibi gibi saldırmak ve zarar vermekten geri kalmazlar.”³⁶¹ Venedik’le Babiâli arasında, Malta’nın savunduğu “sonuna kadar savaş” doktrinine bu kadar karşıt bir kuşkulu işbirliğinin böyle kesinkes mahkûm edilmesi, Tarikat’a, açıklamalarının son bölümünde kendi talep ve iddialarını açığa vurmaya fırsatı verir.

İleri sürülen bütün talepler son kertede Doğu Akdeniz’de corso’yu her türlü köstekten kurtarıp özgür kılmayı hedefler. Bu bağlamda Tarikat önce denizlerin özgürlüğü kavramını savunur: “Deniz orta malı olduğundan dolayı Venedikliler, vaktiyle orada pek çok adaları bulduğuna ve bugün de Girit’le birçok başka küçük adaya sahip olduklarına dayanarak, Doğu denizlerinin kendilerine ait olduğunu söyleyemezler.”³⁶² Hem zaten “böyle bir gerekçe kabul edilirse, Tarikat da pekâlâ söz konusu denizlerde aynı yetki iddiasında bulunabilir.”³⁶³ Şövalyeler bundan başka eylemlerine konabilecek sınırlamalara karşı da savaşmaktadırlar. Bu bağlamda, [onlara göre] Serenissima’nın, “şövalyelerin, Türk şahıs, eşya ve mallarıyla yüklü Venedik gemilerine rastladıklarında, savaş kuralları ve deniz “konsüllüğü” yasaları uyarınca bunları meşru olarak alabilecekken, bu gemilere hiçbir engel çıkarmamalarından” memnun olması gerekir.³⁶⁴ Son olarak, Maltalılar seferleri esnasında Cumhuriyet’in memalikinde mola verme hakkı da talep ederler, zira Girit kıyılarından su ikmali yapmak imkânı bulamazlarsa, gemileri “asla Doğuya gidemezler.”³⁶⁵ Bu sonuncu nokta o denli kritiktir ki, buna dördüncü muhtırada, Akdeniz’de seyrüseferin tekniklerini ve zorluklarını daha uzun uzadıya ve ayrıntılı biçimde anlatan özel bir bölüm ayrılır. Normal zamanda, gemilerin Malta’dan itibaren katetmeleri gereken mesafe, Girit’in açığından dolaşma mecburiyeti yüzünden daha da uzayarak, yedek erzaklarının çabucak azalmasına, sonra

da bitmesine sebep olur, öyle ki, Doğuda bir ikmal noktası olmazsa, uzun bir kampanya için oraya sokulmak imkânsız hale gelir. Dolayısıyla, korsan gemilerinin, pusuda avlarını beklerken Rodos'la İskenderiye arasında yaptıkları uzun duraklamalarda, yakın ikmal yerlerine ihtiyaçları vardır.³⁶⁶ Tüm bu sebepler yüzünden Venedik'in, Hıristiyanlığın en yüksek menfaatleri uğruna çaba harcayan bir tarikattan aslında küçücük bir kolaylıktan ibaret olan böyle bir yardımı bile esirgemesi olur şey değildir.

Vatikan arşivlerindeki bu dört muhtıra, Maltalıların gerekçelerini bir araya toplayarak, Doğu Akdeniz'de doğan bir çekişmeyi milletlerarası sahneye taşımaktadır. Korsan eylemlerinin sorgulanması Doğu denizleriyle sınırlı değildir; oralarda yerleşik cemaatler çerçevesinden büyük ölçüde taşarak, kalıcı diplomatik sonuçlar doğuran gerçek bir devlet sorunu olur. Böylece Venedik memalikinde uygulanan bastırma ve caydırma politikası, Osmanlılarla ilişki konusunda iki farklı ve son tahlilde bağdaşmaz modeli temsil eden Cumhuriyetle Malta arasındaki ilişkilerin derin biçimde bozulmasına katkıda bulunur. 16. yüzyıl sonunda başvurulmuş Papalık hakemliği de anlaşmazlığa son veremez. İki siyasal güç arasındaki çatışmalar sonraki on yıllarda da devam eder ve 1645'te Kandiye Savaşı patlak verince, şövalyelerin kadırgalarını Serenissima'nın yardımına göndermeyi kabul etmeleri için, Kutsal Makamın tüm ağırlığı ve şövalyeler nezdindeki temsilcisinin bütün ustalık ve becerisi gerekli olur. Adada yerleşik engizitör Gori-Pannellini'nin tanıklığına bakılırsa, bu karar Tarikat Konseyi'nde çetin tartışmalara konu olmuş, üyelerin bir kısmı, "Cumhuriyet'in Tarikat'tan hoşlanmadığını sık sık göstermesi ve karşılığında büyük üstad Jean de Lascaris'in de Cumhuriyetten hiç hazzetmemesi yüzünden", şiddetle muhalif kalmıştır.³⁶⁷ Kendisini işte tam "bu hoşlanmama-hazzetmeme duygularını bir tarafa bırakıp, bütün Hıristiyan âleminin ortak menfaatini yeğlemeye" çağıran Gori-Pannellini'ye, büyük üstad, "kendisi için Girit'in Türklerin elinde olmasının daha yararlı olacağı, zira Venediklilerin adaya uğrayan gemilere yardımcı olmaktan çok engel çı-

kardıkları” yanıtını vermiştir.³⁶⁸ Başlangıçtaki bu çekinserliğe karşın Roma’dan gelen baskıların etkili olduğu anlaşılır ve Malta’lılar tüm savaş boyunca Serenissima’dan yardımlarını esirgemezler. Ama aynı zamanda, küskünlüklerini ve ona karşı besledikleri hıncı dışavurmaktan da asla vazgeçmezler. 1668’de, Cumhuriyet ısrarla topları için barut isterken, Lascaris’in haleflerinden Nicolas Cotoner önce Tarikatın yoksulluğunu ileri sürerek masraftan kaçınmaya çalışır,³⁶⁹ ama hemen ardından Venediklilerin, şövalyelerin iyi niyetlerine denk olmadıkları için böyle bir lütfu hak etmediklerini ilave eder.³⁷⁰ Kapanması çok zor olan derin yaralar vardır.

17. yüzyıl, 1610-1620 arasına ve Kandiye Savaşı’nın hemen ardından gelen on yıllara rastlayan iki en sivri noktasıyla, Doğu Akdeniz’de Hıristiyan korsanlığının doruğa çıktığı dönem ise de, aynı zaman zarfında bir düşüş sürecinin ilk belirtileri de birikmeye başlar ve bu faaliyetin 18. yüzyılda yaşayacağı gerilemenin habercisi olurlar. Örneğin, kendilerini Hıristiyanlığın savunmasına ve kâfirle mücadeleye adanmış büyük dinî tarikatlar gittikçe artan iç çelişkilerin pençesine düşerler. Bu açıdan, Malta Tarikatının şanlı destanını resmîleştiren, güncelleştiren ve popülerleştiren verimli tarih çalışması, bu kurumun misyon ve geleceğinin üzerine çöken ağır belirsizlikleri gözden saklamayı başaramaz: Korsanlık her şeyden önce kurumun, hükümdarların açgözlülüğünün tehdidi altına düşen baba mirasının korunmasını gerekçelemeye yaramakta ve bizzat şövalyeler de artık Tarikata, ister dişe dokunur bir gelir getirecek bir arpalık elde etmek için olsun, ister prestijli bir kasta mensubiyetin sağladığı asalet statüsünün özlemiyle olsun, idealizmden ziyade çıkar umuduyla girmektedirler. Bu yavaş ve sinsi çöküş sürecinin yanısıra daha büyük bir tehdit de gündemdedir: Corso’nun gittikçe artan sayıda Batılı devlet tarafından sorgulanır olması, zaten içinden çürümekte olan bu faaliyetin dıştan da altını oymaya başlar. Gerçi Venedik ya da Fransa gibi devletler Doğuda Hıristiyan korsanlığının tamamen ortadan kaldırılmasını asla istemezler ve bu faaliyeti icra edenlerle ikircimli ilişkiler sürdürmeye devam ederler. Cumhuriyet, Türklerle arasındaki sa-

vaşlarda korsanların ya da Malta veya Toscana kadırgalarının yardımını istemekten hiçbir zaman yüksünmez; pek-Hıristiyan krallara gelince, onlar da Tarikatla sıkı ilişkiler sürdürürler, o kadar ki İstanbul'daki temsilcileri, bir yandan uyruklarının Doğu Akdeniz'deki eylemlerini takbih ederken, öte yandan büyük üstaplara Osmanlı donanmasının hareketleri hakkında bilgi vermeye devam ederler.³⁷¹ Bu kayıtlarla da olsa Venedik memalığında veya Doğu İskelelerinde doğup hükümdarların aralarındaki görüşmelere kadar yansıyan, geniş bir *corso*'yu reddetme hareketinin ortaya çıktığı görmemezlikten gelinemez. Bunun özgürlük ve etkilerine sınır koymak için yapılan çeşitli girişimler, sadece korsanlık icraatıyla sınırlanmış sayılamayacak bu sorgulamanın varlığına tanıklık ederler. Bunlar üzerinden, Hıristiyanlıkla Osmanlı İmparatorluğu ilişkilerinin belli bir tasarımı (modeli) bütünüyle zımni olarak reddedilmiş olmaktadır. Korsanlığın gözden düşmesi, taşıdığı haçlı seferi idealinin gerilemesi anlamına gelir. Radikal çatışmacılık ve sonuna dek mücadele modelinin gerekleri karşısında, nihayet, Babıâli'yle barış içinde birlikte yaşama temeline dayalı yeni tutum ve davranışların biçimlendiği görülür.

“Tanrının Savaşçıları”¹ mı Yoksa Dalkılıç Serseriler mi? Türk Savaşının Askerleri

Osmanlıların Kandiye (Girit) Adası'na çıkarma yaptıkları haberi Temmuz 1645'te XIV. Louis'nin sarayında daha yeni yankılanmıştır ki, küçük bir Fransız aristokrat grubu, Hıristiyan âleminin hudutlarında kâfire karşı dövüşmeye gitmek için duydukları coşkunu arzuyu haber vermek için Venedik ve Papalık elçileriyle gizlice temasa geçmiştir bile. Adlarını asla açıklamayan Papalık elçisinin deyişiyle,² bu “mert asilzadeler”, ona göre, “canlarını ve mallarını Katolik dininin hizmetine, özellikle de Türk'ün egemenliğine ve ordularına karşı savaşa vakfetmek” gibi “kutsal bir niyet” besliyorlardı.³ Kimlikleri hakkında aynı sessizliği korumakla birlikte haklarında biraz daha bilgi veren Venedikli Battista Nani'ye bakılırsa, bu grup yirmi-yılı aşkın bir süre önce Charles de Nevers tarafından kurulan Hıristiyan Milisi'nin, “dine ve imana önemli bir girişim içinde hizmette bulunmak niyetlerinden asla vazgeçmemiş olan bazı kalıntıları” kapsıyordu; bunlara, “kimileri iyi ailelere mensup ve olumlu üne sahip kalabalık bir başka topluluk” da katılmıştı.⁴ Bu adamlar hep birlikte, bu kampanya süresince Serenissima donanmasına katılmak üzere, “kendi hesaplarına dört savaş gemisinin satın alım, donatım ve bakımını üstlenmeyi vaat etmişlerdi.”⁵ Gelecekte savaş uzayacak olursa, ilave bir gayret göstermeye de hazır olacaktı.⁶

Öneri iştah kabartıcıdır; Papalık ve Venedik elçilerinin de o saat gönüllerini fetheder ve bunlar o andan itibaren gönüllülerin dile getirdikleri birkaç isteği, yani seferlerine kralın olur vermesinin sağlanması ve papanın da bir bağışlama tezkiresi (*bref d'indulgence*) şeklinde manevi desteğinin elde edilmesini, yerine getirmekle uğraşırlar. Bu iki alanda diplomatların müdahalesinin belirleyici olduğu görülür. Kral Naibesi Anne d'Autriche'i bu operasyonun lüzumuna ikna etmek ancak birkaç haftalarını alır. Ana kraliçe Eylül ayında olurunun verir, ama bir yandan da “gemilerin Atlantik'te, İngiltere Katoliklerinin hizmetine girmek bahanesiyle toplanmasını” şart koşar. Dediğine göre bunun amacı “girişimin gerçek hedefini gizli tutarak onu daha faydalı kılmaktır”,⁷ her ne kadar, daha akla yakın bir yorumla, böyle bir sakıncanın gerekçesi en başta, düşmanlarının yanında Fransız savaşçılarının fazla göze batacak olan varlığıyla Osmanlıları kızdırmamak olsa da... Papalık elçisi, kraliyet iktidarını savunduğu davaya böyle kolayca kazandıktan sonra, bağışlama tezkiresini koparmasının peşine düşer, ama bu kez bazı direnişlerle karşılaşır ve Roma'nın nihayet talep edilen imtiyazı bahşetmeye razı olması için elçinin eliyle yazdığı birkaç mektubun Roma'ya gitmesi gerekir.⁸ Kralın çevresinden daha ihtiyatlı olan papanın çevresi, angaje olmadan önce gönüllülerin ciddiyeti konusunda güvence isteyerek ve somut bir şeyler yapmalarını bekleyerek, işi sürüncemede bırakır. Bu konularda hiçbir şey olmaz, ama papa sonunda, içeriği oldukça kısıtlayıcı bir belge göndermek suretiyle çekincelerini de göstererek, elçisinin ısrarlı isteklerine boyun eğer. Guidi di Bagno da bunu aldığı anda, “mert asilzadelerine”, bölükleri, iyi düşüncelerini eyleme dökme babında, henüz daha geniş bir endüljans hak edecek kadar önemli bir başlangıç yapmış olmadığından, “şimdilik bununla yetinmek zorunda olduklarını” açıklamak zorunda kalır.⁹

Bu esrarengiz aristokratların azim ve kararının, ilan edilen niyetler ölçüsünde olmadığı anlaşılır. En azından bu girişim gerçek bir sefere çıkma sonucuna varmaz. Savaşın başlamasıyla son derece ısınan kafalar belki de yavaş yavaş soğuya-

rak; tasarlamış oldukları projeden tamamen vazgeçme noktasına gelmiştir. Ancak yine de bu örnek, Avrupa halkları arasında, Türkler karşısında yiğitlik gösterisi peşinde koşma şeklinde somutlaşan, hem moral ve mutlaka hem de estetik bir haçlı seferi idealinin sürekli mevcudiyetini vurgulamaktadır. Asil ve sofu bir çevreden çıkan bu adamlar, hiç olmazsa bir süre için, dini savunmaktan başka hiçbir gerekçe göstermeksizin, kâfire karşı mücadeleye katılmayı tutkuyla akıllarından geçirmişlerdir. Böyle bir hareket zamanın siyasi güçlerinin de onayı, hatta teşviki altındadır: Girişime cömertçe olurlu veren monarşi, onu bir endüljansla kutsallaştıran Papalık ve kendi menfaatine uygun bulan Venedik. Hatta Papalık'ın ya da Cumhuriyet'in elçileri gibi ön plandaki şahsiyetler bu inisiyatif karşısında öyle bir coşkunculuk ve gayretkeşlik gösterirler ki, sonunda duyguları, yoğunluk bakımından olayın gerçek aktörlerinin duygularını bile aşar. Zaten Venedikli, Romalı meslektaşıyla paylaştığı kıskırtıcılık rolünü mükemmelen üstlenir. 1645 Eylül ayında şöyle yazar: “Onları mümkün olan en ateşli duygularla tahrik ediyorum, *nuntius* da Tanrı sevgisi ve iman coşkusuyla destek olup yönlendiriyor.”¹⁰ Bu koşullarda projenin sonuca varıp varmaması önemli değildir. Yarattığı seferberlik ruh hali ve bunun insanlarda yankılanışı, zamanın toplumunun hâlâ bunun taşıdığı, kendisini [asil bir davaya] vakfetme, şövalyelik ve haçlı seferi gibi değerlere ne derece inanmak istediğini gösterir. Hatta bu tür niyetlere, gerçek etkilerini kat kat aşan bir yankı alanı bile sağlar.

“Katolik dininin düşmanlarına ve özellikle Türk'e karşı birleşmek arzusunda olan bu mert asilzadeler” münferit bir vaka değildir. 16. ve 17. yüzyıllar boyunca “gönüllüler”, birey olarak, küçük gruplar ya da tam kadro alaylar halinde, Babıâli'ye karşı savaşa giren Hıristiyan devletlere destek olmaya koşarlar. Doğallıkla dikkati çekmekten geri kalmayan ve çoğu kez büyütücü ve yüceltici anlatılarla ölümsüzleştirilen bu örnek alınası girişimler hakkında bol bol tanıklık vardır. Örneğin Brantôme bile anılarını yoklayarak, 1565'te Osmanlıların saldırılarına direnen şövalyelere yardım etmek üzere Malta'ya giden, kendisi-

nin de dâhil olduğu küçük Fransız asilzade birliğini anlatır.¹¹ Aynı şekilde Kudüs Saint-Jean Tarikatının hikâyeleri de Arpajon Vikontunun kendiliğinden aldığı inisiyatifin izlerini taşır; vikont, 1645 ilkbaharında, hâlâ Malta'ya bir Türk saldırısının kapıda olduğu söylentisi ortada dolaşırken, bütün adamları ve 2.000 kadar askerle gelip büyük üstadın hizmetine girmiştir.¹² 1664'te XIV. Louis'nin I. Léopold'a yardım için topladığı seferi kuvvet de, girişimin –aslında hepsi din, iman kaynaklı olmayan– çeşitli nedenlerle cezbediği asilzadelerle takviye edilmişti. Olayla çağdaş bir metinde şunları okuruz: “Saraydaki bütün gençler, kimisi kralın gözüne girmek için, kimisi doğal eğilimleri yüzünden, bazıları da gençlerin kendilerini sakınması kolay olmayan bir tür zarurete dönüşmüş örnek eylem dürtüsüyle, yarışircasına bu yolculuğa gönüllü oldular.”¹³ *Anılar*'ında kraldan bu yolculuğa çıkma iznini ilk isteyenlerden biri olmakla övünen La Fare Markisi, eyleme geçmeden önce Donauwörth'te toplanan “krallığın “birinci kalitesinden” 200 gönüllüden” bahseder.¹⁴ 1668'de, XIV. Louis'nin oluruyla Kandiye kalesinin yardımına koşmak için 600 gönüllü toplayan La Feuillade Markisi ve Roannès Dükü François d'Aubusson'un projelerinin uyandırdığı coşkuyu anlatmak üzere, Pellisson'un kaleminden de buna benzer deyimler dökülür: “Eğer kral izni ilk başvuranlardan küçük bir grupla sınırlı tutmuş olmasaydı, en üst sınıftan bütün genç asilzadeler kitle halinde onları izleyecekti.”¹⁵ Bu dönemin tarihçileri söz konusu sefere katılan büyük adları sayarlar: Bouillon hanedanının küçük dalının şefi Château-Thierry Dükü, Caderousse Dükü, La Mothe-Fénélon ve Sévigné Markileri, ya da –bir dost grubu ve yolda toplayacağı askerlerle Girit'e kendi başına gitmek isterken La Feuillade'nin projesine katılan– Longueville Dükünün oğlu Saint-Paul kontu gibi.¹⁶ Hıristiyanlık coşkusu, gençlik ateşi, dövüşme arzusu... bu tutkular her ikisi de yirmi yaşlarında olan Conti prenslerini de rahat bırakmaz; 22 Mart 1685 akşamı, engel olurlar korkusuyla “kimseden, hatta kraldan bile izin almaksızın” Paris'ten kaçıp Macaristan'a savaşmaya giderler.¹⁷ Peşlerinden başka saray mensuplarını da sürüklerler, örneğin Bouillon Dükünün

büyük oğlu Turenne prensi, ya da Lassay Markisi gibi; [bu sonuncusu] “onlardan çok daha genç, fakat zeki, kültürlü ve son derece cesur bir adam olup, gezgin şövalye olarak maceralar ve kendisini gösterme fırsatları peşinde dolaşacak karakterdedir.”¹⁸ Bu kaçış XIV. Louis’yi kızdırır; kral iki Bourbon kardeşe karşı çeşitli misilleme tedbirleri alır,¹⁹ fakat bütün saray onların gidişlerini ve düzenli aralıklarla gelen mektuplardan öğrendiği kahramanlıklarını coşkuyla karşılar.²⁰ Birkaç ay sonra geri döndüklerindeyse, kral da onları bağışlamayı bilir. Dangeau şöyle anlatır: “Kralın ayaklarına kapandılar ve kendisini kızdırdıklarından dolayı affını dilediler. Majesteleri de döndüklerine memnun olduklarını ve kral soyundan prensler için kendisinin yanında kalmanın neresi olursa olsun başka yerde bulunmaktan yeğ olduğu karşılığını verdiler.”²¹

Tüm 16. ve 17. yüzyıllar boyunca Osmanlılarla her önemli çatışma vesilesiyle böyle inisiyatifler karşımıza çıkar. Bunlar söz konusu mücadelenin algılanma ve yorumlanma sürecini derinden etkiler, çağdaş tarihyazımına varıncaya dek kutsal savaş yönüne çekerler. Bu çalışmamız bir kez daha Alphonse Dupront’un izlediği yolla ve mitin alevini canlı tutan ve eylemleriyle haçlı seferinin “hâlâ yaşayan mevcudiyetini”²² güvenceye alan o ilk dönem Yeniçağ soylu sınıfına hasrettiği hayranlık çekici sayfalarla kesişiyor. Önceki başlıklarda bu kavram, Türk savaşının çok-biçimli ve karmaşık gerçekleri içindeki doğru yerine konularak, göreselleştirilmeye çalışılmıştır: Söz konusu savaş, sıradan siyasal operasyonların üstünü büyük ideallerle örtmekte usta hükümdarların elinde basit bir bahane haline gelebilir; Doğuda ya da orta Avrupa’nın hudutlarında savaşmaya giden prenslerin motivasyonları arasında bazen kendisine atfedilen belirleyici rolü oynamamış olabilir; sanki bu işin bir tür tapınağı olan Malta’da bile sonunda kaybedilirken, Akdeniz ülkeleri de rahatlarını kaçıran *corso*’yu şiddetle reddederler. Şimdi, bakımımızı Doğu savaşlarının savaşçılarına çevirerek, bu zaruri revizyonu tamamlamak gerekiyor. Elbette ben Alphonse Dupront’u, kendisine de o kadar güzel sayfalar ilham eden o güçlü çağrının dürtüsüyle yerinde duramayan bir avuç yiğit

aristokratından yoksun bırakmak istemem. Denis Crouzet'nin belirleyici çalışmalarının gösterdiği gibi, din ve iman anlaşmazlıkların nesnesi haline geldiği zaman, şiddetin eskatolojiye karıştığı, silahlı adamın kolunun Tanrının kolunun uzantısı olduğu bir gerçektir.²³ Geleneklerinin içine kök salmış olan Avrupa soylu sınıflarının, uzun süre "güzel ölmek" idealini koruyarak, önüne geçilmez bir dövüşme ihtiyacı duymaya devam ettikleri de bilinmektedir.²⁴ Şövalyelik ve haçlı seferi kokan bu angajman modeli, 17. yüzyılın ortasında hâlâ Eski Rejim toplumunun bütün katmanlarında revaç bulabilir; 1669'da XIV. Louis'nin Kandiye'nin imdadına gönderdiği gemilerden birine binmeye karar veren Arles'li Pierre Dominice bunu gösteren bir örnektir. Bu asker, yaşadığı serüven hakkında elyazması bir anlatı bırakmıştır ki, her yerinde Tanrının eli ve savaşın katı gerçekleri görülür. Bunlar, hem mistik hem askerî, hem kutsal hem şanlı bir deneyimin arkaplanını oluşturur ve bunun sonunda Dominice kendi hayatında, onu bir küçük esnaf ailesine mensup olduğu halde kendisini soylu yerine koymaya iten, yeni bir "azametin" âlâmetlerini fark etmiş gibi görünür.²⁵

Hiç kopmayan bir zincirin halkaları niteliğindeki bu özel yaşantılar yine de Türk savaşı hakkında yanlış bir fikir verirler. Bu fikirse ancak savaşı yapanlara savaştıkları alanda eşlik edilerek düzeltilebilir. Bir kez daha, diğer devletler ve diğer operasyon alanları tamamen boşlanmamakla birlikte Venedik'le Doğu burada gözlem yeri işlevi görecektir. Cumhuriyet'i sık sık Babiâli'yle karşı karşıya getiren çatışmalar onu bu açıdan öne çıkarır. Arşivlerindeki pek zengin askerî dokümantasyon da ilave bir kolaylıktır.²⁶ Ayrıca bu başlıkta Kandiye Savaşı'nın bu denli önemli bir yer tutmasına da şaşmamak gerekir, zira bu savaş Hıristiyan devletlerle Osmanlılar arasındaki tüm çatışmaların en uzun süreni olduğu gibi, kuşkusuz en yoğunlarından da biridir. Nihayet, burada Serenissima'nın askerî tarihini yazmak değil –çünkü bu iş dönemin büyük kısmı için daha önce başarıyla yapılmıştır–²⁷ daha çok dikkati bizzat savaşanlara, devşirilişlerine, motivasyonlarına ve sınanma alanındaki tutum ve davranışlarına çevirmek söz konusudur. Bunlar, subaylardan

basit piyadelere kadar onbinlerce kişidirler; gelen sayfalarda sadece onların kaderleri betimlenmeye çalışılacaktır.²⁸

BÜYÜK İNSAN PAZARI²⁹

Ortaçağın sonundan itibaren, İtalyan egemen devletçikleri de, kendi ölçeklerinde, aynı zamanda Fransa ve İspanya gibi zamanın büyük monarşilerinde gerçekleşmekte olan düzenli ve kalıcı orduya geçiş sürecini algılamaya başlarlar.³⁰ Bunlar için olduğu gibi Yarımada'da da bu evrimler vergilerin arttırılması, devlet aygıtının güçlenmesi ve –kamu gücünün şiddet kullanma tekeli üzerine almasının aracı olan– askerler üzerindeki kontrolün sıkılaşması ile birlikte gider.³¹ Aslında bu değişimlerin, endemik bir savaş durumu yüzünden hükümdarların sürekli teyakkuz halinde bulunduğu ve sakin dönemlerde de ellerinin altında devamlı ordu bulundurmak zorunda kaldığı İtalya'da daha önce başlamış olması da imkân harici değildir.³² Venedik de bu kuralın istisnası değildir.³³ Kendi yurdunda olduğu gibi Doğuda da, topraklarını savunma zarureti onu, barış dönemleri de dâhil olmak üzere, kalıcı askerî birliklerinin sayılarını yavaş yavaş arttırmaya ve bunları başlıca tahkim edilmiş yerlerinin ve kalelerinin savunmasında kullanmaya sevk eder. Ayrıca, yerine göre değişebilen bir başarı oranıyla vergi sisteminde de değişiklik yaparak, 15. yüzyıl sonuyla 16. yüzyılın ilk yarısı arasında, uyruklarını yavaş yavaş dolaysız ve düzenli vergilere tâbi tutmaya başlar.³⁴ Nihayet merkezî iktidar organları da, askerlerin yanına bu iş için seçilmiş sivil devlet memurları atamak suretiyle, onların eylemlerini her zaman kontrol altında tutmaya çalışırlar.³⁵

Cumhuriyet de aslında Avrupa'da ortak bir modeli uyguluyor olsa bile, askerî yapısı tüm Yeniçağ boyunca kendisine has bazı özellikleri de korumamış değildir. Venedik donanması tamamen “soylu” sınıfın (*patrici*) otoritesi altındayken, Serenisima askerlerinin yüksek komuta kademelerini aksine yönetici sınıfın dışından kişilere emanet etme eğilimindedir. Bu uygulama

ma, İspanya'da³⁶ veya imparatorlukta³⁷ olduğu gibi Venedik'te *condottiero* figürünün³⁸ ardi sıra ortaya çıkan yeni "ordu başkomutanı" (*grand capitaine de l'armée*) figürünün güçlenip yerleşmesine yardım eder. Böylece örneğin 1537-1540 Venedik-Osmanlı anlaşmazlığında Cumhuriyete başkomutan olarak Urbino Dükası Francesco Maria della Rovere hizmet ederken, Camillo Orsini daha özel olarak Dalmaçya'daki operasyonların başına getirilir. Kıbrıs Savaşı sırasında piyadelerin başkomutanlığı Sforza Pallavicini'deyken, başlangıçta Korfu muhafızlığına atanmış olan Paolo Orsini 1571'de gemilere bindirilmiş bütün birliklerin komutanlığına getirilir.³⁹ Bu âdet 17. yüzyılda da devam eder. 1655'te, Kandiye Savaşı'nın ortasında, Parma Dükasının kardeşi Orazio Farnese Venedik süvari birliklerinin başına atanır. Ertesi yıl yerine kardeşlerinden bir başkası, Alessandro, gelir ve Cumhuriyet hesabına iki yıl savaşır.⁴⁰ 1716'da Korfu'nun Türklere karşı kahramanca savunulmasını Venedik'in hizmetine girmiş Saksonyalı bir general olan kont Matthias Johann von der Schulenburg idare eder.⁴¹

Serenissima'nın orduları az çok kendilerini yöneten şeflerin imajını yansıtır. Elbette yer yer, özellikle Kıbrıs'ta⁴² ya da Girit Adası'nda⁴³ olduğu gibi, feodal hizmet sisteminin izlerine rastlanır. Başka yerlerdeyse Cumhuriyet 16. yüzyıl boyunca kendi alanında şehirli ve köylü milis kuvvetleri örgütlemek için büyük bir gayret sarf eder.⁴⁴ Ancak yine de Venedik asker ve subaylarının asıl kitlesi paralı askerlerden oluşmuş kalır. Savaşta olduğu gibi barışta da Venedik yetkilileri ister kendi topraklarından ister yabancı ülkelerden çıkmış askerî kişilere [henüz kurulmamış] bölük veya alayların idaresini verirler, bu birlikler için asker toplamak ve sonra Cumhuriyet'in hizmetinde onlara komuta etmek de söz konusu kişilere düşer.⁴⁵ İster diğer Avrupa devletleriyle karşılaşsın, ister Osmanlılarla savaşsın, Cumhuriyet'in ordusu, tıpkı gemilere bindirilen piyade kuvvetleri gibi, profesyonel askerlerden oluşur ve bu sistem en azından, şehirlerin ve Venedik hâkimiyetindeki diğer ülkelerin vergilerine dayalı daha "millî" bir orduya yönelik ilk ciddi girişimlerin görülmeye başladığı 17. yüzyıl sonlarına ka-

dar tartışmasız biçimde yürürlükte kalır.⁴⁶ Bu alışkanlık, yani artık bir zamanların güçlü *condottieri*'leri gibi olmayan birçok küçük savaş müteahhidine başvurma âdeti, doğal olarak, iktidara askerî aygıtı üzerinde daha sıkı bir kontrol imkânı sağlar. Buna karşılık, görevi veren devleti görevi alan komutanlarına bağlayan menfaat ilişkilerinde hiçbir değişiklik yapmaz: Birincinin ödediği ücret, her zaman ikincilerin savaş alanında veya Serenissima'nın kalelerinin savunmasında verdikleri hizmetin belirleyici bir unsurudur.

Avrupa çapında asker devşirme

Babıâli'yle yeni bir anlaşmazlığın patlak vermesi, Cumhuriyet'in kuvvetlerini hemen seferber eder ve onu ilave asker aramak zorunda bırakır, zira hâkimiyeti altındaki yerlerde barış zamanında bulundurduğu garnizonlar, savaş dönemlerinin zaruretlerini karşılamakta yetersiz kalırlar. Venedikliler o zaman ihtiyaçlarını karşılamak için daha fazla savaşçıyı cezbetmeye çalışır ve bazen asker devşirme alanlarını hatırı sayılır ölçüde genişletirler.

Serenissima'nın Doğudaki askerî varlığı da konjonktüre göre evrim gösterir. İnebahtı yılı olan 1571'de Girit Adası'nın savunmasına atanmış kuvvetler 8.500 düzenli piyadeden az değilken, anlaşmanın yeniden kurulmasından sonra bu sayı hızla azalarak, 1640'lı yıllarda 3.000-3.500 kişi dolayında sabitlenir. Osmanlı saldırısı asker sayısının yeniden hızla artmasına neden olur, o kadar ki 1650'de yalnız Kandiye'de 4.500 asker vardır.⁴⁷ Genel bir ifadeyle, 1570-1573 yıllarında *Stato da Mar*'da görevli kuvvetler 30.000 kişiyi bulurken, 1582-1583'te bu sayı 6.000 kişiyi geçmez.⁴⁸ Savaş dönemleri için tipik olan bu enflasyonun yanısıra savaşçıların kökenlerinde de bir çeşitlenme görülür. Luciano Pezzolo 1575-1576'da Kandiye kalesinde mevcut 24 subayın (1 "albay" ve 23 "yüzbaşı") ezici çoğunluğunun orta İtalya'dan, özellikle Emilia-Romagna, Marche ve Abruzzi'den geldiklerini göstermiş ve toplama işinin de bu subaylarca yapıldığı düşünülünce, askerlerinin de muhtemelen aynı yörelerden

olduğunu belirtmiştir. Buna karşılık 1651'de kalenin savunucuları arasında İtalyanların payı ancak % 18 olup, en kalabalık grup (% 36) *Oltramontani* ("dağın ardından gelenler"), yani İsviçreli ve Almanlardır.⁴⁹ Aynı fenomen Dalmaçya'da da doğrulanır; burada, *provveditore generale* Francesco Molin'in bir raporuna bakılırsa, 1625'te eyaletin korunması 1.300 İtalyan askeriyle, çoğunluğu komşu Türk bölgelerinden toplanmış bin kadar Hırvat ve Arnavut yardımcı asker tarafından sağlanmaktadır.⁵⁰ Buna karşılık 1660'ta, savaşın tam ortasında, burada konuşlanan 4.200 kişilik düzenli piyade birliğinin içinde birçok Fransız ve Alman bölüklerine rastlanır.⁵¹

Bu çeşitlenme, bu tür büyük seferberlik dönemlerinde Cumhuriyet'in alışlagelmiş devşirme alanlarında görülebilecek yetersizliği telafi girişimi olsun, ya da aksine, kuvvetlerin hizmet kalitesini islah etmek için askerî gelenekleri güçlü başka ülkelerden de takviye alma iradesi olsun, böyle birkaç faktörle açıklanabilir. Bu işten sonuç almak için Venedik Avrupa saraylarındaki temsilcilerinden oluşan ilişki ağını kullanır ve gerektiğinde yabancı ülkelerdeki yerleşik veya geçici elçi ve konsoloslarını, orduları için asker yazma çavuşlarına dönüştürmekte tereddüt etmez. Böylece, komutan ve askerlerin askere alınışlarına nezaret edebilecek ve bu operasyonlara ayrılan fonları yönetebilecek güvenilir ara görev birimlerine sahip olmuş olur. Bu aynı zamanda onun için bir çabuk harekete geçme ve yürütülmekte olan asker yazma süreçleri hakkında devamlı bilgi edinme yoludur. Örneğin, Kıbrıs Savaşı'nda, Papalık nezdindeki Venedik elçileri, ünlü Romalı ailelere mensup ücretli askerler Prospero Colonna ve Galeazzo Farnese ile, toplam 3.500 kişilik yeni alayların toplanması konusunu görüşürler.⁵² Cenova'da Venedik konsolosu, komutanlarıyla birlikte 1.000 Korsikalıyı asker yazma işiyle uğraşır.⁵³ Milano'daki Venedik sekreteri dükalık valisinden kendi vilayetinde asker yazmak için izin ister,⁵⁴ benzer girişimler Napoli kral-vekili nezdinde de yapılır.⁵⁵ Son olarak, Senato, Grisons (Graubünden)⁵⁶ ve diğer İsviçre kantonlarından⁵⁷ da yeni askerler temin eder. Bu örnekler üzerinden Venedik'in asker toplama coğrafyasının hayli

genişlediği görülebilir.⁵⁸ Yetmiş yıl sonra, Kandiye Savaşı sırasında bu alanın ufukları daha da genişlemiş görünür. O zaman Cumhuriyet'in ihtiyaçları daha büyümüştür, zira artık 1570'li yıllardaki savaşında ona arka çıkmış olan Roma ve İspanya'nın desteğinden yoksundur. Ayrıca daha güç bir konjonktüre de göğüs germek zorundadır: Otuz Yıl Savaşlarının uzaması insan piyasası üzerinde baskı oluşturmakta ve eldeki asker kaynakları çeşitli Avrupa devletleri arasında kapanın elinde kalmaktadır. Daha 1645 yazının başında, Serenissima dışarıdaki bütün temsilcilerini savaşçı ihtiyacı konusunda alarına geçirir. Elbette şansını ilkin İtalya'da dener. Napoli'deki temsilci Pietro Dolce'ye kral-vekilinden ülkesinde asker toplamak için gerekli izinleri elde etme görevi verilir.⁵⁹ Zuanne Zon da Mantova'da Gonzague'ların sarayında aynı şeyi yapacaktır.⁶⁰ Venedik gözlerini başka komşu bölgelere de diker. Zürih'teki yerleşik elçi Girolamo Bon, İsviçreli ve Grisons cihetinde araştırma yaparken,⁶¹ imparator nezdindeki Venedik elçisi de Uskoklardan asker toplamak için çalışacaktır,⁶² zira zamanın acil zaruretleri içinde, askerlerin cephelere intikalinin daha çabuk ve kolay olması için, bunların savaş alanından uzak olmayan yerlerde toplanması daha uygundur. Fakat bu kadarı yetmez. Senato Fransa'daki elçisi Giovanni Battista Nani'yi asker yazma işine de el atmaya davet eder⁶³ ve aynı şekilde, Almanya cihetinden de belki bazı imkânlar bulunur umuduyla Vestfalya müzakereleindeki temsilcisi Alvisse Contarini'yi de işe koşar.⁶⁴ Ayrıca bu sonuncuya, sekreteri Domenico Condulmer'i, orada 4.000 kişi toplamak üzere, Birleşik-Eyaletler'e göndermeyi tavsiye eder.⁶⁵

Fakat bu telaşlı koşuşturma yerel sıkıntı ve güçlüklerle karşılaşp tikanır. Alvisse Contarini 1645 Temmuz ayı sonlarında bulunduğu Münster'den Senatoya yazarak, emirlerini kısa vadede yerine getiremeyeceğini bildirir, zira "şu sıralarda bütün ordular sefer halindedir, üstelik bütün askerler de, gidip başka yerlerde hizmete yazılmasınlar diye, gayet sıkı gözetim altında kışlarında tutulmaktadır. Asker toplamaya girişebilecek subaylara gelince, onlar da genel olarak, hiç olmazsa bu kampanya boyunca hizmetlerine devam etmek zorundadırlar."⁶⁶ Fransa'da

elçinin girişimi, sarayın çekinceleriyle çabucak engellenir. Savaşın ilk aylarında hükümetten oldukça olumlu bir tutum gördükten sonra,⁶⁷ Giovanni Battista Nani manevra alanının yavaş yavaş daraldığını görmek zorunda kalır. 1646 yılının başından itibaren Fransız yetkililerin tutumlarında tersine dönüş âlemleri görülür. Ocak ayında Venedikli elçi asker toplama konusunda Mazarin'le yaptığı tartışmalı bir konuşmayı rapor eder: Kardinal, Cumhuriyet'in yapacağı asker yazımlarından "kralın hizmetinin gözle görülür biçimde zarar göreceği, zira asker eksikliğinin günden güne daha çok duyulduğu" görüşündedir.⁶⁸ Birkaç hafta sonra baş nazır, Avignon'dan adam toplamak isteyen Nani'nin bu talebini de reddeder, çünkü "çok küçük ve dar olan bu eyalet elli asker bile çıkaramaz, geri kalanların hepsi kralın ordusundan ve Languedoc'tan toplanacaktır."⁶⁹ Yine de toplama işi bir süre devam etmiş olmalıdır, zira sonraki mart ayında XIV. Louis'nin emriyle [elçi olarak] İstanbul'a giderken gemiye binmek üzere geldiği Marsilya'da, Varennes Markisi, Provence'da bu işin hâlâ ve ne denli kolaylıkla yapıldığını görerek kızar, saraya şikâyet etmek tehdidinde bulunur.⁷⁰ Sonraki aylarda Saint-Marc (Venedik) bayrağı altındaki Fransız askerlere kötü muamele edildiğine dair bilgilerin gelişi de hükümete daha katı davranmak yönünde cesaret verir.⁷¹ Ağustosta dışişleri devlet sekreteri Brienne kontu, kralın Lagün kıyısındaki temsilcisine, "[Venedik] elçisine [...] hem kara hem deniz ordularımız için kendi ihtiyacımız olduğundan, başkalarına [asker] veremeyiz denileceğini" bildirir.⁷² Gerçekte, Nani birkaç kez Mazarin'in red cevabıyla karşılaşır,⁷³ öte yandan kardinal de şöyle yazar: "Kandiye'de bu kadar Fransızın telef olması büyük bir felakettir; biz de burada, asla geri dönemeyecekleri yerlere gönderilmek üzere, ülkemizde asker toplanmasına izin vermenin devlet için fazlasıyla büyük bir zarar olacağını düşündük."⁷⁴ Bundan sonra birkaç yıl boyunca Venedik elçisi her yeni asker toplama işini sarayla ayrı ayrı müzakere etmek zorunda kalacak, alabildiği izinler de sınırlı sayıda askeri ve çok sıkı biçimde sınırlanmış belli bölgeleri kapsayacaktır.⁷⁵ Kaldı ki muhataplarının cömertliğinin millî ve milletlerarası konjonk-

türe bağılı olduğunu da pekalâ bilmektedir. Örneğin, Temmuz 1647'de Nani Senatoyu uyarır: Yeni bir izin koparmak “şu anda imkânsızdır, çünkü kralın kendisi her yerde asker toplamaktadır.” Ve devamla belirtir ki, “bu izni böyle uygunsuz bir anda isteyip olumsuz yanıt almak”, daha sonra, daha sıkışık dönemlerde yapılabilecek girişimlere zarar verecektir.⁷⁶

Serenissima temsilcisinin projelerini aksatmak üzere başka faktörler de devreye girer. Fransa'daki devşirimlerden başka, İngilizlerden oluşan 2.000 kişilik bir piyade alayı kurmakla görevlendirilen Nani, Britanya Adalarından gelen birkaç subayla temasa geçer.⁷⁷ İngiltere'nin uzaklığı –ki elçiyi bu işi aracı kur-yelerle müzakereye zorlar– ve o sırada adayı sarsmakta olan iç karışıklıklar, operasyonu daha nazik hale getirmektedir.⁷⁸ Yine de elçi, birkaç aylık çaba sonunda, “albay” Sidney Atkins diye biriyle anlaşmayı başarır; bu kişi 1.200 adam toplamayı taahhüt ve şartlar elverirse, bu sayıyı 1.500 veya 2.000'e çıkarmayı vaat eder.⁷⁹ Ancak daha sonra, Atkins'in kralcı partiyle bağları yüzünden birkaç kez hapse atılması, sözleşmenin uygulanmasını geciktirir.⁸⁰ Özellikle Londra'lı tüccarlar, başta Osmanlı ülkeleriyle ticari ilişkiler sürdüren *Levant Company* üyeleri olmak üzere, bu projeye karşı çıkar ve sonunda önlemeyi başarırlar.⁸¹ Birleşik-Eyaletler'de, yine Cumhuriyet hesabına asker yazmakla uğraşan Venedikli sekreter Domenico Condulmer'i de aynı aksilikler beklemektedir. Şubat 1647'de, İstanbul'daki Hollanda yerleşik elçisinden gelen ve milletin Venediklilere ettiği yardım yüzünden nasıl başının kesileyeceğini anlatan bir mektup La Haye'de büyük heyecan uyandırır, öyle ki Büyük Meclis (*États-Généraux*) Doğuda ticaret yapan tüccarların bas-kısıyla, Condulmer'in topladığı askerlerin Hollanda limanlarından gemiye binmelerini yasaklamayı düşünür.⁸²

Serenissima'nın görevlileri, büyük savaşçı pazarında karşılaştıkları çeşitli engel ve köstekler nedeniyle, en küçük fırsattan yararlanabilmek ve konjonktür lehlerine döndüğünde ortaya çıkabilecek yeni tutum imkânlarını hemen değerlendirebilmek için, sürekli uyanık bulunmak zorundadırlar. Örneğin, Domenico Condulmer Ağustos 1645'te Amsterdam'a geldiğin-

de, asker toplamaya elverişli bir durumla karşılaşır. İsveç'le Danimarka arasında iki yıllık bir savaştan sonra barışın sağlanması,⁸³ çok sayıda askerin angajmanlarını çözmüştür.⁸⁴ Nitekim daha Eylül ayının başında, daha önce Danimarka Kralı hesabına savaşmış, Hamburg, Bremen ve Norveç kökenli 1.200 adamı olduğunu söyleyen bir albayla anlaşır.⁸⁵ Askerî kampanyaların sonunu belirleyen sonbahar ve kış dönemi de, böyle anlaşmalar yapmak için elverişli bir zamandır; Alvisse Contarini de imparatorluk ülkelerinde bunu bizzat gözlemler. Kasım 1645'te, İspanyollara hizmet etmekten tiksinişmiş (*disgustati*), Cumhuriyet'in hizmetine girmeye dünden razı birkaç İtalyan subayla temasa geçer.⁸⁶ Aynı zamanda bundan yararlanıp, Liège ve Frankfurt'tan da toplam 7.000 asker yazmak konusunda müzakereler yapar.⁸⁷ Ekim 1648'de Vestfalya Antlaşmaları'nın imzalanması da Venediklilerin işine gelir. O yılın Mayısında Brienne Nani'ye "orduları tam tekmil durumda tutmak için davulun durmadan çalınması gerektiğinden, kralın hizmetinin ilave asker toplamaya izin vereceğini sanmadığını" tekrarlar-ken,⁸⁸ Nani'nin halefi *patricien* Michele Morosini sonbaharda şartları değişmiş bulur. Ekim ayının hemen başında Mazarin 2.000 kişinin toplanmasına sıcak baktığını ifade eder.⁸⁹ Böylece, barış haberi bir kez teyit edilince, Fransa'yla İspanya arasında çarpışmaların devam etmesine karşın, Morosini sarayın da oluruyla bir miktar asker toplamayı başarır.⁹⁰

Serenissima'nın ücretli asker tutma faaliyetini sekteye uğratan sürekli aksilik ve sıkıntılar, uzmanları işe almaya çalıştığı zaman da karşısına çıkar. Senato, temsilcilerinden yalnız ordusunun saflarını sayıca şişirecek piyade erleri bulmalarını beklemeyiz; onlardan, mühendis, cebeci, *bombarde* topçusu gibi "sanat" erbabı, başka deyişle müstahkem mevki ve kalelerin zaptı ve savunmasının büyük rol oynadığı bir sahra savaşında özellikle faydalı olan teknisyenler de talep eder: Cumhuriyet'in gemilerine gerekli olan topçular da son derece rağbettedir. O zaman, gerek Malta'ya gönderilen Girolamo Cavazza'ya,⁹¹ gerek Fransa'da bulunan Giovanni Battista Nani'ye,⁹² gerekse Vestfalya'daki Alvisse Contarini'ye⁹³ bu yönde emirler gönderi-

lir. Böyle durumlarda sadece birkaç düzine tecrübeli adam toplamak söz konusu olmasına karşın, alanda karşılaşılan güçlükler aynı şekilde gerçek ve ciddidir. Haziran 1645'te Nani, "istihkâm ve ateşli silahlarda Ekselanslarının istedikleri nitelikleri haiz birkaç kişinin katkılarını sağlayacağını" vaat eder, ama hemen "bunun pek öyle kolay olmayacağını" ilave etmekten de kendisini alamaz, zira kralın kendi ordularının da böyle adamlara ihtiyacı vardır.⁹⁴ Bir ay sonra, "mühendis ve patlayıcı uzmanı bulmak için çabalarını arttırdığını" belirtir, fakat araştırmalarının sonucu henüz oldukça cılızdır, çünkü en az bir uzmanın çabucak gönderilmesi umudundan ibarettir.⁹⁵ Piyasadaki arz, Serenissima'nın büyük eksikliklerinden doğan talebi karşılamaya yetmez görünmektedir. Nitekim Mart 1646'da Nani Senatonun önünde şöyle özür diler: "Böyle adamlardan ihtiyaçlarımızı ve Ekselanslarınızın arzularını karşılayacak kadarını bulamasam bile, yine de mûsamaha ve hoşgörünüzü hak ettiğimi düşünüyorum, zira sizi temin ederim ki, tanınmış ve işe yarar olup da tutmayı denemediğim ve anlaşma önermediğim hiç kimse kalmamıştır."⁹⁶ Ertesi yıl yine, göğüs germek zorunda kaldığı, mühendislerin "aşırı kesatlığını" söz konusu eder.⁹⁷ Aynı problemlerle başka yerlerde de karşılaşılır. Münster'de Contarini'nin *bombarde* topçularını Venedik'in hizmetine çekme teşebbüsleri, bunların daha önce başka krallarla anlaşmış olmaları yüzünden akamete uğrarken,⁹⁸ Hollanda'da Condulmer de, yeter sayıda gönüllü olmadığından, adamların tek tek peşlerinden koşarak işe almaya çalışır.⁹⁹

Fakat bu böyledir diye Cumhuriyet'in temsilcileri kollarını kavuşturup oturmazlar. Girişimden girişime, sözleşmeden sözleşmeye, büyük bir sabırla, kendilerinden ısrarla istenen adamları toparlayıp Doğuya gönderirler. Örneğin, Giovanni Battista Nani 1 Ağustos 1645'le 15 Mayıs 1646 arasındaki faaliyetinin bilançosunu çıkarırken, topladığı adamların sayısının subaylar dâhil 9 870 kişiyi bulduğunu, yaptığı bireysel sözleşme sayısının da tüm meslekler dâhil yüzü geçtiğini tahmin eder.¹⁰⁰ Ama bu madalyanın bir de öbür yüzü vardır: Bu görevi yerine getirir ve tuttuğu adamların isteklerini tatmine çalışırken, 156 189

Fransız eküsü, yani tam 174.500 Venedik Dükası sarf etmiştir. Devletler arasındaki rekabet, fiyatları yükseltir. Türk savaşı da ücretli asker tutma sisteminin kurallarından muaf değildir; peşin parayla yapılır. Alvise Contarini Kasım 1645 tarihli bir mesajında Senatoya, “milisin bugün bütün emtia arasında en modern ve en çok talep gören meta olduğunu” bile hatırlatır.¹⁰¹

Savaşın sınırları

Yeniçağdaki savaşlarda Osmanlılara karşı çıkarılan askerî birlikler, şurada burada gerçekleştirilen toplamalar yoluyla, Hıristiyan âleminin dört bucağından gelirlerse de, şu apaçık gerçeği de kabul etmek gerekir ki, esas itibarıyla haclı seferi ruhuyla coşmuş kişilerden değil, yeteneklerini paraya çevirmeyi bilen profesyonel savaş uzmanlarından oluşurlar. Venedik ve Kandiye Savaşı örneği tek değildir, bu soruşturma başka devletlere, başka ülkelere ve başka zaman dilimlerine de teşmil edilebilir. Örneğin, Vatikan arşivinde korunan bir belge, 17. yüzyıl başında Papalık'ın, imparator II. Rodolphe'a o sırada İstanbul sultanlarına karşı vermekte olduğu savaşta destek olmak üzere kendi hesabına kurmak istediği bir alayın toplanması için koştuğu şartları sıralar.¹⁰² Almanya'da, komutanları ve diğer subaylarıyla birlikte, toplam olarak 1.000 mızraklı, 1.500 [çakmaklı] tüfekli ve 500 arkebüzücüden oluşan on bölük kurmak söz konusudur. Belgedeki ilk iki şart, bu askerlerin dine ve Kutsal Makam'a sadakatlerine ilişkindir. “Albayın, yarbayın ve diğer tüm üst rütbelilerin Katolik olmaları ve bunların, diğer önemli subayların da böyle olmasını sağlaması” istenir.¹⁰³ Öte yandan, “albay ve tüm askerler Kutsal Peder ve Makam'a itaat yemini etmeli”,¹⁰⁴ ayrıca, Macaristan'da savaşmakta olan Hıristiyan ordularındaki Papalık elçi ve komiseri Giacomo Serra'nın¹⁰⁵ “Papa Hazretleri adına vereceği emirler uyarınca her zaman ve her yerde hizmet edeceklerine” de söz vermelidirler.¹⁰⁶ Bu başlangıç ilkeleri dışında, belgedeki diğer tüm tavsiyeler uzaktan veya yakından finansman sorunlarını ilgilendirir ve Roma yetkililerinin ekonomi ve etkililik gibi

çift yönlü bir kaygıyla davrandıklarını gösterir. En başta açıkça belirtilir ki, operasyonun toplam maliyeti, albayın ücreti dâhil, 40.000 florini geçmeyecektir. Sonra, ücret ödemelerini bayrak altındaki gerçek asker sayısı ile uyumlu kılmak için, subaylar her ay elçi Serra'nın bir temsilcisinin huzurunda birliklerini teftiş ettirmekle yükümlü olacaklardır; ayrıca, bu gibi durumlarda normal olarak öngörülen intikal ve barınma ödeneklerinden kaçınmak için, bu teftişler önceden saptanmış ayrı bir yerde değil, alayın kullanıldığı yerde yapılacaktır.

Bu hükümlerin bu denli titiz ve ayrıntılı oluşu, Türk savaşındaki askerlerle onları kullanan devlet arasındaki bağın bir sözleşme oluşundan ileri gelir. Bu durum 16. yüzyıldan 17. yüzyıla geçilirken Papalık için geçerli olduğu gibi, Kandiye Savaşı sırasında, ihtiyaç duyduğu asker toplama operasyonlarını gerçekleştirmek için *condotta* sistemine başvurmayı sürdürürken Venedik için de geçerlidir. Cumhuriyet de yeterince sağlam ve güvenilir bulunduğu subaylarla böyle ayrıntılı anlaşmalar yapar ve onlara bir bölüğün, hatta bütün bir alayın toplanıp hazır tutulması için belli bir meblağ avans verir. Serenissima sadece fonları sağlar, birliğin bütün sorumluluğu bu *condottiero*'ya aittir. Birliğin yeterli sayıda ve hizmet görececek durumda bulunmasını sağlamak zorundadır. Venedikli temsilcilerin yazışmaları arasında bu tip birçok sözleşmeye rastlanır; angajmanı kesinleştirmek için belgelerin altına ilgili komutanla birlikte imzalarını atmışlar, bazen, Birleşik-Eyaletler'de olduğu gibi, belgenin meşruiyet gücünü arttırmak için bir noterin kütüğüne kaydettirmeyi bile düşünmüşlerdir.¹⁰⁷ Nitekim 9 Eylül 1645'te Amsterdam'da sekreter Domenico Condulmer, esas itibarıyla Almanya ve Kuzey ülkelerinden toplanacak 1.200 kişilik bir birlik için, albay Carl van Dick'le bu şartlarla anlaşır.¹⁰⁸ Birkaç ay sonra, aynı işlemi tekrarlayarak, toplam 4.200 Hollandalıdan oluşacak iki alay toplama işini *palatin* prens Philippe'e emanet eder.¹⁰⁹ Aralık 1645'te Paris'te Giovanni Battista Nani, "tecrübeli ve kabiliyetli" bulunduğu¹¹⁰ albay Dumesnil'le, 2.000 Fransız piyade toplama işi için anlaşır.¹¹¹ Aynı *condotta* anlaşmaları, Cumhuriyet'in istediği teknisyen ve uzmanları işe al-

makta da kullanılabilir. Bu durumda, sadece bir kişi ya da küçük bir grubu ilgilendiren sözleşmeler genellikle daha kısa olur; ilgililerin ücretlerini saptar ve alanda ödenecek maaşları belirler, buna koşut olarak da bunları hak etmek için ifa edecekleri görevleri sayarlar. Nani'nin mesajlarına ekli bu tür birçok belge vardır. Bazıları, örneğin, Serenissima'nın birkaç yıl savaştıktan sonra doğal olarak büyük ihtiyaç duyduğu cerrahlarla ilgilidir.¹¹²

Elbette bunlar sadece birkaç örnektir. Hepsi aynı ciddiyet ve özenle uygulanmasa, hatta kimi [üstlenici] subayların zaman içinde gerçek dolandırıcılar olduğu anlaşılabilir, imzalanan sözleşmeler pek çoktur. Örneğin 1645 sonunda Nani, şövalye de Brisson diye bir Savoie'lyı işe alarak kralın uyruklarından 2.000 kişi toplamakla görevlendirir.¹¹³ Bu kişi, Provence'da birkaç yüz kişiyi gemiye bindirdikten sonra Venedik'e gidip ücretlerin kalan kısmını alır, sonra, "Kandiye'ye gitmesi için" baskı yapılırken, birdenbire şehirden ayrılır. Olayı anlatan Fransa elçisi bunu, "büyük ihtimalle hizmeti terk etmek niyetiyledir" diye açıklar, "zira [...] topladığı askerler üzerinden aşırı kazanç sağlamıştır." Ayrıca bunun, adı geçen Brisson'un ilk zimmet suçu olmadığını da ilave eder: "Vaktiyle müteveffa marki de Praslin'in alayında da hizmet etmiş ve bölüğünden bir *quartier d'hiver* çaldıktan ve bir bölük daha toplamak için para aldıktan sonra, izin almadan hizmeti terk etmiştir."¹¹⁴ Suçun kesinleştiği anlaşılıyor, çünkü gelen ilkbaharda Cumhuriyet bu adama karşı, teslim etmediği 188 askerin parasını cebine indirmekten kovuşturma açtırmıştır.¹¹⁵ Nani, baron Jacques de Beaucastel'le de buna benzer sıkıntılara düşer. Baron 1646 Martında işe alınmıştır,¹¹⁶ ancak asker toplama işini tamamlayamadan ölür; Venedikli elçi o zaman ödemiş olduğu avansları geri almak için girişimlerde bulunmak zorunda kalır.¹¹⁷

Bu sözleşmelerin, biçimlerinin, maddelerinin ve taraflara düşen yükümlülüklerin analizi burada konu dışıdır ve zaten gerçekten yeni bir unsur da getirmeyecektir, zira Kandiye Savaşı'ndaki Venedik *condotta*'ları, Cumhuriyet'in başka dönemlerde başka çatışmalar için gerçekleştirmiş olduğu askeri

angajmanlardan pek farklı değildir. Avrupa'nın hemen her yerinde ücretli asker toplamak için yapılan anlaşmalardan da temelde bir farkları yoktur. Para hepsinde merkezî bir yer işgal eder. Görev alınan orduda kendisine verilecek mevki ve rütbe gibi bazı telafi kriterleri de devreye girse bile, nakdi ücret, işe alınan kişinin değer ve rütbesi ne olursa olsun vereceği askerî hizmetin temelinde yer alır. 1647 yılının başında, Rouen *bailli*'si kont de Maulevrier, Giovanni Battista Nani'ye ilettirdiği yazılı bir öneride, Normandiya'da Cumhuriyet hesabına birkaç bin kişilik bir alay toplamayı üstlenir. Askerlerin yazılışyla ilgili genel şartları sıraladıktan sonra, kendi kişisel isteklerini saymaya başlar: Önce, “[bırakacağı] görevine uygun bir emeklilik maaşı” istemektedir; buna, “sözünü ettiği alayının ilk teftişiyle aynı anda başlamak üzere, tüm hizmeti süresince ve yılın bütün aylarında, Fransa *maréchal de camp*'larınıninkine eşit, yani ayda altı yüz ve günde altmış Fransız lirası, bir *maréchal de camp** aylığı” ilave edilecektir. Ayrıca, “kendisine hizmet için iki yaver atayabilecek, bunların her birine üç yüz Fransız lirası aylık ve ikisine birden günde altmış lira ödenecektir.” Kont bundan başka “Cumhuriyet topçusunun” kendisine “arabacı, sürücü ve atların masrafları da adı geçen Senyörlükçe karşılanmak üzere, altışar atla çekilen iki araba” sağlamasını da talep eder.¹¹⁸

Karşılaştıkları muhataplarda hiç de nadir görülmeyen bu fahiş istekler, Serenissima'nın temsilcilerini görüşmelerde çok sıkı pazarlık yapmaya mecbur eder. Örneğin, Eylül 1645'te Alvisè Contarini, Birleşik-Eyaletler'de 1.200 adam toplamak isteyen bir albayı, başlangıçta kendisi için yılda 3.000 düka istemişken, 2.000 dükaya razı ettiğine sevinir.¹¹⁹ Aşağı yukarı aynı dönemde, Amsterdam'da bulunan Domenico Condulmer, ayda kırk frank isteyen ateşli silah ustalarıyla görüşmekte olduğunu haber verir. Rakamı yüksek bulmuştur, fakat makul düzeye indirmekten umut kesmiş de değildir.¹²⁰ Bazen oldukça çetin geçen bu görüşmeler her zaman başarıyla neticelenmez.

(*) *Maréchal de camp*: Eski Rejim ordusunda, birliklerin kamplara ve cephelere dağıtımıyla görevli yüksek rütbeli subay – ç.n.

Örneğin, Ocak 1646'da şöyle yazar: "Mühendislere gelince, bu ülkelerde en fazla değer verilen şeref para iken, [içlerinde] şeref kazanmak isteyecek kimse bulunabileceğini hiç sanmıyorum."¹²¹ Öte yandan Fransa'da Giovanni Battista Nani de, işten mümkün olduğu kadar avantajlı çıkmak için, *condotta* isteyen bütün subaylar arasında rekabeti kızıştırmaya çalıştığını" açıklar.¹²² Ancak Venedikliler iddialarını aşırı bulduklarını sonunda elemekten de çekinmezler. Daha Kıbrıs Savaşı sırasında Senato, Romalı asil Paolo Orsini'nin önerilerini fazla maliyetli bularak, bunu bir şekilde ona da bildirmiş ve kendisini iddialarında itidale davet etmişti.¹²³ Kandiye Savaşı'nda da Serenisima, asker ihtiyacının aciliyetine karşın, düşüncesizce masrafı girmekte hâlâ çekinse davranır. Bu bağlamda, Eylül 1645'te bir mühendisin beklediği ayda yüz düka ücreti reddeden Domenico Condulmer'in tutumu ilginçtir: "Onu hoş sözlerle oyalıyorum, çünkü fiyatı çok yüksek."¹²⁴

Maddi sorunların bu derece ön planda olması Venedikli temsilcilerin Avrupa devletlerinde yürüttükleri asker toplama operasyonlarını, yüksek meblağlar döndürmek zorunda kaldıkları gerçek mali girişimlere dönüştürür. Aralık 1645'te Nani, senyör Dumesnil'le akte bağlanmış olan asker toplama işi için öngörülen 50.000 dükanın yarısını ilgiliye ödediğini Senatoya bildirir.¹²⁵ 1647 ilkbaharında 2.000 kişilik yeni bir alayın teşkili, albayına bu piyadelerin asker yazılması ve ücretleri, gemilere bindirilmesi ve silahlandırılması için, 64.000 ekü daha ödemeye mecbur eder.¹²⁶ Sadece askerleri değil savaş gemilerini bir araya getirmek söz konusu olduğunda, bu meblağlar daha da yükselir. Sekreter Condulmer Birleşik-Eyaletlerde, donanmasını güçlendirmeye çalışan Venedik hesabına gemi kiralamakla da görevlidir. Hemen her yere Flamanca'ya çevrilmiş bir ilan astırmıştır; orada, "Asaletlû Cumhuriyet'in, mürettebatı ve yetenekli topçularıyla birlikte, mümkünse tunçtan topları ve diğer gerekli malzemesi tamam, sağlam ve kuvvetli on iki gemi aradığı" haber verilmektedir.¹²⁷ Sekreter, ilgilenecek kişilerin yazılı tekliflerini beklemekte ve vatanının "her zaman en elverişli şartları ve en iyi gemileri seçeceğini" belirtmektedir.¹²⁸

Condulmer birkaç haftada filosunu kurmayı başarır, ama bu, gemi patronlarıyla çetin pazarlıklardan geçmeden olmaz.¹²⁹ Yine de Venedik'te uygulanan normal fiyatın üstüne gemi başına ayda 700 düka ödemeyi kabul etmeden malı götüremez.¹³⁰ Altına imzasını koyduğu ve gemiler yola çıkmadan önce sahiplerine dört aylık peşin ödeme yapmasını gerektiren maddeler de hesaba katıldığında, böylece toplam olarak birkaç haftada onbinlerce düka harcamak zorunda kalmış olur.¹³¹

Sonunda bu harcamaların hacmi o derece büyür ki, çok geçmeden Venedikliler bunlarla başa çıkamaz olurlar. Babiâli'yle savaş dönemlerinde Serenissima'nın yaşadığı mali zorluklar ve bunları çözmek için başvurduğu çeşitli çareler bilinmektedir. Lagün kıyılarında hissedilen bu güçlükler doğal olarak Cumhuriyet'in dışarıdaki temsilciliklerine de yansır, bunlar da emir üzerine önemli masraflara angaje olurlar. Daha 1646 yılının başından itibaren, Senatonun emri üzerine, Giovanni Battista Nani, üstlenmiş olduğu adam toplama işlerinin bir kısmını finanse etmek amacıyla, Paris'te kendisine düşük faizle ödünç para verecek kişiler aramaya koyulur.¹³² Ancak elçinin durumu pek çabuk bozulur. 1647 Martında, aldığı talimat uyarınca adam, mühimmat ve erzak toplamaya devam ettiği halde, geçen Kasımdan beri Venedik'ten para gelmemesinden acı acı yakınıdır.¹³³ Nihayet kendisine kambiyo senediyle 30.000 düka gelince de ancak kısmen rahatlamış olur, zira daha 100.000 ekü ödemek zorundadır.¹³⁴ Oysa kendisine gerekli avansları vermeye hazır bankerler bulmak her gün daha zorlaşmaktadır.¹³⁵ Böylece, Cumhuriyet yetkililerinin para gönderişlerindeki düzensizlikle Fransızlar nezdindeki kredisinin gittikçe daralması, Giovanni Battista Nani'nin durumunu nazikleştirir. Birleşik-Eyaletlerde Condulmer de aynı durumdadır. Daha 1646'dan itibaren, önceki yıl kiralamış olduğu on iki geminin sahiplerinin şikâyetlerine muhatap olur: Venedik aylıklarının ödenmesinde ayak sürümekte, oysa onlar [gemi sahipleri] gemilerini hizmete hazır tutmak için ceplerinden para harcamakta, böylece "kendi özel keseleri için taşınamaz" buldukları masraflara girmektedirler.¹³⁶ Elde para olmayınca sekreter bunları ma-

kul sözlerle oyalamaya çalışır. “Hükümdarlar başlarında önemli bir savaş galesi olduğu zaman ödemelerinde o kadar titiz ve düzenli olamazlar” der, fakat “Cumhuriyet’in geç de olsa ödemelerini tamamlamakta asla kusur etmediğine” dair güvence verir.¹³⁷ Bir yıl sonra gemi sahipleri bir hamle daha yaparlar. Bir metelik bile alamadıklarından yakınırlar¹³⁸ ve kaptanlara ücretleri ödenmediği takdirde işi bırakıp Hollanda’ya dönmele-ri için mektup yazacaklarını ima ederler.¹³⁹ Fakat bu uyarı sekreteri pek o kadar telaşlandırmaz; nitekim hiç tınmadan, “bunu yapamazlar, çünkü şimdiye kadar yaptıklarını kaybetme riskini göze alamazlar” der.¹⁴⁰

Komanditer (asker toplayan) devletlerle Türk savaşının toplama askerleri arasında çıkan anlaşmazlıklar, bu sonuncular için kazanç hırsının ne derecede bu işe girişlerinin başlıca dürtülerinden biri olduğunu açığa vurur. Alaylar kurmayı üstlenen “albaylar”, ordulara katılmayı kabul eden teknisyenler, gemilerini bu hizmete sunan kaptanlar çoğunlukla iyi bir mevki ve iyi bir ücret peşindedirler. Kimi durumlarda, aşağıdaki örnekten de anlaşılacağı gibi, Osmanlılarla mücadele, –bunu hayır işi görüntüsü altında ustaca kârlı yatırımlar yapma fırsatı olarak gören– yüksek statülü şahsiyetlerin bulaştığı çok büyük hacimli finansal operasyonlara da paravanalık edebilir.

Bir gemi donatma işinin siyasal-finansal derin yapısı

Milletlerarası ölçekte uygulamaya giren gemi kiralama sistemi, armatörlere, hizmetlerine talip olan savaşan tarafların kesesinden, yüksek kârlar elde etme imkânı sunar. Kandiye Savaşı gibi bir kriz bağlamında, gemilerin kiralınması, çok çeşitli kaynaklardan gelen sermayeleri harekete geçiren spekülasyonlara konu olur. Kıdemli Malta şövalyesi *commandeur* François de Nuchèze’in 1647’de Venedik Cumhuriyeti hesabına gerçekleştirdiği gemi kiralama ve donatma işi de böyledir. Nuchèze daha savaşın başlarında, ustalığı kanıtlanmış deneyimli gemiciler bulmaya çalışan Serenissima’nın sekreterlerinden Girola-

mo Cavazza'nın dikkatini çekmiş ve daha 1645 Ekiminde kendisine, Birleşik-Eyaletlerde ve Fransa'da bizzat kiralayıp donatması gerekecek birkaç geminin komutanlığını vermek söz konusu olmuştu.¹⁴¹ Yaşanmakta olan acil durumda, önce işbirliği ve çevresine yayılmış ünü nedeniyle beğenilmişti: 1623'te Kudüs Saint-Jean Tarikatına girmiş, çok geçmeden Aquitaine *Grand-Prieur*'lüğündeki Les Époux *commandeur*'lüğüne elde etmişti. Ayrıca denizde de başarı göstermiş, Tarikat hesabına birkaç kez sefere çıkmış ve başarıyla korsanlık yapmıştı.¹⁴² Şövalye ayrıca kralın çevresiyle sürdürdüğü ilişkiler nedeniyle de Venediklilerin dikkatini çekmişti. Sarayda ona rastlayan Serenissima'nın temsilcileri, hakkında tam olarak neye güveneceklerini bilemeseler de, kendisine, dük Maillé-Brézé¹⁴³ ya da Hugues de Lionne'la¹⁴⁴ akrabalık veya Abel Servien'in karısıyla kuzenlik¹⁴⁵ gibi, nüfuzlu bir kişiyle yakınlık veya hısımlık atfediyorlardı. Bu bağların hiçbiri kesin olarak doğrulanamasa bile, Poitou Kontluğu'nda eski ve soylu bir aileden çıkmış ve kendisini kralın hizmetine adanmış olan François de Nuchèze yine de saraya sıkça girip çıkıyordu.

Bu lütuf, XIV. Louis'nin 1646 seferinde Cumhuriyet'in yardımına göndermeye karar verdiği küçük filonun komutanlığını elde etmesini sağlamış ve "komandör" Venedik'le imzalamış olduğu sözleşmeden bir süre için vazgeçmek zorunda kalmıştı. Venedik hizmetine girmesi de kralın emriyle olmuş, Nuchèze on kadar gemiyle Doğu Akdeniz'e yelken açmıştı.¹⁴⁶ Ancak harekât alanında Fransızların varlığı pek kısa sürmüştü. Oraya ancak Eylül ortasında varmışlardı; oysa sarayın verdiği emirlerde, "filodaki bütün gemilerin, Ekim ayının son gününe kadar (o gün dâhil) Cumhuriyet'in hizmetinde kalmak için ücret aldıkları" özenle hatırlatılıyordu.¹⁴⁷ Bu mühlet dolunca Nuchèze Venedik ordusunda kalmakta özgür oluyordu, ancak onun oradaki varlığına ilişkin tüm masrafları Venedik üstlenecekti. Şövalye kendisini Venedikli şeflere beğendirmeyi bilmişti, onu "emre itaatte kusursuz, açık yürekli ve yiğit bir kişi"¹⁴⁸ olarak tanımlıyorlardı; bu nedenle kolayca ilk hedefine tekrar dönerek, kralın emri altındaki görevi bitince, Serenissima'ya kendisini işe al-

dirtmayı başarır. 2 Kasım 1646'da, Kandiye Limanı'nda, *capitano generale* Giovanni Cappello ile, bir yıl önce Cavazza'yla yaptığı yerini tutacak yeni bir sözleşme imzalar.¹⁴⁹

İki tarafı bağlayan bu pek uzun ve içeriği oldukça karışık belge, yer yer tekrarlara da düşen, kısıtlayıcı ve zorlayıcı hükümler ve önlemlerle doludur. Baştaki bir dizi madde, komandörün yönetimi altındaki gemilerden üçünün Cumhuriyet donanması içinde tutulmasını öngörür. Bunlar *Grand Maltais*, *Fort* ve *Anglais*'dir; Nuchèze her biri için 250 kişilik mürettebat ve ilave olarak birincisine 35 diğer ikisine 25'er ateşli silah ustası teminini üstlenir. Kiralama fiyatı gemilerin taşıma kapasitelerine göre, bin *salma* için sekizer *reel* değerinde 500 kuruş (*piastres*)¹⁵⁰ ve adamların ücretleri de kelle başına on buçuk kuruş olarak saptanır. Ödemeler aylık olarak, her ayın başında yapılacak ve ilk aylık komandöre hemen ödenecektir. Komandör gelen ilkbaharda Cumhuriyete altı ilâ sekiz büyük gemi ve daha küçük üç tekne, yani bir *patache*'la iki *tartane*, temin etmeyi de üstlenir. Gemi kiralari ile sayı ve bileşimleri ekli listelerde tam tamına saptanmış olan mürettebatın ücretleri, aynı şekilde önceki üç gemi için olduğu gibi –yani bin *salma* taşıma kapasitesi için 500 kuruş ve adam başına 10 buçuk kuruş olarak– ödenecektir, ancak *tartane*'lar bunun dışındadır; bunlar aylık 330 kuruş ve adam başına 11 kuruş hesabıyla kiralanmıştır. Venedikliler dört aylığı avans olarak ödemeyi üstlenirler; bunun ikisi filonun hazırlanıp Korfu'ya intikali için düşünülmüş olup, üçüncünün süresi bu adaya varış gününden itibaren işleme-ye başlayacaktır. Öte yandan Nuchèze de, avansı alınca, üç ay içinde yelkenleri açacaktır. Sözleşmede son olarak, ayrıca erzak ve cephanesi de ikmal edilecek olan, her gemiye yerleştirilecek top sayısı da belirlenir ve komandörün taahhütleri, 50 kuruş ücretli bir kaptanın komutasında adam başı 15 kuruş ücret alacak 35'er kişilik mürettebatla biner *salma*'lık iki “yangın teknesi” (*brulôt*) nin temini ile tamamlanır. Nuchèze'in kendi ücreti ise Cumhuriyat'ın takdirine bırakılmıştır. Ödemeler şövalyenin isteğine göre Paris, Lyon veya Marsilya'da, elden kendisine veya mutemetlerine yapılacaktır.

Sayıcı az ama belirleyici önemde bazı unsurlar bu sözleşmeyi, 1645 Ekimi sonunda Malta Adası'nda sekreter Cavazza'yla yapılmış, fakat kâğıt üzerinde kalmış olan öbüründen ayırır. Gerçi [bu sözleşme] öncekine açıkça gönderme yapar ve birçok şartlarında ondan esinlenir,¹⁵¹ fakat hükme bağlanan anjemanların büyüklüğüyle ondan kesinlikle ayrılır. Birincisi sadece beş geminin kiralanıp donatılmasını öngörürken, ikincisi ondan fazla gemiyi kapsayan tam bir küçük donanmayla ilgilidir. Bu değişim hiç kuşkusuz Nuchèze'in birkaç ay içinde [Venediklilerin gözünde] edindiği kredinin işaretidir. O artık savaşta servet peşinde koşan adsız bir Malta şövalyesi değil Venedik ordusunun şefleriyle pazarlığa oturabilen ve Fransa'da da sırtını önemli yerlere dayamış gerçek bir savaş müteahhididir. Ortaya sürülen meblağlar da aynı değildir. Böyle bir girişimin toplam maliyeti Cumhuriyete ayda 40.000 kuruşa patlamaktadır. Nuchèze hareketinden önce Cappello'ya sunduğu bir hatırlatma notunda, kendisine avans olarak Marsilya'da hemen 60.000 kuruş ödenmesini ister; paranın geri kalanı sonra Paris'te ona ulaştırılacaktır.¹⁵² Daha işin başında, komandör de Nuchèze'i Venedikli yetkililere bağlayan ilişkilerde para sorunları ağırlıklı bir yer işgal etmektedir.

Aralık ayı içinde Provence'a vardığında,¹⁵³ şövalye orada kendisini beklemekte olması gereken parayı bulamaz. Hemen saraya hareket eder ve 1647 yılı başlarında varır, fakat vaat edilen para oraya da gelmemiştir,¹⁵⁴ zira bu sıralarda Venedik hâlâ yeni yardımı kralın finanse edeceğini ummakta ve elçisi de bu amaçla girişim üstüne girişim yapmakta,¹⁵⁵ ancak aynı zamanda komandöre olan borçlar da artmaya devam etmektedir. İla ve *tartane* ve yangın tekneleri donatmayı önermiş olan Nuchèze, Senato'dan olur almıştır.¹⁵⁶ Bu ilavelerle¹⁵⁷ şövalyenin talep ettiği meblağ 184.000 kuruşu aşar,¹⁵⁸ Doğuda bıraktığı üç geminin iki aylık hizmeti için istediği 23.000 kuruş bunun dışındadır.¹⁵⁹ Fakat Nani, Cumhuriyet için yapmak zorunda kaldığı ardi arkası kesilmeyen harcamalarda kredisini tükettiğinden, bütün bu faturaları ödeyecek parası olmadığını belirtir.¹⁶⁰ Venedik'ten ilk havaleler ancak Mart ayı başlarında gelir¹⁶¹ ve

komandör de nihayet 230.000 liradan (*livres*) fazla parayı cebe atabilir, fakat bu, alması gereken miktarın yarısını bile bulmaz.¹⁶² Öte yandan tüm bu gecikmeler ona değerli bir zamanı kaybettirmiş, o da bundan yararlanarak, Birleşik-Eyaletlere hareketini geri atmıştır, oysa filosunun gemilerini toparlamak için oraya mutlaka gitmesi lâzımdır. Bütün kışı Paris'te, bir türlü gelmeyen parayı bekleyerek geçirdikten sonra, Nisan ayının ikinci haftasında nihayet Amsterdam'a gider.¹⁶³ Ne var ki, daha önce Fransa'da olduğu gibi Hollanda'da da gecikmeler birikmeye devam eder: Nuchèze liman liman dolaşarak satın alabileceği gemiler ararken, Cumhuriyet ona yapmak zorunda olduğu ödemelerde hâlâ aynı şekilde savsaklayıcı davranır. Nisan sonlarıyla Mayıs başları arasında Condulmer, Nani'nin Paris'ten gönderdiği kambiyo senetleri sayesinde 75.000 florin ödeme yapar,¹⁶⁴ böylece, Haziran ortasında komandör 122.500 florinden fazla para almış olur, fakat hâlâ 102.500 florin alacaklıdır.¹⁶⁵ Elinde gerekli para olmayan Venedikli sekreter, bu borcu para geldikçe yavaş yavaş öder ve böylelikle hesabını ancak Ekim ayında kesin olarak kapatmış olur.¹⁶⁶ Bütün bu ertelemeler Nuchèze'in icraatını ağır biçimde aksatır, o da bunları gemi bulup donatma çalışmalarında ayak sürümek için haklı gerekçeler olarak görür ve bu suretle de Cumhuriyet temsilcilerinin kendisine içerlemelerine sebep olur.

1646 Ekiminde yaptığı sözleşmede komandöre, hakkı olan avansları alınca, yelkenleri açmak için üç ay mühlet verilirdi. Başka bir açıklama olmadığından, bu hüküm Fransız'ın lehineymiş gibi anlaşılıyordu; yani buna göre ancak alacağının tümü ödendikten sonra Doğuya hareket edecekti ve bu ödemedeki her türlü gecikme onun icraata geçmesini o kadar geriye atıyordu. Nani daha 1647 Martında bu soruna Senatonun dikkatini çekmiş, "esfle görüyorum ki, son derece büyük ama tamamen faydasız bir masraf yapılacak" diye yazmış ve sözünü şöyle açıklamıştı: "Faydasız diyorum, çünkü Nuchèze'le yapılan anlaşmayı ele alırsak, gemilerini ancak parayı aldıktan üç ay sonra hazır etmekle yükümlü olduğu şartını buluruz. Buna yolculuğun süresini de ekleyelim, bu sürüncemeler yüzün-

den hangi mevsimde orduda bulunabileceğini hesaplamak kolaydır.”¹⁶⁷ Elçi sonraki aylarda da bu konuya dönerek, filonun hemen yola çıkması için gerekli parayı kendisine göndermesi için Serenissima’yı sıkıştırır.¹⁶⁸ Nani’nin kötümserliği, Birleşik-Eyaletlerdeki Domenico Condulmer tarafından da paylaşılır, o bunu daha derin bir üzüntüyle dile getirir. Alvisè Contarini’ye şöyle içini döker: “Para durumu bu kadar sıkışık olan Asaletli Cumhuriyet’in, bu yıl hiçbir yarar sağlama umudu olmaksızın bu kadar çok parayı israf ettiğini görmek yüreğimi parçalıyor; çünkü hesabıma göre Nuchèze en erken ancak Eylül sonunda Kandiye’de olacaktır.”¹⁶⁹ Ayrıca kommandörle yapılmış olan ve onun “ancak parayı peşin aldıktan üç ay sonra yola çıkabilecek durumda olacağını” öngören anlaşmayı da eleştirir ve üsteler: “Bu demektir ki, sözleşmesini sonsuza dek uzatabilir.”¹⁷⁰ Kabul etmek gerekir ki, olayların gelişmesi Venediklileri kısmen haklı çıkarır. Maltalı şövalyenin satın aldığı ilk gemiler Haziran ortalarında Hollanda’dan ayrılırsa da,¹⁷¹ sonuncusu ancak Ağustos ortasında yola çıkabilir.¹⁷² Fakat hepsi mürettebat, malzeme, erzak ve cephane ikmal yapmak üzere La Rochelle’de mola vermek zorundadır ve son gemiler ancak Ekim ortalarında nihayet Fransa’yı arkalarında bırakabilirler.¹⁷³ Birkaç *tartane*’la birlikte Provence’ta bulunan komandörün kendi gemisi ise Kasım başından önce yelken açmaz.¹⁷⁴ Dolayısıyla, komanditerlerin korktukları gibi, Nuchèze 1647 kampanyası için zamanında [savaş alanına] yetişemez.

Bu olayda, Cumhuriyet’in tahsis ettiği ve ihtiyaçlarının aciliyetini gösteren fonların hacminden, aldığı avansları kısmen gemilerinin satın alınmasını finanse etmek için kullanan Nuchèze’in iş bitiriciliğine kadar, her şey son derece dikkat çekicidir. Komandörün, askerî olduğu kadar da finansal bir girişim olan bu operasyonu olumlu sonuca ulaştırmak için iktidar çevrelerinden gördüğü çok sayıda destekten de anlaşıldığı gibi, kamusal ve özel çıkarlar burada sıkı biçimde iç içe geçmiştir. Birçok yüksek şahsiyet, tümünün devlet menfaati uğruna olduğu söylenemeyecek dürtülerle, bu “armatörlük” işine bulaşmış, bunda büyük kârlar sağlama imkânı görmüş ve önemli pa-

ralar yatırmışlardır. Nani'nin tanıklığına bakılırsa, en başta biz-
zat Mazarin vardır. Ona göre Mazarin Venedik ordusunda bira-
kılmış olan üç gemide hisse sahibidir ve Venedikli elçi bunla-
rın kira bedellerini özenli ve düzenli biçimde onun mutemedi
Thomas Cantarini'ye ödemektedir.¹⁷⁵ Ayrıca Hollanda'dan gemi
satın alınmasıyla da ilgili olması imkânsız değildir. Nuchè-
ze bu operasyonu [iki kişiyle] sıkı işbirliği içinde yürütür: Biri
oraya yerleşmiş Fransız tüccar Julien Lanson olup arkasından
bir kez daha Cantarini çıkmaktadır; öbürü, komandöre yaptı-
ğı bütün girişimlerde kefil olmuş olan Marsilyalı tüccar Fran-
çois Simon'dur.¹⁷⁶ Bu adamlar, Condulmer'e bakılırsa arala-
rında "hükümet üyelerinin büyük kısmının, hatta belki hepsi-
nin" yer aldığı¹⁷⁷ asıl yatırımcılara paravan işlevi görürler. Nite-
kim kardinalin sekreteri Hugues de Lionne'un da bu işte hisse-
si vardır, dayısı, Fransa'nın Münster'deki tam yetkili elçisi Abel
Servien'in de olduğu gibi... Aralarında sıkı bir yazışma sürdü-
ren bu iki şahsiyet, doymak bilmez bir hırsın yanısıra para işle-
rine de belirgin bir eğilim gösterirler.¹⁷⁸ 1630'dan 1636'ya ka-
dar, Doğu donanmasının yönetim ve bütçesinin bağlı olduğu
harbiye devlet sekreterliğiyle (nezaret) görevlendirilmiş olan
Servien, denizcilik sorunlarını iyi bilir. Ayrıca sağlam bir ser-
veti ve Birleşik-Eyaletlerle ilişkili (Jean Hoeufft)¹⁷⁹ ya da ora-
ya yerleşmiş (Julien Lanson) tüccar ve bankerler nezdinde bel-
li bir kredisi vardır; bu kozları sayesinde gemi satın almak için
kolaylıkla avans para temin edebilir.¹⁸⁰ Öte yandan Hugues de
Lionne da Mazarin'in kulağına ve güvenine sahiptir. Kardina-
lin kabinesinde dış işlerinden sorumlu olduğundan, kara ve
deniz savaşları projelerini herkesten iyi bilir. Bunun yanında
1646'dan itibaren kraliçenin "buyruk kâtibi" de olur ki bu ma-
kamda, dayısına itiraf ettiği gibi, "kraliçe amiral [statüsünde]
oldüğünden, donanmanın hazinedarı ve görevleri üzerinde bel-
li bir otoriteye" de sahip olur.¹⁸¹ Son olarak, 1645'ten itibaren
zengin banker Paul Payen'in kızıyla evlidir; armatörlük alanın-
da kârlı spekülasyon ve yatırımlarla uğraşır.¹⁸² Genel durum da
bu işlere ideal derecede elverişlidir, zira Venedik'le ilgili büyük
iş dışında, kritik savaş yılları olan 1647 ve 1648'de Mazarin de,

gerek kralın gemileriyle gerekse [kiralık] özel teknelerle, deniz silahını İspanya'ya karşı kullanma isteği göstermektedir.¹⁸³ Böylece, 69 hisseli bir şirket halinde birleşen Abel Servien, Hugues de Lionne ve François de Nuchèze, *La Vierge* ve *Saint-Jean-Baptiste* adlı gemilerin mülkiyetini alırlar; şirketin 34 hissesi birinciye, 35 hissesi de diğer ikisine aittir. Bu ortaklığa Paul Payen de, adamlarından François de Lescolle vasıtasıyla, dâhil olur; bu kişi komandörün kefilleri arasında zikredilir ve ondan *Prince Henri* gemisi hisselerinin yarısının sahipliğine dair beyan alır.¹⁸⁴ Adı geçen üç gemi ise kommandörün Doğu Akdeniz'e götüreceği filoya dâhildir.¹⁸⁵ Demek oluyor ki, Servien, Lionne ve Nuchèze kendilerine oldukça ucuza küçük bir filo kurmuşlardır, bunun gelirleri ise, ilke olarak Venedik hizmetinde kullanılmakla sağlama alınmıştır.

Serenissima ile Fransa'nın denizcilik alanındaki ihtiyaçları, mevki sahibi şahsiyetlere denizcilik sektörüne büyük yatırımlar yapma fırsatı sunar. İşbilir insanlar olarak ne Lionne, ne Servien ve tabii ne de Mazarin, hem ülkelerine, hem Hıristiyanlığa hem de kendi çıkarlarına hizmet demek olan bu şansı kaçırmazlar. Girit için gemi donatma işi, bir milletlerarası politika projesi kadar, yatırımları çeşitlendirmeyi öngören aile stratejileriyle de bütünleşebilen önemli bir operasyondur. Belli bir cüreti ve risk alma zevkini dışavurmakla birlikte, adı geçen kişilerin bahriye bürokrasisindeki birçok tanıdık veya işbirlikçileri sayesinde talih yaver gitmezse kralın oluşacak zararı tazmin edeceğinin hemen hemen kesin olması da bir rahatlık unsurudur.¹⁸⁶ Bu içinden çıkılamayacak kadar karışık bağlantılar, Fransız hükümetinin bütün bu gemi donatma işi boyunca Nuchèze'e verdiği değerli desteği açıklar; ona gösterilen ilgi ve özen, hükümet üyelerini şövalyeye bağlayan özel menfaatlerin dışavurumudur. Şövalyenin işi, Normandiya, Poitou veya Provence'ta gemilerine bindirmek için ihtiyaç duyduğu adamları toplamasına,¹⁸⁷ ya da –yabancı bir devletin hizmetine girmek isteyen tüm Fransız gemilerine ve gemicilerine konmuş olan yasağa¹⁸⁸ karşın– Cumhuriyete vaat edilen *tartane*'ları Marsilya ve Toulon'dan hareket ettirmesini sağlayan Kardinalin müda-

haleleriyle kolaylaştırılır. Aynı destekler, Nuchèze'in pek parlak geçmeyen bir kampanya sonunda 1648 Sonbaharında Venedik tarafından işine son verilmesinden¹⁸⁹ sonra, yeniden kendisini gösterir. Bu işten çıkarma, Cumhuriyet'in komandörle yapılan anlaşmadaki kira bedellerini ödemeyi yavaş yavaş kesmesiyle, birkaç aydan beri gittikçe derinleşen bir görüş ayrılığının en son vardığı aşamadır. *Capitano generale da mar* Alvisse Mocenigo'nun 1648 sonunda 100.000 kuruş olarak tahmin ettiği¹⁹⁰ bu borcun birikmesi, Nuchèze'in koruyucu ve ortaklarını duruma müdahil olmaya sevk eder ve başlangıçta basit bir özel armatörlük işinden ibaret olan girişimin gerçek bir devlet sorununa dönüştürülmesine katkıda bulunur.

Lagün kıyılarında önce Nuchèze'in kardeşi¹⁹¹ sonra da bizzat komandör,¹⁹² haklarını aramak için Serenissima yetkilileri nezdinde girişimde bulunurlarken, 1648 Temmuz ayından itibaren Paul Payen ve elçinin kardeşi *abbé* Servien de, bu armatörlük işinde çıkarı olan kişiler adına, Battista Nani'ye gelerek, Serenissima'nın yapmak zorunda olduğu ödemelerin altı aylık bakiyesini talep ederler.¹⁹³ Sorun çözülmeyince, Aralık ayında, Cumhuriyet'in yeni temsilcisi Michele Morosini nezdinde yeni bir hamle yaparlar. Bu kez yanlarında Hugues de Lionne da vardır ve gerekirse Naibe'ye (ana kraliçeye) başvurabileceklerini ima eder; bunun üzerine elçi vakit kazanmak için bunlara 20.000 ekülük bir senet vermeye razı olur.¹⁹⁴ Para kavgasına belli edilmeksizin politika da karışmaktadır. Nitekim Abel Servien de işi gayet yakından takip eder ve Fransa'nın Cumhuriyet nezdindeki temsilcilerini olayın içine çekmek için bütün nüfuzunu kullanır. Örneğin, birkaç yıl orada kralın işgüderliğini yapan Matharel'le sıkı bir yazışma sürdürür. Bu kişi ona Malta ile ilişkili her konuda bilgi verir¹⁹⁵ ve adı geçen işine son virdikten sonra hakkını aramak için Venedik'e geldiğinde, "emrinde olduğunu arz etmek için ilk günden kendisini ziyarete gideceğini" vaat eder.¹⁹⁶ 1654'te, yine Servien'in talebi üzerine,¹⁹⁷ elçi Voyer d'Argenson Nuchèze lehinde *Collegio* nezdinde aracılık ederse de oyalayıcı sözlerden başka bir şey elde edemez.¹⁹⁸ Nazır ertesi sene yeni elçi Plessis-Besançon'dan da aynı

şeyi ister ve elçinin Venedik'e hareketinden önce ona komandörün çıkarlarını kendi ağzından ısmarlar.¹⁹⁹ Sonunda bizzat kral da anlaşmazlığa bulaşır. 1651'de, ödemelerin gecikmesinden illallah diyen Nuchèze Venedik gemilerine misilleme için izin belgesi istediğinde, XIV. Louis, Cumhuriyet'i "adı geçen sr. komandöre ve onunla birlikte diğer çıkar sahiplerine, adı geçen armatörlük işi için meşru alacakları olan paranın mümkün olduğu kadar çabuk ödenmesi için gerekli emirleri gecikmeden vermeye" davet eder.²⁰⁰ Aynı anda Voyer d'Argenson'a da olayı Senatoya getirmesini ve "verilen sözde durulmayarak adı geçen sr. komandörle yapılan anlaşmaların tatbik edilmemesinin hukuka uygun olmadığını" onlara anlatmasını emreder: "Çünkü o kişi benim tebamdandır ve Cumhuriyet'in yanında yer alan diğer devletlerin tebalarından daha kötü muamele görmesi akla ve mantığa uymaz."²⁰¹ Fakat bu inisiyatiflerin hiçbiri gerçek anlamda semere vermez ve ödenmemiş alacaklar tasfiye edilmez. 1667'de, ölümünden hemen önce, Nuchèze Venedik Cumhuriyeti'nden, "ortakları ve diğer hissedarlarla birlikte", 190.000 kuruş alacaklı olduğunu tahmin eder.²⁰² Kaldı ki, kendisi münferit bir vaka da değildir; Kandiye Savaşı'nın bitiminde, Serenissima ile donanmanın takviye için kiraladığı gemilerin sahipleri arasında birçok böyle tartışma daha çıkar. Senatonun *Inquisitori all'Arsenale*'yi [Darüssına Soruşturmacıları] şikâyetçilerin hesaplarını gözden geçirip tasfiye etmekle görevlendirdiği 1681 Eylülünde, bunlar hâlâ [Cumhuriyet'ten] 550.000 dükadan fazla alacak talep etmektedirler. Birkaç aylık bir çalışmadan ve yaklaşık beş yüz dilekçenin incelenmesinden sonra, memurlar bu borcu 330.000 dükaya indirirler,²⁰³ ama bunun ödenmesi de 1684'te Venedik'in Türklere karşı savaşa girmesiyle tekrar ertelenir.

François de Nuchèze'in bu donanma kurma işi, kisvenin, kılıcın ve ticaret âleminin [ruhbanın, asillerin ve tüccarların] buluştukları güzel bir milletlerarası ticari operasyon örneğidir. Venedik Cumhuriyeti'nin ihtiyaçları, mevki-makam sahibi bir avuç insana, Türklere karşı savaş görünümü altında, büyük yatırımlar yapma imkânı sağlar. Bu savaş, her türlü partizanca an-

gajmandan ve özel vokasyondan uzakta, gerçek amaçları savaşın sırtından para kazanmak olan girişimlere bahane olur. Osmanlılara karşı mücadele de, her savaş gibi, kendi sömürücülerini yaratır. Ancak yine de, beklenen kârın karşılığı olarak, Nuchèze'le asları ve gemilerinde birlikte götürdükleri tayfa ve askerler Doğuda bir hizmet vermek zorundadırlar. İşin boyutlarına ve ortada dönen meblağların devasa hacmine karşın, komandörün girişimi de esas olarak Cumhuriyete sadece kendi kol güçlerini –ve içlerinden en girişkenleri birkaç bölük ya da bir alay toplamayı– önerebilen o küçük subaylarınkinden farklı değildir ve son tahlilde bizi Türk savaşının gönüllülerine ve onların motivasyonlarına eğilmeye götürür.

SAVAŞ PROFESYONELLERİ ENTERNASYONALİ

Artık iyice anlaşılmıştır ki, Cumhuriyet Osmanlılara karşı mücadelesinde geniş ölçüde ücretli asker kullanmaktadır. Arşivleri, işe alınma ve ücret alma umudu peşinde Avrupa'nın bir ucundan öbür ucuna, bir savaş alanından ötekine dolaşıp duran bu meslekten askerleri daha iyi tanımamıza imkân sağlar. Bunlar, ancak özel-kişisel durumların incelenmesiyle betimlenebilen hayatı ulvilikler kadar süfliliklerden örülü, başıboş geçen dervişleri andıran bir savaş profesyonelleri enternasyonalisi oluştururlar.

Silahların çağırısı

Tüm diğer savaşlar gibi Türk savaşı da “iş” arayışında olan silah adamlarını cezbeder. Çarpışmaların başlaması genel olarak ücret karşılığında savaşanlara hizmet sunmaya gelen gönüllülerin akınına sebep olur. Yüksek rütbeli subaylar, yüzbaşılar ya da sıradan askerler olmuş-fark etmez, olay herkes için aynıdır ve her savaşta tekrarlanır. 1530'lu yılların sonunda Süleyman'ın İyon denizindeki Korfu Adası'na saldırmayla çıkan Venedik-Osmanlı savaşıyla ilgili olarak, Francesco Longo,

“birçok condottiero’nun şahsen ve maiyetleriyle birlikte adanın savunmasına katılmak için başvuruda bulduklarını” anlatır²⁰⁴ ve özel olarak, “o sırada Zara’da hizmette olan ve pek saygılı ve duygulu mektuplar yazıp, özetle, çocuklarına yaptığı hizmetlerin anısından daha büyük ve daha değerli miras bırakamayacağından emin olarak [...] hayatını orada feda etmek arzusunda olduğunu ifade eden” Gabriele della Riva’yı,²⁰⁵ ya da “Treviso’da bulunan ve kendisine yalnız Korfu’da değil, memleketi tanınması sayesinde büyük işler başarabileceğini söylediği Mora’da da görev verilmesini teklif eden” Mercurio Bua’yı²⁰⁶ örnek gösterir. İkinci vakada, yapılan teklif özellikle ilginçtir, zira bu şekilde yeniden görev almak isteyen kişi, yaşlı ve değerli bir kıdemli subaydır: Peloponez kökenli olup kariyerine 15. yüzyıl sonunda, Cumhuriyet’in bayrağı altında Venediklilerin Balkanlardan devşirmek âdetinde oldukları hafif süvari birlikleri *stradiotti*’lerde yüzbaşı olarak başlamış, sonra kamp değiştirerek kolunun gücünü sırasıyla Milano Dükasına, Fransa Kralı XII. Louis’ye ve nihayet imparator Maximilien’e sunmuştur. Ancak Cambrai Birliği savaşından sonra tekrar Serenissima’ya dönerek İtalya Savaşlarında Cumhuriyet uğrunda dövülmüş, sonunda Treviso’ya yerleşerek oranın vatandaşı olmuştur.²⁰⁷ Osmanlıların Korfu’ya saldırısı sırasında, hatırı sayılır malmülk ve şeref kazanmış olarak, altmış yaşından pek uzak olmaması gerekir. Fakat bu kadar hız ve hevesle tekrar savaşa girmeyi düşünmesi, bu tür profesyonel askerlerin patlak veren her çatışmayı hemen yakalanması gereken fırsatlar getiren bir olay gibi gördüklerini gösterir.

1570’te Kıbrıs’a Türk saldırısı ve bunu izleyen mücadele de aynı şekilde yüreklerdeki savaşçılık ateşini canlandırır. Derhal Avrupa’nın dört bucağından askerler Venedik yollarına düşerler. Bu savaşçılardan, Düka Mocenigo’nun Paolo Paruta tarafından nakledilen bir nutkunda şöyle söz edilir: “Yalnız bu devletin gölgesi ve himayesi altında yaşayanların değil, [...] İtalya’nın her yerinden veya daha uzak ve yabancı eyaletlerden gelen, değerli vasıflara sahip birçok başkalarının da, dikkate değer ve gerçekten hayrete şayan bir çabuklukla, bu savaş-

ta [bize] hizmet vermeye koştuklarını gördük.”²⁰⁸ 17. yüzyılda Kandiye Savaşı da bu kurala istisna teşkil etmez. Venedik’teki Papalık elçisinin Roma’ya ilettiği *avvisi*’lerde, gayet ayrıntılı biçimde, çok sayıda gönüllünün geldiğinden söz edilir. Örneğin, 1645 Ağustos ortalarında, görev arayan birçok Fransızın ve son günlerde asker devşirme ruhsatı için gelen bir albayın varlığı kaydedilmiştir.²⁰⁹ Aynı kalabalığa, yukarıda görüldüğü gibi Serenissima’nın asker devşirmelerinde çok önemli bir rol oynayan, Avrupa sarayları nezdindeki Venedik temsilcilerinin çevresinde de rastlanır. Örneğin, 1645 yazı boyunca, Giovanni Battista Nani Paris’ten, “vaktiyle asker toplamayı önermiş olan birçoklarının şimdi de bu tekliflerini yenilediklerini ve bunlara her gün başkalarının da eklendiğini” bildirir.²¹⁰

Ancak, bu adamların gerçek niyetleri hakkında yanılıya düşmemek lâzımdır. Bunları San Marco’nun bayrağı altına çeken, Hıristiyanlık ideali değildir. Çoğunluğu için savaş bir uğraş, bir meslektir; çatışmaların ve fırsatların rüzgârına göre bir savaş alanından öbürüne geçerler, kolayca işveren değiştirebilir ve gerektiğinde en yüksek fiyatı verene kapılanmakta tereddüt etmezler. Türklere karşı mücadele onların gözünde herhangi bir özel anlam taşımaz; sadece Avrupa çatışma piyasasında geçerli ölçülere göre değerlendirilecek yeni iş kapıları açar. 1574 Martında, Lagün kıyılarında görevli Papalık elçisi Giambattista Castagna, “çeşitli ülkelerden, hemen hepsi subay, insana itimat telkin eden oldukça kalabalık bir grup askerin” başvurusuna muhatap olur. Ona, “Venedik’e, Türklere karşı bu Senyörlerle hizmet etmek için geldiklerini, fakat barış haberinin gelmesinden beri işsiz olduklarını” anlatırlar. Bu yüzden, “hizmetlerini, ihtiyaç duyduğu takdirde, Kutsal Pedere sunmayı düşünmüşlerdir; [uygun görülürse] hepsi birleşerek bir atlı arkebüz-cü bölüğü kurmak istemektedirler.”²¹¹ Castagna bu görüşmeyi yazışmalarında anlatır ve askerlerin yazılı dilekçeye dökülmüş önerilerini Roma’ya iletir. Savaşın bitmesi genellikle bu birliklerin dağılmasına sebep olmaktadır; o zaman bu askerler dönüp yeni patronlar arar, yeni harekât sahalarına giderler. Fakat savaşın ortasında bile, kendilerine sunulan şartları tatmin edi-

ci bulmazlarsa, hayal kırıklığına uğrayıp talihlerini başka yerlerde denemeye kalkışabilirler. 1645 Ekiminde Grémonville Venedik'ten kont de Brienne'e, "bu şehirde Cumhuriyete kapılanmaya uğraşan birçok Fransız subay var" uyarısını yapar. Fakat aynı zamanda belirtir ki, "çoğu buraya büyük bir maddi çıkar sağlamak umudunun peşinde gelmiş olduğundan, ama hayal ettiklerini bulamadıklarından, yine çoğu hiçbir bağlantı yapmadan geri dönmektedir."²¹² Ertesi ilkbaharda, Papalık elçisi Cesi de aynı şekilde, Babiâli'yle savaşın başlamasıyla Lagün kıyılarına üşüşmüş olan onlarca gönüllüden birçoğunun, daha yüksek ücretli bir işe girmek için başka yerlere gitmiş olduğuna" dikkati çeker.²¹³

Kandiye Savaşı'nın gönüllüleri

Venedik Senatosu'nun *Stato da Mar*'la (denizaşırı topraklar) ilgili görüşme tutanaklarını içeren kütüklerde yapılacak bir araştırma, bu gönüllülerin köken ve profillerini daha iyi belirtmemize imkân verir. Kandiye Savaşı süresince bu ciltlerde onlarca kişinin Cumhuriyet hizmetinde işe alınmalarına dair bir dizi karara rastlanır. Çoğu kez söz konusu kişilerce verilen dilekçelerin incelenmesinden sonra oluşturulan bu kararlarda, bunların mesleki geçmişleri ve vasıfları kısaca hatırlatılarak işe alınmaları resmen emredilir verilecek ücretler belirlenir ve son olarak bunlar emrinde savaşacakları Doğu bölgesinin baş yetkilisine ya da filonun komutanına gönderilir. Bu şahsiyetlerin askerî özgeçmiş ve sosyal konumları, çoğunlukla ayda 10 ilâ 150 düka arasında değişen ücretleri, bunları basit rütbesiz erlerden ayırır ve bölük komutanlığı veya alt rütbeli subaylık gibi görevlere getirilmelerini sağlar. Bunlar Serenissima'nın ordularının yönetici personelini oluşturacaklardır, aralarından birçoğu da zaten profesyonel askerdir.

Kütüklerde yapılan sistematik tarama, 1 Mart 1646'dan 31 Ağustos 1647'ye kadar giden, içinde 53 askerin işe alınmış olduğu kısa bir dönemle ilgilidir.²¹⁴ Dolayısıyla, yirmi beş yıl süren bir savaşın belli bir anından alınma çok sınırlı bir örnek-

lem söz konusudur. Bu hususa ilaveten, bu verilerin manipülasyonunda bizi ihtiyatlı olmaya ve güvenilmez genellemelerden kaçınmaya davet eden birkaç faktör daha vardır: Bir kere burada gözlem noktası Venedik'tir, oysa önceki sayfalarda görüldüğü gibi, asker devşirme işleri diğer Avrupa ülkelerinde Cumhuriyet'in oralardaki temsilcileri tarafından da yapılmaktaydı. Ayrıca, incelenen kütükler yalnız Serenissima tarafından işe alınan gönüllülerin izlerini korumaktadır, dolayısıyla dilekçeleri reddedilenler, özel hayat hikâyeleriyle birlikte, gözden kaçmaktadır. Son olarak, Senatonun bu tip anlaşmalar yapan tek Venedik kurumu olmadığını da unutmamak lâzımdır. 1647 yılı ocağında, bizzat senatörler, “Doğuya hızla milisler ve savaş önderleri gönderilmesinin özellikle yararlı [bir tedbir] olacağını” düşünerek, Duka ile danışmanları ve Bilgelerden (Savi) oluşan daha dar bir konsey olan *Collegio*'ya, dört ay için, “ayda elli dükaya kadar çıkabilecek ücretlerle Doğuya ve Dalmaçyaya gönderilmek üzere subaylar seçme ve ücret ödeme” yetkisi vermişlerdir.²¹⁵ Yani Senato kendi hesabına devşirmelere devam ederken, bir başka kurum da buna paralel olarak benzer bir faaliyet yürütmektedir ki, burada hesaba katılmamıştır. Bu ön uyarılar yapıldıktan sonra, elde edilen sonuçlara bakalım:

1 Mart 1646 ile 31 Ağustos 1647 tarihleri arasında Venedik Senatosu'nun yaptığı asker devşirmeleri

<i>Devşirilenlerin kökeni</i>	<i>Sayısı</i>	<i>Yüzdesi</i>
Venedik ve İtalya'daki toprakları	10	18,8
Doğudaki Venedik adaları	2	3,85
Balkanlar	9	17
Venedik dışında İtalya	14	26,4
Korsika	3	5,6
Avrupa'nın diğer kısmı	13	24,5
Kökeni belirsiz	2	3,85
Toplam	53	100,00

Bu tablodan çıkarılabilecek ilk veri, Cumhuriyete hizmet sunmaya gelen ve Senato tarafından işe alınan gönüllülerin coğrafi kökenlerinde görülen büyük çeşitlilik konusunda daha önce söylenenlerin doğrulanmasıdır. Dört büyük devşir-

me havzası ön plana çıkmış görünüyor. Önce, içinde Doğu alanının da bir alt-birim olarak (yalnız iki kişi) temsil edildiği Venedik'in kendi egemenlik alanı geliyor. [Doğu kökenlilerin azlığı], bu bölgelerde yaşayan ahalinin, Lagün kıyılarına gitmeye lüzum kalmadan, doğruca Serenissima'nın oralardaki memurlarına başvurarak işe girme imkânına sahip olmalarıyla kolayca açıklanabilir. Sık sık Cumhuriyete ilave kuvvet sağlayan Balkanlar, –yine Venediklilerin başta gelen devşirme alanlarından olan– İtalya Yarımadası ve Korsika (14 ve 3 kişi) gibi, iyi bir yüzdeyle temsil ediliyor. Nihayet, Kandiye Savaşı'nın sunduğu fırsatlar, Cumhuriyet'in geleneksel adam tedarik merkezlerinin çok ötesinde bütün Avrupa'dan askerleri cezbediyor.

Bu global rakamları senatörlerin görüşme tutanaklarından sağlanan bazı biyografik malûmatla karşılaştırmak suretiyle, bu gönüllülük olayının bazı niteliklerini daha net ortaya koymak mümkün olmaktadır. Bu bağlamda, *kayırmacılık* tipi bağlılıklar ve kişisel sadakat refleksleri, bazen mevki ve ücret arayışı ile iç içe geçebilir. Örneğin, asıl Venedik yurdundan gelenlerin durumu böyledir. Luciano Pezzolo bir dizi çok önemli makalede, 16. ve 17. yüzyıllarda savaşçılık kariyerinin Serenissima'nın İtalya'daki topraklarında yaşayan ahali ve özellikle oralarda yerleşik asilzade sınıfı üzerindeki cazibesini pek iyi göstermiştir: Savaş sanatının icrası herkese kazanç ve sosyal ilerleme perspektifleri açmakla kalmaz, aynı zamanda en kadim asilzade ailelerine kendi askerî geleneklerini yeniden canlandırıp yüceltme imkânı da sağlar.²¹⁶ Serenissima'nın orduları bunlara, yakınlarında ve her zaman ellerinin altında bir çıkış yolu sağlamakla birlikte, Yarımada'nın sahne olduğu sürekli çatışma ve çarpışmalar ve daha ötede Avrupa'nın çeşitli savaş alanları da başka yerlerde iş bulmalarına imkân verir. Bu yüzden, kıta (*Terra firma*) Venedik'inin askerleri, kendilerini Venedik'e bağlayan sıkı bağlarla, daha uzak saraylarda kurmayı başardıkları ilişkiler arasında bocalayıp dururlar. Kendisini “Bergamo'lu bir asilzade” olarak tanımlayan Giovanni Marino Adelasio, Cumhuriyet ordularına katılma kararını açıklamak için, Dominante'a (Venedik Devleti) bağlılığını öne sürer.

Nitekim 1646 Şubatında verdiği dilekçede, “barbar tiranın, Hıristiyan adını bu derecede hak eden bu asaletli Cumhuriyet’in topraklarına karşı giriştiği haksız istila hareketinin, onun en sadık uyruklarının yüreklerinde bir [vatanlarını] savunma dürtüsü uyandırması gerektiğini”²¹⁷ ifade eder ve kendisinin de bu nedenle, “Asaletmeaplarının söz konusu topraklarının şanı-şerefi ve başarılı biçimde korunması uğruna sonsuz bir sevinçle kanını döküp canını vermek üzere, buyruklarının [kendisini] gönderme şerefini bahşedeceği her yere gitmeye her an hazır olduğunu”²¹⁸ beyan eder. Bu Adelasio’nun gerçek bir askerî özgeçmiş olmamasına karşın, aşağı yukarı aynı sıralarda görev isteyen, “Asaletmeaplarının Vicenza’lı naçiz ve itaatkâr tebasından” Girolamo della Negra’nın durumu böyle değildir. Anlattığına göre, “Almanya savaşlarında birkaç alayda hizmet etmiş, oralarda iyi bir disiplinle birlikte, mümkün olan bütün tecrübeleri edinmiştir.”²¹⁹ Ayrıca orada subay olarak da göz doldurmuştur ve komutanlarından birçok lehinde tanıklık zikreder. Ancak onun durumunda da, bir geçim kaynağı arayışıyla Venedik’e sadakat sıkı sıkıya birbirine karışmış görünür. Nitekim şöyle der: “Asaletmeaplarınız tarafından dinin ve Cumhuriyet’in savunulması uğruna girişilmiş olan bu pek haklı savaşın gidişatının, bütün iyi uyruklarını onun hizmetine çağırıldığı şu sırada, kısmen [de olsa] görevimi yapmak ve arzumu tatmin etmek imkânının önüme çıktığını görerek, Asaletmeaplarınızın ayaklarına kapanıyor ve beni uygun görecekle görev ve ücretle istedikleri yerde istihdam etmek lütfunda bulunmaları için kendilerine naçizane yalvarıyorum.”²²⁰

Askerî kariyer ve Venedik’e sadakat, Balkanlardan gelen ve bazıları daha önce de San Marco’nun bayrağı altında üstün hizmetler görmüş olan gönüllülerin durumunda da böyle iç içe geçer. Bu askerlerin çoğu Osmanlı İmparatorluğu’nun, Dalmaçya ve Arnavutluk’taki Venedik memalikine komşu bölgelerinde yaşayan Hıristiyan tebaasına mensup olup, bir egemenlikten ötekine geçmekte güçlük çekmemişlerdir. Örneğin, Valona (Avlonya) kökenli Zuanne Doni, 1646 yılı itibariyle, yirmi iki yıldan beri Venedik ordularında savaşmaktadır. Sıradan askerken

bayraktar olmuş, sonra teğmenliğe terfi etmiş ve kıtada çeşitli garnizonlara atanmıştır. 1639'dan beri de Adriyatik'te devriye gezmekle görevli silahlı bir teknede ikinci kaptanlık yapmaktadır.²²¹ Makarska'lı Giacomo Vulinovitch'in de buna benzer bir özgeçmiş vardır. On beş yıldan beri karada ve denizde Cumhuriyete aralıksız hizmet etmektedir. Çok yakın bir geçmişte Castro Savaşı'na katılmış, ardından Kandiye Savaşı'nın ilk kampanyasında Spalato'da savaşmıştır.²²² Bu örnekler çoğaltılabilir. Senato genel olarak bu adamların angajmanlarını yenilemekle kalmaz, edinmiş oldukları deneyimlerden ve anavatanlarıyla kurmuş olabilecekleri ilişkilerden de mümkün olduğu kadar yararlanmaya çalışarak, onları sultan veya imparatorun topraklarından, Cumhuriyet'in denizasıırı memalikinin savunmasında kullanılmak üzere, birkaç düzine Hırvat, Morlak veya Arnavut piyadeden oluşan küçük bölükler kurmakla görevlendirir.²²³ Hiç kuşkusuz bu yolla bu askerlerin şevk ve heveslerini ödüllendirmiş olmaktadır, zira çoğu kez rütbesiz er olarak işe başladıktan sonra, şimdi küçük [de olsa] bazı birliklerin komutanı olmaktadır. Bu asker toplama işleri ayrıca Cumhuriyet için Balkanlarda devşirme kanallarını açık tutma ve yeni dayanışma ağları örerek nüfuzunu biraz daha yayma yoludur.

İster Yarımadadan ister diğer Avrupa ülkelerinden gelmiş olsunlar, Senatonun işe aldığı ücretli askerlerin geri kalanı hayli alacalı bir profil arz eder. İtalyan ve Korsikalılar arasında Cumhuriyete başka vesilelerle de hizmet etmiş olanlar vardır ve bunların ordu saflarına geri dönüşü, özel kariyerlerin tesadüfi çalkantılarının ötesinde nasıl kalıcı bağlanma geleneklerinin uç verebildiğini gösterir. Giovanni Battista Ferrari Venedik davasının kıdemli savunucularındandır. Mantova ve Castro veraset savaşlarında başarı göstermiş, ardından, işsiz kalınca, gidip talihini başka yerde denemiştir. Türklere karşı mücadele, sonunda onu yine Lagün kıyılarına getirir, orada, *provveditore generale delle Tre Isole*'nin yanında ayda 30 dükaya bir iş bulur.²²⁴ Yarbay Giacomo Pereti de Castro Savaşı'nda Venedik için dövüşmüş, yüz carabinieri'den oluşan bölüğüyle "en tehlikeli mevzileri" savunmuştur. Ancak barış yapılmıca talih kuşunun peşin-

de Milano'ya gitmeyi tercih etmiştir. 1647'de, "savaş ateşinin en yoğun hissedildiği yerde görev almak üzere, yeniden hizmetlerini sunmaya gelir." Kendisini, 50 düka maaş sözü vererek, Girit'e gönderirler.²²⁵ Yine de birçoğu, Serenissima'ya geri dönmeyen önce kapıdan kapıya dolaşıp durmuşlardır. Fransız Jean de Pousquières de yirmi yıl boyunca, yaya ve atlı olarak, önce pek-Hiristiyan kralın (Fransa Kralı) sonra Savoie Dükünün menfaatlerini korumuştur. Yiğitliğiyle övünür, bütün vücudunda olduğunu iddia ettiği on iki on üç yara izini buna tanık tutar.²²⁶ Senato dileğini olumlu karşılar ve onu ayda 60 düka maaşla Cattaro'ya gönderir.²²⁷ 20 düka aylıkla Frioul'e atanan Korsikalı yüzbaşı Chierighino Antonelli, daha önce Parma Dükası ve İspanya Kralı hesabına savaşmıştır.²²⁸ Memleketlisi Alessandro Massei ise Papalık'ı, sonra da Toscana Dükasını seçmiştir. Sonunda, 20 düka ücretle Dalmaçya'ya gider.²²⁹ Kampanyalarında her zaman Orange prensine eşlik etmiş olan ve asker eğitiminde uzman olduğunu söyleyen bir Hollandalı mühendis de ayda 40 düka ücretle Adriyatik kıyılarının yolunu tutar.²³⁰ Grupta bir avuç Malta şövalyesi de vardır, örneğin savaş mesleğini kâfire karşı korsanlık yaparak öğrenmiş ve *capitano generale da mar*'ın emrinde görev yapmak için ayda 120 düka alacak olan Nicolò Guicciardini gibi...²³¹ Şövalye Giovanni Battista Lascaris ise akrabası olan Tarikat'ın büyük üstadından bir tavsiye mektubuyla başvurur. Eğitimini Malta kadırgalarında yapmış, sonra İspanya tarafında işe girmiş ve özellikle Piemonte'de kendisini göstermiştir. Senato onu 100 düka ücretle işe alır ve önceki gibi donanmada görevlendirir.²³² Tüm bu gönüllüler arasında, kariyerlerinin herhangi bir anında Venedik'e karşı bir kampa yer almış olanlar bile vardır. Örneğin, Perugia'lu Antonio Maria Lombardi pabuçlarını Otuz Yıl Savaşlarının bütün alanlarında eskitmiştir. Almanya'da atlı asker olarak üç yıl geçirmiş, sonra Milano dükalığında savaşmış ve Torino Kuşatması'na katılmış, ardından İspanya'ya geçmiştir. 1640'ta, Katolik kral (İspanya Kralı) hesabına asker toplamak üzere İtalya'ya, Siena'ya dönmüş, ertesi yıl, 200 kişilik bir bölüğün başında, Castro Savaşı'nda Venedik'le savaşan Papa VIII. Urbain'in hizmeti-

ne girmiştir.²³³ Kin tutmayan Serenissima ona yine de ayda 30 duka maaş bağlayarak, gecikmeden gidip Kandiye *provveditore generale*'sine teslim olmasını emreder.²³⁴

Asker kaderleri

1646-1647 yıllarının devşirmeleri münferit bir örneklem teşkil etmez. *Archivio di Stato di Venezia*'da (Venedik Devlet Arşivi), *Collegio* serisi içinde, Kandiye Savaşı gönüllüleri tarafından verilmiş, isteklerinin yerine getirilip getirilmediğini bilmediğimiz, böyle yüzlerce dilekçe korunmaktadır. Bu zengin kaynak, savaş süresince Lagün kıyılarına devamlı bir gönüllü akımı olduğunun delilidir. 1652'de, son yıllarda yirmi beş gemi donatmayı içeren bir önerisi reddedilmiş olan Hollandalı bir albay yeniden başvurur ve bu kez "dağın ardından" "kıdemli ve savaşta pişmiş" 6.000 piyadeyle birlikte kendisini önerir.²³⁵ Burgonyalı bir asilzade de aynı şekilde, yirmi yıl Almanya, Flandres Lombardiya ve Lorraine'de savaştıktan sonra Venedik bayrağı altına geçmek ister.²³⁶ 1653 Haziranında Marki Mario del Monte, Toskana Grandükasının hizmetinden ayrılıp Venedik'in hizmetine girmeye çalışır ve dileğini desteklemek için önceki onyıllarda ataları ve akrabaları marki Giovanni Battista, Ugo ve Cosimo del Monte'nin ifa etmiş oldukları görevleri sayıp döker.²³⁷ 1660'ta, André d'Aspremont Savoie Dükü hesabına çalışırken "askerî disiplin kurallarını öğrendiği" Piyemonte'yi bırakıp, deneyimlerini Cumhuriyete sunmaya gelir.²³⁸ Yüzbaşı Bonifacio Borromeo ise, imparatorluk saflarında on dört yıl geçirdikten sonra, Almanya'dan gelir. "Gönderileceğim her yerde, der dilekçesinde, kendimi bütün varlığımla seve seve feda edecek ve Asaletmeaplarına bağlılığımın ne denli derin olduğunu canlı tanıklıklarla göstereceğim."²³⁹ Böylece, dilekçeden dilekçeye, askerlerin ve yakın çevrelerinin, savaş alanları arasında oradan oraya savrulmaktan ibaret olan kaderleri yavaş yavaş önümüzde belirmeye başlar. Savaş mesleği bazen bir aile işi olarak karşımıza çıkar. Babalarına halef olarak onların ifa ettikleri görevlere, icra ettikleri komutanlıkla-

ra ve aldıkları ücretlere sahip çıkan oğullar hiç de nadir değildir. 1653 Martında, Cumhuriyet'in hizmetinde kırk yıllık bir özgeçmiş olan ve yakın zamanda birkaç Arnavut bölüğü kurmak suretiyle yine öne çıkan Pietro Dranzi, oğlu Giorgio'nun bu bölüklerden birine komutan yapılmasını talep eder.²⁴⁰ Serenissima uyruğu bir aileye mensup olan altmış yaşındaki Nicolò Geremia ise, "onun genç yıllarının kendisinin yaşlı yıllarına eklenmesiyle, pek sadık hizmetkârlığının, pek sadık ailesinin gelecek kuşaklarında bir bakıma sürekli hale gelmesi, hatta ölümsüzleşmesi amacıyla", bölüğünün komutanlığının yeğeni-ne devredilmesini diler.²⁴¹ Venedik hesabına birkaç onyıl Frioul, Valteline veya Mantova'da savaşan Zuanne Stivalato'nun ölümünden sonra, bütün ailesi bir araya gelerek Venedik yetkililerinden ailenin büyük oğlu Francesco'nun, ölen babasının halen Doğuda hizmette olan bölüğünün başına getirilmesini dilerler.²⁴² Eylül 1653'te, "kendisi gibi Asaletmeaplarının hizmetinde yetiştirmek ve kullanmak" istediği üç oğlu olan başçavuş Francesco Olivieri, "dağın ardından" 600 piyade toplayıp, [kuracağı bu bölüğü] büyük oğlu Alessandro Olivieri'nin komutasına vermek için yetki talep eder.²⁴³

Böylece, yavaş yavaş bütün bir hısım akraba topluluğunun Venedik hizmetine doğru kaydığı ve bazen birkaç kuşak boyunca orada kök saldıgı görülür. Örneğin, Domenico Lonata, yüzyıl başındaki Uskoklar Savaşı'ndan beri Cumhuriyete bağlılığını her fırsatta göstermiş bir Korsikalı aileye mensuptur. Dayıları albaylar Giovanni Francesco ve Alfonso Ornano'nun her ikisi de Kandiye savunmasında ölmüşlerdir. Dedesi Korsika ve Ligürya'dan birkaç bölük piyade askeri toplamıştır; şimdi Lonata da atalarının yaptıklarına dayanarak, İtalya'dan asker toplama ruhsatı istemektedir.²⁴⁴ Papalık topraklarında yerleşmiş bir ailenin son temsilcisi olan Francesco Torelli de kendisinin ve dul annesinin geçimini sağlamak için Venedik hizmetine girmek ister ve sağlam gerekçeler öne sürer: Venanzio adlı dedesi daha 1571'de Kıbrıs'ta Magosa savunmasında bulunmuştur. Amcası Giacomo, Gradisca Savaşı'nda, 250 kişilik bir birliğin başında, hayatını kaybetmiştir. Babası Marco da aynı şekilde askeri

kariyerine 1615'te Frioul'de başlamış, ardından, Otuz Yıl Savaşlarının başlamasından az önce, çıraklığına devam etmek üzere Bohemya'ya gitmiştir. Oradan dönüp, Valteline ve Mantova'da Venedik'e hizmet etmiş, sonra gerek kıtada gerek Doğudaki garnizonlarda birkaç yıl geçirmiştir. Sonunda, dilekçede belirtilmeyen bir tarihte verona'da bir pusuda aldığı yaradan ölmüştür.²⁴⁵

Savaşın böyle tam tekmil aileleri cezbedişinin nedeni, diğer yollar gibi onun da bir ekmeğini kazanma yolu olması ve aynı zamanda hayatta kalanlara bir kariyer sahibi olma imkânları sunmasıdır. Dilekte bulunanlar sık sık Venedik yetkililerinden ek ücret de talep ederler. 1648 Ekim ayında, Hırvat komutanı Marco Marghititch, Cumhuriyet'in kendisine reva gördüğü muameleden acı acı şikâyet eder: Adamlarının başında aylarca Dalmaçya'da savaşmış, orada iki kardeşini kaybetmiş ve daha iyi hizmet için iki yeni bölük toplayalı da çok olmamıştır. Bu denli büyük sadakat delillerine karşın maaşı hiçbir zaman artmamıştır; bu yüzden şimdi, devletin bir minnet gösterisi olarak, maaşının bir silahlı tekne kaptanınıninkiyle aynı düzeye çıkarılmasını istemektedir.²⁴⁶ Cenovalı Girolamo Zerbi de benzer bir ruh hali içindedir. Venedik bayrağı altına geçmeden önce, pek-Hıristiyan kral ve Toscana Dükası hesabına, İspanya, Fransa ve İtalya'yı dolaşmış, ardından Türklere karşı savaşında Cumhuriyet saflarında yer almış, Kandiye'de önce er sonra çavuş sıfatıyla mücadele etmiş, sonunda *patrici* Bertucci Civrano'nun kadirğasında "teğmen" olmuş, adı geçenin ölümüyle işsiz kalmıştır; ancak, edinmiş olduğu deneyimlere uygun bir mevki ve maaş verilirse, yeniden Venedikliler için savaşmaya devama hazır olduğunu beyan etmektedir.²⁴⁷ Yedi yıl önce Almanya'dan topladığı bir alayla Dalmaçya'ya gelen "yüzbaşı" Paul Siegel, muharebe alanında hücum sırasında biçilen bir yarbayın yerini alarak, dört bölüğe komutan olmak durumunda kalmıştır. Albayı onun bu görevini resmen de teyit etmiştir, dolayısıyla Ekim 1653'te, bu göreve uygun ücreti alabilmek için Serenissima'ya başvurmaktadır.²⁴⁸ Kimi askerler de, Siegel örneğine göre, terfi etmek için böyle muharebe alanında önlerine çıkan fırsatları değerlendirmek isterler. Otuz Yıl

Savaşları boyunca Hollanda, Fransa, Piyemonte ve Almanya'da savaşmış olan kıdemli asker "teğmen" Schmidt, 1645'te, bölüğüne komuta eden yüzbaşının ölümünden sonra onun yerine terfi ettirilmesini ister.²⁴⁹ 1650'de, Hollandalı yarbay Wilhelm Sorg'un mensup olduğu alaya komuta eden albayın ölümü, onu bu göreve talip olmaya sevk eder.²⁵⁰

Bu terfi sürecinde, Cumhuriyet'in asker toplama ruhsatı vermesi, çoğu kez en önemli aşamayı teşkil eder. Ücretli askerlerin çoğu birkaç yıl hizmetten sonra bunu talep ederler. Örneğin Lükemburglu Anton Münchhausen, albay Pagani'nin alayıyla, yüzbaşı rütbesiyle Doğuda savaşmaya gelmiş, sonra albay Ferrari'nin yönetiminde, bir zırhlı süvari bölüğünün başında, ağır süvaride görevlendirilmiştir. O da 1652 Eylülünde üç dört zırhlı süvari bölüğü toplamak için ruhsat ister.²⁵¹ Girolamo Picardie de aynı şekilde şansını denemeye kalkar: Ana kara garnizonlarında sıradan er, Dalmaçya'da gönüllü, sonra da yüzbaşı Giovanni Battista Fabris'in bölüğünde bayraktar olarak on yıl hizmetten sonra, bu bölükten ayrılıp 100 İtalyan toplayarak kendi bölüğünü kurmak dileğindedir.²⁵² Önceden böyle asker toplama işlerinde deneyimli olanlar da, yenilerine girişmek için başvururlar, daha önce "dağın ardından" 1.200 kişi toplamış olup 600 kişi daha toplamayı öneren Leonardo Marrenzi,²⁵³ ya da 1647'de İtalyan piyadelerden oluşan bölüğüyle Kandiye'de savaşmaya gelen ve –birincinin savaşta neredeyse tamamen telef olmasından sonra– şimdi iki bölük daha toplamak isteyen, Katolik kralın eski askeri Giovanni Battista²⁵⁴ gibi... Bu tür hizmetin bu derece rağbet görmesi birçok şekilde açıklanabilir. Asker toplamak, ilgiliye dar ücretli eleman statüsünden çıkıp "savaş müteahhidi" olmak ve böylece devlet hazinesinin avanslarından yararlanmak imkânı verir. Toplayan çoğu kez bizzat topladığı adamların komutasını da aldığından, terfi perspektifleri açar ve böylece daha istikrarlı ve daha yararlı bir durum sağlar. Korsikalı Giovanni Paolo Peri Cumhuriyet'in hizmetinde, Livorno ve Modena'dan topladığı dört Korsikalı ve Ligür piyade bölüğünü yönetmiş, bunların başında Sebenico savunmasında ve Clissa'nın zaptı sırasında göz dol-

durmuştur. Şimdi yeni bir bölük toplamak istemekte ve ücreti Serenissima'ca ödenecek bir teğmenle birlikte, bunun komutasının hayat boyu kendisine bırakılmasını talep etmektedir.²⁵⁵ Bu işin bu kadar sevilmesinin bir sebebi de pekalâ ilgili askerın, çıkarına hâlel gelmeksizin, bir süre olsun muharebe alanından uzak kalmasına izin vermesi olabilir. Bayraktar Polidoro Petrobelli Kandiye Savaşı'nın başlamasından itibaren babası yüzbaşı Paolo Petrobelli'nin komuta ettiği bölükte orduya girmiş, babası 1648'de Kandiye savunmasında ölünce, adamlarının yönetimini devralmıştır. 1653'te Polidoro yeni bir bölük toplamak ve biraz da kendi işlerini gözden geçirmek için İtalya'ya dönmek istemektedir; Serenissima'ya yazar ki, "bu, bir yandan kendi servetini arttırırken, bir yandan da [Cumhuriyet] daha iyi hizmet etmek için iyi bir yoldur."²⁵⁶

Yine de, savaş başarıları, zafer çelenkleri ya da servet edinme imkânları, Türk savaşının bütün askerlerinin umutlarını temsil etmekten hayli uzaktır. Dövüşmekten yorgun düşerek Serenissima'dan bir emeklilik maaşı ya da üzerinde son günlerini geçirecekleri bir parça toprak isteyen yaşlı eski askerler de az değildir. Örneğin, Peloponezli Rum yüzbaşı Zorzi Maria'nın uzun bir [askeri] özgeçmişı vardır. Daha 1615'te Gradisca Savaşı sırasında er sıfatıyla orduda bulunuyordur. Valteline'de teğmen olur, sonra yüzbaşı rütbesiyle Kefalonya Adası'ndaki garnizonda yıllar geçirir. Kandiye Savaşı'nın başında, oğullarından Gasparo'yla birlikte yeniden aktif hizmete geçer; oğlu Kandiye surlarında ölür, kendisi esir düşer ve esarette beş yıl geçirir. 1652'de Venedikli yetkililerden, kendisine Sakız Adası'nda içinde nihayet inzivaya çekilebileceği boş bir ev tahsis ettirmeye çalışır.²⁵⁷ İtalyan Camillo Mancini de Serenissima'ya bağlılığın bir başka örneğini verir. O da 1610'lu yıllarda hizmete girmiş, önce denizde Uskoklara sonra İspanyollara karşı savaşmıştır. 1629'da kendisine Kandiye kalesinde bir Rum piyade bölüğünün komutanlığı verilir, sonra Mantova veraset savaşında dövüşmek için Yarımada'ya gitmesi gerekir. Ardından bir İtalyan bölüğünün başında Zara'ya atanır ve nihayet, 1645'ten sonra, başçavuş rütbesiyle ilk Dalmaçya seferlerine katılır. Yaş-

lanmış ve yıpranmış [bir kıdemli asker] olarak, kaydı hayat şartıyla bir emekli maaşı peşindedir.²⁵⁸ Yaralı, sakat, vb. “malul gaziler” de, bazen nispeten genç olmalarına karşın, sadakatle hizmet ettikleri Serenissima’ya dönüp [el açarlar]. 1653’te Mattio da Barbano adında biri kendisine yaşayabileceği kadar bir nafaka bağlanmasını diler, zira Kandiye’de sağ kol ve bacağı işe yaramaz hale gelmiştir; orada ayrıca üç kez, hayatını tehlikeye atarak, başından ve yüzünden yaralar almıştır.²⁵⁹ Girit’e savaşmaya gitmek isteyen Provence’lı Claude Borelly, içinde bulunduğu gemideki askerlerin isyanına mani olmak isterken, bir çakmaklı tüfek kurşunu ve iki kılıç darbesiyle ağır şekilde yaralanmıştır. Tedavi edilmekte olduğu Zara’dan, devletin cömertliğine başvurmakta tereddüt etmez.²⁶⁰

Son olarak, savaşın gümbürtüsü içinde, anaların, dul eşlerin ve yetim kızların utangaç ve yalvaran sesleri de işitilir. Kandiye Savaşı’nın başında, Arnavutlukta İşkodra şehrinden Mattio, vatanını ve malını-mülkünü bırakarak Cumhuriyet’in uyrukluğuna geçmiş ve onun hesabına kendi topladığı bir piyade bölüğüne komuta etmiştir. İki oğluyla birlikte çarpışmalarda ölünce ardında tek bir kadın mirasçı bırakır; bu kişi o derece yoksul ve çaresiz durumdadır ki, 1653’te Venedik yetkililerinin desteğini talep eder.²⁶¹ Aynı yıl, Karlstadt’lı yüzbaşı Lazare’in karısı da, sadece kocasının Dalmaçya hudutlarındaki ölümüyle değil, hepsi şurada burada Serenissima için can vermiş olan üç kayınbiraderinin kaybı yüzünden de içine düştüğü aşırı yoksulluğa karşı tek çareyi devletin yardımında görür.²⁶² Korsika kökenli Isabetta Ragatucci’nin kaderini çizen ve onu da bütün umutlarını Cumhuriyet’in yardımına bağlamaya sevk eden de buna benzer bir felakettir. Babası yüzbaşı Giovanni Ragatucci, kırkıyılı aşkın hizmetten sonra, Kandiye savunmasında iki kardeşiyle birlikte hayatını kaybetmiştir. Birlikte adaya geldiği kocası Luca Cappelletto da az sonra ölür. Vatanından uzakta ve yakınlarının kaybıyla acılara boğulmuş olan zavallının hiçbir şeyi kalmamıştır.²⁶³

Cumhuriyet’in ücretli askerleri, Doğuya servet aramaya giderler, ama dönerken çoğu kez para değil yaralar getirirler, meğer ki oralarda düpedüz ölümü bulsunlar, ya da bitkinlikle,

hastalıkla veya Osmanlı kılıcıyla telef olsunlar... Venedik arşivlerinin incelenmesinden çıkan tabloya bakılırsa, bu savaş profesyonellerinin küçük çıkar umutlarıyla oyalanan ve sık sık trajik sonlarla ödüllendirilen kaderleri özellikle hüzünlü, kasvetli ve yücelikten yoksundur. Bunlarda, Yeniçağ haçlı seferi tarihçilerinin eserlerini –ve ayrıca bu başlığın ilk sayfalarını– dolduran asilzade coşkularının gurur ve parlaklığı da yoktur. Eskatolojik din ve vicdan sorunlarına değil, basit ve sıradan ekme ve ücret kaygılarına rastlanır. “Güzel jest”in yerini hayatta kalma isteği almıştır. Venedik ordularının kadrolarını oluşturan ve yukarıda incelenen dilekçelerin başlıca sahipleri olan komutanlar ve alt rütbeli subaylar için geçerli olan, aynı derecede hatta daha fazla, sıradan erler, yani Avrupa’nın dört bir yanından toplanan ve her zaman gerçekte nereye gittiklerini bile bilmeksizin kendilerini toplayan şefleri izleyen bu “bitli piyadeler” için de geçerlidir. Buraya kadar bunlar söz konusu edilmedi, ama artık bunun da sırası gelmiştir.

HAÇLI SEFERLERİNİN “GÖNÜLSÜZLERİ”²⁶⁴

Alphonse Dupront, *Mythe de Croisade* adlı eserinde, Charles Terlinden’in bir ifadesini tekrarlayarak, 1669’da XIV. Louis’in Girit’in yardımına gönderdiği seferi kuvvette “sadece bir firar vakası görüldüğünü” memnuniyetle kaydeder.²⁶⁵ Böyle bir iddia, Osmanlılara karşı yapılan savaşlarda kullanılan piyade erlerinin, bazen şeflerinin ayrılanlarını kabarttığı görülen ulvi coşkuyu paylaştıklarını düşündürebilir. Bu dosya, yeni [öğrenilen] vakaların ışığında yeniden açılmayı hak etmektedir.

Macaristan’dan Anadolu’ya, ya da
bir “Fransız” alayının şaşırtıcı sergüzeşti

IV. Henri’nin 1605’te Babiâli’ye elçi sıfatıyla gönderdiği baron de Salignac’ın ardı sıra Doğuya gelen Julien Bordier, orada uzun yıllar kalmış olmalıdır, zira 1622’de hâlâ, kont de Césy’-

nin çıkarlarının temsilciliğini yaptığı Halep'tedir.²⁶⁶ Bu kalıcı ikamet diplomatik müzakerelere bulaşmasına, orallarla temas ve karşılaşmaları çoğaltmasına, Türk gerçekleriyle yakından tanışmasına ve özellikle, resmen merakını tatmin için giştiği, fakat belki Fransa hesabına bilgi toplama ve alan araştırması gibi görevleri de gizlemeye yarayan birkaç uzun seyahatla, Osmanlı İmparatorluğu'nu dolaşmasına imkân verir. Sonunda Bordier bu vesileyle edindiği çok çeşitli deneyim birikimini, 1605-1611 yıllarını kapsayan, yer yer konuyu dağıtan pasajlarla dolu, hacimli bir yazma eserde anlatır. Bu metnin, "Macaristan'da Türk saflarına katılan bir Fransız alayını" konu alan onuncu bölümü, özel bir ilginçlik arz eder,²⁶⁷ zira birkaç kampanya boyunca imparatorluk ordularında hizmet ettikten sonra, 1600-1601 kışı içinde Osmanlı tarafına geçen birkaç yüz adamın serüvenini anlatır. Bir isyan ve ihanet vakası üstüne az rastlanır netlik ve dakiklikte bilgiler getiren bu birkaç sayfa sayesinde, Türk savaşı askerlerinin ruh hallerine ve motivasyonlarına daha yakından bakmak mümkün olmaktadır.²⁶⁸

Bordier'nin anlatısı, olayın kahramanı olmuş kişilerin ağzından öğrenmiş olduğu anlaşılabilir ayrıntılı bilgilere dayanmaktadır. Örneğin, yazar bu askerlere komuta etmiş son dört albayla sık sık görüşüğünü ve onları "pek aziz dostları" saydığını itiraf eder.²⁶⁹ Ayrıca İstanbul'da onların seleflerinden, menfaat hırsıyla "Muhammed dinini" seçmiş olan birini tanıdığını da belirtir. Anlattığına göre, bu kişi orada acınacak haldedir, "neye karar vereceğini bilemez ve ne zaman aklına gelse Türk olduğuna bin pişmandır", dolayısıyla "bu kibirli mühlid hem Tanrı hem de insanlar tarafından reddedilmiş olarak, son derece sefil ve perişan bir durumda ölmüştür." Son olarak, yolculuklarından birinde Bordier, alayın 1609-1610'da garnizonda bulunduğu Karadeniz kıyısındaki Trabzon'a uğrar. Dostu albay kendisini "kucaklayarak" karşılar ve "oranın, yani kıyıdaki şehrin, en hoş yeri olan kendi ordugâhında" konuk eder.

Bordier'nin günlüğüne bakılırsa, başlangıçta asker sayısı 3.000'den az olmayan alay, 1597 yılı dolaylarında ve IV. Henri'nin oluruyla Fransa krallığında devşirilmiştir. Ancak bu ifade

büyük olasılıkla hatalıdır.²⁷⁰ Sadece sözlü bir geleneğe dayalı olup bu yüzden dikkatle ele alınmayı gerektirmekle kalmaz, aynı zamanda o sırada kralın izlemekte olduğu son derece ihtiyatlı politikayla da çelişkilidir. İspanya'ya karşı yararlanmayı umduğu Fransa'nın Babiâli'yle ittifakını koruma kaygısında olan kral, bilinçli bir seçimle, 1593'ten beri II. Rodolphe'la İstanbul sultanları arasında sürüp giden "Uzun Savaş" ın dışında kalmaya özen gösterir; o kadar ki, 1598'de bazı Fransız birliklerinin birkaç Türk kalesinin zaptına katılmış olduklarını öğrenince, onları resmen kınar ve III. Mehmed nezdindeki elçisini, "orada bundan söz edilirse, bunların, imparatorluk ordusundaki Lorraine'lileri izleyen ne idüğü belirsiz serseriler olduğunu" söylemekle görevlendirir.²⁷¹ Aslına bakılırsa, "Fransız" denen söz konusu alaya uygulandığında, böyle bir tanımlama gerçekten pek uzak da değildir. Nitekim Bordier sayesinde biliyoruz ki, bunun askerleri çeşitli kökenlerden gelmektedir ve aralarında, krallığın uyrukları yanında, "Lorraine'liler, Wallon'lar ve Almanlar" da vardır.²⁷² Alayın başında birbirini izleyen albaylar arasında da yabancıların adı geçer ve daha genel bir bakışla denebilir ki, adamların kendileri de kendilerini "hasbelkader askerler" (*soldats de fortune*), başka deyişle toplama ücretli askerler olarak gördükleri gibi,²⁷³ yazar da zaten onları bu deyimle tanımlamakta tereddüt etmez. İmparatorluk ordusunda bulunmaları hiçbir şekilde IV. Henri'yi ilzam etmez. Bu serüvene kendi istekleriyle atılmışlardır ve zaten böyle tek vaka da değildir. Çeşitli gerekçelerle bu savaşa katılan vatandaşları hayli çoktur; ünlü Mercoeur Dükü örneği de önceki bölümlerde söz konusu edilmişti.²⁷⁴

Söz konusu "Fransız" alayının tam bir ücretli asker birliği olduğu, yazar Bordier bulunduğu ordudan ayrılma sebeplerini açıkladığında, daha da net olarak ortaya çıkar. Tabii önce imparatorluk ordularının başkomutanı Schwarzenberg'in daha baştan bu alaya karşı benimsediği soğuk ve aksi tutum vardır. Yazarın anlattığına göre, bu adam "Fransızları sevmediğini her zaman göstermiştir, oysa onlar ihtiyaç duyulan her yerde görevlerini layıkıyla yerine getirmekten hiç de geri kalmıyorlar-

dı.”²⁷⁵ Yazar daha ilerde [başkomutanın] “bu alayın kazandığı ün ve onuru sanki kıskandığını” da ilave eder. Böyle bir tutum, hele muharebe alanında haksız ve aşağılayıcı tavır ve cezalar şeklinde somutlaşınca, doğal olarak askerlerin homurdanmasına sebep olur. Fakat asıl gerçek gerginlikler ücret konusunda yoğunlaşır. 1598-1599 kışından itibaren, askerler kış ordu-gâhlarına yeni yerleşmişken, “durumlarını birkaç kez komutana duyurmuş olmalarına karşın bütün yıl hiçbir ücret almadıklarından, son derece acil ihtiyaç içinde bulunmaktadır.” Ayrıca bizzat imparatora da başvurur, ama daha iyi bir sonuç elde edemezler. İşte bu gerçekten güç durum içinde, 1600 Yazında alay garnizonda bulunduğu Pâpa şehrinde “genel kurul” halinde toplanır ve adamlar, “hallerinden hiç memnun olmadıklarından haberdar edilmiş olan Belgrad paşası tarafından zaten daha önce çağrıldıkları gibi, artık tereddüt etmeden Türk tarafına geçmeye” karar verirler.²⁷⁶ Bu kamp değiştirme olayında para sorunları ağırlıklı bir rol oynar. Bordier, Osmanlı kale komutanının cazip tekliflerinden söz eder: Dizdar bunlara “açık çek” vermiş, “imparatorun kendilerine borçlu olduğu bütün ücreti sultan tarafından ödettireceğini; ayda bin ekü olan albayların maaşının dört bine çıkacağını, ayda yüz ekü alan yüzbaşılardan bin ve altı ekü alan askerlerin de yirmi ekü alacaklarını” vaat etmiştir.²⁷⁷

Alayın subaylarının karar vermesini herhalde bu mali mülahazalar sağlamış olmalıdır. Bunlar, Haziran ayının sonunda, daha doğrusu “Saint-Jean günü arifesinde” yazdıkları ve daha sonra, gelen Eylül ayında, sadrazam Damat İbrahim Paşa tarafından da onaylanan metinde aynen yer alır. Bordier tarafından aynen verilen bu belge, iki yönlü anlam taşıyan 14 maddeden oluşur. Bir kere bu, birliğin Osmanlılara teslim olma ve bulunduğu kaleyi teslim etme şartlarını titizlikle düzenleyen bir “teslim olma” (*capitulation*) senedidir.²⁷⁸ Örneğin, iki madde, firarın bellibaşlı sorumlularının ödüllendirilmesini öngörür: “bütün bu firar olayının gerçek plânlayıcıları” olan ve kendileri için *Grand Seigneur*’ün uygun göreceğinden başka ücret istemeyen yedi subaya “bu işlerde yardım ettiklerinden dolayı,”²⁷⁹

alayın en önde gelen iki yüz adamına yirmi bin düka” verilecektir.²⁸⁰ Öte yandan, düşmana terk edecekleri şehrin Hıristiyan ahalisini korumak için, isyancı askerler, “bu Pappe kalesinde esir tutulan erkek ve kadınların büyük kısmını fidye ödenmeksizin serbest bırakma” hakkı da talep ederler.²⁸¹ Son olarak, yanlarına –daha güvenilmez buldukları– Tatarlardan değil²⁸² Türklerden refakatçi ile, eşyaları için yağma tehlikesine karşı özel güvenceler isterler.²⁸³

Bu maddelerin tanıklığıyla sınırlı kalınırsa, Pàpa olayı ustalıklı pazarlığı yapılan ve sonunda güzel bir ödülle tamamlanacak olan bir ihanet hikâyesi olarak özetlenebilir. Ancak, Bordier'nin metnine aldığı anlaşma bu şemanın çok ötesine gider. Angajman sözleşmesi havası taşıyan, birliği koruyan ve bütünlüğüne saygı gösteren bir dizi maddeyle, alayın Osmanlıların hizmetine girişini hazırlar. Kamp değiştirme ve Osmanlı bayrağı altına geçme bu adamlarda herhangi bir vicdani sorun yaratmaz. Tam tersine, “imparatorun bize borçlu olduğu 18 aylık ücretin, [onun] ödeyeceği aynı ücretle ödenmesini” öngören ikinci madde ile, bir efendiden diğerine bir süreklilik ilişkisi kurulmuş olur.²⁸⁴ Müteakip paragraf da aynı kaygılara karşılıktır: Birliğin Batılı modele göre oluşturulacağını hükme bağlar ve ödenecek ücretleri saptar. Orada şunları okuruz: “Albay, yüzbaşılar, teğmenler, asteğmenler, çavuşlar, onbaşılar, mızraklılar, baltalılar, tüfekçiler, arkebüzçüler ve bir Fransız alayı için gerekli olan diğer subaylar için ücret talep ediyoruz ve her birine imparatorun bize ödemekte olduğu aynı ücretin ödenmesini istiyoruz.”²⁸⁵ İnsanların kişisel ihtiyaç ve bakımlarıyla gerektiği gibi ilgilenebilmeleri için ücretlerin aylık olarak ödenmesi²⁸⁶ olsun, birliğin “bir müddet *Grand Seigneur*'e hizmet ettikten sonra” Hıristiyan âlemine geri dönmesine “reddi mümkün olmamak üzere” izin verilmesi²⁸⁷ olsun, bunun gibi başka şartlar, söz konusu olanlara yeni güvenceler de getirir. Bütün bu maddeler, bu “Fransız” alayını oluşturan adamların angajmanının ücretli asker karakterini açığa vurur. Osmanlı buyruğu altına yalnız para hırsıyla girerler ve katılımları kesinlikle bir dinden dönme veya Müslüman olma anlamı taşı-

maz. Bu dine dönen ve “Türk olanlar” enderdir; Bordier’ye göre sayıları kırkı aşmaz.²⁸⁸ Adamlar sultanın hizmetine girmiş olsalar da Batılı ve Hıristiyan olarak dövüşmekten vazgeçmezler. Anlaşmalarının birinci maddesinde, “kendi dinlerine göre yaşama” hakkı talep eder²⁸⁹ ve 10. maddede “canlarının istediği her yerde silahlarını taşıma” arzularını ifade ederler.²⁹⁰ Gerçek şu ki, 1602-1603 kışında, İstanbul’daki ordugâhlarına Avrupalılar olarak gelip yerleşirler. Hatta bu vesileyle, Bordier’nin dediğine göre, askerler “[hayatında] bu kadar iyi tüfekçi ve arkebüzcü görmemiş olan” III. Mehmed’in önünde resmigeçit bile yaparlar ve padişah bu gösteriden o kadar hoşlanır ki, onlara “bir “ton” gümüş akça armağan verir.” Müteakip aylarda İstanbul ve Galata sokaklarında, “her an bellerindeki kılıçları ve gittikleri her yerde hemen tanınmalarını sağlayan şapkalarındaki büyük beyaz sorguçlarıyla düzenli takımlar halinde geçerken”, halk tarafından hayranlıkla seyredilirler.²⁹¹ Alay tepeden tırnağa “Fransız” kalır, ama bu savaş alanında dindaşlarına karşı kahramanlıklar göstermesine engel olmaz. Yiğitliği kamp değiştirmesinden dolayı azalmaz, imparatorluk bayrağı altında Türklere karşı savaşmaktan, kolayca ve umursamazca Osmanlı saflarında Almanlara karşı dövüşmeye geçebilir. Zaten Osmanlıların da onun davranışlarından memnun kalmak için her türlü nedeni vardır. Yazar anlatır: “Muharebelerde harikalar yaratıyorlardı, öyle ki Türk onlar sayesinde Pappé, Budin, Estergon, Belgrad ve diğer yerleri aldı; buraları uzun süre ellerinde tuttular ve imparatorun işlerini berbat ettiler.”²⁹² Doğrusu şu ki, savaşın sertliği onların ihanetinden sonra daha da artmış gibi görünür. Nitekim, “Almanlar bu Fransızlardan birkaçını esir alabildikleri zaman onlara dayanılmaz işkenceler yaptıklarından, bu tutum Fransızları o derece kızdırıyordu ki, ele geçirebildikleri bütün Almanlara daha beterini yapıyorlar, birçok acılar çektirdikten sonra o sefil hallerinde diri diri yakıyorlardı.”

Yine de Osmanlılarla işbirliği seçeneği herkes tarafından kabul edilmiş değildir. Başlangıçta alayı oluşturan 3.000 kişiden yarısı, imparatorluk subaylarından gördükleri kötü muamele-ye daha fazla dayanamayarak Fransa’ya dönme yolunu seçmiş-

tir, dolayısıyla teslim olma anında Pàpa kalesinde ancak 1.500 asker bulunmaktadır. Bunların arasındaysa sultanın hizmetinde kalarak “serüvenlerinin peşinde koşanlar” sadece 600 kişidir ve giderek sayıları da azalmaktadır. 1602-1603 kışında İstanbul’daki ikametleri esnasında, IV. Henri’yi Babıâli nezdinde temsil eden François Savary de Brèves bunları Hıristiyan âlemine dönmeye ikna etmeye çalışır²⁹³ ve gönüllüleri Batıya giden birkaç gemiye bindirerek yola çıkarır²⁹⁴ ve bu sayede kralından tebrikler alır.²⁹⁵ Böylece Doğuda sadece 300 inatçı serüvenci, yazarın dediği gibi “süprüntü” kalır: Hepsi “göbeklerini şişirmekten başka amacı olmayan, kafaları her zaman şarap ve rakıyla dumanlı ve dillerinden küfürden başka şey duyulmayan, beş para etmez tiplerdir.”²⁹⁶ 1606’da, Boğaziçi kıyılarına dönüşlerini kaydetmiş olan Brèves’in halefi yeni elçiye göre, sayıları “iki yüze” düşmüştür ve bunların arasında “yüz yirmi Fransız dışındakiler Alman veya İtalyandır.” “Sarayın önüne gidip gereken selamı verdikten sonra” şehrin Türk kısmına yerleşmişlerdir ve orada “bayraklarının dalgalandığı görülebilir.” Askerler Avrupa tarzı kibirlerini ve davranışlarını korumuşlardır. Elçi anlatır: “Burada mevcut bu kadar çeşitli milletin içinde sadece onlar kılıç taşıyor ve gerek vezirin evine gerekse şehirde her yere böyle gidiyor, her zaman bir küstahlık yapıyorlar, ama bunlara kimse bir şey demiyor.”²⁹⁷ İki yıl sonra sayıları daha da azalmıştır, o kadar ki, içlerinden kırkının Karadeniz’de bir kalyonun kazaya uğraması sonucu ölmesi, Osmanlıları, birliği “şuradan buradan toplama, sürgün, haydut ve aynı mayasız hamurdan diğer serserilerle” tamamlamak zorunda bırakır.²⁹⁸

C. Finkel bu alayın müteakip yıllarda nerelere gittiğini ayrıntılı olarak incelemiştir. Alay 1607’de Tuna üzerinde Don Kazaklarıyla savaşır, ertesi yıl Anadolu’da patlak veren bir isyanın bastırılmasına katılmak üzere Bursa’dadır. 1610’da İran’da, 1613’te Transilvanya’da ve 1614’te tekrar Tuna boylarında karşımıza çıkar. Nihayet 1621’de Polonya’ya karşı görev yapar.²⁹⁹ Aktif hizmette böyle uzun bir ömür, Osmanlıların bu yabancı birliğe verdikleri önemi gösterir. Kaldı ki, bu özel muamele

le Osmanlı ordularına ait birkaç ulufe defterinin incelenmesiyle de doğrulanır; bunlar zaman içinde elli ile yüz kadar er arasında oynayan asker sayısındaki istikrarı gösterirler, bu da birliğin [azaldıkça] sürekli olarak yeni unsurlarla tamamlandığını kanıtlar. Ayrıca, görünüşe göre seçkin birlik sayılmaktadır, zira üyeleri yeniçerilerin iki katı ücret alırlar. Nihayet ve özellikle, bu dönemin kadro listelerinde insanlar başlangıç rütbeleriyle gösterilmiştir; alay Batılı yapısını korumuştur. Aynı zamanda Avrupa'yla bazı bağlar ve bir Hıristiyan kültür de sürdürür. Venedik *bailos*'u Giovanni Cappello 1634'te görevinden dönüşte sunduğu raporda, "Türklerin bir Fransız albayla aynı milletten yüz asker istihdam ettiklerini, bunlara Babiâli tarafından devamlı ücret ödendiğini" anlatır; bunların, kralın elçisinin evine rahatça girip çıktıklarını da ilave eder.³⁰⁰ Bu bilgiyle Pâpa olayı arasında geçen 30 yıllık süreye karşın, bu askerlerle Macaristan'daki isyancılar arasında bir bağlantı vardır. Nitekim aynı dönemde İstanbul Latin Patrikliği patrik vekili Guglielmo Vizzani de, Propaganda Nezaretine (*Congrégation*) gönderdiği bir mektupta, "uzun yıllardan beri bu imparatorluğa savaşta hizmet eden ve hâlâ onun saflarında bulunan bir Fransız albaya" karşı isyanını dile getirir; hatta onun "açıkça Hıristiyanlara karşı savaştığını" belirtir. Oysa bu kişi, "geçen yıl ve bu yıl [günahlarını] bağışlatacak birini bulmuş ve büyük bir skandal yaratma pahasına herkesin önünde kuddas ayinine katılmıştır."³⁰¹

Dindar rahip için infial vesilesi olan bu Latinliğe bağlılık, aynı zamanda, Osmanlı saflarındaki bu adamların angajmanının tamamen ücretli askerlik temelli olduğunun kanıtıdır. Zamanın bütün askerî birlikleri gibi, bu "Fransız" alayı da, Yeniçağın ilk döneminde askerlik hayatının tipik özellikleri olan ve çoğu kez firardan ya da –en son çare– isyandan başka çıkış yolu bırakmayan kötü muamele, sefalet, ücretin gecikmesi gibi şartları yaşamıştır. Babiâli'den tarafa geçmesi öncelikle hayat şartlarını iyileştirme umuduyla açıklanabilir, zira alayı oluşturan askerlerin gözünde bu, gerçekten değer taşıyan biricik kuraldır. Bu yüzden, onlarda bir haçlı seferi idealinin veya kutsal savaş he-

yecanının izlerini aramak boşuna olur. Böyle kavramların burada yeri yoktur. İmparatorun hizmetine girdikleri kadar kolaylıkla sultandan tarafa da geçiveren bu birkaç düzine piyade için Türkler, bütün diğer savaflara benzeyen bir savafta diğer aktörler gibi bir aktördürler, o kadar...

Hizmetten kaçma: Venedik ordularında firarlar ve isyanlar

“Fransız” alayının ve çizgiden çıkan eylemlerinin sunduğu örnek münferit bir vaka değildir. Türklere karşı savaflarda Venedik orduları da diğer bütün ordular gibi askerlerin aksiliklerinden nasiplerini alırlar. Başka yerlerde karşılaşılan firar ve isyan olaylarının dışında kalamazlar. Daha özel olan Doğudaki savaflar bağlamında ise, askerlerin “toz olma” yönündeki doğal eğilimi –ki bütün Batı savaş alanlarının tipik özelliğidir– Doğu hizmetinin uyandırdığı özel korku ve endişe nedeniyle daha da kuvvetlenir. Pek çok insan için Doğu, gidilmesi dehşet ve tiksinti uyandıran bir yerdir. [İyi olsun kötü olsun] ünler çabuk yayılır: Salgın hastalıklar, yiyecek ve erzak kıtlığı, askerlerin göreceği kötü muamele ve Osmanlılara atfedilen zalimlik ve acımasızlık, Türk savaşının kâbusu andıran şöhretini oluşturur. Bu yüzden, kurulan birliklerde “erime” daha devşirme yeni tamamlanmışken başlar.

Savaşın ihtiyaçlarını karşılamak için mutlaka yapılması gerekse de, Avrupa'nın her yanından toplanmış alaylar kurmak Venedikli yetkililere birçok güçlük çıkarır. Bazen angajmanlarla birlikte gelen anlayışsızlık ve yanlış anlamalar, Serenisima'ya varıncaya kadar katedilmesi gereken uzun mesafeler, askerlerle komutanları arasında çıkan gerginlikler, birliklerin asker sayısının yavaş yavaş azalmasına sebep olur. 1645 ilkbaharından itibaren, ufukta Babıâli'yle savaş ihtimali belirirken, Fransa'dan savaşçı birlikler derlemekle görevlendirilen elçi Battista Nani, asker kaçakları problemiyle doğrudan karşılaşır. Bu vesileyle, askerleri operasyon sahasına nakletmek söz konusu olduğunda, deniz yolunun diğer yollara kıyasla ne ka-

dar tercihe şayan olduğunu vurgular: Sebep, yalnız maliyetinin düşük olması değil, aynı zamanda askerlerin yolda dağılmalarına imkân bırakmamasıdır.³⁰² Bu nedenle, kara yollarında seyahati mümkün olduğu kadar azaltmak amacıyla, sara-yın asker toplama konusunda verdiği izinlerin öncelikle kıyı eyaletlerini kapsamaları için Mazarin nezdindeki nüfuzunu kullanır. Dolayısıyla, özellikle tercih ettiği yerler Provence³⁰³ ve Normandiya'dır³⁰⁴ ve Kandiye Savaşı hakkında son derece karamsar bir algılanışın çabucak yayılmasının adam toplama ve taşıma işlerini gittikçe güçleştirmesine karşın, iyi sonuçlar da alır. Doğudaki askerlerin hayat şartları üstüne ilk olumsuz tanıklıklar, 1646 ilkbaharından itibaren ortalıkta dolaşmaya başlamıştır. Bu dönem, XIV. Louis'yi Serenissima nezdinde temsil eden Grémonville'in, Cumhuriyet'in hizmetindeki "Fransız askerlerin çoğunun hastalık ve sefaletten öldüğünü" ve subaylarının da "gördükleri son derece kötü muamele yüzünden, Cumhuriyet komutanlarının kibir ve küstahlığından illallah dediklerini" bildirdiği³⁰⁵ dönemdir. Bu imajın bütün krallığa yayılması için de birkaç haftadan fazla zaman gerekmez, zira ertesi yaz Paris'teki Venedik elçisi, "topyekûn bütün Fransızların, Doğuya gidenlerin geri dönmediğine, birçoklarının hastalık ve çeşitli sıkıntılar yüzünden telef olduğuna ve aynı zamanda birçok başkalarının da disiplin denen şeyin ne olduğunu öğrendiğine" inanmış göründüklerini kaydeder.³⁰⁶ 1647 yılı başında Nani yine, önceki kampanyalardan sağ kalmış askerler ve kaçaklarla yüklü birkaç geminin yurda dönüşünün yaptığı felaket etkiden şikâyet eder.³⁰⁷ Bütün bu yayılan haberlerin sonuçları çok geçmeden hissedilmeye başlar: Şubat ayında Le Havre'da, Kandiye'ye asker taşımakla görevli birkaç geminin kaptanları, denize açılmadan önce, Doğu Akdeniz'e vardıklarında Venedik ordusu tarafından orada alıkonmayacaklarına dair kesin güvence isterler.³⁰⁸

Türk savaşına ilişkin bu önyargılar ilerki yıllarda da durmadan artar ve 1660'ların başında durum o derece sertleşir ki, Fransızlar kralın Cumhuriyet'in yardımına göndermeye karar verdiği 4.000 kişilik seferi kuvveti Toulon'da toplamakta bü-

yük güçlük çekerler. Bu vesileyle herkes, bu kadar uzak bir savaş alanında böyle bir efendiye hizmet etmeye gitmek fikrinin askerlerde uyandırdığı derin tiksintinin altını çizer,³⁰⁹ bu yüzden varacakları yerin neresi olduğu özenle onlardan gizlenmek istenir³¹⁰ ve olası firarları engellemek için, bu önlemlere birtakım sert hükümler de eklenir. Adamları Provence'a kadar götürmek için, karayollarında önlenmesi imkânsız olan kayıplardan kaçınmak amacıyla, nehir yolları başta gelir.³¹¹ Marsilya'ya varınca, İsviçreli yaya askerlerden oluşan kuvvetli bir refakatçi birliğinin denetimi altında Toulon'a doğru yola devam eder³¹² ve nihayet orada, gemiye binmeyi beklemek üzere, "şehrin karantina binasının mahzenlerine" tıklılırlar. Binanın konumu idealdir: "bir yarımada üzerine inşa edilmiş olup sağlam bir duvarla çevrilidir", öyle ki, "bu kara uzantısı iki ucundan korunursa bir tek asker bile firar edemez."³¹³ Yine de bu önlem çokluğu bazen çözülme güçlerinin, sıkı kontrol ve gözetime galip gelmesine engel olamaz. Askerlerin nakline nezaret etmek üzere oraya gönderilmiş olan Venedik elçiliğinin sekreteri Marchesini, Fransız birliklerini tehdit eden "erime" sürecine dikkat çeker. Doğrudan Flandres'dan gelen Broglie alayında, yolda sayı 1.200 kişiye kadar çıkmışken, Toulon'a vardığında ancak 400 asker vardır. Onunla birlikte gelmiş olan bütün birliklerde de az çok görülen böyle bir azalma, önce yolun uzunluğuyla, ama daha çok Venedik hizmetine girişleri hakkında ortada dolaşan ve birçok askerin cesaretini kıran ısrarlı söylentilerle açıklanabilir.³¹⁴ Ancak işin daha vahim bölümü ileridedir; nitekim birkaç hafta sonra, "vaktiyle Kandiye'de görev yapmış ve kötü fikirler yayarak diğerlerinin aklını çelmiş olan birtakım asker ve subaylar yüzünden", bütün bir alay topluca isyan eder ve dağılır.³¹⁵

Türk savaşı için –tezahürünü ne kadar arasak bulamayacağımız– coşkulu bir hevesin tam aksine, devşirilen askerlerin tutumu, uzak ve düşman bir sahada tanınmayan ve korkulan bir hasımla dövüşmelerini gerektiren bir savaşa karşı, daha çok ciğerlerine işlemiş bir nefret ve tiksinti ifade eder. O zaman, çok çeşitli gerekçeler, daha angajmanın başlarında bile askerlerin

ayaklanmasına sebep olabilir. Örneğin Aralık 1645'te, Birleşik-Eyaletlerden toplanmış birkaç birlik, yetkilileri, "Almanya'da geçerli usule göre kendileriyle gelmek isteyen birçok kadını" da yanlarına almalarına izin verilmediği takdirde gemiye binmemekle tehdit ederler.³¹⁶ Askerler kararlılıkları sayesinde istediklerini elde ederler, zira Venedikliler o anki ihtiyaçlarının giderilmesi için vazgeçilmez olan bu takviyeden yoksun kalmaktansa ödün vermeyi yeğlerler. 1660'ta, Modena Dükasının Serenissima nezdindeki yerleşik elçisi de benzer olaylardan söz eder. İmparatorluk ülkelerinden toplanmış bir alay, İtalya'ya girer girmez Venedik'e doğru götürüldüğünün farkına varınca ayaklanır. Askerlerin 400 kadarı flamalarını parçalayıp dağılırlar, zira "ne şekilde olursa olsun denizi geçmek" istemezler.³¹⁷ O zaman ancak olağan dışı ödümler olayın yatıştırılıp kaçakların bir kısmının geri getirilmesini sağlar: Almanların, sayıları 800'ü bulan kadınlarını yanlarına götürmelerine izin verilir³¹⁸ Venedikliler ayrıca ilerde daha hevesli hizmet etmeye teşvik olsun diye adamlara 12.000 ekü bahşiş dağıtırlar.³¹⁹ Yine de, daha toplanma sırasında hissedilmekte olan firar ve isyan belirtileri, toplanmış birliklerin ana karada veya Lido Adası'ndaki ikametleri vesilesiyle, Doğu Akdeniz'e gitmek üzere gemilere binişten hemen önceki o aylıklık ve belirsizlik anlarında, artma eğilimindedir.

Örneğin, Kandiye Savaşı'nın daha ilk günlerinde, iki İtalyan *condottieri*, Cesarini ve Pasqualini tarafından toplanan adamların "hemen hepsi, Doğuya gönderileceklerinden kuşkulananarak, daha Lido'da karaya ayak basar basmaz [...] kaçmışlardır."³²⁰ Müteakip yirmi beş yılı dolduran savaş boyunca böyle olayların ardı arkası kesilmez. 1646 yılı başında Parma Dükasının Cumhuriyete tahsis ettiği 2.000 piyadenin birçoğu, ilk götürüldükleri yer olan Palma Nuova'ya varınca firar ederler.³²¹ Eylülde, kaçma sırası Verona'dan Padova'ya transfer edilen ve Doğuda istihdam edileceğinden kuşkulananarak Ferrara ve Mantova'ya sığınan bir Alman süvari bölüğündedir.³²² Şubat 1646'da Venedik'ten yayılan avvisi'ler, geçici olarak Padova'da garnizonda tutulan birkaç bölüğü zayıflatmış olan çok sayı-

da firardan söz eder; o kadar ki, bu yüzden kaçmamış olan askerlerle yeni bölükler kurmak gerekmiştir.³²³ İsyancılar da zaten böyle henüz dövüşten uzak bekleyiş anlarında patlak verir ve onlar da askerlerin Doğu Akdeniz'e gönderilmekten duydukları korkudan kaynaklanır. Bunlardan biri de 1646 Mart'ta Bergamo'da, Cumhuriyet'in kadırgalarına bindirilmek üzere Lagün kıyılarına nakledilecek olan 300 piyadenin teftişi sırasında meydana gelir. Anlatıldığına göre, adamlar kalenin kapısını zorla açtırmak için tüfeklerinin namlularını kale komutanına çevirmişlerdir, "çünkü deniz ordusuna gitmektense canlarını vermeye kararlıydılar, oysa kendilerine bunun tersi söylenmiş, yani aldatılmışlardı."³²⁴ Bir yıl sonra, Lido'da toplanan süvari bölükleri de yola çıkmayı reddederler, çünkü "Kandiye'ye gidecekleri kendilerine bildirilmemiştir."³²⁵

Askerler henüz Avrupa topraklarındaiken sık sık görülen bu aksilenme ve isyan hareketleri, ne yazık ki onların harekât sahalarına nakliyle sona ermiş olmaz. Nitekim firar ve isyanlara Doğuda da rastlanır; bunlar oradaki hayat şartlarının zorluğundan, ikmal problemlerinden, ücretlerin ödenmesindeki gecikmelerden, bazen de düşmandan duyulan bastırılmaz korkudan kaynaklanır. 1652 yılı başında, Kandiye provveditore'si Giulio Cabriel insanların halini ve itildikleri en uç noktaları hayale kapılmayan bir bakışla anlatır: "Askerin her türlü sâhadan kaçtı, binbaşımı, yüzbaşımı, teğmenmiş, bayraktarmış, çavuşmuş, onbaşı veya basit piyade eriymiş, [hiç fark etmedi]."³²⁶ ve devam eder: "Subaylar heves ve umutları kırıldığından lanet okuyarak gittiler, askerlerse çektikleri acılardan bitkin düştükleri ya da komutanları tarafından hırpalandıkları için [aynı şeyi yaptılar]."³²⁷ Nöbetçilere gelince, "her sene, kış başında, sanıyorum yağmurların bastırması, gecenin uzaması ve dertlerinin artması yüzünden, görev yerlerini bırakarak düşmana sığındılar."³²⁸ Osmanlı kaynakları da, Hıristiyan belgeleriyle söz birliği halinde Venedik kampını etkileyen bu firarlar üstüne bir tanıklık getirir. Kandiye Kuşatması'nın son yıllarının dikkatli kronikçisi Evliya Çelebi, 1667 ve 1669 yılları arasında, [sığınmak için] gittikçe artan sayıda Osmanlı mevzileri-

ne gelen bu kaçaklardan bahseder, Türklerin bunları iyi karşıladığını ve iyi muamele ettiğini vurgular. Kaçaklar, kalenin durumu hakkında sorguya çekildikten sonra giydirilip kuşatılır ve “cömert yürekli sadrazam tarafından birçok hediye ve ih-san alırlar.” Evliya, sonra bunları “siyah şapkalarıyla ordunun içinde gezerken” gördüğünü hatırlar.³²⁹ Çarpışmaların yoğunlaşmasıyla, “kâfir kaçakların sayısının her gün arttığını” kaydeder, öyle ki kuşatmanın son anlarında “kâfirler, içeride hüküm süren açlık, korku ve dehşetten kaçmak için, gittikçe artan sayıda kaleden çıkmaya başlarlar.” Bireysel olsun kolektif olsun, kaçış, askerlerin Türk savaşının güçlüklerine verdiği bir tepki, bir tür savunma ve direniş jesti olarak görülebilir.

Askerlerin ayaklanmaları, Doğuda da görülen bir protesto biçimi teşkil eder. Örneğin 1647 Yazında Sebenico garnizonunun bir kısmı ayaklanır, çünkü vaat edilen para ve şarabı saptanan tarihte alamadığı gibi, ekmeğin verilmesinde bile gecikme olmaktadır. Özellikle Fransız alayları “sanıldığına göre şeflerinin teşvikiyle, kudurmuşçasına sabırsızlık gösterirler”:³³⁰ Limanda ayaklanıp rıhtımdaki malları tahrip ettikten sonra, ücretlerini istemek üzere topluca *provveditore straordinario* Contarini’nin evine giderler, ardından son hamle olarak birkaç dükkânı yağmalarlar. Isyancılar Venedikli yetkililerin talebi üzerine Fransız albayların müdahalesiyle ancak yatıştırılabilir. Bütün olay dört saat sürmüş ve Venedik ordusunun her gün karşılaştığı güçlüklerle ışık tutmuş olsa bile, görünüşe göre önemli bir sonuç da doğurmamıştır. Contarini özellikle, sonuçları çok ciddi olabilecek para kıtlığı üzerinde durur, zira bir yandan Cumhuriyet’in hizmetine sadece “mangiz” kazanmak için girdiklerini söyleyen isyancıların, öbür yandan “Türkler geldiğinde [onlarla birlikte] silahlarını Venediklilere çevireceklerini herkesin önünde kılıç elde bar bar bağırdıkları” işitilmiştir.³³¹ [İdareye ait] bu kusurlar nedeniyle, suçlulara belli bir şefaahat gösterilir ve işten ceza yemeden sıyrılırlar. Öte yandan Venedik *avvisi*’leri de, adamların büyük ölçüde “mecburiyetten” isyan etmek durumunda kaldıklarını vurgulayarak,³³² okuyanları merhametli davranmaya davet ederler. Sebenico

olayı son tahlilde ikinci dereceden bir olay olarak kalmışsa da, kaynaşmanın büyük boyutlara ulaştığı durumlar da görülebilir. 1660 Ağustos ayında, Fransa'nın Kandiye'ye yardıma gönderdiği seferi kuvvete komuta eden prens Almerico d'Este, Kythera Adası'nda Cumhuriyet'in neredeyse 3.000 askerinin isyanına tanık olur. Bu askerler, "bütün subayları ve görüşlerini paylaşmayan az sayıdaki arkadaşlarını kovduktan sonra, askerî düzene göre kamplarının savunmasını örgütlemeye koyulurlar."³³³ Prens'in açıklamasına göre, bu ayaklanmanın kökeninde de ücret sorunu vardır: Birlikler, alacaklı oldukları bütün ücret taksitlerinden [hiç olmazsa] dördünü almadan Türkle savaşmak için Girit'e gitmeyi kesinlikle reddetmekte, "parasızlıktan ileri gelen zorluklara katlanmayı kabul etmemeye kesinlikle kararlı görünmektedirler."³³⁴ Yine de, çetin pazarlıklardan sonra, sonunda Almerico'nun müdahalesi sayesinde, olay uzlaşmayla biter. İsyanlılara, "yeminlerini yenilemeleri ve geçmişte yaptıkları gibi Cumhuriyete sadakatle hizmet etmeye söz vermeleri şartıyla", işledikleri suçun unutulacağı vaat edilir, ayrıca dörder kuruş "bahşiş" ve birer çift pabuç ihsan edilir.³³⁵

Cumhuriyet'in kullandığı kadirga ve diğer gemilere bindirilen askerî birlikler de bu memnuniyetsizlik dalgasının dışında kalmaz. 1657 Yazında, La Perle adlı gemide bulunan piyade erleri ayaklanıp geminin kontrolünü ele geçirirler; Venedik donanmasını terk edip Provence'ta Sainte-Marguerite Adası'na sığınır. ³³⁶ Birkaç ay sonra, kaçaklar Senatonun bir gönderdiği bir görevli tarafından bulunur ve bu kişi, isyancılar Cenova'ya gitmek üzere gemiye binmek üzerelerken, Cenovalı olan teğmenleriyle Hollandalı olan çavuşlarını La Ciotat'da tutuklatmayı başarır. ³³⁷ Mora Savaşı esnasında da böyle karışıklıklar yaşanır. Savaşın başında, capitano straordinario delle nave Alessandro Molin, Senatoya yazarak, sorumlu olduğu gemilerdeki adamların disiplinsizliğinden yakınır. Bunlar toplam otuz üç bölük teşkil ederler, ama birçoğlarının yeterli subay kadroları yoktur. Bu yüzden, ona göre, durmadan patlak veren bir sürü çatışmanın şaşılacak yanı yoktur. "Alt rütbeli görevlilere itaat etmek istemeyen askerlerin yarattığı karışıklıklar sürekli ak-

siliklere ve çoğu kez ölümcül yaralanmalara sebep oluyor” diye durumu açıklar³³⁸ ve daha birkaç gün önce iki bölüğün topluca subaylarına karşı isyanıyla uğraşmak zorunda kaldığını belirtir. Molin bu kargaşaları yatıştırmak için, en dikbaşlılar arasındaki üç gemide komuta kademelerini güçlendirmek üzere donanmada ücretli asker olarak görev yapan asilzade kökenlileri kullanmaktan başka çare olmadığını belirtir.³³⁹

Böylece, birliklerdeki bu tip kaynaşmalar, bazen trajik sonuçlar doğurabilen bir temel problem olarak kalır. 1685’te, Doguya gitmekte olan bir Venedik konvoyundaki Fransız askerlerin ayaklanması, konvoydaki gemilerin çeşitli savaş masraflarını karşılamak için tahsis edilmiş yüzbinlerce düka parayı da taşınması dolayısıyla, olağanüstü bir vahşetle bastırılır. Kırk bir isyancı, ölüsü dirisi karışık, açık denizde küpeşteden deniz atılır ve sağ kalan elli dördü de olayın sonunda Cumhuriyet’in kadirgalarında küreğe zincirlenir. Gemisinde bu olayın çıktığı kapitan ise, bütün mürettebatı gibi, devlete sadakati ve isyancılara kahramanca karşı koyması nedeniyle ödüllendirilir.³⁴⁰ *Capitano delle navi* Bortolomio Contarini de, Eylül 1691 tarihli bir raporunda, aynı şekilde, kendi karargâhının bulunduğu *Sant’Andrea* sancak gemisinin güçlkle kurtulduğu bir ayaklanmayı anlatır. Çok büyük hasar veren bir fırtınanın sonrasında silaha sarılan gemideki Fransız askerler bir akşam bütün subaylarıyla birlikte mevzilenmiş olduğu kamaraya baskın yaparlar; iki subayı öldürdükten sonra, muhtemelen Türk bölgesine götürmek üzere –zira “La Valonne’a [Arnavutluk’ta Avlonya] gitmek istediklerini haykırmaktadırlar”– gemiyi ele geçirmek isterler.³⁴¹ Contarini ise, isyancılar tarafından yaralanmasına karşın, gemideki bir miktar İngiliz piyadenin katılımını sağlayarak, direnişi örgütlemeyi başarır. Her şey bir kan banyosu içinde sona erer. Bu asil Venediklinin raporuna bakılırsa, “çok yakın olan Türkiye kıyılarında karaya çıkabileceklerini sanarak karmakarışık bir şekilde kayığa bindikten sonra, [isyancıların] bir kısmı boğulmuş, bazıları çılgın gibi küpeşteden denize atılarak telef olmuş ve gerekli güvenlik tedbirleriyle gözaltında tutulan sağ kalmış on ikisi hariç, hepsi ebedi bir alçaklık

ve ihanet içinde dünyadan yokolmuştur.”³⁴² Olay bu kadarla da kalmaz: [yapılan soruşturmada] geniş bir komplo ortaya çıkarılır ve başka gemilerdeki bazı Fransızlar da zincire vurulur, zira “onlarla bunlar uzun zamandan beri gizli pusulalarla bütün komutanları öldürmek için anlaşmışlardır.”³⁴³ 1695 yılı başında meydana gelen bir başka olay, daha küçük boyutlu görünse de, çok benzer özellikler gösterir. İşin içinde yine Fransızlar vardır; bu kez silahlı olmamakla birlikte, bir fırtınanın atlatılmasından sonra, yine içinde buldukları gemiyi ele geçirmeye kalkışır. Fakat mürettebatın sıkı durması sayesinde isyancıların hakkından gelinir: Dokuzu öldürülür, altmış kişi kadar olan diğerleri esir alınır.³⁴⁴ Bütün bu örnekler, gemilere bindirilen askerlerin istikrarsız ruh hallerini ve ayaklanma eğilimlerini ortaya koyar. Genellikle hiçbir ön hazırlığa tâbi olmadan Cumhuriyet’in gemilerinde hizmet eden bu yabancılar için, Türk savaşı önce özellikle zor ve meşakkatli hayat ve savaş şartları demektir. O zaman, belli aralıklarla meydana gelen karışıklıklar da, büyük amaç ve ideallerini paylaşmaksızın katıldıkları bir savaşla birlikte gelen tehlike ve mahrumiyetler karşısında bu insanların hissettikleri derin yorgunluk ve bezginliğin ifadesinden başka bir şey değildir.

Belgelerle tanıklanan bu ayaklanmaların yanında, kasten kamp değiştirmeler karşı çıkışın en radikal biçimi olarak görünür. Venedik orduları da, gördüğümüz gibi imparatorluk ordularında rastlanan böyle olaylardan muaf değildir. Nisan 1646’da, Kandiye kalesi komutanından gördüğü muameleden memnun kalmayan Hollandalı bir albay, bir sortiden yararlanarak bütün adamlarıyla birlikte düşman tarafına geçer. Düşmanla karşılaşmaya gidiyormuş gibi yapar, ama sonunda onlara katılır. Daha sonra yapılan bir soruşturma ile, bu yüz çevirmenin birkaç gün önceden Hanya’lı Türk subaylarla birlikte özenle planlanmış olduğu ve sadece uygun bir fırsat çıkmadığı için daha önce gerçekleşmediği öğrenilir.³⁴⁵ Ne olursa olsun, olayın ertesi günü Venedik kalesinin savunucuları saldırganların ilk saflarında kendi silah arkadaşlarını görünce çok şaşırırlar. Bu ihanetlerin Cumhuriyet için vahim bir tehdit teşkil et-

tiği söylenebilir, zira bu kamp değiştirenlerin pek tehlikeli hasımlar olduğu görülebilir. 1646 Yazında İşkodra sancak beyi bin adamla Venediklilerin Cattaro kalesi üzerine yürüdüğünde kılavuzu, birkaç ay önce komuta ettiği iki bölükle birlikte şehri terk etmiş olan bir Arnavut yüzbaşısıdır.³⁴⁶ Evliya Çelebi'nin anlattıkları da Venedik adaleti tarafından sürgüne mahkûm edilince Osmanlılara sığınmayı seçen Girit asilzade sınıfından bir Rum'un sadrazam Fazıl Ahmed Paşa nezdinde kazanmış olduğu nüfuzu açıklar. Yazara göre bu kişi vezire Kandiye kalesinin düzeni ve özellikle Sablonnière (Kumluk) burcu hakkında değerli bilgiler aktarmış vezir de bunun üzerine hücumlarını buraya yöneltmeye karar vermiştir.³⁴⁷ Bu kişinin arkasında herhalde, 1668'den itibaren Türklere şehrin bellibaşlı tabyalarının planlarını temin eden ve böylece nihai başarılarına katkıda bulunan mühendis Andrea Barozzi'yi görmek lâzımdır. Onun durumu da, şehrin düşüşüyle birlikte anılan uzun bir dizi "iharet" çerçevesinde yer alır.³⁴⁸

Mora Savaşı'ndaki kitlesel firarlar

Asker güruhunun dikbaşlılığının kaynağında mahrumiyetler, kötü muameleler veya ücret ödemelerinde yaşanan gecikmeler bulunabilir. Bu isyanları açıklamak için adamların nitelikleri ve devşirilmelerinde kullanılan yöntemler de göz önüne alınmalıdır. 17. yüzyılın son ve 18. yüzyılın ilk onyıllarında Cumhuriyetle Türkler arasında çıkan iki Mora Savaşı vesilesiyle, Doğuda yerleşik Fransız elçi ve konsolosları Venedik ordularında meydana gelen kitle halinde firarlardan söz ederler. Bu konuya bu kadar ilgi göstermelerinin bir nedeni de kaçakların çoğunun Fransa Kralının uyrukları olmasıdır; bunlar, XIV. Louis'nin savaşları esnasında çeşitli Avrupa savaş alanlarında esir edilmiş, sonra [kariyerlerini] Doğu Akdeniz'de Osmanlılara karşı savaşarak bitirmek üzere, Cumhuriyete satılmış ya da onun tarafından zorla asker yazılmışlardır.

Milo Adası'nda konsolos olan François Goujon, Ege Denizindeki adaları konu alan 1696 tarihli bir muhtıradan, kendi-

lerine ait olmayan bir savaşa götürölüp bırakılmış ve kaybolmuş bu adamların hayat şartlarını pek iyi betimlemiştir. Şöyle der: “[Venediklilerin] kalyon ve kadırgaları zincire vurulmuş zavallı Fransızlarla dolu; bunların çoğu Almanya, Flandres ve Savoie’den gelen savaş esirleri olup, St. Marc meydanında adam başı yüz eküye satılmışlar.” Bu hazin kader sadece kürekçilerin kaderi değildir. Goujon devam eder: “Silah taşıyan ya da tayfa olarak hizmet edenler de o denli zalimce muamele görürler ki, yakalayıp küreğe, bazen de ölüme mahkûm edebilmek için kasten kaçmaya, firara zorlandıkları bile olur. Sık sık ufak tefek şeyler için bile tutuklanırlar.” Konsolos son olarak, “sözüne güvenilir bir adamın, Mora’da Koron garnizonunda sekiz yüzü Fransız bin asker gördüğünü, bunların Flandres, Savoie ve Almanya’da esir düşmüş olduklarını kendisine söylediğini ve yazdığını” ileri sürer. Burada da hâkim olan tavır, baskı ve aşağılamadır, “Fransızların Venediklilerden gördüğü bütün kötü muameleleri anlatmak doğrusu çok zordur.”³⁴⁹ Bu muhtırada iki kez zikredilen söz konusu zavallıların kökeni, birkaç yıl sonra Mora konsolosu Balthazar Goujon tarafından da doğrulanacaktır. Nitekim konsolos, Bahriye nazırı Pontchartrain’e şöyle yazar: “Nazır Cenapları bana Venedik gemilerinden kaçan Fransızlardan, bunlardan Mora’da çok sayıda bulunduğunu ve çoğunun da imparatorluk ordularına esir düşmüş olduğunu öğrendiklerini söylüyorlar. Bana kalırsa Venediklilere hizmet eden Fransızların en büyük kısmının bu şekilde temin edildiğini sanıyorum, çünkü savaş sırasında buradan, bu limandan geçen bütün Fransız asker kaçakları imparatorluk kuvvetlerine esir düşmüş olduklarını söylediler.”³⁵⁰ Alayların düzenli olarak ülke içinden devşirildiği Kandiye Savaşı’ndakinin aksine, birinci Mora Savaşı’nda Venedik ordularında görev yapan Fransızların büyük kısmının, Augsburg Birliği savaşlarında krallığın çeşitli cephelerde kullanmış olduğu birliklerin talihsiz kalıntıları olduğu anlaşılmaktadır.³⁵¹ Gelen onyıllarda da Venedik aynı kaynaklardan yararlanmaya devam eder, İspanya Veraset Savaşı da adam temini için yeni fırsatlar sağlar. Yine Balthazar Goujon 1714’te, Osmanlıların Mora’ya saldırısının arife-

sinde, “bu [Venedik] ordusunda, gerek süvari gerek piyade sınıflarında, asker olsun subay olsun birçok Fransızın görev yaptığını, bunların yeniden Majestelerinin hizmetine girmek için Fransa’ya dönmeye dünden razı olduklarını; fakat bu hizmete girmiş olanların hepsinin talihsizliğinin istekleri hilafına [bu hale düşmeleri] olduğunu, zira subay olsun asker olsun hemen hepsinin İtalya savaşlarında firar etmiş veya esir düşmüş [adamlar] olduklarını Venedikli senyörlerin de bunları ordularına alarak buraya getirmiş olduklarını”, biraz beceriksiz bir ifadeyle belirtir.³⁵²

“Gönülsüzler” deyimini, Türk savaşının herhangi bir başka savaşçısından çok, herhalde işte bu Fransızlara tam anlamıyla uygun düşer. İster eylemin ateşi içinde kısılıp kalmış olsunlar, ister modern orduların kaçınılmazı, düşmanın da kolaylıkla ele geçirebildiği “kaçaklar” sınıfına dâhil olsunlar,³⁵³ onlar için Doğu, Avrupa savaş alanlarında başlayan bir esaretin onulmaz acılarıyla örülmüş uzun bir ölüm yolculuğunun son durağını temsil eder. Zorbalıkla Doğuya götürülüp kendilerine yabancı bir dava uğruna dövüşmeye mecbur edilen bu adamların, vatanlarına dönebilmek için, kaçmaktan başka çareleri yoktur. Bu firarlar önce savaş sırasında ve bellibaşlı çarpışma alanlarının yakınlarında cereyan eder. Örneğin, 1692’de Venedikliler Hanya’yı kuşattığı zaman,³⁵⁴ Girit bu kampanya süresince firarların en önemli kavşak noktası olur. Tahminlere göre, 6-700 asker çarpışmalardan yararlanarak bu yoldan özgürlüğe kavuşabilmiştir.³⁵⁵ Sonradan böyle bir yoğunluğa bir daha ulaşılammış olsa bile, oralarda yerleşik Fransız “milletinin” bunlar için yapılan masrafları da gösteren hesaplarından anlaşıldığı gibi, ada zaman zaman kaçaklara uğrak yeri olmayı sürdürür. Örneğin 1695 yılı için söz konusu masraflar 200 kuruşa (*piastres*), yani aynı süre içinde limanın toplam masraflarının % 12’sine ulaşmıştır.³⁵⁶ Fakat bu “kan kaybı” Girit’le sınırlı değildir; Yunanistan, Adriyatik kıyıları, hatta orta Avrupa savaş alanlarına sürülmüş birlikleri de etkiler. Daha 1688’de elçi Girardin, “Belgrad’dan ve Mora’dan” birçok Fransız kaçakların İstanbul’a geldiğini haber veriyordu.³⁵⁷ 1691’de halefi Châ-

teauneuf, Boğaziçi kıyılarında “Valonne’da [Avlonya] Venedik hizmetinden kaçanlardan yetmiş Fransız askerden oluşmuş bir birliği” karşılar.³⁵⁸ 1690’lı yıllarda, “Venedik ordusundan kaçmış askerler” hâlâ düzenli olarak Selanik’e gelmekte ve orada konsolos Quenet’den yardım görmektedirler.³⁵⁹

1699’da barışa dönülmesinden sonra da kralın Doğudaki temsilcileri bu Fransız askerlerin kaçışlarına yardıma devam ederler. Örneğin Girit’te La Sude ve Spinalonga kalelerinden düzenli bir kaçak akışı vardır. Nisan 1701’de sekiz asker, buralara ikmal yapmak için üç geminin gelişinden yararlanarak firar eder ve Hanya konsolosu Truilhard’ın anlattığına göre, “konsolosluk evine sığınır ve [kendisi] de onları pek iyi karşılar.” Ertesi Mayıs ayı başında aynı yoldan iki adam daha gelir ve La Sude garnizonunda kaçmak için fırsat bekleyen yetmiş arkadaşları olduğunu anlatırlar.³⁶⁰ Milletın 1704 ve 1705 yıllarına ait hesapları da kaçaklar yüzünden yapılan harcamaları –yaklaşık 60 ve 40 kuruş– kaydeder ve böylelikle olayın sürekliliğine tanıklık ederler. Truilhard’ın yerine gelen Konsolos Léon Delane da raporlarında, La Sude’den kaçarak himayesine sığınan ve Fransa’ya geri gönderdiği bütün kaçaklardan söz eder.³⁶¹ 1699 sonunda göreve gelen kralın İstanbul’daki elçisi marki de Ferriol, dört yıl sonra, “abartmasız”, “bütün milletlerden ama çoğunluğu Fransız 3.000’den fazla asker, esir veya dönme-yi Fransa’ya geri göndermekle” övünür ve ekler: “Bundan kendime övünç payı çıkarmak gerektiğini sanmıyorum, gelecekte de aynı şeyi yapmaya devam edeceğim, [zira] insan sevgisi beni buna mecbur ediyor.”³⁶² 1709’da yine çoğunluğu Mora’dan gelen otuz yedi piyade eri Arta Konsolosuna başvururlar, o da onları Selanik’e gönderir.³⁶³

1715’ten itibaren, Osmanlılarla Serenissima arasında savaşın yeniden başlaması, bu hareketin de yeni bir atılım yapmasına sebep olur. Daha Nisan ayında, İstanbul’daki milletin temsilcileri, Marsilya Ticaret Odası yetkililerinden, yeni bir kaçak akını olması halinde nasıl hareket etmeleri gerektiğini sorarlar: “Sayın Baylar, görünüşe göre, Babiâli’yle Venedik Cumhuriyeti arasındaki savaş mutlaka bize pek çok kaçak getirecek-

tir. Bu[nlarla ilgili] masrafların liman[ımız] hesabına mı, odanız hesabına mı geçirileceğini bildirmeniz uygun olacaktır.”³⁶⁴ Nitekim firar olayları arttıkça bu korkuların yerinde olduğu ortaya çıkar. Kesintisiz bir akış içinde İstanbul’a gelen Fransızlar, üçer beşer Provence’a giden gemilere bindirilir,³⁶⁵ fakat asıl büyük birlikler, esas olarak Mora çevresinde cereyan eden savaşın harekât alanına daha yakın olan Arta’ya gelirler. Böylece, savaşın ilk aylarından itibaren, konsolos Dubroca’nın elinden 400 kişi geçer³⁶⁶ ve bu akış daha sonra da devam eder.³⁶⁷ Modon’da yerleşik konsolos Rose’un da, aynı nedenlerle, işi başından aşkındır. 1717’de durumu Naib’e haber verir: “Türklerle aram oldukça iyi. Buranın paşası Venediklilerden kaçak gelir gelmez bana teslim ediyor; bunlardan bazılarını İzmir’e giden Fransız gemilerine bindirdim bile.”³⁶⁸

Ancak monarşinin tüm Akdeniz çevresine yayılmış çeşitli ajanlarının örgütlü işbirliği (suç ortaklığı), bu fenomenin bu kadar uzun süre ve bu boyutlarda devam etmesine imkân verebilir. Elçiler ve konsoloslar kaçaklara kusursuz bir destek sağlar ve sırasında askerleri Cumhuriyet’in ordularından firara teşvik bile edebilirler ve hepsi de oynadıkları bu rolü son derece ciddiye alırlar. Selanik konsolosu Antoine Arnaud’nun 1699’da birinci Mora Savaşı’nın sonunda dile getirdiği yargı buna tanıktır: “Bu İskelede ancak bir buçuk yıldan beri az çok ticaret yapılabildiği düşünülürse, konsolosların buralara bu amaçla değil, Türkiye’yle ticaret ilişkilerinde buralara uğrayan Fransız gemilerini korumak ve savaş zamanında Venedik ordularından firar eden Fransız askerlerin kaçışlarına yardım etmek için yerleştirildiği anlaşılır.”³⁶⁹ Öte yandan Girit konsolosu Delane de 1708’de, “[La Sude ve Spinalonga’da] garnizonlardaki Fransız askerlerin aklına hava değiştirme fikrini düşürmek için yeni tedbirler alacağına ve firarlarını kolaylaştıracak hiçbir şeyi ihmal etmeyeceğine” söz verir.³⁷⁰ Böyle beyanatlara kulak verilince, kaçaklara sağlanan yardımların ve vatana dönmeleri için alınan tedbirlerin, kral temsilcilerinin Doğuda kurmuş oldukları ilişki ağlarına dayalı kapsamlı bir siyasal amaca tekabül ettiği anlaşılır. Ayrıca bu eylemlerle, aynı dönemde krallık hükü-

metinin emriyle, konsolosların, gemileri Berberistanlı, İngiliz veya Hollandalı korsanların kurbanı olmuş ve kendileri de İskelelerde terk edilmiş çok sayıda gemi tayfasının ülkeye dönmelerine yardım etmek için gösterdikleri çabalar arasında bağlantı kurulmalıdır.³⁷¹ Burada, aynı zamanda, hem Osmanlı İmparatorluğu topraklarında yerleşmiş tüccar cemaatlerini içindeki potansiyel disiplinsizlik kaynağı unsurlardan arıtarak huzur ve düzeni korumayı amaçlayan “polislik” kararlar, hem de XIV. Louis’nin Avrupa’da sürdürdüğü savaşların dayattığı ve gittikçe artan adam ihtiyacını karşılamak için çıkarılmış askeri emirler söz konusudur.

Doğuda asker kaçaklarına verilen destek çok çeşitli görünlümlere bürünür. Kralın temsilcileri önce, Türkler tarafından ele geçirilince köle yapılmalarına engel olmak suretiyle, bunların özgürlüklerini sağlamaya gayret ederler. İstanbul’daki elçiler bunun için Babıâli’den, yerel yöneticilere bunlardan ellerine geçenler olursa serbest bırakmayı emreden fermanlar elde etmeye çalışırlar. Örneğin 1688’de Girardin, Kıbrıs paşasına hitabeden böyle bir ferman alır.³⁷² Halefi Châteauneuf de 1691’de, sadrazamın kendisine verdiği, “Valonne’dan firar etmiş ve Türklere esir düşmüş birkaç Fransız’ı teslim ettirmek için Dıraç paşasına yazılmış” buyrultudan söz eder.³⁷³ Birkaç yıl sonra elçiye, “Venedik ordusundan firar edecek bütün Fransızları geri almak için”, iki buyrultu daha verilir. “Biri, *Grand Seigneur*’ün Mora’daki ordusuna komuta eden İbrahim Paşa’ya, diğeri –Adriyatik kıyısındaki– Gabelle’i alma emri verilen Mehmed Paşa’ya” hitap etmektedir.³⁷⁴ Bütün bu belgeler, çarpışma alanlarına en yakın yerlerin konsoloslarına, Türk yetkililerin müdahalesi olmaksızın, kaçakları karşılayıp emniyete alma imkânı verir; aynı zamanda, bazen bunları geri almayla kalkışan eski efendileri karşısındaki durumlarını da güçlendirir. 1701’de, kalesinin garnizonundaki birkaç Fransızın firarından sonra, La Sude’ün Venedikli *provveditore*’si bunların iadesi için Girit paşasına başvurur; fakat yanına sığındıkları konsolos Truilhard onun iddialarını reddettirip kaçakların özgürlüğünü korumayı başarır.³⁷⁵ Bir önceki yıl İstanbul’da meydana

gelmiş buna benzer bir olay, kont de Ferriol ile imparatorun elçisi kont d'Ottinghen'i karşı karşıya getirir. Ottinghen imparatorluk ordusundan kaçmış dört Fransız piyade erini yakalatarak "kendi baltacılarıyla *Grand Seigneur*'ce sarayının korunmasına tahsis edilmiş yeniçerilerden oluşan karışık bir birliğin korumasında" alıkoymuştur. Ferriol de misilleme olarak hemen adamlarına üç Alman yakalatır ve ardından, uğradığı ağır hakaretten dolayı Babiâli nezdinde şikâyette bulunur. Sonunda anlaşmazlık, tarafların arabulucu olarak kullandığı Birleşik-Eyaletler elçisinin de yardımıyla, Babiâli'nin girişimiyle çözülür ve birkaç gün sonra esirler karşılıklı olarak değiş-tokuş edilir.

Fransız monarşisi ajanlarının kaçaklar lehindeki tutum alışışı tam ve tekmildir ve diplomatik sorun yaratmaya kadar gidebilir. Ancak verilen destek yetkililer nezdinde yapılan bu girişimlerle sınırlı kalmaz, daha somut ve maddi yardımlar şeklinde de olabilir. İzmir konsolosu 1692'de kaçakların acınası hallerine işaret eder ve gerekli olacak masrafları belirtir: "Hepsi çıplak; milletimiz onları sadece beslemeye değil giydirmeye de mecbur."³⁷⁶ Ticaret odasına da aynı şeyi söylemiştir: "Yalnız sağlığı yerinde olanları beslemek değil, milletin bahçesinde hasta yatan kırkına yiyecek ve ilaç temin etmek de lâzım. Üstelik söz konusu askerlerin çoğu giysisiz, gömleksiz ve pabuçsuz; baştan ayağa giydirilmeleri de lâzım."³⁷⁷ İstanbul'a gelenler de benzer bir muameleyle karşılaşılır. Fransa'ya gitmek üzere gemiye binmeyi beklerken elçilik malikânesinin duvarları içinde barındırılırlar, bu kontrol edilmelerini de kolaylaştırır. Châteauneuf Ekim 1689'la Nisan 1691 tarihleri arasında, bunlardan yetmiş ikisini, yedi günle altmış gün arasında –ortalama yirmi altı gün– sürelerle elçilikte barındırdığını tahmin eder.³⁷⁸ Bunlara İzmir'de olduğu gibi birer "bohça" verilir; milletin temsilcileri mektuplarından birinde bunun içerdiği eşyayı da sayarlar: Her kaçak "bir kaput, iki iç gömleği, bir mintan, bir "külot", bir çift çizme, bir çift ayakkabı, bir serpuş ve tütün satın almak için biraz harçlık" alır.³⁷⁹ İlaçları da sağlanır; sadece "yiyecek ve şarap pahalı olduğu için" değil, yaya ve atlı askerler fazla sıkı bir rejime zorlandıkları takdirde "Türk olma tehdi-

dini savurdıkları” için, Pera’da Fransızlarca işletilen lokantalarda oldukça yüksek fiyata yemekleri de verilir.³⁸⁰ Kaçakların üstlenilmesi, vatana dönüşlerini de içine alır. Genel olarak, küçük gruplar halinde, el altındaki ticaret gemilerine bindirilirler. Fransa’ya varışlarında ya Marsilya valisine ya da Provence “kethüdasına” (eyalet süper-valisine) teslim edilirler. Navlun ve yolcu ücretleri normal olarak kaptanlarla birlikte elçi ve konsoloslar tarafından saptanır,³⁸¹ fakat bazen gemideki masraflar öngörülerini aşar ve bu durum anlaşmazlıklara yol açar. Örneğin 1693’te, İzmir’den altmış askerin taşınması için anlaşılan kaptan Charles Ycard tazminat talebinde bulunur, zira askerler “iaşeleri için belirlenmiş olan tayınla yetinmeyerek, istedikleri kadar yiyip içmiş, erzakı vaktinden önce bitirmiş ve kendisini erzak ikmali için Tunus’a uğramak zorunda bırakmışlardır.”³⁸²

Doğu Akdeniz’deki Fransız varlığının bütün ara duraklarının böyle seferber edilmesi, gerçek firar kanallarının örgütlenmesi sonucuna varır; firarlar yüzünden çıkan birkaç diplomatik pürüz, kaçaklardan birkaç yüzünün vatana geri gönderilmesinin teşkil ettiği önemli başarıyı gölgelememelidir. Konsoloslukların Osmanlı ülkelerinin kıyılarına elverişli biçimde dağılmış olması da kaçaklara, en kolay gemiye binebilecekleri limanlara ulaşıncaya kadar, bir iskeleden diğerine kolaylıkla geçme imkânı sağlar. Dolayısıyla bunlar, Provence gemilerinin daha çok uğradığı İstanbul, İzmir veya İskenderiye gibi limanlara yönlendirilir. Örneğin 1691 Yazında, Dıraç’a sığınmış olan askerler sonra Selanik’e gönderilmiş, oradan da Anadolu’nun büyük limanı [İzmir’e] ulaşmışlardır.³⁸³ Arta konsolosu tarafından karşılananlar da benzer bir güzergâh izleyerek, Selanik ve Sakız Adası üzerinden İzmir’e varırlar.³⁸⁴ Girit’ten kaçarlarsa, aynı şekilde, İzmir’le İskenderiye arasında paylaşılırlar.³⁸⁵ Kaçaklar güzergâhlarının her etabında kralın ajanlarının yardımı görürler; bu görevliler ya onların vatana dönüşlerini ayarlar, ya da onları bu iş için daha iyi imkânlarla sahip meslektaşlarına yönlendirirler. Sistem işlemekte, hatta belki gereğinden iyi işlemektedir, zira kaçak akını masraf artışlarına sebep olur, bu da bazı kaygılara ve birçok da şikâyete yol açar. Örneğin Châtea-

uneuf İstanbul'dan, harcanan paraların "fazla" olduğunu söylemekte tereddüt etmez.³⁸⁶ 1692'de, İzmir "millet" temsilcileri, "Venedik ordusu kaçağı beş yüz dolayında askerın kendilerine yedi bin kuruştan fazla maliyet yüklediğini ve bu meblağı konsolosluk kasasından aldıklarını" haber verirler,³⁸⁷ öte yandan konsolos Rians da bu harcamayı "o kadar yüksek" bulur ki, ödemek durumunda kaldığı meblağ için kralın kendisini tazmin etmeyi kabul edeceğinden kuşku duymadığını bildirir.³⁸⁸ Ertesi yıl, Kahire temsilcileri de ticaret odası yetkililerine, "Kandiye'den gelen askerlerin iâşe ve ibatesinin, bu İskeleye sahip oldukları maddi imkânları tamamen tükettiğini ve milletin şimdi çok borçlu ve son derece yoksul olduğunu" haber verirler.³⁸⁹ Dolayısıyla, masrafları karşılamak için yedeklere başvurulur, ticaret gemilerinden rüsum alınır, Marsilya ticaret odası işin içine çekilir, başka deyişle acil ihtiyaçları gidermek için, daha sonra devlet kasasından geri ödeme vaadiyle, ticaretten haraç alınır. Ancak yük yine de sonunda o denli ağırlaşır ki, 1710'da Marsilyalılar nazır Pontchartrain'e bunu artık kaldıramayacaklarını savunan bir "muhtıra" sundururlar: "Her türlü insana geçinmek ve Fransa'ya dönmek için bu yolu kullanmakta sağlanan kolaylık ve bu masrafların yapıldığı İskeleyelerde görülen suiistimaller yüzünden, [bu yük] her gün artmaktadır; buralarda % 20 faizle büyük meblağlar ödünç alınmakta ve bu da Odayı iflâsa sürüklemektedir; bu durum her yıl yapılan harcamalarda da görülür: Başlangıçta 8.000 lira dolayında olan bu harcama her yıl artarak 1708'de 41.171 lira 13 sol'e ulaşmıştır; bu para peşin olarak harcandığından, geri ödeme ise ancak üç dört yıl sonra tahsis şeklinde yapıldığından, söz konusu masraflar Ticaret Odası için gerçekte üç katına çıkmış olmaktadır."³⁹⁰

Marsilyalıların karşı çıktığı, harcamaları ağırlaştırıran bu aşırılıklar, aslında kurulmuş sistemin iyi işlemesi için ödenen en son bedelden başka bir şey değildir. Kriz, ikinci Mora Savaşı vesilesiyle, çok sayıda yabancıнын da, Osmanlı dünyasında esaretten kaçmak ve Hıristiyan dünyasına ulaşmak için mevcut organizasyondan yararlanmak amacıyla, kendilerini Fransa Kra-

lının uyrukları gibi göstermeye çalıştıkları ortaya çıkınca patlak verir. 1716-1717 kışı boyunca Arta ve Selanik konsoloslarının İzmir'e gönderdikleri 150 kaçağın arasında, aynı şekilde Cumhuriyet'in hizmetinden kaçmış Almanlar da vardır.³⁹¹ Bu keşif, konsolosların yabancılar için yaptığı masrafları karşılamayı reddeden Marsilya ticaret odasının da beslediği yoğun bir tartışmaya yol açar. Sorumlu tutulan konsoloslar bir "muhtıra" ile karşılık verirler ve burada, yardımdan yararlanmış Almanca konuşan kaçakların çoğunun Alsace'lı olduğunu ya da XIV. Louis'nin birleştirme politikası çerçevesinde ilhak edilen yerlerden geldiklerini ve dolayısıyla krallık sakinleriyle hısımlanabileceklerini öne sürerler. Belirttiklerine göre, böyle bir yardım, bunların "Türk olmalarından" ve bu bağlamda yeni hidayete ermişlerin hırs ve heyecanı, [Türklerin] gözüne girmek için, Hıristiyanlara büyük bir şiddet ve acımasızlıkla saldırılarından kaçınmak için de gereklidir.³⁹² Bu argümanlar ve bunlara ek olarak, Osmanlı yetkilileri Fransız'ım diyen bütün kaçakları blok halinde teslim ettiklerinden konsolosların bütün kaçaklara aynı işlemleri uygulamaktan başka bir şey yapamayacaklarını belirten İstanbul'daki elçinin de müdahalesi,³⁹³ Bahriye Divanı üyelerini ikna etmiş görünür, ticaret odasına yapılan masrafların tümünü ödeme emri verilir.³⁹⁴ Alman kaçaklar konusunda çıkan tartışmanın özel unsurlarının ötesinde, böyle bir olay hem Fransızlar tarafından Babiâli'nin de desteğiyle hayata geçirilen sistemin etkililiğini, hem de dövüşü bırakıp vatanlarına dönmek için mümkün olabilecek her fırsattan yararlanmaya çalışan Türk savaşının birçok askerinin özlemlerini açığa vurmaktadır.

Savaştan savaşa gidip gelerek derlenmiş bu kadar tanıklık, bu kadar olgu, bu kadar bireysel ve kolektif hayat hikâyesinden sonra, Türk savaşını yürüten insanların göğüslerini kabarttığı kabul edilen haçlı seferi ruhundan elde ne kalıyor? Galiba pek bir şey kalmıyor. Avrupa'nın her yanında yüzbaşılar, daha küçük rütbeli subaylar, topçu ustaları ve genel olarak bütün savaş uzmanları, bir mevki veya bir ücret uğruna, imparator hesabına, Fransa veya İspanya kralları hesabına ordulara katıldıkları

gibi, sultana karşı da aynı şeyi yapıyorlar. Doğu ordularındaki piyade erlerine gelince, onlar da Batı alanlarındaki meslektaşları kadar, hatta daha fazla, disiplinsiz, dikkatli ve isyankâr. Zaten başka türlü de olamazdı, zira bir savaştan ötekine sürüklenenler hep aynı insanlar... Osmanlı karşıtı savaşın özel bir karakteri olduğu fikrinin aksine, bu savaşa angaje olan asker kitlesinin incelenmesi, son kertede, her türlü dinsel veya kültürel ön-varsayımdan sıyrılmış bir çatışma imajını kabul ettiriyor. Macaristan, Kıbrıs, Girit veya Mora savaş alanlarında öne çıkan tek davranış biçimi, her yerde aynı olan asker kitlesinin gelenek ve refleksleri oluyor.

Sonuç

Türk savaşının üzeri uzun bir süre, kutsal savaşın yalancı yaldızıyla kaplanmıştı. Osmanlı'yı radikal bir düşman olarak tanımlayan bu çatışma kültürüne ayrılan bu kitabın ilk bölümleri, 16. ve 17. yüzyıllarda bunun Batı dünyasında ne denli derinlere kök salmış olduğunu göstermiştir. Bu kültür dinî söylemin, siyasal düşüncenin ve sanatsal yaratının içine işleyen tutarlı bir öğreti bütünü oluşturur. İfade tarzları çeşitlidir, askerî inceleme yazısından popüler kehanete kadar gider. Sultanlarla girişilen her savaş bunu canlandırıp günceller. Sırasında, çağdaşların fikir ve kaygılarını yansıtan yeni unsurları içine alarak kendisini yenileyebilir de: Geleneksel “kâfir” figürüne “barbar”, daha sonra “despot” (tiran) figürleri eklenir; bunlar, Türklere karşı hissedilen çatışmacı duygularda değişiklik yapmaksızın, Türk'ün tanımını zenginleştirir. Bu kültürün ayrıcalıklı dağıtım organları vardır: Ruhban üyeleri, bilgin ve araştırmacılar, ya da Hıristiyan âleminin hudutlarında Osmanlılarla savaşan hükümdarlar gibi... Ancak yine de, bu yadsınmaz gürbüzlüğe ve –1529 ve 1683 Viyana kuşatmaları, 1565 Malta saldırısı, altı yıl sonraki İnebahtı Savaşı, ya da 1660'lı yılların sonunda Venedik kalesi Kandiye'nin şiddetli ve inatçı direnişi gibi– birbirini izleyen seferber edici büyük buluşmalara

karşın, yavaş yavaş belli bir rutinleşmeye düşmekten kurtulamaz. Hep aynı temalar yorulmak bilmez bir inatla tekrar tekrar gündeme gelir: Türk tehlikesinin ihbarı ve kınanması, birlik ve angajman çağrılılarıyla yan yanadır; çökmekte olan bir düşmana karşı kolay ve çabuk bir zafer vaadi, Tanrı tarafından gönderilmiş Kudüs'ü kurtaracak bir kırala ilişkin eskatolojik beklentiyle atbaşı gider. Canlı ve esinli bir kültürden, yavaş yavaş özünden boşalmış bir retoriğe doğru kayılır. Her şeyi sahiplenmek mümkün hale gelir: Krallar artık Osmanlı tehdidi teranesini ancak dolaysız çıkarlarının söz konusu olup olmamasına göre terennüm ederler; saray şair ve hatipleri, hükümdarlarını sultanlara karşı zafer kazanmış olarak betimlemeyi görev bilirler; Constantinople'e karşı bir sefer projesi tasarlamak, bir entelektüel oyun, ya da bir yarışma konusu haline gelir. Türk savaşının "beylikleşmesi", kelimelerin ve anlamlarının yozlaşması sürecinden de geçer: Söylem, basmakalıp klişeleri ve dibi çıkmış referanslarıyla varlığını sürdürür, ama yavaş yavaş ilk anlamından boşalır.

Evrimler sahada daha çabuk olur. Orada kâfirle hesaplaşmak için orta Avrupa'ya veya Doğuya giden birkaç kutsal savaş cenaveriyle karşılaştık. Tarihçiler çok kez böyle bireysel adanmışlıkları yüceltmiş ve herkese örnek göstermişlerdir. Ancak, içlerinden bazılarını adım adım izleyerek, bu gönüllülerin motivasyonlarındaki bazı nüanslar ayırt etmek mümkündür. Türk'e karşı savaş bunlara sadece manevi bir tamamlanmışlık duygusu sağlamaz; dövüşme hırsıyla hareket eden bu kişiler bu işte, silah mesleğindeki eğitimlerini geliştirme fırsatı, ya da, hâlâ yürürlükte olan soyluluk ideallerine uygun olarak, bir yiğitlik gösterisiyle şan-şöhret kazanma vesilesi de görürler; daha maddi arzuların dürtüsü altında, prestijli bir komutanlık veya yüksek ücretli bir görev peşinde de koşarlar. Ama asıl önemlisi, destanları Türk savaşı öykülerini dolduran bu dindar aristokratlar bir azınlık olarak kalırlar. Asker devşirme mekanizmasının özel bir dikkatle incelenmesi, Doğu ordularının bileşimini aydınlatmamıza imkân vermiştir. Bunlar büyük çoğunlukla Avrupa savaş alanlarından derlenmiş ücretli askerlerden olu-

şur. Bazen arkalarında uzun bir askerî kariyerleri olan subaylar, hiç ayrım gözetmeden savaştan savaşa geçer ve hizmetlerini en yüksek ücreti verene sunarlar. Çoğu kez önemsenmeyen sıradan askerlere gelince, onların kaderi zamanın bütün piyadele-
rininkiyle aynıdır: Mahrumiyet, meşakkat ve itilip kakılmalar-
dan örölü, tek çıkış yolu firar, isyan veya ölüm olan bir hayat.
Haçlı seferi heyecanına burada yer yoktur, zaten genellikle pek
iyi de algılanmaz. Kutsal savaşın amansız savaşçıları Malta Şö-
valyeleri ile onlara öykünen Santo Stefano Şövalyeleri, daha 16.
yüzyılın son yıllarından itibaren manevra alanlarının daraldığı-
nı görürler. Osmanlı çıkarlarına karşı korsanlık, gittikçe daha
kuvvetli direnmelerle karşılaşır. Venedik'in deniz-aşırı memali-
kinin yöneticileri, eylemleriyle Serenissima Republica (Asaletlü
Cumhuriyet) ile Babiâli arasındaki ilişkilerin sükûnetini bozan
gemileri kovalarlar; Doğu limanlarında yerleşmiş Fransız tica-
ret insanları bu huzur kaçırıcılardan şikâyet eder, sultanın Hı-
ristiyan uyrukları da, Yahudiler ve Müslümanlarla aynı şekilde
kurbanı oldukları haydutluklardan yakınır; Kutsal Yerlerde-
ki Fransisken rahipler bile, Katolik dini adına verilen bu mü-
cadelede, oralarındaki kendi ikametleri için tehlikeli bir tehdit
görürler. Hükümdarlar da kavgaya karışır; Venedik misilleme
olarak Kudüs Saint-Jean Tarikatının kendi topraklarında sahip
olduğu mal-mülke el koymakta tereddüt etmez; Fransa Kra-
lı kendi uyruklarına Doğu Akdeniz'de soygunlarına devam et-
meyi yasaklar; Ancona Limanı'nın gelişmesi kadar Hıristiyanla-
rın kaderini de düşünen Roma, korsanlığa sınırlar koymaya ça-
lışır ve bunlara saygı gösterilmesini sağlamak için Malta Üstad-
ı azamı, Toscana Grandükası ya da İspanya Kralı nezdinde gi-
rişimlerine ara vermez. Bu genel reddetme hareketi üzerinden,
Hıristiyan âlemiyle Osmanlı İmparatorluğu arasındaki ilişkile-
rin bütün eski savaşçı tasarımı da zımnen reddedilmiş olur. Ra-
dikal antagonizma ve sonuna kadar savaşın dayattığı tutumun
karşısında, Babiâli'yle barış içinde birlikte yaşama fikrini de ar-
tık dışlamayan yeni davranış tarzları yavaş yavaş güç kazanır.

Devletler, bu köklü değişimin başlıca aktörleridir. Türk teh-
likesi söylemde varlığını sürdürürken, milletlerarası ilişkilerin

ufkundan yavaş yavaş silinir. Bu kitapta, Papalık'ın insanları harekete geçirme kapasitesinin zayıflaması üzerinde duruldu. Buna, sultanlardan doğrudan doğruya darbe yemedikçe, hükümdarların benimsedikleri kayıtsızlığı da eklemek lâzımdır. Artık dikkatleri başka tehditlere odaklanmaktadır. Protestanlığın yükselişi ve kışkırttığı anlaşmazlıklar, Osmanlı tehlikesinin ikinci plana itilmesine mutlaka katkıda bulunur. Bu fay hattı ülkelerin içinden geçer ve uzun iç savaşları besler. Fransız *Ligue* (koyu Katolik partisi) yandaşları, anlamlı bir semantik dönüştürmeyle, *Huguenot* (Protestan) hasımlarını "Türk" olarak niteler ve böylece dinî çatışmaya yeni öncelikler atfederler. Çatlak, kıta ölçeğinde de yayılır, Hıristiyan Cumhuriyet kavramını sorgulamaya açan ve Roma'nın etki alanını daha dar bir Katolik dünyasıyla sınırlayan [bir sonuca], Avrupa'nın paylaşılması sonucuna varır. Vestfalya Müzakereleri örneğinin de ortaya koyduğu gibi, Papalık'ın kendisi de, sultanın aynı sıralarda Venedik'e yaptığı saldırılardan ziyade Protestanlığın imparatorluk ülkelerindeki yayılışından endişeli görünür. Ayrıca, bu dinî karşıtlıkların üzerine millî çekişmeler de eklenir ve başka bölünmeleri besleyip sürdürürler: Fransa krallarıyla Avusturya ve İspanya Habsburgları arasında zaman zaman alevlenen mücadele, Osmanlılara karşı her türlü kolektif girişimi kalıcı biçimde engeller. 16. ve 17. yüzyıllarda çatışmaların böyle Avrupa toprağı üzerinde yoğunlaşıp sıklaşması ve iç içe geçmesi, Doğu harekât alanlarının marjinalleşmesine sebep olur ve oraları ikinci plana düşürür. Dolayısıyla, Türklere karşı savaşmak da sırf hudut devletlerine düşen bir görev olma yoluna girer: Akdeniz'de Venedik ve İspanya, kıtada imparatorluk ve Polonya. Yeniçağın ilk dönemindeki Türk savaşları, Hıristiyanlığı topyekûn seferberliğe çağıran yaygın bir söylemle desteklenmekte olsalar bile, aslında bölgesel bir boyuttan da yoksun değillerdir. Bu dönemde kurulan ve üyeleri düşmanla doğrudan temasta olan hükümdarlardan ibaret kalan çeşitli Hıristiyan birlikleri bunun kanıtıdır. Kaldı ki bu koalisyonlar da, [bu temastan dolayı] daha sağlam değillerdir. Mali yükün ortaklar arasında paylaşımı, askerî hedeflerin belirlenmesi, öncelik ku-

rallarının saptanması, 16. yüzyılda kurulan birliklerin birkaç ay içinde tökezleyip dağılmalarına sebep olan engellerdir. Sonraki dönemde kurulanlar, ortak bir ordu ilkesinden vazgeçtikleri ölçüde, daha kalıcı ve etkili olurlar; fakat aynı nedenden ötürü de, taraflardan her birinin mücadeleyi –topraklarını genişletmek amacıyla– ancak kendi sınırlarına kadar götürdüğü, şartlar gereği oluşturulmuş basit ittifaklara daha çok benzerler.

Avrupa ve Akdeniz'in doğu uçlarına sıkıştırılan, yalnız ileri mevzilerdeki devletlerce üstlenilen Türk savaşı, olgular bazında, Papalık'ın 17. yüzyıl sonuna dek, her şeye karşın ama fazla hayal de kurmaksızın, artık mevcut bile olmayan bir Hıristiyan Cumhuriyetine üyelerine önermekte devam ettiği geniş kapsamlı kolektif projeden ayrılır. Araçlarında ve amaçlarında artık diğerleri gibi sıradan bir savaş olur. Burada kritik bir değişim söz konusudur ki, Osmanlılara karşı mücadeleyi konu alan bu eserde bile bile ihmal edilen bir başka evrimle sıkı sıkıya bağlantılıdır. Yeniçağın ilk yüzyılları Babıâli ile Batılı devletler arasındaki ilişkilerin yoğunlaştığı dönemlerdir. Haçlı seferi fikrinin zayıflayışı ile bu ilişkilerin yükselişi, Avrupa satranç tahtasında sultanların işgal ettikleri yerin yeniden tanımlanmasını gündeme getiren bir diyalektik süreç halinde eklemlenir. Hıristiyan hükümdarlarla Türkler arasındaki ilk temaslar, Türklerin siyaset sahnesine çıkışı ve egemenlik alanlarının genişleyişiyle aynı zamana rastlar.¹ Örneğin, daha 14. yüzyılın ortasından itibaren, Orhan ile Cenova Cumhuriyeti arasında düzenli yazışmalar olduğuna dair tanıklıklar vardır.² İzi sürülebilen ilk Venedik elçilik heyeti de 1360 yıllarına çıkar.³ Böylece, 1453'e kadar, sayıca elliden az olmayan Serenissima elçi ve temsilcisi Babıâli nezdinde birbirini izler. Aksi yönde, Lagün kıyılarına ilk Osmanlı misyonu ise 1384'te gönderilmiş olabilir.⁴ Bu bağlar uzun süre, ayrıcalıklı olarak Doğuda varlık gösteren devletleri ya da Hıristiyan âleminin doğu hudutlarındaki kralları ilgilendirir. 1414'te Polonya Kralı Ladislas Jagellon, II. Mehmed'e iki elçi göndererek, Macaristan Kralı Sigismond'la olan anlaşmazlığı konusunda arabuluculuk önerir.⁵ Gittikçe artan bu ilişkiler, sultanların fetihleri sayesinde kazandıkları bölgesel güç sta-

tülerini resmîleştirir. Bunlar 15. yüzyıl sonundan itibaren daha da çoğalır. Konstantinopolis'in II. Mehmed tarafından fethi ve Akdeniz'le Doğu Avrupa'da Osmanlı mevcudiyetinin kökleşmesi, Osmanlı imparatorlarına Batılı devletlerin gözünden yeni bir rol biçme sürecine katkıda bulunur.⁶ O zaman, bu imparatorlarla İtalyan hükümdarlar arasında temasların çoğaldığı görülür. İç kavgalarla parçalanmış ve yakın dış müdahalelerin tehdidi altına girmiş bir yarımada, Babilî'yi bir başvuru mercii gibi görmek ve desteğini istemek eğilimi ağır basmaktadır. Avrupa ve Osmanlı sorunlarının böyle iç içe geçişi, II. Mehmed'in halefi II. Bayezid'in saltanatında hızlanmaya başlar ve Batılı hükümdarlarla sultan arasındaki menfaat çakışması, aralarındaki ilişkilerin de sıkışmasını getirir.⁷ 16. yüzyıla girerken, zengin bir anlaşma ve çıkar ortaklığı geleneği oluşmuş bile. Hatta bazılarının gözünde Babilî, zor şartlarda başvuru ve destek mercii olarak görülebilmektedir; öte yandan Türkler de Hıristiyan âleminin işlerine karışmakta tereddüt etmezler. Ne ki, bu iletişimin coğrafyası henüz sınırlıdır; Osmanlı İmparatorluğu'nun deniz ve kara hudutlarından, İtalya, Macaristan, İmparatorluk, ya da Polonya yönlerine doğru gelişirler; buna karşılık, pek-Hıristiyan krallarla yapılan pek mütevazı bir başlangıcın ise sonu gelmez.⁸ Ancak o sıralarda edinilen âdet ve alışkanlıklar Yeniçağın ilk yüzyıllarında daha da gelişip güçlenirler.

15. yüzyıldan 16. yüzyıla geçiş yıllarındaki bu çeşitli girişimlerle önceden hazırlanmış olsa da, 1520'li yıllardan itibaren I. François ile Sultan Süleyman arasında başlayan yakınlaşma, hiç kuşkusuz bir çığır açar. Başlangıçta stratejik mülahazalardan ve V. Charles'ın nüfuzuna birlikte karşı koyma iradesinden kaynaklanmış olsa da, giderek, Fransa'yla Osmanlı İmparatorluğu arasında diplomatik ve ekonomik ilişkilerin yoğunlaşmasını ve Doğu Akdeniz'de bir Fransız varlığının yerleşip yayılmasını kolaylaştıran istikrarlı ve kalıcı bir birliğe dönüşür. Aynı zamanda, 1580'li yıllarda İngiltere'yle, ardından 17. yüzyıl başında Birleşik Eyaletlerle kurulan diğer barışçıl ve sürekli ilişkilere de örnek teşkil eder. Özellikle de, Hıristiyan hükümlerini

darların “kâfir” halklarla ittifakını haklı göstermeyi hedefleyen zengin bir teorik düşünce çabasıyla birlikte yürür.⁹ Kralın çevresinde biçimlenen ve Fransa’nın bu politikasına karşı dile getirilen pek çok eleştiriyi karşılamayı amaçlayan bu propaganda argümanları, yavaş yavaş zihinlere yerleşir. Örneğin, 1625’te çıkan *De jure belli ac pacis* (Savaş ve Barış Hukuku) adlı eserinde Hugo Grotius bu kanıtlamaların bir kısmını benimser. “Gerçek dinden olmayanlarla antlaşma ve ittifak yapmanın caiz olup olmadığını” inceleyerek, sözü hiç dolandırmadan “doğa yasasına göre bunda hiçbir güçlük olmadığını, zira ittifak yapmanın, din farkından dolayı hiçbir istisna oluşmaksızın, bütün insanların ortak hakkı olduğunu” açıklar ve ardından, Eski ve Yeni Ahitlerden çıkarılan ve bu postülaya aykırı görünen bütün argümanları çürütmeye çalışır.¹⁰ Ancak yine de bu ilke üzerine kurulacak fazla sıkı birliklere cevaz vermekte hâlâ tereddüt eder. “Paganlarla veya kâfirlerle ittifak yapılıncaya kendilerini fazla güçlendirmelerine imkân verilmiş oluyorsa, böyle bir ittifaktan vazgeçmeyi” tavsiye ettiği gibi, “herkesin İsa Mesih’e hizmet etmesi gerektiğinden, eğer bir din düşmanı Hıristiyan devletlerin üzerine saldırırsa, kralların ve halkların birbirlerine yardım etmedikleri takdirde bu görevlerini yerine getirmiş olamayacakları” görüşünü savunur. Ancak bu son çekinmeler de sonraki on yıllarda kaybolur. Bu kitapta önceki bölümlerde söz konusu edilen Émeric Crucé ve abbé de Saint-Pierre, Türklerle barışçıl ilişkiler kurulmasını savunur ve milletlerarası ilişkileri yeniden yapılandırma projelerinde onlara önemli bir yer verirler.¹¹ 18. yüzyıl sonlarında Jean-Baptiste-René Robinet, *Dictionnaire Universel*’inin bir pasajında, “Hıristiyan hükümdarların kâfirlerle ittifakları” konusuna yeniden dönmeyi gerekli görür. Kendi hesabına “bu sözde problemin bizimki gibi “filozof” bir yüzyıla yakışmadığını” düşünürse de, buna kani olmayanlar için konuyu yeniden gündeme getirir. “Eskiden insanların birtakım kutsal günlere saygı uğruna kendilerini savunacak yerde düşman tarafından kırılmaya razı oldukları çağlar bile yaşandıysa, Felsefenin henüz pek gelişmemiş olduğu bazı milletlerden, Müslümanlarla ya da putperestlerle ittifak yapmakta

tereddüt edecek derecede yetersiz aydınlanmış hükümdar veya nazırların çıkmasına şaşılabilir mi?”¹² Robinet öncelikli olarak cahil bırakılmış devlet adamlarına seslenir; onları daha baştan “söz konusu sorunun zaten çok iyi tartışılmış olduğu” konusunda uyarır ve ardından birkaç paragraf içinde, önceki yüzyıllarda Fransa’nın Osmanlı ittifakının savunucularınca geliştirilmiş olan bütün tanıtlamayı ana hatlarıyla tekrar ele alır. Çıkarıldığı sonuç kesindir: “Bugün artık böyle boş mülahazalarla ellerimiz bağlı değil. Katolik hükümdarlar her gün, vaktiyle savaşmak için haç takındıkları sapkınlarla anlaşma ve bağlaşma yapıyor, Hıristiyan devletler de Türk’le ittifak kurmakta hiçbir beis görmüyorlar.”

Türk savaşının, bu kitapta açıkça ortaya konan, dinî antagonizma faktörünü geri plana iten “beylikleşmesi”, son kertede, sultanlarla bazı Hıristiyan krallar arasında kalıcı ilişkilerin gelişmesiyle birleşerek, Osmanlı İmparatorluğu’nun aşamalı olarak Avrupa devletlerinin oyun alanına dâhil olmasını teşvik eder.¹³ Fakat kabul etmek lâzımdır ki, Yeniçağ sonunda bu entegrasyon henüz tamamlanmış olmaktan uzaktır. En azından, eserlerinde diplomatik pratikten milletler arasında geçerli olacak ortak kuralları türetmeye çalışan insan hakları kuramcılarının geniş bir sözbirliğiyle kabul ettikleri durum böyledir. Nitekim aralarında, Osmanlıların başlıca Avrupa saraylarında geçerli olan normların birçoğunu ne tanıdıkları ne de uyguladıkları konusunda görüş birliği vardır. Örneğin, Abraham van Wicquefort 1681’de çıkardığı *Ambassadeur et ses fonctions* (Elçi ve İşlevleri) adlı kitabında, Osmanlıların, normal olarak hükümdarlar arasında elçi mübadelesini düzenleyen âdet ve göreneklere uymadıklarını vurgular. Batıda hükümdarlar arasındaki ilişkiler sürekli (yerleşik) elçilikler ağı üzerinden yapılanma eğilimindeyken,¹⁴ Babıâli “diğer bütün hükümdarların elçilerini kabul eder ve bunu bir saygı sunma gibi göstererek kendisine övünç payı çıkarırken, öteki saraylarda hiçbir temsilci bulundurmuyarak, gerektiğinde oralarda hiç ikamet etmeyen çavuşlarını gönderir.”¹⁵ Öte yandan, “yerine bir halef getirmeden ya da hemen getireceğine söz vermeden bir elçinin ye-

rinden ayrılmasına izin vermemek suretiyle”, Osmanlılar, normal olarak krallara tanınan, yabancı ülkelerdeki temsilcileriyle ilgili istedikleri gibi tasarrufta bulunabilme özgürlüğünü de çiğnemiş olurlar. Hele Avrupalı hükümdarların elçilerine sık sık yaptıkları kötü muameleler, akıl almaz bir skandal olarak görülür. Wicquefort bu kişilerin elçilik vasıflarının hiç nazarı dikkate alınmamasını ayıplar, [Türklerin] onlara “Türk usulünce” davrandıklarını, yani “kendi yavuzlukları yüzünden Hıristiyanlara duydukları tiksiniyle, ülkelerinde ikamet eden yabancı elçilere saygısızlık etmekten çekinmediklerini” açıklar. Bunu yapmakla, bir kez daha, elçinin kutsal sayılması ya da bu kutsallıktan dolayı ona tanınan çeşitli bağışlıklar gibi temel önemde sayılan ilkelere aykırı davranmış olurlar.¹⁶ Devletlerarası diyalogda ortak payda olarak dinî mensubiyetin yerini yavaş yavaş insan hakları alırken, [ne yazık ki] bundan gerçek anlamda daha büyük bir açılım doğmaz. Bu kez de bu temel kurallara uyulup uyulmaması, hükümdarları ve halkları süzgeçten geçirmeye yarayan yeni bir ayrımcılık kriteri olur. Böyle olunca da, Babıâli bir muhatap, bir ortak, hatta bir müttefik olarak kabul edilse bile, yine de “ötekilik” modunda algılanır, çünkü bu hukukun yasalarını tamamıyla kabul etmemektedir. Arada bir kopuş meydana gelir: Osmanlılar *de facto* insan haklarını benimsemiş devletler topluluğunun dışına itilirken, aksi yönde, onun çevresinde yeni bir “Batılı” kimliğin billûrlaştığı görülür. Bu bağlamda, 18. yüzyıl sonunda, milletler arasında geçerli olan âdet ve göreneklerden pozitif bir insan hakları öğretisinin temellerini çıkarmaya çalışan Georges-Frédéric de Martens, “Avrupa’da, Türklerdeki üzerinde uzlaşılmış ve görenekleşmiş insan haklarının birçok bakımlardan Hıristiyan Avrupa’nın diğer kısımlarındakinden farklı olduğunu” ileri sürer. Bu yüzden, uygulamalarını incelediği devletler camiasına, “oraya tamamen asimile olmuş” saydığı “Amerika Birleşik Devletleri”ni dâhil ederken, Osmanlı İmparatorluğu’nu dışarıda bırakmayı önerir.¹⁷

Giriş

- 1 Örneğin bkz. R. Wright, *Sacred Rage: The Crusade of Modern Islam*, New York, 1985; A. Morabia, *Le Gihâd dans l'Islam médiéval*, Paris, 1993; J. Kelsay, *Islam and War: a Study in Comparative Ethics*, Louisville, 1993; J. T. Johnson, *The Holy War Idea in Western and Islamic Traditions*, New York, 1997. Ayrıca J. Kelsay ve J. T. Johnson tarafından yayımlanan ortak çalışmalara da bakılabilir: *Cross, Crescent and Sword: The Justification of War in Western and Islamic Traditions*, Westport, 1990; id. *Just War and Jihad: Historical and Theoretical Perspectives on War and Peace in Western and Islamic Traditions*, Westport, 1991.
- 2 A. Dupront, *Le mythe de croisade*, 4 cilt, Paris, 1997.
- 3 Örneğin bkz. 22-24 Ekim 2001'de Paris'te, *Centre d'études d'histoire de la défense* tarafından düzenlenen "Autour de Lépante: guerre et géostratégie en Méditerranée au tournant des 16. et XVII. siècles" (İnebahtı'ya dair: 16. yüzyıldan 17. yüzyıla geçerken Akdeniz'de savaş ve jeostrateji) konulu kollokyum; veya 8 Kasım 2002'de Venedik'te *Istituto di studi militari marittimi* tarafından düzenlenen "Meditando sull'evento di Lepanto. Odierna interpretazioni e memorie" konulu çalışma günü. Ayrıca şu eser de zikredilebilir: R. Canosa, *Lepanto. Storia della "Lega santa" contro i Turchi*, Roma, 2000.
- 4 Bkz. S. P. Huntington, "The Clash of Civilizations?" *Foreign Affairs*, 72 (1993), s. 22-49. Bu tartışmaya yapılan çeşitli katkılar, S. P. Huntington'ın (vd.) *The Clash of Civilizations - The Debate* adlı kitabında toplanmıştır: New York, 1993.
- 5 F. Braudel, *La Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II*, c. II. Paris, 2. basım, 1966, s. 95.
- 6 A.g.e., s. 97.
- 7 A.g.e., s. 112.
- 8 A.g.e.

- 9 S. A. Atiya, "The aftermath of the Crusades", *A History of the Crusades* içinde, yön. K. M. Setton, c. III: *The Fourteenth and Fifteenth Centuries*, Madison, 1975, s. 647-666.
- 10 K. M. Setton, *The Papacy and the Levant (1204-1571)*, c. III ve IV, Philadelphia, 1984.
- 11 N. Housley, *The Later Crusades, 1274-1580*, Oxford, 1992, s. 118-150.
- 12 N. Housley, "The Crusading movement, 1274-1700", *The Oxford Illustrated History of the Crusades* içinde, ed. J. Riley-Smith, Oxford, 1995, s. 260-293.
- 13 Haçlı seferiyle kutsal savaş arasındaki ayrım konusunda, bkz. J. Flori, *La guerre sainte. La formation de l'idée de croisade dans l'Occident chrétien*, Paris, 2001.
- 14 Bkz. özellikle M. Petrocchi, *La politica della Santa Sede di fronte all'invasione otomana (1444-1718)*, Napoli, 1955, ve D. Caccamo'nun daha yakın tarihli makalesi, "Guerra santa e guerra turca nel Seicento", içinde *Marco d'Aviano e il suo tempo. Un cappucino del Seicento, gli Ottomani e l'Imperio*, ed. R. Simonato, Pordenone, 1994, s. 396-428.
- 15 P. Alphandéry ve A. Dupront, *La Chrétienté et l'idée de croisade*, 2 cilt, Paris, 1959. Ayrıca, daha özel olarak, şu esere de bakılabilir: A. Dupront, *Du sacré: croisades et pèlerinages, images et langages*, Paris, 1987; A.k., *Le mythe de croisade, a.g.e.*

1. Ortak Düşman Olarak Türk: Bir Antagonizma Kültürünün Yerleşmesi ve Sürdürülmesi

- 1 M. P. Gilmore, *The World of Humanism, 1453-1517*, New York, 1952, s. 21.
- 2 J. Delumeau, *La peur en Occident, XVII-XVIII. siècles*, Paris, 1978, s. 262-272, ve özellikle 265-266.
- 3 Bkz. B. Bennassar, "Conversion ou reniement? Modalités d'une adhésion ambiguë des Chrétiens à l'Islam", *Annales, ESC*, 43 (1988), s. 1349-1366; A.k. L. Bennassar'la birlikte, *Les Chrétiens d'Allah. L'histoire extraordinaire des renégats, XVI-XVII. siècles*, Paris, 1989. Din değiştirenler konusunda ayrıca bkz. L. Rostagno, *Mi faccio turco. Esperienze ed immagini dell'Islam nell'Italia moderna*, Roma, 1983; L. Scaraffia, *Per una storia dell'identità occidentale*, Roma-Bari, 1993.
- 4 Örneğin, Venediklilerin din değiştirenler hakkındaki hükümlerine bakılabilir; inceleyen P. Preto, *Venezia e i Turchi*, Floransa, 1975, s. 169-175; G. Benzoni, "Il "farsi turco" ossia l'onbra del rinnegato", in *Venezia e i Turchi. Scontri e confronti di due civiltà*, Milano, 1988, s. 91-133.
- 5 Başlıca N. Iorga (*Geschichte des osmanischen Reichs*, 5 cilt, Gotha, 1908-1913) tarafından ileri sürülen bu varsayım daha sonra F. Braudel tarafından da benimsenmiştir (*La Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II*, c. II, Paris, 2. bas., 1966, s. 11 ve 14); Braudel, Türklerin Balkanları fethinin bir bakıma "sefil ve zavallı halkın kurtuluşu" sayılabileceğini söylemekten çekinmemiştir.
- 6 Örneğin Naksoslular, 1506'da yeğeni Nicolo'nun yerine geçen duk Francesco Sommaripa'nın ağır baskılarını sona erdirmek için Türklere başvurmayı düşünmüşlerdi, bkz. B. J. Slot, *Archipelagus turbatus. Les Cyclades entre colonisation latine et occupation ottomane, c. 1500-1718*, c. I, İstanbul, 1982, s. 67. Yir-

- mi yıl kadar sonra Scarpanto'da meydana gelen benzer bir olay hakkında bkz. G. I. Pilidis, "L'isola di Scarpanto fra Veneziani e Ottomani. Un tentativo di sottomissione al sultano (1523)", *Thesaurismata*, 29 (1999), s. 163-186.
- 7 Bu konuda bkz. A. Papadia-Lala'nın sentez makalesi "I Greci fra Venezia e i Turchi nell'arco della lunga durata", *I Turchi, il Mediterraneo e l'Europa* içinde, ed. G. Motta, Milano, 1998, s. 185-196.
- 8 D. Vaughan, o zamana kadar Hıristiyan âlemiyle Türkler arasında özellikle anlaşmazlık ve çatışmaları vurgulayan bir tarihçilik anlayışını tam tersinden alarak, bu iki dünyayı birleştirebilecek alışverişlerin ve birbirini tamamlayıcı unsurların altını çizer (*Europe and Turks: a Pattern of Alliances, 1350-1700*, Liverpool, 1954).
- 9 P. Preto, "Le "paure" della società veneziana: le calamità, le sconfitte, i nemici esterni ed interni" *Storia di Venezia dalle origini alla caduta della Serenissima* içinde, c. VI: *Dal Rinascimento al Barocco*, ed. G. Cozzi ve P. Prodi, Roma, 1994, s. 221-222.
- 10 A.k., "I Turchi e la cultura veneziana del Seicento", in *Storia della cultura veneta. Il Seicento*, c. IV/2, ed. G. Arnaldi ve M. P. Stocchi, Vicenza, 1984, s. 313, 314.
- 11 A.k., *I servizi segreti di Venezia. Spionaggio e controspionaggio al tempo della Serenissima: cifrari, intercettazioni, delazioni, tra mito e realtà*, Milano, 2. bas., 1999, s. 95-109.
- 12 Bu acıklı olay hakkında bkz. S. La Sorsa, *Lo sbarco dei Turchi in Puglia e la guerra d'Otranto*, Roma, 1945; A. Saracino, *Otranto, baluardo dell'Occidente cristiano*, Roma, 1981, ve V. Saletta'nın makalesi "Il sacco di Otranto (11 agosto 1480)", *Studi Meridionali*, 5 (1972), s. 209-247. Ayrıca E. Rossi tarafından Osmanlı kaynaklarına dayanılarak gerçekleştirilen ilginç çalışma, "Notizie degli storici turchi sull'occupazione di Otranto nel 1480-1481" (*Japigia*, 2 (1931), s. 182-191) da kayda değer.
- 13 Roma savunma tesislerinin güçlendirilme sürecinin aşamaları P. Pecchini tarafından yeniden belirlenmiştir: *Roma nel Cinquecento. Storia di Roma*, c. XIII, Bologna, 1948, s. 490-494.
- 14 Konuya genel bir yaklaşım için, bkz. V. Faglia, *La difesa anticorsara in Italia dal 16. secolo. Le torri costiere. Gli edifici rurali fortificati*, Roma, 1974; P. G. Leonard, *Le torri costiere d'Italia*, Floransa, 1991.
- 15 Bkz. R. Russo, *La difesa costiera nel Regno di Napoli dal XVI al XIX. secolo*, Roma, 1989. Bu eser birçok bölgesel incelemeyle tamamlanmalıdır, bkz. G. Valente, *Le torre costiere della Calabria*, Cosenza, 1960; R. De Vita, *Castelli, torri ed opere fortificati di Puglia*, Bari 1976; D. De Maio, *Fanoi. Calabria, musulmani, torri costiere*, Bergamo, 1990.
- 16 Adanın Ferrante Gonzague yönetimi altında savunma durumuna sokulması hakkında, bkz. C. Capasso, "Il governo di Don Ferrante Gonzaga in Sicilia dal 1535 al 1543", *Archivio Storico Siciliano*, 30 (1905), s. 439-442, 456-464; a.g.e., 31 (1906), s. 400-404.
- 17 G. M. de Rossi, *Torri costiere del Lazio*, Roma, 1984. Bu politikanın son yılları hakkında, bkz. F. Cerasoli'nin biraz eskimiş incelemesi "Stato ed armamento delle torri delle spiagge romane ed adriatiche (anni 1625-1631)", *Rivista Marittima*, 24/1 (1891), s. 461-486.

- 18 Bu konuda bkz. S. Marciani'nin derlediği belgeler, *Mamma, i Turchi! Antologia commentata di assedi e bataglie nell'Abruzzo adriatico*, Lanciano, 1985.
- 19 R. Ebermann, *Die Türkenfurcht: ein Beitrag zur Geschichte der öffentlichen Meinung im Deutschland während der Reformationzeit*, Halle, 1904.
- 20 Bu şarkılar özel olarak Sydney H. Moore tarafından incelenmiştir: "The turkish menace in the sixteenth century", *The Modern Language Review*, 40 (1945), s. 30-36.
- 21 G.E. Rothenberg, *The Austrian Military Borders in Croatia, 1522-1747*, Urbana, 1960.
- 22 Avrupa'da ve özellikle imparatorluk içinde yürümekte olan "mezhepleşme" (*confessionalisation*) süreci, H. Schilling'in araştırmalarının ("Konfessionalisierung und Formierung eines internationalen Systems während der frühen Neuzeit", *Die Reformation in Deutschland und Europa: Interpretationen und Debatten* içinde, yön. H. Guggisberg ve G. Krodel, Gütersloh, 1993, s. 597-613; A.k., "Die konfessionellen Glaubenskriege und die Formierung des frühmodernen Europa", *Glaubenskriege in Vergangenheit und Gegenwart* içinde, yön. P. Hermann, Göttingen, 1996, s. 123-137) gösterdiği gibi, Yeniçağda uluslararası ilişkileri yapılandıran büyük bölünme ve ayrışmalara temel olmakla birlikte, bu bölünmeler örneğin 1593-1606 arasındaki "uzun savaş"ta görülen türden dayanışmaların sürekliliğini de dışlamıyordu. Bu konuda bkz. J. P. Niderkorn, *Die europäischen Mächte und der "Lange Türkenkrieg" Kaiser Rudolfs II (1593-1606)*, Viyana, 1993, s. 49-57.
- 23 Kutsal imparatorluğun Osmanlı güçleri karşısındaki iç bölünme ve zaaflarını kınayan etkili bir propagandanın desteğiyle, Habsburg hanedanı Türk tehlikesinin doğurduğu korkuları mali, ama aynı zamanda siyasi amaçlarla istismar etmeye çalışır. V. Charles [Şarlken] ve I. Ferdinand'ın saltanatlarında, gerçi Katoliklerle Protestanlar arasında düşmana karşı bir anlaşmaya varılır, ama bu, S. Fisher Galati'nin (*Ottoman Imperialism and German Protestantism, 1512-1555*, Cambridge, 1959) gösterdiği gibi, çoğu kez sıkı pazarlıklarla koparılan karşılıklı ödünler pahasına olur. Bu "federalleştirici" etki sonraki dönemde de hâlâ yürürlüktedir; bkz. W. Schulze, *Reich und Türkengefahr im späten 16. Jahrhundert. Studien zu den politischen und gesellschaftlichen Auswirkungen einer äusseren Bedrohung*, Münih, 1978.
- 24 Bu deyim ve ondan önceki pasaj hakkında, bkz. G. Livet, "Le tragique XVII. siècle", *Histoire de Strasbourg* içinde, yön. G. Livet ve F. Rapp, Toulouse, 1987, s. 169-175.
- 25 H. Desmet-Grégoire, *Le Divan magique. L'Orient turc en France au XVIII. siècle*, Paris, 1980. Bkz. A. Merle'in aynı yöndeki analizi, *Le miroir ottoman. Une image politique des hommes dans la littérature géographique espagnole et française (XVI.-XVII. siècles)*, Paris 2003: Yazar, gezi anlatılarının analizinden hareketle, Babıâli'nin müttefiki olan Fransa'da oluşturulan Türk imajıyla, sultanların hasmı durumundaki İspanya'da geçerli olan Türk imajı arasında fark bulunmadığını gösteriyor.
- 26 ASVe, Collegio, Lettere principi, filza 26, non num., IX. Charles'dan Venedik Duce ve Senatosu'na, Villers-Cotterêts, 9 Aralık 1570.
- 27 AMAE, CP, Venedik, c. 54, f 139v, Mazarin'den Venedik elçisi Grémonville'e, s.l., 30 Ocak 1646.

- 28 Bu konuda bkz. kralın, imparator nezdindeki temsilcisi Sébeville'e mektupları; zikreden C. Boutant, *L'Europe au grand tournant des années 1680: les origines de la guerre de succession palatine*, Paris, 1985, s. 126-127.
- 29 H. Bots, "La paix de Münster et les ambassadeurs des Provinces-Unies: les liens avec la République des Lettres", *L'Europe des traités de Westphalie. Esprit de la diplomatie et diplomatie de l'esprit* içinde, yön. L. Bély; Paris, 2000, s. 434-436.
- 30 Condulmer'in bu görevinde karşılaştığı gittikçe artan güçlüklerin bir tarihçesi için, bkz. yazışmaları ve örneğin BNMar, It VII 2382 (9753), f387 r-v, 391 r-v, Condulmer'den Cumhuriyet'in Vestfalya'daki elçisi Alvisse Contarini'ye, 14 ve 19 Şubat 1647.
- 31 16. ve 17. yüzyıllar arasından İngiliz-Osmanlı ilişkilerinin gelişmesi hakkında, bkz. A. N. Kurat, *Türk-İngiliz münasebetlerinin başlangıcı ve gelişmesi (1553-1610)*, Ankara, 1953.
- 32 Örneğin I. Elisabeth, II. Philippe'le olan mücadelesinde Babıâli'nin desteğini elde etmeye çalışır; bkz. E. Pears, "The Spanish Armada and the Ottoman Porte", *English Historical Review*, 8 (1893), s. 439-466.
- 33 Bu konuda bkz. S. A. Skilliter, *Willam Harborne and the Trade with Turkey, 1578-1582. A Documentary Study of the First Anglo-Ottoman Relations*, Londra, 1977.
- 34 Bu konuda F. L. Baumer'in incelemelerine bakılabilir: "England, the Turks and the Common Corps of Christendom". *American Historical Review* 50 (1944-1945), s. 26-48; S. C. Chew, *The Crescent and the Rose: Islam and England during the Renaissance*, Oxford, 1937; B. H. Beck, *From the Rising of the Sun: English Images of the Ottoman Empire to 1715*, New York, 1987. Daha yakın tarihli bir çalışma N. Matar'ın eseri, *Turks, Moors and Englishmen in the Age of Discovery*, New York, 1999.
- 35 Birçok tarihçi araştırmalarını Osmanlı hanedanının kökenleri ve güçlenişi konularına hasretmiştir. Bellibaşlı incelemeler arasında şunlar zikredilebilir: H. A. Gibbons'ın bu alanda öncülük eden çalışmaları *The Foundation of the Ottoman Empire*, Oxford, 1916; M. F. Köprülü'nün kapsamlı denemeleri *Les Origines de l'Empire Ottoman*, Paris, 1935; P. Wittek, *The Rise of the Ottoman Empire*, Londra, 1938; E. Werner, *Die Geburt einer Grossmacht: die Osmanen (1300 bis 1481). Ein Beitrag zur Genesis des türkischen Feudalismus*, Berlin, 1966. Bu yazarlarca savunulan görüşlerin ve daha yakın tarihli tezlerin bir tartışması için, bkz. H. Inalcık, "The question of the emergence of the Ottoman State", *International Journal of Turkish Studies*, 2 (1980), s. 71-79. Son olarak, bu konuyla ilgili olarak tarihçilik alanındaki kazanımların bir özeti, kaynakların eleştirel bir sunumu ve yeni bir yorum denemesi için, bkz. C. Kafadar, *Between two Worlds. The Construction of the Ottoman State*, Berkeley, 1995.
- 36 Osmanlı fetihlerinin daha ayrıntılı bir sunumu için, bkz. H. Inalcık, *The Ottoman Empire. The Classical Age, 1300-1600*, Londra, 1973, s. 5-34; I. Beldiceanu, "Les débuts: Osmân et Orkhân", *Histoire de l'Empire Ottoman* içinde, yön. R. Mantran, Paris, 1989, s. 19-26; N. Vatin, "L'ascension des Ottomans (1362-1451)", a.g.e., s. 37-80; A.k., "L'ascension des Ottomans (1451-1512)", a.g.e., s. 81-116; J.-L. Bacquet-Grammont, "L'apogée de l'Empire ottoman: les événements (1512-1606)", a.g.e., s. 139-158.

- 37 Bkz. H. Inalcık, "Osman Gazi's siege of Nicaea and the battle of Bapheus", *The Ottoman Empire (1300-1389)* içinde, ed. Zachariadou, Rethymnon, 1993, s. 77-100.
- 38 Bu birinci genişleme aşaması I. Beldiceanu-Steinherr tarafından anlatılmıştır: "La conquête de la Bithynie maritime, étape décisive dans la fondation de l'État ottoman", *Byzanz al Raum* içinde, ed. K. Belke et al., Viyana, 2002, s. 21-36. Daha genel bilgi için, bkz. E. A. Zachariadou'nun yönetiminde yayımlanan ortak çalışma *The Ottoman Empire (1300-1389)*, Rethymnon, 1993.
- 39 Bu sorun hakkında, bkz. N. Iorga, "Latins et Grecs d'Orient et l'établissement des Turcs en Europe, 1342-1362", *Byzantinische Zeitschrift*, 15 (1906), s. 179-222; E. Werner, "Johannes Kantakuzenos, Umur Pasha und Orchan", *Byzantinoslavica*, 26 (1955), s. 255-276; J. Gill, "John VI Cantacuzenus and the Turks", *Byzantina*, 13 (1985), s. 57-76. Daha genel bağlamda Kantakuzen hakkında D. M. Nicol'ün incelemesine bakılabilir: *The Reluctant Emperor. A Biography of John Cantacuzene, Byzantine Emperor and Monk, c. 1295-1383*, Cambridge, 1993.
- 40 D. M. Nicol, *The Last Centuries of Byzantium, 1261-1453*, 2. bas., Cambridge, 1993, s. 241-243.
- 41 I. Beldiceanu-Steinherr, "La conquête d'Adrianople par les Turcs. La pénétration turque en Thrace et la valeur des chroniques ottomanes", *Travaux et mémoires*, 1 (1965), s. 439-461. Aynı sorun hakkında ayrıca bkz. E. A. Zachariadou, "The conquest of Adrianople by the Turks", *Studi veneziani*, 12 (1970), s. 246-271; H. Inalcık, "The conquest of Edirne (1361)", *Archivum Ottomanicum*, 3 (1971), s. 185-210.
- 42 Bkz. P. Gautier, "Un récit inédit du siège de Constantinople par les Turcs (1394-1402)", *Revue des Études byzantines* 23 (1965), s. 100-117.
- 43 14. yüzyıl sonu ve 15. yüzyıl başlarındaki Osmanlı fetihleri hakkında, bkz. H. Inalcık, *The Ottoman Empire... a.g.e.*, s. 9-22; N. Vatin,, "L'ascension des Ottomans (1362-1451)", *Histoire de l'Empire ottoman* içinde, a.g.e., s. 37-80.
- 44 Bu konuda bkz. I. Dujçev, "Le patriarche Nil et les invasions turques vers la fin du XIV. siècle", *Mélanges d'archéologie et d'histoire*, 77 (1966), s. 207-214.
- 45 T. Emmert, *Serbian Golgotha: Kosovo, 1389*, New York, 1990.
- 46 A. Gegaj, *L'Albanie et l'invasion turque au XV. siècle*, Louvain, 1937.
- 47 Bu konuda bkz. A. S. Atiya'nın klasik incelemesi *The Crusade of Nicopolis*, Londra, 1934, ve daha yakın tarihte J. Paviot ve M. Chauney-Bouillot'nun derledikleri katkılar, "Nicopolis, 1396-1996", *Annales de Bourgogne* içinde, 68/3 (1996), Dijon, 1997.
- 48 Bkz. F. Babinger, *Maometto il Conquistatore et il suo tempo*, Milano, 1957, s. 112-233; S. Runciman, *The fall of Constantinople, 1453*, Cambridge, 1991.
- 49 D. Zakyntos, *Le Despotat grec de Morée*, c. I: *Histoire politique*, Paris, 1932; a.g.e., c. II: *Vie et institutions*, Atina, 1953.
- 50 Bu konuda bkz. S. P. Karpov, *L'impero di Trebisonda, Venezia, Genova e Roma, 1204-1461*, Roma, 1986. Daha genel olarak son Rum devletlerinin yıkılışı hakkında, bkz. F. Babinger, *Maometto...*, a.g.e., s. 235-321.
- 51 Cenova'nın Doğu Akdeniz'deki gerileyişi hakkında, bkz. G. G. Musso'nun genel plandaki fikir ve düşünceleri "Per la storia del declino dell'impero geneve-

- se nel Levante nel secolo XV", *Atti della società ligure di storia patria*, n. s., 3/2 (1963), s. 263-286; ve M. Balard, "The Genoese in the Aegean (1402-1566)", *Mediterranean Historical Review*, 4/1 (1989), s. 158-174. Cenova Cumhuriyetinin Ege denizindeki varlığının evrimi hakkında bkz. E. Basso, *Genova: un impero sul mare*, Cagliari, 1994, s. 19-84. Sakız Adası'ndaki Ceneviz egemenliğinin son dönemi, G. Pistarino tarafından ele alınmıştır: "Chio dei Genovesi", *Studi medievali*, 10/1 (1969), s. 64-67. Son olarak, Kefe'nin Türkler tarafından zaptı ve bunun sonuçları da G. Pistarino tarafından incelenmiştir: "La caduta di Caffa: diaspora in Oriente", *Genovesi d'Oriente* içinde, Cenova, 1990, s. 477-518. Ortaçağda Doğu Akdeniz'deki Ceneviz varlığı hakkında, bkz. M. Balard'ın temel eseri, *La Romanie génoise (12. yüzyıl - 15. yüzyıl başları)*, Roma, 1978.
- 52 L. Kupelwieser, *Die Kämpfe Ungarns mit den Osmanen bis zur Schlacht bei Mohacs*, Viyana, 1985.
- 53 Varna "haçlı seferi" şu yazarlarca incelenmiştir: O. Halecki, *The Crusade of Varna*, New York, 1943; F. Pall, *The Crusade of Varna. A Discussion of Controversial Problems*, New York, 1943; A.k., "Un moment décisif de l'histoire du sud-est européen: la croisade de Varna", *Balkanica*, 7 (1944), s. 102-120. Olayların Osmanlı tarafından görünüşü için, bkz. F. Babinger, "Von Amurath zu Amurath: Vor-und Nachspiel der Schlacht bei Varna (1444)", *Oriens*, 1950, s. 229-265.
- 54 E. Zachariadou, "The first serbian campaigns of Mehemmed II (1454-1455)", *Annali dell'Istituto orientale di Napoli*, yeni seri, 14 (1964), s. 837-840.
- 55 Bu çatışmalar dizisinin genel bir tablosu için, bkz. H. Theunissen, *Ottoman-Venetian Diplomats: The 'Ahd-name-s. The Historical Background and the Development of a Category of Political-Commercial Instruments Together with an Annotated Edition of a Corpus of Relevant Documents*, Utrecht, 1998, s. 104-184. Ayrıca bkz. F. Babinger, "Le vicende veneziane nella lotta contro i Turchi durante il secolo XV", *La civiltà veneziana del Quattrocento* içinde, Floransa, 1957, s. 49-73.
- 56 C. Manfroni, "La battaglia di Gallipoli e la politica veneto-turca, 1381-1420", *Ateneo Veneto*, 24/2 (1902), s. 3-34, 129-158.
- 57 Bu konuda şu kaynaklara bakılabilir: J. Tzaras, "La fin d'Andronic Paléologue, dernier despote de Thessalonique", *Revue des Études sud-européennes*, 3 (1965), s. 419-432; P. Lemerle, "La domination vénitienne à Thessalonique", *Miscellanea Giovanni Galbiati*, c. III, Milano, 1951, s. 219-225.
- 58 C. Manfroni, "La marina veneziana alla difesa di Salonico, 1423-1430", *Nuovo Archivio Veneto*, 20 (1910), s. 5-68; S. Vryonis, "The ottoman conquest of Thessaloniki in 1430", *Continuity and Change in Late Byzantine and Early Ottoman Society* içinde, ed. A. M. Bryer ve H. Lowry, Birmingham, 1986, s. 231-281.
- 59 Venedik'in saikleri hakkında, bkz. R. S. Lopez, "Il principio della guerra veneto-turca nel 1463", *Archivio Veneto*, s. 5, 15 (1934), s. 45-131.
- 60 Bkz. özellikle G. Cogo, "La guerra di Venezia contro i Turchi, 1499-1501", *Nuovo Archivio Veneto*, 18 (1899), s. 5-76, 348-421; a.g.e., 19 (1900), s. 97-138.
- 61 Osmanlı varlığının Akdeniz kıyılarındaki bu genişlemesi P. Brummett tarafından incelenmiştir: *Ottoman Seapower and Levantine Diplomacy in the Age of Discovery*, Albany, 1994. Bu sürecin, Batılı hükümdarlar ve özellikle

Ispanya'yla deniz üzerinde sürekli bir anlaşmazlığın başgöstermesindeki rolü hakkında, bkz. A. C. Hess, "The ottoman conquest of Egypt (1517) and the beginning of the sixteenth-century world war", *International Journal of Middle East Studies*, 1973, s. 55-76.

- 62 Bkz. N. Vatin'in araştırmaları, *L'Ordre de Saint-Jean-de-Jérusalem, l'Empire ottoman et la Méditerranée orientale entre les deux sièges de Rhodes (1480-1522)*, Paris, 1994.
- 63 Malta'nın 1565'te Türkler tarafından kuşatılmasına ilişkin bibliyografya çok geniştir; şu yakın tarihli eserlere bakılabilir: E. Bradford, *The Great Siege of Malta, 1565*, Ware, yeni bas., 1999; C. Desportes, *Le siège de Malte: la grande défaite de Soliman le Magnifique*, Paris, 1999. Akdeniz tarihinin bu olayına Osmanlı'nın bakış açısı için, bkz. A. Cassola, *The Great Siege of Malta (1565) and the Istanbul State Archives*, La Valletta, 1992; A.k., I. Bostan ve T. Scheben'le birlikte, *The 1565 Malta Ottoman Campaign Register*, La Valletta, 1998.
- 64 Bu savaşlar hakkında, bkz. H. Theunissen, *Ottoman-Venetian Diplomats...*, a.g.e., s. 162-168, 172-177; G. Cozzi, M. Knapton, G. Scarabello, *La Repubblica di Venezia nell'età moderna dal 1517 alla fine della Repubblica*, Torino, 2. bas., 1995, s. 40-45, 52-59, 117-127.
- 65 Bkz. Basileus'un elçilerinin papaya sundukları muhtıranın R.-J. Loenertz tarafından editlenmiş kopyası, "Ambassadeurs grecs auprès du pape Clément VI (1348)", *Orientalia Christiana Periodica*, 19 (1953), s. 186-187. Bu elçilik ile papanın kuşkulu ve tereddütlü tepkileri hakkında, bkz. J. Gay, *Le pape Clément VI et les affaires d'Orient*, Paris, 1904, s. 94-106.
- 66 J. Gill, "John VI Cantacuzenus...", a.g.m., s. 57-68; A. A. M. Bryer, "Greek historians on the Turks: the case of the first byzantine-ottoman marriage", in *The Writing of History in the Middle Ages*, ed. R. H. C. Davies ve J. M. Wallace-Hadrill, Oxford, 1981, s. 471-493.
- 67 K. M. Setton, *The Papacy and the Levant (1204-1517)*, c. 1: *The Thirteenth and Fourteenth Centuries*, Philadelphia, 1976, s. 212-213.
- 68 Bu soruna genel bir bakış için, bkz. M. Viller, "La question de l'union des Églises entre Grecs et Latins depuis le concile de Lyon jusqu'à celui de Florence (1274-1438)", *Revue d'histoire ecclésiastique*, 17 (1921), s. 260-305; A.y., 18 (1922), s. 20-60. Daha yakın tarihli bir sentez: M.-H. Congourdeau, "Les relations entre les Églises d'Orient et d'Occident. Le problème de l'union gréco-latine", in *Histoire du Christianisme des origines à nos jours*, c. VI: *Un temps d'épreuves (1274-1449)*, Paris, 1990, s. 821-839.
- 69 Bkz. E. Cecconi, *Studi storici sul concilio di Firenze*, c. 1: *antecedenti del concilio*, Floransa, 1869, s. XV, Jean Paléologue'un V. Martin'e mektubu, 14 Kasım 1422. Bu belge G. Hofmann (ed.) tarafından tekrar yayımlanmıştır: *Orientalium Documenta minora*, c. VIII, fas. III, Roma, 1953, s. 3-4.
- 70 Bkz. J. Gill'in bu imparatorun kişiliğini konu alan makalesi, "John VIII Paleologus. A character study", in *"Silloge Bizantina" in onore di Silvio Giuseppe Marcati*, Roma, 1957, s. 152-170, ve J. W. Barker'in eseri *Manuel II Paleologus (1391-1425): a Study in Late Byzantine Statesmanship*, New Brunswick, 1968.
- 71 Bu konuda bkz. J. Gill, *The Concile of Florence*, Cambridge, 1958, s. 116-117. Ayrıca bkz. aynı yazarın makalesi "Greeks and Latins in a common council: The Council of Florence", *Orientalia Christiana Periodica*, 25 (1959), s. 265-

- 284, ve D. J. Geanakoplos, "The Council of Florence (1438-1439) and the problem of Union between the Greek and Latin Churches", *Church History*, 24 (1955), s. 324-346.
- 72 Bkz. A. D'Ales, "La question du Purgatoire au concile de Florence en 1438", *Gregorianum*, 3 (1922), s. 9-50.
- 73 Örneğin, bkz. N. Iorga, *Notes et extraits pour servir à l'histoire des croisades au XV. siècle*, c. III, Paris, 1902, s. 35, Venedik Senatosu'nda Basileus'un iki elçisinin talebi üzerine 24 Mayıs 1438'de yapılan, Konstantinopolis'e yardım için üç kalyon donatılması konulu görüşme.
- 74 J. Hill, *The Council...*, a.g.y., s. 238-239.
- 75 1400 dolayında Konstantinopolis'te doğan ve birçok din adamı çıkarmış bir aileye mensup olan Syropulos, zamanının büyük üstatlarından, kendisine kilise görevlerinin ve patriklik bürokrasisinin yolunu açan eksiksiz bir entelektüel formasyon almış, oralarda sırasıyla "İncil *didaskalos*'u", patrik danışmanı ve "büyük *ecclésiarque*" olarak görev yapmıştır.
- 76 V. Laurent (ed.), *Les "Mémoires" du Grand Ecclésiarque de l'Église de Constantinople Sylvestre Syropoulos sur le Concile de Florence (1438-1439)*, Roma, 1971, s. 274.
- 77 A.y., s. 279-281.
- 78 C. Marinesco, "Notes sur quelques ambassadeurs byzantins en Occident à la veille de la chute de Constantinople sous les Turcs", *Annuaire de l'Institut de philologie et d'histoire orientales et slaves*, 10 (1950), s. 419-428; R. Guiland, "Les appels de Constantin XI Paléologue à Rome et à Venise pour sauver Constantinople (1452-1453)", *Byzantinoslavica*, 14 (1953), s. 226-244.
- 79 Sonunda Roma Katolikliğine dönen Kydones hakkında, bkz. R. J. Loenertz, "Démétrius Cydonès. I: De la naissance à l'année 1373", *Orientalia Christiana Periodica*, 36 (1970), s. 47-72; A.k., "Démétrius Cydonès. II: de 1373 à 1375", A.y., 37 (1971), s. 5-39.
- 80 Kydones'in İtalya'yla olan bağları ve diplomatik etkinlikleri F. Kianka tarafından incelenmiştir: "Byzantine-papal diplomacy: The role of Demetrius Cydonès", *International History Review*, 7 (1985), s. 175-213; A.k., "Demetrius Kydones and Italy", *Dumbarton Oaks Papers*, 49 (1995), s. 99-110.
- 81 Bu kişi hakkında, bkz. G. Fedalto, *Simone Atumano, monaco di studio, arcivescovo latino di Tebe, secolo XIV*, Brescia, 1968.
- 82 Bu mektup G. Cammelli (ed.) tarafından yayımlanmıştır: *Démétrius Cydonès. Correspondance*, Paris, 1930, s. 29-33. Mektubun gönderildiği kişinin kimliği, yazışmanın yeni bir yayımlanışında saptanmıştır: R. J. Loenertz (ed.), *Démétrius Cydonès. Correspondance*, c. I: Cité du Vatican, 1956 [Studi e testi no. 186], s. 125-128, Démétrius Cydonès'ten Simone Atumano'ya, Constantinople, Yaz 1364.
- 83 R. J. Loenertz (ed.), *Correspondance de Manuel Calécas*, Cité du Vatican, 1950 [Studi e testi no. 150], s. 112, Manuel Calécas'tan Maxime Chrysobergès'e, Pera, Eylül-Ekim 1396.
- 84 A.y., s. 114-115, Manuel Calécas'tan Jacopo Angeli de Scarperia'ya, Pera, ilkbahar 1397; A.y., s. 118, Calécas'tan Maxime Chrysobergès'e, Pera, Yaz-Sonbahar 1397.

- 85 A.y., s. 117-118, aynı kişiden Manuel Chrysoloras'a, Pera, yaz-sonbahar 1397. Deccal figürü ve büyük eskatolojik temalarla bağlantısı hakkında, bkz. R. K. Emmerson, *Antichrist in the Middle Ages: a Study of Medieval Apocalypticism, Art and Literature*, Seattle, 1981; B. McGinn, *Antichrist: Two Thousand Years of Human Fascination with Evil*, San Francisco, 1994.
- 86 R. J. Loenertz (ed.), *Correspondance de Manuel Calécas, a.g.y.*, s. 118, Manuel Calécas'tan Démétrius Cydonès'e, Pera, 1397.
- 87 A. Pertusi, *La caduta di Costantinopoli. Le testimonianze dei contemporanei*, c. I, Roma, 1976, s. XXIV-XXVIII.
- 88 Kiev'li Isidore VIII. Jean [Paleologos]'ın Basel'e (1434), Ferrara'ya (1438) ve Floransa'ya (1439) gönderdiği elçiler arasında da bulunuyordu; kişiliği hakkında, bkz. A. Ziegler, "Isidore de Kiev, apôtre de l'union florentine", *Irenikon*, 13 (1936), s. 293-340, ve J. Gill'in ona ilişkin notu, *Personalities of the Council of Florence*, Oxford, 1964, s. 65-78.
- 89 A. Pertusi, *La caduta...*, a.g.y., c. I, s. 58, Kiev'li Isidore'dan V. Nicolas'ya, Kandiye, 6 Temmuz 1453: "Plurimo luctu doloreque [impediör]."
- 90 A.y., s. 60, sat. 32-33: "Tanta et talis fuit [...] rabies quod nec sexui, nec aetati parcebat."
- 91 A.y., s. 76, sat. 144-146, Kiev'li Isidore'dan kardinal Bessarion'a, Kandiye, 6 Temmuz 1453: "Viæ quidem omnes stratæ ac angiporta sanguine et cruore fluentes cadaveribus cæsorum ac interfectorum erant plenæ."
- 92 A.y., s. 76, sat. 146-147: "Trahebantur e domibus nobiles atque ingenuæ mulieres, reste ad collum ligatæ."
- 93 A.y., s. 76, sat. 159-162: "Quamprimum enim in templo, quod Sanctæ Sophiæ appellebatur, nunc turcicum masjidium, statuas omnes, iconas et imagines Christi, sanctorum ac sanctarum deiecerunt et confregerunt."
- 94 A.y., s. 84, sat. 51-52, Kiev'li Isidore'dan "Mesih'in müminlerine", Kandiye, 8 Temmuz 1453: "Urbs igitur Constantinopolitana extincta est nec ullum sensum illa nunc habet."
- 95 A.y., s. 82, sat. 24-25: "Prope est Antichristi precursor, Turchorum princeps et dominus."
- 96 A. Pertusi, *Martino Segono di Novo Brdo, vescovo di Dulcigno. Un umanista serbo-dalmata del tardo Quattrocento. Vita e opere*, Roma, 1981.
- 97 A.y., s. 9-19.
- 98 A.y., "Tractatus de provisione Hydrunti et de ordine militum Turci et eius origine", s. 79, sat. 1-2: "Celeri et matura provisione pro Hydrontis expeditione opus est."
- 99 A.y., s. 79-80, s. 6-28.
- 100 A.y., s. 87-116.
- 101 A.y., 116, sat. 1-2: "Hæc sunt itinera a Romanis olim toties peragrata exercitiibus, nunc a Christiani obnoxius affectanda, si pulsus ex Europa barbaris perpetua pace potiri concupiscunt."
- 102 P. Lonicer, *Chronicorum Turcicorum*, c. II, Frankfurt, 1584, s. 158, IV. Giovanni Crispo'dan III. Paul'e, Naksos, Aralık 1537.

- 103 14. yüzyıl sonlarında Naksos'un yasal Dükasını öldürttükten sonra adaya ege-
men olan ve Venedik tarafından korunan Crispo'lar hakkında, şu kaynaklara
bakılabilir: C. Hopfun önerdiği soyacağı, *Chroniques gréco-romanes inédites ou
peu connues*, Berlin, 1873, s. 481; M. D. Sturdza'nın bilgi notu, *Grandes familles
de Grèce, d'Albanie et de Constantinople*, 2. bas. Paris 1999, s. 511-514, ve özel-
likle W. Miller'in incelemesi, *The Latins in the Levant. A history of Frankish Gre-
ce (1204-1566)*, Londra, 1908, s. 611-649. Delirip karısı öldürdükten sonra
zindanda ölen III. Francesco'nun oğlu olan IV. Giovanni 1515 dolayında, rüş-
tüne erince, düka olur ve 1564'teki ölümüne kadar saltanat sürer. İki yıl sonra,
yerine geçen oğlu IV. Giacompo Türkler tarafından dükalıktan atılır.
- 104 B. J. Slot, *Archipelagus Turbatus. Les Cyclades entre colonisation latine et occu-
pation ottomane, c. 1500-1718*, c. I, İstanbul, 1982, s. 73.
- 105 P. Lonicer, *Chronicorum...*, c. II, a.g.y., IV. Giovanni Crispo'nun mektubu, s.
156: "Viros Æginetas omnes ad unum obruncari jubet."
- 106 A.y.: "Feminas vero tum nobiles, tum ignobiles [...] ad stuprum nauticis et mi-
litibus promiscuè concedit."
- 107 A.y.: "Resistentibus et adversantibus, senibusque pariter interfectis; arreptis ju-
venibus, qui cædi superfuerant, et remigio addictis; adolescentibus vero consu-
tupratis et ablegatis ad claustrum illud percelebre Constantinopolitanum."
- 108 A.y., s. 158.
- 109 Roma'da [Casanatense Ktp., yazma 1406] bulunan bu yazma, J. Hankins ta-
rafından tam metin olarak yayımlanmıştır: "Renaissance crusaders: huma-
nist crusade litterature in the age of Mehmed II", *Dumbarton Oaks Papers*, 49
(1995), s. 148-168: "Consilium in quo quæritur utrum Romana ecclesia debe-
at Græcis præstare auxilium ut civitas eorum Constantinopolitana servatur."
- 110 A.y., s. 149, sat. 26-27: "Hereticis et scismaticis et excommunicatis non est co-
municandum et multo minus auxilium præstandum."
- 111 A.y., s. 149, sat. 27-29: "Penis potius, tormentis, carcere cohercendi sunt,
prout utriusque iuris leges et canones satis docent."
- 112 A.y., s. 149, sat. 43: "Ingratis et pestilentibus uiris non sunt prestanda beneficia."
- 113 A.y., s. 150, sat. 60-61: "Græci sunt et fuerunt mali, ergo postquam ab aliis
non corriguntur, a Teucris tamquam instrumentis divine iustitie corrigi per-
mittendum est."
- 114 A.y., s. 150, sat. 71: "Græci contra Latines semper aspirant et mala cogitare vi-
dentur."
- 115 A.y., s. 150, sat. 77-78: "Non obstante Grecorum scismate et ingratitude eos-
dem iuvare tenemur."
- 116 A.y., s. 155, sat. 255: "Cum enim duo mala imminet, maius est evitandum."
- 117 A.y., s. 155, sat. 266-267: "Greci non sunt nobis ita hostiliter infesti sicut
Teucri."
- 118 A.y., s. 157, sat. 356: "Ad civitatem debemus habere respectum."
- 119 A.y., s. 157, sat. 359-360: "Doctrina, religione et summa integritate clarverunt."
- 120 A.y., s. 157, sat. 360-363: "Secundo, propter multa corpora sanctorum que ibi
recondita sunt. Tertio, propter ecclesias et vasa sacra que ibidem sunt. Quar-
to, propter fundatoris memoriam et reverentiam."

- 121 A.y., s. 166-167, sat. 741-743: "Illa enim Teucrorum natio, postquam [...] tota Asia occupata eamque partem Europe quam Greci incolant, Thraciam, Macedoniam, Illiricum, Epirum, Bulgariam, Albanieque magnam partem subegit."
- 122 G. Ruscelli, *Le imprese illustri con espositioni et discorsi*, Venedik, 1572.
- 123 Ruscelli ve eseri hakkında, bkz. J. M. Chatelain, *Livres d'emblèmes et de devises: une anthologie (1531-1735)*, Paris, 1993, s. 108.
- 124 G. Ruscelli, *Le imprese...*, a.g.y., fo. 38 v: "Quattro candelieri con candele, l'una sola accesa e l'altre spente."
- 125 A.y., f° 39 r.
- 126 A.y., f° 38 v - 39 r.
- 127 A. Pertusi, *La caduta...*, a.g.y., c. I, s. 68, Kiev'li Isidore'dan Bessarion'a, Kandiye, 6 Temmuz 1453: "Curam eius ac vigilantiam ad totum orbem terrarum suæ dicioni subigendum et Christi nomen de terra delendum radicitus."
- 128 A.y., s. 62, Kiev'li Isidore'den V. Nicolas'ya, Kandiye, 6 Temmuz 1453: "Sua barbara sævitia comminatur omne Christianorum nomen radicitus excerpere et tuam Romanam urbem et imperii Christianorum sedem vi et armis sibi in brevi subjugare."
- 129 A.y., s. 168, Sakız'lı Léonard'ın V. Nicolas'ya anlattısı, Sakız [Chios], 19 Ağustos 1453: "In tantam iam hostem superlatum pompam, ut non erubescat dicere sinum Adriaticum penetrare Romamque venturum." Gezzin Biraderler Cemiyetinin genel başkanı olan Léonard de Chios hakkında, bkz. R. J. Loenertz, *La Société des Frères Pérégrinants, Étude sur l'Orient dominicain*, c. I. Roma, 1937, s. 66-70.
- 130 A. Pertusi, *La caduta... a.g.y.*, c. I, s. 50. Lomellino'dan kardeşine, Pera, 23 Haziran 1453: "Per verum Deum, si per Christianos provisum non erit, iste dominus faciet mirabilia; non pretendit nisi in rebus bellicis."
- 131 *Ibid*, s. 186-187, Jacopo Tedaldi'den Avignon'da kardinal Alain de Coëtivy'ye, tarihsiz: "Si compiace di spargere sangue umano, pieno di coraggio e desideroso di signoreggiare e di convertire tutto il mondo, assai piu che Alessandro o Cesare."
- 132 A.y., s. 192: "Illius angeli tenerem tipum, quem vidit Johannes in Apocalipsi ascendentem ab ortu solis, habentem signum Dei vivi et clamorem voce magna in aures omnium principum christianorum, ne torpori se darent aut vacarent otio."
- 133 II. Pie ve Papalık dönemi hakkında, bkz. L. Von Pastor, *Storia dei Papi dalla fine del Medio Evo*, c. II, Roma, 1961, s. 5-276. M. Pellegrini'nin zengin kaynakçalı sentezine de başvurulabilir: "Pio II", *Enciclopedia dei Papi*, c. II, Roma 2000, s. 663-685. II. Pie'nin doğu politikası hakkında, bkz. A. Mataniç, "L'idea e l'attività per la crociata anti-turca del papa Pio II (1458-1464)", *Studi francescani*, 61 (1964), s. 362-394; F. Babinger, "Pio II e l'Oriente maometano", in *Enea Silvio Piccolomini Papa Pio II*, ed. D. Maffei, Siena, 1968, s. 1-13; J. Helm-rath, "Pius II und die Türken", in *Europa und die Türken in der Renaissance*, ed. B. Guthmüller ve W. Kühlmann, Tübingen, 2000, s. 79-137.
- 134 E. S. Piccolomini, *Pii II Commentari rerum memorabilium que temporibus suis contigerunt*, c. I, Cité du Vatican, 1984, s. 113, kit. II, sat. 10-12: "Atque inter omnis curas, que animum eius invasere, nulla maior fuit quam ut in Turco excitare christianos posset atque his bellum inferre."

- 135 A.y., sat. 12-16: "Hoc genus hominum ex orientali quondam Scythia digressum Cappadociam, Pontum, Bithyniam et omnem ferme Asiam, que Minor appellatur, armis subegit nec diu post, transmisso classibus Hellesponto, maiorem Grecie partem occupavit et usque ad Savum et Danubium memorabiles amnes signa protulit."
- 136 G. Bernetti, "Appassionato discorso di Pio II ai cardinali per la guerra contro i Turchi", *S. Caterina da Siena*, XVII/4-5 (1966), s. 25: "Bellum necessarium cum Turchis imminet, nisi suminus arma atque occurrimus hosti, actum de religione censemus."
- 137 Söz konusu kral Stéphane Tomaseviç'tir; krallığı 1463'te, Türkler tarafından fethedilmiştir.
- 138 G. Bernetti, "Appassionato discorso...", y.a.y., s. 27: "Turchi modo istam, modo illam Christianorum provinciam vastat. Bosna hoc anno capta est et rex gentis obruncatus. Trepidant Hungari, trepidant vicini omnes."
- 139 A. Dupront, *Le mythe...*, a.g.y., c. I, s. 338-366.
- 140 G. Bernetti, "Appassionato discorso...", a.g.y., s. 27: "Fortasse cum viderint magistrum et patrem suum Romanum pontificem Iesu Christi vicarium senem et ægrotum in bella vadentem, pudebit eos manere domi, arma capient, defensionemque sacræ religionis fortibus animis amplecentur."
- 141 Pek çok mürekkep akmasına sebep ve çok çeşitli yorumlara konu olan bu belge hakkında, şu kaynaklara bakılabilir: G. Toffanin'in (ed.) yayını *Lettera a Maometto II di Pio II*, Napoli, 1953; F. Gaeta'nın makalesi "Sulla "Lettera a Maometto" di Pio II", *Bullettino dell'Istituto storico italiano per il Medio Evo*, 77 (1965), s. 127-227; ve daha yakın tarihli, P. Brezzi'nin makalesi, "La lettera di Pio II a Maometto II", in *Pio II e la cultura del suo tempo*, ed. L. Rotondi Secchi Tarugi, Milano, 1991, s. 263-272, ve J.-C. Margolin'in makalesi, "Place et fonction de la rhétorique dans la lettre de Pie II à Mahomet II", A.y., s. 243-261.
- 142 O. Raynaldi, *Annales ecclesiastici*, c. XI, Lucca, 1754, s. 327, "Cum perfidissimi" başlıklı bulla, Roma, 1 Haziran 1500: "Ad suum malum et iniquum propositum continue ferventius prosequentes, et nil allud die noctuque quærentes et excogitantes, quam omnium Christianorum dominia suæ tyrannidi et spurcissimæ sectæ subiicere, ac legem Christi nostri subvertere, denuo validiorem classem maritimam majoremque terrestrem exercitium instruant."
- 143 L. Von Pastor, *Storia dei papi...*, a.g.y., c. VIII, *Pio V (1566-1572)*, Roma, 1951, s. 512.
- 144 C. Cocquelines (ed.), *Bullarum privilegiorum ac diplomatum romanorum pontificum amplissima collectio*, c. IV/2, Roma, 1744, s. 282, 9 Mart 1566 tarihli Papalık tezkeresi: "Quotidie enim ad nos ed literæ et nuncii afferentur de classibus, de copiis, et pedestribus, et equestribus, de reliquis rebus ad bellorum, et terrestrium, et maritimorum, usus necessariis, quas potentissimus et immanissimus Turcarum tyrannus, incredibili studio, diligentia, ac sumptu comparat, ad bellum terra marique Christiano populo primo quoque tempore inferendum, et Christianorum non religionem modo, sed etiam nomen penitus, si posset, abolendum atque delendum."
- 145 K. Jaitner, (ed.), *Die Hauptinstruktionen Clemens' VIII für die Nuntien und Legaten an den europäischen Fürstenhöfen*, 1592-1605, c. I, Tübingen, 1984, s. 156, Camillo Borghese'ye talimat, Roma, 6 Ekim 1593: "L'accrescimento continuo

della potenza de' Turchi tanto tremenda e calamitosa alla republica christiana non ha dato le prime sollicitudini a N. S. dopo che si sono sentite queste sue furie in Ungheria, ma et nel principio del suo pontificato et prima anche che la divina misericordia lo chiamasse a questo grado, soleva sempre raccomandare a Dio benedetto i pericoli communi del suo popolo et pensare ai modi, coi quali si potesse assicurare la christianità dall'imminenti rovine."

- 146 J.-J. Bertier (ed.), *Innocentii PP. XI epistolae ad principes*, c. II: *Annis VI-XIII*, Roma, 1895, s. 67, XI. Innocent'dan XIV. Louis'ye, Roma, 20 Ocak 1683: "Quantus et quam formidabilis sit Turcarum adversus Hungariæ regnum apparatus, quæque eidem regno universæque Christianæ Reipublicæ ab immanissimo hoste tempestas impendeat, satis superque notum atque exploratum est Maiestati tuæ."
- 147 M. Cytowska, "Érasme et les Turcs", *Eos*, 57 (1974), s. 311-312. Erasmus'un kişiliği, yetişmesi ve yazıları hakkında, bkz. J.-C. Margolin, *Érasme, précepteur de l'Europe*, Paris 1995.
- 148 Bkz. P.S. Allen (ed.), *Opus epistolarum Des. Erasmi Roterodami*, c. II: 1514-1517, Londra, 1910, s. 84-86, Erasmus'tan X. Léon'a, Londra, 21 Mayıs 1515.
- 149 J.-C. Margolin, "Érasme et la guerre contre les Turcs", *Il pensiero politico*, 13 (1980), s. 3-14.
- 150 Erasmus, *Utilissima consultatio de bello Turcis inferendo*, ed. A. G. Weiler, in *Opera omnia Desiderii Erasmi Roterodami*, V/3, Amsterdam, 1986, s. 31-82.
- 151 J.-C. Margolin, "Érasme...", a.g.y., s. 14-38. Aynı zamanda aynı yöndeki şu analizlere de bakılabilir: M. J. Heath, "Erasmus and war against the Turks", in *Actes du III. Congrès international d'études néolatines (Tours, 1976)*, c. II, Paris 1980, s. 991-999; A. G. Weiler, "La Consultatio de Bello Turcis inferendo: une oeuvre de piété politique", in *Actes du colloque international Erasme (Tours, 1986)*, Cenevre, 1990, s. 99-108; N. Housley, "A necessary evil? Erasmus, the crusade and war against the Turks", in *The Crusades and their Sources: Essays Presented to Bernard Hamilton*, ed. J. France ve W. G. Zajac, Aldershot, 1998, s. 259-279.
- 152 Erasmus, *Utilissima consultatio...*, a.g.y., s. 48: "Ad septentrionem pontum Euxinum attingit, ad orientem Euphrate fluvio terminatur. Ad meridiem Aethiopia. Nam intra paucos annos, totam Aegyptum ac Syriam una cum Phoenice et Iudea Palestina subegit. Ab occaso ad Ionicum mare pertinet."
- 153 A.y., s. 48-50: "Tota Asia Minor, duodecim non minus nationes continens, tota Thracia [...] duae in Europe Mysiae ad flumen Danubium,, Magna Daciae portio, tota Macedonia, totaque Graecia, cum omnibus Aegei maris insulis, quae partim Saporades, partim Cyclades appellantur, sub Turcarum imperio duram servitutem serviunt."
- 154 A.y., s. 50: "Quid toties cruentas incursationes factas in Ungariam, quid extinctum Lodovicum Ungariae regem, quid hoc anno totam Ungariam crudelissime occupatam, depulsum regem Ferdinandum, plus quam hostiliter oppugnatam Viennam, incredibili immanitate vastatam Austriam ulteriorem totam."
- 155 Türk tehlikesinin Luther ve Lutherciler tarafından nasıl algılandığına dair zengin bir kaynakça mevcuttur; bkz. H. Lamparter, *Luthers Stellung zum Türkenkrieg*, Münih, 1940, ve G. Simon'un makaleleri, "Luther's attitude toward Islam", *Moslem World*, 21 (1931), s. 257-262; G. W. Forell, "Luther and the

- war against the Turks”, *Church History*, 14 (1945), s. 256-271; H. Buchanan, “Luther and the Turks, 1519-1529”, *Archiv für Reformationsgeschichte*, 47 (1956), s. 145-159; R. Mau, “Luthers Stellung zu den Türken”, in *Leben und Werk Martin Luthers von 1526 bis 1546. Festgabe zu seinem 500. Geburtstag*, yön. H. Junghans, c. I, Berlin, 1983, s. 647-662; M. Brecht, “Luther und die Türken”, in *Europa und die Türken...*, a.g.y., s. 9-27. S. A. Fischer başka bir yoldan giderek, Türk tehlikesinin Protestanlarca takbih ve mahkûm edilmesinin, onların bunu İmparatorluk içinde siyasal amaçları için araç olarak kullanmalarına engel olmadığını göstermiştir, bkz. A.k., “Ottoman Imperialism and the Lutheran struggle for recognition in Germany, 1520-1529”, *Church History*, 23 (1954), s. 46-67; A.k., “Ottoman Imperialism and the religious peace of Nürnberg”, *Archiv für Reformationsgeschichte*, 47 (1956), s. 160-179; A.k., “The turkish Question and the religious peace of Augsburg”, *Südost-Forschungen*, 15 (1956), s. 290-311, ve özellikle A.k., *Ottoman Imperialism and German Protestantism, 1521- 1555*, Cambridge, 1959. Soruna sentetik bir yaklaşım, Kenneth M. Setton, “Lutheranism and the turkish peril”, *Balkan Studies*, 3 (1962), s. 133-168, ve C. Göllner, “Die Türkenfrage im Spannungsfeld der Reformation”, *Südost-Forschungen*, 3 (1975), s. 61-78.
- 156 Luther'den Spalatin'e, Wittenberg, 21 Aralık 1518, in *D. Martin Luthers Werke. Briefwechsel*, c. I, Weimar, 1930, mektup no. 125, s. 282: “Mihi visum est, si adversus Turcas omnino pugnandum est, a nobis primum incipiendum esse.”
- 157 Bu risale önceki nottaki eser, c. XXX/2, Weimar, 1909, s. 81-148'de yayımlanmıştır.
- 158 Luther'den Hausmann'a, Wittenberg, 26 Ekim 1529, in *D. Martin Luthers Werke. Briefwechsel*, c. V, Weimar 1934, mektup no. 1484, s. 167: “Ego usque ad mortem luctor adversus Turcas et Turcarum Deum.”
- 159 Bu görüşler bir dizi kısa eserde tekrar ele alınır; bunlar arasında, 1529'da çıkan *Eine Heerpredigt wider den Türken* (bkz. *D. Martin Luthers Werke*, c. XXX/2, a.g.y., s. 149-197) veya 1541'de çıkan *Vermahnung zum Gebet wider den Türken* (bkz. *D. Martin Luthers Werke*, c. LI, Weimar, 1965, s. 585-625) zikredilebilir.
- 160 En azından R. White'e göre bu böyledir: “Castello against Calvin: the Turk in the toleration controversy of the sixteenth century”, *Bibliothèque d'Humanisme et Renaissance*, 46 (1984), s. 585.
- 161 Örneğin Melancton'un eserlerinde ve özellikle yazışmalarında, Osmanlıların Avrupa'da ilerlemeleri ile dünyanın sonu beklentisi arasında sıkı bir bağlantı görülür, bkz. S. Caroti, “Comete, portenti, causalità naturale et escatologia in Filippo Melantone”, in *Scienze occulte, livelli di cultura*, Floransa, 1982, s. 398-400, 410-415.
- 162 Bkz. J. Pannier, “Calvin et les Turcs”, *Revue Historique*, 180 (1937), s. 268-286. Calvin'in maneviyatçılığı hakkında, bkz. D. Crouzet, *Jean Calvin. Vies parallèles*, Paris, 2000.
- 163 Venedik tarihçiliğinde Türk savaşının tuttuğu yer özellikle şu kaynaklarda vurgulanmıştır: C. Dionisotti, “La guerra d'Oriente nella letteratura veneziana del Cinquecento”, in *Venezia e l'Oriente fra tardo Medioevo e Rinascimento*, yön. A. Pertusi, Floransa, 1966, s. 471-493; P. Preto, *Venezia e i Turchi*, a.g.y., s. 302-333; G. Luccetta, “L'Oriente mediterraneo nella cultura di Venezia tra Quattro

- e Cinquecento”, in *Storia della cultura veneta*, c. III/2: *Dal primo Quattrocento al Concilio di Trento*, Vicenza, 1980, s. 375-412. Birinci Mora Savaşı hakkında ayrıca bkz. A. Stouraiti'nin makaleleri, “Narrazione e storia: la guerra di Morea (1684-1699) nell'opera dello storico veneziano Pietro Garzoni”, *Thesaurisma-ta*, 29 (1999), s. 335- 381; A.k., “La guerra di Morea (1684-1699). Forma e ideologia di una narrazione”, *Studi veneziani*, n.s., 41 (2001), s. 259-280.
- 164 Querini, cl. IV, kod. 9 (408), “Memorie... sopra l'origine, trattati, avvenimenti e fine della guerra mossa l'anno 1537 da Solimano sultano de Turchi contra la Repubblica di Venezia”, *doc. cit.*, f. 44 v: “Quando si è havuto guerra con Turchi, si ha sempre perduto.”
- 165 P. Paruta, *Dell'istoria vinetiana della guerra di Cipro. Libri tre*, Venedik, 1605, s. 4: “L'immoderato appetito d'imperio e di gloria militare d' principi ottomani.”
- 166 A.y.: “Questo quasi naturale instinto de guerraggiare.”
- 167 A.y.: “Stimando questi sufficiente cagione di guerra l'allargare i confini dell'Imperio, hanno sempre travagliati i vicini con l'armi.”
- 168 B. Nani, *Storia della Repubblica veneta*, c. II, Venedik, 1686, s. 37: “I Turchi, occupando città e soggiogando provincie, come un'alta voragine ed un'abisso profondo, assorbiscono le cose divine e le humane e portano solitudine et horror dove florir solevano ampissimi regni, nobili città e famose nationi...”
- 169 A.y.: “Haver essi una sola e perpetua regola di ragione, riposta nell'aggrandire l'empietà loro e l'imperio.”
- 170 Osmanlı egemenliğinin çeşitli bileşenleri hakkında özet bilgi için, bkz. L. P. Peirce, *The Imperial Harem. Women and sovereignty in the Ottoman Empire*, New York, 1993, s. 153-185. Osmanlı emperyal ideolojisi hakkında daha genel olarak, bkz. P. Fodor, *In Quest of the Golden Apple. Imperial Ideology, Politics, and Military Administration in the Ottoman Empire*, İstanbul, 2000.
- 171 Bu konuda bkz. C. Imber, “The ottoman dynastic myth”, *Turcica*, 19 (1987), s. 7-27; A.k., “Ideals and legitimation in early ottoman history”, in *Süleymân the Magnificent and his Age. The Ottoman Empire in the Early Modern World*, ed. M. Kunt ve C. Woodhead, Londra, 1995, s. 138-153.
- 172 Bkz. C. Imber, “Süleymân as Caliph of the Muslims: Ebû's-Su'ûd formulation of ottoman dynastic ideology”, in *Soliman le Magnifique et son temps*, ed. G. Vainstein, Paris, 1991, s. 179-184.
- 173 Iskender mitinin yayılma alanı hakkında, bkz. D. Lombard, “La conquête du monde par Alexandre: un mythe aux dimensions eurasiatiques”, in *Asia maritima: images et réalités / Bilder und Wirklichkeit*, ed. D. Lombard ve R. Ptak, Wiesbaden, 1994, s. 165-176. Müslüman hükümdarlar bu “vasi kişilik” figürüne pek erken sahip çıkarlar; örn. bkz. F. de Polignac, “Un “nouvel Alexandre” mamelouk: al-Malik al-Ashraf Khalil et le regain eschatologique du XIII. siècle”, *Revue des mondes musulmans et de la Méditerranée*, 89-90 (2000), s. 73-87.
- 174 Bu konuda bkz. G. Necipoglu, *Architecture, Ceremonial and Power. The Topkapi Palace in the Fifteenth and Sixteenth Centuries*, Londra, 1991, s. 3-13. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki, bu emperyal mesajın gerçekliği bazı tarihçilerce kuşkuyla karşılanmıştır; bunlar orada güvenilirlikleri kesin olmayan Batılı tanıklar tarafından uydurulmuş yapay bir kurmaca görürler, örneğin bak, R. Murphey'nin makalesi “External expansion and internal growth of the Ottoman empire under Mehmed II: a brief discussion of some contradictory and

- controversial aspects of the Conqueror's legacy", in *The Great Ottoman-Turkish Civilisation*, c. I, Ankara, 2000, s. 155-163.
- 175 Sultanın yakın çevresi ve oynadığı aracılık rolü hakkında, bkz., Rum unsurlarının varlığı için, J. Raby'nin makalesi "Mehmed the Conqueror's greek scriptorium", *Dumbarton Oaks Papers*, 37 (1983), s. 15-34. Burada, oldukça sınırlı sayıda olmakla birlikte, Latinlere de rastlanır, bkz. F. Babinger, "Maometto il Conquistatore e l'Italia", *Rivista storica italiana*, 63 (1951), s. 469-504; A.k., "Maometto il Conquistatore e gli umanisti d'Italia", in *Venezia e l'Oriente fra tardo Medioevo e Rinascimento*, ed. A. Pertusi, Venedik, 1966, s. 433-449. Bu bağlamda, nispeten daha iyi tanınan Ancona'lı Cyriaque'a özel bir yer ayırmak gerekir, bkz. A.k., "Notes on Cyriac of Ancona and some of his friends", *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes*, 25 (1962), s. 323-325; J. Raby, "Cyriacus of Ancona and the Ottoman Sultan Mahmed II", *A.y.*, 43 (1980), s. 242-246. Son olarak, sultanın Yahudi doktoru Jacopo da Gaeta'nın önemi de F. Babinger tarafından vurgulanır: "Ja'qûb-Pascha, ein Leibarzt Mehmed's II. Leben und Schicksale des Maestro Iacopo aus Gaeta", *Rivista degli Studi Orientali*, 26 (1951), s. 87-113.
- 176 Bu eser hakkında bkz. J. Meyer zur Capellen, "Das Bild Sultan Mehmeds der Eroberers", *Pantheon*, 41 (1983), s. 208-220; M. Villa, "Gentile Bellini e la politica del "sembiante" a Stambul", in *Venezia e i Turchi. Scontri e confronti di due civiltà*, Milano, 1988, s. 160-185.
- 177 Bu ikamet L. Thuasne tarafından incelenmiştir: *Gentile Bellini et sultan Mohammed II*, Paris, 1888.
- 178 Bkz. J. Meyer zur Capellen, "Das Bild..." y.a.y.
- 179 O Longo, "Una "soasa" per il conquistatore: Gentile Bellini e Maometto II", *Atti dell'Istituto veneto di scienze, lettere ed arti*, 153 (1994-1995), s. 509-530.
- 180 M.-P. Pedani-Fabris, "Simbologia ottomana nell'opera di Gentile Bellini", *Atti dell'Istituto di scienze, lettere ed arti*, 155 (1996-1997), s. 1-29.
- 181 Bu'deyim, Süleyman'ın 1525'te Lehistan kralı I. Sigismund'a verdiği kapitülasyondan alınmıştır; bkz. D. Kolodziejczyk, *Ottoman-Polish Diplomatic Relations (15th.-18th. Century). An Annotated Edition of Ahdnames and Other Documents*, Lahey, 2000, s. 225, doc. 11, 18 Ekim 1525: "Sultanların sultanı, imparatorların tasdikçisi tasdik mercii, cihan padişahlarının taçlarının dağıtıcısı".
- 182 G. Necipoğlu, "Süleyman the Magnificent and the representation of power in the context of ottoman-habsburg-papal rivalry", *The Art Bulletin*, 71 (1989); P. Fodor, "Ottoman policy towards Hungary, 1520-1541", *Acta orientalia Academiae scientiarum Hungariae*, 45 (1991).
- 183 Bu miğfer hakkında bkz. O. Kurz, "A gold helmet made in Venice for sultan Suleyman the Magnificent", *Gazette des beaux-arts*, 74 (1969), s. 249-258. Sembol anlamı ve kullanılış bağlamı hakkında, bkz. G. Necipoğlu, "Süleyman the Magnificent...", y.a.y., s. 401-427.
- 184 Zengin bir kaynakçanın içinden, şu eserleri öneriyoruz: R. Schwoebel, *The Shadow of the Crescent: The Renaissance Image of the Turks (1453-1517)*, New York, 1967; C. D. Rouillard, *The Turks in the French History, Thought and Literature*, Paris, 1941; A. Mas, *Les Turcs dans la littérature espagnole du Siècle d'Or*, 2 cilt, Paris, 1967. İngiltere için, bkz. B. H. Beck, *From the Rising of the Sun...*, a.g.y.

- 185 Bu konuda N. Daniel'in öncü niteliğindeki eserine başvurulmalı: *Islam and the West. The Making of an Image*, Edinburgh, 1960; burada varılan sonuçlar sonraki birçok yazar tarafından da benimsenmiştir; örneğin M. Rodinson, *La fascination de l'Islam*, Paris, 1980; D. Carnoy, *Représentations de l'Islam dans la France du XVII. siècle*, Paris, 1998, ya da, İngiltere için, N. I. Matar, *Islam in Britain, 1558-1685*, Cambridge, 1999.
- 186 Bu miras hakkında bkz. R. W. Southern, *Western Views of Islam in the Middle Ages*, Cambridge, 1962.
- 187 Burada da zengin bir kaynakça bu mitin çeşitli yüzlerini kavramamıza imkân verir; örn. bkz. P. Martino, *L'Orient dans la littérature française au XVII. et au XVIII. siècle*, Paris, 1906; M.-L. Dufrenoy, *L'Orient romanesque en France, 1704-1789, étude d'histoire et de critique littéraire*, Montréal, 1946.
- 188 En azından E. Said'in çığır açıcı kitabı *Orientalisme*'de (New York, 1978) sunulan yorum böyledir; bu görüş sonra T. Hentsch tarafından da benimsenmiştir: *L'Orient imaginaire. La vision politique occidentale de l'Est méditerranéen*, Paris, 1988.
- 189 A. Grosrichard, *Structure de sérail. La fiction du despotisme asiatique dans l'Occident classique*, Paris, 1979.
- 190 L. Von Pastor, *Storia dei Papi...*, a.g.y., c. IV, Roma, 1960, s. 140-141. Bu sayfalar M. Gattoni'nin, X. Leon'un Avrupa politikasını ve özellikle haçlı seferi çağrılarını konu alan daha etraflı incelemesiyle tamamlanmalıdır: *Leone X e la geo-politica dello Stato pontificio (1513-1521)*, Cité du Vatican, 2000.
- 191 O. Raynaldi, *Annales ecclesiastici...*, a.g.y., c. XII, Lucca, 1754, s. 162: "Turcas vero et infideles alios tam in orientalibus, quam in meridionalibus partibus consistentes, qui veri luminis veræque salutis iter pertinacissima mentium caligine contententes, vivificæ cruci, in qua Salvator noster mortem ultro suscipere voluit, [...] insidiantes et hostes Deo odibiles ac Christianæ religionis persecutores acerrimos sese reddunt, reprimere ac infestissimis crebrisque eorum insultibus, quibus in Christianum sanguinem crudeliter debacchantur non solum spiritualibus etiam temporalibus muniti præsiidiis possimus authore et fauore Domino contrarie."
- 192 Bu "tezkere" (bref) C. Cocquelines tarafından yayımlanmıştır: *Bullarum...*, a.g.y., c. IV/3, Roma, 1760, s. 95: "Cum vero plus satis constet eumdem impium Turcarum Tyrannum nihil avidius quærere quam Christianos populos invadere et Christianam religionem exterminando abominationem suam plantare et prorogare."
- 193 M. F. Alvarez (ed.), *Corpus documental de Carlos V*, c. I: 1516-1539, Salamanca, 1973, s. 409-410, Şarlken'den Kastilya tacına bağlı vassallarına, Madrid, 1 Mart 1535.
- 194 J. Guadet (ed.), *Recueil des lettres missives de Henri IV*, c. IX: 1567-1610, s. 261, IV. Henri'den VIII. Clément'a, s.l.n.d.
- 195 ASV, Fondo Borghese, I, c. 15, f. 30 r-v, "Consideratione sopra la guerra continua contra il Turco et unione di Principi christiani": "Gli Infideli sono inimici di Christo."
- 196 A.y., f° 30, r, "Con la spada l'hanno ampliata et con la spada [...] bisogna dis-truggerla."

- 197 G. Bosio, *Dell'istoria della sacra religione et illustrissima militia di San Giovanni Gerosolimitano*, c. I, b. 2, Roma 1594, s. 540-541: "Pregarono Iddio che si degnasse di difendergli da'nemici loro, di concedergli vittoria e trionfo a laude e gloria del suo santissimo nome."
- 198 A.y., s. 541.
- 199 Francesco Contarini bu göreve 16 Aralık 1562'de gelmiştir, bkz. G. Fedalto, *La chiesa latina in Oriente*, c. II: *Hierarchia latina orientis*, Verona, 1976, s. 189.
- 200 P. Paruta, *Dell'istoria venetiana...*, a.g.y., s. 82: "A fedeli christiani, [le cose] impossibili ancora divengono facili."
- 201 A.y., s. 83: "Quelli cavalieri [...] combattevano per la religione e per la gloria."
- 202 A.y., s. 84: "Havrete tempo ed occasione di laudare, honorare e glorificare l'altissimo Iddio che, [...] nel furore di questo barbaro Ottomano, habbia voluto provvedere alla salute delle vostre anime ed all'acquisto delli beni celesti."
- 203 F. Balbi, *Diario dell'assedio di Malta, 18 maggio-8 settembre 1565*, Roma, 1965, s. 81: "Fra Roberto [...], durante l'assalto è andato da per tutto, con il Crocifisso in una mano e la spada nell'altra, esortandoci a combattere per la Fede di Cristo e a ben morire."
- 204 *Lettera del segretario dell'illustrissimo Giovan'Andrea Doria nella quale si racconta la felicissima vittoria havuta per il ser. D. Giovanni d'Austria... contro l'armata turchesca, il di 7 ottobre 1571*, Floransa, Antonio Padovani, 1571, f. 2 v, 9 Ekim 1571 tarihli mektup: "[L'armata] s'andò caminando pian piano, riconciliandoci nel camino tutti con Dio, per mezzo di molti devoti religiosi ch'andavano di galera in galera visitando et inanimando tutti."
- 205 *Relatione fatta in Roma a Sua Santità dal s. Maestro di campo del Terzo di granata Don Lopes di Figheroa*, Floransa, Antonio Padovani, 1571, s. 2: "Sua altezza [don Giovanni] fece inalberare li crocifissi e stendardi, i quali furono salutati con grandissima devotione da tutta l'armata." Inebaht'daki Hristiyan filosunun bayrakları hakkında, bkz. S. Salomone-Marino, "Lo stendardo della Santa Liga del 1571", *Miscellanea di archeologia, di storia e di filologia dedicata al prof. A. Salinas*, Palermo, 1907, s. 383-395.
- 206 Otranto şehitleri kültünün yaratılışı V. Boccadamo tarafından incelenmiştir: "Il culto dei martiri di Otranto" in *I beati 800 martiri di Otranto del 1480*, Lecce, 1980, s. 129-155.
- 207 Bu tanınma 1771'de, kültün onaylandığını bildiren bir kararnameyle yapılır; G. Papa'nın işaret ettiği gibi ("Il processo di conferma di culto dei martiri di Otranto del 1480", in *I beati 800 martiri...*, a.g.y., s. 113-127), bu kararname, normal olarak *beatus* ilanlarında kullanılan "tezkere" (*bref*) kadar prestijli bir belge değildir.
- 208 Bu soruşturına A. Antonaci tarafından yayımlanmıştır: *I processi nella causa di Beatificazione dei martiri di Otranto*, Ortanto, 1960, s. 156-161.
- 209 A.y., s. 162, başpiskopos Gallone'nin tanıklığı, 17 Mayıs 1660.
- 210 A.y., s. 163, hasta kızın babası Joseph Ferrari'nin tanıklığı, 10 Haziran 1672.
- 211 ASV, Fondo Borghese, I, c. 485, "Esame fatto nella cancelleria episcopale di Padova di quanto sucesse nella morte ò martirio dell'illustrissimo et eccellentissimo Marcantonio Bragadino, generale in Cipro l'anno 1571 et de segni veduti sopra la sua testa dopo scorticato vivo, che fù il di 17 agosto 1571."

- 212 A.y., f° 7 r, 7 Mart 1609 tarihli ifade.
- 213 A.y., f° 10 v, 27 Şubat 1610 tarihli ifade.
- 214 A.y., f° 11 r-v, "Io ho veduto con questi occhi... che la notte a due hore in circa vi eran lumi in aria sopra detta testa come di torze accese che parevan fusse 30 over 40, mà però non si vedevan torze ò altro solo il lume [...]. Veramente era segno del Signore."
- 215 Bkz. ASV, Fondo Borghese, I, c. 469-474, f° 100 r, dosyaya ekli mektup: Syros piskoposu Domenico Marengo'dan propaganda nezareti kardinallerine, Syros, 25 Ocak 1631. Carga'nın dinî açıdan örnek hayatı birkaç yıl önce de bir esere konu olmuştu, bkz. P. Toscani, *Vita e martirio di Monsignore Fra Giovanni Andrea Carga, vescovo di Sira*, Venedik, 1626. Bu kişi hakkında ayrıca daha yakın tarihli bir biyografi de yayımlandı: F. L. Pizani, *Vita del venerabile Monsignore Giovanni Andrea Carga di San Daniele, vescovo e martire di Sira*, Sandanielle, 1855.
- 216 ASV, Fondo Borghese, I, c. 469-474, f. 101 f, dosyaya iliştirilmiş not: "Comparvero 36 tra huomini e donne, [...] che travagliati da varie infirmità, dolori, privatione di luce, inhabilità di persone et altre, invocato il detto servo di Dio, ne sono rimasi rispettivamente sani e liberi".
- 217 A.y., f. 101 v, "Ha liberato un gregge da morbo contagioso."
- 218 A.y.: "Ha riverdegiato un albero secco già da tre anni."
- 219 A.y., f. 101, v.: "Apparve ad una donna vestito di bianco con l'anello et illuminò la stanza et il capo di essa, il quale segno con la mano. Ad un'altra, in habito di vescovo, che portava una croce d'oro, che gli pose sopra il capo."
- 220 A.y., f. 101 f: "Il detto vescovo, vedendo la continuatione dei detti miracoli e la veneratione in che vien tenuto detta pia memoria, li mesi passati, posta la testa sua in una cassetta, la collocò sotto l'altare d'una capella, sicome avvisò la Sacra Congregatione."
- 221 Sonuca ulaşmadığı anlaşılan bu süreç hakkında, bkz. S. Petrides, "Le vénérable Jean-André Carga, évêque latin de Syra (1560-1617)", *Revue de l'Orient chrétien*, 5 (1900), s. 407-422; G. Hofmann, "Vescovadi cattolici della Grecia. III. Syros", *Orientalia christiana analecta*, 112 (1937), s. 22-26.
- 222 ASVe, Senato, Deliberazioni, Secreta, reg. 58, f° 69 r, Senatodan Roma'daki elçiye, 13 Eylül 1537: "Con opportuna e valida provisione contro il comune nemico."
- 223 A.y., f° 71 v, Senatodan Romalıların kralı Ferdinand'a, 13 Eylül 1537.
- 224 A.y., f° 94 r, Senatodan talimatı, 22 Ekim 1537.
- 225 ASVe, Senato, Deliberazioni, Secreta, reg. 76, f° 79 v, Senatodan Fransa'daki elçiye, 11 Mart 1570.
- 226 A.y., f° 92 v, Senatodan imparator nezdindeki elçiye, 4 Nisan 1570.
- 227 ASVe, Senato, Deliberazioni, Corti, reg. 16, f. 127 v, Senatodan imparator nezdindeki elçi Giovanni Giustiniani'ye, 8 Temmuz 1645: "È necessario... che si rinforzino sempre gl'aiuti e l'assistenze contro il comune nemico."
- 228 A.y., f. 148 r, Senatodan Fransa'daki elçi Battista Nani'ye, 15 Temmuz 1645.
- 229 ASVe, Senato, Deliberazioni, Corti, reg. 17, f. 31 v, Senatodan Napoli'de daimi elçi Pietro Dolce'ye, 2 Eylül 1645.

- 230 ASVe, Senato, Deliberazioni, Corti, reg. 92, f. 163 r, Senatodan imparator nez-dindeki elçi Carlo Ruzzini'ye, 26 Eylül 1715: *Serenissima*, VI. Charles'in "per la prossima primavera, all'intrapresa della guerra contro l'inimico comune" [gelecek ilkbaharda ortak düşmana karşı yapılacak harekete] katılma kararından duyduğu memnuniyeti ifade eder.
- 231 Bkz. örneğin, B. Barbiche (ed.), *Correspondance du nonce en France Innocenzo del Bufalo, évêque de Camerino (1601-1604)*, Roma-Paris, 1964, s. 281, Aldobrandini'den Del Bufalo'ya, Roma, 29 Nisan 1602: Fransa kralının "nella guerra d'Ungheria contro il comune inimico" [Macaristan Savaşı'nda ortak düşmana karşı] II. Rodolph'a yapabileceği yardım hakkında; J.-J. Berthier, *Innocentii PP. XI epistolæ...*, c. II, a.g.y., s. 178, XI. Innocent'dan I. Leopold'a, Roma, 27 Mayıs 1684: İmparatorla Polonya kralının "adversus communem hostem" [ortak düşmana karşı] ittifakını söz konusu ediyor.
- 232 Bu konu hakkında bkz. B. McGinn'in çok iyi belgelenmiş çalışması "Portraying Antichrist in the Middle Ages", in *The Use and Abuse of Eschatology in the Middle Ages*, ed. W. Verbeke, D. Verhelst ve A. Welkenhuysen, Louvain, 1988, s. 1-48 ve R. Rusconi, *Profezia e profeti alla fine del Medioevo*, Roma, 1999, s. 95-124.
- 233 Isidorus Hispalensis, *Etymologiae sive originum libri XX*, VIII, XI, 20: "Antichristus appellatur, quia contra Christum venturus est."
- 234 P. Alphandéry, "Mahomet-Antéchrist dans le Moyen Age latin", in *Mélanges Hartwig Derenburg*, Paris, 1909, s. 261-277.
- 235 Bu konuda bkz. R. Rusconi, "Antichrist and Antichrists", in *The Encyclopædia of Apocalypticism*, c. II: *Apocalypticism in Western History and Culture*, ed. B. McGinn, New York, 1998, s. 309-310.
- 236 M. Villey, *La croisade: essai sur la formation d'une théorie juridique*, Paris, 1942, s. 26-27.
- 237 Bu tartışmalar hakkında, bkz. A. Pertusi, "I primi studi in Occidente sull'origine e la potenza dei Turchi", *Studi veneziani*, 12 (1970), s. 465-515. Bu konu, J. Hankins tarafından da ele alınmıştır: "Renaissance crusaders...", y.a.y., s. 135-144.
- 238 Bkz. M. Eckhardt, "La légende de l'origine troyenne des Turcs", *Körös Archivum*, 2 (1926-1932), s. 422-433; T. Spencer, "Turks and Trojans in the Renaissance", *Modern Language Review*, 47 (1952), s. 330-333; S. Runciman, "Teucric and Turci", in *Medieval and Middle Eastern studies in honour of Aziz Suryal Atiya*, ed. S. Hanna, Leiden, 1972, s. 344-348; C. Göllner, "Legenden von der skytischen, troyanischen und kaukasischen Abstammung der Türken im 15. und 16. Jahrhundert", *Revue des études sud-est européennes*, 15 (1977), s. 49-61; M.J. Heath, "Renaissance scholars and the origine of the Turks", *Bibliothèque d'Humanisme et Renaissance* 41 (1979), s. 454-471; M. Meserve, "Medieval sources for Renaissance theories on the origine of the Ottoman Turks", in *Europa und die Türken...*, a.g.y., s. 409-436.
- 239 A. Linder, "Ex mala parentela bona sequi seu oriri non potest: the trojan ancestry of the kings of France and the Opus Davidicum of Johannes Angelus de Legionissa", *Bibliothèque d'Humanisme et Renaissance*, 40 (1978), s. 497-512.
- 240 Bkz. F. Graus'un sentez makalesi "Troja und trojanische Herkunftssage im Mittelalter", in *Kontinuität und Transformation der Antike im Mittelalter*, ed.

- W. Erzgräber, Sigmaringen, 1989, s. 25-44. Fransa'yla ilgili kısım şu yazarlarca incelenmiştir: G. Huppert, "The trojan Franks and their critics", *Studies in the Renaissance*, 12 (1965), s. 227-241; L. O. Richter, "Trojans or Merovingians? The Renaissance debate over the historical origins of France", in *Mélanges à la mémoire de Franco Simone*, c. IV, Cenevre, 1983, s. 111-134; C. Beaune, "l'utilisation politique du mythe des origines troyennes en France à la fin du Moyen Age", in *Lectures médiévales de Virgile*, Actes du colloque international de l'École française de Rome, 1982, *Collection de l'École française de Rome*, c. 80, Roma, 1985, s. 331-355.
- 241 Örneğin, bkz. Vergilius, *Éneide*, ed. H. Goelzer ve A. Bellesort, Paris, 1934, s. 7, kitap 1, dize 38.
- 242 *Andreae Danduli ducis Venetiarum Chronica per extensum descripta aa. 46-1280 d. c.*, ed. E. Pastorello, *Rerum Italicarum Scriptores*, XII/1, Bologna, 1942, s. 87: "Ducens originem a Turcho, filio Troily, filli Priami regis Troiani." 1343'te Venedik duce'liğine seçilen Andrea Dandolo hakkında, bkz. G. Ravegnani, "Dandolo, Andrea", *Dizionario biografico degli Italiani*, c. XXXII, Roma, 1986, s. 432-440.
- 243 J. Hankins, "Renaissance crusaders...", y.a.y., s. 135.
- 244 M. J. Heath, "Renaissance scholars...", y.a.y., s. 454.
- 245 J. Hankins, "Renaissance crusaders...", y.a.y., s. 141-143.
- 246 Bu konuda bkz. A. Pertusi, "I primi studi...", y.a.y., s. 481-482.
- 247 F. Babinger'in görüşüne göre, "Johannes Darius (1414-1494), Sachwalter Venedigs im Morgenland und sein griechischer Umkreis", *Sitzungsberichte der bayerischen Akademie der Wissenschaften*, 5 (1965), s. 25.
- 248 Sagundino hakkında bkz. F. Babinger, "Maometto il conquistatore e gli umanisti...", y.a.y., s. 441; A.k., *Nikolaus Sagoundinos, ein griechisch-venedischer Humanist des 15. Jahrhunderts*, Atina, 1964, s. 198-212.
- 249 Sagundino'nun eseri, F. Sansovino tarafından Türkleri konu alan bir derlemeye dâhil edilmiştir: *Dell'istoria universale dell'origine et imperio de' Turchi*, Venetia, 1568: "Turcarum gens ab annis sexcentis et supra a Scythicis [...] originem traxit."
- 250 Bu konuda bkz. A. Pertusi, "I primi...", a.g.y., s. 475-477.
- 251 Enea Silvio Piccolomini, *Pii II Commentarii...*, a.g.y., s. 113, sat. 13: "Hoc genus hominum ex orientali quondam Scythia digressum [est]." Bkz. ayrıca J. Helmrath, "Pius II und die Türken", y.a.y., s. 108-110.
- 252 P. Giovio, *Commentario delle cose de Turchi a Carlo Quinto, imperadore augusto*, 1538, f. aiiiv-aiiir: "La nation' de' Turchi, senza dubbio alcuno, ha l'origine sua da Scyti, adesso chiamati Tartari, gli qual habitano le solitudini sopra il mar' Caspio, circa la fiumara della Volga." Tarihçi ve Nocera piskoposu Paolo Giovio (1486-1552) ve Türklere olan merak ve ilgisi hakkında, bkz. T. C. P. Zimmermann, *Paolo Giovio. The Historian and the Crisis of Sixteenth-Century Italy*, Princeton, 1995, s. 121-123; G. Le Thiec "L'entrée des Grands Turcs dans le Museo de Paolo Giovio", *Mélanges de l'École française de Rome. Italie et Méditerranée*, 104 (1992), s. 781-830; H. G. Majer, "Giovio, Veronese und die Osmanen. Zum Sultansbild der Renaissance", in *Europa und die Türken...*, a.g.y., s. 345-372.

- 253 A. Cambini, *Commentario della origine de Turchi et imperio della casa ottomana*, s.l.n.d., s. 2: “[Es]sendo di natura barbara e crudele, cavi l’origine dalla natione Scitica.”
- 254 Critoboulos, *History of Mehmed the Conqueror*, çev. C. T. Riggs, Princeton, 1954, s. 181-182. Bu olay hakkında, bkz. F. Babinger, *Maometto il Conquistatore...*, a.g.y., s. 314-315.
- 255 Bu temanın edebiyattaki kullanımı konusunda, bkz. C. A. Patrides, ““The bloody and cruell Turke”: the background of a Renaissance commonplace”, *Studies in the Renaissance*, 10 (1963), s. 126-135.
- 256 Bkz. L. Gualdo Rosa, I. Nuovo ve D. Defilippis (ed.) tarafından derlenen antoloji, *Gli umanisti e la guerra otrantina. Testi dei secoli XV e XVI*, Bari, 1982.
- 257 III. Paul’den Polonya Kralına, Roma, 29 Şubat 1538, O. Raynaldi tarafından yayımlanan “tezkere”, *Annales ecclesiastici...*, a.g.y., c. XIII, Lucca, 1754, s. 472: “Credimus serenitatem tuam non ignorare quemadmodum communis hostis Turca superiore anno in Italiam classe numerosissima transgressus, Calabriae littora miserabiliter vastaverit, ac diripuerit, indeque Corcyram et plurimas Aegei atque Jonii maris insulas christianas late depopulatus, multa Christianorum millia in servitutem adduxerit.”
- 258 ASVe, Senato, Deliberazioni, Secreta, reg. 58, f. 68 v, 13 Eylül 1537.
- 259 ASVe, Senato, Deliberazioni, Secreta, reg. 76, f. 77 v, 10 Mart 1570: “Venirete a parlare delle deprede et incendii nuovamente fatti dai Turchi in Dalmatie et, considerando il grave danno ch’hanno patito quei popoli et territorii, [...] che La voglia esser contenta di far sumministrare ai luohi nostri in quella provincia quella quantità di vittuarie et di grano che La potrà maggiore.”
- 260 ASVe, Senato, Deliberazioni, Secreta, reg. 77, f. 41 v, 3 Kasım 1570, İmparator nezdindeki elçiye.
- 261 Açıklayıcı örnek olarak, bkz. ASVe, Senato, Deliberazioni, Corti, reg. 19, f. 86 v, 13 Ekim 1646, İmparator nezdinde elçi Giovanni Giustiniani’ye.
- 262 F. Sansovino, *Lettera o vero discorso sopra le predittioni fatte in diversi tempi da diverse persone illustri le quali pronosticano la nostra futura felicità per la guerra del Turco con la Serenissima Republica di Venetia l’anno 1570*, Venedik, 1570, f° 6 r.
- 263 A.y., “Signori homicidiari del proprio sangue che usurparono il regno.”
- 264 Sultanların listesi için, bkz. R. Mantran (ed.), *Histoire de l’Empire ottoman...*, a.g.y., s. 733.
- 265 Osmanlı hanedanında siyasal veraset ve olası rakiplerin “vücudunun izale edilmesi” sorunu hakkında, bkz. A. D. Alderson, *The Structure of the Ottoman Dynasty*, Oxford, 1956, ve C. Imber tarafından önerilen sentez, *The Ottoman Empire, 1300-1650. The Structure of Power*, New York, 2002, s. 96-115. Bu konu N. Vatin ve G. Veinstein tarafından baştan aşağı yenilenmiştir: *Le sérail ébranlé. Essai sur les morts, dépositions et avènements des sultans ottomans (XIV-XIX. siècles)*, Paris, 2003.
- 266 Ancak bu cinayetler, Selim ile kardeşlerinin babaları II. Bayezid’in yerine geçmek için yürüttükleri amansız rekabet bağlamında ele alınmalıdır; bkz. H. Inalcık, “Sélim I.,” in *Encyclopédie de l’Islam*, c. IX, Leyde, 1998, s. 131-133.
- 267 ASV, Fondo Borghese, I, c. 71, “Tre libri delle ragioni dell’Imperio degl’Ottoni sparse da molte evidenze politiche”, f. 34 r-v: “[Selim] uccise il padre,

- due fratelli e tutti i nepoti [...]. Murat entro con la morte d'un suo fratello assai grande e fece morir sua madre gravida. Queste crudeltà sono monstrose a dio e agl'huomini.”
- 268 A. Pertusi, *Testi inediti e poco noti sulla caduta di Costantinopoli*, Bolonya, 1983, s. 74, sat. 89-90, Lauro Quirini'nin V. Nicolas'ya mektubu, Kandiye, 15 Temmuz 1453: “Ultra centum et viginti milia librorum volumina [...] devastata [est].”
- 269 A.y., s. 74, sat. 90-92: “Ergo et lingua et litteratura Græcorum tanto tempore, tanto labore, tanto industria inventa, aucta, perfecta peribit, heu peribit!”
- 270 A.y., s. 74, sat. 93-96: “Illæ litteræ pereunt, quæ orbem universum illustraverunt, quæ salutare leges, quæ sacram philosophiam, quæ reliquas bonas artes adduxerunt, quibus vita humana exulta est.”
- 271 A.y., s. 76, sat. 98-101: “Gens barbara, gens inculta, nullis certis moribus, nullis legibus, sed fusa, vaga, arbitraria vivens, perfidiarum fraudumque plena turpiter ignominioseque christianum genus calcat.”
- 272 Bu konuda bkz. R. Schwoebel, *The Shadow of the Crescent...*, a.g.y., s. 152-165.
- 273 C. D. Rouillard, “Montaigne et les Turcs”, *Revue de littérature comparée*, 18 (1938), s. 241.
- 274 P. Preto, *Venezia e i Turchi...*, a.g.y., s. 233-243.
- 275 BAV, yzm. Urb. lat. 1199, “Libellus de roboris excellentia”, Archangeli Michaelis Columbianis.
- 276 *Eski Ahit, Hâkimler Kitabı*, VI, 11-23.
- 277 Bu konuda bkz. Giovanni Pontano'nun 1512'de yayımladığı risale, *Ioannis Ioviani Pontani de immanitati liber ad Hieronymum Carbonem patritium Neapolitanum*, s.l. [1512]. Pontano hakkında, bkz.HHhhlHH F. Tateo, *Umanesimo etico di G. Pontano*, Lecce, 1972.
- 278 F. Tateo, “Letterati e guerrieri di fronte al pericolo turco”, in *Chierici e feudatori del Mezzogiorno*, Roma, 1984, s. 31-33.
- 279 O. Raynaldi, *Annales ecclesiastici...*, a.g.y., c. XIII, Lucca, 1755, s. 109. VII. Clément'dan VIII. Henry'ye, Roma, 4 Ekim 1529: “Immanissimo Turco in Hungaria præter morem suum cum potentissimo exercitu hyematurus, ad omnes christianos principes pro ope adversus illus formidabiles apparatus contribuenda mittamus.”
- 280 C. Cocquelines (ed.), *Bullarum...*, a.g.y., c. IV/3, Roma, 1746, s. 195, Roma 12 Mart 1572 tarihli bref.
- 281 A.k., *Bullarum...*, a.g.y., c. VI/5, Roma, 1761, s. 137, Roma 2 Mart 1661 tarihli Papalık bildirisi; papa burada “Türklerin kıyııcı zorbalığına” (*immanem Turcarum tyranni*) karşı ilâhi yardım istemek üzere bir “jübile” ilan eder.
- 282 A.k., *Bullarum...*, a.g.y., c. V/2, Roma, 1753, s. 1, “Quanto numerosi” başlıklı genelge (*bullâ*), Roma, 14 Şubat 1594; VIII. Clément burada, “Hıristiyan adının canavarca kıyııcı ve ebedi düşmanı olan Türklerin zorba [başbuğuna]” (*immanissimus ac perpetuus nominis Christiani hostis*) karşı verilen savaşın masraflarını karşılamak üzere ruhban gelirlerinden altı “ondalık” (*dîme*, *öşür*) vergi alınmasına izin verir.
- 283 Zikreden D. Crouzet, “Chrétienté et Europe: aperçus sur une sourde interrogation du 16. siècle”, in *L'ordre européen du 16. au XX. siècle*, ed. G.-H. Soutou ve J. Bérenger, Paris, 1998, s. 48.

- 284 L. Valensi, *Venise et la Sublime-Porte. La naissance du despote*, Paris, 1987.
- 285 P. Pareto, *Venezia e i Turchi...*, a.g.y., s. 146-162.
- 286 Bu mit hakkında, daha genel olarak, bkz. F. Venturi, "Despotismo orientale", *Rivista storica italiana*, 72 (1960), s. 117-126; M. Grothaus, "Vorbildlicher Monarch, Tyrann oder Despot? Europäische Vorstellungen vom Osmanischen Reich zwischen Renaissance und Aufklärung", *Frühneuzeit-Info*, 6 (1995). Bu mitin ortaya çıkışı, 17. yüzyıldan itibaren "despot" teriminin görmeye başladığı yeni rağbetten ayrılmaz; bkz. R. Koebner, "Despot and despotism: vicissitudes of a political term", *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes*, 14 (1951), s. 275-302. *Grand Seigneur*'ün zorbalığı (tiranlığı) teması, Fransa ve İtalya'da Türklerin ikonografik olarak gösterilme tarzlarını derinden etkilemiştir, bkz. G. Le Thiec, "Et il y aura un seul troupeau..." *L'imaginaire de la confrontation entre Turcs et Chrétiens dans l'art figuratif en France et en Italie de 1453 aux années 1620*, A. Jouanna yönetiminde çağdaş tarih konulu doktora tezi, Paul Valéry-Montpellier III Üniversitesi, 1994, s. 145-247.
- 287 L. Valensi'nin eserinin 2. ilâ 5.inci bölümleri konunun bu yönüne ayrılmıştır: *Venise et la Sublime-Porte...*, a.g.y., s. 31-86.
- 288 Bu ikinci dönem için, bkz. 6. ilâ 8. bölümler, A.y., s. 82-122.
- 289 A.y., s. 95-98.
- 290 A.y., s. 99.
- 291 *Ibid*, s. 91-92: "Sur un grand nombre de points, cette comparaison tournait à l'avantage des Turcs. Le rapport s'inverse après 1575" [Birçok noktada bu karşılaştırmanın sonucu Türklerin lehine çıkıyordu. Ancak ilişki 1575'ten sonra tersine döndü.]; A.y., s. 93: "Tous les signes s'inversant, les arguments qui étaient présentés naguère pour expliquer la supériorité turque sont maintenant invoqués pour récuser l'ordre ottoman." [Tüm göstergeler tersine dönmüştür. Daha önce Türklerin üstünlüğünü açıklamak için kullanılan argümanlar şimdi Osmanlı düzenini eleştirmek için öne sürülmektedir.]
- 292 A.y., s. 101.
- 293 Bu açıklamalar için, A.y., s. 101-116.
- 294 A.y., s. 41-57.
- 295 E. Alberi (ed.), *Relazioni degli ambasciatori veneti al Senato durante il secolo decimosesto*, seri III, cilt III, Floransa, 1855, s. 73, Marco Minio'nun raporu, 1522: "La obbedienza sua è tanto grande che maggior non si potria narrare, né è persona alcuna, anchor che vi andasse la vita, che avesse audacia di contraddir alla volontà del Signore".
- 296 A.y., s. 71: "Quelli di casa non fecero alcuna difesa, salvo che piangendo lo accompagnarono alla morte".
- 297 E. Alberi (ed.), *Relazioni degli ambasciatori...*, a.g.y., seri III, c. I, Floransa, 1840, s. 154, Domenico Trevisan'ın anlatısı, 1554; Trevisan "ordine mantenu-to con molta riputazione e conservato presso li suoi sudditi piu tosto col timore che coll'amore" diyor.
- 298 A.y., s. 131, Antonio Erizzo'nun raporu, 1557: "Dico, che tutte le forme d'obbedienza che possono essere dimostrate dalli sudditi al signor suo, sono attualmente prestate da questi a questo Signor, da una parte di essi volontariamente per li beneficii che hanno da lui, e da tutto il resto sforzamente".

- 299 A.y., s. 134: "Ella procede o da molto utile, o da molto timore che lianno quelli che gli obbediscono... quando cessarono in loro l'utile e il timore, dico che ogni uno giudicherà facilmente quanto potesse esser stabile questa obbedienza e da questo poi quello che ne potrebbe seguire".
- 300 E. Alberi (ed.), *Relazioni degli ambasciatori...*, a.g.y., seri III, c. II, Floransa, 1844, s. 200, Giacomo Soranzo'nun raporü, 1576: "Il Turco è obbedito come re per timore, mentre il Sofi per inclinazione degli animi è come Dio da'suoi popoli adorato."
- 301 A.y., a.g.y., seri III, c. III, s. 278, Gianfranco Morosini'nin raporü, 1585: "La grandezza di questo impero [...] dipenda in tutto e per tutto dalla semplice e sola volontà del Gran Signore, il quale non solamente è assoluto signore d'ogni cosa, ma di tal maniera comanda e dispone di tutto, che non fu mai escogitata non che esercitata maggior tirannide nel mondo, perchè non solo fa morir a voglia sua gli uomini, ma ottien'anco che vadano prontamente alla morte senza far alcuna resistenza, [...] non sono viene obbedito quando comanda, ma fa anco tremar gli uomini al solo nome della sua persona."
- 302 Venedik siyasal kültürünün ürettiği bu tipik literatürün genel analizi için, bkz. A. Ventura, "Scrittori politici e scritture di governo", in *Storia della cultura veneta*, c. III/3: *Dal primo Quattrocento al Concilio di Trento*, Vicenza, 1981, s. 553-560. Aynı konuda, şu makalelere de bkz.: G. Benzoni, "A proposito della fonte prediletta di Ranke, ossia le relazioni degli ambasciatori veneziani", *Studi veneziani*, n.s., 16 (1988), s. 245-257; A.k., "Flash sull'Europa: le relazioni dei diplomatici veneziani", in *Europa. Storie di viaggiatori italiani*, Milano, 1988, s. 108-131. Bu belgelerin özellikle Osmanlı İmparatorluğu konusundan içerdigi, sorgulanmadan kabul edilen basmakalip fikirler hakkında, bkz. P. Preto, "Le relazioni dei baili veneziani a Costantinopoli", *Il Veltro*, 23 (1979), s. 125-130; G. Benzoni, "A proposito dei baili veneziani a Costantinopoli: qualche spunto, qualche osservazione", *Studi veneziani*, 30 (1995), s. 69-77.
- 303 Bu konuda bkz. A. Baschet'nin gözlemleri, *La diplomatie vénitienne. Les princes de l'Europe au XVII. siècle d'après les rapports des ambassadeurs vénitiens*, Paris, 1862, s. 51-55.
- 304 E. Alberi (ed.), *Relazioni degli ambasciatori...*, a.g.y., seri III, c. III, s. 71, Marco Minio'nun raporü, 1522: "Non è di bisogno che molto mi affatichi in dichiarar la grandissima potenza di questo Signor, perchè gl'imperi, regni ed altri stati che per lui sono stati subjugati chiaramente la dimostrano, sicchè ormai tutta la cristianità doveria temer di non incorrer in qualche grande estermínio."
- 305 A.y., a.g.y., seri III, c. I, s. 154, Domenico Trevisan'in raporü, 1554: "Con queste forze da mare e da terra così ben ordinate e con l'entrate e spese ordinarie, aggiunta poi la particolare obbedienza e fede che gli è data da caduno in qualunque occasione, [...] ha avuto ardire d'aprir la strada a maggior grandezza del suo nome ed imperio appresso tutti li potentati del mondo cristiani ed infedeli."
- 306 A.y., s. 156: "Un Turco, ragionando meco della loro milizia, disse che essi saranno sempre vittoriosi contro i cristiani."
- 307 A.y., seri III, c. III, s. 307, G. F. Morosini'nin raporü, 1585: "Per entrar a parlare de' principi cristiani, mi par di poter sicuramente affermare che i Turchi sono di tutti capitalissimi nemici."

- 308 A.y., s. 387, Mateo Zane'nin raporu, 1594: "La smisurata grandezza e potenza dell'impero ottomano, sospetta con gran ragione a tutto il Cristianesimo."
- 309 "Hıristiyanlığın kale bedeni" (*rempart*) deyimini için, bkz. J. Janos Varga, "Europa und "Die Vormauer des Christentums". Die Entwicklungsgeschichte eines geflügelten Wortes", in *Europa und die Türken...*, a.g.y., s. 55-64.
- 310 Roma 30 Nisan 1522 tarihli "Monet nos" bildirgesi söz konusu, yayım. C. Coquelines (ed.), *Bullarum...*, a.g.y., c. IV/1, Roma 1744: "Totius Regni Hungariae claustrum semper fuit."
- 311 P. Giovio, *Commentario delle cose de Turchi a Carlo Quinto, imperadore augusto*, 1538, diiii.
- 312 Bkz. Kardinaller Kolejinin V. Charles'a [Şariken] Roma 4 Temmuz 1522 tarihli mektubu, yayım. M. Gachard, *Correspondance de Charles Quint et d'Adrien VI*, Brüksel, 1859, s. 97: Mektuba göre, Rodos'un Türklerin eline geçmesi onlara Sicilya, Napoli ve İspanya yolunu açacaktır.
- 313 8 Ekim 1537 tarihli "Benedictus Deus" bildirgesinde, III. Paul, bir süre önce kuşatılmış olan Korfu Adası'nı bu şekilde, "Hıristiyan dünyasının başlıca kale duvarlarından biri" (*unum e præcipuis Christiani orbis propugnaculis*) olarak gösterir, bkz. O Raynaldi, *Annales ecclesiastici...*, a.g.y., c. XIII, s. 462.
- 314 Örneğin, bkz. V. Borg, *Fabio Chigi, apostolic delegate in Malta (1634-1639). An edition of his official correspondence*, [Studi e testi, 249], Cité du Vatican, 1967, s. 490: 1620 yıllarında ada hakkında yazdığı bir raporda, Malta engizisyon memurlarından adı bilinmeyen biri, adayı aynı şekilde "*fortezza inespugnabile et propugnacolo della Christianità*" [Hıristiyanlığın yenilemez ve düşürülemez kalesi] olarak niteler.
- 315 ASVe, Senato, Deliberazioni, Roma ordinaria, reg. 3, f. 15 r, Senatodan Roma'daki elçilere, 27 Ekim 1570, "*antemurale alla furia turchesca*" [Türk kudurganlığına karşı kale burcu] olan Kıbrıs kalelerinin Hıristiyan krallarca kaderlerine terk edilmesi üzerine yakınmalar. Kıbrıs'a düşen bu kale duvarı rolü hakkında, bkz. N. Housley, "Cyprus and the Crusades, 1291-1571", in *Cyprus and the Crusades*, ed. N. Coureas ve J. Riley-Smith, Lefkoşe, 1995, s. 188-191.
- 316 Bu kale, 1672'deki düşüşünden önce birkaç on yıl boyunca, Polonya soylularının gözünde "Hıristiyanlığın "bulvarı" dır [=esk. kale, sur], bkz. D. Kolodziejczyk, "La reconquête catholique de la Podolie", XVII. siècle, 50 (1998), s. 291. Yeniçağın başlarında İtalya'da, tüm Polonya, Osmanlı ilerlemesine karşı duran bir "kale burcu" (*bastion, antemurale*) olarak algılanır, bkz. S. Gracioti, "L'antemurale polacco in Italia tra Cinquecento e Seicento: il barocchizzarsi di un mito", in *Barocco fra Italia e Polonia*, Varşova, 1977, s. 303-323.
- 317 ASVe, Senato, Deliberazioni, Roma ordinaria, reg. 49, f. 55 r, Senatodan Romadaki olağanüstü elçi Pietro Foscarini'ye, 31 Mart 1646.
- 318 ASVe, Senato, Deliberazioni, Corti, reg. 16, f. 127 v, Senatodan Floransa'daki daimi elçi Giovanni Ambrogio Sarotti'ye, 8 Temmuz 1645: "Antemurale dell'universale libertà e sicurezza". Bkz. Yine ASVe, Deliberazioni, Senato, Deliberazioni Roma ordinaria, reg. 48, f. 88 r-v, Senatodan Roma'da elçi Angelo Contarini'ye, 8 Temmuz 1645: Contarini papaya, Hıristiyanlık için son kale burcu işlevi gören Kandiye krallığını elde tutmanın tüm Hıristiyanlık için ne denli önemli olduğunu (*quanto alla Christianità tutta rilevi la conservazione di quel regno che al presente serve d'antemurale*) bildirecektir.

- 319 Bkz. D. Hay, *Europe: The Emergence of an Idea*, Edinburg, 1957 ve özellikle C. Curcio, *Europa, storia di un'idea*, Floransa, 1958 ve J.-B. Duroselle, *L'idée d'Europe dans l'histoire*, Paris, 1965. Avrupalılık bilinci ve bunun ortaya çıkışı hakkında, şuraya da bakılabilir: *La conscience européenne au XV. et au 16. siècle*, Actes du Colloque international de l'École Normale supérieure de jeunes filles, 1980, Paris, 1982. Son olarak, Avrupa kimliğinin kurucu ilkesi olarak Osmanlı "ötekiliğinin" suçlanması konusunda, I. B. Neumann ve J. Welsh'in yakın tarihli çalışmalarına bakılabilir: "'The Turk' as Europe's other", in *Cultural Politics and Political Culture in Postmodern Europe*, ed. J. P. Burgess, Amsterdam, 1997, s. 291-320; ve I. B. Neumann, *Use of the Other: "The East" in European Identity Formation*, Minneapolis, 1999.
- 320 H. J. Kissling,, "Die Türkenfrage als europäisches Problem", *Südostdeutsches Archiv*, 7 (1964), s. 39-57.

2. Çılgınca Umutlar ve Boş Beklentiler: Osmanlı İmparatorluğu'nun Çökeceğine Dair Yeniçağ Boyunca Sürdürülen Kehanetler

- 1 C. D. Fonseca, "Continuità e diversità del profetismo tra Quattrocento e Cinquecento", in *Il profetismo gioachimita tra Quattrocento e Cinquecento*, ed. G. L. Potestà, Cenova, 1991, s. 11-14; C. Vasoli, "L'influenza di Gioacchino da Fiore sul profetismo italiano della fine del Quattrocento e del primo Cinquecento", *Il profetismo gioachimita...*, a.g.y., s. 87-96.
- 2 K. Kyriakou, "Parallelismi e influssi reciproci fra la traditione pseudogioachimita e la traditione profetica bizantina nell'età moderna", *Il profetismo gioachimita...*, a.g.y., s. 305-312. Bu iki gelenek arasında, P. J. Alexander'in de vurguladığı bir akrabalık vardır: "The diffusion of byzantine apocalypses in the medieval West and the beginnings of Joachimism", in *Prophecy and Millenarianism. Essays in Honour of Marjorie Reeves*, Londra, 1980, s. 53-106.
- 3 Bu konuda bkz. R. Rusconi, "Il collezionismo profetico in Italia alla fine del Medioevo ed agli inizi dell'età moderna", in *Profezia e profeti alla fine del Medioevo*, Roma, 1999, s. 187-209.
- 4 J. Delumeau, *La peur en Occident, XIV-XVIII. siècles*, Paris, 1978, s. 197-199.
- 5 Bu imgeli kehanetçilik G. Le Thiec tarafından etraflıca açıklanmıştır: "Et il y aura un seul troupeau..." *L'imaginaire de la confrontation entre Turcs et Chrétiens dans l'art figuratif en France et en Italie de 1453 aux années 1620*, A. Jouanna yönetiminde Yeniçağ tarihine dair doktora tezi, Paul Valéry-Montpellier III Üniversitesi, 1994.
- 6 Eskatoloji, kehanetçilik ve haclı seferi arasındaki bağlar konusunda, bkz: P. Alphanéry ve A. Dupront, *La Chrétienté et l'idée de croisade*, c. II, Paris, 1959, s. 99-136, ve şu makaleler: A. Dupront, "Croisade et eschatologie" in *Umanesimo e Esoterismo*, Padova, 1960, s. 175-198; N. Housley, "The eschatological imperative: messianism and holy war in Europe, 1260-1556", in *Toward the Millenium: Messianic Expectations from the Bible to Waco*, ed. P. Schäfer ve M. R. Cohen, Leyde, 1998, s. 123-150.
- 7 15. yüzyıl sonunda Floransa'yı alevlendiren kehanetçilik akımları hakkında, bkz. D. Weinstein, *Savonarola and Florence. Prophecy and Patriotism in the Renaissance*, Princeton, 1970.

- 8 16. yüzyıl başlarında Avrupa'da eskatolojik akımların yoğunluk ve canlılığı, D. Crouzet'nin şu çalışmasında hatırlatılır: "Circa 1533: anxieties, desires and dreams", *Journal of Early Modern History*, 5 (2001), s. 24-61.
- 9 Bu konuda bkz. A. Pertusi, *Fine di Bisanzio e fine del mondo. Significato e ruolo storico delle profezie sulla caduta di Costantinopoli in Oriente e in Occidente*, Roma, 1988.
- 10 İhmal edilecek kadar önemsiz olmamakla birlikte, bu göç ancak zaten eskiden beri var olan bağları güçlendiriyordu, bkz. F. Thiriet, "Sur les communautés grecque et albanaise à Venise", in *Venezia, centro di mediazione tra Oriente e Occidente (secoli XV-XVI)*, ed. H.-G. Beck et al., c. I, Floransa, 1977, s. 217-231; G. Fedalto, "Stranieri a Venezia e a Padova", in *Storia della cultura veneta dal primo Quattrocento al Concilio di Trento*, c. III/1, Vicenza, 1980, s. 503-514. Venedik'in önemli bir Hellenik kültür ocağı olarak kendisini kabul ettirşi hakkında, şuralara bakılabilir: D. J. Geanakoplos, "Italian Renaissance thought and learning and the role of the byzantine emigrés scholars in Florence, Rome and Venice: a reassessment", *Rivista di studi bizantini e slavi*, 3 (1983), s. 129-157; A. Pertusi, "L'umanesimo greco dalla fine del secolo XIV agli inizi del secolo XVI", in *Storia della cultura...*, a.g.y., c. III/1, s. 177-264.
- 11 G. Tognetti, "Venezia e le profezie sulla conversione dei Turchi", in *Venezia e i Turchi. Scontri e confronti di due civiltà*, Milano, 1985, s. 86-90.
- 12 Doğu kökenli bir metnin Venedik toprağına aşılmasına başarılı bir örnek olarak, bkz. A. Rigo, *Oracula Leonis. Tre manoscritti greco-veneziani degli oracoli attribuiti all'imperatore bizantino Leone il Saggio*, Venedik, 1988.
- 13 R. Rusconi, *Profezia e profeti alla fine del Medioevo*, Roma, 1999, s. 169-171.
- 14 Rusticiano'nun çalışmaları ve Morosini'yle ilişkisi hakkında, bkz. M. Reeves, *The Influence of Prophecy in the Latter Middle Ages. A Study in Joachimism*, Oxford, 1969, s. 173, ve G. Tognetti'nin açıklamaları, "Note sul profetismo nel Rinascimento e la letteratura relativa", *Bulletino dell'Istituto storico italiano per il Medio Evo e Archivio Muratoriano*, 82 (1970), s. 131. Bu sorun daha sonra B. McGinn tarafından bütünüyle yeniden ele alınmıştır: "Circoli gioachimiti veneziani (1450-1530)", *Cristianesimo nella storia*, 7 (1986), s. 20-24.
- 15 B. McGinn, "Circoli gioachimiti...", a.g.y., s.24-28. Bugün Marciana Kütüphanesinde saklanmakta olan San Cipriano manastırı derlemesinin bir tanıtımı için, bkz. M. Reeves, *The Influence...*, a.g.y., s. 343-346.
- 16 15. yüzyıl sonu ile 16. yüzyıl başında İtalya'da gezgin kehanetçilerin varlığı O. Niccoli tarafından belirtilmiştir: "Profezie in piazza. Note sul profetismo popolare nell'Italia del primo Cinquecento", *Quaderni storici*, 41 (1979), s. 511-515.
- 17 Bu güç durum ve onun Venedik üzerindeki etkileri için, bkz. F. Gilbert, "Venice in the crisis of the League of Cambrai", in *Renaissance Venice*, ed. J. R. Hale, Londra, 1973, s. 274-292.
- 18 M. Sanudo, *I Diarii*, c.VIII, ed. N. Barozzi, Venedik, 1882, col. 326. Bu olay hakkında, ayrıca bkz. P. Preto, *Venezia e i Turchi...*, a.g.y., s. 69-70; G. Tognetti, "Venezia e le profezie...", y.a.y., s. 87.
- 19 M. Sanudo, *I Diarii*, c. XI, ed. R. Fulin, Venedik, 1884, col. 97: "Prophetizzo assa'cosse venute."

- 20 A.y., c. XIX, ed. F. Stefani, Venedik, 1887, col. 348-349: "Hessendo venuto in questa terra, uno certo semplice homo, vestito di bianco, dà fama di romito... È symplice, non sa ni lezer, ni scriver."
- 21 Bu kişi hakkında, bkz. G. Tognetti, "Note sul profetismo...", y.a.y., s. 149-150; B. McGinn, "Circoli gioachimiti...", y.a.y., s. 37-39, ve özellikle M. P. Billanovich, "Una miniera di epigrafi e di antichità. Il chiostro maggiore di S. Giustina a Padova", *Italia medioevale e umanistica*, 12 (1969), s. 209-219.
- 22 A. Prosperi, "Botturnio (Bochturnius), Anselmo", *Dizionario biografico degli Italiani*, c. XIII, Roma, 1971, s. 505-507.
- 23 M. Sanudo, *I Diarii*, c. XIX, a.g.y., col. 349: "Mandò eri, fo el di di bona man, una palma al Doxe a donar, dicendo se li mandava la victoria di soi inimici, et havita auto più revelatione da Dio perché el va in spirito."
- 24 A.y., col. 383-384: "Quel heremito nominato domino Bernardin da Parenzo [...] havia auto da Dio certa visione che verso il Friul saria movesta de i nimici, et tamen non saria niente, et si vardasse di non ussir contra de i nimici, perchè si converano levar, e la victoria sarà certa, perchè poi verà un lion che ne ajuterà."
- 25 A.y., c. XXI, ed. F. Stefani, Venedik, 1887, col. 127-128, Padova 19 Eylül 1515 tarihli mektup: "Già se comenza a verificare di la palma che fo apresentata al primo de zenaro proximo passato."
- 26 A.y., col. 127: "Senza dubio alcuno dico che s'el re Cristianissimo vol andar contra Infideli con la favor vostro, che indubitamente recuperareti non solum el vostro stato in Italia, ma lo orientale et molto più, et Sua Sacra Majestà ponerà el suo vexillo in mezo Constantinopoli et la caxa Othomana se meterà in fuga."
- 27 M. P. Billanovich'in güzel formülüne göre, "Una miniera..." y.a.y., s. 219.
- 28 Örneğin, bkz. M. Sanudo, *I Diarii*, c. XXXV, ed. F. Stefani et al., Venedik, 1892, col. 67-68, Bernardino'nun VII. Grégoire'a mektubu, 2 Ağustos 1523; a.y., col. 68-69, Francesco Sforza'ya, 1523-1525 dönemine ilişkin öngörülerini içeren mektubu ve a.y., c. XXXVII, ed. F. Stefani et al., Venedik, 1893, col. 5, Fransa kralına uyarı.
- 29 Bkz. G. Tognetti, "Note sul profetismo...", y.a.y., s. 150-154; B. McGinn, "Circoli gioachimiti...", y.a.y., s. 36-37.
- 30 Bu mektup, *Epistola Pauli Angeli ad sanctissimum in Christo patrem et D.N.D. Clementem divina Providentia Papam septimum in Sathan ruinam tyrannidis*, F. Secret tarafından bilim dünyasına sunulmuştur: "Paulus Angelus, descendant des empereurs de Byzance et la prophétie du pape angélique", *Rinascimento*, 2 (1962), s. 211-224. Ayrıca bkz. R. Rusconi, *Profezia e profeti...*, a.g.y., s. 176-177. Paolo Angelo'nun Roma'yla ilişkileri hakkında, bkz. B. McGinn, "Notes on a forgotten prophet: Paulus Angelus and Rome", *Prophetic Rome in the High Renaissance Period*, ed. M. Reeves, Oxford, 1992, s. 189-199.
- 31 Meuccio, girişimi ve düşüp kalktığı kişiler hakkında, bkz. G. Tognetti, "Note sul profetismo...", y.a.y., s. 147-150; B. McGinn, "Circoli gioachimiti...", y.a.y., s. 28-31, ve M. Reeves, *Joachim of Fiore and the Prophetic Future*, Londra, 1976, s. 54-56.
- 32 Bu konuda bkz. *Super Hieremiam*'ın yayımlanışına dair soruşturma, R. Moynihan, "The manuscript tradition of the *Super Hieremiam* and the venetian editions of the early sixteenth century", in *Il profetismo gioachimita...*, a.g.y., s. 129-137.

- 33 R. Rusconi, *Profezia e profeti alla fine del Medioevo*, Roma, 1999, s. 175.
- 34 Saint-Augustin Münzevi Keşişleri muhtemelen, kendi tarikatlarının lehinde kehanetlerin yayılmasını, başlıca rakipleri olan aynı tarikatın "seküler" rahiplerinin (*chanoines*) gittikçe artan nüfuzuna karşı bir mücadele aracı olarak görmüşlerdir, bkz. M. Reeves, *The Influence of Prophecy...*, a.g.y., s. 251-273.
- 35 15.-16. yüzyıllarda Venedik matbaacılığının öne çıkışı hakkında, bkz. A. Bosio, *La stampa a Venezia dalle origini al secolo XVI*, Trieste, 1973; L. V. Leonardos, *Printing and Publishing in Fifteenth Century Venice*, Chicago-Londra, 1976; M. Lowry, *The World of Aldus Manutius. Business and Scholarship in Renaissance Venice*, Oxford, 1979. Bkz. ayrıca şu sentez makaleleri: N. Pozza, "L'editoria veneziana da Giovanni da Spira ad Aldo Manuzio", *Storia della cultura veneta*, c. III/2: *Dal primo Quattrocento al Concilio di Trento*, Vicenza, 1980, s. 215-244; M. Zorzi, "Dal manoscritto al libro", *Storia di Venezia dalle origini alla caduta della Serenissima*, c. IV: *Il Rinascimento. Politica e cultura*, ed. A. Tenenti ve U. Tucci, Roma, 1996, s. 817-958.
- 36 D. E. Rhodes, *Annali tipografici di Lazzaro de'Soardi*, Floransa, 1978, s. 76.
- 37 Bu konuda bkz. R. Moynihan, "The manuscript tradition...", y.a.y., s. 134-136.
- 38 Bkz. D. Kurze, "Prophecy and history. Lichtenberger's forecasts of events to come (from the fifteenth to the twentieth century); their reception and diffusion", *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes*, 21 (1958), s. 63-85; A.k., "Popular astrology and prophecy in the fifteenth and sixteenth centuries: Johannes Lichtenberger", in "Astrology Hallucinati". *Stars and the End of the World in Luther's Time*, ed. P. Zambelli, Berlin-New-York, 1986, s. 177-193.
- 39 D. Kurze, "Prophecy and history...", y.a.y., s. 65.
- 40 D. Fava, "La fortuna del pronostico di Giovanni Lichtenberger in Italia del Quattrocento e nel Cinquecento", in *Gutenberg Jahrbuch*, 1930, s. 136-138.
- 41 A.y., s. 138-143. İlk Venedik edisyonu 1500, sonuncusu 1532 tarihlidir.
- 42 O. Niccoli, "Profezia in piazza...", y.a.y., s. 500-501.
- 43 *Pronosticatione in vulgara rara e più non udita, la quale espone e dichiara alcuni influxi del cielo*, Venedik, Nicolò e Domenico dal Gesù, 9 Ağustos 1511.
- 44 P. Preto, *Venezia e i Turchi...*, a.g.y., s. 72-91.
- 45 *Avvisi da Costantinopoli di cose stupende e t maravigliose novamente apparse in quella parte con la interpretatione ch'anno fatto gli Astrologi et Indovini del gran Turco circa la ruina sua* [s.l.n.d.]. Bkz. bu belgeyi M. Bataillon'un sunuşu, "Mythe et connaissance de la Turquie en Occident au milieu du 16. siècle", in *Venezia e l'Oriente fra tardo Medioevo e Rinascimento*, ed. A. Pertusi, Venedik, 1966, s. 457-460.
- 46 *Un altro avviso dell'armata del principe Andrea d'Oria, novamente congiunta con quella de Venetiani in l'isola di Candia e delle imprese fatte per lui* [s.l.n.d.], öncükine ekli.
- 47 Örneğin M. Bataillon böyle bir yorum önerir, "Mythe et connaissance...", y.a.y., s. 466-467; P. Preto bu görüşü biraz nüanslandırır, *Venezia e i Turchi...*, a.g.y., s. 73.
- 48 G. B. Nazari, *Discorso della futura e sperata vittoria contro il Turco*, Venezia, Sigismondo Bordogna, 1570.

- 49 Bkz. L. Pierozzi'nin çalışmaları, "Motivi gioachimiti nel "Discorso della futura et sperata vittoria contro il Turco" de G. B. Nazari", in *Storia e figure dell'Apocalisse fra '500 e '600*, ed. R. Rusconi, Roma, 1996, s. 54-65; A.k., "La vittoria di Lepanto nell'escatologia e nella profezia", *Rinascimento*, 34 (1994), s. 326-345.
- 50 G. B. Nazari, *Discorso...*, a.g.y., f° 10 v.
- 51 G. P. Tognetti, "La fortuna della pretesa profezia di S. Cataldo", *Bulletino dell'Istituto storico italiano per il Medio Evo e Archivio Muratorio*, 80 (1968), s. 273-317.
- 52 F. Sansovino, *Lettera o vero discorso sopra le preditioni fatte in diversi tempi da diverse persone illustri, le quali pronosticano la nostra futura felicità per la guerra del Turco con la Serenissima Repubblica di Venetia l'anno 1570*, [Venedik, 1570].
- 53 A.y., f° 3 v - 5 r
- 54 A.y., f° 5 r: "Infiammiamoci a questa santissima impresa."
- 55 A.y., f° 2 v.
- 56 F. Sansovino, *Dell'istoria universale dell'origne et imperio de' Turchi*, Venetia, 1568.
- 57 F. Sansovino, *Lettera o vero discorso...*, a.g.y., f° 2 v - 3 r: "La dominatione turchesca [...] non può andare alla lunga, perch'ella ripose sopra due fondamenti non buoni: l'uno è la religione ch'è falsa, conciosia che è contraria alla verità di Giesù Christo, l'altre è la legge ch'è tirannica, perché è contraria alla ragion naturale."
- 58 A.y., f. 5 r: "La corrutione de' Turchi, i quali, rallentate in parte la loro fierrezza naturale [...], vanno molto più lenti e mal volentieri alla morte."
- 59 A.y., f. 5 r-v: "[È] un principe tutto immerso nelle voluttà corporali, non pratico della militia, inesperto de' consigli utili co'quali s'accrescono e mantengono gli Imperi [...], potrebbe commetter nel progresso di questo negotio falli di tanta importanza che ritornerebbono in grand'acconcio de fatti nostri."
- 60 A.y., f. 5 v: "La sua armata non [è] tanto spaventosa in fatti come la fanno alcuni in parole."
- 61 Bu konuda bkz. A. Olivieri, "Il significato escatologico di Lepanto nella storia religiosa del Mediterraneo del Cinquecento", in *Il Mediterraneo nella seconda metà del '500 alla luce di Lepanto*, ed. G. Benzoni, Floransa, 1974, s. 256-277.
- 62 *Vaticinia sive profetiae Abbatis Joachimi & Anselmi episcopi Marsicani*, Venedik, 1589.
- 63 1591'de Ferrara'da, 1625'te Padova'da ve özellikle 1646'da, Türklerin Girit'te saldırıya geçmelerinden sonra, Venedik'te, yeni basımları yapılmıştır, bkz. M. Reeves, *Joachim of Fiore...*, a.g.y., s. 98.
- 64 *Vaticinium Severi et Leonis imperatorum in quo videtur finis turcarum in praesenti eorum Imperatore*, Brescia, 1596.
- 65 Bu derleme hakkında, bkz. A. Rigo, *Oracula Leonis...*, a.g.y.
- 66 Venedik'te 18. yüzyıl başlarına kadar, Türklerle ilgili çok sayıda kehanet yayımlanmaya devam eder, bkz. P. Preto, *Venezia e i Turchi...*, a.g.y., s. 82-91.
- 67 F. Sansovino, *Lettera o vero discorso...*, a.g.y., f. 5 v: "Voltiamoci alla somma omnipotenza di Dio et invocandolo con divoto e puro cuore, [...] preghiamo la sua divina maestà [...] che finalmente sia fatta la volontà sua."

- 68 M. Sanudo, *I Diarii*, a.g.y., c. XIX, col. 348-349.
- 69 M. Sanudo, *I Diarii*, a.g.y., c. XXIII, ed. F. Stefani et al., Venedik, 1888, col. 154-155. 8.000 düka borçlu olduğu alacaklılarıyla davalı olan Scarelli'nin iflası hakkında, bkz. A.y., col. 485 ve 558.
- 70 P. Angelo, *Profetie certissime, stupende et admirabili dell'Antechristo et innumerevoli mali al mundo*, Venedik, 1530.
- 71 Marin Sanudo hakkında, bkz. G. De Leva, "Marin Sanudo", *Archivio Veneto*, 36 (1888), s. 109-126; M. Brunetti, "Marin Sanudo", *Ateneo Veneto*, 46 (1923), s. 3-19; G. Cozzi, "Marin Sanudo il Giovane: dalla cronaca alla storia (nel V centenario della sua nascita)", in *La storiografia veneziana fino al secolo 16. Aspetti e problemi*, ed. A. Pertusi, Floransa, 1970, s. 333-358; N. Harris, "Marin Sanudo, forerunner of Melzi", *La Bibliofilia. Rassegna di storia del libro e di bibliografia*, 95 (1993), s. 1-37, 101-145.
- 72 M. Sanudo, *I Diarii*, c. VIII, a.g.y., col. 326.
- 73 A.y., c. XIX, a.g.y., col. 349: "Molti patricii andono li a San Christofolo da lui."
- 74 M. Sanudo, *I Diarii*, c. XXVIII, ed. F. Stefani et al., Venedik, 1890, col. 132-133.
- 75 Marion L. Kuntz, "Lodivo Domenichi, Guillaume Postel and the biography of Giovanna Veronese", *Studi Veneziani*, n.s., 16 (1988), s. 33-44; A.k., "The Virgin of Venice and the concept of the Millenium in Venice", in *The Politics of Gender in Early Modern Europe*, ed. J. R. Brink et al., Kirksville, 1989, s. 111-130; A.k., "Angela da Foligno: a paradigm of venetian spirituality in the sixteenth century", *Miscellanea Moreana*, c. XXVI, ed. C. M. Murphy et al., New York, 1989, s. 449-464. Postel'le "Madre Giovanna" arasındaki ilişkiler hakkında, bkz. C.-G. Dubois, "Passion, mutation, initiation: Guillaume Postel et la "Mère Jeanne", in *La mythologie des origines chez Guillaume Postel: de la naissance à la nation*, Orléans, 1994, s. 179-192.
- 76 Bkz. en başta G. Postel, *Les très merueilleuses victoires des femmes du nouveau monde*, Paris, 1553; A.k., *Le prime nove del altro mondo*, Padova, 1555; A.k., *Il libro della divina ordinatione*, Padova, 1555. Bu eserlerin bir analizi için, J.-P. Brach, "Guillaume Postel et l'illumination vénitienne", in *La face féminine de Dieu*, ed. M. Cazenave, Paris, 1998, s. 41-61.
- 77 Bu ilginç ve garip olay hakkında, bkz. M. L. Kuntz, "Profezia e politica nella Venezia del Sedicesimo secolo: il caso di Dionisio Gallo", in *Continuità e discontinuità nella storia politica, economica e religiosa: studi in onore di Aldo Stella*, Vicenza, 1993, s. 153-177; A.k., "Voices from a venetian prison in the Cinquecento: Francesco Spinola and Dionisio Gallo", *Studi Veneziani*, n.s., 27 (1994), s. 79-126.
- 78 Önce C. Ginzburg tarafından ["Due note sul profetismo cinquecentesco", *Rivista Storica Italiana*, 78 (1966), s. 207-212] incelenmiş olan bu dosya, son zamanlarda O. Niccoli tarafından yeniden ele alınmıştır: "La donna e il dragone nella basilica di San Marco: iconografie apocalittiche del tardo Cinquecento", in *Storia e figure dell'Apocalisse...*, a.g.y., s. 45-48.
- 79 "Conteneva solo di profecie, cioè che haveva a essere la rotta del Turcho [...] et che s'haveva a pigliare Costantinopoli et che il Turcho haveva a venire alla fede christiana et che haveva a essere un solo ovile et un sol pastore" (alıntı O. Niccoli, "La donna e il dragone...", y.a.y., s. 46).

- 80 O Demus, *The mosaics of San Marco in Venice*, c. I, Chicago-Londra, 1984, s. 256-259.
- 81 Bu konuda bkz. O. Niccoli, "Prophetie di musaicho". Figure e scritte gioachimite nella Venezia del Cinquecento", in *Forme e destinazione del messaggio religioso. Aspetti della propaganda religiosa nel Cinquecento*, yn. A. Rotond, Floransa, 1991, s. 197-227. Bazilikanın dekorasyonuna atfedilen kehanetli ierigin, Cambrai Birligi baglamında Venedik-karşıtı bir yorumu için, bkz. J. Lemaire de Belges, *La légende des Vénitiens*, ed. A. Schoysman, Brüksel, 1999, s. 3, d. 12-18: "Les autres disent que de long temps les Vénitiens savoient bien entre eulx qu'ilz devoient souffrir ruyne finale par ung roy de France, et que ceste prophétie leur estoit représentée en ung mur de l'glise ou palais Sainct Marc à Venise, où quel estoit figuré d'oeuvre musaïque ung cocq crevant les yeulx à ung renart, dénotant par le cocq le roy très christien et par le renart la nature des Vénitiens".
- 82 M. Sanudo, *I Diarii*, c. VIII, a.g.y., col. 326: "Vanno in chiesa di San Marco, vedando prophetie di musaicho, qual fece far l'abate Joachim."
- 83 Bu konuda bkz. M. Reeves, *The Influence of Prophecy...*, a.g.y., s. 96-100.
- 84 A.y., s. 266.
- 85 F. Secret, "Guillaume Postel et les courants prophétiques de la Renaissance", *Studi Francesi*, I, 1957, s. 383.
- 86 F. Sansovino, *Venetia citt nobilissima et singolare descritta in XIII libri*, Venetia, appresso Jacopo Sansovino, 1581, f. 34 r: "Si dice che l'abate Joachino si trov in Venetia in quel tempo che si diede principio a lavorar di mosaico, e si mostra ancor in San Marco il luogo dove esso habitava" (alintı: L. Pierozzi, "La vittoria di Lepanto...", y.a.y., s. 323-324).
- 87 A.y., "Diversi ingegni tropo curiosi delle cose che hanno a venire."
- 88 *Profetie dell'abate Gioachino et di Anselmo vescovo di Marsico*, Padova, 1625: "Nel pavimento anco di detta Chiesa, nelli muri e negli archi della tribuna fe pingere e formare molte altre imagini figurate di mosaico e d'opere sottili, dimostranti cose future."
- 89 A.y., s. 82-83, 91 ve 94.
- 90 A.y., s. 82-83: "Non solo rendevano testimonianza della celesta e divina facult del predire dell'abate Gioachino, ma anco davano chiarissimi segni degli accidenti di molte cose future. In altro tempo forse ci sar dato luogo da discorrere in questa materia."
- 91 E. Muir, *Civic ritual in Renaissance Venice*, Princeton, 1981, s. 300.
- 92 Konusu San Marco bazilikası olan patronluk kavgaları G. Cozzi tarafından ele alınmıştır: "Giuspatronato del doge e prerogativo del primiciero sulla cappella ducale di San Marco (secoli XVI-XVIII). Controversie con i procuratori di San Marco de supra e i patriarchi di Venezia", *Atti dell'Istituto veneto di scienze, lettere ed arti*, 151 (1992-1993), s. 1-69.
- 93 Bu davaya ilişkin belgeler şurada yayımlanmıştır: *Documenti per la storia dell'augusta ducale basilica di San Marco in Venezia dal nono secolo sino alla fine del decimo ottavo*, Venedik, 1886, s. 58-76. Ayrıca bu konuda bkz. O. Niccoli'nin incelemesi, "La donna e il dragone..." y.a.y., s. 37-42.
- 94 O. Niccoli, "La donna e il dragone...", y.a.y., s. 41.

- 95 P. Guerrini, "L'Anticristo "Bestia terribilis" nelle profezie figurate del Quattrocento e del Cinquecento" in *Il profetismo gioachimita...*, a.g.y., s. 87-96. Bu konuda G. Le Thiec'in geniş ve bilgince açıklama ve yorumlarına bakılabilir: *Et il y aura un seul troupeau...*, c. I, a.g.y., s. 83-116.
- 96 Bu çevrim hakkında, bkz. R. Pallucchini ve G. Pedrocchi, *I teleri del Carpaccio a San Giorgio degli Schiavoni*, Milano, 1961; T. Pignatti, *Carpaccio. San Giorgio degli Schiavoni*, Milano, 1969. Sentetik bir sunum için, B. Pullan, *Le scuole di Venezia*, Milano, 1981, s. 122.
- 97 Bu ikonografik dizinin kısa bir tarihçesi için, bkz. O. Niccoli, "La donna e il dragone...", y.a.y., s. 39-41.
- 98 Bkz. D. Rosand, "Venetia figurata: The iconography of a myth", in *Interpretazioni veneziane. Studi di storia dell'arte in onore di Michelangelo Muraro*, ed. D. Rosand, Venedik, 1984, s. 180-188; A.k., *Myths of Venice. The Figuration of a State*, Chapel Hill, 2001, s. 44-46.
- 99 L. Groto, *Le oratione italiane e latine*, Venedik, 1616, s. 209: "Questa [Venezia] è quella ch'assomigliar si può a quella grave matrona che tien sovra il capo una corona di stelle, intorno al corpo un manto di sole e sotto i piedi la rotondità della luna. La corona di stelle, onde si cinge il capo, è questa ghirlanda di senatori, il manto di sole, onda si orna il corpo, è lo splendor di Vostra Serenità, la rotondità della luna che deve premere con le piante, sarà (favorendola Iddio) l'impero de Turchi."
- 100 O. Niccoli, "La donna e il dragone...", y.a.y., s. 37.
- 101 M. Bataillon, "Mythe et connaissance de la Turquie...", y.a.y., s. 439.
- 102 P. Preto, *Venezia e i Turchi...*, a.g.y., s. 75.
- 103 Venedik'te dinle siyaset arasındaki bağlar hakkında, bkz. G. Cozzi, "I rapporti tra Stato e Chiesa", in *La chiesa di Venezia tra riforma protestante e riforma cattolica*, ed. G. Gullino, Venedik, 1990, s. 11-36.
- 104 Bu konuda, bkz. M. Reeves'in önerdiği, özellikle "İkinci Şarlman" kehanetine odaklanmış sentez: *Prophecy in the Latter Middle Ages...*, op., cit., s. 320-331.
- 105 Roquetaillade ve eseri (y. 1310 - y. 1365) hakkında, bkz. J. Bignami-Odier, *Études sur Jean de Roquetaillade*, Paris, 1952; A.k., "Jean de Roquetaillade (de Rupescissa). Théologien, polémiste, alchimiste", *Histoire littéraire de la France*, c. XLI, Paris, 1981, s. 75-240.
- 106 Eserinin yayılışı-yaygınlığı konusunda, bkz. M. Aurell, "Prophétie et messianisme politique. La péninsule ibérique au miroir du *Liber ostensor* de Jean de Roquetaillade", in *Les textes prophétiques et la prophétie en Occident (XII-16. siècles)*, Chantilly kollokyumunun tutanakları, 30-31 Mayıs 1988, *Mélanges de l'École française de Rome. Moyen Âge*, 102/2 (1990), s. 317-361.
- 107 Bkz. J. Bignami-Odier'nin sunuşu, "Jean de Roquetaillade...", y.a.y., s. 121-133.
- 108 Johannes de Rupescissa, *Liber secretorum eventuum*, çev. C. Morerod-Fatterbert, Freiburg, 1994, s. 283.
- 109 A.y., s. 280, 290-291. Daha genel olarak, *Liber secretorum eventuum*'un Fransa yanlısı içeriği hakkında, bkz. L. E. Lerner'in bu eserin edisyonuna eklediği "tarihsel giriş", a.y., s. 58-63.
- 110 L. Boisset, "Visions d'Orient chez Jean de Roquetaillade", in *Les textes prophétiques...*, a.g.y., s. 391-401.

- 111 J. Bignami-Odier, "Jean de Roquetaillade...", y.a.y., s. 117.
- 112 A.y., s. 144.
- 113 P. Dubois, *De recuperatione Terræ Sanctæ*, ed. C.-V. Langlois, Paris, 1891, s. 11-13.
- 114 Bkz. N. Iorga, *Philippe de Mézières et la croisade au XIV. siècle*, Paris, 1896, s. 30-31.
- 115 P. de Mézières, *Le songe du vieil pèlerin*, ed. G. W. Coopland, Cambridge, 1969, s. 430-440.
- 116 Cosenza'lı Télesphore'un kimliğinin saptanması sorunu ve derlemesinin birçok kez basılması konusunda, bkz. R. Donckel, "Die Prophezeiung des Telesphorus (1365-1386)", *Archivum franciscanum historicum*, 26 (1934), s. 29-104, 282-313.
- 117 "İkinci Şarلمان" kehanetinin BAV, Reg. Lat. 580, f. 52 r.'daki yazmaya göre bir yayımı için, bkz. M. Reeves, *The Influence of Prophecy...*, a.g.y., s. 326.
- 118 A.y.: "Karolus filius Karoli ex natione illustrissimi Lillii".
- 119 Télesphore de Cosenza'nın derlemesini İtalya'da Büyük Bölünme krizinin kaldırdığı kehanet dalgası içinde yerine oturtmak için, R. Rusconi'ye başvurulabilir: *L'attesa della fine. Crisi della società, profezia e Apocalisse in Italia al tempo del grande scisma d'Occidente*, Roma, 1979, s. 171-184.
- 120 Örnek olarak, bkz. M. Chaume'un incelemesi, "Une prophétie relative à Charles VI", *Revue du Moyen Âge latin*, 3 (1947), s. 27-42.
- 121 VIII. Charles'ın girişimleri İtalya'ya varıncaya kadar bütün halkların umutlarını güçlendirir; bkz. A. Denis, *Charles VIII et les Italiens: histoire et mythe*, [Travaux d'Humanisme et de Renaissance, 167], Cenevre, 1979. Yahudi cemaatleri bile beklentilerinin bir kısmını genç krala bağlarlar, bkz. A. Linder, "L'expédition italienne de Charles VIII et les espérances messianiques des Juifs: témoignage du manuscrit BN Lat. 5971A", *Revue des études juives*, 137 (1978), s. 179-186; A.k., "An unpublished "pronosticatio" on the return of Charles VIII to Italy", *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes*, 47 (1984), s. 200-203.
- 122 Bkz. Y. Labande-Mailfert, *Charles VIII et son milieu (1470-1498). La jeunesse au pouvoir*, Paris, 1975, s. 177-196: Charles VIII çocukluğundan beri şövalye romanlarının ve Kutsal Yerlerin geri alınmasına dair öngörülerin etkisinde kalmış.
- 123 O sıralarda az çok ciddi çeşitli projeler ortada dolaşmış gibi görünüyor, bkz. kont Durrieu'nün incelemesi, "La délivrance de la Grèce projetée en France à la fin du XV. siècle", *Revue d'histoire diplomatique*, 1911, s. 333-351.
- 124 Guilloche de Bordeaux, "La prophétie du roy Charles VIII", ed. C.-J. Du Cherrier, *Histoire de Charles VIII*, c. I, s. 487.
- 125 A.y., s. 489.
- 126 Saltanatının başlarında I. François Türklere karşı bir girişimin teşvikçisi gibi görünür ve bu amaçla Papa X. Leon'la yazışır. Bunun belgeleri E. Charrier tarafından yayımlanmıştır: *Négotiations de la France dans le Levant*, c. I, Paris, 1850, s. 7-47. Bu konuda bkz. T. G. Djuvara'nın düşünceleri, *Cent projets de partage de la Turquie (1281-1913)*, Paris, 1914, s. 57-61. Bu niyetler I. François'nın imparatorluk tahtına varis olma özlemiyle sıkı sıkıya bağlantılı

- görünür, bkz. J. Ursu, *La politique orientale de François I*, Paris, 1908, s. 7-14 ve R. J. Knechti *Un prince de la Renaissance. François I et son royaume*, Paris, 1998, s. 112-113.
- 127 M. J. Heath, *Crusading commonplaces: La Noue, Lucinge and Rhetoric against the Turks*, Cenevre, 1986, s. 50-53.
- 128 Bu eserin içeriği ve basımlarıyla ilgili ayrıntılar için, bkz. J. Britnell ve D. Stubbs, "The *Mirabilis Liber*: Its compilation and influence", *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes*, 49 (1986), s. 126-149.
- 129 C. Beaune, "De Téséphore à Guillaume Postel. La diffusion du *Libellus* en France aux XV. et 16. siècles", in *Il profetismo gioachimita tra Quattrocento e Cinquecento...*, a.g.y., s. 196-197.
- 130 A.y., s. 197.
- 131 *Livre Merveilleux contenant en bref la fleur et la substance de plusieurs traités, tant de prophéties et révélations, qu'anciennes chroniques faisant mention de tous les faits de l'église universelle...*, Paris, chez Antoine Houic, elyazısıyla 1562 olarak tarihlenmiş (aslında 1565). Çeviri ve eklerin Guillaume Postel'e atfedilmesi konusunda, bkz. C. Beaune, "De Téséphore à Guillaume Postel...", y.a.y., s. 199-205.
- 132 G. Postel, *Le Thrésor des prophéties de l'univers*, ed. F. Secret, Lahey, 1969.
- 133 A.y., s. 250-251.
- 134 Postel'in eserinin siyasal boyutu ve burada Fransa'ya atfedilen rol hakkında, bkz. F. Secret, "D'Athènes à Jérusalem, ou la politique de Guillaume Postel", in *Théorie et pratique politiques de la Renaissance*, ed. J.-C. Margolin, Paris, 1977, s. 427-444; M.-L. Kuntz, "Guillaume Postel and the World-State: restitution and the universal monarchy", *History of European Ideas*, 4 (1983), s. 299-323, 445-465; C.-G. Dubois, "La fonction du roi de France dans la fantasmagorie politique de G. Postel", in *La mythologie des origines...*, a.g.y., s. 103-113.
- 135 G. Postel, *Le Thrésor des prophéties...*, a.g.y., s. 62.
- 136 A.y., s. 86.
- 137 Doğu, Postel'in düşüncesinde merkezî bir yer tutar, bkz. J.-P. Brach, "L'Orient messianique chez Guillaume Postel", in *L'Orient dans l'histoire religieuse de l'Europe. L'invention des origines*, ed. M. A. Amir-Moezzi ve J. Scheid, Turnhout, 2000, s. 121-130.
- 138 G. Postel, *Le Thrésor des prophéties...*, a.g.y., s. 98.
- 139 A.y., s. 166-167.
- 140 W. Bouwsma, *Concordia Mundi. The Career and Thought of Guillaume Postel, 1510-1581*, Cambridge, 1957; M.-L. Kuntz, *Guillaume Postel, Prophet of the Restitution of All Things. His Life and Thought*, Lahey-Boston-Londra, 1981, s. 25-35, 93-100; G. Weill, *Vie et caractère de Guillaume Postel*, Paris, yeni bas., 1987, s. 32-35, 82-84. Yolculuklar hakkında, ayrıca bkz. M.-L. Kuntz, "Voyages to the East and their meaning in the thought of Guillaume Postel", in *Voyager à la Renaissance*, ed. J. Céard ve J.-C. Margolin, Paris, 1987, s. 51-64.
- 141 G. Postel, *Le Thrésor des prophéties...*, a.g.y., s. 99.
- 142 A.y., s. 101.
- 143 A.y., s. 104.

- 144 A.y., s. 172.
- 145 A.y., s. 174-175.
- 146 A.y., s. 175.
- 147 Bkz. *Thrésor*'un edisyonunun başında F. Secret'nin giriş yazısı, a.y., s. 8-28.
- 148 F. Secret, "De quelques courants prophétiques et religieux sous le règne de Henri III", *Revue de l'histoire des religions*, 172 (1967), s. 29-32. Postel'in ha-lefleri hakkında, bkz. aynı yazar, *Les kabbalistes chrétiens de la Renaissance*, Paris, 1963, s. 187-217.
- 149 Gautheret-Comboulot, *Les auteurs beauinois du 16. au XIX. siècle*, Beaune, 1893, s. 131-133; M. Prevost, "Chavigny (Jean-Aimé)", *Dictionnaire de biographie française*, Paris 1959, col. 947-948.
- 150 J.-A. De Chavigny, *La première face du Janus françois*, Lyon, Pierre Roussin'in varislerinin arşivi, 1594.
- 151 *Le premier Janus* ve yorumlanması hakkında, bkz. J. Céard, "J.-A. De Chavigny: le premier commentateur de Nostradamus", in *Scienze, credenze occulte, livelli di cultura*, Floransa, 1982, s. 427-442.
- 152 *Les Plétades du S. de Chavigny divisées en VII livres où, en l'explication des antiques prophéties conférées avec les oracles du célèbre Nostra-Damus, est traicté du renouvellement des siècles, changement des Empires et avancement du nom chrestien*, Lyon, chez Pierre Rigaud, 1603.
- 153 A.y., f. A4 r-v, "Fransa ve Navarre kralı, pek-Hiristiyan ve pek-muzaffer IV. Henri'ye" ithaf mektubu, Lyon, 15 Nisan 1603.
- 154 "Cataldo, santo", *Dizionario biografico degli Italiani*, Roma, 1979, s. 289-291: 7. yüzyılda yaşamış olan Cataldo aslen İrlandalıdır; İtalya'ya gelip orada Tarente piskoposu olur. 15. yüzyıl sonunda kendisine sahte kehanetler atfedilmeye başlanır, bu konuda bkz. G. Tognetti, "Le fortune della pretesa profetia...", y.a.y., s. 290-291.
- 155 J.-A. de Chavigny, *Les Plétades...*, a.g.y., s. 1-24.
- 156 A.y., s. 1.
- 157 A.y., s. 2-3.
- 158 A.y., s. 25-52.
- 159 A.y., s. 34.
- 160 A.y., s. 33: "De Boheme sortira un roy, dont le nom commencera par E".
- 161 A.y., s. 35.
- 162 E. Garin, "Arquato, Antonio", *Dizionario Biografico degli Italiani*, c. 4, Roma, 1962, s. 299-301.
- 163 *De everfione Europæ prognosticon D. Magistri Antonii Torquati, medicinæ doctoris ferrariensis clarissimique astrologi ad serenissimum Matthiam regem Ungarorum anno Christi M.CCC.LXXX conscriptum* [s.n.l.d.]
- 164 Bu konuda bkz. D. Cantimori'nin analizi "Note su alcuni aspetti della propaganda religiosa nell'Europa del Cinquecento", in *Aspects de la propagande religieuse* [Travaux d'Humanisme et de Renaissance n°. 28], Cenevre, 1957, s. 343-346.
- 165 J.-A. de Chavigny, *Les Plétades...*, a.g.y., s. 128.

- 166 A.y., s. 129.
- 167 A.y., s. 131-190.
- 168 A.y., s. 194-195.
- 169 A.y., 199-207.
- 170 A.y., s.131.
- 171 A.y., s. 223-296.
- 172 A.y., s. 224.
- 173 A.y., s. 278
- 174 A.y., s. 278-279.
- 175 Sainte-Geneviève Kütüphanesi, yzm. 3373, f.1 r - 12 v, *Parallelo nel quale si dimostra per oracoli d'alcuni santi beati et illustri personaggi come vostra maestà christianissima Ludovico XIII, il giusto et il forte re di Francia e di Navarra, si ritrove singolarmente destinata alla distruttione di tutte le sette contrarie à santa Chiesa et in specie del Gran Turco*. Roma, 25 Mart 1632.
- 176 Eski Ahit, 2 Kral. 22-23 ve 2 Tar. 34-35.
- 177 BSG, yzm. 3373, "Parallelo...", ms. cit., f 2 r: "Giosia era di otto anni, quando, per la morte del re suo padre, successe al regno. Vostra Maestà cristianissima haveva otto anni compiuti, quando, per la morte del grand'Henrigo suo padre fù coronata re di Francia."
- 178 A.y., f. 2 v: "[Giosia] purificò Gierusalemme da tutti gl'idoli, spezzando e distruggendo i loro altari; Vostra Maestà similmente [...] ha purificato tutto il regno dall'heresie."
- 179 A.y., f 11 v - 12 r: "Come da Dio nostro signore sia destinata per principalissimo campione et heroi per far l'impresa contro tutti i nemici di santa chiesa et in particolare contro il Gran Turco."
- 180 *Les grandes centuries présentées au roy dedans la ville de Narbonne par un gentilhomme catalan, avec l'explication des signes prodigieux apparust sur la ville de Madrid en Espagne & plusieurs autres*, Paris, Pierre Trouvin, 1642, s. 7-8.
- 181 Veliâht prensin doğumuyla yeni bir kehanet dalgasının yükselişi arasındaki bu bağlantı R.-G. Guérin tarafından vurgulanmıştır: *L'astrologie au XVII. siècle. Étude sur la pratique des horoscopes notamment à travers ceux du roi soleil (1638-1715)*, EPHE'de doktora tezi, 1996, s. 386-392.
- 182 Isaac la Péreyre, *Du rappel des Juifs*, Bordeaux, 1643. Bu yazarla Guillaume Postel arasında paralellik kurma denemeleri yapılmıştır, bkz. R. H. Popkin, "Postel et La Péreyre", in *Guillaume Postel, 1581-1981, Actes du Colloque international d'Avranches*, 5-9 eulül 1981, Paris, 1985, s. 171-181. Bu ilginç ilişik üstüne bir inceleme için, bkz. aynı yazar, *Isaac La Péreyre (1596-1676). His Life, Works and Influence*, Leiden, New York, 1987.
- 183 *L'horoscope impérial de Louys XIV Dieudonné prédit par l'Oracle François et Michel Nostradamus*, Paris, chez François Huart, 1652, s. 4.
- 184 A.y., s. 9.
- 185 A.y., s. 10.
- 186 Bu olayın yankı ve etkileri É. Labrousse tarafından incelenmiştir: *L'entrée de Saturne au Lion: l'éclipse de soleil du 12 août 1654*, Lahey, 1974.

- 187 R. Benoit, "Prognosticq de l'éclipse du mois d'aoust 1654", in *Société et religion en France et aux Pays-Bas, XV.-XIX. siècle*. Mélanges en l'honneur d'Alain Lotin, ed. G. Deregnaucourt, Arras, 2000, s. 469-475.
- 188 H. Drévilion tarafından, 1654'te basılmış ve "sieur Andreas" ın analizlerini yalanlamaya yönelik on kadar eser tespit edilmiştir: *Lire et écrire l'avenir. L'astrologie dans la France du Grand Siècle (1610-1715)*, Paris, 1996, s. 135.
- 189 BNF, Fonds français, ms. 18967, f°231 sqq künyesi altında saklanan yazma R. Benoit tarafından yayımlanmıştır: "Prognosticq de l'éclipse...", y.a.y., s. 472-474.
- 190 A.y., s. 473-474.
- 191 A. de Montméran, *Le Temple de la nativité du roi ou le saint horoscope de Louys XIV*, Paris, "yazarın parasıyla basılmış ve evinde satılmaktadır", 1661. Milli Kütüphanede bu eserin, üzerine zambak motifleri saçılmış mavi maroken ciltli ve XIV. Louis'nin armasını taşıyan bir nüshası mevcuttur, bkz. BNF, Rés. LB37 3417 künyeli eser.
- 192 Bu operasyon hakkında, bkz. R. Darricau, "Mazarin et l'Empire ottoman. L'expédition de Candie (1660)", in *Revue d'histoire diplomatique*, 74 (1960), s. 335-355.
- 193 Bu örnek ve diğerleri için, bkz. A.-M. Lecocq, *François I imaginaire. Symbolique et politique à l'aube de la Renaissance française*, Paris 1987, s. 259-323. I. François'nun "giriş" lerinde Türklerin kullanılışı hakkında, ayrıca bkz. J. Chartrou, *Les entrées solennelles et triomphales à la Renaissance (1484-1551)*, Paris, 1928, s. 114-117.
- 194 J. Bouthier, A. Dewerpe, D. Nordman, *Un tour de France royal. Le voyage de Charles IX (1564-1566)*, Paris, 1984, s. 326-345. Charlemagne ve Saint Louis devrin ikonografisinde geniş ölçüde yaygın bir Hıristiyan hükümdar modelini somutlaştırırlar, bkz. C. Teisseyre, "Le prince chrétien au XV. et XVI. siècles, à travers les représentations de Charlemagne et de Saint Louis", *Annales de Bretagne et des Pays de l'Ouest*, 87 (1980), s. 409-414.
- 195 J.-A. Chavigny, *Les Pléiades...*, a.g.y., s. 22.
- 196 A.y., s. 23.
- 197 *Centuries*'ler böylece edebi açıdan da incelenebilirler, bkz. 13 Mart 1997'de Lyon Belediye Kütüphanesi'nde düzenlenmiş olan *Nostradamus poète et prophète* (Şair ve Kâhin Olarak Nostradamus) temalı yuvarlak masa tartışması. Aynı şekilde, bazı şiir parçalarının kehanetsel ve/veya eskatolojik bir okunuşu da çoğu kez mümkün görünür, bkz. J. Lacoïnte, "Inspiration poétique et inspiration prophétique dans les Prisons de Marguerite de Navarre", in *Prophètes et prophéties*, [Cahiers V.-L. Saulnier, n° 15], Paris, 1998, s. 149-155; P. Galland-Hallyn, "Les "fureurs plus basses" de la Pléiade", in *Prophètes et prophéties*, a.g.y., s. 157-187.
- 198 Pierre de Ronsard, "À Monsieur d'Orléans", Ode XV, *Oeuvres complètes*, c. VII, ed. P. Laumonier, Paris, 1934, s. 61-62: "Ergenlik çağına yetip tam bir erkek / Olunca / (Jason'un Yunan'da yaptığı gibi) / Seçip Fransa gençliğinden en yiğit / Alayları / Sonra verip yelkenleri rüzgâra / Brennus'un kadim soyunun / İzinden / Örterek ummanı gemilerle / Gideceksin yerini almaya / Asya'ya. / Daha yanaşır yanaşmaz kıyıya / Orada / Karşı duracaksın yüz krala / Ve alacaksın koltuğunun / Altına / Fethinin ödülü olarak, topraklarını." Ronsard, IX. Charles döneminin resmî ozanlığını üstlenmiştir; şairin genç hükümdar ve anne-

- si Catherine de Médicis ile bağı hakkında, bkz. P. Champion, *Ronsard et son temps*, Paris, 1925, s. 197-262.
- 199 A.y., "Élégie à la majesté du roi mon maître", *Oeuvres complètes*, c. XIII, a.g.y., Paris, 1948, s. 133-137.
- 200 M. Le Merrier, "Destin royal et monarchie universelle dans la *Franciade*", in *Ronsard et la Grèce*, Actes du colloque d'Athènes et de Delphes, 4-7 Ekim 1985, Paris, 1988, s. 24-34.
- 201 F. De Malherbe, "Au roi Henri le grand sur la prise de Marseille", *Oeuvres*, c. I, ed. M.-L. Lalanne, Paris, 1864, s. 25.
- 202 Bkz. A. Becherer, *Das Bild Heinrichs IV. (Henri Quatre) in der französischen Versepeik (1593-1613)*, Tübingen, 1996, s. 415-420.
- 203 F. De Malherbe, "Les Sybilles. La Cumane", *Oeuvres*, c. I, a.g.y., s. 199.
- 204 Bu restorasyon A. Boureau tarafından incelenmiştir: "Les enseignements absolutistes de Saint Louis, 1610-1630", in *La monarchie absolutiste et l'histoire en France*, Actes du colloque de la Sorbonne, 26-27 Mayıs 1986, Paris, 1987, s. 78-97.
- 205 N. Boileau, "Épître I", *Épîtres*, ed. A. Cahen, Paris, 1937, s. 3.
- 206 A.y., "Épître IV", *Épîtres*, a.g.y., s. 37.
- 207 XIV. Louis'nin saltanatı süresince İskender modelinin kullanımı hakkında, bkz. S. Gargantini, "D'un Alexandre à l'autre. Le mythe d'Alexandre le Grand sous Louis XIV", in *Transhumances culturelles*, ed. C. Rosso, Pisa, 1985, s. 11-27.
- 208 Bkz. N. Ferrier-Caverivière, *L'image de Louis XIV dans la littérature française de 1660 à 1715*, Paris, 1981, s. 82-86.
- 209 "Panegyrique du roi Louis XIV, prononcé le 3 février 1671 par Monsieur Pellisson", [3 Şubat 1671'de M. Pellisson tarafından verilen, kral XIV. Louis'ye övgü nutku], yayıml. P. Zoberman, *Les panegyriques du roi. Édition critique*, Paris, 1991, s. 101-102.
- 210 Bossuet, "Oraison funèbre de Marie-Thérèse d'Autriche", in *Oraisons funèbres*, ed. J. Truchet, Paris, 1961, s. 217.
- 211 Bu İskender'den yüz çeviriş hakkında, bkz. C. Grell, "La déchéance du conquérant", in C. Grell ve C. Michel, *L'école des princes ou Alexandre disgracié*, Paris, 1988, s. 53-55.
- 212 Bu olayda Saint Louis'nin kişiliği hem aziz hem de kral olarak ululanır. Bu iki figürün eklemlenişinde özellikle haçlı seferi temasını buluruz, bkz. J.-P. Landry, "Saint Louis vu par les prédicateurs de l'époque classique", in *L'image du Moyen Age dans la littérature française de la Renaissance au XX. siècle*, Poitiers, 1982, s. 381-401.
- 213 "1681 Saint Louis gününde, Académie Française'de ödül dağıtımı vesilesiyle, o sırada Yönetmen olan Monsieur Doujat tarafından söylenen nutuk", ed. in P. Zoberman, *Les panegyriques...*, a.g.y., s. 186-187.
- 214 J. de Préchac, *Le voyage de Fontaine-bleau*, Paris, yay. Adalet Sarayında Ortak kitapçılar Kumpanyası, M.DC.LXXVIII, s. 296-298. J. de Préchac pek beğenilen birkaç "turquerie" (Türk motifli komedi) nin de yazarıdır. İktidarla sürdürdüğü söylenen sıkı bağlar hakkında, bkz. F. Karro, "'Dessein ottoman" et roman historique: les relations imaginaires de Jean de Préchac", in *La découverte de nouveaux mondes: aventure et voyages imaginaires au XVII. siècle*, Actes

- du XXII. Colloque du Centre méridional de rencontres sur le XVII. siècle, Cenova, 23-25 Ocak 1992, Fasano di Puglia, 1993, s. 165-179.
- 215 G. Grelot, *Relation nouvelle d'un voyage de Constantinople... présentée au Roy*, Paris, P. Rocolet, 1680, s. 306.
- 216 C. Beaune, *Naissance de la nation France*, 1985, s. 210-212. "pek-Hristiyan" deyiminin ifade ettiği, Fransa kralıyla Kilise arasındaki bu ayrıcalıklı bağ, özellikle taç giyme töreninde ve daha da çok ona eşlik eden ant içme ritüelinde özel bir yoğunlukla dile gelir, bkz. J. de Viguier, "Les serments du sacre des rois de France (XVI, XVII, XVIII. siècles)", in *Hommage à Roland Mousnier. Clientèles et fidélités en Europe à l'époque moderne*, yön. Y. Durand, Paris, 1981, s. 57-70.
- 217 A. Y. Haran, *Le lys et le globe: messianisme dynastique et rêve impérial en France aux 16. et XVII. siècles*, Paris, 2000.
- 218 Bu konuda bkz. B. Heyberger, *Les Chrétiens du Proche-Orient au temps de la Réforme catholique*, Roma, 1994, s. 202-204.
- 219 A. Vauchez, "Les composantes eschatologiques de l'idée de croisade", in *L'Europe dans son histoire...*, a.g.y., s. 24.
- 220 P. Alphandéry, "De quelques faits de prophétisme dans les sectes latines antérieures au joachimisme", *Revue de l'histoire des religions*, 52 (1905), s. 191, n. 1.
- 221 Louis de Sainte Thérèse, *Annales des Carmes deschaussez*, Paris, 1665, s. 660.
- 222 Febvre hakkında, bkz. T. G. Djuvara, *Cent projets de partage de la Turquie (1281-1913)*, Paris, 1914, s. 225-229.
- 223 M. Febvre, *L'État présent de la Turquie*, Paris, chez Edme Couterot, 1675, s. 443.
- 224 M. Febvre, *Théâtre de la Turquie traduit de l'italien en français*, Paris, chez Edme Couterot, 1682, s. 423.
- 225 L. D'Arvieux, *Mémoires du chevalier d'Arvieux*, c. II, Paris, 1735, s. 427.
- 226 A.y., s. 427-428.
- 227 A. Rabbath (ed.), *Documents inédits pour servir à l'histoire du christianisme en Orient*, c. II, Paris-Londra-Leipzig, 1910, s. 618; B. Heyberger, *Les Chrétiens du Proche-Orient...*, op., cit., s. 202.
- 228 F. Charles-Roux, *France et chrétiens d'Orient*, Paris, 1939, s. 53.
- 229 AN, AE, B I, 76, f° 224 r, Keldani patriği Joseph'ten XIV. Louis'ye, s.l., Nisan 1689. Kralın tercüman-sekreteri Lacroix tarafından Arapça aslından yapılmış çeviri; orijinal belge f° 225 r - 226 r'de.
- 230 A.y., f° 222 r-v.
- 231 A.y., f° 228 v - 229 r, Diyarbakır Süryani piskoposu Timothée Isaac'tan XIV. Louis'ye, s.l., Nisan 1689. Bu mektup da f° 231 r-v'de yer alan Arapça aslından yine Lacroix tarafından tercüme edilmiştir.
- 232 A.y., f° 229 v.
- 233 A.y., f° 222, r ve 230 r.
- 234 J. Pitton de Tournefort, *Relation d'un voyage du Levant fait par ordre du roy*, c. I, Paris, 1717, s. 71.
- 235 Doğudaki misyonerlerin besledikleri haçlı seferi umutları hakkında, bkz. B. Heyberger, *Les Chrétiens du Proche-Orient...*, a.g.y., s. 193-201.

- 236 Bkz. aşağıda, 3. Bölüm.
- 237 M. Balivet, "Textes de fin d'empire, récits de fin du monde à propos de quelques thèmes communs aux groupes de la zone byzantino-turque", in *Les traditions apocalyptiques au tournant de la chute de Constantinople*, ed. B. Lellouch ve S. Yérasimos, Paris, 1999, s. 5-18.
- 238 İslam dünyasında bilicilik ve eskatoloji hakkında, daha genel olarak, bkz. F. Rahman, *Prophecy in Islam*, Londra, 1958; J. B. Taylor, "Some aspects of islamic eschatology", in *Religious Studies*, 4 (1968), s. 57-76; R. G. Houry, *Les légendes prophétiques de l'İslam*, Wiesbaden, 1978; S. A. Arjomand, "Islamic apocalypticism in the Classic Period" in *The Encyclopædia of Apocalypticism*, c. II: *Apocalypticism in Western History and Culture*, ed. B. McGinn, New York, 1998, s. 238-283.
- 239 Bu Müslüman millenarizmi hakkında, bkz. M.G. S. Hodgson, "A note on the millenium in Islam", in S. L. Thrupp, (ed.), *Millenial Dreams in Action*, 1962, s. 218-219 ve S. Yérasimos, *Légendes d'empire. La fondation de Constantinople et de Sainte-Sophie dans les traditions turques*, Paris, s. 196-199.
- 240 M. Balivet, "Textes de fin d'empire...", y.a.y., s. 9-10.
- 241 B. Lewis, *Comment l'İslam a découvert l'Europe*, Paris, 1984, s. 138.
- 242 M. Balivet, "Textes de fin d'empire...", y.a.y., s. 10.
- 243 Bkz. V.-L. Bourrilly, "L'ambassade de La Forest de de Marillac à Constantinople (1535-1538)", *Revue historique*, 76 (1901), s. 297-328.
- 244 G. Postel, *Le Thrésor des prophéties...*, a.g.y., s. 102-103.
- 245 J. Thévenot, *Relation d'un voyage fait au Levant*, Paris, 1665, s. 213-216.
- 246 S. Yérasimos, "De l'arbre à la pomme: la généalogie d'un thème apocalyptique", in *Les traditions apocalyptiques...*, a.g.y., s. 153-192.
- 247 Georgievicz ve eseri hakkında bkz. J. Deny, "Les pseudo-prophéties concernant les Turcs au 16. siècle", *Revue des études islamiques*, 10 (1936), s. 217-220; K. M. Setton, *Western Hostility to Islam and Prophecies of Turkish Doom*, Philadelphia, 1992, s. 29-46.
- 248 Bu konuda bkz. W. Heffening, *Die türkischen Transkriptionstexte des Bartholomæus Georgiewitz aus den Jahren 1544-1548. Ein Beitrag zur historischen Grammatik des Osmanisch-Türkischen*, Leipzig, 1942.
- 249 Müslüman geleneginde Roma'nın alınması hakkında, bkz. A. Abel, "Un hadith sur la prise de Rome dans la tradition eschatologique de l'İslam", *Arabica*, 5 (1958), s. 1-14. Ayrıca, bkz. E. Rossi, "La leggenda turco-bizantina del Pomo Rosso", *Studi bizantini e neoellenici*, 5 (1939), s. 542-553; K. Teply, "Kizil elma: die grosse türkische Geschichtssage im Licht der Geschichte und der Volkskunde", *Südost-Forschungen*, 36 (1977), s. 78-108.
- 250 C. Göllner, *Turcica: Die europäischen Türkendrucke des 16. Jahrhunderts*, bd II, Bükreş-Baden-Baden, 1968.
- 251 F. Kidric, "Bartholomæus Gjorgjevic: Biographische und bibliographische Zusammenfassung" in *Museion: Veröffentlichungen aus der Nationalbibliothek in Wien, Mitteilungen*, II, 1920, s. 19-24.
- 252 G. Postel, *Le Thrésor des prophéties...*, a.g.y., s. 101.
- 253 J.-A. de Chavigny, *Les Pléiades...*, a.g.y., s. 223-296, "Taygète denilen, Kâfirler arasında yaygın, Türk dilinde bir kehanetle açıklamasını içeren altıncı Pléiade".

- 254 *Vaticinia sive Prophetiæ abbatis Ioachimi et Anselmi episcopi Marsicani*, Venedik, 1600; burada Georgievicz'in kehaneti bir "oraculum turcicum magnæ considerationis" (çok önem verilen bir Türk kehaneti) olarak takdim edilir.
- 255 Bkz. Örneğin, *Profetie dell'abbate Gioachino et di Anselmo vescovo di Marsico*, Padova, 1625, s. 77-78.
- 256 S. Yérasimos, "De l'arbre à la pomme...", y.a.y., s. 170-177.
- 257 A.y., s. 179.
- 258 Bundan sonrası için, bkz. R. Finlay, "Prophecy and politics in Istanbul: Charles V, sultan Süleyman and the Habsburg embassy of 1533-1534", *Journal of Early Modern History*, 2 (1998), s. 1-31.
- 259 Schepper'in anlatısı, kendisinin hayatı ve görevleri hakkında derin ve ayrıntılı bir girişle birlikte, Baron de Saint-Genois ve G. A. Yssel de Schepper tarafından yayımlanmıştır. "Missions diplomatiques de Corneille Schepper", *Mémoires de l'Académie royale des sciences, des lettres et des beaux-arts de Belgique*, 30 (1857), s. 1-222. Buraya alınan pasaj için, bkz. a.y., s. 136.
- 260 A.y., s. 163.
- 261 A.y., s. 153-154.
- 262 Alvise Gritti'nin kişiliği birçok tarihçiye ilham vermiştir, bkz. H. Kretschmayr, "Ludovico Gritti", *Archiv für österreichische Geschichte*, 83 (1897), s. 3-105; R. Finlay, "Al servizio del Sultano: Venezia, i Turchi e il mondo cristiano, 1523-1538", in "*Renovatio urbis.*" *Venezia nell'età di Andrea Gritti (1523-1538)*, ed. M. Tafuri, Roma, 1984, s. 78-118; A. Decei, "Aloisio Gritti au service de Soliman le Magnifique d'après des documents inédits (1533-1534)", *Anatolia Moderna*, 3 (1992), s. 10-60; C. Fenesan ve J.-L. Bacquet-Grammont, "Notes et autres documents sur Aloisio Gritti et les pays roumains", *Anatolia Moderna*, 3 (1992), s. 61-103; A. Papo ve G. Nemeth, "Ludovico Gritti. Partner commerciale e informatore politico-militare della Repubblica di Venezia", *Studi veneziani*, n.s., 41 (2001), s. 217-245.
- 263 E. Charrière (ed.), *Négociations de la France dans le Levant*, c. II, Paris, 1850, s. 389, n. 1, Jean de la Vigne'den II. Henri'ye, Edirne, 22 Nisan 1557.
- 264 A.y., s. 645, François de Noailles'dan Jean de Dolu'ye, Venedik, 4 Aralık 1560.
- 265 Étienne de Lusignan, *Racconta di cinque discorsi initiolati Corone*, Padova, L. Pasquati, 1577.
- 266 A.y., f° 32 r: "Disse a me il reverando Monsignore vescovo d'Ax, Francesco Novalio, haver inteso in Costantinopoli quando era ambascadore della Maestà cristiana l'anno precedente havergli detto Maomet Bassa, primo visire governatore nell'Impero turchesco, come i Turchi prenderrano Roma et distruggerano i prencipi cristiani, per il che levaranosi li Francesi valorosi con il cristianissimo re, il qual ripigliara di nuovo Roma, Costantinopoli et Hierusalem, et distruggera i Turchi, con la loro setta et religione."
- 267 *Journal de Pierre de l'Estoile pour le règne d'Henri IV*, c. II, ed. A. Martin, Paris, 1948, s. 8.
- 268 AN, AE, B I, 376, f° 210 r-v, Nointel'in Colbert'e raporu, İstanbul, 29 Eylül 1671.
- 269 A.y., f° 210 v: "Si Poisson couronné conduit par Pierre Riche / Peut entrer au Bospore, on verrait un grand Roy / Esbranler le croissant et lui faire la niche /

- Bisance entre deux ans au plus en désaroy.” [Taçlı Balık Zengin Taş'ın peşinden /Boğaz'a girse, görülecek büyük bir Kralın / Hilâli sarstığı ve onunla eğlendiği / Bizans en çok iki yıl içinde düşecek kargaşaya].
- 270 A.y., f° 211 r. Nointel, uşağın “taçlı balık deyimini veliahta (*dauphin*) ve zengin taşı da elmasa uyguladığını” belirtir. Ayrıca, *Dauphin royal* ve *Diamant* (Elmas), kraliyet donanmasında iki geminin de adlarıdır, bkz. D. Dessert, *La Royale*, a.g.y., s. 310.
- 271 [C. Magni,] *Quanto più curioso e vago ha potuto raccorre Cornelio Magni*, Parma, 1679, s. 97, Magni'nin Parma piskoposu Monsenyör Nembrini'ye mektubu, Galata, 28 Mart 1672: “Il locandiere ch'era un provenzale [...] m'intimò una mezza pezza da otto per giorno. [...] Ma il peggio si era che costui ci riempiva più il capo di profezie di Nostradamus, poeta, preteso profeta francese, piccandosi interpretare i di lui arcani, che la tavola di vivande.”
- 272 AN, AE, B I, f° 162, r, Laurent d'Arvieux'den Marki de Seignelay'e, Halep, 20 Eylül 1684.
- 273 A.y., f° 162, r-v.
- 274 *Théâtre de la Turquie traduit de l'italien en français par son auteur lui-même le sieur Michel Febvre avec privilège du roy*, Paris, chez Edme Couterot, 1682, f° XIII v.
- 275 M. Febvre, *Théâtre de la Turquie...*, a.g.y., s. 227.
- 276 Kitabın edisyonu C. Beaaune tarafından yapılmıştır, “De Téléphore à Guillaume Postel...”, y.a.y., s. 210-211.
- 277 F. Sansovino, *Lettera o vero discorso...*, a.g.y., f° 3 v: “[I Turchi] dicono che Mahomet, che fu mago, predisse che la sua legge durerebbe mille anni et gli historici scrivono ch'egli nacque l'anno del Signore 567, di modo che la rovina della sua empia legge sarebbe in tempo.”
- 278 A.y.: “Il regno turchesco ha da mancare nel quintodecimo Signore, e per le scritte greche e turchesce, troviamo che Selim è veramente il quintodecimo. [...] Havendo uno astrologo armeno molto famoso predetto a Solimano passato, che'l regno mancherebbe nella sua persona, Solimano rispose: “non in me, ma nel mio successore”.”
- 279 A.y.: “La terza è in scrittura et publica al mondo molti anni sono e riputata assai da Turchi.”
- 280 A.y.
- 281 ASV, Archivum Arcis, Arm. I-XVIII, 3073: “Informatione di don Benedetto Rottondo per universal beneficio della Repubblica christiana.”
- 282 Rottondo papaya, ayrı bir yapıakta, argümanlarını dayandırdığı kehanetin metnini de göndermeye özen göstermiştir, bkz. ASV, Archivum Arcis, Arm. I-XVIII, 3055, “Profecia di Maometto turco.”
- 283 ASV, Archivum Arcis, Arm. I-XVIII, 3073, ms. cit., f° 2 v: “Fra gli istessi Turchi si tiene fermissima opinione che s'adempirà una profetia trovata a lato del loro propheta Maumetto che la sua setta non durarebbe più de mille anni.”
- 284 A.y.: “Essendo che fra pochi anni finiscano, tengano certo che si levarà la spada tagliente de Infideli.”
- 285 A.y., f° 3 r: “Gli istessi Turchi leggendo la detta profetia si trovano in maggior confusione et tormento che furono della rotta et fracassata armata et tutti

quelli fedeli che sono sotto il governo suo et quelli miseri fedeli schiavi vivono con questa speranza in quella schiavitù et tirrania, sperando presto di veder il fine della liberatione loro.”

- 286 Bu küçük kitapçık R. Benoit tarafından yayımlanmıştır: “Prognosticq de leclipse...”, y.a.y., s. 474.
- 287 *Raccolto di tutto il successo seguito da che si fermò la santa lega de Christiani per N.S. Pio quinto sino a questo giorno...*, Roma, heredi di Antonio Blado [1571].
- 288 A.y.: “Il Gran Turco ha scritto per tutto il suo imperio promettendo gran premio a chi gli saprà interpretare e chiarire cotal visione.”
- 289 *Sogno che dicesi haver havuto l'anno 1668 Mehemet quarto regnante gran Turco* [halen tahttaki padişah dördüncü Mehmed'in 1668'de gördüğü söylenen rüya], Giuseppe Maria Mitelli'nin gravürü, s.l.n.d.
- 290 15.-17. yüzyıllardaki Avrupa genişlemesinde “siyasal millenarizmlerin” rolü hakkında, bkz. S. Subrahmanyam, “Du Tage au Gange au 16. siècle: une conjoncture millenariste à l'échelle eurasiatique”, *Annales HSS*, 56 (2001), s. 51-84.
- 291 Bu “haçlı seferi metafiziğini” konu alan sayfalar için, bkz. A. Dupront, *Le mythe de croisade*, a.g.y., c. III, s. 1333-1422.
- 292 Öngörü ve kehanetler V. Charles (Şarlken) döneminde de büyük gelişme göstermiş, Habsburg'lara da bir “Doğu yazgısı” çizmiştir, bkz. A. Merle, “L'Empereur et le Tyran. La lutte contre le pouvoir ottoman selon Juan Ginés de Sepúlveda”, in *Charles Quint et la monarchie universelle*, ed. A. Molinié-Bertrand ve J. P. Duviols, Paris, 2001, s. 183-192. Bu zengin eskatolojik malzemenin bir kısmı, İnebahtı zaferinden sonra Hıristiyan âleminin beklentilerini üzerinde toplayan II. Philippe tarafından sahiplenilmiştir, bkz. S. Edouard, “Mystique et providentialisme dans la représentation de Philippe II”, *Chrétiens et sociétés. XVI-XX. siècles*, 8 (2001), s. 9-32. 17. yüzyılın ilk yarısındaki İspanyol monarşisi için, bkz. A. Redondo, “Impérialisme espagnol et prophéties sur l'Empire turc à travers quelques “relaciones de sucesos” à l'époque de Philippe IV”, in *La prophétie comme arme de guerre des pouvoirs (XV-XVII. siècles)*, ed. A. Redondo, Paris, 2000, s. 123-138. Doğunun Habsburglu bir imparator tarafından geri alınması teması I. Leopold döneminde gelişir ve özellikle J.-M. Valentin'in incelediği operada kendisini gösterir: “*Il Pomo d'Oro* et le mythe impérial catholique à l'époque de Léopold I”, *XVII. siècle*, 142 (1984), s. 17-36; A.k., “La mythologie impériale baroque à Vienne au XVII. siècle et la référence caroline”, in *Charles Quint et la monarchie universelle*, a.g.y., s. 251-264.

3. Saray Retoriği ile Akademik Fikir Jimnastiği Arasında: 16. ve 17. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu'nu Fethetme Projeleri

- 1 Bu başlığın devamında, özellikle zengin bir edebi üretimi iyi temsil eden bu tip birkaç metin sunulacaktır. Başka örnekler için T. G. Djuvara'nın (ed.) derlediği antolojiye bakılabilir: *Cent projets de partage de la Turquie* (1281-1913), Paris, 1914.
- 2 F. de la Noue, “Discours XXII”, in *Discours politiques et militaires*, ed. F. E. Surcliffe, Cenevre, 1967, s. 470.

- 3 J. Esprinçard, *Histoire des Ottomans ou empereurs des Turcs jusques à Mahomet III. À la fin est adjousté un traicté de l'Empire ottoman, des dessins des empereurs et des moyens d'y obvier. Item un brief discours de la dernière guerre des Perses*, Paris, Marc Orry, 1609, f° 2 r.
- 4 *Mémoires de très noble et très illustre Gaspard de Saulx, seigneur de Tavannes*, ed. M. Petitot, Paris, 1822, s. 112.
- 5 Bu konuda bkz. A. R. Leopold, "Crusading proposals in the fourteenth and fifteenth centuries", in *The Holyland, Holylands and Christian History*, ed. R. N. Swanson, Oxford, 2000, s. 216-227 [Studies in Church history, c. XXXVI]. Ortaçağın son yüzyıllarına ait bu projelerin daha derin bir analizi için, bkz. A. S. Atiya, *The Crusade in the Later Middle Ages*, Londra, 1938; S. Schein, *Fideles Crucis*, Oxford, 1991; A. Leopold, *How to Recover the Holy Land. The Crusade Proposals of the Late Thirteenth and Early Fourteenth Centuries*, Burlington, 2000.
- 6 *Commentaires de Blaise de Monluc*, c.III, ed. P. Courteault, Paris, 1925, s. 149.
- 7 Arnauld de Pomponne'dan Feuquières'e, Doesburg önündeki karargahtan, 21 Haziran 1672, *Leibniz'in Eserleri* içinde yayımlanan belge, c. V, ed. A. Foucher de Careil, Paris, 1864, s. 359.
- 8 Bu "tavsiyeler", gerçek yazarının Jean de Saulx olduğu kabul edilen *Mémoires de très noble et très illustre Gaspard de Saulx...* adlı yayına eklenmiştir: a.g.y., s. 103-130. Bkz. Daha önce anılan bu yayındaki "Notice sur le vicomte de Tavannes" (Tavannes Vikontu Hakkında Not), s. 33-48.
- 9 A.y., S. 34-36.
- 10 *Le bouclier de l'Europe ou la guerre sainte*, Lyon, chez Antoine Briasson, 1686.
- 11 F. Mandet, *Histoire poétique et littéraire de l'ancien Velay*, Paris, 1842, s. 285-287.
- 12 Gerek Fransa'da gerek dışarıda kısa sürede tanınan bu eser, yakın zamanda (burada da referans olarak aldığımız) bir eleştirel edisyon halinde tekrar yayınlanmıştır: R. de Lucinge, *De la naissance, durée et chute des États*, ed. M. J. Heath, Cenevre, 1984. Lucinge'in eseri ve yöntemi hakkında, O. Zegna-Rata'nın şu eserinden yararlanılabilir: *René de Lucinge entre l'écriture et l'histoire*, Cenevre, 1993.
- 13 Gezinin sebepleri siyasal veya diplomatik olabilir, bkz. L. Chatenay, *Vie de Jacques Esprinçard, rochelais, et journal de ses voyages au 16. siècle*, Rennes, 1957, s. 52-54.
- 14 L. Chatenay, *Vie de Jacques Esprinçard...*, a.g.y., s. 160-163.
- 15 Bu eserin ilk baskısı 1600'de Cenevre'de çıkmıştır. Ancak burada, 1609'da Paris'te Marc Orry tarafından yapılan ikinci baskıya gönderme yapılacaktır. Sefer projesi, f° 289 r - 306 v yapraklarındadır.
- 16 J.-L. Bacqué-Grammont et al., *Représentants permanents de la France en Turquie (1536-1991) et de la Turquie en France (1797-1991)*, [Varia Turcica, XXII/1], İstanbul-Paris, 1991, s. 16; I. Petitclerc, *La légation de François Savary, comte de Brèves (1520-1628), diplomate et orientaliste*, P. Chaunu yönetiminde doktora tezi, Üniv. Paris IV-Sorbonne, 1988.
- 17 F. Savary de Brèves, *Discours sur l'alliance qu'a le roy avec le Grand Seigneur et de l'utilité qu'elle apporte à la chrestienté*, s.l.n.d.

- 18 F. Savary de Brèves, *Discours abrégé des asseurez moyens d'anéantir et ruiner la monarchie des princes ottomans*, s.l.n.d., s. 48.
- 19 Cosenza doğumlu Girolamo Vecchiotti (1556-1640) hakkında, bkz. K. Jaitner'in (ed.) yayımladığı not, in *Die Hauptinstruktionen Clemens' VIII für die Nuntien und Legaten an den europäischen Fürstenhofen, 1592-1605*, c. I, Tübingen, 1984, s. CCXLIII-CCXLIV. İçerdiği biyografik ipuçlarına bakılırsa, projenin, K. Jaitner'in düşünür görüldüğü gibi (a.y., s. CCXLII) kardeşi Giovanni Battista'ya değil bizzat Girolamo'ya atfedilmesi gerekir.
- 20 Bkz. bu konuda kendisine verilen, Roma 12 Mart 1593 tarihli yönerge, K. Jaitner (ed.) *Die Hauptinstruktionen Clemens VIII... a.g.y.*, c. I, s. 126-130.
- 21 ASV, Fondo Borghese, I, c. 9, f° 247 r: "Discorso al re Filippo II di Spagna, monstrandoli il modo e facilità d'acquistare l'Egitto e l'Arabia": "Se la Maestà Vostra vorrà fare questa impresa la riuscirà con grandissima facilità."
- 22 BAV, Barberini Latini, 5151, f° 1r - 18 v: "Trattato del modo facile d'espugnare il Turco e discacciarlo dalli molti regni che possiede in Europa." Bu belge, Torino Milli Kütüphanesinde korunan bir kopyadan, G. B. Cervellini tarafından yayımlanmıştır: "Relazioni da Costantinopoli del vicario patriarcale Angelo Petricca (1636-1639)", *Bessarione*, seri III, 9 (1912), s. 43-53.
- 23 Petricca'nın İstanbul'a atanması hakkında, bkz. L. Lemmens, "Hierarchia latina Orientis, mediante S. Congregatione de Propaganda Fide instituta (1622-1922)", *Orientalia Christiana*, 5 (1923), s. 279. Daha genel bağlamda, bkz. G. B. Cervellini, "Relazione da Costantinopoli..." y.a.y., s.15-33; E. Dallegio d'Alessio, "Quelques relations de Fra Angelo Petricca da Sonnino, vicario patriarcal de Constantinople (1637-1639)", *Échos d'Orient*, 37 (1938), s. 163-176; A. de Sanctis, *Un tentativo di unione fra Roma e Costantinopoli nel sec. XVII: l'attività del P. Angelo Petricca OFM conv., vicario patriarcale latino di Costantinopoli (1638-1640)*, Assise, 1966.
- 24 BAV, Vat. Lat., 6926, f° 1r - 45 v: "Memoriali di fra' Paolo da Lagni, cappuccino, inviati al pontefice Innocenzo XI."
- 25 Yayımladığı başlıca eserler: *L'introduction à la vie active et contemplative en 1657*, *L'exercice méthodique de l'oraison mentale en 1658* ve *Le chemin abrégé de la perfection chrétienne en 1673*; bkz. H. Brémond'un incelemesi "Paul de Lagny et le panmysticisme franciscain", *Études franciscaines*, 39 (1927), s. 462-464; 40 (1928), s. 113-123.
- 26 *Lexicon Capuccinum. Promptuarium historico-bibliographicum ordinis fratrum minorum capuccinorum (1525-1950)*, Roma, 1951, col. 1300-1301.
- 27 Édouard d'Alençon, "Le sieur Michel Febvre", P. Justinien de Neuvy, missionnaire capucin", *Études franciscaines*, 21 (1909), s. 435-438; *Lexicon capuccinum...*, a.g.y., col. 888-889.
- 28 Roma, Tinassi, 1674.
- 29 M. Febvre, *L'État présent de la Turquie*, Paris, Edme Couterot, 1675.
- 30 M. Febvre, *Théâtre de la Turquie, traduit de l'italien en français*, Paris, Edme Couterot, 1682. Bu, 1681'de Milano'da çıkan ilk edisyon *Il Teatro della Turchia*'nın çevirisidir.
- 31 F. de La Noue, "Discours XXII", *Discours politiques et militaires*, ed. F. E. Sutcliffe, Cenevre, 1967, s. 437-516. La Noue hakkında H. Hauser'in biraz eskimiş

- biyografisi *François de la Noue (1531-1591)*, Paris, 1892 ve W. H. Huseman'ın *La personnalité littéraire de François de la Noue, 1531-1591*, Paris, 1986, başlıklı eserine başvurulabilir. La Noue'nun Türklere karşı projesi de birkaç inceleme-ye konu olmuştur, özellikle bkz. P. Rousset, "Un huguenot propose une croisade: le projet de François de la Noue", *Revue suisse d'histoire ecclésiastique*, 72/2 (1978), s. 333-344; J. J. Supple, "François de la Noue's plan for a campaign against the Turks", *Bibliothèque d'Humanisme et Renaissance*, 41 (1979), s. 273-291; A. Dupront, *Le mythe de croisade*, c. I, Paris, 1997, s. 390-398.
- 32 F. de la Noue, "Discours XXII", in *Discours politiques...*, a.g.y., s. 437.
- 33 Sully, *Oeconomies royales*, c. VIII, ed. M. Petitot, Paris, 1821, s. 271-276. Bir ara bu Osmanlı karşıtı girişim projesinin sahipliği tartışma konusu olmuştur; Sully bunu IV. Henri'ye atfediyordu; oysa C. Pfister'in incelemesi "*Les Oeconomies royales de Sully et le Grand Dessein de Henri IV*"ten beri (*Revue historique*, 54 (1894), s. 300-324; 55 (1894), s. 67-82, 291-302; 56 (1894), s. 39-48, 304-399), tek yazarının Sully olduğu pek iyi bilinmektedir. Sully ve eseri hakkında, bkz. B. Barbiche ve S. de Dainville-Barbiche, *Sully. L'homme et ses fidèles*, Paris, 1997.
- 34 BNF, *Mélanges Colbert*, yzm. 64.
- 35 Leibniz'in bu vesileyle yazmış olduğu, *Consilium Ægyptiacum* adıyla bilinen "muhtıra" uzun süre basılmadı ve bulunamadı. Önce bunun Enstitü Kütüphanesi'ndeki küçük bir Latince yazma (yzm. 2214) olduğu sanıldı ve art arda iki Fransızca çevirisini yayımlandı: *Mémoire de Leibniz à Louis XIV, sur la conquête de l'Égypte, publié avec une préface et des notes par M. de Hoffmanns...*, Paris, 1840; *Mémoire sur la conquête de l'Égypte, traduction du Consilium Ægyptiacum de Leibniz*, çev. Vallet de Viriville, Paris, 1842. Sonradan bu belgenin, müsveddesi kısmen Hannover Kütüphanesi Leibniz bölümünde saklanan Latince yazılmış çok daha büyük bir eserin özeti olduğu anlaşıldı. Bu ikinci yazma da çevrilip, *Projet d'expédition d'Égypte présenté à Louis XIV* başlığı altında, *Oeuvres de Leibniz*'de yayımlandı: c. V, ed. A. Foucher de Careil, Paris, 1864.
- 36 Bu konuda bkz. M. J. Heath'in, R. de Lucinge'in kaynakları hakkında yürüttüğü inceleme, *De la naissance...*, a.g.y., Önsöz, s. 19-25.
- 37 F. Savary de Brèves, *Discours abrégé...*, a.g.y., s. 40; J. Esprinçard, *Histoire des Ottomans...*, a.g.y., f° 305 v.
- 38 F. de la Noue, "Discours XXII", *Discours politiques...*, a.g.y., s. 439.
- 39 BAV, Vat. Lat., 6926, f° 2 r: "Il nemico ingannatore ha totalmente distrutto l'imperio dei Greci nell'Oriente et ha nell'Occidente sconquassato i fondamenti di quello dei Romani; ha segregata com'in un angolo et ha ridotta ad estreme angoscie la Republica di Genova, qual'anticamente dilatava il suo dominio per diverse regioni dell'Oriente, ha tolto ai Venetiani molti regni e, da poco tempo in qua, ha diviso, dismembrato e dilacerato il regno di Polonia e se n'è ritenuto buona parte."
- 40 A.y., f° 3 v: "L'Italia trovasi già da ogni parte circondata e come assedita da Turchi [...]. Hanno davanti la Candia turchesca, dalla destra i regni d'Africa, dalla senestra il Peloponeso, l'Epiro, l'Albania e la Dalmatia, dove ad ogni momento provano per mare e per terra infestationi, depredationi, desolationi et ogni altri effetti d'hostilità" (Lagny bu argümanı birkaç kez tekrar öne sürer, bkz. a.y., f° 15 v).

- 41 BNF, Mélanges Colbert, yzm. 64, f° 8 v - 9 r, "Conduite politique...", ms. cité.
- 42 A.y., f° 10 r-v.
- 43 A.y., f° 12 v.
- 44 A.y., f° 24 v.
- 45 F. de la Noue, "Discours XXII", *Discours politiques...*, a.g.y., s. 441.
- 46 BAV, Barberini Latini, 5151, f° 2 r-v, "Trattato del modo facile...", ms. cit.: "Per il continuo dispiacere ch'havevo in vedere il gran dominio de' Turchi et il strappazzo de tanti popoli christiani a loro soggetti, la bellezza e fertilità del paese, e come l'heredità di Christo Signor Nostro era data in preda a Barbari infideli, cominciai a pensare del modo col quale li prencipi christiani potrebbero vendicare quest'oltraggio e conquistar tanti regni."
- 47 R. de Lucinge, *De la naissance...*, a.g.y., s. 33, 35.
- 48 A.y., s. 208.
- 49 F. de la Noue, "Discours XXII", *Discours politiques...*, a.g.y., s. 461 sq.
- 50 F. Savary de Brèves, *Discours abrégé...*, a.g.y., s. 16.
- 51 A.y., s. 5-9.
- 52 A.y., s. 9-10.
- 53 A.y., s. 10-15.
- 54 A.y., s. 18-21.
- 55 BAV, Barberini Latini, 5151, f° 3 r-v: "Trattato del modo facile...", ms. cit.: "È conclusione certissima che il Gran Turco non ha alcuna città forte, o fortezza, nel suo stato."
- 56 A.y., f° 3 r: "[Sono] esposte a qualunque essercito volesse entrarvi."
- 57 A.y., f° 16 r: "Non ha più che sessante galere et anco malamente armate."
- 58 A.y., f° 17 r-v.
- 59 M. Febvre, *L'état présent de la Turquie*, a.g.y., s. 244-258.
- 60 J. Coppin, *Le bouclier de l'Europe...*, a.g.y., s. 44.
- 61 F. Savary de Brèves, *Discours abrégé...*, a.g.y., s. 43.
- 62 A.y., s. 45-47.
- 63 A.y., s. 44.
- 64 BAV, Barberini Latini, 5151, f° 5 r: "Trattato del modo facile...", ms. cit.: "Il Stato turchesco ha molti Christiani."
- 65 A.y., f° 5 r-v: "Benché siano scismatici, cioè disobedienti al sommo pontefice romano, [...] vedendo solo una croce nell'insegne degl'esseciti e sapendo che sono esserciti radunati sotto il nome di Christo correrebbono ad unirsi con loro."
- 66 BAV, Vaticani Latini, 6926, f° 12 v: "Memoriale nel quale si prova... la facilità di distruggere l'Imperio del Turco", ms. cit.: "Quali per non esser Turchi di professione e nascità, anzi molto mal trattati da quelli, non bramano altro che la rovina de medesimi, acciò siano liberati dalla schiavitù loro."
- 67 A.y.: "Onde prenderebbero l'armi tutti quei popoli, se vedessero che i Turchi fossero con vigore attaccati ed intenti a diffendersi contro l'armate de Cristiani."
- 68 ASV, Fondo Borghese, I, c. 9, f° 244 r, "Discorso al re Filippo 2...", ms. cit.
- 69 A.y., f° 245 r.

- 70 A.y., f° 253 v.
- 71 A.y., f° 256, r-v: “[Bisogna] muovere i Christiani che dimorano in questo paese che sono in grandissimo numero e non è dubbio che non si muovano subito et di questi Christiani solamente, si porà haver dieci o dodici mila.”
- 72 A.y., f° 245 v.
- 73 A.y., f° 247 r: “Se la Maestà Vostra vorrà fare questa impresa, la riuscirà con grandissima facilità.”
- 74 Leibniz, *Projet d'expédition d'Égypte...*, a.g.y., s. 69-70.
- 75 A.y., s. 76.
- 76 A.y., s. 105.
- 77 A.y., s. 123-127.
- 78 BAV, Vat. Lat. 6926, f° 15 r - 34 r: “Memoriale nel quale si dimostra con dieci ragioni esser assolutamente necessario che la Beatitudine Vostra sia solo capo generale della guerra contro il Turco per haver riuscita felice.”
- 79 A.y., f° 15 v: “Il papa essendo vicario di Christo è consequentemente pastore universale della chiesa cattolica e padre spirituale di tutti i Christiani.”
- 80 A.y.: “Tocca al pastore di diffendere la sua greggia dal lupo vorace.”
- 81 A.y.
- 82 A.y., f° 18 r: Lagny'nin işaret ettigi husus: “...l'impossibilità che si trova in tutti gl'altri prencipi cristiani particolari d'unire insieme tutte le forze della Cristianità per l'effetto di cui si tratta, perchè essendo ogn'uno di essi sovrano del proprio stato, nessuno può comandare a tutti in commune”.
- 83 F. de la Noue, “Discours XXII” *Discours politiques...*, a.g.y., s. 446.
- 84 M. Febvre, *Théâtre de la Turquie...*, a.g.y., s. 542-547.
- 85 Sully, *Oeconomies royales*, c. VIII, a.g.y., s. 273.
- 86 F. Savary de Brèves, *Discours abrégé...*, a.g.y., s. 36.
- 87 A.y., s. 47.
- 88 *Mémoires du très-noble et très illustre Gaspard de Saulx...*, a.g.y., s. 116.
- 89 G. Livet'nin belirtigi gibi (*L'équilibre européen de la fin du XV. à la fin du XVIII. siècle*, Paris, 1976), böylece Yeniçağda yeni bir uluslararası düzen kurulur.
- 90 F. de la Noue, “Discours XXII”, *Discours politiques...*, a.g.y., s. 475.
- 91 A.y., s. 447-448.
- 92 ASV, Fondo Borghese, I, c. 9, f° 238 r - 266 r, “Discorso al re Filippo 2 di Spagna...”
- 93 ASV, Fondo Borghese, I, c. 197, f° 1 r - 14 v, “Sopra l'impresa d'Algieri”: “Niu-na guerra più conviene a Sua Maestà che contra il Turco, come nimico il più potente di Sua Maestà et della Christianità, et dell'impresse contra il Turco, quella d'Algieri deve essere la prima [...], per non lasciarsi il nimico alle spalle.”
- 94 F. Savary de Brèves, *Discours abrégé des assurez moyens...*, a.g.y., s. 36.
- 95 *Mémoires du très-noble et très illustre Gaspard de Saulx...*, a.g.y., s. 105.
- 96 Sully, *Oeconomies royales*, c. VIII, a.g.y., s. 273.
- 97 BNF, Mélanges Colbert, yzm. 64, f° 54 v - 55 r.
- 98 Leibniz, *Projet d'expédition d'Égypte...*, a.g.y., s. 34.

- 99 A.y., s. 57.
- 100 M. Febvre, *Théâtre de la Turquie...*, a.g.y., s. 547-548.
- 101 P. J. Coppin, *Le bouclier de l'Europe...*, a.g.y., s. 79: Önerdiği, hükümdarlar arası birlik, "en azından Kutsal Yerlerin Kâfirlerin elinden geri alınmasına kadar sürmelidir, çünkü buraların kurtuluşu onların tüm amaçlarının âdeta ruhu ve silahlarının da başlıca hedefi olmalıdır".
- 102 BNF, *Mélanges Colbert*, yzm. 64, f° 57 v - 58 r.
- 103 J. Esprinchar, *Histoire des Ottomans...*, a.g.y., f° 305 v.
- 104 F. Savary de Brèves, *Discours abrégé...*, a.g.y., s. 16.
- 105 F. de la Noue, "Discours XXII", *Discours politiques...*, a.g.y., s. 471-510.
- 106 *Mémoires de très-noble et très-illustre Gaspard de Saulx...*, a.g.y., s. 110.
- 107 BNF, *Mélanges Colbert*, yzm. 64, f° 50 v.
- 108 M. Febvre, *L'état présent de la Turquie*, a.g.y., s. 269.
- 109 F. Savary de Brèves, *Discours abrégé...*, a.g.y., s. 42.
- 110 ASV, Fondo Borghese, l, c. 9, f° 263 r-v-, "Discorso al re Filippo 2 di Spagna...", ms. cit.
- 111 A.y., f° 264 r-265 r.
- 112 Bu metin N. Iorga tarafından gün ışığına çıkarılmıştır: "Un projet relatif à la conquête de Jérusalem en 1609 (Kudüs'ün fethine dair 1609 tarihli bir proje)", *Revue de l'Orient latin*, 2 (1894), s. 184-189. Haçlı seferlerinde Kıbrıs'ın rolü hakkında, bkz. N. Housley, "Cyprus and the crusades, 1291-1571", in *Cyprus and the Crusades*, ed. N. Couréas ve J. Riley-Smith, Lefkoşa, 1995, 187-206.
- 113 Leibniz, *Projet d'expédition d'Égypte...*, a.g.y., s. 47, 59-60.
- 114 A.y., s. 128.
- 115 BAV, Vat. Lat., 6926, f° 28 r, "Memoriale di fra' Paolo da Lagni..." ms. cit.: "Non hanno mai riuscito per non haver i soldati e capitani loro seguitato le buone intenzioni de santi pontefici che le havevano intraprese."
- 116 A.y., f° 43 r: "Col tempo, nell'essecutione delli loro buoni disegni cominesero tante impietà, tanti sacrilegii, tante ingiustitie et tanti vitii che diedero occagione alla divina giustitia di castigarli col permettere che fossero superati dall'Infedeli."
- 117 M. Febvre, *Théâtre de la Turquie...*, a.g.y., s. 553-554.
- 118 F. de la Noue, "Discours XXII", *Discours politiques...*, a.g.y., s. 460.
- 119 J. Esprinchar, *Histoire des Ottomans...*, a.g.y., f° 305 r-v.
- 120 R. de Lucinge, *De la naissance...*, a.g.y., 79.
- 121 R. de Lucinge, *De la naissance...*, a.g.y., s. 115-129: Yazar burada Türklere Hıristiyan âleminin yolunu açan korkaklık ve ihanetlerin uzun bir listesini verir.
- 122 P. Crespet, *Instruction de la foy chrestienne contre les impostures de l'Alcoran Mahomettique, au grand seigneur de Turquie*, Paris, chez Guillaume de la Noue, 1589, f° 9 v.
- 123 BAV, Vat. Lat., 6926, f° v, "Memoriale di fra' Paolo da Lagni..." ms. cit.: "Ecco dunque il principio del disordine e della rovina della Christianità, cioè la divisione dei prencipi cristiani."
- 124 M. Febvre, *Théâtre de la Turquie...*, a.g.y., s. 541.

- 125 F. Savary de Brèves, *Discours abrégé...*, a.g.y., s. 16.
- 126 F. de la Noue, "Discours XXII", *Discours politiques...*, a.g.y., s. 441.
- 127 J. Esprinchar, *Histoire des Ottomans...*, a.g.y., f° 304 v.
- 128 M. Febvre, *Théâtre de la Turquie...*, a.g.y., s. 541.
- 129 P. J. Coppin, *Le bouclier de l'Europe...*, a.g.y., s. 37.
- 130 *Mémoires du très-noble et très-illustre Gaspard de Saulx...*, a.g.y., s. 105.
- 131 F. de la Noue, "Discours XXII", *Discours politiques...*, a.g.y., s. 455-456.
- 132 BNF, Mélanges Colbert, ms. 64, f° 46 r - 47 v.
- 133 *Oeconomies royales*'de birçok pasaj bu projeye ayrılmıştır. Bkz. Sully, *Oeconomies royales*, c. VII, ed. M. Petiot, Paris, 1821, s. 298-326; c. VIII, a.g.y., s. 183-281.
- 134 B. Barbiche ve S. Dainville-Barbiche, *Sully...*, a.g.y., s. 387-390. *Grand Dessein*'in bir analizi ve zamanının siyasal düşüncesi içindeki yerine oturtulma çabası için, bkz. J. T. O'Connor, "Politique et utopie au début du 17. siècle: le *Grand Dessein* de Henri IV et de Sully", *17. siècle*, 174 (1992), s. 33-42. Yine bkz. C. J. Burckhardt, "Sullys Plan einer Europaordnung", in *Gesammelte Werke, II: Betrachtungen zur Geschichte und Litteratur*, Bern, Münih, Viyana, 1971, s. 120-146.
- 135 Bu iki barış kurma planının yakınlığı M. R. Vesnitch tarafından vurgulanmıştır: "Deux précurseurs français du pacifisme et de l'arbitrage international", *Revue d'histoire diplomatique*, 25 (1911); M. Eliav-Feldon, "Grand Designs: The peace plans of the late Renaissance", *Vivarium*, 27/1 (1989), s. 64-69. Crucé hakkında, bkz. A. Saitta, "Un riformatore pacifista contemporaneo del Richelieu: E. Crucé", *Rivista storica italiana*, 63 (1951), s. 180-215. Yine bu metinler hakkında bkz. A. V. Hartmann, *Rêveurs de paix? Friedenspläne bei Crucé, Richelieu und Sully*, Hamburg, 1995.
- 136 É. Crucé, *Le nouveau Cynée ou discours des occasions et moyens d'establis une paix générale et la liberté du commerce par tout le monde* [Yeni Cynée ya da genel bir barış ve herkes için özgür bir ticaret ortamı kurmanın fırsat ve çareleri üstüne konuşma], Paris, chez Jacques Villery, 1623, "Önsöz", f° IV v - V r. Bu evrensel barışı kurmanın nihai amacı ticaretin gelişmesidir, bkz. P. Louis-Lucas, *Un plan de paix générale et de liberté du commerce au 17. siècle: le nouveau Cynée d'Émeric Crucé*, Paris, 1919; M. Eliav-Feldon, "Universal peace for the benefit of trade: The vision of Emeric Crucé", in *Religion, Ideology and Nationalism in Europa and America. Essays presented in Honor of Yehoshua Arieli*, ed. H. Ben-Israel et al., Jerusalem, 1986, s. 29-44.
- 137 É. Crucé, *Le nouveau Cynée...*, a.g.y., s. 47-48. Yazarın bu konudaki geniş açıklamaları için, bkz. s. 48 dev.
- 138 A.y., s. 60-61.
- 139 A.y., s. 62-63.
- 140 Crucé'nin orijinalligi, M. Lazzarino del Grosso'nun uzun açıklamalarına konu olmuştur: "Utopia e storia nel "Nouveau Cynée" di Emeric Crucé", *Il Pensiero politico*, 9 (1976), s. 276-332.
- 141 *Abbé de Saint-Pierre, Projet pour rendre la paix perpétuelle en Europe* [Avrupa'da barışı sürekli kılmak için proje], ed. S. Goyard-Fabre, Paris, 1986, s. 95. 1713 edisyonunun tıpkıbasımı. *Abbé de Saint-Pierre* hakkında: S. Sieger-Pascal, *Un contemporain égaré au XVIII. siècle. Les projets de l'abbé de Saint-Pierre*, Paris,

- 1899; J. Drouet, *L'abbé de Saint-Pierre, l'homme et l'oeuvre*, Paris, 1912. Proje hakkında: M. L. Perkins, *The Moral and Political Philosophy of the Abbé de Saint-Pierre*, Cenevre, 1959; eseri Utrecht Barış Antlaşması bağlamındaki yerine koyan bir analiz için, L. Bély, *Espions et ambassadeurs au temps de Louis XIV*, Paris, 1990, s. 696-711.
- 142 Saint-Pierre, *Projet...*, a.g.y., s. 116, 119-121.
- 143 A.y., s. 186.
- 144 A.y., s. 160-161.
- 145 A.y., s. 373-374.
- 146 A.y., s. 385.
- 147 A.y., s. 306-307.
- 148 K. Von Raumer, "Sully, Crucé und das Problem des allgemeinen Friedens", *Historische Zeitschrift*, 175 (1953), s. 34; J. T. O'Connor, "Le Grand Dessein...", y.a.y., s. 39.
- 149 Abbé de Saint-Pierre, *Projet de traité pour rendre la paix perpétuelle entre les souverains chrétiens... proposé autrefois par Henri le Grand, daha önceki Projet pour rendre la paix perpétuelle en Europe'un devamı*, a.g.y. S. 689-693.
- 150 F. de la Noue, "Discours XXII", *Discours politiques...*, a.g.y., s. 475.
- 151 *Mémoires du très-noble et très-illustre Gaspard de Saulx...*, a.g.y., s. 124-125; F. Savary de Brèves, *Discours abrégé...*, a.g.y., s. 35-37.
- 152 Sully, *Oeconomies royales*, c. VIII, a.g.y., s. 276.
- 153 BAV, Var. Lat., 6929, f° 20 v, "Memoriale...", ms. cit.
- 154 F. de la Noue, "Discours XXII", *Discours politiques...*, a.g.y., s. 476.
- 155 Sully, *Oeconomies royales*, c. VIII, a.g.y., s. 276.
- 156 *Mémoires du très-noble et très-illustre Gaspard de Saulx...*, a.g.y., s. 112.
- 157 ASV, Fondo Borghese, I, c. 9, f° 247 r, "Discorso al re Filippo 2 di Spagna...", ms. cit.: "Se la Maestà Vostra vorrà fare questa impresa, la riuscirà con grandissima facilità: ottanta galee con ventimilla soldati sono bastanti a poterla comodamente finire."
- 158 Leibniz, *Projet d'expédition d'Égypte...*, a.g.y., s. 59-60.
- 159 ASV, Fondo Borghese, I, c. 197, f° 7 r, "Sopra l'impresa d'Algieri".
- 160 F. de la Noue, "Discours XXII", *Discours politiques...*, a.g.y., s. 456-457, 480.
- 161 *Mémoires du très-noble et très-illustre Gaspard de Saulx...*, a.g.y., s. 36-37.
- 162 A.y.
- 163 A.y., s.126.
- 164 F. Savary de Brèves, *Discours abrégé...*, a.g.y., s. 36-37.
- 165 BNF, Mélanges Colbert, yzm. 64, f° 55 v.
- 166 M. Febvre, *Théâtre de la Turquie...*, a.g.y., s. 539-540.
- 167 F. de la Noue, "Discours XXII", *Discours politiques...*, a.g.y., s. 482-488.
- 168 A.y., s. 488-489.
- 169 A.y., s. 118.
- 170 ASV, Fondo Borghese, I, c. 187 ve 188, "Dell'arte del combattere specialmente contra Turchi".

- 171 ASV, Fondo Borghese, I, c. 187 f° 47 v.
- 172 A.y., f° 24 v.
- 173 A.y., f° 32 r.
- 174 A.y., f° 24 v.
- 175 A.y., f° 16 v - 17 r, V. Paul'e ithaf: "Questa è la causa particolare e propria per cui noi per l'ordinario habbiamo perduto con Turchi e al fine sempre perdiamo, cioè per non saper l'arte da combattere con nimici simili, li quali e abbondano di cavalleria per lo più leggiera, e combattono attorniano e senza ordine, e per lo più da lontano, instabilmente e alla sfuggita."
- 176 A.y., f° 21 v, II. Rodolph'a ithaf.
- 177 A.y., f° 9, v: "Il vero e proprio rimedio a tanto male."
- 178 ASV, Fondo Borghese, I, 187 yazmasının bütünü bu birinci bölüme ayrılmıştır.
- 179 Bu, ASV, Fondo Borghese, I, 188 yazmasıdır.
- 180 Beşinci bölümün planı ASV, Fondo Borghese, I, 187, f° 58 r'de verilmiştir.
- 181 F. de la Noue, "Discours XXII", *Discours politiques...*, a.g.y., s. 473.
- 182 J. Esprinchar, *Histoire des Ottomans...*, a.g.y., f° 299 r.
- 183 *Mémoires du très-noble et très-illustre Gaspard de Saulx...*, a.g.y., s. 112.
- 184 R. de Lucinge, *De la naissance...*, a.g.y., s. 230-231.
- 185 BNF, Mélanges Colbert, yzm. 64, "Conduite politique..." , ms. cit., f° 5 r.
- 186 A.y., f° 50 v.
- 187 A.y., f° 55 r-57 v.
- 188 A.y., f° 65 v-70 r.
- 189 BAV, Var. Lat., 6926, f° 37 v, "Memoriale..." , ms. cit.: "Bisogna dunque supporre ch'il Turco in un medesimo tempo sarà in Europa attaccato dall'Imperatore nell'Ongaria, dal re di Pologna nell'Ukrena, dalli Venetiani nella Dalmatia, dal re di Franza nell'Archipelago per tener quel paso con la sua armata navale et impedire il soccorso d'Asia per venir in Europa, dal re di Spagna nel mare Mediterraneo per impedire il soccorso de corsari di Algerio."
- 190 F. de la Noue, "Discours XXII", *Discours politiques...*, a.g.y., s. 513.
- 191 BNF, Mélanges Colbert, yzm. 64, "Conduite politique..." , ms. cit., f° 48 r.
- 192 BAV, Vat. Lat., 6926, f° 22 v, "Memoriale" , ms. cit.: "...Acciò resti in mano sua e sotto la dominatione sua tutto quello verrà ad esser preso sopra il Turco per poter conservarlo per il ben commune della Cristianità."
- 193 A.y., f° 23 r-v.
- 194 P. Bayle, *Dictionnaire historique et critique*, "Mahomet II" mad., c. IV, 5. bas., Amsterdam, 1734, s. 50.
- 195 R. de Lucinge, *De la naissance...*, a.g.y.
- 196 J. Esprinchar, *Histoire des Ottomans...*, a.g.y.
- 197 M. Febvre, *Théâtre de la Turquie...*, a.g.y.
- 198 F. de la Noue, "Discours XXII", *Discours politiques...*, a.g.y.
- 199 *Mémoires du très-noble et très-illustre Gaspard de Saulx...*, a.g.y.
- 200 Sully, *Oeconomies royales*, c. VIII, a.g.y.
- 201 J. Esprinchar, *Histoire des Ottomans...*, a.g.y., f° 305 v.

- 202 F. Savary de Brèves, *Discours abrégé...*, a.g.y., s. 40.
- 203 ASV, Fondo Borghese, I, c. 187, f° 23 r.
- 204 Bucci hakkında, bkz. R. Zapperi, "Bucci, Agostino", *Dizionario biografico degli Italiani*, c. XIV, Roma, 1972, s. 759-761 ve özellikle P. A. Arcari, *Agostino Bucci, medico-politico alla corte dei Savoia*, Roma, 1942.
- 205 A. Bucci, *Oratione della pace et della guerra contra Turchi ai principi christiani. Con alcune stanze del medesimo nel matrimonio del serenissimo Emanuele Filiberto, prencipe di Piemonte et duca di Savoia et di madama Margherita di Francia, duchessa di Berri*, s.l., 1559.
- 206 Bucci ayrıca Piemonte prensi ve geleceğin I. Charles-Emmanuel'inin vaftizi için 1567'de yayımlanan ve Charles-Emmanuel'in büyük oğlunun vaftizi için de yirmi yıl sonra 1587'de yayımlanan, birer "oraison" daha yazmıştır.
- 207 *Due orationi di Giovanni Battista Crispo, professore di filosofia, per la presente guerra contra Turchi dell'anno 1594 a principi christiani*, Roma, chez Luigi Zanetti, 1594.
- 208 Bkz. Crispo, A. Romano, "Crispo, Giovan Battista", *Dizionario biografico degli Italiani*, t. XXX, Roma, s. 806-808.
- 209 *Due orationi...*, a.g.y., *Oratione seconda*: "Degno è hora che per voi si combatta e si vinca, e si distrugga il fiero mostro."
- 210 Harrach ailesi ve özellikle Leonhard (1542-1597) hakkında, bkz. H. Kellenbenz, "Harrach, Grafen v.", *Neue Deutsche Biographie*, c. VII, Berlin, 1966, s. 697.
- 211 Bertucci hakkında, bkz. T. G. Djuvara, *Cent projets...*, a.g.y., s. 182-184; E. Springer, "Kaiser Rudolf II, Papst Clemens VIII. und die bosnischen Christen. Taten und Untaten des cavaliere Francesco Antonio Bertucci in kaiserlichen Diensten in den Jahren 1594-1602", *Mitteilungen des Österreichisches Staatsarchivs*, 33 (1980), s. 77-105.
- 212 Bu mektup T. G. Djuvara tarafından yayımlanmıştır: *Cent projets...*, a.g.y., s. 517-521.
- 213 A.y., s. 518: "Per l'ardentissimo desiderio, che tengo per effettuar il servizio di Sua Maestâ, ho voluto lasciar il tutto et venir da Vostra Eccellenza et far il debito mio."
- 214 A.y.: "Comprendo ch'il signor Iddio habbia riservato queste gloriose imprese per effettuarle nel tempo di Vostra Eccellenza."
- 215 A.y.: "Vengo a proponer a Vostra Eccellenza, che il principio del gran servizio che si farà al publico della Cristianità, sarà che Vostra Eccellenza mi dia licenza di far l'impresa delle doi fortezze principali che sono chiave di tutta la Macedonia, cioè la fortezza di Scutari et Croia in Albania."
- 216 A.y., s. 521: "Supplico il signor Iddio ch'inspiri a Vostra Eccellenza et la guida con la santissima sua mano per meter in essecutione queste sudette gloriose imprese."
- 217 BAV, Barberini Latini, 5151, f° 1 v: "Trattato del modo facile...", ms. cit.: "L'offerta è debole, perchè sono tenui le forze."
- 218 A.y.: "Cosi piaccia a Vostra Eminenza honorarmi in considerare quest'operetta, come di conservarmi nella sua protezione."
- 219 ASV, Fondo Borghese, I, c. 187, f° 19 r, "Dell'arte del combattere specialmente contra Turchi", ms. cit.: "Hoggi sforzato sono a chieder mercede per lo sta-

to in che io mi trovo per essermi ritenuta [...] da mercadanti falliti la mia poca facultà portata in Germania.”

220 A.y., № 24 v.

221 Boinebourg bundan mektuplarında bahseder, bkz. örneğin, *Oeuvres de Leibniz*, c. V, a.g.y., s. 304-305, Boinebourg'dan XIV. Louis'ye, 20 Ocak 1672 tarihli mektup.

222 A.y., s. 312, Arnauld de Pomponne'dan Boinebourg'a, Saint-Germain-en-Laye, 12 Şubat 1672.

223 A.y., s. 313, Boinebourg'dan Pomponne'a, Mayence, 18 Mart 1672.

224 A.y., s. 55.

4. Hıristiyan Âleminde Barış ve Türklere Karşı Savaş: Osmanlı Tehdidi Karşısında Roma ve Avrupalı Hükümdarlar

- 1 Yeniçağın ilk yüzyıllarında Papalık'ın Osmanlılara karşı angajmanının genel bir görünümü için, bkz. M. Petrocchi, *La politica della Santa Sede di fronte all'invasione ottomana (1444-1718)*, Napoli, 1955.
- 2 16. yüzyılda barış hakkında, bkz. J. G. Russell, *Peacemaking in the Renaissance*, Londra, 1986.
- 3 J. Dumont, *Corpus universel diplomatique du droit des gens*, c. IV/1, Amsterdam-Lahey, 1726: “Etsi, suadente natura et ratione dictante, cum omnibus Christianis principibus honestissimæ pacis et sanctissimæ concordiæ fœdus habere volumus et vehementer optamus, utpotè qui totius christianæ religionis animos et vires conjunctas maximeque concordæ esse desideramus, ut, bellis inter Christianos extinctis, omnium Christianorum arma adversus infideles christiani nominis hostes convertantur.”
- 4 *Ordonnances des rois de France. Règne de François I.*, c. IV: 1524-1526, Paris, 1933, s. 199-201.
- 5 *Ordonnances des rois de France. Règne de François I.*, c. V: 1527-1529, Paris, 1936, s. 42. Bu barış ve politik bağlamı hakkında, bkz. J. C. Russell, “Women diplomats: The Ladies' peace of 1529” in *Diplomats at work. Three Renaissance Studies*, Londra, 1992, s. 94-152.
- 6 J. Dumont, *Corpus universel...*, a.g.y., c. IV/1, s. 16: “Quod christianissimum Francorum rex secundum totam suam potentiam juvet serenissimum Romanorum regem, futurum imperatorem, contra perfidissimos Turcas christianæ religionis hostes, si et in quantum reliqui christiani reges et principes aut major eorum pars, suam cæsarem majestatem etiam juverint.”
- 7 Bkz. 22 Eylül 1504 tarihli Blois Antlaşması, in J. Dumont, *Corpus universel...*, a.g.y., c. IV/1, s. 58-59: “Fuit conventum, quod si spurcissimus Turca fidei nostræ inimicus, ab ipsis Venetis ascitus, prædictum Romanorum regem, aut alios invadet christicolos, quod præfati Sanctissimus Dominus Noster et reges, ac alii confœderati, qui hanc ligam ingressi fuerint, totis viribus, tanquam unum in robur coniecti, communi hosti veluti ad commune incendium extinguendum occurrent.”
- 8 Bkz. 10 Aralık 1508 tarihli Cambrai Antlaşması, in J. Dumont, *Corpus universel...*, a.g.y., c. IV/1, s. 115-116.

- 9 Yine 10 Aralık 1508'de Cambrai'de imzalanmış ve J. Dumont tarafından yayımlanmış bir antlaşma söz konusu: *Corpus universel...*, a.g.y., c. IV/1, s. 111: "Actum est, quod sit inter ipsas partes una specialis confœderatio contra Turcos et alios infideles ac hostes christianæ religionis. Ita quod, rebus eorum compositis, ad ipsam expeditionem intendere debeant. Quod si unus ipsorum, sacratissimi imperatoris ac christianissimi regis Franciæ vellet invadere ipsos Turcos, aut alios infideles et christianæ religionis hostes et inimicos, tenebitur alter illi invadere volenti pro posse assistere et omne auxilium ac favorem præstare."
- 10 *Ordonnances des rois de France. Règne de François I, c. II: 1517-1520*, Paris, 1916, s. 11-12.
- 11 A.y., c. IV: 1530-1532, Paris, 1936-1940, s. 257-264.
- 12 28 Ekim 1532 tarihli antlaşma: *Ordonnances... Règne de François I, c. IV, a.g.y.*, s. 290-292. İki kral arasındaki bu buluşma hakkında, bkz. P. A. Hamy, *Entrevue de François I avec Henry VIII à Boulogne-sur-Mer en 1532*, Paris, 1898: 16. yüzyılda Fransa-İngiltere ilişkileri üstüne bir düşünce ve yorum denemesi için, bkz. C. Giry-Deloison, "Une alliance contre nature? La paix franco-anglaise de 1525-1544", in *François I et Henry VIII. Deux princes de la Renaissance (1515-1547)*, Lille, 1996, s. 53-62.
- 13 J. Dumont, *Corps universel du droit des gens*, c. IV/2, Amsterdam-Lahey, 1726, s. 281.
- 14 Fransa kralının imparatorluğa adaylığı ve haçlı seferi temasının kullanımı konusunda, bkz. E. Charrière (ed.), *Négotiations de la France dans le Levant*, c. I, Paris, 1848, s. 10-83; J. Ursu, *La politique orientale de François I*, Paris, 1908, s. 6-18; R. J. Knecht, *Un prince de la Renaissance. François I et son royaume*, Paris, 1998, s. 112-113, 167-171.
- 15 Bu konuda bkz. C. de La Roncière, "François I et la défense de Rhodes", *Bibliothèque de l'École des chartes*, 62 (1901), s. 223-240.
- 16 J. Dumont, *Corps universel...*, a.g.y., c. IV/2, s. 89, n. 1.
- 17 23 Aralık 1529 tarihli bu antlaşmanın yayımlanmış metni için, bkz. J. Dumont, *Corps universel...*, a.g.y., c. IV/2, s. 53-56. Bu antlaşmayla sonuçlanan görüşmeler hakkında, bkz. K. M. Setton, *The Papacy and the Levant (1204-1571)*, c. III: *The Sixteenth Century*, Philadelphia, 1984, s. 332; G. Cozzi, "Venezia nello scenario europeo (1517-1699)", in *La Repubblica di Venezia nell'età moderna*, ed. G. Cozzi, M. Knapton ve G. Scarabello [Storia d'Italia, c. XII/2], Torino, 1992, s. 16-17; A.k., "Venezia dal Rinascimento all'Età barocca", in *Dal Rinascimento all'Baroco*, ed. G. Cozzi ve P. Prodi [Storia di Venezia, c. VI], Roma, 1994, s. 7-10.
- 18 Bolonya görüşmelerinde ve Cumhuriyet'in antlaşmaya katılımıyla ilgili olarak yapılan tartışmalarda Venedik'i temsil eden Gasparo Contarini hakkında, bkz. G. Fragnito, *Gasparo Contarini. Un magistrato veneziano al servizio della Cristianità*, Floransa, 1988; E. G. Gleason, *Gasparo Contarini. Venice, Rome and Reform*, Oxford, 1993; ve şu ortak çalışma: *Gasparo Contarini e il suo tempo*, ed. Francesca Cavazzana Romanelli Venedik, 1988.
- 19 M. Sanudo, *I Diarii*, c. II Venedik, 1898, col. 332.
- 20 Bkz. 27 Şubat 1533 tarihli antlaşmanın metni, in C. Weiss (ed.), *Papiers d'État du cardinal de Granvelle*, c. II, Paris, 1841, s. 7-19.

- 21 ASV, Senato, Deliberazioni, Secreta, reg. 55, f° 83 r, 17 Ocak 1533 görüşmesi: “Dechiarirli debiate, quanto urgenti et potenti siano quelli rispetti che al signor turco necessariamente haver devemo, havendo come a ciascuno et a quelle in primis è notissimo tutto il stato nostro maritimo per longhissimo spacio a quello di sua signoria contermine ed exposito ad aperta invasione.”
- 22 A.y., f° 83 r, Senato'dan Pietro Zen'e, 4 Mart 1533: “Nella qual liga, noi non habiamo voluto intervenir, se ben molte fiate et cum grande instantia siamo stati ricercati.”
- 23 Bu konuda, bu çalışmanın birinci bölümüne bakılmalı.
- 24 Fransa'nın 1635'te resmen savaşa girişinden hemen önceki bu dönem hakkında, bkz. R. A. Stradling'in makalesi, “Olivarès and the origins of the franco-spanish war, 1627-1635”, *English Historical Review*, 101 (1986), s. 68-94 ve J. H. Elliott'un eseri, *Richelieu and Olivarès*, Londra, 1984.
- 25 “Discours tenu avec le secrétaire de l'ambassade d'Espagne en France [İspanya'nın Fransa elçiliği sekreterleriyle yapılan konuşma]”, Paris, 3 Nisan 1632, yay. M. Avenel (ed.), *Lettres instructions diplomatiques et papiers d'État du cardinal de Richelieu*, c. IV, Paris, 1861, s. 282.
- 26 17. yüzyılın ilk on yıllarında Fransa-Osmanlı ilişkileri hakkında, bkz. G. Pomarède, “Vicissitudes des alliances orientales de la France dans la première moitié du XVII. siècle (vers 1618 - vers 1660)”, in *1648, la paix de Westphalie. Vers l'Europe moderne*, Paris Darphanesindeki serginin kataloğu, Paris, 1998, s. 80-88.
- 27 J. Dumont, *Corps universel...*, a.g.y., c. IV/2, s. 2: “Quum sanctissimus dominus noster Clemens septimus pontifex maximus, pro pastorali officio suae sanctitati injuncto, universali propensius intendens Christianorum paci et quieti, ut tantis christianae reipublicae calamitatibus [...] obviam ire possit et si fas esset, [...] ne ovibus errantibus lupus ille rapax inimicissimus Turcha Christianum gregem abigat..”
- 28 Bkz. B. Barbiche, “La diplomatie pontificale au XVII. siècle”, “17. yüzyılda ordular ve diplomasi” kollokyumu tutanakları, yay. *Bulletin de l'Association des historiens modernes*, 16 (1991), s. 116-117. Papalık diplomasi tarihinin toplu bir görünümü için, bkz. I. Cardinale, *Le Saint-Siège et la diplomatie. Aperçu historique, juridique et pratique de la diplomatie pontificale*, Paris, 1962. Ayrıca bkz. L. Riccardi'nin bilanço niteliğindeki makalesi, “An outline of Vatican diplomacy in the early modern age”, in *Politics and Diplomacy in Early Modern Italy. The Structure of Diplomatic Practice, 1450-1800*, yön. D. Frigo, Cambridge, 2000, s. 95-108.
- 29 E. Alberi (ed.), *Relazioni degli ambasciatori veneti al senato*, seri II, c. IV, Floransa, 1857, s. 284: “Come mediatore poi, avendo esso egualmente relazione verso ognuno, e non essendo di ragione l'autorità sua sospetta ad alcuno, può liberamente intromettersi tra' principi per riconciliarli insieme”
- 30 F. Autrand, “Les artisans de la paix face à l'État: la diplomatie pontificale et le conflit franco-anglais du XIV. siècle”, in *Guerre et concurrence entre les États européens du XIV. au XVIII. siècle*, ed. P. Contamine, Paris, 1998, s. 305-327.
- 31 P. Prodi, *Il sovrano pontefice...*, a.g.y., s. 43-79.
- 32 Bu konuda bkz. L. Bély, “Les princes et le père commun”, in *Société et religion en France et aux Pays-Bas, XV.-XIX. siècle. Mélanges en l'honneur d'Alain Lottin*, Arras, 2000, s. 13-22.

- 33 P. Prodi, *Il sovrano pontefice...*, a.g.y., s. 337-342.
- 34 Yeniçağda Papalık'ın olağanüstü elçilerinin (*legati*) rolü B. Barbiche ve S. de Dainville-Barbiche tarafından özellikle incelenmiştir: "Les légats a latere en France et leurs facultés aux 16. et XVII. siècles", *Archivum Historiæ pontificiæ*, 23 (1985), s. 93-165; A.k., "Les légats a latere à l'époque moderne et le personnel des légations", in *L'invention de la diplomatie. Moyen Age - Temps modernes*, yön. L. Bély, Paris, 1998, s. 283-293.
- 35 Papalık'ın diplomatik temsil sistemi ve bunun evrimi konusunda, bkz. P. Blet, *Histoire de la représentation diplomatique du Saint-Siège des origines à l'aube du XIX. siècle*, Cité du Vatican, 1982. Yerleşik elçilerin (*nuntii*) ve icraatlarının bir sunumu için, bkz. P. Blet, "Le nonce en France au XVII. siècle, ambassadeur et délégué apostolique", *Revue d'histoire diplomatique*, 1974, s. 1-36; B. Barbiche ve S. de Dainville-Barbiche, "Les pouvoirs des légats a latere et des nonces en France aux 16. et XVII. siècles", in *Échanges religieux entre la France et l'Italie du Moyen Age à l'époque moderne*, yön. M. Maccarrone ve A. Vauchez, Cenevre, 1987, s. 259-277 ve A. Koller yönetiminde gerçekleştirilen ortak çalışma, *Kurie und Politik. Stand und Perspektiven der Nuntiaturlberichtsforschung*, Tübingen, 1998.
- 36 Nice konferansları ve daha genel olarak 16. yüzyılda hükümdarların buluşup görüşmeleri konusunda, bkz. L. Bély, *La société des princes, 16.-XVII. siècles*, Paris, 1999, s. 387-395.
- 37 A. Tallon, "Les missions de paix de la papauté au 16. siècle", in *Guerres et paix en Europe centrale aux époques moderne et contemporaine. Mélanges d'histoire des relations internationales offerts à Jean Bérenger*, ed. D. Tollet, Paris, 2003, s. 165-180.
- 38 III. Paul'un Türklere karşı icraatının genel bir görünümü için, bkz. C. Capasso, *La politica di Papa Paolo III e l'Italia*, Camerino, 1901, s. 109-137, 295-342; A.k., *Paolo III (1534-1549)*, c. I, Messina, 1924, s. 398-461, 534-582; K. M. Setton, *The Papacy...*, a.g.y., c. III, s. 394-504.
- 39 Bkz. L. Cardanus, "Paul III., Karl V. und Franz I. in den Jahren 1535 und 1536", *Quellen und Forschungen des preussischen Instituts in Rom*, 11 (1908), s. 147-244.
- 40 Bu çeşitli inisiyatifler şu eserde ele alınır: L. von Pastor, *Storia dei papi dalla fine del Medio Evo*, c. V: *Paolo III (1534-1549)*, Roma 1959, s. 181-191.
- 41 Bkz. örneğin, Giovanni Poggio'nun V. Charles nezdindeki girişimleri, özellikle Ambrogio Ricalcati'ye gönderdiği 16 Eylül ve 19 Ekim 1537 tarihli mektuplar: ASV, Archivum Arcis, Annadio I-XVIII, 6533, f° 38 r - 44 r. Fransa'yla ilgili olarak, bkz. Ocak 1535'ten Mayıs 1537'ye kadar elçilik yapan Rodolfo Pio di Carpi'nin ve Nisan 1537'den Aralık 1540'a kadar elçilik yapan Filiberto Ferrerio'nun mektupları, in J. Lestocquoy (ed.), *Correspondance des nonces en France Carpi et Ferrerio (1535-1540)*, Roma-Paris, 1961.
- 42 W. Friedensburg (ed.), *Nuntiaturlberichte aus Deutschland, 1533-1539*, c. II: *Nunziatur des Morone, 1536-1538*, Gotha, 1892, s. 215, Ricalcati'den Morone'ye, 9 Ekim 1537: "Exorti Vostra Signoria in quella occasione quella Maestà Catholica che voglia anche ella con tutte le forze sue aiutare Sua Santità a persuadere et movere la Maestà Cesarea a mostrar finalmente quella grandezza d'animo che si richiede in un tanto imperatore a beneficio della Christianità."

- 43 O. Raynaldi, *Annales ecclesiastici*, c. XIII, Lucca, 1755, s. 458, III. Paul'den V. Charles'a, Roma, 16 Haziran 1537; a.y., s. 459, III. Paul'den I. François'ya, Roma, 17 Haziran 1537.
- 44 W. Friedensburg, "Der Briefwechsel Gasparo Contarini's mit Ercole Gonzaga nebst einem Briefe Giovanni Pietro Carafa's", *Quellen und Forschungen aus italienischen Archiven und Bibliotheken*, 2 (1899), s. 187, Ercole Gonzaga'dan Gasparo Contarini'ye, Mantova, 26 Ocak 1538: "Quando vi fusse dentro qualche incommodità, s'ha da considerare che Nostro Signore è pastore et non mercenario et perciò debbe cercar la salute del suo grege etiamdio con pericolo della vita et salute sua."
- 45 Bu konuda bkz. L. Cardauns, "Zur Geschichte Karls V in den Jahren 1536-1538", *Quellen und Forschungen aus italienischen Archiven und Bibliotheken*, 12 (1909), s. 189-211, 321-367. Daha genel açıdan III. Paul ile V. Charles'ın ilişkileri için, bkz. W. Friedensburg, *Kaiser Karl V. und Papst Paul III. (1534-1549)*, Leipzig, 1932.
- 46 Bkz. örneğin J. Lestocquoy (ed.), *Correspondance des nonces en France...*, a.g.y., s. 201, Ricalcati'den Trivulzio'ya, Roma, 14 Ekim 1536; a.y., s. 215, Ricalcati'den Pio di Carpi'ye, Roma, 8 Aralık 1536.
- 47 S. Eheses (ed.), *Concilium Tridentinum*, c. IV: *Concili Tridentini Actorum*, I. kısım, Freiburg, 1904, s. 8, III. Paul'den I. François'ya, Roma, 14 Haziran 1536: "Etsi ut Majestati Tuæ notum est, per nuntios et litteras frequentissime, ac novissime per dilectum filium nostrum cardinalem Lotharingiæ ad te reversum, officii nostri partes interposuimus cum Majestate Tua et Serenissimo Cæsare, ad concordiam inter vos conciliandam [...] tamen ne quid intentatum ommitteremus, quod vel ad officium vel ad amorem erga te nostrum pertineret."
- 48 O. Raynaldi, *Annales ecclesiastici*, c. XIII, a.g.y., s. 458, III. Paul'den V. Charles'a, Roma, 16 Haziran 1537: "Nostra autoritas, quæ ex Deo tota est, nostræque preces, et litteris, et nuntiis quampluribus toties apud vos interpositæ."
- 49 S. Eheses (ed.), *Concilium Tridentinum*, c. IV, a.g.y., s. 8, III. Paul'den I. François'ya, Roma, 14 Haziran 1537: "Ad concordiam inter vos conciliandam armaque contra Turcas convertenda."
- 50 J. Lestocquoy (ed.), *Correspondance des nonces en France...*, c. IV, a.g.y., s. 214, Ricalcati'den Carpi'ye, Roma, 8 Aralık 1536: "Elle conclusero che il remedio e la salute consisteva nella concordia di questo re et dell'imperatore, et che però fu necessario instare et procurare con ogni vigore che almeno, se pace non poteria nascere tra essi come doveria, se suspendessero le differentie et l'arme, finché se fusse opportunamente provisto a questa cosi grande et manifesta ruina et abolitione che si vede soprastare alla Republica christiana."
- 51 O. Raynaldi, *Annales ecclesiastici*, c. XIII, a.g.y., s. 458, III. Paul'den V. Charles'a, Roma, 16 Haziran 1537: "Semper timuimus et futurum denuntiavimus, ut una cum christianissimo rege dissentio in perniciem totius Christianitatis esset reduntatura, id maximo cum dolore nostro videmus hodie ita propinquum esse, ut fere in foribus hostem habeamus."
- 52 A.y., s. 459, III. Paul'den I. François'ya, Roma, 17 Haziran 1537: "In hoc gravissimos periculo, quod nunc Italiæ et post illam universæ Christianitati a Turcis imminet."

- 53 ASV, Archivum Arcis, Armadio I-XVIII, c. 6533, f° 38v, imperator nezdinde elçi Giovanni Poggio'dan III. Paul'e, Monzon, 16 Eylül 1537: "Onde parendogli che in tempo di tanta necessità per soccorrere alla fede nostra et alla religione christiana, non possa mancare il re christianissimo di prestar l'aiuto suo contra Infideli usando del titolo de suoi predecessori, adimanda per prima conditione che'l re si declari contra il Turco et mandì le sue galere contra di lui."
- 54 J. Lestocquoy (ed.), *Correspondance des nonces en France...*, a.g.y., s. 344-345, kardinal Carpi'den kardinal Farnèse'e, Moulins, 8 Şubat 1538.
- 55 Bomy atışkesinde etkili olmuştur; ayrıntılar *Ordonnances des rois de France. Règne de François I.*, t. VIII: 1536-1537, Paris, 1963-1972, s. 387-395.
- 56 A.y., s. 466-477.
- 57 J. Dumont, *Corps universel diplomatique du droit des gens*, c. IV/1, Amsterdam-Lahey, 1726, s. 158, imparatorun önerileri, Barselona, 15 Aralık 1537.
- 58 Bkz. 11 Ocak 1538 tarihli Fitou "kulübeler mütarekesi", *Ordonnances des rois de France, Règne de François I.*, c. IX: 1538-1539, Paris, 1992, s. 23-32.
- 59 F. Raumer, "Kaiser Karl V. und der Waffenstillstand von Nizza", *Historisches Taschenbuch*, 7 (1836), s. 477-497; A. Segre, "Documenti e osservazioni sul congresso di Nizza (1538)", *Rendiconti della Reale Accademia dei Lincei. Classe di scienze morale e storiche*, 10 (1901), s. 72-98; C. Capasso, *Paolo III...*, c. I, a.g.y., s. 462-538.
- 60 Bu konuda, bkz. o sirada Nice'te bulunan Venedik elçilerinin bu görüşmele-re dair anlatıkları: E. Alberi (ed.), *Relazioni degli ambasciatori veneti al Senato*, seri I, c. II, Floransa, 1840, s. 96-97.
- 61 V. Charles'la I. François arasındaki Nice mütarekesi 18 Haziran 1538'de in-zalanmıştır; bkz. *Ordonnances des rois de France...*, c. IX, a.g.y. s. 143-161.
- 62 A.y., s. 147.
- 63 J. Lestocquoy (ed.), *Correspondance des nonces en France Capodiferro, Dandino et Guidiccione, 1541-1546*, Roma-Paris, 1963, s. 190, Girolamo Capodiferro'dan Alessandro Farnese'ye, Fontainebleau, 10-12 Mart 1543.
- 64 L. Cardauns (ed.), *Nuntiatürberichte aus Deutschland, 1533-1559*, I. seri, c. VII, *Berichte vom Regensburger und Speierer Reichstag 1541, 1542. Nuntiatüren Verallas und Poggios. Sendungen Farneses und Sfondratos, 1541-1544*, Berlin, 1912, s. 486, Francesco Sfondrato'ya verilen talimat, Roma, 30 Kasım 1543: "Se la guerra va perseverando, si può tenere per certo che, non facendosi altro che consumarsi l'un l'altro, destruendo i paesi, spendendo i denari et facendo morire gli huomini da guerra, daranno occasione al Turco d'impatronirsi totalmente di tutta Europa, come fu fatto nell'imperio Constantinopolitano per le medesime cause de discordia che erano tra quelli principi orientali come hora sono tra questi occidentali."
- 65 A.y., s. 488: "Si unirebbero le forze per resistere et difendersi dal Turco."
- 66 G. Brunelli, "Giulio III", *Enciclopedia dei papi*, c. III, a.g.y., s. 111-121.
- 67 J. Lestocquoy (ed.), *Correspondance du nonce en France Prospero Santa Croce (1552-1554)*, Roma-Paris, 1972, s. 64, Santa Croce'ye verilen talimat, Roma, 18 Mayıs-19 Haziran 1552: "[Bisogna] ricordare a Sua Maestà con piacevolezza et destrezza che la Christianità si trova in pernitiosissimi et pericolosissimi termini, crescendo ogni giorno le forze del Turco et delli heretici, il

che precipuamente procede dalla discordia fra Sua Maestà Christianissima et l'Imperatore.”

- 68 Bkz. A. Pieper (ed.), *Die päpstlichen Legaten und Nuntien in Deutschland, Frankreich und Spanien seit der Mitte des sechzehnten Jahrhunderts*, c. I: *Die Legaten und Nuntien Julius' III., Marcellus' II., und Paul's IV. (1550-1559) und ihre Instruktionen*, Münster, 1897, s. 159-160, Achille de' Grassi'nin talimatı, Roma, 15-16 Temmuz 1552.
- 69 H. Lutz (ed.), *Nuntiatürberichte aus Deutschland, 1533-1559*, I. seri, c. XIII: *Nuntiatüren des Pietro Camaiani und Achille de Grassi, Legation des Girolamo Dandino (1552-1553)*, Tübingen, 1959, s. 128, Innocenzo del Monte'den Pietro Camaiani'ye, Roma, 1 Ekim 1552: “Come potrebbe sperare di respirare quando le forze di questi doi gran principi si conservassero et finalmente si reunissero insieme al castigo et repressione della insolentia de infideli et heretici, cosi può aspettare al sicuro iattura et calamità grande, se si consumano et frustano l'una contro l'altra et se seguitano di stare longamente disunite.”
- 70 Bkz. örneğin Girolamo Dandino'nun talimatı, 14 Nisan 1553: A. Pieper, *Die päpstlichen Legaten und Nuntien...*, c. I, a.g.y., s. 162.
- 71 H. Lutz (ed.) *Nuntiatürberichte aus Deutschland, 1533-1559*, c. XV: *Friedenslegation des Reginald Pole zu Kaiser Karl V. un König Heinrich II. (1533-1556)*, Tübingen, 1981, s. 2-4, Innocenzo del Monte'den Reginald Pole'e, Roma, 6 Ağustos 1553. Reginald Pole hakkında, bkz. T. F. Mayer'in biyografisi, *Reginald Pole, prince and prophet*, Cambridge, 2000.
- 72 H. Lutz (ed.), *Nuntiatürberichte aus Deutschland, 1533-1559*, c. XV, a.g.y., s. 52-53, III. Jules'den Pole'e, Roma, 20 Eylül 1553.
- 73 A.y., s. 122, Pole'den Giovanni Morone'ye, Brüksel, 3 Şubat 1554.
- 74 A.y., s. 132-141, Pole'den III. Jules'e, Brüksel, 12 ve 23 Şubat 1554.
- 75 A.y., s. 156-157, Pole'den Del Monte'ye, Fontainebleau, 4 Nisan 1554.
- 76 A.y., s. 172, Morone'den Pole'e, Roma, 6 Mayıs 1554: “Una cosi esorbitante scrittura”.
- 77 II. Henri başlıca Milano dükalığı ile “Napoli, Sicilya ve Aragon krallıklarının ve dolayısıyla Cenova'nın da” kendisine geri verilmesini talep eder. Bkz. “Response de la part du roy aux propositions du cardinal d'Angleterre, légat pour la paix [8 avril 1554]”, in G. Ribier, *Lettres et mémoires d'Etat des roys, princes, ambassadeurs et autres ministres, sous les règnes de François I, Henry II et François II*, c. II, Paris, 1666, s. 513-515.
- 78 H. Lutz (ed.), *Nuntiatürberichte aus Deutschland, 1533-1559*, c. XV, a.g.y., s. 166-168, Pole'den III. Jules'e, Brüksel, 24 Nisan 1554. Ayrıca bkz. T. F. Mayer, *Reginald Pole...*, a.g.y., s. 210-212.
- 79 A.y., s. 156, Pole'den Del Monte'ye, Fontainebleau, 4 Nisan 1554.
- 80 A.y., s. 381-403.
- 81 A.y., s. 386.
- 82 A.y., s. 387: “Da ciascuna di queste paci è sempre nata più crudel guerra.”
- 83 A.y.
- 84 A.y., s. 388: “Quanto all'onore et quanto all'utile che l'uno et l'altro sperava d'acquistare, non solamente Dio non ha permesso che habbiano conseguito il

loro intento, ma l'ha tutto transferito in quelli ai quali le Maestà Vostre per la pietà loro manco havriano voluto, ciò è negl'infideli et nei mali fideli."

- 85 A.y., s. 389: "Che cosa ha dato al Turco la gloria et l'utile di havere espugnate le due fortezze et propugnaculi della Christianità, l'uno in mare, che è Rhodi, et l'altro in terra, che è Belgrado? Che cosa gli ha fatto la strada per Ongaria di penetrar fino alla città regia di Buda et impatronirsene con tutto il paese lungo il Danubio et le provincie dintorno? Che cosa ha aperto il mare all'armata sua, la quale quasi ogni anno viene a vendemmiare et portar via tante anime di tutti i luoghi marittimi d'Italia? Non altro, con verità si può dire, che le dissensionni et guerre vostre."
- 86 A.y., s. 397: "Voglia considerare quanto beneficio resultaria a tutta la Christianità, se ambedue le Maestà Vostre insieme si unissero et si abbracciassero di core con quel mutuo et fraterno amore, al quale Dio le ha sempre invitate et hore più che mai le invita et chiama."
- 87 P. Parodi (*Il sovrano pontefice...*, a.g.y., s. 335-336), Türklere karşı yapılacak bir askerî operasyon projesinde, Kutsal pederin iki yüzünün, Papalık ve dünyevi hükümdarlık sıfatlarının, ne denli uyumlu biçimde eklenmiş olduğunu göstermiştir.
- 88 X. Leon ve Osmanlı karşıtı politikası hakkında, bkz. M. Gattoni, *Leone X e la geo-politica dello Stato pontificio (1513-1521)*, Vatikan, 2000.
- 89 C. Capasso, *Paolo III...*, c. 1, a.g.y., s. 447-452.
- 90 Doria'nın sözleri Napoli'deki Papalık elçisi Fabio Arcella tarafından aktarılmıştır, bkz. ASParma, Carteggio farnesiano estero, busta 264, numarasız, Fabio Arcella'dan Ambrogio Ricalcati'ye, Napoli, 16 Eylül 1537: "Cercheranno ogni via et modo a lor possibile di rapacificarsi col Turco."
- 91 Bkz. ASVe, Senato, Deliberazioni, Secreta, reg. 58, f° 95v - 96r, 100v -101r, 127v - 128r, 26 Ekim ve 13 Kasım 1537 görüşmeleri, 31 Ocak 1538.
- 92 Bu konuda bkz. C. Capasso, "Barbarossa e Carlo V", *Rivista storica italiana*, 49 (1932), s. 269-209, 304-348).
- 93 İmparator nezdindeki Papalık elçisi pek çabuk bu gizli görüşmelerden söz eder, bkz. ASParma, Carteggio farnesiano estero, busta 124, Giovanni Poggio'dan Ambrogio Ricalcati'ye, Monzon, 24 Kasım 1537.
- 94 E. Charrière (ed.), *Négotiations de la France dans le Levant*, c. I, Paris, 1848, s. 358, Mâcon ve Lavaur piskoposlarından I. François'ya, Roma, 17 Kasım 1537.
- 95 ASVe, Senato, Deliberazioni, Secreta, reg. 58, f° 124 v, Senatodan Roma'daki elçisine, 14 Ocak 1538: "Molto maggior spesa [può] far Sua Cesarea Maestà di quella che possiamo far noi."
- 96 Vatikan Papalık Sarayının resmi Toplantı salonunda, 8 Şubat 1538'de papa III. Paul'un huzurunda yemin edilerek imzalanan antlaşma, M. Jacov tarafından yayımlanmıştır: *L'Europa tra conquiste ottomane e leghe sante*, Roma, 2001, s. 151-164.
- 97 A.y., s. 161-164.
- 98 ASParma, Carteggio farnesiano estero, busta 264, numarasız, Fabio Arcella'dan Ambrogio Ricalcati'ye, Napoli, 16 Eylül 1537.
- 99 C. Capasso, *Paolo III...*, a.g.y., s. 437.

- 100 Vatikan "devlet sekreteri" Ricalcati'nin İmparatorluktaki Papalık elçisine yazdığı bir mektuba bakılırsa, bu görevden kaçış haberi III. Paul'ü son derece "umutsuzluğa düşürmüştür" (*disperatissimo*); bkz. W. Friedensburg (ed.), *Nuntiaturberichte aus Deutschland, 1533-1559*, 1. seri, c. II: *Nuntiatur des Morone, 1536-1538*, Gotha, 1892, s. 211. Ambrogio Ricalcati'den Giovanni Morone'ye, Roma, 20 Eylül 1537.
- 101 ASV, Archivum Arcis, Arin. I-XVIII, c. 6533, f° 43 r-v, Giovanni Poggio'dan Ambrogio Ricalcati'ye, Monzón, 19 3kim 1537: "Exhortando Sua Maestà che hora caldamente debba abbracciar l'impresa contra Turchi."
- 102 C. Capasso, *Paolo III...*, a.g.y., s. 541-545.
- 103 G. Gaeta (ed.), *Nunziature di Venezia*, c. II: *9 gennaio 1536 - 9 giugno 1542*, Roma, 1960, s. 150, Girolamo Verallo'dan Alessandro Farnese'ye Venedik, 13 Nisan 1538: "Questi signori stanno anchora malcontenti, perchè vedono che le provisioni dalla banda de lo imperatore sono tarde, anzi che non si fanno."
- 104 A.y. s. 175 verallo'dan Farnese'ye Venedik, 11 Temmuz 1537: "Questi Signori son mal satisfatti dello Imperatore per non haver voluto far provisione per questo anno nè voluto mandar il principe, di che han fatto et fanno gran conto."
- 105 G. Capasso, *Paolo III...*, c. I, a.g.y., s. 548-554; K. M. Setton, *The Papacy and the Levant...*, c. III, a.g.y., s. 445-446.
- 106 Bu konuda bkz. karşılaşmanın J. F. Guilmartin tarafından önerilen kurgulanmış öyküsü: *Gunpowder and Galleys. Changing Technology and Mediterranean Warfare at Sea in the Sixteenth Century*, Cambridge, 1974, s. 42-56.
- 107 G. Capasso, "Andrea Doria alla Prevesa", *Rendiconti del reale Istituto lombardo di scienze e lettere*, 2nci seri, 38 (1905), s. 893-910; P. Paschini, "La flotta papale alla Prevesa (1538)", *Rivista di storia della Chiesa in Italia*, 5 (1951), s. 53-74.
- 108 G. Capasso, "Barbarossa e Carlo V", y.a.y., s. 195-209.
- 109 K. M. Setton, *The Papacy and the Levant...*, c. III, a.g.y., s. 446-447.
- 110 G. E. Rothenberg, *The Austrian Military Border in Croatia, 1522-1747*, Urbana, 1960, s. 23-24.
- 111 Bkz. W. Friedensburg (ed.), *Nuntiaturberichte aus Deutschland, 1533-1559*, Iinci seri, c. II, a.g.y., s. 259 ve 267, Giovanni Morone'den Alessandro Farnese'ye, Prag, 12 Mart ve 2 Nisan 1538.
- 112 A.y., s. 279, Morone'den Franese'ye, Prag, 27 Nisan 1538: "Qui tutte le provisioni sono tarde et debole."
- 113 A.y., s. 324-325, Morone'den Farnese'ye, Linz, 2 Ağustos 1538.
- 114 K. M. Setton, *The Papacy and the Levant...*, c. III, a.g.y., s. 433-437.
- 115 Moldavya'yı Osmanlı egemenliğine alan bu sefer hakkında, bkz. E. Stefanescu, "Le coup d'état nobiliaire de 1538 et son rôle dans l'asservissement de la Moldavie par l'Empire ottoman", *Nouvelles études d'histoire*, 1955, s. 241-264; M. Guboglu, "L'inscription turque de Bender relative à l'expédition de Soliman le Magnifique en Moldavie (1538)", *Studia et acta orientalia*, 1 (1957), s. 175-187; V. Panaite, *The Ottoman Law of War and Peace*, New York, 2000, s. 166-168.
- 116 W. Friedensburg (ed.), *Nuntiaturberichte aus Deutschland, 1533-1559*, Iinci seri, c. III: *Legation Aleanders. 1538-1539*, Gotha, 1893, s. 354, Fabio Mignanelli'den III. Paul'e, Viyana, 16 Ocak 1539: "Le forze sue non sono potenti a tanto inimico; manca il danaro."

117 A.y.

- 118 VIII. Henry ile Roma arasındaki bozuşmanın kökenleri C. Parmiter tarafından irdelenmiştir: *The King's Great Matter. A Study of Anglo-Papal Relations, 1527-1534*, Londra, 1967. Kavga'nın genişlemesi ve uzlaştırma girişimlerinin başarısızlığı hakkında, bkz. T. F. Mayer, "A diet for Henry VIII. The failure of Reginald Pole's 1537 legation", *Journal of British Studies*, 26 (1987), s. 305-331,
- 119 C. Capasso, *Paolo III...*, c. I, a.g.y., s. 493-503.
- 120 Bkz. Venedik'in kuvvetlerini papa ve imparatorunkilerle birleştirmeyi kabul ettiğini öğrendiğinde kralın gösterdiği olumsuz tepki: J. Lestocquoy (ed.), *Correspondance des nonces en France Carpi et Ferrerio...*, a.g.y., s. 317, Filiberto Ferrerio'dan Ambrogio Ricalcati'ye, Lyon, 4 Ekim 1537. Sonraki haftalarda elçi büyük güçlüklerle I. François'nun bu ittifaka karşı beslediği kuşku ve endişeleri gidermeye çalışır, bkz. a.y., s. 334-335, Pio di Carpi'den Ambrogio Ricalcati'ye, Montpellier, 14 Ocak 1538.
- 121 A.y., s. 408-409, Filiberto Ferrerio'dan Alessandro Farnese'ye Noyon, 22 Ekim 1538; a.y., s. 413, aynı kişiden aynı kişiye, Laon, 28 Ekim 1538.
- 122 A.y., s. 438, Latino Giovenale'den Alessandro Farnese'ye, Paris, 21 Ocak 1539.
- 123 C.-M. De Witte (ed.), *La correspondance des premiers nonces permanents au Portugal (1532-1553)*, t. II: *Textos*, Lizbon, 1980, s. 210 ve 230.
- 124 A.y., s. 269, Girolamo Capodiferro'dan Alessandro Farnese'ye, Lizbon, 30 Nisan 1538: "So che si è consiglisto et resoluto di non vi enrare et ancorchè fino adesso non mi habbia fatto chiamare per dirmilo, so che me lo dirà de qui a poco."
- 125 A.y., s. 288, Girolamo Capodiferro'dan Alessandro Farnese'ye, Lizbon, 24 Haziran 1538; a.y., s. 329, Farnese'den Capodiferro'ya, Roma, 13 Ekim 1538.
- 126 Inebahtı'dan sonra Osmanlı donanmasının hızla yeniden oluşması konusunda, bkz. A.C. Hess, "The battle of Lepanto and its place in Mediterranean history", *Past and Present*, 57 (1972), s. 53-73; C. Imber, "The reconstruction of the ottoman fleet after the battle of Lepanto", *Studies in Ottoman History and Law*, İstanbul, 1996, s. 85-101.
- 127 Inebahtı olayına ilişkin ikonografi konusunda, bkz. G. Le Thiec, "Et il y aura un seul troupeau...". *L'imaginaire de la confrontation entre Turcs et Chrétiens dans l'art figuratif en France et en Italie de 1453 aux années 1620*, Arlette Jouanna yönetiminde doktora tezi, Montpellier, 1994, s. 476-522. Inebahtı zaferinin zamanın müzik ve edebiyatındaki yankıları da I. Fenlon tarafından ele alınmıştır: "In destructione Turcharum. The victory of Lepanto in sixteenth century music and letters", in *Andrea Gabrieli e il suo tempo*, ed. F. Degrada, Floransa, 1987, s. 293-317.
- 128 A. Olivieri, "Il significato escatologico di Lepanto nella storia religiosa del Mediterraneo del Cinquecento", in *Il Mediterraneo nella seconda metà del Cinquecento alla luce di Lepanto*, ed. G. Benzone, Floransa, 1974, s. 257-277; L. Pierozzi, "La vittoria di Lepanto nell'escatologia e nella profezia", *Rinascimento*, 34 (1994), s. 317-363.
- 129 A. Molinié-Bertrand, "Don Juan d'Autriche, héros de roman", *Charles Quint et la monarchie universelle*, ed. A. Molinié-Bertrand ve J.-P. Duviols, Paris, 2001, s. 193-203.

- 130 Bkz. *La felicissima et honorata entrata in Roma del illustrissimo signor Marcantonio Colonna con li trionfi e mostre de livree fatte dalli signori conservatori e popolo romano e da tutte le arti di Roma*, Viterbo, s.d. [1571].
- 131 1496'da doğmuş olan Venier 13 Aralık 1570'te 75 yaşına gelirken ve arkasında dopdolu bir kariyer bırakarak *capitano generale* seçilmiştir. Bu süre zarfında sırasıyla Frioul'de *luogotenente* (lieutenant, "kaymakam") verona ve Brescia'da *capitano*, Kandiye'de *duce* ve Korfu Adası'nda *provveditore* olarak görev yapmıştır. Bu kariyer hakkında, bkz. P. F. Grendler, "The leaders of the venetian state, 1540-1609: a prosopographical analysis", *Studi veneziani*, n.s. 19 (1990), s. 71. Sebastiano Venier'nin anısı, örneğin P. Molmenti'nin eseri *Sebastiano Venier e la battaglia di Lepanto*'nun (Venedik, 1899) gösterdiği gibi, 19. yüzyılda Venedik'li tarihçilerde hâlâ çok canlıdır.
- 132 Bu konuda bkz. M. Caffiero, "La "profezia di Lepanto". Storia e uso politico della santità di Pio V", in *I Turchi, il Mediterraneo e l'Europa*, ed. G. Motta, Milano, 1998, s. 103-121.
- 133 S. Édouard, "Mystique et providentialisme dans la représentation de Philippe II", in *Chrétiens et société*, 16.-XX. siècle, 8 (2001), s. 9-12.
- 134 L. Urban, *Processioni e feste dogali Venedik*, 1998, s. 130.
- 135 Antoine Lafréry matbaasında basılan gravürün başlığı: *L'ordine tenuto dall'armada della santa Lega christiana contra il Turcho* (Hıristiyan Kutsal Birlik donanmasının Türk'e karşı aldığı düzen); bkz. G. Le Thiec, "Et il y aura un seul troupeau...", *a.g.y.*, s. 480.
- 136 A.y., s. 492-497. *Sala Regia* (kraliyet salonu) papalar tarafından imparator ve kralları ve onların temsilcilerini kabul etmek için "arz odası" olarak kullanılırdı, bkz. A.M. Strobel ve F. Mancinelli, "La Sala Regia e la Sala Ducale", in *Il Palazzo Apostolico Vaticano*, ed. C. Pietrangeli, Floransa, 1992, s. 73-87.
- 137 Konuya ilişkin tarih ürünlerine hâkim olan bu yaklaşımın yakın bir örneği için, bkz. R. Canosa, *Lepanto. Storia della Lega santa contro i Turchi*, Roma, 2000. M. Lesure'ün, pek çok Hıristiyan ve Osmanlı belgesiyle desteklenen ve olayı o sırada yaşanmakta olan anlaşmazlığın daha genel çerçevesi içindeki yerine koymayı sağlayan eserine (*Lépante. La crise de l'Empire ottoman*, Paris, 1972) ise özel bir yer ayırmak gerekir.
- 138 Bkz. H. Jedin, "Papst Pius V., die heilige Liga und der Kreuzungsgedanke", in *Il Mediterraeano nella seconda metà del '500 alla luce di Lepanto*, ed. G. Benzoni, Floransa, 1972, s. 193-213; N. Lemaître, *Saint Pie V*, Paris, 1994, s. 298-320.
- 139 Bütün bu olaylar hakkında, bkz. K. M.Setton, *The Papacy and the Levant (1204-1571)*, c. IV: *The Sixteenth Century from Julius III to Pius V*, Philadelphia, 1984, s. 882-922.
- 140 F. Braudel, *La Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II*, c. II, Paris, 9. basım, 1990, s. 364-370.
- 141 Bu görüşmelerin cereyanı hakkında, bkz. M. Gattoni, "La spada della croce: la difficile alleanza ispano-veneto-pontificia nella guerra di Cipro. Politica estera e teoresi filosofica nei documenti pontifici", *Ricerche storiche*, 29 (1999), s. 611-650.
- 142 ASV, Fondo Borghese, I, c. 145-147, f° 140 r - 160 v, "Trattatione della lega dell'anno 1570".

- 143 A.y., f° 143 r, 2 Temmuz 1570 oturumu: "Il star su la difesa costa assai et giuova poco et la vera difesa è offendere il nimico et levargli il modo di poter offender li altri."
- 144 A.y., f° 143 r-v.
- 145 A.y., f° 145 r, 5 Temmuz 1570 oturumu: "Disse il cardinale di Granvela che il re suo è moltri esausto per la spesa fatta nelle guerre et per gli travagli che ha havuti in casa et fuora di casa."
- 146 A.y.: "L'ambasciatore di Venetia allegò similmente la gran spesa che ha fatta la Signoria quest'anno et quella che convien fare oltra la sua portione della lega in presidiar le sue isole et li suoi stati che sono tutti esposti alli danni di Turchi."
- 147 A.y., f° 146 r.
- 148 Bu belge M. Gattoni tarafından yayımlanmıştır: "La spada della croce...", y.a.y.
- 149 Bu antlaşmanın eleştirel bir analizi için, bkz. M. Lesure, *L'épante...*, a.g.y., s. 42-45.
- 150 ASV, Fondo Borghese, I, c. 145-147, f° 140 v, "Trattatione della lega...", ms. cit.: "Disse poi che conclusa questa lega col re et con la signoria si inviteria l'imperatore et altri principi christiani, li quali era da sperare che prontamente concorreriano a questa santa impresa et l'imperatore per il primo, come primo di autorità fra li principi tempopali."
- 151 J. Dumont, *Corps universel...*, a.g.y., t. VI/1, Amsterdam-Lahey, 1728, s. 204: "A si mismo se reserva lugar onradissimo para poder en esta confederacion al serenissimo Maximiliano elegido emperador, al Christianissimo rey de los Franceses y al rey de Portugal, los quales si entraren contribuiran a la rata y concurreran en los gastos para crecer las fuerças."
- 152 Bu konuda bkz. A. Wandruszka, "L'Impero, la Casa d'Austria e la Sacra Lega", *Il Mediterraneo nella seconda metà del '500...*, a.g.y., s. 435-443.
- 153 J. Bérenger, *Histoire de l'Empire des Habsbourg, 1273-1918*, Paris, 1990, s. 214-215; B. M. Buchmann, *Österreich und das Osmanische Reich. Eine bilaterale Geschichte*, Viyana, 1999, s. 102-104.
- 154 Örneğin bkz. H. Kramer (ed.), *Nuntiatürberichte aus Deutschland*, seri II, t. VII: *Nuntius Biglia 1570 (jänner) - 1571 (april)*, Graz-Köln, 1952, s. 28, Melchior Biglia'dan Girolamo Rusticucci'ye, Speier, 17 Ağustos 1570: "Vorrà pensar prima come potrà mettere tanta gente insieme che basti a superare le forze di esso Turco et haverne il denaro per pagarle et continuare la guerra."
- 155 Bkz. E. Charrière (ed.), *Négotiations de la France dans le Levant*, t. III, Paris, 1853, s. 118, Rambouillet kardinali Charles d'Angennes'den IX. Charles'a, Roma, 14-28 Ağustos, 1570.
- 156 A.y., s. 126-127, Rambouillet'den IX. Charles'a, Roma, 4, 11 ve 19 Aralık 1570.
- 157 A.y., s. 152, Rambouillet'den IX. Charles'a, Roma, 6 Haziran 1571.
- 158 J. Rainer (ed.) *Nuntiatürberichte aus Deutschland*, seri II, t. VIII: *Nuntius G. Delfino und Kardinallegat G. F. Commendone, 1571-1572*, Graz-Köln, 1967, s. 39, Giovanni Delfino'dan Girolamo Rusticucci'ye, Viyana, 30 Temmuz 1571: "Bisogna prima ch'il si mova considerare bene ogni cosa, non tornando alcun'utile alla Christianità il danno ch'esso potrebbe havere, movendosi inconsideramente."
- 159 A.y.: "Però starà un poco a vedere il progresso che farà la lega."

- 160 Muharebede karşı karşıya gelen kuvvetler ve bunların dağılımı konusunda, başv. R. C. Anderson, *Naval Wars in the Levant, 1559-1853*, Liverpool, 1952, s. 37-39; J. F. Guilmartin, *Gunpowder and Galleys. Changing Technology and Mediterranean Warfare at Sea in the Sixteenth Century*, Londra, 1974, s. 241-245.
- 161 A. Lynn Martin (ed.), *Correspondance du nonce en France Fabio Mirto Frangipani*, Roma, 1984, s. 176, F. M. Frangipani'den Girolamo Rusticucci'ye, "di una casa in campagna" (kırdı bir evden), 3 Kasım 1571.
- 162 ASV, Miscellanea, Armadio II, c. 82, f° 428 r-v, Salviati'ye ana talimat, Roma, 15 Aralık 1571: "Et principalmente cominciarà ad esortare Sua Maestà ad entrare nella Santa Lega con ricordarle che i suoi antecessori di gloriosa memoria si sono resi degni del titolo di Christianissimo con la loro virtù, oppugnando et espugnando Saraceni, Turchi et altri infedeli." Bana bu belgeyi sağladığı için Patrimoine (Ulusal Miras) konservatörü M. Olivier Poncet'ye çok teşekkür ederim.
- 163 A.y., f° 428, v: "Si confido nel divino aiuto che [i collegati] riporteranno gloriose vittorie, quali si scriveranno ad eterna memoria con eterna ignominia di Sua Maestà, se di tal lega et vittorie non sarà partecipe."
- 164 İstanbul'da bu barışına çabasını olumlu sonuca ulaştırmakla görevlendirilen, elçi olarak oraya gönderilen Dax piskoposu François de Noailles'dır. Görevi konusunda, özellikle bkz. A. Degert, "Une ambassade périlleuse de François de Noailles en Turquie", *Revue historique*, 159 (1928), s. 225-260 ve A. Tenenti'nin makalesi, "La Francia venezia e la Sacra Lega", in *Il Mediterraneo nella seconda metà del '500...*, a.g.y., s. 393-408.
- 165 Bkz. ASV, Fondo Borghese, IV, c. 260, tutanak n° 10, Salviati'den Rusticucci'ye, Amboise, 17 Ocak 1572.
- 166 İskenderiye'li kardinal Michele Bonelli'nin Fransa sarayındaki ikameti, karşılığı ve görevinin verimsizliği konusunda, bkz. C. Hirschauer, *La politique de saint Pie V en France (1566-1572)*, Paris, 1922, s. 83-92.
- 167 A.y., s. 183, Michele Bonelli'den Girolamo Rusticucci'ye, Lyon, 6 Mart 1572: Kardinal görevine dair raporunu veriyor ve birlik konusunda hiçbir şey elde edemediğini üzülerek ifade ediyor.
- 168 J. Rainer (ed.), *Nuntiaturberichte aus Deutschland*, seri II, t. VIII, a.g.y., s. 129, G. F. Commendone'den Girolamo Rusticucci'ye, Viyana, 30 Ekim 1571.
- 169 A.y., s. 216-217, Commendone'den Rusticucci'ye, Petrikau, 20 Aralık 1571.
- 170 H. Goetz (ed.), *Nuntiaturberichte aus Deutschland*, 3e série, t. VI: *Nuntiatur Giovanni Delfino (1572-1573)*, Tübingen, 1982, s. 7-8, Tolomeo Galli'den Giovanni Delfino'ya, Roma, 8 Haziran 1572.
- 171 A.y., s. 14, Delfino'dan Galli'ye, Viyana, 17 Haziran 1572: "Si può quasi tenir per certo che per quest'anno Sua Maestà non sia per moversi altramente; et quando anco avesse animo di moversi l'anno futuro, [...] credo che haveremo gran difficoltà a cavarne per hora altra certezza da Sua Maestà, dubitando essa grandemente, per trovarsi disarmata, di non ricevere da Turchi qualche danno a questi confini."
- 172 A. Lynn Martin (ed.), *Correspondance du nonce en France Fabio Mirto Frangipani*, a.g.y., s. 193, Frangipani'den Tolomeo Galli'ye, Paris, 20 Haziran 1572: "Si sono escusate di non haver potuto congiungersi di presente alla lega contra il Turco per molte difficoltà che hanno di presente nel proprio Regno."

- 173 Daha 1572 Ağustosunun sonunda Tolomeo Galli, Frangipani'nin halefi Salviati'ye, en başta birlik meselesini ve Fransa kralının buna katılım koşullarını görüşmekle görevli bu olağanüstü elçinin gelişini haber verir, bkz. P. Hurtubise, *Correspondance du nonce en France Antonia Maria Salviati*, t. I: 1572-1574, Roma, 1975, s. 209-211, Tolomeo Galli'den Antonio Maria Salviati'ye, Roma, 27 Ağustos 1572.
- 174 A.y., s. 339, Salviati'den Galli'ye, Paris, 7 Aralık 1572: "Quando abbracciarò una impresa simile, metterò insieme forze grandi et impiegarovi la persona propria, cosa che mi duole di non poter fare adesso, per esser disturbato dell'impedimenti domestici, che mi occupanu tutto vedendo per ancora grande alteratione ne miei populi."
- 175 E. Charrière (ed.), *Négotiations de la France...*, t. III, a.g.y., s. 118, Charles d'Angennes'den IX. Charles'a, Roma, 14 ve 28 Ağustos 1570.
- 176 M. Lesure, *Lépante...*, a.g.y., s. 125-126.
- 177 ASV, Segretario di Stato, Soldati, c. I, f° 76 r, Colonna'dan Tolomeo Galli'ye, Messina, 16 Haziran 1572: "Dove non è Sua Altezza, sono io generale, così in mare, come in terra."
- 178 K. M. Setton, *The Papacy and the Levant...*, t. IV, a.g.y., s. 1045, n. 3.
- 179 A.y., s. 1059.
- 180 M. Lesure, *Lépante...*, a.g.y., s. 145-147.
- 181 A.y., s. 169-171.
- 182 Bu kavgalar için, bkz. K. M. Setton, *The Papacy and the Levant...*, t. IV, a.g.y., s. 1024-1025.
- 183 P. Molmenti, *Sebastiano Veniero...*, a.g.y., s. 308-310.
- 184 F. Braudel, *La Méditerranée et le monde méditerranéen...*, t. II, a.g.y., s. 396.
- 185 M. Lesure, *Lépante...*, a.g.y., s. 165-168.
- 186 ASVe, Senato, Deliberazioni, Roma ordinaria, reg. 3, f° 89 r, Senato komisyonundan Roma'ya elçi olarak gönderilen Paolo Tiepolo'ya, 3 Kasım 1571.
- 187 F. Braudel, *La Méditerranée et le monde méditerranéen...*, t. II, a.g.y., s. 405-409.
- 188 Bkz. ASVe, Senato, Deliberazioni, Roma ordinaria, reg. 3, f° 136 r, 137 r, 143 r, Senatunun yeni papa XIII. Grégoire nezdindeki elçilerinin ağzından, orduların birleştirilmesi için yaptığı gittikçe daha ısrarlı çağrılar, Senatodan Roma'daki elçilerine, 21 ve 28 Haziran, 19 Temmuz 1572.
- 189 1572 seferinin başarısızlığı hakkında, bkz. C. Manfroni, "La Lega cristiana nel 1572", *Archivio della reale Società romana di storia patria*, 16 (1893), s. 347-445; ve K. M. Setton'un sentezleyici görüşleri, *The Papacy and the Levant...*, t. IV, a.g.y., s. 1081-1087.
- 190 G. Cozzi, "Venezia dal Rinascimento all'Età barocca", *Storia di Venezia dalle origini alla caduta della Serenissima*, t. VI: *Dal Rinascimento al Barocco*, ed. G. Cozzi ve P. Prodi, Roma, 1994, s. 52-53.
- 191 Bkz. L. Bely, "Les princes et le Père commun", *Société et religion en France et aux Pays-Bas, XV.-XIX. siècle. Mélanges en l'honneur d'Alain Lottin*, Arras, 2000, s. 13-29.
- 192 17. yüzyılda Papalık'ın diplomatik icraatı konusunda sentetik bir toparlama için, bkz. P. Blet, "La politique du Saint-Siège vis-à-vis des puissances catho-

- liques”, *Dix-septième siècle*, 166 (1990), s. 57-71; B. Barbiche, “La diplomatie pontificale au XVII. siècle”, “Armées et diplomatie dans l’Europe du XVII. siècle” konulu kollokyumun bildirileri, *Bulletin de l’Association des historiens modernistes*, 16 (1991), s. 109-127.
- 193 Vervins Barış Antlaşması hakkında, bkz. J.-F. Labourdette ve J.-P. Pousou’nun yönetimi altında yayımlanan yakın tarihli ortak çalışma *Le traité de Vervins*, Paris, 2000; F. Pilleboue ve C. Vidal, *La paix de Vervins (1598) vervins*, 1998.
- 194 Bütün bunlar hakkında, bkz. B. Barbiche, “La diplomatie pontificale...”, y.a.y., s. 118-125.
- 195 C. Terlinden, “La diplomatie pontificale et la paix d’Aix-la-Chapelle de 1668 d’Après les archives secrètes du Saint-Siège”, *Bulletin de l’Institut historique belge de Rome*, 27 (1952), s. 249-268.
- 196 Nihai antlaşmada zikredilmemiş olsa da, arabuluculuk yapan Papalık elçisi Luigi Bevilacqua’nın bu kongredeki çabalarının nispeten etkili olduğu anlaşılmaktadır; bkz. P. J. Rietbergen, “Papal diplomacy and mediation at the peace of Nijmegen”, in *The Peace of Nijmegen, 1676-1678*, Amsterdam, 1980, s. 29-96; J. T. O’Connor, “French relations with the papacy during the Dutch war”, in *Proceedings of the XIIIe Annual Meeting of the Western Society for French History*, Edmonton, 1985, s. 51-60.
- 197 B. Haan, “La dernière paix catholique européenne: édition et présentation du traité de Vervins (2 mai 1598)”, in *La paix de Vervins*, a.g.y., s. 9-63.
- 198 1592’den 1605’e kadar VIII. Clément adıyla Papalık yapan Ippolito Aldobrandini hakkında, bkz. A. Borromeo’nun notu “Clemente VIII, papa”, *Dizionario biografico degli Italiani*, t. XXVI, Roma, 1982, s. 259-282.
- 199 Bkz. K. Jaitner (ed.), *Die Hauptinstruktionen Clemens’ VIII für die Nuntien und Legaten an den europäischen Fürstenthöfen, 1592-1605*, t.I, Tübingen, 1984, s. 2, 25 Şubat 1592 talimatı, “seminar sempre consiglì di pace et di unione et non d’inimicitie et di discordie”.
- 200 Bu konuda bkz. P. Bartl, ““Marciare verso Constantinopoli” - Zur Türkenpolitik Clemens’ VIII”, *Sæculum*, 20 (1969), s. 44-56; A.k., “Der Türkenkrieg: ein zentrales Thema der Hauptinstruktionen und der Politik Klemens’ VIII”, in *Das Papsttum, die Christenheit un die Staaten Europas, 1592-1605. Forschungen zu den Hauptinstruktionen Clemens’ VIII*, ed. G. Lutz, Tübingen, 1994, s. 67-76. Ayrıca, bu politikanın bir genel tablosu için, bkz. J. P. Niederkorn, *Die europäischen Mächte und der “Lange Türkenkrieg” Kaiser Rudolfs II (1593-1606)*, Viyana, 1993, s. 70-102.
- 201 Bkz. V. Martin, “La reprise des relations diplomatiques entre la France et le Saint-Siège en 1595”, *Revue des sciences religieuses de l’Université de Strasbourg*, 1 (1921), s. 371-378; 2 (1922), s. 233-270; B. Barbiche, “Clément VIII et la France (1592-1605), Principes et réalités dans les instructions générales et correspondances diplomatiques du Saint-Siège”, in *Das Papsttum...*, a.g.y., s. 99-119.
- 202 Bkz. A. E. Imhof, *Der Friede von Vervins, 1598*, Aarau 1966 ve özellikle A. Borromeo’nun güncellemesi “Clément VIII, la diplomatie pontificale et la paix de Vervins”, in *Le traité de Vervins*, a.g.y., s. 323-344.
- 203 Caetani hakkında, bkz. G. Lutz, “Caetani (Caetano), Camillo”, *Dizionario biografico degli Italiani*, t. XVI, Roma, 1973, s. 137-141. Üstlendiği görevler ve

- VIII. Clément'in İspanya'ya karşı tutumu konusunda, bkz. C. Perez Bustamante, "El nuncio Camilo Caetani en el ultimo ano del reinado de Felipe II. Notas de su correspondencia diplomatica", *Boletín de la Universidad de Santiago de Compostela*, 10 (1931), s. 3-63; A. Borromeo, "Istruzioni generali e corrispondenza ordinaria dei nunzi: obiettivi prioritari e risultati concreti della politica spagnola di Clemente VIII", in *Das Papsttum...*, a.g.y., s. 119-205.
- 204 Floransa kardinalinin olağanüstü elçilik dönemi B. Barbiche ve S. de Dainville-Barbiche tarafından incelenmiştir: "Un évêque italien de la Réforme catholique, légat en France sous Henri IV: le cardinal de Florence (1596-1598)", *Revue d'histoire de l'Église de France*, 75 (1989), s. 45-59; B. Barbiche, "Un légat en voyage: le cardinal de Florence (1596-1598)", in *Milieus naturels, espaces sociaux. Études offertes à Robert Delort*, Paris, 1997, s. 605-620; A.k., "Le grand artisan du traité de Vervins: Alexandre de Médicis, cardinal de Florence, légat a latere", in *La paix de Vervins...*, a.g.y., s. 65-72.
- 205 Bkz. A. Borromeo, "Clément VIII, la diplomatie pontificale...", y.a.y., s. 331.
- 206 ASV, Segreteria di Stato, Spagna, c. 325, f° 71 v, Aldobrandini'den Caetani'ye, Roma, 24 Mart 1596: "Ordina Sua Santità ch'ella insinui a Sua Maestà che da tutta la Christianità si desidera la pace trà lei e Francia, acciò che le forze, le quali si consumano trà i Christiani, si voltino contro il Turco con certissima, non solo speranza, mà certezza, che quell'imperio hoggi si distruggerà facilmente."
- 207 A.y.: "Per questo, Nostro Signore à risoluto e per l'officio suo, e per quello che giudica convenire alla Christianità, e per l'istanza fattalene da ogni uno, di trattar questo negotio."
- 208 A.y., f° 77 v, Aldobrandini'den Caetani'ye, Roma, 18 Mayıs 1596: "Si vede di quanto frutto saria a tutta la Christianità per tutti i rispetti il prestar orecchie a una pace con Francia et volger le forze dell'uno et dell'altro a questa si gloriosa impresa, massime facendole dell'uno et dell'altro istanza il vicario di Christo ch'è padre comune."
- 209 ASV, Segreteria di Stato, Francia, c. 44, f° v, Aldobrandini'den Alexandre de Médicis'ye, Roma, 15 Haziran 1596: "Il negotio, nel quale consiste non solo la salute e quiete della Francia, ma di tutta la Christianità et non pur l'assecuramento dalla forze del Turco, mà la destruttione di quell'imperio, consiste in una conclusione di una bona pace trà queste due corone di Francia e Spagna, la qual pace cone ella havrà potuto vedere con i proprii occhi et toccar con le proprie mani, è desideratissima anco da tutto quel regno et si può dir da tutti i Christiani."
- 210 ASV, Segreteria di Stato, Spagna, c. 325, f° 81r, Aldobrandini'den Caetani'ye, Roma, 15 Ekim 1596: "Preme Nostro Signore infinitamente in questo negotio della pace, considerandolo il servitio di Dio et della Christianità et vero modo per estirpar l'heresie et soggiogare il Turco." Bu ifadeler 1597 Şubatında da tekrarlanır, bkz. a.y., f° 89r, Aldobrandini'den Caetani'ye, Roma, 6 Haziran 1597: "Preme tanto Nostro Signore nel veder pacificate queste due corone di Spagna e di Francia et lo stima così necessario al servitio di Dio et della Christianità tutta."
- 211 ASV, Segreteria di Stato, Francia, c. 44, f° 117r, Aldobrandini'den Alexandre de Médicis'ye, Roma, 18 Ocak 1597: "Quanto alla pace [...], Nostro Signore ci

- spera assai et ne fa fare continue orationi, perchè da questo dipende la quiete et salute di tutta la Christianità.”
- 212 A.y.: “Volgendosi una ben picciola parte delle forze di questi due re, si potria con molta ragione sperare la rovina dell'imperio turchesco.”
- 213 ASV, Segreteria di Stato, Spagna, c. 325, f° 93r, Aldobrandini'den Caetani'ye, Roma, 6 Haziran 1597: “Quando bisognasse andar in Francia et in Spagna a piedi per concludere questo negotio, lo faria il papa volonterissimo.”
- 214 ASV, Segreteria di Stato, Francia, c. 44, f° 107r, Aldobrandini'den Médicis'ye, Roma, 15 Haziran 1596: “Ci accinga a questa impresa e s'ingolfi in queste trattationi animosamente.”
- 215 A.y., f° 81v, Aldobrandini'den Caetani'ye, Roma, 15 Ekim 1596: “Vostra Signoria deve [...] andare avanti gagliardamente, tanto più quanto la Santità Sua intende in ogni modo di far tutto quello che sarà in se per conduirlo a fine.”
- 216 B. Haan, “La dernière paix catholique...”, y.a.y., s. 16.
- 217 Bu konuda bkz. *Le traité de Lyon (1601)*, *Cahiers d'histoire*, 2 (2001)'deki yakın tarihli makaleler ve C. Manfroni'nin daha eski incelemeleri: “Carlo Emanuele I e il trattato di Lione”, *Rivista storica italiana*, 7 (1890), s. 217-255 ve “Nuovi documenti intorno alla legazione del cardinale Aldobrandini in Francia, 1600-1601”, *Archivio della Società romana di storia patria*, 13 (1890), s. 101-150; L. Fumi, “Il cardinale Aldobrandini e il trattato di Lione, settembre 1600-marzo 1601”, *Bolletino della Società umbra di storia patria*, 2 (1896), s. 321-338; P. Richard, *La légation Aldobrandini et le traité de Lyon, septembre 1600-mars 1601. La diplomatie pontificale et ses agents au temps de Clément VIII*, Lyon, 1903; L. Fumi, *La legazione in Francia del cardinale Pietro Aldobrandini narrata da lui medesimo*, Città del Castello, 1903.
- 218 “Dinselleşme” (confessionalisation) kavramı ve milletlerarası ilişkilerdeki yankıları hakkında, bkz. H. Schilling'in çalışmaları, “Formung und Gestalt des internationalen Systems in der werdenden Neuzeit - Phasen und bewegende Kräfte”, *Kontinuität und Wandel in der Staatenordnung der Neuzeit, Beiträge zur Geschichte des internationalen Systems*, yön. P. Krüger, Marburg, 1991, s. 19-45; A.k., “Konfessionalisierung und Formierung eines internationalen Systems während der frühen Neuzeit”, *Die Reformation in Deutschland und Europa: Interpretationen und Debatten*, yön. H. Guggisberg ve G. Krodel, Gütersloh, 1995, s. 507-613; A.k., “Die konfessionellen Glaubenskriege und die Formierung des frühmodernen Europa”, *Glaubenskriege in Vergangenheit und Gegenwart*, yön. P. Hermann, Göttingen, 1996, s. 123-137; A.k., “La confessionalisation et le système international”, *L'Europe des traités de Westphalie. Esprit de la diplomatie et diplomatie de l'esprit*, yön. L. Bély, Paris, 2000, s. 411-428.
- 219 K. Reppen, “Die Hauptinstruktion Ginettis für den Kölner Kongress, 1636”, *Quellen und Forschungen aus italienischen Archiven und Bibliotheken*, 34 (1954), s. 56-111.
- 220 Vestfalya görüşmeleri hakkında, bkz. F. Dickmann'in anısal eseri *Der Westfälische Frieden*, Münster, 1959. Bu konudaki tartışmalar ayrıca gayet hacimli bir bibliyografya üretmiş olup, bu da H. Duchhardt, E. Ortlieb ve M. Schnetter tarafından sistematik olarak incelenip yayımlanmıştır: *Bibliographie zum Westfälischen Frieden*, Münster, 1996. Daha yakınlarda, 1648'de imzalanan barış antlaşmalarının 350'nci yıldönümü anma etkinlikleri çerçevesinde yeni

bir yayın dalgası gelmiş olup, bu meyanda özellikle üç kollokyumun yayımlanmış bildirilerine başvurulabilir: H. Duchhardt (ed.), *Der Westfälische Friede. Diplomatie, politische Zäsur, kulturelles Umfeld, Rezeptionsgeschichte*, Münih, 1998; J.-P. Kintz ve G. Livet (ed.), *350e anniversaire des traités de Westphalie. Une genèse de l'Europe, une société à reconstruire*, Strasbourg, 1999; L. Bély (ed.), *L'Europe des traités de Westphalie. Esprit de la diplomatie et diplomatie de l'esprit*, Paris 2000. Ayrıca, Paris'te Hôtel de la Monnaie (Darphane)'de açılan serginin (1648, *la paix de Westphalie. Vers l'Europe moderne*, Paris, 1998) ve Münster'le Osnabrück'te düzenlenen 26e Europaratsausstellung'un (*Ausstellungskatalog*, ed. K. Bubmann ve H. Schilling, 3 cilt, Münih, 1998) katalogları da bu bağlamda zikredilmelidir.

- 221 Geleceğin papa VII. Alexandre'ı Fabio Chigi'nin kariyerine genel bir bakış için, bkz. T. Montanari'nin verdiği bilgi, "Alexandre VII" maddesi, *Enciclopedia dei papi*, t. III, Roma, 2000, s. 336-348 ve şu katalog: *Alessandro VII Chigi (1599-1667). Il papa senese di Roma moderna*, ed. A. Angelini, M. Butzel, B. Sani, Siena, 2000, s. 95-134.
- 222 Chigi'nin Vestfalya'daki rolü hakkında, bkz. L. Schiavi'nin incelemesi, *La mediazione di Roma e di Venezia nel Congresso di Münster per la pace di Vestfalia*, Bolonya, 1923; H. Bücker, "Der Nuntius Fabio Chigi (Papst Alexander VII) in Münster, 1644-1649. Nach seinen Briefen, Tagebüchern und Gedichten", in *Westfälische Zeitschrift*, 108 (1958), s. 1-90; A. Dupront, "De la Chrétienté à l'Europe: la passion Westphalienne du nonce Fabio Chigi", in *Forschungen und Studien zur Geschichte des Westfälischen Friedens*, Münih, 1965, s. 49-84; M.-L. Roden, "Fabio Chigi's observations on the practice of diplomacy in Westphalia", in *Ab Aquilone. Nordic Studies in honour and memory of Leonard E. Boyle*, ed. M.-L. Roden, Roma, 1998, s. 115-148; A. Koller, "Fabio Chigi, nunzio e mediatore di pace in Germania", *Annuario dell'Istituto storico diocesano di Siena*, 2000-2001, s. 36-55.
- 223 K. Reppen, "Fabio Chigis Instruktion für den Westfälischen Friedenskongress. Ein Beitrag zum kurialen Instruktionswesen im Dreissigjährigen Krieg", *Römische Quartalschrift für christliche Altertumskunde und Kirchengeschichte*, 48 (1953), s. 79-116.
- 224 Contarini'nin kariyeri hakkında, bkz. A. M. Bettanini, "Alvise Contarini, ambasciatore veneto (1597-1651)", *Rivista di studi di politica internazionale*, IX/3 (1942), s. 5-50. Vestfalya'daki rolü özel olarak A. Zanon dal Bo tarafından incelenmiştir: *Alvise Contarini, mediatore per la Repubblica di Venezia nel congresso di Vestfalia (1643-1648)*, Lugano, 1971; S. Andretta, "La diplomazia veneziana e la pace di Vestfalia (1643-1648)", *Annuario dell'Istituto storico italiano per l'età moderna e contemporanea*, 27-28 (1975-1978), s. 3-128.
- 225 K. Reppen, "Der Westfälische Friede: Ereignis und Erinnerung", *Historische Zeitschrift*, 267 (1998), s. 623-625.
- 226 Bu konuda bkz. G. Poumarède, "La question d'Orient au temps de Westphalie", in *L'Europe des traités de Westphalie...*, a.g.y., s. 363-390.
- 227 Bkz. S. Andretta'nın analizleri, "La diplomazia veneziana...", y.a.y., s. 32-33.
- 228 ASV, Segreteria di Stato, Nunziature delle paci, c. 16, f° 60v - 61r, Pamphili'den Chigi'ye, Roma, 21 Ekim 1645: "Acciò si possa applicar da tutti li principi cattolici a far quella vigorosa resistenza al Turco, ch'è necessaria per la grossa armata che si dice voler egli preparare per l'anno prossimo."

- 229 A.y., f° 77r, Pamphili'den Chigi'ye, Roma, 6 Ocak 1646: "Fra tanto il Turco si apparecchia vigorosamente di assalire [...] la Christianità."
- 230 A.y., f° 98v, Pamphili'den Chigi'ye, Roma, 28 Temmuz 1646: "Non potendosi quietare che per una parte il Turco si faccia padrone di nuovi regni e stati e che dall'altra parte fra principi christiani regni tanto rancore che per fini humani e temporali si debba dare una ferita insanabile alla nostra santa religione."
- 231 A.y., f° 113r-v, Panciroli'den Chigi'ye, Roma, 5 Ocak 1647: "Vostra Signoria attenda ad acquistarsi una gloria immortale con la conclusione di negotio tanto necessario a tutto il Christianesimo quanto è la pace generale, [...] giacché con il proseguir la guerra frà cattolici si da adito [...] al Turco di mettere sotto il suo impero nuovi regni e nuove provincie senza speranza di ritogliarli giammai l'acquistato."
- 232 ASV, Segreteria di Stato, Nunziature delle paci, c. 17, f° 219r, Chigi'den Pamphili'ye, Múnster, 19 Mayıs 1645: "Affine che potesse opporsi l'Italia in questo anno più vigorosamente e più unitamente alle armi del Turco che la minaccivano e che a quest'ora possono di già essere in moto."
- 233 ASV, Segreteria di Stato, Nunziature delle paci, c. 17, f° 317r, Chigi'den Pamphili'ye, Múnster, 14 Temmuz 1645.
- 234 A.y., f° 454v - 455r, Chigi'den Pamphili'ye, Múnster, 13 Ekim 1645: "Venendosi così poco a poco a concordare hoggi un punto e domani un altro, si havrebbe facilitata finalmente la pace o la tregua universale, o forse anco una particolare in Italia, per conservarla non solo illesa dagli effetti e da' timori della guerra, ma per lassare che con tutte le sue forze si opponesse al Turco, finché poi seguendo il resto di un accordo generale tutte le armi dei Christiani vi si aggiungessero."
- 235 ASV, Segreteria di Stato, Nunziature delle paci, c. 19, f° 80r, Chigi'den Pamphili'ye, Múnster, 16 Şubat 1646: "Quanto al tempo, io havevo detto fino che si assicuri la Christianità dal Turco, o per tutto questo anno, o fino ad ottobre, potendosi poi prorogare in caso che non bastasse e che il solo nome della sospensione delle nostre armi non distornasse il Turco dalla sua impresa, come io haverei sperato col divino aiuto."
- 236 A.y., f° 519v, Chigi'den Pamphili'ye, Múnster, 17 Ağustos 1646: "Esaggerando i danni della Religione cattolica, lo spargimento del sangue christiano, gli avanzamenti del Turco nella Dalmatia, [...] gli pregai a volere stringere qualcosa in ordine alla pace."
- 237 Temsilcilere hiç durmadan Cumhuriyet'in çektiği acıları anlatan elçi Contarini'nin Vestfalya'da yürüttüğü etkinlikler hakkında, bkz. G. Poumarède, "La Question d'Orient...", y.a.y., s. 382-385.
- 238 ASV, Segreteria di Stato, Nunziature delle paci, c. 19, f° 77r, Chigi'den Pamphili'ye, Múnster, 16 Şubat 1646: "Gli straordinarii preparativi del Turco che minacciano la Christianità [...] hanno mossa Sua Maestà Cesarea ad ordinare a questi suoi plenipotenziarii che per mezzo de' mediatori, a fine ddi troncare la longhezza di questi trattati e di far discendere i ministri di Francia a più moderati partiti, ne passassero loro rimostranza tale che servisse anco per manifesta giustificatione di Sua Maestà Cesarea d'avanti a Dio e davanti a tutto il mondo."

- 239 A.y., f° 81v: “Dopo molte hore di discorso in recapitolare quel tanto che si doveva riportare ai Cesarei non trovammo haver in mano altro che cose generali.”
- 240 ASV, Segreteria di Stato, Nunziature delle paci, c. 23, f° 226v, Chigi'den Panciroli'ye, Münster, 22 Mart 1647: “Che per un anno non si facesse guerra, se non contro il Turco.”
- 241 A.y., f° 257v, Chigi'den Panciroli'ye, Münster, 29 Mart 1647.
- 242 Bu protokol ve gizli maddesi hakkında, bkz. K. Repgen, “Die kaiserlich-französischen Satisfaktionsartikel vom 13 september 1646 - ein befristetes Agreement”, in *Der westfälische Friede, a.g.y.* s. 175-216. Bu sonuca götüren müzakereler konusunda, bkz. I. Hiller, “Feind im Frieden. Die Rolle des Osmanischen Reiches in der europäischen Politik zur Zeit des westfälischen Friedens”, in *Der westfälische Friede, a.g.y.*, s. 303-404.
- 243 BNMar, Cod. It. VII, 1105 (8155), f° 286r Venedik Senatosu'ndan Alvisse Contarini'ye, 20 Eylül 1646: “Non può che facilitar il camino alla pace universale [...] e metter in apprentione i Turchi, quando capiti a loro notitia.”
- 244 ASV, Segreteria di Stato, Nunziature delle paci, c. 19, f° 607r, Chigi'den Pamphili'ye, Münster, 14 Eylül 1646: “L'articolo circa l'aiuto del Turco si riservò a parte per tenersi segreto e nello specificarlo parve che i signori francesi lo riducessero a meno di quello che havevano sperato i Cesarei.”
- 245 ASV, Segreteria di Stato, Nunziature delle paci, c. 23, f° 787r -789r, Chigi'den Panciroli'ye, Münster, 15 Kasım 1647.
- 246 ASV, Segreteria di Stato, Nunziature delle paci, v ol. 18, f° 188r, Chigi'den Pamphili'ye, Münster, 14 Temmuz 1645: “Della mossa del Turco, non mostri gran dolore per quanto io la esagerassi.”
- 247 *Acta Pacis Westphaliæ*, Ser. II, Abt. B, *Die französischen Korrespondenzen*, bd. 2, 1645, Munster, 1986, s. 548, Brienne'den yetkili temsilcilere, Paris, 29 Temmuz 1645.
- 248 BAV, Chigi, A II, c. 29, f° 49r, Chigi'den Malvezzi'ye, Münster, 17 Ağustos 1645: “La infelicità di questi negocii è si grande che gli argomenti, i quali credeva potentissimi per persuadere a facilitar la pace, come la mossa del Turco, la difficultono.”
- 249 A.y., f° 155r, Chigi'den Cesi'ye, Münster, 26 Ocak 1646: “Questo argomento operava il contrario di quel che mi pensavo.”
- 250 A.y., f° 153r, Chigi'den Cesi'ye, Münster, 15 Aralık 1645: “Si ode parlar del Turco come se fosse un nudo nome, un ente di ragione, un fantasma e come se non si armasse.”
- 251 A.y., f° 50v, Chigi'den Malvezzi'ye, Münster, 7 Ağustos 1646: “Tutti gli animi stanno sospesi nell'evento della guerra e non pensano punto al Turco, come se fosse una favola che egli invadesse la Christianità.”
- 252 ASV, Segreteria di Stato, Nunziature delle paci, c. 19, f° 5r, Chigi'den Pamphili'ye, Münster, 1 Ocak 1646: “Essendo costretto lo spirito ad abbandonarla, haveva pregato di non esser rimandato all'inferno e dimandato della ragione, haveva risposto che era dishabitato affatto per essere tutti i suoi compagni venuti a questo congresso ad impedir la pace.”
- 253 BAV, Chigi, A I, c. 22, f° 17v, Chigi'den Kutsal Mahkeme üyesi Albizzi'ye, Münster, 6 Nisan 1646: “Temo [...] che sia pur troppo vero che disse una spi-

- ritata in queste parti che era dishabitato l'inferno, perchè tutti erano dentro Munster a impedir la pace.”
- 254 ASV, Segreteria di Stato, Nunziature delle paci, c. 19, f° 79r, Chigi'den Pamphili'ye, Münster, 16 Şubat 1646: “Prevedendo io qualche grave danno ir-reparabile per la Christianità, temevo che appresso i nostri posterì non doves-se essere in obbrobrio e quasi infame il nostro nome per non haver preso un simil consiglio.”
- 255 BAV, Chigi, A 1, c. 31, f° 510r, Fabio Chigi'den Augusto Chigi'ye, Münster, 11 Mayıs 1646: “Io sento con estremo dolore i pregiudicii enormi della religione cattolica [...]. Il Turco se ne ride e noi piangeremo e nostri posterì havranno per infame il nostro nome.”
- 256 BAV, Chigi, A 1, c. 22, f° 118r, Chigi'den Albizzi'ye, 27 Nisan 1646: “Piaccia a Dio che i nomi di tutti quelli che si saranno intervenuti non siano in odio ai posterì [...] leggendo nelle historie come se ne era venuto il Turco, non fosse stato bastante a fargli accordare.”
- 257 Papalık Makamı Protestanların İmparatorluk topraklarındaki ilerlemelerini derin bir acıyla izlemektedir; bkz. ASV, Segreteria di Stato, Nunziature delle paci, c. 16, f° 74r, Pamphili'den Chigi'ye, Roma, 9 Aralık 1645: O kadar zafer kazandıktan sonra hâlâ silahlarını bırakmayan “sapkınların” besledikleri niyetlere dair; a.y., f° 118r, Panciroli'den Chigi'ye, Roma, 2 Şubat 1647: Kutsal Peder, “sapkınların” zaferlerinin kutsal dine verdiği zararları düşündükçe, “gözyaşlarına boğuluyor.”
- 258 A.y., f° 81v ve 92r, Pamphili'den Chigi'ye, Roma, 3 Şubat ve 9 Haziran 1646: Trauttmansdorff'un Protestanlara vermek üzere olduğu söylenen ödünlerin şiddetli eleştirisi: “cosa deplorabile” (esefle kınanacak şey) nitelemesi.
- 259 Pamphili ve Panciroli elçi Chigi'yle yazışmalarında birkaç kez, Roma'ya ulaşan ve sapkınların yeni boyunduruğu altında müminleriyle birlikte çektikleri acıları anlatan rahip ve misyonerlerden söz ederler, bkz. a.y., f° 76v, Pamphili'den Chigi'ye, Roma, 30 Aralık 1645; a.y., f° 135r, Panciroli'den Chigi'ye, Roma, 29 Haziran 1647.
- 260 İsveç'in iddiaları, bunların ortaya çıkardığı problemler ve sonunda nasıl tatmin edildikleri konusunda, bkz. F. Dickmann, *Der westfälische Frieden...*, a.g.y., s. 304-324.
- 261 ASV, Segreteria di Stato, Nunziature delle paci, c. 16, f° 74v, Pamphili'den Chigi'ye, Roma, 16 Aralık 1645: “Sua Beatitudine non ha altra mira che la sodisfazione delle parte interessate salva sempre la religione cattolica.” Bu yönde başka mektuplar için, bkz. a.y., f°v ve 89r, aynı kişiden aynı kişiye, Roma, 13 Mart ve 5 Mayıs 1646.
- 262 ASV, Segreteria di Stato, Francia, c. 309, f° 63r, Pamphili'den Fransa'daki elçi Nicolò Guidi di Bagno'ya, Roma, 5 Kasım 1645: Devlet sekreteri burada, böyle bir “çoban” dan (“un oculato pastore a cui da Christo Signore Nostro fu lasciata la cura universale del suo gregge per doverne rendere strettissimo conto”) beklenen, Katolikleri kayırcı bir barış antlaşması lehinde etkili müdahaleleri söz konusu eder.
- 263 BAV, Chigi, A I, c. 22, f° 107r, Chigi'den Albizzi'ye, Münster, 29 Eylül 1645: “Vedo entrare gli heretici a predicare delle chiese cattoliche a dispetto degli articoli fatti nelli rendersi delle piazze; vedo scacciarsi i parrochi cattolici contra

- la promessa fatta alla Francia, quando da questa hanno acquistate città gli heretici. Vedo [...] essere gravati gli [beni] ecclesiastici e vendere i sacri calici, le croci degli altari e gli organi.”
- 264 BAV, Chigi, A II, c. 29, f° 50v, Chigi'den Malvezzi'ye, Münster, 7 Agustus 1646: “Dei protestanti non dico altro, perchè fanno increspar i capelli ad ogni buon cattolico tanto esorbitanti sono le pretensioni a danno della santa religione.”
- 265 A.y., f° 54v, Chigi'den Malvezzi'ye, Münster, 10 Mayıs 1647: “Resta pura guerra di religione e non di stato, e contro la cattolica per estimerla in pochi anni.”
- 266 BAV, Chigi, A I, c. 22, f° 142v, Chigi'den Albizzi'ye, 6 Mart 1648: “È un inferno la stanza di Munster per noi, poichè è tanto vantaggiosa quella di Osnabrug per gli heretici.”
- 267 Bu konuda bkz. K. Reppen, *Die römische Kurie und der Westfälische Friede. Idee und Wirklichkeit des Papsttums im 16. und 17. Jahrhundert*, t. 1, Tübingen, 1962, s. 74-75; A.k., “Wartenberg, Chigi und Knörigen im Jahre 1645. Die Entstehung des Plans zum päpstlichen Protest gegen den westfälischen Frieden als quellenkundliches und methodisches Problem”, *Neue münsterische Beiträge zur Geschichtsforschung*, 9 (1966), s. 213-268.
- 268 ASV, Segreteria di Stato, Nunziature delle paci, c. 16, f° 90r, Pamphili'den Chigi'ye, Roma, 18 Mayıs 1646.
- 269 A.y., f° 174r, Panciroli'den Chigi'ye, Roma, 23 Mayıs 1648: “Si vede [...] che la pace fra li Protestanti e l'Imperio caminava avanti, ma siccome da questa non può risultarne che molto danno alla religione cattolica, così la nuova da questo negoziato [...] piuttosto attrista che rallegrì Sua Beatitudine.”
- 270 A.y., f° 169r, Panciroli'den Chigi'ye, Roma 14 Mart 1648.
- 271 K. Reppen, “Die Proteste Chigi's und der päpstliche Protest gegen den westfälischen Frieden 1648/1650. Vier Kapitel über das Breve “*Zelo Domus Dei*””, in *Staat, Kirche, Wissenschaft in einer pluralistischen Gesellschaft*, ed. D. Schwab, Berlin, 1989, s. 623-647.
- 272 A. Koller, “Fabio Chigi...”, y.a.y., s. 51.
- 273 Vestfalya'dan sonra kurulan yeni Avrupa düzeni konusunda, bkz. K. Malettke, “Les traités de Westphalie”, in *L'ordre européen du 16. au XX. siècle*, ed. Jean Bérenger ve Georges-Henri Soutou, Paris, 1998, s. 51-62.
- 274 Bu arabuluculuk konusunda, bkz. P. J. Rietbergen, “Papal diplomacy and mediation at the peace of Nijmegen” in of *The Peace of Nijmegen, 1676-1678/1679*, ed. J. A. H. Bots, Amsterdam, 1981, s. 29-96; C. G. Roelofsen, “La médiation du nonce Bevilacqua à Nimègue et la situation de l'Église catholique dans la République des Provinces-Unies (1676-1678)” in *Église et pouvoir politique*, Actes des Journées internationales d'histoire du droit, Angers, 1985, Angers, 1987, s. 299-313.
- 275 ASV, Segreteria di Stato, Nunziature delle paci, c. 37, f° 8r, Alderano Cibo'dan Bevilacqua'ya, Roma, 26 Haziran 1677: “L'ha inviata Sua Santità a Nimega per trattar la pace trà le corone cattolice con proibitione d'ingerirsi nell'interessi de Protestanti.”
- 276 A.y., f° 9v, Cibo'dan Bevilacqua'ya, Roma, 7 Agustus 1677: İmparatorluk temsilcileri İsveçlilerle sürdürdükleri görüşmelere Papalık elçisinin de müdahil olmasını istediklerinde, devlet sekreteri elçiye, böyle ilişkilerin “immediata-

- mente qualche gran vantaggio della religione cattolica” nın söz konusu olduğu durumlarla sınırlı olduğunu hatırlatıyor.
- 277 İngilizlerin Nimègue'de oynadıkları rol konusunda, bkz. K. H. D. Haley, “English policy at the peace of Nijmegen”, in *The Peace of Nijmegen...*, a.g.y.
- 278 ASV, Segreteria di Stato, Nunziature delle paci, c. 37, f° 6v, Cibo'dan Bevilacqua'ya, Roma, 29 Mayıs 1677: “Vostra Signoria Illustrissima non deve inquietarsi circa il sapere il modo quale dovrà trattar coi mediatori inglesi, perchè non ha da trattar con altri che coi plenipotentiarîi cattolici.”
- 279 A.y., f° 23r, Cibo'dan Bevilacqua'ya, Roma, 12 Mart 1678: “Dovendosi continuare il congresso, si prenderà consiglio dal tempo di ciò che debba operarsi in ordine a provvederlo di un mediatore cattolico, il quale possa far coi ministri eretici quelle parti che a Vostra Signoria Illustrissima non è permesso dal suo carattere.”
- 280 A.y., f° 6v - 7r, Cibo'dan Bevilacqua'ya, Roma 29 Mayıs 1677: “Nè deve prendersi pensiero di proporre o non proporre sospensione d'armi o altra cosa, non essendo ufficio suo il proporre, ma solamente il riferire da una parte all'altra le cose ch'esse proporranno e procurar di ridurle a temperamento.”
- 281 Bkz. L. Bély, “La médiation diplomatique...”, y.a.y., s. 133.
- 282 Bu sorun hakkında, bkz. B. Neveu'nün makalesi, “Nimègue ou l'art de négotier”, in *The Peace of Nijmegen...*, op. cit.
- 283 ASV, Segreteria di Stato, Nunziature delle paci, c. 37, f° 13r, Cibo'dan Bevilacqua'ya, Roma, 23 Eylül 1677: “La Santità Sua nella missione di Vostra Signoria Illustrissima al congresso non si è proposta la gloria propria, ma quella di Dio e la quiete e la sicurezza del Chriatianesimo.”
- 284 A.y., f° 24v - 25f, Cibo'dan Bevilacqua'ya, Roma, 7 Mayıs 1678: “Mi ha ordinato Nostro Signore di ricordare a Vostra Signoria Illustrissima [...] d'invigilare e far opera che frà le condizioni della pace non se ne ponga alcuna pregiudiziale agl'interessi della religione cattolica, o alle ragioni e prerogative delle chiese particolare e che dall'altra parte ponga ogni studio perchè venga avvantaggiata, si nell'essecutio libero in paesi eretici e particolarmente in Olanda, come nella restituzione de beni e de privilegii usurpati anche contro il tenore della pace di Vestfalia.”
- 285 A.y., f° 26v, Cibo'dan Bevilacqua'ya, Roma, 4 Haziran 1679: “Hora che siamo in termini di potersi stringer la pace, è il tempo che Vostra Signoria Illustrissima aiuti più che mai gl'interessi della religione cattolica, tanto in Olanda come in ogn'altra parte, e che stia attenta perchè non s'inferiscano pregiudizii alla libertà delle chiese e all'indemnità dei beni sacri.”
- 286 A.y., f° 26r, Cibo'dan Bevilacqua'ya, Roma, 14 Mayıs 1678: “Invio a Vostra Signoria Illustrissima il breve di Nostro Signore per poter protestar venendo il bisogno, contro i pregiudizii che nel trattato di pace potesse ricevere la religione cattolica.”
- 287 A.y., f° 36r, Cibo'dan Bevilacqua'ya, Roma, 8 Ekim 1678: “La protesta contro la pace d'Olanda, quando vi sia materia pregiudiziale alla religione, par che si debba far subito, senza aspettar la pace dell'Imperio.”
- 288 A.y., f° 36v: “Nella pace dell'Imperio, se non si facesse altro che confermare quella di Munster, si giudica causa rilevante per protestare venendosi con tal

- confermazione a confermare i pregiudizii già fatti alla religione et a supporre in lei ch'è presente un tacito consenso, non facendo alcun atto in contrario.”
- 289 A.y.: “Quando s'inferissero nuovi danni alla nostra santa religione, sarà ufficio del vigoroso e santo zelo di lei il formare una protesta conveniente alle capitulationi che si facessero.”
- 290 Bkz. I.-I. Berthier (ed.), *Innocentii PP. XI epistolæ ad principes*, t. I, Roma, 1890, s. 28-31, 15 Aralık 1676 tarihli tezkereler (brefs).
- 291 ASV, Segreteria di Stato, Nunziature delle paci, c. 37, f° 3v, Cibo'dan Bevilacqua'ya, Roma, 17 Nisan 1677: “L'infinita premura di Sua Santità di riunire in buona concordia le corone cattoliche, unico mezzo di salvare i popoli christiani e dalle gravi calamità della presente guerra e dalle più gravi di quella che minacciano gl'Infedeli.”
- 292 A.y., f° 35 r, Cibo'dan Bevilacqua'ya, Roma, 1 Ekim 1678: “La salute e la quiete pubblica, il vantaggio della religione e la difesa delle provincie christiane contro il comune nemico.”
- 293 ASV, Segreteria di Stato, Nunziature delle paci, c. 37, f° 110r, Bevilacqua'dan Cibo'ya, Nimègue, 30 Temmuz 1677.
- 294 A.y., f° 11 r-v, 12r, Cibo'dan Bevilacqua'ya, Roma, 21 ve 28 Ağustos 1677.
- 295 ASV, Segreteria di Stato, Nunziature delle paci, c. 38, f° 163r, Cibo'dan Bevilacqua'ya, Roma, 20 Kasım 1677: “La santità di Nostro Signore, col motivo delle minacce del Turco che con poderosa armata, per quel che da più parti si sente, si prepara di venir a' danni della Christianità e particolarmente contro l'Italia, ha rinuovate appresso le corone cattoliche le sue più efficaci premure con suoi brevi apostolici per dar nuovo e più forte eccitamento alle medesime di venir celereamente alla conclusione della tanto sospirata pace. Onde riuniti gli animi col mezzo di essa possa tanto più facilmente venirsi alla unione delle loro armi per opponderle a quelle del comune nemico.”
- 296 ASV, Segreteria di Stato, Nunziature delle paci, c. 37, f° 26r-v, Cibo'dan Bevilacqua'ya, Roma, 7 Mayıs 1678: “È anche di Nostro Signore che in caso che si concluda la pace, Vostra Signoria Illustrissima procuri che s'inserisca qualche articolo dove i principi cattolici offeriscano a Sua Santità di rivolger l'armi almeno in gran parte, o unitamente, o ciascuno da se, contro il Turco, il quale con la pace hora conclusa con i Polacchi e vicina a concludersi col Moscovita, mostra disegno contro l'Ungheria e di penetrar nelle viscere della Christianità.”
- 297 B. Barbiche, “La diplomatie pontificale...”, y.a.y., s. 125-126. Bu barış kongreleri hakkında, daha genel olarak, bkz. L. Bély, *Espions et ambassadeurs au temps de Louis XIV*, Paris, 1990.
- 298 K. M. Setton, *Venice, Austria, and the Turks in the Seventeenth Century*, Philadelphia, 1991, s. 413-425.
- 299 R. Mantran, “L'État ottoman au XVIIIe siècle: la pression européenne”, in *Histoire de l'Empire ottoman*, yön. R. Mantran, Paris, 1989, s. 267-268.
- 300 B. Barbiche, “La diplomatie pontificale...”, y.a.y., s. 126.
- 301 S. Perini, “Venezia e la pace di Utrecht”, *Atti dell'Istituto veneto di scienze, lettere ed arti*, 154 (1995-1996), s. 51-91.
- 302 Bu konuda bkz. J. Bérenger ve G.-H. Soutou'nun ortak çalışması, *L'ordre européen du XVIe au XXe siècle*, Paris, 1998.

- 303 L. von Pastor, *Storia dei papi dalla fine del Medio Evo*, t. IX: *Gregorio XIII (1572-1585)*, Roma, 1955, s. 246-247.
- 304 K. Schellhass, "Zur Legation des Kardinals Morone, 1576. Ein kirchenpolitisches Gespräch in München am 13. Oktober 1576 (Morone-Fend)", *Quellen und Forschungen aus italienischen Archiven und Bibliotheken*, 13 (1910), s. 356-376.
- 305 Bu konuda bkz. ASV, Segreteria di Stato venezia, c. 20, f° 113r-v, 114r, 144r-v, 175r, Tolomeo Galli'den elçi Alberto Bolognetti'ye, Roma, 13 ve 20 Aralık 1578, 14 Mart ve 15 Haziran 1579: Papalık'ın Venedik'e yaptığı birlik önerileri.
- 306 Bkz. S. A. Skilliter, "The hispano-ottoman armistice of 1581", in *Iran and Islam*, ed. E. Bosworth, Edinburgh, 1971, s. 491-515.
- 307 XIII. Gregoire'in görev süresi içinde Papalıkla İspanya arasında yapılan görüşmeler hakkında, bkz. A. Fernandez Collado, *Gregorio XIII y Felipe II en la nunciatura de Felipe Segá (1577-1581). Aspectos politico, jurisdiccional y de reforma*, Toledo, 1991.
- 308 XIII. Grégoire'in Osmanlı politikasının doğu uzantıları hakkında, bkz. D. Caccamo, "La diplomazia della Controriforma e la crociata: dai piani del Possevino alla "lunga guerra" di Clemente VIII", *Archivio storico italiano*, 128 (1970), s. 257-261. Étienne Báthory ile bağların sıkılaştırılması konusunda, bkz. L. Szilas, "Der Hofprediger Laterna, Possevino und der polnische Königshof. Eine Instruktion Possevinos aus dem Jahr 1583", *Archivum Historicum Societatis Iesu*, 40 (1971), s. 391-422. Hem Türklere karşı mücadele hem de kiliselerin birleşmesiyle ilgili olarak çarla yapılan müzakereler özellikle şurada ele alınır: F. Guida, "Ivan il Terribile e Antonio Possevino. Il difficile dialogo tra cattolicesimo e ortodossia", *Studi storici*, 17 (1992), s. 261-275. Bütün bu konularda, daha genel olarak, bkz. P. Pierling, *Le Saint-Siège, la Pologne et Moscou, 1582-1587*, Paris, 1885.
- 309 Bu politikaya dair genel bir değerlendirme: L. von Pastor, *Storia dei papi dalla fine del Medio Evo*, t. X: *Sisto V, Urbano VII, Gregorio XIV e Innocenzo IX (1585-1591)* Roma, 1955, s. 383-395.
- 310 Bkz. N. Mosconi, *La nunziatura di Spagna di Cesare Speciano, 1586-1588*, Brescia, 1961.
- 311 Bkz. B. Kuntze, "Les rapports de la Pologne avec le Saint-Siège à l'époque d'Étienne Báthory", in *Étienne Báthory, roi de Pologne, prince de Transylvanie*, Krakow, 1935, s. 133-211.
- 312 H. P. Brian (ed.), *Calendar of state papers and manuscripts relating to english affairs. Venice*, t. III: *1581-1591*, Londra, 1894, Giovanni Gritti'den Senato'ya, Roma, 11 Nisan 1587.
- 313 ASV, Archivum Arcis, Arm. I-XVIII, c. 3071, "Discorso circa li modi di unire utilmente le forze christiane contra Turchi con fine di debellarli", 7 Temmuz 1585.
- 314 A.y., f° 1r: "Mancano necessariamente nel consiglio unione et concordia."
- 315 A.y., f° 1r-v: "Onde assistendo ciascuno alle forze proprie, le modera secondo il proprio suo fine, il quale al per il più repugnantia col fine degl'altri confederati. Perilche niuno mira veramente al beneficio commune."
- 316 A.y., f° 1v: "Dal che ne nascono poi continue querele, over perchè non si mandino a tempo le armate promesse, over perchè non si mandino con le debite prov-

vigioni, over perchè si ritenghino dall'impresе opportune, over perchè si essercitino più tosto in soverchiare i collegati che in debellar l'inimico, over perchè facendosi impresa, tendino più presto alle prede che a proseguir la vittoria, over perchè acquistando alcun luogo debito alli confederati, segl'appropriino violentemente et spurgino perpetuamente con simili modi semi di guerra tra li medesimi confederati, con causare sempre maggior debolezza nella Christianità et somministrar occasioni all'avversario di opprimerla maggiormente."

- 317 Bu "üretimim" üstünkörü bir sunumu için, bkz. M. Gattoni, "La spada della croce...", y.a.y., s. 639-642.
- 318 ASV, Archivum Arcis, Arm. I-XVIII, c. 3077, s. 6-9 ve 37: "Discorsi mandati alla Santità di papa Sisto V, per operar sia fatta una universal lega tra principi christiani per far una universal guerra contra de' Turchi."
- 319 L. Nanni, *Epistolæ ad principes*, t. III: *Sixtus V - Clemens VIII (1585-1605)*, Vaticano, 1997.
- 320 K. Jaitner (ed.), *Die Hauptinstruktionen Clemens' VIII. für die Nuntien und Legaten an den europäischen Fürstenhofen, 1592-1605*, 2 cilt, Tübingen, 1984.
- 321 Bkz. örneğin, L. Nanni, *Epistolæ ad principes*, t. III, a.g.y., s. 280, 19 Mart 1594 tarihli tezkere (*bref*).
- 322 D. Caccamo, "La diplomazia della Controriforma...", y.a.y., s. 264-265.
- 323 Bkz. R. Lefevre, "Su un ambasciata persiana a Roma nel 1601", *Studi romani*, 35 (1987), s. 359-373.
- 324 P. Bartl, "'Marciare verso Costantinopoli' - Zur Türkenpolitik Clemens' VIII.", *Sæculum*, 20 (1969), s. 44-56; A.k., "Der Türkenkrieg: ein zentrales Thema der Hauptinstruktionen und der Politik Klemens' VIII.", in *Das Papsttum, die Christenheit und die Staaten Europas, 1592-1605. Forschungen zu den Hauptinstruktionen Clemens' VIII.*, ed. G. Lutz, Tübingen, 1994, s. 67-76. Bu politikanın bir tablosu için, ayrıca bkz. J. P. Niederkom, *Die europäischen Mächte...*, a.g.y., s. 70-102.
- 325 Bu askerî müdahaleler hakkında, bkz. F. Brancucci, "Der Beitrag des Heiliges Stuhles zum Krieg gegen die Türken im Jahr 1601", *Innsbrucker Historische Studien*, 2 (1982), s. 193-203.
- 326 J. P. Niederkom, *Die europäischen Mächte...*, a.g.y., s. 85.
- 327 Roma'dan 9 Şubat 1599 tarihli talimat, yay. B. Haan (ed.), *Correspondance du nonce en France Gasparo Silingardi, évêque de Modène (1599-1601)*, Roma, 2002, s. 239: "Pensa Sua Santità che le prime colonne che sostenghino questa macchina siano il re Christianissimo et il re Cattolico."
- 328 A.y., s. 239-240: Zikredilecek ifade: "l'esempio de' suoi maggiori che hanno in ciò acquistato tanta gloria et fatto professione di esser non solo il scudo, ma il braccio et spada della Christianità contro Infedeli."
- 329 A.y., s. 240: "Questa è una delle cose da spurgare il regno da qualche mal humore che resta in esso et a mantenerlo in pace, perchè essendo quei popoli per sua natura inclinati alla guerra et a cose nuove, come non hanno da essercitarsi fuori di casa, è facil cosa che turbino la propria quiete."
- 330 Bkz. Innocenzo del Bufalo'ya verilen talimat, ed. B. Barbiche, *Correspondance du nonce en France Innocenzo del Bufalo, évêque de Camerino (1601-1604)*, Roma-Paris, 1964, s. 160-161.

- 331 Bkz. örneğın, a.y., s. 281, 481, Aldobrandini'den Del Bufalo'ya, Roma, 29 Nisan 1602, 16 Haziran 1603, 5 Nisan 1604: Kralın imparatora edebileceğı yardım ve bir genel birliğe olası katılımı konusunda..
- 332 Bu konuda bkz. C. Desplat'nın makalesi, "Henri IV et les Ottomans", in *Henri IV, le roi et la reconstruction du royaume*, Pau, 1989, s. 395-422.
- 333 C. Michaud, "Henri IV, le pape Clément VIII et les Turcs", in *Guerres et paix en Europe centrale...*, a.g.y., s. 451-458.
- 334 B. Haan (ed.), *Correspondance du nonce en France Gasparo Silingardi...*, a.g.y., s. 206.
- 335 Bkz. a.y., s. 262-263, Silingardi'den Aldobrandini'ye, Paris, 15 Mayıs 1599: Elçi müzakerelerin "iyi yolda" (*buona riuscita*) olduğuna inandığını bildiriyor; a.y., s. 361, aynı kişiden aynı kişiye, Paris, 6 Kasım 1599: Elçi, IV. Henri'de Türklerle karşı girişim için "şiddetli bir arzu" (*un vivo desiderio*) gördüğü kanısında..
- 336 B. Barbiche (ed.), *Correspondance du nonce en France Innocenzo del Bufalo...*, a.g.y., s. 272, Del Bufalo'dan Aldobrandini'ye, Paris, 8 Nisan 1602.
- 337 A.y., s. 507-508, Del Bufalo'dan Aldobrandini'ye, Paris, 29 Temmuz 1603.
- 338 A.y., s. 685, Del Bufalo'dan Aldobrandini'ye, Paris, 8 Mart 1604.
- 339 B. Barbiche, "Clément VIII et la France...", a.g.y., s. 113-114.
- 340 ASV, Segreteria di Stato, Spagna, c. 325, f° 37v, Pietro Aldobrandini'den elçi Camillo Caetani'ye, Roma, 7 Haziran 1594: "La quale [Maestà] come più beneficato da Dio, con haverla fatta quasi custode della Christianità, è tanto più obligato [...] mostrarsene grato."
- 341 A.y., f° 44v, Aldobrandini'den Caetani'ye, Roma, 28 Eylül 1594: "Se al maggior bisogno adunque abandonerà la causa di Dio vedrà come corrisponderà all'obbligo suo [...], perchè Dio benedetto, sebene è misericordioso, è anco giusto et si vendica a luogo e tempo."
- 342 A.y., f° 38r, Aldobrandini'den Caetani'ye, Roma, 2 Ağustos 1594: "La congiuntione di sangue et d'interesse communi et concatenati con tutta casa d'Austria."
- 343 A.y., f° 43v, Aldobrandini'den Caetani'ye, Roma, 2 Ağustos 1594.
- 344 A.y., f° 44r: "Se riguarderà il stato di Milano, troverà ch'entrando il Turco per il Friuli, può voltarsi a quella ancora facilissimamente."
- 345 J. P. Niederkom, *Die europäischen Mächte...*, a.g.y., s. 189-213.
- 346 R. C. Anderson, *Naval Wars in the Levant...*, a.g.y., s. 62-65; F. Braudel, *La Méditerranée et le monde méditerranéen...*, a.g.y., t. II, s. 507-510.
- 347 J. P. Niederkom, *Die europäischen Mächte...*, a.g.y., s. 253.
- 348 S. Bono, "Sources hispano-italiennes pour l'histoire algérienne. L'attaque manquée à Alger de 1601", in *Archives nationales. Actes du séminaire international sur les sources espagnols de l'histoire algérienne*, Cezayir, 1984, s. 309-321.
- 349 R. C. Anderson, *Naval Wars in the Levant...*, a.g.y., s. 69-70.
- 350 G. de Leva, *La legazione di Roma di Paolo Paruta (1592-1595)*, t. II Venedik, 1887, s. 190-191, 15 Ocak 1594 tarihli görüşme.
- 351 İtalyanların "Uzun Savaş" taki rollerinin genel tablosu için, bkz. A. Tambotta, "La lotta contro il Turco e l'intervento degli Stati italiani alla fine del '500", *Ungheria d'oggi*, 5 (1965), s. 20-29.

- 352 J. P. Niederkom, *Die europäischen Mächte...*, a.g.y., s. 396.
- 353 N. Mirella, *Il contributo toscano nelle guerre contro il Turco in Ungheria, 1590-1603*, Corvina, 1951.
- 354 V. Errante, "Forse che si, forse che no". La terza spedizione del duca Vincenzo Gonzaga in Ungheria alla guerra contro il Turco (1601) studiata su documenti inediti", *Archivio storico lombardo*, 5. seri, 42 (1915), s. 15-114.
- 355 L. von Pastor, *Storia dei papi dalla fine del Medio Evo*, c. XIV: *Storia dei papi nel periodo di Innocenzo X fino alla morte di Innocenzo XII (1644-1700)*, t. I: *Innocenzo X, Alessandro VII, Clemente IX, Clemente X (1644-1676)* Roma, 1961, s. 370.
- 356 Bu konuda bkz. C. Terlinden, "La diplomatie pontificale et la paix d'Aix-la-Chapelle de 1668", *Bulletin de l'Institut historique belge de Rome*, 27 (1952), s. 249-268.
- 357 IX. Clément'in Türklere karşı mücadele lehindeki angajmanı hakkında, bkz. C. Terlinden'in eseri, *Le pape Clément IX et la guerre de Candie (1667-1669)*, Paris-Louvain, 1904.
- 358 Bu müdahalelerin dakik bir analizi için, bkz. G. Poumarède venise, *la France et le Levant (vers 1520-vers 1720)*, t. II, Lucien Bély yönetiminde doktora tezi, Paris Üniversitesi-Sorbonne, 2003, s. 884-905.
- 359 K. M. Setton venice, *Austria and the Turks...*, a.g.y., s. 142.
- 360 L. von Pastor, *Storia dei papi...*, t. XIV: *Storia dei papi nel periodo di Innocenzo X...*, c. I, a.g.y., s. 619.
- 361 Bu konuda bkz. A. Guglielmotti, *La squadra ausiliaria della marina romana a Candia ed alla Morea*, Roma, 1883.
- 362 Kudüs Saint-Jean tarikatının kadırgalarının Venedik-Osmanlı savaşına katılımı konusunda, bkz. V. Mallia-Milanes venice and Hospitaller Malta, 1530-1798, Malta, 1992, s. 164-165.
- 363 Bu antlaşmaların metinleri M. Jacov tarafından yayımlanmıştır: *L'Europe...*, a.g.y., s 217-241.
- 364 G. B. Chiarello, *Historia deg'avenimenti dell'armi imperiali contro a' ribelli et Ottomani Venedik*, 1687, s. 31: "Simile collegazione et alleanza fu conclusa fra queste due corone per opera della precisa assistenza d'Iddio e delle vivacissime istanze di Nostro Signor Papa Innocenzo XI."
- 365 Bu konuda şu makale ve eserlere bakılabilir: A. Sauer (ed.), *Rom und Wien im Jahre 1683. Ausgewählte Aktenstücke aus römischen Archiven zur II. Säcularfeier der Befreiung Wiens*, Viyana, 1883; C. Gérin, "Le pape Innocent XI et le siège de Vienne", *Revue des questions historiques*, 39 (1886), s. 97-147; G. Fraknoi, *Papa Innocenzo XI (Odescalchi) e la liberazione dell'Ungheria dal giogo ottomano*, Floransa, 1903; V. Thein, *Papst Innozenz XI. und die Türkengefahr im Jahre 1683*, Breslau, 1912; A. Sammer, *Der Türkenpapst Innozenz XI. und die Wiener Türkenbelagerung von 1683*, Viyana-Münih, 1982; A.k., "Papst Innozenz XI. und die Heilige Liga", in *Die Türken vor Wien. Europa und die Entscheidung an der Donau, 1683*, Salzburg-Viyana, 1982, s. 169-173.
- 366 Bu savaşın geniş bir anlatısı için, bkz. K. M. Setton venice, *Austria and the Turks...*, a.g.y., s. 244-425.
- 367 Bkz. B. Neveu'nün makaleleri: "Culture religieuse et aspirations réformistes à la cour d'Innocent XI", in *Accademie e cultura. Aspetti storici tra Sei e Settecen-*

- to, Floransa, 1979, s. 1-36; A.k., "Episcopus et princeps urbis": Innocent XI réformateur de Rome d'après des documents inédits", in *Festschrift Hermann Hoberg*, Vatikan, 1979, s. 597-633; A.k., "L'esprit de réforme à Rome sous Innocent XI (1676-1689)", *Dix-septième siècle*, 199 (1998), s. 203-218.
- 368 A. Borromeo, "Le direttrici della politica antiottomana della Santa Sede durante il pontificato di Innocenzo XI (1676-1689)", *Römische historische Mitteilungen*, 26 (1984), s. 305-307; G. Platania, "Innocent XI Odescalchi et l'esprit de "croisade"", *Dix-septième siècle*, 199 (1998), s. 262-263.
- 369 Bkz. L. von Pastor, *Storia dei papi...*, t. XIV: *Storia dei papi nel periodo di Innocenzo X...*, c. 2: *Innocenzo XI, Alessandro VIII, Innocenzo XII (1676-1700)*, Roma, 1962, s. 61-98.
- 370 G. Platania *venimus, vidimus et Deus vicit. Dai Sobieski ai Wettin, la diplomazia pontificia nella Polonia di fine Seicento*, Cosenza, 1992.
- 371 ASVe, Segreteria di Stato, Polonia, c. 101, f° 138r-148r, 170r-177r, Opizio Pallavicini'den kardinal Alderano Cibo'ya, Varşova, 31 Mart ve 7 Nisan 1683; a.y., 102, f° 2v-3r, Cibo'dan Pallavicini'ye, Roma, 30 Ocak, 6 ve 13 Mart, 10 Nisan 1683.
- 372 ASV, Segreteria di Stato, Polonia, c. 185, f° 85r-v, Cibo'dan Pallavicini'ye, Roma, 29 Mayıs 1683.
- 373 A.y., f° 85r, Cibo'dan Pallavicini'ye, Roma, 29 Mayıs 1683.
- 374 A.y., f° 89v, Cibo'dan Pallavicini'ye, Roma, 26 Haziran 1683.
- 375 A.y., f° 95v, Cibo'dan Pallavicini'ye, Roma, 24 Temmuz 1683.
- 376 A. Borromeo, "Le direttrici della politica antiottomana..." y.a.y., s. 320.
- 377 1683 Ocak-Eylül döneminde Roma tarafından İmparatora ve Polonya kralına yapılan ödemelerin, o dönemde Papalık maliyesinin yaklaşık yıllık geliri olan 2.500.000 eküye karşılık, 588.000 Roma eküsünden fazla olduğu belirtilir. Bkz. a.y., s. 321.
- 378 L. von Pastor, *Storia dei papi...*, t. XIV: *Storia dei papi nel periodo di Innocenzo X...*, c. 2: *Innocenzo XI...*, a.g.y., s. 141.
- 379 Bu konuda bkz. D. Levi-Weiss, "Le relazioni fra Venezia e la Turchia dal 1670 al 1684 e la formazione della Sacra Lega", *Archivio veneto-tridentino*, 9 (1926), s. 97-116; D. Caccamo, "Venezia nella Lega Santa. Politica di neutralità e guerra turca", *Est Europa*, 2 (1986), s. 39-57; A.k., "Venezia e la Lega Santa. Disimpegno in Italia ed espansione nel Levante (1682-1686)", *Atti e memorie della Società dalmata di storia patria*, n.s. 1 (1987), s. 119-142; S. Perini, "Venezia e la guerra di Morea (1684-1699)", *Archivio veneto*, 5e seri, 188 (1999), s. 45-55.
- 380 Bkz. A. M. Trivellini, *Il cardinale Francesco Buonvisi, nunzio a Vienna (1675-1689)*, Floransa, 1958.
- 381 L. von Pastor, *Storia dei papi...*, t. XIV: *Storia dei papi nel periodo di Innocenzo X...*, c. 2: *Innocenzo XI...*, a.g.y., s. 150.
- 382 A. Tamborra, "Unione delle Chiese e "crociata" contro il Turco alla fine del Seicento: le missioni del gesuita C. M. Vota in Moscovia e Polonia", *Archivio storico italiano*, 133 (1976), s. 101-131. 26 Nisan 1686'da imzalanan bu antlaşmanın İtalyanca bir çevirisi M. Jacov tarafından yayımlanmıştır: *L'Europa...*, a.g.y., s. 251-254.
- 383 M. Jacov, *L'Europa...*, a.g.y., s. 126-127.

- 384 A. Eszer, "Sebastianus Knab, O. P., Erbischof von Naxijewan. Neue Forschungen zu seinem Leben", *Archivum Fratrum Prædicatorum*, 43 (1973), s. 215-286.
- 385 Bkz. özellikle Fransa sarayındaki Papalık elçisi Angelo Ranuzzi'nin çabaları, B. Neveu (ed.), *Correspondance du nonce en France Angelo Ranuzzi*, t. I: 1683-1686, Roma, 1975, s. 213-214, 223-224, 233-234, Ranuzzi'den Cibo'ya, Paris, 23 Temmuz, 2 ve 16 Ağustos 1683.
- 386 C. Boutant, *L'Europe au grand tournant des années 1680: les origines de la guerre de succession palatine*, Paris, 1985, s. 126-129.
- 387 Bkz. J. Bérenger, "Le second siège de Vienne par les Turcs et la France", *Annuaire-Bulletin de la Société d'histoire de la France*, 1983, s. 31-44.
- 388 AMAE, CP, Turquie, c. 18, f° 246v, XIV. Louis'den Pierre de Girardin'e versailles, 19 Temmuz 1686.
- 389 L. von Pastor, *Storia dei papi...*, t. XIV: *Storia dei papi nel periodo di Innocenzo X...*, c. 2: *Innocenzo XI...*, a.g.y., s. 120. İspanya'nın birliğe katılmayı reddederek desteğini nakit yardımıyla sınırlı tutma politikası hakkında, bkz. J. M. Marqués, "La Santa Sede y la España de Carlos II. La negociacion del nuncio Millini, 1675-1685", *Publicaciones del Instituto español de historia ecclesiastica*, 28 (1981/1982), s. 196-201.
- 390 J. J. Berthier (ed.), *Innocentii PP. XI epistolæ...*, t. II, a.g.y., s. 143, XI. Innocent'dan Jean Sobieski'ye, Roma, 27 Ekim 1683: "Fama triumphantum, qua terrarum orbem peragrata [...] novos tibi ubique fidelium plausus excitat."
- 391 ASV, Segreteria di Stato, Polonia, c. 185, f° 152r, Cibo'dan elçi Pallavicini'ye, Roma, 1 Nisan 1684.
- 392 A.y., f° 181v-182r, Cibo'dan Pallavicini'ye, Roma, 15 Temmuz 1684.
- 393 Bu konudaki talimat için, bkz. a.y., f° 148r-150r.
- 394 Bkz. örneğin, a.y., f° 162r, 225r-v, 233r, Cibo'dan Pallavicini'ye, Roma, 27 Mayıs 1684, 10 Mart ve 5 Mayıs 1685.
- 395 A.y., f° 147v, 154v, 155r, 159v, 176v, Cibo'dan Pallavicini'ye, Roma, 1 ve 22 Nisan, 13 Mayıs ve 17 Haziran 1684.
- 396 A.y., f° 211r-v, 222v-223r, 229v-230r, 237r-v, Cibo'dan Pallavicini'ye, Roma, 30 Aralık 1684, 17 Şubat, 31 Mart ve 10 Mayıs 1685.
- 397 A.y., f° 284v, 288v-289r, 294r, 300v, 308v, Cibo'dan Pallavicini'ye, Roma, 19 Ocak, 2 ve 23 Şubat, 16 Mart ve 13 Nisan 1686.
- 398 A. Borromeo, "Le direttrici...", a.g.y., s. 330.
- 399 Polonyalıların birlik karşısındaki tutumlarının evrimi konusunda, bkz. M. Serwanski, "Jean II Sobieski et la Sainte Ligue", *Dix-septième siècle*, 199 (1998), s. 277-290.
- 400 Bütün bunlar hakkında, bkz. S. Perini, "Venezia e la guerra di Morea...", a.g.y., s. 77-84.
- 401 M. Jacov, *L'Europa...*, a.g.y., s. 221: "Quo autem maiori robore et indissolubili vinculo solidetur tam sacrum piumque opus, utraque pars communem patrem pontificem maximum sacræ huius societatis protectorem, manutentorem, in virtute guarantiæ victorem suis cum successoribus maximis pontificibus venerabunda assumit, minime dubia sanctitatem suam id facturam, ut

neutram partem poeniteat paternis ardentissimisque suæ sanctitatis adhortationibus dedisse aurem.”

402 A.y., s. 234.

403 Bu konuda bkz. A. Borromeo'nun saptamaları, “Le direttrici...”, y.a.y., s. 320.

404 G. Platania, “Innocent XI Odescalchi...”, y.a.y., s. 269.

405 L. von Pastor, *Storia dei papi...*, t. XIV: *Storia dei papi nel periodo di X. Innocenzo...*, c. 2: *Innocenzo XI...*, a.g.y., s. 398.

406 16. yüzyıl sonlarından itibaren papaların nasıl zamanın hukukçularınca yavaş yavaş “Hristiyan âleminin hakemleri” sıfatıyla anılmaz oldukları, bu unvanın başka hükümdarlara verildiği görülebilir, bkz. C. Kampmann, *Arbiter und Friedensstiftung. Die Auseinandersetzung um den politischen Schiedsrichter im Europa der Frühen Neuzeit*, Paderborn, 2001.

407 L. Bély, “Les princes et le Père Commun”, y.a.y., s. 13-20.

408 ASV, Segreteria di Stato, Principi, c. 216, f° 218r, II. Giovanni Corner'den XI. Clément'e Venedik, 14 Eylül 1715: “Vive il Senato in una giusta sicurezza d'esperimentar effetti pronti et abbondanti del paterno amore et del benefico animo della Santità Vostra, con riportar i più solleciti soccorsi che vagliano di riparo all'occasione del gñade bisogno.”

409 C. Manfroni, “La marina pontificia durante la guerra di Corfu (con nuovi documenti dell'Archivio vaticano)”, *Archivio della Società romana di storia patria*, 14 (1891), s. 305-363.

410 L. von Pastor, *Storia dei papi nel periodo dell'assolutismo*, t. XV: *Dell'elezione di Clemente XI sino alla morte di Clemente XII (1700-1740)*, Roma, 1943, s. 85-109.

411 Bkz. F. Pommerti, “Studi sul pontificato di Clemente XI (1700-1721)”, *Archivio della reale società romana di storia patria*, 21 (1898), s. 279-457; 22 (1899), s. 100-179; 23 (1900), s. 239-276, 449-515. Çatışmanın gidişatı ve Papalık'ın buna bulaşma derecesi hakkında, bkz. K. M. Setton *venice, Austria and the Turks...*, a.g.y., s. 426-450.

412 ASV, Segreteria di Stato, Principi, c. 217, f° 211r, II. Giovanni Corner'den XI. Clément'a Venedik, 7 Kasım 1716: “S'assicuriamo vorrà anche dal proprio canto, come padre commune, in causa di tanto momento, sovvenire se stessa in noi con ogni genere di soccorso e particolarmente con abbondanza di costante, come unico mezo che può somministrar forze e sussistenza alla nostra armata, argine ed antemurale del christianesimo.”

5. Ticaret, Haçlı Seferi ve Hikmeti Hükümet: Papalık Politikasının Arka Yüzü

- 1 H. Pfeffermann, *Die Zusammenarbeit der Renaissancepäpste mit den Türken*, Winterthur, 1946.
- 2 Bkz. örneğin G. B. Picotti'nin tanıtımı, in *Rivista storica italiana*, 63 (1951), s. 406-410.
- 3 Bu konuda bkz. H. Inalcık'ın makalesi, “A case study in Renaissance diplomacy. The agreement between Innocent VIII and Bâyezid II on Djem Sultan”, *Journal of Turkish Studies*, 3 (1979), s. 209-223; H. Heidenheimer, “Die Korrespondenz Sultan Bajazets II. mit Papst Alexander VI.”, *Zeitschrift für Kir-*

chengeschichte, 5 (1882), s. 511-573. Cem olayı hakkında, daha genel olarak, bkz. N. Vatin, *Sultan Djem. Un prince ottoman dans l'Europe du XVe siècle d'après deux sources contemporaines: Vâkî'ât-i Sultân Cem, Oeuvres de Guillaume Caoursin*, Ankara, 1997.

- 4 Bkz. S. N. Fisher, *The Foreign Relations of Turkey, 1481-1512*, Urbana, 1948.
- 5 Bu konuda bkz. G. Vismara, "Limitazioni al commercio internazionale nell'Impero romano e nella comunità cristiana medievale", in *Scritti in onore di Contardo Ferini*, t. I [Pubblicazioni dell'Università Cattolica del S. Cuore, nuova serie, c. 17], Milano, 1947, s. 443-470. Bu makale, A.k., *Scritti di storia giuridica*, t. VII içinde tekrar yayımlanmıştır: *Comunità e diritto internazionale*, Milano, 1989, s. 401-438; burada bu versiyonu kullandık.
- 6 527'den 566'ya kadar Bizans imparatoru olan I. Justinianus (Jüstinyen) ile medeni ve "şer'i" (kanonik) yasakoyuculuk eseri için, bkz. M. Jugie, "Justinien Ier", in *Dictionnaire de théologie catholique*, t. VIII/2, Paris, 1925, col. 2277-2290.
- 7 Bu konuda bkz. L. Charver, "Basiliques (Les)", in *Dictionnaire de droit canonique*, t. II, yön. R. Naz, Paris, 1937, col. 249-251.
- 8 G. Todeschini, *I mercanti e il tempio. La società cristiana e il circolo virtuoso della ricchezza fra Medioevo ed Età moderna*, Bolonya, 2002, s. 227-309.
- 9 III. Laterano Konsilinin 24. "kanonu" söz konusu. Bkz. G. Alberigo (ed.), *Les Conciles oecuméniques*, t. II/1: *Les décrets. De Nicée à Latran V*, Paris, 1994, s. 480.
- 10 G. Vismara, "Limitazioni...", y.a.y., s. 421.
- 11 IV. Laterano Konsilinin kurucu kanonları (*constitutions*), G. Alberigo (ed.) *Les Consiles oecuméniques*, t. II/1, a.g.y., s. 574: "Excommunicamus praeterea et anathematizamus illos falsos et impios christianos qui [...] in machinis aut quibus libet aliis aliquod eis impendunt consilium vel auxilium in dispendium Terrae Sanctae." IV. Laterano Konsilinin Kâfirlerle ticareti ve onlara hizmet etmeyi ilgilendiren hükümleri, 1245'teki Lyon Konsilinde de harfi harfine tekrarlanmıştır, bkz. a.y., s. 300.
- 12 G. Vismara, "Limitazioni...", y.a.y., s. 471.
- 13 Bu konuda bkz. E. Ashtor, *Levant Trade in the Later Middle Ages*, Princeton, 1983, s. 17-43.
- 14 E. Langlois (ed.), *Les registres de Nicolas IV*, t. II, Paris, 1905, 5 Eylül 1323, s. 901.
- 15 J. Trenchs Odena, "De Alexandrinis. El comercio prohibido con los Musulmanes y el Papado de Aviñon durante la primera mitad del siglo XIV", *Anuario de estudios medievales*, 10 (1980), s. 237-320.
- 16 G. Mollat (ed.), *Jean XXII (1316-1334), Lettres communes analysées d'après les registres dits d'Avignon et du Vatican*, t. V, Paris, 1909, s. 197.
- 17 Bu konuda bkz. G. Ortalli, "Venice and papal bans on trade with the Levant: the role of the jurist", *Mediterranean Historical Review*, 10 (1995), s. 242-258.
- 18 E. Ashtor, *Levant Trade...*, a.g.y., s. 109-110.
- 19 Bkz. F. Claeys Bowaert, "Bulle In cæna Domini", in *Dictionnaire de droit canonique*, yön. R. Naz, t. II, Paris, 1937, col. 1132-1136.
- 20 IV. Pie'nin Papalık'ıyla başlayıp 18. yüzyıla kadar giden dönemi kapasayan güzel bir "In Cæna Domini" bulla'lar koleksiyonu için, bkz. ASV, Miscellanea, Armadio IV-V, 24.

- 21 ASV, Registri vaticani, c. 540, f° 95r, *Consueverunt sanctæ memoriæ* başlıklı *bull*a, Roma, 19 Nisan 1470: “Item excommunicamus et anathematizamus omnes illos qui equos, ferrum, arma, lignamina et alia prohibita deferunt Saracenis, Turchis et aliis christiani nominis inimicis, quibus Christianos oppugnant.”
- 22 ASV, Armadio, 31, c. 62, f° 38v, IV. Sixte tarafından 26 Mart 1472’de Roma’da ilan edilen *bull*a: “Item excommunicamus et anathematizamus omnes illos qui equos, arma, ferrum, lignamina et alia prohibita deferunt Saracenis, Turchis et aliis christiani nominis inimicis, quibus Christianos impugnant.”.
- 23 II. Jules tarafından 1511’de yayımlanan *Consueverunt romani pontifices* başlıklı *bull*a’nın yayımlanmış bir nüshası için, BAV, Rossiana, 4222, int. 1, “*Bulla in Cæna Domini*”, f° 1v. X. Léon’da da aynı ifade, bkz. 1520 tarihli *bull*a’sının basılı nüshası, BAV, R., I, IV 1734, int. 13, f° 160r, “*Bulla in Cæna Domini*”.
- 24 ASV, Miscellanea, Armadio IV-V, 24, f°r, IV. Pie tarafından 8 Nisan 1563’te yayımlanan *Consueverunt romani pontifices* başlıklı *bull*a: “Item excommunicamus et anathematizamus omnes illos, qui equos, arma, ferrum, filum ferri, stagnum, chalybem, omniaque alia metallorum genera, atque bellica instrumenta, lignamina, canapem, funes, tam ex ipso canape, quam ex quacunque alia materia, et ipsam materiam, aliaque prohibita deferunt Saracenis, Turcis et aliis Christi nominis inimicis, quibus Christianos impugnant. Necnon illos qui per se vel alium, seu alios de rebus Christianae reipublicae statum concernentibus in Christianorum perniciem et damnum ipsos Turcas et christianae religionis inimicos certiores faciunt, illisque consilium quomodolibet præstant.”
- 25 A.y., f° 6r, *Consueverunt romani pontifices*, Roma, 11 Nisan 1566.
- 26 A.y., f° 11r, *Consueverunt romani pontifices*, Roma, 7 Nisan 1569.
- 27 A.y., f° 12r, *Pastoralis romani pontificis* başlıklı *bull*a, Roma, 30 Mart 1589.
- 28 F. Claes Bowaert, “*Bulle In cæna Domini*”, y.a.y., col. 1134.
- 29 Bkz. örneğin, a.y., f° 53r, XV. Grégoire’ın *Pastoralis romani pontificis* başlıklı *bull*a’sı, Roma, 24 Nisan 1622; ya da a.y., f° 65r, VII. Alexandre’ın *Pastoralis romani pontificis*’i, Roma, 13 Nisan 1656.
- 30 Liste için, bkz. a.y.
- 31 Bkz. L. Chevallier et al., *Histoire du droit et des institutions de l’Église en Occident*, t. XV/1: *L’Époque moderne. Les sources du droit et la seconde centralisation romaine*, Paris, 1976, s. 227: Geniş yetkilerle donatılmış olmalarına karşın, Papalık elçileri bu saklı tutulan durumlarda tek başlarına karar veremiyorlardı.
- 32 1539’da *bull*a’yı Fransa krallığında yayımlatmaya çalışan elçi Filiberto Ferrerio, kralla çevresini kızdırır ve *concordat*’ya [krallıkla Papalık arasındaki temel antlaşmaya, Ç.] atf yapmalarına sebep olur; bkz. J. Lestocquoy (ed.), *Correspondance des nonces en France Carpi et Ferrerio, 1535-1540*, Roma-Paris, 1961, s. 461-462, Filiberto Ferrerio’dan III. Paul’e, Paris, 13-14 Haziran 1539; a.y., s. 466-467, Filiberto Ferrerio’dan kardinal Alessandro Farnese’nin sekreteri Durante’ye, Paris, 1 Temmuz 1539.
- 33 Bkz. II. Jules ve X. Léon dönemleri için daha önce zikredilen basılı nüshalar, BAV, Rossiana, 4222, int. 1 ve BAV, R. I. IV 1734, int. 13.
- 34 Bkz. örneğin, BAV, Chigi, III, 469, int. 1, *La bolla in Cæna Domini tradotta in volgare*, Roma, Papalık Meclisi basımevi [1711].

- 35 F. Fronzi (ed.), *Nunziature di Savoia*, t. I: 15 ottobre 1560-29 giugno 1573, Roma, 1960, s. 465, Tolomeo Galli'den Vincenzo Lauro'ya, Roma, 6 Nisan 1573: "Desiderando Nostro Signore che la bolla publicata qui *in die cænæ Domini* habbia quella esecuzione che conviene al servitio di Dio [...], mi ha ordinato ch'io la mandi a Vostra Signoria, acciò che ella ne faccia haver una a ciascheduno vescovo del stato di Sua Altezza che, nel miglior modo che potranno la facciano venire a notitia de le genti per cavarne fruito a beneficio de le anime loro."
- 36 D. Veneruso ve P. Villani (ed.), *Nunziature di Napoli*, t. II: 24 maggio 1577-26 giugno 1587, Roma, 1969, s. 214, Fantino Petrigiani'den Tolomeo Galli'ye, Napoli, 20 Mayıs 1580: "Aspetto l'altre in maggior quantità perchè se ne possa mandar a tutti."
- 37 ASV, Segreteria di Stato venezia, 23, f° 158r, Tolomeo Galli'den Lorenzo Campeggi'ye, Roma, 21 Mayıs 1583: "Ho ordinato che si mandino a Vostra Signoria altre bolle *In Cæna Domini* per supplir al bisogno di cotesto dominio."
- 38 ASV, Segreteria di Stato, Principi, 150, f° 223r, tarihsiz talimat: "Ogni anno si scrive alli prelati del Regno di Napoli, di Sicilia et Sardegna per l'osservanza della bolla in *Cæna Domini*, mandando incluso il trasunto autenticato."
- 39 Ispanya ve Napoli Krallığı örnekleri için, bkz. G. Catalano'nun katkıları, "Controversie giurisdizionali tra Chiesa e Stato nell'età di Gregorio XIII e di Filippo II", *Atti dell'Accademia di scienze, lettere ed arti di Palermo*, 14 (1955), s. 27-30; M. C. Giannini, "Tra politica, fiscalità e religione: Filippo II di Spagna e la pubblicazione della bolla *In Cæna Domini* (1567-1570)", *Annali dell'Istituto storico italo-germanico in Trento*, 23 (1997), s. 83-152. 1573'te Savoie Dükü, halk arasında çıkarabileceği karışıklıkları öne sürerek, *bull'a'yı* yayımlamaktan yan çizmeye çalışır, bkz. F. Fonzi (ed.), *Nunziature di Savoia*, t. I, a.g.y., s. 472-473, 479-480, Vincenzo Lauro'dan Tolomeo Galli'ye, Torino, 23 Nisan ve 3 Haziran 1473.
- 40 1573 v3 1580'de kararnameyi Fransa'ya sokma girişimleri şiddetli fırtınalar koparır ve fiyaskoyla sonuçlanır, bkz. P. Richard, "Gallicans et ultramontains: un épisode de la politique pontificale en France après le concile de Trente (1580-1583)", *Annales de Saint-Louis des Français*, 1898, s. 406; A. Tallon, *Conscience nationale et sentiment religieux en France au XVIe siècle*, Paris, 2002, s. 247.
- 41 F. Claeys-Bowaert, "Bulle *In cæna Domini*", y.a.y., col. 1135-1136.
- 42 ASV, Segreteria di Stato venezia, c. 20, f° "121r: "Se quelli che mandano lame lavorato, come caldere et cose simili in terre del Turco, si intendono incorrere in detta bolla et se quelli che mandano coltelli per tagliare il pane incorrano."
- 43 A.y.: "Se quelli che governano le navi et conducano in paesi del Turco, sopra le quali li patroni principali di esse che restano in Venezia hanno posto per carico robbe proibite nella bolla, incorrano."
- 44 A.y., f° 122r: "Se li Christiani sapessino che li Turchi si servono de le caldere et altre simile cose per disfarle et farne armi, incorreriano, altrimenti no."
- 45 A.y.: "Perchè non sono questi chiamati armi."
- 46 A.y., f° 122v: "Dico li tali incorrer nella bolla perchè veramente loro sono detti portare cose proibite et nella bolla tanto quelli che portano come quelli che fanno portare sono comprehensi."

- 47 A. Stella (ed.), *Nunziature di Venezia*, t. VIII: Marzo 1566-marzo 1569, Roma, 1963, s. 195, Giovanni Antonio Facchinetti'den Michele Bonelli'ye Venedik, 29 Mart 1567: "Un gentilhuomo venetiano, huomo riputato da bene et di buona conscienza, ha inviato certi stagni in Soria per la Mecca et, dubitando essere incorso nelle censure della bolla In Cæna Domini, era venuto da me per l'assolutione; ho detto non haver facultà, onde mi ha pregato con molta humiltà et mostrando gran pentimento ch'io volessi domandare come faccio in suo nome, l'assolutione a Sua Beatitudine, acciò che si potesse comunicare, che egli se n'è astenuto per questa pasqua et promette non haverne a mandar mai più."
- 48 ASV, Segreteria di Stato venezia, 23, f° 33r, Galli'den Campeggi'ye, Roma, 21 Nisan 1582: "Se ben credo che colui, il quale ha venduto coltelli a Turchi in Venetia, ne habbia poco bisogno, pure per satisfatione sua segli può dare."
- 49 A.y., f° 116r, Galli'den Compeggi'ye, Roma, 22 Ocak 1583: "Sua Beatitudine non ha voluto concedere l'assolutione a colui che havea venduto ferro et stagno et polvere, sapendo che andavano in man de Turchi."
- 50 ASV, Collegio, Relazioni, busta 85, f° 432v, Girolamo Contarini'nin anlatımı, 22 Şubat 1614: "Passa per la via di Corfù in mano di Turchi con notabile et molto pregiudicial disordine gran quantità di azzali."
- 51 Bu konuda bkz. BNF, Fonds français, ms. 16143, f° 87v, İstanbul'da elçi Jacques de Germigny'den III. Henri'ye, İstanbul, 17 Mayıs 1580: "Adı geçen İngiliz'e [William Harborne] buralılar nezdinde en çok rağbet kazandıran, çok miktarda çelik ve top dökümü için bronz ve pirinçten kırık heykel parçaları getirmiş ve gelecekte daha fazlasını getirmeyi de gizlice vaat etmiş olmasıdır ki, bu tüm Hıristiyan âlemine zararlı iğrenç bir kaçakçılık demektir." Söz konusu vaatlerin hemen yerine getirildiği anlaşılmaktadır, bkz. ASVe, Senato, Dispacci, Costantinopoli, filza 18, f° 364v-365r, Giovanni Francesco Morosini'den Senato'ya, Pera Bağları, 10 Ocak 1583: İstanbul Limanı'na Venedik *bailos*'una bakılırsa "çok sayıda *carisée*, pek çok kalay ve bir miktar çelik" (*gran numero di carisee, molti stagni et qualche quantità di azzali*) yüklü bir İngiliz gemisi gelmiş; ASVe, Senato, Dispacci, Costantinopoli, filza 21, f° 114v, aynı kişiden aynı kişiye, Pera Bağları, 29 Mart 1585: "çok miktarda *carisée*, kalay ve diğer mallarla yüklü" (*caricato di molte carisee, stagni et altre merce*) bir İngiliz gemisi daha... Babıâli'nin İngiltere'ye bahsettiği ilk kapitülasyonlar hakkında, bkz. S. A. Skilliter, *William Harborne and the Trade with Turkey, 1578-1582: a Documentary Study of the First Anglo-Ottoman Relations*, Londra, 1977. [*carisée* ("kersey"): Venedik'in önemli ihraç mallarından yünü bir kumaş türü - ç.n.]
- 52 BNF, Fonds français, ms. 16145, f° 102r, Sancy baronu Achille de Harlay'den Villeroy'ya, İstanbul, 26 Mart 1612: Hollandalılar "Grand Seigneur'ün ne kadar ihtiyacı varsa o kadar barut getirmeyi vadediyorlar, ve bu yüzden burada büyük sempati kazanıyorlar, çünkü bütün Türkiye'de bir tanecik bile iyi barut yapılmıyor. Bundan başka, [sultanın] bütün memleketlerini çelik, lama, arkebüz ve savaş için gerekli diğer silahlarla doldurmayı da öneriyorlar. Bütün bu şeyler onlara diğer Hıristiyanlar tarafından sağlanmıyor." Birleşik-Eyaletler'le Osmanlı imparatorluğu arasında istikrarlı ilişkilerin kurulması konusunda, bkz. A. H. de Groot, *The Ottoman Empire and the Dutch Republic: a History of the Earliest Diplomatic Relations, 1610-1630*, Leiden, 1978.

- 53 *Relazioni di ambasciatori veneti al Senato*, ed. L. Firpo, t. XIII: *Costantinopoli (1590-1793)* Torino, 1984, s. 729, Giovanni Cappello'nun anlattıkları, 1634: "Poderosissimi vascelli con pannine, stagni, azzali ed altro, sovvente capitano in quella città."
- 54 A.y., s. 959, Giacomo Querini'nin anlattıkları, 1676.
- 55 Marsilya'daki yasal ve yasadışı maden ve silah ticareti konusunda, bkz. J. Billioud, "De 1515 à 1599", in *Histoire du commerce de Marseille*, t. III, ed. G. Rambert, Paris, 1951, s. 513-524.
- 56 AD, B-du-R, IX B 1, f° 54r-v, 1553 tarihli resmî kraliyet tezkeresi (*lettres patentes*).
- 57 1579'da Cezayir'e "yar-konsolos" olan François Guinguillet ya da Guinguillet hakkında, bkz. R. Busquet, "Les origines du consulat de la nation française à Alger", *Mémoires de l'Institut historique de Provence*, I (1927), s. 8-9.
- 58 AD, B-du-R, IX B 1, f° 270r-v, 28 Ekim 1572 tarihli resmî kraliyet tezkeresi. Bu imtiyaz ertesi yıl yenilenir, bkz. a.y., f° 276, 30 Mart 1573 tarihli tezkere.
- 59 AD, B-du-R, IX B 1, f° 519r-v, 521v, 541r, 545r, 635r-v, 640v, 645v, Crozes için verilmiş çeşitli tezkereler.
- 60 AN, AE, B 1, 115, f° 85r-v, Trubert'den Colbert'e, Cezayir, 9 Mart 1667.
- 61 A.y., f° 139r-v, Colbert'den Trubert'e, Paris, 30 Mart 1668.
- 62 Roma şapının bulunması, işletilmesi ve ticaretiyle ilgili her şey için, bkz. J. Delumeau, *L'alun de Rome*, XV-XIX. siècle, Paris, 1962.
- 63 W. Müller-Wiener, "Kuşadası und Yeni-Foça: zwei italienische Gründungstädt des Mittelalters", *Istanbul Mitteilungen*, 25 (1975), s. 399-410.
- 64 Anadolu şapının ticaretinde Cenovalıların (Cenevizlerin) rolü hakkında, bkz. M. Balard, *La Romanie génoise (12.- 15. yüzyıl başl.)*, t. II, Roma, 1978, s. 769-782; K. Fleet, *European and Islamic Trade in the Early Ottoman State. The Merchants of Genoa and Turkey*, Cambridge, 1999, s. 80-94.
- 65 L. Liagre, "Le commerce de l'alun en Flandre au Moyen Age", *Le Moyen Age*, 61 (1955), s. 177-206.
- 66 M.-L. Heers, "Les Génois et le commerce de l'alun à la fin du Moyen Age", *Revue d'histoire économique et sociale*, 32 (1954), s. 31-53.
- 67 Bu pasajı L. Liagre'in yaptığı tercümeden alıyorum, "Le commerce de l'alun..." y.a.y., s. 195.
- 68 P. Sella, "La prima concessione per l'allume della Tolfa", *Quellen und Forschungen aus italienischen Archiven und Bibliotheken*, 33 (1944), s. 252-259. Tolfa'nın ilk mültezimleriyle halefleri hakkında, daha genel olarak, bkz. J. Delumeau, *L'alun de Rome...*, a.g.y., s. 79-82.
- 69 R. de Roover, *The Rise and Decline of the Medici Bank (1397-1494)*, New York, 1966, s. 152-156.
- 70 A. Theiner (ed.), *Codex diplomaticus domini temporalis S. Sedis*, t. III: 1389-1793, Roma, 1862, s. 423-424, II. Pie'nin bulla'sı, Viterbo, 1 Haziran 1462: "Ex eorum relatione, percepimus, quod alumina ipsa non solum ad Italie, sed etiam ad totius Christianitatis commodum et utilitatem maximam, ad Turchorum vero et aliorum christiane fidei inimicorum, ad quorum partes pro huiusmodi habendis aluminibus necesse erat christianos mercatores non sine peri-

culis atque iacturis, magnisque sumptibus et expensis sepenumero navigare, detrimentum gravissimum cedebant.”

- 71 O. Raynaldi, *Annales ecclesiastici*, t. X, Lucca, 1753, 7 Nisan 1463'te Roma'da ilan edilen bulla: "Item quoniam diebus nostri faciens nobiscum Dominus misericordiam suam, uberrimas pretiosi aluminis vena antea nunquam inventas miraculo quodam in montibus nostris, qui in patrimonio B. Petri in Tuscia prope arcem Tolpham sunt, patefecit, volens videlicet ne ultra ex fidelibus pecunia Turchorum in eos persecutiones cresceret, sed illa ad defensionem nostram uti possemus, [...] fructum omnem, qui antehac ex comportato in Christianitatem transmarino penes impios Turchos in Christianorum exitium erat, modo ad nos in suffragium Ecclesiae catholicae transeat, [...] hortamur atque requirimus omnes et singulos profitentes nomen christianum ne post hac alumen a Turchis aliisque infidelibus emant."
- 72 Bu konuda bkz. L. von Pastor, *Storia dei papi dalle fine del Medio Evo*, t. II: *Dall'elezione di Pio II alla morte di Sisto IV*, Roma, 1961, s. 228-275.
- 73 ASV, Registri vaticani, reg. 519, f° 12v - 122v, 15 Haziran 1464 kararnameyi.
- 74 Örneğin bkz. II. Paul döneminde 19 Nisan 1470 tarihli "In Cæna Domini" kararnameyi, ASV, Registri vaticani, reg. 540, f° 93r - 96r, yay. A. Theiner, *Codex diplomaticus...*, t. III, a.g.y., s. 423-424. Bazen söylenenin aksine, kutsal Perşembe bulla'sına şap kelimesinin sokulması II. Pie dönemiyle sona eren ve daha sonra rastlanmayan bir yenilik gibi görünüyor. 16. ve 17. yüzyıllara ait çok sayıda belge üzerinde yapılan ve yukarıda zikredilen araştırmalar, sonraki dönemlerde de bu malın adının geçtiğine dair kanıt bulmamıza imkân vermiştir.
- 75 K. M. Setton, *The Papacy and the Levant (1204-1571)*, t. II: *The Fifteenth Century*, Philadelphia, 1978, s. 271-273.
- 76 Bu haçlı seferi kasasının ihdası ve doldurulması konusunda, bkz. A. Gottlob, *Aus der Camera apostolica des 15. Jahrhunderts: ein Beitrag zur Geschichte des päpstlichen Finanzwens und des endenden Mittelalters*, Innsbruck, 1889.
- 77 ASV, Registri vaticani, reg. 519, f° 153r - 154v, II. Paul'un 11 Nisan 1465 tarihli bulla'sı.
- 78 ASV, Registri vaticani, reg. 560, f° 128r-v, 27 Şubat 1474 tarihli bulla. IV. Sixte'in yürüttüğü haçlı seferi politikası hakkında, bkz. K. M. Setton, *The Papacy...*, t. II, a.g.y., s. 314-345.
- 79 ASV, Registri vaticani, reg. 712, f° 1r - 3r, 9 Mart 1486 tarihli bulla.
- 80 17 Mayıs 1506 tarihli bu bulla ve yayımlanması konusunda, bkz. J. Finot, "Le commerce de l'alun dans les Pays-Bas et la bulle encyclique du pape Jules II", *Bulletin historique et philologique*, yıl 1902, s. 418-431.
- 81 Roma, 20 Temmuz 1520, 5 Mayıs 1546, 20 Ocak 1554 ve 8 Temmuz 1561 tarihli bulla'lar, kısmen alıntılarla zikredildiği yer, ASV, Fondo Borghese, IV, c. 65, f° 293r - 294v.
- 82 Bu belge Vatikan Arşivindeki bir muhtıra tarih ve yer belirtilmeksizin zikrediliyor, bkz. ASV, Fondo Ronconi, c. 13, "Serie storica e cronologica di tutto ciò ch'è seguito fra la Santa Sede ed i principi per le alumiere della Tolfa", f° 139r.
- 83 J. Finot, "Le commerce de l'alun...", y.a.y., s. 423.
- 84 ASV, Fondo Borghese, IV, c. 65, f° 293r.

- 85 Bu sorunlar hakkında genel olarak bkz. G. Zippel, "L'allume di Tolfa e il suo commercio", *Archivio della Società romana di storia patria*, 30 (1907), s. 5-51, 389-462 ve J. Delumeau'un eseri, *L'alun de Rome...*, a.g.y., s. 23-32.
- 86 J. Delumeau, *L'alun de Rome...*, a.g.y., s. 31-32.
- 87 Bu anlaşma A. Theiner tarafından yayımlanmıştır, *Codex diplomaticus...*, t. III, a.g.y., s. 463-467, 11 Haziran 1470.
- 88 G. Zippel, "L'allume di Tolfa...", y.a.y., s. 389-392; J. Delumeau, *L'alun de Rome...*, a.g.y., s. 23-26.
- 89 Bu konuda bkz. J. Paquet, "Une ébauche de la nonciature de Flandre au XVe siècle: les missions dans les Pays-Bas de Luc de Tolentis, évêque de Sebenico (1462-1484)", *Bulletin de l'Institut historique belge de Rome*, 25 (1949), s. 27-144.
- 90 G. Zippel, "L'allume di Tolfa...", y.a.y., s. 396-397.
- 91 O. Montenovesi, "Agostino Chigi, banchiere e appaltatore dell'allume di Tolfa", *Archivio della Società romana di storia patria*, 60 (1937), s. 132-134.
- 92 J. Delumeau, *L'alun de Rome...*, a.g.y., s. 45-46.
- 93 J. Finot, "Le commerce de l'alun...", y.a.y., s. 430-431.
- 94 J. Delumeau, *L'alun de Rome...*, a.g.y., s. 43-44.
- 95 R. Jenkins, "The alum trade in the fifteenth and sixteenth centuries and the beginnings of the alum industry in England", in *Links in the History of Engineering and Technology from Tudor Times*, Cambridge, 1936, s. 193-203; J. Delumeau, *L'alun de Rome...*, a.g.y., s. 47-48.
- 96 ASV, Fondo Ronconi, 13, f° 126v, "Serie storica e cronologica...", y.a.y. Bu mektupların (bref) bir kopyası için, bkz. a.y., f° 178r - 180v.
- 97 ASV, Armadio, 39, c. 22, f° 361r-v, II. Jules'den Leonardo Loredan'a, Viterbo, 14 Ağustos 1505; a.y., f° 363r-v, II. Jules'den Güzel Philippe'e, Viterbo, 14 Ağustos 1505; a.y., f° 377v - 378r, II. Jules'den VII. Henry'ye, Roma, 29 Ekim 1505.
- 98 ASV, Armadio, 41, c. 32, f° 27r, III. Paul'den Venedik Dükasına, Roma, 21 Aralık 1544.
- 99 III. Jules'ün II. Henri'ye "tezkiresi" (bref), Roma, 20 Ocak 1554, yayım. R. Ancel, *Nonciatures de France. Nonciature de Paul IV (avec la dernière année de Jules III et Marcel II)*, t. I/2: *Nonciatures de Sebastiano Gualterio et de Cesare Braccatio (Mayis 1544-557)*, Paris, 1911, s. 579-581.
- 100 J. Finot, "Le commerce de l'alun...", y.a.y., s. 427-428.
- 101 ASV, Registri vaticani, reg. 920, f° 128v - 131v, II Jules'ün bulla'sı, Roma, 1 Ekim 1507: "Alumina infidelium ad partes Angliæ apportari seu adverti fecerent."
- 102 P. Villani (ed.), *Nunziature di Napoli*, t. I: 26 iuglio 1570 - 24 maggio 1577, Roma, 1962, s. 398-399, Galli'den Sauli'ye, Roma, 16 Mart 1577: "Intendendosi che in Napoli si ricevono et vendono allumi turcheschi non ostante la prohibitione et le gravi pene contenute nelle bolle de pontefici, il che può aggravar la coscienza di molti se si passa con silentio, sarà bene che Vostra Signoria, in cotesta città et altre del Regno, secondo che a lei parerà, facci publicar le dette bolle, et in particolare quella di Pio IV di santa memoria et di Nostro Signore [Gregorio XIII], a fine che nessuno possa peccar per ignoranza et ne avverta ancora il signore vicerè con quella levità et amorevolezza che conviene."

- 103 A.y., s. 399, Sauli'den Galli'ye, Napoli, 29 Mart 1577.
- 104 A.y., s. 402-404, Sauli'den Galli'ye, Napoli, 5 ve 12 Nisan 1577.
- 105 D. Veneruso ve P. Villani (ed.), *Nunziature di Napoli*, t. II, a.g.y., s. 104-105, Lorenzo Campeggi'den Tolomeo Galli'ye, Napoli, 30 Ocak 1578; a.y., s. 106-107, Galli'den Campeggi'ye, Roma, 15 Şubat 1578.
- 106 Bunlar, iltizam sözleşmeleri 1602-1614 arasını kapsayan Filippo Guicciardini ile Nicolò Ridolfi'dir.
- 107 ASV, Segreteria di Stato, Napoli, c. 323, f° 9v, devlet sekreteri Scipione Caffarelli'den elçi Guglielmo Bastoni'ye, Roma, 24 Eylül 1605: "S'intende che certi mercanti ve ne habbiano fatti venire da altre parte et pretendino di continuare."
- 108 A.y.: "Però commanda ch'ella faccia efficacissimo offitio col vicerè perchè conservandoli li suoi privilegii dia rimedio alle novità et a disordini."
- 109 A.y., f° 36v, Caffarelli'den Bastoni'ye, Roma, 1 Şubat 1608; a.y., f° 262v - 264v, Caffarelli'den elçi Valeriano Muto'ya, Roma, 30 Ekim 1609: "La quale innovatione ritornaria in utile dell'infedeli et in danno della Seda apostolica."
- 110 ASV, Fondo Ronconi, c. 13, f° 141v - 143v, "Seria storica e cronologica...", ms. cit.
- 111 A.y., f° 145r, 155r-v: "Questo col non resolver nulla venne indirettamente a impedire che non s'introducessero in Napoli altri alumni di quelli della Tolfa."
- 112 Alintr: J. Finot, "Le commerce de l'alun...", y.a.y., s. 428.
- 113 R. Ancel (ed.), *Nonciatures de France...*, a.g.y., t. I/1, Paris, 1909, s. 223, Gualterio'dan Del Monte'ye, Melun, 14 Mart 1555: "Temeva che il Consiglio del re rimetteria questa cosa ai loro theologi et che quelli non giudicheranno mai che i sudditi di Sua Maestà possino essere escommunicati per questo interesse."
- 114 Bu dosyaya K. M. Setton işaret etmiştir: *The Papacy and the Levant (1204-1571)*, t. III, *The Sixteenth Century to the Reign of Julius III*, Philadelphia, 1984, s. 474-476.
- 115 A. Buffardi (ed.), *Nunziature di Venezia*, t. XI: 18 giugno 1573-22 dicembre 1576, Roma, 1978, s. 554-555, Tolomeo Galli'den Giambattista Castagna'ya, Roma, 16 Haziran 1576: "Acciò sia levato il comercio di essi alumni di Turchi dal quale risulta grandissima preiuditio a la Camera apostolica."
- 116 A.y., s. 561, Castagna'da Galli'ye Venedik, 23 Haziran 1576: "È cosa chiara che da molti anni qua vengono alumni di Levante, non già così buoni come da Civitavecchia, ma rotti et manco stimati et di minor prezzo."
- 117 A.y.: "Della bolla che ciò prohibisce, non si è inteso che ve ne sia notitia o consideratione alcuna."
- 118 A.y., s. 562: "Daranno subito in faccia de la libertà del comercio, de la utilità del loro publico et Dio non voglia che non si allarghino anchora a dire che in tal materia non si tratta d'altro che d'interesse puro."
- 119 J. Billioud, "Le commerce de Marseille de 1515 à 1599", in *Histoire du commerce de Marseille*, t. III: *De 1480 à 1599*, ed. G. Rambert, Paris, 1951, s. 494.
- 120 F. Braudel, *La Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II*, t. I, Paris, 9e ed., 1990, s. 285, n. 2.

- 121 J. Billioud, "Le commerce de Marseille...", y.a.y., s. 492.
- 122 ASV, Bailo a Costantinopoli, busta 263, Defter 2, f° 34r, Antonio Pauli'nin q. Michele'ye beyanı, 1 Aralık 1545.
- 123 B. Simon, "Contribution à l'étude du commerce vénitien dans l'Empire ottoman au milieu du XVIe siècle (1558-1560)", *Mélanges de l'École française de Rome. Moyen Age-Temps Modernes*, 96 (1984), s. 990-991.
- 124 B. Arbel, *Trading Nations, Jews and Venetians in the Early Modern Mediterranean*, Leiden, 1995, s. 106-107.
- 125 ASV, Bailo a Costantinopoli, busta 267, f° 48r, 11 Eylül 1591 tarihli protesto.
- 126 A. Tenenti, *Naufrages, corsaires et assurances maritimes à Venise (1592-1609)*, Paris, 1959., s. 159, 253-254.
- 127 J. Delumeau, *L'alun de Tolfa...*, a.g.y. s. 52-53.
- 128 S. Faroqhi, "Alum production and alum trade in the Ottoman Empire (about 1560-1830)", *Wiener Zeitschrift für der Kunde des Morgenlandes*, 71 (1979), s. 153-175.
- 129 D. Goffman, *Izmir and the Levantene World, 1550-1650*, Londra-Seattle, 1990, s. 58.
- 130 J. Delumeau, *L'alun de Tolfa...*, a.g.y., s. 158.
- 131 I. Voje, "Relazioni commerciali tra Ragusa (Dubrovnik) e le Marche nel Trecento e nel Quattrocento", *Atti e memorie della deputazione di storia patria per le Marche*, 82 (1977), s. 197-219. Bu bağların uzun bir dönem üzerinden sergilenmesi için, bkz. S. Anselmi, "Le relazioni economiche tra Ragusa e lo Stato pontificio: uno schema di lungo periodo", in *Ragusa (Dubrovnik), una repubblica adriatica. Saggi di storia economica e finanziaria*, ed. A. Di Vittorio, S. Anselmi ve P. Pierucci, Bolonya, 1994, s. 261-276.
- 132 M. Natalucci, *Ancona attraverso i secoli*, t. I, Città di Castello, 1960.
- 133 Bu konuda bkz. P. Earle, "The commercial development of Ancona, 1479-1551", *The Economic History Review*, 22 (1968), s. 28-44.
- 134 Bkz. J. Delumeau, "Un ponte fra Oriente e Occidente: Ancona nel Cinquecento", *Quaderni storici*, 13 (1970), s. 26-47.
- 135 M. Natalucci, *Ancona attraverso i secoli*, t. II: *Dall'inizio del Cinquecento alla fine del Settecento*, Città del Castello, 1961, s. 1-27.
- 136 S. Simonsohn (ed.), *The Apostolic See and Jews*, t. IV: *Documents: 1522-1538*, Toronto, 1990, s. 1924-1925. Bu imtiyazlar 12 Nisan 1535'te, ayrıca yerel yetkililere yabancı tüccarlara kötü davranmamayı da emreden bir tezkireyle yenilenmiştir, bkz. a.y., s. 1960. Bu konuda bkz. M. Radin, "A charter of privileges of the Jews in Ancona of the year 1535", *The Jewish Quarterly Review*, n.s., 4 (1913-1914), s. 225-248.
- 137 S. Simonsohn, a.g.y., s. 1931-1932.
- 138 A.y., s. 2016-2017. Alessandri'nin ölümünden sonra konsolosluk 1551'de Sakızlı Vincenzo Barli'ye verilir, ancak görünüşe göre çok geçmeden Ancona'lı tüccar Bartolomeo Tomasio, Barli'ye tercih edilmiş ve onun yerine atanmıştır, bkz. a.y., s. 1795-2796.
- 139 S. Simonsohn, a.g.y., s. 2027.

- 140 Sefarad diasporası ve İtalya'ya yerleşmesi konusunda, bkz. R. Segre, "Sephardic settlements in Sixteenth-century Italy: a historical and geographical survey", *Mediterranean Historical Review*, 6 (1991), s. 112-137. Marraño'ların Ancona'ya yerleşmeleri daha özel olarak incelenmiştir: S. Simonsohn, "Marranos in Ancona under papal protection", *Michael*, 9 (1985), s. 234-267.
- 141 A. Toaff, "L' "Universitas hebraeorum portugallensium" di Ancona nel Cinquecento. Interessi economici e ambiguità religiosa", *Atti e memorie della deputazione di storia patria per le Marche*, 87 (1982), s. 119-121.
- 142 A. Toaff, "L' "Universitas hebraeorum portugallensium"...", y.a.y., s. 117. Bu belge S. Simonsohn tarafından önce "Marranos in Ancona...", y.a.y., s. 258-262'de yayımlanmış, sonra A.k., *The Apostolic See...*, t. IV, a.g.y., Toronto, 1990, s. 2566-2570'te yeniden yayımlanmıştır.
- 143 Bu metin K. R. Stow tarafından yayımlanmıştır: *Taxation, Community and State: The Jews and the Fiscal Foundation of the Early-Modern Papal State*, Stuttgart, 1982, s. 103-104. Ayrıca S. Simonsohn'da da yer alır: *The Apostolic See...*, t. IV, a.g.y., s. 2676-2677.
- 144 Bkz. 5 Aralık 1553 tarihli tezkire, yay. M. Stern, *Urkundliche Beiträge über die Stellung der Päpste zu den Juden*, t. I, Kiel, 1895, s. 108-112.
- 145 A. Toaff, "L' "Universitas hebraeorum portugallensium"..." , y.a.y.; s. 136-137.
- 146 P. Earle, "The commercial development..." y.a.y., s. 37-40; J. Delumeau, "Un ponte..." , y.a.y., s. 36-39.
- 147 Bkz. W. Brulez, "L'exportation des Pays-Bas vers l'Italie par voie de terre au milieu du XVIe siècle", *Annales ESC*, 14 (1959), s. 461-489: 1543-1545 arasında Hollanda'dan İtalya'ya yapılan ihracatın % 34'ü Ancona üzerinden, ancak % 29'u Venedik üzerinden olur.
- 148 Bu konuda bkz. V. Bonazzoli, "Ebrei italiani, portoghesi, Levantini sulla piazza commerciale di Ancona intorno alla metà del Cinquecento", in *Gli Ebrei e Venezia (secoli XIV-XVIII)*, ed. G. Cozzi, Milano, 1987, s. 727-770.
- 149 E. Alberi (ed.), *Relazioni degli ambasciatori veneti al Senato durante il secolo decimosesto*, 2. Serie, t. III, Floransa, 1846, s. 87: "[É] bellissima, piena di mercanti d'ogni nazione, e massime Greci e Turchi, che [...] fanno facende assai."
- 150 *Bullarum diplomatum et privilegiorum sanctorum romanorum pontificium*, t. VI, Torino, 1860, s. 498-500.
- 151 K. R. Stow, *Catholic Thought and Papal Jewry Policy, 1555-1593*, New York, 1977, s. 3-12.
- 152 M. Stern'in yayımladığı tezkire, *Unkundliche Beiträge...*, a.g.y., t. I, s. 113-114.
- 153 1556 yılının bu trajik olayları hakkında, bkz. H. Rosenberg, "Alcuni documenti riguardanti i marrani portoghesi in Ancona", *Rassegna mensile d'Israel*, 10 (1935), s. 306-323; R. Segre, "Nuovi documenti sui marrani d'Ancona (1555-1559)", *Michael*, 9 (1985), s. 130-223.
- 154 Birçoğu, zaten daha önce işlerinin bir kısmını transfer etmiş oldukları Pesaro'ya ve Ferrara'ya çekilir, bir kısmı da Osmanlı imparatorluğuna sığınır; bkz. R. Segre, "Sephardic settlements..." , y.a.y., s. 124-126. [Ferrara Düka-sı] II. Ercole d'Este'nin Marrañolara yönelik olarak uyguladığı açılım politikası, R. Segre'nin çalışmalarıyla aydınlanmıştır: "La formazione di una comunità marrana: i portoghesi a Ferrara", in *Gli Ebrei in Italia*, ed. C. Vivanti, Sto-

ria d'Italia. Annali, t. 11/1: Dall'alto Medioevo all'età dei ghetti, Torino, 1996, s. 781-841.

- 155 En azından A. Toaff'ın önerdiği hipotez ("L' *Universitas hebraeorum portugalensis*" .., y.a.y., s. 137-140) budur; Papalık'ın Ancona'daki Portekizli Marraño cemaatinin zararına icra ettirdiği elkoyma ve istimlak işlemlerinden elde ettiği gelirler söz konusu edilmektedir.
- 156 J. Delumeau, "Un ponte...", y.a.y., s. 45.
- 157 V. Bonazolli, "Ebrei italiani, portoghesi, Levanteni...", y.a.y., s. 739.
- 158 Osmanlı imparatorluğuna sağlamca yerleşmiş olan ve Avrupa'nın her yanına yayılmış muhabir ağlarını kullanmaya devam eden Nassi ailesi konusunda, bkz. C. Roth, *The House of Nasi*, t. I: *Doña Gracia*, Philadelphia, 1947. 1556-1558 yıllarındaki boykot M. Saperstein tarafından ele alınmıştır: "Martyrs, merchants and rabbis: Jewish communal conflict as reflected in the Responsa on the boycott of Ancona", *Jewish Social Studies*, 43 (1981), s. 215-228; A. Toaff, "Nuova luce sui Marrani di Ancona (1556)", in *Studi sull'ebraismo italiano in memoria di C. Roth*, Roma, 1974, s. 261-280; R. Segre, "Nuovi documenti...", y.a.y., s. 130-132.
- 159 25 Şubat 1593 tarihli *Caeca et obdurata* başlıklı bulla, yay. Bullarum diplomatum et privilegium..., a.g.y., t. X, Torino, 1865, s. 22-25.
- 160 26 Şubat 1569 tarihli *Hebraeorum gens* başlıklı bulla, yay. Bullarum diplomatum et privilegium..., a.g.y., t. VII, Torino, 1862, s. 740-742.
- 161 27 Şubat 1562 tarihli *Dudum a felicis* başlıklı bulla, yay. Bullarum diplomatum et privilegium..., a.g.y., t. VII, s. 161-171.
- 162 22 Ekim 1586 tarihli tezkire. Yay. Bullarum diplomatum et privilegium..., a.g.y., t. VIII, Torino, 1862, s. 786-789.
- 163 Bu süreklilik konusunda, bkz. K. R. Stow, *Catholic Thought...*, a.g.y., s. 13-26. Ayrıca bkz. R. Segre, "La Controriforma: espulsioni, conversioni, isolamento", in *Gli Ebrei in Italia*, a.g.y., t. II/1, s. 721-738.
- 164 A. Prosperi, "L'inquisizione romana e gli Ebrei", in *L'inquisizione e gli Ebrei in Italia*, ed. M. Luzzati, Roma-Bari, 1994, s. 67-120.
- 165 R. Segre, "Sephardic settlements...", y.a.y., s. 126.
- 166 B. Arbel, *Trading nations...*, a.g.y., s. 99-100.
- 167 ASVe, Senato, Dispacci, Costantinopoli, filza 2, f° 52v, Giacomo Soranzo'dan Senatoya, Pera, 19 Nisan 1567: "Soggionse che era vero che lei havea prohibito alli mercanti l'andar in Ancona, ma che molti si erano doluti con lei dicendo che sono meglio trattati in Ancona che in Venetia, che vien fatto molto honor alli Musulmani, perchè quando comparono avanti quelli giudici si levano in piedi et pagano minor datii."
- 168 A.y., f° 188r, Soranzo'dan Senatoya, Pera, 3 Eylül 1567. Bkz. ayrıca, ASVe, Capi del Consiglio dei Dieci, Dispacci, Costantinopoli, busta 3, f° 120r - 121v, Sorano'dan Onlar Konseyi'ne, Pera, 3 Eylül 1567.
- 169 Bkz. Venedik elçisinin kuşkuları ve sadrazamın özel ifşaatı: ASVe, Senato, Dispacci, Costantinopoli, filza 2, f° 5r, 52v, Soranzo'dan Senatoya, Pera, 8 Mart ve 19 Nisan 1567. Ayrıca bkz. ASVe, Capi del Consiglio di Dieci, Dispacci, Costantinopoli, busta 3, f° 112r-v, Soranzo'dan Onlar Konseyi'ne, Pera, 10 Nisan 1567.

- 170 Roma, 23 Şubat 1573 tarihli tezkire, yay. *Bullarum diplomatium et privilegiorum...*, a.g.y., t. VIII, s. 104-108.
- 171 "Ex apostolicae servitutis" başlıklı *bull*a, yay. *Bullarum diplomatium et privilegiorum...*, a.g.y., t. X, Torino, 1865, s. 104-108.
- 172 BAV, Urb. Lat., ms. 831, f° 31r-v, "Relatione della città di Ancona": "Nella città si veggono molte genti che trattano, mercantando assai traffichi. Ci sono particolarmente Ragusei et in copie grande Hebrei Levanteni. [...] Ci si trovano insieme degli altri mercanti, in buon numero d'ogni natione fino a Turchi." Bu "anlatı" nın başka yazma nüshaları, "Relatione dell'infra scritta città dove mi trovo l'anno 1582" başlığı altında, BAV, Barb. Lat., ms. 5276; a.y., ms. 5328.
- 173 H. Castela, *Le saint voyage de Hiérusalem et du mont Sinay faict en l'an du grand Jubilé 1600*, Bordeaux, 1603, s. 28-29.
- 174 U. Tucci, "Venezia, Ancona e i problemi della navigazione adriatica nel Cinquecento", *Atti e memorie della deputazione di storia patria per le Marche*, 87 (1982), s. 147-170.
- 175 "È manifesto ad ogn'uno [...] il gran corso che ha preso la mercadanzia in Ancona [...] al che non si facendo presta et gagliarda provision si può esser certi che quella si habbi del tutto a deviar da questa nostra città" (Alıntı: S. Anselmi, "Venezia, Ragusa, Ancona tra Cinque e Seicento", in *Atti e memorie della deputazione di storia patria per le Marche*, 8e série, 8 (1968-1970), s. 68).
- 176 Bkz. Senatoda 2 Haziran 1541 tarihli görüşme, B. Arbel, *Trading Nations...*, a.g.y., s. 197-200.
- 177 Lagün kıyılarına ilk Yahudi yerleşimleri konusunda, bkz. R. C. Mueller, "Les prêcheurs juifs de Venise au Moyen Age", *Annales ESC*, 30 (1975), s. 1277-1302; D. Jacoby, "Les Juifs à Venise du XIVe au milieu du XVIe siècle", in *Venezia, centro di mediazione tra Oriente e Occidente (secoli XV-XVI)*, *Aspetti e problemi*, ed. H.-G. Beck et al., t. I, Floransa, 1977, s. 163-216; B. Ravid, "The jewish mercantile settlement of twelfth and thirteenth-century Venice: Reality or conjecture?", *Association for Jewish Studies Review*, 2 (1977), s. 210-225; E. Ashtor, "Gli inizi della comunità ebraica a Venezia", in *Venezia ebraica*, ed. U. Fortis, Roma, 1982, s. 17-39.
- 178 Bkz. B. Ravid, "The establishment of the Ghetto Vecchio of Venice, 1541: Background and reappraisal", *Proceedings of the Sixth World Congress of Jewish Studies*, Kudüs, 1975, s. 153-167; A.k., "The religious, economic and social background and context of the establishment of the Ghetti of Venice", in *Gli Ebrei e Venezia*, ed. G. Cozzi, Milano, 1987, s. 211-260.
- 179 D. Kaufmann, "Die Vertreibung der Marranen aus Venedig im Jahre 1550", *Jewish Quarterly Review*, 13 (1900-1901), s. 520-532. Bu sorunlar hakkında, bkz. ayrıca B. Pullan, *The Jews of Europe and the Inquisition of Venice*, Totowa, 1983, s. 145-198.
- 180 ASVe, Cinque savi alla mercanzia, 1e série, c. 135, f° 50v -51r, 148r-v, 172r-v, 17 Aralık 1551, 21 Temmuz 1567 ve 7 Aralık 1569 tarihli *risposto*'lar.
- 181 Bkz. B. Arbel, *Trading Nations...*, a.g.y., s. 65-74.
- 182 Bu konuda bkz. B. Ravid, "The socioeconomic background of the expulsion and readmission of the venetian Jews, 1571-1573", *Essays in Modern Jewish History. A Tribute to Ben Halpern*, Londra-Toronto, 1982, s. 27-54.

- 183 M. Natalucci, *Ancona attraverso i secoli*, t. II, a.g.y., s. 54; B. Arbel, *Trading Nations*., a.g.y., s. 69.
- 184 Kibris Savaşı süresince Raguza Limanı yoluyla yapılan ticaretin artışı konusunda, bkz. F. W. Carter, *Dubrovnik (Ragusa). A Classic City-State*, Londra-New York, 1972, s. 393'teki istatistikler. J. Tadiç'in ("Le commerce en Dalmatie et à Raguse et la décadence économique de Venise au XVIIe siècle", *Aspetti e cause della decadenza economica veneziana nel secolo XVII Venedik-Roma*, 1961, s. 25) bir tahminine göre, Raguza gümrüğünün yıllık gelirleri, 1560'lı yıllarda ortalama 26.000 düka iken 1570-1572 döneminde 106.000 dükaya fırlamıştır.
- 185 A. Stella (ed.), *Nunziature di Venezia*, t. X: 26 maggio 1571- 4 iuglio 1573, Roma, 1977, s. 32, Michele Bonelli'den Giovanni Antonio Facchinetti'ye, Roma, 26 Mayıs 1571.
- 186 A.y., s. 349, 357, Tolomeo Galli'den G. A. Facchinetti'ye, Roma, 13 ve 27 Aralık 1572.
- 187 A.y., s. 397, Galli'den Facchinetti'ye, Roma, 7 Şubat 1573.
- 188 A.y., s. 252, Galli'den Facchinetti'ye, Roma, 26 Temmuz 1572: "Nostro Signore vuole che Vostra Signoria faccia caldo offitio con quei illustrissimi Signori, acciò diano buon ordine che con effetto non si dia impedimento né travaglio alcuno, sotto qualsivoglia pretesto, a quelli che dirizzano al porto d'Ancona."
- 189 A.y., s. 279, Facchinetti'den Galli'ye Venedik, 13 Eylül 1572: "Mi furono fatte due oppositioni: l'una che si dava commodità a'Turchi et a Giudei Levanteni di mercantare nelle parti di qua, cosa arragionevola durando la guerra col Turco, sendo massime chiaro che questi tali sono spie sicure de' Infedeli a' danni de' Christiani."
- 190 A.y.: "L'altra che non era servizio della Christianità che si mandassero in questo tempo mercantie in Levante, perchè il Turco traheva con questo mezzo grandissima utilità dei datii et soccoreva con le robbe che si mandavano a molta necessità de' popoli suoi."
- 191 A.y., s. 303, Facchinetti'den Galli'ye Venedik, 18 Ekim 1572: "Questi Signori hanno finalmente risoluto che sia scritto dal Pregadi al generale et proveditore et a tutti i loro sopracomiti et ministri che non debbano punto ritener vascelli che navigano d'Ancona per Levante et da Ragusi o d'altra parte per Ancona, intendendo però, se trovassero nel carico de' vascelli mercantie d'Hebrei, che possino esser tolte."
- 192 A.y., s. 308, Galli'den Facchinetti'ye, Roma, 25 Ekim 1572: "L'eccezzione fatta da quei Signori nel negotio d'Ancona sopra gl'Hebrei è apunto quella che dispiace a Nostro Signore, perchè questo servirà sempre per un pretesto di travagliare tutti i vascelli che vanno attorno in quelle parti."
- 193 A.y., s. 308-309: "Però Sua Santità vuole che la commissione sia libera et senza eccezzione alcuna."
- 194 A.y., s. 37, Facchinetti'den Bonelli'ye Venedik, 2 Haziran 1571: "La causa principale credo che sia perchè temono che il commertio di Levante pigli così saldo fondamento in Ancona che faccia notabil danno a Venetia, etiamdio finita la guerra."
- 195 Bu tema üstüne, bkz. R. Cessi'nin klasik eseri, *La Repubblica di Venezia e il problema adriatico*, Padova, 1943. Daha yakın tarihli eserlerden, bkz. A. Bin,

- La Repubblica di Venezia e la questione adriatica, 1600-1620*, Roma, 1992 ve F. de Vivo, "Historical justifications of Venetian power in the Adriatic", *Journal of the History of Ideas*, 64 (2003), s. 159-176.
- 196 Bu konuda bkz. U. Tucci'nin fikri, "Venezia, Ancona e i problemi della navigazione...", y.a.y., s. 166-167.
- 197 ASV, Segreteria di Stato venezia, c. 20, f° 253r, Tolomeo Galli'den Alberto Bolognetti'ye, Roma, 13 Şubat 1580.
- 198 A.y., f° 387r, Galli'den Bolognetti'ye, Roma, 27 Ocak 1581: "La qual cosa essendo di tanto pregiudicio a li porti, mercanti et populi de lo Stato ecclesiastico et di tanta ingiuria a la Sede apostolica, come Vostra Serenità sa, Sua Santità perciò m'ha ordinato di scriverle che Lei ne faccia il più gagliardo risentimento che sia possibile et operi che ad ogni modo sia levato quel commandamento et la nava lasciata andar liberamente al suo viaggio come vuole il giusto et honesto." Bkz. a.y., f° 394r -395r, Galli'den Bolognetti'ye, Roma, 11 Şubat 1581.
- 199 A.y., f° 397r, Galli'den Bolognetti'ye, Roma, 19 Şubat 1581.
- 200 A.y., f° 477r, Galli'den Bolognetti'nin halefi Campeggi'ye, Roma, 21 Ekim 1581.
- 201 Budua'daki gemi için elçiye tavsiye edilen girişimler konusunda, bkz. ASV, Segreteria di Stato venezia, c. 23, f° 14v, 62v, Galli'den Campeggi'ye, Roma, 24 Şubat ve 28 Temmuz 1582.
- 202 A.y., f° 16v, Galli'den Campeggi'ye, Roma, 3 Mart 1582: "Torno a replicarle qual che le ho scritto di far istanza che si provenga con un ordine certo che le navi del commercio d'Ancona et degli altri luoghi de lo Stato ecclesiastico non siano soggette a queste vessationi, ma possano far il suo viaggio senza impedimento."
- 203 A.y., f°80r, Galli'den Campeggi'ye, Roma, 22 Eylül 1582.
- 204 U. Tucci, "Venezia, Ancona e i problemi della navigazione...", y.a.y., s. 168.
- 205 ASV, Segreteria di Stato, Principi, c. 150, f° 314r - 315r, Paolo Emilio Sfondrati'den Venedik'te elçi Marcello Acquaviva'ya, Roma, 14 Nisan 1591.
- 206 Bu korsanlık ve Ancona üzerindeki sonuçları konusunda, bkz. C. Vernelli, "Incursioni corsare ad Ancona nel Cinquecento", in *Pirati e corsari in Adriatico*, ed. S. Anselmi, Milano, 1998, s. 93-103.
- 207 U. Tucci, "Venezia, Ancona e i problemi della navigazione...", y.a.y., s. 165.
- 208 ASV, Segreteria di Stato venezia, c. 23, f° 152r, Galli'den Campeggi'ye, Roma, 7 Mayıs 1582: "Essendosi scoperte a questi giorni alcune fuste ne le spiagge di Romagna et havendo anco fatto qualche danno, Nostro Signore ha pensato che cotesti Signori illustrissimi, senza loro incommodo, potrebbero dar a ciò qualche rimedio, con ordinar che un paio di quelle galere, quali sogliono tener fuori per guardia et sicurezza del Golfo, si fermassero a le volte alcuni giorni nel porto d'Ancona et facessero de le corriere in quel contorno."
- 209 Bkz. R. Paci, *La "scala" di Spalato e il commercio veneziano nei Balkani fra Cinque e Seicento Venedik*, 1971. Bkz. A.k., "La scala di Spalato e la politica veneziana in Adriatico", *Quaderni storici*, 13 (1970), s. 48-105; A.k., "La rivalità commerciale tra Ancona e Spalato (1590-1645)", *Atti e memorie della deputazione di storia patria per le Marche*, 82 (1977), s. 277-286.

- 210 Daniel Rodriga, şahsiyeti ve girişimleri hakkında, bkz. B. Ravid, "An Autobiographical memorandum by Daniel Rodriga, *inventore of the scala of Spalato*", in *The Mediterranean and the Jews. Banking, Finance and International Trade*, XVI-XVIII, ed. S. Swarfuchs ve A. Toaff, Ramat Gan, 1989, s. 189-213; A.k., "Daniel Rodriga and the first decade of Jewish merchants of Venice", in *Exile and Diaspora. Studies in the History of the Jewish People Presented to Professor Haim Beinart*, Kudüs, 1991, s. 203-223.
- 211 B. Ravid, "The third charter of the Jewish merchants of Venice: a case study in complex multifaced negotiations", *Jewish Political Studies Review*, 6 (1994), s. 83-134.
- 212 A. Buffardi (ed.), *Nunziature di Venezia*, t. XI: 18 giugno 1573 - 22 dicembre 1576, Roma, 1972, s. 137-138, Giambattista Castagna'dan Tolomeo Galli'ye Venedik, 23 Ocak 1574: "Questi Signori hanno bisogno di denari, onde molti Marrani battezzati, reiuideizzati, che si fanno chiamare Levanteni, se bene forse sono la maggior parte ponentini, pigliando l'importunità del tempo, offeriscono buona summa perchè si lassino vivere sicuri in questa città."
- 213 A.y., s. 138: "Si va cercando modi et tentando diversi partiti per venirne a conclusione.
- 214 A.y., s. 139, Galli'den Castagna'ya, Roma, 31 Ocak 1574: "Sua Santità vuole che Vostra Signoria faccia officio con quei Signori illustrissimi che, a modo alcuno, non vogliono dar ricetta a simil generatione, che sarebbe, come si dice, tirarsi il serpe in seno, tanto più che poco aiuto di denari potrebbe haver da loro la Repubblica a quello che ricercherebbono i bisogni loro et il danno, che se potrebbe lor venire, è inestimabile per l'infetione che questi tristi portano seco dovunque vanno."
- 215 A.y., s. 141, Castagna'dan Galli'ye Venedik, 6 Şubat 1574: "Quelli che sono hebrei et non fanno professione o vita d'altro che di Giudei Levanteni o di altre parti, non sono mai stati prohibiti di traficare la loro mercantie qua, si come sono ricevuti in Ancona et Roma."
- 216 A.y.: "Io vedo al fine che la cosa si risolverà che se verranno tali come Giudei con loro mercantie, non si ricercara la sua origine ne la vita antepassata, ma si lasciaranno stare ert andare come gli altri Giudei, et come si fa tantavia."
- 217 *Bulla'nın metni için*, bkz. *Bullarum diplomatium et privilegiorum...*, a.g.y., t. X, Torino, 1865, s. 105. Bu konuda, bkz. ayrıca U. Tucci, "Venezia, Ancona e i problemi della navigazione...", y.a.y., s. 156.
- 218 17. yüzyıla girerken bu yönde yapılan girişimler başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bütün bunlar hakkında, bkz. M. Brunetti, "Schermaglie veneto-pontificie prima dell'Interdetto. Leonardo Donà avanti il dogado", in *Paolo Sarpi i suoi tempi. Studi storici*, Città di Castello, 1924, s. 138-140; S. Andretta, "Clemente VIII e la Repubblica di San Marco (1592-1605)", in *La Repubblica inquieta. Venezia nel Seicento tra Italia ed Europa*, Roma, 2000, s. 27-28.
- 219 ASVe, Cinque savi alla mercanzia, l. seri, c. 145, f° 103r, 30 Nisan 1621 tarihli *risposta*: "Che non siano fermati da' reggimenti sotto pretesto de' pagamenti de' datii que' vascelli che navigano per il Golfo."
- 220 ASVe, Cinque savi alla mercanzia, l. seri, c. 146, f° 61r - 62r, 27 Eylül 1623 tarihli *risposta*.

- 221 ASVe, Cinque savi alla mercanzia, 1. seri, c. 152, f° 53r-v, 1 Aralık 1639 tarihli *risposta*.
- 222 Bkz. N. Barozzi ve G. Berchet (ed.), *Le relazioni degli stati europei lette al Senato dagli ambasciatori veneziani nel secolo decimsettimo*, 5e série, t. I/1: *Turchia Venedik*, 1871, s. 217, Simone Contarini'nin raporu, 1612: "Continua e s'accresce il traffico d'Ancona con tutto il Levante."
- 223 ASVe, Collegio, Relazioni, busta 66, rel. n° 5, f° 12r, Francesco Molin'in raporu, 1625: "Tentano li Ragusei per le scale di Macarsca e di Narenta divertire tutto quel più che possono da quella di Spalato, profittando per lo più in qualche quantità de cuori e di lane, che trasportano in Ancona, ove pare che più vantaggion sia il dispaccio."
- 224 Alinti, S. Anselmi, "I Ragusei nelle fonti notarili di Ancona (1634-1685): materiali per una ricerca", in *Ragusa (Dubrovnik). Una Repubblica adriatica. Saggi di storia economica e finanziaria*, ed. A. di Vittorio et al., Bologna, 1994, s. 278 [ilk yayınlanışı: *Ragusa e il Mediterraneo. Ruolo e funzioni di una repubblica marinara tra Medioevo ed Età moderna*, Bari, 1990]
- 225 A. y., s. 278-279.
- 226 ASVe, Cinque savi alla mercanzia, 1e série, c. 145, f° 38r, 9 Ağustos 1619 tarihli *risposta*: "Stimiamo necessario l'imponer datio di dieci per cento alle mercantie che vengono in questa città dal paese turchesco per la via di Ragusi, come si è imposto sopra quelle che vengono di Ancona, acciò in questa maniera si renda più difficile e costoso il transito di quella scala."
- 227 ASVe, Cinque savi alla mercanzia, 1e série, c. 147, f° 157r-v, 4 Şubat 1628 tarihli *risposta*: "Crediamo possa partorire ottimo servitio [...] l'eccitare gli illustrissimi capi da mar che, in conformità delle pubbliche deliberazioni, usino diligenza per veder che non passino vascelli da Ragusi in Ancona con mercantie tratte dal paese turchesco et quelli che trovassero debbano inviare in questa città."
- 228 ASVe, Cinesavi alla mercanzia, 1e série, c. 149, f° 55v, 29 Nisan 1633 tarihli *risposta*: "A tre particolari si restringono le comissioni impartiteci [...]. Primo dire il nostro senso sopra quanto si potesse fare per diviare il corso delle mercanzie introdotto dal paese turchesco alla scala di Ragusi et di la per Ancona et altri luoghi dello Stato ecclesiastico."
- 229 A. y., f° 57r-v, 29 Nisan 1633 tarihli *risposta*.
- 230 A. y., f° 84v - 86r, 30 Ağustos 1633 tarihli *risposta*.
- 231 A. y., f° 96r-v, 15 Eylül 1633 tarihli *risposta*.
- 232 ASVe, Cinque savi alla mercanzia, 1e série, c. 154, f° 39v - 40r, 4 Eylül 1646 tarihli *risposta*: "Onde col dubbio di poter essere fermati, havessero li Bossenesi et altri negotianti a far per se stessi senza altro decreto publico capitare a drittura da Ragusi in questa città le loro mercantie."
- 233 S. Anselmi, "I Ragusei nelle fonti notarili...", y.a.y., s. 277-318. Ragusa'nın ve dolayısıyla Ancona'nın ticareti Kandiye Savaşı vesilesiyle ani bir artış gösterir, bkz. F. W., Carter, *Dubrovnik (Ragusa)...*, a.g.y. s. 393.
- 234 Bkz. S. Anselmi, "Venezia, Ragusa, Ancona...", y.a.y., s. 69.
- 235 Bkz. örneğin, ASVe, Cinque savi alla mercanzia, 1e série, c. 614, numarasız, Taraglioni'den Cinque savi'ye, Ancona, 17 Temmuz 1683: Manfredonia'dan

- gelip Venedik'e gitmekte olan "marciliane" *San Giovanni Battista*'nın durumu. [Marciliane: Daha çok yiyecek maddeleri taşıyan küçük nehir gemisi – ç.n.]
- 236 A.y., Taraglioni'den *Cinque savi*'ye, Ancona, 22 Mayıs 1683: Fransa için yüklediği buğdayla Senigaglia'dan dönmekte olan "nave" *Madonna di Loretto* hakkında.
- 237 A.y., Taraglioni'den *Cinque savi*'ye, Ancona, 12 Haziran 1683: Tahıl yüklemek için Napoli'den boş gelmiş olan "tartane" *Madonna della Pietà* hakkında.
- 238 Böyle bir rakam, başka kaynakların verdiği bilgilerle kıyaslanırsa, Taraglioni'nin yazışmalarının 17. yüzyılın son yıllarında Ancona Limanı'nın faaliyeti hakkında sağladığı bilgilerin sıradışı niteliğini gösterir. Ancona noterlik arşivlerinin taranmasına dayanarak bu şehirle Ragusa arasındaki ilişkileri tahmin etmeyi deneyen Sergio Anselmi, 1990'da araştırmalarının kısmi sonuçlarını yayımlamıştır; burada, 1683 yılı içinde Ancona'da sadece iki Ragusa gemisi görülmektedir; bkz. S. Anselmi, "I Ragusei nelle fonti notari...", y.a.y., s. 298.
- 239 Livorno'nun yükselişi hakkında, bkz. F. Braudel ve R. Romano, *Navires et marchandises à l'entrée du port de Livourne (1547-1611)*, Paris, 1961.
- 240 ASVe, Cinque savi alla mercanzia, 1e série, reg. 162, s. 144, 9 Nisan 1685 tarihli *risposta*.
- 241 A.y., s. 219-220, 17 Eylül 1685 tarihli *risposta*.
- 242 ASVe, Cinque savi alla mercanzia, 1e série, reg. 164, s. 487, 16 Haziran 1694 tarihli *risposta*: "È stato sempre pregiudiziale agl'interessi di questa piazza."
- 243 1684 Mart sonundan itibaren Spalato *lazaret*'si [karantina kurumu] kapanmıştı, bkz. R. Paci, *La "scala" di Spalato...*, a.g.y., s. 118.
- 244 ASVe, Cinque savi alla mercanzia, 1e série, reg. 165, s. 86-87, 2 Eylül 1695 tarihli *risposta*.
- 245 A.y., s. 434, 5 Ekim 1697 tarihli *risposta*.
- 246 ASVe, Cinque savi alla mercanzia, 1e série, c. 614, numarasız, Bartolomeo Taraglioni'den *Cinque savi*'ye, Ancona, 27 Ocak 1691: "Mi pare sia più numeroso il concorso de vasselli che presentamente capitano in questo porto di quello facevano prima della presente guerra. Il che proviene dalla facilità ch'incontrano li capitani de legni nell'imbarco de grani che qui si fanno giornalmente per l'abbondanza de raccolte havutesi." Konsolosun raporlarına bakılırsa, 1690'da bu şekilde hububat almaya gelmiş 25 gemi olduğu görülür. 1691'de bu sayı 19 olur. Söz konusu hububat bolluğu başka kaptanları da çeker; bunlar Ancona'ya çok küçük yüklerle gelirler; bkz. örneğin, a.y., Taraglioni'den *Savi*'ye, Ancona, 22 Temmuz 1690: Dört sandık şekerle, hububat yüklemek üzere Cenova'dan gelen *Santissima Concetione* adlı yük gemisi; a.y., aynı kişiden aynı kişilere, Ancona, 5 Mayıs 1691: Yine Cenova'dan, hububat yüklemek üzere. 40 balya tütünlü gelen bir *tartane* [kabotaj ve balıkçılıkta kullanılan tek direkli küçük tekne – ç.n.]
- 247 A.y., Taraglioni'den *Cinque savi*'ye, Ancona, 29 Mayıs 1694: "Da Ragusi, vien qualche legno con cuoi, cere, cordovani, lane et altre cose simili."
- 248 A.y.: "Perchè il negotio è così deteriato, ha questa città ottenuto da Sua Beatitude la fiera di giorni quindici per vedere se, con il concorso del popolo, può apportare qualche augumento al frutado de datii e così render solevati i citta-

- dini di non compire con le proprie rendite alle mancanze de medesimi datii e gravezze che si pagano annualmente in camera.”
- 249 R. Paci, *La “scala” di Spalato... , a.g.y., s. 120-121.*
- 250 Bu 23 rakamının açıklaması: Bir Raguza’lıyla bir Fransız, gemileri ve çeşitli kargolarıyla, Ancona’ya ikişer kez gelmişlerdir.
- 251 ASVe, Cinque savi alla mercanzia, 1e série, c. 614, numarasız, Taraglioni’den *Cinque savi’ye*, Ancona, 15 Şubat ve 23 Mart 1597 [1697?].
- 252 A.y., Taraglioni’den Cinque savi’ye, Ancona, 6 Temmuz 1697.
- 253 A.y., Taraglioni’den Cinque savi’ye, Ancona, 26 Ekim 1697.
- 254 A.y., Taraglioni’den Cinque savi’ye, Ancona, 14 Eylül 1697.
- 255 Ancona’nın 17. yüzyılın ikinci yarısında başlayıp 1685’ten sonra bir çöküşle tamamlandığı söylenen gerilemesi konusunda, bkz. E. Spadolini, *Il commercio, le arti e la Loggia dei mercanti in Ancona (1300-1700)*, Portocivitanova, 1904, s. 49-50. Bu fikir S. Anselmi tarafından da benimsenir, “Venezia, Ragusa, Ancona...”, y.a.y., s. 87; *id.*, “I Ragusei nelle fonti notarili...”, y.a.y., s. 283.
- 256 Bu konuda bkz. bu incelemenin VII. başlığı.
- 257 Bu madde daha II. Paul’un Papalık döneminde mevcuttur, bkz. ASV, Registri vaticani, 540, f° 95r, *Consueverunt sanctæ memoriæ başlıklı bulla*, Roma, 19 Nisan 1470.
- 258 Örneğin, bkz. ASV, Miscellanea, Arn. IV-V, c. 24, f° 2r, 8 Nisan 1563’tе IV. Pie tarafından ilan edilen *Consueverunt romani pontefices başlıklı bulla*: “Item excommunicamus et anathematizamus omnes piratas, cursarios, latrunculos maritimos et illos præcipue, qui mare nostrum a Monte Argentario usque ad Terracinam discurre et, navigantes in illo, deprædari, mutilare, interficere, ac rebus et bonis spoliare præsumpserunt hactenus et præsumunt, ac omnes receptatores eorumdem et eis auxilium scienter dantes vel favorem.”
- 259 Yay. *Bullarum diplomatium et privilegiorum...*, a.g.y., t. VIII, Torino, 1862, s. 788: “Nessun ebreo navigando per mare, così nell’andare come nel ritornare, possi essere preso per schiavo, nè spogliato o privato de suoi beni o mercanzia [. . .]. È possino portare, condurre o mandare liberamente mercanzie non proibite delle parti di Levante in Cristianità e di Cristianità in Levante, come fanno li Cristiani.”
- 260 *Bullarum diplomatium et privilegiorum...*, a.g.y., t. VIII, Torino, 1862, s. 788: “Hortamur in Dominio et per apostolica scripta monemus universos et singulos, nunc et pro tempore existentes præfectos et milites classium ac triremium, tam carissimi in Christo filii nostri Hispaniarum regis catholici et cuiuscumque regni, provinciæ et insulæ ei subiectæ, quam etiam dilectorum filiorum nobilium virorum ducis et domini venetorum, necnon magni Etruriæ sibi subiectæ ducis et Sancti Ioannis Hierosolymitani, ac Sancti Stephani et quarumcumque aliarum militiarum, necnon Dalmatarum Usocochi nuncupatorum et cætarum omnium rerumpublicarum et principium, ne illis unquam navigiis onerariis, quæ merces ad civitatem Anconitanam, ac alia ditionis nostræ loca comportant, ipsise mercatoribus, aut nautis, ut præfertur, assecuritatibus, damni, detrimenti aut impedimenti aliquid in rem vel in personas inferant.”
- 261 A.y.: “Et si contrafecerint, censuras et poenas ecclesiasticas et temporales contra piratas et prædones nostra maria infestantes incursuros.”

- 262 G. de Leva (ed.), *La legazione di Roma di Paolo Paruta (1592-1595)*, t. I Venedik, 1887, s. 260, Paolo Paruta'dan Senatoya, Roma, 13 Mart 1593.
- 263 Alintu: M. Kravjanszky, "Il pocesso degli Uscocchi", *Archivio veneto*, 5e série, 5 (1929), s. 260: "Non mai si troverà che noi habbiamo tolto cosa non proibita dalle sacre leggi."
- 264 A.y.: "Alcuni scelerati mercanti senza riverenza o timore alcuno delle sacre pontifice leggi, colmi d'idolatrice avaritia, apportano ogni sorte d'armi, ferri, acciai et altro che serve contra Christiani."
- 265 A.y., s. 260-261: "Intendiamo dalli nostri sacerdoti esser lecito prendere la vettoaglia che va in soccorso del nemico [...] Hora portando gli Hebrei et questi mercanti christiani vettoaglie alla nostra nemico, per ragioni et capitoli militari dalli sacri theologhi approvati, non riportiamo, prendendo la vettoaglia che va all'inimico, commettere alcuno errore."
- 266 A.y., s. 261: "Ne si può negare che l'oro, l'argento, panni et ferro non si possa dimandare vettoaglia militare, anzi nervo della guerra, siché non dovemo essere dimandati ladroni, ma valorosi osservatori de giusti capitoli militari."
- 267 D. Veneruso ve P. Villani (ed.), *Nunziature di Napoli*, t. II: 24 maggio 1577 - 26 giugno 1587, Roma, 1969, s. 49, 86, Antonio Sauli'den Tolomeo Galli'ye, Napoli, 30 Agustus 1577.
- 268 A.y., s. 88, Sauli'den Galli'ye, Napoli, 15 Eylül 1577.
- 269 ASV, Segreteria di Stato, Firenze, c. 192, f° 332r, Tolomeo Galli'den Valerio della Corbara'ya, 13ylül 1582.
- 270 A.y., f° 333r, Galli'den Della Corbara'ya, 7 Ekim 1582.
- 271 E. Schermerhorn, *Malta of the Knights*, Surrey, 1929, s. 201-202; V. Mallia-Milanes *venice and the Hospitaler Malta, 1530-1798.Aspects of a Relationship*, Marsa, 1992, s. 89-95.
- 272 M. Bettoni (ed.), *Nunziature di Napoli*, t. III: 11 iuglio 1587 - 21 settembre 1591, Roma, 1970, s. 93, Alessandro Peretti'den Marcantonio Bizzoni'ye, Roma, 13 Şubat 1588: "La Santità di Nostro Signore, per assicurare gli Hebrei Levantini et d'altri parti acciò non resrassero di condurre le loro merci in Christianità per gli impedimenti che gli sono dati dagli Uscochi et altri legni armati si di Malta come di Spagna et altri luoghi, fece loro gratia d'un breve apostolico, acciò li principi tenessero mano che le mercantie loro potessero havere sicuro commercio."
- 273 A.y., s. 93-94: "Mi ha commesso che io ne scriva a Vostra Serenità, acciò raccomandi questo negotio al sig. viceré, desiderando Sua Santità che habbi buon successo per l'utile che in generale si riporta da queste mercantie."
- 274 ASV, Segreteria di Stato, Principi, c. 151, f° 673r, Peretti'den Mazza'ya, Roma, 20 Şubat 1588.
- 275 ASV, Segreteria di Stato, Spagna, c. 324, f° 3r, Pietro Aldobrandini'den Camillo Caetani'ye, Roma, 10 Ocak 1597. İspanya donanmasının amirali Gian Andrea Doria 1596 yazı içinde, üssü olan Messina'dan Doğuya birkaç kadirga grubu göndermişti, bkz. F. Braudel, *La Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II*, t. II, Paris, 9. basım, 1990, s. 509.
- 276 ASV, Segreteria di Stato, Spagna, c. 324, f° 3r, Pietro Aldobrandini'den Camillo Caetani'ye, Roma, 10 Ocak 1597: "Vostra Signoria può sapere quanto uti-

- le sia allo Stato ecclesiastico il commercio del porto d'Ancona per le mercantie che vengono di Levante portatevi da Hebrei Levanteni.”
- 277 A.y.: “Nostro Signore fece una bolla con laquale confermava loro non solamente il libero commercio di quel posto, ma assicurava per i mari degl'altri prencipi tutte le mercantie Levantene destinate per quella città.”
- 278 A.y., f° 3v: “Vostra Signoria si riscaldi in questo negotio, perchè preme a Sua Beatitudine.”
- 279 A.y.: “Sua Santità mi ha ordinato che io scriva di tutto questo a Vostra Signoria afinche procuri la restitutione delle dette robbe et veda di levare un'ordine che da qui avanti alle merci Levantene destinate in Ancona non si facciano questi affronti dalli vascelli di Sua Maestà.”
- 280 Daha savaşın başında Camillo Borghese, II. Philippe'i savaşa katılmaya ikna etmek amacıyla, olağanüstü elçi sıfatıyla İspanya'ya gönderilmişti. Bkz. aldığı talimat, in K. Jaitner (ed.), *Die Hauptinstruktionen Clemens' VIII. für die Nuntien und Legaten an den europäischen Fürstenhöfen (1592-1605)*, t. I, Tübingen, 1984, s. 155-169, Roma, 6 Ekim 1593.
- 281 Mayıs 1596'da da, donanmasını Osmanlılara karşı savaşa göndermesi için II. Philippe nezdinde girişimde bulunması emredilmişti, bkz. ASV, Segreteria di Stato, Spagna, c. 325, f° 78r, Aldobrandini'den Caetani'ye, Roma, 18 Mayıs 1596.
- 282 Gian Andrea Doria (1540-1606) ve kariyeri hakkında, bkz. R. Savelli, “Doria, Giovanni Andrea (Gian Andrea)”, *Dizionario biografico degli Italiani*, t. XLI, Roma, 1992, s. 361-375.
- 283 ASV, Segreteria di Stato, Principi, c. 54, f° 31r-v, Gian Andrea Doria'dan kardinal Pietro Aldobrandini'ye, La Spezia körfezi, 12 Ekim 1596; a.y., f° 33r -34r, Doria'dan VIII. Clément'a, Cenova, 22 Kasım 1596.
- 284 A.y., f° 31r-v, Doria'dan Aldobrandini'ye, La Spezia körfezi, 12 Ekim 1596: “La gratia in questo caso non è in man mia di poterla fare, ma è necessario di ricorrere in Spagna.”
- 285 ASV, Segreteria di Stato, Spagna, c. 324, f° 3r-v, Pietro Aldobrandini'den Camillo Caetani'ye, Roma, 10 Ocak 1597: “Io ne scrissi al prencipe Doria. La risposta fù che egli non vi poteva far cosa alcuna, perchè così disponevano li statuti delle galere di Spagna che delle robbe delli Hebrei Levanteni vassalli veramente del Turco et abitanti nel proprio suo paese si potesse far represaglia, soggiogendo che a questa legge erano sottoposte le robbe levate nella sudetta nave.”
- 286 ASV, Segreteria di Stato, Spagna, c. 48, f° 215r, Caetani'den Aldobrandini'ye, Madrid, 14 Haziran 1597.
- 287 A.y., f° 301r, Caetani'den Aldobrandini'ye, Madrid, 3 Ağustos 1597: “Mi danno buone parole, mà non risposta risoluta.”
- 288 A.y., f° 416r, Caetani'den Aldobrandini'ye, Madrid, 29 Kasım 1597: “Sua Maestà ha rimesso questo al Consiglio di Stato.”
- 289 A.y., f° 301r, Caetani'den Aldobrandini'ye, Madrid, 3 Ağustos 1597: “Non si vogliono far capaci che Sua Santità sia in possesso di assicurar le nave che vuole in quei mari.”
- 290 A.y., f° 416r, Caetani'den Aldobrandini'ye, Madrid, 29 Kasım 1597: Elçi, “il dubbio che alcuni ministri di Sua Maestà mostrano di tenere se può o non può

assicurar questi vascelli” (Majestelerinin bazı nazırlarının, [papa tarafından] bu gemilere güvence verilir verilemeyeceğine dair gösterdikleri şüphe) den söz eder.

- 291 A.y., f° 46r, Aldobrandini'den Caetani'ye, Roma, 11 Nisan 1597: “Perchè è necessario che alle navi che vengono di Costantinopoli destinate al porto sudetto non sia data molestia alcuna, Sua Beatitudine mi ha ordinato di scrivere a Vostra Signoria che in suo nome tratti con il re del pregiudicio che si faria a questo commercio quando da suoi vascelli fussero ritenute le navi che per esso trafficano in Levante et che procuri in ogni modo di cavare da Sua Maestà con ordine al principe Doria che quando troverà vascelli che siano incamminati in Ancona per la libertà di detto commercio le lasci passare, ancorche siano d'Hebrei sudditi del Turco, o altri, poiche Sua Beatitudine ha voluto et potuto dat questo commercio, né i ministri di Sua Maestà devono o possono impedire tal libertà senza incorrere nelle censure contenute nella constitutione della Santità Sua.”
- 292 A.y.,: “Per la qual ragione si dovrebbero far restituire le robbe della nave intercetta a Messina l'estate passata.”
- 293 A.y., f° 114 r, Aldobrandini'den Caetani'ye, Roma, 7 Eylül 1597: “[La restitutione] importa pur troppo il commercio del porto d'Ancona et in conseguenza a tutto lo stato ecclesiastico.”
- 294 A.y.: “Vostra Signoria non ha da procurare solo questa restitutione, mà un ordine generale [...] che quando trovino vascelli di Levante destinati al sudetto porto, lascino navigarli liberamente conforme alla constitutione di Sua Beatitudine, la cui autorità non può né deve esser ristretta in nessuna maniera.”
- 295 ASV, Segreteria di Stato, Spagna, c. 49, f° 198r-v, Caetani'den Aldobrandini'ye, Madrid, 11 Temmuz 1598.
- 296 ASV, Barberini Latini, ms. 5330, f° 171r, “Informatione per conto del porto di Ancona”: “Quando vengano nave o vasselli che siano de buona portata non se può accostare ne intrare in detto porto [...] per essere esso porto ripieno di terra.”
- 297 A.y., f° 137r: “[È necessario] provvedere per via dell'Imperatore e del archiduca d'Austria che li Uscocchi non diano fastidio alli vascelli che verranno nello stato della Santità Vostra o che dal stato andaranno in Levante.”
- 298 A.y., “Se qualche vascello per causa de fortuna o de altri occasioni capitasse in qualche loco del detto re Philippo come dire regno di Sicilia, Napoli, Calabria, non sia ritenuto, non le mercantie, ne le persone, salvo lassarli andare liberamente allor viaggio con lor mercantie.”
- 299 A.y., f° 147v.
- 300 A.y., f° 137v.
- 301 P. Prodi, *Il sovrano pontefice. Un corpo e due anime: la monarchia papale nella prima età moderna*, Bologna, 1982, s. 43-79.

6. Küçük Prenslarin Büyük Davası

- 1 G. Hanlon'un uzun dönem üzerinde gösterdiği gibi, bu “arız hizmet” geleneği Yeniçağ İtalyası'nın hükümdar ve aristokrat ailelerinde özellikle kökleşmiştir: *The Twilight of a Military Tradition: Italian Aristocrats and European Conflicts, 1500-1800*, Londra, 1998.

- 2 ASVe, Collegio, Cerimoniali, reg. 3, f° 135 r, 8 Şubat 1655. Orazio hakkında, bkz. D. Busolini, "Farnese, Orazio" *Dizionario biografico degli Italiani*, c. XLV, Roma, 1995, s. 127-128.
- 3 Bkz. D. Busolini, "Farnese, Alessandro" maddesi, a.g.y., s. 70-75.
- 4 ASVe, Collegio, Cerimoniali, reg. 3, f° 186 r, 4 Ocak 1683.
- 5 A.y., f° 147 r - 148 r, 1 Temmuz 1660.
- 6 A.y., f° 187 r-v, 6 Nisan 1683.
- 7 A.y., f° 148 v, 15 Mart 1662.
- 8 A. Le Glay, "L'expédition du duc de Beaufort (1668-1669)", *Revue d'histoire diplomatique*, 11 (1897), s. 192-193.
- 9 ASVe, Collegio, Cerimoniali, reg. 3, f° 126 r, 5 Eylül 1647.
- 10 Brunswick'lerin soyağacı için, bkz. L. Bely, *La société des princes. XVI-XVII. siècles*, Paris, 1999.
- 11 ASVe, Collegio, Cerimoniali, reg. 3, f° 188 v - 189 r, 28 Nisan 1685.
- 12 A.y., f° 189 r-v, 11 Nisan 1686.
- 13 Savoie'ların soyağacı için, bkz. M. Braubach, *Prinz Eugen von Savoyen*, c. 1, Viyana-Münih, 1963.
- 14 ASVe, Collegio, Cerimoniali, reg. 3, f° 189 r, 29 Mayıs 1685.
- 15 Venedik ordusunun örgütlenişi hakkında, bkz. J. R. Hale'in temel eseri *L'organizzazione militare di Venezia nel '500*, Roma, 1990; sonraki dönem için, E. Concina'nın incelemesi *Le trionfanti et invitissime armate venete. Le milizie della Serenissima dal XVI al XVIII secolo venezia*, 1971 ve P. Del Negro'nun önerdiği sentez, "La milizia" in *Storia di Venezia dalle origini alla caduta della Serenissima*, c. VII: *La Venezia barocca*, yön. G. Benzoni ve G. Cozzi, Roma, 1998, s. 509-531.
- 16 Querini Kütüph., ms. classa IV, cod. 9 (408): "Memorie di Messer Antonio Longo raccolte da Messer Francesco suo figliolo sopra l'origine, trattati, avvenimenti e fine della guerra mossa l'anno 1537 da Solimano sultano de Turchi contra la Repubblica di Venezia", f° 94 v: "L'esser principe et l'haver Stato fa che l'huomo sta tutto volto all'interesse suo et dove si tratta delli pericoli proprii facilmente abbandona il padrone."
- 17 A.y.: "Qui nella città, nelle consulte et deliberationi vostre s'assumeva d'intrometersi in ogni cosa, come se il consiglio, il governo, le forze et la difesa vostra fusse in tutto dipenduta da lui. Similmente fuori di qui faceva molte cose d'importanza senza ordine vostro, parlave altieramente con li vostri ministri, ingiuriava ogn'uno, [...] modi certamente insolenti et da tirrano."
- 18 A.y.: "È bene di trattare di condurre questo duca a l servitio vostro, perchè avete bisogno attuale di capo, perchè non potete haver da lui altro che buon servitio, et perchè l'unione del suo stato non vi puo se non giovare grandemente."
- 19 M. Braubach, *Prinz Eugen von Savoyen*, 5 cilt, Viyana-Münih, 1963-1965.
- 20 Bunlara bir örnek için, bkz. P. Sahin-Toth, *La France et les Français face à la "Longue guerre" de Hongrie (1591-1606)*, Tours François-Rabelais Üniversitesi doktora tezi, 1997.
- 21 Fransa'da yerleşmiş bu yabancı prenslerin köken ve rolleri hakkında, bkz. R. Oresko'nun sentezi, "Princes étrangers" in L. Bély (yön.), *Dictionnaire de*

- l'Ancien Régime*, Paris, 1996, s. 1019-1020. Ayrıca bkz. G. Antonetti, "Les Princes étrangers" in *État et société en France aux 16. et XVII. siècles. Mélanges offerts à Yves Durand*, Paris 2000, s. 33-62.
- 22 Haçlı seferlerinin Lorraine ailesinin çeşitli dalları üzerindeki etkisi hakkında, bkz. R. Taveneaux, "L'esprit de croisade en Lorraine aux 16. et XVII. siècles", in *L'Europe, l'Alsace et la France, problèmes intérieurs et relations internationales à l'époque moderne. Études réunies en l'honneur du doyen Georges Livet pour son 70. anniversaire*, Colmar, 1986, s. 257-263; P. Choné, "Le portrait du Turc, les artistes devant le rêve héroïque de la Maison de Lorraine (XVI-XVII. siècle)", in *Chrétiens et Musulmans à la Renaissance*, ed. B. Bennassar ve R. Sauzet, Paris, 1998, s. 61-74.
- 23 G. Poul'ün *La Maison ducale de Lorraine devenue la Maison impériale et royale d'Autriche, de Hongrie et de Bohême* (Nancy, 1991) adlı eserinde Henri ve Charles de Lorraine hakkındaki notlar (s. 423-425, 470-471).
- 24 Bkz. G. Cozzi, "Venezia nello scenario europeo (1517-1699)" in *La Repubblica di Venezia nell'età moderna. Dal 1517 alla fine della Repubblica*, [Storia d'Italia, c. XII/2], Torino, 1992, s. 52-54.
- 25 BNF, Fonds italien, ms. 1727 r, Alvise Contarini'den Senatoya, Paris, 7 Temmuz 1570: "Mi confirmo poi che, se qui seguirà la pace, li sopradetti duca et marchese, i soi nepoti veniranno per certo a questa guerra turchesca, che non solamente fanno per imparar, come si appartiene alla professione che fanno di soldati, ma anche per far servitio a quella Serenissima Repubblica."
- 26 Guise'lerin *Ligue* [Katolik kutsal birliği] çerçevesindeki eylemleri konusunda, bkz. J.-M. Constant, *Les Guise*, Paris, 1984.
- 27 16. yüzyıl sonlarına doğru soyluların yetişmesinde kritik önemde bir yer tutan savaş alanında sınanma konusunda, bkz. H. Germa-Romann, *Du "bel mourir" au "bien mourir". Le sentiment de la mort chez les gentilshommes français (1515-1643)*, Cenevre, 2001, s. 73-85.
- 28 Guise'lerin Venedik aristokrasisine mensubiyetleri hakkında, bkz. ASVe, Senato, Deliberazioni, Secreta, reg. 78, f° 94 v, 23 Şubat 1572 tarihli görüşme.
- 29 Bkz. J.-M. Constant, *La Ligue*, Paris, 1996. Coligny hakkında, bkz. L. Crété, *Coligny*, Paris, 1985.
- 30 BNF, Fonds italien, ms. 1727, f° 337 v - 338 r, Cavalli'den Senatoya, Amboise, 30 Ocak 1572.
- 31 A. y., f° 339 r-v, aynı kişiden aynı kişiye, Amboise, 1 Şubat 1572.
- 32 ASVe, Senato, Deliberazioni, Secreta, reg. 78, f° 94 v, 23 Şubat 1572 tarihli görüşme: "Vi commettemo col Senato che, con quel più destro et opportuno mezzo che a voi parerà, facciate loro intendere, in nome nostro, che di questa sua affettuosa dimostrazione verso di noi, li rendemo molte gratie et li affermiamo che troverano in noi sempre egual prontezza et affettione verso delle loro eccellentie et di ciascuno della illustrissima casa sua, grandemente amata et stimata da noi in tutti tempi."
- 33 A. y., f° 95 r: "Havendo noi già molti giorni et mesi caparrati et assoldati molti migliaia di fanti, [...] non vedemo come poter al presente accomodar tanto numero di fanti che'l marchese si offerisse di condurre."

- 34 A.y.: "Non dimeno quando loro piaccia di venire, si forzeremo di trovar passaggio et far haver luogo quanto più commodo potremo nella nostra armata, per le loro persone et per 300 o 400 di sua compagnia."
- 35 A.y.: "Vedressimo volontieri che questi due principi, et se non tutti due, uno di essi almeno venisse a questa guerra, potendo ciò, quando che seguisse, apportar molto beneficio alle cose nostre."
- 36 A. Stella (ed.), *Nunziature di Venezia*, c. X: 26 maggio 1571 - 4 luglio 1573, Roma, 1977, s. 205, Giovanni Antonio Facchinetti'den Tolomeo Galli'ye Venedik, 31 Mayıs 1572.
- 37 A.y., s. 212, Facchinett'den Galli'ye Venedik, 7 Haziran 1572.
- 38 A.y., s. 205, Facchinetti'den Galli'ye Venedik, 31 Mayıs 1572: "I gentilhuomini che sono con questo signore sono tutti giovani, che nessuno passa 25 anni."
- 39 A.y.: "Di quelli apunto che, senz'haver riguardo a pericolo, si mettono pronti et arditi a tentare ogni impresa."
- 40 A.y., s. 207, Facchinetti'den Galli'ye Venedik, 7 Haziran 1572: "Il marchese haveva gran speranza di maritarsi in una giovane, c'ha di dote 40 000 scudi d'entrata et più. È sorella della moglie del duca di Nevers." Söz konusu kadın, Porcien prensi Antoine de Croy'dan dul kalan Catherine de Clèves'dir.
- 41 A.y., s. 207-208: "Di che questo sig. marchese ha preso tanto sdegno et per venir privo di così gran dote et per amar assai questa giovane, se n'è voluto allontanare et venire a questa guerra."
- 42 A.y., s. 205, Facchinetti'den Galli'ye Venedik, 31 Mayıs 1572: "Dove si credeva prima di non potergli dar altro che nave, adesso s'è fatto sforzo che, oltre la nave, gli daranno una galera et tre fuste, et scriveranno al generale che, giunto in armata gli dia tutte le commodità maggiori che saranno possibili."
- 43 Daha önce de 1563'ten 1567'ye kadar Venedik'te elçilik yapmış olan Arnaud du Ferrier, bu görevi 1570'ten beri ikinci kez ifa etmektedir. Bu şahsiyet hakkında, bkz. E. Frémy, *Un ambassadeur libéral sous Charles IX et Henri III. Ambassades à Venise d'Arnaud du Ferrier, d'après sa correspondance inédite* (1563-1567; 1570-1582), Paris, 1880.
- 44 A. Stella (ed.), *Nunziature di Venezia*, c. X, a.g.y., s. 207, Facchinetti'den Galli'ye Venedik, 4 Haziran 1572: "Il sig. ambasciatore di Francia, subito ch'è ritornato di Ferrara, dov'era a visitarlo et dissuaderlo di questa andata, è stato in Collegio a far istanza, per lettere ch'egli ha del Re, che non gli sia data commodità alcuna di passaggio."
- 45 A.y., s. 208: "E l'ambasciatore di Francia ha parlato così caldamente che Sua Serenità [...] non darà al marchese i legni che gl'haveva promessi per lo viaggio."
- 46 Bkz. BNF, Fonds français, ms. 16142, f° 176 r, İstanbul'da elçi François de Noailles'dan IX. Charles'a, İstanbul, 8 Ağustos 1572: Elçi burada, Mayenne'ın "üç yüz asilzadelik" bir maiyetle Doğuya gelişi yüzünden Babiâli'de Fransa'ya karşı kopabilecek gürültülerden söz eder.
- 47 A. Stella (ed.), *Nunziature di Venezia*, c. X, a.g.y., s. 212, Facchinetti'den Galli'ye Venedik, 7 Haziran 1572: "Il marchese d'Humenes è qua et stamattina è stato in Collegio, ingegnandosi mostrare che l'ambasciatore di Francia si riscaldi più del dovere."

- 48 A.y.: "L'illustrissimo cardinale di Lorena, suo zio, n'haveria dato conto a lui similmente, acciò non mettesse un maggior pericolo la casa loro."
- 49 ASVe, Senato, Deliberazioni, Secreta, reg. 78, f° 114 v - 117 v, 11 ve 12 Haziran 1572 görüşmeleri. Bkz. ayrıca A. Stella (ed.), *Nunziature di Venezia*, c. X, a.g.y., s. 217, Facchinetti'den Galli'ye Venedik, 14 Haziran 1572: Elçi, Senatunun kararını ancak "molti consulti" (pek çok danışma) dan sonra aldığını kaydeder.
- 50 ASVe, Senato, Deliberazioni, Secreta, reg. 78, f° 114 v, pek-Hristiyan kralın elçisine, 11 Haziran 1572.
- 51 A.y., f° 116 v, Mayenne Markisine, 12 Haziran 1572: "Siamo pronti di darle una galera per la sua persone et qualche fusta per li soi."
- 52 A.y., f° 115 v - 116 r, pek-Hristiyan kralın elçisine, 11 Haziran 1572.
- 53 A. Stella (ed.) *Nunziature di Venezia*, c. X, a.g.y., s. 223, Facchinetti'den Galli'ye Venedik, 21 Haziran 1572.
- 54 A.y., s. 236, Facchinetti'den Galli'ye Venedik, 5 Temmuz 1572.
- 55 ASVe, Senato, Deliberazioni, Secreta, reg. 78, f° 127 r, *capitano generale*'ye, 15 Temmuz 1572.
- 56 A.y., f° 144, Fransa elçisi Cavalli'ye, 20 Ağustos 1572.
- 57 ASV, Segreteria di Stato, Soldati, c. 1, f° 243 r, Marcantonio Colonna'dan kardinal de Côme'a, Gomenizza Limanı, 27 Temmuz 1572: "Io l'honoro et ho concluso che lo fariamo capitano generale di quelli aventurieri che vi sono."
- 58 A. Stella (ed.), *Nunziature di Venezia*, c. X, a.g.y., s. 304, Facchinetti'den Galli'ye Venedik, 18 Ekim 1572: "Celebra anco assai l'ardire di Mons. D'Humenes [...] et che non si fa fattione alcuna ch'egli con la sua compagnia non voglia essere tra i primi."
- 59 Nicolas de Vaudémont hakkında, bkz. G. Poull'un notu, *La Maison ducale de Lorraine...*, a.g.y., s. 481-483.
- 60 Nicolas de Vaudémont'un satın aldığı topraklar ve beyliğinin markilige yükseltilmesi konusunda, bkz. C. Rolin, *Nomeny, seigneurie messine et marquisat lorrain. Ses relations avec la France et l'Empire*, Metz, 1937, s. 86-111.
- 61 Mercœur hakkında, bkz. J.-A. Favé, *Le dernier des Ligueurs, essai critique su Philippe-Emmanuel de Lorraine, duc de Mercœur*, Brest, 1882; F. Joüon des Longrais, *Le duc de Mercœur d'après des documents inédits*, Saint-Brieuc, 1895.
- 62 Brötanya'daki yönetimi hakkında, bkz. L. Grégoire, *La Ligue en Bretagne*, Paris, 1856; A. de Barthélémy, *Choix de documents inédits sur l'histoire de la Ligue en Bretagne*, Nantes, 1880; G. De Carné (ed.), *Correspondance du duc de Mercœur et des ligueurs bretons avec l'Espagne*, 2 cilt, Vannes, 1899.
- 63 G. De Carné (ed.), *Correspondance du duc de Mercœur...*, c. II, a.g.y., s. 135, Mercœur Dükünden II. Philippe'e, Nantes, 24 Mart 1598, s. 156; aynı kişiden çocuk Philippe'e, Nantes, 25 Mart 1598.
- 64 Aynı tema üzerinde, bkz. BNF, Fonds français, ms. 4019, f° 409 v°, Mercœur Dükünden Aumale Düküne, La Roquette, 14 Temmuz 1599: "Après avoir remply la France de l'ardeur de mon zèle envers la foi catholique contre ceux qui l'impugnoient, [je] ne respire plus autre ambition que d'aller respandre jusqu'à la dernière goutte de mon sang pour la manutention et protection de nostre religion contre cette autre sorte d'infidelles que l'on dit estre en grand

nombre en Hongrie.” [Fransa’yı Katolik inancı uğrunda, onu yıkmaya çalışanlara karşı, ateşli gayretkeşliğimin örnekleriyle doldurduktan sonra, şimdi de gidip, Macaristan’da çok kalabalık oldukları söylenen başka türden kâfirlere karşı dinimizin devamı ve korunması için kanımı son damlasına kadar dökmekten başka hiçbir ihtirasla nefes almıyorum.]

- 65 Mercœur’ün seferlerinin resmî tarihinin bir özeti için, bkz. P. Sahin-Toth, “Expier sa faute en Hongrie. Réminiscences de croisade et pacification politique sous Henri IV”, in *Foi, fidélité, amitié en Europe à la période moderne. Mélanges offerts à Robert Sauzet*, Tours, 1995, s. 429-439. Dükün angajmanı üstüne daha geniş açıklamalar için, A.k., *La France et les Français...*, a.g.y., s. 287-436.
- 66 BNF, ms. fr. 5562, f° 126 v, 11 Ağustos 1600 tarihli muhtıra.
- 67 J.-J. Lionnoi, *Histoire des villes vieille et neuve de Nancy*, c. I, Nancy, 1811, s. 122-123.
- 68 François de Sales hakkında, bkz. V. Mellinghoff-Bourgerie, *François de Sales (1567-1622). Un homme de lettres spirituelles. Culture, tradition, épistolarité*, Cenevre, 1999.
- 69 François de Sales, *Traité de l’amour de Dieu*, cilt 1, *Œuvres de saint François de Sales*, c. IV, Annecy, 1894, s. 18: “Madame Marie de Luxembourg, sa veufve, fit de son costé tout ce que son courage et l’amour du défunct luy peut suggérer pour solemnizer ses funérailles; et parce que mon père, mon ayeul, mon bisayeul avoyent esté nourris pages des très illustres et très excellens princes de Martigues ses pères et prédécesseurs, elle me regarda comme serviteur héréditaire de sa mayson et me choisit pour faire la harangue funèbre.” [Dul refikası Madame Marie de Luxembourg da, kendi açısından, cenaze töreninin sıradışı olmasını sağlamak için, katlanma yetisinin ve müteveffaya duyduğu sevginin ilham ettiği her şeyi yaptı; ve babam, dedem ve onun babası, Madam’ın ataları pek-ünlü ve pek-saygın Martigues prenslerinin sarayında page olarak beslenip yetiştirildikleri için, o da bana hanedamın hizmetinde onların varisi gözüyle baktı ve cenaze konuşmasını yapmak üzere beni seçti.]
- 70 A.y., François de Sales, “sadece birçok kardinal ve yüksek kilise yetkilisinin değil, pek çok prens, prenses, Fransa mareşali, Tarikat Şövalyeleri, hatta kurum olarak tüm Parlamentonun da” katıldıkları kalabalık bir cemaatten söz eder. [Birçok yüksek kilise görevi üstlenen ve bir de tarikat kuran François de Sales, 1665’te Papalıkça aziz (saint) ilan edilmiştir – ç.n.]
- 71 J. Hennequin, “Le duc de Mercœur d’après son oraison funèbre par François de Sales”, in *Héroïsme et création littéraire sous les règnes d’Henri IV et de Louis XIII*, Paris, 1974, s. 155-169: Yazar burada, cenaze hutbesinde kullanılan kahramanlaştırma sürecinin mekanizmasını inceler. Bu metin hakkında, ayrıca bkz. C. Michaud’nun analizi, “D’une croisade à l’autre, ou de François de la Noue au duc de Mercœur”, in *Le traité de Vervins*, ed. J.-F. Labourdette ve J.-P. Poussou, Paris, 2000, s. 469-471.
- 72 *Orayson funèbre sur le trespas de très haut et très illustre prince Philippe Emmanuel de Lorraine...*, Paris, Rolin Thierry et Eustache Foucault, 1602. Bu yayın, *Œuvres de saint François de Sales*’e de aynen alınır: c. VII, Annecy, 1896, s. 400-435. Marie de Luxembourg’un isteği üzerine yapılan yayımlama, prensin erdemlerini gelecek kuşaklar için sağlama alma yolu gibi görünüyor; bkz. François de Sales, *Lettres*, cilt 2, *Œuvres...*, a.g.y., c. 12, Annecy, 1902, s. 111-

112, François de Sales'den Mercœur düşesine, Paris, Mayıs 1602: "La réputation de ce grand prince, qui parloit assés d'elle-même [...] esclatera à jamais par les beaux exploitz dont, non seulement la France et L'Allemagne, mays toute l'Europe, voire toute la Chrestienté ont esté tesmoins." [Bu büyük prensin zaten söze gerek bırakmayan şöhreti, sadece Fransa ve Almanya'nın değil tüm Avrupa'nın, hatta tüm Hıristiyan âleminin tanık olduğu görkemli başarılarıyla, sonsuza dek parlayacaktır.]

- 73 "Oraison funèbre...", *Œuvres...*, c. VII, a.g.y., s. 409-413.
- 74 A.y., s. 414-418.
- 75 A.y., s. 421-428; sayılan "başarılar" "Strigonie" (Estergon), "Canisse" (Kanije) ve "Albe royale" (Szekesfehervar) olaylarıdır ve çağdaşları tarafından her vesileyle sistematik olarak gündeme getirilecektir.
- 76 De Thou, *Histoire universelle*, c. XIII, 1757, s. 507: "L'air s'obscurcit tout d'un coup, la face de la terre se couvrit de ténèbres épaisses, le tonnerre commença à gronder et au milieu des éclairs qui perçaient cette obscurité, un tourbillon furieux passa dessus le camp des chrétiens et, sans y causer aucun dommage, alla tomber avec la dernière violence sur celui des Infidèles, dont il renversa les tentes et qu'il remplit de trouble et de frayeur." [Ortalık birdenbire karardı, yer yüzü derin karanlıklara büründü, gök gürlemeye başladı ve karanlığı yırtan şimşekler arasında korkunç bir girdap hiçbir zarar vermeksizin Hıristiyanların kampının üstünden geçip Kâfirlerin kampının üzerine çöktü, çadırlarını devirdi ve kalplerini korku ve endişeyle doldurdu.]
- 77 BNF, Fonds français, ms. 6103, *Journal de l'estat de l'Orient depuis la naissance de la secte mahométane jusqu'à présent...*, f° 36 v.
- 78 En azından IV. Henri'nin Almanya'daki "rezidan" elçisi Jacques de Bongars'a gönderdiği mektuplardan böyle olduğu çıkarılabilir; bkz. BNF, Fonds français, ms. 7129, f° r, IV. Henri'den Bongars'a, Paris, 28 Mart 1600: "Le duc de Mercœur, qui est icy auprès de moy, ne m'a point encores parlé du voiage qu'il doit faire et de la charge que l'on dict qu'il doit prendre en Hongrie. Aussi ne s'y prépare [-t-] il aulcunement, ne faisant aulcune levée de gens de guerre, ny contenance seulement d'y penser" [Burada yanımda bulunan Mercœur Dükü henüz bana yapacağı yolculuktan ve Macaristan'da üstleneceği söylenen görevden hiç bahsetmedi. Zaten hiçbir şekilde buna hazırlanmıyor, asker filan da toplamıyor, hatta bunu düşünür gibi bir hali bile yok]; a.y., f° 53 r, IV. Henri'den Bongars'a, Paris, 27 Mayıs 1600: "Le duc de Mercœur ne se remue, ny prépare, pour y aller." [Mercœur Dükü oraya gitmek için ne bir hareket ne de bir hazırlık yapıyor.]. Haziran ayının sonunda da kral daha fazla bilgilendirilmiş değildir, bkz. a.y., f° 57 r, IV. Henri'den Bongars'a, Fontainebleau, 25 Haziran 1600: Mercœur hâlâ Macaristan yolculuğuna "önceki kadar kararsız" görünmekte ve kral da "kendi krallığında bu iş için hazırlanmış hiçbir asker" görmemektedir.
- 79 BNF, Fonds français, ms. 4029, f° 80 v, IV. Henri'den Savary de Brèves'e, Paris 8 Nisan 1600.
- 80 A.y., f° 10 r, IV. Henri'den Savary de Brèves'e, Paris, 19 Ocak 1602.
- 81 BNF, Fonds français, ms. 3348, f° 123 r, Guillaume Ancel'den mareşal de Boisdauphin'e, Prag, 14 Eylül 1600.
- 82 A.y., f° 12 r, Bongars'dan Boisdauphin'e, Strasbourg, 12 Kasım 1600. Bkz. ay-

- rica BNF, Fonds français, ms. 7129, f° 92 r, IV. Henri'den Bongars'a, Lyon, 2 Ocak 1601: Kral Mercœur'ün "kendisine verilen görevde, yararlı olmak ve onur kazanmak için gerektiği gibi itaat ve saygı görmediğini" öğrenmiştir.
- 83 BNF, Fonds français, ms. 3348, f° 139 r, Ancel'den Boisdauphin'e, Prag, 24 Mart 1601. Yine bkz. a.y., f° 125 v, Nicolas de Baugy'den Boisdauphin'e, Prag, 7 Mayıs 1601: "Monsieur de Mercœur s'entretient toujours à Vienne, assez mal satisfait de ces longueurs [...]. Il n'aura, à ce qu'on m'a dit, que ses mille chevaux entretenus. Encores semble-t-il qu'on luy en aye retranché quatre compagnies." [Mösyö de Mercœur hâlâ Viyana'da görüşme yapıyor, ama işle-rin böyle uzamasından pek memnun değil [...]. Bana dendiğine göre hazır tutulan bin atısını alacakmış. Ama galiba dört bölüklük bir kesinti yapmışlar.]
- 84 ASVe, Collegio, *Cerimoniali*, reg. 1, f° 43 r, 13 Mart 1574 görüşmesi.
- 85 A.y., f° 93 r, 18 Şubat 1582 görüşmesi.
- 86 A.y., f° 100 r-v, 21 Haziran 1584 görüşmesi.
- 87 A.y., f° 106 v, 6 Ekim 1585 görüşmesi.
- 88 A.y., f° 141 r, 18 Mart 1598.
- 89 BNF, Fonds italien, ms. 1826, f° 12 v, Battista Nani'den Senatoya, Moret-sur-Loing, 3 Ekim 1645: "Egli è giovane, di poco di più di vinti anni, di spiriti grandi e corraggio, et ha quell'esperanza di guerra che gli hanno fornite le ultime campagne, dove come volontario ha servito."
- 90 A.y., f° 99 v, Nani'den Senatoya, Paris, 28 Kasım 1645: "Le pretentioni sariano di levar un reggimento di due o tre mille fanti et haver un buon trattenimento per la propria persona."
- 91 Bu kişi Elbœuf Dükünün 1623 doğumlu üçüncü oğlu, François-Louis de Lorraine'dir; bkz. G. Poull, *La Maison ducale de Lorraine...*, a.g.y., s. 455-456.
- 92 BNF, Fonds italien, ms. 1829, f° 139 r, Nani'den Senatoya, Paris, 28 Mayıs 1647: "Per terza mano m'ha fatto sapere il conte d'Arcourt che non trovando egli alla corte contento né più volendo qui prender imprego, volentieri contro il Turco abbraccierebbe il servizio di Vostre Eccellenze in posto di generalissimo."
- 93 BNF, Fonds italien, ms. 1832, f° 74 r, elçi Morosini'den Senatoya, Compiègne, 27 Mayıs 1648: "Il virtù di questo prencipe è quella appunto che si ricerca per il pubblico bisogno et l'aderenze et il credito ch'egli tiene renderà sempre cotesto eccellentissimo Senato abbondantemente provveduto d'ogni sorte d'officiali da guerra."
- 94 Milletlerarası siyaset oyununda Este'lerin yeri hakkında toplu bir görüş için, bkz. D. Frigo, "Small states" and diplomacy: Mantua and Modena" in *Politics and Diplomacy in Early Modern Italy. The Structure of Diplomatic Practice, 1450-1800*, Cambridge, 2000, s. 247-175. Daha genel açıdan Este ailesi için, bkz. L. Chiappini, *Gli Estensi. Mille anni di storia*, Ferrara, 2001. II. Alfonso d'Este 1597'de varis bırakmadan ölünce, Modena ve Reggio düklikleri ailenin alt ve gayrimeşru dallarından birine geçmiştir.
- 95 Dük I. Francesco d'Este'nin yaşamöyküsü iyi bilinmektedir; bkz. M. Romanello, "Francesco I d'Este", *Dizionario biografico degli Italiani*, c. XLIX, Roma, 1997, s. 731-737; O. Rombaldi, *Il duca Francesco I d'Este*, Modena, 1992; L. Chiappini, *Gli Estensi...*, a.g.y., s. 459-482.

- 96 Almerico hakkında bkz. P. Portone, "Este, Almerico", *Dizionario biografico degli Italiani*, c. XLIII, Roma, 1993, s. 314-315. Ayrıca bkz. G. Messori-Roncaglia'nın broşürü *Almerico d'Este*, Sassuolo, 1880. Almerico'nun on üç yaşındayken bir portresi için, M.C. Nannini, "I ritratti di Alfonso IV e Almerico d'Este", *Atti e memorie della deputazione di storia patria per le antiche provincie modenesi*, 8.inci seri, 8 (1956), s. 131-133.
- 97 I. Francesco'nun oğul ve torunları hakkında, bkz. ASModena, Archivio estense, Casa e Stato, busta 344, I. Francesco d'Este'nin vasiyetnamesi, 20 Haziran 1658. Ayrıca bkz. L. Chiappini, *Gli Estensi...*, a.g.y., s. 473.
- 98 1655'te doğan Rinaldo 1686'da kardinal nasbedilir; 1694'te, yeğeni II Francesco'nun ardından Modena dükalığının başına geçer. Bkz. L. Chiappini, *Gli Estensi...*, a.g.y., s. 497-516.
- 99 ASModena, Carteggio fra principi estensi, busta 247, Almerico'dan I. Francesco'ya, Modena, 9 Ocak 1652: "Non mancherò, conforme pure a comandi di Vostra Altezza, d'attendere con ogni applicazione allo studi."
- 100 A.y., Almerico'dan kardinal Rinaldo d'Este'ye, Sassuolo, 22 Ağustos, 1654: "Io mi son trattenuto in questi tempi di diportonell'esercizio di compor lettere e mi lascio, non so come, adulare da me medesimo d'haver tanto profittato che mi pare di poterne presentare a Vostra Altezza una scritta di mio pugno e composta di mio capo, e massima che scrivo a uno che compatirà le mie debolezze, anzi che riconoscerà dalla simplicità della lettera la sincerità della mia divozione."
- 101 A.y., Almerico'dan Alfonso d'Este'ye, Castelnuovo, 12 Nisan 1657. Ayrıca bkz. 17 Nisan 1657 tarihli bir başka mektup; burada Almerico 1.000 kişiyi nasıl teftiş ettiğini anlatır.
- 102 A.y., Almerico'dan kardinal Rinaldo d'Este'ye, Alessandria, 19 Temmuz 1657.
- 103 A.y., Almerico'dan Alfonso d'Este'ye, Roma, 25 Ekim 1659: "Sono già otto giorni che sono in Roma et che non ho veduto altro che S. Pietro, Tivoli e mezzo Frascati. Oggi si finirà di veder questo et dimani si andará a Albano."
- 104 A.y., Almerico'dan Alfonso d'Este'ye, 29 Ekim 1659: "Tornasimo poi da Frascati domenica sera et la matina seguente, conforme al solito, me ne andai a vedere queste chiese più belle che restavano, come ho fatto sino a questa matina [...]. Et dopo aver veduto tutto quello gli havevo lasciato l'altra volta, me ne sono andato nella cupola, la quale ho trovato così granda che credo sia granda due volte come la torre di costi."
- 105 Bu ölüm hakkında, bkz. Almerico'nun tanıklığı: a.y., Almerico'dan Alfonso d'Este'ye, Santia, 14 Ekim 1658.
- 106 ASModena, Archivio estense, Casa e Stato, busta 344, I. Francesco d'Este'nin vasiyetnamesi, 20 Haziran 1658, f° 13 r.
- 107 A.y., f° 11 r: "Acciò maritandosi possa ella come principessa di questa casa, secondo il grado suo e la qualità de' suoi natali, essere accasata con principe suo pari."
- 108 L. Simeoni, *Francesco I d'Este e la politica italiana del Mazarino*, Bologna, 1922, s. 49-164.
- 109 ASModena, Archivio estense, Casa e Stato, busta 346, sotto-fascicolo 1973-I, cardinal Mazarin'in beyanı, Paris, 20 Aralık 1654.

- 110 A.y., Alfonso de Modena ile Laure Martinozzi arasında imzalanan evlenme sözleşmesinin aslı, Compègne, 27 Mayıs 1655. Bu evlenme ve ardından Laura Martinozzi'nin Modena'da oynadığı rol hakkında, bkz. C. Selvelli, *Laura dei Martinozzi di Fano, duchesa estense di Modena e madre di una regina stuarda*, Fano, 1948.
- 111 ASModena, Archivio estense, Casa e Stato, busta 344, Paris 5 Mayıs 1655 tarihli resmî kraliyet yazısı.
- 112 ASModena, Archivio estense, Casa e Stato, busta 346, sotto-fascicolo 1973-II, Sedan 10 Ağustos 1657 tarihli resmî kraliyet yazısı.
- 113 ASModena, Archivio estense, Casa e Stato, busta 344, Paris 14 Ağustos 1658 tarihli resmî kraliyet yazısı.
- 114 ASModena, Archivio estense, Casa e Stato, busta 344, sotto-fascicolo 1973-II, Lyon 10 Aralık 1658 tarihli resmî kraliyet yazısı.
- 115 ASModena, Ambasciatori, Francia, busta 125, Scipione Camicelli'ye talimatın tutanağı, 1658.
- 116 A.y.: "Resta ancora che Sua Eminenza, in conformità quello che tante volte ha promesso al s'duca di gloriosa memoria, trovi marito alla principessa Isabella et il s'duca presente non ha negozio più a cuore di questo."
- 117 A.y.: "Sua Altezza non intende maritare la sudetta signora che in un sovrano, ovvero in una casa reale."
- 118 A.y.: "In Italia poi, il primo e più qualificato è quello del s'duca di Savoia e certo, per dire il vero, il più desiderato da Sua Altezza."
- 119 A.y.: "Vi sarebbe ancora quello del principe di Toscana [...]. In ultimo, in questa provincia vi è quello del s'duca di Parma, al cui Sua Altezza la darebbe volentieri, quando vi fosse l'interesse della Francia."
- 120 ASModena, Carteggio principi esteri, Cardinali, busta 1393A/133, Mazarin'den Almerico d'Este'ye, Paris, 25 Ekim 1658: "Supplirò in ogni occasione che la riguardaranno con quella medesima tenerezza et efficacia che havrebbe potuto sperare dal defonto s'duca."
- 121 ASModena, Ambasciatori, Francia, busta 125, Scipione Camicelli'ye verilen talimatın tutanağı, 1658: "Il s'prencipe Almerico serve nell'eserciti della Maestà Sua e di già la Francia avrà veduto quanto generosamente abbia nel prencipio degli suoi anni dato saggio d'un maturo consiglio e d'un impareggiabile coraggio e valore e se merita le grazie di Sua Maestà e di Sua Eminenza al pari di chi si sia."
- 122 ASModena, Archivio estense, Casa e Stato, busta 357, Fransızca anonim belge, s.l.n.d.
- 123 ASModena, Carteggio Principi esteri, Cardinali, busta 1393A/133, Mazarin'den IV. Alfonso d'Este'ye, Toulon, 11 Şubat 1660: "Il cui interesse mi è sommamente a cuore per il suo proprio merito e per la premura che il sgr duca di gloriosa memoria e Vostra Altezza medesima ne hanno sempre havuta."
- 124 A.y.: "Il re ha risoluto [...] di dare un soccorso considerabile alla Republica di Venezia, che non sarà meno di quattro mila huomini pagati et io non ho voluto impegnarmi con altri soggetti di molta considerazione che fanno istanza di comandare queste truppe, finchè non habbia saputo, se Vostra Altezza desidera ch'egli habbi questo impiego che sarà di molta riputazione, perchè coman-

derà solo questo corpo, col consiglio di buoni ufficiali che il re eleggerà per quest'effetto."

- 125 A.y.: "Un altro negozio ho intrapreso di molto maggiore considerazione, nel quale è necessario un'esattissimo segreto per diversi rispetti e sarà molto a proposito di non comunicarlo, nè meno al medesimo principe che vi è il più interessato."
- 126 Bu olay hakkında, bkz. A. Vandal, "Un mariage politique au XVII. siècle: Marie de Gonzague à Varsovie", *Revue des deux mondes*, 1 Şubat 1883, s. 671-694. Bu dosya L. Bély tarafından bütünüyle yeniden ele alınmış ve yeni belgelerle tamamlanmıştır: *La société des princes, XVI-XVII. siècle*, Paris, 1999, s. 246-259.
- 127 ASModena, Carteggio Principi esteri, Cardinali, busta 1393A/133, Mazarin'den IV. Alfonso d'Este'ye, Toulon, 11 Şubat 1660: "Se va cercando un soggetto proprio e che habbia la qualità che si ricercano della chiarezza de'natali, della capacità di comandare le armi, e che possa accasarsi con una figlia della principessa palatina, sorella della regina di Polonia."
- 128 A.y.: "Io, frà diversi soggetti grandi che mi sono rappresentati, ho preferito a tutti il s'principe suo fratello per la parte che prende nell'augumento e grandezza di cotesta serenissima casa."
- 129 A.y.: "Persuadendomi che ciò non possa essere che di gran contento a Vostra Altezza per la gloria che gliene risultarebbe e per le conseguenze che ne potrebbero derivare alla Sua fameglia, l'ho di già proposito con caldezza et efficacia et ho rappresentati tutti quei motivi che possono avvalorare l'esito di questo negozio."
- 130 A.y.: "Questo mio pensiero potrebbe farsi consigliare Vostra Altezza di rifiutare il primo partito e di appigliarsi intieramente a questo secondo, ritenendo il s' principe appresso di se, per veder prima se le risposte di Polonia potessero dare qualche speranza ben fondata del buon successo di questo negozio."
- 131 A.y.: "Essendo questo, come ho già detto, una negoziazione ancora incerta, della quale non si deve fare alcun fondamento certo, si correrebbe rischio di non riuscire in essa e perdere l'occasione dell'altra, la quale, a ben considerare, può rendere il s'principe più capace, più stimato e più desiderato, quanto maggiore sarà la riputazione che si acquisterà nell'armi."
- 132 A.y.: "Senza far apparire che venga da Sua Maestà."
- 133 A.y.: "Non volendo questa corona rompere apertamente col Turco, questa spedizione camminerà quasi sotto'l nome del medesimo s'principe che si pubblicherà haver levato questo corpo ad istanza e per servizio della Republica, col dinaro di essa et assistito da me come cardinale."
- 134 ASModena, Archivio estense, Casa e Stato, busta 357, kralın resmî mektubunun parşömen üzerine yazılı aslı, Avignon, 28 Mart 1660.
- 135 A.y., kralın Almeric d'Este'ye talimatı, Avignon, 29 Mart 1660.
- 136 A.y., IV. Alfonso'dan Mazarin'e, Modena, 22 Şubat 1660.
- 137 A.y., IV. Alfonso'dan Mazarin'e, Modena, 4 Mart 1660: "Io mi trovo grandemente esausto e carico di tanti pesi che non posso supplir al bisogno ch'havrà il s'principe di una buona assistenza di denaro per mantenersi col decoro conveniente alla carica et alla sua condizione."

- 138 A.y.: “Però supplico Vostra Eccellenza di riflettere a questa difficoltà et a compiacersi di procurare adesso qualche aiuto pronto et un assegno conveniente e sicuro per l'avvenire a esso s'prencipe.”
- 139 A.y.: “Son ben certo che Vostra Eccellenza, nella patente del comando, avrà l'occhio a tutta l'onorevolezza possibile per lo s' prencipe e così pure in tutte ciò che avrà riflesso alla reputazione e decoro della sua persona ed effettiva pienezza del comando con ogni più ampia facoltà conveniente per accreditarlo maggiormente presso delle medesime truppe e degli altri ancora.”
- 140 ASModena, Carteggio fra principi estensi, busta 247, Almerico'dan Rinaldo d'Este'ye, Modena, 22 Şubat 1660.
- 141 A.y., Almerico'dan Rinaldo d'Este'ye, 6 Mart 1660.
- 142 BNF, Fonds italien, ms. 1848, f° 32 v, Battista Nani'den Senatoya, Avignon, 28 Mart 1660: “L'ho trovato pieno di desiderio di gloria e di sviscerata divotione verso Vostra Serenità.”
- 143 A.y.: “Nella sua verde età di vinti anni, ha oltre il coraggio sensi tanto prudenti e maturi, e tanta peritia di tutto ciò che la guerra ricerca ch'io ne sonu al maggior segno contento.”
- 144 ASModena, Carteggio fra principi estensi, busta 247, Almerico'dan Rinaldo d'Este'ye, Modena, 10 Nisan 1660.
- 145 ASModena, Carteggio principi esteri, Cardinali, busta 1393A/133, Mazarin'den IV. Alfonso'ya, Avignon, 30 Mart 1660.
- 146 A.y.: “Queste Maestà rimangono sodisfattissime della persona e maniere di Sua Altezza et io, in particolare, innamorato delle sue riguardevoli qualità e però sempre più sodisfatto di haverlo servito e d'havere un'ardentissimo desiderio di farlo in cose maggiori.”
- 147 ASModena, Ambasciatori venezia, busta 119, Antonio Vicenzi'den IV. Alfonso'ya Venedik, 24 Nisan 1660: “Hoggi pure ho accenato al prencipe serenissimo che venendo Sua Altezza a Venetia sarà necessario di far riflessione a trattamenti che dovrà fare a questi nobili.”
- 148 ASModena, Ambasciatori venezia, busta 119, Antonio Vicenzi'den IV. Alfonso'ya Venedik, 24 Nisan 1660: “Sua Altezza dava la mano e si trattava del pari con i procuratori de San Marco e con tutti i savii del Collegio, essendo grandissime le loro pretensioni.”
- 149 A.y., Antonio Vicenzi'den IV. Alfonso'ya Venedik, 5 ve 8 Mayıs 1660.
- 150 Almerico'nun büyük amcası Luigi d'Este, daha Kandiye Savaşı'nın başlangıcında, Cumhuriyet hesabına Modena dükalığından 1500 kişilik bir alay toplanmasını talep ve bu izni elde etmişti; bu konuda bkz. ASV, Segreteria di Stato venezia, c. 68, f° 119 r, avvisi de Venezia, 1 Temmuz 1645.
- 151 ASModena, Ambasciatori venezia, busta 119, Antonio Vicenzi'den IV. Alfonso'ya Venedik, 5 Mayıs 1660: “Io so ch'il s'principe Alessandro si trattava del pari coi savii grandi o con i procuratori di San Marco, alla forma del s'principe Luigi, dal quale preserò la norma.”
- 152 ASModena, Ambasciatori venezia, busta 119, Antonio Vicenzi'den IV. Alfonso'ya Venedik, 15 Mayıs 1660: “Il s'principe Oratio di Parma fu trattato in varii modi da questi capitani generali, che non vollero darle l'Altezza [...]. Perciò passarono varii disgusti, non lasciandosi il detto s'principe vedere da loro.”

- 153 A.y.: “Mi dicono ch’il general Bernardo avea acconsentito di dar al s’principe Alessandro, quando servi sotto di lui in Dalmazia, per una sol volta, dell’Altezza.”
- 154 A.y., aynı kişiden aynı kişiye Venedik, 29 Mayıs 1660: “Erano servitori e stipendiati della Republica.”
- 155 ASModena, Carteggio fra principi estensi, busta 247, Almerico’dan kardinal Rinaldo d’Este’ye Venedik, 3 Temmuz 1660.
- 156 A.y., Almerico’dan IV. Alfonso’ya Venedik, 30 Haziran 1660: “Lui se ne lamentò un poco et disse che non era venuto sù, perchè si era in casa della Republica et che non poteva venire.”
- 157 A.y.: “Io gli feci risponder ancor [ch’]io non l’avevo accompagnato alla gondola per l’istessa ragione.”
- 158 A.y.: “Questa mattina sono stato in Collegio e veramente il doge mi ha parlato in parole obligantissimi e dimostra stima ed affetto verso la mia persona.”
- 159 A.y.: “Assicuro a Vostra Altezza che sin hora sono satisfacissimo di questi signori.”
- 160 A.y.: “Mi hanno condotto oggi all’arsenale et mi hanno trattenuto tanto là che sono arrivato a nota.”
- Yabancı prenslerin Venedik’i ziyaretleri konusunda, bkz. L Padoan Urban, “Feste ufficiali e trattenimenti privati”, in *Storia della cultura veneta*, c. 4/1: *Il Seicento*, Vicenza, 1983, s. 594-600; M. Casini, *I gesti del principe. La festa politica a Firenze e Venezia in età rinascimentale* Venedik, 1996, s. 287-310.
- 161 ASModena, Carteggio fra principi estensi, busta 247, Almerico’dan IV. Alfonso’ya Venedik, 3 Temmuz 1660: “Giovedì, primo giorno di luglio, io non feci altro che andare a spasso per la città vedendo delle chiese e delli quadri. Hieri fui a Murano a veder far dei bichieri, che veramente è molto curioso per chi non l’ha già veduto.”
- 162 ASModena, Ambasciatori venezia, busta 119, Antonio Vicenzi’nin IV. Alfonso’ya mektubuna ilişik pusula Venedik, 3 Temmuz 1660: “Se n’andò a prendere aria sul corso in canal grande, essendosi fatto il caldo sentire in eccesso. Era quì il più bel fiore delle gentildonne e gentilhuomini di questa città.”
- 163 A.y.: “Concorreva il popolo a vedere Sua Altezza che, con atti di somma benignità, rendeva a tutti il saluto.”
- 164 A.y.: “Si diceva “O che bel prencipe. O che superbo vestito”, havendo egli un vestito tutto ricamato d’oro, bello a meraviglia.”
- 165 ASModena, Carteggio fra principi estensi, busta 247, Almerico’dan IV. Alfonso d’Este’ye Venedik, 3 Temmuz 1660.
- 166 A.y.: “Assicuro a Vostra Altezza che io non posso ricevere maggiori favori quanto quelli che questi signori mi fanno.”
- 167 A.y.: “Mi è stato detto [...] che, dato caso che io pigliassi La Canea, non potriano dar meno per ricompensa di 36 mila ducati l’anno senza però obligarmi a nissun servitio.”
- 168 A.y., Almerico’dan IV. Alfonso’ya, Zanta, 27 Temmuz 1660: “Feci rispondere ch’in alcun modo non intendevo di restituirli la visita, ma però procurai di farli capire la differenza che era da un generale del re di Francia ad uno che è dipendente dal generale della Republica, non che generale, et anco quanta dife-

renza vi era da uno che tutti trattavano d'altezza a uno che non era trattato che di eccellenza, et in fine che differenza vi era da un principe della mia conditione ad un semplice nobile veneziano.”

- 169 A. y., Almerico'dan IV. Alfonso'ya, Kythera plaji, 22 austos 1660: “Il generale delle gallere di Malta a preteso di havere la mano da me, non solo nel mio vascello, ma che nel consiglio pretendeva di essere il primo doppo il capitan generale.
- 170 A. y.: Almerico generale şu yanıtı verdirir: “Quanto poi al consiglio, se vi fosse venuto che non havesse tratato meco nelle forme dovute, ch'io l'avria gettato in mare.”
- 171 A. y., Almerico'dan Francesco Morosini'ye, Kythera, 11 Agustos 1660.
- 172 A. y., Almerico'dan IV. Alfonso'ya, Kythera plaji, 15 Agustos 1660: “Vostra Altezza vedrà qui congiunto tutti i congressi, consigli, consulte e scritte che si sono fate, non facendosi mai altro in questo paese.”
- 173 A. y.: “Farebbe venire l'impazienza alli più pazienti del mondo.”
- 174 A. y.: “Più tosto che perdere le truppe senza far niente, come questi signori volevano che facessimo, ho stimato meglio che [...] si perdono più tosto per qualche bella impresa che per niente.”
- 175 A. y.: “Io però spero che con la fatica e vigilanza dei capi e valore dei soldati, i quali tutti dicono che assolutamente vogliono morire o vincere, si sia per fare et havere questa gloria di havere scacciato il Turco di questa piazza, la quale importa tanto quanto fa tutto il resto del gerno.”
- 176 ASModena, Ambasciatori, Levante, busta 1, de Baas'tan IV. Alfonso'ya, La Sude, 11 Eylül 1660.
- 177 ASModena, Carteggio fra principi estensi, busta 247, Almerico'dan IV. Alfonso'ya, Kythera plaji, 15 Agustos 1660: “Assicuro a Vostra Altezza che è una grande infelicità a trattare con queste genti che non sanno che cosa sia far la guerra in terra e gli par sempre d'essere in qualche barca quando discorono.”
- 178 A. y., Almerico'dan IV. Alfonso'ya, La Sude, 9 Eylül 1660: “Assicuro a Vostra Altezza che è un mestiere da disperato il far la guerra in questo paese con questi pantaloni e che in cambio di aquistare del'honore questi non cercano altro che a farlo perdere.”
- 179 ASModena, Ambasciatori, Levante, busta 1, Annibal Foschieri'den IV. Alfonso'ya, Kythera, 17 Agustos 1660: “Questi comandanti della Republica sono tutti signori di molto proposito, ma pochissimo versati negl'affari della guerra terrestre. La loro principale cura è di fare pompa d'ingegno nelle consulte alle quali danno quotidianamente molt'hore et dopo queste si ritrovano più irresoluti di prima.”
- 180 AMAE, CP Venedik, c. 80, f° 223 r-v, Almerico'dan Francesco Morosini'ye, 17 Ekim 1660.
- 181 ASModena, Ambasciatori, Levante, busta 1, de Baas'tan IV. Alfonso'ya, La Sude, 11 Eylül 1660.
- 182 Bkz. ASModena, Ambasciatori, Levante, busta 1, Broglie'den IV. Alfonso'ya, Kandiye, 24 Eylül 1660: “Sy Vostre Altesse avoit veu de quelle façon l'èpouvante se mit dans l'âme de ces troupes et avec quelle frayeur elles prirent la fuite au milieu de la victoire, je m'assure qu'elle en demeureroit elle-

mesme estonnée.” [Altesleri dehşetin nasıl bu birliklerin ruhunu istilla ettigini ve nasıl bir korkuyla zaferin ortasında savaştan kaçtıklarını görseydi, eminim kendisi de şaşar kalırdı.]

- 183 ASModena, Carteggio fra principi estensi, busta 247, Almerico'dan IV. Alfonso'ya, Kandiye, 24 Eylül 1660: “Con tutti gli uffiziali che erano li apresso di me [...], metessimo mano alle spade et alle pistole per fargli voltar faza, ma non fù mai possibile a poterne far voltar niuno, ancorche se ne amazessero assai, si venivano più presto ad infillarsi nelle nostre spade che mai voltar facia.”
- 184 AMAE, CP Venedik, c. 80, f° 243sq., “Copie de la relation du sr. de Jeure-Millet touchant les affaires de la campagne de l'année 1660, donnée à la Sérénissime République de Venise à son retour de Candie à la réquisition du Sénat”; ASModena, Ambasciatori, Levante, busta 1, Broglie'den IV. Alfonso'ya, Kandiye, 27 Eylül 1660: Le prince d'Este “a néanmoins cette consolation que tout ce désordre est venu des troupes vénitiennes.” [“Bütün bu karışıklığın Venedik birliklerinden gelmiş olması, her şeye karşın, prens d'Este için bir teselli nedeni sayılabilir.]
- 185 ASModena, Ambasciatori, Levante, busta 1, Broglie'den IV. Alfonso'ya, Kandiye, 27 Eylül 1660.
- 186 ASModena, Carteggio fra principi estensi, busta 247, Almerico'dan IV. Alfonso'ya, Kandiye, 24 Eylül 1660: “Se non fosse stato che l'operazione che si doveva fare fosse stato di tanta importanza, non mi sarei andato, perchè certo non potevo e dopo né ho havuti due giorni di febre per haver fato più fatica di quello potevo.”
- 187 ASModena, Archivio estense, Casa e Stato, busta 357, “Relazione sopra l'infermità e morte dell'principe Almerico d'Este.”
- 188 A.y., 3 Kasım 1660: “Sua Altezza pati assai, essendo cresciuta la febre, fatte le orine torbide e la lingua un poco nera.”
- 189 A.y., 10 Kasım 1660: “Fù subito portato in una delle migliore case, ove passò la notte con delirio.”
- 190 A.y., 11 Kasım: “Fece l'istessa notte per due volte uscita di corpo che era acqua rugginosa e puzzolente.”
- 191 ASModena, Ambasciatori, Levante, busta 1, Francesco Morosini'den IV. Alfonso'ya, Paros, 28 Kasım 1660: “Grave è la perdita, incompensabile la gittura che ha fatto la Serenissima Republica e la Cristianità tutta colla morte del sr. prencipe Almerico, di sempre celebre e gloriosa memoria. Vostra Altezza, per gl'affetti del sangue, ha bisogno di consolatione. Io per quelli dell'osservanza mia: la morte de soggetti altamente qualificati, che non nascono ogni giorno, devono (sic) esser pianti per tutti i giorni della vita di chi li ha conosciuti ed ossequiati.”
- 192 ASModena, Ambasciatori venezia, busta 119, Antonio Vicenzi'den IV. Alfonso'ya Venedik, 25 Aralık 1660.
- 193 A.y., aynı kişiden aynı kişiye Venedik, 5 Şubat 1661: “Il catafalco era molto magnifico e dei più belli ch'abbi fatto la Republica a qual si voglia generale morto in suo servizio.”
- 194 A.y.: “Il concorso del popolo era grandissimo e tutti universalmente compativano l'imatura morte di prencipe così degno e valoroso.”

195 Bu anıt hakkında, bkz. A. M. Caccin, *La basilica dei Frari in Venezia* Venedik, 1968, s. 38.

7. Türk Savaşında Bir Kriz: Hristiyan Korsanlığı ve Eleştirisi

- 1 Bu dönemleme M. Fontenay tarafından önerilmiştir: "L'Empire ottoman et le risque corsaire au XVIIe siècle", *Revue d'histoire moderne et contemporaine*, 32 (1985), s. 187-189.
- 2 Corso kelimesinin açık ve net bir tanımı için, bkz. M. Fontenay ve A. Tenenti, "Course et piraterie méditerranéennes, de la fin du Moyen Age au début de XIXe siècle", in *Actes de congrès de la commission internationale d'histoire maritime*, t. I, Paris, 1975, s. 87-134.
- 3 Bkz. büyük klasik eserler: E. Rossi, *Storia della marina dell'Ordine di S. Giovanni di Gerusalemme, di Rodi e di Malta*, Roma, 1926; E. C. Engel, *L'Ordre de Malte en Méditerranée (1530-1708)*, Monaco, 1957; R. Cavaliero, *The Last of the Crusaders*, Londra, 1958; U. Mori Ubaldini, *La marina del Sovrano Militare Ordine di San Giovanni di Gerusalemme, di Rodi e di Malta*, Roma, 1971 ve daha yeni yayınlar arasında, A. de Wismes, *Les chevaliers de Malte*, Paris, 1998.
- 4 G. G. Guarnieri, *I Cavalieri di Santo Stefano: contributo alla storia della marina militare italiana, 1562-1859*, Pisa, 1928; A.k., *Storia della marina stefaniana, 1562-1859*, Chiavari, 1935; A.k., *I Cavalieri di Santo Stefano nella storia della marina italiana (1562-1859)*, Pisa, 1960.
- 5 Nevers'in bu girişimleri hakkında, bkz. J. Humbert, "Charles de Nevers et la Milice chrétienne, 1598-1625", *Revue internationale d'histoire militaire*, 68 (1987), s. 85-109. Ayrıca bkz. G. Fagniez, *Le Père Joseph et Richelieu (1577-1638)*, t. I, Paris, 1894, s. 120-181.
- 6 Peder Joseph'in, Charles de Nevers'in projelerine katılması konusunda, bkz. J. Mauzair, *Le rôle et l'action des capucins de la Province de Paris dans la France religieuse du XVIIe siècle*, t. I, Paris, 1977, s. 366-382.
- 7 G. Bosio, *Dell'istoria della sacra religione et illustrissima militia di San Giovanni Gerosolimitano*, t. I, Roma, 1594; a.y., t. II, Roma, 1602.
- 8 Bosio'nun izinden gidenler arasında, bkz. B. dal Pozzo, *Historia della Sacra Religione militare di San Giovanni Gerosolimitano dette di Malta*, 2 cilt verona, 1703-1705; R. A. de Vertot, *Histoire des chevaliers hospitaliers de Saint-Jean de Jérusalem, appelés depuis chevaliers de Rhodes et aujourd'hui les chevaliers de Malte*, 4 cilt, Paris, 1726.
- 9 F. Fontana, *I pregi della Toscana nell'impresie più segnalate de' Cavalieri di Santo Stefano*, Floransa, 1701; A. Fontana, *Le glorie immortali della Sacra ed Illustrissima Religione di S. Stefano*, Fano, 1708; F. Fontana, *L'origine della Sacra Milizia di Santo Stefano, papa e martire*, Parma, 1718; G. V. Marchesi, *La galleria dell'onore ove sono descritte le segnalate memorie del sagr'Ordine militare di S. Stefano e de' suoi Cavalieri*, Forli, 1735.
- 10 Örneğin, bkz. Marc'Aurelio Scaglia'nın 1620'de yazılan ve BNF, Fonds français, ms. 4728'de korunmakta olan küçük kitabı, "Conformità e corrispondenza tra la liga de' principi che, sotto gl'auspici felicissimi della Santità di Nostro Signore papa Paolo Quinto, altamente si va componendo, sotto titolo di Militia christiana...", (Roma, 24 Haziran 1620).

- 11 S. Bono'nun önerdiği sentezin tüm amacı da budur: *Corsari nel Mediterraneo. Cristiani e musulmani fra guerra, schiavitù e commercio*, Milano, yeni bas., 1999.
- 12 M. Fontenay, "La place de la course dans l'économie portuaire: l'exemple de Malte et des ports barbaresques", *Annales ESC*, 1988, s. 1321-1347.
- 13 M. Fontenay, "L'Empire ottoman et le risque corsaire au XVIIe siècle", *Revue d'histoire moderne et contemporaine*, 32 (1985), s. 185-208.
- 14 M. Fontenay, "Corsaires de la foi ou rentiers du sol? Les chevaliers de Malte dans le corso méditerranéen au XVIIe siècle", *Revue d'histoire moderne et contemporaine*, 35 (1988), s. 361-384.
- 15 Santo Stefano'nun ve evriminin tarihyazımı konusunda, bkz. Z. Ciuffoletti, "L'Ordine dei Cavalieri di S. Stefano nella storiografia", in *L'Ordine di Santo Stefano nella Toscana dei Lorena*, Atti del convegno di studi (Pisa, 19-20 Mayıs 1989), Roma, 1989, s. 154-165.
- 16 F. Angiolini, "L'arsenale medico. La politica marinara dei Medici e le vicende dell'arsenale a Pisa", in *Livorno e Pisa: due città e un territorio nella politica dei Medici*, Pisa, 1980, s. 176-190; G. Spini, "Il principato dei Medici e il sistema degli stati europei del'500", in *Firenze e la Toscana dei Medici nell'Europa del'500*, t. I, Floransa, 1983, s. 177-216.
- 17 San Stefano Tarikatının kuruluşunun sosyal sonuçları konusunda, bkz. F. Angiolini ve P. Malanima, "Problemi della mobilità sociale a Firenze tra la metà del Cinquecento e i primi decenni del Seicento", *Società e storia*, 2 (1979), s. 17-47; F. Angiolini, "Politica, società e organizzazione militare nel principato medico: a proposito di una Memoria di Cosimo I", *Società e storia*, 9 (1986), s. 1-52; D. Barsanti, "I Cavalieri di S. Stefano (1561-1859)", in *Piante e disegni dell'Ordine di S. Stefano nell'Archivio di Stato di Pisa*, Pisa, 1989, s. 7-43.
- 18 D. Parrot, "A prince souverain and the French crown: Charles de Nevers, 1580-1637", in *Royal and republican sovereignty in early modern Europe*, ed. R. Otesko, G. C. Gibbs ve H. M. Scott, Cambridge, 1997, s. 149-187.
- 19 Tarikatın İslam'la Batı arasındaki karşılaşmada oynadığı rol üzerinde ısrarla duran söz konusu [kutsalcı] tarihyazımı akımı, yeni çıkan çeşitli yayınların gösterdiği gibi, hâlâ çok canlı ve güçlüdür, örnek C. Desportes'un eseri, *Le siège de Malte: la grande défaite de Soliman le Magnifique*, Paris, 1999.
- 20 Bu girişim, Dükün Doguda Osmanlılara karşı tasarladığı büyük askerî girişimin içinde yer alır; bu işteki başarısızlık Dükü daha sonra Hristiyan Milis Tarikatını kurmaya sevk eder; bkz. G. Fagniez, *Le Père Joseph...*, t. I, a. g. y., s. 115-116. Malta Şövalyelerinin imtiyazlarına karşı bu saldırının sebep olduğu polemikler hakkında, bkz. Bibliothèque de l'Institut, Fonds Godefroy, ms. 13, f° 153r, Malta Şövalyelerinin, Nevers Dükü yararına Saint-Sépulcre tarikatının yeniden kurulması fikrine karşı krala verdikleri dilekçe.
- 21 ASV, Fondo Borghese, II, c. 93, f° 263r, Wignacourt'dan V. Paul'e, Malta, 29 Şubat 1616: Büyük üstadın pek-Hristiyan majestelerinin "birliği bozma ve Saint-Sépulcre'ü ayağa kaldırmaya yönelik (*per la disunione et erttione del Santo Sepolcro*) yeni ve çok sıcak talebine (*nuova et caldissima istanza*)" karşı protestosu.
- 22 Luis Mendez de Vasconcellos'un başkanlık ettiği bu elçilik ve elde ettiği başarı konusunda, bkz. *Mémoires du cardinal de Richelieu*, t. II: 1616-1619, Paris, 1909, s. 43-46.

- 23 İsviçreli bir Protestanın eseri [bkz. H. Pantaleon, *Militaris ordinis Joannitarum, Rhodianum aut Melitensium equitum... historia nova*, Basel, 1581], Bosio'nun eserinin birinci cildinden ancak birkaç yıl önce yayımlanmış olmakla, birinciliği kapmış sayılabilir; ancak bu eser, gerek Tarikatın Ortaçağ dönemine ait bilgilerinin eksikliği gerek dağıtımının sınırlılığı yüzünden, pek etkili olamamıştır. Pantaleon ve çalışması hakkında, bkz. A. Luttrell, "The Hospitallers' historical activities: 1530-1630", *Annales de l'Ordre souverain et militaire de Malte*, 26 (1968), s. 61-62.
- 24 Abbé R. A. de Vertot, *Histoire des chevaliers hospitaliers de Saint-Jean de Jérusalem...*, a.g.y.
- 25 G. Bosio, *Dell'istoria della sacra religione...*, a.g.y.
- 26 Bosio ve ailesi hakkında, bkz. P. Falcone, "Il valore documentario della storia dell'Ordine gerosolimitano di Giacomo Bosio", *Archivio storico di Malta*, 10 (1939), s. 97-98; A.k., "La patria di Giacomo Bosio", a.y., s. 239-243; G. de Caro, "Bosio, Giacomo", *Dizionario biografico degli Italiani*, t. XIII, Roma, 1971, s. 261-264.
- 27 P. Falcone, "Il valore documentario...", y.a.y., s. 99.
- 28 Bu olay hakkında, bkz. C. Hirschauer, "Recherches sur la déposition et la mort de Jean Levesque de La Cassière, grand maître de l'Ordre de Malte", *Mélanges d'archéologie et d'histoire de l'École française de Rome*, 31 (1911), s. 75-141. 29. G. Bosio, *La corona del cavaliere gerosolimitano*, Roma, Francesco Zannetti, 1588.
- 30 G. Bosio, *Li privilegi della sacra religione di San Giovanni Gerosolimitano*, Roma, Giacomo Ruffinello, 1589.
- 31 Büyük üstadın, Malta, 8 Mart 1589 tarihli kararnamesi, alıntı: P. Falcone, "Il valore documentario...", y.a.y., s. 107.
- 32 A. Luttrell, "The Hospitallers' historical activities: 1400-1530", *Annales de l'Ordre souverain militaire de Malte*, 25 (1967), s. 145-150.
- 33 Bu konuda bkz. P. Falcone, "Il valore documentario...", y.a.y., s. 117-118.
- 34 A. Luttrell, "The Hospitallers' historical activities: 1530-1630", y.a.y., s. 58-59.
- 35 Örneğin bkz. G. Cambiano, *Privilegia Ordinis S. Jo. Hierosolymitani*, Roma, 1568. Bu tür eserler, kökeni Ortaçağa dayanan uzun bir derleme geleneği içinde yer alır, bkz. R. Valentini, "Redazioni italiane quattrocentesche di Statuti della Religione gioannita", *Archivum Melitense*, 9 (1933), s. 73-90.
- 36 G. Caoursin, *Rhodie obsidionis descriptio*, s.l., 1481; J. de Bourbon, *La grande et merveilleuse et très cruelle oppugnation de la noble cité de Rhodes*, Paris, chez Gilles de Gourmont, 1525. Bu iki olay vesilesiyle çıkan eserler hakkında, bkz. E. Mizzi, *Le guerre di Rodi. Relazioni di diversi autori sui due grandi assedi di Rodi, 1480-1522*, Torino, 1934.
- 37 Kuşatmanın ertesinde yazılan bu eserlerin en ünlüleri arasında, bkz. V. Castellano, *De bello Melitensi historia*, Pisa, 1566; P. Gentile, *Della historia di Malta et successo della guerra seguita tra quei religiosissimi cavalieri et il potentissimo gran Turco... l'anno 1565*, Bolonya, Giovanni Rossi, 1566; C. S. Curione, *De bello Melitensi historia nova*, Basel, 1567; G. A. Viperiano, *De bello Melitensi historia*, Perugia, 1567.
- 38 ASV, Miscellanea, Armadio II, c. 81, f° 220r, *Dialogo del sigr commendatore hierosolimitano fra Josef Cambiano, piemontese, imbasciatore a Roma, dove si ragi-*

ona d'alcune cose degne di memoria della religione dell'Hospitale di San Giovanni di Hierusalem et de' cavalieri di essa: "Io non ho visto libro, né memoria che precisamente discorra, ò ragioni di questa materia, ò se pure se ne trova, sono fragmenti, scritti a mano, che più presto si possono chiamar moderni che antichi, come la descriptione degli assedi fatti dal soldano di Egitto, dal Turco, alla città di Rodi."

- 39 Bkz. R. Valentini, "I cavalieri di San Giovanni da Rodi a Malta - Trattative diplomatiche", *Archivum Melitense*, 9 (1935), s. 137-237; M. Fontenay, "Charles Quint, Malte et la défense de la Méditerranée", in *Carlos V. Europeismo y Universidad. Los escenarios del Imperio*, t. III, Madrid, 2001, s. 177-192.
- 40 Bkz. Giuseppe Cambiano'un bu konuya hasrettiği geniş açıklamalar, ASV, Miscellanea, Armadio II, c. 81, f° 248v - 252v, *Dialogo...*, ms. cit.
- 41 A.y., f° 248v: "Non mi pare a proposito per esser luogo sterile e mal sano per il gran calore che vi è la state."
- 42 A.y., f° 249v: "Vi ho detto [...] quanto sia disconveniente che una Religione si honorata nella quale sono li primi gentilhuomini di Christianità debba stare in un luogo tanto scomodo."
- 43 Trablus'un hinterlandının verimliliği ve ticari potansiyeli konusunda, bkz. a.y., f° 251v - 252r; girişilebilecek toprak fetihleri hakkında, bkz. a.y., f° 252r.
- 44 "Commandeur"lüklerin verilmesine ilişkin sorunlar hakkında, bkz. İtalya'daki durum için, A. Spagnoletti'nin açık ve net incelemesi "Elementi per una storia dell'ordine di Malta nell'Italia moderna", *Mélanges de l'École française de Rome, Moyen Age-Temps Modernes*, 96 (1984), s. 1029-1034; A.k., *Stato, aristocrazie e ordine di Malta nell'Italia moderna* [Collection de l'École française de Rome, t. 111], Roma-Bari, 1988, s. 171-179.
- 45 Papalarca yapılmış birkaç haksızlığa karşı İspanya krallarına yapılan başvurulara birkaç örnek için, bkz. N. Gigante, "Rapporti tra papato e cavalieri di Malta nel documenti dell'archivio storico di Simancas", *Studi Melitensi*, 5 (1997), s. 129-139.
- 46 G. Bosio, *Dell'istoria della sacra religione...*, t. 1, part. 1, a.g.y., f° 2v: "Qual maggior splendore, o qual maggior ornamento poteva ella per hora a cotesta sua sacra religione e a cotesta sua illustrissima militia accrescere, che'l cavar dalle tenebre dell'antichità e dalla caligine dell'oblivione la memoria del suo santo nascimento, la maraviglia de' suoi gran progressi e la fama dell'eroiche e generose sue attioni, per mezzo di queste istorie, senza le quali dir si poteva ch'ella fosse appunto come un sole, i cui chiari raggi, da dense nubi e da caliginosa nebbia, adombrati ed offuscati fossero."
- 47 G. de Caro, "Bosio, Giacomo", y.a.y., s. 261-262.
- 48 G. Bosio, *Dell'istoria della sacra religione...*, a.g.y., t. I, part. 2, s. 465-466.
- 49 A.y., t. I, part. 1, s. 121: "Con infinita maraviglia di tutti, per lo spatio d'un hora, tutto l'impeto e'l furore della battaglia, soli sostenuto havevano."
- 50 A.y., s. 138: "Stetti in uno squadrone, come pratici ed avvezzi a combattere co' Barbari, mirabil macello di loro facevano."
- 51 A.y.: "Fu detto che morissero in questa battaglia tante migliaia di Barbari, quante per lo innanzi a memoria d'huomini inteso si fosse ch'in altro fatto d'armi morti restati fossero."

- 52 A. y., s. 169: "Sentendo il movimento e la venuta de' Barbari, non aspettando d'essere colti negli alloggiamenti, uscendo con ardire incomparabile, fin fuori degli steccati e de' ripari del campo ad incontrargli andarono et, invece d'essere assaliti, con tanto impeto e valore gli assaltarono ch'atterriti i Barbari da quello impensato ed inopinato assalto, senza far molta resistenza, tosto le spalle fuggendo ne voltarono."
- 53 A. y., s. 239: "Andavano tuttavia al meglio che si poteva, sostenendo e reprimendo il furore e la carica della cavalleria nemica, cedendo a poco a poco il campo, senza disordinarsi né mostrar segno di viltà o di codardia alcuna."
- 54 A. y.: "Si fortificarono, sbarrando le strade con travi, con scale, con tavole et altri intricamenti."
- 55 A. y., t. I, part. 2, s. 336: "Essendo egli tutto armato et accompagnato da molti priori, bagliivi e commendatori antiani, andava continuamente intorno alle mura, animando questo e quello a valorosamente combattere, dando ordine e provvedendo a tutte le cose che necessarie gli parevano, apparecchiato e pronto a soccorrere dovunque il bisogno veduto avesse."
- 56 A. y., s. 565-566: "Chiamando anch'egli a se tutti i più principali signori della gran croce, i commendatori et i cavalieri c'havevano carico e governo, e con essi i capitani et i principali cittadini, fece loro un breve e prudentissimo ragionamento, esortandogli a mostrare la solita intrapidezza e valore contra quei crudelissimi barbari che già tante volte vinti e scacciati havevano."
- 57 A. y., t. II, s. 135: "Contra il parere degli assistenti suoi, volle personalmente montare sopra il belvardo di Provenza e, con gran pericolo della persona sua, quasi tutto quel giorno starvi, pigliandosi non poco gusto e piacere in vedere, con molti belli tiri dell'artiglierie sue, hor questa ed hor quell'altra schiera di Barbari infedelli sbarragliare ed offendere."
- 58 A. y., t. I, part. 2, s. 18: "Frenò con l'armata sua talmente l'impeto e l'invasioni de' Saracini e de' Turchi, che'l corso delle gran vittorie e de' maravigliosi acquisti di quest'ultimi, per centinaia d'anni, fù dal valore de' cavalieri di Rodi, con gran ventura de' Christiani, ritardato e frenato non poco."
- 59 A. y.: "Senza la resistenza loro, non solamente si sarebbero in un tratto impadroniti di Cipro, di Candia e di tutta la Grecia, ma in Italia ancora penetrati sarebbero."
- 60 A. y., s. 185, Jean de Lastic'in Tarikat prieur'lerine mektubu, Rodos, 20 Ocak 1454: "In quanto a noi, siamo deliberati e risoluti tutti di morire come veri soldati di Christo, più tosto che sottoporci mai a questo crudelissimo et inhumanissimo barbaro. [...] Affrettatevi per venire a combattere e, con l'aiuto di Dio, a vincere quest'empia e scelerata setta di Maometto."
- 61 A. y.: "Sia Iddio nostro Signore vostra scorta e duce."
- 62 A. y., s. 225-226: "Per la fede cattolica si dichiara la guerra, contra il vostro nemico istesso le forze si preparano. Rompete gl'indugi, affrettatevi et allegramente soccorrete. Questa è la vostra vocatione e questa è la professione vostra. Per questo voi portate la croce et a quest'effetto le commende et i beneficii conferiti vi sono. [...] Virilmente accingetevi adunque e coraggiosamente pigliate l'armi, ò soldati di Christo a questa guerra specialmente et espressamente dedicati."
- 63 A. y., s. 323, D'Aubusson'dan Hıristiyan hükümdarlara ve Tarikat Şövalyelerine, Rodos, 28 Mayıs 1480: "Qual cosa può essere più felice che difendere la fe-

de cattolica? E qual cosa più degna farsi puote che, con vivi effetti, mettere in esecuzione quello che con parole nella professione dell'habito nostro promesso habbiamo, cioè di combattere per Christo?"

- 64 A.y., t. II, s. 77, "Memoriale del Gran Maestro e del Consiglio all'Imperatore" [1529]: "Essendo la devotissima sua religione gerosolimitana deputata all'essercitio militare per difesa della santa fede cattolica contra Infedeli, degenerare non volendo dal santissimo istituto de' fondatori suoi, dopo la miserabile perdita di Rodi, ha sempre, con ogni cura e diligenza possibile, procacciato di trovar luogo opportuno al guerreggiare contra' nemici di Christo."
- 65 G. Bosio, *Dell'istoria della sacra religione...*, t. I, a.g.y., s. 339: "Nel medesimo punto, vide l'essercito turchesco in aria una risplendente croce di color d'oro et apparve una Vergine di candidissimi panni vestita, con lo scudo imbracciato et una lancia in manu, e seco era un huomo d'humili panni vestito con una pella di camello in dosso."
- 66 A.y.: "Dietro al quale si vedeva una schiera di soldati di splendentissime armi armati, ch'in soccorso della città pareva che frettolosamente venissero."
- 67 A.y.: "Alla qual visione restarono gl'Infedeli tanto stupefatti ed attoniti che quelli ch'erano ancor lontani non osarono alle mura approssimarsi e gli altri ch'erano vicini di tanto horrore e di tanto spavento s'empierono che co'l disordine e con la paura, che detta habbiamo, tosto in fuga si voltarono."
- 68 A.y., s. 341: "Ordinando che solenni e devote processioni per tutta la città subito si facessero, mediante le quali con hinni e canti spirituali dal clero, da' suoi cavalieri e religiosi, e da tutto il popolo, le debite gratie e laudi a sua divina maestà di si stupenda e miracolosa vittoria rendute fossero."
- 69 Aziz Hugo hakkında, bkz. F. Ducaud-Bourget, *The Spiritual Heritage of the Sovereign Military Order of Malta*, Vatikan, 1958.
- 70 G. Bosio, *Dell'istoria della sacra religione...*, t. I, part. 1, a.g.y., s. 192-193. Gérard hakkında, bkz. yine F. Ducaud-Bourget, *The Spiritual Heritage...*, a.g.y.
- 71 17. yüzyılda Bosio'nun eserinin, tam amen ya da kısmen, birçok İtalyanca yeni basımının yapıldığı görülür, bkz. Roma, yay. Guglielmo Facciotto, 1621-1630; Napoli, yay. Domenico Antonio Parrino, 1684; Venedik, Albrizzi, 1695.
- 72 Bkz. örneğin, Fransızca çeviri, G. Bosio, *Histoire des chevaliers de l'Ordre de l'hospital de Saint Jean de Jérusalem*, Lyon, yay. Guillaume Rouillé varisleri, 1612; A.k., a.y., Paris, M. Soly, 1629; A.k., a.y., Paris, d'Allin, 1643; A.k., a.y., Paris, d'Allin, 1659.
- 73 B. dal Pozzo, *Historia della Sacra Religione militare di San Giovanni Gerosolimitano detta di Malta*, 2 cilt verona, 1703-1705; R. A. de Vertot, *Histoire des chevaliers hospitaliers de Saint-Jean de Jérusalem, appelés depuis chevaliers de Rhodes et aujourd'hui les chevaliers de Malte*, 4 cilt, Paris, 1726; P. A. Paoli, *Dell'origine ed istituto del Sacro militar ordine di San Giovanni gerosolimitano detto poi di Rodi, oggi di Malta*, Roma, yay. Luigi Perego Salvioni, 1781.
- 74 G. Marulli, *Vite de' gran maestri della sacra religione di San Giovanni gerosolimitano*, Napoli, yay. Ottavio Beltrano, 1636; A. Fontana, *L'origine della sacra et eminentissima religione gerosolimitana con la serie de' suoi gran maestri e di Rodi e di Malta*, Bolonya, 1704; P. M. Paciaudi, *Memorie de' gran maestri del sacro militar ordine gerosolimitano*, Parma, Giambattista Bodoni, 1780; P. D'Onofri, *Succinto ragguaglio dell'origine, progresso e stato presente del sacro ordine gero-*

- solimitano con un ristretto di tutte quante le vite de' gran maestri, Napoli, Gaetano Raimondi, 1791.
- 75 Bütün Avrupa'da, İtalya'da olsun, Fransa'da olsun, İspanya veya Portekiz'de olsun, böyle eserlere rastlanır, bkz. F. Cagliola, *Elogio del commendatore fra Rinaldo Bech de la Bussière, cavalier gerosolimitano*, Malta, 1647; M.-A. Calement, *Histoire de la vie d'illustre frère Jacques de Cordon d'Evieu, chevalier de l'Ordre de Saint Jean de Jérusalem et commandeur*, Lyon, 1644; *Chronica di Benvenuto Sangiorgio, cavaliere gerosolimitano*, Torino, Onorato Derossi, 1780; A. Pereyra da Lima, *Acciones de la vida de Luiz Mendes de Vasconcellos, gran maestro*, Lizbon, 1672; A. de Ruffi, *Vie du chevalier de la Costa, Aix-en-Provence*, 1655; A. Zilioli, *Vita del commendatore Annibal Caro*, Padova, 1735.
- 76 Genellikle yazar adı taşımayan bu monografiler de 17. yüzyılda pek boldur. Bak: *Relazione del gran conflitto seguito contro tre poderosi vascelli corsari e la presa della capitana di quelli fatta dalle galere della Sacra Religione di San Giovanni*, Roma, ed. Giuseppe Elmi, tarihsiz; *Relatione del viaggio c'hanno fatto le galere della Religione gerosolimitana in Levante*, Roma, ed. Domenico Gigliotti, 1601; *Relazione del combattimento fatto dal generale Aldobrandino, gran priore di Roma, con le galere della sua Religione*, Viterbo, 1619; *Vera relazione di due impresi fatte delle galere di Malta nel 1620*, Messina, 1620; *Avviso nuovo della presa della città de Santa Maura fatte dalle cinque galere di Malta il di 25 di maggio 1625*, Roma, tarihsiz; *Relazione del viaggio e presa di due galeoni di Tunesi fatta dalle galere di Malta al ultimo di ottobre 1628*, Roma, Lodovico Grignani, 1628; *Relazione della presa che hanno fatto le galere della sacra religione di Malta di tre grossi vascelli da guerra di corsari*, Floransa, 1638; *Relatione della gloriosa impresa fatta in Barbaria dalle galere della Religione gerosolimitana sotto il commando dell'eccellentissimo signore principe landgravio Federico d'Assia, generale*, Roma, 1640; *Relatione del sanguinoso combattimento e presa d'un galeone e d'un pinco de' Turchi fatta dalle galere di Malta alle crociere di Rodi, il di 28 di settembre 1644*, Roma, 1644; *Relatione del combattimento successo tra le galere di Malta contro l'armata turchesca vicino al porto Napoli di Romania*, Napoli, Ettore Cicconio, 1654; *La gran soldana ovvero la gran vittoria che hanno ottenuto le sei galere della Religione di Malta in Levante*, Napoli, La Russo, 1677; *Relazione della vittoria ottenuta dalle quattro galere della santa religione gerosolimitana d'una soltana nei mari di Barberia, 8 ottobre 1700*, Roma, 1700; *Vera e distinta relazione della battaglie seguite in mare tra un vascello corsaro tripolino e le galere della sagra religione di Malta, Lucca-Bolonya, 1724*; *Relazione venuta da Malta della presa di un sciabecco corsaro algerino fatta dalle galere della sagra religione gerosolimitana seguita il di primo maggio 1766*, Roma, 1766.
- 77 A. Dupront, *Le mythe de croisade*, t. II, Paris, 1997, s. 685-694.
- 78 Bu sorun hakkında, bkz. A. Hoppen, "The finance of the Order of St. John in the Sixteenth and Seventeenth centuries", *Europe studies review*, 2 (1973), s. 103-119; M. Fontenay, "Le revenu des chevaliers de Malte en France d'Après les estimés de 1533, 1588 et 1776", in *La France d'Ancien Régime. Études réunies en l'honneur de Pierre Goubert*, Toulouse, 1984, s. 259-271. Problem son zamanlarda yeniden gündeme getirilmiştir: a. di Vittorio, "I cavalieri di S. Giovanni nel Mediterraneo in età moderna: dalla "grandeur" militare alla funzione economica. Itinerario di una ricerca", in *I cavalieri di San Giovanni e il Mediterraneo [Melitensia]*, Tarento, 1998, s. 23-30.

- 79 M. Fontenay, "Corsaires de la foi...", y.a.y., s. 361-384. 80A.y., s. 378: 17. yüzyılın ilk yarısında filo normal yıllarda ancak 15.000 ekü kadar gelir sağlar, oysa bakım ve donanım hemen hemen 135.000 eküye mal olur.
- 81 Malta kadirgalarının eylemleri hakkında, bkz. M. Fontenay, "Les missions des galères de Malte, 1530-1798", in *Guerre et commerce en Méditerranée, IXe-XXe siècle*, ed. M. Vergé-Franceschi, Paris, 1991, s. 103-122.
- 82 R. A. de Vertot, *Histoire des chevaliers de Saint-Jean...*, a.g.y., t. IV, "Dissertation...", s. 2.
- 83 İtalya için bunun böyle olduğunu A. Spagnoletti'nin araştırmaları göstermiştir: *Stato, aristocrazie ed ordine di Malta...*, a.g.y., s. 32-33. Bu evrim 18. yüzyılda doruğuna varır, bkz. A. Blondy, *L'Ordre de Malte au XVIIIe siècle. Des dernières splendeurs à la ruine*, Paris, 2002.
- 84 M. Fontenay, "Corsaires de la foi ou rentier du sol?...", y.a.y., s. 377.
- 85 A. Spagnoletti, "Elementi per una storia...", y.a.y., s. 1029-1031.
- 86 N. Gigante, "Rapporti tra papato e cavalieri di Malta...", y.a.y., s. 130.
- 87 ASV, Fondo Borghese, II, c. 93, f° 4r, Alof de Wignacourt'dan V. Paul'e, Malta, 7 Kasım 1605: "Considerar [si deve] che si come i cavalieri di essa che sono d'infinito numero, non tengono altra speranza che d'havere a partecipare di beni di detta religione, conforne a che devon toccar loro per ordine d'antianità e benemerenza, che oer ciò in tutto il corso della vita loro non cessan mai di travagliare in servizio di essa con fatiche e stenti inesplicabili, così mancandoli dette speranze, non solo essi resteriano privi del dovutoli, ma anco (quel che è peggio) andaria questa religione in manifesta rovina."
- 88 A.y., f° 11r, Wignacourt'dan V. Paul'e, Malta, 16 Ocak 1606: "Stanno tutti uniti e risoluti di non voler andare più sopra le galere et, in pratica, di voler renuntiare il carico di capitanato di due che tengono in comando."
- 89 A.y., f° 121v, Wignacourt'dan V. Paul'e, Malta, 25 Ekim 1608: "Per mostrarli le persone loro invecchiate in servizio di questa religione e piene di segni e cicatrici delle ferite e del sangue che hanno sparso per difesa di essa."
- 90 A.y., f° 183r, Wignacourt'dan V. Paul'e, Malta, 31 Temmuz 1614: "Stiamo vigilando giorno et notte, tutti con l'arni in mano, aspettando il ritorno dell'armata nemica et li cavalieri fanno a gara a mostrarsi intrepidi et disposti a combattere et a resistere alle sue forze et spargere il sangue et spendere la vita in honore et servizio d'Iddio."
- 91 A.y., f° 183r-v: "Si intende una novità tanta strana che per un'picciol'figliolo si cerchi levare a tanti honorati cavalieri vecchi, storpiati et consumati in questi stenti della militar'professione et l'honore et il bene che, con tanti disagi et con tanta loro gloria, hanno meritato per ristorarsi nelli ultimi loro anni."
- 92 A.y., f° 183v: "Per mostrarli le carni loro consumate et piene di segni di ferite, ricevute per difesa della cattolica fede."
- 93 ASV, Segreteria di Stato, Malta, c. 23, f° 3r-v, Dezio Azzolino'dan Angelo Ranuzzi'ye, 6 Ağustos 1667: Papanın kararı ve atamayı önlemeye çalışan ajanın itiraz ve şikâyetleri hakkında.
- 94 ASV, Segreteria di Stato, Malta, vol 22, f° 191r - 195r, Ranuzzi'den Azzolino'ya, Malta, 20 Ağustos 1667.
- 95 A.y., f° 208r - 210v, Ranuzzi'den Azzolino'ya, Malta, 24 Ağustos 1667.

- 96 A.y., f° 303r-v, Nicolas Cotoner ve Tarikat Konseyi'nden IX. Clément'a, Malta, 25 Ağustos 1667: "Il facondo sangue di tanti cavalieri sparso per sostegno della fede e per conservatione dell'anime cattoliche, a maggior gloria di cotesa santa sede et a vera lode di Dio benedetto."
- 97 A.y., f° 305r, Cotoner'den IX. Clément'a, yer ve tarih belli degil: "Vedendo di quanto servitio è stata sempre al Christianesimo la difesa di Malta, antemurale dell'Italia contro i progressi tirannici de Turchi, et il mantenimento delle galere."
- 98 A.y.: "Si può dubitare che la lingua d'Italia si stermini dell'intutto, e ciò perchè vedendosi ch'un cavaliere, dopo essersi obbligato con i voti, rinunciato il patrimonio, speso in servitio dell'ordine quel poco riservatosi, consumata la sua gioventù in caravane et in fatiche, sparso il sangue et arrischiato tante volte la vita, nel fine della sua carriera, dopo acquistato il jus, resta defraudato di tutte le promesse e rimane solo con una povera e sconsolata vecchiaia, il che fa passare la voglia a molti di farsi cavalieri e, se pur si faranno, non vorranno far spese nelle cariche, specialmente di capitani di galere."
- 99 ASV, Segreteria di Stato, Malta, c. 23, f° 5v, Azzolino'dan Ranuzzi'ye, Roma, 10 Eylül 1667: "Commette la Santità a Vostra Serenità per la presente lettera ch'ella faccia processo giudiciale, dandole per ciò piena et assoluta facoltà sopra detti eccessi contro qualsivoglia persona colpevole in essi, benche cavaliere dell'habito gerosolimitano."
- 100 A.y., f° 6r, Azzolino'dan Ranuzzi'ye, Roma, 17 Eylül 1667: "Pare che non sia per trovarsi impossibile costi il far venire a Roma alcuni cavalieri i più colpevoli e privarli anco dell'habito, esigendo da loro ogn'atto d'humiliatione.."
- 101 ASV, Segreteria di Stato, Malta, c. 4, f°398r, Malta Şövalyelerinden VIII. Clément'a, Malta, 5 Ekim 1599: "Con insopportabile pregiudicio degl'antichi privilegii da nostri maggiori acquistati a prezzo di molto sangue per difesa dell'istessa santa fede cattolica."
- 102 T. Freller, "Adversus infideles: some notes on the cavalier's tour, the fleet of the order of St. John and the maltese corsairs", *Journal of European Modern History*, 4 (2000), s. 405-430'da gösterildiği gibi, Tarikat'ın Kafirlerle karşı angajmanı Avrupa asil sınıfı üzerinde gerçek bir çekim gücüne sahip olsa bile..
- 103 M. Fontenay, "Corsaires de la foi ou rentiers du sol?..", y.a.y., s. 364-367.
- 104 M. Fontenay, "L'Empire ottoman et le risque corsaire...", y.a.y., s. 189-191.
- 105 Bu kişi ve Santo Stefano tarikatındaki icraatı hakkında, bkz. M. Battistini, *L'ammiraglio Iacopo Inghirami e le imprese dei Cavalieri dell'Ordine di S. Stefano contro i Turchi nel 1600*, Volterra, 1912.
- 106 F. Fontana, *I pregi della Toscana...*, a.g.y., s. 95-172.
- 107 Örneğin, bkz. F. Fontana, *I pregi della Toscana...*, a.g.y., s. 107: 1604'te bu korsanlar Iskenderiye'yle İstanbul arasında ulaşımı sağlayan beş büyük gemiyi zaptetmiş, bu vesileyle dört yüzden fazla köle ile "çeşitli mal ve silahlardan oluşan büyük bir ganimetle birçok da bayrak" (*un grosso bottino di mercanzie e d'armi con molte bandiere*) ele geçirmişlerdir.
- 108 A.y., s. 138: "L'espugnazione di Bona è l'impresa più gloriosa che habbia mai fatto la Religione di Santo Stefano."
- 109 Bunlar arasında ilk sırada gelen, 1605'te Epir kıyılarındaki Preveze'ye yapılan baskındır; şövalyeler bu olayda elli kadar top, 300'den fazla köle ve şehrin ka-

- lesini zapt ve tahrip etmiş olmaktan dolayı büyük bir ün kazanmışlardır, bkz. F. Fontana, *I pregi della Toscana...*, a.g.y., s. 117-118.
- 110 Gemi sayısı ile ilgili bu tahmin, 1610-1620 arası için geçerlidir; bu dönemde Hıristiyan korsanlığı, bir daha ancak Kandiye Savaşı ertesinde ulaşabileceği bir azami yoğunluk noktasına erişir; bkz. M. Fontenay, "L'Empire ottoman et le risque corsaire...", y.a.y., s. 188.
- 111 Akdeniz'de seyrüsefer şartları konusunda, bkz. F. Braudel, *La Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II*, t. I, Paris, 9e ed., 1990, s. 94-98.
- 112 Bkz. *Mémoires et caravanes de Jean-Baptiste de Luppé-Garanné*, ed. kont de Luppé, Paris, 1856.
- 113 ASV, Segreteria di Stato, Malta, c. 3, f° 116v, Maltalıların iddiaları hakkında üçüncü muhtura: "Non potrebbono le galere della Religione andar mai in Levante, quando prohibito gli fosse il poter far l'acqua loro in Candia."
- 114 A. Tenenti, *Cristoforo Da Canal. La marine vénitienne avant Lépante*, Paris, 1962, s. 150-151: Doğu Akdeniz'de korsanlıkla mücadelede, Serenissima Müslümanlara kıyasla Hıristiyanlara daha yumuşak davranıyor.
- 115 ASVe, Archivio Proprio, Costantinopoli, filza 3B, f° 5r, Alessandro Contarini'den Kandiye yetkililerine, Pera, 7 Şubat 1546: "Che non sia dato recapito a christiani corsari, né datogli vittuaglie né pratica alcuna, acciò che questi signori non habbiano causa di dolersi di noi et delli nostri ministri." Contarini bu uyarılarını kısa bir süre sonra tekrarlar, bkz. a.y., f° 10v - 11r, aynı kişiden aynı kişiye, Pera, 21 Mart 1546.
- 116 A.y., f° 6v, Alessandro Contarini'den Kıbrıs yetkililerine, Pera, 24 Şubat 1546: "Sono fatte ogni giorno querele a questa eccelsa porta delli sudditi di questo Serenissimo Signor per li danni che continuamente sono inferiti alli luoghi et navilii suoi da corsari ponentini [...] Ho voluto non dimeno scriver queste righe advertendole et eshortandole a voler in ciò aggiunger diligentia a diligentia et cura a cura, a fine che [...] non sia dato vittuaglie né pratica a corsari ponentini, né ancho permetter che nostri recuperino schiavi fatti dalloro."
- 117 ASVe, Senato, Dispacci, Consoli, Egitto, filza 1, non num., Zuan Battista Querini'den Senatoya, Kahire, 19 Kasım 1556: "Mi rispose a questo il magnifico bassa che ladri malthesi, nelle acque di Cipro, cum soi vascelli armati, hanno prese al quante nave di musulmani et hanno depredata la roba et fatti li homeni schiavi, brusando li vascelli."
- 118 A.y.: "Se questo li mancasse, non potriano intertenersi in quelli mari et a suo beneplacito prendono del aqua."
- 119 A.y., Zuan Battista Querini'den Senatoya, Iskenderiye, 12 Eylül 1559: "Diceva che danno a ladri porto, vittuarie et instrutione de questi mari, spaleggiando anco le prede et facendole vender in Cypro di nascosto."
- 120 A.y.: "Causerò la guerra et finalmente tanto opererò ch'el Signor farà l'impresa di Cypro."
- 121 ASVe, Senato, Dispacci, Rettori, Cipro, filza 2, non num. Pietro Navagiero'dan Senato'ya, Nicosia, 3 Haziran 1563: "Li Turchi dicono quantunque falsamente [...] che quest'isola sia il ricetto de corsari, il suo rifuggio et che loro favorisca et che da nessuna altre parte li subditi di sua magesta ricevano danno salvo che qui d'intorno."
- 122 A.y., vali yardımcısı Bernardo Belegno'dan Senatoya, Nicosia, 15 Nisan 1562.

- 123 ASVe, Documenti turchi, busta 6, anonim, Magusa komutanına, Trablus, 4 Ekim 1562. Bkz. M. P. Pedani, *I "Documenti turchi" dell'Archivio di Stato di Venezia* [Pubblicazioni degli archivi di Stato, Strumenti, c. 122], Roma, 1994, s. 194, no 778. Bu olay hakkında, ayrıca bkz. belge no. 779 ve 780/a.
- 124 ASVe, Collegio, Relazioni, busta 87, non num., Bartolomeo Paruta'nın raporu, 11 Aralık 1592: "Li Turchi non possono darci pace, credendo che sia con l'assenso degl'isolani, [...] sopra di che hanno fatto grandissime indolentie et [...] infine hanno minacciato di voler supplicare da Costantinopoli una guardia de galere et l'hanno ottenuta."
- 125 A.y., Zuane Grimani'nin raporu, 16 Aralık 1596: "Svaleggiano le barche [...] portando per il piu robbe e danari de mercanti sudditi turcheschi, alli quali vien levato il tutto, sebene sono christiani, senza alcuna carita, da che nascono poi infiniti richiami dalli emini delle scale et anco dalla Porta del proprio re per questi corsari, perche prendono porto in quell'isola."
- 126 ASVe, Collegio, Relazioni, busta 80, rel. No. 4, f. 40r-v, Francesco Molin'in raporu, 1632: "Se si potesse impedire il ricovero a corsari ponentini, si levarebbero anco senza dubbio le lamentationi de medesimi [Turchi] che sono frequenti et efficaci, essendo pur anco alcuni d'essi venuti a ritrovarmi con lettere dei bassa, delli cadì et delli bei di Negroponte, Rodi et altri luoghi, conducendo con essi loro li padroni di vascelli ch'eran stati svaligiati, perch'io dovessi far ad essi restituir le prede."
- 127 ASVe, Senato, Dispacci, Provveditori da terra e da mar, filza 851, non num., Giacomo da Mosta'dan Senatoya, Nauplie, 4 Ekim 1701.
- 128 A.y., Giacomo da Mosto'dan Senatoya, Nauplie, 28 Ağustos 1702.
- 129 ASVe, Documenti turchi, busta 6, Selim II'den Pietro Loredan'a, İstanbul, 7-16 Şubat 1570; M. P. Pedani, *I "Documenti turchi"...*, a.g.y., s. 201-202, no. 808. Bu ithamlar, sadrazamın benzer içerikli bir mektubunda da yinelenir, bkz. a.y., s. 202-203, no. 810, Sokollu Mehmed'den Pietro Loredan'a, İstanbul, 7-16 Şubat 1570.
- 130 Bu görev hakkında, bkz. M. P. Pedani, *In nome del Gran Signore. Inviati ottomani a Venezia dalla caduta di Costantinopoli alla guerra di Candia Venedik*, 1994, s. 161-162.
- 131 Bu olay hakkında, bkz. S. Salomone-Marino, "La cattura del galeone *Gran Sultana* (1644)", *Archivio storico siciliano*, n.s., 22 (1897), s. 238-247; A. A. Bernardy, "L'incidente di Malta (1644-1645) e il padre Ottomano (1641?-1676)", *Archivio storico di Malta*, 7 (1936), s. 448-462.
- 132 Bu kişinin kaderi hakkında bkz. H. Missack Effendi, "Le Père Ottoman", *Revue d'histoire diplomatique*, 17 (1903), s. 30-45; D. M. Callus, *Il Padre Domenico Ottomano fu vero principe?*, Roma, 1918.
- 133 ASVe, Senato, Dispacci, Costantinopoli, filza 126, f 27r, *bailos* Giovanni Soranzo'dan Senatoya, İstanbul, 5 Kasım 1644: "Il gran signore è tanto alterato di questa preda che ha giurato voler che li ambasciatori gli la facciano ritornare o che avra contro di loro tutti li rigori."
- 134 A.y., f 88v - 89r, Soranzo'dan Senatoya, İstanbul, 27 Kasım 1644: "Ben deve il Gran Signore et i suoi ministri saper chi sono li corsari del mare, che con questi la Republica non ha né parte né corrispondenza, anzi quando sono trovati dalla sua armata sono molto rigorosamente castigati."

- 135 ASVe, Senato, Deliberazioni, Costantinopoli, reg. 28, f 79r, Senatodan Soranzo'ya, 16 Aralık 1644: "A voi toccherà la parte di far svanire qualunque voce che con Maltesi si habbi corrispondenza dalla nostra Republica."
- 136 ASVe, Senato, Dispacci, Costantinopoli, filza 126, f 204r-v, Soranzo'dan Senatoya, Istanbul, 17 Aralık 1644: Sadrazam emin görünür ki, "li Maltesi siano andati in Candia e che havevano havuti molti rinfrescamenti"
- 137 ASVe, Senato, Dispacci, *Provveditore da terra e da mar*, filza 795, non num., Andrea Corner'den Senatoya, Kandiye, 16 Ekim 1644: Maltalılar adadan tekrar ikmal yapmış, ayrıca Türk gemilerinde bulunan 48 Hristiyan Rum ve Ermeni'yi adaya indirmişler. Daha sonra Tarikat gemilerinin adaya uğradıklarına tanıklık edenler de bunlar.
- 138 ASVe, Senato, Dispacci, Costantinopoli, filza 126, f 293v, Soranzo'dan Senatoya, Istanbul, 27 Aralık 1644: "Sopra cio, affermai con ogni costante verita non haver mai havuto alcun avviso dal generale della Republica."
- 139 A.y., f 296r: "Sempre piu crescono le novita, parendomi anche che piuttosto che diminuire, si accreschino le apparenze di non buona dispositione verso gl'interessi della Serenita Vostra."
- 140 A.y., f 379v - 380r, Soranzo'dan Senatoya, Istanbul, 3 Ocak 1645.
- 141 A.y., f 422r - 423r, Soranzo'dan Senatoya, Istanbul, 6 Ocak 1645.
- 142 A.y., f 423r: "Quello che puo succedere, Vostre Eccellenze possono con la loro prudenza immaginarlo, non solo per la gravita dei particolari, ma per l'alteratione ch si vede di giorno in giorno, o piuttosto di hora" in hora."
- 143 Bu konuda bkz. A. Tenenti'nin *eseri venezia e i corsari, 1580-1615*, Bari, 1961.
- 144 A. Tenenti, *Cristoforo Da Canal...*, a.g.y., s. 153-154.
- 145 ASVe, Collegio, Relazioni, busta 87, non num. Francesco Loredan'in raporu, 27 Haziran 1601: "Patisse sommamente quell'isola et Ceffalonia per causa delle feluche ponentine et altri vascelli di corso, per rispetto delli quali li caramussali turcheschi et altri vascelli cessano di traficare in quelle acque et condurre grani come facevano a quelle isole et anco a Corfu."
- 146 ASVe, Collegio, Relazioni, busta 79, rel. No. 7, f 15v, *provveditore generale* Sagredo'nun raporu, 1608: "Sono cagione in particolare che non vengano piu caramussali di formento in quel Regno come prima et hanno rovinato tutto il commertio."
- 147 A.y.: "Con le robbe depredate possono ancora haver rubbato la peste."
- 148 ASVe, Collegio, Relazioni, busta 80, rel. No. 4, f 38v - 39r, Francesco Molin'in raporu, 1632: "Da certo tempo s'hanno presa liberta di venir a spalmare in alcuni porti del Regno, ove non possono esser impediti che porta conseguenze di grave pregiudicio all'interesse di Vostra Serenita, non solo per li rispetti con la casa ottomana, ma perchè, praticando questi senza riguardo in luochi infetti, portano rischio evidente alla salute di quel Regno."
- 149 ASVe, Collegio, Relazioni, busta 80, rel. No. 5, f 43v - 44r, Lorenzo Contarini'nin raporu, 18 Nisan 1636.
- 150 A.y., f 44v: "Si fanno lecito sempre piu di addomesticarsi et di venir improvvisamente nelle parti lontane del Regno et di questa maniera vengono maggiormente accreditare le ombre et sospetti che Turchi ne hanno."

- 151 ASVe, Senato, Dispacci, Rettori, Cipro, filza 1, non num., Marco Grimani'den Senatoya, Nicosia, 10 Mayıs 1555: “[Abbiamo] operato quel poco che potevano, cioè [abbiamo] espedito a Tripoli et Aleppo subito l'avisio della venuta d'essi legni per avvertimento de sudditi [turchi].”
- 152 A.y., Marco Grimani'den Senatoya, Nicosia, 21 Mayıs 1556: “Habbiamo espedito subito per barcha apostata in Soria l'avisio del comparer di predetti legni.”
- 153 A.y., Marco Grimani'den Senatoya, Nicosia, 12 Eylül 1556: “Habbiamo subito espedito apostata lo adviso alle marine della Soria per advertenza d'essi Turchi.”
- 154 ASVe, Senato, Dispacci, Rettori, Cipro, filza 1, non num., Marco Grimani'den Senatoya, Nicosia, 18 Mayıs 1555.
- 155 A.y.: “Loro si partirono per seguirar il viaggio ben contenti et sodisfatti.”
- 156 ASVe, Senato, Dispacci, Rettori, Cipro, filza 1, non num., Marco Grimani'den Senatoya, Nicosia, 21 Mayıs 1556: “Trattandole da nemici in caso de alcuna loro resistentia.”
- 157 A.y., “Kaynakam” Giovanni Battista Donado'dan Senatoya, Nicosia, 12 Eylül 1556.
- 158 A.y., Donado'dan Senatoya, Nicosia, 16 Temmuz 1558.
- 159 ASVe, Collegio, Relazioni, busta 81, rel. No. 8, f 11r, Zuanne Mocenigo'nun raporu, 1583: “Si veniria a levar la commodita alli corsari di poter star nascoti in quel luoco et dannegiar poi li vascelli e barche delli sudditi della Serenita Vostra, sicome hanno fatto per il passato, et in tempo di pace li vascelli ponentini, non havendo la speranza di quel porto, smetteriano in buona parte de navigar per quei mari et dannegiar li sudditi del signore Turco, causando tanto travaglio a questo Serenissimo Dominio.”
- 160 ASVe, Collegio, Relazioni, busta 79, rel. No. 7, f 15v, provveditore generale Sagredo'nun raporu, 1608: “Saria bene pensar, nelli luoghi piu atti, piu principali et piu vicini a quelli ridotti, fabricar qualche picciolo forte per impedir che detti vascelli da corso non vi si potessero fermare.”
- 161 ASVe, Senato, Dispacci, Provveditore da terra e da mar, filza 767, non num., Benedetto Moro'dan Senato'ya, Kandiye, 15 Eylül 1598.
- 162 A.y., Benedetto Moro'dan Senatoya, Hanya, 4 Ocak 1599: “Preso occasione del comercio havuto colle genti dell'isole che hanno toccate, sotto pretesto d'interesse di sanita, gli ho prohibita la pratica.”
- 163 ASVe, Senato, Dispacci, Provveditore da terra e da mar,, filza 768, non num., Benedetto Moro'dan Senatoya, Hanya, 3 Nisan 1599.
- 164 A.y., Kythera *provveditore*'si Simone Cappello'dan Senatoya, Kythera, 18 Nisan 1599: “Io subito spedi un huomo in diligenza a quella volta et feci con destro modo pregare il generale che quanto prima si levasse per tutti quelli rispetti che potessero esser da lui considerati, havuto riguardo alla pace ch'è tra la Serenissima Republica et il sr. Turco.”
- 165 A.y., Simone Cappello'dan Senatoya, Kythera, 28 Nisan 1599: “Io immediate ho rinovata la prohibitione che feci quando vengo qua gia 12 giorni, cioè sotto pena della vita et della sua disgratia lo comercio et la pratica di esse galere a questi popoli.” 500'e yakın Hıristiyan esirin serbest kalmasını sağladığı için Doğudaki Hıristiyan korsanlığının şanlı bir zaferi olarak tarihe geçen Toscana kadirgalarının bu Sakız baskını hakkında, bkz. F. Fontana, *I pregi della Tosca-*

na..., a.g.y., s. 90-92. Seferin ayrıntılı bir serimlenişi için bkz. P. P. Argenti, *The Expedition of the Florentines to Chios in 1599*, Oxford, 1934.

- 166 ASVe, Senato, Dispacci, Provveditori da terra e da mar, filza 768, non num., Simone Cappello'dan Senatoya, Kythera, 28 Nisan 1599: "Per far qualche apparenze demonstratione di non voler che habbino ricetta qua simil vascelli."
- 167 A.y., Benedetto Moro'dan Senatoya, Hanya, 10 Mayıs 1599.
- 168 ASVe, Senato, Dispacci, Provveditori da terra e da mar, filza 787, non num., Francesco Morosini'den Senatoya, Kandiye, 5 Kasım 1625: "Accio non potessero ricevere alcun imaginabil'commodo."
- 169 A.y., Francesco Morosini'den Senatoya, Kandiye, 29 Ağustos 1626: "[Vedo] che da vascelli christiani siano presi li vascelli greci pur christiani et gli sia levato quel vito che portavano a questi poveri sudditi di Vostra Serenita in anno così penurito, con l'impedir di vantaggio il solito commertio di Alessandria e Rossetto con questo regno."
- 170 A.y., Francesco Morosini'den Senatoya, Kandiye, 23 Şubat 1627.
- 171 ASVe, Senato, Dispacci, Provveditori da terra e da mar, filza 788, non num., Francesco Molin'den Senatoya, Hanya, 8 Ocak 1630: "Continua tuttavia di maniera frequente il concorso in questi mari di vascelli di corso d'ogni qualita, et particolarmente di Maltesi, che ben spesso ne compariscono molti alle spiagge di questo Regno, per quali essentialissima si rende sopra tutto la diligenza che faccio usar d'ogni parte, non meno per li rispetti di sanita, che per divertire tali ricetti dannosissimi et levar con quest'apparenze dall'animo de Turchi ogni sospetto."
- 172 A.y.: "Al Turco poi ch'era sopra la medesima, ho ordinato che sian usati buoni trattamenti et vestito, essendo nuda affatto."
- 173 A.y., Francesco Molin'den Senatoya, Kandiye, 8 Mayıs 1630.
- 174 A.y., Francesco Molin'den Senatoya, Candiye, 25 Temmuz 1630.
- 175 ASVe, Collegio, Relazioni, busta 80, rel. No. 5, f44r, Lorenzo Contarini'nin raporu, 18 Nisan 1636: "Io ho invigilato sempre nel tener rimossi non solamente li ricetti, ma i commodi de'rinfrescamenti, et sino dell'acqua, a vascelli di Ponente, per tenir in primo luogo rimosso dall'animo de Turchi il concetto fermo che hanno che dopo le prede si ricoverino sul regno et vengano favoriti almeno di dissimulata connivenza."
- 176 ASVe, Collegio, Relazioni, busta 87, non num., Andrea Navagero'nun raporu, tarihsiz: "Impiegai pure tutta la diligenza possibile, accio [...] non fosse dato ricovero né tenuto commercio con corsari per vietar quegl'inconvenienti che potessero insorgere a pregiudicio de publici interessi."
- 177 ASVe, Senato, Dispacci, Rettori, Cipro, filza 1, non num., Marco Grimani'den Senatoya, Leucossia (Lefkoşa), 10 Mayıs 1555: "Vedendomi hora privo di ogni forza et modo di poterlo castigare."
- 178 A.y.: Grimani burada, "mormorio et mala contentezza de Turchi et altri sudditi turcheschi che, ritrovandosi qui, havrano veduto et inteso ogni successo"dan söz eder.
- 179 A.y.: "Supplicamo che si degni proveder che per guardia di questo suo regno er per resistenza de' predetti corsari, né sii maggior numero di due sole galie."
- 180 ASVe, Senato, Dispacci, Rettori, Candia, filza 6, non num., Kandiye Dükası Marco Grimani'den Senatoya, 1 Ekim 1562: "Et se ben fossero protestai [...]"

del magnifico rethor di non smontar et di levarsi de li, né volendoli lui dar vituaria, come ricercassino, essi rompero et case et magazzeni, tolendo per forza quel cose volsero, né vî essendo la gente che si li potessero opponer.”

- 181 A. Teneti *venezia e i Corsari...*, a.g.y., s. 49.
- 182 ASVe, Collegio, Relazioni, busta 87, non num., Bartolomeo Paruta'nin raporu, 11 Aralık 1592: “Io non ho mancato di castigar li nostri, quando sono stati trovati che habbino favorito Ponentini, et la Serenita Vostra mi ha dato straordinaria autorita accio la pena fosse maggiore.”
- 183 ASVe, Collegio, Relazioni, busta 81, rel. No. 19, non num., Dolfino Venier'nin raporu, 9 Ocak 1611: “Captando gl'animi degl'isolani, non meno col pagar loro ingordamente li rinfrescamenti et robbe che ricevono, quanto con altri segni di apparente benevolenza, [...] vengono a introdursi con famigliarita tanto intrinseca che non solamente nasce da questo pregiuditio notabile al buon ordine della sanita, [...] ma potrebbe ancora dar causa facilmente al sr. Turco di qualche gelosia, col vedersi li vascelli et le genti nemiche al suo imperio favoriti et nelli lochi et dalli sudditi della Serenita Vostra.”
- 184 ASVe, Collegio, Relazioni, busta 87, non num., Zuane Grimani'nin raporu, 16 Aralık 1596: “L'una di molti che per paura di non (?) esser ritrovati et flagellati da questi ladri, fanno ogni renitentia d'andar et andando non vogliono far il debito loro, non solamente di combattere, ma né anco di vogar; l'altra di gente che da questi tali cavano utile comprando le robbe rubbate, li quali li danno anco agiuto et favore, [...] et l'altra di persone interessate per dipendenza di parentado.”
- 185 ASVe, Collegio, Relazioni, busta 80, rel. No. 4, f 39r, Francesco Molin'in raporu, 1632: “Si aggiunge che li nativi del Regno, per loro stessi naturalmente molto inclinati al rubbare, tratti dall'esempio, imbevuti dalla conversatione che hanno con questi et invitati da loro con speciose apparenze di grand'utili, facilmente si lasciano indurre a prender partito.”
- 186 ASVe, Senato, Dispacci, Rettori, Cipro, filza 1, non num., Giovanni Battista Donado'dan Senatoya, Nicosia, 17 Eylül 1556.
- 187 ASVe, Collegio, Relazioni, busta 87, Giovanni Antonio Venier'in raporu, 1584: “Non mancano di continuar il traffico et navigatione con le loro fregate nella Morea, Sicilia, Candia et ogn'altra parte.”
- 188 A.y.: “Molti di essi giudico convenirsi piu tosto nome di corsari et ladri che di mercanti, poichè non mancano ben spesso di commetter infiniti latroncini nelle parti di Morea et a questo modo turbar la quiete della Serenita Vostra con sudditi turcheschi.”
- 189 Giovanni Antonio Venier'in deymiyle: “Dando per cio disturbi grandissimi alla provveditori.”
- 190 ASVe, Senato, Dispacci, Costantinopoli, filza 170, f 345r - 346r, Alvise Mocenigo'dan Senatoya, Pera, 17 Ocak 1711.
- 191 A.y., f 347r - 350r, 397r-v, 423r-v, 495r - 500v, Mocenigo'dan Senatoya, Pera, 17 Şubat, 17 Nisan, 28 Mayıs, 26 Ağustos ve 9 Kasım 1711: *Bailos* özellikle bu sorunu ucuz yoldan çözmekte karşılaştığı güçlükler üzerinde durur.
- 192 Bu destek talepleri konusunda, bkz. V. Mallia-Milanes *venice and Hospitaller Malta, 1530-1798. Aspects of a relationship*, Malta, 1992, s. 164-165.

- 193 Hıristiyan korsanlarla Venedik donanmasının bu az çok "zorlama" işbirliği konusunda, Kandiye Savaşı dönemi için, bkz. örneğin, B. J. Slot, *Archipelagus turbatus. Les Cyclades entre colonisation latine et occupation ottomane (c. 1500-1718)*, t. I, İstanbul, 1982, s. 168-169.
- 194 ASVe, Senato, Dispacci, Consoli, Egitto, filza 1, non num., Zuanne Battista Querini'den Senatoya, Kahire, 8 Mart 1559.
- 195 ASVe, Senato, Dispacci, Consoli, Egitto, filza 2, non num., Zuanne Donado'dan Senatoya, Kahire, 16 Haziran 1631; a.y., aynı kişiden aynı kişiye, Kahire, 15 Temmuz 1633.
- 196 ASVe, Senato, Dispacci, Consoli, Aleppo, filza 5, non num., Nicolo Foscolo'dan Senatoya, Halep, 14 Aralık 1636: "Procurar in ogni maniera divertire in avvenire simili scandolosi et pregiudiciali incontri a fine che un giorno, per tal caggione et per l'indebite pretensioni che tengono questi Turchi, che s'habbino a difender li loro porti da detti corsari, non nasca qualche altro disturbo di maggior conseguenza ch'habbi a caggionar poi l'ultimo estermio di questa po-vera natione."
- 197 1670'li yıllardaki bu korsanlık faaliyeti konusunda, bkz. B. J. Slot, *Archipelagus turbatus...*, t. I, a.g.y., s. 195-202. Daha genel bağlamda, bkz. D. A. Zakyt-hinos'un makalesi, "Corsaires et pirates dans les mers grecques au temps de la domination turque", *Hellénisme contemporain*, 11-12 (1939), s. 695-738.
- 198 Bu belgeler, ASVe, Bailo a Costantinopoli, busta 116/I ve 116/II'de saklanmaktadır.
- 199 ASVe, Bailo a Costantinopoli, busta 116/II, non num., Gasparo Condestaulo'dan Giacomo Querini'ye, Sifnos, 18/28 Ekim 1671.
- 200 ASVe, Bailo a Costantinopoli, busta 116/I, non num., Gasparo Condestaulo'dan Giacomo Querini'ye, Hanya, 15/25 Eylül 1672.
- 201 A.y., aynı kişiden aynı kişiye, Hanya, 6/16 Temmuz 1673.
- 202 ASVe, Bailo a Costantinopoli, busta 116/II, non num., Zorzi Spiridhos'tan Giacomo Querini'ye, Paros, 24 Mart 1673.
- 203 A.y., Gasparo Condestaulo'dan Giacomo Querini'ye, Sifnos, 2/12 Ocak 1673.
- 204 En azından, örneğin 1671'de Adalar Denizinden geçmiş olan Chardin'in tanıklığı bunu düşündürür, bkz. P. Chardin, *Journal du voyage du chevalier Chardin en Perse et aux Indes orientales par la mer Noire et le Colchide*, Londra 1686, s. 3: "Micone Limanı'nda rüzgâr beklediğimiz sırada iki büyük Venedik savaş gemisi geldi. Limana gece girdiler. Amiral demirledi ve büyük direğin tepesinden havai fişekler attırdı. Buna "roket atmak" deniyor, İtalyanca havai fişek anlamına gelen *rocchetta* kelimesinden... Bunun amacı, o sırada limanda bulunabilecek Hıristiyan korsan gemilerini gün doğmadan önce çekilmeleri için uyarmaktı. O sırada bunlardan iki tane vardı. Ertesi sabah yelken açtılar ve oradan sadece bir fersah ötede bir burunun arkasına gidip demir saldılar. Amiral, filo komutanı bir Venedik soylusuydu. Kendisini ziyarete gittim; o havai fişeklerin sebebini sorduğumda, böyle davranmak için emir aldığını, çünkü Cumhuriyet'in, Kandiye Antlaşması'nda *Grand Seigneur*'le Hıristiyan korsanları Adalar Denizinden kovmak ve mümkün olduğu kadar çoğunu yakalamak üzere anlaştığından, ama öte yandan Türk'le yaptığı son savaşta bu korsanlardan birçok yardım da gördüğünden, onlara karşı bir şey yapmadan Babiâli'yi tatmin etmek için bu kollayıcı yola başvurduğunu söyledi."

- 205 R. Saulger, *Histoire nouvelle des anciens ducs et autres souverains de l'Archipel*, Paris, 1698.
- 206 Fleury hakkında, bkz. R. Saulger, *Histoire nouvelle...*, a.g.y., s. 306-309; B. J. Slot, *Archipelagus turbatus...*, a.g.y., s. 196.
- 207 ASVe, Bailo a Costantinopoli, busta 114, non num., Filippo della Grammatica'dan Giacomo Querini'ye, Zia, 17 Ekim 1672; a.y., busta 116/II, non num., Zorzi Spiridos'tan Giacomo Querini'ye, Paros, 1 Aralık 1672.
- 208 A.y., Zorzi Spiridos'tan Giacomo Querini'ye, Paos, 1 Aralık 1672.
- 209 R. Saulger, *Histoire nouvelle...*, a.g.y., s. 309.
- 210 A.y., s. 310-319; B. J. Slot, *Archipelagus turbatus...*, a.g.y., s. 196-198.
- 211 ASVe, Bailo a Costantinopoli, busta 114, non num., Filippo della Grammatica'dan Giacomo Querini'ye, Zia, 17 Ekim 1672.
- 212 ASVe, Bailo a Costantinopoli, busta 116/II, non num., Giovanni Andrea Trevisan'dan Giacomo Querini'ye, Tinos, 24 Haziran 1673.
- 213 ASVe, Bailo a Costantinopoli, busta 116/I, non num., Filippo della Grammatica'dan Giacomo Querini'ye, Atina, 15 Eylül 1674.
- 214 ASVe, Bailo a Costantinopoli, busta 114, non num., Filippo della Grammatica'dan Giacomo Querini'ye, Andros, 27 Ocak 1676
- 215 B. J. Slot, *Archipelagus turbatus...*, a.g.y., s. 198.
- 216 BNF, Fonds français, ms. 16147, f 123r, Babıalı nezdinde elçi Sacy'den Marie de Médicis'ye, İstanbul, 7 Aralık 1612.
- 217 AN, AE, B I, f 300r-v, Fabre'dan Seignelay'ye, Pera, 22 Ağustos 1689.
- 218 AN, AE, B I, 76, f 363r, Halep konsolosu Blanc'dan Pontchartrain'e, Halep, 15 Nisan 1699; AN, AE, B I, 383, f 100r - 101r, İstanbul'da elçi Châteauneuf'ten Pontchartrain'e, Edirne, 30 Haziran 1699.
- 219 AN, AE, B I, 387, f 234r - 235r, İstanbul'da elçi Des Alleurs'den Pontchartrain'e, İstanbul, 27 Ocak 1712.
- 220 BNF, Fonds français, ms. 16146, f 233v - 234r, Salignac'tan Villeroy'ya, İstanbul, 13 Mart 1609.
- 221 A.y., f 296r, Salignac'tan IV. Henri'ye, İstanbul, 12 Aralık 1609.
- 222 AMAE, CP, Turquie, supplément 2, f 116r-v, La Haye'den kont Brienne'e, İstanbul, 17 Aralık 1644.
- 223 ASV, Senato, Dispacci, Costantinopoli, filza 126 f 91r, Soranzo'dan Senatoya, İstanbul, 27 Kasım 1644: "Le maggiori divulgationi sono contro Francesi, perchè qui sono moltissimi bei delle galere et anco di quelli che sono stati schiavi a Malta, informati che la maggiore parte dei cavalieri sono di quella natione."
- 224 AMAE, CP, Turquie, supplément 2, f 121v, La Haye'den kont Brienne'e, İstanbul, 17 Aralık 1644.
- 225 A.y., f 145v, La Haye'den Brienne'e, İstanbul, 7 Ocak 1645.
- 226 ACCM, J 307, pièce 16, İzmir konsolosu Jean Dupuy'den Marsilya belediye ve ticaret odası yetkililerine, İzmir, 30 Haziran 1638: Saint-Tropez'li bir *polacre* Malta kanalında bir Trablusgarp gemisini yakalanmış; gemideki Türkler köle olarak satılmak üzere bu adaya götürülmüş; AN, AE, B I, 115, f 68r-v, André Trubert'den Jean-Baptiste Colbert'e, Toulon, 9 Kasım 1666: İstanbul'a götürmek üzere Iskenderiye'den gemilerine aldıkları Türkleri Barselona'da kö-

le olarak satan iki Provence'lı gemi patronuyla ilgili olay; AN, AE, B I, 340, f 81r-v, "6 Haziran 1693 tarihinden bu yana, M. André Truilhard'ın konsolosluk döneminde meydana gelen en önemli olayların kısa hikâyesi": 1695'te Maurel adında bir Fransız patron Hanya'da mola verdiğinde yetkililere ihbar edilir: Bir Hıristiyan korsanın yanında yakalanmalarına yardım ettiği birkaç Türk esiri Milo'dan Malta'ya götürmektedir.

- 227 BNF, Fonds français, ms. 16146, f 296v, Salignac'tan IV. Henri'ye, İstanbul, 12 Aralık 1609.
- 228 BNF, Fonds français, ms. 16153, f 475r, Césy'den Bouthillier'ye, İstanbul, 14 Temmuz 1631.
- 229 ACCM, J 307, pièce 16, Jean Dupuy'den Marsilya belediye ve ticaret odası yetkililerine, İzmir, 30 Haziran 1638.
- 230 ACCM, J 309, pièce 2, konsolos Augustin Dupuy'den Marsilya belediye ve ticaret odası yetkililerine, İzmir, 29 Aralık 1657.
- 231 AN, AE, B I, 1044, f 87v, Fontenu'den Naib'e, İzmir, 15 Ekim 1716.
- 232 BNF, Fonds français, ms. 16153, f 475r-v, Césy'den Bouthillier'ye, İstanbul, 14 Temmuz 1631.
- 233 BNF, Fonds français, ms. 16153, f 413r-v, Césy'den Bouthillier'ye, İstanbul, 7 Mart 1631.
- 234 BNF, Fonds français, ms. 16157, f 83r-v, XIII. Louis'nin IV. Murad'a yazdığı bir mektubun tutanağı, s.l. [1631].
- 235 BNF, Fonds français, ms. 16153, f 521r, Césy'den Bouthillier'ye, İstanbul, 22 Kasım 1631.
- 236 ACCM, J 142, pièce 4, Denis de La Haye'den Marsilya belediye ve ticaret odası yetkililerine, İstanbul, 7 Şubat 1667.
- 237 AN, AE, B I, 1017, f 40r - 43r, Halep konsolosu François Jullien'in tutanağı, 10 Haziran 1689.
- 238 A. y., f 37r - 38r, Sayda konsolosu Lempereur'den Seignelay'ye, 27 Haziran 1689.
- 239 AN, AE, B I, 389, f 146v - 149r, Des Alleurs'den Naib'e, İstanbul, 16 Mayıs 1716.
- 240 AN, AE, B I, 78, f 150r-v, Halep konsolosu Péleran'ın "muhtırası", Nisan 1717.
- 241 AN, AE, B I, 968, f 73r - 74r, konsolos vekili Rosset'den Bahriye Konseyi'ne, Reşit, 22 Kasım 1717.
- 242 AN, AE, B I, 76, f 363r-v, Blanc'dan Pontchartrain'e, Halep, 15 Nisan 1699; AN, AE, B I, 383, f 100r - 103r, Châteauneuftten Pontchartrain'e, Edirne, 30 Haziran 1699.
- 243 A. y., f 363v - 364f.
- 244 AN, AE, B I, 1115, f 97v, "15 Şubat 1719'da Suriye Trablus'unda Fransız milletine karşı meydana gelen halk ayaklanması hakkında Sayın Bahriye Konseyi üyelerine Muhtıra."
- 245 ACCM, J 895, pièce 30, François Picquet'den Marsilya belediye ve ticaret odası yetkililerine, Halep, yer ve tarih yok [1657].
- 246 AN, AE, B I, 388, f 225r-v, Des Alleurs'den Pontchartrain'e, İstanbul, 9 Şubat 1714.

- 247 CADN, Rome Saint-Siège, c. 44, f 215v - 216r, Poullard'dan Roma'da elçi La Trémouille'a, Sayda, 21 Ocak 1716. Yine bkz. AN, AE, B I, 1020, f 14r - 15r, Poullard'dan Naib'e, 30 Mart 1716: Korsanların eline geçmiş olan 33 esiri geri satın almak için, millet, "Sayda, Akkâ ve konsolosluğa bağlı diğer limanlarda halen bulunan ve sonradan gelecek olan gemilerin yükleri üzerinden, olağanüstü avarya fashından, yürürlükteki usule göre yüzde bir hesabıyla toplanan" 1.400 kuruş (*piastres*) bedeli ödemek zorunda kalmıştır.
- 248 CADN, Rome Saint-Siège, c. 44, f 216r, Poullard'dan La Trémouille'a, Sayda, 21 oca 1716.
- 249 AN, AE, B I, 631, f 65r - 67v, Kıbrıs konsolosu Cresmery'den Bahriye Konseyi'ne, Larnaka, 10 Mayıs 1717.
- 250 Osmanlı imparatorluğunda, Doğu denizlerinde güvensizliğin artmasına bağlı olarak Fransız deniz nakliyeciliğinin gelişimi konusunda, bkz. D. Panzac, "Affréteurs ottomans et capitaines français a Alexandrie: la caravane maritime en Méditerranée au milieu du XVIII. siècle [İskenderiye'de Osmanlı yük sahipleri ile Fransız kaptanlar: 18. yüzyıl ortalarında Akdeniz'de "deniz kervanları"]", *Revue de l'Occident musulman et de la Méditerranée*, 34 (1982), s. 23-38.
- 251 Alınır: A. Raymond, *Artisans et commerçants du Caire au XVIII. siècle*, t. I, Şam, 1973.
- 252 BNF, Fonds français, ms. 16155, f° 58r-v, Césy'den Chavigny'ye, İstanbul, 14 Haziran 1637.
- 253 ACCM, J 772, pièche 50, D'Esguisier des Tourres'dan Marsilya belediye ve ticaret odası yetkililerine, Sayda, 22 Ağustos 1689.
- 254 E. Castellani (ed.), *Atti del reverendissimo padre Lorenzo Cozza, custode di Terra Santa (1709-1715)*, t. I [Biblioteca bio-bibliografica di Terra Santa, 2eme série, c. 4], s. 243, Pierre Poullard'dan Lorenzo Cozza'ya, 19 Temmuz 1713.
- 255 AN, AE, B I, 1020, f° 29r, Poullard'dan Tincourt bailli'sine, Sayda, 17 Ocak 1716.
- 256 Fransiskenlerin Kutsal Yerlere yerleşmesi konusunda, bkz. G. Nazzaro, *La presenza francescana in Terra Santa*, Kudüs, 1990. Kudüs Fransisken Custode'luğunun tarihi için, bkz. L. Ciganotto, *La Custodia internazionale di Terra Santa*, Kudüs, 1894; G. Costantini, *La Custodia francescana di Terra Santa*, 1217-1933, Kudüs, 1933; A. Mombelli, *La Custodia di Terra Santa*, Kudüs, 1934; ve şu ortak çalışmalar: *La Custodia di Terra Santa*, Roma, 1981 ve *La Custodia di Terra Santa e l'Europa*, ed. M. Piccirillo, Roma, 1983.
- 257 Yeniçağda bu pederlerin durumu konusunda, bkz. B. Heyberger, *Les Chrétiens du Proche-Orient au temps de la Réforme catholique*, Roma, 1994, s. 215-223. Osmanlıların Kutsal Yerlere ve oraların "muhafızlığını" yapan cemaatlere tanıdıkları statü ve imkânlar O. Peri tarafından dakik ve ayrıntılı biçimde incelenmiştir: *Christianity under Islam in Jerusalem. The Question of the Holy Sites in Early Ottoman Times*, Leiden-Boston-Köln, 2001.
- 258 Cizye veya haraca tâbi Osmanlı uyruklarıyla ilgili, O. Peri, *Christianity under Islam in Jerusalem...*, a.g.y., s. 21-23'te incelenen, 1691 tarihli bir maliye defterinden elde edilen verilere göre.
- 259 Yeniçağın ilk yüzyıllarında –saptanması çok zor olan– Kudüs'ün nüfusu konusunda ortaya atılan tahminler yazardan yazara değişir. A. Cohen ve B. Lewis'e [*Population and Revenue in the Towns of Palestine in the Sixteenth Cen-*

ture, Princeton, 1978] göre 5 ilâ 6.000 kişi iken, B. Heyberger [*Les Chrétiens du Proche-Orient...*, a.g.y., s. 21] 15.000 kişiden bahseder. Her hal ve kârda Hıristiyanların oranı % 10-15'i geçmemiş olsa gerektir.

- 260 A. Cohen, "The expulsion of the Franciscans from Mount Zion. Old documents and new interpretation", *Turcica*, 18 (1986), s. 152.
- 261 J. Doubdan, *Le voyage de la Terre Sainte, contenant une véritable description des lieux plus considérables que Notre Seigneur a sanctifiés de sa présence, prédications, miracles et souffrances*, Paris, Chez François Clousier, 1661, s. 330-331.
- 262 G. Golubovich (ed.), *Collectanea Terrae Sanctae* [Biblioteca bio-bibliografica della Terra Santa, 2e série, vol 14], Quaracchi, 1933, s. 14.
- 263 G. Golubovich (ed.), *Chroniche e annali di Terra Santa del P. Pietro Veniero di Montepeloso de' Frati Minori*, t. I [Biblioteca bio-bibliografica di Terra Santa, 2e série, c.6], Quaracchi, 1930, s. 277: "I mercadanti turchi di quella Santa Citta gli fecero intender che non potevano far piu mercantie, poiché caricando una barca in mare, i religiosi franchi che ivi stavano, come quei che tenevano buona corrispondenza e patto con i corsari Maltesi di dargli la terza parte di quel che rubbavano in mare, tosto gli davano notitia, e con i loro tradimenti e spie gli facevano perdere le loro mercantie."
- 264 A.y.: "Chiesero et ottenero da lui un comandamento, che per l'avvenire i religiosi franchi, che *pro tempore* dimoreranno in Gierusalem, non fossero piu obbligati a sodisfare le loro mercantie, che da corsari franchi fussero gia mai tolte ai Turchi."
- 265 A.y., s. 38: "Siete partecipi di tutti i furti fatti da Maltesi, facendo le spie e tradendo i poveri Turchi."
- 266 Alcuni volevano che tutti i frati fussero stati carcerati in Castello sin al ritorno dei Dervisi. Altri, che fussero carcerati peregrini. Alcu'n'altri, che fussero serrate le chiese et impediti i frati dal celebrare et officiare. Non mancavano di quei che volevano fussero spianate le chiese e conventi, e che i frati fussero stati ammazzati, o almeno scacciati."
- 267 T. Cavallon (ed.), *Chroniche o annali di Terra Santa del P. Francesco da Serino*, t. II [Biblioteca bio-bibliografica della Terra Santa, 2e série, c. 12], Quaracchi, 1939, s. 73.
- 268 A.y., s. 73-74, muhafız pederden büyük üstada, Kudüs, 30 Temmuz 1639: "Accio un giorno non siano causa di qualche grossa vania a Santi Luoghi, e forse anche di farceli perdere del tutto."
- 269 L. Lemmens (ed.), *Acta S. Congregationis de Propaganda Fide pro Terra Sancta*, t. I (1622-1720) [Biblioteca bio-bibliografica della Terra Santa, 2e série, c. 1], Quarracchi, 1921, s. 319, 18 Temmuz 1710 tarihli kongregasyon genel kurulu. Bu olaylar hakkında, bkz. S. Bono, "Corsari cristiani sulle coste di Palestina. Da documenti della Custodia di Terra Santa (1708-1715)", *Islam. Storia e Civiltà*, 10 (1991), s. 37-49.
- 270 E. Castellani (ed.), *Atti del reverendissimo padre Lorenzo Cozza...*, t. I, a.g.y., s. 24-25, Lorenzo Cozza'dan Toscana Grandükasına, Kudüs, 23 Nisan 1710; a.y., s. 26-27, aynı kişiden Malta büyük üstadına, Kudüs, 24 Nisan 1710.
- 271 A.y., s. 130-131, Lorenzo Cozza'dan büyük üstad Perellos'a, Kudüs, 28 Mayıs 1711: "Il capitano Nicolo, greco di nazione, accasato, per quanto dicono, costi, ch'arma sotto la bandiera di cotesta Sagra Religione."

- 272 A.y., s. 131-133, Lorenzo Cozza'dan Napoli kral-vekiline, Kudüs, 28 Mayıs 1711.
- 273 A.y., s. 133-134, Lorenzo Cozza'dan Toscana Grandükasına, Kudüs, 28 Mayıs 1711.
- 274 A.y., s. 132, Lorenzo Cozza'dan Napoli kral-vekiline, Kudüs, 28 Mayıs 1711: "Quello solo ci rende intollerabili, che nuovamente c'accade a causa de christiani corsari, che fann'il corso nel mare di Terra Santa, poiche tutte le prese che succedono in quel sito, si pretende da Turchi che noi li ricompensiamo, e si sollev'il popolo contro di noi."
- 275 M. Fontenay, "L'Empire ottoman et le risque corsaire...", y.a.y., s. 188; A.k., "Corsaires de la foi ou rentier du sol?..", y.a.y., s. 383.
- 276 Batılı devletler arasındaki korsanlık konusunda, bkz. S. Bono, *Corsari del Mediterraneo...*, a.g.y., s. 71-83. Daha önce korsan bayrağı altında Türklere saldırmaktan çekinmeyen Provence'lılardan bir kısmının bu kez böyle (Avrupalılar arası) bir savaşa soyunmaları L. Badouin tarafından vurgulanmıştır: "Corsaires seynoïses et autres de Provence: la guerre de course au XVIIe siècle", *Bulletin de la Société des amis du Vieux Toulon*, 84 (1963), s. 96-112; bkz. R. Paris, "Histoire du commerce de Marseille de 1660 a 1789. Le Levant", in *Histoire du commerce de Marseille*, yön. G. Rambert, t. V, Paris, 1957, s. 191: Augsburg Birliği Savaşı'nın başından itibaren çok sayıda Marsilyalı korsanlık ruhsatı için Amirallığe başvurur (1689'da 13, 1690'da 32, 1691'de 41, 1692'de 36 dilekçe).
- 277 ASVe, Senato, Dispacci, Provveditori da terra e da mar, filza 1118, non num. *Capitano generale* Francesco Morosini'den Senatoya, 28 Mayıs 1868: Amiral, Haziran ayından önce Venedik donanmasına katılmayan korsan gemilerine el konularak yakılmasını ve mürettebatlarının zincire vurulmasını emrettiğini Senatoya bildiriyor.
- 278 P. Villani (ed.), *Nunziature di Napoli*, t. I: 26 iuglio 1570 - 24 maggio 1577, Roma, 1962., s. 367, Tolomeo Galli'den Antonio Sauli'ye, Roma, 31 Ocak 1576: "Il che si puo facilmente chiarire, facendo vedere se sono circoncisi."
- 279 D. Veneruso ve P. Villani (ed.), *Nunziature di Napoli*, t. II: 24 maggio 1577 - 26 giugno 1587, Roma, 1969, s. 215, Tolomeo Galli'den Fantino Petrigiani'ye, Roma, 4 Haziran 1580: "La Santita Sua [...] conosce esser una delle principali cure della carca sua di sovvenir per quanto puo a l'oppressioni de Christiani."
- 280 ACPF, Acta, c. 10, f° 8r, 10 Ocak 1634 tarihli kongregasyon genel kurulu.
- 281 A.y., f° 16v, 30 Ocak 1634 tarihli kongregasyon genel kurulu.
- 282 A.y., f° 291v, 17 Ağustos 1635: "Propriis bonis spoliand, vulnerant ac interdum interficiunt, mulieresque eorum violant ac virgines deflorant."
- 283 BAV, Barberini Latini, ms. 7807, f° 111r, Syros cemaatinden VIII. Urbain'e, 24 Ocak 1643: "Stando in termine di des'habitare quest'isola dalla ruina che i corsari di Malta ne fano, tanto vaseli grossi come galeote e feluche, alla giornata, sagueggio e crudeltà, che non fano i pagani."
- 284 V. Borg, *Fabio Chigi, Apostolic Delegate in Malta (1634-1639). An Edition of his Official Correspondance* [Studi e testi, 249], Vatikan, 1967, s. 242, n.2, büyük üstaddan Roma'daki temsilci Lorenzo Rosa'ya, Malta, 4 Mart 1637: "Vi acceniamo bene che molte volte questi Greci vengono qui fare dolentemente a pretendere robbe di Turchi imbarcate sotto loro nome."

- 285 Bu olay hakkında, bkz. G. Golubovich'in derlediği belgeler, "La questione de' Luoghi Santi nel periodo degli anni 1620-1638", *Archivum franciscanum historicum*, 14 (1921), s. 209-242, 461-497.
- 286 B. dal Pozzo, *Historia della Sacra Religione militare di San Giovanni, detta di Malta*, t. I Venedik, 1702, s. 832-835.
- 287 V. Borg, *Fabio Chigi...*, a.g.y., s. 348: Malta'da engizitör Fabio Chigi'den kardinal Barberini'ye, Malta, 11 Ocak 1638: Artık Rumları da düşman saymak zaruretini savunma yönünde bazı sesler yükselmiştir.
- 288 A.y., s. 500, Fabio Chigi'nin Giovanni Battista Gori-Pannellini'ye talimatı, Malta, 6 Nisan 1639: "Saranno raccomandati a Vodtra Signoria Illustrissima i poveri Greci christiani che sono depredati da vascelli armati in Malta, a fine che li sollevi dalla potentia de loro avversarii, facendo dal Gran Maestro dar loro avvocato e procuratore precettato, poiché altrimenti ben spesso non ardiscono per la paura de cavalieri, e procurando che l'Armamento faccia loro buona giustitia."
- 289 A.y., s. 122-123, Barberini'den Chigi'ye, Roma, 8 Temmuz 1634.
- 290 A.y., s. 132, Chigi'den Barberini'ye, Malta, 8 Kasım 1634.
- 291 A.y., s. 296, Barberini'den Chigi'ye, Roma, 29 Ağustos 1637: Kardinalin Giovanni Cuia lehinde tavsiyesi; a.y., s. 323, Chigi'den Barberini'ye, Malta, 17 Ekim 1637: Engizitör, şikâyetçinin getirdiği mektubu aldığı bildirir.
- 292 ASV, Segreteria di Stato, Malta, c. 2, f° 160r, Lipari piskop. Paolo'dan Alessandro Montalto'ya, Malta, 14 Ocak 1588: "Forse havrei rimediato nel principio a mille misfatti ch'hoggi patiscono tanto Hebrei quanto Christiani in queste due prese che sono qui comparse al mio tempo."
- 293 ASV, Segreteria di Stato, Firenze, c. 193, f° 204r, Scipione Caffarelli'den Antonio Grimani'ye, Roma 17 Mayıs 1608: "Sono comparsi qui alcuni mercanti levantini che dicono essere christiani et cattolici, i quali passando di Aleppo in Costantinopoli con le loro mercantie in un vascello inglese furono presi dalli bertoni del Granduca vicino a Cipro."
- 294 ASV, Fondo Borghese, II, c. 324, f° 90r, Fabio di Lagonissa'dan kardinal Borghese'ye, Malta, 1 Eylül 1617.
- 295 ASV, Segreteria di Stato, Malta, c. 7, f° 199r - 200r, Gori-Pannellini'den Giovanni Giacomo Panzirolo'ya, Malta, 24 Ekim 1648.
- 296 V. Borg, *Fabio Chigi...*, a.g.y., s. 158, Barberini'den Chigi'ye, Roma, 30 Haziran 1635: "Accio il nuovo patriarca di Costantinopoli, che si mostra ben affetto a questa Santa Sede, non si alieni per la ripresaglia delle sudette merci, anzi con la restitutione di quelle, piu si confermi nel sudetto affetto."
- 297 A.y., s. 274, Barberini'den Chigi'ye, Roma, 13 Haziran 1637.
- 298 Bkz. bu çalışmanın 5. Bölümü.
- 299 V. Borg, *Fabio Chigi...*, a.g.y., s. 447, Barberini'den Chigi'ye, Roma, 1 Ocak 1639.
- 300 ACPF, Acta, vol 41, f° 285v - 286r, 31 Ağustos 1671 tarihli kongregasyon genel kurulu: "Rappresentano la stato miserabile nel quale si trovano per causa de' corsari."
- 301 A.y., f° 324r - 326v, 6 Ekim 1671 tarihli kongregasyon genel kurulu: "Vogliono per forza esser soccorsi, saccheggiando i luoghi, ammazzando genti e commettendo atti di molta disonestà con le zitelle e donne maritate."

- 302 ACPF, Acta, c. 43, f° 198r-v, 13 Haziran 1673 tarihli kongregasyon genel kurulu: "Supplicono certi particolare dell'isole dell'Arcipelago, specialmente alcuni di quella di Milo a dare qualche provvedimento al danno insoffribile che li veniva recato da corsari delle galere di Malta, i quali col pretesto che le mercantie che questi havevano nelle navi fussero di ragione del Turcho, si facevano lecito levargliele e maltrattare poi anche le persone."
- 303 B. J. Slot, *Archipelagus turbatus...*, a.g.y., s. 195-202.
- 304 BAV, Barberini Latini, ms. 7815, f° 34v, Cornelio Magni'nin mektubu, Istanbul, 6 Haziran 1672: " Si sono resi cosi inumani questi pirati che non si vergognano insolentire senza rispetto d'ecclesiastici, senza pietà alla miserabile condizione degl'habitanti, senza riguardo alla sicurezza delle vergini."
- 305 A.y., f° 44r-v, Cornelio Magni'nin mektubu, Galata, 21 Şubat 1673: "Fu sorpreso da un corsaro maltese e barbaramente spogliato, senza rispetto veruno ne alla religione, ne alla dignità."
- 306 J. Spon ve G. Wheler, *Voyage d'Italie, de Dalmatie, de Grèce et du Levant fait aux années 1675 et 1676*, t. II, Lyon, 1678, s. 98.
- 307 B. Heyberger, *Les Chrétiens du Proche-Orient...*, a.g.y., s. 99.
- 308 S. Bono, *Corsari nel Mediterraneo...*, a.g.y., s. 161.
- 309 Mariano Morone da Maleo, *Terra Santa nuovamente illustrata*, t. II, Piacenza, 1670, s. 206: "L'anno 1652, fui a rivetire l'eminentissimo Valletta, gran maestro, che si compiacque confermarmi il decreto che fece ad istanza del P. F. Gasparo Garzia, mio carissimo e commissario generale di Terra Santa ne' regni di Napoli, intorno a' corsari che rispettassero i lidi di Palestina, et in fatti, nel decorso del mio guardianato, per sette anni non fu molestato quel paese."
- 310 L. Lemmens (ed.), *Acta S. Congregationis...*, t. I, a.g.y., s. 197, 22 Eylül 1664 tarihli kongregasyon genel kurulu.
- 311 A.y., s. 276-279, 20 Aralık 1689 tarihli kongregasyon genel kurulu.
- 312 S. Bono, *Corsari nel Mediterraneo...*, a.g.y., s. 161-162.
- 313 L. Lemmens (ed.), *Acta S. Congregationis de Propaganda Fide...*, t. I, a.g.y., s. 319, 18 Temmuz 1710 tarihli kongregasyon genel kurulu: "La sudetta prohibition... solo viene asservato da Cavalieri che fanno il corso con bastimenti della Religione, e non da particolari che, con bastimenti proprii, fanno il sudetto corso."
- 314 A.y.: "Ardirei di supplicare la somma clemenza di nostro Signore per qualche efficace rimedio, o di porre la scomunica a chi fara il corso nel sudetto luogo o ardira sotto qualunque pretesto di farvi sbarco, atteso che sotto pretesto di farvi acqua, sbarcano al Carmelo e ne succedono le prese." Bak ayrıca E. Castellani (ed.), *Atti del reverendissimo padre Lorenzo Cozza, custode di Terra Santa (1709-1715)*, t. I [Biblioteca bio-biografica di Terra Santa, 2e série, c. 4], Quaracchi, 1924, s. 16-19, Lorenzo Cozza'dan Propaganda kardinallerine, Kudüs, 2 Mart 1710.
- 315 E. Castellani (ed.), *Atti del reverendissimo padre Lorenzo Cozza...*, t. I, a.g.y., s. 129, Lorenzo Cozza'dan Propaganda sekreterine, Kudüs, 25 Mayıs 1711: "Che in dare in avvenire le bandiere per corso, dichiriano nellapatente che non possono fare il corso sul detto mare e che facendolo, s'intendino subito privi della bandiera e della potestà di far il corso."

- 316 A.y., Perellos'tan Lorenzo Cozza'ya, Malta, 28 Ağustos 1711: "Quando si troveranno gl'armatori [...], non lascero di farne fare una diligente perquisitione per punirli, conforme meritano e per insegnare agl'altri d'astenersi col loro esempio."
- 317 E. Castellani (ed.), *Atti del reverendissimo padre Lorenzo Cozza...*, a.g.y., t. II [Biblioteca bio-bibliografica di Terra Santa, 2e série, vol 5], Quaracchi, 1924, s. 161, Lorenzo Cozza'dan Propaganda kardinallerine, Kudüs, 5 Mayıs 1712: "Io ho dato i miei ordini, se poi li miei armatori non l'osservano, non ha rimedio."
- 318 L. Lemmens (ed.), *Acta S. Congregationis de Propaganda Fide...*, t. I, a.g.y., s. 323-324, 14 Aralık 1711 tarihli genel kurul.
- 319 A.y., s. 345, 7 Eylül 1716 tarihli genel kurul.
- 320 ASVe, Documenti turchi, busta 6, non num., Tomasin Mathe'nin Kıbrıs konsey üyesi Girolamo Malipiero huzurunda yaptığı tanıklık, 11 Ekim 1562; M. P. Pedani, I "Documenti turchi" ..., a.g.y., s. 195, n° 781.
- 321 A. Buffardi (ed.), *Nunziature di Venezia*, t. XI: 18 giugno 1573 - 22 dicembre 1576, Roma, 1972, s. 296, n. 2: Giambattista Castagna'dan Tolomeo Galli'ye Venedik, 11 Eylül 1574.
- 322 A.y., s. 256, Castagna'dan Galli'ye Venedik, 25 Eylül 1574.
- 323 A.y.: "Dicono questi Signori che li loro legni assicurano tutti."
- 324 A.y.: "Delle robbe de Giudei et Turchi, non crede che a nissun Cristiano se neghi d'acquistarle, ovunque si trovino in mare, né sogliono essere rispettate per esser nelli legni venetiani."
- 325 A.y., s. 267-268, 272, Castagna'dan Galli'ye Venedik, 16 ve 30 Ekim 1574.
- 326 Bu konuda bkz. V. Mallia-Milanes *venice and Hospitaller Malta, 1530-1798. Aspects of a Relationship*, Malta, 1992, s. 47-50.
- 327 Daha önce, 1550'li yılların ortalarında da, Malta gemilerince yapılan çeşitli gasplardan sonra, aynı şekilde davranmıştı, bkz. A. Tenenti, *Cristoforo da Canal...*, a.g.y., s. 154.
- 328 Bu olayların hikâyesi için, bkz. a.y., s. 51-58.
- 329 ASV, Archivum Arcis, Arm. I-XVIII, c. 2331, non num. La Cassière'den XIII. Grégoire'a, Malta, 15 Nisan 1578: "Tali robbe d'Infedeli, nemici della fede furono acquistate a giusta, buona e usitata guerra et non rubbate a mercanti venetiani."
- 330 XIII. Grégoire 1577 ilkbaharında ve 1578 yılı başlarında bu konuda La Cassière'e tezkireler (brefs) gönderir, bkz. V. Mallia-Milanes *venice and Hospitaller Malta...*, a.g.y., s. 55 ve 59.
- 331 Bkz. yuk. V. Başlık.
- 332 Bkz. Lagün kıyılarında birbirini izleyen Papalık elçilerine bu yönde gönderilen acil talimat ve tavsiyeler, ASV, Segreteria di Stato venezia, vol 20, f° 17r, 32r, 72r, Tolomeo Galli'den Annibale di Capua'ya, Roma, 1 Mart, 19 Nisan, 12 Haziran ve 26 Temmuz 1578; a.y., f° 94r, Galli'den Alberto Bolognetti'ye, Roma, 4 Ekim 1578.
- 333 ASV, Archivum Arcis, Arm. I-XVIII, c. 2331, non num., La Cassière'den XIII. Grégoire'a, Malta, 15 Nisan 1578.

- 334 ASV, Segreteria di Stato venezia, c. 20, f° 94r, Tolomeo Galli'den Alberto Bolognetti'ye, Roma, 4 Ekim 1578.
- 335 A.y., f° 222r, Galli'den Bolognetti'ye, Roma, 21 Kasım 1579.
- 336 ASV, Archivum Arcis, Arm. I-XVIII, c. 2333, non num., La Cassière'den XIII. Grégoire'a, Malta, 31 Ağustos 1578.
- 337 Bkz. François-Marie de Médicis'nin 1583'te XIII. Grégoire'a yazdığı mektup; burada, grandüka Venediklilere karşı her zaman korumaya çalıştığı memnun edici tutumu hatırlatır, bkz. ASV, Segreteria di Stato, Firenze, c. 8, f° 43r, François-Marie de Médicis'den XIII. Grégoire'a, Pratolino, 22 Nisan 1583.
- 338 ASV, Segreteria di Stato, Malta, c. 3, f° 114r-v, Malta ile Venedik arasındaki görüş ayrılıklarına dair muhtıra. Bu olay hakkında, bkz. V. Mallia-Milanes *venice and Hospitaller Malta...*, a.g.y., s. 73-80.
- 339 ASV, Segreteria di Stato, Malta, c. 3, f° 114v, zikredilen muhtıra.
- 340 ASV, Segreteria di Stato, Malta, c. 1, f° 157r verdalle'dan XIII. Grégoire'a, Malta, 20 Eylül 1583: "La Republica di Venetia, postponendo il servizio di Dio alla satisfattione del Turco, da un tempo in qua si è mostrata molto contraria, anzi scoperta nemica, alle poche forze che questa Religione essercita contro il comune tiranno et nemico della santa fede."
- 341 Bu dilekçe için bkz. ASV, Archivum Arcis, Arm. I-XVIII, c. 2323, non num., tarih 14 Haziran 1584.
- 342 Büyük üstad papaya bunun gerekçesini açıklayarak haklılığını savunur, bkz. ASV, Archivum Arcis, Arm. I-XVIII, c. 2324, non num., Loubens de Verdalle'dan XIII. Grégoire'a, Malta, 15 Haziran 1584.
- 343 V. Mallia-Milanes *venice and Hospitaller Malta...*, a.g.y., s. 85.
- 344 ASV, Archivum Arcis, Arm. I-XVIII, c. 2347, non num., I. Charles-Emmanuel'den XIII. Grégoire'a, Torino, 4 Haziran 1583.
- 345 ASV, Segreteria di Stato, Firenze, c. 8, f° 44r, François-Marie de Médicis'den XIII. Grégoire'a, Pratolino, 22 Nisan 1583.
- 346 A.y., f° 44r: "Non mi [pare] ragionevole che per rispetto de' Signori venetiani, io habbia a rispettar le cose de miei nemici."
- 347 A.y., f° 44v: "Non crederò mai esser biasimato per perseguitar l'inimici della fede nostra con tanto beneficio della Christianità."
- 348 A.y., f° 44v: "Né anco devon persuadersi che il rispettar il Turco sia il conservar la quiete publica, anzi è manifestissimo danno di tutta la Christianità, poiché col non l'inquietar, se li viene ad accrescer le forze."
- 349 ASV, Segreteria di Stato, Firenze, c. 192, f° 358r-v, 362r-v, 363r, 413v - 414r, 416r, Tolomeo Galli'den Floransa'daki Papalık elçisi Valerio della Corbara'ya, Roma, 16 ve 30 Nisan, 14 Mayıs 1583, 14 ve 28 Nisan 1584.
- 350 ASV, Segreteria di Stato venezia, c. 23, f° 154v - 155r, 160r, 167r, 202r, 210r, Tolomeo Galli'den Lorenzo Campeggi'ye, Roma, 14 ve 28 Mayıs, 18 Haziran, 15 Ekim ve 5 Kasım 1583.
- 351 A.y., f° 311r, Galli'den Campeggi'ye, Roma, 28 Temmuz 1584: "La privatione delle commende [è] cosa esorbitante et direttamente contraria all'autorità di questa Santa Sede et alla potestà che ha sopra quell'ordine."
- 352 ASV, Segreteria di Stato, Malta, c. 3, f° 115r, yuk. zikredilen muhtıra.

- 353 ASV, Segreteria di Stato, Malta, c. 2, f° 111r-v verdalle'dan XIV. Grégoire'a, Malta, 20 Şubat 1591: "Questa non è la prima volta che noi siamo stati a vedere et loro a eseguire tali crudeltà contra Christiani, senza rispetto alcuno, né della divina, né della humana giustitia, il che essendo troppo dura a una militia nobile, come è questa, di tolerar più longamente vengo a dimandarne instantemente giustitia a Vostra Serenità con la debita humiltà."
- 354 ASV, Segreteria di Stato, Malta, c. 4, f° 8r-v verdalle'dan VIII. Clément'a, Malta, 20 Mayıs 1593.
- 355 A.y., f° 8r: "Preferendo essi signori Venetiani loro interessi et guadagni al publico beneficio della Christianità."
- 356 ASV, Segreteria di Stato, Malta, c. 3, f° 114r, birinci muhtıra: "La religione di San Giovanni Gierosolimitano, dal principio della sua institutione sin' hora, non ha mai mancato di virtuosamente operare et d' opporsi con tutte le sue forze all' impeto et furore di Barbari infedeli, et particolarmente de Turchi, crudelissimi et implacabili nemici del nome cristiano."
- 357 A.y.: "Cosi, in ogni occasione di guerra che s'è offerta alla Republica di Venezia contra di loro, s'è sempre, con ogni prontezza, con l'armi et con tutte le sue forze, presentata in suo aiuto et soccorso."
- 358 A.y.: "Con tutto ciò, la Republica sopradetta, all'incontro, non si sa per qual cagione, non ha cessato da molti anni in qua di dannificarla in generale et in particolare, cosi nell'honore come nella reputatione."
- 359 A.y., f° 116r, üçüncü muhtıra: "Il proprio istituto et la particolar professione di detta religione è di danneggiare et offendere gl'Infideli, et particolarmente i Turchi, crudelissimi nemici del nome christiano, con quali si tiene guerra giustissima."
- 360 A.y.: "Dopo esser stata discacciata di Terra Santa, non le resta altro modo che nuocerli et offendergli per via del mare con le galere et con altri suoi vascelli armati, si come ha fatto sempre mentre è stata in Rodi et dopo che si trova in Malta, essendosi sempre sforzata di virtuosamente operare et di tenere quanto in lei è stato possibile l'armi et le forze de Turchi lontane dall'Italia et dagli altri paesi christiani, senza volersi mai soggettare a detti Turchi, né tener con essi amicitia o pace, né pagarli tributo alcuno."
- 361 A.y.: "Il portar rispetto a Turchi et il tener con essi pace et amicitia è più dannoso che utile alla christiana republica, poichè essendo essi nemici nostri irrevocabili et implacabili, né conoscendo cortesia, né osservando fede ad alcuno, senon in quanto gli torna commodo, non lasciano di nuocere et assalire, quando gli vien ben fatto, cosi quelli che stanno in pace, come quelli che stanno con essi in guerra."
- 362 A.y., f° 116v: "Perché il mare è comune, né possono i signori Venetiani dire che quei mari di Levante siano suoi per havervi altre volte havute molt'isole et havervi ancor'hoggi Candia et molt'altri isolotti."
- 363 A.y.: "Se questa ragione havesse luoco, altrettanta giurisditione potrebbe pretendere anco la Religione in quei mari."
- 364 A.y., f° 117r: "Ricontrandogli caricati di robbe, di mercantie et di persone turchesche, non gli danno impedimento alcuno, non ostante che, conforme alla ragione di guerra et alle leggi del consolato del mare, giustamente pigliare le potesse."

- 365 A. y.: “Non potrebbero le galere della Religione andar mai in Levante, quando proibito gli fosse il poter far l’acqua loro in Candia.”
- 366 A. y., f° 120r-v, dördüncü muhtıra, “Ragioni per le quali il corso di Levante forzatamente non si può fare senza toccare dell’isola di Candia.”
- 367 ASV, Segreteria di Stato, Malta, c. 7, f° 10r, Gori-Pannellini’den Camillo Pamfili’ye, Malta, 22 Temmuz 1645: “Per li disgusti che questa religione riceve spesso da quella Republica, contro la quale il signor Gran Maestro ancora ha gran senso.”
- 368 A. y., f° 10r-v: “L’esortai a lassar i detti disgusti, preferendo l’interesse comune di tutta la Christianità [...]. A questo rispose che li sarebbe più utile che Candia fusse de Turchi, dando più impedimenti li signori venetiani in Candia che comodo a queste galere, quando vi capitano.”
- 369 ASVe, Segreteria di Stato, Malta, c. 24, f° 139v, Angelo Ranuzzi’den Dezio Azzolino’ya, Malta, 18 Ekim 1668: “Sua Eminenza s’andava difendendo con dire che la Religione era povera.”
- 370 A. y.: “Per meglio difendersi, volse il Gran Maestro dire qualche cosa anco de signori Veneziani quasi che non lo meritassero già che non veniva da loro corrisposto a questa Religione.”
- 371 Michel Fontenay’nin belirttiği gibi, 1670 ve 1680’li yıllarda, korsanlık faaliyetinin en yoğun biçimde sorgulandığı sırada, XIV. Louis’nin Babıali’deki elçileri Nointel ya da Guilleraques hâlâ Malta ile sürekli bir yazışma içindedirler, bkz. M. Fontenay, “L’Empire ottoman et le risque corsaire...”, y.a.y., s. 208.

8. “Tanrının Savaşçıları” mı Yoksa Dalkılıç Serseriler mi? Türk Savaşının Askerleri

- 1 Bu deyim, izniyle, D. Crouzet’nin *Les guerriers de Dieu. La violence au temps des guerres de religion. Vers 1525 - vers 1610* (2 cilt, Paris, 1990) adlı eserinden ödünç alıyorum.
- 2 Bkz. Örneğin, ASV, Segreteria di Stato, Francia, c. 88, f° 582r, Nicolo Guidi di Bagno’dan Camillo Pamfili’ye, Paris, 3 Kasım 1645.
- 3 A. y., f° 519r, Guidi di Bagno’dan Pamfili’ye, Paris, 15 Eylül 1645: “Fu rappresentato a Vostra Eminenza il santo pensiero di alcuni nobili di questo regno d’impiegare le loro persone e facultà in servizio della religione cattolica e particolarmente contro il dominio e forze del Turco.”
- 4 BNF, Fonds italien, ms. 1824, s. 645, Battista Nani’den Senatoya, Paris, 27 Temmuz 1645: “Alcune reliquie di quell’unione che fu già contro Turchi dal fù duca di Nivers praticata non hanno deposto mai li loro pensieri di servir alla religione et alla fede in qualche impresa importante, dilatatisi anzi con la società di molti altri et tra questi alcune persone di buone case et di credito.”
- 5 A. y., s. 648: “Hanno promesso di comprar, armar et trattener a loro spese per questa campagna quattro vascelli da guerra che esibiscono pronti et spingerli per tutto il prossimo mese, a poco più, ad unirsi a l’armata di Vostre Eccellenze.”
- 6 A. y.: “Per l’avvenire, continuando la guerra, si promettono qualche cosa di più.”
- 7 ASV, Segreteria di Stato, Francia, c. 88, f° 519r, Guidi di Bagno’dan Pamfili’ye, Paris, 15 Eylül 1645: “La regina, intesi così buon’ pensiero, ha prontamente

col suo consiglio acconsentito all'esecuzione di esso [...], essendoli piacciuto che l'unione de vascelli si faccia nel mare oceano e con pretesto di doversi impiegare in servizio de' cattolici d'Inghilterra per render più profittevole l'opera con la segretezza del vera fine di essa."

- 8 Bkz. ASV, Segreteria di Stato, Francia, c. 88, f° 567r, 568r, 582r, 601r, Guidi di Bagno'dan Pamphili'ye, Paris, 13 ve 27 Ekim, 3 ve 10 Kasım 1645.
- 9 A.y., f° 678r, Guidi di Bagno'dan Pamphili'ye, Paris, 22 Aralık 1645: "[Gli ho detto] che per non haver la loro compagnia per ancora maggior principio nelli effetti del loro buon pensiero per hora devessero restare sodisfatti della sudetta indulgenza."
- 10 BNF, Fonds italien, ms. 1824, s. 835: "lo gli eccito con tutto il calore et il nuntio gli assiste et dirige con carità et fervore."
- 11 Brantôme, *Oeuvres complètes*, t. V, ed. L. Lalanne, Paris, 1869, s. 406-407: "Bizse Malta'ya gittik, sayımız üç yüz kadar şövalye ile sekiz yüzden fazla askeri buluyordu. [...] Sözün kısası, küçük olmasına karşılık, kuvvet, düzen ve silah bakımından Fransa'dan çıkıp Kâfirlerle savaşmaya giden hiçbir ordudan aşağı kalmayan bir birlik olduk."
- 12 R. A. de Vertot, *Histoire des chevaliers hospitaliers de Saint-Jean- de-Jérusalem, appelés depuis les chevaliers de Rhodes et aujourd'hui les chevaliers de Malte*, t. IV, Paris, 1726, s. 155
- 13 BNF, 500, Colbert, 483, f° 332v, "Relation de la campagne de Hongrie en 1664" [1664 Macaristan seferinin hikâyesi].
- 14 C.-A. de La Fare, *Mémoires et réflexions sur les principaux événements du règne de Louis XIV*, Amsterdam, 1740, s. 47-48.
- 15 Pellisson, *Histoire de Louis XIV jusqu'à la paix de Nimègue*, t. III, Paris, 1749, s. 97.
- 16 Bkz. C. Gerin, "L'expédition des Français à Candie en 1669", *Revue des questions historiques*, 25 (1879), s. 85-87; A. Le Glay, "L'expédition du duc de Beaufort (1668-1669)", *Revue d'histoire diplomatique*, 11 (1897), s. 195-199; C. Terlinden, *Le pape Clément IX et la guerre de Candie (1667-1669)*, Paris-Louvain, 1904, s. 96-98.
- 17 [P. de Courcillon, marquis de Dangeau], *Journal du marquis de Dangeau*, t. 1, ed. E. Soulié et al., Paris, 1854, s. 139. Burada kral soyundan prensler, Conti prensi Louis-Armand de Bourbon (1661-1685) ile küçük kardeşi La Roche-sur-Yon prensi François-Louis de Bourbon (1664-1709) kastedilmektedir. Viyana Kuşatması esnasında ve müteakip kampanyalarda İmparatora hizmet eden Fransız gönüllüler hakkında, P. Roy'nun verdiği bilgilere başvurulabilir: "Louis XIV et le siège de Vienne", *Revue internationale d'histoire militaire*, 68 (1987) s. 189.
- 18 C.-A. de La Fare, *Mémoires et réflexions...*, a.g.y., s. 258.
- 19 [P. de Courcillon, marquis de Dangeau], *Journal...*, t. 1, s. 153 versailles, 15 Nisan 1685: "Kral, bu iki prensin peşinden gittikleri için, Conty piyade alayının albayı şövalye De Sillery ile La Roche-sur-Yon süvari alayının albayı şövalye D'Angoulême'i görevlerinden aldı."; a.y., s. 184 versailles, 3 Haziran 1685: "Kral, Monsenyör Conty prensinin alayını tensik etti, Monsenyör La Roche-sur-Yon prensinin süvari alayını da Monsenyör Bourgogne Düküne verdi"; a.y., s. 215 versailles, 1 Eylül 1685: "Kral, Monsieur le Prince'e [yani kardeşi-

- nel], Monsenyör Conty prensine tanımış olduğu, yanına serbestçe girme hakkını kaldırmak istediğini ve bunu ona Madam Conty prensesinin ağzından haber vereceğini söyledi.”
- 20 A.y., s. 198-199 versailles, 1 Temmuz 1685: “M. de Lorraine Neuhausel’i kuşatmış; hendek on bir Temmuzda açılmış. Monsenyör Conty prensleri de bu kuşatmada bulunuyorlarmış ve şimdiden büyük kahramanlık göstermişler”; a.y., s. 213 versailles, 28 Ağustos 1685: Commercy prensi kalenin zaptı sırasında oradaymış ve Monsenyör Conty prensleriyle birlikte çarpışmalara katılmış; prensler her zaman yaptıkları gibi harika işler başarmışlar.”
- 21 A.y., s. 217 versailles, 4 Eylül 1685.
- 22 Bkz. Özellikle VII. başlık, “Croisade et chevalerie. Noblesse et chevalerie” [Haçlı Seferi ve Şövalyelik. Soyluluk ve şövalyelik], A. Dupront, *Le mythe de croisade*, t. II, Paris, 1997, s. 641-704.
- 23 D. Crouzet, *Les guerriers de Dieu...*, a.g.y.
- 24 H. Germa-Romano, *Du “bel mourir” au “bien mourir”. Le sentiment de la mort chez les gentilshommes français (1515-1643)*, Cenevre, 2001. Oldukça edebi kalan bu görüşü tamamlamak için, bkz. A. Corvisier’nin “askerî soyluluk” üstüne geniş açıklamaları, *Armées et sociétés en Europe de 1494 à 1789*, s. 100-122; A.k., “La noblesse militaire. Aspects militaires de la noblesse française du XVe au XVIIIe siècle. État des questions”, *Histoire sociale - Social History*, 11 (1978), s. 336-355. İspanyol soyluluğu ve askerî ideallerinin sürekliliği hakkında, bkz. R. Puddu, *Il soldato gentiluomo. Autoritratto d’una società guerriera: la Spagna del Cinquecento*, Bologna, 1982.
- 25 R. Sauzet, “Les relations entre Chrétiens et Musulmans à travers quelques écrits autobiographiques du Midi de la France”, in *Chrétiens et Musulmans à la Renaissance*, ed. B. Bennassar ve R. Sauzet, Paris, 1998, s. 272-274.
- 26 Bkz. A. Sambo, “Fonti per la storia militare nella Repubblica di Venezia”, *Cheiron*, 23 (1993), s. 187-204.
- 27 M. E. Mallet ve J. R. Hale, *The Military Organization of a Renaissance State. Venice c. 1400 to 1617*, Cambridge, 1984.
- 28 Bu yol daha önce Avrupa ölçeğinde açılmıştır. A. ve G. Parker, *European Soldiers, 1550-1650*, Cambridge, 1972.
- 29 Milletlerarası bir “asker piyasasının” varlığı özellikle D. Potter tarafından vurgulanmıştır: “The international mercenary market in the sixteenth century: Anglo-French competition in Germany, 1543-1550”, *English Historical Review*, 111 (1996), s. 24-58; P. H. Wilson, “The german “soldier trade” of the seventeenth and eighteenth centuries: a reassessment”, *International History Review*, 18 (1996), s. 757-792.
- 30 Bu açıdan Ortaçağ sonlarında Fransa’yla ilgili olarak, bkz. P. Contamine, *État et société à la fin du Moyen Age: études sur les armées des rois de France, 1337-1494*, Paris-Lahey, 1972. İspanya için, bkz. J. A. Maravall’in “kuru-cu” makalesi, “Ejército y Estado in el Renacimiento”, *Revista de estudios políticos*, 117-118 (1961), s. 5-42. Tarihçiler özellikle bu evrimlerin mahiyeti ve dönemlenmesi konularında karşı görüşler öne sürmüşler ve tartışma “askerî devrim” kavramı çevresinde yoğunlaşmıştır; bu konuda bkz. zengin bir bibliyografya içinden, şu eserler: M. Roberts, *The Military Revolution, 1550-1660*, Belfast, 1956; G. Parker, *The Military Revolution: Military Innovation and the*

Rise of the West, 1500-1800, Cambridge, 1988; J. Black, *A Military Revolution? Military Change and European Society, 1500-1800*, Londra, 1991; ve şu derleme: C. Duffy (ed.) *The Military Revolution and the State, 1500-1800*, Exeter, 1980.

- 31 Bkz. P. Pieri, *La crisi militare italiana nel Rinascimento nelle sue relazioni con la crisi politica ed economica*, Napoli, 1932; M. E. Mallett, *Mercenaries and their Masters. Warfare in Renaissance Italy*, Londra, 1974; A.k., *Diplomacy and War in Later Fifteenth-Century Italy*, Londra, 1983.
- 32 Bkz. N. Covini'nin düşünceleri, "Condottieri ed eserciti permanenti negli Stati italiani nel XV. secolo in alcuni studi recenti", *Nuova rivista storica*, 69 (1985), s. 329-352; L. Pezzolo, "Esercito e Stato nella prima Età moderna: alcune considerazioni preliminari per una ricerca sulla Repubblica di Venezia", *Studi veneziani*, n.s., 14 (1987), s. 303-322.
- 33 Bkz. M. E. Mallett ve J. R. Hale, *The Military Organization...*, a.g.y., s. 1-210. Bkz. ayrıca J. R. Hale'in sentez makalesi, "Venezia e la "rivoluzione militare europea"", in *Crisi e rinnovamenti nell'autunno del Rinascimento*, ed. V. Branca ve C. Ossola, Floransa, 1991, s. 85-103.
- 34 M. Knapton, "Il fisco nello Stato veneziano di Terraferma tra '300 e '500: la politica delle entrate", in *Il sistema fiscale veneto. Problemi e aspetti, XV-XVIII secolo*, ed. G. Borelli et al. Verona, 1982, s. 15-57. Daha genel olarak, bkz. L. Pezzolo, *L'oro dello Stato. Società, finanza e fisco nella Repubblica veneta del secondo '500* Venedik, 1990, s. 43-64; A.k., "La finanza pubblica: dal prestito all'imposta", in *Storia di Venezia dalle origini alla caduta della Serenissima*, t. V: *Il Rinascimento. Società ed economia*, ed. A. Tenenti ve U. Tucci, Roma, 1996, s. 703-751.
- 35 Bkz. J. R. Hale, "Renaissance armies and political control: The venetian provincial system, 1509-1529", *Journal of Italian History*, 2 (1979), s. 11-31.
- 36 İspanya için, örnek olarak şu şahsiyetler gösterilebilir: Alba Dükü, bkz. W. Maltby, *Alba. A Biography of Fernando Alvarez de Toledo, Third Duke of Alba, 1507-1582*, Londra-Berkeley, 1983; ya da Alessandro Farnèse, bkz. ortak çalışması *Alessandro Farnese, condottiero e duca (1545-1592)*, ed. S. Pronti, Piacenza, 1995; ya da P. Fea'nın monografileri, *Alessandro Farnese, duca di Parma*, Roma, 1886; L. Van der Essen, *Alexandre Farnèse, prince de Parme, gouverneur général des Pays-Bas (1545-1592)*, s cilt, Brüksel, 1933-1937. Ayrıca bkz. R. Sabbadini'nin toparlayıcı çalışması, "L'uso della memoria. I Farnese e le immagini di Alessandro, duca e capitano", in *Il "Perfetto capitano..."*, a.g.y., s. 155-182.
- 37 İmparatorlukta "savaş müteahhidi" modeli başka yerlerdekinden daha uzun sürme eğilimindedir, bkz. F. Redlich, *The German Military Enterpriser and his Work Force. A Study in European Economic and Social History*, 2 cilt, Wiesbaden, 1964-1965. Fakat, Otuz Yıl Savaşlarından itibaren büyük "general" figürleri sivrilmeye başlar, bkz. T. M. Barker, *The Military Intellectual and Battle. Raimondo Montecuccoli and Thirty Years War*, Albany, 1975. Sonraki dönem için, doğal olarak akla prens Eugène de Savoie gelecektir, bkz. M. Braubach, *Prinz Eugen von Savoyen*, 5 cilt, Viyana-Münih, 1963-1965.
- 38 Rönesans'ta *condottiero* figürü hakkında, bkz. M. E. Mallett, "Venice and its Condottieri, 1404-1454", *Renaissance Venice*, ed. J. R. Hale, Londra, 1973, s. 121-145; A.k., "The Condottiere", in *Renaissance Characters*, Londra-Chicago,

- 1988, s. 22-45. Savaş müteahhidinden ziyade askerî önder, daha az bağımsız ve kendisini kullanan iktidara daha itaatli olan Yeniçağ başkomutanı hakkında, bkz. M. Fantoni'nin makalesi, "Immagine del "capitano" e cultura militare nell'Italia del Cinque-Seicento", in *I Farnese. Corti, guerra e nobiltà in Antico regime*, ed. A. Bilotto et al., Roma, 1997, s. 209-243 ve ortak çalışma *Il "Perfetto capitano": immagini e realtà (secoli 15.-17.)*, ed. M. Fantoni, Roma, 2001. Zamanın büyük anlaşmazlıklarında İtalyan prenslerin tuttuğu yer daha özel olarak şu eserde vurgulanır: G. Hanlon, *The Twilight of a Military Tradition: Italian Aristocrats and European Conflicts, 1500-1800*, Londra, 1998.
- 39 16. yüzyıl boyunca Venedik yüksek askerî komutanlığı hakkında, bkz. M. E. Mallett ve J. R. Hale, *The Military Organization...*, a.g.y., s. 284-314.
- 40 D. Busolini, "Farnese, Orazio", *Dizionario biografico degli Italiani*, t. XLV, Roma, 1995, s. 127-128; A.k., "Farnese, Alessandro", a.y., s. 70-75.
- 41 Schulenburg hakkında, bkz. P. Zimmermann'ın notu, *Allgemeine deutsche Biographie*, t. XXXII, Berlin 1891, s. 667-674. Ayrıca bkz. K. M. Setton *venice, Austria and the Turks in the Seventeenth Century*, Philadelphia, 1991, s. 441-446 ve H. Schmidt'in yakın tarihli makalesi, "Il salvatore di Corfù Matthias Johann von Schulenburg (1661-1747). Una carriera militare europea al tempo dell'assolutismo", *Quaderni del Centro tedesco di studi veneziani*, 42 (1991).
- 42 G. Grivaud ve A. Papadaki, "L'institution de la Mostra Generale de la cavalerie féodale en Crète et en Chypre vénitiennes durant le XVIe siècle", *Studi veneziani*, n.s., 12 (1986), s. 165-199.
- 43 L. Pezzolo, "Aspetti della struttura militare veneziana in Levante fra Cinque e Seicento", in *Venezia e la difesa del Levante da Lepanto a Candia (1570-1670) Venedik*, 1986, s. 87.
- 44 A.k., "L'archibugio e l'arato". Considerazioni e problemi per una storia delle milizie rurali venete nei secoli XVI e XVII", *Studi veneziani*, n.s., 7 (1983), s. 59-80; S. Perini, "Le milizie della Terra ferma veneto verso la metà del Seicento", *Studi veneziani*, n.s., 29 (1995), s. 193-208.
- 45 M. E. Mallett ve J. R. Hale, *The Military Organization...*, a.g.y., s. 313-366.
- 46 Bu konuda bkz. P. Del Negro, "La milizia", in *Storia di Venezia...*, a.g.y., t. VII: *La Venezia barocca*, ed. G. Benzoni ve G. Cozzi, Roma, 1997, s. 509-532; ve E. Concina'nın eserleri, *Le trionfanti et invitissime armate venete. Le milizie della Serenissima dal XVI al XVIII secolo Venedik*, 1972; F. P. Favalaro, *L'esercito veneziano del '700. Ricerche e schizzi Venedik*, 1995.
- 47 L. Pezzolo, "Aspetti della struttura militare veneziana...", y.a.y., s. 86-87.
- 48 M. Knapton, "Tra Dominante e Dominio (1517-1630)", in *La Repubblica di Venezia nell'età moderna*, t. II: *Dal 1517 alla fine della Repubblica*, ed. G. Cozzi et al., Torino, yeni bas., 1995, s. 335.
- 49 L. Pezzolo, "Aspetti della struttura militare...", y.a.y., s. 87.
- 50 ASVe, Collegio, Relazioni, busta 66, rapor n° 5, sunan Francesco Molin, f° 17v.
- 51 ASVe, Collegio, Relazioni, busta 67, rapor n° 1, 29 Haziran 1660'ta sunan *Provveditore generale* Antonio Bernardo, f° 26r - 27r.
- 52 ASVe, Senato, Deliberazioni, Roma ordinaria, reg. 3, f° 102v - 103r, Senatodan Roma'daki elçilerine, 11 Ocak 1572.

- 53 ASVe, Senato, Deliberazioni, Secreta, reg. 77, f° 57r-v, 77v - 78r, 94r-v, Senatodan Cenova konsolosuna, 13 Aralık 1570, 3 Şubat ve 3 Mart 1571. Venedik ordusunda görev yapan Korsikalılar hakkında, bkz. P. Paleologo Oriundi, *I Corsi nella fanteria italiana della Serenissima Repubblica di Venezia Venedik*, 1912.
- 54 ASVe, Senato, Deliberazioni, Secreta, reg. 77, f° 70r, Senatodan Milano'daki sekretere, 27 Ocak 1571.
- 55 A.y., f° 138v Venedik Senyörlüğünden Napoli kral-vekiline, 26 Temmuz 1571.
- 56 A.y., f° 92v - 93r, 23 Şubat 1571 tarihli görüşme.
- 57 A.y., f° 122r - 123r, 2 Haziran 1571 tarihli görüşme.
- 58 Ancak yine de askeri birliklerin ana kitlesinin bu dönemde hâlâ, Korsika, Savoie ve İsviçre yönlerinde bazı uzantılarla birlikte, İtalya Yarımadası'ndan geldiği bir gerçektir, bkz. M. E. Mallet ve J. R. Hale, *The Military Organization...*, a.g.y., s. 322-324.
- 59 ASVe, Senato, Deliberazioni, Corti, reg. 16, f° 184v, Senatodan Pietro Dolce'ye, 5 Ağustos 1645.
- 60 A.y., f° 142r-v, 176r-v, Senatodan Zon'a, 13 ve 29 Temmuz 1645.
- 61 A.y., f° 218v - 219v, Senatodan Bon'a, 26 Ağustos 1645. Ayrıca bkz. ASVe, Senato, Deliberazioni, Corti, reg. 17, f° 48v - 49r, 81v - 82r, Senatodan Bon'a, 16 Eylül ve 14 Ekim 1645.
- 62 ASVe, Senato, Deliberazioni, Corti, reg. 17, f° 39v, Senatodan Giovanni Giustinian'a, 9 Eylül 1645.
- 63 ASVe, Senato, Deliberazioni, Corti, reg. 16, f° 170r-v, Senatodan Nani'ye, 22 Temmuz 1645.
- 64 BNMar, It. VII, 1105 (8155), f° 147v - 148r, Senatodan Contarini'ye, 21 Temmuz 1645.
- 65 A.y., f° 141v - 142r, Senato'dan Contarini'ye, 9 Temmuz 1645.
- 66 ASVe, Senato, Dispacci, Munster, filza 3, f° 328v, Contarini'den Senato'ya, Münster, 29 Temmuz 1645: "Tutte le armate sono di presente in campagna, anzi tutti i soldati guardati sotto le insegne con le forme più rigorose, acciò non prendino altronde servitio et quel capi che potriano intraprender di far la levata tutti per lo più obligati a servitio durante almeno la campagna."
- 67 Bkz. BNF, Fondsitalien, ms. 1825, s. 571, 625-626, Giovanni Battista Nani'den Senatoya, Paris, 14 ve 27 Temmuz 1645: Mazarin'in verdiği Fransa'da asker toplama izni hakkında. A.y., s. 809-810, 849-851, Nani'den Senatoya, Paris, 12 ve 19 Eylül 1645: Nani ilk alayların toplanmasına nezaret ediyor. Bu konuda ayrıca bkz. a.y., ms. 1826, f° 38v, Nani'den Senatoya, Moret-sur-Loing, 23 Ekim 1645; a.y., f° 99r, 111r-v, 120r, 129r, 162r, aynı kişiden aynı kişiye, Paris, 28 Kasım, 5, 12 ve 19 Aralık 1645, 7 Ocak 1646.
- 68 BNF, Fonds italien, ms. 1826, f° 190r, Nani'den Senatoya, Paris, 23 Ocak 1646: "Il servitio del re visibilmente patirà, le truppe mancando ogni giorno."
- 69 A.y., f° 212v - 213r, Nani'den Senato'ya, Paris, 6 Şubat 1646.
- 70 ASVe, Senato, Dispacci, Firenze, filza 55, f° 294r-v, sekreter Girolamo Cavazza'dan Senatoya, Arles, 24 Mart 1646.
- 71 Askerlerin ve komutanlarının şikâyetleri, kralı Venedik'te temsil eden Nicolas Bretel de Grémoville tarafından aktarılır, bkz. AMAE, CP venise, c. 55,

- № 347v, Grémoville'den dışişleri devlet sekreteri Brienne'e Venedik, 19 Mayıs 1646: "Onun hizmetindeki Fransız askerlerin çoğu hastalık ve sefaletten ölüyor, subaylara da o kadar kötü muamele ediliyor ki, Cumhuriyet komutanlarının küstahlık ve kibirinden illallah demiş durumdalar.," a.y., № 416v, Grémoville'den Brienne'e Venedik, 21 Temmuz 1646: "Fransızlar hâlâ bana gördükleri aşağılayıcı muameleden, kendilerine ikide bir hain ve Cumhuriyet düşmanı denmesinden şikâyet ediyorlar, oysa bu Cumhuriyeti savunan yalnız biziz. Böyle bir nankörlüğe muhatap olmak tahammül edilir şey değil."
- 72 BNF, Yeni edin. fr. belg., ms. 5110, № 14r, Brienne'den Grémoville'e, Fontainebleau, 14 Ağustos 1646.
- 73 Bkz. BNF, Fonds italien, ms. 1827, № 273r-v, Nani'den Senatoya, Moret-sur-Loing, 21 Ağustos 1646; a.y., ms. 1828, № 22v - 23v, Nani'den Senatoya, Moret-sur-Loing, 18 Eylül 1646.
- 74 AMAE, CP venise, c. 54, № 182v, Mazarin'den Grémonville'e, yer bel., 24 Temmuz 1646.
- 75 BNF, Fonds italien, ms. 1828, № 113r - 114r, Nani'den Senatoya, Paris, 20 Kasım 1646: Kardinal Venedik'e Normandiya'dan 1.000 ve Brütanya'dan da 1.000 kişi toplaması için izin veriyor.
- 76 BNF, Fonds italien, ms. 1829, № 218r, Nani'den Senatoya, Paris, 23 Temmuz 1647: "È d'assoluta impossibilità ottenerla al presente che il re leva per tutto et il dimandar contro tempo et haver una risposta negativa pregiudica per quando sarà maggior opportunità di ricercarla."
- 77 BNF, Fonds italien, ms. 1829, № 81r, Nani'den Senatoya, 21 Kasım 1645.
- 78 A.y., № 129v - 130r, Nani'den Senatoya, Paris, 19 Aralık 1645.
- 79 A.y., № 170v, Nani'den Senatoya, Paris, 9 Ocak 1646. Bkz. Atkins'le yapılan sözleşmenin kopyası, ASVe, Senato, Dispacci, Francia, filza 103, № 296r - 298v, 10 Ocak 1646'da yapılan kontratın aslı.
- 80 BNF, Fondsitaiien, ms. 1826, № 249r, Nani'den Senatoya, Paris, 27 Şubat 1646.
- 81 BNF, Fonds italien, ms. 1827, № 50r, Nani'den Senatoya, Paris, 3 Nisan 1646: İç savaş kargaşası ve tüccarların Atkins'in asker toplamasını önlemek için teş müdahalesi konusunda. [İngiltere'de] iç savaş sırasında Osmanlı-İngiliz ilişkileri konusunda, daha ayrıntılı olarak, bkz. D. Goffman, *Brittons in the Ottoman Empire, 1642-1660*, Seattle-Londra, 1998.
- 82 BNMar, It., VII 1923 (9547), № 387r-v, 391r-v, Condulmer'den Contarini'ye, La Haye, 14 ve 19 Şubat 1647.
- 83 Bu savaş ve 1640'lı yıllarda Kuzey ülkelerinin durumu konusunda, bkz. M.-L. Pelus-Kaplan ve E. Schnakenbourg, "Le contrôle de la Baltique et les enjeux économiques", in *L'Europe des traités de Westphalie. Esprit de la diplomatie et diplomatie de l'esprit*, ed. L. Bély, Paris, 2000, s. 297-311. Daha genel bağlamda şu eserlere de başvurulabilir: D. Kirby, *Northern Europe in the Early Modern Period. The Baltic World, 1492-1772*, Londra-New York, 1990; S. P. Oakley, *War and Peace in the Baltic, 1560-1772*, Londra-New York, 1992.
- 84 BNMar, It. VII 1923 (9547), № 1r-v, Condulmer'den Contarini'ye, Amsterdam, 2 Ağustos 1645.
- 85 A.y., № 90v - 91v, Condulmer'den Contarini'ye, Amsterdam, 9 Eylül 1645. Kontratın aslı için, bkz. a.y., № 94v - 95v.

- 86 ASVe, Senato, Dispacci, Munster, filza 3, f° 580r - 581v, Contarini'den Senatoya, Munster, 17 Kasım 1645.
- 87 A.y., f° 645r-v, Contarini'den Senatoya, Munster, 8 Aralık 1645.
- 88 BNF, Fonds italien, ms. 1830, f° 278v, Nani'den Senatoya, Paris, 12 Mayıs 1648: "Brienne m'ha detto di nuovo che per le leve non credeva che il servizio del re le potesse permettere, convenendosi sempre batter la cassa per tener l'armate complete."
- 89 BNF, Fonds italien, ms. 1831, f° 106r, Morosini'den Senatoya, Poissy, 13 Ekim 1648.
- 90 A.y., f° 142v - 143r, 158r, Morosini'den Senatoya, Paris, 24 Kasım ve 15 Aralık 1648.
- 91 ASVe, Senato, Deliberazioni, Corti, reg. 17, f° 53r, Senatodan Cavazza'ya, 16 Eylül 1645.
- 92 ASVe, Senato, Deliberazioni, Corti, reg. 16, f° 170r-v, Senatodan Nani'ye, 22 Temmuz 1645.
- 93 BNMar, It. VII 1105 (8155), f° 142r, Senatodan Contarini'ye, 9 Temmuz 1645.
- 94 BNF, Fonds italien, ms. 1825, s. 484, Nani'den Senatoya, Paris, 20 Haziran 1645: "Io procurero l'incontro di qualche soggetto, che nella peritia delle fortificazioni et de fuochi habbi le qualità da Vostre Eccellenze richieste, ma non sarà senza difficoltà."
- 95 A.y., s. 635, Nani'den Senatoya, Paris, 27 Temmuz 1645: "Ho rinforzato le diligence per trovar ingegneri et petardieri, di questi spero presto spedire uno almeno al servizio."
- 96 BNF, Fonds italien, ms. 1827, f° 32v, Nani'den Senatoya, 20 Mart 1646: "Se di queste gente a misura del bisogno et del desiderio di Vostre Eccellenze io non posso provveder, merito il compatimento della loro benignità, ma posso ben accertarle che non ven'è alcuno di nome et di conto ch'io non habbi tentato levarlo et seco introdotto trattato."
- 97 BNF, Fonds italien, ms. 1828, f° 246v, Nani'den Senatoya, Paris, 5 Şubat 1647: "La penuria è all'estremo."
- 98 ASVe, Senato, Dispacci, Munster, filza 3, f° 328v, Contarini'den Senatoya, Münster, 29 Temmuz 1645.
- 99 BNMar, It. VII 1923 (9547), f° 98v - 99r, Condulmer'den Contarini'ye, Amsterdam, 12 Eylül 1645.
- 100 BNF, Fonds italien, ms. 1827, f° 115r, Nani'den Senatoya, Paris, 15 Mayıs 1646.
- 101 ASVe, Senato, Dispacci, Munster, filza 3, f° 583r, Contarini'den Senatoya, Münster, 17 Kasım 1645: "La militia [è] hoggidi la più moderna, la più praticata mercantia."
- 102 ASV, Fondo Borghese, III, c. 51c, f° 25r-v. 1593'le 1606 arasında imparatorla Osmanlı devleti arasında yapılan "Uzun Savaş" sırasında Roma'nın icraatı hakkında, bkz. J. P. Niederkorn, *Die europäischen Mächte und der "Lange Türkenkrieg" Kaiser Rudolfs II. (1593-1606)*, Viyana, 1993, s. 70-102. Söz konusu yarıdım 1601'de Gian Francesco Aldobrandini komutasında on bin kadar askerden oluşan bir seferi kuvvetin gönderilmesiyle doruk noktasına varır, bkz. F. Brancucci, "Der Beitrag des Heiliges Stulhes zum Krieg gegen die Türken im

- Jahre 1601", *Innsbrucker historische Studien*, 2 (1982), s. 193-203. Daha genel bağlamda, Papalık kuvvetleri için, bkz. G. Brunelli, *Soldati del Papa. Politica militare e nobiltà nello Stato della Chiesa (1560-1644)*, Roma 2003.
- 103 ASV, Fondo Borghese, III, c. 51c, f° 25r: "Che'l colonello, luogotenente colonello e tutti li capitani siano cattolici e procurino di fare che i loro officiali maggiori siano tali."
- 104 A. y.: "Dovrà il colonello e tutti li soldati giurare obediencia a Sua Santità et alla Sede apostolica."
- 105 Giacomo Serra'nin kariyeri ve misyonu hakkında, bkz. *Nuntiaturlberichte aus Deutschland. Die Prager Nuntiaturl des Giovanni Stefano Ferreri und die Wiener Nuntiaturl des Giacomo Serra (1603-1606)*, ed. A. O. Meyer, Berlin, 1913, s. XXIV-XXVII, XXXVI-XXXVIII.
- 106 A. y.: "Prometteranno di servire per tutto quel tempo e dove da detto monsignore in nome di Sua Santità sarà loro ordinato."
- 107 BNMar, It., VII 1923 (9547), f° 117v, Condulmer'den Contarini'ye, Amsterdam, 20 Eylül 1645: "Tutte le scritture passono e passeranno per mano di notaro publico [...]. Tutto quello ch'andrò operando sarà in autentica e legale forma."
- 108 A. y., f° 94r - 95v: "Capitulatione del signore colonello Carlo Vandeick", Amsterdam, 9 Eylül 1645.
- 109 A. y., f° 235r - 238v: "Capitulatione d'une levata di quattromilla ducento fanti olandesi ripartiti in due regimenti che leverà sua altezza il principe Felippo Palatino in servizio della Serenissima Republica di Venetia", Lahey, 10 Nisan 1646.
- 110 BNF, Fondsitalien, ms. 1826, f° 111r, Nani'den Senatoya, Paris 5 Aralık 1645: "Ho sottoscritto un trattato per un reggimento di due milla huomini col colonello de Mesnil, persona esperta e capace."
- 111 Sözleşmenin aslı için, bkz. ASVe, Senato, Dispacci, Francia, filza 103, f° 181r - 182v: "Capitoli accordati e conclusi tra l'eccellentissimo signore Battista Nani, ambasciatore della Serenissima Republica di Venetia [...] et il signore de Mesnil", Paris, 5 Aralık 1645.
- 112 Bkz. ASVe, Senato, Dispacci, Francia, filza 105, f° 441r - 442r, Jean Gilbert ve Jean Dublanc'la yapılan sözleşme, Paris, Şubat 1647; a. y., f° 443r-v, Sr. de la Chaussée ile yapılan sözleşme, Paris, 18 Şubat 1647. Bkz. ayrıca, a. y., filza 106, f° 32r-v, Benoît Freslon ve Stéphane Savigny'nin sözleşmeleri, 9 Mart 1647; a. y., f° 37r-v, Florent Chaumel lehinde sözleşme, 9 Mart 1647.
- 113 ASVe, Senato, Dispacci, Francia, filza 103, f° 213r - 215r, "Capitoli accordati e conclusi tra l'eccellentissimo signore Battista Nani [...] et il signore cavalier de Brisson", Paris, 18 Aralık 1645.
- 114 AMAE, CP venise, c. 55, f° 534v, Grémonville'den Brienne'e, 15 Aralık 1646.
- 115 BNF, Fondsitalien, ms. 1829, f° 19r, 44r, Nani'den Senatoya, 12 ve 26 Mart 1647.
- 116 ASVe, Senato, Dispacci, Francia, filza 104, f° 92r - 93v: "Capitoli accordati e conclusi tra l'eccellentissimo signore Battista Nani et il signore de Beaucastel", Paris, 20 Mart 1646.
- 117 BNF, Fondsitalien, ms. 1829, f° 307v - 308r, Nani'den Senatoya, Paris, 17 Eylül 1647.

- 118 ASVe, Senato, Dispacci, Francia, filza 106, f° 35r - 36v, Nani'nin Senatoya gönderdiği mesaja ekli belge, Paris, 12 Mart 1647.
- 119 ASVe, Senato, Dispacci, Munster, filza 3, f° 385r, Contarini'den Senatoya, Münster, 1 Eylül 1645.
- 120 BNMar, It., VII 1923 (9547), f° 93v, Condulmer'den Contarini'ye, Amsterdam, 12 Eylül 1645: "Sto in trattato con alcuni maestri di brulò e fuochi artificiali. Dimandono 40 franchi il mese, ma spero che si riduranno al dovere."
- 121 BNMar, It. VII 2381 (9752), f° 16r, Condulmer'den Contarini'ye, Lahey, 5 Ocak 1646: "Quanto agli'ingegneri, dubito assai che si possa trovare genti che vogliono acquistar honore, mentre in questi paesi, il maggior honore che stimano è il denaro."
- 122 BNF, Fonds italien, ms. 1825, s. 719, Nani'den Senatoya, Paris, 15 Ağustos 1645.
- 123 ASVe, Senato, Deliberazioni, Roma ordinaria, reg. 3, f° 102v, Senatodan Roma'daki elçilerine, 11 Ocak 1572: "Che la sia contenta dar tal commissione al suo agente che possiamo amorevolmente abbracciar così come desideriamo."
- 124 BNMar, It. VII 1923 (9547), f° 98v, Condulmer'den Contarini'ye, Amsterdam, 12 Eylül 1645: "Gli do buone parole, perchè il prezzo è troppo alto."
- 125 BNF, Fonds italien, ms. 1826, f° 121v, Nani'den Senatoya, Paris, 12 Aralık 1645.
- 126 BNF, Fonds italien, ms. 1829, f° 11r, Nani'den Senatoya, Paris, 5 Mart 1647.
- 127 BNMar, It. VII 1923 (9547), f° 30r, Condulmer'in Amsterdam'dan 12 Ağustos 1645 tarihli mesajına ilişik ilanın kopyası: "La Serenissima Republica desidera dodeci navi poderosissime da guerra, forti, provvedute de marinari, bombardieri valorosi, con artiglieria quanto più si possa bronzo e col provvedimento di tutti li altri bisogni necessarii."
- 128 A.y.: "La Serenissima Republica abbraccerà sempre le migliori condizioni e le migliori navi."
- 129 Bu tartışmalar hakkında, bkz. a.y., f° 49r - 50v, Condulmer'den Contarini'ye, Amsterdam, 16 Ağustos 1645.
- 130 A.y., f° 93r-v, Condulmer'den Contarini'ye, Amsterdam, 12 Eylül 1645.
- 131 A.y., f° 115r-v, Condulmer'den Contarini'ye, Amsterdam, 16 Eylül 1645.
- 132 BNF, Fonds italien, ms. 1826, f° 163r, Nani'den Senatoya, Paris, 7 Ocak 1646.
- 133 BNF, Fonds italien, ms. 1829, f° 10v - 12r, Nani'den Senatoya, Paris, 5 Mart 1647.
- 134 A.y., f° 28r, Nani'den Senatoya, Paris, 19 Mart 1647.
- 135 A.y., f° 63r-v, Nani'den Senatoya, Paris, 16 Nisan 1647.
- 136 BNMar, It. VII 2382 (9753), f° 15v, Condulmer'den Contarini'ye, Amsterdam, 27 Temmuz 1646: "Le spese che dovevano fare in mantener tanta gente erano insopportabile per la loro borsa privata."
- 137 A.y., f° 85r-v, Condulmer'den Contarini'ye, Amsterdam, 21 Ağustos 1646: "Ho replicato che loro signori erano prudenti e che ben sapevano che i principi, quando hanno una guerra sopra le braccia non possono esser così puntuali nei pagamenti [...] ma che però era una gran consolatione di restar col animo quieto della sicurezza del suo danaro, come potevano far loro, perchè la Republica, se ben ritarda, non manca mai al soldo dei pagamenti."

- 138 BNMar, It. VII 2383 (9754), f° 311v, Condulmer'den Contarini'ye, Amsterdam, 27 Eylül 1647: "Si lamentano al vivo che non ricevevano un quattrino."
- 139 A.y., f° 372r, Condulmer'den Contarini'ye, Amsterdam, 25 Ekim 1647: "Si sono lasciati intendere che scriveranno ai capitani delle navi che quando non sono pagati che abbandonino il servitio e ritornino in Olanda."
- 140 A.y.: "Stimo però che lo dicono, ma che non lo faranno, perchè non vorranno correr rischio di perdere quello ch'avanzano."
- 141 ASVe, Senato, Dispacci, Firenze, filza 55, f° 98r - 102r, 27 Ekim 1645 tarihli sözleşmenin aslı. Bir kopyası da: BNMar, It. VII 2381 (9752), f° 198r - 200v.
- 142 François de Nuchèze'in kökeni ve kariyeri hakkında, bkz. C. de Chergé, *François de Nuchèze, vice-amiral, intendant général de la Marine de France*, Poitiers, 1854.
- 143 En azından sekreter Cavazza bunu iddia ediyordu, bkz. ASVe, Senato, Dispacci, Firenze, filza 55, f° 84v, Girolamo Cavazza'dan Senatoya, Malta, 28 Ekim 1645.
- 144 Cumhuriyet'in Fransa elçisine göre, bkz. ASVe, Senato, Dispacci, Francia, filza 106, f° 187v, Battista Nani'den Senatoya, Paris, 30 Nisan 1647.
- 145 Bu varsayım Birleşik-Eyaletlerde Domenico Condulmer tarafından dile getirilmiştir, bkz. BNMar, It. VII 2383 (9754), f° 103v, Condulmer'den Contarini'ye, Amsterdam, 29 Mayıs 1647.
- 146 Bu sefer hakkında, bkz. J. Cras ve G. Poumarède, "Entre finance et diplomatie, les armements du commandeur François de Nuchèze pour le secours de Candie", in *Guerres et paix en Europe centrale aux époques moderne et contemporaine. Mélanges d'histoire des relations internationales offerts à Jean Bérenger*, ed. D. Tollet, Paris, 2003, s. 513-525.
- 147 AMAE, MD, France, c. 854, f° 225r, "Sr. komandör de Nuchèze'e talimat", tutanak, yer ve tarih yok.
- 148 ASVe, Senato, Dispacci, Provveditori da terra e da mar, filza 934, non num., Giovanni Battista Grimani'den Senatoya, kadirgasından, 17 Ekim 1646: È persona di vaglia, di aperto cuore e pronta all'obediENZA."
- 149 Bir kopyası, ASVe, Senato, Dispacci, Provveditori da terra e da mar, fiza 1083, Cappello'nun Senatoya yolladığı, Standia, 30 Ekim 1646 tarihli ve 65 n° lı mesajı ilişik.
- 150 *Salma*, orta Akdeniz havzasında tahıl için kullanılan bir ağırlık ölçüsüdür, giderek gemilerin yük taşıma kapasitelerine de uygulanır olmuştur. Bkz. F. C. Lane, "I tonnelli nel Medioevo e in Epoca moderna", in *Le navi di Venezia*, Torino 1983, s. 137-138. Muhtemelen sözleşmede kullanılan Malta *salma*'sı yaklaşık 288 kg. dir, bkz. A. Martini, *Manuale di metrologia*, Roma, 1976, s. 810. Biraz daha sonra Colbert'in saptadığı 976 kg. lik tonilato referans alınırsa, bin *salma* aşağı yukarı 295 tonilatoya denk gelir.
- 151 ASVe, Senato, Dispacci, Provveditori da terra e da mar, filza 1083, Cappello'nun Senatoya gönderdiği Standia 30 Ekim 1646 tarihli ve 65 n° lu mesajı ekli sözleşme: "Con le seguenti conditioni, che sono quelle appunto che restarono stabilite dal circonspetto segretario Cavazza alli 27 ottobre 1645 in Malta."
- 152 A.y.: "Copia di memoriale presentato dal sr. commendatore di Nusceses all'eccellentissimo sr. capitano generale da mar", Cappello'nun Senatoya 66 n° lı mesajına ilişik, yer ve tarih yok [Kasım 1646].

- 153 ASVe, Senato, Dispacci, Francia, filza 105, f° 247r, Nani'den Senatoya, Paris, 25 Aralık 1646: "Tengo lettere di Marsiglia che Neusceses sia arrivato a Tolone."
- 154 A.y., f° 283v, Nani'den Senatoya, Paris, 8 Ocak 1647: "Neusceses sperava trovar qui gl'ordini pronti per effettuar il trattato e sopra tutto il danaro che importa più del restante, ma promessomi già alcune settimane da Vostre Eccellenze e non essendo comparso, lo vado consolando, con buone speranze che possa gionger ben presto."; a.y., f° 360r, aynı kişiden aynı makama, Paris, 30 Ocak 1647: "Resta il principal punto, et è che di costi li ricapiti non son'ancora venuti, sebene promessi già molto, et io, in somma si grande, non posso trovarli."
- 155 A.y., f° 277r, Nani'den Senatoya, Paris, 25 Aralık 1647: "Non tralascierò di premere qui con gl'officii, acciò dal re s'intraprenda d'armar et sostener quella squadra"; a.y., f° 360r, aynı kişiden aynı makama, Paris, 8 Ocak 1647: "Ho buoni incontri che si pensa di conceder vascelli da guerra et alcuni da fuoco a spese del re.."
- 156 Bkz. ASVe, Senato, Dispacci, Francia, filza 105, f° 283v, Nani'den Senatoya, Paris, 8 Ocak 1647: Nuchèze "ha meco in confidenza insistito in ciò che anco ha nelle sue lettere al sr. Cavazza proposto che s'accrescano li brulotti [e] che si provvedano bregantini"; a.y., f° 360r, aynı kişiden aynı makama, Paris, 30 Ocak 1647: "L'istesso commendatore esibisce d'accrescer il numero [delle navi], se la Serenità Vostra lo trova opportuno"; a.y., f° 369r, aynı kişiden aynı makama, Paris, 5 Şubat 1647: "Per l'altre tartane che la Serenità Vostra m'impone di stringere, è Neusceses pronto ad armarne quattro." ASVe, Senato, Dispacci, Francia, filza 106, f° 16v, Nani'den Senatoya, Paris, 5 mars 1647: "Ho partecipato al commendatore medesimo l'intentione di Vostre Eccellenze per aggiungere due brulotti alle condizioni stesse degl'altri accordati et egli prontamente vi presta l'assenso."
- 157 Bkz. ASVe, Senato, Dispacci, Francia, filza 106, f° 59r-v, "Aggiunta al tartta concluso tra l'eccellentissimo sr. capitano generale da mar per la Serenissima Republica di Venetia et il sr. commendatore di Neusceses", Paris, 17 Mart 1647: Sözleşmeye yapılan bu ek, dört tartane, dört yangın kayığı ve dört brigantin kiralınmasını öngörmektedir.
- 158 ASVe, Senato, Dispacci, Francia, filza 105, f° 369v, Nani'den Senatoya, Paris, 5 Şubat 1647: "Quest'armamento, con l'aggiunta delle tartane, importa precisamente cento cinquanta tre mille settecento ottanta reali." ASVe, Senato, Dispacci, Francia, filza 106, f° 17r, Nani'den Senatoya, Paris, 5 Mart 1647: "Il conto di Neusceses è ch'il suo armamento, con le nuove aggiunte, ricerca precisamente cento sessenta cinque milla settecento e ottanta reali."; a.y., f° 57v, "Fondo del danaro che bisogna per il commendatore di Neusceses secondo il trattato": Reali 184 490, che sono scudi di Francia numero 178 330 e 2/3, cioè lire toinesi numero 534 992."
- 159 ASVe, Senato, Dispacci, Francia, filza 105, f° 411v, Nani'den Senatoya, Paris, 19 Şubat 1647: "Il commendatore di Neusceses m'ha richiesto i nollì e le paghe di due mesi per li tre vascelli che sono restati all'armata. [...] Sopra l'assertione sua et una nota che m'ha data che possano importare le due paghe predette vinti tre milla reali in circa, gl'ho fatto sborsare questa somma a conto."

- 160 A.y., f° 370v, Nani'den Senatoya, Paris, 5 Şubat 1647: "Infine il solo credito mio non può portarsi più oltre e Vostre Eccellenze, con la esatta puntualità dei pagamenti da farsi, lo rileveranno per loro servitio ancora più avanti"; a.y., f° 412r, aynı muhataplar, Paris, 19 Şubat 1647: "Crescendo sempre la spesa e mancando i recapiti, io dubito assai di restar in secco alla fine e [di] non trovare che mi somministri sopra un credito nudo tutto il denaro." ASVe, Senato, Dispacci, Francia, filza 106, f° 16v - 17r, Nani'den Senatoya, 5 Mart 1647: "Io devo rappresentar loro con humilissimo zelo che l'accreser le spese e non mandar mai provisioni e mezzi per farle è un'inganno volontario [...]. Non basta il commetter che si facciano tratte et il prometter che saranno pagate, perchè queste tratte non si trovano da farsi. [...] Hora conveniranno restar sospese et interrotte, perchè havendo in cinque settimane in circa trovato sopra il credito solo quasi cento milla scudi, hora non ne trovo più e si resta, com'ho scritto e previsto, e com'intenderanno, in asciuto."
- 161 ASVe, Senato, Dispacci, Francia, filza 106, f° 71r, Nani'den Senatoya, Paris, 19 Mart 1647: "Hora che comparisce il denaro e ch'io posso fornirlo, eccitto il commendatore al dovere."
- 162 A.y., f° 58r, Nuchèze'e yapılan ödemelere ilişkin not; buna göre komandör 237 950 lira almış, 297 042 lira için de alacaklı kalmış.
- 163 BNMar, It. VII 2383 (9754), f° 22r, Condulmer'den Contarini'ye, Amsterdam, 12 Nisan 1647.
- 164 A.y., f° 65v, Condulmer'den Contarini'ye, Amsterdam, 7 Mayıs 1647; a.y., f° 71r-v, Amsterdam'da Benedetto Baddello huzurunda kesilen 26 Nisan 1647 tarihli makbuz; bununla Nuchèze Condulmer'den 30.000 florin aldığını kabul ediyor; a.y., 69r-v, 3 Mayıs 1647 tarihli makbuz; 45.000 florinlik bir meblaga ilişkin aynı bilgiler.
- 165 *Ibid*, f° 142v, Condulmer'den Contarini'ye, Amsterdam, 21 Haziran 1647: "Fino a quest'hora gli ho esborsato fiorini 122 500 delli 225 000 che gli devo esborsare in conformità delle commissioni dell'eccellentissimo Nani, di modo che gli devo dare 102 500 fiorini."
- 166 A.y., f° 345v, Condulmer'den Contarini'ye, Amsterdam, 15 Ekim 1647.
- 167 ASVe, Senato, Dispacci, Francia, filza 106, f° 18r, Nani'den Senatoya, Paris, 5 Mart 1647: "Io mi cruccio a vedere che si farà una grossissima, ora inutilissima spesa. Dico inutile certo, perché se prenderanno in mano il trattato di Neuseses, vi troveranno la conditione che egli non è obligato d'haver pronti i vasselli che tre mesi dopo ch'haverà ricevuto il danaro. Raggiungano a questo il tempo che ricerca il viaggio et è facile il conto a che staggione per queste longhezze potrà trovarsi all'armata."
- 168 A.y., f° 272r, Nani'den Senatoya, Paris, 4 Haziran 1647: "Io ardisco dire humilmente che il ritardo che m'affligge all'estremo di quest'armamento oblige per l'avvenire a rifletter che le commissioni non vengano mai troppo preste, che il danaro debba esser sempre pronto alla spesa et in fine, che converrebbe più tosto per celerità e per vantaggio nolleggiar a forse anco comprar le navi a publico nome che passar per mani d'altri"; a.y., f° 293v, Nani'den Senatoya, Paris, 11 Haziran 1647: "A ben essaminar il trattato ch'egli ha accordato all'armata potrebbe pretendere che non cominciano [li tre mesi] che doppo l'intiero esborso del danaro dovuto, al compimento del quale gli mancano ancora più di settanta cinque milla reali in circa."

- 169 BNMar, It. VII 2383 (9754), f° 31r, Condulmer'den Contarini'ye, Amsterdam, 16 Nisan 1647: "Mi crepa il cuore vedere che la Serenissima Republica in tanta stretezza di danaro ne voglia gettar tanto senza speranza di cavarne per quest'anno profitto, perché faccio mio conto che alla più breve Neuscenes non sarà in Candia che alla fine di settembre."
- 170 A.y., f° 44r, Condulmer'den Contarini'ye, Amsterdam, 23 Nisan 1647: "Nel contrato non ci è tempo che debba esser al servitio, solo che tre mesi dopo havrà ricevuto il contante, sarà in stato di partire, che vuol dire che può tirare questo suo contrato *ad infinitum*."
- 171 A.y., f° 138r, Condulmer'den Contarini'ye, Amsterdam, 19 Haziran 1647.
- 172 A.y., f° 257r, Condulmer'den Contarini'ye, Amsterdam, 20 Ağustos 1647.
- 173 ASVe, Senato, Dispacci, Francia, filza 106, f° 612v, Nani'den Senatoya, Paris, 15 Ekim 1647.
- 174 A.y., f° 707r, Nani'den Senatoya, 12 Kasım 1647.
- 175 ASVe, Senato, Dispacci, Francia, filza 106, f° 72r, Nani'den Senatoya, Paris, 19 Mart 1647: "Ho stimato bene pagarli non solo perché così effettivamente è la Serenità Vostra obbligata, ma perché questi nollı corrono in Olanda per conto del signore cardinale, il quale sebene non ha voluto che meco il suo nome apparisca, so tuttavia che ne desiderava l'esborso"; a.y., f° 294r, aynı muhataplar, Paris, 11 Haziran 1647: "Il Cantarini [...] è venuto trovarmi et ha richiesto i nollı di tre mesi che al fine del presente saranno tutti decorsi per li tre vascelli che sono all'armata. [...] Chi siano quest'interessati, n'ho reso sotto li 19 marzo passato Vostre Eccellenze informate. Io ho creduto non poter negarli così per l'obligatione del trattato come per i riguardi che partecipai nelle lettere dette"; a.y., f° 487v, aynı muhataplar, Paris, 3 Eylül 1647: "A Cantarini, secondo il solito con una tratta costi soddisfo il nollo delli tre vascelli che sono all'armata di Vostre Eccellenze per tre mesi, cioè iuglio et agosto decorsi, e settembre corrente." Mazarin'le Thomas Cantarini arasındaki ilişkiler için, bkz. C. Dulong, "Mazarin et ses banquiers", in *Il Cardinale Mazzarino in Francia*, Roma, 1977, s. 17-40; A.k., *La fortune de Mazarin*, Paris, 1990, s. 14 ve *passim*; A.k., *Mazarin et l'argent. Banquiers et prête-noms*, Paris, 2002, s. 9-64: Venedik kökenli olan Cantarini gençliğinden beri Fransa'da yaşamaktadır; Fransa vatandaşlığı almış ve Paris'e yerleşmiştir ve orada "Paris'li soylu kişi ve burjuva" unvanı taşımaktadır.
- 176 Bu tüccarların Hollanda'daki gemi tedariki işine karışması Condulmer tarafından da söz konusu edilir, bkz. BNMar, It. VII 2383 (9754), f° 31r, Condulmer'den Contarini'ye, Amsterdam, 16 Nisan 1647: "Li mercati con chi ha contrattato a Parigi e Marseglia hanno dato ordine a questi loro corrispondenti di comprar col maggior proffito possibile le navi"; a.y., f° 44r: "Si scusa con gli ordini che hanno dato li mercanti Cantarini e Simon a questo mercante Lanson. Io rispondo che la Republica ha contratto conlui e non con mercanti." Daha 1645'te François Simon, kendisini "Kudüs Saint-Jean Tarikatının mute-medi" olarak tanımlayan bir akitte, Nuchèze'e kefil olmuştu, bkz. ASVe, Senato, Dispacci, Firenze, c. 55, f° 143r - 145v, 25 Kasım 1645'te Marsilya kraliyet noteri Jaubert'in önünde yapılan akit. Bu ikinci gemi alım işinde de aynı şeyi yapar, bkz. ASVe, Senato, Dispacci, Francia, c. 106, f° 94r, Nani'den Senatoya, Paris, 9 Nisan 1647.

- 177 BNMar, It. VII 2382 (9753), f° 406v - 407r, Condulmer'den Contarini'ye, Amsterdam, 26 Şubat 1647: Sono "interessati la maggior parte per non dire tutti questi del governo".
- 178 Bu konuda bkz. J. Cras, "Abel Servien et Hugues de Lionne pendant les négociations de Westphalie", in *L'Europe des traités de Westphalie...*, a.g.y., s. 587-601.
- 179 Fransız vatandaşlığına geçmiş bir Liège'li olan Jean Hoefuff, Fransa'da "Birleşik-Eyaletler mali ataşesi" görevini yapmaktadır; ayrıca Mazarin'in güvenli adamlarından biridir; kardinal ondan bilgi verici, gayriresmî müzakereci, banker ya da hatta tefeci olarak yararlanır, bkz. C. Dulong, *Mazarin et l'argent...*, a.g.y., s. 190-191, 207-208.
- 180 Servien'i konu alan en yakın tarihli inceleme, G. Lasconjarias'ınkidir, *Abel Servien: ascension sociale et logique du prestige*, C. Michaud yönetiminde "master" tezi, Université de Paris I - Sorbonne, 1999.
- 181 AMAE, CP, Allemagne, c. 119, f° 168v, Lionne'dan Servien'e, Paris, 20 Mart 1648.
- 182 A.y. Lionne'un serveti ve denizcilik alanındaki yatırımları konusunda, bkz. J. Cras, *Hugues de Lionne (1611-1671)*, École nationale des Chartes'ta basılmış tez, Paris, 1995.
- 183 C. Dulong, *La fortune de Mazarin...*, a.g.y., s. 25-29.
- 184 ASVe, Senato, Dispacci, Francia, c. 106, f° 94r, Nani'den Senatoya, Paris, 9 Nisan 1647; AN, MC, ét. CXII, c. 61, 12 Mayıs 1653, Paul Payen'in ölümünden sonra varlıklarının envanteri, kot 26. Servien *L'Amiral de Hollande* ve *L'Emilia* adlı iki gemi daha almıştır; yeğeninin bunlarda da hisseleri vardır, ancak bunlar Venedik için öngörülen Nuchèze'in donatıklarına dâhil değildir: AMAE, CP, Allemagne, c. 119, f° 168v - 256; a.y., c. 122, f° 329; a.y., c. 123, f° 424, 617; a.y., c. 125, f° 274. Ayrıca bkz. AN, MC, ét. LXIV, c. 104, 19 Mart 1659, Abel Servien'in ölümünden sonra varlıklarının envanteri, kot 400 ve D. Dessert, "Fortune politique et politique de la fortune: à propos de la succession du Surintendant Abel Servien", in *La France d'Ancien Régime. Études réunies en l'honneur de P. Goubert*, Paris, 1984, s. 213.
- 185 ASVe, Senato, Dispacci, Francia, filza 106, f° 683r - 685v: "Relatione dei vascelli armati dal sr. commendatore di Neuseses per il servizio della Republica."
- 186 Örneğin Lionne, ortak satın aldıkları bir gemi konusunda Servien'e şöyle güvence verir: "Şimdi size *L'Amiral de Hollande*'ın donatımından bahsetmek kalıyor ki, bu konuda, niyetinizi iyi bilmediğim için, hayli tereddütteyim. Kardinal Hazretleri, kral tarafından bir komiser gönderildiği takdirde, bunun bu işe bin türlü engel çıkarılması için en emin yol olacağı fikrindedir. Fakat amcam *abbé*'nin mektubundan, sizin [böyle bir komiser] gönderilmesini istemenizdeki amacın, gemi bir kez kralın hizmetine alındıktan sonra yolda başına bir şey gelse bile zararın sizin değil kralın hesabına geçmesi olduğunu öğrenince, Kardinal Hazretlerinden söz aldım ki, bu durumda zarar krala ait olacak ve siz yüklü bir tazminat alacaksınız." (AMAE, CP, Allemagne, c. 119, f° 225v - 256, Lionne'dan Servien'e, Paris, 10 Nisan 1648).
- 187 AMAE, CP venise, c. 39, f° 29r, Paris'te verilmiş, 18 Mart 1647 tarihli adresiz ve mühürsüz bir emrin tutanağı; burada kral, "bütün adli görevlilerini ve ilgili olabilecek diğer uyruklarını", kommandörün "Provence ve Normandiya ile Poitou ve La Rochelle kıyılarından" işe alınmasına izin verilmiş olan "900

- asker ve gemicinin” toplanmasına hiçbir güçlük veya engel çıkarmamaya davet eder ve “tam tersine ellerindeki bütün imkânlarla bu işi kolaylaştırmalarını, aksinin itaatsizlik sayılacağını hatırlatarak” zorunlu kılar.
- 188 AD, Bouches-du-Rhône, IX B, II, f° 664r-v, XIV. Louis'nin Marsilya Amiralligindeki subaylara, “kapalı” mektubu, Paris, 30 Nisan 1647. Bkz. ayrıca tutanak, AMAE, CP venise, c. 56, f° 78r.
- 189 ASVe, Senato, Dispacci, Provveditori da terra e da mar, filza 1087, non num., 27 Aralık 1648 tarihli *consulta* karamamesi.
- 190 ASVe, Senato, Dispacci, Provveditori da terra e da mar, filza 1087, non num., Alvisè Mocenigo'dan Senatoya, La Sude Limanı, 27 Aralık 1648.
- 191 Daha 1648'de Charles de Nuchèze, Collegio'ya bir dilekçe vererek, komandörün filosunu kurmak için Fransa'ya dönerken Doğuda bırakmış olduğu gemilere ilişkin bazı meblağların ödenmesini talep eder, bkz. ASVe, Collegio, Suppliche di dentro, filza 39, non num., 16 Mart 1648. Venedik'teki bu ikameti esnasında, Charles, taleplerinin ancak kısmen yerine getirilmesini sağladık-tan sonra, “çoktan beri çekmekte olduğu iyileşmez bir hastalıktan” ölür, bkz. AMAE, CP venise, c. 56, f° 266r, 281v - 282r, Matharel'den Servien'e Venedik, 4 Eylül ve 9 Ekim 1648.
- 192 Bkz. ASVe, Collegio, Suppliche trasmesse ai savi, filza 541, 28 Temmuz ve 5 Aralık 1650 ve 24 Mayıs 1651 tarihli dilekçeler: Birincisinde komandör 246.000 kuruş ister; sonuncuda rakam 148.762'ye inmiştir, bu da bir miktar ödeme elde edebildiğini gösterse gerektir.
- 193 BNF, Fonds italien, ns. 1831, f° 16v, Nani'den Senatoya, Paris, 7 Temmuz 1648: “Hier sera fu l'abbate di Servien col signore Poien, ch'è suocero di Liona, come procuratore del commendator di Neuscese et interessati in una parte de nollı de suoi vascelli da guerra, a trovarmi e [...] mi dissero chiaro con formale proteste che, essendo creditori di più di sei mesi [...] erano rissoluti, se non si voleva pagarli, d'espediture una tartana in diligenza all'armata a richi-amarli [...]. Pretendono che gli siano dovuti più di cinquanta milla reali”; a.y., f° 34r, aynı muhataplar, Paris, 28 Temmuz 1648: “Gli agenti del baron [sic] di Neusseses, con alte proteste, continuamente mi pressano per la soddisfazione de loro crediti.”
- 194 A.y., f° 149r, Morosini'den Senatoya, Paris, 1 Aralık 1648: “Liona, con gli agenti di Neusseses è venuto a protestarmi che se non assentirò alla sod-disfazione de loro crediti faranno alla regina ricorso, ond'io per scansar quest'incontri ho assentito alla tratta di vinti milla di questi scudi.”
- 195 Bkz. örneğin, AMAE, CP venise, vol 56, f° 330v, Matharel'den Servien'e Venedik, 22 Ocak 1649: Nuchèze'in işine son verildiğini haber veriyor.
- 196 A.y., f° 332v - 33r, Matharel'den Servien'e Venedik, 29 Ocak 1649: “Her türlü mülahazayla, ama en başta Ekselansınıza ilişkin olanla, [buraya geldiği] ilk gün onu görmeye giderek emrinde olduğumu arz etmekte kusur etmeyeceğim.”
- 197 AMAE, CP venise, c. 79, f° 27r-v, d'Argenson'dan Servien'e Venedik, 12 Aralık 1654: “S. komandör de Neufchezes için [...] bana yazmak lütfunda bulundu-ğunuz mektubu beş gün önce aldım. Elimden gelen en iyi şekilde Cumhuriyet nezdinde onun menfaati için uğraşmakta kusur etmeyeceğim ve tarafınızdan ısmarlanan her şeye ne kadar değer verdiğimi size göstereceğim. Herhalde son derece büyük güçlüklerle karşılaşacağımız bu işte ne olup bittiğinden za-

- man zaman haberdar edileceksiniz. Bu güçlüklerin hepsini aşabilmeyi bütün kalbimle diliyorum.”
- 198 A.y., f° 28r, d'Argenson'dan Servien'e Venedik, 25 Aralık 1654: “S. komandör Neufchêses'in çıkarın uğruna Collège'e yaptığım başvuru neticesinde, arzu edebileceğim en nazik ve olumlu cevabı aldım, Cumhuriyet bana, onun için, halen içinde bulunduğu güç durumun izin verdiğinden daha öte bir şeyler yapacağıma dair umut verdi.”
- 199 A.y., f° 84r-v, Plessis-Besançon'dan Servien'e, 1 Ocak 1656, “Bulduğum makama daha yeni gelmiş olup Majestelerinin işleri için bile Collège'de girişimde bulunmayı çeşitli nedenlerle uygun bulmadığıma göre, tabii işe özel kişilerle başlamadığımı da tahmin edebilirsiniz. Fakat buna fırsat bulur bulmaz, özellikle çıkarlarıyla yakından ilgili olduğunuzu bildiğim S. komandör de Neuchêze'in lehinde yaptığımız tavsiyelerin, daha doğrusu verdiğiniz emirlerin, benim üzerimde ne denli etkili olduğunu göreceksiniz.”
- 200 A.y., f° 474r, XIV. Louis'den Venedik Cumhuriyetine, Poitiers, 25 Aralık 1651.
- 201 A.y., f° 473r, XIV. Louis'den d'Argenson'a, Poitiers, 25 Aralık 1651.
- 202 AD, Vienne, 3H1, c. 421, François de Nuchêze'in vasiyetnamesi, M^{res} Lange ve Royer (noterler) önünde kaydedilmiş, Paris, 14 Temmuz 1667.
- 203 ASVe, Senato, Deliberazioni, Mar, filza 643, non num., Inquisitori all'Arsenale'nin 4 Temmuz 1682 tarihli raporu, Senatunun 8 Temmuz 1682 tarihli kararnamesine ilişik.
- 204 BQuerini, cl. IV, cod. 9 (408), “Memorie di Messer Antonio Longo raccolte da Messer Francesco suo figliolo”, f° 11v: “Molti condottieri mandarono ad'offerirsi d'andare alla difesa di Corfù con le persone et con li loro dipendenti.”
- 205 A.y., f° 11v - 12r: “Gabriele della Riva, il quale serviva in Zara, scrisse lettere offitiosissime [che] dicevano in sostantia il desiderio di spender la vita in questo stato [...], certo di non poter lasciare a suoi figlioli maggiore né più ricca heredità che la memoria del servitio suo.”
- 206 A.y., f° 12r: “Mercurio Bua, il quale era in treviso, si offerse di servire non solamente in Corfù, ma anco nella Morea, dove diceva di fare operationi grandi per la pratica che haveva del paese.”
- 207 H.-J. Kissling, “Bua, Mercurio”, *Dizionario biografico degli Italiani*, t. IV, Roma 1972, s. 747-748. Bkz. ayrıca G. Netto'nun verdiği tamamlayıcı bilgiler, “Per una biografia di Mercurio Bua, commandante degli “stradiotti” veneti”, *Archivio veneto*, 5^c seri, 175 (1993), s. 95-110.
- 208 P. Paruta, *Storia della guerra di Cipro, Libri tre*, Siena, 1827, s. 200: “Noi abbiamo veduto che con notabile e veramente miravigliosa prontezza, non pur quelli che vivono sotto l'ombra e protezione di questo Dominio, [...] ma molti ancora di onoratissime qualità, quasi d'ogni parte d'Italia e d'altre più lontane e straniere provincie, sono concorsi a servire a questa guerra.”
- 209 ASV, Segreteria di Stato venezia, c. 68, f° 249v, 19 Ağustos 1645 tarihli avvisi: “Si trovano qua diversi francesi et un colonello.”
- 210 BNF, Fonds italien, ms. 1825, s. 719, Nani'den Senatoya, Paris, 15 Ağustos 1645: “Molti che altre volte hanno esibito levate rinuovano al presente le offerte et altri vi si aggiungono sempre.”

- 211 A. Buffardi (ed.), *Nunziature di Venezia*, t. XI: 18 giugno 1573 - 22 dicembre 1576, Roma, 1972, s. 160, Giambattista Castagna'dan Tolomeo Galli'ye Venedik, 13 Mart 1574: "È venuto, hoggi, da me, una buona schiera di soldati quasi tutti capitani et di buona cera di diverse patrie, et mi hanno detto che, essendo venuti a Venetia per servir questi Signori contra Infedeli, si trovano senza carico, poi ch'è venuta la nuova della pace. Onde hanno pensato di offerirsi a Sua Santità, quando havesse per caso bisogno del servitio loro et vorrebbero unirsi insieme, et fare una compagnia di archibuscieri a cavallo."
- 212 AMAE, CP venise, c. 55, f° 131v - 132r, Grémonville'den Brienne'e Venedik, 14 Ekim 1645.
- 213 ASV, Segreteria di Stato venezia, c. 71, f° 263r, Angelo Cesi'den kardinal Giovanni Giacomo Panciroli'ye Venedik, 12 Mayıs 1646: Elçi, "la partenza di molti per andare a prendere servizio altrove" den söz ediyor.
- 214 Bu sondaj, ASVe, Senato, Deliberazioni, Mar, reg. 104 ve 105 kütükleri üzerinde yapılmıştır.
- 215 ASVe, Senato, Deliberazioni, Mar, reg. 104, f° 342r-v, 24 Ocak 1647 tarihli görüşme: Può sopra tutto esser giovevole la presta espeditione di militie e capi da guerra in Levante. [...] Che per mesi quattro sia data autorità al Collegio nostro di poter con li 4/5 de voti scegliere ed assignare stipendi a capitani per esser spediti in Levante et Dalmatia con paga fino a ducati 50 al mese."
- 216 L. Pezzolo, "Un san Marco che in cambio di libro ha una spada in mano". Note sulla nobiltà militare veneta nel Cinquecento", in *I ceti dirigenti in Italia, in età moderna e contemporanea*, ed. A. Tagliaferri, Udine, 1984, s. 81-94; A.k., "Nobiltà militare e potere nello Stato veneziano fra Cinque e Seicento", in *I Farnese...*, a.g.y., s. 397-419.
- 217 ASVe, Senato, Deliberazioni, Mar, filza 381, non num., Giovanni Marino Adelasio tarafından 26 Şubat 1646'da verilen dilekçe, Senatonun 3 Mart 1646 tarihli görüşme tutanağına ilişik olarak *capitano generale da mar'a* gönderilmiş: "L'ingiusta invasione del barbaro tiranno contra gli Stati di questa Serenissima Republica tanto benemerita del nome christiano deve risvegliare gli animi de' suoi fedelissimi sudditi alla difesa di essi."
- 218 A.y.: "Vengo a suoi piedi ad essibirle con riverente humiltà l'impiego di me stesso [...], prontissimo a transferirmi in qual si voglia luogo secondo disporrà l'honore de suoi comandamenti per profonder con sommo giubilo il sangue e la vita per le gloria et felice conservatione degli medesimi Stati della Serenità Vostra."
- 219 A.y., Girolamo della Negra tarafından 9 Şubat 1646'da verilen, Senatonun 10 Mart 1646 tarihli görüşme tutanağına ilişik dilekçe: "Il desiderio di servire [...] condusse me Girolamo della Negra, vicentino, humilissimo suddito della Serenità Vostra alle guerre di Germania per apprendere colà con buona disciplina ogni possibile esperienza."
- 220 A.y.: "Hora che la mossa di questa giustissima guerra a difesa della Religione et della Republica dalla Serenità Vostra intrapresa chiama ogni buon suddito al suo servitio, pertanto vedendo incontrarmisi il modo di sodisfare in parte al debito et gustare al mio desiderio, supplice ricorro a piedi di Vostra Serenità, perché si degni impiegarmi dove più parerà alla Serenità Vostra, con quella carica et emolumento che stimerà convenirsi."

- 221 Zuanne Doni'nin 22 Şubat 1646'da verdiği dilekçe, 3 Mart 1646 tarihli görüşme tutanağına ilişik.
- 222 A.y., Makarsak'lı Giacomo Vulinovitch'in dilekçesi, tarihsiz.
- 223 Bkz. ASVe, Senato, Deliberazioni, Mar, reg. 104, f° 37r, 3 Mart 1646 tarihli görüşme: Zuanne Boni bu şekilde dışarıdan 50 kişilik bir Hırvat piyade bölüğü kurmuştur; a.y., f° 101r, 11 Mayıs 1646 tarihli görüşme, benzer bir görev Francesco Bovanitch'e de veriliyor. Yine bkz., a.y., f° 242v, 15 Eylül 1646 tarihli görüşme: Nicolò Mescia, Mantova veraset ve Castro savaşlarında Cumhuriyete hizmet ettikten sonra ve 1645'ten beri de Dalmaçya'da Türklere karşı mücadele etmekteyken, 50 Arnavut asker toplamakla görevlendiriliyor.
- 224 ASVe Senato, Deliberazioni, Mar, reg. 104, f° 117v, 18 Mayıs 1646 tarihli görüşme.
- 225 ASVe, Senato, Deliberazioni, Mar, reg. 105, f° 101v, 20 Nisan 1647 tarihli görüşme: "Viene di nuovo ad'offerir se stasso, bramoso di servire ove piti s'odono i bollori della guerra."
- 226 ASVe, Senato, Deliberazioni, Mar, filza 381, non num., Jean de Pousquières'in 14 Şubat 1646'da verdiği dilekçe, 17 Mart 1646 tarihli görüşme tutanağına ilişik.
- 227 ASVe, Senato, Deliberazioni, Mar, reg. 104, f° 56r, 17 Mart 1646 tarihli görüşme.
- 228 A.y., f° 86v, 19 Nisan 1646 tarihli görüşme.
- 229 A.y., f° 86v, 19 Nisan 1646 tarihli görüşme.
- 230 A.y., f° 140v, 1 Haziran 1646 tarihli görüşme.
- 231 A.y., f° 55r, 16 Mart 1646 tarihli görüşme.
- 232 A.y., f° 359r-v, 20 Şubat 1647 tarihli görüşme.
- 233 ASVe, Senato, Deliberazioni, mar, filza 381, non num., Antonio Mario Lombardi'nin dilekçesi, 10 Mart 1646 tarihli görüşme tutanağına ilişik.
- 234 ASVe, Senato, Deliberazioni, Mar, reg. 104, f° 51r, 10 Mart 1646 tarihli görüşme.
- 235 ASVe, Collegio, Suppliche commesse ai savi, filza 541, non num., 17 Eylül 1652 tarihli dilekçe.
- 236 A.y., 28 Ocak 1653 tarihli dilekçe.
- 237 ASVe, Collegio, Suppliche commesse ai savi, filza 542, non num., 23 Haziran 1653 tarihli dilekçe.
- 238 ASVe, Collegio, Suppliche commesse ai savi, filza 545, non num., 22 Nisan 1660 tarihli dilekçe: "Mi son partito del Piemonte, ove ho apprese le regole della militar disciplina."
- 239 A.y., 15 Eylül 1660 tarihli dilekçe: "Tutto me stesso sacrificherò voluntieri ovunque sarò destinato et farò conoscere con così vive testimonianze l'ardenza di mia devotione alla Serenità Vostra."
- 240 ASVe, Collegio, Suppliche commesse ai savi, filza 542, non num., 25 Mart 1653 tarihli dilekçe.
- 241 A.y., 7 Nisan 1653 tarihli dilekçe: "A fine che giuntati gli anni giovanili a miei senili, restasse come perpetuata e quasi che dissi immortalata la mia fedelissima servitù nelli discendenti della mia fedelissima casa."
- 242 A.y., 5 Haziran 1653 tarihli dilekçe.
- 243 A.y., 12 Eylül 1653 tarihli dilekçe.

- 244 ASVe, Collegio, Suppliche commesse ai savi, filza 541, non num., 22 Kasım 1652 tarihli dilekçe.
- 245 ASVe, Collegio, Suppliche commesse ai savi, filza 542, non num., 26 Haziran 1653 tarihli dilekçe.
- 246 ASVe, Collegio, Suppliche commesse ai savi, filza 541, non num., 28 Ekim 1648 tarihli dilekçe.
- 247 ASVe, Collegio, Suppliche commesse ai savi, filza 542, non num., 3 Mart 1653 tarihli dilekçe.
- 248 A.y., 3 Ekim 1653 tarihli dilekçe.
- 249 ASVe, Collegio, Suppliche commesse ai savi, filza 540, non num., 5 Temmuz 1645 tarihli dilekçe.
- 250 ASVe, Collegio, Suppliche commesse ai savi, filza 541, non num., 9 Ağustos 1650 tarihli dilekçe.
- 251 A.y., 12 Eylül 1652 tarihli dilekçe.
- 252 ASVe, Collegio, Suppliche commesse ai savi, filza 542, non num., 2 Nisan 1653 tarihli dilekçe.
- 253 ASVe, Collegio, Suppliche commesse ai savi, filza 541, non num., 15 Kasım 1652 tarihli dilekçe.
- 254 ASVe, Collegio, Suppliche commesse ai savi, filza 542, non num., 5 Mart 1653 tarihli dilekçe.
- 255 ASVe, Collegio, Suppliche commesse ai savi, filza 541, non num., 22 Ekim 1652 tarihli dilekçe.
- 256 ASVe, Collegio, Suppliche commesse ai savi,, filza 542, non num., 31 Temmuz 1653 tarihli dilekçe: "Per poter meglio servirla et avanzar insieme la mia fortuna."
- 257 ASVe, Collegio, Suppliche commesse ai savi, filza 541, non num., 27 Eylül 1652 tarihli dilekçe.
- 258 ASVe, Collegio, Suppliche commesse ai savi, filza 542, non num., 29 Ekim 1653 tarihli dilekçe.
- 259 A.y., 15 Temmuz 1653 tarihli dilekçe.
- 260 A.y., 6 Eylül 1653 tarihli dilekçe.
- 261 A.y., 7 Mart 1653 tarihli dilekçe.
- 262 A.y., 1 Nisan 1653 tarihli dilekçe.
- 263 A.y., 19 Mayıs 1653 tarihli dilekçe. Dileğini birkaç ay sonra yenilemiştir, bkz. a.y., 31 Temmuz 1653 tarihli dilekçe.
- 264 Bu deyim ("*Les malgré-nous*") özellikle İkinci Dünya Savaşından sonra, istekleri hilafına Alman ordularında hizmete mecbur edilmiş olan Alsace'lı askerler için kullanılmıştır, bkz. E. Riedweg, *Les malgré-nous: histoire de l'incorporation de force des Alsaciens-Mosellans dans l'armée allemande*, Mulhouse, 1995; R. Baty, *Informations de Russie sur les malgré-nous*, Strasbourg, 1998.
- 265 C. Terlinden, "Les préparatifs de l'expédition au secours de Candie au printemps 1669 d'après la correspondance des nonces de Paris, de Madrid et de Venise", *Revue d'histoire ecclésiastique*, 4 (1903), s. 679-698.
- 266 BNF, Fonds français, ms. 16161, f° 9r, Julien Bordier'den kont de Césy'ye, Halp, 16 Temmuz 1622.

- 267 BNF, Fonds français, ms. 18076, f° 293v - 297v.
- 268 Bu alayın bu denli ilginç serüveni birkaç makaleye konu olmuştur, bkz. C. Finkel, "French mercenaries in the Habsburg-Ottoman war of 1593-1606", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, 55 (1992), s. 451-471; P. Sahin-Toth, "A propos d'un article de C. Finkel: quelques notations supplémentaires concernant les mercenaires de Pàpa", *Turcica*, 26 (1994), s. 249-260; A.k., "Autour de la guerre de Hangrie, 1593-1606. De la croisade au service du sultan", in *Chrétiens et Musulmans...*, a.g.y., s. 467-485. Ancak, zaten iyi incelenmiş olmakla birlikte bu vakayı da, özellikle Roma arşivlerinden derlenmiş onunla ilgili birkaç yeni belgeyi de bilinenlerle birleştirerek, benim yapmaya çalıştığım tanıtılmanın perspektifine yerleştirmek bana haksızlık gibi görünmüyor.
- 269 BNF, Fonds français, ms. 18076, ms. cit., f° 297v.
- 270 P. Sahin-Toth ("Autour de la guerre de Hongrie...", y.a.y., s. 469) bu alayın aslında bir Lorraine'li olan Boppart baronu Georges Bayer tarafından toplandığını göstermiştir; baron, esas olarak, 1596'da Burgonya'da 1597'de Pikardiya'da çarpışmaların durması nedeniyle işsiz kalan asker kitlesinden, çeşitli milletlere mensup birlikler derlemiştir.
- 271 BNF, Fonds français, ms. 4029, f° 62r, IV. Henri'den Savary de Brèves'e, Nantes, 4 Mayıs 1598.
- 272 BNF, Fonds français, ms. 18076, ms. cit., f° 297v.
- 273 BNF, Fonds français, ms. 18076, ms. cit., f° 295v.
- 274 Bu konuda bkz. P. Sahin-Toth, *La France et les Français face à la "Longue guerre" de Hongrie (1591-1606)*, doktora tezi, Tours François-Rabelais Üniversitesi, 1997.
- 275 BNF, Fonds français, ms. 18076, ms. cit., f° 294r.
- 276 A.y., f° 295r. C. Finkel ("French mercenaries...", y.a.y., s. 461-463), Viyana arşivlerinde korunmuş bazı Türkçe belgelerin incelenmesinden hareket ederek, alayın "firarının" kronolojisini belirlemiş ve daha ilkbahar sonlarında, önce Fehérvár kalesinin dizdarıyla sonra da Bosna beylerbeyiyle temas kurulduğunu göstermiştir. İsyanlıların talep ettiği karşılıklar, ucu sultana kadar varan sıkı pazarlıklara konu olmuştur.
- 277 BNF, Fonds français, ms. 18076, ms. cit., f° 295r.
- 278 P. Sahin-Toth ("Autour de la guerre de Hongrie...", y.a.y., s. 472-473), haklı olarak bu "topluların" vakasını, aynı dönemde Flandres'deki İspanyol ordusunda meydana gelen isyanlara benzetmiştir. Her iki durumda da içinde Wallon'ların büyük yer tuttuğu alaylar, çeşitli avantajlar karşılığında, ellerindeki kaleleri düşmana teslim etmişlerdir. Bu konuda ayrıca bkz. G. Parker, *The Army of Flandres (1567-1659)*, Londra, 1981, s. 185-206.
- 279 BNF, Fonds français, ms. 10876, ms. cit., f° 295v, madde 8.
- 280 A.y., f° 295v, madde 9.
- 281 A.y., f° 295r, madde 7.
- 282 A.y., f° 295v, madde 11.
- 283 A.y., f° 295v, madde 12.
- 284 A.y., f° 295r, madde 2.

- 285 A.y., f° 295r, madde 3.
- 286 A.y., f° 295r, madde 5.
- 287 A.y., f° 295r, madde 6.
- 288 A.y., f° 297r.
- 289 A.y., f° 295r, madde 1.
- 290 A.y., f° 295v, madde 10.
- 291 A.y., f° 296v.
- 292 A.y., f° 296r.
- 293 A.y., f° 297r: "O sırada pek-Hıristiyan Majestelerinin İstanbul'daki elçisi olan Brèves, geri dönmek isteyenlerin hepsi için izin aldı, onlar da istedikleri güvenlik içinde bunu yaptılar."
- 294 BNF, Fonds français, ms. 15976, f° 267r-v, Brèves'den İngiltere'deki elçi kont de Harlay'e, İstanbul, 1 Haziran 1603: "Macaristan'dan buraya gelmiş olan bu Fransız askerlerin en akli başında olanlarından 80 ilâ 100 tanesini, her birine bu işten çekilmek için gerekli imkânı sağlayarak, geri alabildim. Bana inanmak istemeyenler, ki sayıları 120 ilâ 140 dolayındadır, Macaristan'a döndüler, ama orada telef olacaklarından eminim.", belgeyi zikreden P. Sahin-Toth, "Autour de la guerre de Hongrie..." (y.a.y., s. 479). Bu askerlerin İstanbul'daki varlığı ve elçinin bunları ülkeye geri gönderme çabaları, Boğaziçi kıyılarında yerleşmiş Fransisken rahiplerinin de gözünden kaçmaz, bkz. ASV, Fondo Borghese, III, 60a, f° 244r, Domenico Bisanzio'dan kardinal Aldobrandini'ye, İstanbul, 3 Mayıs 1603: Brèves kısa bir süre önce elli adamı Hıristiyan ülkelere giden bir gemiye bindirerek Fransa'ya göndermiştir; a.y., f° 284v, Ascanio Quarantotto'dan aynı kişiye, İstanbul, 23 Ağustos 1603: Askerleri taşıyan geminin İngilizlere ait bir korsan gemisi tarafından saldırıya uğraması hakkında.
- 295 BNF, Fonds français, ms. 4029, f° 124v, IV. Henri'den Savary de Brèves'e, Saint-Germain-en-Laye, 6 Ağustos 1603: "O hükümdara hizmet eden Fransızları caydırmakla, gerek milletin ün ve onuru, gerek onların ruhlarının selameti ve benim özel memnuniyetim açısından gayet takdire şayan bir hizmette bulunmuş oldunuz."
- 296 BNF, Fonds français, ms. 18076, ms. cit., f° 297r-v.
- 297 BNF, Fonds français, ms. 16145, f°22v, Salignac'tan IV. Henri'ye, İstanbul, 20 Mart 1606.
- 298 BNF, Fonds français, ms. 18076, ms. cit., f° 297v.
- 299 C. Finkel, "French mercenaries...", y.a.y., s. 465-466.
- 300 L. Firpo (ed.), Relazioni di ambasciatori veneti al Senato, t. XIII: Costantinopoli (1590-1793), Torino, 1984, s. 729, Giovanni Cappello'nun anlatısı, 1634: "Tengono i Turchi un colonello francese con cento dell'istessa nazione, del continuo pagati alla Porta. Questi con mala apparenza obbligati ad uscir alle guerre sono famigliari nella casa del Signor ambasciator di Francia."
- 301 SCPF, SOCG, c. 154, f° 53r, Guglielmo Vizzani'den Kongregasyon'a, Pera, 20 Nisan 1635: "Un colonello francese che molti anni sono serve in guerra a questo regno (ed hora anche è con esso) anche a danno esplicitamente de christiani, ha trovato l'anno passato e presente chi l'assolva e pubblicamente d'è comunicato con scandalo grandissimo."

- 302 BNF, Fonds italien, ms. 1824, f° 231r, Nani'den Senatoya, Paris, 25 Nisan 1645.
- 303 BNF, Fonds italien, ms. 1826, f° 81r, Nani'den Senatoya, Paris, 21 Kasım 1645.
- 304 BNF, Fonds italien, ms. 1828, f° 113r - 114r, Nani'den Senatoya, Paris, 20 Kasım 1646.
- 305 AMAE, CP venise, c. 55, f° 347v, Grémonville'den kont de Brienne'e Venedik, 19 Mayıs 1646.
- 306 BNF, Fonds italien, ms. 1827, f° 242r, Nani'den Senatoya, Moret-sur-Loing, 4 Ağustos 1646: "L'universal de' Franchi discorre che la gente che va in Levante non torna più, che molti sono periti nelle malattie e ne'disagi, molti altri apprendendo etiamdio qualche rigor della disciplina."
- 307 BNF, Fonds italien, ms. 1828, f° 175v, Battista Nani'den Senatoya, Paris, 1 Ocak 1647.
- 308 A.y., f° 272r, Nani'den Senatoya, Paris, 19 Şubat 1647.
- 309 BNF, Fonds italien, ms. 1846, f° 31r-v, sekreter Giovanni Francesco Marchesini'den Senatoya, Toulon, 20 Nisan 1660: Askerlerin gemilere bindirilmesine nezaret etmek üzere elçi Nani tarafından Toulon'a gönderilmiş olan Marchesini, Doğuya gitme fikrine karşıtlık konusunda şövalye Paul'le yaptığı konuşmayı anlatıyor; a.y., f° 51v - 52r, Marchesini'den Senatoya, Toulon, 1 Haziran 1660: Toplanmış olan askerler arasında Cumhuriyete hizmet fikrinin yarattığı endişe o denli büyük ki, sekreter bunların yolda dağılmalarından korkuyor.
- 310 BNF, Fonds italien, ms. 1848, f° 63r-v, Battista Nani'den Senatoya, Toulouse, 17 Nisan 1660: Elçi, Kandiye'ye gönderilecek 300 Katalonyalı askere rastladığını söylüyor; hal ve tavırlarındaki düzgünlük elçiye göre ancak gidecekleri yeri henüz bilmemeleriyle açıklanabilir; BNF, Fonds italien, ms. 1846, f° 31v, Marchesini'den Senatoya, Toulon, 20 Nisan 1660: "Gemiye binmeye ikna etmek için, işin aslını ve hakikati türlü renklere boyayarak onlardan gizleyecekler" (*per persuaderli all'imbarco, si mascherarà sotto varii colori l'affare e la verità*)
- 311 AMAE, MD, France, c. 909, f° 72r-v, Mazarin'den bahriye "kethüdası" Louis Testard de La Guette'e, Avignon, 28 Mart 1660.
- 312 BNF, Fonds italien, ms. 1846, f° 28r, G. F. Marchesini'den Senatoya, Toulon, 13 Nisan 1660.
- 313 AMAE, MD, France, c. 909, f° 115v, La Guette'ten Mazarin'e, Toulon, 13 Nisan 1660.
- 314 BNF, Fonds italien, ms. 1846, f° 34r-v, Marchesini'den Senatoya, Toulon, 20 Nisan 1660.
- 315 BNF, Fonds italien, ms. 1848, f° 100r, Battista Nani'den Senatoya, Hendaye, 17 Mayıs 1660.
- 316 ASVe, Senato, Dispacci, Munster, filza 3, f° 644v, Alvisse Contarini'den Senatoya, 8 Aralık 1645: "Qulache poca sollevatione nei soldati, per causa di molte donne che, all'uso di Germania, volevano seguirli."
- 317 ASModena, Ambasciatori venezia, c. 119, non num., Antonio Vicenzi'den IV. Alfonso d'Este'ye Venedik, 14 Ağustos 1660: "Quando sono stati a questi con-

fini e che si sono accorti di venir a questo servizio, sono fuggiti in numero di quattro cento, coll'aver rotte l'insegne, non volendo in modo alcuno passar il mare.”

- 318 A.y., Vicenzi'den IV. Alfonso'ya Venedik, 21 Ağustos 1660: “Li soldati tedeschi ammutinati sono ritornati alle loro bandiere, avendoli questi signori permesso di condurre le loro donne, che saranno al numero d'ottocento.”
- 319 A.y., Vicenzi'den IV. Alfonso'ya Venedik, 4 Eylül 1660: “Hanno questi signori mandato dodici milla scudi [...] per veder mediante essi di ridurre di buona voglia a questo servizio li Tedeschi.”
- 320 ASV, Segreteria di Stato venezia, c. 68, f° 374r, 23 Eylül 1645 tarihli avvisi: “Nel medesimo tempo ch'hanno posto il piede in terra al Lido, [...] se ne sono quasi tutti fuggiti, dubitando d'esser mandati in Levante.” Papalık devletlerinde asker toplama işlerini sürdüren Cesarini aynı problemle karşılaşmaya devam eder: 1645-1646 kışı sonunda Venedik'e yeni birlikler gönderir, fakat “alınan sıkı önlemlere karşın, hepsi Doğuya gitmekte gönülsüz olduğundan, yolculuk esnasında bunların bir kısmı kaçmıştır”, bkz. ASV, Segreteria di Stato venezia, c. 71, f° 150r, 17 Mart 1646 tarihli avvisi: “Nel viaggio n'è fuggita qualche parte, non ostante le buone diligenze, mostrando ogn'uno poca volontà d'andare in Levante.”
- 321 ASV, Segreteria di Stato venezia, c. 72, f° 56r, Angelo Cesi'den kardinal Panciroli'ye Venedik, 3 Şubat 1646: “La levata del duca di Parma compita 2m. fanti, mandati di già a Palma, dove però molti ne sono fuggiti.”
- 322 ASV, Segreteria di Stato venezia, c. 71, f° 463v, Cesi'den Panciroli'ye Venedik, 1 Eylül 1646: “Una compagnia di cavallialemanni [...], mentre veniva fatta passare da Verona a Padova, dubitando di esser tramandati di qua al Lido et imbarcati per Levante, se n'è fuggita verso Ferrara et il Mantovano.”
- 323 ASV, Segreteria di Stato venezia, c. 73, f° 114r, 9 Şubat 1646 tarihli avvisi: “Bisogna procurare che si rimettino insieme alcune compagnie, che si trovano quivi sbandate per la fuga de' soldati seguita in buon numero.”
- 324 ASV, Segreteria di Stato venezia, c. 71, f° 150v, 17 Mart 1646 tarihli avvisi: “Erano risoluti piuttosto lasciarvi la vita che andare nell'armata di mare per essere stati ingannati et assicurati in contrario.”
- 325 ASV, Segreteria di Stato venezia, c. 73, f° 228v, 30 Mart 1646 tarihli avvisi: “La cavalleria che si trova qui al Lido, pronta per la partenza, [...] rifiuta tuttavia di porsi in viaggio, dice per non essere stata avvisata di dovere andare in Candia.”
- 326 ASVe, Collegio, Relazioni, busta 80, Giulio Cabriel'in raporu, 15 Ocak 1652, f° 2r: “Ogni sorte delle militie ne sono fuggite dalla piazza, come maggiori, capitani, tenenti, alfieri, sergenti, caporali e soldati.”
- 327 A.y., “Li ufficiali, o per disgusti, o per disperatione, si sono partiti, li soldati, o stracchi da patimenti, o maltrattati da capitani.”
- 328 A.y.: “Molte sentinelle ogn'anno nel principio della vernata hanno abbandonato il posto e sono fuggiti all'inimico, ma ciò crede ne fusse cagione la sopravvenenza delle piogge, la longhezza della notte et l'augumento de' patimenti.”
- 329 Evliya Tchélébi, *La guerre des Turcs. Récits de batailles extraits du “Livre de voyages”*, ed. F. Bilici, Paris, 2000, s. 198.

- 330 ASVe, Senato, Dispacci, Rettori, Dalmazia, filza 52, *provveditore straordinario* Tomaso Contarini'den Senatoya, Sebenico, 6 Agustus 1647: "Si diedero in particolare i Francesi in una rabiosa impacienza, spinti, come si crede, da loro capi."
- 331 A.y.: "S'espressero pubblicamente a voce alta con le spade impugnate, che all'arrivo de Turchi rivolgeranno l'armi contro i Venetiani."
- 332 ASV, Segreteria di Stato venezia, c. 73, f° 567r-v, 17 Agustus 1647 tarihli avvisi: "Havevano alcuni soldati in Sebenico cominciato ad ammutinarsi e già havevano fatto provare la loro temerità ad un vivandiere et un magazzino di vini, ma vennero poi ridotti alla pristina obediencia, meritando in parte qualche scusa per esservi stati condotti dalla necessità."
- 333 ASModena, Carteggio fra principi estensi, busta 247, non num., Almerico d'Este'den ağabeyi I. Alfonso'ya, Cythera kıyıları, 21 Agustus 1660: "S'ammutinorono d'improvviso e, discacciati tutti gli uffitiali e quei pochi che non adherivano al loro pensiero, si diedero a disporre con ordine militare la difesa del loro accampamento."
- 334 A.y.: "Il motivo era venuto dalle paghe, ond'essi havevano risoluto di non imbarcarsi a patto alcuno, se dal signore capitano generale, al quale fecero esporre i loro sentimenti, non n'havessero ricevute quattro di molte che andavano creditori, essendo risoluti non ridursi a patire la necessità per mancamento di denaro."
- 335 A.y.: "Purché anch'essi rinovassero il giuramento e promettessero di servir fedelmente alla Sereissima Republica, non si raccordarebbe più l'errore commesso, le sarebbero date immediatamente quattro piastre e un paio di scarpe."
- 336 Bu konuda bkz. ASVe, Senato, Deliberazioni, Mar, filza, 498, non num., 1 Şubat 1658 tarihli görüşme ve ilişik belgeler.
- 337 A.y., Toulon'dan gönderilmiş 24 Aralık 1657 tarihli mektup.
- 338 ASVe, Senato, Dispacci, Provveditori di Terra e di Mar, filza 1333, non num., Alessandro Molin'den Senatoya, Argentièrè Limanı, 5 Haziran 1684: "Con il disordine che i soldati non volendo obbedire agli officiali subalterni, nascono continui inconvenienti, e ben spesso con ferite mortali."
- 339 A.y.: "Offertasi la generosità di molti di questi gentilhuomini, che sono meco in figura di venturieri, di montar sopra le medesime senza alcun aggravio pubblico, ho creduto conferente al pubblico interesse, in tali tumultuosi incontri, destinargli sopra tre di queste navi."
- 340 ASVe, Senato, Dispacci, Provveditori di Terra e di Mar, filza 1118, 57 n° li rapor, *capitano generale* Francesco Morosini'den Senatoya, Korfu, 31 Aralık 1685.
- 341 ASVe, Senato, Dispacci, Provveditori di Terra e di Mar, filza 1336, non num., Bortolomio Contarini'den Senato'ya, Korfu Limanı, 15 Eylül 1691: "Gridando altamente di volersi portar alla Vallona, tentarono l'acquisto della nave."
- 342 A.y.: "Alcuni confusamente imbarcandosi sopra il caicchio, credendo passar in terra ferma, essendo vicina la Turchia, s'affogarono, altri, sbalzando rabbiosamente fuori del bordo, incontrarono la morte e, finalmente, tutti restorono estinti vel varco d'una perpetua infamia, oltre dodeci soli che, rimasti viv vengono custoditi con le dovute sicurezze."

- 343 A.y.: "Il concerto tra gl'uni d gl'altri correva molto tempo fa, in via di biglietti segreti, per uccidere tutti li capi.
- 344 ASVe, Senato, Dispacci, Provveditori di Terra e di Mar, filza 1341, *capitano delle navi* Girolamo Ruzzini'den Senatoya, Cattaro geçitleri, 12 Ocak 1695.
- 345 ASVe, Collegio, Relazioni, busta 81, "Relatione presentata a Sua Serenità dal signore della Valletta", 29 Kasım 1646, f° 40r - 41v.
- 346 ASV, Segreteria di Stato venezia, c. 71, f° 423r, Cesi'den Panciroli'ye Venedik, 4 Ağustos 1646: "Il sangiacco di Scutari, guidato da un tal capitano albanese, che fuggi alcuni mesi sono da questo servizio con due compagnie, s'è portato con mille Turchi sino sotto Cattaro."
- 347 Evliya Tchélébi, *La guerre des Turcs...*, a.g.y., s. 199-201, 204-205.
- 348 G. Pavanello, "Il tradimento nella caduta di Candia", *Ateneo veneto*, 27 (1904), s. 200-218; G. Gullino, "Tradimento e ragion di Stato nella caduta di Candia", in *Venezia e la difesa del Levante da Lepanto a Candia (1570-1670)* Venedik, 1986, s. 146.
- 349 AN, AE, B I, 862, f° 75v, "Mémoire concernant les isles de l'Archipelle [1696]".
- 350 AN, AE, B I, 904, f° 42r, Balthazar Goujon'dan Pontchartrain'e, Atina, 12 Temmuz 1700.
- 351 Daha önce Kandiye Savaşı'nda da Venediklilerin esirleri askere alma girişimlerinin izlerine rastlanmaktadır; burada, Britanya adalarını kasıp kavuran iç savaşlarda esir edilmiş İngiliz ve İskoçyalılar söz konusudur, bkz. BNF, Fonds italien, ms. 1831, f° 100v, Michele Morosini'den Senatoya, Poissy, 6 Ekim 1648.
- 352 AN, AE, B I, f° 94r-v, Balthazar Goujon'dan Pontchartrain'e, Nauplie, 10 Ocak 1714.
- 353 Bu konuda bkz. kralın Babıalı nezdindeki elçisi Châteauneuf'ün tanıklığı, AMAE, CP, Turquie, c. 23, Châteauneuften XIV. Louis'ye, 19 Nisan 1691: "Aralarında, daha önce Majestelerinin ordularından firar etmiş olup, ben kendilerine Majestelerinin merhametinden umut kesmemeleri gerektiğini anlatmamış olsaydım Fransa'ya dönmektense Türk olmayı yegleyecek olanlar çoktu."
- 354 Başarısızlıkla sonuçlanan bu sefer hakkında, bkz. R. C. Anderson, *Naval Wars in the Levant, 1559-1853*, Liverpool, 1952, s. 214; K. M. Setton *venice, Austria and the Turks in the Seventeenth Century*, Philadelphia, 1991, s. 386-387.
- 355 Böylece, tahminen 450 ilâ 500 kişi Girit üzerinden İzmir'e gelmiştir, bkz. ACCM, J 318, pièce 318, İzmir konsolosu Louis de Rians'dan Marsilya belediye ve ticaret [odası] temsilcilerine, İzmir, 26 Eylül 1692: Konsolos 450 kaçaktan söz ediyor; ACCM, J 349, pièce 57, "millet" temsilcileri Alphanty ve Périer'den belediye ve ticaret [odası] temsilcilerine, İzmir, 20 Aralık 1692: Bu iki kişi "Venedik ordusundan firar etmiş yaklaşık beş yüz askerden" söz ediyorlar. Aynı süre içinde Kahire'ye de 150 asker kaçağı gelmiştir, bkz. ACCM, J 564, pièce 10, Kahire konsolosu Benoît de Maillet'den belediye ve ticaret [odası] temsilcilerine, Kahire, 30 Eylül 1692.
- 356 AN, AE, B I, 340, f° 102r - 103r, "Hanya'daki Fransız milletin, 6 Haziran 1693 - 1 Haziran 1699 dönemine ait altı yıllık [gelir-gider] hesap durumunun özet tablosu".

- 357 AMAE, CP, Turquie, c. 20, f° 115r, Girardin'den XIV. Louis'ye, İstanbul, 28 Nisan 1688.
- 358 AMAE, CP, Turquie, c. 23, f° 108r, Châteauneuf'ten XIV. Louis'ye, İstanbul, 19 Nisan 1691.
- 359 AN, AE, B I, 990, f° 19v, Quenet'den Pontchartrain'e, Selanik, 28 Ekim 1693.
- 360 AN, AE, B I, 340, f° 128v - 129r, Truilhard'dan Pontchartrain'e, Hanya, 20 Temmuz 1701.
- 361 A.y., f° 166r, Delane'dan Pontchartrain'e, Kandiye, 20 Mayıs 1705.
- 362 AN, AE, B I, f° 319r, Ferriol'den Pontchartrain'e, Pera, 30 Aralık 1704.
- 363 AN, AE, B I, 990, f° 99r-v, Selanik konsolosu Arnaud'dan Pontchartrain'e, Selanik, 19 Haziran 1709.
- 364 ACCM, J 189, pièce 50 venture ve Aurelly'den Marsilya belediye ve ticaret [odası] yetkililerine, İstanbul, 2 Nisan 1715.
- 365 ACCM, J 190, Pièce 7 venture ve Aurelly'den Marsilya belediye ve ticaret odası yetkililerine, İstanbul, 16 Nisan 1716: "Venedik Cumhuriyeti hizmetinden kaçmış altı Fransız asker" kaptan Roux'nun teknesine bindirilmiş olup, pek yakında altı kişi daha kaptan Capel'inkine bindirilecektir; a.y., pièce 12, aynı muhataplar, İstanbul, 27 Mayıs 1716: Kaptan Chabert'in gemisine üç asker; a.y., pièce 13, aynı muhataplar, İstanbul, 22 Ağustos 1716: Kaptan Teyssseire'in gemisine bir asker; a.y., pièce 15, aynı muhataplar, İstanbul, 31 Aralık 1716: Daha sekiz asker için aynı işlem.
- 366 AN, AE, B I, 991, f° 48r - 49r, Selanik konsolosu Boismont'dan Naib'e, Selanik, 21 Kasım 1716.
- 367 AN, AE, B I, 1044, f° 107r-v, 115v, İzmir konsolosu Fontenu'den Naib'e, İzmir, 15 Ocak ve 24 Mart 1717: Arta konsolosunun gönderileceğini haber verdiği yeni kaçak kabileleri karşısında konsolosun endişeleri.
- 368 AN, AE, B I, 863, f° 34r, Rose'dan Naib'e, Modon, 13 Temmuz 1717.
- 369 AN, AE, B I, 990, f° 39r-v, Arnaud'dan Pontchartrain'e, Selanik, 12 Ağustos 1699.
- 370 AN, AE, B I, 340, f° 230r, Delane'dan Pontchartrain'e, Hanya, 23 Ağustos 1708.
- 371 Gemicilerin dönüşünü düzenleyen birkaç krallık talimatı vardır, bkz. örneğin, AMAE, Personnel, c. 43, pièce 43 versailles 14 Şubat 1686 tarihli kral fermanı; bu belge Fransız gemilerinin kaptanlarına, konsoloslarca kendilerine teslim edilecek tayfaları gemilerine almalarını emrediyor.
- 372 AMAE, CP, Turquie, c. 21, f° 91v, "Mösyö Girardin tarafından elde edilen, Babıâli buyruk ve emirlerinin listesi", Girardin'in XIV. Louis'ye gönderdiği rapora ilişkin, İstanbul, 6 Aralık 1688.
- 373 AN, AE, B I, 381, f° 14r, Châteauneuf'ten Pontchartrain'e, Pera, 12 Nisan 1691.
- 374 AMAE, CP, Turquie, c. 28, f° 404r-v, Châteauneuf'ten XIV. Louis'ye, Edirne, 10 Haziran 1695.
- 375 AN, AE, B I, 340, f° 129r, Truilhard'dan Pontchartrain'e, Hanya, 20 Temmuz 1701.
- 376 AN, AE, B I, 1042, f° 195r, Louis de Rians'dan Pontchartrain'e, İzmir, 17 Ekim 1692.

- 377 ACCM, J 318, piéce 7, Rians'dan Marsilya belediye ve ticaret odası temsilcilerine, İzmir, 6 Ekim 1692.
- 378 AN, AE, B I, 381, f° 17r - 18v: "1689 Ekim ayından 1691 Nisan ayına kadar İstanbul'dan gemiye bindirilen, Fransa sarayına sığınmış asker ve esirlerin listesi".
- 379 ACCM, J 183, piéce 62, Couston ve Reymond'dan Marsilya belediye ve ticaret odası temsilcilerine, İstanbul, 4 Kasım 1696.
- 380 ACCM, J 184, piéce 23, Couston ve Reymond'dan Marsilya belediye ve ticaret odası temsilcilerine, İstanbul, 20 Temmuz 1697.
- 381 Birkaç örnek için, bkz. ACCM, J 146, piéce 48, Châteauneuf'ten Marsilya belediye ve ticaret odası temsilcilerine, İstanbul, 9 Haziran 1691: Patron Daupin'in gemisine 25 asker, Marin ve Brue'nünkine de bir o kadar; AN, AE, B I, 1042, f° 197r, Rians'dan Pontchartrain'e, İzmir, 20 Ekim 1692: Kaptan Bernard'ın gemisine Marsilya'ya gidecek 70 asker; ACCM, J 564, piéce 10, Benoît de Maillet'den Marsilya belediye ve ticaret odası temsilcilerine, Kahire, 30 Eylül 1692.
- 382 AN, AE, B III, 35, f° 37r, Marsilya belediye ve ticaret odası temsilcilerinden Pontchartrain'e, Marsilya, 16 Kasım 1693.
- 383 AN, AE, B I, 381, f° 67v, Châteauneuf'ten Pontchartrain'e, Pera, 3 Eylül 1691.
- 384 AN, AE, B I, 1044, f° 107r, Fontenu'den Naib'e, İzmir, 15 Ocak 1717.
- 385 AN, AE, B I, 340, f° 166r, Delane'dan Pontchartrain'e, Kandiye, 20 Mayıs 1705.
- 386 ACCM, J 146, piéce 48, Châteauneuf'ten Marsilya belediye ve ticaret odası temsilcilerine, İstanbul, 9 Haziran 1691.
- 387 ACCM, J 349, piéce 57, Alphanty ve Périer'den Marsilya belediye ve ticaret odası temsilcilerine, İzmir, 20 Aralık 1692.
- 388 ACCM, J 318, piéce 7, Rians'dan Marsilya belediye ve ticaret odası temsilcilerine, İzmir, 6 Ekim 1692.
- 389 ACCM, J 602, piéce 1, Cousinéry ve Laurens'dan Marsilya belediye ve ticaret odası temsilcilerine, Kahire, 1 Haziran 1693.
- 390 ACCM, B 151, piéce 4, 25 Ocak 1710 tarihli "muhtıra".
- 391 AN, AE, B I, 991, f° 48r - 49r, Boismont'dan Naib'e, Selanik, 21 Kasım 1716; AN, AE, B I, 1044, f° 115v, Fontenu'den Naib'e, İzmir, 24 Mart 1717.
- 392 AN, AE, B I, 991, f° 91r - 94v: "Selanik'teki Fransız konsolosunun, Arta'daki Fransız konsolosu mösyö Dubroca tarafından kendisine gönderilen Venedik hizmetinden kaçmış yüz elli asker konusundaki naçiz açıklamaları", 22 Ekim 1717 tarihli rapora ekli.
- 393 AN, AE, B I, 390, f° 133r - 137r, Bonnac'tan Naib'e, İstanbul, 14 Kasım 1717.
- 394 AN, AE, B I, 991, f° 123r, Boismont'dan Naib'e, Selanik, 24 Ağustos 1718: Hakkılığı kabul edilen konsolosun teşekkürleri.

Sonuç

- 1 Bu ilk temasların daha tamam bir görünümü için, bkz. G. Poumarède, "L'Europe de la Renaissance et l'Empire ottoman de la chute de Constantinople à la bataille de Lépante. Aspects culturels et politiques", *La Renaissance. Actes du colloque de 2002 de l'Association des historiens modernistes*, Paris, 2003, s. 47-95.

- 2 Ortaçağ döneminde Cenova ile Osmanlılar arasındaki ilişkiler konusunda. bkz. önce C. Manfroni'nin eski makalesi "Le relazioni fra Genova, l'Impero bizantino e i Turchi", *Atti della società ligura di storia patria*, 28 (1898), s. 575-908. Konu, M. Balard tarafından (*La Romanie génoise (XIIe - début du XVe siècle)*), 2 cilt, Roma, 1978) tamamen yenilenmiştir; burada iki güç arasındaki ilk temaslar konusu birçok yeni verilerle geliştirilir. Söz konusu ilişkilerin ekonomik boyutu, M. Balard'ın kurucu çalışmalarına birkaç tamamlayıcı unsur da getiren yakın tarihli bir eserde yeniden ele alınıp geliştirilmiştir, bkz. K. Fleet, *European and Islamic Trade in the Early Ottoman State. The Merchants of Genoa and Turkey*, Cambridge, 1999.
- 3 Konstantinopolis'in düşüşüne kadar Osmanlı sultanlarına gönderilen ilk Venedik diplomatik misyonlarının titiz ve ayrıntılı bir incelemesi için, bkz. A. Fabris, "From Adrianople to Constantinople: Venetian-ottoman diplomatic missions, 1360-1453", *Mediterranean Historical Review*, 7 (1992), s. 154-200. Bu ilk mübadeleler F. Thiriet tarafından da ele alınmıştır: *La Romanie vénitienne. Le développement et l'exploitation du domaine colonial vénitien (XIIe-XVe siècle)*, Paris, 1959.
- 4 Venedik'e gönderilen Osmanlı elçileri konusunda, bkz. M. P. Pedani'nin toparlayıcı eseri, *In nome del Gran Signore. Inviati ottomani a Venezia dalla caduta di Costantinopoli alla guerra di Candia* Venedik, 1994.
- 5 D. Kolodziejczyk, *Ottoman-Polish Diplomatic Relations (15e-XVIe century)*. An Annotated Edition of 'Ahdnames and Other Documents, Leyde-Boston-Köln, 2000, s. 100.
- 6 Rönesans boyunca Osmanlı gücünün yayılışının jeopolitik analizi için, bkz. A. C. Hess, "The evolution of the ottoman seaborne empire in the age of the oceanic discoveries, 1453-1525", *American Historical Review*, 85 (1970), s. 1892-1919; P. Brummett, *Ottoman Seapower and Levantine Diplomacy in the Age of Discovery*, Albany, 1994.
- 7 Nicolas Vatin tarafından iyi incelenmiş olan Cem olayı bu açıdan belirleyici bir rol oynar, bkz. N. Vatin, "Itinéraires d'agents de la Porte en Italie (1483-1495). Réflexions sur l'organisation des missions ottomanes et sur la transcription turque des noms de lieux italiens" *Turcica*, 19 (1987), s. 29-49; A.k., "Macabre trafic: la destinée post mortem du prince Djem", in *Mélanges offerts à Louis Bazin*, ed. J.-L. Bacqué-Grammont ve R. Dor, Paris, 1992, s. 231-239; A.k., *Sultan Djem. Un prince ottoman dans l'Europe du XVe siècle d'après deux sources contemporaines: Vâkı'ât-ı Sultân Cem*, Oeuvres de Guillaume Coursin, Ankara, 1997.
- 8 N. Vatin, "Les Mémoires de Comynnes et le voyage en France d'un ambassadeur de Bajazet II auprès de Louis XI, en 1483", *Mémoires de la Société d'histoire de Comines-Warneton et de la région*, 13 (1983), s. 75-81; A.k., "La traduction ottomane d'une lettre de Charles VIII de France (1486)", in *Turcica*, 15 (1983), s. 219-230; A.k., "Une tentative manquée d'ouverture diplomatique: la lettre de créance d'un envoyé de Bajazet II auprès de Louis XI (1483)", in *L'Empire ottoman, la République de Turquie et la France*, ed. H. Batu ve J.-L. Bacqué-Grammont, Istanbul, 1986, s. 1-13.
- 9 Bu konuda bkz. G. Poumarède, "Justifier l'injustifiable: l'alliance turque au miroir de la chrétienté (XVIe-XVIIe siècles)", *Revue d'histoire diplomatique*, 1997, s. 216-246.

- 10 Grotius'un Kâfirlerle antlaşmaya ilişkin pasajı, *De jure belli ac pacis*'te, II. Kitap, XV. Başlık, § VIII-XIII'te yer alır. Jean Barbeyrac'ın tercümesinden alıntı yapıyorum, bkz. H. Grotius, *Le droit de la guerre et de la paix*, Amsterdam, 1724, s. 480.
- 11 Bkz. III. Başlık
- 12 J.-B.-R. Robinet, *Dictionnaire universel des sciences morale, économique, politique et diplomatique, ou Bibliothèque de l'homme d'État et du citoyen*, t. III, Londra, 1777, s. 26-27.
- 13 Bu konuda bkz. J. C. Hurewitz, "Ottoman diplomacy and the european States system", *Middle East Journal*, 15 (1961), s. 141-152; T. Naff, "The Ottoman Empire and the european States system", in *The Expansion of International Society*, ed. H. Bull ve A. Watson, Oxford, 1984, s. 143-169; G. Komatsu, "Die Türkei und das europäische Staatensystem in 16. Jahrhundert. Untersuchungen zu Theorie und Praxis des frühneuzeitlichen Völkerrechts", in *Recht und Reich im Zeitalter der Reformation. Festschrift für Horst Rabe*, ed. C. Roll et al., Frankfurt-am-Main, 1996, s. 121-144.
- 14 Elçilerin "yerleşikliği (résidentialité)"nin gelişmesi hakkında, bkz. R. Fubini, "La "résidentialité" de l'ambassadeur dans le mythe et dans la réalité: une enquête sur les origines", in *L'invention de la diplomatie. Moyen-Age - Temps modernes*, ed. L. Bély, Paris, 1998, s. 27-35.
- 15 A. van Wicquefort, *L'ambassadeur et ses fonctions*, t. I, Köln, 1690, s. 17.
- 16 Bkz. L. S. Frey ve M. L. Frey, *The History of Diplomatic Immunity*, Columbus, 1999.
- 17 G.-F. de Martens, *Précis du droit des gens moderne de l'Europe fondé sur les traités et l'usage*, t. I, Paris, 1858, s. 4. Bu eserin ilk basımı 1789 tarihlidir.

KAYNAKÇA

Manuskriptler

Marsilya Ticaret Odası Arşivi, Marsilya (accm): B Dizisi, deste 151.

J serisi, deste 142, 146, 183, 184, 189, 190, 307, 309, 318, 349, 564, 602, 772, 895.

Bouches-du-Rhône arşiv bölümü, Marseille (AD, B.-du-R.): IX B, c. 1, 2.

Viyana arşiv bölümü, Poitiers (ad, Vlyana): 3H1, c. 421.

Dışişleri Bakanlığı Arşivi, Paris (amae): Resmî yazışma, Almanya, c. 119.

Resmî yazışma, Türkiye, c. 20, 21, 23, 28, 33.

Resmî yazışma, Türkiye - ek, c. 2.

Resmî yazışma, Venedik, c. 39, 54, 55, 56, 79, 80.

Anılar ve belgeler, Fransa, c. 854, 909.

Kişisel, c. 43.

Ulusal Arşiv, Paris:

Dışişleri Bakanlığı, B I, c. 76, 78, 115, 340, 376, 380, 381, 384, 387, 388, 389, 390, 631, 862, 863, 904, 968, 990, 991, 1017, 1020, 1042, 1044, 1115.

Dışişleri Bakanlığı, B III, c. 35.

Minutier central, Ét. CXII, c. 61; Ét. LXIV, c. 104.

Archivio délia Congregazione de Propaganda jtde, Roma (acpf):

Acta, reg. 10, 41, 43.

Scritture originali riferite nelle congregazioni generali (socg), c. 154.

Archivio di Stato di Modena, Modène (ASModena):

Ambasciatori, Levante, busta 1.

Ambasciatori, Francia, busta 125.

Ambasciatori, Venedik, busta 119.

Casa e Stato, buste 344, 346, 357.

Carteggio fra principi estensi, busta 247.
 Carteggio principi esteri, Cardinali, busta 1393A/133.
 Archivio di Stato di Parma, Parma:
 Carteggio farnesiano estero, buste 124, 264.
 Archivio di Stato di Venezia, Venedik (ASVe):
 Archivio Proprio, Costantinopoli, filza 3B.
 Bailo a Costantinopoli, buste 114, 116/1, 116/11, 263, 267.
 Capi del Consiglio dei Dieci, Dispacci, Costantinopoli, busta 3.
 Cinque savi alia mercanzia, I, reg. 135, 145, 146, 147, 149, 152, 154, 162, 164, 165 614.
 Collegio, Cerimoniali, reg. 1, 3.
 Collegio, Lettere principi, filza 26.
 Collegio, Relazioni, buste 66, 67, 79, 80, 81, 85, 87.
 Collegio, Suppliche di dentro, filza 39.
 Collegio, Suppliche commesse ai savi, filze 540, 541, 542, 545.
 Documenti turchi, busta 6.
 Senate, Deliberazioni, Corti, reg. 16, 17, 19, 92.
 Senato, Deliberazioni, Costantinopoli, reg. 28.
 Senato, Deliberazioni, Roma ordinaria, reg. 3, 48, 49.
 Senato, Deliberazioni, Mar, filze 381, 498, 643.
 Senato, Deliberazioni, Mar, reg. 104, 105.
 Senato, Deliberazioni, Secreta, reg. 55, 58, 76, 77, 78.
 Senato, Dispacci, Ambasciatori, Costantinopoli, filze 2, 18, 21, 126, 170.
 Senato, Dispacci, Ambasciatori, Firenze, filza 55.
 Senato, Dispacci, Ambasciatori, Francia, filze 103, 104, 105, 106.
 Senato, Dispacci, Ambasciatori, Münster, filza 3.
 Senato, Dispacci, Consoli, Aleppo, filza 5.
 Senato, Dispacci, Consoli, Egitto, filze 1, 2.
 Senato, Dispacci, Rettori, Cipro, filze 1, 2.
 Senato, Dispacci, Rettori, Candia, filza 6.
 Senato, Dispacci, Rettori, Dalmazia, filza 52.
 Senato, Dispacci, Proweditori da terra e da mar, filze 767, 768, 787, 788, 795, 851, 934, 1083, 1087, 1118, 1333, 1336, 1341.
 Archivio Segreto Vaticano, Roma (ASV):
 Archivum Arcis, Arm. I-XVIII, c. 2322, 2323, 2324, 2331, 2333, 2347, 3054, 3055, 3061, 3071, 3073, 3076, 3077, 6533.
 Armadio 31, c. 62.
 Armadio 39, c. 22.
 Armadio 41, c. 32.
 Fondo Borghese, I, c. 9, 15, 71, 145-147, 187-188, 197, 469-474, 485.
 Fondo Borghese, II, c. 93, 324.

Fondo Borghese, III, c. 51c, 60 a.
Fondo Borghese, IV, c. 65, 260.
Fondo Ronconi, c. 13.
Miscellanea, Armadio II, c. 81, 82.
Miscellanea, Armadio IV-V, c. 24.
Registri Vaticani, c. 519, 540, 560, 712, 920.
Segreteria di Stato, Firenze, c. 8, 192, 193.
Segreteria di Stato, Francia, c. 44, 88, 309.
Segreteria di Stato, Malta, c. 1, 2, 3, 4, 7, 22, 23, 24.
Segreteria di Stato, Napoli, c. 323.
Segreteria di Stato, Nunziature delle paci, c. 16, 17, 18, 19, 23, 37, 38.
Segreteria di Stato, Polonia, c. 101, 185.
Segreteria di Stato, Principi, c. 54, 150, 151, 216, 217.
Segreteria di Stato, Soldati, c. 1.
Segreteria di Stato, Spagna, c. 48, 49, 324, 325.
Segreteria di Stato, Venedik, c. 20, 23, 25, 68, 71, 72, 73.
Biblioteca Apostolica Vaticana, Roma (BAV):
Barb. Lat., ms. 5151, 5330, 5276, 5328, 7807, 7815.
Chigi, A I, ms. 22, 31.
Chigi, A II, ms. 29.
Urb. Lat., ms. 831.
Vat. Lat., ms. 6926.
Biblioteca Nazionale Marciana, Venedik (BNMar):
It. VII, ms. 1105 (8155), 1923 (9547), 2381 (9752), 2382 (9753), 2383 (9754).
Bibliothèque de l'Institut, Paris:
Fonds Godefroy, ms. 13.
Bibliothèque nationale de France, Paris (bnp):
Fransızca kaynaklar, ms. 3348, 4019, 4029, 4728, 5562, 6103, 7129, 15976,
16142, 16143,
16145, 16146, 16147, 16153, 16155, 16157, 16161, 18076.
Yeni eklenen Fransızca kaynaklar, ms. 5110.
İtalyanca kaynaklar, ms. 1727, 1824, 1825, 1826, 1827, 1828, 1829, 1830, 1831,
1832, 1846, 1848.
500 Colbert, ms. 483.
Mélanges Colbert, ms. 64.
Centre des archives diplomatiques de Nantes, Nantes (CADN):
Roma Saint-Siège, c. 44.
Fondazione Querini-Stampalia, Venedik:
Cl. IV, ms. 9 (408).

- El Yazmaları, Anılar, Risaleler, 1800 Öncesinde Basılmış Gezi Anlatıları
- Angelo P., Profetie certissime, stupende et admirabili deil' Antechristo et innumera-
bili mali al mondo, Venedik, 1530.
- Arquato A., De eversione Europæ prognosticon D. Magistri Antonii Torquati,
medicinæ docto-ris ferrariensis clarissimique astrologi ad serenissimum Mat-
thiam regem Ungarorum anno Christi M.CCCC.LXXX conscriptum [s.l.n.d.].
- Arvieux L. d', Mémoires du chevalier d'Arvieux, t. II, Paris, 1735.
- Avvisi da Costantinopoli di cose stupende et maravigliose novamente apparse in
quella parti con la interpretatione ch'anno fatto gli Astrologi et Indovini del gran
Turcho circa la mina sua [s.l.n.d.].
- Baronio C, Annales ecclesiastici, t. XII, Roma, 1607.
- Bayle P., Dictionnaire historique et critique, t. IV, 5. basım, Amsterdam, 1734.
- Bosio G, La corona del cavalière gerosolimitano, Roma, 1588.
- , Li privilegi délia sacra religione di San Giovanni Gerosolimitano, Roma, 1589.
- , Dell'istoria délia sacra religione et illustrissima militia di San Giovanni Geroso-
limitano, 2 c., Roma, 1594-1062.
- Bourbon J. de, La grande et merveilleuse et très cruelle oppugnation de la noble cité
de Rhodes, Paris, 1525.
- Bucci A., Oratione délia pace et délia guerra contra Turchi ai prencipi christiani.
Con alcune stanze del medesimo nel matrimonio del serenissimo Emanuele Fi-
liberto, prencipe di Pie-monte et duca di Savoia et di madama Margherita di
Francia, duchessa di Berri, s.l., 1559.
- Cagliola, Elogio del commendatore fra Rinaldo Bech de la Bussière, cavalière gero-
solimitano, Malta, 1647.
- Calemard M.-A., Histoire de la vie d'illustre frère Jacques de Cordon d'Evieu, che-
valier de l'Ordre de Saint-Jean de Kudüs et commandeur, Lyon, 1644.
- Cambiano G., Privilégia Ordinis S. Jo. Hierosolymitani, Roma, 1568.
- Cambin A., Commentario délia origine de Turchi et imperio délia casa ottomana,
s.l.n.d. Caoursin G., Rhodie obsidionis descriptio, s.l., 1481.
- Castellano V., De bello Melitensi historia, Pisa, 1566.
- Chardin P., Journal du voyage du chevalier Chardin en Perse et aux Indes orienta-
les par la mer Noire et la Colchide, Londra, 1686.
- Chavigny J.-A. de, La première face du Janus françois, Lyon, Héritiers de Pierre
Roussin, 1594.
- , Les Pléiades... divisées en VII livres où, en l'explication des antiques prophéties
conférées avec les oracles du célèbre et célébré Nostra-Damus, est traicté du re-
nouvellement des siècles, changement des Empires et avancement du nom ch-
restien, Lyon, Pierre Rigaud, 1603.
- Chronica di Benevenuto Sangiorgio, cavalière gerosolimitano, Turin, 1780.
- Cocquelines C, Bullarum privilegiorum ac diplomatum romanorum pontificum
amplissima collectio, t. IV, Roma, 1744; t. IV/1, Roma, 1746; t. VI/3, Roma, 1760.
- Coppin, Le Bouclier de l'Europe ou la guerre sainte, Lyon, Antoine Briasson, 1686.
- Crespet P., Instruction de lafoy chrestienne contre les impostures de l'Alcoran Ma-
hommétique, au grand seigneur de Turquie, Paris, Guillaume de la Noue, 1589.

- Crispo G. B., *Due orationi... per la présente guerra contra Turchi dell'anno 1594 a prencipi christiani*, Roma, Luigi Zannetti, 1594.
- Crucé E., *Le nouveau Cynée ou discours des occasions et moyens d'establiir une paix générale et la liberté du commerce par tout le monde*, Paris, Jacques Villery, 1623. Curione C. S., *De bello Melitensi historia nova*, Bile, 1567.
- Dal Pozzo B., *Historia délia Sacra Religione militare di San Giovanni Gerosolimitano detta di Malta*, 2 c., Vérone, 1703-1705.
- Doubdan J., *Le voyage de la Terre Sainte, contenant une véritable description des lieux plus considérables que Nostre Seigneur a sanctifiés de sa présence, prédictions, miracles et souffrances*, Paris, 1661.
- Dumont J., *Corps universel diplomatique du droit des gens*, 8 t. en 10 c., Lahey, 1726-1731.
- Esprinchar J., *Histoire des Ottomans ou empereurs des Turcs jusques à Mahomet III. A la fin est adjousté un traicté de l'Empire ottoman, des desseins des empereurs et des moyens d'y obvier. Item un brief discours de la dernière guerre des Perses*, Paris, Marc Orry, 1609.
- Febvre M., *L'Etat présent de la Turquie*, Paris, Edme Couterot, 1675.
- , *Théâtre de la Turquie traduit de l'italien en françois*, Paris, Edme Couterot, 1682.
- Fontana A., *Le glorie immortal délia Sacra et Illustrissima Religione di S. Stefano*, Fano, 1701.
- , *L'origine délia sacra et eminentissima religione gerosolimitana con la série de' suoi gran maestri e di Rodi e di Malta*, Bologna, 1704.
- Fontana F., *I pregi délia Toscana nell'impresè più segnalate de' Cavalieri di Santo Stefano*, Floransa, 1701.
- Fontana F., *L'origine délia Sacra Milizia di Santo Stefano, papa e martire*, Parma, 1718.
- Frizzi A., *Memorie per la storia di Ferrara*, t. IV, Ferrare, 1796, s. 308-309.
- Gentile P., *Délia historia di Malta et successo délia guerra seguida tra quel religiosissimi cavalieri et il potentissimo gran Turco... l'anno 1565*, Bologna, 1566.
- Giovio P., *Commentario délie cose de Turchi a Carlo Quinto, imperadore augusto*, s.l., 1538. Grelot G., *Relation nouvelle d'un voyage de Constantinople... présentée au Roy*, Paris, P. Rocolet, 1680.
- Grotius H., *Le droit de la guerre et de la paix*, çev. Jean Barbeyrac, Amsterdam, 1724. Hotman de Villiers J., *De la charge et dignité d'ambassadeur*, 2. basım, Paris, Jérémie Périer, 1604.
- La Fare C.-A. de, *Mémoires et réflexions sur les principaux événemens du règne de Louis XIV*, Amsterdam, 1740.
- L'horoscope impérial de Louys XIV Dieudonné prédit par l'Oracle François et Michel Nostradamus*, Paris, François Huart, 1652.
- L. de Sainte Thérèse, *Annales des Carmes deschaussez*, Paris, 1665. La Peyrère L., *Du rappel des Juifs*, Bordeaux, 1643.
- Les grandes centuries présentées au roy dedans la ville de Narbonne par un gentilhomme catalan, avec l'explication des signes prodigieux apparust sur la ville de Madrid en Espagne et plusieurs autres*, Paris, Pierre Trouvin, 1642.

- Livre merveilleux contenant en bref la fleur et la substance de plusieurs traités, tant des prophéties et révélations, qu'anciennes chroniques faisant mention de tous les faits de l'église universelle..., Paris, Antoine Houic, 1565.
- Lonicer P., *Chronicorum Turcicorum*, t. II, Francfort, 1584.
- Lusignan E. de, *Racconta di cinque discorsi intitolati Corone*, Padova, L. Pasquati, 1577. Maffei G., *Degli annali di Gregorio XIII, pontefice massimo*, 2 c., Roma, 1742.
- Marchesi G. V., *La galeria dell'onore ove sono descritte le segnalate memorie del sagr'Ordine militare di S. Stefano e de'suoi Cavalieri*, Forli, 1753.
- Mariano Morone da Maleo, *Terra Santa nuovamente illustrata*, 2 c., Plaisance, 1670.
- Martens G.-F. de, *Précis du droit des gens moderne de l'Europe fondé sur les traités et l'usage*, Göttingen, 1789.
- Marulli G., *Vite de'gran maestri délia sacra religione di San Giovannigerosolimitano*, Napoli, 1636.
- Montmérán A. de, *Le Temple de la nativité du roi ou le saint horoscope de Louys XIV*, Paris, 1661.
- Nani B., *Storia délia Republica veneta*, t. II, Venedik, 1686.
- Nazari G. B., *Discorso délia futura e sperata vittoria contro il Turco*, Venedik, Sigismondo Bordogna, 1570.
- Onofri s. d', *Succinto ragguaglio dell'origine, progressa e stato présente del sacro ordinegerosolimitano con un ristretto di lutte quante le vite de' gran maestri*, Napoli, 1791.
- Ossat A. d', *Lettres de l'illustrissime et révérendissime cardinal d'Ossat, évesque de Bàieux, au roy Henri le Grand et à Monsieur de Villeroy depuis l'année 1594jusques à l'année 1604*, Paris, Joseph Boillerot, 1624.
- Paciaudi s. M., *Memorie de' gran maestri del sacro militar ordine gerosolimitano*, Parma, 1780.
- Pantaleon H., *Militaris ordinisJoannitarum, Rhodiarum aut Melitensium equitum... historia nova*, Basel, 1581.
- Paoli s. A., *Dell'origine ed istituto del Sacro militar ordine di San Giovanni gerosolimitano detto poi di Rodi, oggi di Malta*, Roma, 1781.
- Paruta P., *Dell'istoria vinetiana délia guerra di Cipo. Libri tre*, Venedik, Domenico Nicolini, 1605.
- , *Historia vinetiana*, 2 c., Venedik, 1605.
- Pecci G. A., *Continuazione délie memorie storico-critiche délia città di Siena fino agl'anni MDLII*, t. III, Siena, 1758.
- Pellisson, *Histoire de Louis XIV jusqu'à la paix de Nimègue*, t. III, Paris, 1749.
- Pereyra da Lima A., *Acciones de la vida de Luiz Mendes de Vasconcellos, gran maestro*, Lizbon, 1672.
- Pitton de Tournefort J., *Relation d'un voyage du Levant fait par ordre du roy*, t. I, Paris, 1717.
- Pontano G., *Ioannis Ioviani Pontani de immanitate liber ad Hieronymum Carbonem patritium Neapolitanum*, si. [1512].

- Postel G., *Les très merveilleuses victoires des femmes du nouveau-monde*, Paris, 1553.
- , *H libro délia divina ordinatione*, Padova, 1555.
- , *Le prime nove del altro mondo*, Padova, 1555.
- Préchac J. de, *Le Voyage de Fontainebleau*, Paris, 1678.
- Profetie àell'abbate Gioachino et di Anselmo vescovo di Marsico, Padova, 1625.
- Pronosticatione in vulgare rara epiù non udità, la quale expone e dichiara alcuni influxi del cfelo, Venedik, Nicolò e Domenico dal Gesù, 9 Agustus 1511.
- Raccolto di tutto il successo seguito da che si ferma la santa lega de Christiani per N.S. Pió quinto sino a questo giorno... Roma, heridi di Antonio Blado [1571],
- Raynaldi O., *Annales ecclesiastici*, t. X, XI, XII, XIII, Lucques, 1753-1755.
- Ribier G., *Lettres et mémoires d'Etat des roys, princes, ambassadeurs et autres ministres, sous les règnes de François premier, Henry II et François II*, 2 c., Paris, 1666.
- Robinet J.-B.-R., *Dictionnaire universel des sciences morale, économique, politique et diplomatique, ou Bibliothèque de l'homme d'Etat et du citoyen*, t. III, Londra, 1777.
- Ruffi A. de, *Vie du chevalier de la Costa*, Aix-en-Provence, 1655.
- Ruscelli G., *Le imprese illustri con espositioni et discorsi*, Venedik, 1566.
- Sansovino F., *Dell'istoria universale dell'origine et imperio de' Turchi*, Venedik, 1568.
- , *Lettera o vero discorso sopra le predittioni faite in diversi tempi da diverse persone illustri, le quali pronosticano la nostra futura felicità per la guerra del Turco con la Serenissima Repubblica di Venetia l'anno 1570* [Venedik, 1570].
- , *Venetia città nobilissima et singolare descritta in XIII libri*, Venedik, Jacopo Sansovino, 1581.
- Saulger R., *Histoire nouvelle des anciens ducs et autres souverains de l'Archipel*, Paris, 1698.
- Savary de Brèves F., *Discours sur l'alliance qu'a le roy avec le Grand Seigneur et de l'utilité qu'elle apporte à la Chrestienté*, s.l.n.d.
- , *Discours abrégé des asseurez moyens d'anéantir et ruiner la monarchie des princes ottomans*, s.l.n.d.
- Spon J. ve Wheler G., *Voyage d'Italie, de Dalmatie, de Grèce et du Levant fait aux années 1675 et 1676*, 3 c., Lyon, 1678.
- Steffani S., *Il faro délia fede*, Venedik, 1684.
- Thevenot J., *Relation d'un voyage fait au Levant*, Paris, 1665.
- Thou J. de, *Histoire universelle*, t. XIII, Paris, 1757.
- Toscani P., *Vita e martirio di Mr. Fra Giovanni Andrea Carga, vescovo di Sira*, Venedik, 1626.
- Vaticinia sive Prophetice abbatibus Ioachimi et Anselmi episcopi Marsicani, Venedik, 1600.
- Vaticinium Severi et Leonis imperatorum in quo videtur finis turcarum in praesentibus Imperatore, Brescia, 1596.
- Vedriani L., *Historia dell'antichissima città di Modena*, t. II, Modène, 1667.

- Vertot R. A. de, *Histoire des chevaliers hospitaliers de Saint-Jean de Kudüs, appelés depuis chevaliers de Rhodes et aujourd'hui les chevaliers de Malta*, 4 c., Paris, 1726. Viperiano G. A., *De bello Melitensi historia*, Perouse, 1697.
- Wicquefort A. van, *L'ambassadeur et ses fonctions*, 2 c., Köln, 1690.
- Zilioli A., *Vita del commendatore Annibal Caro*, Padova, 1735.

1800'den Sonra Yayınlanmış Belgeler

- Acta Pacis Westphalicæ, Serie II, Abt. B, *Die französischen Korrespondenzen*, Bd. 2, 1645, Münster, 1986.
- , Serie II, Abt. C, *Die schwedischen Korrespondenzen*, Bd. 2, 1645-1646, Münster 1971.
- Alberi E. (ed.), *Relazioni degli ambasciatori veneti al Senato*, 2. seri, t. III: Roma, Floransa, 1846.
- Alberigo G. (ed.), *Les conciles cuméniques, t. II/1: Les décrets. De Nicée à Latran V*, Paris, 1994.
- Allen s. S. (ed.), *Opus epistolarum Des. Erasmi Roterodami, t. II: 1514-1517*, Londra 1910.
- Ancel R. (ed.), *Nonciatures de France. Nonciature de Paul IV (avec la dernière année de Jules III et Marcel II), t. 1/2: Nonciatures de Sebastiano Gualterio et de Cesare Bracatio (Mays 1544-Temmuz 1557)*, Paris, 1911.
- Andrea; *Danduli ducis Venetiarum Chronica per extensum descripta aa. 46-1280 d.c.*, E. Pastorello [*Rerum Italicarum Scriptores, XII/1*], Bolonya, 1942.
- Avenel D. d' (ed.), *Lettres, instructions diplomatiques et papiers d'État du cardinal de Richelieu*, 8 c., Paris, 1853-1877.
- Balbi F., *Diario dell'assedio di Malta, 18 maggio - 8 settembre 1565*, Roma, 1965.
- Barbiche B. (ed.), *Correspondance du nonce en France Innocenzo del Bufalo, évêque de Came-rino (1601-1604)*, Roma-Paris, 1964.
- Barozzi N. ve Berchet G. (ed.), *Le relazioni degli stati europei lette al Seanto dagli ambasciatori Veneziani nel secolo decimosettimo, 5. seri, t. 1/1: Turchia, Venedik*, 1871.
- Barthélémy A. de, *Choix de documents inédits sur l'histoire de la Ligue en Bretagne*, Nantes, 1880.
- Bertier J. J. (ed.), *Innocenta PP. XI epistolae ad principes, t. II: Annis VI-XIII*, Roma, 1895. Bettoni M. (ed.), *Nunziature di Napoli, t. III: 11 luglio 1587 - 21 settembre 1591*, Roma, 1970.
- Boileau N., *Epistres*, A. Cahen, Paris, 1937.
- Borg V. (ed.), *Fabio Chigi, apostolic delegate in Malta (1634-1639). An Edition of his Official Correspondance [Studi e testi, 249]*, Vatikan, 1967.
- Bossuet, *Oraisons funèbres*, J. Truchet, Paris, 1961.
- Bourrilly V.-L. ve Vindry F. (ed.), *Mémoires de Martin et Guillaume du Bellay*, 4 c., Paris, 1908-1919.
- Brantôme, *Œuvres complètes, t. V*, L. Lalanne, Paris, 1869.
- Buffardi A. (ed.), *Nunziature di Venezia, t. XI: 18 giugno 1573 - 22 dicembre 1576*, Roma, 1972.

- Bullarum diplomatum et privilegiorum sanctorum romanorum pontificum, t. VI, VII, VIII, X, Turin, 1860-1865.
- Cammelli G. (ed.), Demetrius Cydonès. Correspondance, Paris, 1930.
- Cardauns L. (ed.), Nuntiaturberichte aus Deutschland, 1533-1559, 1re seri, t. VII: Berichte vom Regensburger und Speierer Reichstag 1541, 1542. Nuntiatoren Verallios und Poggios. Sendungen Fameses und Sfondratos, 1541-1544, Berlin, 1912.
- Carné G. de (ed.), Correspondance du duc de Mercœur et des ligueurs bretons avec l'Espagne, 2 c., Vannes, 1899.
- Castellani E. (ed.), Atti del reverendissimo padre Lorenzo Cozza, custode di Terra Santa (1709-1715), t. I et II [Biblioteca bio-bibliografica di Terra Santa, 2. seri, c. 4 et 5], Karaçi, 1924-1935.
- Cavallon T. (ed.), Chronache o annali di Terra Santa del s. Francesco da Serino, t. II [Biblioteca bio-bibliografica della Terra Santa, 2. seri, c. 12], Karaçi, 1939.
- Charrière E. (ed.), Négociations de la France dans le Levant, t. I, Paris, 1848; t. II, Paris, 1850; t. III, Paris, 1853.
- Contarini A., Relazione del congresso di Münster, N. Papadopoli, Venedik, 1864. [Courcillon s. de, marquis de Dangeau], Journal du marquis de Dangeau, t. I, Soulié vd., Paris, 1854.
- Critoboulos, History of Mehmed the Conqueror, çev. C. T. Riggs, Princeton, 1954.
- Dandolo A., Chronica per extensum descripta, aa. 46-1280 d.C., E. Pastorello, Bologna, 1942.
- Dedouves L. (ed.), De Patris Josephi Turciados libri quinque, Paris, 1894.
- Djuvara T. G. (ed.), Cent projets départage de la Turquie (1281-1913), Paris, 1914.
- Documenti per la storia dell'augusta ducale basilica di San Marco in Venezia dal nono secolo sino alla fine del decimo ottavo, Venedik, 1886. Dubois P., De recuperatione Terræ Sanctæ, C.-V. Langlois, Paris, 1891.
- Érasme, Opera omnia Desiderii Erasmi Roterodami, A. G. Weiler,, t. V/3, Amsterdam, 1986.
- Ehser E. (ed.), "Concilium Tridentinum, t. IV: Concilii Tridentini Actorum, 1re partie, Fri-bourg, 1904.
- Evliyâ Tchélébi, La guerre des Turcs. Récits de batailles extraits du Livre de voyages, Bilici, Arles, 2000.
- Fernandez Alvarez M. (ed.), Corpus documentai de Carlos V, t. I: 1516-1539, Salamanca, 1973.
- Firpo L. (ed.), Relazioni di ambasciatori veneti al Senato, t. XIII: Costantinopoli (1590-1793), Turin, 1984.
- Fonzi F. (ed.), Nunziature di Savoia, t. I: 15 ottobre 1560 - 29 giugno 1573, Roma, 1960.
- François de Sales, Œuvres de saint François de Sales, t. IV, Annecy, 1894; t. VII, Annecy, 1896; t. XII, Annecy, 1902.
- Friedensburg W. (ed.), Nuntiaturberichte aus Deutschland, 1533-1539, t. II: Nuntiatoren des Morone, 1536-1538, Gotha, 1892.
- , Nuntiaturberichte aus Deutschland, 1533-1559, 1re seri, t. III: Legation Alean-ders, 1538-1539, Gotha, 1893.

- Gachard M. (ed.), *Correspondance de Charles Quint et d'Adrien VI*, Bruxelles, 1859.
- Gaeta F. (ed.), *Nunziature di Venezia*, 1.1: 12 marzo 1533 - 14 agosto 1535, Roma, 1958.
- , *Nunziature di Venezia*, t. II: 9 gennaio 1536 - 9 giugno 1542, Roma, 1960.
- , *Nunziature di Venezia*, t. VI: 2 gennaio 1552 - 14 luglio 1554, Roma, 1967.
- Goetz H. (ed.), *Nuntiaturberichte aus Deutschland*, 3^e seri, t. VI: *Nuntiaturs Giovanni Delfinos (1572-1573)*, Tübingen, 1982.
- Golubovich G. (ed.), *Chroniche e annali di Terra Santa del s. Pietro Verniero di Montepeloso de' Frati Minori*, t. I, Karaçi, 1930.
- Guadet J. (ed.), *Recueil des lettres missives de Henri IV*, t. IX: 1567-1610, Paris, 1856.
- Haan B. (ed.), *Correspondance du nonce en France Gasparo Silingardi, évêque de Modène (1599-1601)*, Roma, 2002.
- Hurtubise s. (ed.), *Correspondance du nonce en France Antonio Maria Salviati*, 2 c., 1572-1574, Roma, 1975.
- Jaitner K. (ed.), *Die Hauptinstruktionen Clemens' VIII für die Nuntien und Legaten an den europäischen Fürstenhöfen, 1592-1605*, 2 c., Tübingen, 1984.
- Johannes de Rupescissa, *Liber secretorum eventuum*, çev. C. Morerod-Fattebert, Freiburg, 1994.
- Journal de Pierre de l'Estoile pour le règne d'Henri IV*, t. II, A. Martin, Paris, 1948.
- Kramer H. (ed.), *Nuntiaturberichte aus Deutschland*, seri II, t. VII: *Nuntius Biglia 1570 (jänner) - 1571 (april)*, Graz-Köln, 1952.
- Laffleur de KeMayisngant s. P. (ed.), *Lettres de Henri IV au comte de La Rochepot, ambassadeur en Espagne (1600-1601)*, Paris, 1889.
- Langlois E. (ed.), *Les registres de Nicolas IV*, t. II, Paris, 1905.
- Laianne L. (ed.), "Journal d'un bourgeois de Paris sous le règne de François I", Paris, 1854.
- La Noue F. de, *Discours politiques et militaires*, F. E. Sutcliffe, Cenevre, 1967.
- Lanz K. (ed.), *Correspondes des Kaisers Karl V.*, t. II: 1532-1549, Leipzig, 1845.
- La Roncière C. de (ed.), *Mémoires de Philippe Prévost de Beaulieu-Persac, capitaine de vaisseau (1608-1610 et 1627)*, Paris, 1913.
- Laurent V. (ed.), *Les "Mémoires" du Grand Eclésiarque de l'Église de Constantinople Sylvestre Syropoulos sur le concile de Floransa (1438-1439)*, Roma, 1971.
- Leibniz G. W., *Mémoire de Leibniz a Louis XIV, sur la conquête de l'Égypte*, publié avec une préface et des notes par M. de Hoffmanns..., Paris, 1840.
- , *Mémoire sur la conquête de l'Égypte*, traduction du *Consilium vEgyptacum* de Leibniz, çev. Vallet de Viriville, Paris, 1842.
- , *Œuvres*, t. V, A. Foucher de Careil, Paris, 1864.
- Lemmens L. (ed.), *Acta S. Congregationis de Propaganda Fide pro Terra Sancta*, t. I (1622-1720) [Biblioteca bio-bibliografica della Terra Santa, 2. seri, c. 1], Karaçi, 1921.
- Lestocquoy J. (ed.), *Correspondance des nonces en France Carpi et Ferrerio, 1535-1540*, Roma-Paris, 1961.

- , *Correspondance des nonces en France Capodiferro, Dandino et Guidiccione, 1541-1546*, Roma-Paris, 1963.
- Leva G. de, *La legazione di Roma di Paolo Paruta (1592-1595)*, 2 c., Venedik, 1887.
- Loenertz R. J. (ed.), *Correspondance de Manuel Calécas [Studi e testi n° 150]*, Vatikan, 1950.
- , *Demetrius Cydonès. Correspondance, t. I [Studi e testi n° 186]*, Vatikan, 1956.
- Lucinge R. de, *De la naissance, durée et chute des Estats*, M. J. Heath, Cenevre, 1984.
- Luppé-Garanne J.-B. de, *Mémoires et caravanes, le comte de Luppé, Paris, 1856*. [Luther M.], *D. Martin Luthers Werke, t. I, Weimar, 1930; t. V, Weimar, 1934; t. LI, Weimar, 1965*.
- Lutz H. (ed.), *Nuntiaturberichte aus Deutschland, 1533-1559, 1re seri, t. XIII: Nuntiaturen des Pietro CaMayisani und Achille de Grassi, Legation des Girolamo Dandino (1552-1553)*, Tübingen, 1959.
- , *Nuntiaturberichte aus Deutschland, 1533-1559, t. XV: Friedenslegation des Reginald Pole zu Kaiser Karl V. und König Heinrich II. (1553-1556)*, Tübingen, 1981.
- Lynn Martin A. (ed.), *Correspondance du nonce en France Fabio Mirto Frangipani, Roma, 1984*.
- Malherbe F. de, *Œuvres, t. I, M.-L. Lalanne, Paris, 1864*.
- Meyer A. O. (ed.), *Nuntiaturberichte aus Deutschland. Die Prager Nuntiatur des Giovanni Stefano Ferreri und die Wiener Nuntiatur des Giacomo Serra (1603-1606)*, Berlin, 1913.
- Mézières s. de, *Le Songe du vieil pèlerin*, G. W. Coopland, Cambridge, 1969.
- Mollat G. (ed.), *Jean XXII (1316-1334). Lettres communes analysées d'après les registres dits d'Avignon et du Vatican, t. V, Paris, 1909*.
- Monluc B. de, *Commentaires, t. III, s. Courteault, Paris, 1925*.
- Monmerqué M. (ed.), *Mémoire du comte de Coligny-Saligny, Paris, 1841*.
- Neveu B. (ed.), *Correspondance du nonce en France Angelo Ranuzzi, t. I: 1683-1686, Roma, 1973*.
- Ordonnances des rois de France. Règne de François Ier, 9 c. parus, 1515-1539, Paris, 1902-1992*.
- Paruta P., *Storia délia guerra di Cipro. Libri tre. Siena, 1827*. —, *Opere politiche, G. Monzani, t. I, Floransa, 1852*.
- Pedani M. s. (ed.), *Relazioni di ambasciatori veneti al Senato, t. XIV: Costantinopoli. Relazioni inédite (1512-1189)*, Padova, 1996.
- Petitot M. (ed.), *Mémoires de très-noble et très-illustre Gaspard de Saulx, seigneur de Tavan-nes, Paris, 1822*.
- Piccolomini Eneas Silvio, *PU II Commentarii rerum memorabilium que temporibus suis conti-gerunt, t. I, Vatikan, 1984*.
- Pieper A. (ed.), *Die päpstlichen Legaten und Nuntien in Deutschland, Frankreich und Spanien seit der Mitte des sechszehnten Jahrhunderts, t. I: Die Legaten und Nuntien Julius' III., Marcellus' II. und Paul's IV. (1550-1559) und ihre Instruktionen, Münster, 1897*.
- Postel G., *Le thrésor des prophéties de l'univers, F. Secret, Lahey, 1969*.

- Rabbath A. (ed.), Documents inédits pour servir à l'histoire du christianisme en Orient, t. II, Paris-Londra-Leipzig, 1910.
- Rainer J. (ed.), Nuntiatgeberichte aus Deutschland, seri II, t. VIII: Nuntius G. Delfino und Kardinallegat G. F. Commendone, 1511-1512, Graz-Köln, 1967.
- Richelieu A.-J. du Plessis, cardinal de, Mémoires, 10 c., Paris, 1907-1931.
- Ronsard s. de, Œuvres complètes, t. VII, s. Laumonier, Paris, 1934.
- Saint-Pierre abbé de, Projet pour rendre la paix perpétuelle en Europe, S. Goyard-Fabre, Paris, 1986.
- Sanudo M., / Diarii, t. VIII, N. Barozzi, Venedik, 1882; t. XI, R. Fulin, Venedik, 1884; t. XXVIII, F. Stefani vd., Venedik, 1890; t. XLI, F. Stefani vd., Venedik, 1894.
- Sauer A. (ed.), Rom und Wien im Jahre 1683. Ausgewählte Aktenstücke aus römischen Archiven zur II. Säcularfeier der Befreiung Wiens, Viyana, 1883.
- Scheurer R. (ed.), Correspondance du cardinal Jean du Bellay, t. I: 1529-1535, Paris, 1969; t. II: 1535-1536, Paris, 1973.
- Serrano Luciano, Correspondencia diplomática entre España y la Santa Sede durante el pontificado de S. Pió V, 4 c., Madrid, 1914.
- Simonsohn S. (ed.), The Apostolic See and the Jews, t. IV: Documents: 1522-1538, Toronto, 1990; a.y., t. VI: Documents: 1546-1555, Toronto, 1990.
- Stella A. (ed.), Nunziature di Venezia, t. VII: Marzo 1566 - marzo 1569, Roma, 1963.
- , Nunziature di Venezia, t. X: 26 maggio 1511 - 4 luglio 1513, Roma, 1977.
- Sully M. de Béthune, duc de, Œconomies royales, t. VIII, M. Petitot, Paris, 1821.
- Tamizey de Larroque s. (ed.), Lettres inédites du cardinal d'Armagnac, Paris, 1874.
- Theiner A. (ed.), Codex diplomaticus dominii temporalis S. Sedis, t. III: 1389-1193, Roma, 1862.
- Toffanin G. (ed.), Lettera a Maometto II di Pió II, Napoli, 1953.
- Villani s. (ed.), Nunziature di Napoli, 1.1: 26luglio 1510 - 24 maggio 1511, Roma, 1962.
- et Veneruso P., Nunziature di Napoli, t. II: 24 maggio 1511 - 26 giugno 1581, Roma, 1969.
- Weiss C. (ed.), Papiers d'Etat du cardinal de Granvelle d'après les manuscrits de la Bibliothèque de Besançon, 9 c., Paris, 1841-1852.
- Witte C.-M. de (ed.), La correspondance des premiers nonces permanents au Portugal (1532-1553), 2 c., Lizbon, 1980.
- Zoberman s. (ed.), Les panégyriques du roi. Édition critique, Paris, 1991.

Tarih Çalışmaları

- Abel A., "Un hadith sur la prise de Roma la tradition eschatologique de l'Islam", Arabica, 5, 1958, s. 1-14.
- Agoston G., "Merces prohibita: The Anglo-Ottoman trade in war material and the dependence theory", Oriente Moderno, n.s., 20 (2001), s. 177-192.
- Alderson A. D., The Structure of the Ottoman Dynasty, Oxford, 1956.

- Alexander s. J., "The diffusion of Byzantine apocalypses in the medieval West and the beginnings of Joachimism", *Prophecy and Millenarianism. Essays in Honour of Marjorie Reeves*, Londra, 1980, s. 53-106.
- Alphandéry P., "De quelques faits de prophétisme des sectes latines antérieures au joachimisme", *Revue de l'histoire des religions*, 52 (1905), s. 172-219.
- , "Mahomet-Antéchrist le Moyen Age latin", *Mélanges Hartwig Derenbourg*, Paris, 1909, s. 261-277.
- , et Dupront A., *La Chrétienté et l'idée de croisade*, 2 c., Paris, 1959.
- Amico J. C. d', "Charles Quint et le sac de Roma: personnification d'un tyran impie ou Dernier Empereur?", *Les discours sur le sac de Roma de 1521. Pouvoir et littérature*, A. Redondo, Paris, 1999, s. 23-35.
- , "De Pavie à Bolonya (1525-1530): la prophétie comme arme de la politique impériale pendant les guerres d'Italie", *La prophétie comme arme de guerre des pouvoirs. XV-XVIe siècle*, A. Redondo, Paris, 2000, s. 97-107.
- Andretta S., "La diplomazia Venedikna e la pace di Vestfalia (1643-1648)", *Anuario dell'Istituto storico italiano per l'Età moderna e contemporanea*, 27-28 (1975-1976) s. 3-128.
- , "Clemente VIII e la Repubblica di San Marco (1592-1605)", *La Repubblica inquieta. Venezia nel Seicento tra Italia ed Europa*, Roma, 2000, s. 15-43.
- Angelini A. vd. (ed.), *Alessandro VII Chigi (1599-1661). Il papa senese di Roma moderna*, Siena, 2000.
- Angiolini F., "L'arsenale mediceo. La politica marinara dei Medici e le vicende dell'arsenale a Pisa", *Livorno e Pisa: Due città e un territorio nella politica dei Medici*, Pisa, 1980, s. 176-190.
- , "Politica, società e organizzazione militare nel principato mediceo: A proposito di una Memoria di Cosimo I", *Società e storia*, 9 (1986), s. 1-52.
- Anselmi S., "Venedik, Ragusa, Ancona tra Cinque e Seicento", *Atti e memorie della deputazione di storia patria per le Marche*, 8. seri, 8 (1968-1970), s. 41-108.
- , "I Ragusei nelle fonti notariù di Ancona (1634-1685): Materiali per una ricerca", *Ragusa e il Mediterraneo. Ruolo e funzioni di una repubblica marinara tra Medioevo ed Età moderna*, Bari, 1990, s. 229-262.
- , "Le relazioni economiche tra Ragusa e lo Stato pontificio: Uno schema di lungo periodo", *Ragusa (Dubrovnik), una repubblica adriatica. Saggi di storia economica e finanziaria*, A. Di Vittorio, S. Anselmi ve S. Pierucci, Bolonya, 1994, s. 261-276.
- Antonaci A., *I processi nella causa di Beatificazione dei martiri di Otranto*, Otranto, 1960.
- Antonetti G., "Les princes étrangers", *État et société en France aux XVIIe et XVIIIe siècles*, *Mélanges offerts à Yves Durand*, Paris, 2000, s. 33-62.
- Arbel B., "Venedik, gli Ebrei e l'attività di Salomone Ashkenazi nella guerra di Cipro", *Gli Ebrei e Venezia*, G. Cozzi, Milan, 1987, s. 163-197.
- , *Trading Nations. Jews and Venetians in the Early Modern Eastern Mediterranean*, Leiden, 1995.
- Arcari s. A., *Agostino Bucci, medico-politico alla corte dei Savoia*, Roma, 1942.
- Argenti s. P., *The Expedition of the Florentines to Chios in 1599*, Oxford, 1934.

- Arjornand S. A., "Islamic apocalypticism in the Classic Period", *The Encyclopedia of Apocalypticism*, t. II: Apocalypticism in Western History and Culture, B. McGinn, New York, 1998, s. 238-283.
- Ashtor E., "Gli inizi della comunità ebraica a Venedik", *Venezia ebraica*, U. Fortis, Roma, 1982, s. 17-39.
- Atiya A. S., *The Crusade of Nicopolis*, Londra, 1934.
- , *The Crusade in the Later Middle Ages*, Londra, 1938.
- Aurell M., "Prophétie et messianisme politique. La péninsule Ibérique au miroir du Liber ostensor de Jean de Roquetaillade", *Les textes prophétiques et la prophétie en Occident (XII-XVI siècle)*, Actes du Colloque de Chantilly, 30-31 Mayis 1988, *Mélanges de l'École française de Roma. Moyen Âge*, 102/2 (1990), s. 317-361.
- Aymard M., *Venezia, Raguse et le commerce du blé pendant la seconde moitié du XVI siècle*, Paris, 1966.
- Babinger F., "Von Amurath zu Amurath: Vor- und Nachspiel der Schlacht bei Varna (1444)", *Oriens*, 1950, s. 229-265.
- , "Ja'qūb-Pascha, ein Leibarzt Mehmed's II. Leben und Schicksale des Maestro Iacopo aus Gaeta", *Rivista degli Studi Orientali*, 26 (1951), s. 87-113.
- , *Mahomet II le Conquérant et son temps (1432-1481). La grande peur du monde au tournant de l'histoire*, Paris, 1954.
- , "Le vicende Venedikne nella lotta contro i Turchi durante il secolo XV", *La civiltà Veneziana del Quattrocento*, Floransa, 1957, s. 49-73.
- , "Notes on Cyriac of Ancona and some of his Friends", *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes*, 25 (1962), s. 323-325.
- , "Maometto il conquistatore e gli umanisti d'Italia", *Venezia e l'Oriente fra tardo Medioevo e Rinascimento*, A. Pertusi, Venedik, 1966, s. 433-449.
- Babinger F., "Pio II e l'Oriente maomettano", *Enea Silvio Piccolomini Papa Pió II*, D. Maffei, Siena, 1968, s. 1-13.
- Balard M., "À propos de la bataille du Bosphore. L'expédition génoise de Paganino Doria à Constantinople", *Travaux et Mémoires*, 4 (1970), s. 431-469.
- , *La Romanie génoise (XIIe - début du XV. siècle)*, 2 c., Roma, 1978.
- , "The Genoese in the Aegean (1402-1566)", *Mediterranean Historical Review*, 4/1 (1989), s. 158-174.
- Balbudieri F., "Gli Uscocchi. Loro formazione e loro attività a terra ed in mare", *Le genti del mare Mediterraneo*, R. Ragosta, t. I, Napoli, 1981, s. 445-497.
- Balivet M., "Textes de fin d'empire, récits de fin du monde: à propos de quelques thèmes communs aux groupes de la zone byzantino-turque", *Les traditions apocalyptiques au tournant de la chute de Constantinople*, B. Lellouch ve S. Yérasimos, Paris, 1999, s. 5-18.
- Barbiche B., "La diplomatie pontificale au XVIIe siècle", *les Actes du Colloque "Armées et diplomatie l'Europe du XVIIe siècle"*, *Bulletin de l'Association des historiens modernistes*, 16 (1991), s. 109-125.
- , "Clément VIII et la France (1592-1605). Principes et réalités les instructions générales et les correspondances diplomatiques du Saint-Siège", *Das Papsttum, die Christenheit und die Staaten Europas, 1592-1605. Forschungen zu den Hauptinstruktionen Clemens' VIII.*, G. Lutz, Tübingen, 1994, s. 99-119.

- , "Un légat en voyage: le cardinal de Floransa (1596-1598)", *Milieux naturels, espaces sociaux. Études offertes à Robert Delort*, Paris, 1997, s. 605-620.
- , "Le grand artisan du traité de Vervins: Alexandre de Médicis, cardinal de Floransa, légat a latere", *La paix de Vervins (1598)*, F. Pilleboue ve C. Vidal, Vervins, 1998, s. 65-72.
- ve Dainville-Barbiche S. de, "Les légats a latere en France et leurs facultés aux XVIe et XVIIe siècles", *Archivum Historia; pontificia*, 23 (1985), s. 93-165.
- , "Les pouvoirs des légats a latere et des nonces en France aux XVIe et XVIIe siècles", *Échanges religieux entre la France et l'Italie du Moyen Age à l'époque moderne*, M. Maccarrone ve A. Vau, Cenevre, 1987, s. 259-277.
- , "Un évêque italien de la Réforme catholique, légat en France sous Henri IV: le cardinal de Floransa (1596-1598)", *Revue d'histoire de l'Église de France*, 75 (1989), s. 45-59.
- , Sully. L'homme et ses fidèles, Paris, 1997.
- , "Les légats a latere à l'époque moderne et le personnel des légations", *L'invention de la diplomatie. MoyenAge - Temps modernes*, L. Bély, Paris, 1998, s. 283-293.
- Barker J. W., *Manuel II Palaeologus (1391-1425): A Study in Late Byzantine Statesmanship*, New Brunswick, 1968.
- Barsanti D., "I Cavalieri di S. Stefano (1561-1859)", *Piante e disegni dell'Ordine di S. Stefano nell'Archivio di Stato di Pisa*, Pisa, 1989, s. 7-43.
- Bartl P., "Marciare verso Costantinopoli'. Zur Türkenpolitik Clemens' VIII.", *Soeculum*, 20 (1969), s. 44-56.
- , *Der Westbalkan zwischen spanischer Monarchie und Osmanischen Reich. Zur Türkenkriegsproblematik an der Wende vom 16. zum 17. Jahrhundert*, München, 1974.
- , "Der Türkenkrieg: ein zentrales Thema der Hauptinstruktionen und der Politik Klemens'VIII", *Das Papsttum, die Christenheit und die Staaten Europas, 1592-1605. Forschungen zu den Hauptinstruktionen Clemens' VIII.*, G. Lutz, Tübingen, 1994, s. 67-76.
- Bartl P., *Albanien*, München, 1995.
- Bataillon M., *Érasme et l'Espagne*, Paris, 1937.
- , "Mythe et connaissance de la Turquie en Occident au milieu du XVIe siècle", *Venezia e l'Oriente fra tardo Medioevo e Rinascimento*, A. Pertusi, Venedik, 1966.
- Battistini M., *L'ammiraglio Iacopo Inghirami e le imprese dei Cavalieri dell'Ordine di S. Stefano contro i Turchi nel 1600*, Volterra, 1912.
- Baumer F. L., "England, the Turks and the Common Corps of Christendom", *American Historical Review*, 50 (1944-1945), s. 26-48.
- Beaune O, *Naissance de la nation France*, Paris, 1985.
- , "L'utilisation politique du mythe des origines troyennes en France à la fin du Moyen Age", *Lectures médiévales de Virgile, Actes du Colloque international de l'École française de Roma*, 1982, Collection de l'École française de Roma, t. 80, Roma, 1985, s. 331-355.
- , "De Telesphore à Guillaume Postel. La diffusion du Libellus en France aux XVe et XVIe siècles", *Il profetismo gioachimita tra Quattrocento e Cinquecento*, G. L. Potestà, Cenova, 1991, s. 195-221.

- Becherer A., *Das Bild Heinrichs IV. (Henri Quatre) in der französischen Versepik (1593-1613)*, Tübingen, 1996.
- Beck B. H., *From the Rising of the Sun: English Images of the Ottoman Empire to 1115*, New York, 1987.
- Beck H.-G. vd. (ed.), *Venezia centro di mediazione tra Oriente e Occidente (secoli XV-XVI). Aspetti e problemi*, 2 c., Floransa, 1977.
- Beldiceanu-Steinherr L., "La conquête d'Andrinople par les Turcs. La pénétration turque en Thrace et la valeur des chroniques ottomanes", *Travaux et Mémoires*, 1 (1965), s. 439-461.
- , "La conquête de la Bithynie maritime, étape décisive la fondation de l'État ottoman", *Byzanz als Raum*, K. Belke vd., Viyana, 2002, s. 21-36.
- Bély L., *Espions et ambassadeurs au temps de Louis XIV*, Paris, 1990.
- , vd., *Guerre et paix dans l'Europe du XVIIe siècle*, 2 c., Paris, 1991.
- , "Busbecq diplomate", *Sur les traces de Busbecq et du gotique*, A. Rousseau, Villeneuve d'Asq, 1991, s. 41-53.
- , *Les relations internationales en Europe (XVIIe- XVIIIe siècles)*, Paris, 1992.
- , "La médiation diplomatique au XVIIe siècle et au début du XVIIIe siècle", *Armées et diplomatie dans l'Europe du XVIIe siècle*, Paris, 1992, s. 129-147.
- , (ed.), *L'invention de la diplomatie. Moyen Age - Temps modernes*, Paris, 1998.
- , *La société des princes. XVI- XVIIe siècles*, Paris, 1999.
- , "Les princes et le père commun", *Société et religion en France et aux Pays-Bas, XV-XIX siècle. Mélanges en l'honneur d'Alain Lottin*, Arras, 2000, s. 13-22.
- , (ed.), *L'Europe des traités de Westphalie. Esprit de la diplomatie et diplomatie de l'esprit*, Paris, 2000.
- Bennassar B., "Conversion ou reniement? Modalités d'une adhésion ambiguë des Chrétiens à l'Islam", *Annales ESC*, 43 (1988), s. 1349-1366.
- , avec Bennassar L., *Les Chrétiens d'Allah. L'histoire extraordinaire des renégats, XVIe - XVIIe siècle*, Paris, 1989.
- , et Sauzet R. (ed.), *Chrétiens et musulmans à la Renaissance*, Paris, 1998.
- Benoit R., "Prognosticq de l'éclipsé du mois d'aoust 1654", *Société et religion en France et aux Pays-Bas, XV-XIXe siècle. Mélanges en l'honneur d'Alain Lottin*, G. Deregnaucourt, Arras, 2000, s. 469-475.
- Benzoni G. (ed.), *Il Mediterraneo nella seconda metà del '500 alla luce di Lepanto*, Floransa, 1974.
- , (ed.), *Idogi*, Milan, 1982.
- , "A proposito della fonte prediletta di Ranke, ossia le relazioni degli ambasciatori Venezia", *Studi Veneziani*, n.s., 16 (1988), s. 245-257.
- , "Flash sull'Europa: le relazioni dei diplomatici Venezia", *Europa. Storie di viaggiatori italiani*, Milan, 1988, s. 108-131.
- , "Il "farsi turco" ossia l'ombra del rinnegato", *Venezia e i Turchi. Scontri e confronti di due civiltà*, Milan, 1988, s. 91-133.
- Bercé Y.-M., "Les enjeux de la paix en Italie du Nord: le rôle du comte de Fuentes (1600-1610)", *La paix de Vervins, 1598*, C. Vidal ve F. Pilleboue, Vervins, 1998, s. 175-182.

- Berchet G., *La Repubblica di Venezia e la Persia*, Torino, 1865.
- Bérenger J., *Histoire de l'empire des Habsbourg, 1213-1918*, Paris, 1990.
- , *Léopold Ier, fondateur de la puissance autrichienne*, Paris, 2003.
- , et Soutou G.-H. (ed.), *L'ordre européen du XVIe au XXe siècle*, Paris, 1998.
- Bernard Y., *L'Orient du XVIe siècle à travers les récits des voyageurs français. Regards portés sur la société musulmane*, Paris, 1990.
- Bernardy A. A., "L'incidente di Malta (1644-1645) e il padre Ottomano (1641-1676)", *Archivio storico di Malta*, 1 (1936), s. 448-462.
- Bernetti G., "Appassionato discorso di Pio II ai cardinali per la guerra contro i Turchi", *S. Caterina da Siena*, XVII/4-5 (1966).
- Bettanini A. M., "Alvise Contarini, ambasciatore veneto (1597-1651)", *Rivista di studi di politica internazionale*, 9/3 (1942), s. 5-50.
- Biegman N. H., "Ragusan spying for the Ottoman Empire", *Belleten*, 21 (1963), s. 237-255.
- , *The Turco-Ragusan Relationships*, Lahey-Paris, 1967.
- Bigge Col., "Der Kampf um Candia in den Jahren 1667-1669", *Kriegsgeschichtliche Einzelschriften*, 26 (1899), s. 113-228.
- Bignami-Odier J., *Études sur Jean de Roquetaillade*, Paris, 1952.
- , "Jean de Roquetaillade (de Rupescissa). Théologien, polémiste, alchimiste", *Histoire littéraire de la France*, t. XLI, Paris, 1981, s. 75-240.
- Black J., *A Military Révolution? Military Change and European Society, 1500-1800*, Londra, 1991.
- Blet P., "Le nonce en France au XVIIe siècle, ambassadeur et délégué apostolique", *Revue d'histoire diplomatique*, 1974, s. 1-36.
- , "Louis XIV et le Saint-Siège", *XVIIe siècle*, 123 (1979), s. 137-154.
- , *Histoire de la représentation diplomatique du Saint-Siège des origines à l'aube du XIXe siècle*, Vatican, 1982.
- , "La politique du Saint Siège vis-à-vis des puissances catholiques", *XVIIe siècle*, 166 (1990), s. 57-71.
- , *Les nonces du pape à la cour de Louis XIV*, Paris, 2002.
- Blondy A., *L'Ordre de Malta au XVIIIe siècle: des dernières splendeurs à la ruine*, Paris, 2002.
- Boccadamo V., "Il culto dei martiri di Otranto", *J beati 800 martin di Otranto del 1480*, Lecce, 1980, s. 129-155.
- Boisset L., "Visions d'Orient Jean de Roquetaillade", *Les textes prophétiques et la prophétie en Occident*, A. Vau, Roma, 1990, s. 391-401.
- Bonazzoli V., "Ebrei italiani, portoghesi, levantini sulla piazza commerciale di Ancona intorno alla meta del Cinquecento", *Gli Ebrei e Venezia (secoli XIV-XVIIIe)*, G. Cozzi, Milan, 1987, s. 727-770.
- Bono S., *I corsari barbareschi*, Turin, 1964.
- , "Sources hispano-italiennes pour l'histoire algérienne. L'attaque manquée à Alger de 1601", *Archives nationales. Actes du séminaire international sur les sources espagnoles de l'histoire algérienne*, Alger, 1984, s. 309-321.

- , “Achats d’esclaves turcs pour les galères pontificales (XVI- XIXe siècle)”, *Revue de l’Occident musulman et de la Méditerranée*, 39 (1985), s. 79-92.
- , “Corsari cristiani sulle coste di Palestina. Da documenti della Custodia di Terra Santa (1708-1715)”, *Islam. Storia e Civiltà*, 10 (1991), s. 37-49.
- , *Corsari nel Mediterraneo. Cristiani e musulmani fra guerra, schiavitù e commercio*, Milan, yeni basım, 1999.
- , *Schiavi musulmani nell’Italia moderna. Galeotti, vu’ cumprà, domestici*, Perouse, 1999. Borgherini-Scarabellin M., *Il magistrato dei Cinque savi alla mercanzia dalla istituzione alla caduta della Repubblica*, Venedik, 1925.
- Boromao A., “Le direttrici della política antiottomana della Santa Sede durante il pontificate di Innocenzo XI (1676-1689)”, *Römische historische Mitteilungen*, (1984), s. 303-330.
- , “Istruzioni generali e corrispondenza ordinaria dei nunzi: obbiettivi prioritari e risultati concreti della politica spagnola di demente VIII”, *Das Papsttum, die Christenheit und die Staaten Europas, 1592-1605. Forschungen zu den Hauptinstruktionen Clemens’ VIII.*, G. Lutz, Tübingen, 1994, s. 119-205.
- , “Clément VIII, la diplomatie pontificale et la paix de Vervins”, *Le traité de Vervins*, J.-F. Labourdette ve J.-P. Poussou, Paris, 2000, s. 323-344.
- Bosisio A., *La stampa a Venezia dalle origini al secolo xvi*, Trieste, 1973.
- Bots H., “La paix de Münster et les ambassadeurs des Provinces-Unies: les Hens avec la République des Lettres”, *L’Europe des traités de Westphalie. Esprit de la diplomatie et diplomatie de l’esprit*, L. Bély, Paris, 2000, s. 431-438.
- Boureau A., “Les enseignements absolutistes de Saint Louis, 1610-1630”, *La monarchie absolutiste et l’histoire en France, Actes du Colloque de la Sorbonne*, 26 Mays 1986, Paris, 1987, s. 78-97.
- Boutant O., *L’Europe au grand tournant des années 1680: les origines de la guerre de succession palatine*, Paris, 1985.
- Bouthier J., Dewerpe A., Nordman D., *Un tour de France royal. Le voyage de Charles IX (1564-1566)*, Paris, 1984.
- Bouwsma W. J., *Concordia Mundi. The Career and Thought of Guillaume Postel, 1510-1581*, Cambridge, 1957.
- Bousma W. J., *Venice and the Defense of Republican Liberty: Renaissance Values in the Age of Counter Reformation*, Berkeley, 1968.
- Bracewell C. W., *The Uskoks of Senj. Piracy, Banditry and Holy War in the Sixteenth-Century Adriatic*, New York, 1992.
- Brach J.-P., “Guillaume Postel et l’illumination vénitienne”, *La face féminine de Dieu*, M. Cazenave, Paris, 1998, s. 41-61.
- Brach J.-P., “L’Orient messianique Guillaume Postel”, *L’Orient dans l’histoire religieuse de l’Europe. L’invention des origines*, M. A. Amir-Moezzi ve J. Scheid, Turnhout, 2000, s. 121-130.
- Bradford E., *The Sultan’s Admiral*, Londra, 1969.
- , *The Great Siege of Malta, 1565*, Ware, yeni basım, 1999.
- Brancucci P., “Der Beitrag des Heiliges Stulhes zum Krieg gegen di Türken im Jahre 1601”, *Innsbrucker historische Studien*, 2 (1982), s. 193-203.
- Brandi K., *Die Weltreichsgedanke Karls V.*, Berlin, 1940.

- Braubach M., Prinz Eugen von Savoyen, 5 c., Viyana-Münih, 1963-1965.
- Braudé B. avec Lewis B. (ed.), Christians and Jews in the Ottoman Empire, B. Braudé ve B. Lewis, New York - Londra, 1982.
- Braudel F., La Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II, 2 c., Paris, 2. basım, 1966.
- ve Romano R., Navires et marchandises à l'entrée du port de Livourne (1547-1611), Paris, 1961.
- Braunstein P., "A propos de l'Adriatique entre le XVIe et le XVIIIe siècle", *Annales ESC*, 26 (1971), s. 1270-1278.
- Brecht M., "Luther und die Türken", *Europa und die Türken in der Renaissance*, B. Guthmüller ve W. Kühlmann, Tübingen, 2000, s. 9-27.
- Brémond H., "Paul de Lagny et le panmysticisme franciscain", *Études franciscaines*, 39 (1927), s. 462-464; 40 (1928), s. 113-123.
- Brezzi P., "La lettera di Pio II a Maometto II", *Pio II e la cultura del suo tempo*, L. Rotondi Secchi Tarugi, Milan, 1991, s. 263-272.
- Britnell J. ve Stubbs D., "The Mirabilis Liber: Its compilation and influence", *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes*, 49 (1986), s. 126-149.
- Bruley Y., *La papauté, de Simon-Pierre à Jean-Paul II*, Paris, 2003.
- Brülez W., "L'exportation des Pays-Bas vers l'Italie par voie de terre au milieu du XVIe siècle", *Annales ESC*, 14 (1959), s. 461-489.
- , "Les routes commerciales d'Angleterre en Italie au XVIe siècle", *Studi in onore di Amintore Fanfani*, t. IV, Milan, 1962, s. 123-184.
- Brummett P., *Ottoman Seapower and Levantine Diplomacy in the Age of Discovery*, Albany, 1994.
- , "Rhodes: The overrated adversary", *The Historical Journal*, 36 (1993), s. 1-25.
- , "The Ottomans as a world power: What we don't know about Ottoman seapower", *Oriente Moderno*, n.s., 20 (2001), s. 1-21.
- Brunelli G., *Soldati del papa. Politica militare e nobiltà nello Stato della Chiesa (1560-1644)*, Roma, 2003.
- Bryer A. A. M., "Greek historians on the Turks: The case of the first Byzantine-Ottoman marriage", *The Writing of History in the Middle Ages*, R. H. C. Davies ve J. M. Wallace-Hadrill, Oxford, 1981, s. 471-493.
- Buchanan H., "Ottoman imperialism and the Lutheran struggle for recognition in Germany, 1520-1529", *Church History*, 23 (1954), s. 46-67.
- , "Luther and the Turks, 1519-1529", *Archiv für Reformationsgeschichte*, 47 (1956), s. 145-159.
- , "Ottoman imperialism and the religious peace of Nürnberg", *Archiv für Reformationsgeschichte*, 47 (1956), s. 161-179.
- , "The Turkish Question and the religious peace of Augsburg", *Südost-Forschungen*, 15 (1956), s. 290-311.
- Buchanan H., *Ottoman Imperialism and German Protestantism, 1521-1555*, Cambridge, 1959.
- Buchmann B. M., *Österreich und das Osmanische Reich. Eine bilaterale Geschichte*, Viyana, 1999.

- Bücker H., "Der Nuntius Pabio Chigi (Papst Alexander VII.) in Münster, 1644-1649. Nach seinen Briefen, Tagebüchern und Gedichten", *Westfälische Zeitschrift*, 108 (1958), s. 1-90.
- Bunes Ibarra M. A. de, "Kânûni sultan Suleymân, Barbaros pasha and Charles V: The Mediterranean word", *The Great Ottoman-Turkish Civilisation*, t. I: Politics, K. Çiçek, Ankara, 2000, s. 239-244.
- Burckhardt C. J., "Sullys Plan einer Europaordnung", *Gesammelte Werke*, II: Betrachtungen zur Geschichte und Literatur, Berne-Münih-Viyana, 1971, s. 120-146.
- Burger P.-F., "Rex angusta domi, les Wicquefort et leurs métiers bien délicats entre Paris, Amsterdam ve Parmi", *Francia*, 27 (2000), s. 25-58.
- Caccamo D., "La diplomazia délia Controriforma e la crociata: Dai piani del Possentino alla 'lunga guerra' di Clemente VIII", *Archivio storico italiano*, 128 (1970), s. 255-281.
- , "Venedik durante le trattative di Westfalia: I lutti di Candia e le insidie di Terra ferma", *Storia e política*, XXI (1982), s. 615-643.
- , "Venedik nella Lega Santa. Politica di neutralità e guerra turca", *EstEuropa*, 2 (1986), s. 39-57.
- , "Venedik e la Lega Santa. Disimpegno in Italia ed espansione nel Levante (1682-1686)", *Atti e memorie délia Società dalmata di storia patria*, n.s., 1 (1987), s. 119-142.
- , "Venedik, Pietro il Grande e i Balcani, Studi balcanici, F. Guida ve M. L. Valmarin, Roma, 1989, s. 61-83.
- , "Guerra santa e guerra turca nel Seicento", Marco d'Aviano e il suo tempo. Un cappucino del Seicento, gli Ottomani e l'Imperio, R. Simonato, Pordenone, 1994, s. 396-428.
- Caccin A. M., *La basilica dei Frari in Venezia, Venedik*, 1968.
- Caffiero M., "La 'profezia di Lepanto'. Storia e uso político délia santità di Pió V", I Turchi, il Mediterraneo e l'Europa, G. Motta, Milan, 1998, s. 103-121.
- , "Aile origini deU'antisemitismo politico. L'accusa di omicidio rituale nel Seicento tra autodifesa degli Ebrei e pronunciamenti papali", *Les racines chrétiennes de l'antisémitisme politique fin XIX - XX siècle*, C. Brice ve G. Miccoli, Roma, 2003, s. 25-59.
- Callus D. M., *H Padre Domenico Ottomano fu vero principe?*, Roma, 1918.
- Candiani G., "Francia, Papato e Venedik nella fase finale délia guerra di Candia", *Atti dell'Istituto véneto di scienze, lettere ed arti*, 152 (1993-1994), s. 829-872.
- Canosa R., *Lepanto. Storia délia "Lega santa" contro i Turchi*, Roma, 2000.
- Cantimori D., "Note su alcuni aspetti délia propaganda religiosa nell'Europa del Cinquecento", *Aspects de la propagande religieuse*, Cenevre, 1957, s. 340-351.
- Capasso C., *La política di Papa Paolo III e Vitalia*, Camerino, 1901.
- , "Il governo di Don Ferrante Gonzaga in Sicilia dal 1535 al 1543", *Archivio storico siciliano*, 30 (1905), s. 405-470; a.y., 31 (1906), s. 1-112, 337-461.
- , *Paolo III (1534-1549)*, 2 c., Messine, 1924-1925.
- , "Barbarossa e Carlo V", *Rivista storica italiana*, 49 (1932), s. 169-209, 304-348.
- Capasso G., "Andrea Doria alla Prevesa", *Rendiconti del reale Istituto lombardo di scienze e lettere*, 2. seri, 38 (1905), s. 893-910.

- Cardauns L., "Paul III., Karl V. und Franz I. in den Jahren 1535 und 1536", Quellen und Forschungen aus italienischen Archiven und Bibliotheken, 11 (1908), s. 147-244.
- , "Zur Geschichte Karls V. in den Jahren 1536-1538", Quellen und Forschungen aus italienischen Archiven und Bibliotheken, 12 (1909), s. 189-211, 321-367.
- , Von Nizza bis Crepy: Europäische Politik in den Jahren 1534 bis 1544, Roma, 1923. Cardinale L., Le Saint-Siège et la diplomatie. Aperçu historique, juridique et pratique de la diplomatie pontificale, Paris, 1962.
- Cardini F., "Venedik, il Papato e il dominio dell'Adriatico", Venezia e la Roma dei Papi, Milan, 1987, s. 105-128.
- Carnoy D., Représentations de l'Islam dans la France du XVIIe siècle, Paris, 1998.
- Caroti S., "Comète, portenti, causalità naturale e escatologia in Filippo Melantone", Scienze, credenze occulte, livelli di cultura, Floransa, 1982, s. 393-426.
- Carter C. H., "Wicquefort on the Ambassador and his functions", Studies in History and Politics, 2 (1981-1982), s. 37-59.
- Casali E., Le spie del cielo. Oroscopi, lunari e almanachi nell'Italia moderna, Turin, 2003. Casini M., J gesti del principe. La festa politica a Firenze e Venezia in Età rinascimentale, Venedik, 1996.
- , "Cerimoniali", Storia di Venezia dalle origini alla caduta della Serenissima, t. VII: La Venezia barocca, G. Benzoni ve G. Cozzi, Roma, 1997, s. 144-153.
- Cassola A., The Great Siege of Malta (1565) and the Istanbul State Archives, Valletta, 1992.
- , I. Bostan ve T. Scheben ile, The 1565 Malta Ottoman Campaign Register, Valletta, 1998.
- Castaldo V., "Il viaggio di Carlo V in Sicilia (1535) secondo una cronaca manoscritta napoletana", Archivio storico per la Sicilia orientale, 25 (1929).
- Catalano G., "Controversie giurisserionali tra chiesa e stato nell'età di Gregorio XIII e di Filippo II", Atti dell'Accademia di scienze, lettere ed arti di Palermo, 14 (1955). Cavaliero R., The Last of the Crusaders, Londra, 1958.
- Céard J., "J. A. de Chavigny: le premier commentateur de Nostradamus", Scienze, credenze occulte, livelli di cultura, Floransa, 1982, s. 427-442.
- Cecconi E., Studi storici sul concilio di Firenze, t. I: Antecedenti del concilio, Floransa, 1869.
- Cerasoli F., "Stato ed armamento delle torri delle spiagge romane ed adriatiche (anni 1625-1631)", Rivista Marittima, 24/1 (1891), s. 461-486.
- Cessi R., "Paolo Sarpi ed il problema adriatico", Paolo Sarpi e i suoi tempi. Studi storici, Città di Castello, 1923, s. 143-169.
- , La Repubblica di Venezia e il problema adriatico, Napoli, 1953.
- , "Il problema adriatico al tempo del duca d'Ossuna", Atti del III Convegno internazionale di studi garganici, Bari, 1955, s. 1-6. Chabod F., Lo Stato di Milano nella prima metà del secolo XVI, Roma, 1955.
- , Storia di Milano nell'epoca di Carlo V, Turin, 1961.
- Chaline O., "Entrer en guerre", 1648, la paix de Westphalie. Vers l'Europe moderne, catalogue de l'exposition de l'Hôtel de la Monnaie, Paris, 1998, s. 57-68.

- , "L'ambassadeur selon les casuistes", *L'invention de la diplomatie. Moyen Age - Temps modernes*, L. Bély, Paris, 1998, s. 59-69.
- , *La Montagne blanche: violence de la guerre et expérience mystique*, Paris, 1999.
- Champion P., *Ronsard et son temps*, Paris, 1925.
- Chartrou J., *Les entrées solennelles et triomphales à la Renaissance (1484-1551)*, Paris, 1928. Chastel A., "Les entrées de Charles Quint en Italie", *Les fêtes de la Renaissance*, t. II: Fêtes et cérémonies au temps de Charles Quint, J. Jacquot, Paris, 1960, s. 197-206.
- , *Il sacco di Roma, 1527*, Turin, 1983.
- Chatenay L., *Vie de Jacques Esprinard, Rochelais, et journal de ses voyages au XVIe siècle*, Rennes, 1957.
- Chaume M., "Une prophétie relative à Charles VI", *Revue du Moyen Age latin*, 3 (1947), s. 27-42.
- Checa F., *Carlos V y la imagen del héroe en el Renacimiento*, Madrid, 1987.
- Chevallier L. vd., *Histoire du droit et des institutions de l'Église en Occident*, t. XV/1: L'Époque moderne. Les sources du droit et la seconde centralisation romayisne, Paris, 1976. Chew S. C., *The Crescent and the Rose: Islam and England during the Renaissance*, Oxford, 1937.
- Chiappini L., *Gli Estensi. Mille anni di storia*, Ferrare, 2001.
- Choné P., "Le portrait du Turc, les artistes devant le rêve héroïque de la Maison de Lorraine (XVI- XVIIe siècles)", *Chrétiens et musulmans à la Renaissance*, B. Bennassar ve R. Sauzet, Paris, 1998, s. 61-74.
- Chotin A. G., *Les expéditions maritimes de Charles Quint en Berberie*, Paris, 1899.
- Christiansen E., *The Northern Crusades: The Baltic and the Catholic Frontier, 1100-1525*, Londra, 1980.
- Ciganotto L., *La Custodia intemazionale di Terra Santa*, Kudüs, 1894.
- Cipollone G. (ed.), *La liberazione dei captivi tra Cristianità e Islam: oltre la crociata e il Gihad, tolleranza e servizio umanitario*, Vatikan, 2000.
- Ciuffoletti Z., "L'Ordine dei Cavalieri di S. Stefano nella storiografia", *L'Ordine di Santo Stefano nella Toscana dei Lorena, Atti del Convegno di studi (Pisa, 19-20 Mays 1989)*, Roma, 1989, s. 154-165.
- Cohen A., "The expulsion of the Franciscans from Mount Zion. Old documents and new interpretation", *Turcica*, 18 (1986), s. 147-157.
- , et Lewis B., *Population and Revenue in the Towns of Palestine in the Sixteenth Century*, Princeton, 1978.
- Congourdeau H., "Les relations entre les Eglises d'Orient et d'Occident. Le problème de l'union gréco-latine", *Histoire du christianisme des origines à nos jours*, t. VI: Un temps d'épreuves (1274-1449), Paris, 1990, s. 821-839.
- Constant J.-M., *Les Guise*, Paris, 1984.
- , *La Ligue*, Paris, 1996.
- Contamine P., *Guerre, Etat et société à la fin du Moyen Age: études sur les armées des rois de France, 1337-1494*, Paris - Lahey, 1972.
- , (ed.), *Guerre et concurrence entre les États européens du XIV au XVIIe siècle*, Paris, 1998. Cooperman B. D., "Venetian policy towards levantine Jews in its

- broader kalian context", *Gli Ebrei e Venezia (secoli XIV-XV^m)*, G. Cozzi, Milan, 1987.
- Corbanese G. G., *H Friuli, Trieste e Istria nel periodo Veneziano*, Udine, 1987.
- Corvisier A., *Armées et sociétés en Europe de 1494 à 1789*, Paris, 1976.
- , "La noblesse militaire. Aspects militaires de la noblesse française du XVe au XVIIIe siècles. État des questions", *Histoire sociale. Social History*, 11 (1978), s. 336-355.
- Costantini G., *La Custodia francescana di Terra Santa, 1217-1933*, Kudüs, 1933.
- Covini N., "Condottieri ed eserciti permanenti negli Stati italiani nel XV. secolo in alcuni studi recenti", *Nuova rivista storica*, 69 (1985), s. 329-352.
- Cozzi G., *Il doge Nicole Contarini. Ricerche sul patriziato Veneziano all'inizio del Seicento*, Venedik-Roma, 1958.
- , *Repubblica di Venezia e Stati italiani. Politica e giustizia dal secolo XVI al secolo XVIII*, Turin, 1982.
- , "Venedik dal Rinascimento all'Età barocca", *Storia di Venezia dalle origini alla caduta della Serenissima*, t. VI: Dal Rinascimento al Barocco, G. Cozzi ve S. Prodi, Roma, 1994, s. 3-128.
- , M. Knapp ve G. Scarabello ile, *La Repubblica di Venezia nell'Età moderna dal 1517 alla fine della Repubblica*, Turin, 2. basim, 1995.
- (ed.), *Gli Ebrei e Venezia*, Milan, 1987.
- Crouzet D., *Les guerriers de Dieu. La violence au temps des guerres de Religion. Vers 1525 - vers 1610*, 2 c., Paris, 1990.
- , "Chrétienté et Europe: aperçus sur une sourde interrogation du XVIe siècle", *L'ordre européen du XVI au XX siècle*, G.-H. Soutou ve J. Bérenger, Paris, 1998, s. 11-50.
- , *Jean Calvin. Vies parallèles*, Paris, 2000.
- , "Circa 1533: Anxieties, desires and dreams", *Journal of Early Modern History*, 5 (2001), s. 24-61.
- Crouzet-Pavan E., *Venezia triomphante: les horizons d'un mythe*, Paris, 1999.
- Curcio C., *Europa, storia di un'idea*, Floransa, 1958.
- La Custodia di Terra Santa*, Roma, 1981.
- Cytowska M., "Érasme et les Turcs", *Eos*, 57 (1974), s. 311-321.
- Czernin U., *Gattinara und die Italienpolitik Karls V. — Grundlagen, Entwicklung und Scheitern eines politischen Programmes [Europäische Hochschulschriften, seri III/359]*, Francfort-sur-le-Main, 1993.
- Çiçek K. (ed.), *The Great Ottoman-Turkish Civilisation*, 4 c., Ankara, 2000.
- Daniel N., *Islam and the West. The Making of an Image*, Edimbourg, 1960.
- Darricau R., "Une heure mémorable les rapports entre la France et le Saint-Siège: le pontificat de Clément IX", *Bollettino storicopistoiese*, 71 (1969), s. 90-96.
- Del Moral J. M., *El virrey de Napoles Don Pedro de Toledo y la guerra contra el Turco*, Madrid, 1966.
- Del Negro P., "La milizia", *Storia di Venezia dalle origini alla caduta della Serenissima*, t. VII: La Venezia barocca, G. Benzoni ve G. Cozzi, Roma, 1998, s. 509-531.

- , “La politica militare di Venedik e lo Stato da mar nel Sei-Settecento”, *Studi veneziani*, n.s., 39 (2000), s. 113-121.
- Del Torre G., *Venezia e la terraferma dopo la guerra di Cambrai. Fiscalità e amministrazione (1515-1530)*, Milan, 1986.
- Delumeau J., *L'alun de Roma, XV-XIX siècle*, Paris, 1962.
- , “Un ponte fra Oriente e Occidente: Ancona nel Cinquecento”, *Quaderni storici*, 13 (1970), s. 26-47.
- , *La peur en Occident, XIV-XVe siècle*, Paris, 1978.
- De Maio D., *Fanoi. Calabria, musulmani, torri costiere*, Bergamo, 1990.
- Demus O., *The Mosaics of San Marco in Venice*, 2 c., Chicago-Londra, 1984.
- Denis A., *Charles VIII et les Italiens: histoire et mythe*, Cenevre, 1979.
- Dennis G., “The Byzantine-Turkish treaty of 1403”, *Orientalin Christiana periodica*, 33 (1967), s. 72-88.
- Deny J., “Les pseudo-prophéties concernant les Turcs au XVIe siècle”, *Revue des études islamiques*, 10 (1936), s. 201-220.
- Depner M., *Das Fürstentum Siebenbürgen im Kampf gegen Habsbourg: Untersuchungen über die Politik Siebenbürgens während des Dreissigjährigen Krieges*, Stuttgart, 1938.
- De Rossi G. M., *Torri costiere del Lazio*, Roma, 1984.
- Desmet-Grégoire H., *Le Divan magique. L'Orient turc en France au XVIIIe siècle*, Paris, 1980.
- Desplat C., “Henri IV et les Ottomans”, *Henri IV, le roi et la reconstruction du royaume*, Pau, 1989, s. 395-422.
- Desportes O., *Le siège de Malta: la grande défaite de Soliman le Magnifique*, Paris, 1999. Deswarte-Rosa S., “Espoirs et désespoir de l'infant Dom Luis”, *Mare Liberum*, 3 (1991), s. 243-298.
- , “L'expédition de Tunis (1535): images, interprétations, répercussions culturelles”, *Chrétiens et musulmans à la Renaissance*, B. Bennassar ve R. Sauzet, Paris, 1998, s. 103-117.
- De Vita R., *Castelli, torri ed opere fortificate di Puglia*, Bari, 1976.
- Diaz F., *Il Granducato di Toscana. I Medici [Storia d'Italia, t. XIII/1]*, Turin, 1976.
- Dickmann F., *Der Westfälische Frieden*, Münster, 1959.
- Dionisotti O., “La guerra d'Oriente nella letteratura Venedikna del Cinquecento”, *Venezia e l'Oriente fra tardo Medioevo e Rinascimento*, A. Pertusi, Firenze, 1966, s. 471-493.
- , “Lepanto nella cultura italiana del tempo”, *Û Mediterraneo nella seconda metà del '500 alla luce di Lepanto*, G. Benzoni, Floransa, 1974, s. 127-151.
- Di Vittorio A., “I cavalieri di S. Giovanni nel Mediterraneo in Età moderna: dalla “grandeur” militare alla funzione economica. Itinerario di una ricerca”, *I cavalieri di San Giovanni e il Mediterraneo [Melitensia, 5]*, Tarente, 1998, s. 23-30.
- Djordjevic D. ve Fisher-Galati S., *The Balkan Revolutionary Tradition*, New York, 1981.
- Donckel R., “Die Prophezeiung des Telesphorus (1365-1386)”, *Archivum franciscanum historicum*, 26 (1934), s. 29-104, 282-313.

- Drévuillon H., *Lire et écrire l'avenir. L'astrologie dans la France du Grand Siècle (1610-1715)*, Paris, 1996.
- Drouet J., *L'abbé de Saint-Pierre, l'homme et l'œuvre*, Paris, 1912.
- Dubois C.-G., "La fonction du roi de France la fantasmagorie politique de G. Postel", *La mythologie des origines Guillaume Postel: de la naissance à la nation*, Orléans, 1994, s. 103-113.
- , "Passion, mutation, initiation: Guillaume Postel et la 'Mère Jeanne'", a.y., s. 179-192.
- Ducaud-Bourget F., *The Spiritual Heritage of the Sovereign Military Order of Malta*, Vatikan, 1958.
- Ducellier A. vd. (ed.), *Les frontières religieuses en Europe du XV. au XVIe siècle*, Paris, 1992.
- Duchhardt H., "Das Tunisunternehmen Karls V. 1535", *Mitteilungen des österreichischen Staatsarchivs*, 37, 1984, s. 35-72.
- , "La guerre et le droit des gens l'Europe du XVIe au XVIIIe siècle", *Guerre et concurrence entre les États européens du XIV au XVIIIe siècle*, s. Contamine, Paris, 1998, s. 339-364.
- Duchhardt H. (ed.), *Der Westfälische Friede. Diplomatie, politische Zäsur, kulturelles Umfeld, Rezeptionsgeschichte*, Mühni, 1998.
- Duffy C. (ed.), *The Military Revolution and the State, 1500-1800*, Exeter, 1980.
- Dufrenoy M. L., *L'Orient romanesque en France, 1704-1789. Étude d'histoire et de critique littéraire*, Montréal, 1946.
- Du Hamel de Breuil J., "Sobieski et sa politique de 1674 à 1683", *Revue d'histoire diplomatique*, 1893, s. 481-527; a.y., 1894, s. 56-74, 219-268.
- Dujcev L, *Avvisi di Ragusa. Documenti sull'Impero turco nel secolo XVII e sull'agguerra di Candia*, Roma, 1935.
- , "Le patriarche Nil et les invasions turques vers la fin du XIVe siècle", *Mélanges d'archéologie et d'histoire*, 11 (1966), s. 207-214.
- Dupront A., "Croisade et eschatologie", *Umanesimo e esoterismo*, Padova, 1960, s. 175-198.
- , "De la Chrétienté à l'Europe: la passion Westphalienne du nonce Fabio Chigi", *Forschungen und Studien zur Geschichte des Westfälischen Friedens*, Mühni, 1965, s. 49-84.
- , *Du sacré: croisades et pèlerinages, images et langages*, Paris, 1987.
- , *Le mythe de croisade*, 4 c., Paris, 1997.
- Duroselle J.-B., *L'idée d'Europe dans l'histoire*, Paris, 1965.
- Durrieu (comte), "La délivrance de la Grèce projetée en France à la fin du XVe siècle", *Revue d'histoire diplomatique*, 1911, s. 333-351.
- Dursteier E. R., "The bailo in Constantinople: Crisis and career in Venice's early modern diplomatic corps", *Mediterranean Historical Review*, 16/2 (2001), s. 1-30.
- Earle P., "The commercial development of Ancona, 1479-1551", *The Economic History Review*, 22 (1968), s. 28-44.
- , *Corsairs of Malta and Barbary*, Londra, 1970.

- Ebermann R., *Die Türkenfurcht: Ein Beitrag zur Geschichte der öffentlichen Meinung im Deutschland während der Reformationszeit*, Halle, 1904.
- Eckhardt M., "La légende de l'origine troyenne des Turcs", *Körösi Csoma-Archivum*, 2 (1926-1932), s. 422-433.
- Edouard S., "Mystique et providentialisme la représentation de Philippe II", *Chrétiens et sociétés. XVI-XX siècle*, 8 (2001), s. 9-32.
- Edouard d'Alençon, "'Le sieur Michel Febvre', s. Justinien de Neuvy, missionnaire capucin", *Études franciscaines*, 21 (1909), s. 435-438.
- Eickhoff E., *Venezia, Vienna e i Turchi (1645-1100): bufera nel Sud-Est europeo (Venedig, Wien und die Osmanen: Umbruch in Südosteuropa (1645-1100))*, Stuttgart, 1988), Milan, 1991.
- Eiras Roel A., *Politica francesa de Felipe III: las tensiones con Enrique IV*, Hispana, 1971.
- Eliav-Feldon M., "Grand Designs: The peace plans of the late Renaissance", *Vivarium*, 27/1 (1989), s. 64-69.
- , "Universal peace for the benefit of trade: The vision of Emeric Crucé", *Religion, Ideology and Nationalism in Europa and America. Essays presented in Honor of Yehoshua Arieli*, H. Ben-Israel vd., Kudüs, 1986, s. 29-44.
- Emmerson R. K., *Antichrist in the Middle Ages: A Study of Medieval Apocalypticism*, Art and Literature, Seattle, 1981.
- Emmert T., *Serbian Golgotha: Kosovo, 1389*, New York, 1990.
- Epstein M. A., *The Ottoman Jewish Communities and their Role in the Fifteenth and Sixteenth Centuries*, Freiburg, 1980.
- , (ed.), *Christians and Jews in the Ottoman Empire*, Londra, 1982.
- Errante V., "'Forse che si, forse che no'. La terza speserione del duca Vincenzo Gonzaga in Ungheria alla guerra contro il Turco (1601) studiata su documenti inediti", *Archivio storico lombardo*, 5. seri, 42 (1915), s. 15-114.
- Eszer A., "Sebastianus Knab, O.P., Erbischof von Naxijewan. Neue Forschungen zu seinem Leben", *Archivum Fratrum Prædicatorum*, 43 (1973), s. 215-286.
- Faglia V., *La difesa anticorsara in Italia dal XVI secolo. Le torri costiere. Gli edifici rurali fortificati*, Roma, 1974.
- Fagniez G., *Le Père Josphet et Richelieu (1577-1638)*, 2 c., Paris, 1894.
- Falcone P., "Il valore documentario della storia dell'Ordine gerosolimitano di Giacomo Bosio", *Archivio storico di Malta*, 10 (1939), s. 93-135.
- , "La patria di Giacomo Bosio", *Archivio storico di Malta*, 10 (1939), s. 239-243.
- Fantoni M., "Immagine del 'capitano' e cultura militare nell'Italia del Cinque Seicento", / *Farnese. Corti, guerra e nobiltà in Antico regime*, A. Bilotto et al., Roma, 1997, s. 209-243.
- , (ed.), *H "Perfetto capitano": immagini e realtà (secoli 15.-17.)*, Roma, 2001.
- Faroqhi S., "Alum production and alum trade in the Ottoman Empire (about 1560-1830)", *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes*, 71 (1979), s. 153-175.
- Fava D., "La fortuna del pronostico di Giovanni Lichtenberger in Italia del Quattrocento e nel Cinquecento", *Gutenberg Jahrbuch*, 1930, s. 126-148.

- Favaloro F. P., *L'esercito Veneziano del '700. Ricerche e schizzi*, Venedik, 1995.
- Favé J.-A., *Le dernier des Ligueurs. Essai critique sur Philippe-Emmanuel de Lorraine, duc de Mercœur*, Brest, 1882.
- Fea P., *Alessanaro Farnese, duca di Parma*, Roma, 1886.
- Fenlon L., "In destructione Turcharum. The victory of Lepanto in Sixteenth-Century music and letters", *Andrea Gabrieli e il suo tempo*, F. Degrada, Floransa, 1987, s. 293-317.
- , "Lepanto: le arti della celebrazione nella Venedik del Rinascimento", *Crisi e rinnovamenti nell'autunno del Rinascimento a Venezia*, V. Branco ve C. Ossola, Floransa, 1991, s. 373-406.
- Fernandez Alvarez M., *La España del emperador Carlos V [Historia de España, R. Menendez Pidal, t. XX]*, Madrid, 3. basım, 1982.
- , *Carlos V, el César y el hombre*, Madrid, 1999.
- Fernandez Collado A., *Gregorio XIII y Felipe II en la nunciatura de Felipe Segá (1577-1581). Aspectos político, jurisdiccional y de reforma*, Tolède, 1991.
- Ferrier-Caverivière N., *L'image de Louis XIV dans la littérature française de 1660 à 1715*, Paris, 1981.
- Finkel O., "French mercenaries in the Habsburg-Ottoman war of 1593-1606", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, 55 (1992), s. 451-471.
- Finlay R., "The foundation of the Ghetto: Venice, the Jews and the war of the League of Cambrai", *Proceedings of the American Philosophical Society*, 126 (1982), s. 140-154.
- , "Al servizio del Sultano: Venedik, i Turchi e il mondo cristiano, 1523-1538", *Venezia nell'età di Andrea Gritti (1523-1538)*, M. Tafuri, Roma, 1984, s. 78-118.
- Finlay R., "Prophecy and politics in Istanbul: Charles V, sultan Süleyman and the Habsburg embassy of 1533-1534" *Journal of Early Modern History*, 2 (1998), s. 1-31.
- Finot J., "Le commerce de l'alun les Pays-Bas et la bulle encyclique du pape Jules II", *Bulletin historique et philologique*, année 1902, s. 418-431.
- Fisher G., *Barbary Legend. War, Trade and Piracy in North Africa, 1415-1830*, Londra, 1957.
- Fisher-Galati S., *Ottoman Imperialism and German Protestantism, 1512-1555*, Cambridge, 1959.
- Fodor P., "Ottoman policy towards Hungary, 1520-1541", *Acta orientalia Academiae scientiarum Hungaricae*, 45 (1991).
- , *In Quest of the Golden Apple. Imperial Ideology, Politics, and Military Administration in the Ottoman Empire*, Istanbul, 2000.
- Fonseca C. D., "Continuità e diversità nel profetismo gioachimita tra Quattrocento e Cinquecento", *Il profetismo gioachimita tra Quattrocento e Cinquecento*, G. L. Potestà, Genova, 1991, s. 11-14.
- Fontenay M. ve Tenenti A., "Course et piraterie méditerranéennes, de la fin du Moyen Age au début du XIXe siècle", *les Actes du Congrès de la Commission internationale d'histoire maritime*, t. I, Paris, 1975, s. 87-134.
- , "Chiourmes turques au XVIIe siècle", *Le genti del mare Mediterraneo*, R. Rago, t. I, Napoli, 1981, s. 877-903.

- , "Le revenu des chevaliers de Malta en France d'après les 'estimes' de 1533, 1588 et 1776", *La France d'Ancien Régime. Études réunies en l'honneur de Pierre Goubert*, Toulouse, 1984.
- , "L'Empire ottoman et le risque corsaire au XVIIe siècle", *Revue d'histoire moderne et contemporaine*, 32 (1985), s. 185-208.
- , "La place de la course l'économie portuaire: l'exemple de Malta et des ports barbaresques", *Annales ESC*, 1988, s. 1321-1347.
- , "Corsaires de la foi ou rentiers du sol? Les chevaliers de Malta le corso méditerranéen au XVIIe siècle", *Revue d'histoire moderne et contemporaine*, 35 (1988), s. 361-384.
- , "L'esclavage en Méditerranée occidentale au XVIIe siècle", *La Méditerranée occidentale au XVIIe siècle*, Paris, 1990, s. 11-50.
- , "Le Maghreb barbaresque et l'esclavage méditerranéen aux XVIe et XVIIe siècles", *Us Cahiers de Tunisie*, 45 (1991), s. 7-44.
- , "Les missions des galères de Malta, 1530-1798", *Guerre et commerce en Méditerranée, IX-XXe siècle*, M. Vergé-Franceschi, Paris, 1991, s. 103-122.
- , "L'esclave galérien la Méditerranée des Temps modernes", *Figures de l'esclave au Moyen Age et dans le monde moderne*, Paris, 1996, s. 115-143.
- , Charles Quint, *Malta et la défense de la Méditerranée*, Carlos V. *Europeismo y Universalidad. Los escenarios del Imperio*, t. III, Madrid, 2001, s. 177-192.
- Forbin G.-B., "Toussaint de Forbin et l'élection de Jean Sobieski", *Revue d'histoire diplomatique*, 27 (1913), s. 497-517.
- Forell G. W., "Luther and the war against the Turks", *Church History*, 14 (1945), s. 256-271.
- Fossati F., "Alcuni dubbi sul contegno di Venedik durante la ricuperazione d'Otranto (1480-1481)", *Nuovo Archivio Veneto*, 12 (1906), s. 5-35.
- Fragnitto G., *Gasparo Contarini: un magistrato véneto al servizio della Cristianità*, Floransa, 1988.
- Fraknoi G., *Papa Innocenzo XI (Odescalchi) e la liberazione dell'Ungheria dal giogo ottomano*, Floransa, 1903.
- Freiherr von Aretin K. O., "Die Türkenkriege als Traditionselement des katholischen Europa", *Tradition, Norm, Innovation. Soziales und literarisches Traditionsverhalten in der Frühzeit der deutschen Aufklärung*, W. Barner ve E. Müller-Luckner [Schriften des historischen Kollegs. Kolloquien, 15], München, 1989, s. 19-29.
- Freller T., "Adversus infidèles: Some notes on the cavalier's tour, the fleet of the Order of St. John and the Maltase corsairs", *Journal of European Modern History*, 4 (2000), s. 405-430.
- Frey L. ve Frey M., "Fatal diplomacy", *History today*, 40 (1990), s. 10-15.
- , *The History of Diplomatic Immunity*, Columbus, 1999.
- Friedensburg W., "Der Briefwechsel Gasparo Contarini's mit Ercole Gonzaga nebst einem Briefe Giovanni Pietro Carafa's", *Quellen und Forschungen aus italienischen Archiven und Bibliotheken*, 2 (1899), s. 161-222.
- , *Kaiser Karl V. und Papst Paul III. (1534-1549)*, Leipzig, 1932.

- Frigo D., "Politica estera e diplomazia: figure, problemi e apparati", *Storia degli antichi Stati italiani*, G. Greco ve M. Rosa, Roma, 1997, s. 129-134.
- (ed.), *Politics and Diplomacy in Early Modern Italy. The Structure of Diplomatic Practice, 1450-1800*, Cambridge, 2000.
- Fumi L., "Il cardinale Aldobrandini e il trattato di Lione, settembre 1600 - marzo 1601", *Bollettino della Società umbra di storia patria*, 2 (1896), s. 321-338.
- , *La legazione in Francia del cardinale Pietro Aldobrandini narrata da lui medesimo*, Città del Castello, 1903.
- Gaeta F., "Sulla 'Lettera a Maometto' di Pio II", *Bollettino dell'Istituto storico italiano per il Medio Evo*, 77 (1965), s. 127-227.
- , "Sull'idea di Roma nell'Umanesimo e nel Rinascimento (appunti e spunti per una ricerca)", *Studi Romani*, 25 (1977), s. 169-186.
- , "L'idea imperiale degli umanisti e l'impero di Carlo V", Roma, Costantinopoli, Mosca, Roma, 1983, s. 141-150.
- Galand-Hallyn P., "Les 'fureurs plus basses' de la Pléiade", *Prophètes et prophéties au XVIe siècle*, Paris, 1998, s. 157-187.
- Garcia Cereceda M., *Las campanas de Carlos V*, 3 c., Madrid, 1873.
- Gargantini-Rabbi S., "D'un Alexandre à l'autre. Le mythe d'Alexandre le Grand sous Louis XIV", *Transhumances culturelles*, C. Rosso, Pisa, 1985, s. 11-27.
- Gattoni M., "La spada della croce: La difficile alleanza ispano-veneto-pontificia nella Guerra di Cipro. Politica estera e teoresi filosofica nei documenti pontefici", *Ricerche storiche*, 29 (1999), s. 611-650.
- , *Leone X e la geo-politica dello Stato pontificio (1513-1521)*, Vaticano, 2000.
- , *Clément VII e la geo-politica dello Stato Pontificio (1523-1534)*, Vaticano, 2002.
- Gautheret-Comboulot, *Les auteurs beaunois du XVIe au XIXe siècle*, Beaune, 1893.
- Gautier P., "Un récit inédit du siège de Constantinople par les Turcs (1394-1402)", *Revue des Études byzantines*, 23 (1965), s. 100-117.
- Gay J., *Le pape Clément VI et les affaires d'Orient*, Paris, 1904.
- Geanakoplos D. J., "The Council of Floransa (1438-1439) and the problem of Union between the Greek and Latin Churches", *Church History*, 24 (1955), s. 324-346.
- , "Italian Renaissance thought and learning and the role of the Byzantine Emigrés scholars in Floransa, Roma and Venice: A reassessment", *Rivista di studi bizantini e slavi*, 3 (1983), s. 129-157.
- Gegaj A., *L'Albanie et l'invasion turque au XV. siècle*, Leuven, 1937.
- Gérin C., "L'expédition des Français à Candie en 1669", *Revue des questions historiques*, 25 (1879), s. 67-130.
- , "L'ambassade de Créqui à Roma", *Revue des questions historiques*, 28 (1880), s. 79-151.
- , "Le pape Innocent XI et le siège de Viyana", *Revue des questions historiques*, 39 (1886), s. 97-147.
- , *Louis XIV et le Saint-Siège*, 2 c., Paris, 1894.
- Germa-Romann H., *Du "bel mourir" au "bien mourir". Le sentiment de la mort les gentilshommes français (1515-1643)*, Cenevre, 2001.

- Gibbons H. A., *The Foundation of the Ottoman Empire*, Oxford, 1916.
- Giannetti E. ve Tosi L. (ed.), *Turchi e Barbareschi in Adriatico*, Ortona, 1998.
- Gigante N., "Rapporti tra papato e cavalieri di Malta nei documenti dell'archivio storico di Simancas", *Studi Melitensi*, 5 (1997), s. 129-139.
- Gigante S., "Venedik e gli Uscocchi, 1570-1620", *Fiume. Semestrale della Società di studi fiumani*, 9 (1931), s. 3-87.
- Gill J., "John VIII Palaeologus. A character study", "Silloge Bizantina" in onore di Silvio Giuseppe Mercati, Roma, 1957, s. 152-170.
- , *The Council of Floransa*, Cambridge, 1958.
- , "Greeks and Latins in a common council: The Council of Floransa", *Orientalia Christiana Periodica*, 25 (1959), s. 265-284.
- , *Personalities of the Council of Floransa*, Oxford, 1964.
- , "John VI Cantacuzenus and the Turks", *Byzantina*, 13 (1985), s. 57-76.
- Gilmore M. P., *The World of Humanism, 1453-1511*, New York, 1952.
- Ginzbourg O., "Due note sul profetismo cinquecentesco", *Rivista storica italiana*, 78 (1966), s. 184-227.
- Giry-Deloison O., "Une alliance contre nature? La paix franco-anglaise de 1525-1544", *François I et Henri VIII. Deux princes de la Renaissance (1515-1541)*, Lille, 1996.
- Gleason E. G., *Gasparo Contarini: Venice, Roma and Reform*, Berkeley, 1993.
- , "Confronting new realities: Venice and the peace of Bologna, 1530", *Venice reconsidered. The History and Civilization of an Italian City-State, 1291-1191*, J. Martin ve D. Romano, Londra, 2000, s. 168-184.
- Goffman D., *The Ottoman Empire and Early Modern Europe*, Cambridge, 2002.
- Göllner O., "Die Türkenfrage im Spannungsfeld der Reformation", *Südost-Forschungen*, 3 (1975), s. 61-78.
- Gombrich E. H., "Celebrations in Venice of the Holy League and of the victory of Lepanto", *Studies in Renaissance and Baroque Art*, J. Coutauld, Londra, 1967, s. 62-68.
- Godob A., *Aus der Camera apostolica des 15. Jahrhunderts: Ein Beitrag zur Geschichte des päpstlichen Finanzwesens und des endenden Mittelalters*, Innsbruck, 1889.
- Graciotti S., "L'antemurale polacco in Italia tra Cinquecento e Seicento: il barocchizzarsi di un mito", *Barocco fra Italia e Polonia*, Varsovie, 1977, s. 303-323.
- (ed.), *Mito e antimito di Venezia nel bacino adriatico (secoli XV-XIX)*, Roma, 2001.
- Graus F., "Troja und trojanische Herkunftssage im Mittelalter", *Kontinuität und Transformation der Antike im Mittelalter*, W. Erzgräber, Sigmaringen, 1989, s. 25-44.
- Grégoire L., *La Ligue en Bretagne*, Paris, 1856.
- Grell C., "La déchéance du conquérant", C. Grell ve C. Michel, *L'école des princes ou Alexandre disgracié*, Paris, 1988, s. 53-95.
- Grivaud G. ve Papadaki A., "L'institution de la Mostra Generale de la cavalerie féodale en Crète et en Chypre vénitienne durant le XVIe siècle", *Studi Veneziani*, n.s., 12 (1986), s. 165-199.

- Groot A. H. de, "The Ottoman threat to Europe, 1571-1800: Historical fact or fancy", *Hospitaller Malta, 1530-1798*, Msida, 1993, s. 199-254.
- , "The Ottoman Mediterranean since Lepanto (October 7th, 1571). Naval warfare during the seventeenth and eighteenth centuries", *Anatolica*, 1994, s. 269-293.
- Grosrichard A., *Structure du sérail. La fiction du despotisme asiatique dans l'Occident classique*, Paris, 1979.
- Grothaus M., "Vorbildlicher Monarch, Tyrann oder Despot? Europäische Vorstellungen vom Osmanischen Reich zwischen Renaissance und Aufklärung", *Frühneuzeit-Info*, 6 (1995).
- Granebaum-Ballin P., *Joseph Naci, duc de Naxos*, Paris, 1968.
- Gualdo Rosa L., *Nuovo I. ve Defilippis D. (ed.), Gli umanisti e la guerra otrantina. Testi dei secoli XV e XVI*, Bari, 1982.
- Guarnieri G. G., *J Cavalieri di Santo Stefano: Contributo alla storia della marina militare italiana (1562-1859)*, Pisa, 1928. —, *Storia della marina stefaniana (1562-1859)*, Chiavari, 1935.
- , *I Cavalieri di Santo Stefano nella storia della marina italiana (1562-1859)*, Pisa, 1960.
- Gubogu M., "L'inscription turque de Bender relative à l'expédition de Soliman le Magnifique en Moldavie (1538)", *Studia et acta orientalia*, 1 (1957), s. 175-187.
- Guérin R.-G., *L'astrologie au XVIIe siècle. Étude sur la pratique des horoscopes, notamment à travers ceux du Roi-soleil (1638-1715)*, 1996.
- Guerrini P., "L'Anticristo 'Bestia terribilis' nelle profezie figurate del Quattrocento e del Cinquecento", *Il profetismo gioachimita tra Quattrocento e Cinquecento*, G. L. Potestà, Cenova, 1991.
- Guglielmotti A., *La squadra ausiliaria della marina romana a Candia ed alla Moresa*, Roma, 1883.
- Guida F., "Ivan il Terribile e Antonio Possevino. Il difficile dialogo tra cattolicesimo e ortodossia", *Studi storici*, 17 (1992), s. 261-275.
- Guilland R., "Les appels de Constantin XI Paléologue à Rome et à Venedik pour sauver Constantinople (1452-1453)", *Byzantinoslavica*, 14 (1953), s. 226-244.
- Guillot G., "Leopold Ier, les Hongrois, les Turcs et le siège de Viyana. Papiers diplomatiques inédits (1681-1684)", *Revue d'histoire diplomatique*, 1911, s. 417-463, 509-531.
- Guilmartin J. F., *Gunpowder and Galleys. Changing Technology and Mediterranean Warfare at Sea in the Sixteenth Century*, Cambridge, 1974.
- Gurgel do Amaral S., "Le Mare liberum et ses adversaires", *Hugo Grotius. Opinions sur sa vie et ses œuvres*, A. Lysen, Leiden, 1925, s. 65-77.
- Gurvitch G., "La philosophie du droit de Hugo Grotius et la théorie moderne du droit international", *Revue de métaphysique et de morale*, 33 (1927), s. 365-391.
- Guthmüller B. ve Kühlmann W. (ed.), *Europa und die Türken in der Renaissance*, Tübingen, 2000.
- Guyon M., *La flotte turque en Provence sous François Ier*, Toulon, 1937.
- Haan B., "La dernière paix catholique européenne: édition et présentation du traité de Vervins (2 Mays 1598)", *La paix de Vervins*, F. Pilleboue ve C. Vidal, Vervins, 1998, s. 9-63.

- Haggenmacher P., *Grotius et la doctrine de la guerre juste*, Paris, 1983.
- Hale J. R., "Renaissance armies and political control: The Venetian proveditorial system, 1509-1529" *Journal of Italian History*, 2 (1979), s. 11-31.
- , *L'organizzazione militare di Venezia nel '500*, Roma, 1990.
- , "Venedik e la 'rivoluzione militare europea'", *Crisi e rinnovamenti nell'autunno del Rinascimento a Venezia*, V. Branca ve C. Ossola, Floransa, 1991, s. 85-103.
- Halecki O., *The Crusade of Varna*, New York, 1943.
- Haley K. H. D., "English policy at the peace of Nijmegen", *The Peace of Nijmegen, 1676-1678*, Amsterdam, 1980.
- Hamy s. A., "Entrevue de François I" avec Henri VIII à Boulogne-sur-Mer en 1532, Paris, 1898.
- Hankins J., "Renaissance crusaders: Humanist crusade literature in the age of Mehmed II", *Dumbarton Oaks Papers*, 49 (1995), s. 148-168.
- Hanlon G., *The Twilight of a Military Tradition: Italian Aristocrats and European Conflicts, 1500-1800*, Londra, 1998.
- Hantsch H., "Le problème de la lutte contre l'invasion turque lidée politique générale de Charles Quint", *Charles Quint et son temps*, Paris, 1972, s. 51-60.
- Haran A.-Y., *Le lys et le globe: messianisme dynastique et rêve impérial en France aux XVI et XVII siècles*, Paris, 2000.
- Hartmann A.-V., *Rêveurs de paix? Friedenspläne bei Crucé, Richelieu und Sully*, Hambourg, 1995.
- Hassiotis I. K., "Spanish policy towards the Greek insurrectionary movements of the early seventeenth century", *Actes du II Congrès international des études du Sud-Est européen*, c. 3, Athènes, 1978, s. 313-329.
- Hauser H., *François de La Noue (1531-15911 Paris, 1892*.
- Hay D., *Europe: The Emergence of an Idea*, Edimbourg, 1957.
- Heath M. J., "Renaissance scholars and the origins of the Turks", *Bibliothèque d'Humanisme et Renaissance*, 41 (1979), s. 454-471.
- , "Erasmus and war against the Turks", *Actes du III' Congrès international d'études néolatines (Tours, 1976)*, t. II, Paris, 1980, s. 991-999.
- , *Crusading Commonplaces: La Noue, Lucinge and Rhetoric against the Turks*, Cenevre, 1986.
- Heers J., *Les Barbaresques. La course et la guerre en Méditerranée, XIV-XVI siècle*, Paris, 2001.
- Heers M.-L., "Les Génois et le commerce de l'alun à la fin du Moyen Âge", *Revue d'histoire économique et sociale*, 32 (1954), s. 31-53.
- Heffening W., *Die türkischen Transkriptionstexte des Bartholomaeus Georgievitz aus den Jahren 1544-1548. Ein Beitrag zur historischen Grammatik des Osmänisch-Türkischen*, Leipzig, 1942.
- Heinisch R. R., "Habsburg, die Pforte und der böhmische Aufstand (1618-1620)", *Südost-Forschungen*, 33 (1974), s. 125-165; a.y., 34 (1975), s. 79-124.
- Helmrath J., "Pius II. und die Türken", *Europa und die Türken in der Renaissance*, B. Guthmüller ve W. Kühlmann, Tübingen, 2000, s. 79-137.

- Hennequin J., "Le duc de Mercœur d'après son oraison funèbre par François de Sales", *Héroïsme et création littéraire sous les règnes d'Henri IV et de Louis XIII*, Paris, 1974, s. 155-169.
- Hentsch T., *L'Orient imaginaire. La vision politique occidentale de l'Est méditerranéen*, Paris, 1988.
- Hess A. C., "The evolution of the Ottoman seaborne empire in the age of the oceanic discoveries, 1453-1525", *American Historical Review*, 85 (1970), s. 1892-1919.
- , "The battle of Lepanto and its place in Mediterranean history", *Past and Present*, 57 (1972), s. 53-73.
- , "The Ottoman conquest of Egypt (1517) and the beginning of the sixteenth-century world war", *International Journal of Middle East Studies*, 1973, s. 55-76.
- Heyberger B., *Les Chrétiens du Proche-Orient au temps de la Réforme catholique*, Roma, 1994.
- Hiller L., "Feind im Frieden. Die Rolle des Osmanischen Reiches in der europäischen Politik zur Zeit des Westfälischen Friedens", *Der Westfälische Friede. Diplomatie, politische Zäsur, kulturelles Umfeld, Rezeptionsgeschichte*, H. Duchhardt, München, 1998, s. 393-404.
- Hirschauer C., "Recherche sur la déposition et la mort de Jean Levesque de La Cassière, Grand Maître de l'Ordre de Malta", *Mélanges d'archéologie et d'histoire de l'École française de Roma*, 31 (1911), s. 75-141.
- , *La politique de Saint Pie V en France (1566-1572)*, Paris, 1922.
- Hitzel F., *Relations interculturelles et scientifiques entre l'Empire ottoman et les pays d'Europe occidentale (1453-1839)*, Paris, 1995.
- Hodgson M. G. S., "A note on the millenium in Islam", *Millennial Dreams in Action: Studies in Revolutionary Religious Movements*, S. L. Thrupp, Lahey, 1962.
- Hoppen A., "The finance of the Order of St. John in the sixteenth and seventeenth centuries", *Europe Studies Review*, 2 (1973), s. 103-119.
- Housley N., *The Later Crusades, 1274-1580: From Lyons to Alcazar*, Oxford, 1992.
- , "Cyprus and the crusades, 1291-1571", *Cyprus and the Crusades*, N. Coureas ve J. Riley-Smith, Nicosie, 1995, s. 187-206.
- , "The eschatological imperative: Messianism and holy war in Europe, 1260-1556", *Toward the Millennium: Messianic Expectations from the Bible to Waco*, S. Schäfer ve M. R. Cohen, Leiden, 1998, s. 123-150.
- , "A necessary evil? Erasmus, the crusade and war against the Turks", *The Crusades and Their Sources: Essays presented to Bernard Hamilton*, J. France ve W. G. Zajac, Aldershot, 1998, s. 259-279.
- Humbert J., "Charles de Nevers et la Milice chrétienne (1598-1625)", *Revue internationale d'histoire militaire*, 68 (1987), s. 85-109.
- Huppert G., "The trojan Franks and their critics", *Studies in the Renaissance*, 12 (1965), s. 227-241.
- Hurewitz J. O., "Ottoman diplomacy and the European States system", *Middle East Journal*, 15 (1961), s. 141-152.
- Huseman W. H., *La personnalité littéraire de François de La Noue, 1531-1591*, Paris, 1986.

- Ibañez O, *Carlos V y su política mediterránea*, Madrid, 1962.
- Imber C, "The navy of Suleiman the Magnificent", *Archivum Ottomanicum*, 6 (1980), s. 211-282.
- , "The Ottoman dynastic myth", *Turcica*, 19 (1987), s. 7-27.
- , *The Ottoman Empire, 1300-1481*, Istanbul, 1990.
- , "Suleymân as Caliph of the Muslims: Ebû's-Su'ûd formulation of Ottoman dynastic ideology", *Soliman le Magnifique et son temps*, G. Veinstein, Paris, 1991, s. 179-184.
- , "Ideals and legitimation in Early Ottoman history", *Suleymân the Magnificent and his Age. The Ottoman Empire in the Early Modern World*, M. Kunt ve C. Woodhead, Londra, 1995, s. 138-153.
- , "The reconstruction of the Ottoman fleet after the battle of Lepanto", *Studies in Ottoman History and Law*, Istanbul, 1996, s. 85-101.
- Imhof A. E., *Der Friede von Vervins, 1598*, Aarau, 1966.
- Inalcik H., "Ottoman methods of conquest", *Studia islâmica*, 2 (1954), s. 103-129.
- , "The conquest of Edirne (1361)", *Archivum Ottomanicum*, 3 (1971), s. 185-210.
- , *The Ottoman Empire. The Classical Age, 1300-1600*, Londra, 1973.
- , "The question of the emergence of the Ottoman State", *International Journal of Turkish Studies*, 2 (1980), s. 71-79.
- , "The rise of Turcoman maritime principalities in Anatolia, Byzantium and crusades", *Byzantinische Forschungen*, 9 (1985), s. 179-217.
- , "Osman Gazi's siege of Nicea and the battle of Bapheus", *The Ottoman Emirate (1300-1389)*, E. Zachariadou, Rethimnon, 1993, s. 77-100.
- , vd. (ed.), *An Economic and Social History of the Ottoman Empire, 1300-1914*, Cambridge, 1994.
- Infelise M., "La guerra, le nuove, i curiosi. I giornali militari negli anni della Lega contro il Turco (1683-1690)", *I Farnese: Corti, guerra e nobiltà in Antico regime*, A. Bilotto, S. del Negro ve C. Mozzarelli, Roma, 1997, s. 321-348.
- , *Prima dei giornali. Aile origini della pubblica informazione*, Roma, 2002.
- Iorga N., *Philippe de Mézières et la croisade au XIVe siècle*, Paris, 1896.
- , *Geschichte des osmanischen Reiches*, 5 c., Gotha, 1908-1913.
- , *Notes et extraits pour servir à l'histoire des croisades au XV. siècle*, t. III, Paris, 1902.
- , "Latins et Grecs d'Orient et l'établissement des Turcs en Europe, 1342-1362", *Byzantinische Zeitschrift*, 15 (1906), s. 179-222.
- Iotti R., *Gli Estensi*, t. I: *La Corte di Ferrara*, Modène, 1997.
- Jackson S. (ed.), *The Cambridge History of Iran*, t. VI: *The Timurid and Safavid Period*, Cambridge, 1986.
- Jacoby D., "Les Juifs à Venise du XIVe au milieu du XVIe siècle", *Venezia, centro di mediazione tra Oriente e Occidente (secoli XV-XVI)*, *Aspetti e problemi*, H.-G. Beck vd., t. I, Floransa, 1977, s. 163-216.
- Jacov M., *Le guerre veneto-turche del XVII secolo in Dalmazia*, Venedik, 1991.
- , *L'Europa tra conquiste ottomane e leghe santé*, Roma, 2001.

- Janos Varga J., "Europa und "die Vormauer des Christentums". Die Entwicklungsgeschichte eines geflügelten Wortes", *Europa und die Türken in der Renaissance*, B. Guthmüller ve W. Kühlmann, Tübingen, 2000, s. 55-64.
- Jedin H., "Papst Pius V., die heilige Liga und der Kreuzzugsgedanke", *II Mediterraneo nella seconda meta del '500 alla luce di Lepanto*, di G. Benzoni, Floransa, 1974, s. 193-213.
- Jenkins R., "The alum trade in the fifteenth and sixteenth centuries and the beginnings of the alum industry in England", *Links in the History of Engineering and Technology from Tudor Times*, Cambridge, 1936, s. 193-203.
- Joûon des Longrais F., *Le duc de Mercur d'après des documents inédits*, Saint-Brieuc, 1895.
- Jurien de la Graviere J.-B., *Doria et Barberousse*, Paris, 1886.
- Kafadar C., *Between two Worlds. The Construction of the Ottoman State*, Berkeley, 1995.
- Kampmann C., *Arbiter und Friedensstiftung. Die Auseinandersetzung um den politischen Schiedsrichter im Europa der Frühen Neuzeit*, Paderborn, 2001.
- Karro F., "'Dessein ottoman' et roman historique: les relations imaginaires de Jean de Préchac", *La découverte de nouveaux mondes: aventure et voyages imaginaires au XVIIe siècle*, Actes du XXIIe Colloque du Centre méridional de rencontres sur le XVIIe siècle, Cenova, 23-25 janvier 1992, Fasano di Puglia, 1993, s. 165-179.
- Kaufmann D., "Die Vertreibung der Marranen aus Venedig im Jahre 1550", *Jewish Quarterly Review*, 13 (1900-1901), s. 520-532.
- Khadduri M., *War and Peace in the Law of Islam*, Londra, 2. basım, 1955.
- Khoury R. G., *Les légendes prophétiques de l'Islam*, Wiesbaden, 1978.
- Kianka F., "Byzantine-papal diplomacy: The role of Demetrius Cydonès", *International History Review*, 7 (1985), s. 175-213.
- , "Demetrios Kydones and Italy", *Dumbarton Oaks Papers*, 49 (1995), s. 99-110.
- Kidric F., "Bartholomaeus Gjorgjevic: biographische und bibliographische Zusammenfassung", *Museion: Veröffentlichungen aus der Nationalbibliothek in Wien, Mitteilungen*, II, 1920, s. 19-24.
- Kintz J.-P. ve Livet G. (ed.), *350e anniversaire des traités de Westphalie. Une genèse de l'Europe, une société à reconstruire*, Strasbourg, 1999.
- Kirby D., *Northern Europe in the Early Modern Period. The Baltic World, 1492-1772*, Londra - New York, 1990.
- Kissling H. J., "Die Türkenfrage als europäisches Problem", *Südostdeutsches Archiv*, 7 (1964), s. 39-57.
- Knecht R. J., *"Un prince de la Renaissance. François I" et son royaume*, Paris, 1998.
- Kœbner R., "Despot and despotism: Vicissitudes of a political term", *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes*, 14 (1951), s. 275-302.
- Koller A., "Fabio Chigi, nunzio e mediatore di pace in Germania", *Annuario dell'Istituto storico diocesano di Siena*, 2000-2001, s. 36-55.
- Koller A. (ed.), *Kurie und Politik. Stand und Perspektiven der Nuntiaturrechtorschung*, Tübingen, 1998.

Kolodziejczyk D., "La reconquête catholique de la Podolie", XVIIe siècle, 50 (1998), s. 291-296.

—, Ottoman-Polish Diplomatie Relations (15th-18th Century). An Annotated Edition of 'Ahdnames and other Documents, Lahey, 2000.

Komatsu G., "Die Türkei und das europäische Staatensystem in 16. Jahrhundert. Untersuchungen zu Theorie und Praxis des frühneuzeitlichen Völkerrechts", Recht und Reich im Zeitalter der Reformation. Festschrift für Horst Rabe, C. Roll vd., Francfort-sur-le-Main, 1996, s. 121-144.

Kreutel R. F. ve Teply K., Kara Mustafa vor Wien (1683) aus der Sicht türkischer Quellen, Graz-Viyana-Köln, 1982.

Kuntze E., "Les rapports de la Pologne avec le Saint-Siège à l'époque d'Etienne Bâthory", Etienne Bâthory, roi de Pologne, prince de Transylvanie, Cracovie, 1935, s. 133-211.

Köprülü M.-F., Les origines de l'Empire ottoman, Paris, 1935.

Kravjanszky M., "Il processo degli Uscocchi", Archivio veneto, 5. seri, 5 (1929), s. 234-266.

Krekić B., Dubrovnik in the 14th and the 15th Centuries: A City between East and West, Norman, 1972.

—, "Venedik e l'Adriatico", Storia di Venezia dalle origini alla caduta della Serenissima, t. III: La formazione dello Stato patrizio, G. Arnaldi vd., Roma, 1997, s. 57-85.

Kretschmayr H., "Ludovico Gritti", Archiv für österreichische Geschichte, 83 (1897), s. 3-105.

Kuntz M. L., Guillaume Postel, Prophet of the Restitution of all Things. His Life and Thought, Lahey - Boston - Londra, 1981.

—, "Guillaume Postel and the World-State: Restitution and the universal monarchy", History of European Ideas, 4 (1983), s. 299-323, 445-465.

—, "Voyages to the East and their meaning in the thought of Guillaume Postel", Voyager à la Renaissance, J. Céard ve J.-C. Margolin, Paris, 1987, s. 51-64.

—, "Lodivico Domenichi, Guillaume Postel and the biography of Giovanna Veronese", Studi Veneziani, n.s., 16 (1988), s. 33-44.

—, "Guillaume Postel e l'idea di Venedik come la magistratura più perfetta", Postello, Venezia e il suo mondo, M. Leathers Kuntz, Floransa, 1988, s. 163-178.

—, "Angela da Foligno: A paradigm of Venetian spirituality in the Sixteenth Century", Miscellanea Moreana, t. XXVI, C. M. Murphy vd., New York, 1989, s. 449-464.

—, "The Virgin of Venice and the concept of the Millennium in Venedik", The Politics of Gender in Early Modern Europe, J. R. Brink vd., Kirksville, 1989, s. 111-130.

—, "Profezia e politica nella Venedik del Sedicesimo secolo: Il caso di Dionisio Gallo", Continuité e discontinuità nella storia politica, economica e religiosa: Studi in onore di Aldo Stella, Vicenza, 1993, s. 153-177.

—, "Voices from a Venetian prison in the Cinquecento: Francesco Spinola and Dionisio Gallo", Studi Veneziani, n.s., 27 (1994), s. 79-126.

- Kupelwieser L., *Die Kämpfe Ungarns mit den Osmanen bis zur Schlacht bei Mohács, Vyana*, 1985.
- Kurze (D.), "Prophecy and history. Lichtenberger's forecasts of events to come (from the fifteenth to the twentieth century); their reception and diffusion", *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes*, 21 (1958), s. 63-85.
- , "Popular astrology and prophecy in the fifteenth and sixteenth centuries: Johannes Lichtenberger", *"Astrology Hallucinati". Stars and the End of the World in Luther's Time*, s. Zambelh, Berlin - New York, 1986, s. 177-193.
- Kütükoglu B., "Les relations entre l'Empire ottoman et l'Iran la seconde moitié du XVIe siècle", *Turcica*, 6 (1975), s. 128-145.
- Kwiatkowska B., "Hugo Grotius and the freedom of the seas", *Hugo Grotius, 1583-1983. Maastricht Hugo Grotius Colloquium*, J. L. Elders, Assen, 1985, s. 15-31.
- Kyriakou K., "Parallelismi e influssi reciproci fra la traserione pseudogioachimita e la traserione profetica bizantina ne'Età modema", *12 profetismo gioachimita tra Quattrocento e Cinquecento*, G. L. Potestà, Cenova, 1991, s. 305-312.
- Labande-Mailfert Y., *Charles VIII et son milieu (1470-1498). La jeunesse au pouvoir*, Paris, 1975.
- Labrousse E., *L'entrée de Saturne au Lion: l'éclipsé de soleil du 12 Agustus 1654*, Lahey, 1974.
- Lamparter H., *Luthers Stellung zum Türkenkrieg*, Mühni, 1940.
- Landry J.-P., "Saint Louis vu par les prédicateurs de l'époque classique", *L'image du Moyen Age dans la littérature française de la Renaissance au XXe siècle*, Poitiers, 1982, s. 381-401.
- La Roncière C. de, "François Ier et la défense de Rhodes", *Bibliothèque de l'École des chartes*, 62 (1901), s. 223-240.
- La Sorsa S., *Lo sbarco dei Turchi in Puglia e la guerra d'Otranto*, Roma, 1945.
- Lazzarino del Grosso M., "Utopia e storia nel "Nouveau Cynée" di Emeric Crucé", *Il Pensiero politico*, 9, 1976, s. 276-332.
- Lecocq A.-M., "François Ier imaginaire. Symbolique et politique à l'aube de la Renaissance française", Paris, 1987.
- Lecoite J., "Inspiration poétique et inspiration prophétique les Prisons de Marguerite de Navarre", *Prophètes et prophéties [Cahiers V.-L. Saulnier, n° 15]*, Paris, 1998, s. 149-155.
- Lefevre R., "Su un ambasciata persiana a Roma nel 1601", *Studi romani*, 35 (1987), s. 359-373.
- Le Glay A., "L'expédition du duc de Beaufort (1668-1669)", *Revue d'histoire diplomatique*, 11 (1897), s. 192-215.
- Lellouch B. ve Yérasimos S. (ed.), *Les traditions apocalyptiques au tournant de la chute de Constantinople*, Paris, 1999.
- Lemaître N., *Saint Pie V*, Paris, 1994.
- Le Merrier M., "Destin royal et monarchie universelle la Franciade", *Ronsard et la Grèce, Actes du Colloque d'Athènes et de Delphes*, 4-7 octobre 1985, Paris, 1988, s. 24-34.
- Leonardi s. G., *Le torri costiere d'Italia*, Floransa, 1991.

- Leonardos L. V., *Printing and Publishing in Fifteenth-Century Venice*, Chicago-Londra, 1976.
- Leopold A. R., "Crusading proposals in the fourteenth and fifteenth centuries", *The Holyland, Holylands and Christian History*, R. N. Swanson [Studies in Church History, t. 36], Oxford, 2000, s. 216-227.
- Leopold A. R., *How to Recover the Holy Land. The Crusade Proposals of the Late Thirteenth and Early Fourteenth Centuries*, Burlington, 2000.
- Lerner R. E., *The Powers of Prophecy: The Cedar of Lebanon Vision from the Mongol Onslaught to the Dawn of the Enlightenment*, Londra - Los Angeles, 1983.
- Le Roux N., "Guerres civiles, entreprises maritimes et identité nobiliaire: les imaginations de Guy de Lansac (1544-1622)", *Bibliothèque d'Humanisme et Renaissance*, 65 (2003), s. 529-569.
- Lestocquoy J., "De la prise de Calais au traité du Cateau-Cambrésis", *Revue du Nord*, 40 (1958), s. 39-47.
- Lesure M., *Lépante. La crise de l'Empire ottoman*, Paris, 1972.
- Le Thiec G., "L'entrée des Grands Turcs le Museo de Paolo Giovio", *Mélanges de l'Ecole française de Roma. Italie et Méditerranée*, 104 (1992), s. 781-830.
- , "Et il y aura un seul troupeau..." L'imaginaire de la confrontation entre Turcs et Chrétiens dans l'art figuratif en France et en Italie de 1453 aux années 1620, 1994.
- , "Le roi, le pape et l'otage. La croisade, entre théocratie pontificale et messianisme royal (1494-1504)", *Revue d'histoire de l'Église de France*, 88 (2002), s. 41-88.
- , "De Milan à Constantinople: Louis XII et la croisade la culture politique du temps (1498-1512)", *Louis XII en Milanais*, S. Contamine ve J. Guillaume, Paris, 2003, s. 67-107.
- Levy A., *The Sephardim in the Ottoman Empire*, Princeton, 1992.
- Lewis B., *Comment l'Islam a découvert l'Europe*, Paris, 1984.
- , *Le langage politique de l'Islam*, Paris, 1988.
- Liagre L., "Le commerce de l'alun en Flandre au Moyen Age", *Le Moyen Age*, 61 (1955), s. 177-206.
- Linder A., "Ex mala parentela bona sequi seu oriri non potest: The Trojan ancestry of the kings of France and the Opus Davidicum of Johannes Angelus de Legionissa", *Bibliothèque d'Humanisme et Renaissance*, 40 (1978), s. 497-512.
- , "L'expédition italienne de Charles VIII et les espérances messianiques des Juifs: témoignage du manuscrit bn Lat. 5971A", *Revue des études juives*, 137 (1978), s. 179-186.
- , "An unpublished "pronosticatio" on the return of Charles VIII to Italy", *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes*, 47 (1984), s. 200-203.
- Livet G., *L'équilibre européen de la fin du XV. à la fin du XVIII. siècle*, Paris, 1976.
- , *Histoire de Strasbourg*, G. Livet ve F. Rapp, Toulouse, 1987.
- Lloyd H. A., *The Rouen Campaign (1590-1592): Politics, Warfare and Early Modern State*, Oxford, 1973.
- Lodolini-Tupputi C., "Esclaves barbaresques sur les galères pontificales", *Revue d'histoire maghrébine*, 61-62 (1991), s. 95-134.

- Lcenertz R. J., *La Société des Frères pègrinants. Étude sur l'Orient dominicain*, t. I, Roma, 1937.
- , “Ambassadeurs grecs auprès du pape Clément VI (1348)”, *Orientalia Christiana Periodica*, 19 (1953), s. 178-196.
- , “Demetrius Cydonès I: de la naissance à l'année 1373”, *Orientalia Christiana Periodica*, 36 (1970).
- Lombard D., “La conquête du monde par Alexandre: un mythe aux dimensions eurasiatiques”, *Asia maritima: images et réalités I Bilder und Wirklichkeit*, D. Lombard ve R. Ptak, Wiesbaden, 1994, s. 165-176.
- Longo O., “Una ‘soasa’ per il conquistatore: Gentile Bellini e Maometto II”, *Atti dell'Istituto véneto di scienze, lettere ed arti*, 153 (1994-1995), s. 509-530.
- Longworth P., “The Senj Uskoks reconsidered”, *Slavonic and East European Review*, 57 (1979), s. 348-368.
- Louis-Lucas P., *Un plan de paix générale et de liberté du commerce au XVIIe siècle: le Nouveau Cynée d'Émeric Crucé*, Paris, 1919.
- Lowry M., *The World of Aldus Manutius. Business and Scholarship in Renaissance Venice*, Oxford, 1979.
- Lucchetta G., “L'Oriente méditerranéen nella cultura di Venedik tra Quattro e Cinquecento”, *Storia della cultura véneta*, t. III/2: Dal primo Quattrocento al concilio di Trento, Vicenza, 1980, s. 375-432.
- , “Note intorno a un elenco di Turchi morti a Venedik”, *Veneziani in Levante. Musulmani a Venezia, Venedik*, 1997, s. 133-146.
- Lucchini E., *La merce umana. Schiavitù e riscatto dei Liguri nel Seicento*, Roma, 1990.
- Luttrell A., “The Hospitallers' historical activities: 1400-1530”, *Annales de l'Ordre souverain militaire de Malta*, 25 (1967), s. 145-150.
- , “The Hospitallers' historical activities: 1530-1630”, *Annales de l'Ordre souverain militaire de Malta*, 26 (1968).
- McGinn B., “Circoli gioiavniti Venedikni (1450-1530)”, *Cristianesimo nella storia*, 7 (1986).
- , “Portraying Antichrist in the Middle Ages”, *The Use and Abuse of Eschatology in the Middle Ages*, W. Verbeke, D. Verhelst ve A. Welkenhuysen, Leuven, 1988, s. 1-48.
- , “Notes on a forgotten prophet: Paulus Angelus and Roma”, *Prophetic Roma in the High Renaissance Period*, M. Reeves, Oxford, 1992, s. 189-199.
- , *Antichrist: Two Thousand Years of the Human Fascination with Evil*, San Francisco, 1994.
- Madelin L., “Le journal d'un habitant français de Roma au xvr siècle (1509-1540)”, *Mélanges d'archéologie et d'histoire de l'École française de Roma*, 22 (1902), s. 296-298.
- Majer H. G., “Giovio, Veronese und die Osmanen. Zum Sultansbild der Renaissance”, *Europa und die Türken in der Renaissance*, B. Guthmüller ve W. Kühlmann, Tübingen, 2000, s. 345-372.
- Malettke K., “Les traités de Westphalie”, *L'ordre européen du XVI au XXe siècle*, Jean Bérenger ve Georges-Henri Soutou, Paris, 1998, s. 51-62.

- , *Les relations entre la France et le Saint-Empire au XVIIe siècle*, Paris, 2001.
- Mallet M. E. ve Hale J. R., *The Military Organization of a Renaissance State. Venice, c. 1400 to 1617*, Cambridge, 1972.
- , "Venice and its Condottieri, 1404-1454", *Renaissance Venice*, j. R. Haie, Londra, 1973, s. 121-145.
- , *Mercenaries and their Masters. Warfare in Renaissance Italy*, Londra, 1974.
- , *Diplomacy and War in Later Fifteenth-Century Italy*, Londra, 1983.
- , "The Condottiere", *Renaissance Characters*, Londra-Chicago, 1988, s. 22-45.
- Mallia-Milanes V., *Venice and Hospitaller Malta, 1530-1798. Aspects of a Relationship*, Marsa, 1992.
- (ed.), *Hospitaller Malta, 1530-1798. Studies on Early Modern Malta and the Order of St. John of Jerusalem*, Malta, 1993.
- Maltby W., *Alba. A Biography of Fernando Alvarez de Toledo, Third Duke of Alba, 1507-1582*, Londra-Berkeley, 1983.
- Manfroni C., "Carlo Emanuele I e il trattato di Lione", *Rivista storica italiana*, 7 (1890), s. 217-255.
- , "Nuovi documenti! intorno alia legazione del cardinale Aldobrandini in Francia, 1600-1601", *Archivio della Società romana di storia patria*, 13 (1890), s. 101-150.
- , "La marina pontificia durante la guerra di Corfu", *Archivio della Società romana di storia patria*, 14 (1891), s. 305-363.
- , "La Lega cristiana nel 1572", *Archivio della reale Società romana di storia patria*, 16 (1893), s. 347-445.
- , "Le relazioni fra Genova, l'Impero bizantino e i Turchi", *Atti della Società ligure di storia patria*, 28 (1898), s. 575-908.
- , "La battaglia di Gallipoli e la politica veneto-turca, 1381-1420", *Ateneo Veneto*, 25/2 (1902), s. 3-34, 129-158.
- Mantran R., *Istanbul dans la seconde moitié du XVIIe siècle*, Paris, 1962.
- Mantran R., "L'Impero ottomano, Venedik e la guerra (1570-1670)", *Venezia e la difesa del Levante da Lepanto a Candia (1570-1670)*, Venedik, 1986, s. 227-232.
- , *Histoire de l'Empire ottoman*, Paris, 1989.
- Marasso L. ve Stouraiti A., *Immagini dal mito. La conquista Veneziana della Morea (1684-1699)*, Venedik, 2001.
- Maravalli. A., *Carlos V y el pensamiento político del Renacimiento*, Madrid, 1960.
- , "Ejército y Estado in el Renacimiento", *Revista de estudios políticos*, 117-118 (1961), s. 5-42.
- Marciani S., *Mamma, li Turchi! Antologia commentata di assedi e battaglie nell'Abruzzo adriatico*, Lanciano, 1985.
- Margolin J.-C., "Érasme et la guerre contre les Turcs", *Hpensiero político*, XIII (1980), s. 3-14.
- , "Place et fonction de la rhétorique la lettre de Pie II à Mahomet II", *Pio II e la cultura del suo tempo*, L. Rotondi Secchi Tarugi, Milan, 1991, s. 243-261.
- , *Erasmus, précepteur de l'Europe*, Paris, 1995.

- Marinesco O, "Notes sur quelques ambassadeurs byzantins en Occident à la veille de la chute de Constantinople sous les Turcs", *Annuaire de l'Institut de philologie et d'histoire orientales et slaves*, 10 (1950), s. 419-428.
- Marqués J. M., "La Santa Sede y la España de Carlos II. La negociación del nuncio Millini, 1675-1685", *Publicaciones del Instituto español de historia eclesiástica*, 28 (1981/1982), s. 196-201.
- Martin V., "La reprise des relations diplomatiques entre la France et le Saint-Siège en 1595", *Revue des sciences religieuses de l'Université de Strasbourg*, 1 (1921), s. 371-378; 2 (1922), s. 233-270.
- Martino P., *L'Orient dans la littérature française au XVIIe et au XVIIIe siècle*, Paris, 1906.
- Martínez M.-V., "La lutte pour l'hégémonie: Charles Quint et François Ier", *Charles Quint et la monarchie universelle*, A. Molinié-Bertrand ve J.-P. Duviols, Paris, 2001, s. 169-182.
- Mas A., *Les Turcs dans la littérature espagnole du Siècle d'Or*, 2 c., Paris, 1967.
- Matanic A., "L'idea e l'attività per la crociata anti-turca del papa Pio II (1458-1464)", *Studifrancescani*, 61 (1964), s. 362-394.
- Matar N., *Islam in Britain, 1558-1685*, Cambridge, 1998.
- , *Turks, Moors and Englishmen in the Age of Discovery*, New York, 1999.
- Mathieux J., "Trafic et prix de l'homme en Méditerranée aux XVIIe et XVIIIe siècles", *Annales ESC*, 9 (1954), s. 157-164.
- Mau R., "Luthers Stellung zu den Türken", *Leben und Werk Martin Luthers von 1526 bis 1546. Festgabe zu seinem 500. Geburtstag*, H. Junghans, t. I, Berlin, 1983, s. 647-662.
- Mayer T. F., "A diet for Henry VIII. The failure of Reginald Pole's 1537 légation", *Journal of British Studies*, 26 (1987), s. 305-331.
- , *Reginald Pole, Prince and Prophet*, Cambridge, 2000.
- Mellinghoff-Bourgerie V., *François de Sales (1567-1622). Un homme de lettres spirituelles. Culture, tradition, épistolarité*, Cenevre, 1999.
- Menendez-Pidal R., *La idea imperial de Carlos V*, Madrid, 1940.
- Merle A., "L'Empereur et le Tyran. La lutte contre le pouvoir ottoman selon Juan Ginés de Sepulveda", *Charles Quint et la monarchie universelle*, A. Molinié-Bertrand ve J.-P. Duviols, Paris, 2001, s. 183-192.
- Merle A., *Le miroir ottoman. Une image politique des hommes dans la littérature géographique espagnole et française (XVI-XVIIe siècles)*, Paris, 2003.
- Meserve M., "Medieval sources for Renaissance theories on the origins of the Ottoman Turks", *Europa und die Türken in der Renaissance*, B. Guthmüller ve W. Kühlmann, Tübingen, 2000, s. 409-436.
- Messori-Roncaglia G., *Almerico d'Esté, Sassuolo*, 1880.
- Meyer zur Capellen J., "Das Bild Sultan Mehmeds des Eroberers", *Pantheon*, 41 (1989), s. 208-220.
- Michaud C., "Le Soleil, l'Aigle et le Croissant. L'ambassade de Guilleragues à la Porte ottomane et le siège de Viyana de 1683", *Revue des études du Sud-Est européen*, 22, s. 145-158.
- , "D'une croisade à l'autre, ou de François de La Noue au duc de Mercosur", *Le traité de Vervins*, J.-F. Labourdette ve J.-P. Poussou, Paris, 2000, s. 469-471.

- , “Henri IV, le pape Clément VIII et les Turcs”, *Guerres et paix en Europe centrale aux époques moderne et contemporaine. Mélanges d'histoire des relations internationales offerts à Jean Bérenger*, D. Tollet, Paris, 2003, s. 451-458.
- Mignet F., *Rivalité de “François I” et de Charles Quint*, 2 c., Paris, 1875.
- Mihnea R., “La participation de la Russie aux guerres de la Sainte Alliance”, *Etudes balkaniques*, 15/2 (1979), s. 94-103.
- Miller W., *The Latins in the Levant. A History of Frankish Greece (1204-1566)*, Londra, 1908.
- Mirella N., *Il contributo toscano nelle guerre contra il Turco in Ungheria, 1590-1603*, Corvina, 1951.
- Missack Effendi H., “Le Père Ottoman”, *Revue d'histoire diplomatique*, 17 (1903), s. 30-45.
- Mitchell B., *The Majesty of the State. Triumphal Progresses of Foreign Sovereigns in Renaissance Italy (1494-1600)*, Floransa, 1986.
- Mizzi E., *Le guerre di Rodi. Relazioni di diversi autori sui due grandi assedi di Rodi, 1480-1522*, Turin, 1934.
- Molinié-Bertrand A., “Don Juan d'Autriche, héros de roman”, *Charles Quint et la monarchie universelle*, A. Molinié-Bertrand ve J.-P. Duviols, Paris, 2001, s. 193-203.
- Molmenti P., *Sebastiano Venier e la battaglia di Lepanto*, Floransa, 1899.
- Monchicourt C., *L'expédition de Djidjelli (1664)*, Paris, 1898.
- , *L'expédition espagnole contre l'île de Djerba*, Paris, 1913.
- Montenovesi O., “Agostino Chigi, banchiere e appaltatore del Tallume di Tolfa”, *Archivio della Società romana di storia patria*, 60 (1937), s. 107-147.
- Moore S. H., “The Turkish menace in the sixteenth century”, *The Modern Language Review*, 40 (1945), s. 30-36.
- Mori Ubaldini U., *La marina del Sovrano Militare Ordine di San Giovanni di Gerusalemme, di Rodi e di Malta*, Roma, 1971.
- Mosconi N., *La nunziatura di Spagna di Cesare Speciano, 1586-1588*, Brescia, 1961.
- Motta G. (ed.), *I Turchi, il Mediterraneo e l'Europa*, Milan, 1998.
- Moynihan R., “The manuscript tradition of the Super Hieremiam and the Venetian editions of the early Sixteenth Century”, *H profetismo gioachimita tra Quattrocento e Cinquecento*, G. L. Potestà, Genova, 1991, s. 129-137.
- Müller-Wiener W., “Kuçadasi und Yeni-Foça: zwei italienische Gründungsstädte des Mittelalters”, *Istanbul Mitteilungen*, 25 (1975), s. 399-410.
- Murphey R., “The Ottoman resurgence in the seventeenth-century Mediterranean”, *Mediterranean Historical Review*, 8 (1993), s. 186-200.
- , *Ottoman Warfare, 1500-1100*, New Brunswick, 1999.
- , “External expansion and internal growth of the Ottoman Empire under Mehmed II: A brief discussion of some contradictory and controversial aspects of the Conqueror's legacy”, *The Great Ottoman-Turkish Civilisation*, Ankara, 2000, s. 155-163.
- Musi A., “L'Italia nel sistema impériale spagnolo”, *Nel sistema impériale, Italia spagnola*, A. Musi, Roma, 1994, s. 51-66.

- Musso G. G., "Per la storia del declino dell'impero genovese nel Levante nel secolo XV", *Atti della Società ligure di storia patria*, n.s., 3/2 (1963), s. 263-286.
- Naff T., "The Ottoman Empire and the European States system", *The Expansion of International Society*, H. Bull ve A. Watson, Oxford, 1984, s. 143-169.
- Nannini M. C., "I ritratti di Alfonso IV e Almerico d'Este", *Atti e memorie della deputazione di storia patria per le antiche provincie modenesi*, 8. seri, 8 (1956), s. 131-133.
- Natalucci M., *Ancona attraverso i secoli*, 2 c., Città di Castello, 1960-1961.
- Nazzaro G., *La presenza francescana in Terra Santa*, Kudüs, 1990.
- Navenne F. de, "Pier Luigi Farnèse", *Revue historique*, 77 (1901), s. 241-278; 78 (1902), s. 8-44.
- Necipogu G., "Suleymân the Magnificent and the representation of power in the context of Ottoman-Hapsburg-papal rivalry", *The Art Bulletin*, 71 (1989), s. 401-427.
- , *Architecture, Ceremonial and Power. The Topkapi Palace in the Fifteenth and Sixteenth Centuries*, Londra, 1991.
- Nemeth G. ve Papo A., "Ludovico Gritti. Partner commerciale e informatore politico-militare della Repubblica di Venezia", *Studi Veneziani*, n.s., 41 (2001), s. 217-245.
- Nettleton Fisher S., *The Foreign Relations of Turkey, 1481-1512*, Urbana, 1948.
- Netto G., "Per una biografia di Mercurio Bua, comandante degli "stradiotti" veneti", *Archivio veneto*, 5. seri, 175 (1993), s. 95-110.
- Neumann I. B., *Uses of the Other: "The East" in European Identity Formation*, Minneapolis, 1999.
- ve Welsh J., "The Turk' as Europe's other", *Cultural Politics and Political Culture in Postmodern Europe*, J. s. Burgess, Amsterdam, 1997, s. 291-320.
- Neveu B., "Culture religieuse et aspirations réformistes à la cour d'Innocent XI", *Accademie e cultura. Aspetti storici tra Sei e Settecento*, Floransa, 1979, s. 1-36.
- , "'Episcopus et princeps urbis': Innocent XI réformateur de Roma d'après des documents inédits", *Festschrift Hermann Hoberg*, Vatikan, 1979, s. 597-633.
- , "Nimègue ou l'art de négocier", *The Peace of Nijmegen, 1616-1618*, Amsterdam, 1980.
- , "L'esprit de réforme à Roma sous Innocent XI (1676-1689)", *XVIIe siècle*, 199 (1998), s. 203-218.
- Niccoli O., "Profezie in piazza. Note sul profetismo popolare nell'Italia del primo Cinquecento", *Quaderni Storici*, 41 (1979), s. 511-515.
- , *Profeti e popolo nell'Italia del Rinascimento*, Roma, 1987.
- Niccoli O., "'Prophétie di musaicho'. Figure e scritture gioachimite nella Venedik del Cinquecento", *Forme e destinazione del messaggio religioso. Aspetti della propaganda religiosa nel Cinquecento*, A. Rotondò, Floransa, 1991, s. 197-227.
- , "La donna e il dragone nella basilica di San Marco: iconografie apocalittiche del tardo Cinquecento", *Storia e figure dell'Apocalisse fra '500 e '600*, R. Rusconi, Roma, 1996, s. 37-51.

- , “L’arme des prophéties et des pronostics les guerres italiennes du XV. au XVIe siècle”, *La prophétie comme arme de guerre des pouvoirs. XV- XVIIe siècle*, A. Redondo, Paris, 2000, s. 203-219.
- Nicol D. M., *The Last Centuries of Byzantium, 1261-1453*, 2. basım, Cambridge, 1993.
- , *The Reluctant Emperor. A Biography of John Cantacuzene, Byzantine Emperor and Monk, c. 1295-1383*, Cambridge, 1993.
- Niederkorn J. P., *Die europäischen Mächte und der “Lange Türkenkrieg” Kaiser Rudolfs II. (1593-1606)*, Viyana, 1993.
- Niewöhner-Eberhard E., “Machtpolitische Aspekte des osmanisch-safawidischen Kampfes um Bagdad im 16/17. Jahrhundert”, *Turcica*, 6 (1975), s. 103-127.
- O’Connor J. T., “French relations with the papacy during the Dutch war”, *Proceedings of the XHF Annual Meeting of the Western Society for French History*, Edmonton, 1985, s. 51-60.
- , “Politique et utopie au début du XVIIe siècle: le Grand Dessein de Henri IV et de Sully”, *XVIIe siècle*, 174 (1992), s. 33-42.
- Olivieri A., “Il significato escatologico di Lepanto nella storia religiosa del Mediterraneo del Cinquecento”, *Il Mediterraneo nella seconda meta del ,500 alla luce di Lepanto*, G. Benzoni, Floransa, 1974, s. 256-277.
- Ontiveros y Herrera E. G., *La politica norteafricana de Carlos I*, Madrid, 1950.
- Ortali G., “Venice and papal bans on trade with the Levant: The role of the jurist”, *Mediterranean Historical Review*, 10 (1995), s. 242-258.
- Paci R., “La scala di Spalato e la politica Venedikna in Adriatico”, *Quaderni storici*, 13 (1970), s. 48-105.
- , *La “scala” di Spalato e il commercio Veneziano nei Balcanifia Cinque e Seicento*, Venedik, 1971.
- , “La rivalità commerciale tra Ancona e Spalato (1590-1645)”, *Atti e memorie della deputazione di storia patria per le Marche*, 82 (1977), s. 277-286.
- , “GH Ebrei e la ‘scala’ di Spalato a Ua fine del Cinquecento”, *Gli Ebrei e Venezia*, G. Cozzi, Milan, 1987, s. 829-833.
- , “La concorrenza Ragusa-Spalato tra fine Cinquecento e primo Seicento”, *Ragusa e il Mediterraneo. Ruólo e funzioni di una Repubblica marinaria tra Medioevo ed Età moderna*, a cura di Antonio di Vittorio, Bari, 1990, s. 185-196.
- Pacini A., *La Genova di Andrea Doria nell’Impero di Carlo V*, Floransa, 1999.
- Paleólogo Oriundi F., */ Corsi nella fantena italiana della Serenissima Repubblica di Venezia*, Venedik, 1912.
- Pall F., *The Crusade of Vama. A Discussion of Controversial Problems*, New York, 1943.
- , “Un moment décisif de l’histoire du sud-est européen: la croisade de Varna”, *Balcánica*, 1 (1944), s. 102-120.
- PaHucchini A., “Echi de Ua battagHa di Lepanto nella pittura Venedikna del ‘500”, *Il Mediterraneo nella seconda meta del ,500 alla luce di Lepanto*, G. Benzoni, Floransa, 1974, s. 127-151.
- PaHucchini R. ve Pedrocco G., *I teleri del Carpaccio a San Giorgio degli Schiavoni*, Milan, 1961.

- Pamuk Ş., *A Monetary History of the Ottoman Empire*, Cambridge, 2000.
- Panebianco U, *Ugo Grozio e la traserione storica del diritto internazionale*, Napoli, 1974.
- PanHa A., "Fra Paolo Sarpi e il dominio deH'Adriatico", *Rivista d'Italia*, Mays 1917, s. 1-24.
- Pannier J., "Calvin et les Turcs", *Revue historique*, 180 (1937), s. 268-286.
- Panzac D., *Les corsaires barbaresques. La fin d'une épopée, 1800-1820*, Paris, 1999.
- , "Affrontement maritime et mutations technologiques en mer Egée: l'Empire ottoman et la République de Venedik", *The Kapudan Pasha, his Office and his Domains*, Réthymnon, 2002, s. 119-139.
- PaoH (colonel), "Les incursions turques en Corse au XVIe siècle", *Revue internationale d'histoire militaire*, 68 (1987), s. 201-207.
- Papadia-Lala A., "I Greci fra Venedik e i Turchi nell'arco deUa lunga durata", / *Turchi, il Mediterraneo e l'Europa*, G. Motta, Milan, 1998, s. 185-196.
- Papadopoulos S., "Les démarches de l'archevêque Athanase d'Ochrid pour la hberation des peuples balkaniques (fin XVIe - début XVIIe siècle)", *Balkan Studies*, 24 (1983), s. 559-564.
- Paquet J., "Une ébauche de la nonciature de Flandre au XVe siècle: les missions les Pays-Bas de Luc de Tolentis, évêque de Sebenico (1462-1484)", *Bulletin de l'Institut historique belge de Roma*, 25 (1949), s. 27-144.
- Pardo-Moreno J. F., "Imperio y cruzada. La poHtica mediterránea de Carlos V vista desde Valencia", *Carlos V. Europeísmo y Universalidad. Los escenarios del Imperio*, t. III, Madrid, 2001, s. 379-410.
- Parker A. ve Parker G., *European Soldiers, 1550-1650*, Cambridge, 1972.
- Parker G., *The Dutch Revolt*, Londra, 1977.
- , *Spain and the Netherlands*, Londra, 1979.
- , *The Army of Flandres (1561-1659)*, Londra, 1981.
- , *The Military Revolution: Military Innovation and the Rise of the West, 1500-1800*, Cambridge, 1988.
- Parmiter C., *The King's Great Matter. A Study in Anglo-Papal Relations, 1521-1534*, Londra, 1967.
- Parrot D., "A prince souverain and the French crown: Charles de Nevers (1580-1637)", *Royal and Republican Sovereignty in Early Modern Europe*, R. Oresko vd., Cambridge, 1997, s. 149-187.
- Paschini P., "La flotta papale alla Prevesa (1538)", *Rivista di storia della Chiesa in Italia*, 5 (1951), s. 53-74.
- Pastine O., "La politica di Genova nella lotta veneto-turca dalla guerra di Candia alla pace di Passarowitz", *Atti della regia deputazione di storia patria per la Liguria*, 67 (1938).
- , *Genova e l'Impero ottomano nel secolo XVII*, Cenova, 1952.
- Pastor L. von, *Storia dei papi dalla fine del Medio Evo*, t. II: *Dall'elezione di Pio II alla morte di Sisto IV*, Roma, 2. basim, 1961.
- Patrides C. A., "'The bloody and crueU Türke': The background of a Renaissance commonplace", *Studies in the Renaissance*, 10 (1963), s. 126-135.

- Paviot J., "Le Grand Duc de Ponant et le Prêtre Jean. Les ducs de Bourgogne et les Chrétiens orientaux à la fin du Moyen Age", *Oriente e Occidente tra Medioevo ed Età moderna. Studi in onore di Geo Pistarino*, t. II, Laura Balletto, Acqui Terme, 1998, s. 949-975.
- Paviot J., *Les ducs de Bourgogne, la croisade et l'Orient (fin XIV - XV. siècle)*, Paris, 2004. Pears E., "The Spanish Armada and the Ottoman Porte", *English Historical Review*, 8 (1893), s. 439-466.
- Peball K., *Die Schlacht bei Sankt Gotthard-Moggersdorf*, Viyana, 1964.
- Pecchini P., *Roma nel Cinquecento [Storia di Roma, t. XIII]*, Bolonya, 1948.
- Pedani-Fabris M. P., *In nome del Gran Signore. Inviati ottomani a Venezia dalla caduta di Costantinopoli alia guerra di Candia, Venedik*, 1994.
- , "Simbologia ottomana nelTopera di Gentile Bellini", *Atti dell'Istituto véneto di scienze, lettere ed arti*, 155 (1996-1997), s. 1-29.
- , *Dalla frontiera al confine*, Roma, 2002.
- Pelaez E., "La vita e la storia di Adriadeno Barbarossa", *Archivio storico siciliano*, 10 (1885).
- Pérez Bustamente O., "El nuncio Camilo Caetani en el último ano del reinado de Felipe II. Notas de su correspondencia diplomática", *Boletín de la Universidad de Santiago de Compostela*, 10 (1931), s. 3-63.
- Peri O., *Christianity under Islam in Jerusalem. The Question of the Holy Sites in Early Ottoman Times*, Leiden-Boston, 2001.
- Perini S., "Le milizie della Terra ferma véneta verso la meta del Seicento", *Studi Veneziani*, n.s., 29 (1995), s. 193-208.
- Perkins M. L., *The Moral and Political Philosophy of the Abbé de Saint-Pierre*, Cenevre, 1959.
- Pertusi A., "I primi studi in Occidente sull'origine e la potenza dei Turchi", *Studi Veneziani*, 12 (1970), s. 465-515.
- , *La caduta di Costantinopoli. Le testimonianze dei contemporanei*, t. I, Roma, 1976.
- , *Martino Segono di Novo Brdo, vescovo di Dulcigno. Un umanista serbo-dalmata del tardo Quattrocento. Vita e opere*, Roma, 1981.
- , *Testi inediti e poco noti sulla caduta di Costantinopoli*, Bolonya, 1983.
- , *Fine di Bisanzio e fine del mondo. Significato e ruolo storico dette profezie sulla caduta di Costantinopoli in Oriente e in Occidente*, Roma, 1988.
- , (ed.), *Venezia e l'Oriente fia tardo Medioevo e Rinascimento*, Floransa, 1966.
- , (ed.), *Venezia e il Levante*, 2 c., Floransa, 1973.
- Petrides S., "Le vénérable Jean-André Carga, évêque latin de Syra (1560-1617)", *Revue de l'Orient chrétien*, 5 (1900), s. 407-422.
- Petritsch E. D., "Rijswijk und Karlowitz. Wechselwirkungen europäischer Friedenspolitik", *Der Friede von Rijswijk*, H. Duchhardt, Mayence, 1998, s. 291-311.
- Petrocchi M., *La politica della Santa Sede di fronte all'invasione ottomana (1444-1718)*, Napoli, 1955.

- Pezzolo L., "L'archibugio e Faratro'. Considerazioni e problemi per una storia delle milizie rurali venete nei secoli XVI e xvii", *Studi Veneziani*, n.s., 7 (1983), s. 59-80.
- , "Un san Marco che in cambio di un libro ha una spada in mano'. Note sulla nobiltà militare véneta nel Cinquecento", *I ceti dirigenti in Italia in Età moderna e contemporánea*, A. Tagliaferri, Udine, 1984, s. 81-94.
- , "Aspetti della struttura militare Venedikna in Levante fra Cinque e Seicento", *Venezia e la difesa del Levante da Lepanto a Candia (1570-1670)*, Venedik, 1986, s. 86-89.
- Pezzolo L., "Esercito e Stato nella prima Età moderna: alcune considerazioni preliminari per una ricerca sulla Repubblica di Venedik", *Studi Veneziani*, n.s., 14 (1987), s. 303-322.
- , *L'on dello Stato. Società, finanza e fisco nella Repubblica véneta del secondo '500*, Venedik, 1990.
- , "La finanza pubblica: dal prestito all'impòsta", *Storia di Venezia dalle origini alla caduta della Serenissima*, t. V: Il Rinascimento. Società ed economia, A. Tenenti ve U. Tucci, Roma, 1996, s. 703-751.
- , "Nobiltà militare e potere nello Stato Venedikno fra Cinque e Seicento", *I Farnese. Corti, guerra e nobiltà in Antico regime*, A. Bilotto vd., Roma, 1997, s. 397-419.
- Pfister O., "Les Economies royales de Sully et le Grand Dessein de Henri IV", *Revue historique*, 54 (1894), s. 300-324; 55 (1894), s. 67-82, 291-302; 56 (1894), s. 39-48, 304-399.
- Picea P., "Il sacco di Roma del 1527. Profezie, previsioni, prodigi", *Nuova Antologia*, 345 (1929), s. 120-125.
- Piccirillo M. (ed.), *La Custodia di Terra Santa e l'Europa*, Roma, 1983.
- Pieri P., *La crisi militare italiana del Rinascimento nette sue relazioni con la crisi política ed económica*, Napoli, 1932.
- Pierling P., *Le Saint-Siège, la Pologne et Moscou, 1582-1587*, Paris, 1885.
- Pierozzi L., "La vittoria di Lepanto nell'escatologia e nella profezia", *Rinascimento*, 34 (1994), s. 326-345.
- , "Motivi gioachimiti nel 'Discorso délia futura et sperata vittoria contro il Turco' de G. B. Nazari", *Storia e figure dell'Apocalisse fra '500 e '600*, R. Rusconi, Roma, 1996, s. 54-65.
- Pignatti T., *Carpacdo. San Giorgio degli Schiavoni*, Milan, 1969.
- Pilidis G. L., "L'isola di Scarpanto fra Venedikni e Ottomani. Un tentativo di sottomissione al sultano (1523)", *Thesaurismata*, 29 (1999), s. 163-186.
- Pilleboue F. ve Vidal C. (ed.), *La paix de Vervins (1598)*, Vervins, 1998.
- Pistarino G., "La política sforzesca nel Mediterraneo orientale", *Gli Sforza a Milano e i loro rapporti con gli Stati italiani ed europei (1450-1535)*, Milan, 1982, s. 335-368.
- Piva E., "L'opposizione diplomática di Venezia alie mire di Sisto IV su Pesaro e ai tentativi di una crociata contro i Turchi (1480-1481)", *Nuovo archivio véneto*, nouv. seri, 5 (1903), s. 49-104, 424-466; a.y., 6 (1903), s. 134-172.

- Pizani F. L., *Vita del venerabile Monsignore Giovanni Andrea Carga di San Daniele, vescovo e martire di Sira, Sandaniele, 1855.*
- Platania G., *Venimus, vidimus et Deus vicit. Dai Sobieski ai Wettin, la diplomazia pontificia nella Polonia di fine Seicento, Cosenza, 1992.*
- , “Innocent XI Odescalchi et l'esprit de ‘croisade’”, *XVII siècle*, 199 (1998), s. 247-276.
- , “Diplomazia e guerra turca nel XVII secolo. La politica diplomatica polacca e la ‘lunga guerra turca’ (1673-1683)”, *I Turchi, il Mediterraneo e l'Europa*, G. Motta, Milan, 1998, s. 242-268.
- , (ed.), *L'Europa centro-orientale e il pericolo turco tra Sei e Settecento, Viterbe, 2000.* Podestà B., “Carlo Quinto a Roma nell'anno 1536”, *Archivio della Società romana di storia patria*, 1 (1878).
- Pommerti F., “Studi sul pontificate, di Clément XI (1700-1721)”, *Archivio della reale società romana di storia patria*, 21 (1898), s. 279-457; 22 (1899), s. 109-79; 23 (1900), s. 239-276, 449-515.
- Popkin R. H., “Postel et La Peyrère”, *Guillaume Postel, 1581-1981, Actes du Colloque international d'Avranches, 5-9 septembre 1981, Paris, 1985*, s. 171-181.
- , *Isaac La Peyrère (1596-1676). His Life, Works and Influence, Leiden-New York, 1987.*
- Potter D., “The international mercenary market in the sixteenth century: Anglo-French competition in Germany, 1543-1550”, *English Historical Review*, 111 (1996), s. 24-58.
- Poumarède G., “Justifier l'injustifiable: l'alliance turque au miroir de la chrétienté (XVI- XVIIe siècles)”, *Revue d'histoire diplomatique*, 1997, s. 216-246.
- , “La question d'Orient au temps de Westphalie”, *L'Europe des traités de Westphalie. Esprit de la diplomatie et diplomatie de l'esprit*, L. Bély, Paris, 2000, s. 363-390.
- , “L'Europe de la Renaissance et l'Empire ottoman de la chute de Constantinople à la bataille de Lépante. Aspects culturels et politiques”, *La Renaissance. Actes du Colloque de 2002 de l'Association des historiens modernistes, Paris, 2003*, s. 47-95.
- Poull G., *La Maison ducale de Lorraine devenue la Maison impériale et royale d'Autriche, de Hongrie et de Bohême, Nancy, 1991.*
- Poussou J.-P. vd. (ed.), *Le traité de Vervins, Paris, 2000.*
- Pozza N., “L'editoria Veneziana da Giovanni da Spira ad Aldo Manuzio”, *Storia della cultura veneta*, t. III/2: *Dal primo Quattrocento al Concilio di Trento*, Vicenza, 1980, s. 215-244.
- Preto P., *Venezia e i Turchi, Floransa, 1975.*
- , *Peste e società a Venezia nel 1516, Vicenza, 1978.*
- , “Le relazioni dei baili Veneziani a Costantinopoli”, *Il Veltro*, 23 (1979), s. 125-130.
- , “Venezia e la difesa dai Turchi nel Seicento”, *Römische historische Mitteilungen*, 26 (1984), s. 289-302.
- , “I Turchi e la cultura Veneziana del Seicento”, *Storia della cultura veneta. Il Seicento*, t. IV/2, G. Amaldi ve M. s. Stocchi, Vicenza, 1984, s. 313-314.

- , "Venice and the Ottoman Empire from war to turcophilia", *La Méditerranée au XVIe siècle*, Actes du Colloque d'Aix-en-Provence, 4-6 septembre 1985, Aix-en-Provence, 1987, s. 135-161.
- , "Un aspetto sconosciuto del conflitto veneto-turco in Dalmazia e in Levante: la guerra chimica e batteriologica", *Atti e memorie della Società dalmata di storia patria*, n.s., 3 (1990-1991), s. 13-28.
- , "I Turchi all'assalto: ragione o pretesto di unità?", *Europa e Regione*, 32 (1991), s. 74-87.
- , "Venezia e i Turchi nel Seicento", Marco d'Aviano e il suo tempo. Un cappucino del Seicento, gli Ottomani e l'Imperio, R. Simonato, Pordenone, 1994, s. 44-58.
- , "Le 'paure' della società Veneziana: le calamità, le sconfitte, i nemici esterni ed interni", *Storia di Venezia dalle origini alla caduta della Serenissima*, t. VI: Dal Rinascimento al Barocco, G. Cozzi et S. Prodi, Roma, 1994, s. 215-238.
- Prodi P., *Il sovrano pontefice. Un corpo e due anime: la monarchia papale nella prima Età moderna*, Bologna, 1982.
- Pronti S. (ed.), *Alessandro Farnese, condottiero e duca (1545-1592)*, Piacenza, 1995.
- Prosperi A., "L'inquisizione romana e gli Ebrei", *L'Inquisizione e gli Ebrei in Italia*, M. Luzzati, Roma-Bari, 1994, s. 67-120.
- Puddu R., *n soldato gentiluomo. Autoritratto d'una società guerriera: la Spagna del Cinque-cento*, Bologna, 1982.
- Pulían B., *The Jews of Europe and the Inquisition of Venice*, Totowa, 1983.
- Quazza R., *La guerra per la successione di Mantova e del Monferrato (1628-1631)*, 2 c., Mantoue, 1926.
- Raby J., "Mehmed the Conqueror's Greek scriptorium", *Dumbarton Oaks Papers*, 37 (1983), s. 15-34.
- , "Cyriacus of Ancona and the Ottoman Sultan Mehmed II", *Dumbarton Oaks Papers*, 43 (1980), s. 242-246.
- Radin M., "A charter of privileges of the Jews in Ancona of the year 1535", *The Jewish Quarterly Review*, n.s., 4 (1913-1914), s. 225-248.
- Ragosta R. (ed.), *Le genu del mare Mediterraneo*, 2 c., Napoli, 1981.
- Rahman F., *Prophecy in Islam*, London, 1958.
- Rassow P., *Die Kaiser-Idee Karls V. Dargestellt an der Politik der Jahre 1528-1540*, Berlin, 1932.
- Raumer F., "Kaiser Karl V. und der Waifenstillstand von Nizza", *Historisches Taschenbuch*, 7 (1836), s. 477-497.
- Raumer K. von, "Sully, Crucé und das Problem des allgemeinen Friedens", *Historische Zeitschrift*, 175 (1953), s. 1-39.
- Ravid B., "The establishment of the Ghetto Vecchio of Venice, 1541: Background and reappraisal", *Proceedings of the Sixth World Congress of Jewish Studies*, Kudüs, 1975, s. 153-167.
- , "The first charter of the Jewish merchants of Venice, 1589", *Association of Jewish Studies Review*, 1 (1976), s. 187-222.
- , "The Jewish mercantile settlement of Twelfth and Thirteenth-Century Venice: Reality or conjecture?", *Association for Jewish Studies Review*, 2 (1977), s. 210-225.

- , "The socioeconomic background of the expulsion and readmission of the Venetian Jews, 1571-1573", *Essays in Modern Jewish History. A Tribute to Ben Halpern*, Londra-Toronto, 1982, s. 27-54.
- , "Money, love and power politics in Sixteenth-Century Venice: The perpetual banishment and subsequent pardon of Joseph Nasi", *Italia judaica*, Roma, 1983, s. 159-181.
- Ravid B., "The religious economic and social background and context of the establishment of the Ghetti of Venice", *Gli Ebrei e Venezia*, G. Cozzi, Milan, 1987, s. 211-259.
- , "An autobiographical memorandum by Daniel Rodriga, inventore of the scalla of Spalato", *The Mediterranean and the Jews. Banking, Finance and International Trade, XVI-XVIII*, S. Swarfuchs ve A. Toaff, Ramat Gan, 1989, s. 189-213.
- , "Daniel Rodriga and the first decade of Jewish merchants of Venice", *Exile and Diaspora. Studies in the History of the Jewish People presented to Professor Haim Beinart*, Kudüs, 1991, s. 203-223.
- Ravid B., "The third charter of the Jewish merchants of Venice: A case study in complex multifaced negotiations", *Jewish Political Studies Review*, 6 (1994), s. 83-134.
- Razso G., "Una strana alleanza. Alcuni pensieri sulla storia militare e politica dell'alleanza contro i Turchi (1440-1463)", *Venezia e Ungheria nel Rinascimento*, V. Branca, Floransa, 1973, s. 79-100.
- Redlich F., *The German Military Enterpriser and his Work Force. A Study in European Economic and Social History*, 2 c., Wiesbaden, 1964-1965.
- Redondo A., "Impérialisme espagnol et prophéties sur l'Empire turc à travers quelques 'relaciones de sucesos' à l'époque de Philippe IV", *La prophétie comme arme de guerre des pouvoirs (XV- XVIIe siècle)*, A. Redondo, Paris, 2000.
- Reeves M., *The Influence of Prophecy in the Later Middle Ages. A Study in Joachimism*, Oxford, 1969.
- , *Joachim of Fiore and the Prophetic Future*, Londra, 1976.
- Reppen K., "Fabio Chigis Instruktion für den westfälischen Friedenskongress. Ein Beitrag zum kurialen Instruktionswesen im Dreissigjährigen Krieg", *Römische Quartalschrift für christliche Altertumskunde und Kirchengeschichte*, 48 (1953), s. 79-116.
- , "Die Hauptinstruktion Ginettis für den Kölner Kongress, 1636", *Quellen und Forschungen aus italienischen Archiven und Bibliotheken*, 34 (1954), s. 56-111.
- , *Die römische Kurie und der westfälische Friede. Idee und Wirklichkeit des Papsttums im 16. und 17. Jahrhundert*, 2 c., Tübingen, 1962.
- , "Wartengerg, Chigi und Knörigen im Jahre 1645. Die Entstehung des Plans zum päpstlichen Protest gegen den westfälischen Frieden als quellenkundliches und methodisches Problem", *Neue münsterische Beiträge zur Geschichtsforschung*, 9 (1966), s. 213-268.
- , "Die Proteste Chigis und der päpstliche Protest gegen den westfälischen Frieden 1648/50. Vier Kapitel über das Breve "Zelo domus Dei""", *Staat, Kirche, Wissenschaft in einer pluralistischen Gesellschaft*, D. Schwab, Berlin, 1989, s. 623-647.

- , “Der Westfälische Friede: Ereignis und Erinnerung”, *Historische Zeitschrift*, 267 (1998), s. 615-648.
- , “Die kaiserlich-französischen Satisfaktionsartikel vom 13. September 1646 — ein befristetes Agreement”, *Der Westfälische Friede. Diplomatie, politische Zäsur, kulturelles Umfeld, Rezeptionsgeschichte*, Mühlin, 1998, s. 175-216.
- Rhodes D. E., *Annali tipografia di Lazzaro de' Suardi*, Floransa, 1978.
- Riccardi L., “An outline of Vatican diplomacy in the early modern age”, *Politics and Diplomacy in Early Modern Italy. The Structure of Diplomatic Practice, 1450-1800*, D. Frigo, Cambridge, 2000, s. 95-108.
- Richard J., “La croisade: l'évolution des concepts et des stratégies”, *From Clermont to Jerusalem. The Crusades and Crusader Societies, 1095-1500*, A. V. Murray, Turnhorst, 1998, s. 3-25.
- Richard P., *La légation Aldobrandini et le traité de Lyon, septembre 1600 - mars 1601. La diplomatie pontificale et ses agents au temps de Clément VIII*, Lyon, 1903.
- Richter L. O., “Trojans or Merovingians? The Renaissance debate over the historical origins of France”, *Mélanges à la mémoire de Franco Simone*, t. IV, Cenevre, 1983, s. 111-134.
- Rietbergen s. J., “Papal diplomacy and mediation at the peace of Nijmegen”, *The Peace of Nijmegen, 1676-1678*, Amsterdam, 1980, s. 29-96.
- Rigo A., *Oracula Leonis. Tre manoscritti greco-veneziani degli oracoli attribuiti all'imperatore bizantino Leone il Saggio*, Venedik, 1988.
- Riphagen W., “Grotius and the law of the sea”, *Recueil des cours de l'Académie de droit international de La Haye*, 4 (1980), s. 417-430.
- Roberts M., *The Military Revolution, 1550-1660*, Belfast, 1956.
- Roden M.-L., “Fabio Chigi's observations on the practice of diplomacy in Westphalia”, *Ab Aquilone. Nordic Studies in Honour and Memory of Leonard E. Boyle*, M.-L. Roden, Roma, 1998, s. 115-148.
- Rodinson M., *La fascination de l'Islam*, Paris, 1980.
- Roelofsen C. G., “La médiation du nonce Bevilacqua à Nimègue et la situation de l'Eglise catholique la République des Provinces-Unies (1676-1678)”, *Eglise et pouvoir politique, Actes des Journées internationales d'histoire du droit*, Angers, 1985, Angers, 1987, s. 299-313.
- Rolin O., *Nomeny, seigneurie messine et marquisat lorrain. Ses relations avec la France et l'Empire*, Metz, 1937.
- Romano G., “Filippo Maria Visconti e i Turchi”, *Archivio storico lombardo*, 2. seri, 17 (1890), s. 585-618.
- Romano R., “La pace di Cateau-Cambrésis e l'equilibrio europeo a meta del secolo XVI”, *Rivista storica italiana*, 61 (1949), s. 526-550.
- Rombaldi O., *Il duca Francesco I d'Esté*, Modène, 1992.
- Roover R. de, *The Rise and Decline of the Medici Bank (1397-1494)*, New York, 1966. Rose O., “New information on the life of Joseph Nasi, duke of Naxos: The Venetian phase”, *Jewish Quarterly Review*, 60 (1970), s. 330-344.
- Rosenberg H., “Alcuni documenti riguardanti i marrani portoghesi in Ancona”, *Rassegna mensile d'Israël*, 10 (1935), s. 306-323.

- Rossi E., *Storia della marina dell'Ordine di S. Giovanni di Gerusalemme*, di Rodi e di Malta, Roma, 1926.
- , “Notizie degli storici turchi sull'occupazione di Otranto nel 1480-81”, *Japigia*, 2 (1931), s. 182-191.
- , “La leggenda turco-bizantina del Pomo Rosso”, *Studi bizantini e neoellenici*, 5 (1939), s. 542-553.
- Rostagno L., *Mifaccio turco. Esperienze ed immagini dell'Islam nell'Italia moderna*, Roma, 1983.
- Roth O., *The House of Nasi*, t. I: *Dona Gracia*, Philadelphia, 1947.
- , *The House of Nasi*, t. II: *The Duke of Naxos*, Philadelphia, 1948.
- , “Joseph Nasi, duke of Naxos, and the Counts of Savoy”, *The Seventy-Fifth Anniversary Volume of the Jewish Quarterly Review*, A. A. Neuman ve S. Zeitlin, Philadelphia, 1967, s. 460-472.
- Rothenberg G. E., *The Austrian Military Borders in Croatia, 1522-1747*, Urbana, 1960.
- , “Venice and the Uskoks of Senj: 1537-1618”, *Journal of Modern History*, 33 (1961), s. 148-156.
- , “Christian insurrections in Turkish Dalmatia, 1580-1596”, *Slavonic and East European Review*, 50 (1961-1962), s. 136-145.
- Rotman O., “Zur Frage osmanischer Teilnahme am dreissig jährigen Krieg (Vorbend des um 1620 osmanischen Feldzuges gegen die Moldau)”, *Revue des études sud-est-européennes*, 13 (1975), s. 417-424.
- Rouillard C.-D., “Montaigne et les Turcs”, *Revue de littérature comparée*, 18 (1938), s. 235-261.
- , *The Turks in the French History, Thought and Literature*, Paris, 1941.
- Roussel P., “Un huguenot propose une croisade: le projet de François de La Noue”, *Revue suisse d'histoire ecclésiastique*, 72/2 (1978), s. 333-344.
- Runciman S., “The decline of the crusading idea”, *X Congresso internazionale di scienze storiche. Relazioni*, t. III, Floransa, 1955, s. 637-652.
- , “Teucrici and Turci”, *Medieval and Middle Eastern Studies in Honour of Aziz Suryal Atiya*, S. Hanna, Leiden, 1972, s. 344-348.
- Rusconi R., *L'atesa della fine. Crisi della società, profezia e Apocalisse in Italia al tempo del grande scisma d'Occidente*, Roma, 1979.
- , “Antichrist and Antichrists”, *The Encyclopedia of Apocalypticism*, t. II: *Apocalypticism in Western History and Culture*, B. McGinn, New York, 1998, s. 287-325.
- , “Il collezionismo profetico in Italia alla fine del Medioevo ed agli inizi dell'età moderna”, *Profezia e profeti alla fine del Medioevo*, Roma, 1999, s. 187-209.
- Russel J. C., *Peace Making in the Renaissance*, Londra, 1986.
- , “Women diplomats: The Ladies' peace of 1529”, *Diplomats at Work. Three Renaissance Studies*, Londra, 1992, s. 94-152. Russo R., *La difesa costiera nel Regno di Napoli dal XVI al XIX secolo*, Roma, 1989. Ryder R., *Alfonso the Magnanimous, King of Aragon, Napoli and Sicily, 1396-1458*, Oxford, 1990.

- Sabbadini R., "L'uso della memoria. I Farnese e le immagini di Alessandro, duca e capitano", Il "Perfetto capitano": immagini e realtà (secoli 15.-11.), M. Fantoni, Roma, 2001, s. 155-182.
- Sahin-Toth P., "À propos d'un article de C. Finkel: quelques notations supplémentaires concernant les mercenaires de Papa", *Turcica*, 26 (1994), s. 249-260.
- , "Autour de la guerre de Hongrie, 1593-1606. De la croisade au service du sultan", *Chrétiens et musulmans à la Renaissance*, B. Bennassar ve R. Sauzet, Paris, 1998, s. 467-485.
- , "Expier sa faute en Hongrie. Réminiscences de croisade et pacification politique sous Henri IV", *Foi, fidélité, amitié en Europe à la période moderne. Mélanges offerts à Robert Sauzet*, Tours, 1995, s. 429-439.
- , *La France et les Français face à la "Longue guerre" de Hongrie (1591-1606)*, 1997.
- Said E., *Orientalism*, New York, 1978.
- Saint-Genois ve Yssel de Schepper G. A., "Missions diplomatiques de Corneille Schepper", *Mémoires de l'Académie royale des sciences, des lettres et des beaux-arts de Belgique*, 30 (1857), s. 1-222.
- Saletta V., "Il sacco di Otranto (11 agosto 1480)", *Studi Meridionali*, 5 (1972), s. 209-247.
- , "Il viaggio in Italia di Carlo V (1535-1536)", *Studi Meridionali*, 9 (1976), s. 286-327, 452-479; 10 (1977), s. 78-114, 268-292, 420-442; 11 (1978), s. 329-341.
- Salomone Marino S., "La cattura del galeone Gran Sultana (1644)", *Archivio storico siciliano*, n.s., 22 (1897), s. 238-247.
- , "Lo stendardo della Santa Liga del 1571", *Miscellanea di archeologia, di storia e di filologia dedicata al prof. A. Salinas*, Palermo, 1907, s. 383-395.
- , *I Siciliani nelle guerre contro gli Infedeli nel secolo 16*, Palermo, 1912.
- Sammer A., *Der Türkenpapst Innozenz XI. und die Wiener Türkenbelagerung von 1683*, Viyana-Münih, 1982.
- , "Papst Innozenz XI und die Heilige Liga", *Die Türken vor Wien. Europa und die Entscheidung an der Donau, 1683*, Salzburg-Viyana, 1982, s. 169-173.
- Saperstein M., "Martyrs, merchants and rabbis: Jewish communal conflict as reflected in the Responsa on the boycott of Ancona", *Jewish Social Studies*, 43 (1981), s. 215-228.
- Saracino A., *Otranto, baluardo dell'Occidente cristiano*, Roma, 1981.
- Sauzet R., "Les relations entre chrétiens et musulmans à travers quelques écrits autobiographiques du Midi de la France", *Chrétiens et musulmans à la Renaissance*, B. Bennassar ve R. Sauzet, Paris, 1998, s. 265-274.
- Scaraffia L., *Per una storia dell'identità occidentale*, Roma-Bari, 1993.
- Schein S., *Fidèles Crucis*, Oxford, 1991.
- Schellhass K., "Zur Legation des Kardinals Morone 1576. Ein kirchenpolitisches Gespräch in München am 13. Oktober 1576 (Morone-Fend)", *Quellen und Forschungen aus italienischen Archiven und Bibliotheken*, 13 (1910), s. 356-376.
- Schermerhorn E., *Malta of the Knights*, Surrey, 1929.
- Schiavi L., *La mediazione di Roma e di Venezia nel Congresso di Münster per la pace di Vest-falia*, Bologna, 1923.

- Schilling H., "Formung und Gestalt des internationalen Systems in der werdenden Neuzeit. Phasen und bewegende Kräfte", *Kontinuität und Wandel in der Staatenordnung der Neuzeit. Beiträge zur Geschichte des internationalen Systems*, S. Krüger, Marbourg, 1991, s. 19-45.
- , "Konfessionalisierung und Formierung eines internationalen Systems während der frühen Neuzeit", *Die Reformation in Deutschland und Europa: Interpretationen und Debatten*, H. Guggisberg ve G. Krodel, Gütersloh, 1993, s. 597-613.
- , "Die konfessionellen Glaubenskriege und die Formierung des frühmodernen Europa", *Glaubenskriege in Vergangenheit und Gegenwart*, s. Herrmann, Göttingen, 1996, s. 123-137.
- , "La confessionalisation et le système international", *L'Europe des traités de West-phalie. Esprit de la diplomatie et diplomatie de l'esprit*, Paris, 2000, s. 411-428.
- Schulze W., *Reich und Türkengefahr im späten 16. Jahrhundert. Studien zu den politischen und gesellschaftlichen Auswirkungen einer äusseren Bedrohung*, Mühni, 1978.
- Schwobel R., "Coexistence, conversion and the crusade against the Turks", *Studies in the Renaissance*, 12 (1965), s. 164-187.
- , *The Shadow of the Crescent: The Renaissance Image of the Turks (1453-1517)*, New York, 1967.
- Secret F., "Guillaume Postel et les courants prophétiques de la Renaissance", *Studi Francesi*, I (1957).
- , "Paulus Angelus, descendant des empereurs de Byzance et la prophétie du pape angélique", *Rinascimento*, 2 (1962), s. 211-224. —, *Les kabbalistes chrétiens de la Renaissance*, Paris, 1963.
- , "De quelques courants prophétiques et religieux sous le règne de Henri III", *Revue de l'histoire des religions*, 172 (1967), s. 29-32.
- , "D'Athènes à Kudüs, ou la politique de Guillaume Postel", *Théorie et pratique politiques à la Renaissance*, J.-C. Margolin, Paris, 1977, s. 427-444.
- Segre A., "Documenti e osservazioni sul congresso di Nizza (1538)", *Rendiconti della Reale Accademia dei Lincei. Classe di scienze morale e storiche*, 10 (1901), s. 72-98.
- Segre R., "Nuovi documenti sui marrani d'Ancona (1555-1559)", *Michael*, 9 (1985), s. 130-223.
- , "Sephardic settlements in Sixteenth-Century Italy: A historical and geographical survey", *Mediterranean Historical Review*, 6 (1991), s. 112-137.
- Segre R., "La Controriforma: espulsioni, conversion!, isolamento", C. Vivanti, *Storia d'Italia. Annali*, t. 11/1: *Dall'alto Medioevo all'età deighetti*, Turin, 1996, s. 721-738.
- , "La formazione di una comunità marrana: I portoghesi a Ferrara", *Gli Ebrei in Italia*, C. Vivanti, *Storia d'Italia. Annali*, t. 11/1: *Dall'alto Medioevo all'età deighetti*, Turin, 1996, s. 781-841.
- Sella P., "La prima concessione per l'allume della Tolfa", *Quellen und Forschungen aus italienischen Archiven und Bibliotheken*, 33 (1944), s. 252-259.
- Serrano L., *La liga de Lepanto entre España, Venecia y la Santa Sede (1570-1573)*, 2 c., Madrid, 1918-1920.

- Serwanski M., "Jean III Sobieski et la Sainte Ligue", *XVII^esiècle*, 199 (1998), s. 277-290. Setton K. M., "Lutheranism and the Turkish peril", *Balkan Studies*, 3 (1962), s. 133-168.
- , *The Papacy and the Levant (1204-1571)*, 4 c., Philadelphia, 1976-1984.
- , *Venice, Austria and the Turks in the Seventeenth Century*, Philadelphia, 1991.
- , *Western Hostility to Islam and Prophecies of Turkish Doom*, Philadelphia, 1992.
- Shaw S. J., *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, t. I: *Empire of the Gazis: The Rise and Decline of the Ottoman Empire, 1280-1808*, Cambridge, 1976.
- , *The Jews of the Ottoman Empire and the Turkish Republic*, New York, 1991. Shmuelevitz A., *The Jews of the Ottoman Empire in the Late Fifteenth and the Sixteenth Centuries*, Leiden, 1984.
- Sieger-Pascal S., *Un contemporain égaré au XVIIe siècle. Les projets de l'abbé de Saint-Pierre*, Paris, 1899.
- Simeoni L., *Francesco I d'Esté e la politica italiana del Mazarino*, Bologna, 1922.
- Simon G., "Luther's attitude toward Islam", *Moslem World*, 21 (1931), s. 257-262.
- Simons W., *The Evolution of Internai Public Public Law in Europe Since Grotius*, New Haven, 1931.
- Simonsohn S., "Marranos in Ancona under papal protection", *Michael*, 9 (1985), s. 234-267.
- Sonnino P., *Louis XIV's View of the Papacy, 1661-1667*, Berkeley-Los Angeles, 1966. Soucek S., "The rise of the Barbarossas in North Africa", *Archivum Ottomanicum*, 3 (1971), s. 240-251.
- Southern R. W., *Western Views of Islam in the Middle Ages*, Cambridge, 1962.
- Spadolini E., *Il commercio, le arti e la Loggia dei mercanti in Ancona (1300-1700)*, Porto Civitanova, 1904.
- Spagnoletti A., "Elementi per una storia dell'ordine di Malta nell'Italia moderna", *Mélanges de l'École française de Roma, Moyen Age - Temps modernes*, 96 (1984), s. 1029-1034.
- , *Stato, aristocrazia e ordine di Malta nell'Italia moderna*, Roma-Bari, 1988.
- Spencer T., "Turks and Trojans in the Renaissance", *The Modern Language Review*, 47 (1952), s. 330-333.
- Spielman J. P., *Leopold I of Austria*, Londra, 1977.
- Springer E., "Kaiser Rudolf II., Papst Clemens VIII. und die bosnischen Christen. Taten und Untaten des cavalière Francesco Antonio Bertucci in kaiserlichen Diensten in den Jahren 1594-1602", *Mitteilungen des Österreichisches Staatsarchivs*, 33 (1980), s. 77-105.
- Starke J. G., "The influence of Grotius upon the development of international law in the eighteenth century", *Grotian Society Papers*, 1972, s. 162-176.
- Stern M., *Urkundliche Beiträge über die Stellung der Päpste zu den Juden*, t. I, Kiel, 1895.
- Stoianovich T., "The conquering Balkan orthodox merchants", *Journal of Economic History*, 20 (1960), s. 234-313.

- Storia di Venezia dalle origini alla caduta della Serenissima, 8 c., Roma, 1992-1998.
- Stouraiti A., "Narrazione e storia: la guerra di Morea (1684-1699) nell'opera dello storico Veneziano Pietro Garzoni", *Thesaurismata*, 29 (1999), s. 335-381.
- , "La guerra di Morea (1684-1699). Forma e ideologia di una narrazione", *Studi Veneziani*, n.s., 41 (2001), s. 259-280.
- , *Memorie di un ritorno. La guerra di Morea (1684-1699) nei manoscritti della Querini Stampalia*, Venedik, 2001.
- Stow K. R., *Catholic Thought and Papal Jewry Policy, 1555-1593*, New York, 1977.
- , *Taxation, Community and State: The Jews and the Fiscal Foundation of the Early-Modern Papal State*, Stuttgart, 1982.
- Straub E., *Pax et Imperium. Spanienskampf um eine Friedensordnung in Europa zwischen 1617 und 1635*, Paderborn, 1980.
- Supple J. J., "François de La Noue's plan for a campaign against the Turks", *Bibliothèque d'Humanisme et Renaissance*, 41 (1979), s. 273-291.
- Szilas L., "Der Hofprediger Laterna, Possevino und der polnische Königshof. Eine Instruktion Possevinos aus dem Jahr 1583", *Archivum Historicum Societatis Iesu*, 40 (1971), s. 391-422.
- Tadic J., "Le commerce en Dalmatie et à Raguse et la décadence économique de Venise au XVIIe siècle", *Aspetti e cause della decadenza economica Veneziana nel secolo XVII*, Venedik-Roma, 1961, s. 235-274.
- , "Venedik e la costa orientale dell'Adriatico fino al secolo XV", *Venezia e il Levante*, A. Pertusi, t. I, Floransa, 1973, s. 687-704.
- Talion A., *La France et le concile de Trente (1518-1563)*, Roma, 1997.
- , *Conscience nationale et sentiment religieux en France au XVIe siècle*, Paris, 2002.
- , "Les missions de paix de la papauté au XVIe siècle", *Guerres et paix en Europe centrale aux époques moderne et contemporaine. Mélanges d'histoire des relations internationales offerts à Jean Bérenger*, D. Tollet, Paris, 2003, s. 165-180.
- Tamborra A., *Gli Stati italiani, l'Europa e il problema turco dopo Lepanto*, Floransa, 1961.
- , "Dopo Lepanto: Lo spostamento della lotta anti-turca sul fronte terrestre", *H Mediterraneo alla luce di Lepanto*, G. Benzoni, Floransa, 1974, s. 371-391.
- , "Unione delle Chiese e 'crociata' contro il Turco alla fine del Seicento: le missioni del gesuita C. M. Vota in Moscovia e Polonia", *Archivio storico italiano*, 133 (1976), s. 101-131.
- Tanner M., *The Last Descendant of Aeneas: The Hapsburgs and the Mythic Image of the Emperor*, New Haven, 1993. Tapié V.-L., *La politique étrangère de la France et le début de la guerre de Trente ans (1616-1621)*, Paris, 1934.
- , *La guerre de Trente ans*, Paris, 1989. Tateo F., *Umanesimo etico di G. Pantano*, Lecce, 1972.
- , "Letterati e guerrieri di fronte al pericolo turco", *Chierici e feudatori del Mezzo-giorno*, Roma, 1984.
- Taveneaux R., "L'esprit de croisade en Lorraine aux XVIe et XVIIe siècles", *L'Europe, l'Alsace et la France. Problèmes intérieurs et relations internationales*

- à l'époque moderne. *Études réunies en l'honneur du doyen Georges Livet pour son 70e anniversaire*, Colmar, 1986, s. 257-263.
- Taylor J. B., "Some aspects of islamic eschatology", *Religious Studies*, 4 (1968), s. 57-76.
- Teisseyre C., "Le prince chrétien aux XVe et xvr siècles, à travers les représentations de Charlemagne et de Saint Louis", *Annales de Bretagne et des Pays de l'Ouest*, 87 (1980), s. 409-414.
- Tenenti A., "La Francia, Venedik e la Sacra Lega", *Il Mediterraneo nella seconda metà del '500 alla luce di Lepanto*, G. Benzoni, Floransa, 1974, s. 393-408.
- , "La Repubblica di Venedik e la Spagna di Filippo II e Filippo III", *Studi Veneziani*, n.s., 30 (1995), s. 109-123.
- Teply K., "Kizil elma: die grosse türkische Geschichtssage im Licht der Geschichte und der Volkskunde", *Südost-Forschungen*, 36 (1977), s. 78-108.
- Terlinden C., "Les préparatifs de l'expédition au secours de Candie au printemps 1669 d'après les correspondances des nonces de Paris, de Madrid et de Venedik", *Revue d'histoire ecclésiastique*, 4 (1903), s. 679-698.
- , "Les dernières tentatives de Clément IX et de la France pour secourir Candie contre les Turcs (1669)", *Revue d'histoire de l'Église*, 5 (1904), s. 47-75.
- , *Le pape Clément IX et la guerre de Candie (1667-1669)*, Paris-Leuven, 1904.
- , "La diplomatie pontificale et la paix d'Aix-la-Chapelle de 1668 d'après les archives secrètes du Saint-Siège", *Bulletin de l'Institut historique belge de Roma*, 27 (1952), s. 249-268.
- Thein V., *Papst Innozenz XI. und die Türkengefahr im Jahre 1683*, Breslau, 1912.
- Thuasne L., *Gentile Bellini et sultan Mohammed II*, Paris, 1888.
- , *Djem Sultan*, Paris, 1892.
- Thuau E., *Raison d'État et pensée politique à l'époque de Richelieu*, Paris, 1966.
- Toaff A., "Nuova luce sui Marrani di Ancona (1556)", *Studi sull'ebraismo italiano in memoria di C. Roth*, Roma, 1974, s. 261-280.
- , "L' 'Universitas hebraeorum portugallensium' di Ancona nel Cinquecento. Interessi economici e ambiguità religiosa", *Atti e memorie della deputazione di storia patria per le Marche*, 87 (1982), s. 115-145.
- Todeschini G., *I mercanti e il tempio. La sodetà cristiana e il circolo virtuoso della ricza fra Medioevo ed Età moderna*, Bologna, 2002.
- Tognetti G. P., "La fortuna della pretesa profezia di S. Cataldo", *Bullettino dell'Istituto storico italiano per il Medio Evo e Archivio Muratorio*, 80 (1968), s. 273-317.
- , "Note sul profetismo nel Rinascimento e la letteratura relativa", *Bullettino dell'Istituto storico italiano per il Medio Evo e Archivio Muratorio*, 82 (1970).
- , "Venedik e le profezie sulla conversione dei Turchi", *Venezia e i Turchi. Scontri e confronti di due civiltà*, Milan, 1985, s. 86-90.
- Topolski J., "Carattere delle relazioni polacco-turche dal XV al XVII secolo", *I Turchi, il Mediterraneo e l'Europa*, G. Motta, Milan, 1998, s. 232-241.
- Torke H.-J., *Die russischen Zaren (1541-1911)*, Mūnih, 1994.
- Tracy J. D., *Emperor Charles V, Impresario of War. Campaign Strategy, International Finance and Domestic Politics*, Cambridge, 2002.

- Trenchs Odena J., "De Alexandrinis. El comercio prohibido con los Musulmanes y el Papado de Aviñon durante la primera mitad del siglo XIV", *Anuario de estudios medievales*, 10 (1980), s. 237-320.
- Tridon M., Simon Renard. *Ses ambassades, ses négociations, sa lutte avec le cardinal Granvelle*, Besançon, 1882.
- Trivellini A. M., *Il cardinale Francesco Buonvisi, nunzio a Vienna (1615-1689)*, Floransa, 1958.
- Tyerman C., *England and the Crusades, 1095-1588*, Chicago, 1988.
- Tzaras J., "La fin d'Andronic Paléologue, dernier despote de Thessalonique", *Revue des Études sud-est-européennes*, 3 (1965), s. 419-432.
- Ugolini F., *Storia dei conti e duchi d'Urbino*, t. II, Floransa, 1859.
- Ursu J., *La politique orientale de François I*, Paris, 1908.
- Valensi L., *Venezia et la Sublime Porte. La naissance du despote*, Paris, 1987.
- Valente G., *Le torri costiere della Calabria*, Cosenza, 1960.
- Valentin J.-M., "Il Porno d'Oro et le mythe impérial catholique à l'époque de Léopold I", *XVIIe siècle*, 142 (1984), s. 17-36.
- , *La mythologie impériale baroque à Viyana au XVIIe siècle et la référence Caroline*, Charles Quint et la monarchie universelle, A. Molinié-Bertrand ve J.-P. Duviols, Paris, 2001, s. 251-264.
- Valentini R., "Redazioni italiane quattrocentesche di Statuti della Religione gioannita", *Archivum Melitense*, 9 (1933), s. 73-90.
- , "I cavalieri di San Giovanni da Rodi a Malta - trattative diplomatiche", *Archivum Melitense*, 9 (1935), s. 137-237.
- Van der Essen L., *Alexandre Famèse, prince de Parma, gouverneur général des Pays-Bas (1545-1592)*, 2 c., Bruxelles, 1933-1937.
- Vasoli C., "L'influenza di Gioacchino da Fiore sul profetismo itahano della fine del Quattrocento e del primo Cinquecento", *12 profetismo gioachimita tra Quattrocento e Cinquecento*, G. L. Potestà, Cenova, 1991, s. 87-96.
- , "Venedik, Bodin e il Colloquium Heptaplomeres", *Mito e antimito di Venezia nel badno adriatico (secoli xv-xix)*, S. Graciotti, Roma, 2001, s. 117-136.
- Vatin N., "Les Mémoires de Commynes et le voyage en France d'un ambassadeur de Bajazet II auprès de Louis XI en 1483", *Mémoires de la Société d'histoire de Comines-Wameton et de la région*, 13 (1983), s. 75-81.
- , "La traduction ottomane d'une lettre de Charles VIII de France (1486)", *Turdca*, 15 (1983), s. 219-230.
- , "Une tentative manquée d'ouverture diplomatique: la lettre de créance d'un envoyé de Bajazet II auprès de Louis XI (1483)", *L'Empire ottoman, la République de Turquie et la France*, H. Batu ve J.-L. Bacqué-Grammont, Istanbul, s. 1-13.
- , "Sur quelques propos géographiques d'Ibrahim Pacha, grand vizir de Soliman le Magnifique (1533)", *Comité international d'études pré-ottomanes et ottomanes. VIe Symposium*, J.-L. Bacqué-Grammont ve E. van Donzel, Istanbul-Paris, s. 89-98.
- , "Itinéraires d'agents de la Porte en Italie (1483-1495). Réflexions sur l'organisation des missions ottomanes et sur la transcription turque des noms de lieux italiens", *Turdca*, 19 (1987), s. 29-49.

- , “Macabre trafic: la destinée post mortem du prince Djem”, *Mélanges offerts à Louis Bazin, J.-L. Bacqué-Grammont et R. Dor*, Paris, 1992, s. 231-239.
- , *L'Ordre de Saint-Jean-de-Kudüs, l'Empire ottoman et la Méditerranée orientale entre les deux sièges de Rhodes (1480-1522)*, Paris, 1994.
- , *Sultan Djem. Un prince ottoman dans l'Europe du XV siècle d'après deux sources contemporaines: Vâki'ât-i Sultan Cem*, Œuvres de Guillaume Caoursin, Ankara, 1997.
- Vaughan D., *Europe and the Turks: A Pattern of Alliances, 1350-1100*, Liverpool, 1954.
- Veinstein G., “Some views on provisioning in the Hungarian campaigns of Suleyman the Magnificent”, dans *Osmanistische Studien zur Wirtschafts- und sozial Geschichte in memoriam V. Baskov, H.-G. Mayer*, Wiesbaden, 1986, s. 177-185.
- , “Une communauté ottomane: les Juifs d'Avlonya (Valona) la deuxième moitié du XVIe siècle”, *Gli Ebrei e Venezia*, G. Cozzi, Milan, 1987, s. 781-828.
- , “Charles Quint et Soliman le Magnifique: le grand défi”, *Carlos V. Euro-peísmo y Universalidad. Los escenarios del Imperio*, t. III, Madrid, 2001, s. 519-530.
- , (ed.), *Soliman le Magnifique et son temps*, Paris, 1991.
- , avec M. Berindei, *L'Empire ottoman et les pays roumains, 1544-1545. Étude et actes*, Paris-Cambridge, 1987.
- , avec N. Vatin, *Le sérail ébranlé. Essai sur les morts, dépositions et avènements des sultans ottomans (XIV-XIX siècle)*, Paris, 2003.
- Venezia e i Turchi. *Scontri e confronti di due civiltà*, Milan, 1985.
- Venturi F., “Despotismo orientale”, *Rivista storica italiana*, 72 (1960), s. 117-126.
- Vernelli C., “Incursioni corsare ad Ancona nel Cinquecento”, *Pirati e corsari in Adriatico*, S. Anselmi, Milan, 1998.
- Vesnitch M. R., “Deux précurseurs français du pacifisme et de l'arbitrage international”, *Revue d'histoire diplomatique*, 25, 1911.
- Viallon M.-F., *Venezia et la Porte ottomane (1453-1566). Un siècle de relations vénéto-ottomanes de la prise de Constantinople à la mort de Soliman*, Paris, 1995.
- Villani P., “Origine e carattere della nunziatura di Napoli (1523-1569)”, *Annuario dell'Istituto storico italiano per l'Età moderna e contemporanea*, IX-X (1957-1958).
- Viller M., “La question de l'union des Églises entre Grecs et Latins depuis le Concile de Lyon jusqu'à celui de Floransa (1274-1438)”, *Revue d'histoire ecclésiastique*, 17 (1921), s. 260-305, 515-532; 18 (1922), s. 20-60.
- Villey M., *La croisade: essai sur la formation d'une théorie juridique*, Paris, 1942.
- Vismara G., “Limitazioni al commercio internazionale nell'Impero romano e nella comunità cristiana médiévale”, *Scritti in onore di Contardo Ferini*, t. I [Pubblicazioni dell'Università cattolica del S. Cuore, nuova serie, c. 17], Milan, 1947, s. 443-473.
- , “Impium fœdus”. *Le origini della “Respublica christiana”*, *Scritti di storia giuridica*, t. VII: *Comunità e diritto internazionale*, Milan, 1989, s. 1-114.
- Voje I., “Relazioni commerciali tra Ragusa (Dubrovnik) e le Marche nel Trecento e nel Quattrocento”, *Atti e memorie della deputazione di storia patria per le Marche*, 82 (1977), s. 197-219.

- Vryonis S., "The Ottoman conquest of Thessaloniki in 1430", *Continuity and Change in Late Byzantine and Early Ottoman Society*, A. M. Bryer ve H. Lowry, Birmingham, 1986, s. 231-281.
- Wandruszka A., "L'Impero, la Casa d'Austria e la Sacra Lega", *Il Mediterraneo nella seconda meta del 1500 alla luce di Lepanto*, G. Benzoni, Floransa, 1974, s. 435-443.
- Weber H., "Chrétienté et équilibre européen la politique du cardinal de Richelieu", *XVIIe siècle*, 166 (1990), s. 8-16.
- Weiler A. G., "La Consultatio de Bello Turcis inferendo: une uvre de piété politique", *Actes du Colloque international Érasme (Tours, 1986)*, Cenevre, 1990, s. 99-108.
- Weill G., *Vie et caractère de Guillaume Postel*, Paris, yeni basım, 1987.